

στοὶ εὐπατρίδαι, Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, καὶ ὁ ἐπὶ πλούτῳ καὶ κάλλει ὑπερέχων πάντας τοὺς Ἀθηναίους Ἴπποκλείδης ὁ Τισάνδρου· ἐξ Ἀργούς, Λεωκῆδης ὁ Φείδωνος· ἐξ Ἐρετρίας τῆς ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ Λυσανίας· ἐκ Μολοσσῶν, ὁ Ἀλκων· ἐξ Ἐπιδάμνου, ὁ Ἀμφίμνηστος Ἐπιστρόφου, καὶ πάλιν ἐξ Ἰταλίας ὁ Σιρίτης Δάμασος Ἀμύριος. Ἐν ὅλοις δώδεκα. Προσελθόντας δὲ, καθ' ὅσον χρόνον ἔμειναν παρ' αὐτῷ, διετέλεσαν ὁ Κλεισθένης φιλοξενῶν μεγαλοπρεπῶς καὶ παρατηρῶν τὸν χαρὰ κτῆρα, τὴν ἀνατροφὴν, τὸν τρόπον ἐκάστου· ἰδίως δὲ ἤρεσκον αὐτῷ οἱ ἐξ Ἀθηνῶν μνηστῆρες, καὶ ἐκ τούτων πάλιν περισσότερον Ἴπποκλείδης ὁ Τισάνδρου, διὰ τε τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν ἐν Κορίνθῳ Κυψελιδῶν. Τελευταῖον ἔφθασεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ τελεσθῇ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ νὰ ἀποφανθῇ ὁ Κλεισθένης τίνα προκρίνει τῶν μνηστῆρων. Τὴν ἡμέραν ταύτην, θύσας βοῦς ἑκατὸν, προσεκάλεσεν εἰς κοινὴν εὐωχίαν αὐτοὺς τε τοὺς μνηστῆρας καὶ πάντας τοὺς Σικυωνίους· μετὰ τὸ δεῖπνον ἐξηκολούθησεν ὁ πότος· μεταξὺ δὲ διαλεγομένων, συζητήσεως γενομένης καὶ περὶ μουσικῆς, ὁ Ἴπποκλείδης παρήγγειλε τὸν αὐλητὴν νὰ αὐλήσῃ εἶδος ὀρχήσεως, τὴν λεγομένην ἐμμέλειαν, καὶ ἤρχισε νὰ χορεύῃ θέλων νὰ ἐπιδείξῃ τὴν περὶ τοῦτο ἐπιτηδειότητα. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Κλεισθένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἴπποκλείδης διέταξε νὰ φέρωσι τράπεζαν καὶ ἀναβάς ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον μὲν ἐχώρευσε λακωνικοὺς τινὰς χοροὺς, ἔπειτα ἄλλους ἄττικους, καὶ τελευταῖον, στηρίξας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἀνασηκώσας τοὺς πόδας, ἤρχισε νὰ χειρονομῇ διὰ τῶν σκελῶν. Καὶ μέχρι μὲν τινὸς ὁ Κλεισθένης, καίτοι ἀποστραφεὶς τὸν νέον διὰ τὴν ἀναίδειαν καὶ ἀποφασίσας ὅτι δὲν θέλει προτιμῆσαι αὐτὸν ὡς γαμβρόν, κατεῖχεν ἑαυτὸν, μὴ θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀηδίαν· ὅταν ὁμῶς εἶδεν αὐτὸν χειρονομήσαντα διὰ τῶν σκελῶν, ἐξέσπασε, καὶ, ὦ παῖ Τισάνδρου, εἶπεν, ἀπορχήσά γε μὴν τὸν γάμον, δηλαδὴ μὲ τὸν χορόν σου αὐτὸν ἔχασες τὴν νύμφην· ὁ δὲ Ἴπποκλείδης ἀπεκρίθη ἀμέσως, οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδῃ, τὸ ὅποῖον ἔκτοτε λέγεται ὡς παροιμία, σημαῖνον, ἀδιάφορον τοῦτο διὰ τὸν Ἴπποκλείδην. Μετ' ὀλίγον ὁμῶς πάλιν συνελθὼν ὁ Κλεισθένης, ἠὲ χαρίστησεν εὐγενέστατα πάντας τοὺς μνηστῆρας, διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς προσῆλθον, εἶπεν ὅτι οὐδένα αὐτῶν θεωρεῖ ἀνώτερον τῶν ἄλλων, ὅτι ὁμῶς ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ παρθένος, δίδει αὐτὴν εἰς τὸν Ἀθηναῖον Μεγακλέα τοῦ Ἀλκμαίωνος, καὶ, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν εὐγνωμοσύνην του δι' ἣν ἐπροξένησαν αὐτῷ

τιμήν καὶ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποδημίας, προσφέρει εἰς ἕκαστον δῶρον, τάλαντον ἀργυρίου, ἥτοι 6,000 δραχμῶν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσεν ὁ γάμος ἐκεῖνος, ἐξ οὗ ἔμελλε νὰ γεννηθῇ ἀνὴρ ἕτερος μέγας, ὁ Ἀθηναῖος Κλεισθένης. Ἄν διεδέχθη δέ τις τὴν ἀρχὴν τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, ἄδηλον. Ἀναφέρεται ἔτι τύραννος Σικυῶνος, ὁ Αἰσχίνης, ὅστις λέγεται καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' ἄγνωστον πῶς συνδέεται ἡ ἱστορία αὐτοῦ μετὰ τῆς τοῦ Κλεισθένους. Ἡξεύρομεν μόνον ὅτι τὰ ὑπὸ τούτου ὀρισθέντα ὀνόματα τῶν φυλῶν, ἴσχυσαν ἐπὶ ἐξήκοντα μετὰ θάνατον αὐτοῦ ἐνιαυτοὺς, ἔπειτα δὲ οἱ Σικυῶνιοι, συμβιβασθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἠνώρθωσαν μὲν τὰ ἀρχαῖα τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν ὀνόματα, τὴν δὲ τετάρτην ἐκάλεσαν Αἰγιαλέας, ἀπὸ Αἰγιαλέως τοῦ Ἀδράστου, ὥστε περὶ τὸ 500 ἔτος ἐπεκράτησεν αὐτῆς ἡ ἀριστοκρατία ἐν Σικυῶνι, ἢ καὶ ὅχι τοσοῦτον ἀποκλειστικὴ ὡς πρότερον.

Ἀνάλογά τινα συνέβησαν ἐν Κορίνθῳ. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ καταλαβόντος αὐτὴν Ἡρακλείδου Ἀλήτου, μετονομασθέντες Βακχιάδαι, ἀπὸ τοῦ τρισεγγόνου αὐτοῦ Βάκχιδος, ἐβασίλευσαν μέχρι δεκάτης γενεᾶς, ὅτε ὁ τῶν Βακχιαδῶν οἶκος, ἥτοι τὸ σύνολον τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, ἀπεφάσισαν τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας. Κατέλαβον δὲ τὴν ὅλην ἀρχὴν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βακχιάδαι, οἵτινες, πρὸς ἀλλήλους μόνον ποιοῦντες γάμους, ἐπέτρεπον κατ' ἔτος τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἰς ἓνα πρῦτανιν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Κόρινθος ἀπέβη πόλις πλουσία, καὶ ἐμπορικὴ, καὶ ναυτικωτάτη. Αὐτὴ, ὡς προείπομεν, ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, ἔκτισε τὰς δύο ἐπιφανεστάτας δυτικὰς ἐλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς Συρακούσας· αὐτῇ, τῷ 703, κατεσκεύασε τὰς πρώτας τριήρεις, τὰ πρῶτα δηλαδὴ μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα· αὐτὴ κυρίως ἀπήλλαξε τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πειρατῶν, ἡ δὲ πρώτη γνωστὴ κατὰ θάλασσαν μάχη συνεκροτήθη, τῷ 664 πρ. Χρ., μεταξύ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων. Ὅθεν ὁ δῆμος, εὐπορήσας καὶ ἰσχύσας, κατεξάνεσθη, περὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους, κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν, διὰ τοῦ τυράννου Κυψέλου, ὅστις κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Σικυωνίου Ὀρθαγόρου, ὅτι κατήγετο ἐξ ἐπιφανῶν γονέων, ἐκ μητρὸς μάλιστα ἦτο Βακχιάδης. Ὁ Κύπελος, καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν τῷ 655, ἐκυβέρνησε τριάκοντα ἔτη, περιποιηθεὶς μὲν τὸν δῆμον, καταπιέσας δὲ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ συλλέξας ἀπὸ αὐτῶν ἅπειρα χρήματα, δι' ὧν ἀνεδείχθη πολυτελέστατος περὶ τὰ ἀναθήματα, διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν,

αὐτοῦ ἀνάθημα ἦτο ὁ χρυσοῦς σφυρήλατος Ζεὺς, ὅστις ἐκόσμει τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἑραῖον. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Περιάνδρος, ἄρξας ἀπὸ τοῦ 625 ἕως τοῦ 585, ὅχι μόνον τοὺς ὀλιγαρχικοὺς κατέθλιψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν δῆμον. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὑπάρχουσιν εἰδήσεις ἀντιφατικώταται· παρὰ τινων μὲν λέγεται φίλος τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, καὶ εἰς τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν, οἵτινες, διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν δεινότητα, ὠνομάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑπτὰ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος· παρ' ἄλλων δὲ εἰκονίζεται ὡς τύραννος αἰμοβόρος καὶ ἐπίθουλος, ὡς υἱὸς καὶ σύζυγος ἄστοργος· ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων λεγομένων, τινὰ τοῦλάχιστον, δὲν εἰμποροῦν εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα. Βέβαιον ὁμῶς ἐπίσης εἶναι ὅτι ἐπὶ Περιάνδρου ἡ Κόρινθος ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη. Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ἀμβρακία, ἡ Λευκάς, ἡ Ἀπολλωνία, τὸ Ἀνακτόριον ὑπέκειντο τότε εἰς αὐτὴν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀκλούθον ἑκατονταετηρίδα ἦσαν ἤδη ἀνεξάρτητοι. Ὑπετάχθη δὲ εἰς τὴν Κόρινθον ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ ἡ Ἐπίδαυρος, ὅπου ὁμοίως εἶχε προκύψει τύραννος, ὁ Προκλῆς, τὸν ὁποῖον ὁμῶς ἐνίκησε καὶ ἐξώγησεν ὁ Περιάνδρος, γαμβρὸς ὢν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Μελίσσῃ· καὶ ἐπὶ τοῦ Περιάνδρου ὡσαύτως βεβαιοῦται κατὰ πρῶτον ἱστορικῶς, ὁ τέταρτος τῶν πανελληνίων ἀγώνων, τὰ Ἰσθμια, τὰ ὅποια ἐπανηγυρίζοντο ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ, εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, κατὰ πᾶν πρῶτον καὶ τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος. Ἐσχάτος τῶν τυράννων τῆς Κορίνθου διετέλεσεν ὁ συγγενὴς καὶ διάδοχος τοῦ Περιάνδρου Ψαμμήτιχος ὁ Γορδίου, 585—582, ἡ δὲ τυραννὶς αὕτη λέγεται καταλυθεῖσα, ὡς καὶ ἡ τῆς Σικυῶνος, ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν· μεθ' ὃ ἐπεκράτησεν εἰς Κόρινθον τιμοκρατία, ἡ ἀρχὴ δηλαδὴ δὲν περιῆλθε πλέον εἰς τὴν προτέραν κληρονομικὴν ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ εἰς τοὺς εὐπορωτάτους τῶν πολιτῶν. Περὶ τοῦ εἶδους τούτου τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καθιερώθη κατὰ πρῶτον εἰς Ἀθήνας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρουσίας ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον.

Ὑπὸ δὲ τῶν Ἑρακλειδῶν, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Κορινθίᾳ Δωριέων, λέγεται ὅτι κατελήφθησαν καὶ τὰ Μέγαρα τῶν ὁποίων ἡ χώρα κατέχει τὸ εὐρύτερον καὶ ὀρεινότερον μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Μεγαρίς συνορεύει πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν, μετὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς

Ἀττικῆς, πρὸς μεσημβρίαν μετὰ τῆς Κορινθίας, ἐξ ἀνατολῶν δὲ πρὸς δυσμὰς ἀπλουῖται, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ. Ἡ πόλις τῶν Μεγάρων καίτοι εἰς τὸ ἀνατολικώτατον τῆς χώρας, ἔχουσα πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, λιμένα, τὴν Νίσαιαν· εἶχεν ὁμως καὶ ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ λιμένα, τὰς Παγὰς. Τὰ Μέγαρα διετέλεσαν, ὡς φαίνεται, κατ' ἀρχὰς ὑποτεταγμένα εἰς τοὺς ἐν Κορινθίᾳ Δωριεῖς, ἀλλὰ πρωϊμώτατα ἀπέβαλον τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἦσαν βεβαίως πόλις αὐτόνομος, ὅτε ὁ περίφημος στρατηγὸς αὐτῶν Ὅρσιππος, ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ νικήσας κατὰ τὴν 15 Ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν προσοίκων, πιθανῶς ἀπὸ τῶν Κορινθίων, χώραν ἀξιόλογον, τὴν ὁποίαν προσέθηκεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ὑπῆρξαν δὲ τὰ Μέγαρα κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα πολὺ ἰσχυρότερα καὶ πολυανθρωπότερα ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι· τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ ἀποικίαι ἃς ἐξέπεμψαν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῆς ἐν Ἀσίᾳ Βιθυνίας καὶ τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρι Σικελίας. Ὅθεν περὶ τὸ 620 πρὸ Χριστοῦ, βλέπομεν προκύπτοντα καὶ ἐνταῦθα τύραννον, τὸν Θεαγένην, ὅστις σφάζας τὰ κτήνη τῶν πλουσίων καὶ στηριζόμενος ὑπὸ τοῦ δήμου, κατέβαλε τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ ἐσφετερίσθη τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐξουσίαν· καὶ ἐκβληθέντος αὐτοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεκράτησεν εἰρήνη τις εἰς τὰ Μέγαρα· μετ' ὀλίγον ὁμως ἐπετέθη πάλιν ὁ δῆμος κατὰ τῶν πλουσίων, καὶ πολλοὺς μὲν ἐφυγάδευσεν, ἵνα δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τῶν ὑπολοίπων παρεξέτράπη εἰς φοβερὰν ἀκολασίαν, ψηφίσας καὶ τὴν λεγομένην «παλιντοκίαν,» ἥτοι τὴν ὑπὸ τῶν δανειστῶν ἀπόδοσιν ὅλων τῶν προπληρωθέντων εἰς αὐτοὺς τόκων. Ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ὠφελοῦμενοι, ἐπανῆλθον οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἰς τὰ πράγματα· ἀλλ' οἱ συνετώτεροι ἐξ αὐτῶν συνεμάχησαν ἤδη, ὡς φαίνεται, μετὰ τῶν εὐπορωτέρων δημοκρατικῶν καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω νέαν ἀριστοκρατικὴν τάξιν, στηριζομένην ὅχι ἐπὶ τοῦ γένους, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλούτου, καὶ οὐσιωδῶς βελτιώσασαν τὴν ἄλλοτε ἀθλίαν τύχην τοῦ γεωργικοῦ πλήθους.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ μεγαρικοῦ πολιτεύματος ἀπέβησαν ὁπωσοῦν ὀνομασταί, ἰδίως διότι ἡ πόλις αὕτη ηὔτύχησε νὰ ἀναδείξῃ τότε ποιητὴν, τὸν Θεόγνιν, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἐν μέρει περισωθέντα, ἀπηθα-

νάτισαν τὴν ἔριν ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ στοιχείου. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμασάντων πολιτικῶν ποιητῶν, ὑπῆρξαν ὁπαδοὶ καὶ συνήγοροι τῶν νέων ἰδεῶν· ὅχι δηλαδὴ ἔτι τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, ἀλλὰ σώφρονός τινος συνδυασμοῦ τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας μετὰ τῶν προεληθουσῶν εἰς μέσον νεαρῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἥτοι τῆς ικανότητος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ, ναυτικοῦ, βιομηχανικοῦ πλούτου. Τοιοῦτοι ἐξαιρέτως ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπτὰ σοφοί, καὶ ἰδίως ὁ Ἀθηναῖος Σόλων, ὁ Μιτυληναῖος Πιπταχός, ὁ Πριηνεὺς Βίας. Ὁ δὲ Θέογνις ἐξεναντίας διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πρόμαχος τῆς ἀρχαίας ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ ἀντίπαλος πικρότατος τοῦ δήμου. Ὁ Θέογνις περιφρονεῖ καὶ ὑβρίζει ἀνηλεῶς πάντα τὸν ἐκ τοῦ δήμου· ὅσῳ καὶ ἂν ἠυπόρησέ τις, ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεπαιδευθῇ, ὅσῳ καὶ ἂν ἀνυψώθῃ ἐνὶ λόγῳ ὑπεράνω τοῦ ὄχλου, εἴτε διὰ τῆς τύχης, εἴτε διὰ τῆς ικανότητος αὐτοῦ, ἅμα δὲ εἶναι εὐπατρίδης, λέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μας δειλός, κακός, φορτηγός, ὃ ἐστὶ βασιτάζος, ἀχθοφόρος· τ' ἀνάπαλιν δὲ πᾶς εὐπατρίδης εἶναι ἀγαθός καὶ ἐσθλός, ὥστε οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ εὐπρεπεστέρα, οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ ἔρις πολὺ δικαιότερα τῆς νέας.

Τὸ εὐεργετεῖν, λέγει ὁ Θέογνις, δειλοῦς, ὅπερ ἐνταῦθα φέρεται ὡς ἀντίθετον τῶν ἐσθλῶν, τῶν εὐγενῶν, τῶν εὐπατριδῶν, τὸ εὐεργετεῖν δειλοῦς, ματαιοτάτη χάρις ἐστίν· ἴσον δὲ καὶ σπεῖρειν πόντον πολιᾶς θαλάσσης. Καθὼς οὔτε πόντον σπείρων, θέλεις θερίσει καρπὸν, οὔτε κακοὺς εὖ ποιῶν, εὖ πάλιν ἀντιλάβοις· διότι οἱ κακοὶ ἔχουσιν ἄπληστον νοῦν. Τί δ' ὄφελος δειλὸς ἀνὴρ φίλος ὢν; Εὐεργετῶν αὐτὸν δύο πάσχεις κακά· στερεῖσαι πολλῶν τῶν σεαυτοῦ, καὶ οὐδεμίαν ἔχεις χάριν. Οὔτε ἀπὸ κινδύνου ἡ ἀνάγκης θέλει σὲ λυτρώσει ποτὲ, οὔτε καλόν τι ἔχων, θέλει σὲ μεταδώσει ἐξ αὐτοῦ. Οἱ δ' ἀγαθοὶ σώζουσι τὴν μνήμην τῆς εὐεργεσίας, καὶ ὁμολογοῦσι χάριν δι' αὐτήν, καὶ συμπαθοῦσιν ἐν τῇ συμφορᾷ. Ὅθεν μὴ ποτε ποιήσης κακὸν ἄνδρα φίλον ἐταῖρον, ἀλλὰ φεῦγε αὐτὸν ὡς κακὸν λιμένα. Ἔσο δὲ ἀείποτε προσηλωμένος εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, διότι ἀπὸ τῶν ἐσθλῶν ἐσθλὰ θέλεις μάθει· διὸ μετ' αὐτῶν βουλευέου, παρ' αὐτοῖς πῖνε καὶ τρῶγε, καὶ κάθου μετ' ἐκείνων, καὶ εὐαρέσκει εἰς ἐκείνους, ὧν μεγάλη δύναμις. Οὐδεὶς ἀνθρώπων οὗτ' ἔσεται, οὔτε πέφυκεν, ὁ δυνάμενος νὰ καταβῇ εἰς τὸν ἄδην πάντας εὐχαριστήσας· διότι οὐδ' ὁ Κρονίδης Ζεὺς, ὁ θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνάσσει, δύναται, διὰ τῶν ὑετῶν ἢ τῆς ἀνομβρίας, νὰ εὐχαριστήσῃ πάντας τοὺς

θηητούς. Ἄλλ' οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες, οἱ εὐπατρίδαι, οὐδεμιᾶς ποτε πόλεως ἐπροξένησαν τὸν ὄλεθρον· ἐνῷ ὅταν φανῇ ἄρεστον εἰς τοὺς κακοὺς τὸ ὑβρίζειν, καὶ ἀρχίσωσι νὰ φθείρωσι τὸν δῆμον, καὶ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας δίκαιον ἔνεκα ἰδίου κέρδους καὶ κράτους, τότε ἐπέρχονται στάσεις καὶ ἐμφύλιοι φόνοι ἀνδρῶν.

Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν δειλῶν, τῶν κακῶν, τῶν ἀγοραίων ἐκείνων ἀνθρώπων ἐπλούτησαν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, πολλοὶ δὲ τῶν εὐπατρίδων κατεδέχθησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συγγενικὰς πρὸς τοὺς νεοπλούτους τούτους σχέσεις. Τοῦτο φέρει εἰς ἀγανάκτησιν τὸν ποιητὴν μας.

Οὐ ποτε δουλεῖη κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν,

ἀλλ' αἰεὶ σκολιή, καὶ χένα λοξὸν ἔχει.

Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης (ἀπὸ τοῦ κρομμύου) ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος, οὔτε ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἐλευθέριον.

Καὶ ὅμως ἐσθλὸς ἀνὴρ δὲν αἰσχύνεται νὰ λάβῃ σύζυγον κακὴν κακοῦ θυγατέρα, ἀρκεῖ νὰ δώσῃ αὕτη εἰς αὐτὸν χρήματα πολλὰ, οὐδὲ γυνὴ ἐν γένει ἀποποιεῖται πλούσιον σύζυγον, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ προτιμᾷ τὸν πλούσιον.

Χρήματα γὰρ τιμῶσι καὶ ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγνημεν,

καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμιξε γένος.

Οὕτω μὴ θαύμαζε γένος, Πολυπαῖδη, ἀστῶν

μαυροῦσθαι· σὺν γὰρ μίσγεται ἐσθλὰ κακοῖς.

Ἄλλ' ἤδη ὑπερῖσχυει ἡ δημοκρατικὴ μερίς· οἱ πολλοὶ λαμβάνουσι τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ γίνονται κύριοι τῶν πραγμάτων. Τότε ὁ Θεόγνις παρίστησι φοβεράν τῆς πολιτείας εἰκόνα, παραβάλλει αὐτὴν μὲ πλοῖον φερόμενον, ἐν-νυκτὶ ζοφερᾷ, διὰ μέσου τοῦ Μηλίου πόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἡ θάλασσα τὸ καταπατεῖ πανταχόθεν, οἱ δ' ἐν αὐτῷ δὲν θέλουσι ν' ἀντλήσωσι, διὸ τὸ πλοῖον κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ.

οὐνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἰστίαν λευκὰ βαλόντες

Μηλίου ἐκ πόντου νύκτα διὰ δνοφερήν.

ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα

ἄμφοτέρων τοίχων· ἢ μάλα τις χαλεπῶς

σώζεται· οἱ δ' ἔρδουσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν

ἐσθλόν, ὅ τις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·

χρήματα δ' ἀρπάζουσι βίη, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,

δασμὸς δ' οὐκέτ' ἶσος γίνεται ἐς τὸ μέσον,

φορτηγοὶ δ' ἔχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.

Δειμαίνω, μήπως ναῦν κατὰ κύμα πίη.

Τότε ὁ Θεόγνις ἀναγκάζεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμοφρόνων ν' ἀποδημήσῃ· καὶ φιλοξενεῖται μὲν ἐν Σικελίᾳ, φιλοξενεῖται δὲ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν Σπάρτῃ καὶ παντοῦ ὅπου ἄρχουσιν ἔτι οἱ ἄριστοι, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἡδύνατο νὰ αἰσθανθῇ τέρψιν τινά, διότι οὐδὲν φίλτερον τῆς πατρίδος.

Ἦλθον μὲν γὰρ ἔγωγε καὶ εἰς Σικελὴν ποτε γαῖαν,

ἦλθον δ' Εὐβοίῃς ἀμπελόεν πεδίον,

Σπάρτην τ' Εὐρώτᾳ δονακοτρόφου ἀγλαὸν ἄστυ·

καὶ μ' ἐφίλευν προφρόνως πάντες ἐπερχόμενον·

ἀλλ' οὔτις μοι τέρψις ἐπὶ φρένας ἦλθεν ἐκείνων.

Οὕτως οὐδὲν ἄρ' ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης.

Νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὰ παράπονα τῶν Γάλλων ἐκείνων, οἵτινες δυσχεστερηθέντες διὰ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ἡ μεγάλη αὐτῶν ἐπανάστασις, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ξένην· καὶ ἐφιλοξενήθησαν μὲν εἰς τὴν Γερμανίαν, εἰς τὴν Ῥωσίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν θρηνοῦντες διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος· τοσοῦτον εἶνε βέβαιον, ὅτι τὰ πάθη καὶ παθήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Τελευταῖον ἐπανῆλθον οἱ φυγάδες Μεγαρεῖς οἰκαδε, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην τοῦ δήμου, κατέστησαν αὖθις κύριοι τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' ὁ Θεόγνις, διδασκόμενος ἤδη ὑπὸ τῆς δυστυχίας, ἀνῆκεν εἰς τὴν σωφρονεστέραν ἐκείνην τῶν εὐπατριδῶν μερίδα, ἥτις οὔτε εἰς ἐκδικήσεις ἤθελε νὰ ἐκτραχηλισθῇ, οὔτε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ἀποκλειστικοῦ τῶν ὀλίγων κράτους, ἀλλὰ, τὴν μέσσην βαδίζουσα, κατώρθωσε νὰ συμβιβάσῃ ὁπωσούν τὰ παλαιὰ συμφέροντα μετὰ τῶν νέων.

Ἦσυχος, ὥσπερ ἐγὼ, μέσσην ὁδὸν ἔρχομαι ποσσίν,

μηδ' ἐτέροισι διδοῦς, Κύρνε, τὰ τῶν ἐτέρων.

Πατρίδα κοσμήσω, λιπαρὴν πόλιν, οὔτ' ἐπὶ δήμῳ

τρέψας οὔτ' ἀδίκους ἀνδράσι πειθόμενος.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι αἱ τυραννίδες τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐκλείπουσι· καὶ, ὥς λέγεται, κατηργήθησαν, αἱ κυριώτεραι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Σικυῶνι καὶ ἡ ἐν Κορίνθῳ, διὰ τῆς Σπάρτης. Ἡ ὀλιγαρχικὴ αὕτη πόλις εἶχε τῶνόντι συμφέρον νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ οὐδαμοῦ, εἰ δυνατόν, τὸ πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὅποτον ἦτο πολεμιώτατον πάσης ὀλιγαρχίας· καὶ προσκαλουμένη εἰς βοήθειαν ὑπὸ τῶν ταπεινουμένων ὀλιγαρχιῶν τῶν ἄλλων πόλεων, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπήκουε προθύμως, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐλάβανεν ὥς ἐκ

τούτου τὸ ἀξίωμα τοῦ προστάτου τῶν πόλεων ἐκείνων. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδαμοῦ φαίνονται ἀνορθωθείσαι, μετὰ τὴν πτώσιν τῶν τυράννων, αἱ προηγουμένως ἐπικρατήσασαι κληρονομικαὶ ὀλιγαρχίαι· ἀλλ' αἱ διαδεχθεῖσαι αὐτὰς τιμοκρατίαι, δηλαδὴ ἀριστοκρατίαι στήριζόμεναι ἐπὶ τοῦ πλούτου καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, συνέφερον εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς φαίνεται, πλειότερον ἢ τὰ ἐξαιρέτως ἀντολιγαρχικὰ πολιτεύματα τῶν τυράννων. Ὅθεν βλέπομεν αὐτὴν περὶ τὸ 524 ἔτος ἐπιχειροῦσαν νὰ καταβάλλῃ καὶ τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτην, πέμπουσιν δ' ἐπὶ τούτῳ, διὰ πλοίων κορινθιακῶν, στρατὸν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην νῆσον. Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχεν· περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐπεμβαίνει πάλιν ἐπὶ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τῶν τυράννων, καὶ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς ἀνεδείχθη εὐτυχεστέρα. Οἱ ἐν Ἀθήναις τύραννοι κατελύθησαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ἀντὶ τῆς τυραννίδος, προέκυψε δύναμις νέα, δύναμις ἄγνωστος ἕως τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ δημοκρατικὴ δύναμις, ἥτις ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἀντίπαλος τῆς Σπάρτης πολὺ φοβερωτέρα παντὸς τυράννου καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ὀλοσχερῇ ἀλλοίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀθηναί.

Ἡ Ἀττικὴ σχηματίζει, εἰς τὸ νοτιανατολικώτατον τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τριγωνοειδῆ χερσόνησον, τῆς ὁποίας τὴν στερεὰν βάσιν ἀποτελοῦσι τὰ ὄρη τοῦ Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, δι' ὧν ἡ χώρα αὕτη συνορεύει μετὰ τῆς πρὸς βορρᾶν κειμένης Βοιωτίας. Κορυφὴ τοῦ τριγώνου εἶναι ἡ πρὸς μεσημβρίαν νεύουσα ἄκρα τοῦ Σουνίου· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Μεγαρίδος δυτικομεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ, βρέχουσι τὰ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου ὕδατα, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Βοιωτίας ἀνατολικὴν πλευρὰν, βρέχει τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα διαφόρων σχημάτων τμήματα. Ὁ Βριλησσός, δηλαδὴ τὸ περίφημον διὰ τὸν λευκὸν αὐτοῦ λίθον ὄρος, τὸ ὀνομασθὲν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους Πεντελικὸν, ἐκφυόμενος ἐκ τοῦ μέσου Πάρνηθος καὶ

φερόμενος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ τριγώνου πλευράν, χωρίζει ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀττικῆς τὸ βορειότερον καὶ ὑψηλότερον ταύτης μέρος, τὸ ὅποιον, ἔχον σχῆμα ἐπίσης τριγώνου, ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Διακρία καὶ κατῴκειτο ὑπὸ τῶν πενεστέρων γεωργῶν· εἰς τὴν παραλίαν τῆς Διακρίας, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Εὐβοία, καὶ ἰδίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τῆς παραλίας ταύτης, κεῖται τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Ἐπειτα ἐκ μὲν τοῦ Βριλησσοῦ ἐκφύεται ὁ Ὑμηττός, ἐκ δὲ τοῦ Πάρνηθος, τὸ Αἰγάλεων, καὶ τὰ δύο ταῦτα ὄρη κατέρχονται παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν δυτικομεσημβρινὴν τοῦ μεγάλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευράν. Μεταξὺ τοῦ Αἰγάλεω καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ ἀπλοῦται, ἐν σχήματι τραπεζίου, ἡ πεδιάς ἣτις ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἰδίως Πεδίον καὶ κατῴκειτο ὑπὸ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν· ἐντὸς τοῦ Πεδίου τούτου ὑφούται ἡ μεγαλὸνυμος τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Πάλιν δὲ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὑμηττοῦ, μεταξὺ τοῦ ὄρους τούτου καὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ὅλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευρᾶς, κεῖται ἕτερον αὐτοῦ τμήμα, ἔχον σχῆμα ὁμοίως τραπεζίου σχεδὸν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ παραλία, ἡ ἀπὸ τῆς μεσημβρινωτέρας ἄκρας τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς λεγομένης τὸ πάλαι μὲν Ζωστήρος, νῦν δὲ Βάρης, μέχρι τοῦ Σουνίου, καὶ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Βριλησσοῦ ἐκτεινομένη, ὠνομάζετο ἰδίως Παραλία καὶ κατῴκειτο, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ὑπὸ τῶν μετερχομένων τὴν ναυτιλίαν Ἀθηναίων· τὸ μεσογαϊότερον τοῦ τμήματος τούτου ἐκαλεῖτο, κατ' ἀντίθεσιν τῆς παραλίας, ὅπως καὶ σήμερον, Μεσόγαια. Ἀφ' ἐτέρου πρὸς δυσμὰς τοῦ Αἰγάλεω, μεταξὺ τούτου καὶ τινων λόφων οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Κιθαιρώνος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, παραλλήλως πρὸς τὸ Αἰγάλεων, καὶ διὰ τὸ σχῆμα ὠνομάζονται Κέρατα, κεῖται τὸ πεδῖον τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἰδίως τὸ περίφημον ἐν τῇ μυθολογίᾳ διὰ τὰ δῶρα τῆς Δήμητρος Θριάσιον πεδῖον· τὰ δὲ Κέρατα χωρίζουσι τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τῆς Μεγαρίδος. Ἡ Ἀττικὴ εἶναι χώρα μικρά, ἄγρονος, ἄνδρος, διότι οἱ περιώνυμοι ἐκεῖνοι Κηφισσὸς καὶ Ἴλισσὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ῥυάκια, ἐνίοτε παντελῶς ἐκλείποντα. Ἐχει ὅμως ἡ μικρὰ αὕτη τῆς γῆς γωνία προτέρημα μοναδικὸν ἐν τῷ κόσμῳ· θαυμαστὴν τινα τῆς ἀτμοσφαίρας διαύγειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ οὐρανὸς φαίνεται προσμειδῶν ἐνταῦθα ἰλαρώτερον πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ καλῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἄκουσαν πρὸς τὰ αἰθέρια ὕψη, τὰ δὲ ὄρη λαμβάνουσιν ἐκ διαλειμμάτων, μάλιστα περὶ δυσμὰς ἡλίου, χρωματισμοὺς καὶ σχηματισμοὺς μαγικοὺς, ἐναρμονίους, καλλιτεχνικοὺς. Ὡστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ

ἄπορον ὅτι ἐνταῦθα παρήχθησαν αἱ ὑψηλόταται τῆς διανοίας μελέται, καὶ τὰ εὐγενέστατα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα.

Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἀντεπεξῆλθον κατ' ἀλλήλων ὥς ἐκπροσωποῦσαι δύο διαφόρους φυλάς καὶ δύο ἀντιθέτους κόσμους. Ἀλλ' εἰς τοὺς προηγουμένους χρόνους, τοσοῦτον ἀπότομος καὶ φυλετικὴ ἀντίθεσις δὲν ὑποδεικνύεται οὔτε ὑπὸ τῶν παραδόσεων, οὔτε ὑπὸ τῶν γεγονότων. Εἶδομεν ἤδη ὅτι αἱ δωρικαὶ πόλεις διέφερον τῆς Σπάρτης κατὰ τε τὸ πολίτευμα, τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καθ' ὅλα ταῦτα πολὺ οἰκειότεραι πρὸς τὰς Ἀθήνας οἵαι αὗται διεπλάσθησαν βραδύτερον ὅτε ἐλογίζοντο πρωτεύουσαι τοῦ Ἰωνισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς Ἰώνων ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν πιστοῦται τότε ἀποχρώντως. Ἀναφέρονται μὲν Ἰωνες ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῆς περὶ Ἡρακλειδῶν παραδόσεως· ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παντελῶς ἀγνοοῦσι τοὺς Ἰωνας τούτους. Τὰ ὀνόματα τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων δὲν ἀναφαίνονται βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως εἰμὴ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀποδιδόμενα αὐτόθι εἰς δύο μεγάλας ἀποίκων ομάδας, ἀποδημησάντων ἐντεῦθεν μετὰ τὴν κήθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἀλλ' αἱ περὶ τῶν ἀποικίσεων τούτων παραδόσεις, αἱ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Πausaniου ἀναφερόμεναι, συγχέουσι παραδόξως τὰς φυλάς ἐκείνας πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὴν ἀχαικὴν. Εἰς μὲν τοὺς Ἰωνας ἀποδίδουσιν ἡγεμόνας Αἰολίδας, εἰς δὲ τοὺς Αἰολεῖς Πελοπίδας, ἀποσιωπῶσι δὲ τὸ τῶν Ἀχαιῶν ὄνομα, ἐνῶ πᾶσαι συμφωνοῦσιν ὅτι αἱ μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι ἰδρύθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν ἐξωσθέντων ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν Λακωνίας, καὶ ὅτι μετὰ τῶν Ἀχαιῶν τούτων συνετάχθησαν Βοιωτοὶ καὶ Λοκροί· ὅτι ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰς ἀποικίας ταύτας ἔκτισαν ἔθνη περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ὁμηρικῷ καταλόγῳ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν. Οἱ δὲ ἄποικοι οἱ κτίσαντες ἐν Ἀσίᾳ τὰς δώδεκα ἰωνικὰς κληθείσας πόλεις ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, κρᾶμα ποικίλων φυλῶν, τοῦ ὁποίου ἐλαχίστην μοῖραν ἀπετέλουν οἱ *νομίζοντες γενναϊότατοι* εἶναι Ἰώνων. «Τῶν Ἀθαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἰωνίης μετὰ οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδὲν, Μινύαι δὲ Ὀρχομένιοι ἀναμεμίχεται καὶ Καδμεῖοι καὶ Δρύοπες καὶ Φωκῆες ἀποδάσμιοι καὶ Μολοσσοὶ καὶ Ἀρχάδες καὶ Πελασγοὶ καὶ Δωριεῖς Ἐπιδάυριοι, ἄλλα τε ἔθνηα πολλὰ ἀναμεμίχεται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων ὀρμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναϊό-

τατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναῖκας ἡγάγοντο ἐς τὴν ἀποικίην ἀλλὰ Καεῖρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονεάς.» Ἐνῷ δὲ εἶδομεν τοὺς Βοιωτοὺς τοσοῦτον συμπράξαντας εἰς τὴν αἰολικὴν ἀποικίαν ὥστε αὕτη, κατὰ Στράβωνα, καὶ βοιωτικὴ προσηγορεύθη, μανθάνομεν παρὰ τοῦ Παυσανίου, ὅτι Βοιωτοὶ συνέδραμον προσέτι εἰς τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν. Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου συνάγεται ὅτι οὐδ' οἱ ἕτεροι οὗτοι ἄποικοι εἶχον κοινόν τινα ἰδιάζοντα αὐτοῖς φυλετικὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ τῆς Ἑλλάδος κἀποικοι, οὓς παρὰ τῷ Ὀμήρῳ βλέπομεν ὀνομαζομένους Ἀχαιοὺς.

Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον διδακτικαὶ εἶναι ἕτεραί τινες ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡροδότου. Πρὸ μικροῦ παρεθέσαμεν χωρίον αὐτοῦ ἐν ᾧ ὀμιλεῖ περὶ γνησίων τινῶν Ἰώνων καὶ ὡς τοιοῦτους μάλιστα αἰνίττεται τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλὰ οὐ ὁμῶς λέγει· «Οἱ μὲν νυν ἄλλοι Ἰῶνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ σῆμα οὐ βουλόμενοι Ἰῶνες κεκληθῆναι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονται μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι.» Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀποστροφή τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τῆς δοξασίας ὅτι ἦσαν καὶ ἐκαλοῦντο ἀνέκαθεν Ἰῶνες; Καὶ σημειωτέον ὅτι τὸ τελευταῖον τῆς μαρτυρίας ταύτης μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, διότι ὀμιλεῖ ἐνταῦθα ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ἀνὴρ κάλλιστα εἰδὼς τὴν τε πόλιν ἐκείνην καὶ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἰώνων βεβαιοῦται, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, κατὰ πρῶτον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αἱ βορειότεραι τῶν αὐτόθι γενομένων ἀποικιῶν ὠνομάσθησαν αἰολικαί, αἱ δὲ πρὸς μεσημβρίαν τούτων κτισθεῖσαι, ἰωνικαί. Καὶ ἐνταῦθα ὁμῶς ὁ φυλετικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ὑπῆρξεν ἀσθενέστατος. Τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς φυλῆς εἶναι ἡ γλῶσσα· ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι αἱ δώδεκα ἰωνικαὶ πόλεις ἐλάλουν οὐχὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον, ἀλλὰ τέσσαρας ἀπ' ἀλλήλων οὐσιωδῶς διακρινόμενας. «Γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασιν, ἀλλὰ τρόπους τέσσερας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτῶν πρώτη κέεται πόλις πρὸς μεσημβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πιρηνή· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοικεῖσθαι κατὰ ταῦτα διαλεγόμεναί σφι· αἱ δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ, Ἐφεσος, Κολοφῶν, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί, Φώκαια. Αὗται δὲ αἱ πόλεις τῆσι πρότερον λεχθείησι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. Ἔτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι Ἰάδες πόλεις, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκέσθαι, Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν τῇ ἡπείρῳ ἱδρύται, Ἐρυθραία. Χῖοι μὲν νυν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τωυτό

διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωυτῶν μῶνοι. Οὗτοι χαρακτηρὲς γλώσσης τέσσαρες γίνονται.» Ἀνάλογοι δὲ βεβαίως διαλεκτικαὶ διαφοραὶ ὑπάρχον καὶ παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν, ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν, αἱ ἀποικίαι αὐτῶν ἐκτίσθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν τῆς Λακωνίας καὶ Βοιωτῶν καὶ Λοκρῶν.

Ἐξ ὧν τούτων συνάγεται ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀνέκαθεν ὑπάρχον Ἴωνες ἐν Ἑλλάδι, ἡ οἰκειότης αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἀσθενεστάτη. Ἡ οἰκειότης αὕτη δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον καὶ ἐκοινώνησε τῆς αὐτόθι πανηγύρεως τῶν Ἰόνων. Ἀπαντα δὲ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης τῶν Ἀθηνῶν ιστορίας, εἰς ἃ ἤδη μεταβαίνομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠσπάσθησαν τὸν ἀποικιακόν, τὸν ἐμπορικόν, τὸν ναυτικόν βίον εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐνῶ οἱ Ἀργεῖοι, καὶ Κορίνθιοι, καὶ Μεγαρεῖς, καὶ ἄλλοι Δωριεῖς αἰῶνας ὅλους πρὸ αὐτῶν μετήρχοντο τὸν βίον τοῦτον· πρότερον δὲ ὁ τῶν Ἀθηναίων βίος ὑπῆρχε παντελῶς ἀλλότριος τοῦ ἰωνικοῦ λεγομένου χαρακτηρὸς ἥτοι γεωργικὸς, ἐνδημότατος, στάσιμος.

Ἡ ὀμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη ἐν Ἀθήναις ὡς παντοῦ σχεδὸν ἄλλου· μετὰ δὲ τὸν τελευταῖον βασιλέα Κόδρον, ἀναφέρεται ἐνταῦθα σειρὰ ἰσοθίων ἀρχόντων, τὸν ἀριθμὸν δεκατριῶν, ἀρχομένη ἀπὸ Μέδοντος τοῦ Κόδρου. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἦσαν ὄχι μόνον ἰσόθιοι, ἀλλὰ καὶ κληρονομικοί, διότι ὅλοι ἀνῆκον εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου· ἀλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μετὰ τῆς ἡρωϊκῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρχόντων τούτων ἦτο, ὅτι οὗτοι ἦσαν ὑπεύθυνοι. Ἐσχατος ἰσόθιος ἄρχων ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκμαίων, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Χάροπος, 753 πρ. Χριστοῦ, ἡ διάρκεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιορίσθη εἰς ἔτη δέκα, καὶ ἀναφέρονται τοιοῦτοι δεκαετῆς ἄρχοντες ἑπτὰ, ὧν τελευταῖος ὁ Ἐρυξίας. Ἐπειτα, ἐν ἔτει 683, ἐπὶ Κρέοντος τοῦ διαδόχου τοῦ Ἐρυξίου, ὄχι μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἐγένεν ἐνιαύσιον, ἀλλὰ τὰ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἑννέα ἄνδρας· ἔτι δὲ ἀπὸ τοῦ 714 ἔτους, ἐπὶ Ἴππομένους, τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκνήρυχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλὴν τῶν Κοδριδῶν καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι· ὥστε εἰς τὰς Ἀθήνας φαίνεται πῶς ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς βασιλείας ἐσχηματίσθησαν βαθμηδὸν αἱ πόλιν αἱ καλούμεναι ὀλιγαρχίαι.

Ἦσαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκαθεν διηρημένοι, ὡς συνήθως αἱ καλούμεναι

ἰωνικαὶ πόλεις, εἰς 4 φυλὰς, τοὺς Ὀπλητας ἢ Ὀπλίτας, τοὺς Ἐργάδεις ἢ τεχνίτας, τοὺς Τελέοντας ἢ Γελέοντας, δηλαδή τοὺς γεωργοὺς, καὶ τοὺς Αἰγικορεῖς ἤτοι αἰγοβοσκούς· καὶ πᾶσα φυλὴ ὑποδιηρεῖτο, πολιτικῶς μὲν καὶ διοικητικῶς, εἰς 3 τριττύας καὶ 12 ναυκραρίας, θρησκευτικῶς δὲ καὶ κοινωνικῶς εἰς 3 φρατρίας καὶ 90 γένη. Ναυκραρία ἦτο τοπικὴ περιφέρεια συγκειμένη ἐκ τῶν ναυκράρων, λέξεως τῆς ὁποίας ἡ ἔτυμολογία ἀμφισβητεῖται, ἥτις ὅμως, παραγομένη πιθανώτερον ἀπὸ τοῦ ναίω, κατοικῶ, ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τοὺς κυριωτέρους οἰκοδεσπότας. Οὗτοι συνέλεγον τὰς εἰσφοράς, ἐπέβλεπον τὰ ἀναλώματα καὶ συνετήρουν τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τῆς περιφέρειας, δηλαδή δύο ἱππεῖς, μίαν ναῦν καὶ ἄγνωστον ἀριθμὸν πεζῶν· ἀπὸ αὐτῶν πρὸς τοῦτοις ἐλαμβάνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς περιφέρειας, οἱ πρυτάνεις τῶν ναυκράρων. Γένος δὲ ἦτο ὁμὰς οἰκῶν, συγγενῶν μὲν μέχρι τινός, ἀλλὰ πρὸ πάντων συνδεδεμένων διὰ κοινοῦ ἀρχηγέτου, θεοῦ ἢ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἔφερον τὸ ὄνομα καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτέλουν κοινὰς θρησκευτικὰς τελετάς· οἷον Κοδρίδαι, ἀπὸ Κόδρου, Εὐμολπίδαι, ἀπὸ Εὐμόλπου, Βουτάδαι, ἀπὸ Βούτου, κλπ. Ἐκαστον γένος εἶχε πρὸς τοῦτοις κοινὸν κοιμητήριον· καὶ εἰς τινὰς περιστάσεις κοινὸν κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γεννητῶν ἦτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ γένος πολιτῶν· διότι μέχρι τοῦ Σόλωνος, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄπαιδος ἀποθανόντος ἡ περιουσία ἀνῆκεν εἰς τοὺς γεννήτας· αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβαινε καὶ μετὰ τὸν Σόλωνα, ὡσάκτις τις ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος. Εἶχον ὁμοίως οἱ γεννῆται ἀμοιβαίαν ὑποχρέωσιν συνδρομῆς καὶ ἀμύνης· λ. χ. πραχθέντος φόνου, ὤφειλον πρῶτοι οἱ στενότεροι συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, ἔπειτα οἱ γεννῆται ἢ οἱ φράττορες νὰ καταδιώξωσι δικαστικῶς τὸ κακούργημα. Εἶχον προσέτι ἀμοιβαῖον δικαίωμα καὶ καθῆκον ἐπιγαμίας, εἰς τινὰς περιστάσεις· λ. χ. κόρην ὀρφανὴν ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ αὐτοδικαίως πᾶς γεννήτης εἰς γάμον, προετιμῶντο ὅμως οἱ πλησιέστεροι ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς· ἐὰν δὲ ἦτο «θῆσσα» ὃ ἐστὶ δὲν εἶχε περιουσίαν, καὶ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ αὐτὴν εἰς γάμον, ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ὑπεχρέου αὐτὸν νὰ τὴν προικίσῃ, ἀναλόγως τῆς ἰδίας περιουσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἑκαστον γένος εἶχε κοινὴν περιουσίαν, καὶ ἴδιον ἄρχοντα, καὶ ἴδιον ταμίαν. Πᾶσαι δὲ αἱ φρατρίαι μιᾶς φυλῆς εἶχον κοινόν μὲν ἄρχοντα, τὸν λεγόμενον «Φυλοβασιλέα,» κοινὰς δὲ περιοδικὰς τελετάς. Ὁ Ζεὺς Γελέων ἦτο λ. χ. ὁ θεὸς προστατῆς τῆς φυλῆς τῶν Γελεόντων. Τελευταῖον αἱ τέσσαρες φυλαὶ ὁμοῦ

συνεδέοντο διὰ τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ Πατρῷου Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τῆς ὑπὸ Κλεισθένους, ἐν τῷ τέλει τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος, κατηργήθησαν αἱ ναυκραρίαι, εἰσῆχθησαν δὲ ἀντ' αὐτῶν, ὡς βάσις τῆς πολιτικῆς διαίρεσεως, οἱ δήμοι, οἱ δὲ δήμαρχοι ἔλαβον ἑκτοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε πρυτάνεων τῶν ναυκράρων· ἀλλ' οἱ δήμοι ἦσαν περιφέρειαι πολὺ μικρότεραι, καὶ ἐνῶ αἱ ναυκραρίαι ἦσαν 48 μόνον, ὁ ἀριθμὸς τῶν δήμων συνεποσώθη, τοῦλάχιστον βραδύτερον, εἰς 174. Τὰ γένη ὁμῶς καὶ αἱ φρατρίαι διετηρήθησαν, ἀλλὰ ὡς θρησκευτικὰ σωματεῖα, μηδεμίαν ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οὔτε πρὸ τοῦ Κλεισθένους, οὔτε μετ' αὐτὸν περιελάμβανον ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς ἡδύνατό τις νὰ ᾔηται πολίτης μὴ ὢν καταταγμένος εἰς γένος τι. Ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι, ὅτι πλείστον μὲν γενὼν τῆς Ἀττικῆς γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα, φρατρίας δὲ μιᾶς καὶ μόνης περιεσώθη τὸ ὄνομα, τῆς τῶν Ἀχινιδῶν.

Ἀδελφον δὲ πῶς συνεβιβάζετο ἡ τετραπλῆ αὐτῇ εἰς φυλὰς διαίρεσις πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν τὸ πάλαι εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁμοσπονδικὴν κυβέρνησιν. Διότι, κατὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἄλλους ἱστορικοὺς, μέχρι τοῦ βασιλείως Θησέως, αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις ἦσαν αὐτόνομοι, ἔχουσαι ἴδια βουλευτήρια, ἴδια πρυτανεῖα, καὶ μόνον ὅταν ὑπῆρχε κοινὸς κίνδυνος συνεβουλευόντο καὶ συνέπραττον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν ἐν Ἀθήναις βασιλείων· πρῶτος δὲ ὁ Θησεὺς κατήργησε τὰς ἰδιαιτέρας ἐκείνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων καὶ ὑπήγαγεν ἅπασαν τὴν χώραν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι βέβαιον, διότι, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν εἰς μνήμην αὐτοῦ ἑορτὴν δημοτελῆ· εἶναι δὲ καὶ σπουδαιότατον, διότι ὡς ἐξ αὐτοῦ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν διεκρίθη οὐσιωδῶς ἀπὸ τοῦ σπαρτιατικοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταυτῇ, πᾶσα πόλις ἦτο κυρίαρχος· τὸ Ἄργος προήδρευε μόνον τῶν λοιπῶν· ἡ ἔνωσις ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς προαιρέσεως καὶ δυνάμεως τῶν διαφόρων πόλεων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀργολικὸν κράτος τάχιστα διελύθη. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πάλιν, κυρίαρχοι ἦσαν μόνης τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται· αἱ ἄλλαι πόλεις ἦσαν ὑπήκοοι. Εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν, κυρίαρχοι ἦσαν οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι ὅλης τῆς χώρας, εἴτε εἰς Ἀθήνας κατῴκουν, εἴτε εἰς ἄλλας πόλεις ἢ ἄλλους δήμους τῆς χώρας· ὥστε τὸ

τινων τελευτῶν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἕξ, καλούμενοι ἰδίως θεσμοθέται, ἦν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδίδετο ἐνίοτε εἰς ὅλους τοὺς ἄρχοντας, δὲν εἶχον, ὡς οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἰδίαν ἕκαστος δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ, τὰ αὐτὰ ἔχοντες καθήκοντα, διεξήγον ταῦτα εἴτε ὅλοι ὁμοῦ, ἐν πολυμελεῖ δικαστηρίῳ, εἴτε ἕκαστος ἰδίᾳ· ὑπήγοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ὅλαι αἱ μεταξύ πολιτῶν διαφοραὶ, ὅσαι δὲν ἦσαν ἀνατεθειμέναι εἰς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας.

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἤρχισε νὰ πολεμῇται καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ ὀλιγαρχία τῶν εὐπατρίδων. Ἐν ἔτει 624 πρὸ Χρ. εἰς τὸν θεσμοθέτην Δράκοντα ἐπετράπη ἡ σύνταξις νόμων ἢ θεσμῶν γραπτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορισθῇ ἡ αὐθαιρεσία τῆς ἰσχυούσης τάξεως τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δράκων δὲν ἐτροπολόγησε τὸ πολίτευμα· κατέστησε μόνον γνωστοὺς τοῖς πᾶσι τοὺς εἰς τοὺς πολλοὺς ἀγνώστους πρότερον ἀστικούς καὶ ποινικούς νόμους, καὶ ἐπέφερε μεταβολὰς τινὰς εἰς αὐτούς. Τὸ δὲ φημιζόμενον ὅτι ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ ἀδικήματα μίαν ποινὴν, τὴν θάνατον, δὲν εἶναι ἀληθές· διότι καὶ πρόστιμον ἔταξεν εἰς τινὰς περιστάσεις, τὸ λεγόμενον δεκάβοιον, ὃ ἐστὶ τὴν ἀξίαν δέκα βοῶν, καὶ ἀτιμίαν· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ περὶ φόνου διατάξεις αὐτοῦ ἦσαν ἐπιεικέστεραι τῶν προτέρων. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι τὴν νομοθεσίαν ταύτην ὡς τραχυτάτην, λέγοντες, ὅτι δι' αἵματος, οὐ διὰ μέλανος, τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε· διότι ἡ νομοθεσία τῶν δύο ἐπομένων ἑκατονταετηρίδων ἦτο τῳόντι πολὺ ἐπιεικεστέρα. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος ἦτο αὐστηρότερον. Καὶ ὅμως ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ, οὐδεμίᾳ ἐγένετο διακρίσις τοῦ ἐκ προμελέτης φόνου ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀμελείας ἢ τοῦ ἔνεκα ἀμύνης καὶ ὕβρεως πραχθέντος, ἀλλ' ἐπεβάλλετο εἰς πᾶσαν ἀνθρωποκτονίαν ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ποινῆς, θάνατος ἢ ἀειφυγία καὶ δήμευσις, ὁ Δράκων διέκρινε τὰς διαφόρους περιστάσεις· καὶ ἡ μὲν προανάκρισις ἐγένετο πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὁ Ἄρειος Πάχος ὅμως δὲν ἐδίκαζεν ἑκτοτε εἰμὴ μόνον τὸν ἐκ προμελέτης φόνον. Τῶν ἄλλων φόνων ἡ κρίσις ἀνετέθη εἰς τοὺς τότε συστηθέντας ἐφέτας, ἦτοι 51 γέροντας, οἵτινες, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, ἢ ἐπέβαλλον ἐλαφροτέρως ποινάς, ἢ καὶ ὅλως ἀπέλυον τὸν κατηγορούμενον.

Αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὐταὶ δὲν κατέπαυσαν τὰς ἀφορμὰς τῶν στάσεων. Μετ' ὀλίγον, ἐν ἔτει 612, ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Μεγακλῆους, τοῦ Ἀλκμαϊωνίδου, ὁ φιλόδοξος εὐπατρίδης Κύλων, ὅστις ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους, καὶ εἶχεν ἀναδει-

τῆς Ἀττικῆς πολιτεύμα προσήγγιζε κατὰ τοῦτο ἤδη πλείοτερον ὅλων τῶν ἄλλων, εἰς τὰ νεώτερα πολιτεύματα.

Πρὸς τοῦτοις οἱ ἱστοροῦντες τὴν προῆξιν ἐκείνην τοῦ Θησέως, ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρουσι πῶς ἢ προτέρα τῶν πραγμάτων κατὰστασις συνεβιβάζετο μετὰ τῆς εἰς τέσσαρας φυλὰς διαιρέσεως, ἀλλὰ μνημονεύουσιν ἐτέρας τινὸς καὶ ὅλως διαφόρου διαιρέσεως τῶν κατοίκων, εἰς εὐπατρίδας, γεωμόρους καὶ δημιουργούς, ἥτις συνυπῆρχεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μετὰ τῶν φυλῶν. Καὶ εὐπατρίδαι μὲν ἦσαν οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄνδρες, οἱ κατοικοῦντες κυρίως εἰς τὸ ἄστυ ἢ περὶ αὐτό· γεωμόροι δὲ καὶ δημιουργοὶ, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ λοιπὸν γεωργικὸν καὶ βιομήχανον πλῆθος. Οἱ εὐπατρίδαι ἦσαν μόνοι ἐκλογεῖς καὶ ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων καὶ εἰς τὸ τῶν πρυτάνεων τῶν νευκράων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐνιαῦσοι ἄρχοντες, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους μετέβαινον αὐτοδικαίως εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ διέμενον ἐν αὐτῷ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἔπειτα ὅτι καὶ τὸ συνέδριον τοῦτο συνεκροτεῖτο ἐκ μόνων τῶν εὐπατρίδων. Ἦτο δὲ ὁ Ἀρεῖος Πάγος ὅχι μόνον δικαστήριον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους, πρὸ πάντων συνέδριον βουλευτικόν, ἀνάλογον τῆς ὀμηρικῆς βουλῆς. Ἀγορὰ τοῦ λαοῦ συνήρχετο ἐνίοτε, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀθλίαν κατὰστασιν εἰς ἣν κατήντησεν ὁ πλεῖστος δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ἡ πραγματικὴ ἰσχὺς τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτο βεβαίως ἐλαχίστη, πρὸ τοῦ Σόλωνος. Ἐκ δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ὁ μὲν πρῶτος ὠνομάζετο ἰδίως ἄρχων ἢ ἄρχων ἐπώνυμος, καθότι πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν γένει τῆς κυβερνήσεως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐξεδίδοντο· ὥστε οὗτος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὁ πρόεδρος τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας· ἔκρινε δὲ τὰς οἰκογενειακάς διαφοράς καὶ τὰς μεταξὺ γεννητῶν καὶ φρατόρων σχέσεις, ὧν πρὸς τοῦτοις νόμιμος προστάτης τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν. Ὁ δεύτερος, ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἢ ἀπλῶς βασιλεὺς, ἐδίκαζε πάντα τὰ κατὰ τῆς θρησκείας πλημμελήματα, ἀνέκρινε δὲ καὶ τὸν φόνον, ὅστις κατὰ τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν ἐκρίνετο ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δικαστηρίου, σημαῖνον τὸν πάγον, ἤτοι τὸν λόφον ὅπου ἐδικάζοντο οἱ φόνοι· διότι Ἀρης ἐσήμαινε καὶ τὸν φόνον, ὅθεν ἔναροι ἐλέγοντο οἱ πεφονευμένοι. Ὁ τρίτος ἄρχων, ὠνομαζόμενος πολέμαρχος, ἦτο τότε ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐνταῦθα δικαστὴς ὅλων τῶν μεταξὺ πολιτῶν καὶ μὴ πολιτῶν διαφορῶν. Οἱ τρεῖς πρῶτοι οὗτοι ἄρχοντες εἶχον πρὸς τοῦτοις τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προεδρείαν θρησκευτικῶν

χθῆ Ὀλυμπιονίκης, ἐπεχείρησε νὰ σφετερισθῇ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Ἀθήναις, τῇ συνδρομῇ τοῦ πενθεροῦ του. Ἡ δὲ συνωμοσία αὕτη ἀπέτυχε μὲν, φυγόντος τοῦ Κῦλωνος καὶ φονευθέντων πολλῶν αὐτοῦ ὁπαδῶν, ἀλλ' ἐγένετο αἰτία διαρκοῦς ταραχῆς. Οἱ φίλοι τοῦ Κῦλωνος κατηγόρησαν τὸν Μεγακλέα καὶ τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν εἰς ὃν οὗτος ἀνῆκεν, ὡς ἐναγεῖς, ὡς ἱεροσύλους, διότι ἐφόνευσαν πολλοὺς τῶν Κυλωνίων, οἵτινες, καταφυγόντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει βωμόν, ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσυλοι καὶ ἀπαράβιαστοι. Οἱ δὲ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἤθελον νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην, καὶ, κυμαينوμένης τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου σάλου, προκύπτει αἴφνης εἰς μέσον σωτὴρ τῆς πατρίδος, ὁ μέγας Σόλων.

Τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα γνωρίζομεν ἰδίως ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου συγγραφέντος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Πλουτάρχος, ὅστις εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ποιήματα τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς νόμους, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ πλείοτερα γεγονότα καὶ εὐκρινεστέρας τῶν γεγονότων ἐξηγήσεις· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἐκ τῆς βιογραφίας ταύτης, ὅπως ἔχῃ, καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων εἰς ἡμᾶς ποιημάτων καὶ νόμων τοῦ Σόλωνος, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν ὁλοσχερεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἢ περὶ παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν πρώτων ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη περὶ τὸ 639 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφανεστάτου οἴκου τῶν Ἀθηνῶν· διότι ἦτο Κοδρίδης καὶ Νηλείδης τὸ γένος, ὃ ἐστὶν ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος ἐκεῖνο ἐξ οὗ πάλαι ποτὲ ἐλαμβάνοντο οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸ ὅποῖον ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλ' ὁ πατὴρ τοῦ Σόλωνος Ἐξηκестίδης εἶχεν ἐλαττώσει τοσοῦτον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀνκλώσας αὐτὴν εἰς φιλάνθρωπίας τινας καὶ χάριτας, ὥστε ὁ Σόλων ἠναγκάσθη, νέος ὢν, νὰ τραπῇ πρὸς ἐμπορίαν, καὶ ἐπεσκέφθη ἐπὶ τούτῳ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας μέρη. Δὲν ἠυπόρησε δὲ μόνον χρημάτων ὡς ἐκ τούτου, ἀλλὰ προσέλαβε, μάλιστα ἐν Ἀσίᾳ, ποικίλας γνώσεις, τὰς ὁποίας εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἠδύνατο τότε νὰ διδαχθῇ. Τφόντι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, ἰδίως ὅμως εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ ἀνατροφή συνέκειτο ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ ἐκ τῆς μουσικῆς. Γυμναστικὴ ἦτο ἡ δι' ἐπιτηδεῖας διαίτης καὶ ἀσκήσεως ἀνά-

πνεύξας καὶ συντήρησις τῶν σωματικῶν τοῦ πολίτου δυνάμεων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ὅσον ἐνδέχεται καρτερικὸν καὶ δεξιὸν περὶ τοὺς ἀθλητικοὺς καὶ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας. Τὴν δὲ μουσικὴν μὴ ἐκλάβωμεν εἰς τὴν περιωρισμένην σημασίαν τὴν σήμερον μὲν πάντοτε, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ πάλαι ἀποδιδομένην εἰς τὴν λέξιν ταύτην· ἐνταῦθα ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανεν ὅχι μόνον τὴν διδασκαλίαν τῆς λύρας καὶ τοῦ χοροῦ, ἀλλὰ πάντα ὅσα ὑπῆγοντο εἰς τὰς Μούσας, αἵτινες ἦσαν ἐννέα· Κλειώ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ἐρατώ, Πολύμνια, Οὐρανία, Καλλιόπη, καὶ ἑλατρεῦντο ὡς θεαὶ καὶ ἔφοροι τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἀπλῶς δὲ εἶπεν, πάσης παιδείας. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανε πᾶσαν ἡθικὴν, διανοητικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνατροφὴν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐκτενεστέρα αὕτη σημασία τῆς μουσικῆς ἦτο ἐλαστικωτάτη· συνεσταλμένη μὲν ἐνόσω ὁ κύκλος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνώσεων ἦτο μικρὸς, εὐρυτέρα δὲ ὅταν ὁ κύκλος τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἰδεῶν ἀπέβη εὐρύτερος. Ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὑπῆρχον εἰς τὰς Ἀθήνας διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς σοφώτατοι περὶ τε τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, καὶ περὶ πάσας τὰς περὶ ἀστρονομίας, γεωγραφίας, φυσικῆς εἰδήσεις ὅσαι ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τοιοῦτοι διετέλεσαν ὁ Λάμπρος, ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὧν οἱ δύο τελευταῖοι ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τοῦ Περικλέους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς νεότητος τοῦ Σόλωνος, ἡ μουσικὴ, πλὴν τῆς ἰδίως μουσικῆς ἀσκήσεως, δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ τὴν ἀκρόασιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπανάληψιν ποιητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ τὴν περὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ γλαφυρὰν ἀπαγγελίαν αὐτῶν ἄσκησιν· ὥστε πρόδηλον εἶναι ὅτι διὰ τοιαύτης ἐκπαιδεύσεως, ὁ Σόλων δὲν ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ ἐν Ἀθήναις τὰς πολλὰς κοινωνικὰς, πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ πολιτεύματος. Προέλαβε δὲ τὰς γνώσεις ταύτας, τοῦλάχιστον τὰς ἀφορμὰς τῶν γνώσεων τούτων, ἐκ τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, εἰς τὰς πλείστας τῶν ὁποίων αἱ βιομηχανικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ ἰδέαι ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπενήργησαν εἰς τὰ δημόσια πράγματα πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποδημίας ἔμπειρος ὁπωσοῦν περὶ

τὰ ζητήματα, ὅσα ἐκυφοροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' ἐπανῆλθε συνεπαγόμενος πρὸς τούτοις καὶ ὅσα ἡ φύσις μόνη ἔδωκε καὶ ἡδύνατο νὰ δώσῃ αὐτῷ· πνεῦμα μὲν δαιμόνιον, δι' οὗ καὶ μόνου ἡδυνήθη νὰ παρκαγάγῃ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἐκείνης θαυμαστοὺς τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὸ καλλὸς αὐτῶν καρπούς· παρεκτός δὲ τούτου, μετριοπάθειαν, καὶ συνείδησιν τοῦ δικαίου βαθεῖαν, καὶ εἰλικρινῇ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, ὧν ἔνευ ἅπασα αὐτοῦ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξῃ τὸν ἄνδρα τηλικούτου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων εὐεργέτην. Αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐξαστράπτουσι κατὰ πάντα στίχον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα περισωθέντα τεμάρχια, ὀφείλομεν τούτου ἕνεκα νὰ μελετῶμεν, ἵνα ἐκτιμῇσωμεν τὸν ἀληθῆ τοῦ νομοθέτου τούτου χαρακτῆρα· ἀπαραλλάκτως καθὼς μελετῶμεν τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰς ἐπιστολάς, τὰς σημειώσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἵνα γνωρίσωμεν τὰ κινήσαντα αὐτοὺς περὶ τὰς δημοσίας αὐτῶν πράξεις ἐλατήρια. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος οὐδὲν θέλομεν εὐρεῖ ἔχνος τῶν σφοδρῶν καὶ ἐνίοτε ἀγρίων παθῶν τὰ ὁποῖα ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν Θεόγνιν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἄλλους τινὰς πολιτικούς τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ποιητάς· ἀλλ' ἀπεναντίας ἀπανταχῶ βλέπομεν ἀπεικονιζομένην, ὡς ἐν καθρέπτῃ λείψ καὶ καθαρῷ, τὴν πρακτικὴν σύνεσιν δι' ἣν ἐφημίσθη ὡς εἰς τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρὸ πάντων τὴν γαλήνην, τὴν ἡμερότητα, τὴν φιλανθρωπίαν τῆς ψυχῆς ἐκείνης, ἥτις, κρατήσασά ποτε εἰς χεῖρας αὐτῆς τὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἡγωνίσθη νὰ διαμορφώσῃ τὸ πολίτευμα καθ' ὁμοίωσιν αὐτῆς· καὶ κατέθεσε τῶντι ἐν αὐτῷ τὰ σπέρματα τῶν πλείστων ἀρετῶν δι' ἧς βραδύτερον διεκρίθη ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία.

Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσῃ τις, ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος περιέχουσι σειρὰν τινα βιωτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δοξασιῶν ἀναλλοιώτων· ἂν τοιαῦτα ἦσαν, ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐγχειρίδιον ἠθικῆς διδασκαλίας, ὅχι ὅμως καὶ εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν ἡμῖν τὸν γνήσιον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Αἱ δοξασίαι τοῦ Σόλωνος εἶναι ἀπεναντίας ἀνώμαλοι καὶ πολλάκις σχεδὸν ἀντιφατικαί, ὅπως ἔχει ὁ πραγματικὸς βίος ὁ ἀνθρώπινος, ὅπως ἔχουσιν αἱ διαθέσεις καὶ προαιρέσεις παντός εὐαίσθητου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου, αἱ συχνάκις τροπολογούμεναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὑπὸ τῆς πείρας· διότι ὁ Σόλων εἶναι ὁ εἰπών·

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Ὅθεν ἐνίοτε ἡ ἀθυμία αὐτοῦ προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι

αὐτὴ ἡ σύνεσις οὐδὲν ὠφελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὅτι ἀντ' αὐτῆς ὁ Θεὸς βραβεύει τὴν ἀφροσύνην· ἐνίοτε δὲ πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι ἀδύνατον ἡ ἀδικία νὰ μὴ τιμωρηθῇ ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ Διός. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ ὀλιγάρκεια αὐτοῦ φαίνεται εὐχαριστουμένη εἰς τὸν εὐτελέστερον βίον, ἄλλοτε δὲ πάλιν γεγωνυῖα τῇ φωνῇ ποθεῖ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ παρεπόμενα αὐτῷ ἀγαθὰ τοῦ βίου. Ἀλλ' οἷαδὴποτε καὶ ἂν ἐκφράζῃ αἰσθήματα καὶ φρονήματα, ἐκφράζει αὐτὰ μετὰ ἴσης πάντοτε ἀταραξίας καὶ ἀγαθότητος ψυχῆς. Αὕτη δὲ μάλιστα ἡ ὁμαλότης τῆς διαθέσεως περὶ τὴν δῆλωσην τῶν ποικιλωτέρων προαιρέσεων, παρέχει ἡμῖν τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἐκάστος, λέγει, τῶν θνητῶν, καὶ ἀγαθός, καὶ κακός, δεινὴν ἔχει περὶ ἑαυτοῦ δόξαν, πρὶν τι πάθῃ· τότε δὲ ἀμέσως ὁδύρεται, ἐνῶ ἔχει τοῦτου

χάσκοντες κούφαις ἐλπίσι τερπόμεθα.

Καὶ ἔπειτα, περιγράψας τοὺς ποικίλους ἀγῶνας οὓς καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ πλουτήσῃ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, εἴτε ὡς θαλασσοπόρος, εἴτε ὡς γεωργός, εἴτε ὡς τεχνίτης, ἢ λόγιος, ἢ μάντις, ἢ ἱατρός, ἀνακράζει·

Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἡδὲ καὶ ἐσθλόν·

δῶρα δ' ἄφικτα θεῶν γίγνεται ἀθανάτων.

Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,

ἢ μέλλει στήσῃν χρήματος ἀρχομένου,

ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας

εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν,

τῷ δὲ κακῶς ἔρδοντι θεῖς περὶ πάντα δίδωσιν

συντυχίην ἀγαθὴν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.

Ἐντεῦθεν ἐπιφέρει ἄλλαχού που,

Πολλοὶ γὰρ πλουτεῦσι, κακοὶ, ἀγαθοὶ δὲ πένονται·

ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα

τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον, ἐπεὶ τὰ μὲν ἔμπεδον αἰεὶ,

χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Τὸ δ' αὐτὸ τῆς αὐταρκειᾶς αἰσθημα ἐκφράζει καὶ ἄλλως, ὡς ἐξῆς. Ἐξίσου πλουτοῦσι, λέγει που, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει πολὺν ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ γῆς σιτοφόρου πεδία, καὶ ἵππους, καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τόσα μόνον ὅσα ἀρκοῦσι νὰ θεραπεύσωσι τὴν γαστέρα, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς πόδας· ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν παῖδα, ὅταν ἔλθῃ ὥρα νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα. Τοσαῦτα ἀρκοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον·

διότι τὰ περισσότερα, κἀνείς ποτὲ δὲν ἐπῆρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον·

... τὰ γὰρ περιώσια πάντα
χρήματ' ἔχων οὐδείς ἔρχεται εἰς Ἀΐδew.

Δὲν ἤρκεϊτο ὅμως πάντοτε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ μακαρίζει καὶ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἔχει ὅχι μόνον παιδας ἀγαπητούς, καὶ φίλους, ἀλλὰ καὶ ἵππους καλοὺς καὶ κύνas ἀγρευτάς. Ἀγαπᾷ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διονύτου καὶ τῶν Μουσῶν,

... ἃ τίθησ' ἀνδράσιν εὐφροσύνας.

Ἐπιθυμεῖ πρὸς τοῦτοις νᾶ τὸν πενθήσωσι θανόντα καὶ νᾶ τὸν κλαύσωσιν οἱ φίλοι·

μηδὲ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισιν
ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Εἰς στιγμήν δὲ εὐγενοῦς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος καὶ βαθείας πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως, καθικετεύει τὰς Πιερίδας Μούσας, οὕτω καλουμένας διότι ἡ μακεδονικὴ χώρα Πιερία ἐλογίζετο ὡς ἡ τῶν Μουσῶν κατοικία, καὶ παρακαλεῖ τὰ ἀγλαὰ ταῦτα τέκνα τῆς Μνημοσύνης καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, νᾶ δώσωσιν αὐτῷ δόξαν ἀγαθὴν παρ' ἅπασι τοῖς ἀνθρώποις· ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιθυμεῖ νᾶ ἔχη χρήματα, ἀλλὰ δὲν θέλει νᾶ τὰ ἀποκτήσῃ ἀδίκως· διότι ὁ πλοῦτος ὃν διδουσιν οἱ θεοὶ παραμένει ἀσφαλής, ἐνῷ εἰς τὸν πλοῦτον, ὃν οἱ ἄνθρωποι θηρεύουσι, ὅχι κατὰ τάξιν, ἀλλὰ δι' ἔργων ἀσεβῶν καὶ ἀδίκων, ταχέως ἀναμινύεται ἡ συμφορά, ἥτις, ὡς τὸ πῦρ, ἄρχεται μὲν ἐξ ὀλίγου, τελευτᾷ δὲ εἰς ὄλεθρον.

Μνημοσύνης καὶ Ζητὸς Ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα,

Μούσαι Πιερίδες, κλυτὲ μοι εὐχομένω.

Ὅλβον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε καὶ πρὸς ἀπάντων
ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθὴν·

εἶναι δὲ γλυκὺν ὧδε φίλοις, ἐχθροῖσι δὲ πικρὸν,

τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν.

Χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι

οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη

διότι ἡ ἀδικία δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τοὺς θνητοὺς, ἀλλ' ὁ Ζεὺς ὁρίζει πάντων τὸ τέλος, καὶ αἴφνης, ὅπως διασκεδάζει ἀμέσως τὰς νεφέλας ἄνεμος ἑαρινός, ὅστις, κινήσας μὲν τὸν πυθμένα τοῦ πολυκύμονος καὶ ἀτρυγέτου πόντου, καταστρέφας δὲ τὰ καλὰ ἔργα τῆς σιτοφόρου γῆς, ἀνυψοῦται μέχρι τοῦ τῶν θεῶν ἔδους, μέχρι τοῦ ὑψηλοῦ οὐρανοῦ καὶ καταδεικνύει αὐτὸν αὐθις αἴθριον, ὥστε λαμπουσιν αἱ κα-

λαὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἐπὶ τῆς εὐφόρου γῆς καὶ οὐδὲν ἀναφαίνεται νέφος, τοιαύτη ἐπέρχεται τοῦ Διὸς ἡ ἐκδίκησις, οὐδὲ ὀργίζεται οὗτος ἐφ' ἐκάστη πράξει, ὥσπερ θνητὸς ἀνὴρ.

Οὐ γὰρ δὴν θνητοῖς ὕβριος ἔργα πέλει.
 Ἄλλὰ Ζεὺς πάντων ἐφορᾷ τέλει, ἐξαπίνης δὲ
 ὥςτ' ἄνεμος νεφέλας ἀΨα διεσκέδασεν
 ἡρινὸς, ὅς πόντου πολυκύμονος ἀπρυγέτοιο
 πυθμένα κινήσας, γῆν κατὰ πυροφόρον
 δηώσας καλὰ ἔργα, θεῶν ἕδος αἰπὺν ἰκάνει
 οὐρανόν, αἰθρίην δ' αὖθις ἔθηκεν ἰδεῖν·
 λάμπει δ' ἡελίοιο μένος κατὰ πτόνῃ γαῖαν
 καλὸν, ἀτὰρ νεφέων οὐδὲν ἔτ' ἐστὶν ἰδεῖν·
 Τοιαύτη Ζηγὸς πέλεται τίσις, οὐδ' ἐφ' ἐκάστω,
 ὥσπερ θνητὸς ἀνὴρ, γίγνεται ὀξύχολος . . .

Ὁ εὐγλωττότατος φιλόλογος τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ὁ φιλέλλην Γάλλος Οὐίλλεμαΐνος, παραθέσας πού τὴν περικοπὴν ταύτην τοῦ Σόλωνος, ἀνακράζει ὁλος ἔνθους « Ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς ποιήσεως ταύτης οἶον ἰσχυρὸν διδάγμα! Ἐν τῇ ἠθικῇ διδασκαλίᾳ, οἶον μέγεθος ποιήσεως! Ἡ παραβολὴ αὕτη τῆς ἀδίκου καὶ προσκαίρου εὐτυχίας μετὰ τῶν νεφῶν δι' ὧν σκιαζεται ὁ οὐρανός· ἡ ἑαρινὴ αὕτη καταιγὶς ἡ διαλύουσα τὰ νέφη, καὶ συνεπαγομένη μὲν συμφοράς τινας, ἀλλ' ἀποδίδουσα τὴν αἰθρίαν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀποδίδουσα δὲ τὰς εὐφόρους τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας εἰς τὴν γῆν, ἰδοὺ εἰκόνες ἄξιαι βεβαίως νὰ κοσμήσωσι τὴν καλλίστην λυρικὴν εὐρεσιν. »

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἦτο ὄχι μόνον μέγας νομοθέτης καὶ στρατιώτης γενναῖος, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγων λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς μέγας. Τὴν σήμερον, ὅτε διεμερίσθησαν ἐπ' ἅπειρον ἅπαντες οἱ κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης παιδείας, τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς, ὧν ἕκαστος σχεδὸν ἀπαιτεῖ εἰδικὴν περὶ αὐτὸν ἐνασχόλησιν, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι σπανιώτατος καὶ συνήθως μάλιστ' ὑπολαμβάνεται ἀκατόρθωτος. Ὁ Κάρολος Μοντεγύνης, ὁ πρῶτος μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἐβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν ἰντιπάλων, ὅτι οὐδεμίαν αὐτὸς ἐπενόησε τῶν ἐξαιρέτων οἰκονομικῶν διατάξεων ὅσας ὀφείλει ἡ Ἀγγλία εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ παρὰ θεωρητικῶν ἀν-

νική Εὐρώπῃ συνέτριψε τὸ πρῶτον τὴν ναυτικὴν τῶν Ὀθωμανῶν δύναμιν.

Ὁμοίως δ' ἐταυτίσθη ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ Σόλων, ὅστις διετέλεσε ποιητὴς ἐνταυτῷ καὶ πολεμιστὴς, καὶ νομοθέτης, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἐμάχετο ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι, καὶ περὶ Ἀρτεμίσιον, καὶ ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐδημιούργει τὴν δραματικὴν ποίησιν ὁ πρόδρομος τοῦ Σοφοκλέους, ὅστις ἅμα μὲν μετεῖχε τῆς ἐπὶ τὴν Σάμον στρατείας τῶν Ἀθηναίων, ἅμα δὲ ἔγραφε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ δράματα ὁ πρόδρομος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφώντος οἵτινες ὑπῆρξαν οὐ μόνον στρατηγοὶ ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ ἔξοχοι· ὁ πρόδρομος ἐνὶ λόγῳ πλείστων ἄλλων τοιοῦτων ἀνδρῶν, οἵτινες συνεπήγοντο τὰ ἔργα εἰς τοὺς λόγους, καὶ τοὺς λόγους εἰς τὰ ἔργα. Naί μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν μέτων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεωρητικὸς ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου· ἀλλ' ἡ παιδεία ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σκοπὸν κύριον εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ πράξωσι τὰ δημόσια, καὶ ἐξηκολούθει, τούτου ἕνεκα, παράγουσα πολίτας, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἐνταυτῷ πολιτικοὶ ἄνδρες, καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταὶ, ἢ ἱστορικοί, ἦσαν ὅμως κυβερνήται τῶν πραγμάτων καὶ στρατηγοὶ ἐν πολέμοις δεξιώτατοι· οἷον ὁ Κλεισθένης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Τολμίδης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ πρεσβύτερος Θουκυδίδης, ὁ Νικίας, ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Ἰφικράτης, ὁ Τιμόθεος καὶ πλείστοι ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν, ἐπὶ τέλους ὁ θεωρητικὸς βίος οὐ μόνον ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ, ἀλλὰ καὶ πολέμιος αὐτοῦ ἀπέβη, καὶ ἰδίαν τινὰ αὐτοτελῆ ἐπεδίωξεν ὑπαρξίν, ὥστε ἐνῶ ἡ ῥητορικὴ σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν πρακτικῶν ἀνδρῶν λογίων, ἡ λεγομένη διαλεκτικὴ, κατ' ἀντίθεσιν αὐτῆς ἡγωνίζετο νὰ σχηματίσῃ ἄνδρας δεξιούς περὶ τὸν θεωρητικὸν ἀπλῶς λόγον καὶ κατάρθωσεν οὕτω νὰ πληρώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀνθρώπων κατατριβόντων τὸν χρόνον αὐτῶν περὶ ἀγόνους καὶ ἀτελευτήτους λογομαχίας· τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτάτων συμπτωμάτων τῆς πρώτης τῆς πατρίδος ἡμῶν παρακμῆς. Διότι ἀπαραίτητον μὲν δὲν ὑπάρχει νὰ ᾔναι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταὶ, ἢ ἱστορικοί, ἀπαραίτητον ὅμως εἶναι ὁ μὲν ἐνεργητικὸς βίος νὰ ἀντλῇ ἀδιαλείπτως ἠθικὰς

δρῶν ἐδιδάχθη τὰ πάντα· ὅθεν καὶ μυριάκις παρεστάθη ὡς κολοῖος φέρων ξένη πτερά. Ἄλλ' ὁ Μακώλαιϋ ἀντιπαρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθῶς εἰπεῖν ἔγκλημα· διότι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τὰ προτερήματα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διαπράξῃ νέας ἐν τῇ πολιτικῇ οἰκονομίᾳ ἐπιστήμη ἀνακαλύψει, καὶ τὰ προτερήματα τὰ ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ, διὰ τῆς συναινέσεως διηρημένων καὶ θυελλωδῶν βουλευτικῶν συνεδρίων, μεγάλως πρακτικᾶς μεταρρυθμίσεις· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀδύνατον ὑπάρχει νὰ ἦναι τις ἐνταύτῳ Ἀδὰμ Σμιθ, ἥτοι μέγας θεωρητικὸς οἰκονομολόγος, καὶ Γουλιέλμος Πιττ, ἥτοι μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός. Ἄλλ' εἰς ἐποχὰς ἀφελεστέραις, καθ' ἃς οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὀλιγώτερον διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, εὐάριθμοι δὲ οἱ περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενοι, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ὅχι μόνον δυνατός, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητος ἐνίοτε. Ἐπειδὴ οἱ μετέχοντες παιδεῖας εἶναι τότε ὀλίγοι, ἀπαιτεῖται δ' ἐπὶ τέλους παιδεῖα τις καὶ ἐν τῷ ἐνεργητικῷ βίῳ, ἐξ ἀνάγκης οἱ λόγιοι ἀποβαίνουσι πολλάκις καὶ πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἄνδρες. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ τὴν δεκάτην ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, μάλιστα δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ· ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἐπιφανῶν συγγραφέων τῆς Ἰσπανίας διετέλεσεν ἐνταύτῳ καὶ στρατιώτης ἢ πολιτικὸς ἀνὴρ ἐπιφανής. Ὁ Ἰωάννης Βοσκάνος, ποιητὴς ἄριστος, διέπρεψε καὶ ἐν πολέμῳ λαμπρῶς. Ὁ Γαρσιλάζος Βέγας, ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων Θεόκριτος, ἔπescε, μετὰ βραχὺ ἀλλὰ περιδοξὸν στρατιωτικὸν στάδιον, ἄγων ξιφῆρης τὰ ἐπὶ τὴν ἔφοδον ὁρμήσαντα τάγματα. Ὁ Ἀλόνζος Ἐρκίλλας ἠρίστευσεν ἐν τῷ ἀρκαλικῷ ἐκείνῳ πολέμῳ ὃν ἔπειτα ὕμνησε δι' ἐνὸς τῶν καλλίστων ἡρωϊκῶν ἐπῶν ὅσα παρήγαγεν ἡ Ἰσπανία. Ὁ Οὐρτάδος Μενδόζας, τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα παραβάλλονται πρὸς τὰ τοῦ Ῥωμαίου Ὀρατίου, χαριέστατα δὲ εἶναι καὶ τὰ διηγήματα, παρίσταται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς εἰς τῶν τραχυτάτων ἐκείνων καὶ σιδηροφυῶν ἀνθυπάτων, δι' ὧν ἡ Ἰσπανία ἐδέσμευσε τότε τὴν ἀσθενῆ Ἰταλίαν. Ὁ Λόπες Βέγας, εἰς τῶν μεγίστων δραματικῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου, ὑπηρέτησεν ἐπὶ τῆς γιγαντώδους Ἀρμάδας, ἣτις ἐξέπεμψθη ἵνα κατακτήσῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς ἀπέτυχεν· ὁ Σερβάντης, ὁ ἀείμνηστος τοῦ Δὸν Κισότου συγγραφεύς, ἐπληρώθη ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν κρίσιμον περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν, καθ' ἣν, τῷ 1571, ἡ χριστιαν-

Εἶην δὴ τότε ἐγὼ Φολεγάνθριος ἢ Σικινίτης
 ἀντὶ γ' Ἀθηναίου, πατρίδ' ἀμειψόμενος·
 αἶψα γὰρ ἂν φάτις ἦδε μετ' ἀνθρώποισι γένοιτο·
 Ἀττικὸς οὗτος ἀνὴρ τῶν Σαλαμειναφετῶν.

Καὶ ἐπὶ τέλους ἀνέκραζεν·

Ἴομεν εἰς Σαλαμῖνα, μαχησόμενοι περὶ νήσου
 ἱμερτῆς, χαλεπὸν τ' αἰσχος ἀπωσόμενοι.

Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερον τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Σόλωνος, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν βραδύτερον μὲν οἱ λόγοι τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Ἀλκιβιάδου, παλαι δέ ποτε ἀφ' ἐτέρου, ἐπὶ τῶν ἡρώϊκων χρόνων, αἱ ποιητικαὶ ἀγορεύσεις τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσεύς. Διότι ἡ ἔμμετρος ἐκείνη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος δημηγορία ἀποτελεῖ μέσον τινὰ κρίκον τῆς ἀλύσεως δι' ἧς συνδέεται ἡ ὁμηρικὴ ἀγορὰ μετὰ τῶν μεταγεστέρων ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου καὶ διεξηγεῖ πῶς κατὰ μικρὸν οἱ ἀφελεῖς ἀγορηταὶ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς διεπλάσθησαν εἰς τοὺς τεχνικοὺς ῥήτορας καὶ ἐκκλησιαστὰς τῶν δημοσθενικῶν χρόνων. Ὡφόντι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανάλαβον τὸν πόλεμον καὶ ἀνηγόρευσαν τὸν Σόλωνα στρατηγόν. Ὁ δὲ, πρῶτον μὲν ἐξελεώσας, ἐκ παραγγελίας τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, διὰ θυσιῶν τοὺς ἐνίκους τῆς Σαλαμῖνος ἡρώας, ἔπειτα δὲ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς νήσου μετὰ 500 ἐθελοντῶν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν χώραν, μέχρις οὗ ἀμφοτέρωι οἱ διαμαχόμενοι συνεφώνησαν νὰ καταστήσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους διαλλακτὰς καὶ δικαστὰς· καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐδίκασαν δὲ τὴν δίκην ταύτην Σπαρτιατῶν πέντε ἄνδρες· Κριτολαΐδας, Ἀμομφάρετος, Ὑψηχίδας, Ἀναξίλας καὶ Κλεομένης.

Πλὴν τῆς ἀνακτήσεως ταύτης τῆς Σαλαμῖνος, ἠὔξησε τὴν φήμην τοῦ Σόλωνος καὶ ἡ μετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, περὶ οὗ ἄλλοτε (σελ. 150 καὶ ἐπ.) εἵπομεν πλεόονα· ὥστε μέγα ἤδη ἦτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθεν ἡ προαναφερθεῖσα μεταξὺ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν διχόνοια, ἣτις ἀπέβη ἔτι δεινότερα διὰ τὰς ἄλλας τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀναφαίνονται τότε τρεῖς πολιτικαὶ μερίδες· οἱ Πεδιαῖς, οὕτω καλούμενοι διότι κατῴκουν εἰς τὸ περὶ τὰς Ἀθήνας καὶ

καὶ διανοητικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ, ὁ δὲ θεωρητικὸς νὰ πορίζηται ἀκαταπαύστως πρακτικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ ἐνεργητικοῦ. Ἄλλως οἱ μὲν πολιτικοὶ ἄνδρες ἀποβαίνουσιν ἀμαθεῖς καὶ ἀνίκανοι, οἱ δὲ λόγιοι, σχολαστικοὶ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἄχρηστοι, ἂν ὅχι ἐπιζήμιοι. Ἐν τῇ ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τὰ δύο ταῦτα ρεύματα, ὅχι μόνον δὲν ἦσαν ἀλλότρια πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ, καθὼς εἶδομεν, πολλάκις ἀνεμίγνυνον ἐν τῇ αὐτῇ κοίτῃ τὰ ζωοφόρα αὐτῶν νάματα, πρωῒμωτος δὲ καρπὸς, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, τοῦ ὑπ' αὐτῶν ποτισθέντος ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὑπῆρξεν ὁ Σόλων.

Ἦτο δὲ ἀνὴρ τεσσαρακοντούτης ὅτε τῷ 598 κατὰ πρῶτον βλέπομεν αὐτὸν παριστάμενον εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον. Τὰ Μέγαρα ἦσαν τότε τοσοῦτον ἰσχυρὰ ὥστε διεπολέμουν ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπὶ τινα χρόνον εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἀξιόλογον νῆσον Σαλαμῖνα. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέκαμον πολεμοῦντες τὸν μακρὸν καὶ δυσχερῆ ἐκεῖνον πόλεμον· ὅθεν καὶ ἀπηγόρευσαν διὰ νόμου πᾶσαν οἰανδὴποτε περὶ ἀνακτήσεως τῆς Σαλαμῖνος πρότασιν. Ἀλλ' ὁ Σόλων, μὴ ὑποφέρων τὴν ἀδοξίαν ταύτην, πρὸ πάντων μὲν ἡσυχολήθη νὰ συντάξῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐπεγράφετο Σαλαμὶς καὶ συνέκειτο ἐκ στίχων ἑκατὸν, χαριέντως πάνυ πεποιημένων, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξ ὧν ὅμως δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀκτὼ στίχοι ἐν ὅλοις. Ἐπειτα δὲ προσηρσινομένη ἐκστασιν λογισμῶν, ἐξήπληθησεν αἴφνης εἰς τὴν ἀγοράν, φορῶν πιλὶον δηλαδὴ σκουφίτσαν ἀπὸ κετσέν, καὶ, ἀναβὰς ἐπὶ τὸν λίθον, ἀπὸ τοῦ ὑποίου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ τῆς πόλεως κήρυξ, ἤρχισεν ἄδων πρὸς τὸν συνδραμόντα πολὺν ὄχλον, τὰ ἐλεγεία αὐτοῦ.

Αὐτὸς ἦλθον κήρυξ ἀπὸ τῆς περιπολήτου Σαλαμῖνος· καὶ ἀντὶ τῶν λόγων τῆς ἀγορᾶς, ψάλλω πρὸς ὑμᾶς ἔπη·

Αὐτὸς κήρυξ ἦλθον ἀφ' ἡμερτῆς Σαλαμῖνος,
κόσμον ἐπέων, ὥδῃν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.

Κατέδειξε δὲ τὸ αἶσχος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον εἰς τοὺς Μεγάρεις, καὶ ἀνεφώνησεν ὅτι ἂν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ δὲν αἰσθάνωνται τὸ αἶσχος τοῦτο, αὐτὸς ἤθελε τότε προτιμῆσαι νὰ λέγηται Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης ἀντὶ Ἀθηναίου· διότι μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤθελον ἀρχίσει νὰ λέγωσιν· ἰδοὺ Ἀττικὸς ἀνὴρ ἐξ ἐκείνων οὔτινες ἐγκατέλιπον τὴν Σαλαμῖνα.

τὴν Ἐλευσίνα πεδίον, ἐνταῦθα ἔχοντες κυρίως τὰ κτήματα, καὶ περιλαμβάνοντες τὰς πλείστας τῶν πλουσιωτάτων τῆς χώρας οἰκογενειῶν· οἱ Πάραλοι, οἵτινες κατέκουν κυρίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν παρὰ τῆς χώρας καὶ εὐποροῦντες ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας, ἀπετέλουν μέσῃ τινὰ κοινωνικὴν τάξιν μεταξὺ τῶν Πεδιέων καὶ τῆς τρίτης πολιτικῆς μερίδος, ἥτοι τῶν Διακρίων, οἵτινες ἦσαν οἱ πενέστατοι πάντων, ὠνομάζοντο Διακριοὶ ἀπὸ τῆς Διακρίας ὅπου κατέκουν, ἐκλούντο δὲ θῆτες, ὅπως ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Τίνες ἦσαν αἱ ποικίλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀμοιβῆς τῶν μερίδων τούτων ἔριδος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν κυριωτάτῃ ὅμως ἦτο ἡ ἐλευσινὴ τῶν πενήτων κατασχύσεις. Τρόντι κατὰ τοὺς βαρβάρους περὶ δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν νόμους, οἵτινες τότε ἴσχυον, ὅχι μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν Ἀσίαν, ὁ δανειστὴς ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δούλον τὸν μὴ ἀξιόχρεον ὀφειλέτην, νὰ πωλήσῃ αὐτὸν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, καὶ ὅχι μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνηλίκους αὐτοῦ υἱοὺς, καὶ τὰς ἀγάμους θυγατέρας, καὶ αὐτὰς τὰς ἀδελφάς. Πολλοὶ δὲ τῶν πενεστέρων εἶχον γίνεαι οὕτω δούλοι, πολλοὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ ἄλλοι ἐδραπέτευσαν ἀπὸ τὴν πατρίδα διὰ νὰ ἀπορύγῃσι τὴν σκληρὰν ταύτην τύχην. Ὅσοι δὲ διετήρουν ἐπὶ τὰ μικρὰ αὐτῶν κτήματα, ἠναγκάζοντο νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς δανειστὰς τὰ πέντε ἕκτα τῆς προσόδου αὐτῶν, διάγοντες αὐτοὶ βίον ἄθλιον, ἀθλιώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν εἰλώτων τῆς Σπάρτης, οἵτινες ἐδίδον τὸ πολὺ τὸ ἥμισυ τοῦ καρποῦ. Οἱ Διακριοὶ λοιπὸν ἦ θῆτες ἔστεροῦντο ὅχι μόνον πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας. Μέγας δὲ ἐπεκράτει βρασμὸς διὰ τὰς ἀνωμάλους ταύτας σχέσεις, ὅτε ἐξερράγη ἡ μεταξὺ τῶν Ἀλκμαίωνιδων καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἔρις. Συνέβησαν συγχρόνως καὶ νοσήματα ἐπιδημικὰ· ἡ δὲ συνδρομὴ ὅλων τούτων τῶν κακῶν παρήγαγε, κατὰ τὸ σύνθετες, πλὴν τῶν πραγματικῶν δεινῶν, πολλὰ ἄλλα φαντασιώδη, φόβους, δεισιδαιμονίας, καὶ ἐν γένει πολλὴν ἠθικὴν ταραχὴν. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει χρεῖαν μεταρρυθμίσεως καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ἂν δὲν γίνῃ εἰρηνικῶς τῷ τρόπῳ, θέλει διεξαχθῇ διὰ τῆς βίας, συνεπιφέρουσα ἔτι μεγαλητέρας συμφορας. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέπεισε τοὺς Ἀλκμαίωνίδας, τῶν ὁποίων ἦτο φίλος, νὰ ἐνδώσωσι, καὶ συγχροτηθέντος δικαστηρίου ἐκτάκτου 300 εὐπατριδῶν, οἱ περὶ τὸν Μεγακλέα, ἀνακηρυχθέντες ἔνοχοι, ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς πατρίδος, ἐπὶ τινα χρόνον, τῷ 597.

Ἐν αὐτῷ ὁ Σόλων ἐνήργησε, διὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας, ἐκ Κρήτης, Ἐπιμενίδης ὁ ἐκ Φκιστοῦ ἢ Κνωσοῦ, πόλεων τῆς νήσου ταύτης, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὑποίους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἠυλαβοῦντο πάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς σοφοὺς περὶ τὰ θεῖα καὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐμπείρους· ὅθεν ἐλέγετο θεοφίλης, καὶ ἰατρομαντις, καὶ καθαρτής. Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας, ὅχι μόνον διὰ πολλῶν τελετῶν καὶ ἀγνισμῶν παρηγόρησε τὰ πνεύματα, ἀλλὰ ἐξαιρέτως ἠνυργέτησε τὴν πόλιν συντελέσας, διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐπιρροῆς, νὰ ἐκλεχθῇ ὁ Σόλων, τῷ 594, ἄρχων ἐπώνυμος μετὰ αὐτοκράτορος νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄν ἤθελε τότε ὁ Σόλων, ἡδύνατο βεβαίως νὰ μοναρχήσῃ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καθὼς ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὁ Περίανδρος ἐν Κορίνθῳ, ὁ Πολυκράτης ἐν Σάμῳ, καὶ τόσοι ἄλλοι τύραννοι τῶν χρόνων τούτων· καθὼς μετ' ὀλίγον ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ὁ Πεισίστρατος. Τίς ἡδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτόν; Τὸ πλῆθος, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ, ἦτο πρόθυμον νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα τὸν ἐπαγγελλόμενον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν ὀλίγων δεινασθείας. Ἡ ἰδέα ἰσονόμου καὶ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἦτο ἔτι τοσοῦτον ἄλλοτρία εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὥστε πολλοὶ καὶ τῶν μέσων πολιτῶν, θεωροῦντες δύσκολον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου μεταβολήν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς τὰ πράγματα ἕνα, τὸν δικαιοτάτον καὶ φρονιμώτατον. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦσαν κατεπτοημένοι· ὑπῆρχε δὲ, ὡς ἐλέγετο, καὶ μαντεία πυθικὴ λέγουσα πρὸς τὸν Σόλωνα·

Ἦσο μέσῃν κατὰ νῆα, κυβερνητήριον ἔργον
εὐθύων· πολλοὶ τοι Ἀθηναίων ἐπίκουροι.

Τὸ κοινὸν φρόνημα τὸ ὅποιον ἐπεκράτει τότε ἐν Ἀθήναις κατέστησε γνωστὸν εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Σόλων, ἀπομνημεύσας τὰς ἀστείαις κρίσεις αἵτινες ἐκυκλοφόρησαν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περὶ αὐτοῦ, ἅμα οὗτος, νομοθετήσας, παρητήθη τῆς ἀρχῆς ἀντὶ νὰ σφετερισθῇ αὐτὴν διαρκῶς. Ὅθεν ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος κρίσεις, οὐχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζοντες τὸ πρωτότυπον, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ προσπαθοῦντες νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν ἀναγνωστῶν ὅπως συνήθως πράττομεν ὡς ἀκίς ἀναφερόμεθα εἰς ἀρχαῖα κείμενα. Ἐλεγον λοιπὸν τότε εἰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶναι οὔτε

φιλοδοξίας ἦτις, τυφλουμένη ἀπὸ τὰ πάθη αὐτῆς, θυσιάζει εἰς αὐτὰ τὸ μόνιμον τῆς πατρίδος συμφέρον·

εἰ δὲ γῆς ἐφεισάμην

πατρίδος, τυραννίδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίγου

οὐ καθηψάμην, μίαντας καὶ καταισχύνας κλέος,

οὐδὲν αἰδεῖσθαι· πλέον γὰρ ὧδε νικήσειν δοκέω

πάντας ἀνθρώπους.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Οὐάσιγκτων, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐν τῇ ἀρκτῷ Ἀμερικῇ· τοιοῦτος ὁ Γουλιέλμος ὁ Σιωπηρὸς, περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἀμφοτέρω ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς εὐνομίας ιδρύσαντες τὴν τε ἰδίαν εὐκλειαν καὶ τὴν τῶν πατρίδων αὐτῶν εὐημερίαν. Τοιοῦτος καὶ ὁ Σόλων. Ἐὰν δὲν ἐβασίλευσεν ἐν Ἀθήναις τὴν βασιλείαν τῶν Περιάνδρων καὶ τῶν Πεισιστράτων, ἐὰν ἠρκέσθη εἰς τὸ πρόσκαιρον ἀξίωμα τοῦ πρώτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος· ἐὰν, ἀνσώσας τὴν πατρίδα ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ κρημνοῦ, καὶ θέσας τὰ θεμέλια τῆς ἀπαρμιλλου αὐτῆς δόξης, κατῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν τάξιν ἀπλοῦ ἰδιώτου, ἀνεβιβάσθη ὁμως ὑπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν περιωπὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τὴν παγκόσμιον ἠθικὴν αὐτῶν ἐπιρροήν, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ πρώτη κοινωνικὴ πληγὴ ἦν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ θεραπεύσῃ ὁ Σόλων ἡτο ἡ ἀθλία τῶν πενήτων κατὰστασις, ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον καταντήσῃ δούλοι, ἄλλοι δὲ ἐπωλήθησαν ἢ ἐδραπέτευσαν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, οἱ δὲ περιλιπόμενοι ἠπείλουν, διὰ τὴν ἀδιάκοπον καὶ ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν πλουσίων, νὰ ἐπιφέρωσι δεινὴν ἐμφυλίαν ἑκρηξιν. Τὴν φοβεράν εἰκόνα τοῦ σάλου εἰς τὸν ὁποῖον εὕρισκετο ἐκ τούτου ἡ πόλις καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ νέων νόμων ἀποτροπῆς τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων, παρέστησεν αὐτὸς ὁ Σόλων εἰς τὰς περισωθεὶσας ἐν μέρει « ὑποθήκας εἰς Ἀθηναίους. »

Ἡ πόλις ἡμῶν, λέγει, κατὰ μὲν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διὸς, καὶ τὴν βούλησιν τῶν μακάρων καὶ ἀθανάτων θεῶν, οὐδέποτε ἤθελε καταστραφῇ, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ μεγάλθυμος αὐτῆς ἐπίσκοπος, ἡ θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ πατρὸς Παλλὰς, κρατεῖ ὑπεράνω ἡμῶν τὰς χειρας αὐτῆς. Ἄλλ' αὐτοὶ οἱ πολῖται αὐτῆς θέλουσι, διὰ τῆς μωρίας καὶ πλεονεξίας αὐτῶν, νὰ φθειρώσι μεγάλην πόλιν. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ δήμου εἶναι ἄδικοι, καὶ

βαθύφρων, οὔτε συνετὸς ἀνὴρ· διότι ἐνῶ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ τύχην λαμπράν, αὐτὸς δὲν ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς· δὲν ἀνεσθήκωσεν τὸ μέγα δίκτυον εἰς τὸ ὑποῖον εἶχεν ἐμπέσει ἡ ἄγρα, ἀλλ' ἐφάνη ἐνδεής καὶ τόλμης καὶ νοῦ. Εἰς μάλιστα τῶν κατηγορῶν ἐκείνων, μετὰ κωμικῆς τῇ ἀληθείᾳ ἀγανακτήσεως ἐξέφραζε τοὺς πόθους αὐτοῦ, ἃν ἐλάβανε τὸ ἀζῖωμα τοῦ Σόλωνος. Ἄ!, ἀνέκραζεν, ἅς ἐτυράννευσον μίαν μόνην τοῦλάχιστον ἡμέραν τῶν Ἀθηναίων, διὰ νὰ συλλέξω ἄφθονον πλοῦτον, καὶ ἔπειτα ἅς ἔπασχον τὰ πάνδευνα καὶ ἅς ἡρανίζομην κατὰ κράτος.

Οὐκ ἔφην Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνὴρ·
ἐσθλὰ γὰρ θεοῦ διδόντος, αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο·
περιβαλὼν δ' ἄγραν, ἀγασθεὶς οὐκ ἀνέσπασεν μέγα
δίκτυον, θυμοῦ θ' ἀμαρτῇ καὶ φρενῶν ἀποσφαλεῖς.
Ἦθελον γάρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβὼν
καὶ τυραννεύσας Ἀθηναίων μῶνον ἡμέραν μίαν,
ἀσκὸς ὕστερον δεδάρθαι κάπιτετρίφθαι γένος.

Οἱ δὲ σπουδαιότεροι τῶν φίλων, προσπαθοῦντες νὰ τὸν καταπείσωσι νὰ καταλάβῃ διαρκῶς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἔλεγον αὐτῷ τὸ ἐναντίον ἀκριβῶς τοῦ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὴν ἑπτακαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἔλεγον πρὸς τὸν δικτάτορα Ὀλιβιέρον Κρόμβελλ οἱ τούτου ἐπιστήθιοι καὶ ὀπαδοί. Οἱ τελευταῖοι ἠξίουσιν, ὅτι ἤθελον τὸν Κρόμβελλ μονάρχην, ἀλλ' ὅχι βασιλέα· οἱ δὲ τοῦ Σόλωνος φίλοι προέτρεπον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τὸ τῆς μοναρχίας ἦτοι τὸ τῆς τυραννίδος ὄνομα, διότι, ἔνεκα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, τάχιστα ἡ τυραννὶς αὕτη θέλει ἀποβῇ βασιλεία. Ὁ Σόλων ὅμως ἀπήντα εἰς αὐτούς, ὅτι καλὸν μὲν χωρίον εἶναι ἡ τυραννὶς, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀπόδοσιν, ὃ ἐστὶ δὲν ἔχει διέξοδον. Ἐκ πάντων δὲ τούτων καὶ ἐξ ὧσιν προῖόντος τοῦ λόγου θέλομεν εἶπει, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶχε τὴν μανιώδη ἐκείνην φιλαρχίαν, ἥτις δυστυχῶς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπάρεδρος τῆς μεγαλοφυΐας. Ὁ Σόλων ἦτο ἐκ τῶν μετριοπαθεστέρων φύσεων, αἵτινες ἠξεύρουσιν ὅτι ὅσῳ μέγας, ὅσῳ εὐτυχῆς καὶ ἂν ᾖ ἄνθρωπος εἰς, δὲν δύναται νὰ ἀποβῇ πρόξενος εὐημερίας διαρκοῦς τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἢ ἂν, διὰ νόμων ἀγαθῶν, δὲν καταστήσῃ αὐτὸ τὸ ἔθνος ἄξιον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπολαμβάνον τὰς εὐεργεσίας τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἐνὸς ἐκείνου ἀνδρός· καὶ δὲν γινώσκουσι μόνον τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἰ τοιαῦται φύσεις, ἀλλ' ἔχουσι πρὸς τούτοις τὴν δύναμιν νὰ υποκύψωσιν εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἀναδεικνυόμεναι οὕτω καθυπέρτεραι βεβαίως τῆς ἀκορέστου

κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν, ἔνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀδικίας, πολλὰ δει-
νὰ. Διότι δὲν ἠξεύρουσι νὰ περιστείλωσι τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ νὰ
ἀπολαύσωσιν ἐν ἡσυχίᾳ τὰ παρόντα ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀγωνίζονται ν' αὐξά-
νωσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν δι' ἀνόμων ἔργων. Καὶ οὔτε τῶν ἱερῶν κτη-
μάτων, οὔτε τῶν δημοσίων φειδόμενοι, κλέπτουσι καὶ ἀρπάζουσιν ἄλ-
λοθεν ἄλλος, οὐδὲ φυλάττουσι τοὺς σεβαστοὺς ὀρισμοὺς τῆς Δίκης, ἥτις,
σιγῶσα μὲν θεωρεῖ τὰ τε γινόμενα καὶ τὰ πρότερον συμβάντα, προϊόν-
τος δὲ τοῦ χρόνου πάντοτε ἔρχεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς παραβάτας. Ἐν-
τεῦθεν ἔπαθεν ἤδη πᾶσα πόλις ἀναπόφευκτον ἔλκος καὶ ταχέως προέβη
εἰς κακὴν δουλοσύνην, ἥτις ἐγείρει τὴν ἐμφύλιον στάσιν καὶ τὸν εὐδοντα
πόλεμον, τὸν ἐπάγοντα τὴν καταστροφὴν πολλῶν νέων ἀνδρῶν· διότι
ἀναγκάτως ἐπέρχονται συγκρούσεις, ἀγαπηταὶ μὲν εἰς τοὺς ἀδικούντας,
ὀλέθρια δὲ εἰς τὸ πολυπόθητον ἄστυ. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἀπειλοῦνται εἰς
τὸν δῆμον κακὰ.

..... τῶν δὲ πενιχρῶν
ἰκνοῦνται πολλοὶ γαῖαν εἰς ἄλλοδαπὴν
πραθέντες δεσμοῖσι τ' ἀεικελίαισι δεθέντες
καὶ κακὰ δουλοσύνης στυγνὰ φέρουσι βίη.

Οὕτως ἡ κοινὴ συμφορὰ εἰσβάλλει εἰς τὴν οἰκίαν ἐκάστου, καὶ οὐδ' αἰ-
εῦλαιοι θύραι ἀναγκιτιζοῦσιν αὐτήν, ἥτις, ὑπὲρ τὸ ὑψηλὸν πηδήσασα
τεῖχος, σὲ εὐρίσκει πάντως καὶ ἂν ἤθελες καταφύγει εἰς τὸν ἐνδότατον
τοῦ κοιτῶνος μυχόν.

Ταῦτα διδάξει θυμὸς Ἀθηναίους με κελεύει,
ὥς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει,
εὐνομία δ' εὐχοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει
καὶ θαμὰ τοῖς ἀδικοῖς ἀμφιτίθησι πέδας·
τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ,
αὐαίνει (ξηραίνει) δ' ἄτης ἄνθεα φυόμενα,
εὐθύνει δὲ δίκας σκολιὰς ὑπερήφανά τ' ἔργα
πραῦνει, παύει δ' ἔργα διχαστασίης,
παύει δ' ἀργαλέης ἐριδος γόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς
πάντα κατ' ἀνθρώπους ἄρτια καὶ πινυτὰ (συνετὰ).

Τὰ φοβερά λοιπὸν ἐκεῖνα κακὰ ἐπεχείρησε νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς πό-
λεως ὁ Σόλων, καὶ νὰ θέσῃ ἐν αὐτῇ τὸ θεμέλιον τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐνο-
μίας, διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ νόμου, ὅστις ὠνομάσθη σεισάχθεια, δηλαδὴ
ἀπόσειςις τοῦ ἄχθους, τοῦ βάρους. Περὶ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τού-
του, ὅχι μόνον οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνε-

φώνουν πρὸς ἀλλήλους, καίτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ὁλόκληρα τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος· ὥστε φαίνεται ὅτι οὐδὲ τὰ ποιήματα ἐξεφράζοντο εὐκρινῶς περὶ τῶν ἐνεργηθέντων. Ἐκ τῶν σωζομένων σήμερον ἀποσπασμάτων αὐτῶν, ἐξάγεται 1) ὅτι κατηργήθησαν οἱ ὅροι τῆς γῆς, δηλαδὴ ὅλαι αἱ ἔνεκα προγεγεννημένων δανείων κτηματικαὶ ὑποθήκαι· 2) ὅτι ἀπηγορεύθη τὸ ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, ὃ ἐστὶ τὸ νὰ δανείζη τις λαμβάνων, ὡς πρότερον, ὑποθήκην τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτου καὶ δυνάμενος νὰ καταστήσῃ αὐτὸν δοῦλον ἐὰν δὲν πληρώσῃ· 3) ὅτι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεροι πάντες οἱ ὀφειλέται ὅσοι εἶχον γίνεαι δοῦλοι, ἐξηγοράσθησαν δὲ, διὰ δαπάνης δημοσίας, οἱ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πωληθέντες. Ἐκ τούτων ὁρῶμενοι πολλοὶ, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἤξιωσαν, ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου νόμου κατηργήθησαν ἐντελῶς ὅλα τὰ χρεὴ καὶ ὅτι ὁ Σόλων κατ' εὐφημισμὸν ὠνόμασε σεισάχθειαν τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπὴν. Διότι, ἐπιφέρει ὁ βιογράφος οὗτος, οἱ Ἀθηναῖοι συνειθίζον πολλάκις νὰ μετριάζωσι δι' εὐφώνου ὀνόματος, τὸ δύσφημον τῶν πραγμάτων, λέγοντες λ. χ. τὸ δεσμοπτήριον, οἴκημα· τοὺς φόρους, συντάξεις· τὰς φρουράς τῶν πόλεων, φυλακὰς, καὶ ἄλλα τοιαῦτά τινα ἀστείως ὑποκορίζοντες. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἥθους τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα λεπτότης ἐνθυμίζει ὅπως οὖν τοὺς Ἀγγλοὺς, τοὺς ἀποφεύγοντας, χάριν ὑπερβολικῆς εὐσχημοσύνης, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν κυρίαν λέξιν ὡς πρὸς τινα ἐσώτατα ἱμάτια τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀλλ' ἐφαρμόζεται ἄρα γε ἡ παρατήρησις τοῦ Πλουτάρχου ἰδίως ἐπὶ τοῦ προκειμένου; Παρεκτός τῶν προειρημένων διατάξεων, εἶναι βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς σεισάχθειας ἡλαττώθη ἡ ματαλλικὴ ἀξία τῆς δραχμῆς κατὰ 27 %, διατηρηθείσης τῆς ὀνομαστικῆς αὐτῆς ἀξίας· εἰς τρόπον ὥστε ἕκτοτε 100 νέαι δραχμαὶ δὲν εἶχον εἰρὴ 73 ἀρχαίων δραχμῶν ἄργυρον. Τίς ἠδύνατο νὰ ᾔῃαι ὁ σκοπὸς τῆς νομισματικῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως; Ἄν ὅλα τὰ χρεὴ κατηργούντο, ἂν ὅλαι αἱ ληψοδοσίαι ἔμελλον τοῦ λοιποῦ ἐξυπαρχῆς νὰ ρυθμισθῶσιν, ἢ μεταβολὴ ἐκείνη τοῦ νομίσματος ἦτο ἄσκοπος· δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἔχῃ λόγον, εἰρὴ ἐὰν ὁ νομοθέτης ᾔθελε νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν προϋπαρχόντων χρεῶν. Τῶνόντι ὁ πληρῶνων 100 νέας δραχμὰς ἀντὶ τῶν 100 ἀρχαίων τὰς ὁποίας ὤφειλεν, ἡλάττονε πραγματικῶς τὸ χρέος αὐτοῦ κατὰ 27 %. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐθεωρήθη κατὰ τοῦτο ἡ διάταξις αὕτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνδροτίων, καταντήσαντες εἰς ἀντίθετον ὅλως

δι' ὅλου γνώμην τῆς γνώμης τοῦ Πλουτάρχου, ἐπρέσβευσαν ὅτι ἡ σει-
σάχθεια οὐδὲν χρέος κατήργησεν, ἀλλὰ μόνον ἀνεκούφισεν ὅλους τοὺς
ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς αὐτῶν κατὰ 27 %. Ἀλλὰ
τοῦτο πάλιν πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἐν τοῖς ποιήμασι διαρρήδην
λεγόμενον, ὅτι κατηργήθησαν πᾶσαι αἱ διὰ προηγούμενα χρέη ὑποθήκαι
καὶ ἀπηγορεύθη νὰ μεταχειρίζηται ὁ δανειστὴς τὸν ὀφειλέτην ὡς δοῦλον ;
Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὑπῆρχον πολλοὶ ὀφειλέται οἵτινες ἢ οὐδεμίαν
περιουσίαν εἶχον, ἢ κτημάτια τοσοῦτον γλίσχρα, ὥστε μόλις ἠδύναντο
νὰ ἀποζῶσιν ἀπὸ αὐτῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν
παντὸς μὲν δικαιώματος ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν πρώτων, παντὸς δὲ δι-
καιώματος ἐπὶ τοῦ κτήματος τῶν δευτέρων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον περισ-
σευμα, πρόδηλον ὅτι ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς τρόπου
τοῦ νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τοιοῦτον ὀφειλέτην, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε
τῶν τοιούτων ὀφειλετῶν τὰ χρέη. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἐτέρου ἐκ τοῦ μέ-
τρου τῆς ἐλαττώσεως τῆς μεταλλικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, δηλοῦται
ὅτι ὑπῆρχον βεβαίως καὶ χρέη προηγούμενα τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ πλη-
ρωθῶσιν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὴν σεισά-
χθειαν, εἶναι ἐν τῷ μέσῳ. Τὰ μὲν χρέη τῶν πενεστέρων ὀφειλετῶν, ἂν
δὲν κατηργήθησαν ῥητῶς, ὅμως, ὡς ἐκ τῶν διατάξεων τῆς σεισάχθειας,
κατήντησαν νὰ μὴ εἰμπορῶσι κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἰσπραχθῶσιν,
ὅπερ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν κατάργησιν. Ὑπῆρχον δὲ ἐν τούτοις καὶ
ὀφειλέται εὐποροί. Οἱ δανεισταὶ τῶν τοιούτων εὐπορωτέρων ὀφειλετῶν
δὲν ἠδύναντο ἐπίσης νὰ ἐπιβάλῃσι πλέον χεῖρα εἰς τὰ σώματα αὐτῶν,
δὲν ἠδύναντο οὐδὲ τὰ κτήματα αὐτῶν νὰ ἐκποιήσωσιν, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι
ὀφειλέται εἶχον περισσεύματα, εἶχον κινητὴν περιουσίαν, δι' ὧν οἱ δα-
νεισταὶ ἔσωζον τὸ δικαίωμα αὐτῶν· ὥστε τὰ τοιαῦτα χρέη ἦσαν καὶ
ἤδη πληρωτέα, ἐκτὸς μόνον, ὅτι ὁ νομοθέτης ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἐπι-
τρέψῃ εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ὀφειλέτας ἀνακούφισιν τινα, ἐλαττώσας
πραγματικῶς τὰ παρ' αὐτῶν πληρωτέα ποσὰ κατὰ 27 %· ἐνόμισε
δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον δίκαιον, ὅσῳ πολλοὶ ἴσως τῶν ὀφειλετῶν τού-
των ἦσαν ἀφ' ἐτέρου δανεισταὶ ἄλλων ἐντελῶς ἀπόρων, παρ' ὧν οὐδὲν
ἠδύναντο νὰ λάβωσιν.

Ὅπως δὴ ποτε ἡ σεισάχθεια δύναται μὲν μέχρι τινὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς
ἄδικος, καθὼ ἀκυρώσασα προηγούμενας συναλλαγὰς· ἀλλ' ὅταν ἐνθυ-
μηθῶμεν, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν συναλλαγῶν τούτων ἐγένοντο πρὸς ἀν-
θρώπους μηδεμίαν ἔχοντας περιουσίαν καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ὁμολογουμένῳ

σκοπῶ τοῦ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς δούλους, αὐτοὺς τε καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ συναλλαγαὶ αὗται ἦσαν κακοήθεις καὶ ὡς τοιαῦται, ἀνάξιαί τῆς προστασίας τοῦ νόμου. Ἐὰν δὲ εἰς τοῦτο προσθέσωμεν, ὅτι δεινὴ ἐντεῦθεν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐμφυλία ῥήξις, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸ μέτρον ὡς ἀναπόδραστον. Ὅτι δὲ ἦτο ἀπαραίτητον ἅμα καὶ ὄχι ἄτοπον, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδόλως διέσεισε τὴν τῶν συμβολαίων πίστιν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπαγίωσεν αὐτήν. Ὅρισθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ νόμου τρόπου δανείων δικαίων καὶ εὐλόγων, δανείων στηριζομένων ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τῆς τιμῆς τοῦ δανειζομένου, αἱ συναλλαγαὶ καὶ αἱ ὑποθήκαι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ παραδόξως ἀνεπτύχθησάν, διὰ ῥήτοῦ δὲ ὅρκου ὤμνουν ἐκάστοτε οἱ δικασταί, ὅτι δὲν θέλουσιν ἐπιχειρήσει οὐδὲ χρεῶν ἀποκοπᾶς, οὐδὲ γῆς ἀναδασμόν.

Ἐπὶ τῇ δὲ ἡ σεισάχθεια ἡ σπουδαιοτάτη ἴσως τῶν νομοθετικῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνα· ὄχι μόνον λόγῳ ἐπιεικείας καὶ δημοσίας τάξεως, ἀλλὰ διότι, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολὺ, διὰ ταύτης μάλιστα τῆς διατάξεως ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἀπάσης τῆς μελλούσης ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν δικαίως ὁ μέγας ἀνὴρ ἐσεμνύνετο ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ πλειότερον, ὡς φαίνεται, ἢ ἔνεκα παντὸς ἄλλου νομοθετήματος αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς Ἰαμβόους ἔλεγεν, ὅτι αὐτὸς κατέστησεν ἐλευθέραν τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς, πρότερον δουλεύουσαν, ὅτι αὐτὸς ἀνέδειξεν ἐλευθέρους πολλοὺς τῶν πολιτῶν, πρότερον, εἴτε ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, εἴτε ἐνταῦθα, εἰς ἄτιμον καταβλήθέντας δουλείαν.

Συμμαρτυροίη ταῦτ' ἄν. . . .

. . . . Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτε

ὅρους ἀνείλον πολλαχῇ πεπηγότας·

πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.

Πολλοὺς δ' Ἀθήνας πατρίδ' εἰς θεόκτιτον

ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,

ἄλλον δικαίως· τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπο

χρησμόν λέγοντας, γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν

ἰέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους,

τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα

ἔχοντας, ἤδη δεσπότας τρομευμένους,

ἐλευθέρους ἔθηκα. . . .

Ἀλλ' ἔπρεπεν ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς γῆς καὶ ἡ τῶν πολιτῶν ἐλευθερία νὰ ἐξασφαλισθῇ δι' ἀποχρώσεως τινὸς ἐγγυήσεως· διότι οἱ εὐπατρίδαι,

ἂν ἐξηκολούθουν διατηροῦντες ἅπαν τὸ προηγούμενον αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ κράτος, ἡδύναντο μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἀρχαίαν καταθλιπτικὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Σόλων ἀπεφάσισε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον, ὅχι μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν εἰς αὐτάς, καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, δηλαδὴ ἐξελέγγειν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Σόλων δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν δῆμον ἅπαντα τὰ δικαιώματα ταῦτα. Ὁ μὲν Σόλων ἦτο ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπολαμβάνουσι μὲν ἀπαραίτητον τὴν εἰς τὰ δημόσια πράγματα μετοχὴν τοῦ δῆμου, ἀλλὰ δὲν νομίζουσιν αὐτὸν ἐπιτηδεῖον, οὔτε νὰ κυβερνᾷ ἀμέσως τὴν πολιτείαν, οὔτε νὰ διακρίνῃ ἀπολύτως ἐκάστοτε τοὺς ἱκανωτέρους νὰ κυβερνῶσι τὴν πολιτείαν ἄνδρας. Ὅθεν ἀπεφάσισε μὲν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς πολλοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἐνόμισεν ἐνταύτῳ καλὸν νὰ ὀρίσῃ καὶ τεκμήριόν τι ἱκανότητος τῶν δυναμένων νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰς τὰς ἀρχάς πολιτῶν. Ὡς τοιοῦτο δὲ τεκμήριον ὑπέλαβε τὴν περιουσίαν, ἐστοχάσθη δηλαδὴ, ὅτι ὅσῳ πλειότεραν περιουσίαν κτᾶται τις ἢ ὅσῳ κάλλιον διατηρεῖ τὴν περιουσίαν ἣν παρ' ἄλλων παρέλαβε, τόσῳ ἀσφαλέστερον ἀποδεικνύει τὴν φιλεργίαν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις τόσῳ μεγαλῆτερον ἔχει συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας· διὸ τόσῳ δικαιότερον εἶναι νὰ μετέχῃ τῆς κυβερνήσεως τῶν πραγμάτων. Ἐλαβε δὲ ὡς τεκμήριον οὐχὶ πᾶσαν περιουσίαν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀπὸ γῆς, διότι αἱ μὲν οἰκίαι οὐδεμίαν ἐδίδον τότε πρόσοδον, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν χρηματικῶν κεφαλαίων, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἡ δὲν ἦτο ἔτι πολλοῦ λόγου ἀξία, ἡ δὲν ἡδύνατο ἀποχρώντως νὰ πιστοποιηθῇ.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρυθμίσιν τοῦ πολιτεύματος. Καὶ πρῶτον διήρεσεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς εἰς τέσσαρας τάξεις, ἀναλόγως τῆς ἐγγείου περιουσίας αὐτῶν. Εἰς τὴν πρώτην κατέλεξε τοὺς παράγοντας κατ' ἔτος 500 καὶ ἐπέκεινα μεδίμνους, ἥτοι κοιλὰ, σίτου, ἢ ἀνάλογον ποσὸν οἴνου ἢ ἐλαίου, δηλαδὴ πάντας τοὺς ἔχοντας ἀπὸ γῆς πρόσοδον 500 δραχμῶν τοῦλάχιστον, διότι ὁ μεδίμνος εἶχε τότε μιᾶς δραχμῆς ἀξίαν· εἰς τὴν δευτέραν, τοὺς ἔχοντας 300 μέχρι 499 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον· εἰς τὴν τρίτην, τοὺς ἔχοντας 200 μέχρι 299 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον, εἰς δὲ τὴν

τετάρτην ὅλους τοὺς μηδεμίαν ἔχοντας πρόσοδον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ ἄρειος πάγος ἐπίσης, καθὼ συγκαίμενος ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, συνεκροτεῖτο ἀπὸ μόνων τῶν τῆς πρώτης τάξεως ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκαλοῦντο πεντακοσιομέδιμνοι. Οἱ δὲ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὴν τρίτην τάξιν, μετὰ τῶν τῆς πρώτης, ἦσαν ἐκλέξιμοι εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἰς δευτερεύοντά τινα ἀξιώματα. Οἱ δὲ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦντες, μηδεμίαν λαμβάνοντες ἀρχήν, συνεκρότουν μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς βουλευτὰς καὶ τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, ἐνῷ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνῆκε πρότερον εἰς τὸν ἄρειον πάγον· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ συνέλθῃ, οὔτε νὰ βουλευθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς βουλῆς, ἥτις, συγκαίμενη ἐκ 400 ἀνδρῶν ἐκλεγομένων, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες, ἐπὶ ἕν ἔτος, ἀνὰ 100 ἀφ' ἐκάστης τῶν 4 φυλῶν, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς προβουλευτικῆς ταύτης ἐξουσίας, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων, τοῦ ἀρείου πάγου καὶ τῶν ἐφετῶν διετηρήθη, διότι τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν λεγομένων ἡλιαστῶν εἶναι, ὡς φαίνεται, μεταγενέστερα· καὶ ἀφηρέθη μὲν ἀπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχόντων, ὡς προείπομεν, ἀνετέθη ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τούτοις ἡ τετραπλῆ κατὰ τὴν περιουσίαν διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς φορολογίας αὐτῶν. Ὁ συνήθης τῶν Ἀθηνῶν φόρος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο ὁ ἔμμεσος, ὁ τελωνιακός, δηλαδή, καθὼς ἔλεγον τότε, τὰ «ἀπ' ἐμπορίου καὶ ἀγορᾶς τέλη.» Ὅσκις ὅμως, δι' ἑκτακτον τῆς πολιτείας χρεῖαν, καθίστατο ἀναγκασία ἡ ἐπιβολὴ ἀμέσου ἐπὶ τῆς περιουσίας φόρου. οὗτος ἐκανονίζετο ὡς ἑξῆς. Ἡ μὲν τετάρτη τάξις ἦτο παντάπασιν ἀπὸ αὐτοῦ ἀπηλλαγμένη· ἐκάστης δὲ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων ὠρίσθη τὸ φορολογητέον κεφάλαιον, τὸ λεγόμενον τίμημα, κατὰ τινα ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα. ὅχι, ὅμως ὁμοίαν κατὰ πᾶσαν τάξιν. Διότι τῆς μὲν πρώτης τάξεως τὸ φορολογητέον κεφάλαιον ὠρίσθη εἰς τὸ δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος· δηλαδή ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 6,000 δραχμῶν, ὁ ἔχων 1,000 δραχμῶν εἰσόδημα, ἐπὶ τῇ βᾶ-

σαι 12,0000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τῆς δευτέρας τάξεως τὸ τίμημα ὠρίσθη εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος, ὥστε ὁ ἔχων 300 δραχμῶν ἐτήσιον πρόσδον, ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 3,000, ὁ ἔχων 400, ἐπὶ τῇ βάσει 4,000, κτλ. τῆς δὲ τρίτης, εἰς μόνον τὸ πενταπλάσιον, ἥτοι ἐπὶ 200 δραχμῶν εἰσοδήματος, ἐφορολογεῖτο κεφάλαιον 1,000, ἢ ἐπὶ 250 1250 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅρισθέντος λοιπὸν ὅτι θέλει εἰσπραχθῇ ἄμεσος φόρος 1 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, ὁ μὲν ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τοῦ εἰσοδήματος τῆς πρώτης τάξεως, κατέβαλεν, ἐπὶ 6,000 δραχμῶν, δραχμὰς 60, ἥτοι 12 %, ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 500 δραχμῶν· ὁ δὲ ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῆς δευτέρας, ἐπὶ 3,000, 30 δραχμὰς, ἥτοι 10 %, μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 300 δραχμῶν· ὁ δὲ τὸν ἐλάχιστον τῆς τρίτης, ἐπὶ 1,000, 10 δραχμὰς, ἥτοι μόνον 5 %, ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 200 δραχμῶν· ὥστε ὅχι μόνον ἕκαστος συνετέλει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὅρος τοῦ φόρου ἦτο τόσῳ μεγαλήτερος, ὅσῳ μεγαλητέρα ἦτο ἡ περιουσία. Παρεκτὸς τούτων, εἰς τὰς πρώτας τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν ἀνατεθειμέναι καὶ αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι, ἥτοι δαπανηραὶ τινες δημόσιαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας οὗτοι ὤφειλον νὰ ἐκπληρῶσιν ἐξ ἰδίων.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τετραπλῆ ἐκείνη κατὰ περιουσίας διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν· διότι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις ὑπηρέτουν ὡς ὀπλίται, ἥτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται τῆς γραμμῆς, ἐξ ἰδίων ὀπλιζόμενοι, οἱ δὲ τῶν δύο πρώτων τάξεων ἔδιδον τοὺς ἀναγκάσιους ἵππους, διότι καὶ οἱ τῆς δευτέρας τάξεως ἐλογίζοντο ὡς δυνάμενοι νὰ συντηρήσωσιν ἵππον, τούτου δ' ἕνεκα ἐκαλοῦντο ἰδίως ἵππεις. Οἱ τῆς τρίτης τάξεως πάλιν ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τῶν ὀπλιτῶν καὶ ὠνομάζοντο ζευγῖται, διότι ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι ζευγὸς βοῶν. Τελευταῖον οἱ τῆς τετάρτης, οἵτινες ὠνομάζοντο θῆτες, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον περιουσίαν, ὑπηρέτουν ὡς ψилоί, καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὀπλιζόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ, παρετάσσοντο ὡς ὀπλίται. Εἰς τὸν Σόλωνα δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ καλοῦ ἐκείνου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὅρκου, τὸν ὅποιον ἔδιδον οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε, μετὰ διετῆ, ἀπὸ τοῦ 16 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν ταῖς γυμνασίαις ἄσκησιν, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους. Naί μὲν ἡ τακτικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἀθηναίων ὡς ὀπλιτῶν δὲν

τετάρτην ὅλους τοὺς μηδεμίαν ἔχοντας πρόσδοον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ ἄρειος πάγος ἐπίσης, καθὼ συγκαίμενος ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, συνεκροτεῖτο ἀπὸ μόνων τῶν τῆς πρώτης τάξεως ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκαλοῦντο πεντακοσιομέδιμνοι. Οἱ δὲ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὴν τρίτην τάξιν, μετὰ τῶν τῆς πρώτης, ἦσαν ἐκλέξιμοι εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἰς δευτερεύοντά τινα ἀξιώματα. Οἱ δὲ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦντες, μηδεμίαν λαμβάνοντες ἀρχήν, συνεκρότουν μεθ' ὧν τῶν λοιπῶν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς βουλευτάς καὶ τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, ἐνῶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνῆκε πρότερον εἰς τὸν ἄρειον πάγον· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ συνέλθῃ, οὔτε νὰ βουλευθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς βουλῆς, ἥτις, συγκαίμενη ἐκ 400 ἀνδρῶν ἐκλεγομένων, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες, ἐπὶ ἕν ἔτος, ἀνὰ 100 ἀφ' ἐκάστης τῶν 4 φυλῶν, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς προβουλευτικῆς ταύτης ἐξουσίας, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων, τοῦ ἀρείου πάγου καὶ τῶν ἐφετῶν διετηρήθη, διότι τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν λεγομένων ἡλιαστῶν εἶναι, ὡς φαίνεται, μεταγενέστερα· καὶ ἀφηρέθη μὲν ἀπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχόντων, ὡς προείπομεν, ἀνετέθη ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τούτοις ἡ τετραπλῆ κατὰ τὴν περιουσίαν διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς φορολογίας αὐτῶν. Ὁ συνήθης τῶν Ἀθηνῶν φόρος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο ὁ ἔμμεσος, ὁ τελωνιακός, δηλαδή, καθὼς ἔλεγον τότε, τὰ «ἀπ' ἐμπορίου καὶ ἀγορᾶς τέλη.» Ὁσάκις ὅμως, δι' ἑκτακτον τῆς πολιτείας χρεῖαν, καθίστατο ἀναγκασία ἡ ἐπιβολὴ ἀμέσου ἐπὶ τῆς περιουσίας φόρου, οὗτος ἐκανονίζετο ὡς ἑξῆς. Ἡ μὲν τετάρτη τάξις ἦτο παντάπασιν ἀπὸ αὐτοῦ ἀπηλλαγμένη· ἐκάστη δὲ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων ὠρίσθη τὸ φορολογητέον κεφάλαιον, τὸ λεγόμενον τίμημα, κατὰ τινα ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα, ὃχι ὅμως ὁμοίαν κατὰ πᾶσαν τάξιν. Διότι τῆς μὲν πρώτης τάξεως τὸ φορολογητέον κεφάλαιον ὠρίσθη εἰς τὸ δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος· δηλαδή ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 6,000 δραχμῶν, ὁ ἔχων 1,000 δραχμῶν εἰσόδημα, ἐπὶ τῇ βᾶ-

ἤρχιζεν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους, ὅτε ἐλάμβανον καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ μετέχειν τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους ἐφρόντιζεν ἡ πόλις νὰ μεταχειρίζηται τοὺς νέους εἰς τινὰς ὀλιγώτερον διαρκεῖς καὶ ἐπικινδύνους στρατείας, οἷον ἐπιδρομὰς, συνοδίας, κτλ. Ὅθεν ἅμα φθάσαντες εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην, προσήρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἐλάμβανον τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ, ἔπειτα δὲ ἀναθάντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει ναὸν τῆς Ἀγραύλου, τῆς λατρευομένης θυγατρὸς τοῦ Κέκροπος, ὤμνουν τάδε. «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὄπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν προστάτην, ᾧ ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσῃν ἂν παραδέξωμαι. Καὶ συνήσω τῶν αἰεὶ κοινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι, καὶ οὓς τινὰς ἄλλους ἰδρύσεται τὸ πλῆθος ἐμφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμούς· ἢ μὴ πείθεται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων. Καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμῆσω. Ἱστορες θεοὶ (δηλαδὴ μάρτυρες) Ἀγραυλος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεὺς, Θαλλῶ, Αὐξῶ, Ἡγεμόνη.» Ὁ Ἐνυάλιος ἦτο θεὸς τοῦ πολέμου, ὡς καὶ ὁ Ἄρης, ἡ δὲ Θαλλῶ, καὶ Αὐξῶ, καὶ Ἡγεμόνη, ἐπιχώριοι θεαὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ ἡ Ἀγραυλος.

Εἰς ταῦτα προσθετέον ὅτι ἡ ἀρχαία εἰς 4 φυλὰς διαίρεσις καὶ αἱ ὑποδιαίρεσεις τῶν φυλῶν τούτων εἰς φρατρίδας καὶ εἰς γένη, εἰς τριττύας καὶ εἰς ναυκραρίας διετηρήθησαν· καὶ ῥητῶς μὲν ὠρίσθη ὅτι οἱ 400 βουλευταὶ θέλουσι προχειρίζεσθαι ἀνὰ 100 ἀφ' ἐκάστης φυλῆς, ἐξ ἀναλογίας δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἡ ἐκλογή συνεδέθη ἐπίσης μὲ τὰς διαίρεσεις καὶ ὑποδιαίρεσεις ταύτας. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι μικρὸν μόνον ἐτροπολογήθησαν αἱ ἀρχαῖαι περὶ ναυτικοῦ διατάξεις. Εἶδομεν γάρ τι τὸν πρὸ τοῦ Σόλωνος ἐκαστὴ τῶν 48 ναυκραριῶν συνετῆρει ἀνὰ μίαν ναῦν. Εἰς τὴν κατασκευὴν, τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πλοίου τούτου συνετέλουν τότε ἅπαντες οἱ ναύκραοι· εἰς μὲν τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν, ἕκαστος ἀναλόγως τῶν πόρων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν ὑπηρεσίαν, ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ· δηλαδὴ οἱ μὲν ναυτικὸν βίον διάγοντες, ὑπηρετοῦν ὡς ναῦται, οἱ δὲ γεωργικὸν ἢ ποιμενικὸν, ὡς κωπηλάται, οἱ δ' εὐπατρίδαι, ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται· ὁ δὲ τὴν πλείονα ἀπάντων καταβαλὼν δαπάνην, ἤρχε τοῦ πλοίου· ὅθεν καὶ ἰδίως ναύκραρος ἢ ναύκληρος, ἦτοι κύριος, διευθυντὴς τοῦ πλοίου ἐλέγετο. Ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος, αἱ δια-

σαι 12,0000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τῆς δευτέρας τάξεως τὸ τίμημα ὠρίσθη εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος, ὥστε ὁ ἔχων 300 δραχμῶν ἐτήσιον πρὸςοδον, ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 3,000, ὁ ἔχων 400, ἐπὶ τῇ βάσει 4,000, κατὰ τῆς δὲ τρίτης, εἰς μόνον τὸ πενταπλάσιον, ἦτοι ἐπὶ 200 δραχμῶν εἰσοδήματος, ἐφορολογεῖτο κεφάλαιον 1,000, ἢ ἐπὶ 250 1250 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅρισθέντος λοιπὸν ὅτι θέλει εἰσπραχθῇ ἅμεστος φόρος 1 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, ὁ μὲν ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τοῦ εἰσοδήματος τῆς πρώτης τάξεως, κατέβαλεν, ἐπὶ 6,000 δραχμῶν, δραχμὰς 60, ἦτοι 12 %, ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 500 δραχμῶν· ὁ δὲ ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῆς δευτέρας, ἐπὶ 3,000, 30 δραχμὰς, ἦτοι 10 %, μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 300 δραχμῶν· ὁ δὲ τὸν ἐλάχιστον τῆς τρίτης, ἐπὶ 1,000, 10 δραχμὰς, ἦτοι μόνον 5 %, ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 200 δραχμῶν· ὥστε ὅχι μόνον ἕκαστος συνετέλει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὅρος τοῦ φόρου ἦτο τόσῳ μεγαλητέρος, ὅσῳ μεγαλητέρα ἦτο ἡ περιουσία. Παρεκτὸς τούτων, εἰς τὰς πρώτας τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν ἀνατεθειμέναι καὶ αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι, ἦτοι δαπανηραὶ τινες δημόσιαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας οὗτοι ὤφειλον νὰ ἐκπληρῶσιν ἐξ ἰδίων.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τετραπλῆ ἐκείνη κατὰ περιουσίας διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν· διότι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις ὑπηρετοῦν ὡς ὀπλίται, ἦτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται τῆς γραμμῆς, ἐξ ἰδίων ὀπλιζόμενοι, οἱ δὲ τῶν δύο πρώτων τάξεων ἐδίδον τοὺς ἀναγκαίους ἵππους, διότι καὶ οἱ τῆς δευτέρας τάξεως ἐλογίζοντο ὡς δυνάμενοι νὰ συντηρήσωσιν ἵππον, τούτου δ' ἕνεκα ἐκαλοῦντο ἰδίως ἵππεῖς. Οἱ τῆς τρίτης τάξεως πάλιν ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τῶν ὀπλιτῶν καὶ ὠνομάζοντο ζευγῖται, διότι ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι ζευγὸς βοῶν. Τελευταῖον οἱ τῆς τετάρτης, οἵτινες ὠνομάζοντο θῆτες, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον περιουσίαν, ὑπηρετοῦν ὡς ψιλοὶ, καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὀπλιζόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ, παρετάσσοντο ὡς ὀπλίται. Εἰς τὸν Σόλωνα δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ καλοῦ κείνου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον ἐδίδον οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε, μετὰ διατῆ, ἀπὸ τοῦ 16 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄσκησιν, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους. Ναὶ μὲν ἡ τακτικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἀθηναίων ὡς ὀπλιτῶν δὲν

τάξεις αὗται κατὰ τοῦτο μόνον μετεβλήθησαν, ὅτι ἡ ὅλη τοῦ πλοίου δαπάνη ἐπεβλήθη εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους ἐκάστης ναυκραρίας, οἵτινες κατέβαλλον αὐτήν, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ, εἴτε ἀλληλοδιαδόχως, καθ' ὠρισμένην τινὰ σειράν.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως, ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε καὶ πολλὰ ἄλλα τὰ μάλιστα λόγου ἄξια. Διέταξε λ. γ. ὅτι πάντες οἱ προηγούμενως καταδικασθέντες εἰς ἀτιμίαν, δηλαδή στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θέλουσιν ἀναλάβει τὰ δικαιώματα ταῦτα, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρείου πάγου ἢ τῶν ἐφετῶν καταδικασθέντων ἕνεκα φόνου ἢ τυραννίδος. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἀδίκους ἀποφάσεις τὰς γενομένας δυνάμει τῶν καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρῶν ἀρχαιοτέρων νόμων, ἔτι δὲ νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὴν ἀθήοδον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες τῶντι φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον ἐστρατήγει τῶν Ἀθηναίων ὁ τοῦ ἐναγοῦς Μεγακλέους υἱὸς Ἀλκμαίων. Ἑτέρος νόμος τοῦ Σόλωνος ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγήν τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πλὴν τοῦ ἐλαίου, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν βιομηχανίαν μᾶλλον ἢ τὴν γεωργίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν μεγάλα ὠφελήματα. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ Σόλων φαίνεται ἀγωνισθεὶς νὰ προαγάγῃ τὴν βιομηχανίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέτρεψε μὲν τὰ δίκαια τοῦ πολίτου «τοῖς πανεστίοις Ἀθήναζε μετοικιζομένοις, ἐπὶ τέχνῃ,» ὥρισε δὲ ὅτι «αὐτῷ τρέφειν τὸν πατέρα, μὴ διδασκόμενον τέχνην, ἐπάναγκες μὴ εἶναι.» Ὁ Πλούταρχος ἐχαρακτήρισε κάλλιστα, κατὰ τοῦτο, τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, εἰπὼν ὅτι οὗτος «τῆς χώρας τὴν φύσιν ὁρῶν τοῖς γεωργοῦσι γλίσχρως διαρκοῦσαν, ἀργόν τε καὶ σχολαστὴν ὄχλον οὐ δυναμένην τρέφειν, ταῖς τέχναις ἀξίωμα περιέθηκε.» Τότε ὁμοίως κατὰ πρῶτον ἐπετράπη εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διαθήκης εἰς τοὺς μὴ καταλιπόντας νόμιμα τέκνα, ἐνῶ πρότερον τῶν τοιούτων ἡ περιουσία ἀνῆκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸ γένος, ὡς συνέβαινε καὶ παρὰ τοῖς Ῥώμαιοις εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἐν γένει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν τὴν ἰδίαν περιουσίαν εἶναι πάντοτε σημεῖον ἀνωτέρου τινὸς πολιτισμοῦ· διὰ τοῦτο ἦτο ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς, καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς, καὶ εἰς ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἔθνη. Ὁ Σόλων πρὸς τούτοις δὲν ἐπεκύρωσεν εἰμὴ τὸ περὶ φόνων μέρος τῆς Δρακοντείου νομοθεσίας, ὡς πρὸς δὲ τὰ

λοιπὰ ὥρισε ποινὰς μετριωτέρας, ὑπὲρ τὸ δέον μετρίας. Α. χ. δὲν ἐπέβαλεν εἰς τὸν κλέπτην εἰμὴ διπλάσιαν τοῦ κλαπέντος πράγματος ἀποζημιώσιν, καὶ εἰς τὸν ὑβριστὴν εἰμὴ πέντε δραχμῶν πρόστιμον· ὥστε βραδύτερον οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν πάλιν νὰ ἐπιτείνωσι πάσας ταύτας τὰς ποινὰς. Τελευταῖον ὁ Σόλων ἔθεσε νόμον κελεύοντα «ἄτιμον εἶναι (ἦτο ἀπεστερημένον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον» νόμον ὅστις ἐφάνη πολλάκις παράδοξος, ἀλλὰ ἐννοεῖται εὐκόλως ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. Εἰς τὰς μικρὰς ταύτας πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων στάσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἀνθρώπων. Ἐὰν οἱ πλείότεροι τῶν πολιτῶν, ἀδιαφοροῦντες εἰς τὰ γινόμενα, δὲν συνετάσσοντο οὔτε μετὰ τῆς κυβερνήσεως, οὔτε μετὰ τῆς στάσεως, ἡ ὀλεθρία αὕτη ταραχὴ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῇ ἐπ' ἄπειρον, ἐπὶ δὲ τέλους ἀνὴρ φίλαρχος ἡδύνατο δι' ὀλίγων μισθοφόρων νὰ μοναρχήσῃ ἀνατρέπων τὸ πολίτευμα. Ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων ἠθέλησε βεβαίως νὰ ἀπαλλάξῃ ὁ Σόλων τὰς Ἀθήνας, ἐπιβαλὼν, ἅμα ἐκραγείσης στάσεως, εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας τὸ καθήκον νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῆς μιᾶς ἢ μετὰ τῆς ἑτέρας μερίδος· διότι, τούτου γενομένου, ἡ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς πλείονους πολίτας μερίς ὑπερίσχυεν ἀμέσως, ἔπαυεν οὕτω τάχιστα ἡ ἔρις καὶ προελαμβάνετο ἡ ἄνομος ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐν συνόψει αἱ νομοθετικαὶ τοῦ Σόλωνος διατάξεις. Αἱ διατάξεις αὗται ἐμφαίνουσι τοσαύτην περὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν κοινωνικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν οικονομικῶν ζητημάτων ἐμπειρίαν, καὶ τὸ δι' αὐτῶν ἀπαρτισθὲν πολίτευμα τοσοῦτον μὲν εἶναι ἀνώτερον ὅλων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων, τοσοῦτον δὲ εἰς πολλὰ προεγγίζει πρὸς τὰς ὑγιειντέρας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρχάς, ὥστε περιέργον εἶναι βεβαίως νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὅπως οὖν μέχρι τίνος τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Σόλωνος, καὶ μέχρι τίνος ἐδανείσθη οὗτος, περὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, προὔπαρχούσας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ δοξασίας.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ πολιτεύματος τούτου ἦτο, ὅτι, διὰ νὰ εἰσπορῇ τις νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, δὲν ἀπαιτεῖτο μὲν νὰ ᾔνοι καὶ ἐν γενετῆς εὐπατρίδης, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ ᾔνοι ἀπλῶς πολίτης Ἀθη-

Ῥητῶς δ' ἐκήρυττεν ὅτι θέλει νὰ ᾔηται μέσος πολίτης, δηλαδή οὔτε εὐπατρίδης οὔτε πάλιν ἐκ τοῦ ὄχλου.

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι.

Ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, περὶ ὧν ὁμοίως μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ὁμιλήσαι, οἱ εὐπορώτεροι πολῖται κατελάβον τὰ πράγματα ἀντὶ τῶν εὐπατρίδων, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι, ὅτι, ὀλίγα μετὰ τὸν Σόλωνα ἔτη, ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας μὴ ἐλληνικῇ, ἐν Ῥώμῃ, ἥτις ἐπέπρωτό ποτε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου, ἐρρυθμίσθη τὸ πολίτευμα ἐπὶ τὸ τιμοκρατικώτερον ὑπὸ τοῦ Σερούιου Τυλλίου, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 578 μέχρι τοῦ 535 ἔτους πρὸ Χριστοῦ· διότι οἱ πολῖται διηρέθησαν εἰς διαφόρους τάξεις ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως ταύτης, ἀπεδόθησαν μὲν εἰς τοὺς εὐπορωτέρους μεγαλῆτερα περὶ τὴν ψηφοφορίαν δικαίωματα, ἐπεβλήθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ μεγαλῆτερα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας βάρη.

Ἀλλ' ἂν καὶ περὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτευμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀτελεστάτας εἰδήσεις, ἀπὸ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων συνάγεται οὐδὲν ἥττον ὅτι τὸ Σολωνεῖον πολίτευμα ἐστηρίζετο μὲν ἐφ' ἧς καὶ ἐκεῖνα ἀρχῆς, δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς μερικωτέρας αὐτῶν διατάξεις· τὸ δὲ γνωστότερον ῥωμαϊκὸν διέφερεν οὐσιωδέστατα ἀπὸ τοῦ Σολωνεῖου, διότι κατὰ μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς πολίτας, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, κατὰ δὲ τὸ πρῶτον, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν δὲν παρεχωρεῖτο κυρίως εἰμὴ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρουν μόνοι οἱ εὐπατρίδαι. Ὡστε ἐξ ὧν τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς τιμοκρατίας εὗρεν ὁ Σόλων προϋπάρχουσαν ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ, ἐφήρμοσε δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην κατ' ἰδίον τινα τρόπον.

Ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ Σόλωνος ὀφείλεται, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, τὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἄμα καὶ βαθμολογικῆς φορολογίας, καθ' ἣν ὡς εἶδομεν, ὁ φόρος ὄχι μόνον ἀνάλογος ἦτο τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ βαθμυδὸν ἐπετεινετο καθ' ὅσον ἡ περιουσία ἦτο μεγαλῆτέρα. Ἡ τοιαύτη φορολογικὴ ἀρχή, ἥτις καίτοι θεωρεῖται ἡ

νών, ἀλλ' ἔπρεπε πρὸς τούτοις νὰ ἔχῃ ὠρισμένην τινὰ περιουσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος κατήργησε μὲν τὴν προϋπάρχουσαν ἀριστοκρατίαν, δὲν καθιέρωσεν ὅμως διὰ μιᾶς τὴν βραδύτερον ἐπιθεοῦσαν δημοκρατίαν, ἀλλὰ περιορίσθη εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι καλουμένην τιμοκρατίαν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τοιοῦτου πολιτεύματος πολεμαῖται ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες ἀξιοῦσιν, ὅτι εἶναι περιττὸν καὶ ἐπιζήμιον μάλιστα νὰ ὀρίζῃ τὸ πολίτευμα τεκμήριον τι πολιτικῆς ικανότητος καὶ ὅτι ὁ λαὸς δύναται πάντοτε οἰκοθεν νὰ διακρίνῃ τοὺς ἰκανωτέρους τῶν πολιτῶν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν τίς εἶναι ἡ προτιμότερα τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων δοξασιῶν, ὧν ἑκάτερα προτείνει ὑπὲρ ἑαυτῆς πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς λόγους. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ ὁ Σόλων ἐρωτηθεὶς ποτε, ἂν νομίζῃ ὅτι ἔδωκε τοὺς ἀρίστους εἰς τοὺς Ἀθηναίους νόμους, ἀπεκρίθη· «τοὺς ἀρίστους ἐξ ἐκείνων οὓς ἠδύναντο νὰ παρὰδεχθῶσι.» Βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι ἅμα τὸ πολίτευμα ὀρίζῃ τεκμήριον πολιτικῆς ικανότητος, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν ἐπενόησεν ἄχρι τοῦδε τεκμήριον τοιοῦτον ἄλλο παρὰ τὸ ὑπὸ τῆς Σολωνεῖου νομοθεσίας καθιερωθὲν, δηλαδή ἄλλο παρὰ τὴν περιουσίαν. Τὸ θαυμαστότερον τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα, ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως στηρίζεται ἄχρι τοῦδε. Ἀλλ' ἡ τιμοκρατία, καὶ τοι κατὰ πρῶτον ἴσως ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι εἰς Ἀθήνας καθιερωθεῖσα, δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Σόλωνος. Εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐλληνικὰς ἀποικίας, περὶ ὧν μετ' οὐ πολὺ θέλομεν πραγματευθῆ ἑκτενέστερον, οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν κατεξάνεστησαν, ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν εἰς τὴν πολιτείαν μέρος, ἰδίως εἰς Μίλητον, εἰς Ἐφεσον, εἰς Κολοφῶνα· ὁ δὲ Σόλων, ὅστις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἐπεσκέφθη, χάριν ἐμπορίας, τὰς χώρας ταύτας, παρέλαβεν ἐκεῖθεν πιθανώτατα τὰς τιμοκρατικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας βραδύτερον καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ. Ὁ μιλῆσις Φωκυλίδης, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Σόλωνος, ἐξέφρασεν εἰς τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὧν ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἀρχὰς προεγγιζούσας εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ Σόλωνος. ἹΤί σημαίνει, λέγει, νὰ κατὰγῃται τις ἐξ εὐγενῶν, ὅταν δὲν ἔχῃ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, οὔτε τῆς συνέσεως;

τί πλέον γένος εὐγενές εἶναι,
οἷς οὗτ' ἐν μύθοις ἔπεται χάρις οὗτ' ἐνὶ βουλῇ;

δικαιοτέρα πάσης ἄλλης οὐδ' εἰς τὰς μάλιστα εὐνομουμένας τῶν νεωτέρων πολιτειῶν δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ἐν μέρει μόνον. οὐδόλως ἀναφαίνεται ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ πολιτεύματι. Διότι κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὁρισθέντος τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ, τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνελογίζετο πρὸς τὸ σύνολον τῆς φορολογητέας περιουσίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην εἰσεπράττοντο ἐν ἧ πλείονα νομίσματα ἀφ' ἐκάστης χιλιάδος. Α. γ. ὑποθεθῆσθω ὅτι ἡ πολιτεία εἶχε χρεῖαν 100,000, τὸ δὲ φορολογητέον ποσὸν ἦτο 50,000,000· ἡ ἀναλογία τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ ἦτο δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὥστε καὶ ὁ ἔχων 100,000 περιουσίαν, ἐπλήρωνε δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 75,000 δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 50,000 ἢ 25,000 ἢ 10,000, πάντες δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις ἐπλήρωνον· ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐκὼν ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα κατέβαλλε 12 %, ὁ ἔχων 300 δραχμῶν εἰσόδημα δὲν κατέβαλλεν εἰμὴ 10 %, ὁ δὲ 200, μόνον 5 %.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις, ὅσον εὐφυῶς καὶ ἂν ἦσαν ἐπινενοσημέναι, δὲν ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὅσον ἡ σεισάχθεια καὶ τὰ πρὸς ἐμφύχῳσιν τῆς βιομηχανίας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος νομοθετηθέντα. Τὸ τεκμήριον μάλιστα τῆς πολιτικῆς ἱκανότητος ὅλως ἐξέλιπε, μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν, διότι μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, ὅλοι αὐτῶν οἱ πολῖται ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἄνευ διακρίσεως περιουσίας· ἐνῷ ἂν ὁ δῆμος δὲν ἀπηλλάττετο τῆς δουλείας εἰς ἣν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸ τοῦ Σόλωνος κατεφέρετο, ἡ δὲ βιομηχανία δὲν ἐλάμβανε τοσαύτην ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τούτου ἐμφύχῳσιν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν βεβαίως δὲν ἤθελεν ἀκμάσαι ὅσον ἤκμασεν.

Εἶδομεν ὅτι, κατὰ τοὺς προϋπάρχοντας νόμους, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὴν ὀφειλὴν αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἐγίνετο δοῦλος τοῦ δανειστοῦ· καὶ ὅχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πενήτων πολιτῶν εἶχον ἤδη τῷ ὄντι ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιέλθει εἰς τὴν τοῦ δούλου κατάστασιν· ὅτι πολλοὶ καὶ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπονήθησαν, ἀπολέσαντες μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πατρῴου αὐτῶν γλώσσης. Εἶδομεν ὅτι καὶ οἱ διατηροῦντες ἔτι μικρὰ τινα κτήματα, διετέλουν εἰς κατάστασιν τοσοῦτον γείτονα τῆς δουλείας, καθὼ ὑποβεβλημένοι εἰς ὑποχρεώσεις βαρυτέρας

καὶ αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν εἰλώτων, ὥστε ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ καταντήσωσιν ἐπίσης δοῦλοι, ἄλλοι δὲ ἐδραπέτευον εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν. "Ἀπας γὰρ ὁ δῆμος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἦν ὑπόχρεως τῶν πλουσίων. Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἦσαν ἐτι μικρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ κύριος πόρος ἦτο ἡ γῆ, ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο περιορισμένη καὶ ἄκαρπος, καὶ προσέτι εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀνθρώπων, εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἀττικὴ, ἐξακολουθοῦσης τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἤθελε καταντήσῃ νὰ κατοικῇται ὑπὸ εὐαριθμῶν τινῶν γαιοκτητῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑποτελῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἤθελον ἐπὶ τέλους λάβει τύχην ἐντελῶς ὁμοίαν τῆς τύχης τῶν εἰλώτων τῆς Σπάρτης ἢ τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, ἄλλοι δὲ ἤθελον περιέλθῃ εἰς τὴν ἀμφίβολον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐλευθέρου κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρίσκοντο οἱ κατωνακοφόροι καὶ οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδάυρου καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἀκτῆμονες ἢ ὀλιγοκτῆμονες γεωργοὶ (σελ. 225 καὶ ἐπ.). Ἀπὸ τοιούτων δὲ στοιχείων ὁρμωμένη ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, οὐδέποτε ἤθελεν ἀποβῆ ἰσχυρά· διότι οἱ μὲν πολλοί, ἕνεκα τῆς δουλικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἤθελον διὰ παντὸς μένει ἀπεστερημένοι ἐλευθέρου καὶ γενναίου φρονήματος, οἱ δ' ὀλίγοι ἤθελον φροντίζει μόνον πῶς νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ ὥς πλεῖσται ἄλλαι ἐλληνικαὶ ὀλιγαρχίαι, ἤθελον προθύμως προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τῶν Περσῶν. :Τίς ἀπήλλαξε τῶν δεσμῶν τούτων τὴν Ἀττικὴν; Τίς ἐμόρφωσε τὸν πυρῆνα τοῦ πολυαριθμοῦ, τοῦ γενναίου, τοῦ φιλελευθέρου αὐτῶν δήμου; Τίς παρσκεύασε τοὺς πολίτας οἵτινες ἀπέρριψαν μετὰ περιφρονήσεως τὰς περὶ ὑποταγῆς ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξερξοῦ, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμῖνι, ἐν Πλαταιαῖς, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρωταίτιοι καὶ οἱ πρωτουργοὶ τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος. :Τίς, προλαμβάνων τοὺς αἰῶνας, καθιέρωσε περὶ τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας, ἀρχὰς ἀξίας τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης; Ὁ Σόλων διὰ τῆς σεισαρχείας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐγένοντο μὲν αὐθις ἀπὸ δούλων ἐλεύθεροι, πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων κάτοικοι, ἀπηγορεύθη δὲ τοῦ λοιποῦ νὰ περιβάλλωνται τὸν χιτῶνα τῆς δουλείας Ἀθηναῖοι πολῖται. Καὶ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν οἷον ἦτο τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν, τίνας ἦσαν αἱ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου ζητήματος διατάξεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, τὸ ὅποιον ἐν

ἤθελον ὑποκύψει αὖθις εἰς τοὺς ὀλίγους πλουσίους· οὐδέποτε δὲ ἤθελον ἀναδείξει τὸ γενναῖον καὶ ἐλεύθερον φρόνημα, εἰς κτῆσιν, συντήρησιν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαράιτητος ἡ ὑλικὴ ἀνεξαρτησία. Τοῦτου ἕνεκα ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἐμψυχώσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐμπορίαν· καὶ κατάρθωσε τῶντι νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὸν δῆμον νέα ἐργασίας καὶ πορισμοῦ στάδια καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὸν τόπον νέα κεφάλαια, δι' ὧν ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς ἠνυπόρησεν, ἐξεπαιδεύθη, ἐμεγαλοφρόνησεν καὶ ἐν γένει ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς παραδόξως προέκοψεν. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ Σόλων καὶ κατὰ τοῦτο ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων μᾶλλον ἢ τῆς ἀρχαιότητος· διότι ὅχι μόνον εἰς πολλὰς ἐλληνικὰς πολιτείας ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ῥητῶς ἀπηγορεύοντο, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γεωργία ἀντιτίθετο εἰς δούλους, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἐνδοξότατοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοφῶν ἐθεώρουν ἀναξίαν τοῦ ἐλευθέρου πολίτου πᾶσαν ἐργασίαν ἄλλην ἢ τὴν γεωργίαν, τὴν ὀπλαστικὴν, τὴν ἀθλητικὴν καὶ τὴν μουσικὴν. Ὁ Μακώλαιϋ εἶπέ που, ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πνευμάτων ὁμοιάζουσι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων· διότι καθὼς αἱ κορυφαὶ αὗται φωτίζονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ἐνῶ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι βαθύτατον σκότος, οὕτω καὶ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα πρῶτα περιαιγάζονται ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς ἀληθείας, ἐνῶ αἱ πυκναὶ σκιαὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπάτης καλύπτουσιν ἔτι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄχλον. Τοιοῦτον ἦτο τὸ τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ὅστις λογίζεται εὐλόγως ὥς ὁ πρακτικώτατος τῶν νομοθετῶν τῆς ἀρχαιότητος, διότι πρῶτος ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἀληθείας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς, αἵτινες δὲν ἔμελλον νὰ ἀποθῶσι κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος κτῆμα εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑκατονταετηρίδων.

Ἀλλὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ διὰ πολλῶν δοκιμασιῶν, πρὶν παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς. Ἡ νέα νομοθεσία οὐδετέραν τῶν ἀντιθέτων μερίδων ἐντελῶς ἠνυχάρισται, διότι οὐδὲ προέθετο τοιοῦτό τι, τοῦλάχιστον ὅπως ἐννοοῦσι τοῦτο αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μερίδες, ὧν ἐκάστη ζητεῖ πάντοτε νὰ σφετερισθῇ μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πλεονεκτήματα, νὰ καταθλίψῃ δὲ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ἄλλως τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Εἰς τὸν πολὺν δῆμον, πρότερον σχεδὸν δούλον ὄντα καὶ μὴ ἔχοντα πολιτικόν τι δικαίωμα, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐλευθερίαν, ἐπέτρεψε

τούτοις ὑπῆρξε βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων καὶ περὶ τина λογίζεται ἔτι ἀπαράμιλλον. Ἐν Ῥώμῃ λοιπὸν μέχρι τοῦ 325 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, ἦτοι εἰς χρόνους κατὰ 300 περίπου ἔτη μεταγενεστέ-
ρους τοῦ Σόλωνος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος αὐτοῦ ὀφειλέ-
της περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, ὅστις ἐδίκαιοντο ἢ νὰ
μεταχειρισθῇ αὐτὸν ὡς δοῦλον, ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ· καὶ οἱ πλεῖστοι
τῶν οἰκοὶ τῶν πατρικίων ἦτοι τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ῥώμης, ἔβρι-
θον τοιούτων ὀφειλετῶν περιελθόντων εἰς δεινὴν δουλοσύνην. Περὶ τὸ
325 ἔτος, κατηργήθη τελευταῖον καὶ ἐν Ῥώμῃ τὸ θηριῶδες ἐκεῖνο
τοῦ δανειστοῦ δικαίωμα, ἀλλὰ ὅχι ὡς πρὸς πάντας τοὺς ὀφειλέτας.
Ἐκτοτε, καθόσον μὲν προέκειτο περὶ ὀφειλῆς προερχομένης ἐξ ἀγορα-
πωλησίας καὶ ἄλλων τοιούτων συναλλαγῶν, ἢ περὶ ὀφειλῆς τόκων δα-
νείου εἰς χρήματα δοθέντος, ὁ δανειστής δὲν εἶχε πλέον τὸ δικαίωμα
νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον τὸν μὴ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ὀφειλέτην·
ἀλλ' ὁμοῦς διετήρησε τὴν προτέραν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν ὀφειλέτην τὸν
μὴ πληρώνοντα αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ εἰς χρήματα δοθέντος δανείου,
καὶ ἐξηκολούθησε σώζων καὶ μέχρι τινὸς ἑνασκῶν, τοῦλάχιστον κατὰ
τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, τὴν ἐξουσίαν ταύτην μέχρι τῆς τρίτης, μέχρι τῆς
τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν μέχρι τοῦ
μεγάλου νομοθέτου Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύ-
σαντος κατὰ τὴν ἕκτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα. Ὅπόσον πρωί-
μώτερον ὁ Σόλων ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις, τὰς χριστια-
νικὰς περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀρχάς!

Ἀλλὰ μόνη ἡ σεισάχθεια δὲν ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα δώσῃ εἰς τὸν δῆμον
τῶν Ἀθηναίων τὴν ὕλικὴν καὶ ἡθικὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν μετ' οὐ πολὺ
οὗτος ἐκτίησεν καὶ δι' ἧς τοσοῦτον θαυμασίως ἤκαμει. Ἡ σεισάχθεια
ἀνέδειξε μὲν ἐλευθέρους, τοὺς δούλους, καθιέρωσε δὲ τὴν ἀρχὴν, ὅτι
πολίτης Ἀθηναῖος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ κατασταθῇ δοῦλος· ἀλλὰ,
ἵνα ἀληθῶς ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία αὕτη καὶ παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς
ἀγαθοὺς αὐτῆς καρπούς, ἔπρεπε νὰ δοθῇ καὶ πόρος ζωῆς ἀποχρῶν εἰς
τοὺς ἐλευθέρους τούτους ἄνδρας. Ἡ γεωργία δὲν ἐπῆρκει πρὸς τοῦτο·
διότι ἡ χώρα τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως,
δὲν ἠδύνατο νὰ θρέψῃ τοὺς πολλοὺς αὐτῆς κατοίκους· ὥστε ἂν ἐξηκο-
λούθει καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προτέρα κατάστασις, οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων,
ἢ ἤθελον ἀποδημήσει ἵνα ζητήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πόρον ζωῆς, ἢ

δὲ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ὅχι πλέον τι. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀπέδωκεν εἰς μόνους τοὺς εὐπορωτέρους, μὴ θεωρήσας φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς ἀρχὰς εἰς ἀνθρώπους μέχρι τῆς χθῆς δούλους ὄντας, διότι ὅχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχῃσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ φυσικώτατον ἦτο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν νέαν αὐτῶν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς προτέρους δυνάστας, ἐξ οὗ τὰ πράγματα ἤθελον καταντήσῃ ἄνω κάτω. Κυρίως μάλιστα εἰπεῖν, τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρησαν οἱ εὐπορώτεροι τῶν εὐπατριδῶν· διότι ἡ γῆ, ἀπὸ τῶν προσόδων τῆς ὁποίας ἐζηρτᾶτο ἡ ἐνάσκησις τοῦ προκειμένου δικαιώματος, ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τοὺς εὐπατρίδας· ναὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλον τὰ κτήματά των· ἀλλὰ τὰ κτήματα ταῦτα, τὰ πλεῖστα τοῦλάχιστον, περιῆλθον, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πάλιν εἰς τὴν κυριότητα τῶν πλουσιῶν εὐπατριδῶν, διότι αὐτοὶ εἶχον τὰ πρὸς ἀγορὰν αὐτῶν κεφάλαια. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου εἶχον μὲν εὐπορήσει τινές, ἀλλὰ τοιοῦτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἦναι πολλοὶ καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι μετεχειρίσθησαν βεβαίως τὰ ἄλλως τε ὅχι μεγάλα κεφάλαια αὐτῶν εἰς ἀγορὰν κτημάτων· οἱ πλεῖστοι ἐξηκολούθησαν μᾶλλον μετερχόμενοι τὰ ἐπαγγέλματα δι' ὧν εἶχον βελτιώσει τὴν τύχην αὐτῶν αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, τὴν τέχνην, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἔχῃ τις τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν ἀπλῶς, ἀπηταιῆτο πρὸς τούτοις, μέχρι τοῦ Κλεισθέ- νους, νὰ ἀνήκῃ εἰς γένος τι, πολλοὶ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦσαν εἰς γένος τι κατατεταγμένοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ εὐπατρίδαι, διὰ τὴν πατρο- παράδοτον θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον εἰς τὰς φυ- λὰς, τὰς φρατρίδας, τὰ γένη, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ κατισχύωσι συνήθως εἰς τὰς ἐκλογάς. Τοῦτο μόνον εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐ- τῶν αὕτη δὲν ἦτο ἤδη ὅσον ἄλλοτε ἐπικίνδυνος, διότι ἐπὶ τέλους ἡ ἐκλογὴ ἀνῆκεν εἰς τὸν δῆμον, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτιμήσῃ πάντοτε τοὺς μετριοπαθεστέρους καὶ συνετωτέρους τῶν εὐπατριδῶν· πρὸς δὲ τού- τοις διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὅποιον ἔλαβε νὰ ζητῇ λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, περιέστελλε τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν. Οὕτω πως ἔκρινε τὸ πολί- τευμα τοῦ Σόλωνος ὁ Ἀριστοτέλης. «Ἐπεὶ Σόλων γε ἔοικε, λέγει, τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἰρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν· μηδὲ γὰρ τούτου κύριος ὢν ὁ δῆμος, δούλος ἂν εἴη καὶ πολέμιος. Τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων (τῶν ἐπισήμων, τῶν εὐπα-

τριδῶν) καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμων, καὶ ζευγιδῶν, καὶ τρίτου τέλους, τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν.» Αὐτὸς ὁ Σόλων κηρύττει, ἐν ταῖς ὑποθήκαις εἰς Ἀθηναίους, ὅτι προέθετο νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιθέτους μερίδας, ὅχι νὰ ἐπιφέρῃ τὸν ἀποκλειστικὸν θρίαμβον τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, διότι δὲν ἦτο ὁπαδὸς φατρίας, ἀλλὰ τῆς ὅλης πόλεως διαλλακτῆς, καὶ δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρὸ ποδῶν συμφέρον, ἀλλὰ εἰς ἅπασαν τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος τύχην. Εἰς μὲν τὸν δῆμον, λέγει, ἔδωκα τόσον κράτος ὅσον ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρείας αὐτοῦ, οὔτε ὑπεραυξήσας, οὔτε ἐλαττώσας τὴν τιμὴν αὐτοῦ· ὥρισα δὲ καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον δύναμιν καὶ ἦσαν ἐπίφθονοι διὰ τὰ χρήματα αὐτῶν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχωσί τι πέραν τοῦ πρέποντος. Στάς δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων, ὠπλισμένος διὰ τῆς κρατερᾶς τοῦ νόμου ἀσπίδος, εἰς οὐδένα ἐπέτρεψα νὰ νικήσῃ ἀδίκως τὸν ἄλλον.

Δῆμψ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσον ἐπαρκεῖ,
τιμῆς οὐτ' ἀφελὼν, οὐτ' ἐπορεξάμενος·
οἱ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγῆτοι,
καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικές ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερόν σάκος ἀμφοτέροισιν,
νικᾶν δ' οὐκ εἴας· οὐδετέρους ἀδίκως.

Ἄλλ' ἤδη ἐκ τούτου δηλοῦται ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἐκατέρας τῆς μερίδος ἦσαν ὑπέρογκοι. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Σόλων σαφέστερον λέγει, ὅτι ἂν ᾔθελε πράττει ὅσα ἦσαν ἀρεστά εἰς τοὺς μὲν ἢ τοὺς δέ, ἢ πόλις ᾔθελε στερεθῇ πολλῶν ἀνδρῶν.

..... Εἰ γὰρ ᾔθελον
ἂ τοῖς ἐναντίοισιν ἦνδανεν τότε.
αὐθις δ' ἂ τοῖσιν ἀτέροις, δρᾶσαι . . .
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἦδ' ἐχρηώθη πόλις.

Τί ἐζήτουν οἱ μὲν καὶ τί ἐπόθουν οἱ δέ, ἀκριβῶς δὲν ἠξεύρομεν. Τὸ φυσικώτερον καὶ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τῶν εὐπατριδῶν οἱ μὲν πενέστεροι ἠγανῶντο διότι ἐστερήθησαν τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐκλέγεσθαι, οἱ δὲ πλουσιώτεροι, διότι ἀπέβαλον πολλὰ τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων καὶ ὑπεβλήθησαν, παρεκτὸς τούτου, εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ δήμου. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου πάλιν, οἱ μὲν εὐπορώτεροι, ὅχι μόνον ἐστερήθησαν ὁμοίως πολλῶν τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων, ἀλλὰ, καθ' ὅσον δὲν εἶχον ἐγγεῖον περιουσίαν, οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι προσέλαβον, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς γένος, δὲν εἶχον

οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν. Οἱ δὲ ἀπορώτεροι, ἀπηλλάγησαν μὲν πολλῶν δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὅσοι δὲν ἦσαν γεννηῆται, δὲν ἦσαν οὐδὲ ἐκλογεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ πλειότεροι ἔμειναν οὐδὲν ἤττον πένητες, διὸ ἐμεμφιμοίρουν ἴσως κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅστις δὲν εὔρε τὸ μυστήριον νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς πλουσίους. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἡ νέα νομοθεσία, εἰ καὶ ψηφισθεῖσα ἄνευ δυσκολίας καὶ συζητήσεως, οὐδένα ἐν τούτοις ἡγαρίστησε, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐχαιρέτιζον τὸν Σόλωνα ὡς φίλον καὶ σωτῆρα, ἅμα ἀρξαμένων τῶν νέων νόμων νὰ ἐκτελῶνται, τὸν ἐθεώρησαν ὡς πολέμιον.

. νῦν δὲ μοι χολούμενοι

λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὁρῶσι πάντες ὥστε δῆϊον.

Ὁ Σόλων ὑπέστη τὴν πρώτην ταύτην ἀδικίαν τῶν συμπολιτῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἡμερότητας καὶ μετριοπαθείας· διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὰ μεγάλα ἔργα εἶναι δύσκολον νὰ εὐχαριστήσῃ τις πάντας·

ἔργμασιν ἐν μεγάλοις πᾶσιν ἀδεῖν χαλεπόν.

Οἱ δυσηρεστημένοι, καὶ εἰδομεν ὅτι τοιοῦτοι ἦσαν σχεδὸν πάντες, προσήρχοντο πρὸς αὐτόν, ἐρωτῶντες τί σημαίνει τοῦτο καὶ τί τὸ ἄλλο, καὶ πῶς ἔχει νὰ ἐκτελεσθῇ· δὲν ἤκοῦντο δὲ εἰς τὸ νὰ δηλώσιν ἀπορίας, ἀλλὰ καὶ παρατηρήσεις ἐπήνεγκον, καὶ συμβουλὰς περὶ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως, ὥστε ἡ θέσις του μετ' ὀλίγον κατήντησεν ἀφόρητος, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ποιήμασιν εἰκονίζει ἐμφαντικώτατα τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστη, λέγων ὅτι, πανταχόθεν διασπώμενος, ἐστρέφετο ὡς λύκος διωκόμενος ὑπὸ πολλῶν κυνῶν·

τῶν οὐνεκ' ἀρχὴν πάντοθεν κυκεύμενος

ὥς ἐν κυσὶν πολλὰῖσιν ἐστράφην λύκος.

Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ, θεωρῶν ὅτι ἐὰν ἔμενεν εἰς Ἀθήνας, ἤθελεν ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τροπολογίας ἀτελευτήτους, ἐζήτησε παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἄδειαν δεκαετοῦς ἀπουσίας, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ θέλουσι παρὰ πάντων ἀναγνωρισθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ἀναχωρῶν, ὅτι οἱ νέοι νόμοι θέλουσι μείνει ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ. Διότι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «οὐκ οἶοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι· ὀρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατεῖχοντο, δέκα ἔτεα χρήσεσθαι νόμοισι τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται.» Ἐκ τούτου γίνεται πρόδηλον ὅποιαν ἐρότητα οἱ προ-

πάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἀπαξ γενόμενον ὄρκον. Ὁ Σόλων ἀποδημήσας, κατ' ἀρχάς μὲν ἐπορεύθη εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ εἰς Κύπρον. Ἡ δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Κροίσου συνέντευξις, ἣν τοσοῦτον χαριέντως ιστόρησεν ὁ Ἡρόδοτος, εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἀπίθανος, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων, φαίνεται γενομένη περὶ τὸ 553 ἔτος, ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Κροίσου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, ἐνῶ ὁ Σόλων ὅχι μόνον εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας πολὺ πρότερον, ἤτοι περὶ τὸ 560, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποθάνει μικρὸν μετὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος. Ὅπωςδὴποτε, ὁ Σόλων, ἐπιστρέψας εἰς τὰς Ἀθήνας, εὔρε μεγάλην πραγμάτων ἀλλοίωσιν καὶ θλιβερώτατα ψευθείσας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ.

Τφόντι, οἱ μὲν νόμοι αὐτοῦ ἔμειναν ἀναλλοίωτοι, ἀλλ' αἱ τρεῖς μερίδες, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀγωνισθῇ, διὰ τοῦ νέου πολιτεύματος, νὰ συνδιαλλάξῃ, διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας ὡς οὐδέποτε καὶ ἀντιπαρετάσσοντο ὑπὸ ἴδιον ἐκάστη ἀρχηγόν. Τῶν μὲν Πεδιέων προίστατο εἰς ἑξ αὐτῶν, Λυκούργος ὁ Ἀριστολαίδου· τῶν δὲ Παράλων, ὁ γαμβρὸς τοῦ Σικυωνίου Κλεισθέους Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, τοῦ στρατηγῆσαντος τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ κατὰ Κιρραίων πολέμῳ καὶ φίλου διαβοήτου γενομένου τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου· τῶν δὲ Διακρίων, ὁ εὐπατρίδης Πεισίστρατος ὁ Ἰπποκράτους. Ἡ ἐπικινδυνωτέρα τῶν τριῶν τούτων μεριδῶν ἦτο ὁμολογουμένως ἡ τελευταία, ἥτις συνέκειτο ἐκ τῶν πενηστέρων γεωργῶν, μεθ' ὧν συνετάσσοντο οἱ ἀπορώτεροι κάτοικοι τῆς πόλεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὄντες πολυπληθέστεροι καὶ ἁμαθέστεροι τῶν ἄλλων, πρὸς δὲ τούτοις, διὰ τὴν πενίαν, ἐπιρρεπέστεροι πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ ἀρχηγοῦ ἐπιτηδείου καὶ φιλόρχου. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ Πεισίστρατος. Ὁ Πεισίστρατος ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὅπως καὶ ὁ Σόλων, ἀριστεύσας εἰς τὸν κατὰ Μεγαρέων πόλεμον. Εἶχε δὲ καὶ ἐπιφάνειάν τινα πολιτικῆς ἀρετῆς, δημοτικὸς μὲν ὢν περὶ τοὺς λόγους καὶ τοὺς τρόπους, ἐλευθέριος δὲ πρὸς τοὺς πένητας, ἐπιδεικτικὸς δὲ περὶ τὴν μετριοφροσύνην, διότι ἡ πονηρία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ πονηρία, κατορθώνει νὰ συνδυάξῃ τὰς δύο ταύτας ἀσυμβιβάστους ιδιότητας. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην τῶν ἀρετῶν περιωρίζετο ἡ πρὸς τὸν Σόλωνα ὁμοιότης τοῦ ἀνδρός· ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἀναδείξῃ τοὺς συμπολίτας ἀξίους νὰ ἔρχωσιν αὐτοὶ τῆς πόλεως· ὁ δὲ Πεισίστρατος ἤθελε

νά ἄρχῃ αὐτὸς διὰ τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἐπιτηδεῖως μὲν διαπαιδαγωγήσας τοὺς πολλοὺς, οὐδὲν ἤττον δὲ ἐπιτηδεῖως ἐμπορευθεὶς τὰς ἀμοιβαίας ἀντιπαθείας τῶν δύο ἄλλων μερίδων, ἐπέτυχε μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ. Ὁ Σόλων ἐνόησε κἀλλιστα ποῦ βαίνουσι τὰ πράγματα· καὶ τοι δὲ καταβεβλημένος ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρατος, ἐπεχείρησε νὰ προλάβῃ τὴν ἐπιεικὲς συμφορὰν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Πεισιστράτου· ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, τὰ ἐξημμένα πάθῃ καὶ τὰ τετυφλωμένα συμφέροντα δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριότητος.

Ὁ Πεισίστρατος ἐλέγετο μὲν καὶ ἦτο ἀρχηγὸς κυρίως τῶν Διακρίων, οἵτινες ἐπλειονοψήφουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἶχεν ὁμως βεβαίως ὀπαδοὺς καὶ μετὰξὺ τῶν ἄλλων μερίδων, διότι ἐν ἔτει 560, ὅτε, καταβλῶν τοὺς ἀντιπάλους, ἐσφετερίσθη τὴν ὅλην ἀρχὴν, ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ φίλων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν βουλὴν οἱ πένητες δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι. Ἀφ' ὧν λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠφελοῦμενος, ὁ Πεισίστρατος, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου, τραυματίσας ἑαυτὸν καὶ προσελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ ὀχλήματος φερόμενος, ἠπάτησε τὸ πλῆθος ὅτι κινδυνεύει δῆθεν νὰ δολοφονηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, παρέπεισε τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ νὰ ἔχῃ 50 ῥοπαλοφόρους σωματοφύλακας, καὶ διὰ τούτων ἐγένετο ἀμέσως κύριος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος τῆς τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου, ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας ὁ Σόλων. Ὁ γενναῖος γέρων εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸ περὶ ῥοπαλοφόρων ψήφισμα, προλέγων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἀποβάλλει τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὅτε εἶδε πραγματωθέντα ὅσα προέβλεπε, κατελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν, ἐπεχείρησε νὰ ρίψῃ διὰ τῆς βίας τὸν παραβιαστὴν τῶν νόμων. Ἀλλὰ οὐδεὶς ἐπρόσεξεν εἰς αὐτὸν καὶ πάλιν, διὰ τὸν φόβον. Τότε ἀπελπισθεὶς, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀναρτήσας τὰ ὄπλα αὐτοῦ πρὸ τῶν θυρῶν· «ἐμοὶ μὲν, ἀνέκραξεν ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ἐμοὶ μὲν ὡς δυνατὸν ἦν, βεβοήθηται τῇ πατρίδι καὶ τοῖς νόμοις,» καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἔμεινεν ἡσυχάζων καὶ ζητῶν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ τὰς παραμυθίας, τὰς ὁποίας ἡ ἀτυχία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ ἀτυχία, πάντοτε εὕρισκει ἐν αὐτῷ. Τὸ γῆρας δὲν εἶχε μαράνει τὴν φαντασίαν αὐτοῦ· διότι τότε ἐποίησε τὴν λαμπρὰν ἐκείνην τῆς τυραννίδος εἰκόνα, ἣτις φαίνεται μᾶλλον προελθοῦσα ἀπὸ τῆς γραφίδος τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν, ἢ τοῦ θετικωτάτου τῶν

πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἐκ νεφέλης, λέγει, προκύπτει ἡ ὄρμη τῆς χιόνος καὶ τῆς χαλάζης· ἐκ δὲ λαμπρᾶς ἀστραπῆς, γεννᾶται ἡ βροντή· οὕτως ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἀπόλλυται ἡ πόλις, ὃ δὲ δῆμος, ἕνεκα τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς τὸ κράτος τοῦ μονάρχου.

Ἐκ νεφέλης πέλεται χιόνος μένος ἡδὲ χαλάζης,
βροντὴ δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστεροπῆς·
ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλις ὀλλυται· εἰς δὲ μονάρχου
δῆμος αἰδρίῃ δουλοσύνην ἔπесεν.

Ἀκούων δὲ τοὺς Ἀθηναίους μεμψιμοιροῦντας δι' ὅσα ἔπαθον κακὰ, ἔλεγεν εἰς αὐτοὺς μετὰ πικρίας δικαίας τῇ ἀληθείᾳ, νὰ μὴ αἰτιῶνται τοὺς θεοὺς, διότι αὐτοὶ ἰδίαις χερσὶ κατεσκεύασαν τὴν δουλείαν των.

Εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δι' ὑμετέρεην κακότητα

Μή τι θεοῖς τούτων μοῖραν ἐπαμφέρετε,

Αὐτοὶ γὰρ τούτους ἠϋξήσατε ρύσια δόντες,

Καὶ διὰ ταῦτα κακὴν ἔσχετε δουλοσύνην.

Ὅταν δὲ πάλιν τὸν προέτρεπον πολλοὶ νὰ φύγῃ, ὡς τόσοι ἄλλοι, τὴν ἐνδεχομένην τοῦ τυράννου ἐκδίκησιν, καὶ τὸν ἡρώτων, τίνι πιστεύων μένει· «τῷ γήρᾳ,» ἀπεκρίνετο. Καὶ ἀληθῶς ὁ Πεισιπράτος, ὅστις ἐν γένει ἀνεδείχθη ἐπιεικὴς, δὲν ἠνώχλησε τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου, ὥστε ἀπέθανεν ὁ μέγας ἀνὴρ ἐν εἰρήνῃ, τεθλιμμένος μὲν διότι εἶδε τὴν ματαίωσιν τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔχων βεβαίως τὴν περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν ὁ δίκαιος θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ διδῇ εἰς τοὺς εὐεργέτας τούτους τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἂν βλέπωσι τὴν πρόσκαιρον ἀνατροπὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν· τὴν παρηγορίαν, ὅτι θέλει ἔλθῃ ποτὲ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, σωφρονήσαντες, θέλουσι δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο πολεῖτευμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ κρηπῖδος, θέλουσιν ἐγείρει ἅπαν τὸ μέλλον τῆς πατρίδος αὐτῶν μεγαλεῖον.

Ὁ δὲ Πεισιπράτος δὲν διетήρησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν ἐσφετερίσθη· αἱ δύο ἄλλαι μερίδες, ἐνωθεῖσαι, ἐπέφερον τὴν ἔξωσιν αὐτοῦ ἐν ἔτει 559. Πάλιν ὁμως, μετὰ πέντε περίπου ἔτη, κατῴρθωσε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ ἰσχυροῦ τῶν Παράλων ἀρχηγοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ γαμβρὸς ἔγινεν ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ διὰ τῆς συμπράξεως αὐτοῦ, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀνέκτησε τὴν τε ἀκρόπολιν καὶ τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' οὐδὲ τότε διетήρησεν αὐτὴν πολὺ· διότι,

δυσαρεστηθέντος τοῦ Μεγακλέους καὶ συνταχθέντος αὐτοῖς μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Πεδιέων Λυκούργου, ὁ Πεισίστρατος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ τὸ δεύτερον ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τότε ἀπεφάσισεν, ἀφίνων κατὰ μέρος πᾶσαν μετὰ τῶν ἄλλων μερίδων συμμαχίαν, νὰ ἀρπάσῃ δι' ἀπροκαλύπτου βίας τὴν ἐξουσίαν. Κατασταθεὶς δὲ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρετρίαν, ὅπου εἶχεν, ὡς φαίνεται, πολλοὺς φίλους, καὶ ὅπου διατρίβων εὐρίσκετο πλησίον τῆς Διακρίας, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ ἑνδεκα περίπου ἔτη, παρασκευαζόμενος. Ἡ ἐν τῇ Ἀττικῇ περιουσία του εἶχε δημευθῇ, ἀλλὰ δὲν ἐστερεῖτο πόρων, διότι εἶχεν ἐν Θράκῃ, παρὰ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα, μεγάλα κτήματα· πρὸς τούτοις ἔλαβε καὶ ἀπὸ ἄλλων πόλεων, ἰδίως ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀπὸ τοῦ Ἀργού καὶ παρὰ τοῦ τυράννου τῶν Ναξίων Λυγδάμιος, λόγου ἄξιαν συνδρομήν, ὥστε τῷ 541, ἀναχωρήσας ἐξ Ἐρετρίας μετὰ ἱκανῆς δυνάμεως, ἀπέβη εἰς τὸν λιμένα τῆς Διακρίας, τὸν Μαραθῶνα, ὅπου συνέλεξεν ἐν ἀσφαλεῖ ἀπαντας τοὺς ὀπαδούς· καὶ ἔπειτα ὀρμήσας ἐπὶ τὸ ἄστυ διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν ἀντεπεξεληόντας ἀντιπάλους, περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Παλληνίδος Ἀθηνᾶς, εἰς τὴν μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδα, καὶ εἰσῆλασε τροπαιοῦχος εἰς τὴν πόλιν. Διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὸ μετὰ τοσούτου κόπου ἀνακτηθὲν κράτος, ἀντὶ μὲν τῶν ἐγχωρίων μισθοφόρων, προσέλαβεν ἤδη ξένους, συλλαβὼν δὲ τοὺς παῖδας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ὅσοι δὲν προέλαβον νὰ φύγωσιν, ἐξαπέστειλεν ὡς ὁμήρους εἰς Νάξον, πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λύγδαμιν. Οἱ θεσμοὶ ὅμως τοῦ Σόλωνος διετηρήθησαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων δύο τυραννίδων, ἐκτὸς μόνον ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πεισιστράτου. Οἱ πένητες τῶν ὁποίων οὗτος ἐλέγετο ἀρχηγός δὲν ἔλαβον νέα πολιτικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ μόνον ὑλικά εὐεργετήματα, διότι εἰς πολλοὺς μὲν ἔδωκε σποράν καὶ κτήνη, ἵνα ἀσχοληθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς πολλοὺς δὲ ἐπρομήθευσεν ἄλλην ἐργασίαν, διὰ τῶν πολυτελῶν ἅμα καὶ χρησίμων οἰκοδομημάτων δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Τότε ἤρχισε νὰ κατασκευάζεται ὁ μέγας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ναός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια θαυμάζομεν ἔτι σήμερον πρὸς νότον τῶν ἀνακτόρων, καὶ ὅστις ὦν πολὺ μεγαλότερος τοῦ Παρθενῶνος, ἦτο πεπωμένον νὰ μὴ τελειώσῃ ποτὲ, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· συνεπληρώθη δὲ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, 650 περίπου ἔτη μετὰ τὸν Πεισίστρατον, ὑπὸ τοῦ ῥωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ· τότε ὁμοίως, ἐπὶ Πεισιστράτου, ἐκτίσθη ἡ δημοσία κρήνη

Καλιρρόη καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγένοντο ἔργα. Ἵνα δὲ ὑπάρχωσιν οἱ ἀναγκαστοὶ πρὸς τοῦτο πόροι, ἐπεβλήθη τακτικὸς ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρος, ἀφ' ἧς εἰσεπράττετο τὸ δέκατον τῶν προϊόντων. Ὁ Πεισίστρατος πρὸς τούτοις ἵδρυσε τὴν περιφανῆ τῶν Ἀθηῶν πανήγυριν, ἣτις ἐτελεῖτο ἅπασι κατὰ τετραετίαν, κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ ὠνομάζετο «μεγάλα παναθήναια,» πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν μικρῶν, τῶν ἐτησίων, ἅτινα, ὑπάρχοντα πρότερον, ἐξηκολούθησαν οὐδὲν ἥττον καὶ εἰς τὸ ἐξῆς κατ' ἔτος πανηγυριζόμενα. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ τῶν γραμμάτων φίλος γενναῖος. Ὡς ὑπερβολὴν μὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ λεγόμενον, ὅτι πρῶτος αὐτὸς συνεκρότησεν ἐν ὅλῳ ἀπὸ τῶν πρότερον διεσπαρμένων καὶ μεμονωμένων ῥάψωδιῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, πιθανώτατον ὁμῶς φαίνεται, ὅτι ἐφρόντισε νὰ γίνῃ συλλογὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα τῶν προηγουμένων· πλὴν τούτου πρῶτος αὐτὸς ἐν Ἑλλάδι συνεκρότησε βιβλιοθήκην, τῆς ὁποίας ἐλευθερίως ἐπέτρεπεν εἰς τὸ κοινὸν τὴν χρῆσιν. Μεγάλαι ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδείχθησαν αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Πεισιστράτῳ καὶ ἐξωτερικῶς· διότι ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας αὐτοῦ τυραννίδος, Μιλτιάδης ὁ Κυψέλου, ὁ θεῖος τοῦ μετέπειτα τοῦς Πέρσας ἐν Μαραθῶνι νικήσαντος Μιλτιάδου, κατέκτησε τὴν θρηκτικὴν χερσόνησον, ὃ ἐστὶ τὴν χερσόνησον ἣτις σχηματίζει τὴν εὐρωπαϊκὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλληςπόντου, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης τυραννίδος, κατέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν Ἀσιανὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλληςπόντου, τὸ Σίγειον, πόλιν κειμένην ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Τρωάδος, ἀνήκουσαν πρότερον εἰς τοὺς Μιτυληναίους, ἥδη δὲ ἐπιτραπείσαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἠγησίστρατον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον, ἐν ἣ ἐτελεῖτο ἡ τῶν Ἰώνων πανήγυρις περὶ ἧς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν μετ' οὐ πολὺ· ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς παρесеύασε πρῶτος τὴν μετὰ τῶν Ἰώνων προσοικείωσιν τῶν Ἀθηῶν.

Ὅποσον δὲ εἶχε παγιώσει τὸ κράτος αὐτοῦ δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του, συμβάντα ἐν ἔτει 527, ἐκληρονόμησαν ἀκωλύτως τὸ ὅλον αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα οἱ τρεῖς νόμιμοι υἱοὶ του, Ἰππίας, Ἱππαρχος καὶ Θεσσαλός. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀδελφῶν, ὁ μὲν Ἰππίας ἦτο πολιτικώτερος τῶν ἄλλων, ὁ δὲ Ἱππαρχος, φιλόμουσος μᾶλλον καὶ πρὸς τὰς ἐξεις καὶ ἡδονὰς τῆς νεότητος ἐπιρρεπής, ὁ δὲ Θεσσαλὸς διεκρίνετο ἰδίως ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ. Κατ' ἀρχὰς ἐμιμηθησαν

οὔτοι μέχρι τινὸς τὸν πατέρα των· διότι, εἰ καὶ περιστοιχισμένοι ὑπὸ ξένων πάντοτε μισθοφόρων, οἵτινες ἐκαλοῦντο Λυκόποδες, ἐτήρησαν ὁμῶς τοὺς τύπους τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, «πλὴν καθόσον αἰετὶν αἰετὶν ἐπεμέλοντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι.» Διετέλεσαν δὲ καὶ προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἀθροίσαντες ἰδίως περὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνομαστοτάτους τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸν χαριέστατον τῶν λυρικῶν τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν Ἀνακρέοντα τὸν Τήιον, τὸν ἐπιτήδειον ἐρμηνευτὴν τῶν χρησμῶν Ὀνομάκριτον, τὸν διθυραμβοποιὸν Λᾶσον τὸν Ἑρμιονέα, τὸν Κεῖον Σιμωνίδην, γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς ὡς φίλον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σκοπαδῶν. Οἱ Πεισιστρατίδαι πρὸς τοῦτοις ἡλάττωσαν εἰς τὸ ἥμισυ καὶ τὸν ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρεξεστράπησαν εἰς βιαιάς τινὰς καὶ ἀτόπους πράξεις· ἐδολοφόνησαν τὸν Κίμωνα, ἀδελφὸν μὲν τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ κατακτήσαντος τὴν Ὀρχικὴν χερσόνησον, πατέρα δὲ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικηφορήσαντος καὶ ἐπεχείρησαν, ὡς λέγεται, νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐγγείου φόρου διὰ τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος καὶ διὰ τῆς ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν. Ἡ ἐκ τούτου προκύψασα εὐλογος κοινὴ δυσἀρέσκεια ἠϋξήσε διὰ τὴν δεινὴν ὕβριν τὴν γενομένην τῷ 514, ὑπὸ τοῦ Ἰππάρχου κατὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Ἀρμοδίου, ὅστις τότε ἀπεφάσισεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀριστογείτονος, νὰ δολοφονήσῃ τοὺς τυράννους. Καὶ δὲν ἐπέτυχεν μὲν τὸ ἐπιχείρημα εἰμὴ κατὰ τοῦ Ἰππάρχου· ἀλλ' ὁ Ἰππίας, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, ἀπέβη ἐν γένει τραχύτερος περὶ τὸ πολίτευμα αὐτοῦ καὶ ἠγωνίσθη, διὰ πολλῆς βίας, νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτόν· ἐνταύτῳ δὲ προβλέπων τὴν προσεχῇ πτῶσιν, ἐθυσαύριζε διὰ πάσης καταθλίψεως καὶ παρεσκευάζεν εἰς ἑαυτὸν ἄσυλον, ἐν ἀποτυχίᾳ, συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἀρχεδίκην μετὰ Αἰαντίδου, υἱοῦ τοῦ τυράννου τῆς Λαμψάκου, Ἰππόκλου, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου.

Ἦτο τῷ φόντῳ φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξόριστοι, ὧν προίσταντο οἱ Ἀλκμαϊωνίδαι, ἀπὸ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οὔτοι ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσιν οἰκοθὲν τὴν ἐξωσιν τῶν τυράννων, καὶ κατέλαβον ἐπὶ τούτῳ τὸ ἐπὶ τοῦ Πάριον Λειψύδριον· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰππίου καὶ τότε ἐζήτησαν ἐξωθὲν συμμάχους. Φυσικοὶ σύμμαχοί των ἦσαν οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες,

ὥς εἶδομεν, κατεπολέμησαν ἀπανταχοῦ τὴν τυραννίδα· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως, ἔδηλον διὰ τί, ἐφαίνοντο νωθοὶ καὶ μὴ διατεθειμένοι νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἀλλ' οἱ Ἀλκμαίωνιδαι, ὧν προίστατο τότε Κλεισθένης ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Σικυωνίου Κλεισθένους, ἦσαν ἄνθρωποι πολυμήχανοι, τὸ δὲ περίεργον, καὶ τοὶ ἐξόριστοι, ἦσαν, ὥς ἄλλοτε ὁ Πεισίστρατος, καὶ πλούσιοι, ἴσως ἀπὸ τῆς μεγάλης προικῆς ἣν εἶχε λάβει ἡ Ἀγαρίστη· ὅθεν, πυρποληθέντος τῷ 548 τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἀνέλαβον αὐτοὶ τὴν ἐργολαβίαν τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ καὶ ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον πολὺ μεγαλοπρεπέστερον ἢ ὅτι ἦσαν, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ὑπόχρεοι· διὸ ἠννοοῦντο ὑπὸ τῆς Πυθίας καὶ δι' ἐπανελημμένων αὐτῆς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας παραγγελημάτων, κατέπεισαν τελευταῖον τοὺτους νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἡ πρώτη τῆς Σπάρτης στρατιὰ, ἡ ἀπὸ θαλάσσης εἰς Φάληρον ἀποβιβάσθεῖσα, ἦτο εὐάριθμος καὶ ἀπεκρούσθη τόσῳ μᾶλλον εὐκόλως, ὅσῳ καὶ οἱ Πεισιστρατιδαὶ εἶχον λάβει παρὰ Θεσσαλῶν χιλίων ἱππέων ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν βασιλέα ἢ ταγὸν Κινεάν. Ἀλλὰ τότε ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα αὐτὸς ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς Κλεομένης, ὁ τῶν Ἀργείων νικητῆς, ὅστις, ἐπελθὼν διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἠνάγκασε τὸν Ἰππῖαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Σίγιον, τῷ 540, καταλύσας οὕτω τὴν περιβόητον ἐκείνην τυραννίδα, τὴν διαρκέσασαν 30 μὲν ἔτη ἀδιαλείπτως, 50 δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Πεισιστρατῆ ἀποπείρας.

Ὑπεχώρησε δὲ τότε ἀμέσως καὶ ὁ Κλεομένης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, πεπειθὼς ὅτι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀλκμαίωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν, θέλει ἤδη ἰσχύσει εἰς Ἀθήνας ἡ ἀριστοκρατία. Ἡπατήθη ὅμως· διότι οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τῷ ὄντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐκ περιφανῶν πατέρων καταγόμενον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς ἀντιπάλου μερίδος, ὁ Ἀλκμαίωνιδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὅπόσον ὥριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῇ τῆς ἀκωλύτου ἐνασχήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτῆσας αὐτὰ, προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκείνων τρόπων δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλιζέται καὶ καρποφορεῖ· διὰ τῆς συγκροτήσεως δηλαδὴ πολιτικῶν ὁμάδων αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν

εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους. Ἀμφότεραι αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μεριδες, ἤθελον νὰ ἀποφύγῃσι τὴν ἐπάνοδον τῆς τυραννίας· ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀσφαλίσθωσι κατὰ τοῦ δεινοῦ τούτου, εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον καθαρῶς ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα· οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουν, ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχῃσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Ἐνόμιζον μόνον ὅτι πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀρχαὶ αὗται; Ὅτι τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἔχουσιν οἱ εὐπορώτεροι, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν πάντες οἱ πολῖται. Ἐν τούτοις εἶδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πολιτῶν, καὶ τινες τῶν εὐπορωτέρων, μὴ ὄντες γεννηταί, ἤτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς γένος τι, ἀληθῶς ἀπεκλείοντο τῶν πραγμάτων, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, καὶ ἕνεκα τῆς πατροπαράδοτου αὐτῶν ἐπιρροῆς εἰς τὰς φυλάς. Οἱ περὶ τὸν Κλεισθένη λοιπὸν ἐπρέσβευον, ὅτι ἔπρεπε νὰ εὗρεθῇ τρόπος νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀνατροπὴ αὕτη τῶν βάσεων τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Καὶ ἐφαίνετο μὲν κατ' ἀρχὰς ὑπερισχύων ὁ Ἰσαγόρας· διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ δυσπιστῶσιν ὁπωσοῦν πρὸς τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον ἑτυραννήθησαν, ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, ἐξηγήσας εἰς τὸν δῆμον τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ συμφέροντα καὶ τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τοῦ πολιτεύματος, ἐνίκησεν εἰς τὰς ἐκλογὰς, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειοτάτην τινὰ μεταρρύθμισιν.

Πρὸ πάντων ὁ Κλεισθένης κατήργησε τὰς ἀρχαίας 4 φυλάς, καὶ ἐσύστησεν ἀντ' αὐτῶν νέας 10 φυλάς, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἤδη ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι δηλαδὴ οἵτινες, μὴ ὄντες κατατεταγμένοι εἰς τὰς προτέρας φυλάς, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνασκήσωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα· ἔτι δὲ ὁ Κλεισθένης ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν, φυλετεύσας, ὃ ἐστὶ κατατάξας εἰς τὰς φυλάς καὶ πολλοὺς μετοίκους, ἤτοι εὐπόρους ξένους, ὁριστικῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐγκατεστημένους. Πρὸς τούτοις ὁ Κλεισθένης, καταργήσας τὰς 48 ναυκραρίας, ἐσύστησεν, ὡς κατωτάτην διοικητικὴν μονάδα, τὸν δῆμον, συγκροτήσας δῆμους πολὺ πλείονας τῶν ναυκραριῶν. Ηὔξησε δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλευτῶν εἰς 500, λαμβανομένους ἀνὰ 50 ἐξ ἐκάστης φυλῆς, καὶ ὅλων τῶν ἀρχῶν εἰς δέκα, διότι ἔκτοτε 10 ἦσαν οἱ φύλαρχοι, 10 οἱ ταμίαι, 10 οἱ ἀποδέκται, 10 οἱ λογισταί, 10 οἱ ταξίαρχοι, 10 οἱ

στρατηγοί, κλπ. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε καὶ τὴν δικαστικὴν ἐν μέρει ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς πολυάριθμα ὀρκωτικὰ δικαστήρια, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλῆσαι πλείοτερα. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μεταβολῶν τούτων ἦσαν πρόδηλα. Ἀφ' ἑνὸς οἱ ἀρχαῖοι εὐπατριδαί, διανεμηθέντες ἤδη εἰς πολλοὺς νέους δήμους καὶ πολλὰς νέας φυλὰς, ἀπέβαλον τὴν πάτριον ἰσχὺν ἣν εἶχον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν εἰς τὰς ἀρχαίας φυλὰς καὶ ναυκραρίας. Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται κατετάχθησαν εἰς τὰς νέας φυλὰς, οὐδεὶς ἀπεκλείετο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν, ἐὰν δὲ εἶχε τὴν νενομισμένην περιουσίαν, καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ἠὔξησεν ὁ ἀριθμὸς ὄλων σχεδὸν τῶν ἀξιομάτων, καὶ ὅλοι οἱ πολῖται μετέσχον, ὡς ὀρκωτοί, τῆς δικαστικῆς ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐξουσίας, οἱ πολῖται ἐλάμβανον ἤδη πολὺ ἐνεργητικώτερον ἢ ἄλλοτε μέρος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι πλείστοι ὅσοι πολῖται ἔλαβον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ.

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν τὸ λεγόμενον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τινὸς συναγόμενον, ὅτι ἔκτοτε, εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, αἱ ἐκλογαὶ τῶν ἀρχῶν ἐνηργοῦντο, ὅχι διὰ χειροτονίας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ διὰ κληρώσεως. Ἀναμφιβόλῳ μὲν εἶναι, ὅτι, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ πέμπτη ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ ἐφεξῆς, οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἀρχοντες καὶ πρὸς τούτοις διάφοροι ἄλλαι ἀρχαί, ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις διὰ κλήρου. Ἀλλ' ὁ Γρότε φρονεῖ, καὶ εὐλόγως νομίζομεν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσῆχθη εἰμὴ ἀφοῦ ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδιαφόρως ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον περιουσίαν, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλας τὰς ἀρχάς, ὅπερ δὲν ἐγένετο εἰμὴ βραδύτερον, τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τῷ 479, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην. Ἐπὶ Κλεισθένους καὶ μέχρι τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Ἀριστείδου, ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν ἔτι εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι, κατὰ τὰς προσκεθείσας διακρίσεις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· τούτου δὲ βεβαίου ὄντος, ὅπως ἀπίθανον φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη ἔκτοτε ἡ κλήρωσις. Τφόντι, κατὰ τὰς δημοκρατικὰς ιδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ κύριον προτέρημα τοῦ κλήρου ἦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἕκαστος πολίτης, εἴτε πλούσιος, εἴτε πένης, εἶχεν ἴσην πιθανότητα νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἐνόσφ ὅμως οἱ πεινέστεροι δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι, ὁ κληρὸς δὲν συνέφερε προδήλως εἰς αὐ-

τούς· διότι ὄχι μόνον δὲν ἐδίδεν εἰς αὐτοὺς κανὲν δικαίωμα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀφῆρει τὸ δικαίωμα τὸ ὅποῖον εἶχον νὰ προτιμῶσι, διὰ τῆς χειροτονίας, μεταξὺ τῶν πλουσιωτέρων ἐκαίνους τοὺς ὁποίους ᾔθελον ὡς ἄρχοντας. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον, ὅτι ὁ κληρὸς εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας, ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους, ἀλλὰ βραδύτερον. Ὁ κληρὸς εἶχεν ἀτόπημά τι, τὸ ὅποῖον κάλλιστα ἐνόει ἡ δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων· τὸ ἀτόπημα, ὅτι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ περιέλθωσι τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων τὴν ἀπαιτουμένην ἐμπειρίαν καὶ ἐπιτηδεύματα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ κληρωθεὶς, πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ὑπεβάλλετο εἰς τὴν λεγομένην δοκιμασίαν, ὃ ἐστὶν εἰς δικαστικὴν τινα ἐξέτασιν, περὶ τοῦ ἂν ᾔηται πολίτης καὶ ἂν δὲν παρεβίασεν ἀπαραιτήτους τινὰς ἠθικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ὅρους· ὥστε διὰ τῆς δοκιμασίας, ὁ κακοήθης ἄνθρωπος, καὶ ἂν τυχὸν ᾔθελε κληρωθῇ, ἀπεκλείετο τῆς ἀρχῆς. Ἄλλ' ὁ κληρωθεὶς ἠδύνατο νὰ ᾔηται χρηστὸς πολίτης, καὶ οὐδὲν ἦττον ἀνικανώτατος. Τούτου ἕνεκα, ἡ κλήρωσις οὐδέποτε ἐφηρμόσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν, οἵτινες, δι' ὅλης τῆς δημοκρατικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς, ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. Ἀλλὰ διατὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν; Βεβαίως διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας, καὶ ἀπῆται πλείστην πείραν, δεξιότητα καὶ σύνεσιν· διὸ ἡ ἐνάσκησις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Ἐπὶ Κλεισθένους ὅμως τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα δὲν ἦτο ἔτι τὸ τῶν στρατηγῶν, τοῦλάχιστον δὲν ἦτο μόνον τὸ τῶν στρατηγῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες διετέλουν ἔτι ἐκπληροῦντες σπουδαιότατα καθήκοντα. Ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε μὲν, ὡς εἵπομεν, ἐν μέρει τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὰ πολυάριθμα ταῦτα τοῦ δήμου δικαστήρια, δὲν ἐδίκαζον ἔκτοτε εἰμὴ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ δίκαι ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον δικαζόμεναι ὑπὸ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρειος Πάγος, ὁ ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων συγκεκροτημένος, διετήρησεν ἀξιόλογον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ δικαστικῆς δικαιοδοσίας. Πλὴν τούτου, οἱ δέκα στρατηγοὶ ἀνέλαβον μὲν ἀπὸ Κλεισθένους τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ὁ τρίτος τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, διετήρησε πολλὰ τῶν δικαιωμάτων τὰ ὅποια εἶχε πάλαι ποτὲ ὡς ἀρχιστράτηγος· διότι ἦρχε καὶ ἤδη τῆς δεξιᾶς τοῦ στρατοῦ πτέρυγος καὶ προήδρευε τοῦ στρατιωτικοῦ συμβουλίου τῶν στρατηγῶν, ὥστε,

ὁσάκις συνέβαινε διχοψηφία, ἀπὸ τῆς ψήφου τοῦ πολεμάρχου ἡδύνατο νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ κράτους, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ ἐπὶ τῆς ἐν Μα-
 ραθῶνι μάχης. Ἐπὶ Κλεισθένους λοιπὸν τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυ-
 σίων ἀρχόντων εἶχε μὲν κατὰ τι ἀποβάλλει τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαίαν
 δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἔτι τοσοῦτον ἐκμηδενισθῇ, ὥστε, ἂν ἔκτοτε
 εἰσῆγετο ἡ κλήρωσις, νὰ ὑποληφθῇ μὲν ἀκίνδυνος ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς
 τὸ ἀξίωμα τοῦτο, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ διὰ χειροτονίας ἐκλογὴ ὡς πρὸς
 τοὺς στρατηγούς, οἵτινες δὲν εἶχον ἔκτοτε καθήκοντα πολὺ σπουδαιό-
 τερα τῶν καθηκόντων ἅτινα ἐξεπλήρουν ἔτι οἱ ἐννέα ἐνιαυσιοὶ ἄρχοντες.
 Βραδύτερον ὅμως τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα μετέβαλον ὅλως διόλου θέ-
 σιν. Ἀφ' ἐνὸς ἡ κρίσις ὅλων τῶν δικῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν,
 ἀπεδόθη εἰς τὰ πολυάριθμα τοῦ δήμου δικαστήρια, οἱ δὲ ἄρχοντες
 ἔμειναν ἀπλῶς προϊστάμενοι τῶν δικαστηρίων τούτων καὶ προανακριταὶ
 τῶν δικῶν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἰδιοποιήθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ
 μᾶλλον οὐ μόνον τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ
 θάλασσαν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν διεξαγωγὴν ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν
 τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες, περιλαμβανομένου καὶ
 τοῦ πολεμάρχου, ἀποβαλόντες κατὰ μικρὸν τὴν ὀλοσχερῇ ἐκείνην ἐκτε-
 λεστικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν καὶ δικαστικὴν ἀρμοδιότητα ἦν
 πάλαι ποτὲ εἶχον, περιεστᾶλησαν εἰς ἀπλᾶ τινα ἀστυνομικὰ καὶ παρα-
 σκευαστικὰ τῆς δικαστικῆς διαχειρίσεως ἔργα. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ
 τοσοῦτον τότε ἐξηυτελίσθη, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ ἐπισημότατοι
 ἄνδρες ἐδέχοντο νὰ κληρωθῶσιν εἰς αὐτό. Τοῦλάχιστον ὁ Περικλῆς,
 ὅστις ἐπανειλημμένως ἐπὶ πολλὰ ἔτη προεχειρίσθη στρατηγός, οὐδέποτε
 διετέλεσεν ἄρχων. Τότε λοιπὸν εὐλογώτατον ἦτο νὰ λογισθῇ ἀκίνδυνος
 ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογὴ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ χει-
 ροτονία ὡς πρὸς τινα ἄλλα σπουδαιότερα ἀξιώματα καὶ ἰδίως ὡς πρὸς
 τοὺς στρατηγούς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξευτέλισις μὲν τοῦ πρώτου ἀξιώ-
 ματος, ἐπίδοσις δὲ τοῦ δευτέρου, δὲν ἐπῆλθεν εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν
 Κλεισθένη, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς πέμ-
 πτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι ὅτε εἰσῆχθη ἡ
 κλήρωσις, ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς δὲν ἐφηρμόσθη εἰς τὸ κυριώτατον
 τῆς πολιτείας ἀξίωμα, τὸ τῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο δὲν
 ἀπέβη κυριώτατον, εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, φαίνεται διὰ τοῦτο
 πιθανόν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσῆχθη εἰς τὸ τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα
 εἰμὴ βραδύτερον καὶ ὅχι ἀπὸ Κλεισθένους.

Βεβαίως ὁμως ἐπὶ Κλεισθένους ἐψηφίσθη ἐν Ἀθήναις θεσμός, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ πολλὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων κατηγορίας, ὁ λεγόμενος ὀστρακισμός. Διὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ ἡδύνατο πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσημος νὰ ἐξορισθῇ, ἄνευ προηγουμένης κατηγορίας, ἀνακρίσεως ἢ ἀπολογίας ἐπὶ δέκα ἔτη, τὰ ὅποια βραδύτερον ἡλαττώθησαν εἰς πέντε. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις περιεβάλλετο διὰ πλείστων ἐγγυήσεων. Πρὸ πάντων ἡ βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐβουλευόντο καὶ ἀπεφάσιζον, ἐὰν ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας ἦτο τοσοῦτον ἐπισφαλὴς, ἐὰν δηλονότι τὰ καθεστῶτα ἐκινδύνευον τοσοῦτον ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς δυνάμεως ἐνὸς ἀνδρός, ὥστε νὰ ἀπαιτῇται τοιαύτη ἔκτακτος ἀπόφασις. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ προεισαγωγικῇ ταύτῃ πράξει οὐδενὸς τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο· τὸ ζήτημα ἐτίθετο ἀνωνύμως. Ἐὰν δὲ ἐλύετο καταφατικῶς, τότε ὠρίζετο ἡμέρα καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκαλοῦντο εἰς τὴν ἀγορὰν, περίφρακτον οὔσαν καὶ ἔχουσαν δέκα μὲν εἰσοδούς, διὰ τοὺς πολίτας ἐκάστης τῶν δέκα φυλῶν, δέκα δὲ δοχεῖα εἰς ἃ ἕκαστος πολίτης κατέθετε τὴν ψῆφόν του, δηλαδὴ ὀστρακὸν (ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ὀστρακισμός) ἥτοι κεραμίνην πινακίδα, ἐφ' ἧς ἦτο γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, ὅστις, κατ' αὐτόν, ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῇ· εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας ἡριθμοῦντο αἱ ψῆφοι, καὶ ἂν εὐρίσκετο, ὅτι τοῦλάχιστον 6,000 πολῖται ἐψήφισαν καθ' ἐνὸς τινος ἀνδρός, ὁ τοιοῦτος ἐξωρίζετο, εἰδὲ μὴ ἡ συνέλευσις διελύετο ἄπρακτος. Δέκα δὲ ἐπετρέποντο ἡμέραι εἰς τὸν ἐξόριστον, ἵνα τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις του· μεθ' ὃ ἀπῆρχετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Διετῆρει ὁμως τὴν περιουσίαν του, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἐπάσχε πωινήν.

Τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐξωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως πολλοὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, καὶ ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ πόλις αὕτη κατηγορήθη ὡς ἀγνώμων πρὸς τοὺς μεγίστους αὐτῆς εὐεργέτας; Εἶδομεν, ὅτι εἰς τὰς μικρὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων ἀντιπολιτευσεῖς συνέκειντο ἐξ ὀλίγου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ὥστε αὐτόθι αἱ στάσεις ἡδύναντο νὰ διαγωνίζωνται, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἡδύνατο, δι' εὐαρίθμων μισθοφόρων, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα καὶ νὰ μοναρχήσῃ. Ὁ Σόλων ἐνόμισεν ὅτι θέλει προλάβει τὸ κακὸν τοῦτο, ἐπιβάλλων εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ καθήκον, ἅμα προκῦψῃ στάσις, νὰ συντάσσῃται μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος· ὁ Σόλων ἠλπισεν ὅτι, τῶν πλειοτέρων πολιτῶν προς-

τεθέντων εἰς τὴν ἀγαθωτέραν μερίδα, αὕτη θέλει ὑπερισχύσει, θέλει δὲ καταπαύσει οὕτω ἡ ἔρις. Ἄλλ' ἡ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει, ὅτι ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος, καίτοι ἐπιβάλλων ποινὴν ἀτιμίας εἰς τὸν ἀδιαφοροῦντα πολίτην, δὲν ἔσχυσε νὰ νικήσῃ τὴν συνήθη τῶν ἀνθρώπων νωθρότητα, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ὡς φαίνεται, ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο ἀπλῆ ἀπειλὴ καὶ οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθη· τοῦτου ἔνεκα ἡ μεταξὺ Λυκούργου, Μεγακλέους καὶ Πεισιστράτου ἔρις διήρκεσεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν παγίωσιν τῆς τοῦ Πεισιστράτου τυραννίδος. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εὕρεθῃ ἕτερός τις τρόπος θεραπείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐκανόνισε τὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ, ὡς προεῖρηται, ὅστις τῶντι, συνδυαζόμενος μετὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ δημοσίου πνεύματος, ἀπῆλλαξε τελευταῖον τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου τῆς τυραννίδος δεινοῦ. Ἄλλ' ὁ ὀστρακισμὸς ἐφηρμόσθη ἐνίοτε ἀδίκως· δὲν τὸ ἀρνούμεθα, εἰ καὶ οἱ λέγοντες τοῦτο καὶ ἔχοντες συνήθως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐξορίαν τοῦ δικαίου Ἀριστείδου, λησμονοῦσιν, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης εἶπε ποτὲ, ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπερχόμενος, ὡς οὐκ ἔστι σωτηρία τοῖς Ἀθηναίων πράγμασιν, εἰ μὴ καὶ Θεμιστοκλέα καὶ αὐτὸν εἰς τὸ βράθρον ἐμβάλοιν· ἔστω ὅμως, ὅτι ἀδίκως ἐνίοτε ἐφηρμόσθη ὁ ὀστρακισμὸς. Ἀλλὰ : τίνας ἀνθρωπίνης θεσμοθεσίας δὲν ἐγένετο κατάχρησις; Καὶ ὅταν συλλογισθῶμεν, ὅτι εἰς πολλὰς νεωτέρας ἐπικρατείας, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κάλλιστα κυβερνωμένας, εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν αὐτὴν, πολλάκις ἐπίσημοι ἄνδρες, εἴτε ἀνήκοντες εἰς πεπτωκότα βασιλικὰ γένη, εἴτε καὶ ἄλλοι, ἐξωρίσθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς προηγουμένης κοινῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάσεως· ἐξωρίσθησαν διὰ βίου, αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, αἱ δὲ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν· ἀντιπαραβάλλωμεν δὲ ταῦτα πάντα πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ὀστρακισμοῦ, καθ' ἃς ἵνα ἐξορισθῇ τις ἀπαιτεῖτο προεισαγωγικὴ ἀπόφασις τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα πάλιν ὀριστικὴ ἀπόφασις 6000 τοῦλάχιστον ψήφων· ἡ δ' ἐξορία δὲν διήρκει εἰμὴ ὀλίγα ἔτη, οὐδ' ἐπέφερε τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας, δὲν δυνάμεθα, τῇ ἀληθείᾳ, εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὴν μετριοπάθειαν τῶν προκατόρων ἡμῶν.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ διὰ τοῦ Κλεισθένους ἐνεργηθεῖσαι μεταρρυθμίσεις σκοπὸν κύριον εἶχον νὰ ἀποτρέψωσιν, ὅσῳ δυνατόν, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος· τοῦτο διὰ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Σολωνείου πολιτεύμα-

τος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστέλλετο πολὺ ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ὄθεν ὁ Ἰσαγόρας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ἀγανακτήσαντες, ἐκάλεσαν εἰς βοήθειάν των τὸν Κλεισθένην ὅστις, δυσηρεσθημένος ὢν ἐπίσης διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἐπιστρέψας προθύμως εἰς Ἀθήνας, μετὰ τινος μοίρας τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν πόλιν, ἠνάγκασε τὸν Κλεισθένη καὶ 700 οἰκογενείας ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ ὁπαδῶν, νὰ φύγῃσι· καὶ τότε ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ τὴν νέαν βουλὴν τῶν 500 καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰς 300 φίλους τοῦ Ἰσαγόρου. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὃν ὁ Πεισίστρατος ἐξεφόβει διὰ 50 ῥοπαλοφόρων ἀνδρῶν. Ἐντὺς τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐτῶν, ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ αὐτοῦ κατάστασις εἶχε παραδόξως βελτιωθῇ· ἡ τυραννὶς τῶν Πειστρατιδῶν εἶχε κατκστήσει πᾶσαν τυραννίδα μισητὴν ὅθεν, ἀποποιηθείσης τῆς βουλῆς τοῦ Κλεισθένους νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν περὶ τῆς διαλύσεως αὐτῆς ἀπόφασιν, τοσοῦτοι καὶ μετὰ τοσοῦτου θάρρους συνέρρευσαν περὶ αὐτὴν πολῖται, ὥστε ὁ Κλεισθένης καὶ ὁ Ἰσαγόρας ὑπεχώρησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπέλθωσι μεθ' ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Σπάρτην. Οἱ ὁπαδοὶ ὅμως τοῦ Ἰσαγόρου συνελήφθησαν, κατεδικάσθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ὁ δὲ Κλεισθένης καὶ οἱ 700 ἐξόριστοι οἰκοὶ ἐν τῷ ἄμα ἀνεκλήθησαν, καὶ οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ τοῦ νέου πολιτεύματος ἐφαρμογή.

Τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ὑπερηφανείας, τὰ ὅποια ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν τοιαύτην τῆς ἐλευθερίας ἀνάκτησιν, ζωγραφίζονται ζωηρότατα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. « Ἀθῆναι, λέγει, εἰσὶν καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε ἀπαλλαχθεῖσαι τυράννων, ἐγένοντο μέζονες. . . . δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἐν μῶνον, ἀλλὰ πανταχῇ, ἡ ἰσηγορίη ὡς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ Ἀθηναῖοι τυραννεύμενοι μὲν, οὐδαμοῦ τῶν σφέας περιοικεόντων ἔσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων, μακρῷ πρῶτοι ἐγένοντο· δηλοῖ ὢν ταῦτα, ὅτι κατεχόμενοι μὲν ἐθελοκάκειον, ὡς δεσπότη ἐργαζόμενοι, ἐλευθερωθέντων δὲ αὐτὸς ἕκαστος ἐωϋτῷ προεθυμέετο κατεργάζεσθαι. » Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἡρόδοτος ἐφάνη ἐνταῦθα ὡπωςοῦν ἄδικος πρὸς τὸ παρελθόν· διότι τελευταῖον ἐπὶ Πεισιστράτου αἱ Ἀθῆναι ἀνεδείχθησαν πολλῶν ἐκ τῶν περιοικούντων, ἂν ὅχι ὅλων, ἰσχυρότεραι. Ἀλλ' ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γράφων ταῦτα, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μεγάλα τῆς ἰσηγορίας κατορθώματα, τὰ ἐπελθόντα κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα· τοὺς κατὰ Περσῶν θριαμ-

βους, τήν ήγεμονίαν των Άθηνων, τὰ δράματα του Αἰσχύλου, τὰ ἀριστοτεχνήματα του Φειδίου. Καί ἔπειτα ἡ συνετῶς διεξαγομένη ἐλευθερία, εἶναι ἀγαθόν τοσούτῳ μέγα, ὥστε ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ διατιοῖ Ἀθηναῖοι ἡγάλλοντο καί ἐμεγαλαύχουν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ ἄμᾳ, ἐκτεθέντος τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς δεινὴν δοκιμασίαν, ἐξῆλθον τροπαιοῦχοι ἀπὸ τοῦ πρώτου κινδύνου.

Τρόντι, ὁ Κλεομένης δὲν ἠδύνχτο νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἔκθασιν ἐκείνην τῆς των τυράννων καταλύσεως. Ναί μὲν καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τὴν πτώσιν των τυράννων δὲν ἐπανῆλθον αἱ ἀρχαῖαι ἀποκλειστικαὶ ἀριστοκρατίαι, ἀλλὰ τιμοκρατίαι, ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ τιμοκρατία ὅμως των Ἀθηνων, μάλιστα μετὰ τὰς διὰ Κλεισθένους γενομένας μεταρρυθμίσεις, ἔρρεπε προδήλως πρὸς τὴν δημοκρατίαν, διὰ τε τὴν κατάργησιν των ἀρχαίων φυλῶν, καὶ τὴν ἐκ τούτου κολόβωσιν τῆς ἀρχαίας των εὐπατριδῶν δυνάμεως, καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ δήμου αὐξήσιν, καὶ τὸ μέγα πλῆθος των δημοσίων ἀξιωματῶν ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἰδόντες ὅτι ἡ ἀρχαία ἀριστοκρατία δὲν δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς τυραννίδος ἡ ἀνθρώπις συνέφερεν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἡ νέα αὕτη των πραγμάτων κατάστασις· « νόφ λαθόντες, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἐλεύθερον μὲν εἶναι τὸ γένος τὸ Ἀττικόν, ἰσόρροπον τῷ ἐωϋτῶν ἂν γένοιτο, κατεχόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ τυραννίδι, ἀσθενὲς καὶ πειθαρχέσθαι ἐτοῖμον. »

Ὅθεν ὁ Κλεομένης, ἄμᾳ ἐπανελθὼν εἰς Σπάρτην, ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ τύραννον Ἀθηνων τὸν φίλον αὐτοῦ Ίσαγόραν καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρώτην ἤδη φοράν, καθ' ὅσον ἠξέυρομεν, ἡ Σπάρτη συνέλεξεν, ἐν ἔτει 506 πρὸ Χριστοῦ, τὸν στρατὸν των Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων. Ὁ Κλεομένης συγχρόνως συνεννοήθη καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ των Χαλκιδέων καὶ των Βοιωτῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι προθύμως ἐπελάβοντο τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἵνα ἐκδικηθῶσι τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, οὗτοι εἶχον πρὸ μικροῦ ἀπονείμει εἰς τοὺς ἀποστάντας ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας Πλατχιεῖς. Ὁ Κλεομένης ἠλπίζεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπνταχόθεν οὕτω προσβαλλόμενοι, θέλουσιν ὑποκύψει. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι εἶχε συγκαλέσει τοὺς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ συμμάχους, μὴ ἀνακοινώσας εἰς αὐτοὺς προηγουμένως ἐπὶ τίνι σκοπῷ στρατεύονται· ὅτε λοιπὸν ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς, ἀγόμενος ὑπὸ ἀμφοτέρων των βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ τε

Κλεομένους καὶ τοῦ Δημαράτου, προεχώρησε μέχρις Ἐλευσῖνος, καὶ ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, δυσηρεστήθη πολὺ διὰ τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πρῶτοι μὲν ἀπῆλθον οἱ Κορίνθιοι, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Δημάρατος, εἴτε διότι συνεμερίζετο τὴν κοινὴν ἀποδοκιμασίαν, εἴτε διότι εἶχεν ἀφορμὴν τινα ἄγνωστον διχονοίας πρὸς τὸν συμβασιλέα· ὥστε ἅπανσα ἡ στρατιὰ αὕτη διελύθη μὴδὲν πράξασα. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀπαλλαγέντες ὡς ἐκ τούτου ἀπροςδοκῆτως τοῦ ἐπικινδυνότερου ἐχθροῦ, ἐτράπησαν κατὰ τῶν ἄλλων· ἐνίκησαν κατὰ κράτος τοὺς τε Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς, καὶ, ἐπειδὴ οἱ Δωριεῖς τῆς Αἰγίνης κάτοικοι ἠθέλησαν νὰ συμμαχήσωσιν ὡσαύτως μετὰ τῶν Βοιωτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεχείρησαν καὶ κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς, τῆς πλουσίας, τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς ταύτης νήσου ἀγῶνα μακρὸν, ὅστις διήρκεσεν εἴκοσι περίπου ἔτη, διεκόπη ἐπανειλημμένως ἔνεκα τῶν μεσολαβησάντων ἐν τῷ μεταξύ μηδικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγίνης καὶ τὴν ἔξωσιν τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἐν τούτοις ὁ Κλεομένης καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἄδοξον ἀπὸ τῆς Ἐλευσῖνος ὑποχώρησιν, ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτὸν τὸν Ἰππίαν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν προσεκάλεσαν, ἐν ἔτει 505 εἰς Σπάρτην, ὅπου συνεκάλεσαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν συμμαχῶν αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος πρῶτον ὡς φαίνεται συγκροτηθεῖσα πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἔλαβεν ἤδη τὴν τακτικωτέραν μορφήν κοινῆς συνόδου, συζητούσης τὰ συμφέροντα τῆς χερσονήσου, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἐκθασίς τῆς συζητήσεως ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ ἄλλαι πόλεις δὲν εἶχον εἰσέτι καταντήσῃ εὐπειθῇ τῶν Λακεδαιμονίων ὄργανα. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Κορινθίων Σωσικλῆς ἀπέκρουσε μετὰ πλείστης ζωηρότητος τὸ βούλευμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν τυράννων ἐν Ἀθήναις· οἱ λοιποὶ σύμμαχοι ἡσπάσθησαν προθύμως τὴν γνώμην ταύτην τῶν Κορινθίων, ὥστε ὁ Ἰππίας, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τὴν συνέλευσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Σίγειον, καὶ ἐζήτησαν ἐκεῖθεν σύμμαχον ἕτερον, φοβερώτερον, τὸν τότε βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον, γενόμενος οὕτω εἰς τῶν πρωταιτίων τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐκραγέντων μεγάλων περσικῶν ἢ μηδικῶν πολέμων. Ὁ δὲ βασιλεὺς Δαρεῖος ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰππίου τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ὀλίγον εἶχον ἐπιχειρή-

σει νὰ βοηθήσωσι τὴν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐπανάστασιν τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐλληνίδων πόλεων. Διότι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν περιωρίζετο, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν παρόδῳ, εἰς μόνην τὴν μεγάλην χερσονήσον ἣτις ἐκτείνεται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀκραυνείων, καὶ τῆς ὁποίας συνεπληρώσαμεν ἤδη τὴν εἰκόνα κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἀλλ' ἐξηπλώθη πρωϊμώτατα καὶ εἰς τὰς παρ' αὐτὴν κειμένας, καὶ εἰς ἄλλας ἀπωτάτας χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ἀποικίαι. Ἠθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους

Κυριωτάτη τοῦ ἔθνους ἐστία καὶ μητρόπολις ἦτο βεβαίως ἡ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Μαλέας χερσονήσος· ἐνταῦθα ἦτο ἡ κατοικία τῶν θεῶν αὐτοῦ· ἐνταῦθα ἦσαν τὰ κυριώτατα θρησκευτικὰ, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτοῦ καθιδρύματα· ἐνταῦθα ἔκειντο αἱ δύο πόλεις, Σπάρτη καὶ Ἀθῆναι, περὶ αἷς συγκεφαλαιοῦται κατὰ μέγα μέρος ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαιότερος, ὁ μέχρι τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐλληνισμός. Καὶ ἡ κυρία αὕτη τοῦ μεγάλου ἐλληνικοῦ οἴκου ἐστία εἶχεν ἔκτασιν καὶ εὐφορίαν ἱκανὴν νὰ διαθρέψῃ ὅλα αὐτοῦ τὰ τέκνα. Ἀλλὰ τὰ τέκνα ταῦτα οὔτε ὀλιγαρκῆ ἦσαν, οὔτε νωθρά· δὲν ἠὺχαριστοῦντο εἰς τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἀλλ' ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαν περιουσίαν. Ὅθεν δὲν ἔπαυσαν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τῶν πρώτων τούτων ἱστορικῶν χρόνων, ἀναχωροῦντα ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν, εἰς ἀναζήτησιν καλλιτέρας τύχης, καὶ κτίζοντα, ἀπανταχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἀναριθμήτους ἀποικίας, ὧν τινες ἀπέβησαν ἰσχυρόταται, ἅπασαι δὲ ἐπενήργησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν τύχην τῆς μητροπόλεως.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κτείνεται τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὸ ὅποιον ἔκπαλαι ἦτο τοσοῦτον ἐλληνικόν, ὥστε οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐκάλουν αὐτὸ ἡμετέραν θάλασσαν, καθ' ἡμᾶς θάλασσαν. Αἱ δύο αὐτοῦ ἄκται, πλησιάσασαι ἀμοιβαίως πρὸς βορρᾶν, σχηματίζουνσι τὸν στενὸν τοῦ Ἑλληςπόντου πορθμόν· ἔπειτα

δὲ, ἀποχωριζόμεναι αἰφνιδίως καὶ ἀναχωρήσασαι ἢ μὲν πρὸς δυσμᾶς, ἢ δὲ πρὸς ἀνατολᾶς, ἀνοίγουσι δεξαμενὴν μεγάλην, ἐν ἣ τὸ πέλαγος τοῦτο ἀπλοῦται μέχρις οὗ, φθάσαν εἰς τὸν μεταξὺ τῆς πελοποννησιακῆς ἄκρας Μαλέας καὶ τῆς νήσου Κρήτης πορθμὸν, ἐκρέει δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔτι μεγαλητέραν δεξαμενὴν τῆς μεσογείου θαλάσσης. Αἱ πολυάριθμοι νῆσοι, αἵτινες, ὡς ἐπίγειόν τινα ἀστερωπὸν οὐρανὸν, κοσμοῦσι τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρία κυριώτατα συστήματα· τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου· τὰς νήσους, τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τὴν Κρήτην, ἥτις ἀποτελεῖ ἅμα μὲν τὸ μεσημβρινὸν μεταξὺ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης σύνορον, ἅμα δὲ τὸ κυριώτατον τμήμα τῆς γεφύρας ἥτις συνάπτει πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ συμπληροῦται ἀφ' ἐνὸς διὰ τῶν Κυθήρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Ῥόδου.

Ὁ μακρὸς καὶ στενὸς σκελετὸς τῆς Εὐβοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχεια τῶν ὄρειων σειρῶν τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὀθρυος, αἵτινες, προβαίνουσαι πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, σχηματίζουσι προσέτι τὴν Ἄνδρον, τὴν Τήνον, τὴν Μύκονον, τὴν Δῆλον, τὴν Νάξον, τὴν Ἀμοργόν· πάλιν δὲ, ὡς συνέχεια τῆς τοῦ Σουνίου ἄκρας λογίζονται ἡ Κέα, ἡ Κύθνος, ἡ Σέριφος, ἡ Φολέγανδρος, ἡ Σίκινος, ἡ Γύαρος, ἡ Σῦρος, ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἀντίπαρος· τελευταῖον ἡ Κίμωλος, ἡ Μῆλος καὶ ἡ Θήρα προέκυψαν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης, δι' ἠφαιστειῶν ἐκρήξεων. Αἱ νῆσοι αὗται, πλὴν τῆς Εὐβοίας, ὠνομάζοντο τὸ πάλαι Κυκλάδες καὶ Σποράδες· καὶ Κυκλάδες μὲν ἰδίως ἐλέγοντο αἱ ἀμέσως τὴν ἱεράν τῆς Δήλου νήσον περικυκλοῦσαι· Σποράδες δὲ αἱ μᾶλλον διεσπαρμέναι καὶ μεμονωμέναι. Ἄλλ' ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἐπεκράτει πολλὴ ἀκρίβεια περὶ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων τούτων· σήμερον δὲ ἅπασαι αἱ νῆσοι ἐκεῖναι ὀνομάζονται Κυκλάδες. Πρὸς τούτοις τὸ πάλαι αἱ νῆσοι αὗται, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐλέγοντο κατοικούμεναι, ὡς καὶ ἡ Εὐβοία, καὶ ἡ Ἀττικὴ, ὑπὸ τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς· ἐξαίρεσει τῶν Στύρων καὶ τῆς Καρύστου τῆς Εὐβοίας, καὶ τῆς νήσου Κύθνου, ὧν οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Δρύορες, καὶ τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, αἵτινες ἦσαν ἀποικίαι τῆς Σπάρτης. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἦτοι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ τὴν ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, ἐπισημόταται τῆς Εὐβοίας πόλεις

ἀναφαίνονται ἢ παρὰ τὸν στενότατον πορθμὸν τὸν χωρίζοντα τὴν νῆ-
σον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας Χαλκίδος, καὶ ἢ πρὸς τὸ ἀνατολικονότειον τῆς Χαλ-
κίδος, ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας κειμένη, Ἑρέτρια· ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἑρέ-
τρια κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς νήσου, ἡ δ' Ἑρέτρια καὶ τινες τῶν
Κυκλάδων, τὴν Ἀνδρον, τὴν Τήνον, τὴν Κέω καὶ ἄλλας. Ὅπόσον δὲ
πλούσιαι καὶ ἐμπορικαὶ ἦσαν ποτε αἱ δύο αὗται πόλεις, πολὺ βεβαίως
πλουσιώτεραι καὶ ἐμπορικώτεραι τότε τῶν Ἀθηνῶν, μαρτυρεῖται πρὸς
τοῖς ἄλλοις ἐκ τε τῶν πολυαρίθμων ἀποικιῶν τὰς ὁποίας ἱδρυσαν, καὶ
ἐκ τούτου, ὅτι τὸ εὐβοϊκὸν λεγόμενον τάλαντον, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη
ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ἦτο ἐν χρήσει εἰς μέγα τῆς Ἑλλάδος μέρος.
Ἐπεκράτει δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος διενεργηθείσης
ἐλαττώσεως, κατὰ 27 τοῖς ἑκατὸν, ὡς προεξεθέσαμεν. Ἐκτοτε προέκυψε
τρίτον τάλαντον, τὸ ἄττικόν, διάφορον τοῦ τε αἰγινητικοῦ καὶ τοῦ εὐβοϊ-
κοῦ καὶ ἔχον ἀναλογίαν, πρὸς μὲν τὸ πρῶτον, ὡς 3 πρὸς 5, πρὸς δὲ τὸ
δεύτερον, ὡς 18 πρὸς 25. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος
μετεβλήθη ἡ κατὰστασις τῶν πραγμάτων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Ἑλ-
λάδος· ὅσῳ ὑφούνται αἱ Ἀθῆναι, τόσῳ πίπτουσιν ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἑρέ-
τρια. Εἶδομεν πρὸ ὀλίγου τοὺς Χαλκιθεῖς κατατροπωθέντας ὑπὸ τῶν
Ἀθηναίων· μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἅπασαν τὴν Εὐβοίαν καὶ ὅλας
τὰς Κυκλάδας ὑποκυπτούσας εἰς τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῶν Ἀθη-
νῶν. Ἐκ δὲ τῶν Κυκλάδων τούτων, ἰσχυροτάτη μὲν, κατὰ τοὺς ἀρχαιο-
τέρους ἱστορικοὺς χρόνους, ἦτο ἡ Νάξος, ἥτις, πλὴν τῆς ἀξιολόγου
αὐτῆς ναυτικῆς δυνάμεως, συνεκρότει στρατὸν 8,000 ὀπλιτῶν καὶ ἐκυ-
ριαρχεῖ τινῶν ἐκ τῶν ἄλλων νήσων· λαμπροτάτη δὲ πασῶν, ἡ σήμερον
τοσοῦτον ἀφανὴς Δῆλος, διότι ἐνταῦθα ἐτελεῖτο μεγάλη περιοδική, εἰς
τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, πανήγυρις, ἧς μετεῖχον πᾶσαι αἱ ἰωνικαὶ πόλεις,
αἷ τε νησιωτικαὶ καὶ ἡπειρωτικαί. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤκμαζεν ἰδίως
ἐν τῇ ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε καὶ περιγράφεται ὑπὸ
τοῦ σωζομένου ὁμηρικοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου. Τὸ πλῆθος τῶν συρρέόν-
των ἐκεῖ πλοίων, τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν, ἡ πολυτέλεια τῶν κοσμη-
μάτων αὐτῶν, οἱ ποικίλοι ἀθλητικοί, μουσικοί, ὀρχηστικοί ἀγῶνες, τὰ
πάντα μαρτυροῦσι τὴν τότε εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τῶν ἰωνικῶν πό-
λεων· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ χάρις καὶ ἡ εὐφροσύνη τῆς ἐορτῆς, ὥστε ὁ
ποιητῆς ἀνακράζει, ὅτι θεωρῶν τις τοὺς Ἴωνας ἐνταῦθα ἡθροισμένους
ἔλεγεν ὅτι οἱ μάκαρες ἐκεῖνοι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποθάνει, οὔτε γηράσκει
ποτέ.

Φαίη κ' ἄθανάτους καὶ ἀγήρως ἔμμεναι αἰεὶ,
ὅς τότε ἔπαντιάσει, ὅτ' Ἰάονες ἄθροοι εἶεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ τύχη ἔμελλε νὰ διαλύσῃ τὸ χρυσοῦν τοῦτο ὄνειρον τοῦ ποιητοῦ. Περί τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἰωνικὴ πόλεις κατεκτήθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλῆως τῶν Περσῶν Κύρου· ἐντεῦθεν, ἡ ἐν Δῆλῳ πανήγυρις ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, οὐδὲ ἀνέλαβε νέαν ζωὴν εἰμὴ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι.

Αἱ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐλληνικαὶ ἐκείναι ἀποικίαι, ὧν τοσάκις ἤδη ἐμνήσθημεν, ἔκειντο ἐπὶ τε τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην νευούσης μεγάλης ταύτης Ἀσιανῆς χερσονήσου, καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ὧν αἱ ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Ρόδος. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἰδρύθησαν πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως μετὰ τῶν θρυλουμένων μεγάλων ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων. Τῶνόντι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἕνεκα τῆς κατακτήσεως ταύτης, μία τῶν Ἀχαιῶν μοῖρα, ἐξελθοῦσα τῆς Πελοποννήσου εἰς Βοιωτίαν καὶ παραλαβοῦσα ἐντεῦθεν πολλοὺς κοινωνοὺς τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ τὴν συμβαίνουσαν τότε καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀναστάτῳσιν, ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ εἰσβολῆς τῶν Βοιωτῶν τῆς Θεσσαλίας, ἐπορεύθη διὰ τῆς τελευταίας ταύτης εἰς Θράκην, καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσασα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἔκτισεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου βόρεια ταύτης παράλια τὰς αἰολικὰς ἀποικίας, οὕτως ὀνομασθείσας, διότι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνemίχθησαν κατ' ὁδὸν μετὰ πλείστων Βοιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἀνήκοντες εἰς τὴν αἰολικὴν φυλὴν. Ἐτέρα δὲ Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξέβαλεν ἀπὸ τῆς Αἰγιαλείας τῆς Πελοποννήσου, τοὺς Ἴωνας, μεταβάνας εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ οἱ ἐκ Μεσσηνίας ἐκχωρήσαντες Πύλιοι μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Νηλεϊδῶν, κατέφυγον ὡς αὐτως εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπου οἱ Νηλεῖδαι λέγονται καταλαβόντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν, διὰ Μελάνθου. Ἐντεῦθεν δὲ, διὰ τε τὴν συμφορὴν τοσούτου πλῆθους, καὶ ἕνεκα διενέξεων τῶν παίδων Κόδρου τοῦ Μελάνθου, ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ, εἰς τὰ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν ἀποικιῶν παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ ταῦτα νήσους,

ἡ μεγάλη ἰωνικὴ ἀποικία, ἡ οὕτω κληθεῖσα, διότι ὥρμησεν ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως. Τελευταῖον ἀπὸ τῶν δωρικῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου λέγονται ἐκπεμφθεῖσαι αἱ ἀποικίαι τῆς τε νοτιωτέρας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων.

Ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος τῶν παραδόσεων τούτων ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς κεφαλαίοις Β' καὶ Δ'. Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ τὰ παράλια ταῦτα νήσους, τρεῖς ἀποικιῶν ὁμάδας, αἵτινες ὀνομαζόνται πρὸς βορρᾶν μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἰωνικαὶ, πρὸς νότον δὲ δωρικαὶ. Αἱ ἀρχαιοτάται αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα· Τῆμνος, Λήρυσσαι, Νέον τεῖχος, Κύμη, Αἰγαῖαι, Μύρινα, Γρύνεια, Κίλλα, Νότιον, Αἰγιρόεσσα, Πιτάνη καὶ Σμύρνη. Αἱ ἑνδεκα πρῶται ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς ἀλλήλας καὶ ἦσαν πᾶσαι συμπεπυκνωμέναι περὶ τὸν Ἑλαϊτικὸν κόλπον, τὸν σήμερον λεγόμενον κόλπον τοῦ Σανδερλῆ ἢ Τσαντελῆ, ἐνῶ ἡ δωδεκάτη, ἡ Σμύρνη, ἔκειτο πρὸς νότον τοῦ ὄρους Σιπύλου, εἰς πολλὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀπόστασιν, διὸ καὶ πρωϊμώτατα ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ αὐτῶν καὶ συνετάχθη μετὰ τῶν ἰωνικῶν. Παρεκτός τούτων αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν αἱ παρακαίμεναι νῆσοι, Λέσβος, Τένεδος καὶ Ἑκατόννησοι, ἔτι δὲ πλεῖσται ἄλλαι πόλεις περὶ τὸ ὄρος Ἰδης, ἐν Τρωάδι, καὶ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐρωπαϊκῇ Θράκῃ, κτισθεῖσαι ἅπασαι ὑπὸ τῆς Λέσβου, καὶ τῆς Κύμης καὶ τῆς Τενέδου. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πρεσβυτέρων ἡπειρωτικῶν ἀποικιῶν, ἀρχαιοτάτῃ καὶ ἰσχυροτάτῃ ἦτο ἡ Κύμη, ἐκ δὲ τῶν νησιωτικῶν, μάλιστα λόγου ἄξια ἡ Λέσβος ἥτις εἶχε κατ' ἀρχὰς ἐξ πόλεις· Μιτυλήνην, Μήθυμναν, Ἀντισσαν, Ἐρεσσόν, Πύρραν καὶ Ἀρίσβαν, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Μηθυμναίων, τὰς λοιπὰς πέντε, ἐξ ὧν ἐπιφανεστάτῃ ἦτο ἡ Μιτυλήνη. Περὶ ταύτης διεσώθησαν καὶ ἱστορικαὶ τινες εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκτῆς. Ἡμαζόν τότε ἐν Μιτυλήνῃ ὀνόματα περίφημα, Πιττακός, εἰς τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ λυρικός ποιητὴς Ἀλκαῖος, καὶ ἡ Σαπφώ, περὶ ἧς καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μέχρι τινὸς ὅ,τι ἔλεγον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· «θαυμάστον τι χρῆμα· οὐ γὰρ ἴσμεν ἐν τῷ τοσοῦτῳ χρόνῳ τῷ μνημονευομένῳ φανεῖσάν τινα γυναῖκα ἐνάμιλλον ἐκείνη, οὐδὲ κατὰ μικρὸν, ποιήσεως χάριν.» Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολλαὶ ἐπεκράτουν ἐν

Τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγένετο ἰδίως εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ παράλια οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν περὶ τὰς ἑκατὸν νέας ἀποικίας. Ἀλλὰ καὶ διὰ ξηρᾶς, αἱ ἐμπορικαὶ τῆς Μιλήτου σχέσεις ἐξετείνοντο μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἡ πόλις αὕτη τέσσαρας λιμένας καὶ ἐξαίρετον δύναμιν, διατελέσασα ἐπὶ τινα χρόνον τὸ μέγιστον ἐλληνικὸν ἐμπορεῖον, μηδὲ παραχωροῦσα τὰ πρωτεῖα καθ' ὅλην τὴν μεσόγειον, εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Καρχηδόνα. Ἐνῷ δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐμπορεύοντο πρὸς βορρᾶν ἰδίως καὶ πρὸς ἀνατολὰς, οἱ Φωκαεῖς ἐναυτίλλοντο μᾶλλον πρὸς δυσμᾶς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὰς νήσους τῆς μεσογείου, ὅπου ἔκτισαν νέας ἄλλας ἀποικίας.

Πάλιν δὲ, πρὸς νότον τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἔκειντο αἱ δωρικά, ἀποτελοῦσαι κατ' ἀρχὰς ἐξάπολιν ὁμοσπονδίαν, περὶ τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ Τριοπίου ἢ ἱεροῦ ἀκρωτηρίου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τοῦ ἱεροῦ πόλεις ἦσαν ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Ἀλικαρνασσός καὶ ἡ Κνίδος, ἐπὶ δὲ τῶν νήσων ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς τῆς Ῥόδου πόλεις, Λίνδος, Ἰαλυσός καὶ Κάμειρος, διότι ἡ πόλις Ῥόδος δὲν ἐκτίσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, τῷ 408 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ Ἀλικαρνασσός ἀπεκλείσθη ἔπειτα τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ, διὰ τινὰ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἀσέβειαν ἐνὸς τῶν πολιτῶν αὐτῆς· ὥστε ἡ ὁμοσπονδία ἔμεινε πεντάπολις. Ὑπῆρχον δὲ περὶ τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλαι πολλαὶ δωρικά πόλεις, καίτοι μὴ μετέχουσαι τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ· ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Μύνδος, ἡ Φάσηλις, ἐπὶ δὲ τῶν παρακειμένων νήσων, ἡ Ἀστυπαλαία, ἡ Κάλυμνα, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη, ἡ Τῆλος, ἡ Κάσος, ἡ Χαλκεία καὶ ἄλλαι.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀποικίαι, μάλιστα δὲ αἱ ἰωνικαί, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ αἰολικαί, ἐπέδωκαν ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποίησιν, τὸν πεζὸν λόγον, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην· περὶ τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἡσχολήθησαν καὶ ἠυδοκίμησαν πρωϊμώτερον τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως διότι ἔλαβον πρωϊμωτέραν σχέσιν μετὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀρχαιοτατοὶ ἐπικοί καὶ λυρικοὶ ποιηταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀποικίας ταύτας, ἢ εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνας συγγενεστάτας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους· Ὀμηρος, Στασίος, Ἀσιος, Λέσχης, Πείσανδρος, Ἀρχίλοχος, Ἀλκαῖος, Σαπφώ, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος, ὡς λέγεται, γράψας εἰς πεζὸν

Μιτυλήνην ἔριδες καὶ πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεφάνησαν τύραννοι, μέχρις οὗ οἱ Μιτυληναῖοι ἐπέτρεψαν τὰ πράγματα εἰς τὸν Πιττακὸν, ἀναγορεύσαντες αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἔτη αἰσυμένητην, ὃ ἐστὶν ἀπόλυτον ἄρχοντα τῆς πόλεως. Ὁ Πιττακὸς εἶχεν ἤδη διαπρέψει εἰς τινα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πόλεμον, περὶ τοῦ Σιγείου, προγενέστερον, ὡς φαίνεται, τοῦ προαναφερθέντος ἐπὶ Πεισιστράτου πολέμου. Ὁ Πιττακὸς, ἄγων τότε τὸν στρατὸν τῶν Μιτυληναίων, ἠτύχησε νὰ θανατώσῃ, ἐν μονομαχίᾳ, τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φρύωννα· ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀμφίροπος, καὶ ποτε, τραπέντων τῶν Μιτυληναίων, ὁ Ἀλκαῖος, ὅστις συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν ὡς ὀπλίτης, ἔφυγε μετὰ τῶν ἄλλων, ρίψας τὰ ὅπλα, τὸ δὲ παραδοξότερον, εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ ὁμολογήσῃ, ἐν μιᾷ τῶν ὧδῶν αὐτοῦ, τὸ ἀτύχημα, ὅπως προγενέστερός τις Ἑλλήν ποιητῆς ὁ Ἀρχίλοχος, καὶ ἄλλος μεταγενέστερος ξένος, ὁ Λατῖνος Ὀράτιος, ἐνῶ ἂν τοιαύτη συμφορὰ συνέβαινεν εἰς τὸν φιλοτιμότερον Τυρταῖον, δὲν ἤθελε βεβαίως οὗτος ἐπιζῆσει. Ὁ δὲ Πιττακὸς, γενναῖος ἀναδειχθεὶς ἐν πολέμῳ, ἐφημίσθη καὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρηστότητα, ρυθμίσας μὲν ἐπιεικῶς τὰ πράγματα, ἀποθέσας δὲ μετὰ τὴν δεκαετίαν τὴν ἀρχήν· ἂν καὶ πικρότατα λοιδορῇται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου Ἀλκαίου, εἰς τὰ στασιωτικὰ καλούμενα τούτου ποιήματα. Ἀλλ' ὁ Πιττακὸς δὲν ἐφρόντισεν, ὡς ὁ σύγχρονος, καὶ, καθὰ λέγεται, φίλος αὐτοῦ Σόλων, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος του τύχην δι' ἐπιτηδεΐας τοῦ πολιτεύματος διορθώσεως· ἐξ οὗ συνάγεται πάλιν ἡ τοῦ Σόλωνος ὑπεροχή. Τί δ' ἀπέγιναν τὰ κατὰ τοὺς Μιτυληναίους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πιττακοῦ, τὸν συμβάντα κατὰ τὴν 52 Ὀλυμπιάδα, ἥτοι μετὰ τοῦ 572 καὶ 568 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἄδηλον.

Δώδεκα ἦσαν καὶ αἱ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν κείμεναι ἰωνικαὶ πόλεις· Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραί, Τέως, Λέβεδος, Κολοφῶν, Ἐφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ πόλεις αὗται συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ ἱεροῦ, τὸ ὅποιον ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς ἄκρας Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μετὰ τοῦ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, καὶ ἦτο καθωσιωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα· ἀλλ' ὁ δεσμὸς οὗτος ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικὸς, ὥστε αἱ ἰωνικαὶ πόλεις ἤμασσαν διὰ τῆς ἰδίας ἐκάστη ἐνεργείας, καὶ ὄχι διὰ κοινῆς συμπράξεως. Μεγίστη δὲ καὶ ἀξιολογωτάτη πασῶν ἀνεδείχθη ἡ Μίλητος, μάλιστα διὰ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς.

λόγον, ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ. ἑκατονταετηρίδι, Φερεκύδης, ἐγεννήθη εἰς Σύρον, Ἴων λογιζόμενος τό τε γένος καὶ τὴν παιδείαν· ἀρχαιοτάτος δὲ λογογράφος, ὡς ὠνομάζοντο μέχρι τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱστορικοί, ἦτο Κάδμος ὁ Μιλήσιος· καὶ ὀνομαστότατοι ἐπίσης ὑπῆρξαν ὁ Μιλήσιος ὡσαύτως Ἐκαταῖος καὶ ὁ Λέσβιος Ἑλλάνικος, ἂν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνταῦθα πρὸς τοῦτοις ἐγένοντο, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὰ πρῶτα τῆς ὑψηλοτέρας φιλοσοφίας δοκίμια, ἥτις ἀνηρεύνησε τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ παρεξεστράπη μὲν εἰς πολλὰς πλάνας, ἀλλὰ διὰ τοῦ ζητητικοῦ αὐτῆς πνεύματος προπαρεσκεύασε τὴν ὁδὸν τῆς βραδύτερον ἐπιελθούσης ἀληθεστέρας ἐπιστήμης· διότι Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας, Σάμιος δὲ ἦτο ὁ Πυθαγόρας, ὁ πατὴρ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς, καὶ Κολοφώνιος ὁ Ξενοκράτης, ὁ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγέτης. Ἐνταῦθα ἐπὶ τέλους παρήχθησαν τὰ πρῶτα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἔργα, αἵτινες ἔμελλον βραδύτερον τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ τελειοποιηθῶσιν ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι. Ὁ Χίος Γλαῦκος λέγεται ἐπινοήσας τὴν τέχνην τῆς τοῦ σιδήρου χωνεύσεως, καὶ ὁ Σάμιος Ροΐκος ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, φημιζεται ὡς εὑρέτης τῆς χυτῆς διαμορφώσεως τοῦ χαλκοῦ· ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἀποδίδονται εἰς χρόνους ὀλίγον τοῦ 600 ἔτους προγενεστέρους. Καὶ οἱ δύο ἀρχαιοτάτοι ἑλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ καὶ ὁ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, ὧν ὁ πρῶτος ἤρξατο κατασκευαζόμενος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Θεοδώρου μικρὸν πρὸ τοῦ 600 ἔτους, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ Σαμίου Ροΐκου, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Ὡς τε τὰ πρῶτα μεγάλα οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ Πεισιστράτου, εἶναι μεταγενέστερα.

Ἄλλ' αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ αὐταὶ ἀποικίαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἰδρυθῶσι καὶ δὲν εἶχον ἀκμάσει ἐν ἀνέσει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἰμὴ διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῶν χωρῶν τούτων κάτοικοι συνέκειντο ἐκ πολλῶν μικρῶν ἔθναριων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλομαχοῦντων. Ἀμα ὅμως προέκυψεν ἐνταῦθα μεγαλῆτερόν τι καὶ ἰσχυρότερον κράτος, αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἔμελλον νὰ κινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι μὴ οὔσαι, ὡς εἶδομεν, συνδεδεμέναι δι' οὐδενὸς στενοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, μὴ ἀποτελοῦσαι ἐν κράτος συμπαγές, ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσι, διηρημέναι καὶ μεμονωμέναι, εἰς τὰς προσβολὰς ἀντιπάλου κραταιοτέρου. Τοῦτο συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐβασίλευεν, ἀπὸ

τοῦ 559 μέχρι τοῦ 546, τῆς Λυδίας, χώρας παρακειμένης εἰς τὰς ἰωνικὰς ἀποικίας, ὁ φιλόδοξος καὶ πολυθρύλητος διὰ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ Κροῖσος. Ἦδη τινὲς τῶν προκατόχων αὐτοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ἀλλὰ περισπασθέντες ὑπὸ ἄλλων πολεμίων ἤναγκάσθησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς αὐτάς. Ὁ δὲ Κροῖσος ἀπέβη εὐτυχέστερος. Εἰς μάτην ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὅστις δὲν ἤσχολεῖτο μόνον περὶ φιλοσοφικὰ θεωρήματα, ἀλλ' εἶχε πολλήν πείραν καὶ τῶν πρακτικωτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, διὸ καὶ συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην προέτρεψεν οὗτος τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συγκροτήσωσιν εἰς Τέων, ὡς κεντρικωτέραν πόλιν, κοινὸν τῶν Ἰώνων βουλευτήριον, εἰς ὃ αἱ λοιπαὶ πόλεις νὰ ὑποτάσσωνται ὡς ἀπλοῖ δῆμοι, ὅπως ἐγένετο ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπὶ Θησέως· ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ οἱ Ἴωνες προετίμησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν χαλαρὰν αὐτῶν ὁμοσπονδίαν, ἥτις, ἀνάλογος οὖσα τῆς ἀργολικῆς, ἔμελλε νὰ πάθῃ ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων γειτόνων, ὅ,τι καὶ ἐκείνη ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Ὁ Κροῖσος, προσβαλὼν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀνὰ μίαν ἀπάσας τὰς ἰωνικὰς, αἰολικὰς καὶ δωρικὰς ἀποικίας, καθυπέταξεν αὐτάς καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου καὶ καθήρσεε τὰ τείχη αὐτῶν· μόναι αἱ νῆσοι διέφυγον τὴν κυριαρχίαν του. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Κροῖσου τὸ κράτος ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἤρχιζε σχηματιζόμενον, ὑπὸ τὸν μεγαλειπήβολον Κῦρον, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, κράτος ἕτερον, τὸ ὁποῖον προέκειτο οὐ μόνον τὸ βασιλεῖον τῆς Λυδίας νὰ καταβάλῃ, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Ἀσίας νὰ κυριαρχήσῃ· ἐξετάθη δὲ μέχρι τῆς Λιβυκῆς μὲν ἐρήμου, ἐν τῇ Ἀφρικῇ, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου δὲ, ἐν τῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἀπέβη τὸ ἰσχυρότατον πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῶν ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Εἶδομεν ὅτι περὶ τὸ 547 ἔτος ὁ Κροῖσος, κινδυνεύων ἀπὸ τοῦ Κύρου, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἡτοιμάσθησαν τῶνόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθον αἰφνης ὅτι ὁ Κῦρος, προλαβὼν, κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον. Τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐζήτησαν ὡσαύτως τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ νέου τούτου καὶ φοβεροῦ πολεμίου· ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης ὠδηγεῖτο συνήθως εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς ὑπὸ λόγων πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ὑπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλοτιμίας· ὥθεν ἐνῶ ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Κροῖσου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤλπιζε μεγάλας ἀμοιβάς, ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ὁμογενεῖς.

ὥστε αἱ ἀποικίαι, ἐγκαταλειφθεῖσαι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ υποκύψωσι, πλὴν μεγάλης τῶν Τηίων μοίρας, οἵτινες προετίμησαν τῆς ἐν τῇ πατρίδι δουλείας, τὴν ἀποδημίαν, καὶ ἀπῆλθον οἱ μὲν εἰς Θράκην, ὅπου ἔκτισαν τὰ Ἀβδηρα, οἱ δὲ εἰς τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὅπου ἰδρυσαν τὴν Φαναγόρειαν· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Φωκαίων μετηνάστευσαν εἰς Κόρσικαν, ἔκτισαν ἐν Ἰταλίᾳ τὴν Ἑλέαν καὶ κατεστάθησαν τελευταῖον εἰς Μασσαλίαν. Ὑπετάχθησαν δὲ εἰς τὸν Κύρον ὅχι μόνον οἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς τῆς Ἀσίας Ἑλληνες, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι, ἰδίως ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος, πλὴν μόνης τῆς Σάμου, ἥτις μάλιστα βραδύτερον παραδόξως ἤκμασεν, ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ, ὑπὸ τὸν τύραννον αὐτῆς Πολυκράτην. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατέστη καὶ αὕτη ὑποτελής τῶν Περσῶν, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως κατὰ Δαρείου, τοῦ τρίτου διαδόχου τοῦ Κύρου, ἐπαναστάσεως ἥτις ἐπέφερεν, ὡς προείπομεν, τοὺς μεγάλους μηδικοὺς πολέμους καὶ ἦν τούτου ἕνεκα θέλομεν ἱστορήσει εἰς τὸ ἀκόλουθον βιβλίον.

Ἦδη δὲ, ἔξακολουθοῦντες τὴν περιοδείαν ἡμῶν εἰς τὰς ἐπιλοίπους ἑλληνικὰς χώρας, κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἐρχόμεθα εἰς τὴν μεγάλην νῆσον τὴν διαχωρίζουσαν, πρὸς μεσημβρίαν, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης. Ὁ Ὅμηρος, ὅστις οὐδαμῶς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀναφέρει Δωριεῖς, μνημονεύει αὐτῶν ὅτε ὁμιλεῖ περὶ Κρήτης ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ παρεκτὸς τούτων λέγει κατοικοῦντας ἐνταῦθα Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Ἀχαιοὺς, Πελασγούς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι ἔπλευσαν εἰς Κρήτην ἐκ Πελοποννήσου, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Οὐ μικρὰ δὲ ὑπῆρχεν ἀνχλογία μεταξὺ τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν κρητικῶν θεσμῶν· διότι καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ὧν ἐπιφανέσταται καὶ μέγισται ἦσαν ἡ Κνωσσός, ἡ Γόρτυν, ἡ Κυδωνία, τὰ τοῦ πολίτου δικαίωματα εἶχε μία τις ἐπικρατοῦσα φυλὴ, τὴν ὅποιαν ἀπετέλουν μόνον οἱ ἐκ γενετῆς εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες· καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε τάξις ἀνθρώπων καλουμένων ὑπηκόων, τοὺς ὁποίους τινὲς ἐξομοιοῦσι πρὸς τοὺς περιοίκους τῆς Σπάρτης, ἔν καὶ ἄλλοι φρονοῦσι μᾶλλον ὅτι περιοικοὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπῆρχον, οἱ δὲ λεγόμενοι ἐνταῦθα ὑπήκοοι ἦσαν τὸ γενικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸ ὅποιον περιλαμβάνοντο οἱ διάφοροι δούλοι· οἱ μνῶται ἦτοι οἱ κοινοὶ τῆς πολιτείας, καὶ οἱ κλαρῶται ἢ ἀφαμιῶται, ἦτοι οἱ ἰδιαίτεροι τῶν πολιτῶν δούλοι. Πρὸς

τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ πόλεις, αἱ ἐκκλησίαι ἀπεφάσιζον βοῇ καὶ οὐ ψήφῳ· ἡ ὀμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη μὲν, ἀλλὰ τὰ πράγματα διείποντο καθ' ἑκάστην πόλιν ὑπὸ δέκα ἐτησίων ἀρχόντων, καλουμένων Κόσμων, καὶ ἐχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρχον δὲ καὶ Γερουσίαι, συγκείμεναι ἐκ 30 ἀνδρῶν, ὡς ἐν Σπάρτῃ, προχειριζομένων μὲν διὰ βίου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων Κόσμων, ἀνευθύνων δὲ ὄντων καὶ ἀποφασίζόντων ὅχι κατὰ νόμους γραπτοὺς, ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις οἱ πολῖται διητῶντο εἰς συσσίτια, καλούμενα ἐνταῦθα ἀνδρεῖα, καὶ διῆγον τὸν βίον περὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, περὶ πολεμικὰ ἔργα καὶ κυνηγέσια, καταλείποντες τὰς ἄλλας βιωτικὰς ἐργασίας εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς χώρας κατοίκους. Κατὰ τὴν πάγκοινόν δὲ ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων, οἱ θεσμοὶ τῆς Σπάρτης ἐκ Κρήτης εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ στρατιωτικὴ τῆς Σπάρτης πειθαρχία, καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἀνατροφή ἣτις παρεσκεύαζεν αὐτήν, ἥ δὲν ἐπικράτησε ποτὲ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ἥ πρωϊμώτατα παρημελήθη διὰ δὲ τοῦτο, καὶ ἴσως διότι ἡ κρητικὴ ὀλιγαρχία ἐστερεῖτο τῆς ἐξαιρέτου συνέσεως, δι' ἧς μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ἡ σπαρτιατικὴ, οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης οὐδέποτε παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης· αἱ κατὰ πόλεις ὀλιγαρχίαι περιῆλθον εἰς ἀμοιβαίας ἐριδας· ἐπολέμουν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι πόλεις· οὐδεμίᾳ δὲ αὐτῶν ἔλαβεν ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, εὐκόλως ἐξηγεῖται πῶς ἡ μεγάλη καὶ εὐφορος αὕτη νῆσος, ἣτις ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων εἶχε πολυειδῶς φημισθῇ, καὶ βραδύτερον, κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, πολλάκις διέπρεψεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, δὲν ἀνεδείχθη ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱστορικὴν περίοδον, ὅσον ἡδύνατο νὰ ἀναδείχθῃ ἀξία λόγου. Ὀλίγον ἐπενήργησεν ὁμοίως εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ ἄλλη μεγάλη ἑλληνικὴ νῆσος, ἡ Κύπρος, ἣτις κεῖται ἐκτὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς νότον αὐτοῦ, παρὰ ρήτημα οὔσα τῆς μεσημβρινωτάτης ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἀσιανῆς χώρας, τῆς Συρίας. Εἰς χρόνους παναρχαίους, ἡ Κύπρος εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τῶν Φοινίκων βραδύτερον, ἢ καὶ ἀδηλον πότε, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἡ Πάφος, ἡ

αὐτῶν κυρία τῆς Βάρκης, ἐνταύτῳ ὅμως ἀνεγνώρισεν ἑαυτὴν ὑποτελῆ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Ἀσίας. Τὸ βασιλικὸν τῶν Βαττιαδῶν γένος ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον μέχρι τῶν μέσων τῆς ἀκολούθου πέμπτης ἐκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρονται ἔτι εἰς Βάττος καὶ εἰς Ἀρκεσίλαος, ὧν ὁ τελευταῖος ἐδοξάσθη διὰ δύο αὐτοῦ ἐπὶ ἄρματος νικῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα διὰ δύο καλλίστων ῥόδων τοῦ Πινδάρου· ἀλλὰ μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον Ἀρκεσίλαον ὅλως ἐκλείπει, μεταξὺ τοῦ 460 καὶ 450, ὁ βασιλεὺς οὗτος οἶκος. Καί τοι δὲ τοσαύτας πλοῦσας ἐσωτερικὰς μεταβολὰς, ἡ ἐλληνικὴ αὕτη ἀποικία ἤκμασε θαυμασίως καὶ κατήντησε νὰ σύγκηται ὄχι μόνον ἐκ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Βάρκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων. Ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐπιδόσεως αὐτῆς ἦτο τὸ μέγα ἐμπόριον τὸ ὁποῖον διεξῆγε πρὸς ἀνατολὰς μὲν μετὰ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τῆς Νουβίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς ἐνδοτέρω Ἀφρικῆς, πρὸς βορρᾶν δὲ μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς δυσμὰς δὲ, διὰ τῆς Καρχηδόνας, μετὰ τῆς δυτικῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τὸν σωρευθέντα ἐκ τούτου ἐν τῇ Κυρηναικῇ πλοῦτον, καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν πολυτέλειαν τοῦ βίου, παρήχθη αὐτόθι βραδύτερον, διὰ τοῦ Κυρηναίου Ἀριστίππου, ἡ λεγομένη Κυρηναικὴ φιλοσοφία, ἣτις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς μᾶλλον περιβοήτου ἐπικουρείου φιλοσοφίας, καὶ ὡς δόγμα αὐτῆς ἔλαβεν, ὄχι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν χρηστότητα, ἀλλὰ τὴν τρυφὴν μᾶλλον καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.

Πολὺ ὅμως σημαντικώτεραι, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἦσαν αἱ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κτισθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες καὶ μόναι δύνανται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ λογισθῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ αἰολικῶν, ἰωνικῶν, δωρικῶν ἀποικιῶν. Αἱ δυτικαὶ αὗται ἀποικίαι διέφερον ἐντούτοις τῶν ἀνατολικῶν κατὰ τοῦτο ὅτι, ἐνῷ τῶν τελευταίων ἐπιφανέσταται ἐκαλοῦντο αἱ ἰωνικαί, μετὰ τῶν πρώτων ἐπεκράτουν μᾶλλον αἱ λεγόμεναι δωρικαί· καὶ προσέτι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῷ αἱ ἀνατολικαὶ ἐκτίσθησαν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, αἱ δυτικαὶ πλὴν μιᾶς, ἰδρύθησαν ὅλαι ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐκτίσθησαν δὲ αἱ δυτικαὶ ἀποικίαι εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὴν Ἑπτάνησον· εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους παράλια τῶν μεσημβρινῶν ἰλλυρικῶν χωρῶν, ἥτοι τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας· εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες ἀπε-

Σαλαμίς, τὸ Κίτιον καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἡ Κύπρος ὑπετάχθη εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης κατέστη ὑποτελὲς τῶν Περσῶν ὥστε θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ τὴν ἀναφέρωμεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων. Πολὺ σπουδαιότερα, ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν κτισθεῖσα ἀποικία Κυρήνη. Ἡ πόλις αὕτη, κειμένη 80 στάδια ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς τὸ σήμερον λεγόμενον ὀροπέδιον τῆς Βάρκης, ἐν Τριπόλει τῆς Ἀφρικῆς, ἐκτίσθη, ἐν τῇ ἐβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Θηραίων οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐλογίζοντο ἄποικοι τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων. Ἡγεμὼν τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐκείνης ἀποικίας, καὶ πρῶτος αὐτῆς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Βάττος, μετὰ τὸν ὁποῖον ὁμως ἐπῆλθον ἐπανειλημμένως, μέχρι τῶν μέσων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, πολυάριθμοι ἄλλοι ἄποικοι, ὥστε ἡ Κυρήνη, παραδόξως ἐνισχυθεῖσα. ἠδυνήθη καὶ τοὺς πέριξ ἐγγυρίους Λίβυας νὰ δαμάσῃ, καὶ τὸν βασιλεῖα τῆς Αἰγύπτου Ἀπρίην νὰ κατατροπώσῃ. Ἀλλὰ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀρκεσίλαου τοῦ Β', ἀπογόνου μὲν τοῦ Βάττου Α', βασιλεύσαντος δὲ μεταξύ τοῦ 554 καὶ 544 πρὸ Χριστοῦ, ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Κυρηναῖοι καὶ οἱ ἐγγύριοι Λίβυες, ὠφελοῦμενοι ἐκ τούτου, κατέφερον πληγὴν δεινοτάτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποικίαν, διότι εἰς μάχην τινὰ καθ' ἣν ἐνίκηθη ὁ στρατὸς τῶν Κυρηναίων, ἔπεσον 7000 Ἕλληνες ὁπλίται. Τοσαύτην ἀνδρῶν φθορὰν, ἡ ἀρχαία ἀτριοὺς ἡμῶν ἱστορία σπανιώτατα ἀναφέρει περὶ ἄλλης τινὸς ἑλληνίδος πόλεως· καὶ ὁμως ἡ τε Κυρήνη, καὶ ἄλλη πρὸ μικροῦ τότε κτισθεῖσα πόλις, ἡ Βαρκή, ἐξηκολούθησαν ὑπάρχουσai καὶ ἰσχυραὶ μαλιστα οὔσαι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅποσον ἦσαν πολυάνθρωποι. Ἐπὶ τῶν ἐρίδων δὲ τούτων, ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Κυρηναίων, κατὰ συμβουλήν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ὁ Μαντινεὺς νομοθέτης Δημῶναξ (σελ. 222) ὅστις ἐντελῶς περιέστειλε τὴν βασιλικὴν τῶν Βαττιαδῶν ἐξουσίαν καὶ παρέδωκε τὴν ὅλην ἐξουσίαν εἰς ἀρχὰς καὶ βουλὰς, ἐκλεγομένας ὑφ' ὅλων τῶν πολιτῶν. Τὴν ταπεινώσιν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ Ἀρκεσίλαος Ι', καὶ ὑπὸ τῆς φιλοδόξου μητρὸς Φερετίμης ὑποκινούμενος, συνέλεξεν ἐκ Σάμου καὶ τῶν ἄλλων ἰωνικῶν πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας δυνάμιν ἰσχυράν, δι' ἧς ἀνεκτήσατο τὴν τε Κυρήνην καὶ τὸ πάλαι ἀξίωμα· φονευθέντος δὲ αὐτοῦ μετ' ὀλίγον ἐν Βάρκῃ, ἡ Φερετίμη ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν, πρὸ μικροῦ τότε κατσχόντων τὴν γείτονα Αἴγυπτον, καὶ ἐγένετο μὲν δι'

τέλουν μέχρι ἐσχάτων ἅπαν τὸ βασιλεῖον τῆς Νεαπόλεως· καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς μεσογείου θαλάσσης.

Οἱ Κορίνθιοι, οἱ πρωϊμώτεροι ὄλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων προκόψαντες κατὰ θάλασσαν, ὅτε περὶ τὸ 735 πρὸ Χριστοῦ ἀπετόλμησαν νὰ ἐπεκτείνωσι μέχρι Σικελίας, τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν, ἐνόμισαν προσφορώτατον νὰ καταλάβωσι, κατὰ τὸ Ἴόνιον πέλαγος, τὴν Κέρκυραν, ὅχι μόνον διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἔχωσι πρόχειρόν τινα σταθμὸν εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Τὴν ἐκλογὴν ταύτην τῶν Κορινθίων ἐδικαίωσε πληρέστατα ἡ ἐξαίρετος μετ' οὐ πολὺ ἐπίδοσις τῆς Κερκύρας· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ πόλις αὕτη, καίτοι ἐκ διαλειμμάτων ἠνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως, συχνότερον διετέλεσεν ἄλλοτρία καὶ πολεμία αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἔριδες αὗται δὲν διεκώλυσαν τὴν ὑπὸ τῶν δύο πόλεων, ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἵδρυσιν πολλῶν ἄλλων ἀποικιῶν εἰς τὰς περὶ Κέρκυραν χώρας, τῶν ἐξῆς· τῆς Ἀμβρακίας, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· τῆς Λευκάδος (ἥτις τότε ἠνοῦτο ἔτι μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας, διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ βραδύτερον ἀποκοπέντος) καὶ τοῦ Ἀνακτορίου, ἀμφοτέρων πρὸς νότον τοῦ ἀμβρακικοῦ κόλπου· ἔτι δὲ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Ἐπιδάμνου, πρὸς βορρᾶν τῶν ἀκροκεραυνίων ὀρέων, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυριῶν. Πᾶσαι αὗται αἱ πόλεις ἀπέβησαν πλούσιαι, καὶ τινες ἰσχυρόταται, κατ' ἐξοχὴν ἡ Κέρκυρα, ἥτις, εἰς τὰς παρχμονὰς τῶν μηδικῶν πολέμων, ἦτο μία τῶν πρώτων ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Περὶ τῆς Ζακύνθου ἐξεναντίας καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἄλλο δὲν γνωρίζομεν, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, εἰμὴ ὅτι τῆς μὲν πρώτης οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀχαιοὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τετράπολις· περὶ τῆς Ἰθάκης μάλιστα, ἥτις διετέλεσε τοσοῦτον πολυθρύλητος ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, οὐδεμίαν ἔχομεν ἱστορικὴν εἰδήσιν.

Ἀρχαιοτάτη δὲ τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἦτο ἡ Κύμη, τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἡ ἀρχὴ ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀγνώστους καὶ προηγουμένους τῶν ἱστορικῶν. Ἡ Κύμη ἔκειτο εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, πλησίον τῆς πρωτευούσης τοῦ προτέρου βασιλείου τῆς Νεαπόλεως, καὶ ἐκτίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ ἀποί-

κων τῆς τε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ αἰολικῆς Κύμης καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος, οἵτινες συνεφώνησαν ἢ μὲν πρώτη τῶν πόλεων τούτων νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὸ νέον κτίσμα, ἢ δὲ δευτέρα νὰ λογιζέται καὶ τιμᾶται ὡς μητρόπολις. Διετέλεσε δὲ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ἰταλικὴ Κύμη ἡ μόνη κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε αἰφνης, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἄθροοι νὰ καταλαμβάνωσιν ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ ἡ μὲν Χαλκίς, ἡ μητρόπολις τῆς πρώτης ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀποικίας, ἔκτισε τῷ 736 καὶ τὴν πρώτην ἐν Σικελίᾳ ἀποικίαν, τὴν Νάξον, ὑπὸ τῆς ὁποίας, κειμένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τῆς νήσου παραλίας, παρὰ τὴν μεσημβρινὴν εἰσόδον τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης, ἐκτίσθησαν μετ' ὀλίγον αἱ παρακείμεναι πόλεις Λεοντῖνοι καὶ Κατάνη. Οἱ δὲ Κορίνθιοι ἔκτισαν, τῷ 735, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς νήσου, ἀλλὰ πολὺ νοτιώτερον τῆς Νάξου, τὰς Συρακούσας, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῶσι ποτὲ ἡ μεγίστη καὶ ἰσχυροτάτη τῶν δυτικῶν ἡμῶν ἀποικιῶν, καὶ πρωϊμώτατα ἱδρυσαν πρὸς νότον πολλὰς νέας πόλεις· τῷ 664, τὰς Ἀκρας· τῷ 644, τὰς Κασμένιας· τῷ 599, τὴν Καμάριναν. Οἱ δὲ Μεγαρεῖς ἔκτισαν, περὶ τὸ 729, εἰς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου μέρος, τὴν Ὑβλαν ἢ Μεγαρέας τοὺς Ὑβλαίους, ὅφ' ὧν βραδύτερον, τῷ 630, ἰδρύθη εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τῆς νήσου, ἡ Σελινοῦς. Πάλιν δὲ οἱ Χαλκιδεῖς περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, κατέλαβον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κυμαίων καὶ ἄλλων Εὐβοέων, ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμοῦ, τὴν Ζάγκλην, ἣτις ἔπειτα μετωνομάσθη Μεσσήνη καὶ ἱδρυσεν, ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου, τὰς Μύλας καὶ τὴν Ἱμέραν. Τῷ 720 ἐκτίσθη ὑπὸ Τροιζηνίων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς κάτω Ἰταλίας, ἡ Συβάρις, ἡ ἔπειτα ἰδρύσασα, εἰς τὴν ἀντίθετον δυτικὴν παραλίαν, τὴν Ποσειδωνίαν. Ὡσαύτως περὶ τὸ 720 ἔτος, Χαλκιδεῖς καὶ Μεσσήνιοι ἔκτισαν τὸ Ῥήγιον, ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης. Τῷ δὲ 710, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, κατωτέρω τῆς Συβάριδος, τὴν Κρότωνα, ἣτις ἔπειτα ἱδρυσεν ἄλλας πάλιν πόλεις καὶ ἰδίως τὴν νοτιώτερον αὐτῆς κειμένην Καυλωνίαν. Τῷ 707, οἱ Σπαρτιᾶται ἔκτισαν τὸν Τάραντα· περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, μεταξὺ Τάραντος καὶ Συβάριδος, τὸ Μεταπόντιον. Τῷ δὲ 690, Ῥόδιοι καὶ Κρήτες ἔκτισαν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Σικελίας τὴν Γέλαν, ἣτις βραδύτερον, τῷ 582, ἱδρυσεν ἔτι δυτικώτε-

ρον τὸν Ἀκράγαντα, πόλιν ἀναδειχθεῖσαν ἐπιφανεστάτην τῆς Σικελίας, μετὰ τὰς Συρακούσας· καὶ τῷ 683, οἱ ἐν Ἑλλάδι Λοκροὶ ἔκτισαν, νοτιώτερον τῆς Καυλωνίας, τοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκρούς, τὴν πατρίδα τοῦ νομοθέτου Ζαλεύκου, τοῦ ὁποίου οἱ γραπτοὶ νόμοι, συνταχθέντες περὶ τὸ 664, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος, ὄντες κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀρχαιότεροι τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Δράκοντος.

Ὁ ἐξ Ἑλλάδος λοιπὸν ἀποικισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας διενηργήθη αἰφνης καὶ διὰ μιᾶς οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς τῆς πεντηκονταετηρίδος, τῆς διελθούσης μεταξὺ τοῦ 736 καὶ τοῦ 683 ἔτους. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο ἱστορικὸν φαινόμενον, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθησαν, ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ὡς προείπομεν, τὰ πρῶτα μεγάλα πλοῖα, τὰ καλούμενα τριήρεις· ὥστε τότε κατὰ πρῶτον οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὰς ὁπασοῦν θαλασσοπορίας· ὅτι, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἤρχισαν εἰς τὰς πλείους ἐλληνικὰς πόλεις αἱ πρῶται μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στάσεις, αἵτινες φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπέφερον πολλὰς ἀποδημίας, διότι αἱ ἀποτυχοῦσαι μερίδες ἐζήτησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλαγῇ καλλιτέραν τύχην· ὅτι τότε ὁμοίως, καὶ ἰδίως τῷ 724, ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος μεσσηνιακὸς πόλεμος, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ Μεσσήνιοι ἐζήτησαν ἄλλας πατρίδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτὴν, ἕνεκα τῆς προηγηθείσης μακρᾶς τῶν πλείστων πολιτῶν ἀπουσίας, συνέβησαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, διενέξεις ἐπαγαγοῦσαι τὴν εἰς Τάραντα ἀναχώρησιν τῆς ἡττηθείσης μερίδος. Οἱ δ' ἐπελθόντες εἰς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας Ἕλληνες εὗρον τὴν μὲν Σικελίαν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Σικελῶν, πλὴν τοῦ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου αὐτῆς μέρους, ὅπου κατῴκουν οἱ Σικανοί, ἰβηρικῆς ὄντες, ὡς λέγεται, καταγωγῆς· τὴν δὲ κάτω Ἰταλίαν, κατεχομένην τὸ πλεῖστον ὑπὸ Σικελῶν πάλιν, καὶ Ἰταλῶν, καὶ Μοργήτων, καὶ Χαόνων, φυλῶν αἵτινες περιελαμβάνοντο εἰς τὸ κοινότερον ὄνομα τῶν Οἰνωτρῶν, καὶ ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν πελασγικὸν κλάδον τοῦ Ἰνδογερμανικοῦ φύλου· ὥστε καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Σικελίας οἱ ἰθαγενεῖς ἦσαν ἔθνη συγγενῆ τῶν ἐπελθόντων ἐποίκων, ἐκ δὲ τούτου διηυκολύνθη πολὺ ἢ τῶν πρώτων πρὸς τοὺς δευτέρους ἀφομοιώσις. Διότι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ κτίσωσι πολυαρίθμους ἀποι-

κίας, ἀλλὰ ἐπεχείρησαν ἀπανταχοῦ καὶ τὸν ἑλλητισμὸν τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, δηλαδή τὴν εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκευματος, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων αὐτῶν· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν χαρακτηριστικόν, εἰς τὸ ὅποιον θέλομεν ἐπιστήσει ἐπὶ μικρὸν ἐνταῦθα τὸν νοῦν.

Τὸ θρασὺ, τὸ ἀεικίνητον, τὸ μεγαλεπήβολον ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα δι' οὗ σήμερον διακρίνονται τὰ ἔθνη τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φυλῆς, δηλαδή οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς, δὲν τὸ εἶχον, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς ὅμοιον βαθμὸν, εἰμὴ μόνοι οἱ Ἕλληνες. Ἔκτισαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πολλὰς ἀποικίας, ἀλλ' ὅχι ὅσας οἱ Ἕλληνες, καὶ πρὸς τούτοις τῶν μὲν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλήνων, καὶ τῶν Ἀγγλοσαξόνων αἱ ἀποικίαι ἦσαν ἐπιχειρήματα τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τῶν κυβερνήσεων, ἐνῶ τὰ νάπαλιν τὰ Ῥωμαϊκὰ κτίσματα ἦσαν ἔργα κυβερνητικὰ τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ ἀτομικὰ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν. Εἰς δύο δὲ διακεκριμένας καὶ χωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων περιόδους, ἐπεχείρησαν οἱ Ἕλληνες νὰ κτίσωσιν ἀποικίας. Ἡ πρώτη εἶναι αὕτη, περὶ ἧς ἤδη πραγματευόμεθα, καὶ ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ χρόνων προηγουμένων τῶν ἱστορικῶν, παύει κατὰ τὴν ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Ἐκτοτε ὁ ἐλληνικὸς κόσμος, ἀρκούμενος εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον κύκλον τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ, ἐπιδίδεται, ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ περίπου ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὴν ἐντὸς αὐτοῦ τελείωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἐπειτα δὲ, συμπληρώσας τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, ἐπιχειρεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δευτέραν ἐπέκτασιν καὶ κτίζει νέας πάλιν καὶ ἀπειραρίθμους ἀποικίας. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ταύτας, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησε καὶ ἐν μέρει κατώρθωσε νὰ ἐξελληνίσῃ ὅλας τὰς χώρας, ὅσας κατέλαθεν· ἐπὶ μὲν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἔσπειρε τὸν ἑλλητισμὸν καθ' ὅλην τὴν νοτιοδυτικὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τῆς μεσογείου θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας μέχρι τῆς ἁνω Αἰγύπτου, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους, περὶ οὓς νῦν ἐνδιαιτρίβομεν, ἐξελλήνισεν ὡσαύτως ἅπαντα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, καὶ ἔτι πληρέστερον ἅπασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Κατὰ δὲ τοῦτο τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη ἀνώτερον καὶ αὐτῶν τῶν Ἀγγλοσαξόνων· διότι οἱ

Ἄγγλοι δὲν ἐξεπολίτισαν, ἀλλὰ ἐζώντωσαν τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς, τῶν δὲ Ἰνδῶν κυριαρχοῦσιν ἀπλῶς, ἐλάχιστα τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ εἰς αὐτοὺς μεταδόντες. Ὡς πρὸς τὴν μεταδοτικὴν ταύτην τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ δύναμιν, μόνοι οἱ Ῥωμαῖοι ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῶν προπατόρων ἡμῶν, διότι τῶν οἱ Ῥωμαῖοι ἐξελατίνισαν πολλὰς χώρας, ἂν καὶ ὅχι ὅσας ἐξελλήνισαν οἱ Ἕλληνες. Τῆς κάτω μάλιστα Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὁ ἐξελληνισμός ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς καὶ τοσοῦτον βαθείας ἔρριψε ῥίζας, ὥστε οὔτε οἱ Ῥωμαῖοι οἱ μετέπειτα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας αὐτόθι κυριαρχήσαντες, ἡδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐπελθόντες Λομβαρδοὶ, Ἀραβες, Νορμαννοὶ· μέχρι δὲ τῆς 14 καὶ μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις ἔτι ἐλληνιστὶ αὐτόθι συνετάσσοντο, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ, τὰ ἥθη, ἡ γλῶσσα καὶ τὰ τῶν χωρίων ὀνόματα εἰς πολλὰ ἔτι ἐλληνίζουσι. Λέγοντες ὅμως ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄποικοι ἐξελλήνιζον τὰς περὶ αὐτοὺς χώρας, δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τοῦτο, ὅτι μετέδιδον εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν καθ' ὁλοκληρίαν τὴν γλῶσσαν τὴν ἐλληνικὴν, τὰ ἥθη τὰ ἐλληνικὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἐλληνικόν, αὐτοὶ μὴδὲν παρὰ τῶν ἰθαγενῶν παραλαμβάνοντες. Ὅτι καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐπενήργουν μέχρι τινὸς εἰς τοὺς ἐπελθόντας ἀποίκους, εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐξηγεῖται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποίκων ἀπεδήμουν ἄνευ γυναικῶν, λαμβάνοντες γυναῖκας ἐγχωρίους. Διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικίων ἐν γένει δὲ ἦσαν πλέον ἀπαράλλακτοι οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος Ἕλληνες· ἰδίως δὲ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἄποικοι παρέλαβον πολλὰς ἑξεις, λέξεις, δοξασίας, μυθικὰς παραδόσεις τῶν ἰθαγενῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ διαφέρωσιν ὅπως οὖν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ὁ βίος αὐτῶν ἀπέβη ἀνετώτερος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀκολαστότερος· τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα οὐδέποτε ἡδυνήθησαν παρ' αὐτοῖς νὰ διατηρηθῶσι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἰδρύθησαν ποτὲ, ἀλλὰ τύραννοι ἀδιαλείπτως ἐδέσποζον τῶν πόλεων· αὐτὴ ἡ δωρικὴ διάλεκτος ἢ κοινῶς αὐτόθι ἐπικρατήσασα, ἡλλοιώθη κατὰ τι· καταφανέστερον δὲ δηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰθαγενῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους διὰ τῶν ἐξῆς δύο γεγονότων. Τὰ ἐλληνικὰ νομίσματα καὶ σταθμὰ ἦσαν, ὡς γνωστόν, τὸ τάλαντον, ἡ μνᾶ, ἡ δραχμὴ καὶ ὁ ὀβολός· οἱ δὲ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες εἶχον μὲν τὸ τάλαντον, ὑποδιήρουν ὅμως αὐτὸ, ὅχι εἰς μνᾶς. Ἄλλ' εἰς 120 λίτρας, καὶ ὅλα αὐτῶν τὰ ὑπο-

πλάσι καὶ πολλαπλάσια ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς λίτρας καὶ τῆς οὐγκίας (ἡμιλίτρον, δεκάλιτρον, πεντούγκιον), ὀνόματα πρότερον ἄγνωστα εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ παραληφθέντα ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τοῦτοις οἱ ἄποικοι μετωνομάσθησαν παραλαβόντες αὐτὰ τὰ ἐθνικὰ τῶν ἰθαγενῶν ὀνόματα, καὶ μικρὸν μόνον περὶ τὴν κατὰληξιν τροπολογήσαντες αὐτὰ· διότι οἱ μὲν ἰθαγενεῖς ἐκαλοῦντο Σικελοὶ καὶ Ἰταλοὶ, οἱ δὲ ἔποικοι Σικελιωταὶ καὶ Ἰταλιῶται. Ἐν γένει δὲ ἐνταῦθα συνέβη συγχώνευσίς τις μᾶλλον τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῶν ἐποίκων, συγχώνευσις ὅμως καθ' ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐπικρατέστατος.

Ἡ δ' εὐκολία μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ συγχώνευσις αὕτη, διὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν δύο στοιχείων συγγένειαν, προήγαγε μὲν τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἰταλικῶν καὶ σικελικῶν ἀποικιῶν ὅχι ὀλίγον ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖν ταύτην ἐπίδοσιν καὶ τὸ εὖφορον τῆς χώρας, καὶ τὸ εὖθετον πρὸς πᾶσαν ἐμπορίαν μετὰ τε τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρὸς ἀνατολάς, καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Καρχηδόνος, πρὸς νότον, καὶ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ Ῥώμης, πρὸς βορρᾶν, καὶ τῶν δυτικωτέρων χωρῶν καὶ νήσων. Ὅθεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἑκτην αἰ. ἑλληνικαὶ ἐκείναι πόλεις, διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῶν, τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ βίου, ἀνεδείχθησαν πολὺ λαμπρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι πάσης κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα πόλεως· διὸ καὶ κατὰ τὴν ἑκτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα δικαίως καυχώμεναι διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ὠνόμασεν τὴν κάτω Ἰταλίαν, «μεγάλην Ἑλλάδα.» Ἐπιφανέσταται δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἡ Σύβαρις καὶ ἡ Κρότων, ἀμφοτέραι κείμεναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου. Τὰ τείχη τῆς Συβαρίδος εἶχον πεντήκοντα σταδίων περιοχὴν, τῆς δὲ Κρότωνος ἡ περιοχὴ, πρᾶγμα σχεδὸν ἀπίστευτον, ἦτο σχεδὸν διπλασία· ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιουῖσιν, ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν 300,000 ἀνδρῶν, ἡ δὲ πολυτέλεια τοῦ βίου αὐτῆς κατήντησε τοσοῦτον παροιμιώδης ὥστε μέχρι τῆς σήμερον, εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, Συβαρίτης λέγεται ὁ τρυφηλός, ὁ ἀκόλαστος. Ἡ δὲ Κρότων ἀπέβη ἰδίως περίφημος διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδόξων ὀλυμπιονικῶν τοὺς ὁποίους ἀνέδειξε, καὶ διότι ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ὁ Πυθαγόρας νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ δόγματα. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο, ὡς εἶδομεν, Σάμιος· ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενος ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ὅπου ἴσχυε τότε ὁ παντοδύναμος τύραννος Πολυκράτης, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῖς

Κροτωνιάταις εὐμενοῦς δεξιώσεως. Τὰ περὶ τῶν δογμάτων ὁμῶς αὐτοῦ, τῶν τε φιλοσοφικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν, εἶναι ἀσαφέστατα. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας δὲν ἀνεδείχθη ποτὲ κυβερνήτης τῆς Κρότωνος, ἀλλὰ ἐπενήργησεν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις, εἰς Τάραντα, εἰς Μεταπόντιον, εἰς Καυλωνίαν, δι' ἑταιρείας τινὸς τὴν ὑποίαν ἐσύστησε καὶ ἥτις ἐπρέσβευεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ προΐσταται ὁ ἄριστος, βοηθοὺς ἔχων τοὺς χρηστοτέρους καὶ σοφωτέρους, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τοῦτο δι' ἀδελείπων τινῶν δοκιμασιῶν καὶ διδασκαλιῶν. Κατὰ δυστυχίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἐγένετο στάσις μεγάλη εἰς Σύβαριν· πολλοὶ εὐπατρίδαι αὐτῆς ἐξωσθέντες, ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Κροτωνιατῶν· πολέμου δὲ ἐντεῦθεν ἐκραγέντος τῷ 510, οἱ Συβαριῖται ἐνίκηθησαν κατὰ κράτος, καὶ ἡ πόλις αὕτη, ἡ ποτὲ μία τῶν πρώτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καταστραφεῖσα τότε, ἡφανίσθη διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπανέστησαν καὶ ἐν Κρότωνι, κατὰ τῆς ἐταιρείας τῶν Πυθαγορείων, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Κύλωνος· καὶ ἄλλους μὲν τῶν Πυθαγορείων ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῷ 504. Ὁ Πυθαγόρας ἀπέθανε μικρὸν ἔπειτα εἰς Μεταπόντιον· ἡ δὲ πολιτικὴ αὐτοῦ ἐταιρεία ἔπεσε καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας, οὐδὲ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰμὴ ἐν εἶδει ἠθικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συλλόγου.

Ἡ πτώσις τῆς Συβαρίδος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὅλην τύχην τῆς μεγάλῃς Ἑλλάδος, διότι ἀφῆρεσεν ἀπὸ αὐτῆς ἓνα τῶν κυριωτάτων αὐτῆς προμαχώνων. Συνέπεσε δὲ τότε ν' ἀρχίσωσι νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας, ἰθαγενεῖς τινες φυλαὶ, ἄλλαι παρὰ τὰς οἰνωτρικὰς, καλούμεναι ὀπικαὶ ἢ ὀσικαί· αἱ φυλαὶ αὗται, συμμαχήσασαι μετὰ συγγενῶν τινῶν πρὸς αὐτὰς φυλῶν, αἵτινες κατεῖχον ἐκπαλαι τὸ μεσογαϊότερον καὶ ὀρεινότερον τῆς κατὰ Ἰταλίαν, ἐκυρίευσαν τὴν Κύμην, τὴν Ποσειδωνίαν, ὅλην τὴν μεσόγειον κατὰ Ἰταλίαν, τὴν ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀνήκουσεν, καὶ περιέστειλαν οὕτω πολὺ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὡστε ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκλείπει ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀκμὴ τῶν ἑλληνίδων τούτων πόλεων, καὶ ἐν γένει ἐκλείπει ἡ ὑπεροχὴ ἣν εἶχον ἕως τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τῶνόντι, μέχρι τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι καὶ αἱ ἐν τῇ κατὰ Ἰταλίαν ἑλληνικαὶ

πόλεις ἦσαν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἰσχυρότεραι, πλουσιώτεραι, μεγάλη-
 τεραι. ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μὴδ' αὐτῆς τῆς
 Σπάρτης, μὴδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων τὰ ἄκρα τῆς Ἑλ-
 λάδος κατίσχυον τότε τοῦ κέντρου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταε-
 τηρίδος, μεταβάλλεται ἡ σχετικὴ αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις·
 αἱ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ὑποτάσσονται ὑπὸ Ἀσιανῶν βασιλείων· αἱ ἰταλικάι,
 ἢ ὑποτάσσονται ἢ περιστέλλονται ὑπὸ τῶν ὀσκιῶν φυλῶν ἐνταυτῷ
 δὲ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προάγονται, ὥστε
 τὸ κέντρον ἀναλαμβάνει τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Αἱ μόναι ἀποικίαι αἵ-
 τινες ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα,
 ἦσαν αἱ σικελικάι. Ἡ κυριωτάτη μάλιστα αὐτῶν, αἱ Συράκουσαι, δὲν
 ἤρχισαν ὑπερέχουσαι εἰμὴ κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην, διὰ τοῦ
 μεγαλοφυοῦς αὐτῶν τυράννου Γέλωνος, ὅστις δὲν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν
 εἰμὴ ἐν ἔτει 484 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Σπάρτη καὶ αἱ
 Ἀθῆναι εἶχον ἤδη τοσοῦτον ἰσχύσει, ὥς ἐκ τῆς κατατροπώσεως τοῦ
 μεγάλου τῆς Ἀσίας βασιλέως, ὥστε τὸ κράτος τῶν Συρακουσῶν, καὶ τοι
 πλείστου λόγου ἄξιον, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλον αὐτῶν.

Τελευταῖον, πλὴν ἄλλων τινῶν ἔτι δυτικωτέρων ἀποικιῶν, ἐξ ὧν ἡ
 μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ἦτο ἡ Μασσαλία, ἥτις ἐκτίσθη, εἰς τὰ μεσημ-
 βρινὰ τῆς Γαλλίας παράλια, ὑπὸ τῶν Φωκιάων, περὶ τὸ 597, οἱ Ἑλ-
 ληνες κατέλαβον ἑκτοτε καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος παράλια
 τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἡ πρὸς βορρᾶν
 τῆς Θεσσαλίας κειμένη Μακεδονία κατωκεῖτο ὑπὸ φυλῶν, αἵτινες δὲν
 ἦσαν μὲν ἴσως καθαρῶς ἐλληνικαί, προσήγγιζον ὅμως πολὺ κατὰ τε τὴν
 γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος πρὸς τὰ ὀλιγώτερον πολιτισθέντα ἐλληνικὰ φύλα,
 τὰ τε θεσσαλικά καὶ τὰ ἡπειρωτικά. Καὶ βραδύτερον μὲν, κατὰ τὴν
 τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, τὰ μακεδονικὰ ταῦτα φύλα
 ἔμελλον νὰ πρωταγωνιστήσωσι τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου· τὰ δὲ παράλια
 τῆς Μακεδονίας κατελήφθησαν πρωϊμώτατα ὑπὸ ἀποικιῶν αἵτινες ἐξε-
 πέμφθησαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁμοίων ἀρχαιοτάτη ἦτο
 ἡ Μεθώνη, κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων εἰς Πιερίαν, περὶ τοὺς χρόνους
 καθ' οὓς οἱ Κορίνθιοι κατεστάθησαν εἰς Κέρκυραν. Ἐκτοτε δὲ καὶ μέχρι
 τοῦ 600 ἔτους, οἱ Ἐρετρίεις καὶ οἱ Χαλκιδεῖς ἐκάλυψαν, διὰ τῶν κτι-
 σμάτων αὐτῶν, τὰς τρεῖς γλώσσας τὰς ἀποτελούσας τὴν χαλκιδικὴν
 χερσόνησον. Τὰ κτίσματα ταῦτα, τὰ τότε μᾶλλον πολυάριθμα ἢ λό-

γου ἄξια, ἦσαν· Μένδη, Ἀφυτις, Νεάπολις, Αἰγαί, Θεράμβω, καὶ Σάνη· Ἑρετριέων ἀποικίαι· Ἀσσα, Πίλωρος, Σίγγος, Σάρτη, Τορώνη, Γαληψός, Σεριμύλη καὶ Μηκύβερνα, Χαλκιδέων ἀποικίαι. Ἐπὶ δὲ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς οἱ Ἕλληνες τῆς χαλκιδικῆς κατέλαβον καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ εὐρεῖας καὶ εὐφόρου πεδιάδος κειμένην Ὀλυνθον, ἐπικρατήσαντες οὕτω κατὰ μικρὸν ἀπάσης τῆς χερσονήσου. Ἄλλ' ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἀποικίαι. Αἶνεια καὶ Ποτίδαια, Κορινθίων κτίσματα· Σκιώνη, ἀδήλου καταγωγῆς· Ἀκανθος, Στάγειρα, Ἀργίλος, κτίσματα τῆς Ἀνδρου, ἧτις ὅμως καὶ αὕτη ἦτο Ἑρετριέων ἀποικία.

Εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Θράκης, οἱ μὲν Τήϊοι ἔκτισαν, ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ὡς προείπομεν, τὰ Ἀβδῆρα, ἄγνωστον δὲ πότε ἱδρυσαν οἱ μὲν Χῖοι, τὴν Μαρώνειαν, οἱ δὲ Λέσβιοι, τὴν Αἶνον, καὶ ἄδηλον τίνες, τὴν Δικαίαν. Ἐξελληνίσθησαν ὁμοίως καὶ αἱ νῆσοι Θάσος καὶ Σαμοθράκη, αἱ πάλαι ποτὲ ὑπὸ Φοινίκων καταληφθεῖσαι. Εἰς τὴν Θάσον μάλιστα, ὅπου ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν Πάριοι ἄποικοι, εἶχε μεταβῆ καὶ ὁ περίφημος Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἀστείότατα περιέγραψε τὴν νῆσον ἐκείνην. Τφώντι ἡ Θάσος ἔκτοτε, ὡς καὶ τὴν σήμερον, δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν πολλὴν αὐτῆς εὐφορίαν, διότι σύγκειται καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ ὄρου· τὸ μὲν γυμνοῦ, τὸ δὲ δασώδους, γῆν δὲ γεωργήσιμον ἔχει ὀλιγίστην μόνον περὶ τὴν παραλίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος λοιπὸν, ὅστις ἡγάπα νὰ ψέγῃ καὶ νὰ μυκτηρίζῃ τὰ πάντα, ἐμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει πρὸς τὶ ἄλλο νὰ παραβάλῃ τὴν νῆσον ταύτην ἢ πρὸς ὄνον φέροντα εἰς τὴν ῥάχιν τοῦ σωρὸν ἀγρίας ζυλείας·

ἦδε δ' ὥστ' ὄνου ῥάχης

ἔστηκεν ὕλης ἀγρίης ἐπιστεφής.

Ἄλλ' ὁ ψογερός Ἀρχίλοχος, ὅστις διὰ τὸ ἰδίωμ αὐτοῦ τοῦτο δεινῶς ὑπὸ τοῦ μεγαλόφρονος Πινδάρου ἐστηλιτεύθη, εἰπόντος περὶ αὐτοῦ «ψογερόν Ἀρχίλοχον βαρυλόγοις ἔχθουσιν παινόμενον,» ἔπαθεν ὅτι συνήθως συμβαίνει, εἰς τοὺς τὰ πάντα ἐμπαίζοντας, ἔδωκε δηλαδὴ καὶ αὐτός ἀφορμὴν νὰ κατακριθῇ πικρότατα καὶ δικαιοτάτα· διότι τότε κατὰ τινα πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Θράκης πόλεμον, ἀπέβαλε τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ. Καὶ ἠθέλησε μὲν, κατὰ τὴν συνήθειάν του, νὰ παίξῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰπὼν ὅτι ἀδιάφορον ἂν ἀπώλεσε τὴν ἀσπίδα, εἰμφορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἄλλην καλλιτέραν·

ἀσπίς ἐκείνη

ἐρρέτω· ἐξαυτίς κτήσεται οὐ κακίῳ.

ἄλλ' εἶδομεν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες δὲν ἔπαιζον περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐδίωξαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως των διὰ τοῦτο. Ἡ δὲ Θάσος, ἣν δὲν ἦτο εὐφύρος, εἶχεν ὅμως χρυσοῦ μεταλλεῖα καὶ κατεῖχεν εἰς τὴν παρακειμένην στερεὰν χώρας τινὰς, τὴν Σκαπτὴν Ὑλγιν καὶ ἄλλας, αἵτινες περιεῖχον μεταλλεῖα ἔτι πλουσιώτερα τῶν τῆς νήσου· ἐντεῦθεν οἱ Θάσσιοι, ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ ἐπήρουν εἰς ὅλας τὰς δαπάνας τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν, ὁβολὸν φόρου μὴ καταβάλλοντες, εἶχον κατ' ἔτος περίσσευμα 200 ἕως 300 ταλάντων, ἥτοι δραχμὰς 1,200,000 ἕως 1,800,000.

Ἐπὶ τῆς θρακικῆς χερσονήσου, οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν τὴν Καρδίαν, οἱ δ' ἐν Ἀσίᾳ Αἰολεῖς τὴν Σηστὸν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν ἐπικρατοῦντες ἐνταῦθα, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ Πεισιστράτου. Εἰς τὴν Προποντίδα ὑπῆρχον ἡ τῶν Σαμίων ἀποικία Πέρινθος, ἡ τῶν Μιλησίων, Κύζικος, καὶ τρεῖς τῶν Μεγαρέων πόλεις· Χαλκηδὼν, Σηλυβρία, Βυζάντιον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κτισθὲν περὶ τὸ 657 πρὸ Χριστοῦ, ἐπέπρωτο, μετὰ χίλια περίπου ἔτη, νὰ κατασταθῇ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετονομασθὲν τότε Κωνσταντινούπολις. Προέβησαν δὲ καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου οἱ Ἕλληνες ἔκτοτε, καὶ ἔκτισαν καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ παράλια πολλὰς ἀποικίας, ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Σινώπην, Μιλησίων Ἱδρυμα, τὴν Κερασσύντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀμφοτέρας ὑπὸ τῶν Σινωπέων κτισθείσας, τὴν Φᾶσιν, τὴν Διοσκουριάδα, τὸ Παντικᾶπαιον, τὴν Φαναγόρειαν, τὴν Τάναϊν, τὴν Ὀδησσὸν, τὴν Ὀλβίαν, ὧν αἱ πλεῖσται πάλιν Μιλησίων ἱδρύματα.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συνόψει ἡ κατάστασις καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἥτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἑκτῆς, πρὸ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ ἡλικίαν, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρχισε νὰ ἐκπαιδεύηται, νὰ ἐξαπλοῦται καὶ νὰ κρατῇ τὸς συνάπτοντας αὐτὸ δεσμούς. Τὰ αὐτοφυῆ καὶ ἀόριστα πολιτεύματα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἐρρυθμίσθησαν ἤδη διὰ νόμων γραπτῶν καὶ θεσμῶν ὠριμμένων. Αἱ φυσικαὶ καὶ ἄπλαστοι ἀρεταὶ τῶν προτέρων χρόνων ἐκανονίσθησαν ἤδη διὰ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου. Καὶ ἐνῷ τὸ ἀνήσυχον καὶ μεγαλεπήβολον τοῦ ἔθνους πνεῦμα φέρει αὐτὸ

ἀκαταπαύστως εἰς κατὰληψιν νέων χωρῶν καὶ ἱδρυσιν νέων πόλεων ἀπανταχοῦ γῆς, οἱ συνάπτοντες αὐτὸ δεσμοί, ἀντὶ νὰ χαλαρωθῶσιν ἐκ τούτου, ἐξεναντίας κρατύνονται. Ναὶ μὲν, καθὼς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οὕτω καὶ ἤδη, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ὑπόκειται εἰς μίαν τινὰ κοινὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν· διεσπαρμένον ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Κυρήνης, καὶ ἀπὸ Μασσαλίας καὶ κάτω Ἰταλίας, καὶ Σικελίας, μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ συμποσούμενον, ὡς εἰκάζεται, εἰς 20 περίπου ἑκατομμύρια, διατελεῖ διηρημένον, ὅχι εἰς πολλὰς βασιλείας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, τροπολογουμένας ἀπὸ τῆς στενῆς ὀλιγαρχίας τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς πρὸς τὴν ἄκραν δημοκρατίαν ῥεπούσης ἤδη πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν· οὐ μόνον δὲ αἱ πολιτεῖαι αὗται δὲν συνδέονται διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅπου, κατὰ χώρας, ὑπάρχουσι τοπικαὶ διαφορῶν πόλεων ὁμοσπονδίαί, αἱ τοιαῦται ἐνώσεις εἶναι μᾶλλον θρησκευτικαὶ ἢ πολιτικαί. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποικιῶν ὀλίγισται ὑποτάσσονται εἰς τὰς μητροπόλεις· αἱ πλεῖσται εἶναι ὅλως ἀπὸ αὐτῶν ἀνεξάρτητοι, αἱ δὲ σωζόμεναι μεταξὺ τῶν μητροπόλεων καὶ τινῶν ἀποικιῶν σχέσεις συνίστανται εἰς τιμητικὰ τινα καὶ θρησκευτικὰ προνόμια, τὰ ὅποια αἱ πρῶται διατηροῦσιν εἰς τὰς τελετὰς καὶ πανηγύρεις τῶν δευτέρων. Ἐνὶ λόγῳ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς ἀπείρους πόλεις, ὧν ἐκάστη εἶχε τὸ ἴδιον πολίτευμα, τὴν ἰδίαν πολιτικὴν. Ἀλλὰ αἱ πόλεις αὗται, εἰ καὶ πολιτικῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεχωρισμέναι, συνεδέοντο ἅπασαι διὰ ποικίλων καὶ οὐχὶ ἀνισχύρων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν.

Ὁ Ἡρόδοτος συγκεφαλαιοῖ τοὺς δεσμοὺς τούτους εἰς τέσσαρας· τὸ ὁμαίμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ θεῶν ἱδρύματα καὶ τὰς κοινὰς θυσίας, τὰ ὁμότροπα ἦθ'· ὁ δὲ Ζεὺς ὁ ἐλλήνιος ἐπετῆρει καὶ συνετῆρει τὴν τοιοῦτοτρόπως ἀπαρτιζομένην ἐλληνικὴν ἀδελφότητα. Ἀπαντες οἱ ἠθικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἱδρύματα καὶ αἱ κοιναὶ θυσίαι, ἀπέβησαν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ ἔθνους ἡλικίαν πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ὄντως πανελλήνιοι. Ἡ γλῶσσα ἀναφαίνεται μὲν ἤδη διηρημένη εἰς διαφόρους διαλέκτους, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν συνεκεφαλαιώθησαν εἰς τέσσαρας, τὴν ἰωνικὴν, τὴν δωρικὴν, τὴν αἰολικὴν καὶ τὴν ἄττικὴν, πράγματι δὲ ἦσαν ποικιλώτεραι καθ' ἐκάστην φυλὴν καὶ ἐνίοτε καθ' ἐκάστην πόλιν· ἀλλ' αἱ διαλεκτικαὶ αὗται διαφοραὶ δὲν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε, πλὴν σπα-

νωτάτων ἐξαιρέσεων, πᾶς Ἕλληνα νὰ μὴ ἐννοῇ πάντα ἄλλον Ἕλληνα καὶ νὰ μὴ γίνηται καταληπτὸς εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη, ἥτις μόλις περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἤρχισε σχηματιζομένη εἰς πεζὸν λόγον, ἐξηκολούθει παράγουσα θαυμάσια ποιητικὰ ἔργα, ὅχι ὅμως μόνον εἰς τὸ ἐπικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως. Ἡ ἐπικὴ ποίησις μακραίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατόπιν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ὧν ἐξυμνεῖ τὰ κατορθώματα· νέον δὲ ἤδη παράγεται ποιήσεως εἶδος, δι' οὗ αὕτη ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ ἀτομικὰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, φρονήματα, δόγματα, καὶ ὑπὸ τὰ ποικίλα ὀνόματα τῆς ἱαμβικῆς, τῆς γνομικῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς λυρικῆς ποιήσεως, παρήγαγεν ἀμίμητα πολλάκις ἀριστουργήματα· ἀπαρallάκτως καθὼς εἰς τὴν ἐπομένην, τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, συμπληροῦσα τὸ στάδιον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐξαιρέτου αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἐπενόησε τὸ τελειότερον τῆς ποιητικῆς τέχνης εἶδος, τὸ ὀρθῆμα, τὸ τε σπουδαῖον καὶ τὸ ἀστεῖον, τὴν τε τραγωδίαν δηλαδὴ καὶ τὴν κωμωδίαν. Καὶ οἱ μὲν ἄριστοι τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης, οἱ ἀγέρωχοι καὶ ὑψαύχενες, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες διὰ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἤκουσαν περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης, διατελέσαντες σύγχρονοι τοῦ ἀρχαιότερου τῶν τραγικῶν, τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἕκτην καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐβδόμην πλεῖστοι ὅσοι ἀνεφάνησαν ἱαμβικοὶ, γνομικοὶ, λυρικοὶ ποιηταί, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Καλλῖνος, ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Ἀρίων, ὁ Στρησίχορος, ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφώ, ὁ Σόλων, ὁ Θέογνις, ὁ Ἀνακρέων, ὧν πολλῶν μὲν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, τινῶν δὲ καὶ νὰ παραθέσωμεν τὰ ἔργα. Οἱ δὲ ποιηταὶ οὗτοι, εἰς οἵανδήποτε διάλεκτον γράφοντες, ἐθαυμάζοντο καὶ ἠγαπῶντο ἐξίσου εἰς τε τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, εἰς τε τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἰς τε τὰς θεσσαλικὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς ἀργολικὰς, εἰς τε τὴν Κρότωνα καὶ εἰς τὴν Μίλητον, εἰς τε τὴν Κυρήνην καὶ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, χρησιμεύοντες τοιοιτοτρόπως ὡς τεκμήριον ἅμα καὶ ὡς ὄργανον τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔθνους ἐνότητος.

Πρὸς τοῦτοις ἡ γλῶσσα ἦτο καὶ τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν δι' οὗ τὸ ὅλον ἔθνος διεκρίνετο ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὸ οἰκούντων ἀλλοδαπῶν φύλων, διότι οὐδὲ εἰς ταύτην τὴν περίοδον εἶχεν ἔτι παραχθῆ ἡ βαθεῖα ἐκείνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ὑπεροχῆς, ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη, τοὺς

λεγομένους βαρβάρους· ἔτι δὲ ἡ μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης συνδε-
 δεμένη περιφρόνησις πρὸς πᾶν τὸ βάρβαρον, ὃ ἐστὶ τὸ μὴ ἐλληνικόν,
 καὶ ἡ ἐξ ὧλων τούτων προκύψασα ἀπότομος ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλή-
 νων καὶ βαρβάρων, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ.
 Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταε-
 τηρίδα, μετὰ τὰ κατὰ Περσῶν κατορθώματα. Κατὰ δὲ τὴν παροῦσαν
 περίοδον, ἡ περὶ τοῦ βαρβάρου ἰδέα εἶναι πολὺ ἐπιεικεστέρα καὶ ἡ
 μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀλλοφύλων σχέσις πολὺ οἰκειότερα, καὶ ἐμφαί-
 νουσα μάλιστα ἠθικὴν τινα ἰσότητα βραδύτερον ἐκλιπούσαν. Ὁ βασι-
 λεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἀμασις, καίπερ κυριεύσας τὴν Κύπρον, συντελεῖ
 γενναίως εἰς τὴν ἀνέργειαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, λαμβάνει σύζυγον Κυ-
 ρηναίαν, ἀνατίθησι πολλὰ ἀγάλματα εἰς διαφόρους ἐλληνικὰς πόλεις
 καὶ συνάπτει δεσμὸν ξενίας, ἥτοι φιλοξενίας, πρὸς τὸν Σάμιον τύραννον
 Πολυκράτην. Οἱ Μιλήσιοι συνομολογοῦσι δικηλαγὰς ξενίας καὶ συμ-
 μαχίης πρὸς Ἀλυάττην, τὸν προκάτοχον τοῦ Κροίσου, βασιλέα τῶν
 Λυδῶν, ὅστις ἤγειρε δύο ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν, ἀντὶ
 τοῦ ἐνὸς τὸν ὁποῖον ἐνέπηρσεν. Ἡ Κροίσου φιλόφρων ἀρετὰ ὑμνήθη ὑπὸ
 τοῦ Πινδάρου· ἡ δ' εὐνοια ἦν ὃ βασιλεὺς οὗτος τῶν Λυδῶν ἔδειξε πρὸς
 τὸν ἐλληνικὸν βίον καὶ τὴν τέχνην τὴν ἐλληνικὴν, ἡ φιλόξενος αὐτοῦ
 αὐλή, τὰ πλούσια δῶρα, συνεχάλεσαν περὶ αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεστάτους
 τῶν Ἑλλήνων, τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἐστρατήγησε τῶν Ἀθηναίων εἰς
 τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν Μιλτιάδην τὸν Κυψέλου, ὅστις πρῶτος
 κατέλαβε τὴν θρακικὴν χερσόνησον· καὶ ἂν δὲν ἦναι βέβαιον ὅτι ἐπε-
 σκέφθη αὐτὸν ὁ Σόλων, τοῦλάχιστον τὰ περὶ τούτου θρυληθέντα μαρ-
 τυροῦσιν ὅτι ὁ Κροῖσος δὲν ἐνομίσθη ἀνάξιος τῆς πρὸς τὸν σοφώτατον
 τῶν Ἑλλήνων οἰκειότητος καὶ προσομιλίας. Οἱ Δελφοὶ «ἐδόσαν Κροίσῳ
 καὶ Λυδοῖσι προμαντήν (δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ νᾶ προτιμῶνται
 παντὸς ἄλλου κατὰ τὴν ἐπερώτησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου) καὶ ἀτε-
 λείην (ἀπαλλαγὴν φόρων) καὶ προεδρίην (ἥτοι προέχουσάν τινα θέσιν
 πρὸς θεωρίαν τῶν ἀγώνων), καὶ ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ αὐτῶν γενέσθαι
 Δελφὸν ἐς τὸν αἰὶ χρόνον.» Μόνον τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν θρησκευτι-
 κῶν τελετῶν, τῶν καλουμένων μυστηρίων, δὲν μετεῖχον κατὰ τὴν ἐπο-
 χὴν ταύτην οἱ βάρβαροι, ἐνῷ μετ' ὀλίγον ἀπεκλείσθησαν ὧλων τῶν πα-
 νελληνίων ἀγώνων.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἀγῶνες, ἥτοι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Πύθια, τὰ Νέμια,
 τὰ Ἰσθμια, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, ἀπετέλεσαν, ὡς προείπομεν, τὸν

ἰσχυρότερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμὸν, ὅστις συνῆπτεν ἤδη τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ἔθνος. Εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον δὲν ἔπαυον προσερχόμενοι ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν, ἄνθρωποι ἐπερωτῶντες περὶ πλείστων ὅσων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων· καὶ ἐπειδὴ οἱ χρησμοὶ τοῦ θεοῦ ἐλογίζοντο ἱεροὶ καὶ ἀπαράβατοι, πρόδηλον ὅτι τὸ μαντεῖον ἐπενήργει ἀδιακόπως εἰς τὸν ὅλον δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Ἀλλὰ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν τοιοῦτοτρόπως κεκανονισμέναι, ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους σχέσις ὑπῆρχε σχεδὸν ἀδιάλειπτος. Πᾶσα τετραετία ἀπετέλει τὴν περίοδον ἢ τὸν κύκλον τῶν ἱερῶν τούτων ἀγώνων· καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ἐτελοῦντο δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Ὀλυμπιακὸς καὶ ὁ Ἰσθμιακός· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, ὁ νεμεακός· κατὰ δὲ τὸ τρίτον, πάλιν δύο, ὁ Ἰσθμιακὸς καὶ ὁ πυθιακός· κατὰ δὲ τὸ τέταρτον, ὁ νεμεακός· καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ ἀξιωθέντες νὰ βραβευθῶσιν ἀπὸ τοῦλάχιστον καθ' ἕνα τῶν τεσσάρων τούτων πανελληνίων ἀγώνων, ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιφθόνου ἐπωνύμου τοῦ περιοδονίκου. Καὶ οἱ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν φυσικῶς τῷ λόγῳ ὀλίγιστοι· εὐάριθμοι δὲ σχετικῶς καὶ οἱ ἐν γένει νικηταὶ ἀναδεικνύμενοι· πολυάριθμοι ὅμως ἦσαν οἱ συναγωνιζόμενοι, καὶ ἀπειράριθμοι οἱ συντρέχοντες ἐνταῦθα ὡς θεαταὶ καὶ ὡς ἔμποροι, τοσούτω μᾶλλον ὅσῳ, διὰ τῆς λεγομένης ἐκεχειρίας, ἥτοι τῆς προσωρινῆς διακοπῆς πάσης ἐχθροπραξίας, ἐξησφαλίζετο ἡ ἐν εἰρήνῃ ἀπανταχόθεν διάβασις τῶν θεωριῶν, δηλαδὴ τῶν ἱερῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διετηρεῖτο ἡ εἰρήνη ἐν τῇ τότῳ ὅπου ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἱερομηνίας, ἥτοι τοῦ μηνὸς τῆς πανηγύρεως. Ἀπαντες οἱ προσερχόμενοι ἔθνον εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας, καὶ, διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πλουτίσωσι καὶ νὰ κοσμήσωσι τὸν αὐτὸν ἱερὸν χώρον. Ἀπαντες, μεγάλοι καὶ μικροὶ, βασιλεῖς, στρατηγοὶ ἢ ἀπλοὶ πολῖται, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀγωνιστικοὺς νόμους, ἐτιμωροῦντο, ὡσάκις παρέβχον τοὺς νόμους τούτους, διὰ τῶν αὐτῶν ποινῶν, καὶ νικῆσαντες, ἡξιοῦντο τῶν αὐτῶν τιμῶν. Δὲν συνέρρεον δὲ ἐνταῦθα τὰ πλήθη ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῶν σωματικῶν ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ποιηταί, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἱστορικοὶ προσήρχοντο ἵνα ὑποβάλλωσι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάλιν δὲ αἱ ἐνταῦθα γινόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἀντὶ τῆς κατ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα αἱ πόλεις ὑπεδέχοντο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς

ἐξεναντίας, τὰ κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα παρήγαγον τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, τὸ δ' ἐθνικὸν αἶσθημα, τὴν φιλοπατρίαν, ἡ δὲ φιλοπατρία πάλιν, τὰ ὑψηλότατα καὶ εὐγενέστατα τῶν φρονημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐπελθὼν ἄγων ὑπῆρξεν ἄγων ὅχι δύο ἐπικρατειῶν, ἀλλὰ δύο ἀντιθέτων κόσμων· διὰ δὲ τοῦτο ἀπέβη μὲν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ἀπέβη δὲ καὶ τὰ μάλιστα διαρκής. Τῶντοι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέκρουσε τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ καὶ ὅλως κατέλυσε τὸ πρῶτον τοῦτο περσικὸν κράτος· ἀλλὰ βραδύτερον, ἡγέρθη νέον ἐν Ἀσίᾳ περσικὸν βασιλεῖον καὶ νέα προέκυψε πάλιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἤδη τότε ἑλληνισμοῦ, μέχρις οὗ, ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι μετὰ Χριστὸν, ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ὅλοσχερῶς τὸ δεῦτερον τοῦτο περσικὸν κράτος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀλέξανδρος, τὸ πρῶτον· ἀλλ' αὖθις, μετ' οὐ πολὺ, διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ ἕτερον, διὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, κράτος, καὶ ἐπῆλθεν ἕτερος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἄγων, ὅστις, ποικίλας λαβὼν τύχας καὶ τροπὰς, ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε μετέσχον αὐτοῦ καὶ ἕτερα τῆς Εὐρώπης ἔθνη· ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε μετ' αὐτῶν συναγωνιζόμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν μειωθεισῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὁ πόλεμος ἄρα τοῦ ὁποίου θέλομεν ἀρχίσει τὴν ἐξιστόρησιν ἐν τῷ ἐπομένῳ τρίτῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ προοίμιον πάλλης μακρᾶς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τῆς ὕλικῆς βίας καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, πάλλης ἣτις διαρκεῖ δις χίλια καὶ τετρακόσια ἤδη ἔτη καὶ ἀποτελεῖ ἓνα τῶν κυριωτάτων εἰρμῶν τῆς θαυμασίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος.

στεφανωθέντας συμπολίτας· οἱ τεχνῖται κατεσκευάζον τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν· οἱ ποιηταὶ ἔγραφον εἰς τιμὴν αὐτῶν ᾠδὰς· οἱ ἱστορικοὶ ἐμνημόνεον τοῦ κατορθώματος ὡς γεγονότος πλείστου λόγου ἄξιου· νέοι δὲ ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο ἵνα ἀξιοθῶσι τοῦ αὐτοῦ περιμαχήτου βραβείου· διό, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ κέντρα καὶ ἀπὸ τῶν κέντρων πρὸς τὰ ἄκρα κίνησις ἐγένετο ἀδιακόπως, δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ τούλάχιστον ἅπαξ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἂν τότε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μία τις κοινὴ πολιτικὴ κυβέρνησις, οἱ ἠθικοὶ ὅμως καὶ κοινωνικοὶ δεσμοὶ δι' ὧν συνεδέετο ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι, ὥστε, ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, μόνῃ ἡ Γαλλία ἴσως δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι ἔχει τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐνότητα.

Δὲν ἔσφερετο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἕκτοτε καὶ πολιτικῶν ἐρείσμάτων. Δύο αὐτοῦ πόλεις, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, μάλιστα ἡ Σπάρτη, εἶχον ἤδη ἀποβῆ πολὺ τῶν λοιπῶν ἰσχυρότεραι καὶ εἶχον συγκροτήσει κράτη ὅπως οὖν λόγου ἄξια· αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους δυνάμεις, περὶ ταῦτα δὲ συμπυκνούμεναι, ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον. Καὶ ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκτεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς φθορὰν κατὰ τοῦτο δοκιμασίαν· διότι τὸ μέγα περσικὸν κράτος ἐπετέθη κατ' αὐτῆς ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ περσικὸν τοῦτο κράτος, τὸ ὁποῖον, ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, εἶχε κυριαρχήσει, ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς Κῦρον, Καμβύσην καὶ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου, ἀπάσης τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῆς μεσογείου θαλάσσης, καὶ πρὸς τοῦτοις τῆς Αἰγύπτου, διέφερε τοῦ ἑλληνικοῦ τοσοῦτον, ὥστε, ἐνῶ συνώρευον πρὸς ἄλληλα, ἐνόμιζε τις ὅτι κεῖνται εἰς τοὺς δύο ἀντιθέτους τῆς γῆς πόλους. Ἐν Ἀσίᾳ μὲν, ἅπασα ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία ἦτο συμπυκνωμένη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνός, ἀλλὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐπικράτειαν διάφορα φύλα καὶ τμήματα δὲν συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' οὐδενὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ· ἐν Ἑλλάδι ἐξεναντίας, οὐδεμία μὲν ὑπῆρχε κυβερνητικὴ ἐνότης, ἀλλ' αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὴν φυλαὶ καὶ πόλεις διὰ πλείστων ὅσων συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας ἠθικῶν δεσμῶν. Ἐν Ἀσίᾳ, ἡ ἀνεξέλεγκτος τοῦ μονάρχου δεσποτεία παρήγαγε φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν τυφλὴν ὑπακοήν, ἡ τυφλὴ ὑπακοή, τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, φρονήματα εὐτελέστατα καὶ ἀγενέστατα· ἐν Ἑλλάδι

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἰςαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

Πρὶν ἢ ιστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ Ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ὅπως οὖν ἀκριβέστερον ὁποῖόν τι ἦτο τὸ περσικὸν κράτος, τὸ δεσπόσαν τότε τῆς Ἀσίας, καὶ διὰ τίνων περιπετειῶν τὸ κράτος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀσία διαφέρει τῆς Εὐρώπης, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν προάγονται καὶ πίπτουσι τὰ κράτη αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην, αἱ πολιτεῖαι διαμορφοῦνται καὶ ἀκμάζουσι κατὰ μικρόν· τὰ Ἀσιανὰ κράτη ἐξεναντίας αὐξάνουσι τάχιστα, ἀλλὰ καὶ τάχιστα μαραινόνται. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ τύχη τῆς περσικῆς μοναρχίας, τὴν ὁποίαν ἱδρυσε περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ Κῦρος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς μικρᾶς χώρας τῆς καλουμένης Περσίδος. Ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, ἡ μοναρχία αὕτη περιέλαβεν ἀπάσας τὰς μεταξὺ Ἰνδοῦ καὶ Μεσογείου Ἀσιανὰς χώρας, προσέτι δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον· ἐντὸς ἐξήκοντα ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, καὶ ἐντὸς δύο ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς, κατελύθη.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ὁ Κῦρος τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον, ἅπαν τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἄλως, ὑπετάσσετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον, ὅστις, βασιλεύσας τῷ 560 πρὸ Χριστοῦ, εἶχε καταστήσει, ὡς εἶδομεν, ὑποτελεῖς φόρου καὶ τὰς κατὰ τὰ παράλια ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἦτο μὲν μονάρχης ἰσχυρὸς, ἐνόμιζε δὲ ἑαυτὸν ἀπάντων ἀνθρώπων ὀλβιώτατον, διὰ τὴν δύναμιν

καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπέκεινα τοῦ Ἄλως ἤρχιζεν ἡ Μηδικὴ μοναρχία, ἥς ἐβασίλευεν ὁ τοῦ Κροΐσου κηδεστῆς Ἀστυάγης· αὕτη, ἄδηλον μὲν εἶναι μέχρι τίνος ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν περιελάμβανε τὴν χώραν, τὴν ἰδίως ὀνομαζομένην Περσίδα ἢ Φαρσιστὰν, καὶ πρὸς δυσμὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν Κισσιῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων, διὰ τῆς ὀρεινῆς σειρᾶς τοῦ Ζάγγρου, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας σύνορον. Τῆς εὐφόρου χώρας τῶν Ἀσσυρίων ἢ Χαλδαίων, ἐν ἣ ἤκμαζεν ἡ θαυμαστὴ πόλις Βαβυλὼν, ἤρχεν ὁ βασιλεὺς Λαβύνητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τῶν Χαλδαίων ἐξετείνετο μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἔχον ὑποτελεῖς τὴν τε Ἰουδαίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐβασίλευεν ὁ Ἀμασις, ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ὢν, συντηρῶν ἀξιόλογον στρατὸν Ἑλλήνων μισθοφόρων καὶ ἐν γένει προστατεύων τοὺς Ἕλληνας ὅσοι προσήρχοντο εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἴτε διὰ νὰ ἐμπορευθῶσιν, εἴτε διὰ νὰ κατασταθῶσιν εἰς αὐτήν. Ὁ Κροῖσος ἦτο ὄχι μόνον συγγενὴς τοῦ Ἀστυάγου, ἀλλὰ καὶ σύμμαχος τοῦ Λαβυνήτου καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὥστε οἱ τέσσαρες οὗτοι βασιλεῖς ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἀδιάσειστοι. Καὶ ὅμως μετ' οὐ πολὺ, οἱ Πέρσαι, πένητες ὄντες καὶ μάχιμοι, τυχόντες δὲ ἡγεμόνος γενναίου καὶ φιλοδόξου, κατέβαλον ἀλληλοδιαδόχως ὅλα ἐκεῖνα τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα, προηγουμένως ἀκμάσσαντα, εἶχον παραδοθῇ εἰς τὴν ῥαθυμίαν, τὴν νωθρότητα, τὴν κατάθλιψιν· ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ αὐτοὶ, μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, παραδοθέντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς αὐτὰς κακίας, κατεβλήθησαν ὑπὸ ἐτέρων κατακτητῶν. Διότι τοῦτο ἔχει τὸ κύριον ἐλάττωμα ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμός· δὲν συντελεῖ, ὡς ὁ εὐρωπαϊκός, εἰς τὴν παίδευσιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῶν αὐτοφυῶν τοῦ ἔθνους ἀρετῶν, ἀλλ' ἐξεναντίας συνεπάγεται τὴν φθορὰν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ταχεῖα ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπικρατειῶν· πᾶν νέον κατακτητικὸν ἔθνος εὐρίσκει τὰ προηγούμενα νωθρά καὶ ῥαθυμα, ὅθεν εὐκόλως δεσπόζει αὐτῶν καὶ ἀποβαίνει μέγα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, μαρνανθὲν καὶ τοῦτο, οὐδὲν ἥττον εὐκόλως κυριεύεται ὑπὸ ἐτέρου κατακτητοῦ.

Ἡ Περσίς, μητρόπολις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ ἔθνους καὶ κράτους, καῖται πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν τοῦ περσικοῦ κόλπου. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνῆκον εἰς τὸν λεγόμενον ζενδικὸν ἢ ἱρανικὸν κλάδον τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς καυκασικῆς φυλῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν κλάδον ἀνῆκον καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Μηδίας, ἣτις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς

Περσίδος, καὶ ἐν γένει οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο μεταξὺ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, ἀπ' ἀνατολῶν, τοῦ ποταμοῦ Ὡξου καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἀπὸ ἄρκτου, τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ τοῦ ὅρους Ζάγγρου ἀπὸ δυσμῶν. Ὅλα τὰ ἔθνη ταῦτα, ἢ τοῦλάχιστον τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἐπρέσβευον τὴν λεγομένην ζωροαστρικὴν θρησκείαν καὶ ἐλάλουν διαφόρους διαλέκτους τῆς ζενδικῆς γλώσσης. Αἱ δὲ δυτικώτεραι χῶραι, αἱ κείμεναι μεταξὺ τοῦ Ζάγγρου, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τοῦ ποταμοῦ Ἄλυος, τῆς μεσογείου θαλάσσης καὶ τοῦ περσικοῦ κόλπου, κατεῖχοντο ὑπὸ ἐθνῶν ὑπαγομένων εἰς ἕτερον τμήμα τῆς καυκασικῆς φυλῆς, τὸ Σημιτικὸν ἢ Ἀραμαϊκόν, εἰς ὃ ἀνῆκον οἱ Σύροι ἢ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Ἀραβῆς, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες· ἐνῶ αἱ ἔτι δυτικώτεραι χῶραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ἐντὸς τοῦ Ἄλυος, κατῴκουντο ὑπὸ τῶν θρακικῶν φυλῶν, αἵτινες ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χερσονήσῳ ὁμωνύμων ἐθνῶν.

Ἡ Περσίς ἦτο χώρα ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς, ἀφελεῖς τὸν βίον καὶ ἰσχυροὶ τὰ σώματα, διηροῦντο εἰς ἑπτὰ γεωργικὰς καὶ τέσσαρας νομαδικὰς φυλάς. Ἐκ τῶν φυλῶν τούτων ἐπισημοτάτη ἦτο ἡ τῶν Πασαργαδῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὁ Κῦρος, ὁ ἀναδείξας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος κυρίαρχον ἀπάσης τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Πρὸ πάντων ὁ Κῦρος κατέστησε τοὺς Πέρσας δεσπότας τοῦ μηδικοῦ κράτους, τοῦ ὁποῖου πρὸ τούτου ἦσαν ὑποτελεῖς. Ὁ δ' ἀγὼν οὗτος λέγεται διατελέσας μακρὸς καὶ πεισματώδης. Ὅπωςδὴποτε οἱ Πέρσαι καὶ ὁ Κῦρος κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀστυάγου καὶ τῶν Μῆδων· ἀλλ' οἱ Μῆδοι παρέμειναν αἰεποτε τὸ δεύτερον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἔθνος, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους κυριάρχας ἦτο τοσαῦτον στενὴ, ὥστε οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι πολλάκις τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολῆς πολέμιον, Μῆδον ἀντὶ Πέρσου, καὶ τοὺς πρὸς τοῦτον διεξαχθέντας ἀγῶνας, μηδικοὺς ἀντὶ περσικῶν. Πρὸς τοῦτοις, τὰ Ἐκβάτανα, ἡ τοῦ ἀρχαίου μηδικοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἐξηκολούθει διατελοῦσα μία τῶν πρωτευουσῶν τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, οἵτινες διέτριβον συνήθως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ θέρος, ἐνῶ τὸν χειμῶνα κατῴκουν εἰς Σοῦσα, πόλιν κειμένην πολὺ νοτιώτερον, εἰς τὸ Κίσιον πεδίον, ἐπὶ τῷ Χοάσπῃ ποταμῷ, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως.

Καταλυθέντος τοῦ Ἀστυάγου, ἐπῆλθε, πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος· ὁ δὲ Κῦρος, ἀντεπελθὼν μετὰ στρατοῦ μεγαλητέρου, ἐζήτησε συγχρόνως νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς κατὰ

τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ἴωνας· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εἰρήγησιν, ὑπολαμβάνοντες τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν ἰσχυρότερον. Ἠπατήθησαν ὁμῶς· διότι συγκροτηθείσης μάχης αἵματηρᾶς, τῷ 546, περὶ Πτερίαν, πόλιν κειμένην ἐπέκεινα τοῦ Ἄλφους, ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, ὁ ἀγὼν οὗτος ἔμεινε μὲν ἄκριτος· καὶ ὁ Κροῖσος, ὑποχωρήσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, τὰς Σάρδεις, καὶ ζήτησας τὴν βοήθειαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ, τοῦ Λαβυνήτου, τοῦ Ἀμάσιος, καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤλπισεν ὅτι, ἐπελθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, θέλει δυνηθῆ τότε νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ἀλλ' ὁ Κύρος προέλαβε πάντα ταῦτα τὰ βουλευόμενα, καὶ, ὀρμήσας ἀμέσως εἰς τὰς Σάρδεις, ἐγένετο κύριος τῆς τε βασιλευούσης ταύτης καὶ τοῦ Κροίσου αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Σάρδεων, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν νικητὴν ἀγγέλους, λέγοντες ἑαυτοὺς προθύμους νὰ διαμείνωσιν ὑπ' αὐτὸν ὑποτελεῖς φόρου, ὅπως διετέλεσαν ὑπὸ τὸν Κροῖσον· ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν πικρὰν καὶ δυσμενῆ, ἐξαιρέσει τῶν Μιλησίων, ὧν καὶ μόνων, ἄδηλον διατί, ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προτάσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπολέμησαν γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου κυριάρχου τῆς ἀνατολῆς, καθὼς καὶ οἱ αὐτόθι Δωριεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι Χίος καὶ Λέσβος ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Αἱ νῆσοι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κύρου, μὴ ἔχοντος τότε ἔτι ναυτικὴν δύναμιν, ἀλλ' ὑπετάχθησαν, διότι εἶχον ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεως, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερασπίσωσι. Μόνη ἡ Σάμος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀπέβη μάλιστα μετ' ὀλίγον ἰσχυροτάτη ὑπὸ τὸν τύραννον Πολυκράτην. Ὁ δὲ Κύρος ἔπειτα κατέκτησε τὴν Βαβυλῶνα, καταλύσας οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων βασιλείων ὅσα ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν. Δεσπόσας δὲ τῆς Βαβυλῶνος, κατέστη κύριος καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας· καὶ τελευταῖον, περὶ τὸ 529 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ἀπέθανεν εἰς τινα κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατεῖαν. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καμβύσου, βασιλεύσαντος ἔτη ἑπτὰ καὶ μῆνας πέντε, καθυπετάχθησαν ἢ τε Αἴγυπτος, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμάσιος Ψαμμηνίτου, καὶ αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Κυρήνη καὶ Βάρκη. Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Καμβύσου, ἐσφετερίσθη τὴν βασιλείαν ὁ Μῆδος Σμέρ-

δης, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μήδων ἐν τῷ κράτει ὑπεροχὴν. Δὲν ἐβασίλευσεν ὁμῶς εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, διότι ἐπτά Πέρσαι ἐπιφανεῖς, ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐδολοφόνησαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα ἓνα ἐξ ἑαυτῶν, Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου· ὥστε ἡ περσικὴ βασιλεία ἀφηρέθη μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, παρέμεινεν ὁμῶς πάντοτε εἰς τὸ ἐπισημότατον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Ὁ Δαρεῖος ὅστις ἐβασίλευσε τριάκοντα καὶ ἕξ ἔτη, ἠναγκάσθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ τοὺς ἀφηνιάσαντας Μήδους, καὶ ἄλλας τινὰς στάσεις νὰ καταβάλλῃ· οὕτω δὲ ἀσφαλίσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπεχείρησε νὰ διοργανώσῃ ὅπως οὖν τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων κατακτηθείσας χώρας· διὸ ἔλεγον οἱ Πέρσαι, ὅτι ὁ μὲν Κύρος ὑπῆρξε πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης, δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος, κάπηλος τοῦ κράτους, δηλοῦντες διὰ τούτου, ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησε μεθοδικὴν τινὰ ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως. Τῶνόντι, ἐπὶ τῶν δύο πρώτων βασιλέων, οἱ φόροι δὲν ἦσαν ὠρισμένοι· αἱ ἐπαρχίαι κατέβαλλον τὰ λεγόμενα δῶρα, τὰ ὅποια ἄλλο ὄριον δὲν εἶχον εἰμὴ τὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ κορεσθῇ πλεονεξίαν τῶν σατραπῶν ἥτοι διοικητῶν· ὁ δὲ Σμέρδης πάλιν, ἵνα προσοικειωθῇ τὴν εὐνοίαν τῶν ὑπηκόων, ἔπесεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν, προκηρύξας τριετὴ ἀτέλειαν φόρου καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀνώμαλα εὐρὼν τὰ πράγματα ὁ Δαρεῖος, διήρесе τὸ ὅλον κράτος εἰς εἴκοσι σατραπείας ἢ μεγάλας διοικήσεις, καὶ ἐπέβαλεν ἐκάστη ὠρισμένον ἐτήσιον χρηματικὸν φόρον καὶ ὠρισμένην εἰσφορὰν φυσικῶν προϊόντων πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιλαμβάνοντο ἐντὸς τῆς Ἀχανοῦς ἐκείνης βασιλείας, μόνη ἡ Περσίς οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον· καὶ ὅχι μόνον οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον, ἀλλ' εἴμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, ὁ ἀνυπολόγιστος τοῦ ὅλου κράτους φόρος διενέμετο μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι αὐτοὶ ἐλάμβανον τὰς πλείστας καὶ πλουσιωτάτας λειτουργίας καὶ ὑπηρεσίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ φόρου ἐβελτίωσε βεβαίως τὴν τύχην τῶν ὑπηκόων· ἀλλὰ ὥς ἐκ τούτου οἱ σατράπαι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐμποδίζοντο νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν τεταγμένον αὐτοῦ ὅρον. Ἐκαστος σατράπης ἦτο βασιλῆσκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, πολιτευόμενος σχεδὸν ὅπως ἤθελεν ὥς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, ὑπόχρεως δὲ ὦν μόνον νὰ πέμπῃ τὸν βασιλικὸν φόρον, νὰ συνέχῃ τοὺς πολεμίους καὶ νὰ συντελῇ, δι' ἀνα-

λόγου στρατιᾶς, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως. Παρὰ τῷ σατράπῃ ὑπῆρχε μὲν βασιλικὸς γραμματεὺς, ὅστις πιθανώτατα διεχειρίζετο τὰ οἰκονομικὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἡδύνατο ἴσως νὰ λογιζέται ὑπὸ τῆς ἐν Σούσοις αὐλῆς, ὡς ἐπιτηρητῆς καὶ ἐλεγκτῆς· ἀλλ' ὁ σατράπης εἶχε μυρίους τρόπους νὰ διαφεύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ τοποτηρητοῦ τούτου, ἢ νὰ συμβιβάζεται μετ' αὐτοῦ. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἀφορμαὶ ἀταξίας καὶ καταχρήσεων. Οἱ Πέρσαι ὑπάλληλοι δὲν ἐπενέβαινον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑφ' ἐκάστου ἀτόμου πληρωτέου φόρου. Ὁ γραμματεὺς διένειμεν ἀπλῶς τὸ ὑπὸ τῆς ὅλης σατραπείας πληρωτέον ποσόν, εἰς τὰς διαφόρους χώρας, πόλεις ἢ ἐπαρχίας, καὶ ἔπειτα ἄφινεν εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς νὰ προσδιορίσωσι τί θέλει πληρῶναι ἕκαστος κάτοικος. Αἱ δὲ τοπικαὶ αὗται ἀρχαὶ δὲν συνέκειντο ἐξ ὑπαλλήλων διωρισμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἦσαν αἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαὶ τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εὗρον ὅτε κατέκτησαν τὰς χώρας ταύτας καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν τὸ μὲν πρῶτον, ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῶν διοικητικῆς ἀνικανότητος, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῆς γωθρότητος αὐτῶν· ἀπαραλλάκτως καθὼς συνέβη ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἥτις ἐπέτρεψε πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Αἱ ἐγγῶριοι λοιπὸν αὗται ἀρχαὶ ἦσαν ὅλως ἀνεξέλεγκτοι, καὶ ἂν ἐκ διαλειμμάτων ὁ σατράπης ἤθελε νὰ περιστείλῃ αὐτάς, ἢ αὐθαίρετος ἐπέμβασις αὐτοῦ συνεπήγετο νέας καταπιέσεις. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ θέσεις ὑπῆρχον συνήθως περσικαὶ φρουραὶ, κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ὁποίων οὐδένα συνήθως εἶχε προστάτην ὁ ὑπῆκοος λαός. Τελευταῖον εἰς πολλὰς χώρας οἱ Πέρσαι κατέλιπον τοὺς ἐκπαλαὶ ὑπάρχοντας αὐτόθι βασιλίσκους, οἵτινες, διατηροῦντες τό τε ὄνομα αὐτῶν καὶ ἀξίωμα, ἦσαν ἀπλῶς ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν ἐν Σούσοις αὐλὴν.

Ἐκ τῶν εἴκοσι σατραπειῶν, μία καὶ μόνη, ἡ ἀνατολικωτάτη πασῶν, ἡ Ἰνδική, ἐπλήρωνε τὸν φόρον αὐτῆς εἰς χρυσὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὰ τάλαντα· πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἐπλήρωνον εἰς ἄργυρον καὶ εἰς βαβυλώνια τάλαντα, μεγαλύτερα ὄντα τῶν εὐβοϊκῶν. Καὶ αἱ μὲν δεκαεννέα σατραπεῖαι αἱ εἰς ἄργυρον τελοῦσαι τὸν φόρον, ἔδιδον πᾶσαι ὁμοῦ 7740 βαβυλώνια τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 74,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ἡ δὲ εἰκοστή, ἡ εἰς χρυσὸν τελοῦσα, ἔδιδε 360 τάλαντα χρυσοῦ ἥτοι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὀριζομένην ἀναλογίαν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον

(ὡς 1 πρὸς 13) 4680 εὐβοϊκὰ τάλαντα ἀργυρίου, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 32,000,000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ὥστε ἡ μία καὶ μόνη αὕτη σατραπεία ἔδιδεν ὑπὲρ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου φόρου, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος ἐξηγεῖ διὰ τῶν πολλῶν κατοίκων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς ἀπεράντου αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀφθόνου χρυσοῦ τὸν ὅποιον παρῆγεν. Ἄπας δὲ οὗτος ὁ μεταλλικὸς φόρος ἀπεταμιεύετο συνήθως, διότι τὰ κατὰ σατραπείας διανενημένα στρατεύματα διετρέφοντο καὶ ἄλλως συνετηροῦντο ἰδίᾳ ὑφ' ἐκάστης σατραπείας· ἡ αὐλὴ διετρέφετο ὁμοίως διὰ τῶν φυσικῶν προϊόντων ὅσα πανταχόθεν ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο· καὶ παρεκτὸς τούτου, οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας εἶχον καὶ ἄλλα ἴδια εἰσοδήματα ἀπὸ κτημάτων τοῦ στέμματος, ἀπὸ δημεύσεων, ἀπὸ δώρων, κτλ. Ὅθεν ὁ τακτικὸς χρηματικὸς φόρος, μένων διαθέσιμος, ἐκομίζετο εἰς Σοῦσα καὶ ἀναλυθεὶς ἐκεῖ ἐχύνετο εἰς πίθους κεραμίους, μέχρις οὗ, παγέντος τοῦ μετάλλου, ἐθραύετο ὁ κέραμος καὶ ἀπεθησαυρίζετο ὁ μετάλλινος ὄγκος, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὡσάκις ἦτο ἐκτακτὸς τις ἀνάγκη, ἀπετέμνετο τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, καὶ ἐνομισματοκοπεῖτο· διότι ὁ Δαρεῖος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πρῶτος ἔκοψε περσικὸν νόμισμα, χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, τοὺς λεγομένους δαρεικοὺς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Δαρεῖος, ὡς φαίνεται, εἰσέγαγε καὶ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν σταθμῶν, δι' ὧν τὰ τε Σοῦσα καὶ τὰ Ἐκβάτανα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀπωτάτων τοῦ κράτους μερῶν.

Ἐπὶ Δαρείου ὡσαύτως ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Σάμος. Δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατάκτησιν τῶν Σάρδεων, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου ταύτης, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας, ὁ τύραννος Πολυκράτης, ὅστις κατέκτησε πολλὰς παρακειμένας νήσους καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς ἡπείρου πόλεις, κατεσκεύασε στόλον ἑκατὸν πεντηκοντόρων, ἥτοι πλοίων κινουμένων ὑπὸ πεντήκοντα κωπῶν, συντήρει στρατὸν 1000 μισθοφόρων τοξοτῶν, ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ ἀπάσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν νήσων τοῦ αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐν γένει συνεκρότησε τὴν μεγαλητέραν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ναυτικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν. Περιῆλθε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἀμασιν εἰς σχέσεις φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἔν τῶν χαριεστάτων διηγημάτων τῆς ἀρχαιότητος. Τῷ Ἡρόδοτος διηγεῖται, ὅτι ὁ Ἀμασις, θεωρῶν τὰς μεγάλας ἐκείνας εὐτυχίας τοῦ Πολυκράτους, γινώσκων δὲ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν εἰς τοιαύτας πε-

ριστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ταύτην εὐδαιμονίαν, τὸν συνεβούλευσε νὰ διακόψῃ αὐτὸς αὐτὴν, προξενῶν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν θαρεῖάν τινα θλίψιν, λ. χ. ἀποβάλλων ὅ,τι ἔχει πολυτιμότεον. Ὁ Πολυκράτης εὗρεν ὀρθὴν τὴν συμβουλὴν καὶ, ἀναχθεὶς ἐπὶ πεντηκοντόρου εἰς τὸ πέλαγος, ἔρριψεν εἰς αὐτὸ τὴν χρυσόδετον σφραγίδα τὴν ὁποῖαν ἔφερε πάντοτε, οὕσαν μὲν ἐκ λίθου σμαράγδου, ἔργον δὲ τοῦ περιφήμου τεχνίτου Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ δακτύλιος οὗτος εὗρέθη ἐντὸς τῆς κοιλίας μεγάλου ἰχθύος, τὸν ὁποῖον ἀλιεὺς προσέφερεν εἰς τὸν τύραννον. Ὁ δὲ Ἀμασις, μαθὼν τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ σώσῃ ἄνθρωπος ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πράγματος, καὶ ὅτι βεβαίως ὁ Πολυκράτης θέλει τελευτήσῃ κακῶς, ἀφοῦ εὕρισκει καὶ ὅσα θέλει νὰ ἀποβάλῃ· ὅθεν ἔπαυσε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι ὅχι ὁ Ἀμασις, ἀλλ' ὁ Πολυκράτης διέλυσε τὴν φιλίαν ταύτην, διὰ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ἀπιστίαν· καὶ ἴσως ἅπαν ἐκεῖνο τὸ διήγημα εἶναι πλάσμα τοῦ ἱστορικοῦ, συνειθίζοντος πολλάκις νὰ ἐκδηλοῖ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις διὰ τοιούτων ἡθικῶν ἱστορημάτων· ἀλλ' ἀνεφέρομεν αὐτὸ ὡς ἓν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς δοξασίας τῶν προπατόρων ἡμῶν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχίαν. Ὅπωςδὲποτε ἡ εὐτυχία τοῦ Πολυκράτους διήρκεσεν ἔτι πολὺ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς αὐτὸν Σάμιοι, ἐπιχειρήσαντες νὰ καθαιρέσωσι, διὰ τῆς βίας, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπέτυχον· οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἠθέλησαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κορινθίων, νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς φυγάδας τούτους, ἀπεκρούσθησαν. Τότε οἱ φυγάδες, ζητοῦντες πόρον, ἀπεφάσισαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Σίφνον· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁποῖαι παράδοξοι μεταβολαὶ συμβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οἱ Σίφνιοι ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα καὶ τὰ ἀργυρωρυχεῖα αὐτῶν, ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀνθρώπων τῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ ἀπὸ τῶν μεταλλείων τούτων πρόσοδος, ἥτις διενέμετο κατ' ἔτος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἀπὸ μόνης τῆς δεκάτης, τῆς εἰς Δελφοὺς ἀνατιθεμένης, ἐσχηματίσθη αὐτόθι θησαυρὸς ἴσος τῶν μεγίστων ἀποταμιευμάτων τῶν ἀπανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πεμπομένων. Οἱ Σάμιοι λοιπὸν ἀφοῦ ἤρπασαν ἐκ Σίφνου ἑκατὸν τάλαντα, ὃ ἐστὶν 600,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἠγόρασαν ἀπὸ τῆς Ἑρμιόνης τὴν νῆσον Ὑδρέαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ὑδραν, ἥτις, ἄλλη αὕτη ἀλλόκοτος ἀλλοιώσις,

περὶ τὸ 515 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ μέγας βασιλεὺς συνήθροισεν, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο, 700,000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ 600 πλοῖα, διεπέρασεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ γεφύρας ἦν, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ κατασκευάσεν, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ὁ Σάμιος ἀρχιτέκτων Μανδροκλῆς, ἔπεμψε τὸν στόλον, διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐντὸς τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ αὐτῷ ἐκεῖ ἑτέραν γέφυραν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἄλλου στρατοῦ διῆλθε διὰ τῆς Θράκης, καθυπέταξε τὰς θρακικὰς φυλάς ὅσας ἀπῆντησε καθ' ὁδόν, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ, εὗρεν ἑτοιμον τὴν δευτέραν γέφυραν καὶ διέβη οὕτω τὸν μέγιστον ἐκείνων τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν, διότι, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τοιοῦτος ἐνομιζέτο ὁ Ἰστρος. Ὁ στόλος ὅστις προσέφερεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἄλλας, συνέκειτο, ὡς φαίνεται, καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων, τῶν τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τῶν νησιωτῶν· διότι ὁ φοινικικὸς στόλος δὲν προσῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος εἰμὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πᾶσαι ἢ τοῦλάχιστον αἱ πλείους κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις διετέλουν ὑπὸ δεσπότας, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτοὺς περσικὴν κυβέρνησιν καὶ μετέσχον προθύμως τῆς σκυθικῆς στρατείας, ἕκαστος μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν δεσποτῶν τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστί Στράτις ὁ Χίου, Αἰάκης ὁ Σάμου, Λαοδάμας ὁ Φωκαίας, Ἰστιάσις ὁ Μιλήτου, Ἀρισταγόρας ὁ Κύμης, Δάφνης ὁ Ἀβύδου, Ἱπποκλὸς ὁ Λαμψάκου, Ἡρόφαντος ὁ Παρίου, Μητροδωρος ὁ Προκοννήσου, Ἀρισταγόρας ὁ Κυζίκου, καὶ Μιλτιάδης ὁ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἦσαν δὲ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ Δαρεῖος, περάσας τὸν Ἰστρον ἐπὶ τῆς γεφύρας ἦν οὗτοι ἔξευξαν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ λύσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ παρακολουθήσωσι τὸν στρατὸν, μὴ καταλείποντες εἰς τὰ πλοῖα εἰμὴ τοὺς κωπηλάτας καὶ τοὺς πρὸς πλοῦν ἀπαραιτήτους ναύτας. Ἦσαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἑτοιμοὶ νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν ταύτην, ὅτε κατ' εὐτυχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, Κῶης ὁ τῶν Μιτυληναίων στρατηγός, ζητήσας καὶ λαβὼν προηγουμένως τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἦν ἤδη ἐπιχειρεῖ εἰς τὰς σκυθικὰς ἐρήμους, δύναται νὰ ἀποβῇ σφόδρα ἐπικίνδυνος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπέλθῃ ἀνάγκη ὀπισθοχωρήσεως καὶ ὅτι, τούτου δοθέντος, ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ διαλυθῇ ἡ γέφυρα, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ, φυλαττομένη παρ' ἐκείνων οἵτινες ἔξευξαν αὐτήν. Ὁ Δαρεῖος ὅχι μόνον δὲν ὠργίσθη διὰ τὴν

ἐπέπρωτό ποτε νὰ πέμψῃ ἐπανειλημμένως στόλους, ἵνα σώσῃ ἀπὸ κατακτητῶν ἀγρίων τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων, ὧν τινες ἠγόραζον αὐτὴν τὸ πάλαι ὡς εὐτελὲς κτημάτιον· διότι οὐδ' ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τοῦ βράχου τοῦτου, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Κρήτην καὶ κατέλαβον τὴν Κυδωνίαν, ὅπου ὅμως κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Πολυκράτους, ἐνῶ οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος καὶ εὐτυχέστερος. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἡ Σάμος κατέστη «πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων.» Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἔργα ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ἀπεθάρσυνεν αὐτόθι κατὰ τὴν ἐπομένην ἑκατονταετηρίδα· τὸ διὰ μέσου ὄρους ὑψηλοῦ, ἐν διαστήματι σταδίων ἑπτὰ, ὀρυχθὲν ὑδραγωγεῖον· τὸ ἐν θαλάσῃ πρόχωμα τοῦ λιμένος, τὸ ὅποιον εἶχε βάθος μὲν εἴκοσιν ὀργυῖων, μῆκος δὲ πλείοτερον τῶν δύο σταδίων· καὶ ὁ ἀχανὲς ναὸς τῆς Ἥρας. Ἀλλ' ἐνῶ τοσαῦτα διέπραττε καὶ ἐμελέτα ἔτι μείζονα, καὶ ἐκόσμει τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου μερίμνας διὰ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν χαριέστατον ποιητὴν Ἀνακρέοντα, καὶ ἐφαίνετο ὁ μακαριώτατος τῶν ἀνθρώπων, αἰφνης ἐξεπληρώθη τὸ ἀπαίσιον τοῦ Ἀμάσιος προαίσθημα· διότι, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Καμβύσου, ὁ Πολυκράτης ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ὀροίτου, πέρσου Σατράπου τῆς παρακειμένης στερεᾶς. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ γραμματεὺς Μαίανδρος· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Δαρείου, κατέβαλε τὸν Μαίανδρον ὁ τοῦ Πολυκράτους ἀδελφὸς Συλοσῶν, διὰ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἀπέσφαξεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς νήσου, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ γυναῖκας καὶ παῖδας· ἂν καὶ δύσκολον φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ σφαγὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ὀλοσχερῆς, οὐδὲ λέγεται πόθεν ἦλθον οἱ νέοι τῆς νήσου κάτοικοι. Ὁ Μαίανδρος ἐζήτησε μὲν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι φυγάδες, τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλ' οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἤδη τὴν αἴτησιν, ὥστε ὁ Συλοσῶν παρέμεινεν ἄρχων ἐν εἰρήνῃ τῆς Σάμου, ὑποτελὴς ὢν φόρου εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπως καὶ αἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἰωνικαὶ πόλεις· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, εὐρίσκομεν μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθουν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ τὸν δεσπότην τῆς Σάμου Αἰάκην, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συλοσῶντος.

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, τῆς ὁποίας περιστάσεις τινὲς ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐγένετο

χρηστὴν ταύτην συμβουλὴν, ἀλλὰ καὶ γενναίως ἀντήμειψεν ἕνεκα αὐ-
τῆς τὸν Κῶην· ἥδη δὲ, μεταβαλὼν γνώμην καὶ δέσας εἰς σχοινίον ἐξή-
κοντα κόμβους· « λάβετε, εἶπε πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ σχοινίον τοῦτο,
καὶ ἅμα ἀπέλθω ἐπὶ τοὺς Σκύθας, λύετε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἓνα
κόμβον· ἐὰν δὲ, λυθέντων οὕτω ὅλων τῶν κόμβων, δὲν ἐπανέλθω εἰσέτι,
ἀποπλέετε τότε εἰς τὴν πατρίδα ὑμῶν. » Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι ἀξιο-
σημείωτον, ὅχι μόνον διότι καταδεικνύει τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἀφελῆ
τῆς καταμετρήσεως τοῦ χρόνου τρόπον, ἀλλὰ καὶ διότι μαρτυρεῖ, ὅτι
ὁ σκοπὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ Ἰστροῦ εἰμὴ ἐὰν
ἠναγκάζετο εἰς τοῦτο· ἐὰν ἐνίκα τοὺς Σκύθας, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλ-
λον, ὥς φαίνεται, νὰ βαθίσῃ περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην, ἥτοι τὴν
σήμερον λεγομένην Ἀζοφικὴν θάλασσαν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περ-
σίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἡλπισε δὲ
ὅτι ἐντὸς ἐξήκοντα ἡμερῶν θέλει ἀποφασισθῇ τίνα ἐκ τῶν δύο ὁδῶν
πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ, καὶ τούτου ἕνεκα παρήγγειλε τοὺς Ἕλληνας
νὰ μὴ τὸν περιμένωσιν εἰμὴ τόσον μόνον χρόνον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ Ἰστροῦ πορείας τοῦ
Δαρείου, διότι ταῦτα, στερούμενα ἄλλως τε πάσης γεωγραφικῆς πιθα-
νότητος, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ
νὰ εἰπῶμεν, ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχε καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὑποχωρή-
σας ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων, μικροῦ ἐδέησεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἰδῇ
πλέον ποτὲ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Τῶντι, εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ ὀρι-
σθεῖσαι ἐξήκοντα ἡμέραι καὶ ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστρέ-
ψαι, ὅτε αἰφνης Σκυθῶν μοῖρα ἐπῆλθε καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Δαρεῖος
ἐπανέρχεται κακῶς ἔχων, προτρέπουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ λύσωσι τὴν
γέφυραν καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τὴν τε καταστρο-
φὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν. Κατ'
ἀρχᾶς ἢ πρότασις ἐφάνη ἀρεστὴ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ Ἀθη-
ναίου Μιλτιάδου, δεσπότου ἢ διοικητοῦ τῆς θρακικῆς χερσονήσου· ἀλλ'
ὁ τῆς Μιλήτου ἡγεμὼν Ἰστιαῖος, ἀντιπαρετήρησεν εἰς τοὺς συναδέλφους
αὐτοῦ δυνάστας, ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ Δαρείου δὲν συμφέρει εἰς αὐ-
τοὺς κατ' οὐδένα λόγον· ὅτι ὁ λαὸς ἀποστρέφεται αὐτούς· ὅτι οὗτοι
δὲν ἄρχουσιν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως καὶ ὅτι ἡ ἀπώ-
λεια αὐτοῦ εἶναι ἀπώλεια αὐτῶν, ἡ δὲ σωτηρία αὐτοῦ αὐτῶν σωτη-
ρία. Ὅθεν ἀπεκρούσθη ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, ὑπερίσχυσεν ὁ Ἰστιαῖος,
καὶ, διατηρηθείσης τῆς γεφύρας, ἡδυνήθη οὕτω ὁ Δαρεῖος νὰ περάσῃ

πάλιν ἐπ' αὐτῆς εἰς τὴν δεξιάν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμειλλεν ὁ Μιλιτιάδης ἐκεῖνος νὰ καταφέρῃ πληγὴν εὐγενεστέραν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὸ ἐν Μαθαρῶνι πεδῖον τῆς μάχης· καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸς ὁ Ἰστιαῖος κατέστη πρωταίτιος τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως.

Ἦδη δὲ, ὁ Δαρεῖος, ἀπαλλαγείς τῶν κινδύνων τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, ἐπέστρεψε διὰ τῆς Θράκης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐκ Σηστοῦ διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἀλλὰ στρατὸς ἀξιόλογος, ὑπὸ τὸν Μεγάβαζον, παρέμεινεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης· καὶ κατέστησεν, ὡς φαίνεται, ὑποτελεῖς φόρου ἀπάσας τὰς θρακικὰς φυλὰς καὶ ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ὅσαι ἔκειντο μεταξὺ τοῦ Ἑλλήσποντου καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος. Τότε ὁ Δαρεῖος ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ Ἰστιαίου, ἐπιτρέψας αὐτῷ, κατ' αἵτησίν του, τὴν Ἡδωνίδα Μύρκινον, πόλιν κειμένην πρὸς τὸν κάτω Στρυμόνα· δὲν ἐλησμόνησε δὲ οὐδὲ τὸν Κῶν, ἀλλὰ κατέστησεν αὐτὸν δεσπότην Μιτυλήνης. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Μιλιτιάδης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὴν θρακικὴν χερσόνησον. Αἱ δὲ κατακτήσεις τοῦ Μεγαβάζου δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ Στρυμόνος ὄχθην. Ὁ περσικὸς στρατὸς, περάσας τὸν ποταμὸν τοῦτον, ἐνίκησε τοὺς Παίονας, καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Μακεδόνας, βασιλευμένους τότε ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου. Πρὸς τούτοις ὁ στρατηγὸς Ὀτάνης, ὁ μετ' οὐ πολὺ διορισθεὶς ἡγεμὼν τῶν παραθαλασσίων δυνάμεων, ἀντὶ τοῦ Μεγαβάζου, ἐτιμώρησε πικρῶς πολλὰς περὶ τὴν Προποντίδα ἑλληνίδας πόλεις, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας καὶ ἠνώχλησαν μάλιστα τὸν ἀπὸ αὐτῆς ἐπανερχόμενον στρατὸν τοῦ Δαρείου. Ὁ Ὀτάνης ἐκυρίευσεν τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόναν, τὴν ἐν τῇ Τρωάδι Ἀντανδρον, τὸ Λαμπώνιον, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Λεσβίων, κατέκτησε τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἰμβρον, κατοικουμένας μὲν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ πελασγικῶν τινων φυλῶν, μετ' ὀλίγον δὲ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐξελληνισθείσας ὑπὸ τοῦ Μιλιτιάδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἐπιστρέψας εἰς Σάρδεϊς, κατέστησεν σατράπην αὐτῶν τε καὶ ἀπάσης τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρταφέρνην καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, συνεπαγόμενος τὸν Ἰστιαῖον· διότι ὁ Μεγάβαζος εἶχε παρητηρήσει, ὅτι οὗτος, μένων εἰς Μύρκινον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπικίδυνος εἰς τὸ κράτος. Ὅθεν ὁ Δαρεῖος

θῶσιν ἐντελῶς ἀμέριμνοι, ἔσπευσαν ἤδη νᾶ παρασκευασθῶσιν, ὁ δὲ στόλος, μετὰ τετράμηνον ματαίαν πολιορκίαν, ἠναγκάσθη νᾶ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἰωνίαν.

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἔκβασις ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμυχανίαν τὸν Ἀρισταγόραν· διότι εἶχεν οὗτος κινήσει τὴν ὀργὴν τοῦ ἰσχυροῦ Μεγαβάτου, εἶχεν ἀπατήσει τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἰδίως δὲν ἤξευρε πῶς θέλει ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νᾶ ἀποζημιώσει αὐτὸν διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ στόλου. Ὁ Ἀρισταγόρας λοιπὸν δὲν εἶδεν ἄλλον τρόπον σώτηρίας δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀποστασίαν· συνέπεσε δὲ παραδόξως νᾶ συλλάβῃ ταῦτόχρονως τὴν αὐτὴν ιδέαν καὶ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰστιαῖος, ἂν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὁ Ἰστιαῖος ἐπεθύμει νᾶ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐν Σούσοις ἐντίμου μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὀχληρᾶς δι' αὐτὸν αἰχμαλωσίας· ἐσοφίσθη δὲ νᾶ κινήσῃ εἰς τὴν παραλίαν ταραχὴν τινα, πεποιθὼς ὅτι θέλει ἀποσταλῇ αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν· ὅθεν διεμήνυσε τὰ δέοντα περὶ τούτου πρὸς τὸν γαμβρόν, ὅστις, ὦν καὶ οἶκοθεν εὐδιάθετος, συνεχάλεσεν ἀμέσως τοὺς κυριωτάτους τῶν ὀπαδῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὸ περὶ ἀποστασίας βούλευμα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι πάντες ἀπεδέξαντο προθύμως τὴν πρότασιν, πλὴν ἐνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ μιλησίου ἱστοριογράφου ἢ λογοποιοῦ Ἐκαταίου, ὅστις συνετῶς προεῖπεν ὅτι διὰ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Δαρείου τὸ ἐπιχειρήμα θέλει βεβαίως ἀποτύχει. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ ἐν τῷ ᾧμα ὁ Ἀρισταγόρας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νᾶ ἀποστατήσωσι καὶ νᾶ καθαιρέσωσι πρὸ πάντων ἀπανταχοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων τοὺς δεσπότας, καταλύοντες μὲν οὕτω τὰ κυριώτατα τῆς περσικῆς κυριαρχίας ὄργανα καὶ στηρίγματα, περιποιούμενοι δὲ τὴν εὐνοίαν τῶν δήμων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο ἐπιτηδειοτάτη ἵνα διὰ μιᾶς ἐκτελεσθῇ τὸ τόλμημα τοῦτο. Ὁ ἀπὸ τῆς Νάξου ἐπανελθὼν στόλος δὲν εἶχεν ἔτι διαλυθῇ, ἀλλὰ διετέλει συνηγμένος εἰς Μυοῦντα, καὶ πολλοὶ τῶν δεσποτῶν διέτριβον αὐτόθι, ἄρχοντες τῶν πλοίων ὅσα παρέσχεν ἡ πόλις ἐκάστου. Ὅθεν ἐκπεμφθεὶς ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας ἐκίνησεν εἰς στάσιν τοὺς ναύτας, συνέλαβε τοὺς πλείστους τῶν δεσποτῶν καὶ συναπῆγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν στόλον, ὥστε οἱ ἐπαναστάται εὐρέθησαν οὕτω θαλασσοκρατοῦντες. Ἐνταῦτῳ δὲ καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, κηρύξας ἤδη ἐπισήμως τὴν κατὰ τοῦ Δαρείου ἐπανάστασιν, ἀπέ-

μετεκάλεσε τὸν ἄνδρα, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι εἶχε δῆθεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὡς φίλον καὶ σύμβουλον. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ Ἰστιαίου, ἡ Μίλητος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀρισταγόρου· καὶ ἦτο τότε ἡ Μίλητος ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας, πρωτίστη ὁμολογουμένως τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 505 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ὁ πρῶτος τύραννος τῶν Ἀθηναίων Ἰππίας, ἀπελπισθεὶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν διὰ συνδρομῆς τῶν Πελοποννησίων (σελ. 293—294), ἐπανῆλθεν εἰς Σίγειον καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Σάρδεις, ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρταφέρνη. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην, ἀλλὰ περιστάσεις τινὲς παρεμπесоῦσαι ἐπέφερον μὲν τὴν ἐπὶ τινὰ ἔτη ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλευματος τούτου, κατέστησαν δὲ ἐνταύτῳ ἀναπόδραστος τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Αἱ νῆσοι αἱ καλούμεναι Κυκλάδες ἦσαν τότε ἔτι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τούτων ἡ Νάξος ἦτο εὖπορος καὶ εὐτυχής, εἶχε πολλοὺς κατοίκους, ἐλευθέρους τε καὶ δούλους, καὶ συνετήρει ἀξιόλογον μὲν στόλον, ὀκτακιςχιλίους δὲ ὀπλίτας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Πεισιστράτου τύραννος αὐτῆς Λύγδαμις καθηρέθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, παραδόντων τὰ πράγματα εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ οἷτινες, ἐξορισθέντες, κατέφυγον πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν, προθύμως ἀναλαβόντα νὰ συνδράμῃ αὐτοὺς, καταπείσαντα δὲ εἰς τοῦτο καὶ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Νάξος εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποταχθῇ, μετὰ δὲ τὴν Νάξον καὶ αἱ ἄλλαι Κυκλάδες, Πάρος, Ἄνδρος, Τήνος καὶ λοιπαὶ, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ μάλιστα λόγου ἄξια Εὐβοία. Ὄθεν, συνευδοκῆσαντος τοῦ Δαρείου, παρεσκευάσθη στρατιὰ ἰσχυρὰ, πεζικὴ τε καὶ ναυτικὴ, ὑπὸ τὸν Πέρσην Μεγαβάτην, ὅστις ἀπέπλευσεν ἐπὶ τὴν Νάξον, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔαρ, συνεπαγόμενος τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τοὺς φυγάδας. Ἀλλὰ, πρὶν εἰσέτι φθάσωσιν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διχονοοῦσιν ὁ Μεγαβάτης καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ὁ δὲ πρῶτος, ἀγανακτήσας κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ θέλων διὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος νὰ καταστρέψῃ αὐτὸν, διαμηνύει εἰς τοὺς Ναξίους τὸν ἐπικρεμᾶμενον κίνδυνον· οἱ δὲ Νάξιοι, οἷτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ὑπώπτευν τὴν ἀπειλὴν αὐτοῦ καὶ ἠδύναντο νὰ εὐρε-

θετο, τοῦλάχιστον κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἀφοῦ προέ-
τρεψεν ἀπάσας τὰς πόλεις νὰ ἐκλέξωσι στρατηγούς καὶ νὰ παρασκευ-
ασθῶσιν εἰς ἄμυναν, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ζη-
τήσῃ ἰσχυρὰν τινα ἐπικουρίαν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπετάθη φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας,
οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς προϊστάμενοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐβασίλευον κατ'
ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τῆς Σπάρτης ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Κλεομένης· ἀλλ'
οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἔφοροι, ἀπεποιήθησαν πᾶσαν συνδρομὴν, μιμούμενοι
τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ 40 περίπου ἐτῶν,
οὐδεμίαν ὡσαύτως ἠθέλησαν νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ
Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Κύρου πολεμηθέντας. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἰδίως
ἀγωνισθῆ νὰ καταπείσῃ τὸν Κλεομένην, ὡς ἰσχυρότερον τῶν δύο βασι-
λέων, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατήντησε καὶ μέχρι τῆς δωροδοκίας, ἀπέτυχεν
ὁμως· καὶ τότε ἐτράπη πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὓσας ἤδη ὁμολογουμένως
δευτέραν κατὰ τὴν δύναμιν πόλιν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ ἐνταῦθα
εὐτυχέστερος, οὐ μόνον διότι αἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ Πεισιστράτου ἤρχισαν
νὰ προσοικειῶνται τοὺς Ἴωνας, ἀλλὰ καὶ διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Ἰππίας
ζητεῖ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν εὐδιάθετοι
νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον
συμφέρον νὰ ἀπασχολήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὰ ἴδια, διό
καὶ ἐψηφίσαντο ἐν τῷ ἅμα νὰ πέμψωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστάν-
των Ἰώνων εἴκοσι ναῦς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μελάνθιον. Ὁ Ἡρόδοτος,
ἱστορῶν ταῦτα, λέγει ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ πλα-
νήσῃ ἕνα μόνον Λακεδαιμόνιον, τὸν Κλεομένην, ἠπάτησε τρεῖς μυριά-
δας Ἀθηναίων καὶ παρατηρεῖ ὅτι εὐκολώτερον εἶναι, ὡς φαίνεται, νὰ
ἀπατήσῃ τις πολλοὺς ἢ ἕνα. Ἀλλὰ τοῦτο, ἀληθὲς ἐνίοτε, ἐπὶ τοῦ προ-
κειμένου δὲν ἔχεται ἀκριβεῖας. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων ὑπῆρξε βε-
βαίως πρᾶξις ἀσύνητος, ὅπως κάλλιστα ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὁ Ἐκα-
ταῖος· ἐκινήθη ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας δύο ἀνθρώπων, οἵτινες, ὡς θέλομεν
ἰδεῖ, οὐδὲ τὴν γενναϊότητα ἔσχον νὰ συμμερισθῶσι μέχρι τέλους τὴν
τύχην τῶν συμπολιτῶν καὶ ἂν συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως
κατὰστασιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων, ὅχι πρὸς τὸν
ὄλεθρον ὃν ἔπαθον κατατροπωθεῖσαι μετ' οὐ πολὺ, ἀλλὰ πρὸς τὴν κα-
τάστασιν εἰς ἣν περιῆλθον βραδύτερον, ὅτε, μετὰ τοὺς μεγάλους τοῦ
ἐλληνισμοῦ θριάμβους, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλή-
νων, ἀνάγκη τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ὠφελήθησαν πολὺ

ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἀπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγώνων οὕς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξαι ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχέστερας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείαν. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη ἀείποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὅχι κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τὸ πανελλήνιον αἰσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ μετὰ τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθῆναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσειν καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἔνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ᔪνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχρῶσαν δύναμιν ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτὸς τῶν Ἀθηναίων, μία ἔτι ἐλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἑρετρία, ἣτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μιλησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἐφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὖρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμὸν, ἐκπέμψας ἐξ Ἐφέσου δύναμιν Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἑρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεϊς. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη, ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὁχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τὸν τε πολιορ-

κοῦντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις· συνέπεσε δὲ νὰ ἐμπρησθῇ καὶ ἡ πόλις. ἥς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι ἦσαν πλίνθιναι, εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει ταύτῃ κατετροπώθησαν ὀλοσχερῶς, περὶ Ἐφεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρταφέρνης, εἰς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοὶ τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ἑρετριέων Εὐαλκίδης, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οὐδὲν ἤττον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀρισταγόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν· μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν Κιλικίων καὶ Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην Ἀρτύδιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ τὸν στρατὸν τοῦ Ἀρταφέρνης εἰς Σάρδεις τοσοῦτον, ὥστε οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν Ἰώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατετρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγωνισθέντες, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπὶ τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ τέλους καθυπετάχθησαν αὐθις εἰς τοὺς Πέρσας. Ἀφ' ἑτέρου ὁ κύριος τοῦ Δαρείου στρατὸς, ὁ εἰς Σάρδεις ἀθροισθεὶς, ὥρμησεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν παραλίαν, κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσεν πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους. Ἀλλὰ οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καταβληθῇ· κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἴωνες· τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν εἶχον περιέλθει ἔτι εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, ὅτε ὁ Ἀρισταγόρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγὴν, ἀπερίσχεπτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθεὶς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε νὰ καταφύγῃ μετὰ τινων φίλων εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον αὐτὸς τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο, ὑπὸ τινων Θρακῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χεῖρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰστι-

ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἀπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγῶνων οὓς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἕκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείας. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη αἰέποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὅχι κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τὸ πανελλήνιον αἰσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ μετὰ τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθῆναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσει· καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἔνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ᔢνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχωρῶσαν δύναμιν ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτός τῶν Ἀθηναίων, μία ἔτι ἑλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἑρετρία, ἣτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μιλησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἔφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὖρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμὸν, ἐκπέμψας ἐξ Ἑφέσου δύναμιν Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἑρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεας. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη, ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὁχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τὸν τε πολιορ-

κοῦντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις· συνέπεσε δὲ νὰ ἐμπρησθῇ καὶ ἡ πόλις. ἦς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι ἦσαν πλίνθιναι, εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει ταύτῃ κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς, περὶ Ἐρεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρταφέρνους, εἰς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοὶ τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ἐρετριέων Εὐαλκίδης, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οὐδὲν ἤττον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀρισταγόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν· μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν Κιλικίων καὶ Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην Ἀρτύδιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ τὸν στρατὸν τοῦ Ἀρταφέρνους εἰς Σάρδεις τοσοῦτον, ὥστε οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν Ἰώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατετρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγωνισθέντες, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπὶ τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ τέλους καθυπετάχθησαν αὐθις εἰς τοὺς Πέρσας. Ἀφ' ἑτέρου ὁ κύριος τοῦ Δαρείου στρατός, ὁ εἰς Σάρδεις ἀθροισθείς, ὥρμησεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν παραλίαν, κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσεν πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους. Ἀλλὰ οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καταβληθῇ κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἰῶνες· τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν εἶχον περιέλθει ἔτι εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, ὅτε ὁ Ἀρισταγόρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει, καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγὴν, ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθεὶς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε νὰ καταφύγῃ μετὰ τινων φίλων εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο, ὑπὸ τινων Θρακῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χεῖρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰστι-

αἷος, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀπερίσκεπτος, ὅπως ὁ Ἀρισταγόρας, ἀλλ' ἀνεδείχθη, καθ' ὅλον τὸν βίον, μοχθηρὸς ἄνθρωπος. Ὁ Δαρεῖος, μαθὼν τὸ κίνημα τῶν Ἰώνων, κατ' ἀρχὰς ὑπόπτεισε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπέλαθεν αἷτιον τοῦ κακοῦ τὸν Ἰστιαῖον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οὗτος κατώρθωσε, διὰ πολλῶν περιαιτολογιῶν καὶ διαβεβαιώσεων, νὰ καταπείσῃ τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι ἂν ἦτο παρὼν εἰς Μίλητον, ποτὲ τοιαύτη συμφορὰ δὲν ἦθελεν ἐπέλθαι, καὶ ὅτι ἂν ἤδη ἀποσταλῇ αὐτόθι, θέλει καταβάλλει τὴν ἐπανάστασιν, παραδώσει τὸν προδότην Ἀρισταγόραν εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄλλα τεράστια κατορθώσει. Οὕτως ἀνγκτήσας τὴν ἐλευθερίαν, ἔφθασεν εἰς Σάρδεις. Ἐνταῦθα ὁμως ὁ Ἀρταφέρνης, κάλλιον ὢν πεπληροφορημένος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, ἐζήγησεν αὐτῷ σαφῶς ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον τινὰ πρωτουργόν τοῦ ὅλου τούτου δράματος. « Ἀκουσέ με, Ἰστιαῖε, τὸν εἶπε, πῶς νομίζω ὅτι συνέβησαν τὰ πράγματα ταῦτα· τὸ ὑπόδημα τοῦτο τὸ ἔρραψας μὲν σὺ, τὸ ἐφόρεσε δὲ ὁ Ἀρισταγόρας. » Ὡστε ὁ Ἰστιαῖος, βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔφυγε διὰ νυκτὸς πρὸς τὴν παραλίαν, καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Χίον. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς συνελήφθη ὡς φίλος τοῦ Δαρείου, καὶ τῶν Ἰώνων ἐχθρὸς· μετ' ὀλίγον δὲ ἀπελύθη, βεβαιώσας ὄχι μόνον ὅτι αὐτὸς ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ ἦτο μέχρι τινὸς ἀληθές, ἀλλὰ εἰπὼν καὶ τὸ μέγα τοῦτο ψεῦμα, ὅτι ὑπεκίνησεν αὐτὴν, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐμελέτα νὰ ποιήσῃ ἀναστάτους τοὺς Ἴωνας, μεταφέρων αὐτοὺς εἰς Φοινίκην, μετακομίζων δὲ ἀντ' αὐτῶν τοὺς Φοινίκας εἰς Ἴωνίαν. Οἱ Χῖοι, ἐκλαθόντες ἤδη τὸν ἄνδρα ὡς φίλον εἰλικρινῇ τῶν Ἑλλήνων, μετεβίβασαν αὐτὸν εἰς Μίλητον. Ὁ δὲ, πρὶν ἀπέλθῃ, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπεμψεν εἰς Σάρδεις πρὸς τινὰς τῶν μεγιστάνων Περσῶν γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάλει πρὸς αὐτοὺς ὡς δῆθεν πρὸ καιροῦ ὄντας συνεννοημένους μετ' αὐτοῦ, ἵνα ἀποστατήσωσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου καὶ ἐφρόντισεν ὥστε τὰ γράμματα ταῦτα νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σατράπου, ὅστις ἐθανάτωσε τότε ἀδίκως πολλοὺς ἐκ τῶν ἀθῶων ἐκείνων ἀνθρώπων. Οἱ Μιλήσιοι ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχον ὁρεξίν νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην· καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ διὰ νυκτὸς καὶ βίαις εἰς τὴν πόλιν, ἀπέκρουσαν αὐτὸν, πληγωθέντα μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὸν μηρόν. Ὄθεν ὁ Ἰστιαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Χίον· ἀλλ' οἱ Χῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ δώσωσιν αὐτῷ βοήθειαν τινά. Ἐπορεύθη λοιπὸν εἰς Λέσβον, καὶ ἐνταῦθα λαβὼν ὀκτὼ τριήρεις, ἤρχισε λη-

στεύων πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ πλοῖα, μὴ σεβόμενος οὐδὲ τὰ ἰωνικὰ πλοῖα, μέχρις οὗ, καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἀνεσταύρωσεν ὁ Ἄρταφέρνης εἰς Σάρδεις, τὴν δὲ κεφαλὴν, ταριχεύσας, ἔπεμψε πρὸς τὸν Δαρεῖον εἰς Σοῦτα. Ὁ μέγας βασιλεὺς, ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ εἶχεν αἰσθημάτων βεβαίως εὐγενέστερα τοῦ Ἰστιάου, ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ· καὶ διέταξε νὰ λούσῃσι καὶ νὰ θάψωσιν εὐπρεπῶς τὴν κεφαλὴν του, μὴ λησμονήσας, οὐδὲ μετὰ τὰς τοσχύτας τοῦ ἀρχαίου δυνάστου τῆς Μιλήτου κακουργίας, τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Ἴστρον εὐεργεσίαν.

Ἀλλὰ τί σημαίνει ἡ οἰκτρὰ αὕτη τύχη τῶν δύο πρωταιτίων τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀντιπαρβαλλομένη πρὸς τὰς συμφορὰς ὅσας ἔμελλον νὰ πάθωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐξωθήσει εἰς τὸν ἀσύνετον ἐκείνον ἀγῶνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυπρίων, ὁ Ἄρταφέρνης συνεκέντρωσεν ἅπασαν τὴν περσικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Περσῶν δύναμιν κατὰ τῆς Μιλήτου. Οἱ πρόβουλοι τῶν Ἰώνων, συνελθόντες εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον τὸ καλούμενον Πανιώνιον, ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν· ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐπιτρέψωσι μὲν εἰς τοὺς Μιλησίους τὴν ἄμυναν τῶν ἰδίων αὐτῶν τειχῶν, νὰ προπολεμήσωσι δὲ αὐτοὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης· ἐπὶ τούτῳ ὁ πανιώνιος στόλος, μεθ' οὗ συνετάσσετο καὶ ἡ αἰολικὴ Λέσβος, ἠθροίσθη εἰς Λάδην, τότε μὲν οὖσαν μικρὰν νῆσον, παρὰ τῇ πόλει τῶν Μιλησίων, σήμερον δὲ, διὰ τῶν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου προχωρήσεων, ἐνωθεῖσαν μετὰ τῆς στερεᾶς. Τὸ πρὸς ἀνχτολὰς κέρας εἶχον αὐτοὶ οἱ Μιλήσιοι, μετὰ πλοίων 80· ἐν τῷ μέσῳ ἴσταντο 100 πλοῖα τῶν Χίων· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς κέρας ἐτάσσοντο 60 πλοῖα τῶν Σαμίων. Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Χίων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ 12 πλοίων τῆς Πριήνης, 3 τοῦ Μυοῦντος καὶ 17 τῆς Τέω· τὸ δὲ μεταξύ Χίων καὶ Σαμίων, διὰ 8 πλοίων τῶν Ἐρυθρῶν, 3 τῆς Φωκαίας καὶ 70 τῆς Λέσβου. Οὕτως ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς πλοῖα 353, καὶ οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον νὰ φοβηθῇ τοὺς ἀντιπάλους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φοινικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 600· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἴωνες εἶχον κατατροπώσει τοὺς Φοίνικας περὶ Κύπρον, αὐτοὶ μηδεμίαν ἔτι παθόντες ἤτταν, θέλομεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἰδεῖ εἰς Σαλαμίνα, στόλον ἑλληνικὸν ἰσοδύναμον σχεδὸν τοῦ παρόντος ἰωνικοῦ, κα-

ταβαλόντα στόλον περσικὸν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον τοῦ ἐνταῦθα παραταχθέντος φοινικικοῦ. Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἰώνων δὲν ἦτο ὑποδεεστέρα τῆς ἀνδρείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὴν δὲ φιλοπατρίαν αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο· κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀρταφέρνηους πολλοὶ τῶν δεσποτῶν τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου κα-
 θαιρεθέντων καὶ νῦν ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ εὐρισκομένων, συνεννοήθησαν ἤδη κρυφίως ἕκαστος μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ὑποσχόμενοι πολλὰ μὲν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀγαθὰ ἐὰν αὐτομολήσωσι πρὸς τούτους, φοβερὰ δὲ ἀπειλοῦντες δεινὰ ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ ὁμῶς οὐδεὶς τότε ἀνεδείχθη ὁ προδότης, πάντες δ' ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἄλλ' ὅ,τι ἔλλειπεν ἀπὸ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου ἦτο ἐνότῃς διευθύνσεως καὶ ἀποχρῶσα πειθαρχία. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἐκάστης πόλεως εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα, κοινὸς δὲ τοῦ στόλου ναύαρχος οὐδεὶς ἀναφέρεται. Μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων στρατηγῶν ὑπῆρχεν εἷς, ὁ Φωκαεὺς Διονύσιος, ὅστις ἐφαίνετο ὑπερέχων πάντων ἐπὶ τόλμῃ καὶ δραστηριότητι, ὥστε ἂν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου, αὐτὸς ἀνελάμβανε τὴν τῶν ὅλων ἀρχηγίαν, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι, οἱ Ἴωνες βεβαίως ἀνεδείκνυντο νικηταί. Ἄλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς συνέπεσε νὰ ἀρχῇ τῆς πολυαριθμοτέρας ναυτικῆς μοίρας· διὸ, καὶ τοι στρατηγοῦντος ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυβιάδου, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀθηναίου ἡγεμόνος, ἐρειδομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὕλικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένων πλοίων, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἀρπάσῃ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀγῶνος διεύθυνσιν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς αἴσιον πέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Διονύσιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἄρχων τῆς μικροτέρας τοῦ ἰωνικοῦ στόλου μοίρας, οὐδὲν ἐνέπνεε σέβας ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἣν ἤγεν. Ἡ Φώκαια, ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκατονταετηρίδος τοσοῦτον ἰσχυρὰ οὕσα ναυτικὴ πόλις, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ, μετὰ τὴν περσικὴν κατὰκτησιν, τοσοῦτον ἐκπέσει τῆς πάλαι ἀκμῆς, ὥστε ἤδη δὲν ἔπεμψεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἰμὴ 3 πλοῖα, οὐδὲ ἐπέζη τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ναυσίβιον πνεῦμα εἰμὴ ἐντὸς τοῦ στήθους τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς. Ὅτε ὁ Διονύσιος εἶδε τοὺς Ἴωνας εἰς Λάδην ἡθροισμένους, καὶ κατὰ μὲν τὴν προθυμίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἄμιλλαν οὐδενὸς ὑποδεεστέρους, ἀπεστερημένους δὲ ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως καὶ οὐδόλως ἀφορῶντας εἰς τὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης πρακτέα, ἐνόησε τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, καὶ καθυπέβαλε περὶ τοῦτου εἰς αὐτοὺς ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις. « Τὰ πράγματα

ἡμῶν, ἄνδρες Ἴωνες, εἶπεν, εὐρίσκονται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, διότι πρόκειται νὰ γίνωμεν ἢ ἐλεύθεροι, ἢ δοῦλοι, καὶ δοῦλοι μάλιστα συλληφθέντες μετὰ τὴν δραπέτευσιν. Ἐὰν ἐκπληρώσῃτε τὸ καθῆκον ὑμῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο θέλει ἀποβῆ ἐπίπονον ὅπως οὖν εἰς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θέλετε ἐπιτύχει βεβαίαν νίκην καὶ ἐλευθερίαν. Ἐὰν ὅμως ἐπιμείνητε εἰς τὴν παροῦσαν ῥαθυμίαν καὶ ἀταξίαν, οὐδεμίαν ἔχετε ἐλπίδα ν' ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς ἀποστασίας ὑμῶν. Πεισθῆτε λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς παραγγελίας μου καὶ σᾶς ὑπόσχομαι, θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, ἢ παντάπασιν νὰ μὴ ἀντιπαραταχθῶσιν οἱ πολέμιοι, ἢ, ἀντιπαραταχθέντες, νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος.»

Ἡ σύνεσις τῆς συμβουλῆς ταύτης ἦτο τοσοῦτον πρόδηλος, ὥστε οἱ Ἴωνες, ἐγκαταλιπόντες τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Λάδης ἀναπαυτικὰς αὐτῶν σκηνάς, καὶ ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα, καθυπεβλήθησαν εἰς ὅλας τὰς ναυτικὰς ἐργασίας καὶ ἀσκήσεις, ὅσας ἀπῆτησε παρ' αὐτῶν ὁ Διονύσιος. Οἱ ἐρέται καὶ οἱ ὀπλῖται ἐγυμνάζοντο ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων καὶ ὁσάκις δὲ ἔπαυον τὰ γυμνάσια αὐτῶν, πάλιν τὰ πλοῖα ἔμενον ἐπ' ἀγκυρῶν καὶ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀντὶ, ὡς πρότερον, νὰ ἀνασύρωνται μὲν τὰ πλοῖα εἰς τὴν παραλίαν, νὰ διατρίβωσι δὲ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Ἀλλὰ μόλις ἐπτά ἡμέρας ἔπραξαν ταῦτα ὑπὸ θερμοῦ θερινοῦ ἡλίου ταλαιπωρούμενοι, καὶ ἤρχισαν νὰ γογγύζωσι κατὰ τοῦ ἀλαζόνοιο ἐκείνου Φωκαέως, ὅστις τρία μόνον ἔχων πλοῖα, ἐσφετερίσθη τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησίν του εἰς ὀλόκληρον τὸν στόλον, ἐπαγαγὼν εἰς αὐτὸν ἀφόρητα δεινὰ· διότι, προσέθετον, πολλοὶ ἤδη νοσοῦσι, καὶ πολλοὶ θέλουσι προδῆλως μετ' ὀλίγον πάθει τὸ αὐτό. «Τῇ ἀληθείᾳ, ἀνέκραξαν ἐπὶ τέλους, προτιμότερα τῶν παρόντων κακῶν ἢ περσικὴ δουλεία καὶ πᾶσα ἄλλη συμφορά· ὅθεν παύσωμεν πειθόμενοι εἰς αὐτὸν τοῦ λοιποῦ.» Καὶ τρόντι ἔπαυσαν ἐκτελοῦντες τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀνδρὸς, ἔστησαν πάλιν σκηνάς ἐν τῇ νήσῳ καὶ διέτριβον ἐν αὐταῖς, ὡς πρότερον, ἀπολαμβάνοντες τὴν σκιάν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὰς ἀπράγμονας συνδιαλέξεις. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ῥαθυμίαν ταύτην καὶ τὸ παρὰδόχον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν, τῶν μοιρῶν τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου, τῆς Χίου ἢ τῆς Λέσβου, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φωκαέα Διονύσιον. Ἡ δυστυχὴς ἐκείνη ἰωνικὴ ἐπανάστασις παρίστησιν ἐντελῇ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀξίων νὰ κυβερνήσωσιν αὐτήν.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἔπαυσαν πειθόμενοι εἰς τὸν Διο-

νύσιον, τὸ στρατόπεδον αὐτῶν περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀταξίαν καὶ δυσπιστίαν. Τινὲς κατανοοῦντες ὅτι οὕτως ἔχοντες, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντι-
 παραταχθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς μάχην μεγάλην, ἤρχισαν νὰ μετανοῶσι
 διότι ἀπέριψαν τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῶν δεσποτῶν· οἱ δὲ
 Σάμιοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ἀπλὴν μετάνοιαν, συνεννοήθησαν κρυφίως
 μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Αἰάκου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Συλοσῶντος, καὶ
 λαβόντες παρ' αὐτοῦ νέας ὑποσχέσεις, ἀνθυπέσχοντο νὰ λειποτακτή-
 σωσιν, ἅμα δοθείσης περιστάσεως. Τῶνόντι, τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, καθ'
 ἣν στιγμήν οἱ δύο στόλοι ἦσαν ἑτοιμοὶ νὰ συγκρουσθῶσιν, ἀπέπλευσαν
 διὰ μιᾶς ὅλοι οἱ Σάμιοι ἐκ τῆς τάξεως, πλὴν ἑνδεκα πλοίων, τῶν
 ὁποίων οἱ κυβερνήται ἀπετροπιάσθησαν τὴν τοιαύτην προδοσίαν. Τὸ
 δὲ παράδειγμα τοῦτο τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἴωνες, πρὸ
 πάντων οἱ Λέσβιοι· ἀλλὰ οἱ Χίοι ὧν τὰ 100 πλοῖα ἴσταντο ἐν τῷ μέ-
 σῳ καὶ ἔφερον ἕκαστον 40 ὀπλίτας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον
 αὐτῶν καὶ ἠγωνίσθησαν περιφανῶς, ἐπαγαγόντες καὶ παθόντες ζημίας
 δεινὰς. Διέπρεψε δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς, συλλαβὼν διὰ τῶν 3
 αὐτοῦ πλοίων 3 φοινικικά. Ἐπὶ τέλους ὁμως, ἡ ἥττα τῶν Ἰώνων ἀπέβη
 ὀλοσχερὴς ἅμα καὶ ἀνεπανόρθωτος· τῶν γενναίων μάλιστα Χίων ἡ ζη-
 μία ὑπῆρξε φοβερά· ὀλίγιστα τῶν πλοίων αὐτῶν περιεσώθησαν. Ὁ
 Φωκαεὺς Διονύσιος, θεωρῶν ὅτι ἡ πατρίς αὐτοῦ θέλει ὑποκύψει αὐθις
 εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Φώκαιαν· ἀλλὰ κατ'
 ἀρχὰς μὲν ἐλεηλάτησε τὰ φοινικικά παράλια, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν ἀπου-
 σίαν τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, ἦσαν πάσης προστασίας ἐστερημένα,
 ἔπειτα δὲ ἔπλευσεν εἰς Σικελίαν καὶ μετῆλθεν ἐκεῖ τὸ ἔργον τοῦ πειρα-
 τοῦ κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρηνῶν, ἀπέχων ὁμως τοῦ νὰ
 βλάψῃ Ἑλληνας· τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ πειρατοῦ ἐξηκολούθει ἔτι
 λογιζόμενον θεμιτόν. Καὶ οἱ Σάμιοι δὲ, ὅσοι δὲν εἶχον μιμηθῇ τὴν προ-
 δοσίαν τοῦ πλείστου τῆς μοίρας αὐτῶν, ἀπεδήμησαν μετὰ τὴν μάχην
 εἰς Σικελίαν καὶ κατεστάθησαν εἰς Ζάγκλην.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου ναυτικοῦ
 ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσθησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς ἀνα-
 τολῆς βαρβάρους, κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ ὁ-
 ποῖα μετ' οὐ πολὺ, καὶ πολλάκις ἔκτοτε, κατὰ τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς
 τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἔμελλον νὰ ἀντηχῇσιν θριαμβευτικοὶ ἑλληνι-
 κῶν στόλων παιᾶνες. Οἱ δὲ Πέρσαι, μετὰ τὴν εἰς Λάδην νίκην, ἔστρε-

ψαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν, τὴν τε πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν, κατὰ τῆς Μιλήτου, ἧς μετ' ὀλίγον ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι. Καὶ τότε ἤρχισεν ἡ φοβερὰ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκδίκησις, ἣτις ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ, τὰς τιμωρίας ὅσας ἔπαθον οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅσας ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν, ἀπέτυχον. Τὰ ἱερὰ ἐσυλήθησαν καὶ ἐνεπρήσθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀπῆχθησαν εἰς Σοῦσα, ἵνα περιμείνωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ὅστις, ὡς πάντοτε, φιланθρωπότερος ὢν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἰς τὰ δυστυχῇ ἐκείνα θύματα, κατόκισεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, εἰς τὴν πόλιν Ἀμπην, παρ' ἣν παραρρέει ὁ Τίγρις ποταμός. Ἡ Μίλητος λοιπὸν, ὡς καὶ ἡ χώρα αὐτῆς, ἡρημώθη τῶν προτέρων κατοίκων βραδύτερον ὅμως ἐδέχθη βεβαίως νέους Ἑλληνας κατοίκους, διότι ἀναφαίνεται αὖθις ἡ πόλις Ἑλληνίς, ἃν καὶ ἔχουσα ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ ἀξίαν. Συνέβη δὲ ἡ ἄλωσις τῆς Μιλήτου ἐν ἔτει ἔκτω ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτοι, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων, ἐν ἔτει 496 ἢ 495 πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ φοινικὸς στόλος διεχείμασεν εἰς Μίλητον, κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον θέρος, ἡ ναυτικὴ καὶ ἡ πεζικὴ τῶν Περσῶν δύναμις συνεπλήρωσαν τὴν ὑποδούλωσιν ὄλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τῶν τε νησιωτῶν καὶ τῶν ἡπειρωτῶν. Ὁ Μιλτιάδης ὅστις, καθάπερ εἵπομεν, ἐκυβέρνησα τὴν θρακικὴν χερσόνησον, ἐν ὀνόματι τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἶχε φύγει ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθίας ἐπάνοδον τοῦ Δαρείου, ἐπέστρεψεν αὐτόθι, ἐν τῷ μεταξῷ, ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ ὑπέταξε μάλιστα τότε τὰς δύο νήσους Λῆμον καὶ Ἰμβρον, ἐκβαλὼν μὲν τοὺς προτέρους Πελασγοὺς αὐτῶν οἰκήτορας, παραδοὺς δὲ αὐτὰς εἰς Ἀθηναίους ἐποίκους. Ἀλλ' ἤδη, θεωρῶν ἐπερχόμενον τὸν περσικὸν στρατὸν, δὲν ἐνόμιζε φρόνιμον νὰ τὸν περιμένη καὶ ἔφυγεν αὖθις εἰς Ἀθήνας, μετὰ πλοίων πέντε· τὸ ἐν ὅμως τῶν πλοίων τούτων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Μητίοχος συνελήφθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐπεμφαν αὐτὸν εἰς Σοῦσα, πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα· ὁ δὲ, ἐπιδεικνύων αὖθις τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εὐμενέστατα προσηνέχθη, δοὺς αὐτῷ Περσίδα γυναῖκα καὶ κτήματα ἱκανά.

Πάντη ἄλλως ἐπολιτεύθησαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου πρὸς τὰς ἀνακτῆσθαι πόλεις, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οὐκ ἐψεύσαντο τὰς ἀπειλάς, τὰς ἐπηπείλησαν τοῖσι Ἴωσι στρατοπεδευομένοισι ἐναντία σφίσι.» Ὅθεν ἐκλέξαντες τοὺς εὐειδεστάτους παῖδας καὶ τὰς καλλίστας παρθένους, διένειμαν, ὡς εὐνούχους καὶ ἐρωμένους, εἰς τοὺς μεγίστους τῶν Περσῶν αἱ πόλεις καὶ τὰ κτίρια αὐτῶν, τὰ τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, κατεπυρπολήθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κάτοικοι ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐξαιρέτως εἰς τὰς νήσους, ὅπου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, οὐδεὶς διέφυγε τὴν οἰκτρὰν ταύτην τύχην, διότι οἱ Πέρσαι, σχηματίσαντες γραμμὴν μίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐσάρωνον οὕτω πᾶσαν τὴν νῆσον, σαγηνεύοντες, δηλαδὴ ὡς ἐν δικτύῳ συλλαμβάνοντες, ἅπαντας τοὺς κατοίκους, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἡπείρου δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Ἐν τούτοις ἐφείσθησαν τῆς Σάμου διὰ τὴν προῖστορηθεῖσαν προδοσίαν, ἐγκαταστήσαντες ἐν αὐτῇ πάλιν δεσπότην τὸν Αἰάκην· ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεσπότηαι ἀνέλαβον, πιθανώτατα, τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἐν γένει πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ὑπερβολὴν τινα τὸ λεγόμενον ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν προτέρων κατοίκων ἐξοντώσεως, διότι αἱ νῆσοι καὶ πόλεις αὗται ἀναφαίνονται πάντοτε βραδύτερον ὑπὸ Ἑλλήνων πάλιν οἰκούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι μὲν βεβαίως τὴν προτέραν ἀκμὴν, ἀλλὰ μετρίως ὅπως οὖν πράττουσαι. Καὶ ἰδίως ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι, συμπληρωθείσης τῆς ἀνακτῆσεως τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσῃ, ὁ Ἀρταφέρνης ἐπεχείρησε συνετῶς καὶ ἐπιεικῶς τὴν διοργάνωσιν τῆς μελλούσης αὐτῶν διοικήσεως· συνεκάλεσεν ἐπιτρόπους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ συνέρχωνται εἰς σύνοδον διαρκῆ, ἵνα διαλύωσιν εἰρηνικῶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας, τὰς ἀμοιβαίας διενέξεις· ἔταξε τοὺς φόρους σχεδὸν ὅπως εἶχον καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα οἱ Πέρσαι ὅλως ἀπῆλλαξαν τῶν προτέρων δεσποτῶν τὰς διαφόρους ἐλληνικὰς πόλεις, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτάς τὴν ἰδίαν διοίκησιν· ὥστε ἔπαθον μὲν οἱ Ἕλληνες δεινὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς νίκης παραφορᾷ, ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπέμειναν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῆς δυνάμεως αὐτῶν κατάχρησιν, νομίσαντες φρονιμώτερον νὰ περιποιηθῶσι τοὺς ἡττηθέντας, ἵνα προλάβωσι νέας περιπλοκάς.

τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μετὰ δυνάμειος ναυτικῆς καὶ πεζικῆς ἰσχυρᾶς. Ὁ Μαρδόνιος διεπέρασε, διὰ τοῦ Ἑλλήσποντου, εἰς Εὐρώπην, καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπεχείρησε τὴν διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατάβασιν, πορευόμενος διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν ὁδοῦ ἣν μετὰ δώδεκα ἢ δεκατρία ἔτη ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τοῦ Δαρείου διάδοχος Ξέρξης, ὁ δὲ στόλος συγκατέπλεε παρὰ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ περὶ τὸν Ἀθῶνα ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὸν στόλον τρικυμία φοβερά, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐναυάγησαν 300 μὲν πλοῖα, 20,000 δὲ ἀνδρῶν. Ἐπαθε δὲ καὶ ὁ Μαρδόνιος ζημίαν οὐ μικράν, ἐπιτεθείσης κατ' αὐτοῦ τῆς θρακικῆς φυλῆς τῶν Βρύγων, ὥστε δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὑποκύψας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Δαρείου, μὴδὲ ἀναφαινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ ἐπὶ Ξέρξου.

Ἄλλ' ὁ Δαρεῖος ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ. Ἐδωκεν εἰς ὅλας τὰς παραλίαις τοῦ κράτους πόλεις διαταγὰς ἵνα παρασκευάσωσι πλοῖα πολεμικά καὶ ἱππαγωγὰ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκστρατείας, καὶ ἐνταῦτ' ἐξέπεμψεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πόλεις κήρυκας ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἀφ' ἐκάστης τὸ ἐπίσημον τῆς ὑποταγῆς σημεῖον, δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ βεβαιωθῇ οὕτω τίνες ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ σκοπεύουσαι ν' ἀντισταθῶσιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ὅτε ἔφθασαν οἱ κήρυκες. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Αἰγινήτας, ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 506, ἀρξάμενος (σελ. 293), δὲν εἶχεν ἔτι καταπαύσει· ὥστε οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται, ὑπολαμβάνοντες πάντα πολέμιον τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἴδιον φίλον καὶ προστάτην, ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Δαρείου. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο, καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσεως πολιτικῆς ἐνότητος, καὶ ἡ κατάπληξις ἣν εἶχε προξενήσει ἡ τῶν Ἰώνων κατατρόπωσις, ἔπεισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἑλλήνας, ἡπειρώτας καὶ νησιώτας, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλὰ εὐρέθησαν καὶ Ἑλληνες ἀποκρούσαντες αὐτὴν μετ' ἀγανακτικῆς. Καὶ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἔρριψαν τὸν πρὸς αὐτοὺς ἐλθόντα κήρυκα εἰς τὸ ὄπισθεν τῆς ἀκροπόλεως βάραθρον εἰς ὃ κατεκρήμνιζον ἐνίοτε τοὺς ἐνεκα πολιτικῶν κακουργημάτων εἰς θάνατον καταδικασθέντας. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, κατακυλίσαντες τὸν κήρυκα εἰς φρέαρ, παρήγγειλαν αὐτῷ, ἐκείθεν λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ νὰ φέρῃ πρὸς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

—

Ἡ ἰωνικὴ ἐπανάστασις κατέστησεν, ὡς προείπομεν, ἀναπόδραστον τὴν ἐπὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν· οὐδεὶς ἐνόησε τοῦτο κάλλιον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μιλήτου ἀγγελία ἐπροξένητε θλίψιν ἅμα καὶ ταραχὴν μεγάλην. Ἦρχαζε τότε ἐν Ἀθήναις ὁ τραγικὸς Φρύνιχος, εἰς ὧν τῶν ἀρχαιοτέρων δραμητικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου· καὶ ἐπεχείρησεν ὁ Φρύνιχος νὰ ἐκτραγωδήσῃ τὴν συμφορὰν διὰ δράματος ἐπιγεγραμμένου «Μιλήτου ἄλωσις.» Ἀλλ' ὅτε ἐδιδάχθη, ὡς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, δηλαδὴ παρεστάθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ δρᾶμα τοῦτο, τὸ θέατρον ἐξελύθη εἰς δάκρυα, καὶ τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ συγκίνησις, ὥστε ἐπεβλήθη εἰς τὸν ποιητὴν ζημία δραχμῶν χιλίων, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκίῃα κακὰ,» καὶ ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ ἡ παράστασις, δι' ὃ ἴσως οὐδὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ ἔργον. Ὡς ἰδίαν λοιπὸν συμφορὰν ὑπέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πτώσιν τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολάβωσιν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Καθ' ὅλην τὴν Ἰωνίαν περιεφέρετο πρὸ ἑξ ἑτῶν λόγος, ὅτι ὅτε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἐπὶ τὰς Σάρδεϊς γενομένην στρατείαν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι συνέπραξαν μετὰ τῶν Ἰώνων Ἀθηναῖοι, «τί εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί;» ἠρώτησεν ἀγανακτῶν. Ἀκούσας δὲ τὴν ἀπάντησιν, ἐζήτησε τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ ἐπιθέσας βέλος ἐπὶ τῆς νευρᾶς ἐτίναξεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθη ὑψηλότερον πρὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀνέκραξεν «ἄξιώσέ με, ὦ θεέ, νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Ἀθηναίους!» Ἐπρόσταξε δὲ ἓνα τῶν θεραπόντων, ὁσάκις παρετίθετο τὸ δεῖπνον, νὰ λέγῃ αὐτῷ τρεῖς ἐκάστοτε, «Δέσποτα, μὴ λησμονῆς τοὺς Ἀθηναίους.» Πρὸς τοῦτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἤξευρον, ὅτι καὶ ἂν τυχόν ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ αὐτοὺς, ὑπῆρχεν ἐν Ἀσίᾳ ἄνθρωπος, ὁ Ἰππίας, ἔχων μέγιστον συμφέρον νὰ ὑποτρέφῃ τὸ πάθος τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὥστε οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν ὅτι βαρὺς ἐπεκρέματο ἤδη ἐπὶ τῆς πόλεως αὐτῶν κίνδυνος.

Τῷφοντι, ἅμα καταβαλὼν τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Δαρεῖος ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας,

τὸν βασιλέα του. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι ταμάλιστα ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἀσυλία τῶν κηρύκων ἦτο ἀνέκαθεν, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τοσοῦτῃ σεβαστῇ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὥστε ἡ παραβίασις αὐτῆς μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ πέрсου κήρυκος ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μανικὴν τρόπον τινὰ παραφορὰν. Ποῖον ἦτο ἄρα γὰρ τὸ σφοδρὸν αἶσθημα τὸ παρκαγαγὸν τὴν παραφορὰν ταύτην; Ἐὰν κρίνωμεν ἀφ' ὅλης τῆς μετέπειτα διαγωγῆς τῆς Σπάρτης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι δὲν ἦτο ὀργὴ ἕνεκα τῆς προσβληθείσης ἐθνικῆς, τῆς προσβληθείσης ἐλληνικῆς φιλοτιμίας, ἥτις προϋποτίθησι τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν οὐ μόνον τότε, ἀλλ' οὐδὲ βραδύτερον θέλομεν εὑρεῖ ἱκανῶς ἰσχυρὰν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Οἱ Σπαρτιάται ὁμῶς εἶχον λάθει πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, ὥστε, καὶ τοὶ ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν τύχην τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, καὶ τοὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, πολὺν ζῆλον μὴ ἀποδείξαντες οὐδὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἠγανάκτησαν ὁμῶς ὅτε ἤκουσαν ὅτι δυνάστης ξένος ἐτόλμησε νὰ ἀπαίτησιν παρ' αὐτῶν ἀμαχητὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἶσθημα τῆς τρωθείσης σπαρτιατικῆς καὶ ὅχι ἐλληνικῆς φιλοτιμίας, ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ καὶ κατέστησε τὴν πόλιν ταύτην ἕξω φρενῶν. Τὸ δὲ πανελλήνιον φρόνημα, τὸ ὅποσον ἄλλως τε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἦτο καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐλληνικὴν πόλιν ἀλλότριον, δὲν φαίνεται ἤδη ἀνατέλλον εἰμὴ εἰς τὰς Ἀθήνας. Διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀπαιτήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως βλέπομεν τὰς Ἀθήνας νὰ φέρωσιν εἰς μέσον λόγους τινὰς καὶ τρόπους μαρτυροῦντας, ὅτι ἤρχισε νὰ προκύπτῃ εἰς τὰ στήθη τῶν Ἀθηναίων ἡ πεποίθησις, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦσιν ἄθροισμα πόλεων, μηδεμίαν ἔχουσῶν πολιτικὴν ἐνότητα, μηδὲν κοινὸν πολιτικὸν συμφέρον, μηδένα κοινὸν πολιτικὸν σκοπὸν, καὶ δυναμένων νὰ ἀδιαφορῶσιν εἰς τὴν καταστροφὴν, ἢ δούλωσιν, ἢ προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν ἢ μὲν τῆς δέ· ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ συγκροτήσωσιν ἔθνος ἐν, ἔθνος ἐν συνδεδεμένον οὐχὶ μόνον διὰ ἠθικῶν τιμῶν καὶ κοινωνικῶν στοιχείων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις διὰ τινος ἰσχυροτέρου πολιτικοῦ δεσμοῦ, οὗ ἄνευ οὐδὲν μέγα καὶ διαρκὲς δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν λάθει ὁμολογουμένην τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπεροχὴν· εἶχε θεωρηθῇ καὶ ὡς προεσταμένη τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· εἶχε προσαγο-

ρευθῇ μάλιστα ὑπό τε τοῦ Κροίσου καὶ ὑπό τοῦ Ἀρισταγόρου προστάτις τῆς Ἑλλάδος· πράγματι ὁμῶς οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάς ἦτο ὅλως ἄλλοτρία εἰς αὐτήν· οὐ μόνον αἱ Ἀθῆναι εἰς πολεμίας πρὸς αὐτήν διετέλουν σχέσεις· ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἡγεμονία αὐτῆς ἦτο χαλαρωτάτη, διότι εἶδομεν τὸν Κλεομένην ἐγκαταλειπόμενον ἐν Ἐλευσίνι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐκστρατείας, ὅφ' ὅλων τῶν συμμάχων· καὶ εἶδομεν ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς συμμάχους ἐπιβάλλοντας τὴν θέλῃσιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην ἡγεμονία (σελ. 293—294). Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κοινὴ πολιτικὴ ἐνότης οὐδεμία ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπὸ τὴν ἀπλὴν προεδρίαν μᾶλλον ἢ κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης πελοποννησιακὴ συμμαχία, οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν καὶ στερεότητα. Ἀλλ' ἅμα ἐπελθόντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐξωτερικοῦ κινδύνου, οἱ Ἀθηναῖοι προσεγγίζουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ, σιωπηρῶς ἀναγνωρίσαντες τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν ἄξιωμα, κατηγοροῦσιν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας ὅτι προσέφερον εἰς τὸν Δαρεῖον γῆν καὶ ὕδωρ, ἵνα ἐμβάλωσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Περσῶν, εἰς τὴν Ἀττικὴν· ἐπιφέρουσι δὲ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἔπραξαν ταῦτα «προδόντες τὴν Ἑλλάδα» καὶ προτρέπουσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσι τὸν βασιλέα αὐτῶν Κλεομένην εἰς Αἴγιναν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς αἰτίους τῆς προδοσίας ταύτης, «κοινὰ τῇ Ἑλλάδι ἀγαθὰ» διαπράττων. Ταῦτα πάντα ἦσαν πράξεις καὶ λόγοι ὅλως καινοφανεῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· διότι πρῶτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον, ὅτι πόλις ἑλληνὶς ὑποταχθεῖσα εἰς ξένον δυνάστην, πρᾶττει προδοσίαν καθ' ὅλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος· πρῶτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον ἀπῆτει τὴν τιμωρίαν τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, καὶ πρῶτην φορὰν βλέπομεν πόλιν ἑλληνικὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ κειμένην, τὴν δευτέραν μάλιστα κατὰ τὴν δύναμιν ἑλληνικὴν πόλιν, ἀναγνωρίζουσαν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σπάρτης, καὶ θυσιάζουσαν οὕτω εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐνότητος τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρότατον αἶσθημα τῆς αὐτοτελοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης εἶχε συντελέσει ἡ πρὸ μικροῦ, ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν περσικῶν κηρύκων, καταφερθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τελευταία καὶ καιρία πληγὴ κατὰ τοῦ Ἀργούς (σελ. 223), ὅπερ ἦτο, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ μόνη πελοποννησιακὴ πόλις, ἣτις ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν παραδόσεων, ἠξίου ὅτι ἡ ἡγεμονία ἀνήκει εἰς αὐτήν καὶ ὄχι εἰς τὴν Σπάρτην. Τίς ὑπῆρξεν ἡ τοῦ

πολέμου τούτου ἀφορμὴν, ἄδηλον· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κλεομένης κατετρόπωσε τότε, περὶ Τίρυνθα, τοὺς Ἀργεῖους τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἑξακισχίλιοι, οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι, πολῖται τοῦ Ἀργους, ἡ δὲ πόλις αὕτη, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔκτοτε, δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἐρίσῃ περὶ πρωτείων πρὸς τὴν Λακεδαιμόνα, τῆς ὁποίας τὸ κράτος κατέστη ὡς ἐκ τούτου ἀναμφισβήτητον. Ὁ Κλεομένης μάλιστα κατηγορήθη τότε, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου, ἀνέκαθεν, ὡς γνωρίζομεν, δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντος, ὅτι δυνάμενος νὰ γίνῃ κύριος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀργους, δὲν ἔπραξε τοῦτο δωροδοκηθεὶς. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη· ἤδη δὲ ἀπῆλθεν εἰς Αἰγιναν, καὶ ἐπιχειρήσας ἀνάκρισιν, ἐπεχείρησε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους. Ἀλλὰ τότε τινὲς τῶν ἐγκρίτων Αἰγινήτων καὶ πρὸ πάντων Κριὸς ὁ Πολυκρίτου, ὑποκινούμενοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Δημαράτου, ἀντέταξαν ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀπόφασιν τοῦ κοινοῦ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλὰ χαριζόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ χρήματα, καὶ ὅτι ἵνα ἔχωσι κύρος τὰ πραττόμενα, ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν βασιλείων. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄπρακτος ὁ Κλεομένης εἰς Σπάρτην, καὶ τότε ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ἀδιαλείπτως ἀντενεργοῦντος κατ' αὐτοῦ συμβασιλέως.

Πολλάκις ἤδη εἶχε προκύψει ὑπόνοια, ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ νομιζομένου αὐτοῦ πατρὸς, τοῦ Ἀρίστωνος. Ὁ Ἀρίστων, συζευχθεὶς δύο γυναῖκας, δὲν εἶχε γεννήσει ἔτι υἱόν, ὅτε ἠγάπησε τὴν σύζυγον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀγήτου, καλλίστην οὖσαν τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ἠπάτησεν αὐτὸν διὰ συμφωνίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἕτερον ὅ,τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἤθελεν οὗτος ἐπιθυμῆσαι. Προθύμως δὲ δοὺς εἰς τὸν φίλον τοῦ τὸ παρὰ τούτου ζήτηθῆναι, ἀπῆτησεν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγήτου· ὁ δὲ ἐθλίβη μὲν διὰ τὴν ἀπάτην, ὑπείκων ὅμως εἰς τὸν ῥητὸν ὅρκον, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ὁ Δημάρατος, καὶ τις τῶν οἰκετῶν ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Ἀρίστων, καθήμενον μετὰ τῶν ἐφόρων ἐπὶ βήθρου τινός, ὁ βασιλεὺς, ἀριθμήσας ἐπὶ τῶν δακτύλων τοὺς μῆνας τοὺς διελθόντας ἀπὸ τοῦ γάμου, εἶπε μεθ' ὅρκου· «οὐκ ἂν ἐμὸς εἴη.» Ἐπειτα ὅμως ἀνεκάλεσε τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀνεγνώρισε τὸν παῖδα, ὅστις, μὴ ἀμφισβητηθείσης δημοσίᾳ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διεδέχθη ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα. Ἀλλ' αἱ πρῶται ἐκεῖναι

λέξεις δὲν εἶχον λησμονηθῇ, καὶ ἐπεκράτει πάντοτε κατ' ἰδίαν ἡ ὑπόνοια, ὅτι ὁ Δημάρατος ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἦτο Ἡρακλείδης καὶ ὅτι παρανόμως ἐβασίλευεν. Ἀπὸ ταύτης λοιπὸν τῆς ὑπονοίας ὠφελούμενος ὁ Κλεομένης, ὑπεκίνησε τὸν Λεωτυχίδην, πλησιέστατον μὲν ὄντα κληρονόμον τῆς βασιλείας ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, ἔχοντα δὲ καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Δημαράτου, ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ· γενομένης δὲ δίκης περὶ τούτου, προέτεινεν ὁ Κλεομένης νὰ ἐρωτηθῇ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον· καὶ ἔχων ἐν Δελφοῖς φίλον, τὸν ἰσχυρὸν Κόθωνα, κατῴρωθσε δι' αὐτοῦ ν' ἀποκριθῇ ἡ Πυθία, ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ὅθεν κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ δὲ Δημάρατος κατέστη ἀπλοῦς ιδιώτης· καὶ μετ' οὐ πολὺ, τελουμένων τῶν γυμνοπαιδιῶν, προεχειρίσθη εἰς τῶν ἀρχόντων τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τότε ὁ νέος βασιλεὺς, μὴ δυνάμενος νὰ περιστείλῃ τὸ θριαμβευτικὸν αὐτοῦ μῖσος, ἔστειλεν ἓνα τῶν θεραπόντων, νὰ ἐρωτήσῃ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θεάτρου, τὸν Δημάρατον, «πῶς τὸν φαίνεται τὸ ὑπηρετεῖν μετὰ τὸ βασιλεύειν.» Ὁ δὲ, ἀγέρωχος ὢν καὶ φιλότιμος, παρωξύνθη διὰ τὸ ἐρώτημα καὶ ἀπεκρίθη ὅτι «αὐτὸς μὲν ἐπειράθη ἀμφοτέρων, εἴμπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ ὁ Λεωτυχίδης ἀμφοτέρα.» προσέθηκε δὲ, ὅτι ἡ ἐρώτησις τοῦ αὐτοῦ θέλει φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς, δηλαδή ἡ μυρία κακὰ, ἢ ἀγαθὰ μυρία εἰς τὴν Σπάρτην. Ταῦτα εἰπὼν, ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἀπεχειρέτισε τὴν μητέρα του καὶ ἀπεδήμησε πρὸς τὸν Δαρεῖον, μελετῶν νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὸν, ὡς ὁ Ἰππίας, ὄργανον τῆς ἐκδικήσεώς του. Καὶ τῆς μὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου πεμφθείσης ἐκστρατείας δὲν μετέσχεν, ἴσως διότι δὲν ἐπρόφθασεν αὐτήν. Ἀλλὰ βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν συνοδευόντα τὸν Ξέρξην καὶ δίδοντα αὐτῷ συμβουλὰς, αἵτινες, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἠκολούθει αὐτάς, ἡδύναντο νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δὲ Κλεομένης, ἔχων ἤδη συνεργὸν πρόθυμον τὸν Λεωτυχίδην, ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, συνέλαβε δέκα Αἰγινήτας, τοὺς ἐπισημοτάτους ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει, ἐν οἷς καὶ Κρίτον τὸν Πολυχρίτου καὶ Κάσαμβον τὸν Ἀριστοκράτους, τοὺς πάντων ἰσχυροτάτους, καὶ ἀπαγαγὼν εἰς Ἀθήνας παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ὀμήρους.

Κατὰ τὰ τελευταῖα λοιπὸν ἔτη τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνῷ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ, συνέβησαν εἰς τὴν ἐν-

μειώσιν δυνάμει, ἐνῶ ἡδύναντο πάντοτε νὰ παρατάξωσιν 8,000 ὀπλίτας, ἔφυγον ἤδη εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ ἐγκατέλιπον ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς Πέρσας, λογιζομένους ἀκαταγωνίστους μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἰωνὸς οὗτος ἀπαίσιος διὰ τὴν Ἑρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Πέρσαι, ἐξανδραποδίσαντες τοὺς ὀλίγους Ναξίους ὅσοι δὲν εἶχον προλάβει νὰ φύγῃ καὶ ἐμπρήσαντες τὰ ἱερὰ καὶ τὴν πόλιν, ἐτρέπτησαν πρὸς τὰς ἄλλας νήσους, λαμβάνοντες παρ' ἐκάστης ὁμήρους πίστεως καὶ ἀνάλογον στρατιάν, πλὴν τῆς ἱερᾶς Δήλου, ἧς ὁ Δᾶτις, κατὰ ῥητὴν παραγγελίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐσεβάσθη τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους, τοὺς βωμοὺς, προσενεγλὼν μάλιστα καὶ πολυτελῆ ἐνταῦθα θυσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐξακολουθήσας τὸν ἀνὰ μέσον τοῦ Αἰγίου πλοῦν, ἔφθασεν εἰς Εὐβοίαν, ἐκυρίευσεν, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν Κάρυστον, καὶ τότε ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἑρέτριαν. Οἱ Ἑρετριεῖς ἐζήτησαν ἀμέσως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐσπευσαν νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἔτων κατετρόπωσαν τοὺς Χαλκιδεῖς (σελ. 293), εἶχον καταλάβει μέρος τῆς χώρας αὐτῶν καὶ διανείμει αὐτὴν εἰς 4,000 κλήρους, ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς εἰς ἰσαριθμοὺς συμπολίτας αὐτῶν, ὀνομαζομένους τούτου ἕνεκα κληροῦχοις. Τούτους τοὺς κληροῦχοις διέταζαν ἤδη νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνεύουσας πόλεως. Ἀλλὰ τοσαύτη μεταξὺ τῶν Ἑρετριέων ἐπεκράτει διχόνοια, ὥστε εἰς τῶν τὰ πρῶτα παρ' αὐτοῖς φερόντων, Αἰσχίνης ὁ Νόθωνος, εἶπεν εἰς τοὺς 4,000 ἐκείνους ἐπικούρους, ὅτι προπαρασκευάζεται ἡ διὰ προδοσίας παράδοσις τῆς πόλεως καὶ προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ προλάβωσι σωζόμενοι. Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τὴν συμβουλὴν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν. Οὐδὲν ἤττον οἱ Ἑρετριεῖς ἀνέστησαν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἐπαγαγόντες οὐ μικρὰν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν· ἀλλὰ τελευταῖον δύο τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, Εὐφορβος ὁ Ἀλκιμάχου, καὶ Φίλαρχος ὁ Κυνέου, παρέδωκαν τῷ ὄντι διὰ προδοσίας τὴν Ἑρέτριαν εἰς τοὺς Πέρσας, οἵτινες, κατὰ τὸ σῦνθηες, ἐνέπρησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς καὶ ἡνδραποδίσαντο τοὺς κατοίκους. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως καὶ ἐνταῦθα κατὰ γράμμα τὴν θρυλουμένην παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐντελῆ τῆς χώρας ἐρήμωσιν. Ὅτι πολλοὶ ἀπῆχθησαν αἰχμάλωτοι, εἶναι ἀναμφίβολον. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι οἱ Πέρσαι ἐφεισθήσαν τῶν προδοτῶν καὶ ἐβράβευσαν αὐτοὺς, μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἑρετριεῖς συγκαταλέγονται μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀντέστησαν εἰς τὸν Ξέρξην· ὥστε ἡ ἐπὶ τῆς

ταῦθα Ἑλλάδα γεγονότα λόγου ἕξια καὶ οὐσιωδῶς ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἐπερχομένου ἀγῶνος· ἡ Σπάρτη, ἥτις εἶχε κατατροπώσει ὀλοσχερῶς τὸ κράτος τοῦ Ἀργούς, ἡσφάλισε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ Ἀθηναὶ ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὴν πανελλήνιον τῆς Σπάρτης ἡγεμονίαν· ἔπαυσεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς βασιλείων ἀδιάκοπος ἀντενέργεια, καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἀσκήσαντες ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς πόλεως αὐτῶν ἀξίωμα, ἠνάγκασαν τὴν Αἰγιναν νὰ δώσῃ ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπῆλλαξαν οὕτω αὐτάς τοῦ κινδύνου νὰ ἰδῶσι τὴν γείτονα καὶ ἀντιζήλον ἐκείνην νῆσον, ἐνοῦσαν τὰς ναυτικὰς αὐτῆς δυνάμεις μετὰ τῶν Περσῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασεν 600 μὲν τριήρεις, πλεῖστα δὲ φορτηγὰ πλοῖα καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβίβασθεις, ἐν ἔαρι τοῦ 490 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ στόλου, συνεπυκνώθη εἰς Σάμον. Ἀξιόλογον μέρος τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ πρὸ μικροῦ ἡττηθέντες Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς τῆς Ἀσίας, συνέπλεε δὲ καὶ ὁ Ἰππίας, ὡς ὁδηγὸς καὶ σύμμαχος τῶν Περσῶν. Ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ἦσαν ὁ Δᾶτις, Μῆδος τὸ γένος, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου σατράπου τῶν Σάρδεων, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ Δαρείου. Αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτοὺς γενικαὶ ὁδηγαί ἦσαν νὰ καθυποτάξωσι καὶ νὰ καταστήσωσι φόρου ὑποτελεῖς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὅσοι δὲν εἶχον προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἰδίως εἶχον διαταχθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, καὶ, ἀνδραποδίσαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, νὰ φέρωσιν εἰς ὄψιν τοῦ βασιλέως τὰ ἀνδράποδα. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, καὶ οὐδ' ἐδίσταζε πιθανώτατα ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατός, ὅτι θέλουσι κατὰ γράμμα ἐκτελεσθῆ, καὶ ὅτι πρὶν ἢ τελειώσῃ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ γυναῖκες, ἢ μᾶλλον αἱ χῆραι ἀνδρῶν, οἷος ὁ Μιλτιάδης, οἷος ὁ Ἀριστείδης, οἷος ὁ Καλλίμαχος, ὑπὸ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων παραπεμπόμεναι, θέλουσι πορευθῆ, ἐν πενήτιμῳ παρατάξει, τὴν ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σοῦσα ἄγουσαν ὁδόν.

Ὁ στόλος, μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Μαρδονίου, ἀποφεύγων τὸν περίπλου τοῦ Ἀθωνος, ἔπλευσεν ἐκ Σάμου κατ' εὐθείαν, διὰ μέσου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς τὴν Εὐβοίαν, καθυποτάξων καθ' ὁδὸν τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κειμένας νήσους· καὶ πρὸ πάντων ἐκυρίευσεν τὴν Νάξον, ἥς οἱ κάτοικοι, ἐνῷ πρὸ δεκαετίας ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν Πέρσην Μεγαβάτην καὶ τὸν Μιλήσιον Ἀρισταγόραν, ἐνῷ ἕκτοτε οὐδεμίαν ἔπαθον

ἔμυναν. Ἀλλ' ἐκ πρώτης ἀφειρηθείας ὁ Σόλων δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολίτας εἰμὴ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ εὐπορία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ δι' ἐργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρᾶς. Ὁ νομοθέτης παρεσιεύασε καὶ διηυκόλυνεν αὐτὴν, προστατεύσας τὴν τέχνην, ἐμψυχώσας τὴν ἐμπορίαν, ὁρίσας ὑγιειντέρως ἀρχὰς ἀστικοῦ δικαίου· ἀλλὰ πλείότερον δὲν ἐξηρπᾶτο ἀπὸ αὐτὸν νὰ πράξῃ. Ἔργον τῶν πολιτῶν ἦτο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν εὐεργετημάτων τούτων ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν· τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ μιᾶς· κατ' ἀρχὰς λοιπὸν οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐκτῆσαντο μὲν τὸ ἀγαθὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ διετέλουν, ὡς πρότερον, πένητες· καὶ πένητες ὄντες, οὔτε ἐπιθυμίαν, οὔτε καιρὸν εἶχον νὰ ποιήσωται χρῆσιν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς αὐτοὺς πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅθεν δὲν κατενόουν τὰ μεγάλᾳ πλεονεκτήματα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, καὶ διὰ τοῦτο δυσηρεστήθησαν κατ' αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστερα διεπαγωγέθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ παρῆλθον δύο καὶ τρεῖς γενεαί· πλείστοι πολῖται ἠνυπόρησαν διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας· πλείστοι ἐκτῆσαντο κτήματα λαμπρὰ εἰς τὴν θρησκευτικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν Ἀῆμον, εἰς τὴν Ἰμβρόν, εἰς τὴν Εὐβοίαν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προσηλώθησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸ πολίτευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἐπῆλθε τοσαύτη εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀλλοίωσις. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθέους δὲν παρέσχε μὲν εἰς αὐτοὺς πολλὰ νέα δικαιώματα, διηυκόλυνεν ὁμῶς τὴν τῶν προϋπαρχόντων δικαιωμάτων ἐνέσκησιν, καὶ διὰ νέων συμφερόντων συνέδεσε τὴν πολιτείαν πρὸς τοὺς πολίτας. Ἐντεῦθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ μᾶλλον ἠγάπησαν τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς· καὶ περιφανῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθησαν κατὰ τε Σπαρτιατῶν, καὶ Θηβαίων, καὶ Χαλκιδέων, καὶ Αἰγινητῶν· καὶ ὅσω πλείότερον ἠγωνίζοντο καὶ ἐθριάζεον, τόσω πλείότερον ἐζήρετο τὸ φρόνημα αὐτῶν, ὥστε ἤδη ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν, καὶ πάντα ἀγῶνα νὰ ἀναλάβωσιν ἵνα ἀνασώσωσι τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὅσα ἐνέμοντο, ἀπὸ παντὸς οἰκείου ἢ ἀλλοτρίου δεσπότη, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἐκείνου δεσπότη, ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι τοσαύτας εἶχεν ἐπιφέρει συμφορὰς εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενεῖς.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἤδη ὅ,τι ἄλλοτε, καὶ ὅ,τι ἦτο ἔτι ἡ πολιτεία πλείστων ἄλλων ἐλληνικῶν φυλῶν· δὲν συνέκειτο δηλαδὴ ἀπὸ τινῶν ἑκατοντάδων προνομιούχων οἰκῶν καὶ πολλῶν

καταστροφῆς διεσώθησαν τινὲς τῶν κατοίκων, ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθον νέοι ἔποικοι.

Ὁ Δᾶτις λοιπὸν ἐξέπληρώσε τοιοῦτοτρόπως τὴν μίαν τῶν δύο ῥητῶν ἐντολῶν, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει, ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ, σεμνυνόμενος εὐλόγως ἐπὶ τῷ πρώτῳ κατορθώματι, εἶχε βεβαίως τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλει ἐκτελέσει καὶ τὸ ἕτερον. Μετὰ τινων ἡμερῶν ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρίᾳ, καὶ ἀφοῦ οἱ νεωστὶ γενόμενοι αἰχμάλωτοι μετεκομίσθησαν καὶ ἡσφαλίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, ὁ στρατὸς οὗτος ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν περίφημον λιμένα τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ συμβουλήν τοῦ Ἰππίου, ὅστις, εἰκοσιν ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξώσεως διατελέσας μακρὰν τῆς πατρίδος, ἐπάτησεν ἤδη αὖθις τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος, ὑπὸ ἀλλοφύλων, ὑπὸ πολεμίων, ὑπὸ βαρβάρων καταγόμενος. Τεσσαράκοντα καὶ ἐπτὰ ἔτη εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐποχῆς, νέος ἔτι ὢν, εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς Πεισιστράτου διαπεράσει, ὡς καὶ ἤδη, ἀπὸ τῆς Ἐρετρίας εἰς Μαραθῶνα (σελ. 281). Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον τότε ἦγεν ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μικρότερος τοῦ στρατοῦ, δι' οὗ ἤδη ὑπεστηρίζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ· καὶ ὅμως εἶχεν ἀρκέσει, ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς διαιρεθέντας καὶ ἀθυμήσαντας πολίτας, καὶ φέρῃ ἐν θριάμβῳ τὸν τύραννον εἰς Ἀθήνας. Πῶς ἦτο ἄρα δυνατόν νὰ ἀμφιβάλλῃ ὁ Ἰππίας περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ἀλλ' ἀμφέβαλλεν ὄνειρον φρικτὸν εἶχε παραστήσει εἰς τὴν τεταραγμένην αὐτοῦ φαντασίαν, αὐτὸν ἀσεβοῦντα τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν ἰδίαν μητέρα ἀσέβειαν· καὶ ἠγωνίζετο μὲν νὰ ἐρμηνεύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ὄνειρον, σημεῖα ὅμως δεινὰ ἕτερα ἐβασάνιζον τὴν συνείδησιν τοῦ μητρολοίου, ὅστις μετ' ὀλίγον ἔμελλε, διὰ πείρας πικρᾶς, νὰ διδαχθῇ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς οὓς ἤρχετο νὰ ἐπιβάλλῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων, ἦτο λαὸς ὅλως διάφορος τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἤρξε ποτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὁποίας ὁ Σόλων ἔθετο τὰ θεμέλια πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ἀπῆται καιρὸν τινα ἵνα παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε σκοπὸν νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν μεγάλην τῶν Ἀθηναίων ὁμάδα τρία ἀγαθὰ, ὧν πρότερον ἐστεροῦντο· τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὕλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εἰς τὰ πράγματα μετοχὴν, ἵνα, διὰ τῆς κοινῆς τῶν δυνάμεων τούτων ἐνεργείας, καταστήσῃ μὲν εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀγαπητὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν, καταστήσῃ δὲ δυνατὴν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς

χιλιάδων ἀνθρώπων, οἵτινες πολυειδῶς, ὑλικῶς, ἠθικῶς, πολιτικῶς καταπιεζόμενοι, οὐδένα εἶχον λόγον νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐνῶ οἱ ὀλίγοι δυνάσται, φοβούμενοι ἀδιαλείπτως τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν πολλῶν δυναστευομένων, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἥρκει νὰ διατηρήσωσι τὰ προνόμια αὐτῶν· ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο νῦν ἐξεναντίας ἐκ πολυαρίθμων πολιτῶν, οἵτινες, ὄντες ὅλοι ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ εὐποροῦντες ὅλοι ἢ τοῦλάχιστον ἔχοντες μυρίους τρόπους νὰ εὐπορήσωσι, συνέδεον τὴν φιλοτιμίαν, τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀναποσπᾶστως μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἦσαν ἔτι ἐν κρυπτῷ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰππίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη τῶν πολιτῶν ὁμὰς ἀπεστρέφετο μετὰ φρίκης τὴν ἐπάνοδον τοῦ τυράννου. Δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἀρκοῦντως τὰ καθέκαστα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, ἐπὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης χρόνων· ἀλλὰ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, οἵτινες φαίνονται τότε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρωταγωνιστοῦντες εἰς Ἀθήνας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Ξάνθιππος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ὁ Μιλτιάδης, τὸν ὅποῖον ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὡς δεσπότην τῆς θρηκτικῆς χειρσονήσου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὰς Ἀθήνας, τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Δάτιδος, μετὰ μακρὰν ὥπως οὖν διατριβὴν εἰς τὴν χειρσονήσον ἐκείνην, ὅπου κατὰ πρῶτον εἶχε στείλει αὐτὸν ὁ Ἰππίας, περὶ τὸ 517 ἢ 516 πρὸ Χριστοῦ, ἵνα κληρονομήσῃ τὴν τε περιουσίαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ οἰκιστοῦ Μιλτιάδου. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἐγίνωσκε κάλλιστα τὰ τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ μετὰ τοῦ ὁποῖου εἶχεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συνυπηρετήσῃ· καὶ πρὸς τούτοις, γινώσκων τὸν Δαρεῖον ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενον διὰ τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπιβουλήν, εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποδῇ χρησιμώτατος εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ φύσει καὶ θέσει ἦτο ἄλλοτριώτατος εἰς τὴν νέαν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως κατάστασιν. Ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθέους, καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰππίου, ὁ Μιλτιάδης δὲν εἶχεν οἰκειωθῇ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν

τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θεσμῶν μεταβολήν. Διατελέσας δὲ ἐπίτροπος τοῦ τυράννου εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, κυβερνήσας αὐτὴν ὡς δεσπότης ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς ἔργα πολεμικά, τὰ ὅποια περιποιοῦσι συνήθως εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς διαπρέποντας ἔξεις ἀποτόμους καὶ κυριαρχικὰς, ὁ Μιλτιάδης δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὰς ἐνεργείας καὶ εὐθύνας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Τραχὺς ὡς στρατιώτης καὶ ἀρχικὸς ὡς στρατηγός, θεώρει τὴν πόλιν ὡς στρατόπεδον, ὀφείλον πειθαρχίαν καὶ ὑποταγὴν τυφλὴν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ σώσῃ αὐτὸ ἄνδρα, οὐχὶ ὡς σύλλογον ἀνδρῶν ἐλευθέρων, οἵτινες ἐπιτρέπουσι μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἱκανώτερον, ἀλλὰ ἀπαιτοῦσι νὰ διεξάγῃ αὐτὴν κατὰ νόμους καὶ νὰ δίδῃ λόγον περὶ τῶν διεξαγομένων. Ὁ Μιλτιάδης ἐνὶ λόγῳ, καὶ τοι διαφέρων κατὰ τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς πολλὰ τοῦ Πεισιστράτου, ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ σχολήν, ἢ εἰς τὴν ταξιν τῶν ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων ἀνδρῶν, ὧν πρῶτιστος ὑπῆρξεν ὁ αἰμνῆστος Σόλων. Τινὲς τῶν Ἀθηναίων, ἔχοντες κτήματα ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήσῳ καὶ ὡς φαίνεται καταπιεσθέντες ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, εἶχον εἰσάξει αὐτὸν εἰς δίκην ἅμα ἐπανελθόντα εἰς Ἀθήνας· καὶ τότε μὲν ἀπελύθη τῆς κατηγορίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ προεχειρίσθη εἰς τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς πόλεως, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 490 καθ' ὃ ἐπῆρχετο ὁ Δᾶτις κατ' αὐτῆς· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἐξαίρετον σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν τῆς δημοκρατίας ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοι μὴ ἀγαπῶντες τὸν ἄνδρα, ἤξευρον ὅμως νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἄνευ τοῦ κινδύνου τούτου, ὁ Μιλτιάδης ἴσως οὐδέποτε ἤθελε προστατήσῃ τῆς πόλεως· τοῦλάχιστον, ἅμα παρελθόντος τοῦ κινδύνου, περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας· καὶ αὐτὸς, ὁ σωτὴρ τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος ὁ σωτὴρ ἐν Μαραθῶνι ἀναδειχθεὶς, ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν καταδίκων.

Ἄλλοις ὅλως ἦτο Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος. Ὁ Ξάνθιππος ἦτο φίλος καὶ συγγενὴς τοῦ Κλεισθένους, τοῦ ὁποίου εἶχε συζευχθῇ τὴν ἀνεψίαν Ἀγαρίστην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, Ἴπποκράτους. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ τοῦ Ἴπποκράτους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς ὑπῆρξαν λόγου ἄξιοι ἄνδρες· ἐπειδὴ πρὸς τοῦτοις ὁ Ξάνθιππος, καὶ τοι μὴ ἀνήκων εἰς τὸ γένος τῶν Ἀλκμαίωνιδων, διὰ κηδεστίας δὲ ἀπλῶς ὧν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένος, προῆλθεν

κατάρθωσε νὰ δεσμεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τὸν τοσοῦτον περὶ τοὺς ἔρωτας ἄστατον Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου· καὶ ἔγγονος ὡσαύτως τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἡ τοῦ Κλινίου σύζυγος Δαινομάχη, ἡ γεννήσασα τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν εὐφύεστατον ἄμα καὶ κακοτροπώτατον τῶν Ἑλλήνων. Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀλχμαιωνίδαι ἐπρώτευσαν διὰ τῶν κηδεστῶν αὐτῶν· καὶ ὁ πρῶτος τῶν περιωνύμων τούτων κηδεστῶν, ὁ Ἐάνθιππος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ᾔναι ἔνθερμος ὁπαδὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλχμαιωνίδου Κλεισθένους ρύθμισθείσης πολιτείας ἐν ἣ ἀνετράφη καὶ προήχθη, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὅστις οὔτε ἤξευρεν, οὔτε ἤθελε νὰ ἡξέυρη τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἴσως ὁ Ἐάνθιππος τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ· ἀλλ' ὁμως ἐστρατήγησεν ἐντίμως τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πολυθρύλητον ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν, ἐξέβαλε τῆς θρηκτικῆς χερσονήσου τοὺς Πέρσας, ἐκυρίευσεν τὴν Σηστόν καὶ θέσας οὕτω τὰ θεμέλια τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐτίμησε καὶ πιστῶς ὑπηρέτησεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἄνθρωποι νεώτεροι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ἐανθίππου· νεώτεροι δηλαδὴ ὅχι τόσο καθ' ἡλικίαν, ὅσον νεώτεροι καρποὶ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ πνεύματος. Οὔτε θεοὺς καὶ ἥρωας εἶχον γενάρχας, ὅπως ὁ Μιλτιάδης, «ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Αἰγίνης γεγονώς,» καθ' Ἡρόδοτον· οὔτε διὰ κηδεστίας εἶχον ταυτίσει τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ οὐδὲν ἦττον ἡρωϊκοῦ γένους τῶν Ἀλχμαιωνιδῶν, ὅπως ὁ Ἐάνθιππος. Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέους, ἦσαν ἀμφοτέρωτεροι μέσοι κατὰ τε τὸ γένος καὶ τὴν περιουσίαν πολῖται, ὥστε ἐξεπροσώπουν ἀκριβέστερον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἀμφοτέρωτεροι δὲν ἐπέβλήθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ὡς οἱ πρῶτοι, εἰς τὴν πολιτείαν, διὰ πλεονεκτημάτων ἀνεξαρτήτων τοῦ νέου πολιτεύματος, διὰ τοῦ γένους, διὰ τοῦ πλούτου, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῶν σπλάγγνων αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ χαρακτῆρες αὐτῶν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων διέφερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἡ φύσις αὐτῇ λαμβάνει τὸν κόπον νὰ γεννήσῃ ἐτοιμούς εἰς τὸ νὰ μεγαλουργήσωσι· διότι

ὁμῶς προδήλως εἰς τὰ πράγματα διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου οἴκου, ὁ Ξάνθιππος δύναται νὰ λογισθῇ ὡς κύριος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος. Ὁ δ' οἶκος οὗτος, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἵλκε τὸ γένος ἐκ τῶν πάλαι ποτὲ ἡγεμόνων τῆς χώρας, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀλκμαίωνος, τοῦ τελευταίου τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων (σελ. 240). Καθ' ὅλην τὴν ἐβδόμην καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα, οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπενήργησαν σπουδαιότατα εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, οὐ μόνον διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ διότι ἦσαν ἐκ τῶν συνετῶν ἐκείνων εὐπατριδῶν, οὔτινες, ὡς ὁ Σόλων, κατενόησαν τὰς νέας τῆς πολιτείας ἀνάγκας καὶ πρὸς ταύτας μεθῆρμοςαν ἐκάστοτε τὴν διαγωγὴν. Τοῦ πρώτου ἐκείνου Ἀλκμαίωνος ἀπόγονος ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις τῷ 612 πρὸ Χριστοῦ κατέβαλε τὴν στάσιν τοῦ δημαγωγοῦ Κύλωνος. Ὁ τοῦ Μεγακλέους τούτου υἱὸς Ἀλκμαίων, ἐστρατήγησε τῶν συμπολιτῶν, εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, ἐνίκησε τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὑπῆρξε φίλος τοῦ Σόλωνος καὶ φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ἐλθόντα εἰς Σάρδεις, νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ του ὅσα χρήματα ἡδύνατο διὰ μιᾶς μεθ' αὐτοῦ νὰ ἐκφέρῃ. Τούτου πάλιν τοῦ Ἀλκμαίωνος υἱὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ τυράννου τῶν Σικυωνίων Κλεισθένους Ἀγαρίστην, ἠῤῥξῃσε τὸν πλοῦτον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ διὰ τῆς μεγάλης περιουσίας ἣν ἔλαβε καὶ ἀνεδείχθη ὅτε μὲν ἀντίπαλος, ὅτε δὲ συνεργὸς τοῦ Πεισιστράτου. Τελευταῖον ὁ Κλεισθένης, ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ὑπῆρξεν ἴσως ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διότι ἀπῆλλαξε μὲν τὴν πόλιν τῶν τυράννων αὐτῆς, διέπραξε δὲ τὴν ἐπιτηδεῖαν ἐκείνην μεταρρυθμίσιν τοῦ πολιτεύματος δι' ἧς συνεπληρώθη ἄμα καὶ ἐνισχύθη τὸ ἔργον τοῦ Σόλωνος. Ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους, παύει ὁ οἶκος οὗτος ἀναδεικνύων ἰδίους μεγάλους ἄνδρας· διότι οὔτε ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱός, οὔτε ὁ τοῦ τελευταίου τούτου Μεγακλέους υἱός, Εὐρυπτόλεμος, διαπρέπουσιν ἐν τῇ τῶν Ἀθηναίων ἱστορίᾳ· ἀλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐξηκολούθησαν πρωτεύοντες διὰ τῶν γυναικῶν, διότι εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀνεψιᾶν τοῦ Κλεισθένους Ἀγαρίστην, ἡ δὲ Ἀγαρίστη αὕτη, ἔγκυος οὖσα, εἶδε κατ' ὄναρ ὅτι ἔτεκε λέοντα, καὶ ἔτεκε μετ' ὀλίγας ἡμέρας Περικλέα τὸν Ὀλύμπιον. Ἐγγονος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἀγαρίστης ταύτης Μεγακλέους ἦτο ἡ χαριστάτη ἐκείνη Ἰσοδίκη ἥτις

οὐχὶ διὰ παιδείας τινὸς καὶ πείρας ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ δι' ἐμφύτου συνέσεως διέκρινεν ἀμέσως τὰς τε παρούσας περιπλοκάς καὶ τὰς μελλούσας δυσκολίας, καὶ ἤξευρε πάντοτε τί πρέπει νὰ γίνη εἰς ἐκάστην περίστασιν. « Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχυρὸν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἐτέρου ἕξις θαυμάσαι· οἰκεία γὰρ ξυγγέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν, οὔτ' ἐπιμαθὼν, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής. . . καὶ τὸ ζῦμπαν εἶπεῖν, φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο, » λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἀμιμῇτῳ εἰκόني, ἣν ἔγραψε τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός. Ἦτο πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὕτω παράφορος πρὸς δόξαν καὶ πράξεων μεγάλων ὑπὸ φιλοτιμίας ἐραστής, ὥστε λέγεται, ὅτι τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα τοῦ Μιλτιάδου δὲν ἄφινεν αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, βέβαιον δὲ εἶναι, ὅτι ὅχι κύριον, ἀλλὰ μόνον σκοπὸν ὅλου τοῦ βίου ἔσχε πῶς νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ μεγαλοεργήσῃ, μηδενὸς πρὸς τοῦτο φειδόμενος τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ, εἴτε πονηροῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπιτηδειότατος ἀνεδείχθη εἰς ὅλα τὰ ποικίλα μηχανήματα, τὰ ὅποια εἶναι καταδεδικασμένος νὰ μεταχειρίζηται ὁ δημόσιος ἄνθρωπος ἐν ταῖς κοινοβουλευτικαῖς πολιτείαις, ἡξέυρων πῶς νὰ σχηματίσῃ, πῶς νὰ συντηρήσῃ, πῶς νὰ αὐξήσῃ, πῶς νὰ κυβερνήσῃ πολιτικὴν μερίδα, πῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀντίπαλον, παρευρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ δικαστήριον, γνωρίζων κατ' ὄνομα ὅλους σχεδὸν τοὺς πολίτας, ἔτοιμος πάντοτε νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς φίλους του καὶ ἔτοιμος νὰ ἐπιβουλεύσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ Ἀριστείδης οὔτε τὴν ὀξύνοϊαν, οὔτε τὴν ἐπίνοϊαν, οὔτε τὴν πρόνοϊαν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν. Ὁ Ἀριστείδης ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἐμπειρος, φιλόπατρις, ὅστις ἔπραττεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐκάστοτε καθήκον αὐτοῦ, καὶ ἀνεζήτηε ποῖον εἶναι τὸ καθήκον τοῦτο, ὀδηγούμενος ὑπὸ τῶν πιθανῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνέσεως, οὐχὶ περιαιυγαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκλάμψεων τοῦ ὑπερφυοῦς πνεύματος, δι' οὗ διακρίνονται οἱ καλούμενοι μεγάλοι ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ συνετὸς ἀνὴρ βαδίζει ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἄνθρωπος πορευόμενος πεφυλαγμένως ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, δι' ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἢ οὐδὲν ἢ ὀλίγον γνωρίζει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἀριστείδης. Ὁ μέγας ἀνὴρ βαδίζει διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀδιστακτικῶς καὶ θαρρούντως, φωταγωγοῦ-

μενος ὑπὸ ἀστέρος εἰς πάντα ἄλλον ἀφανοῦς· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἄμοιρος φιλοδοξίας ὁ Ἀριστείδης, διότι ἄνευ φιλοδοξίας τινός, οὐδὲν μέγα κατορθοῦται. Ἀλλ' ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους φιλοδοξία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέζητει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀρχήν, ἵνα δι' αὐτῆς μεγαλουργήσῃ· ἐπόθει τὴν ἀρχήν καὶ ὁ Ἀριστείδης, καὶ ἐπιτραπέϊσαν, διεξῆγεν αὐτὴν φιλοτίμως· ἀλλὰ περιέμενε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῆς οἰκείας τῶν συμπολιτῶν προαιρέσεως, μὴ ἀγωνιζόμενος ν' ἀρπάσῃ αὐτήν, μηδὲ διαιρῶν τὴν πόλιν εἰς δύο στρατόπεδα καὶ προσπαθῶν νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ ἐτέρου. Καθ' ὅλα λοιπὸν ταῦτα, δύναμιν φύσεως, δύναμιν φιλοδοξίας, δύναμιν ἐνεργείας, ἦτο ὁ Ἀριστείδης ὑποδεέστερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀριστείδης ἀρετὴν τινα, ἥς ὅλως ἐστερεῖτο ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἥς ἕνεκα ὁ πρῶτος κατέσχυσεν ἐπὶ τέλους τοῦ τοσοῦτον μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀντιπάλου. Εἶπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, μεταχειριζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀδιστάκτως καὶ βίαν καὶ ἀδικίαν. Τὸ δὲ δεινότερον, ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐξουσίας ἣν ἔλαβεν, ἵνα δωροδοκῇται ἀναφανδόν. Τοῦ Ἀριστείδου ἐξεναντίας τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος, κατέστη παροιμιῶδες ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Πολλὰκις διετέλεσεν ἄρχων· πολλάκις διαιτητὴς ἰδιωτικῶν δικῶν· ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθη ναύαρχος καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔταξε τοὺς φόρους τῶν συμμάχων, ὥστε μυρίας ἔσχεν ἀφορμὰς νὰ πλουτήσῃ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εὐρέθη ἄνθρωπος νὰ εἰπῇ ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἠδίκησεν, ἢ ἐβίασέ τινα, ἢ ἐμίανε τὰς χεῖρας σφετερισθεῖς χρήματα εἴτε δημόσια, εἴτε ἰδιωτικά. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Ἡρόδοτος, μνημονεύων τοῦ ἀνδρός λέγει· «τὸν ἐγὼ νενόμικα, πυνθανόμενος αὐτοῦ τὸν τρόπον, ἄριστον ἄνδρα γένεσθαι ἐν Ἀθήναις καὶ δικαιοτάτον.» Καὶ ἕτερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ Ῥόδιος ποιητὴς Τιμοκρέων, ἐπαινεῖ τὸν ἀγαθώτατον, τὸν λῶστον Ἀριστείδην, καθαπτόμενος πικρότατα τοῦ Θεμιστοκλέους.

Ἀλλ' εἰ τύγε Πausανίαν, ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις,
ἢ τύγε Λευτυχίδαν, ἐγὼ δ' Ἀριστείδαν ἐπαινέω
ἄνδρα ἱερῶν ἀπ' Ἀθανῶν
ἐλθεῖν ἕνα λῶστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆς ἤχθαρε Λατῶ,
ψεύσταν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεῖς οὐ κατὰ γεν
ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
τρὶ' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέων εἰς ὄλεθρον,
τοὺς μὲν κατάγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
ἀργυρίων ὑπόπλεως.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα οὔτε μοναδικὰ, οὔτε σπάνια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι. Παντοῦ καὶ πάντοτε κατὰ δυστυχίαν, ἄνδρες κατὰ ἄλλα θαυμαστοί, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς δωροδοκίας· οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Ἀριστείδαι ὑπῆρξαν αἰείποτε σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλ' ὅ,τι θεωροῦμεν τὰ μάλιστα ἀξιωμακτικόν καὶ χαρακτηριστικόν, εἶναι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέφερεν ἐπὶ τέλους περὶ τῶν δύο ἐκείνων τοσούτῳ ἀντιθέτων χαρακτήρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα εἰμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεπλήρωσε μὲν αἰείποτε τὸ καθήκον αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶχε βεβαίως ἴσον τοῦ Θεμιστοκλέους δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους ἐσεβάσθησαν, ἐτίμησαν καὶ ἡγάπησαν τὸν Ἀριστείδην ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πλείοτερον τοῦ Θεμιστοκλέους· τοσούτῳ εὐγενῆς ἦτο ἡ φύσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσαύτην εὐλάβειαν ἠσθάνετο πρὸς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα, τοσαύτην ἀκαταμάχτην ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν δωροδοκίαν. Ὡς αὐτῶς ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι πολλοὶ ἦσαν, ὡς μὴ ὦφελεν, ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ δωροδοκούμενοι πολιτικοὶ ἄνδρες· ἀλλ' ἅμα ἀνεφάνη ὁ αἰμνῆστος Γουλιέλμος Πίττ ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεδείχθη χρημάτων κρείσσων, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ γένους ἀξίωμα, οὔτε ὁ ἀκαταμέτρητος πλοῦτος, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οὔτε ἡ πρὸς τούτους βασιλικὴ εὐνοία ἰσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προτιμήσῃ, τῶν δωροδόκων ἐκείνων, τὸν χρηστὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὰ ὕψατα τῶν λειτουργημάτων καὶ μέχρι λατρείας νὰ σεβασθῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀληθῶς μεγάλων ἐθνῶν. Ὡς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενα, δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ταῦτα ἀμέτοχα ἀμαρτημάτων· ἀλλ' ἔχουσιν ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν πρὸς τὴν κακίαν καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐλάβειαν.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐπισημότατοι ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων, καθ' ὃν χρόνον ὁ περσικὸς στρατὸς ἀπέβη εἰς Μαραθῶνα· ἄνδρες, διὰ ποικίλων μὲν προαχθέντες τρόπων, ποικίλους δὲ ἔχοντες τοὺς χαρακτῆρας, ἀλλ' ἅπαντες ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν, πῶς νὰ δοξασθῶσι σώζοντες τὴν πατρίδα. Δὲν φαίνονται δὲ ἐξίσου ἀπ' ἀρχῆς καὶ οἱ τέσσαρες πρωταγωνιστήσαντες. Εἶδομεν ὅτι ἀπὸ Κλεισθέους, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον κατ' ἔτος δέκα στρατηγούς, ἓνα ἐξ ἐκάστης φυλῆς. Ἐκαστος μὲν τῶν

στρατηγῶν τούτων ἦτο μόνιμος ἡγεμὼν τῆς ἰδίας φυλῆς, καθ' ὅλον τὸ ἔτος, σύμπαντες δὲ ὁμοῦ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀλληλοδιαδόχως ἐνήργει μίαν ἡμέραν. Πλὴν δὲ τῶν δέκα τούτων στρατηγῶν, παρευρίσκετο ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὁ τρίτος τῶν ἰδίως λεγομένων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, ὅστις ὁμως ἄλλο δικαίωμα, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἄγειν τὴν δεξιὰν πτέρυγα καὶ τὸ ψηφίζειν ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ. Αἱ ἐκλογαὶ ἐνηργοῦντο ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄττικοῦ ἔτους, μικρὸν μετὰ τὰς θερινάς τοῦ ἡλίου τροπὰς, περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἰουνίου μηνός, ὥστε αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐγένοντο ἐνῷ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἰππίας ἐπλησίαζον ἤδη. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἀναμφισβητήτως δύο ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν τῶν τότε ἐκλεχθέντων· ἄδηλον δὲ ἂν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· τὸν τελευταῖον τοῦτον λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος στρατηγῆσαντα ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα λογιζεται ἀμφίβολον· βέβαιον δὲ εἶναι μόνον ὅτι ἀμφοτέροι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος. Τελευταῖον πολέμαρχος εἶχεν ἀναδειχθῇ ὁ Ἀφιδναῖος Καλλιμάχος, δηλαδή ὁ ἐξ Ἀφιδνης ἢ Ἀφιδνῶν, ἐνός τῶν δήμων τῆς Λεοντίδος φυλῆς.

Ἄμα ἀναγγελλέντος ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα, ἀντεπεξῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατός. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ συμπεράνωμεν εὐλόγως ὅτι ἡ κατὰπληξις δὲν ὑπῆρξε μικρὰ ἐν Ἀθήναις, ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ τὴν φήμην τῶν τε ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῆς προσφάτου ἀλώσεως τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας· λέγεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι διαφωνοῖαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τοῦ πρακτέου, ἂν δηλαδή συμφέρη νὰ ἐξέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ ἢ νὰ περιμείνωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ὑπόνοιαι τινες ἐκυκλοφόρουν περὶ προδοσίας. Ἄλλ' ἡ ἀμέσως ἐνεργηθεῖσα ἐξοδος τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα, καὶ ἡ καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα πραχθέντα παρατηρουμένη δραστηριότης καὶ περὶ τὰ κυριώτατα ὁμοφροσύνη, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπεκράτει φρόνημα νὰ ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας. Τῷόντι, ἔτι τῶν στρατηγῶν ὄντων ἐν τῷ ἔστει, ἀπεστάλη ὁ ταχυδρόμος Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Φειδιππίδης, φθάσας πεζὸς ἐντὸς 48 ὥρων εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἐφόρους εἰς τρόπον καταδεικνύοντα τὸ ἐν Ἀθήναις ἀναπτυχθὲν τότε πανελλήνιον πνεῦμα· διότι, ἀφοῦ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἵνα μὴ δουλω-

θῶσιν ὑπ' ἀνδρῶν βαρβάρων αἱ Ἀθηναί, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τοῖς Ἑλλησι, προσέθηκε τοὺς ἀξιωματημονεῦτους τούτους λόγους· «καὶ γὰρ Ἐρέτρια τέ νῦν ἡνδραπόδισται, καὶ πόλι λογίμῃ ἡ Ἑλλάς γέγονεν ἀσθενεστέρα»· παρέστησε δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ὡς γινόμενον ὅχι περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἥτις ἀπέβη ἤδη ἀσθενεστέρα, ἀπολέσασα πόλιν μίαν ἀξιόλογον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' εἶπον ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο ἀμέσως· διότι ἦτο ἐνάτη ἡμέρα τῆς σελήνης, ὑπὸ ἀρχαίου δὲ νόμου καὶ ἔθους ὑπάρχει ἀπηγορευμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύωσι, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸ τῆς πανσελήνου τετάρτου· ὑπέσχοντο ὁμως, ὅτι ἅμα μετὰ τὴν πανσέληνον θέλουσι δράμει εἰς τὴν Ἀττικὴν. Πῶς θέλομεν ἐξηγήσει τὴν τοιαύτην τῆς ἐκστρατείας τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἀναβολὴν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἡδύναντο νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῷ μεταξῷ, ὁ ὄλεθρος τῆς δευτέρας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους πόλεως; Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπεχείρησαν νὰ δικαιώσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ὑπηγόρευεν αἶσθημα θρησκευτικὸν ἀείποτε σεβαστόν. Σεβόμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς θρησκευτικὰς παντὸς ἔθνους πεποιθήσεις, οἰονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ δόγμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθους τὴν τήρησιν οἱ Σπαρτιάται πολλάκις παρέβησαν βραδύτερον· μάλιστα δὲ εὐλόγως ἡδύναντο νὰ παραβῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι, ἂν διὰ τὴν μικρολόγον ταύτην τήρησίν του, κατεστρέφετο ἡ δευτέρα ἐλληνικὴ πόλις, μέγας ἦτο ὁ κίνδυνος μήπως ἀπολεσθῇ ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, μετὰ δὲ τῆς αὐτονομίας πάθῃ καὶ τὸ θρησκευμα πληγὰς πολὺ καιριωτέρας τῆς ἐλαχίστου λόγου παρεκτροπῆς ἣν ἐφοβήθησαν ἤδη νὰ πράξωσιν οἱ Σπαρτιάται. Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι ὡς ἀπλὴν πρόφασιν προέτειναν τὸ ἔθος, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· διότι μετὰ πέντε ἡμέρας ἔδραμον τῶντι εἰς τὴν Ἀττικὴν· ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐξετίμησαν ἀποχρώντως τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὃν ὑφίστατο ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως ἡ ἰδία αὐτῶν πόλις, διότι, ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν εἶχον τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο αἶσθημα, δι' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν καὶ εἰς Μίλητον καὶ εἰς Ἐρέτριαν, μετὰ δέκα δὲ ἔτη, εὐρεθέντες πάλιν ἐγκαταλειμμένοι ἕνεκα τῆς ἀδιορθώτου νωθρότητος τῶν Σπαρτιατῶν καὶ δυνάμενοι, διὰ συνθήκης πρὸς τοὺς Πέρσας, οὐ μόνον τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀνασώσωσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ

πορισθῶσι πλεονεκτήματα, δὲν κατεδέχθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο, θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ ἀπάντησις, ἣν ἐκόμισεν ὁ Φειδιππίδης τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἡμέραν, ἐτάραξε μὲν τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπέφερε σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν. Διεφώνησαν μόνον περὶ τούτου, ἂν πρέπη νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τοὺς Πέρσας, ἢ νὰ περιμείνωσι τὴν ἄφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Μαραθῶνι, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φειδιππίδου, ὁ Μιλτιάδης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην, ὅτι συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς, καὶ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης συνετάχθησαν τέσσαρες ἐκ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐν οἷς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, καὶ ὁ Ἀριστείδης· ἀλλ' οἱ λοιποὶ πέντε δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ τὴν ὅλην τῆς πόλεως τύχην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπιζον πάντοτε εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῆς μεγάλης πελοποννησιακῆς πόλεως. Αἱ γνώμαι λοιπὸν ἐδιχοτομήθησαν, ὥστε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὅστις, καθὰ πρὸ μικροῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν, εἶχεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν. Τότε ὁ Μιλτιάδης, προσελθὼν πρὸς τὸν Καλλιμάχον, ἐξήγησεν αὐτῷ, ὅτι ἂν ἀναβάλωσι τὸν ἀγῶνα ὑπάρχει κίνδυνος, μήπως ἄνθρωποι δειλοὶ ἢ προδόται, λάβωσιν ἐκ τούτου καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ἰππίου, καὶ ἐπέλθῃ τοιουτοτρόπως διαίρεσις ὀλεθρία μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων· ἐνῶ ἂν πολεμήσωσιν ἐνόςῃ εἶναι ἡνωμένοι, αὐτὸς ἐγγυᾶται περὶ τῆς νίκης. Καὶ ἐξάπτων ἐπὶ μᾶλλον τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ πολεμάρχου, ὁ Μιλτιάδης προσέθηκεν ἐπιτηδεύς, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Καλλιμάχου δηλαδὴ, ἐξαρτᾶται σήμερον ἢ νὰ καταδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας, καὶ οὐ μόνον ἐλευθέρας, ἀλλὰ πρῶτην νὰ ἀναδείξῃ πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, καταλείπων ἀείμνηστον ὄνομα εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Ὁ χρηστός πολέμαρχος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ῥαγδαῖα ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀνδρὸς περιωνύμου ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ· καὶ, προστεθείσης τῆς γνώμης αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ τὸν Μιλτιάδην, ἀπεφασίσθη ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοὶ ἀποφασισθέντος τούτου, καὶ τοὶ ἐπιτρεψάντων ὅλων τῶν ἄλλων στρατηγῶν τὸ ἴδιον τῆς στρατηγίας δικαίωμα εἰς τὸν Μιλτιάδην, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὅσον ἕνασι μόνον τοῦ ὅλου στρατοῦ ἡγεμόνα, ἡ μάχη οὐδὲν ἥττον δὲν συνεκροτήθη εἰμὴ καθ' ἣν ἡμέραν ἐπῆλθε κατὰ

νόμον ἢ σειρὰ τῆς ἰδίας τοῦ Μιλτιάδου στρατηγίας, ἥτις ἦτο ἡ δεκάτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Ἀθηνῶν ἡμέρα, ὥστε συνέβη πάντοτε ἀναβολή τις, τοῦτο δὲ ἴσως διότι ἐδέησε νὰ γίνωσιν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπαραίτητοί τινες παρασκευαί καὶ ἀσκήσεις.

Ἐπῆλθε δ' ἐν τούτοις γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους· ἐν μιᾷ τῶν κρίσιμων ἐκεῖνων ἡμερῶν, ἐνῶ, ἡθροισμένοι ολίγοι αὐτοὶ περὶ Μαραθῶνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ἐγκαταλειμμένοι, δὲν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ τὰ ἄπειρα τῶν πολεμίων τάγματα καὶ πλοῖα, ἔμαθον αἰφνης ὅτι ἀπὸ Πάρνηθος καὶ Δεκελείας κατέρχονται, εὐθὺ πρὸς τὸν Μαραθῶνα βαδίζοντες, ὅπλῃται 1000· ἦσαν δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἅπαντα τῶν Πλαταιέων ἡ δύνამις, οἵτινες ἦλθον, αὐτοὶ μόνον Ἑλλήνων, αὐθόρμητοι, ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ μεγάλου ἐκεῖνου ἀγῶνος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἐν Μαραθῶνι προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ τῶν Πλαταιέων αὐτῶν, οἵτινες, πρὸ εἰκοσιν ἐτῶν ἀπαλλαγέντες τῆς καταθλιπτικῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, τῇ τῶν Ἀθηναίων συνδρομῇ, ἂν οὗτοι ἐνικῶντο ἤδη, ἤθελον ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν φιλέκδικον τῶν πρώτων διάκρισιν· οὐδὲν ἤττον ἀνέλαβον ἀγῶνα παρόντα καὶ φοβερόν, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἦτο μέλλων καὶ ἄδηλος· διὸ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔδραμον εἰς Μαραθῶνα, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὴν βραδύτερον διὰ πολλῶν τιμῶν καὶ προνομίων.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης τῶν Πλαταιέων, ἡ ὅλη ἑλληνικὴ δύναμις συνεποσώθη εἰς 10 ἢ τὸ πολὺ 11 χιλιάδας ὀπλιτῶν, ἐνῶ ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυπληθέστερος. Συγγραφεῖς μεταγενέστεροι ἀνεβίβασαν τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ μὲν εἰς 110,000, οἱ δὲ εἰς 300,000, οἱ δὲ εἰς 500, οἱ δὲ καὶ εἰς 600 χιλιάδας. Οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἀριθμοὶ εἶναι προδήλως ὑπερβολικοί, δὲν ἔχομεν δὲ τρόπον νὰ βεβαιώσωμεν ἂν καὶ ὁ πρῶτος ᾖναι ἀκριβής. Ὁ πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει τὴν δύναμιν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, λέγει μόνον αὐτὸν « πολλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον. » Λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ περσικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ 600 τριήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, πλὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κωπηλατῶν, ἡδύναντο νὰ μετακομισθῶσι 30 ἕως 40,000 ἀνδρῶν· ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει καὶ φορτηγῶν, ἰδίως ἱππαγωγῶν πλοίων, τῶν ὁποίων δὲν ὀρίζει τὸν ἀριθμόν. Πλὴν τούτου, ὁ περσικὸς στρατὸς, προσέλαβεν ἐπικουρίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελά-

γους, ἂν καὶ ἄφ' ἐτέρου ἴσως ἀπώλεσε τινὰ τῶν πλοίων, κατὰ τὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν. Ὡστε οὐδεμίαν ἔχομεν ἀσφαλῆ ὑπολογισμῶν βάσιν, καὶ πᾶσαι αἱ ἄχρι τοῦδε γινόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ ὀρισθῇ ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν Περσῶν ἀπέβησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αὐθαίρετοι. Εἰς πᾶσαν ὁμως περίστασιν, καὶ ἐκ μόνου τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῶν 600 τριήρων καθίσταται βέβαιον, ὅτι ἂν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς περιέπεσον εἰς ὑπερβολὰς, ἄφ' ἐτέρου οἱ Πέρσαι ἦσαν ὁμολογουμένως, ὡς προείπομεν, πολλαπλάσιοι τῶν Ἑλλήνων. Ὡς τεκμήριόν τι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀληθειῶν δύναται ἴσως, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, νὰ χρησιμεύσῃ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὀριζόμενος. Πέρσαι μὲν ἔπεσον κατ' αὐτὸν 6,400, ἐνῶ ὁ Ῥωμαῖος Ἰουστίνος, ὁ ἀναβιβάσας εἰς 600,000 ἀνδρῶν τὸν περσικὸν στρατὸν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιφέρῃ ὅτι ἔπεσον ἐξ αὐτῶν 200,000. Ἕλληνες δὲ δὲν ἔπεσον εἰμὴ 192 ἄνδρες. Ἀξίον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐνῶ, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ Ἰππίας ἀπεβίβασε τοὺς Πέρσας εἰς Μαραθῶνα, ὅχι μόνον διότι τὸ πεδῖον τοῦτο ἦτο πλησιέστατον εἰς τὴν Ἐρέτριαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἵππικου, ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ ἵππικὸν οὐδόλως ἀναφέρεται.

Ἡ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ἣ προέκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἡ τύχη, κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Διακρίας (σελ. 237), εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζει μετὴν θάλασσαν ὁ εἰς ταύτην κατερχόμενος Βριλησσός. Κολπουταὶ δὲ ἐνταῦθα ἡ παραλία ἐν εἶδει ἡμισελήνου, ἥς τὸ βόρειον ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα ἡ καλουμένη Κυνόςουρα, τὸ δὲ μεσημβρινόν, ἡ βορειανατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἐπίσης καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἀπλούμενον μαραθωνικὸν πεδῖον κυρτοῦται ἐν εἶδει ἡμισελήνου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὁρέων τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τοῦ Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ μὲν πρὸς μεσημβρίαν Ἀργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρᾳ ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος), τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς, Κοτρόνι, τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν, Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὸ βορειανατολικόν, Δρακονέρι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόςουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος). Τὸ τοιοῦτοτρόπως ὀριζόμενον πεδῖον ἔχει πλάτος, ἀπὸ ἄρκτου πρὸς μεσημ-

βρίαν, 6 ἀγγλικῶν μιλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων, ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ δὲν ἔχει σήμερον ὅπως εἶχε τὸ πάλαι καὶ μέχρι πρό τιнос χρόνου, ὅτε μέγα ἔλος ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον βορειανατολικὸν τοῦ πεδίου μέρος, μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τῆς ἄκρας Κυνοσοῦρας· ἔλος τὸ ὅποῖον ἀπεξηράνθη σήμερον. Τὸ πάλαι λοιπὸν, ὅτε, ὡς καὶ μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὑπῆρχεν ἔτι τὸ ἔλος τοῦτο, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου ὑπῆρχεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοσοῦτῳ στενότερον, ὅσῳ καὶ περὶ τὸ μεσημβρινοδυτικώτερον τοῦ πεδίου κεῖται ἔλος ἕτερον, εἰ καὶ τοῦ πρώτου μικρότερον. Τὸ δ' ἡμικύκλιον ἐκεῖνο ὁρεινὸν τεῖχος, δι' οὗ περιφράσσεται τὸ μαραθωνικὸν πεδίων, ἔχει τέσσαρας πύλας, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἡ πόλις Προβάλινθος, φέρει διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ, καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον Ἀργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν μεσόγαιαν, καὶ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς Ἀθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενοτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας, περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ὁδὸς δευτέρα, ἀπότομος, ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κρημνὸν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ἄγει εἰς τὸ χωρίον Σταμάτα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κηφισιάν, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν Ἀθηνῶν· ἐν τῇ πεπιεσμένη ταύτῃ κοιλάδι, μεταξὺ Ἀργαλίκι καὶ Κοτρόνι, ἔκειτο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἃν καὶ ὑπάρχωσί τινες οἱ διστάζοντες περὶ τούτου. Τῶντι, μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγούμενης, πολὺ δὲ ταύτης εὐρυτέρα καὶ εὐφορωτέρα, ἐν ἣ κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλάδος ταύτης μέρος σώζονται ἐρείπια, φέροντα ἄχρι τοῦδε τὸ τῆς Οἰνός ὄνομα, ὥστε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνός, μία τῶν 4 πόλεων τῆς τοῦ Μαραθῶνος χώρας. Εἰσὶ δὲ τινες οἱ φρονούντες, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι, ἀλλὰ κατωτέρω, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εὐρίσκεται τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος, ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βρανᾶ, ἥτις εἶναι τοσοῦτῳ συνεσταλμένη, ὥστε δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἡδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ πόλιν, καὶ μάλιστα τὴν πασῶν ἀξιολογώτεραν. Τελευταῖον, μεταξὺ πάλιν τοῦ ὄρους Σταυ-

ροκοράκι, καὶ τοῦ μεγάλου ἔλους, ὑπάρχει ἐτέρα πύλη στενή, ὅπου εἶναι σήμερον τὸ λεγόμενον Κάτω Σοῦλι, καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ Τρικόρυθος.

Κατὰ τὰς ἐννέα ἡμέρας, τὰς διελθούσας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἄστεος, οὗτοι ἐστρατοπεδεύον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ χώρου τινὸς καθωσιωμένου εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομαζομένου Ἡράκλειον. Ἐν τῷ αὐτῷ τοῦ χρόνου διαστήματι, οἱ Πέρσαι διετέλεσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, πλησίον τοῦ στόλου αὐτῶν. Ἄν μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, διατὶ οἱ Ἕλληνες ἀνέβαλον ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας τὸν ἀγῶνα, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐξηγηθῇ, διατὶ καὶ οἱ Πέρσαι ἠπράκτησαν ἐπὶ τοσοῦτον, καὶ διατὶ, ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν ἔπεμψαν τοῦλάχιστον μέρος τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν εἰς Φάληρον, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν ἀμέσως τὸ ἄστυ καὶ ἀναγκάσωσιν οὕτω τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαιρέσωσι τὴν καὶ ἄλλως μικρὰν αὐτῶν δύναμιν. Ὅπωςδὴποτε, τὴν δεκάτην ἡμέραν, ἣτις ἦτο μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ σепτεμβρίου μηνὸς τοῦ 490 ἔτους, οἱ μὲν Ἕλληνες παρετάχθησαν, ἀπὸ πρωΐας ὡς ἐπὶ μάχην, εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, καὶ, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι μέχρι τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι· οἱ δὲ Πέρσαι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τὸ βορειανατολικώτερον τοῦ πεδίου, ἀπὸ τοῦ μικροῦ ἔλους μέχρι τῆς ἀνατολικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, ἔχοντες μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ πολυαριθμοῦ αὐτῶν στόλου, ἔχοντες ὅμως τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἐν μέρει ὀπίσθεν αὐτῶν ἦτο τὸ μέγα ἔλος. Τὸ ἐν τῷ μεταξύ τῶν δύο στρατῶν διάστημα ἦτο 5000 περίπου ποδῶν. Τὸ κράτιστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἦτοι οἱ ἰθαγενεῖς Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, παρετάχθη ἐν τῷ κέντρῳ, ὅπερ ἐλογίζετο ὡς ἡ ἐντιμοτάτη θέσις, ἐν ἣ ἴστατο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὁσάκις παρευρίσκειτο εἰς τὴν μάχην. Κατὰ τοῦτο, ὁ περσικὸς στρατός, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, ἐνθυμίζει τὸν τουρκικόν, τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ τουρκικόν, ὅτε οἱ Σουλτάνοι ἐστράτευον αὐτοπροσώπως, ἄγοντες τὰ ἀκάθεκτα τῶν γενιτσάρων τάγματα· διότι τότε τὰ μὲν στίφη τῆς Ρούμελης ἐπέιχον τὸ ἀριστερόν κέρας, τὰ δ' Ἀσιανὰ τὸ δεξιόν, ἐν τῷ μέσῳ ἴσταντο οἱ γενίτσαροι, καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου ὁ Σουλτάνος ἢ ὁ μέγας Βεζίρης, περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν σπαχίδων. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξεναντίας ἐντιμοτάτη ἦτο ἡ δεξιὰ πτέρυξ, ἥς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προί-

ἀνδρῶν ὄπλα, κράνη, θώρακες, κνημίδες, ἀσφαλῆ, ὥστε τὰ βέλη ἔπεσον ἢ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ χαλκοῦ ἀνενδότου· καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἔτι λεπτῶν, ἐπέσκηψαν οἱ ὀπλίται ἐπὶ τὸ περσικὸν μέτωπον. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἂν καὶ ὁ ὀπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἐλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἐλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀραιότατον· ναὶ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγει ὁ καρτερικὸς Ἀριστείδης, ἐνταῦθα ἠγωνίζετο, ἂν μὴ ἐστρατήγει, ὁ φιλότιμος Θερμοπύλῃς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἐτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχιμώτατοι καὶ κάλλιον ὀπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσῳ πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὐταὶ μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκαι, κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Αἱ δύο ἐλληνικαὶ πτέρυγες δὲν ἐπτοήθησαν ὡς ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ· καὶ πυκνότερον μὲν τοῦ κέντρου συγκεκροτημέναι, ὑποδεεστέρους δ' ἔχουσαι τοὺς ἀντιπάλους, ἐπέμενον πιέζουσαι καὶ κόπτουσαι αὐτοὺς, μέχρις οὗ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν. Ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξηκολούθησε τὴν δίωξιν, ἀλλὰ, συναγαγὼν ἀμέσως ἀμφοτέρω τὰ κέρα, ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸ νικηφόρον περσικὸν κέντρον· ἀνακουφισθέντες δ' ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὀπλίται τῆς Λεοντίδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος, συνέθεντο αὖθις τὰς διαρραγείσας αὐτῶν τάξεις, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, πανταχόθεν οὕτω προσβληθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι καὶ ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγὴν. Τότε ὁ Μιλτιάδης διέταξε δίωξιν γενικὴν· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἀπωλέσθησαν περιπεσόντες εἰς τὸ μέγα ἔλος, οἱ δὲ πλείότεροι κατέφυγον εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδραμόντες ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ κρατήσωσι καὶ νὰ πυρπολήσωσι τὰ πλοῖα· διὸ νέος καὶ δεινότατος συνέβη περὶ τὴν παραλίαν ἀγών· καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπесε μὲν ὁ γενναῖος πολέμαρχος Καλλιμάχος, ἔπесε δὲ εἰς τῶν στρατηγῶν, Σπησίλαος ὁ Θρασύλου. Ἐνταῦθα, Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, ὁ τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου ἀδελφός, ἀρπάσας ἐν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπεκόπη τὴν χεῖρα διὰ πελέκως· ἐνταῦθα ἀπέθανον καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι, πολλοὶ τε καὶ ὀνομαστοί. Οἱ δὲ πολέμιοι, ἀπὸ τῶν νηῶν μαχόμενοι, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐκυρίευσαν εἰμὴ ἑπτὰ πλοῖα· ἀλλ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον, καὶ ἅπασαι αἱ ἀποσκευαί, καὶ ἅπαντες οἱ ἵπποι περιέπεσαν εἰς χεῖρας αὐτῶν· νεκροὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν 6400 ἐκάλυπτον τὸ πεδίων τῆς μάχης.

στατο ὁ πολέμαρχος Καλλιμάχος· οἱ ὀπλῖται ἐτάσσοντο κατὰ φυλάς, αἱ δὲ φυλαί, ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, καθ' ὃν ἔλαβον τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀριθμόν· διότι κατὰ πᾶν ἔτος ὠρίζετο διὰ κλήρου ἡ σειρὰ ἐκάστης φυλῆς, καὶ κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην ἐτάσσοντο εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις· τελευταῖοι πρὸς ἀριστερὰν ἴσταντο οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀεΐμνηστον. Ὁ Μιλτιάδης ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξισώσῃ τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον, ἵνα μὴ κυκλωθῇ· ἐπὶ δὲ τούτῳ, μὴ ἔχων ἀποχρῶσαν δύναμιν, ἠναγκάσθη νὰ ἀραιώσῃ τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὅπου ἴσταντο ἰδίως αἱ δύο φυλαί, Λεοντίς καὶ Ἀντιοχίς, καὶ ὧν τῆς τελευταίας ἐστρατήγει ὁ Ἀριστείδης, νὰ πυκνώσῃ δὲ ὅσον ἐνδέχεται τὰς δύο πτέρυγας, ἵνα δι' αὐτῶν μάλιστα κατισχύσῃ. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο κυρίως ἐξ ὀπλιτῶν· παρῆσαν δὲ καὶ τινες δοῦλοι εἴτε ψιλῶς ὀπλισμένοι, εἴτε καὶ ἄοπλοι ἀπλῶς ὑπηρεταί, ἀλλ' οὔτε τοξότας εἶχεν, οὔτε ἵππικόν. Πολλοὺς ἵππεῖς δὲν ἠδυνήθησαν βεβαίως οὔτε οἱ Πέρσαι νὰ μεταφέρωσι, διὰ θαλάσσης, ἐξ Ἀσίας· ἀλλ' εἶχον πάντως ἴλας τινάς· καὶ ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας θέσεως εἰς ἣν ἴσταντο, κάλλιστα δυνάμενοι νὰ καταμετρήσωσι τὴν περὶ τὰ ἄνω τοῦ πεδίου μετεωριζομένην εὐάριθμον φάλαγγα τοῦ Μιλτιάδου, καὶ βλέποντες αὐτὴν μὴ ἔχουσαν παντάπασιν ἵππικόν, μετὰ πλείστης ἀναμφιβόλως πεποιθήσεως ἀπεξεδέχοντο τὴν ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν προτέρων θριάμβων.

Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἔθος, ὁ πολέμαρχος προσήνεγκε πρὸ πάντων θυσίαν εὐλαβῇ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ πολέμου· τὰ δ' ἱερὰ ἀπέβησαν αἷσια. Τότε ὁ Μιλτιάδης ἠγόρευσε πρὸς τοὺς ὀπλίτας καὶ παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὸ πολλάκις βεβαίως καὶ πρότερον ἐξηγηθὲν, ὅτι δέον νὰ ἐπέλθωσι δρομαῖοι ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, *au pas de charge*, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ ὁ Γάλλος στρατηγός, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ἀπὸ τῶν ἱππέων καὶ τῶν τοξοτῶν βλάβην· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀντήχησεν ὁ παιὰν, καὶ ἐσήμανον αἱ σάλπιγγες, καὶ προετάθησαν αἱ ἀσπίδες, καὶ ἐξώρμησεν ὡς καταρράκτης ἡ φάλαγξ. Οἱ Πέρσαι, οὔτινες καὶ πρότερον ὀλιγώρως εἶχον πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ἠπόρησαν ἤδη ἔτι μᾶλλον, βλέποντες τοὺς ὀλίγους ἐκεῖνους ἄνδρας, ἐπελαύνοντας ἄνευ ἵππικοῦ καὶ τοξευμάτων, καὶ ὑπέλαβον αὐτοὺς ὑπὸ μανίας τινὸς ὀλεθρίας καταληφθέντας. Ἐξετοξεύσαν δὲ ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν βελῶν ἀναριθμήτων· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτο ψιλὴ, τὰ δ' ἀμυντικὰ τῶν

Καὶ ἦν ἤδη μεσημβρία· τὰ δὲ πέριξ ὄρη ἀντήχουν ὑπὸ τῶν ἀλαλαγμῶν τῆς ἀγαλλιάσεως τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ὅς τις, ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐθεώρει ἀπερχόμενον ἄπρακτον ἐκ τῆς ἱερᾶς πατρίδος τὸν πολυάριθμόν ἐκείνον στόλον, ὅτε αἰφνης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, σημεῖον ἐγένετο, ὅτι ὁ στόλος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς παραλίας, ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιον μᾶλλον φαίνεται κωπηλατῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ κατέστη πρόδηλος, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κάμψῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην καὶ, προσελθὼν εἰς Φάληρον, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ ἀπεστερημένον πάσης ἀμύνης ἄστν. Ὁ νικηφόρος ἐλληνικὸς στρατὸς ἐξεπλάγῃ ὑπὸ τῆς ἀγγελίας ταύτης· μόλις κατίσχυσε τοῦ ἐνὸς κινδύνου, καὶ ἰδοὺ προέκυπτεν ἕτερος. Ἀλλ' ὁ Μιλτιάδης ἀπεφάσισεν ἀμέσως περὶ τοῦ πρακτέου. Διατάξας τὸν Ἀριστείδην νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τῶν ὀπλιτῶν τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς, πρὸς φύλαξιν τῆς λείας, τῶν τροπαίων καὶ τῶν πληγωμένων, αὐτὸς, μετὰ τῶν λοιπῶν 9 φυλῶν καὶ μετὰ τῶν Πλαταιέων, ὤρμησε δρομαίως διὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ χωρίου Σταμάτα καὶ τῆς Κηφισιάς, πρὸς τὸ ἄστν, ὅπου ἐφθασε, περὶ λύχνων ἀφᾶς, καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς Κυνόσαργες, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς Ἀθήνας, διότι, ἅμα μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ὀπλίτης, φέρων ἔτι, ὡς λέγεται, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὴν πόλιν καὶ δούς εἰς τοὺς ἄρχοντας τὴν χαροποιὴν ἀγγελίαν, ἔπεσε νεκρὸς ἐκ τοῦ κόπου. Τὴν δ' ἀγγελίαν τοῦ νέου κινδύνου ἐκόμισεν αὐτὸς ὁλόκληρος ὁ στρατὸς· στρατὸς αἰμνηστος καὶ θαυμαστός διὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἄσκησιν καὶ τὰ ἀθλητικὰ αὐτοῦ σῶματα. Ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι μεσημβρίας, ἡγωνίσθη ἀγῶνα φοβερὸν πρὸς ἀντιπάλους πολλαπλασίους, καὶ μόλις κατισχύσας, ἰδοὺ ἐπιχειρεῖ, ἐπὶ τῇ φωνῇ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὁδοιπορίαν μακράν καὶ δύσβατον, ὁδοιπορίαν ἐπτὰ τοῦλάχιστον ὥρων, ἵνα προκαταλάβῃ τὸ κινδυνεῦον ἄστν. Ὁ περσικὸς στόλος δὲν ἐφθασεν εἰμὴ διὰ νυκτὸς εἰς Φάληρον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, ἰδὼν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸ Κυνόσαργες, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλευμάτος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶχεν ἤδη παντάπασιν ἱππικόν. Ὁ Δᾶτις λοιπὸν καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ φέροντες ἄλλα τρόπαια εἰμὴ τὴν ἀπὸ Νάξου λείαν καὶ τοὺς Ἑρετριοῖς αἰχαλώτους, οὓς παρέλαβον ἐξ Αἰγυλίας, καὶ τοὺς ὁποίους, προσελθόντας εἰς Σοῦσα, δὲν ἐκακοποίησεν ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος, ἀλλὰ κατέστησεν εἰς Ἀρδέρικκην, θέσιν ἀπέχουσαν 220 στά-

δια ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ταύτης. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης αὐτοῦ, καὶ ὁ Ἰππίας, ἃν καὶ ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ἔπεσεν ὁ προδότης ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ.

Τὸ ἐσπέρας τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέπλευσεν ἐκ Φαλήρου ὁ περσικὸς στόλος προσῆλθεν ἢ τῶν Σπαρτιατῶν ἐπικουρία· ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν ἦτο ἀξία τῆς πρώτης ἐλληνικῆς πόλεως, διότι συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 2000 μόνον, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Ἑρέτριαν 4000· καὶ οὐδὲ ἤγετο ὑπὸ τινος τῶν βασιλέων, τοῦ Κλεομένους ἢ τοῦ Λεωτυχίδου. Ἄλλ' οἱ ἐκπεμφθέντες ἄνδρες ἔδειξαν τοῦλάχιστον θαυμαστὴν προθυμίαν ἵνα προφθάσωσιν εἰς τὴν μάχην· διότι ἀναχωρήσαντες ἐκ Σπάρτης τὴν ἐπιούσαν τῆς πανσελήνου, καὶ μετὰ παραδόξου βαδίσαντες ταχύτητος, ἔφθασαν τριταῖοι εἰς τὴν Ἀττικὴν. Λυπηθέντες δὲ διότι ὑπέρρησαν, δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἐπήνεσαν τὸ ἔργον τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ ἔργον ἦτο τῶντι μέγα· ἡ πατρίς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἔτι ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς ταύτην τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φορὰν νικήσαντες ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Πέρσας, τοσούτῳ μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκέσει ἵνα κατισχύσῃ τῆς πολυαριθμοῦ ἐκείνης στρατιᾶς. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν διςχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα οἷου κλέους ἤθελε στερηθῇ τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, οἷαν ζημίαν ἤθελε πάθει ἡ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι, ἡττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας, ἀπεστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, καθ' ὃ τοσαῦτα ἐμεγαλούργησαν εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης, μετ' ἀγαλλιάσεως δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν μνήμην τοῦ κατορθώματος δι' οὗ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὅποια ἄρᾳ γε ὑπῆρξε τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐφροσύνη. Τὴν εὐφροσύνην ταύτην ἐπεδείξαντο πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς Ἀρτεμιν τὴν ἀγροτέραν τοσαύτας αἰγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἐχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροπολογήθη μὲν ἤδη κατὰ τι διὰ ψηφίσματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, προσενεγκόντος εἰς τὴν θεὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς αὐτῆς θυσίαν αἰγῶν 500, ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι ἡ αὐτὴ θυσία θέλει ἐπαναλαμβάνεσθαι κατ' ἔτος τὴν ἐορτὴν ταύτην, εἰς αἰῶνιον μνημόσυνον

κυριωτάτην τῶν Ἀθηναίων πανήγυριν, ὁ κήρυξ ὁ Ἀθηναῖος αἰέποτε ἔκτοτε κατηύχετο « ἅμα τε Ἀθηναίοισι λέγων γίνεσθαι ἀγαθὰ καὶ Πλαταιεῦσι. » Καὶ οὐδ' οἱ δοῦλοι οἱ πεσόντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἐλθσμονήθησαν, ἀλλὰ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Οἱ Μαραθῶνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων, τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὥρισαν βραβεῖον εἰς τὸν ὅστις ποιήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ προκειμένου ἄθλου ἐγκώμιον· καὶ συνηγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραβείου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σιμωνίδης· τοῦ δὲ Σιμωνίδου ἡ ἐλεγεία ἐπροσιμιάζεν ὡς ἐξῆς·

Εἰ δ' ἄρα τιμῆσαι, θύγατερ Διὸς, ὅστις ἄριστος,
δῆμος Ἀθηναίων ἐξετέλεσσα μόνος·

καὶ ὁ δῆμος Ἀθηναίων εὐρών φυσικῶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε δίκαιον, αὐτῷ ἀπένειμε τὸ βραβεῖον. Ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος, ἂν ἡττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παραμυθίαν, ὅτι, εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου, διέπρεψεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ τελεσθέντι πραγματικῷ ἀγῶνι, πλησίον τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυνεγεύρου, τοσοῦτον περιφανῶς, ὥστε μετὰ 40 ἐνιαυτοὺς, τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει ἔτι τὴν εὐδόκιμον ἀλκήν, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων, ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα ἐποίησε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον σύναμα τοῦτο ἐπίγραμμα ἔλεγεν·

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μῆδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου, ἴδιον κατεσκευάσθη μνημεῖον τοῦ Μιλτιάδου, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ἀποδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἥς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἤξιώθη. Πλὴν τούτου, ἀπεφασίσθη, ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ θέλει ἀνατεθῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, πλησίον τῶν εἰκόνων τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, οἵτινες ἐτιμῶντο ὡς οἱ πρῶτοι σωτῆρες τῆς πόλεως· ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἀπὸ τῆς λείας τῆς μάχης, θέλει ποιηθῇ χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριὰς καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τοὺς Δελφοὺς. Τιμαὶ αὗται μεγάλαι καὶ ἱκαναὶ βεβαίως νὰ καταστή-

τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πᾶν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκήν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα, περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπονεθῆ διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, καὶ οὐδὲν ἥττον εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν συνδρομὴν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κατ' ἔτος θέλει τελεῖται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ, θυσία καὶ λαμπαδηδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἥς τὸ ἐπίγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Κεῖου Σιμωνίδου, εἶχεν οὕτω·

Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρχάδα, τὸν κατὰ Μῆδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης.

Πρὸς τοῦτοίς ἡ δεκάτῃ τῆς λείας ἀφιέρωθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἀρτεμιν. Τοσούτῳ δὲ πολῦτιμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη, ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς, κατεσκευάσε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκοῦν τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἴστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαῖ αὐτοῦ τε τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφοὺς, ὅπου πρὸς τούτοις κατεσκευάσθη θησαυρὸς, διὰ τε ταῦτα καὶ πάντα τὰ μετέπειτα ἀναθήματα τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ἀπὸ τοῦ μεριδίου τῆς Ἀρτέμιδος ὠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας. Μέχρι τῆς σήμερον, εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, διακρίνεται ὁ τύμβος ὅστις ἐκάλυψε τοὺς 192 Ἀθηναίους, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ πεσόντας. Ἀλλὰ τὸ πάλαι ἐκόσμου τὸν τύμβον δέκα λαμπροὶ κίονες, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, κατὰ φυλὰς, καὶ μετὰ ἐξακοσίους ἀπὸ τῆς μάχης ἐνι-αυτοὺς, ἡδυνήθη ἔτι ὁ Πausanias νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς ἐκηδεύθησαν εἰς ἴδιον τύμβον· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλησμόνησαν τὴν μεγαλόφρονα συνδρομὴν ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔλαβον παρὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως· ὅθεν οὐ μόνον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς πλουσίαν μερίδα τῆς λείας καὶ πάντα τὰ ἀστικὰ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου δίκαια, ἀλλὰ εἰς τὰ μεγάλα παναθήνια, τὴν

σωσιν εὐτυχῇ τὸν φιλοδοξότατον τῶν ἀνθρώπων· ὅποσον ὁμως εὐτυχέστερος ἦθελεν εἶναι ὁ Μιλτιάδης, ἂν κατορθώσας ὅ,τι κατώρθωσε, δὲν ἐπέζη, ἀλλ' ἐπιπτε πλησίον τῶν Καλλιμάχων, τῶν Κυνεγείρων καὶ τῶν Στησιλάων· διότι τραγικὸν τῇ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ τέλος αὐτοῦ, ἀντιπαρβαλλόμενον μάλιστα πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκεῖνας ἡμέρας.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀνέκαθεν ὀλιγώρως ἔχων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολίτευμα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον αὐτογνώμων, μετὰ τὴν νίκην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνυψώθη εἰς περιωπὴν, εἰς ἣν ποτὲ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι μετεωρισθῇ Ἀθηναῖος πολίτης. Ὅθεν προέτεινεν εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ 70 πλοῖα καὶ ἀνάλογον στρατιάν, μὴ λέγων πρὸς τίνα σκοπὸν θέλει μεταχειρισθῇ τὴν δύναμιν ταύτην, ἀλλ' ἀπλῶς ὑποσχόμενος ὅτι θέλει δι' αὐτῆς καταπλουτίσει τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ πρότασις ἦτο ὅπωςοῦν παράδοξος· διότι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μιλτιάδης ἐζήτησε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ δικτατορικὴ τις ἐξουσία. Οὐδὲν ἦττον, οἱ Ἀθηναῖοι, πράξαντες, χάριν τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικητοῦ, ὅ,τι οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραζαν, ἔδωκαν αὐτῷ ἀνεξελέγκτως ὅσα ἀπήτησεν, ὁ δὲ ἔπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν νῆσον Πάρον, ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ ἐζήτησε διὰ κήρυκος τάλαντα ἑκατὸν ἦτοι δρ. 600,000, ἀπειλῶν, ὅτι ἂν δὲν δοθῶσι θέλει καταστρέψει τοὺς κατοίκους. Καὶ ἔπραττε ταῦτα, πρόφασιν μὲν ἔχων, ὅτι οἱ Πάριοι συνεξεστράτευσαν μετὰ τοῦ Πέρσου εἰς Μαραθῶνα διὰ μιᾶς τριήρους, ἀληθῶς δὲ ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν Πάριον Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε διαβάλει αὐτὸν εἰς τὸν Πέρσην στρατηγὸν Ὑδάρνην. Ὁμολογητέον ὅτι χειροτέρα χρῆσις τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ· διότι μετεχειρίσθη τὸν στόλον, τὸν στρατὸν καὶ τὰ χρήματα τῆς πόλεως ἵνα ἐκδικηθῇ προσωπικὸν αὐτοῦ ἐχθρόν. Μόλις ἡ ἐπιτυχία ἠδύνατο ἴσως νὰ καλύψῃ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος· ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ αὐθαίρεσις ἐπέπρωτο νὰ στερηθῇ καὶ ταύτης τῆς δικαιολογίας. Τῷόντι οἱ Πάριοι, διαπαιδαγωγήσαντες τὸν ἐπελθόντα πολέμιον δι' ὑποσχέσεων μέχρις οὗ ἐπεσκεύασαν τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἀπέριψαν τότε τὸ ζήτημα. Ὅθεν ὁ Μιλτιάδης ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 26 ἡμέρας τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ τὴν μὲν νῆσον ἐδήλωσεν, ἀλλὰ τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστῇ κύριος· ἐπὶ τέλους δὲ πληγωθεὶς βαρέως εἰς τὸ σκέλος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἀθήνας.

Ὁ Μιλιτιάδης εἶχε διὰ τὸ αὐτόγνωμον καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἦθος πολλοὺς ἐν Ἀθήναις ἐχθρούς. Ἰδίως δυσμενῶς διέκειντο πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀλκμαϊωνίδαι, καὶ διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς ἡλάττωσε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, καὶ διότι ὑπώπτευον αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τυραννήσῃ τῆς πόλεως. Ὁ ἔσχατος τῆς πατρίδος κίνδυνος καὶ ἡ δόξα ἦν ἐκτῆσατο ὁ Μιλιτιάδης ἀπὸ τοῦ ἐν Μακραθῶνι κατορθώματος, ἠνάγκασαν κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀλκμαϊωνίδας νὰ συγῆσωσι· καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε οἱ Πέρσαι, ἐκπλεύσαντες ἀπὸ Μακραθῶνος, διευθύνθησαν πρὸς τὸ Φάληρον, εἶχε παρατηρηθῇ, ὅτι προεστράφησαν εἰς τοῦτο διὰ σημείου τινὸς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενομένου καὶ εἶχε διαδοθῇ φήμη ὅτι ἐγένετο τὸ σημεῖον ὑπὸ τῶν Ἀλκμαϊωνιδῶν· φήμη ὅλως ἀνυπόστατος, διότι οἱ Ἀλκμαϊωνίδαι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἣν αὐτοὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπολέμησαν, φήμη ὅμως ἥτις, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διεδόθη ὑπὸ τοῦ Μιλιτιάδου, ἵνα ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους. Ὅθεν οἱ Ἀλκμαϊωνίδαι δὲν εἶχον τολμήσει νὰ ἀντεῖπωσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀγνώστου ἐκστρατείας πρότασιν τοῦ Μιλιτιάδου. Ἦδη ὅμως, ὅτε ὁ Μιλιτιάδης ἐπέστρεψεν οὔτε χρήματα φέρων εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὔτε Πάρον προσκτησάμενος, ἀλλὰ μόνον ζημίας πρόξενος γενόμενος, ἐκ δὲ τούτου ἐπεκράτησε σφοδρὰ κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκεια, ἦτο φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ Ἀλκμαϊωνίδαι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ τῶν οὗτοι ὁ τότε ἐκπροσωπῶν τὸν μέγαν ἐκείνον οἶκον Ξάνθιππος, κατηγόρησε τὸν Μιλιτιάδην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ δήμου, ὅτι ἠπάτησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅτι, ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους καθ' ἐνὸς τῶν Παρίων, παρέσυρε τὴν πόλιν εἰς ἐπιχείρησιν ἄδικον, ἄδοξον καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ ἐπελθοῦσα δίκη ὑπῆρξε δραματικωτάτη. Ὁ κατηγορούμενος, τοῦ ὁποίου τὸ τετραυματισμένον σκέλος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ σήπηται, δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὀρθός, οὐδὲ νὰ εἴπῃ λέξιν πρὸς ἀπολογίαν του, ἀλλὰ κατέκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν ἡθροισμένων δικαστῶν· ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν, ἔχων ἀρμαῖος καὶ δρομαῖος τὴν τῶν συμπολιτῶν τούτων φάλαγγα, ἐπήγετο διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ, τὴν τῶν ἀπειραρίθμων πολεμίων τροπὴν. Οἱ φίλοι του ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πράξωσι· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἐξεπλήρωσε τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὅτε ἀπήτησε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισιν του ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὄνειδος προσέτριψε τῇ πόλει, ἠναγ-

κἀσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς προτέρας τοῦ ἀνδρός ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑπομνήσωσιν εἰς τὸν δῆμον τὸ ἡρωϊκὸν ἐν Μαραθῶνι ἔργον καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀθήνου. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον οἱ ὀρκωτοὶ ἐκήρυξαν τὸν Μιλτιάδην ἔνοχον· καὶ τότε ἤρχισεν ἡ περὶ τῆς ποινῆς συζήτησις. Ἡ πρᾶξις τῆς ὁποίας ὁ Μιλτιάδης ἐκήρύχθη ἔνοχος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων, περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε ῥητῶς ὠρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τιμωρία. Εἰς τοιαύτας δὲ περιστάσεις, κατὰ τὴν ποινικὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων δικονομίαν, πρῶτος προέτεινεν ὁ κατήγορος τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ὁ κατηγορούμενος ἐδικαιούτο ν' ἀντιπροτείνῃ τὸν ὅρον τῆς ποινῆς αὐτοῦ, οἱ δ' ἔνορκοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωσιν ἀπαραιτήτως ἓνα τῶν δύο τούτων ὁρων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατήγορος προέτεινε πάντοτε τὸν βαρύτερον ὅρον, οἱ κατηγορούμενοι οἱ ἅπαξ κηρυχθέντες ἔνοχοι, ἐφρόντιζον συνήθως νὰ ἀντιπροτείνωσι ποινήν τινα εὐλογον καὶ ὅχι ὑπὲρ τὸ δέον μικράν· διότι ἂν ἔπραττον τὸ τελευταῖον τοῦτο ἤθελον ἀναγκάσει τοὺς ἐνόρκους νὰ προτιμήσωσι τὴν βαρυτέραν. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδικασία· ὁ ἀμείλιχος Ξάνθιππος ἀπήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, θάνατος· οἱ δὲ συνήγοροι τοῦ Μιλτιάδου ἀντιπροέτεινον χρηματικὴν ζημίαν ταλάντων πεντήκοντα, ἥτοι δρ. 300,000, ὡς ἱκανὴν ν' ἀποζημιώσῃ τὸν δῆμον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. Καὶ τῶντι οἱ ὀρκωτοί, ἀπορρίψαντες τὴν περὶ θανάτου πρότασιν, ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν χρηματικὴν ποινήν.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι, μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ποινῆς ταύτης, ὁ Μιλτιάδης ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ὅτι ἐν τῇ φυλακῇ ἀπέθανεν. Ἀλλὰ τὸ ἱστορήμα τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθές καὶ ἐπενοήθη ἀπλῶς ἵνα ἀναδείξῃ οἰκτροτέραν τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός. Ὁ πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος, διηγούμενος τὰ τῆς δίκης καὶ καταδίκης, ἐπιφέρει· «προςγενομένου δὲ τοῦ δήμου αὐτῷ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ θανάτου, ζημιώσαντος δὲ κατὰ τὴν ἀδικίαν πεντήκοντα ταλάντοισι, Μιλτιάδης μὲν μετὰ ταῦτα, σφακελίσαντός τε τοῦ μηροῦ καὶ σαπέντος, τελευτᾷ· τὰ δὲ πεντήκοντα τάλαντα ἐξέτισεν ὁ πάϊς αὐτοῦ Κίμων.» Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ κλινήρης στρατηγός, ὅστις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐγερθῇ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐπὶ δικαστηρίου, ἀπήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἀπέθανεν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀπεσιώπησε γεγονὸς τὸ ὅποιον ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξεγείρῃ συμπαιδείας, ὧν ἡ μνήμη ἔπρεπε νὰ διατηρῇται ἔτι ἀχμαλία

καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ πκτὴρ τῆς ἱστορίας. Πλὴν τούτου, τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅλως παράλογον. Εἰς τοὺς καταδικασθέντας εἰς χρηματικὴν ποινὴν, συνήθως ἐπετρέπετο προθεσμία τις πρὸς πληρωμὴν, πρὶν γίνῃ ἔναρξις τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, ἐκτὸς μόνον ὅτι ἐν τῷ ἅμα ὁ καταδικασθεὶς ἐστερεῖτο ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μέχρι τῆς ἐκτίσεως. Διατὶ λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ἐνῶ μάλιστα διὰ τὴν πληγὴν τοῦ ποδός του, οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος δραπετεύσεως; Τεθέντος δὲ ὅτι δὲν ἐφυλακίσθη ἀμέσως, οὐδέποτε βεβαίως ἐφυλακίσθη, διότι ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐκ τῆς γαγγραινῆς ἣν ὑπέστη. Ὁ θάνατος οὗτος ὑπῆρξε καθ' ἑαυτὸν τοσοῦτον οἰκτρὸς, ὥστε δὲν ἔχομεν βεβαίως χρεῖαν νὰ δεινῶσωμεν αὐτὸν διὰ περιστάσεων ἀνυπάρκτων.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ αἰφνιδία ἐκείνη πτώσις ἀπὸ τοῦ ὕψους τηλικούτου κλέους εἰς τὸ βάραθρον ἀπείρων συμφορῶν, ἥτοι τῆς ἀδόξου ἀποτυχίας, τοῦ καιρίου τραύματος καὶ τοῦ θανάτου μετὰ καταδίκην καὶ βαρεῖαν χρηματικὴν ποινὴν, δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον ἡμῶν καὶ τὴν συμπάθειαν, πρέπει ἄρ' γε, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, νὰ κατακρίνωμεν τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι ἀνεδείχθησαν πρὸς τὸν Μιλτιάδην ἄστατοι καὶ ἀγνώμονες; Ἄστατοι! διατί; Διότι τιμήσαντες ὡς οὐδένα ἄλλον, τὸν ἄνδρα ἕνεκα τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἔργου, ἐτιμώρησαν ἔπειτα αὐτὸν ἕνεκα τοῦ ἀδίκου καὶ ἐπονειδίστου κατὰ τῆς Πάρου ἐπιχειρήματος; Ἄλλ' ἄστατος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία τοῦ Μιλτιάδου, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν τὸ τιμῆς ἄξιον, ἐτιμώρησαν δὲ τὸ ἄξιον τιμωρίας. Ἄστοπον δὲ εἶναι νὰ πρεσβεύωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἄνδρα προσενεγκόντα μεγάλας τῇ πατρίδι ὑπηρεσίας, νὰ προξενῇ ἔπειτα εἰς αὐτὴν ἀτιμωρητὴ ζημίαν οὐδὲν ἥττον μεγάλην. Ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὀδυνηρὰς περιστάσεις, ἡ εὐγνωμοσύνη ἕνεκα τοῦ παρελθόντος εἴμπορεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπιβλητέαν ποινὴν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δὲν κατεψήφισαν θάνατον, ἀλλὰ μόνον χρηματικὴν ζημίαν βαρυτάτην μὲν, ὅχι ὅμως δυσανάλογον πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ καταδικασθέντος· διότι ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κίμωνος. Ἄν δὲ ὁ Μιλτιάδης ἀπέθανεν ἐκ γαγγραινῆς τῆς πληγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν πταίουσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὑποθέσατε ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐπληρώνετο ὁ Μιλτιάδης ἥθελεν ἐκτίσει τὴν χρηματικὴν ζημίαν, μηδὲν ἕτερον παθὼν, ἡ δὲ τραγικὴ ὄψις ἦν περιβάλλονται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὰ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς πληγώσεως αὐτοῦ,

καὶ τῆς ἐκ τῆς πληγώσεως ταύτης τελευτῆς. Ὡστε ψυχρότερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπραξαν ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξωσι καὶ ὅτι, ἂν ἐντελῶς ἀπέλυον τὸν Μιλτιάδην, ἤθελον ἐνθαρρύνει τὴν αὐτογνώμονα διαγωγὴν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀνδρῶν καὶ καθιερώσει προηγούμενον τόσῳ μᾶλλον ὀλέθριον ὅσῳ ἐντὸς ὀλίγου ἐπεκρεμάσθησαν νέοι καὶ δεινότεροι ἐπὶ τῆς πόλεως κίνδυνοι.

Τῶντι ὁ Δαρεῖος οὐδόλως ἠὺχαριστήθη διὰ τὴν ἐκβασιν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Ἡ μὲν Ἐρέτρια ἐκυριεύθη καὶ ἐξηνδραποδίσθη, ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεὺς ἠσθάνετο ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ πολέμιος ἐνταῦθα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀντὶ δὲ νὰ κορέσῃ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως τὸ ὅποῖον ἔτρεφε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἠναγκάσθη ἐξεναντίας νὰ ἀκούσῃ τὴν διήγησιν ἥττης ἐπονειδίστου. Ὅθεν, εἰς ἄκρον παροξυνθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, συνεπαγόμενος ἅπασαν τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους τὴν δύναμιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησε παρασκευὰς τριετείς. Ἐνῷ ὅμως ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπείρου ἐκείνου στρατοῦ, ἀπεβίωσεν αἰφνης μετὰ 36 ἐτῶν βασιλείαν, καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ Ἀτόσσης υἱὸν αὐτοῦ Ξέρξην. Ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε γεγονός ἐὺτυχές διὰ τὴν Ἑλλάδα· διότι ὁ νέος βασιλεὺς ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατ' αὐτῆς τὴν πεισματώδη τοῦ πατρὸς ἀπέχθειαν, ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα πολὺ τούτου ὑποδέεστος. Ὁ Ξέρξης ἦτο μὲν ὁ κάλλιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν οὓς βραδύτερον ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ πλὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς παιδαριώδους ὑπεροψίας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀμαθείας, ἃς εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν, ἦτο καὶ δειλὸς φύσει.

Ὁ Ξέρξης πρὸ πάντων ἡσχολήθη νὰ καταβάλλῃ μεγάλην τινὰ στάσιν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας, καὶ ἐνδρύσας ἐν Αἰγύπτῳ σατράπην τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀχαιμένην, δὲν ἐδείξε κατ' ἀρχὰς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος βουλευματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπέτρεπε δὲ αὐτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ διακρινόμενος θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, ὁ τοῦ Δαρείου ἀδελφός.

Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὑπεξέκλειε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τοῦ

βασιλέως ὁ Μαρδόνιος ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρωνος, εἶχε πεμφθῆ, διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχεν ἐπιστρέψαι ἄπρακτος, ἕνεκα τῆς περὶ τὸν Ἀθωνα καταστροφῆς τοῦ στόλου· ὁ Μαρδόνιος ἐπόθει νὰ ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν, τὸ μὲν ἵνα ἐκπλύνῃ τὸ ὄνειδος τῆς προτέρας ἰδίας ἀποτυχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄρξει, ὡς σατράπης, τῶν κατακτηθησομένων χωρῶν. Συνηγόρουν δὲ, ἐκ παντὸς τρόπου, ὑπὲρ τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης καὶ οἱ ἐξόριστοι Πεισιστρατίδαι, ποθοῦντες, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Περσῶν, οἱ μὲν νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἀρχὴν αὐτῶν, οἱ δὲ νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα. Ὡστε ἐπὶ τέλους ὁ Ξέρξης ἐπέισθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, διέταξε γενικὴν καθ' ὅλον τὸ κράτος στρατολογίαν καὶ παρασκευὴν ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν, ζωοτροφῶν καὶ πάσης ἄλλης προμηθείας. Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα· ἂν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον γίνεαι, ἐπὶ Δαρείου, τριετιεῖς ὁμοίαι ἐτοιμασίαι, πειθόμεθα ὅτι τὸ περσικὸν κράτος συνέλεξε, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὴν μεγίστην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξ ὧν ποτὲ συνεκρότησε, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε εἶχε καὶ τὴν μεγίστην ἔκτασιν, διότι περιελάμβανε τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας καὶ σχεδὸν ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς βορρᾶν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Εὐβοίας, περιελάμβανε δηλαδὴ πολλὰς χώρας τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσε.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲ τοῦ 481 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἅπας ὁ ἀχανὲς ἐκεῖνος στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνῆλθεν ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατὰ μέγα μέρος περὶ τὰς Σάρδεις, ὅπου διεχείμασε καὶ ὁ μέγας βασιλεὺς, προσελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Σούσων. Ὁ στόλος συγκείμενος ἐκ πλοίων πολεμικῶν 1207 καὶ πολυαριθμῶν ἄλλων φορτηγῶν, ἠθροίσθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰωνίαν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Ξέρξου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ διὰ θαλάσσης, τέμνων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς, δηλαδὴ νὰ περάσῃ πρῶτον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἔπειτα νὰ καταβῇ διὰ τῆς Θράκης, καὶ τῆς Μακεδονίας, καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἔχων παραπλέοντα τὸν στόλον. Ἐδειξε δὲ ἀξιοσημείωτον πρόνοιαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν τῆς τοῦ πατρὸς

αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, διατάξας νὰ παρασκευασθῶσιν ἀποθήκαι καθ' ὅλα τὰ ἐπικαιρα μέρη τῆς παραλίας δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, ἀπὸ τοῦ Ἑλληςπόντου μέχρι τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου, καὶ νὰ σταλῶσιν αὐτόθι, ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου, μεγάλοι προμήθειας ἀλεύρου καὶ ἄλλων παντὸς εἶδους τροφίμων.

Πλὴν τούτων δὲ πάντων ἐπεχείρησεν ὁ Ξέρξης καὶ δύο ἄλλα τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἔργα, τὴν Ζευξίν τοῦ Ἑλληςπόντου δι' οὗ ἔμελλε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἀθωνος, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ στόλος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλογίζετο ὀλέθριον μετὰ τὴν εἰς τὸν Μαρδόνιον ἐπελθοῦσαν συμφορὰν. Οἱ Πέρσαι, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τῶν Περσῶν, εἶχον ἤδη γεφυρώσει τὸν Βόσπορον, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅσον ἡ προκειμένη Ζευξίς τοῦ Ἑλληςπόντου, ἧς δίδει ἀκριβῆ ὅπως οὖν περιγραφὴν. Ἡ γέφυρα, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν, αἱ δύο χωρισταὶ μὲν, οὐ μακρὰν δὲ ἀπ' ἀλλήλων κείμεναι γέφυραι αἱ τότε ἐπὶ τοῦ Ἑλληςπόντου κατασκευασθεῖσαι, ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς περὶ τὴν Ἀβυδὸν Ἀσιανῆς ἀκτῆς μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς μεταξὺ Σηστοῦ καὶ Μαδύτου· τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἐνταῦθα, καθ' Ἡρόδοτον μὲν 7 σταδίῳ, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν τῶν πολλῶν καὶ ἀντιφατικῶν καταμετρήσεων τῶν γενομένων εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, 5280 ποδῶν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς ὅχι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον διαταχθῆ νὰ παρασκευάσωσιν ἐπὶ τούτῳ κάλους, δηλαδὴ παλαμάρια, παχυτάτους καὶ μεγίστους, ὧν οἱ μὲν τῶν Φοινίκων ἦσαν ἐκ λίνου, οἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ βίβλου ἢ παπύρου. Εἶχε δὲ ἤδη κατασκευασθῆ τὸ ζεύγμα καὶ εἶχεν ἀναγγελθῆ εἰς τὸν Ξέρξην ὅτι εἶναι ἕτοιμον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ὅτε αἰφνης χειμῶν ἐπιγενόμενος μέγας διέλυσε τὴν γέφυραν. Ἡ ὀργὴ τοῦ μονάρχου ἔνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπερέβαλε πάντα ὄρον· καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέταξε μὲν νὰ κόψωσι τὰς κεφαλὰς τῶν μηχανικῶν, ὅσοι ἐπεστάτησαν εἰς τὴν Ζευξίν, διέταξε δὲ νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλήσποντον διὰ 300 πληγῶν, πολλὰ ὕβριστικά ἐπιλέγοντες κατὰ τοῦ πικροῦ ἐκείνου ὕδατος, ἅτινα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει «βάρβαρα καὶ ἀτάσθαλα.» Καὶ πρὸς τούτοις παρήγγειλε νὰ ῥίψωσιν εἰς τὸ πέλαγος Ζευ-

γος ἀλύσεων, ἵνα καταστήσῃ δεσμώτην δῆθεν αὐτόν· καὶ μὴδ' εἰς ταῦτα ἀρκοῦμενος, ἔπεμψεν, ὥς ἤκουσεν ὁ ἱστορικὸς, ὅστις φαίνεται ὁμῶς μὴ πιστεύων εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ στιγέας, ἵνα στίξῃσι, δηλαδὴ καυτηριάσωσι, τὸν αὐθάδη πορθμὸν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν ἐν γένει ταῦτα, τὰ περὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ποινῆς, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα, ὡς μύθους ἐλληνικούς· ἀλλ' ὁ Γρότε παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὰς δοξασίας τῶν τότε χρόνων· ἰδίως δὲ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἄξια τῆς παιδαριώδους τοῦ Ξέρξου ἀλαζονείας.

Ὅπως δὴποτε ἄλλοι μηχανικοὶ, πιθανώτατα Ἕλληνες, διετάχθησαν ἀμέσως νὰ ζεύξωσιν ἐκ νέου τὸν πορθμὸν. Κατεσκευάσθησαν δὲ αὖθις δύο γέφυραι, αἵτινες ἔτενον τὸν Ἑλλήσποντον ἐγκαρσίως, ἀπὸ τῆς περὶ Ἀβυδὸν μέχρι τῆς περὶ Σηστὸν παραλίας. Ἐκάστη τῶν δύο γεφυρῶν συνέκειτο πρὸ πάντων ἐκ τριήρεων καὶ πεντηκοντόρων ἀναμιζ συνημένων· τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον τὴν μὲν πρύμναν πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον, τὴν δὲ πρῶραν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ αἰετοτε ῥαγδαίως ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ δεύτερον καταφερόμενον ῥεῦμα· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν ἡσφαλισμένα δι' ἀγκυρῶν καὶ μακροτάτων κάλων· ἢ πρὸς τὸν Εὐξείνιον γέφυρα συνέκειτο ἐκ 360 πλοίων, ἢ δὲ ἄλλη ἐκ 314, εἰς ἑκατέραν δὲ τῶν δύο σειρῶν τῶν πλοίων ἀφῆθησαν τρία ἀνοίγματα ἵνα δύναται ὁ βουλούμενος, διὰ πλοίων λεπτῶν ἢτοι μικρῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἀναπλήρῃ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν Εὐξείνιον, καὶ νὰ καταπλήρῃ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Ταῦτα δὲ πράξαντες, κατέτειναν ἐπὶ ἐκάστης τῶν δύο τούτων σειρῶν τῶν πλοίων, ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐξ κολοσσιαίους κάλους, τοὺς ὁποίους ἔσφιγξαν διὰ ξυλίνων ὄνων, ἐπὶ ἑκατέρας τῆς παραλίας, τὸ μὲν ἵνα συνέχωσι τὰ πλοῖα, τὸ δὲ ἵνα ὑποστηρίξωσι τὴν ὁδὸν ἣτις ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν ἐξ κάλων ἑκατέρας τῆς γεφύρας, δύο ἦσαν ἐκ λίνου καὶ τέσσαρες ἐκ παπύρου· καὶ ἀνέμιζαν οὕτω οἱ νέοι μηχανικοὶ τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῶν κάλων ἵνα ἐπιτύχωσι πλείονα στερεότητα, διότι φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων γεφυρῶν, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνέμων, οἱ μὲν Φοίνικες εἶχον μεταχειρισθῇ διὰ τὴν μίαν κάλους μόνον ἐκ λίνου, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν ἄλλην κάλους μόνον ἐκ παπύρου. Ἐπὶ δὲ τῶν κάλων τούτων ἑκατέρας τῆς γεφύρας ἐπέθεσαν κορμούς ξύλων, καταπρίσαντες αὐτοὺς εἰς ἀνάλογόν τι καὶ ἶσον πλά-

τος· ἔπειτα κατέτειναν ἐπὶ τῶν κορμῶν αὐτῶν δευτέραν σειρὰν κάλων ἵνα ἀσφαλίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν βάσιν ταύτην τῆς κυρίας γεφύρας· καὶ τελευταῖον, ἐπὶ μὲν τοῦ θεμελίου τούτου ἐπεφόρησαν χῶμα καὶ ξύλα, κατασκευάσαντες οὕτω αὐτὸ τῆς γεφύρας τὸ ἔδαφος, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἤγειραν φραγμὸν ἱκανῶς ὑψηλὸν ὥστε τὰ μέλλοντα νὰ διαβῶσι ζῶα νὰ μὴ βλέπωσι τὴν θάλασσαν.

Τὸ ἕτερον μέγα ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ Ξέρξης διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦτο ἡ ὄρυξις τοῦ ἰσθμοῦ, τοῦ συνάπτοντος τὴν θηελλώδη τοῦ Ἀθωνος ἄκραν μετὰ τῆς ἡπείρου· ἂν καὶ ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ ὄρυξις αὕτη ἐγένετο μεγαλοφροσύνης ἕνεκα, δὲν ἦτο δὲ ἀπαραίτητος, διότι τὰ πλοῖα ἠδύναντο ἀπόνως νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Περὶ τὰ μέτα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, ἡ τοιαύτη ὑπερίσθησις ἢ διίσθησις τῶν πλοίων, ἦτο βεβαίως πρᾶγμα σύνθητες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρχεν ὁδὸς, καλουμένη ὁ Διόλκος, δι' ἧς ἐπὶ ὀχημάτων μετεφέροντο αἱ τριήρεις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς κόλπου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο ἡ περσικὴ ἐκστρατεία, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο γνωστὸν ἢ δὲν ἐνομιζέτο εὐκολον, διότι, ὅσον κενόδοξος καὶ ἂν ἦτο ὁ Ξέρξης, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δωρεὰν προσέθηκεν εἰς τὰς πλείστας ἄλλας δυσχερείας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, τὴν μεγίστην ἴσως ταύτην πασῶν δυσχερείαν, τῆς τοῦ προκειμένου ἰσθμοῦ ὁρύξεως. Τῶνόντι ἐκεῖ ὅπου ἐνοῦται μετὰ τῆς στερεᾶς, ὁ ἰσθμὸς οὗτος ἔχει, ἀπὸ τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ τορωνικοῦ, μῆκος δώδεκα περίπου σταδίων, ἡ δὲ τμηθεῖσα ἐνταῦθα διῶρυξ εἶχε πλάτος καὶ βάθος ἱκανὸν ὥστε νὰ δύνανται δύο τριήρεις νὰ πλέωσιν ἐκ παραλλήλου ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἔργον λοιπὸν ἦτο σφόδρα δυσκατόρθωτον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ὅσα εἰς τοῦτο εἰργάσθησαν, μόνοι οἱ Φοίνικες εἶχον ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὰ τοιαῦτα, διὸ καὶ μόνοι αὐτοὶ εἰς τὸ ἀπολαχὸν αὐτοῖς μέρος τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν ὁρύσσοντες εἰς πλάτος πολὺ μεγαλῆτερον τοῦ πλάτους τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους ὠρίσθη νὰ ἔχῃ ἡ διῶρυξ, καὶ ἐστένουν τὸ πλάτος τοῦτο καθ' ὅσον κατέβαινον, ὥστε τὰ πλευρὰ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένου μέρους εἶχον τὴν δέουσαν κλίσιν· ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων, ἔδωκαν τὴν αὐτὴν διάστασιν εἰς τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω στόμα, διὸ ἐκρημνίζοντο τὰ

πλευρὰ αὐτῆς καὶ ἐδιπλασιάζετο οὕτω ὁ κόπος τῶν ἐργαζομένων. Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς διώρυγος ταύτης, ἐνόμισαν τὰ περὶ αὐτῆς ἱστορούμενα ὡς μύθους, αὐτοὶ μᾶλλον ἐμυθολόγησαν· διότι ὄχι μόνον ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καθίστησι τὸ ἔργον ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ καὶ ἔχνη αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ὑποφαίνονται, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ἀγγλος Λήκιος, ἀρχαιολόγος καὶ ἐλληνιστῆς ἔγκριτος, ἀκριάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἄπαντα τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ πρὸς τούτοις ἡ γεφύρωσις τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, εἶχον ἀποπερατωθῆ ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος, 481—480, ἔφθασεν ὁ Ξέρξης εἰς Σάρδεις. Τότε ἐπέμφθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, κήρυκες ἵνα ἀπαιτήσωσι τὰ συνήθη τῆς ὑποταγῆς σημεῖα, γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ ἄρμα ἄρξαμένου τοῦ ἔαρος ὥρμησεν ἐκ Σαρδεων ἡ μεγάλη στρατιά. Τὸ ἀπειράριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐβάδισε διηρημένον εἰς δύο σχεδὸν ἴσα σώματα, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελείπετο διάστημα εὐρύχωρον διὰ τὸν βασιλέα αὐτὸν, τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς λογάδας Πέρσας. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο τὰ σκεύη, φερόμενα ἐπὶ ὑπόζυγιον, ἀμέσως δ' ἔπειτα τὸ ἡμῖς περίπου τοῦ ὅλου πεζικοῦ, συγκειμένου ἐκ παντοίων ἐθνῶν, βαδιζόντων ἀναμιξ καὶ ὄχι διακεκριμένων. Κατόπιν ἤρχετο τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καὶ πρῶτον 1000 μὲν Πέρσαι ἱππεῖς, 1000 δὲ πεζοὶ αἰχμοφόροι. Οἱ αἰχμοφόροι οὗτοι διεκρίνοντο κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔφερον τὰς λόγχας πρὸς τὰ κάτω στρέφοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν καὶ προσέτι διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν, εἰς τὴν ἄκραν, ἀντὶ τοῦ συνήθους σαυρωτῆρος, ἦτοι τοῦ σιδηρίου δι' οὗ τὸ ὄπλον, ὅσάκις ὁ στρατιώτης δὲν ἦτο ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἐνεπήγετο εἰς τὴν γῆν, εἶχον χρυσὴν ῥοιὰν ἦτοι χρυσοῦν ῥόδιον. Μετὰ τοὺς πολεμιστὰς τούτους εἶποντο δέκα ἱεροὶ, ἰσχυρότατοι καὶ κάλλιστα κεκοσμημένοι ἵπποι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐτρέφοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς Μηδικῆς τὸ καλούμενον Νισαῖον· καὶ μετὰ τοὺς δέκα τούτους ἵππους ἤρχετο τὸ εἰς τὸν Δία καθωσιωμένον ἄρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐλκομένου ὑπὸ 8 λευκῶν ἵππων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καθήσῃ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἡνίοχος ὅστις ἐβάδιζε πεζὸς ὀπισθεν τῶν ἵππων, κρατῶν τοὺς χαλινούς· πλησιέστατα δὲ τοῦ ἱεροῦ ἄρματος, παρηκολούθει τὸ τοῦ Ξέρξου ἄρμα, ὑπὸ Νισαίων ἵππων ἐλκόμενον· ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ Πέρσης εὐπατριδῆς, ὀνόματι Πατιράμφης, παρεκάθητο πλησίον τοῦ μονάρχου,

ὅστις συνείθιζε πολλάκις, καταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἄρματος, νὰ ἐξακολουθῇ τὸν δρόμον τοῦ ἐπὶ φορείου. Ἀμέσως περὶ αὐτὸν διετέλουν 1000 ἄριστοι καὶ γενναϊότατοι Πέρσαι ἱππεῖς ὧν αἱ λόγχαι, ἀντὶ σαυρωτῆρος, ἔφερον χρυσοῦν μῆλον, καὶ μετὰ τούτους ἕτερα ἀποσπάσματα 1000 ἱππέων, 10,000 πεζῶν καὶ 10,000 ἱππέων, ὅλων Περσῶν τὸ γένος. Ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων πεζῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἀθάνατοι, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν διετηρεῖτο ἀείποτε ἀκέραιος, 9000 μὲν εἶχον εἰς τὰς λόγχας αὐτῶν, ἀντὶ σαυρωτῆρων, ἀργυρᾶς ῥοιᾶς, 1000 δὲ οἵτινες πανταχόθεν συνέκλειον τοὺς ἐπιλοίπους, διεκρίνοντο διὰ τῆς χρυσῆς ῥοιᾶς τῆς λόγχης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπέληγεν ἡ βασιλικὴ φρουρὰ, μεθ' ἣν, εἰς ἀπόστασιν δύο σταδίων, παρηκολούθει ἀναμῖξ τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ κοινοῦ στρατοῦ. Ἐν τοιαύτῃ παρατάξει ἀναχωρήσας ἐκ Σάρδεων ὁ ὁμιλος οὗτος διῆλθε τὴν Μυσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ Ἴλιον, καὶ τὸν εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη περίφημον ποταμὸν Σκάμανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ ἄχανοῦ· ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, οὐδ' ἐπήρκεσεν εἰς τὴν χρεῖαν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ ἀνακατωθὲν κατέστη μὴ πότιμον. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν ὄρος τοῦ Ἰλίου, ἐθεώρησε τὸ Πέργαμον ὅπου ἔζησε ποτὲ καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Πρίαμος, ἔθυσσε τῇ Ἀθηνᾷ βοῦς χιλίας, καὶ πολυειδῶς τιμήσας τὸν ἀξιομνημόνευτον τοῦτον χῶρον, ἀπῆλθεν εἰς Ἀβυδὸν, ὅπου περιέμενον αὐτὸν αἱ δύο πρὸ μηνῶν κατασκευασθεῖσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλληςπόντου γέφυραι. Ἐνταῦθα ὁ μέγας βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ῥίψῃ ἐν βλέμμα ἐπὶ σύμπαντος τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐκάθησε πρὸς τοῦτο εἰς θρόνον ἐκ λίθου λευκοῦ προηγουμένως ὑπὸ τῶν Ἀβυδηνῶν, ἐπὶ λόφου, κατασκευασθέντος αὐτῷ. Ὅτε δὲ εἶδε τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ τῶν πλοίων ἀποκεκρυμμένον, πάσας δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ Ἀβυδηνῶν πεδία ἐπίπλεα ἀνθρώπων, ἐμυκάρισεν ἑαυτόν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδάκρυσεν. Ἀρὰ γε διότι, ὡς εἶπεν, ἐσυλλογίσθη ὅποσον βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν τοσούτων ἐκείνων ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑκατὸν ἐνιαυτῶν, οὐδεὶς θέλει πλέον ὑπάρχει· ἢ διότι, ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ καθ' ἣν ἔμελλε νὰ περάσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἔλαμψεν αἴφνης, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ἀκτίς ἀπαισία τοῦ μέλλοντος, καὶ εἶδεν ἐν τούτῳ ἑαυτόν, μετὰ τινας μῆνας, νενικημένον καὶ φυγάδα, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τῶν χωρῶν, ἐπὶ τὰς ὁποίας ἐπήρχετο ἤδη λαμπρὸς καὶ ἀκατάσχετος; Καθ' Ἡρόδοτον ὁ θεὸς τοῦ βασιλέως Ἀρτάβανος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς καὶ ὅστις συνώδευσε αὐτὸν μέχρις Ἀβύδου, ἠθέλησε νὰ

ὠφελήθη ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τῆς συγκινήσεως ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν αὐθις τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀπόπειρα, καὶ ἂν ἐγένετο, ἦτο προδήλως ἄκαιρος ἤδη, ὁ δὲ Ξέρξης διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιούσαν ἐνεργηθῇ ἡ διὰ τῆς γεφύρας διαβάσις.

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ πρωῒας καθηγιασθήσαν αἱ γέφυραι διὰ θυμιαμάτων, καὶ διὰ μυσσινῶν ἐστρώθησαν, ἅμα δὲ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ὁ Ξέρξης αὐτὸς, βαντίζων τὴν θάλασσαν ἐκ χρυσῆς φιάλης, προσηυχήθη πρὸς τὸν ἥλιον ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἔρριψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὴν φιάλην καὶ προσέτι χρυσοῦν κρατῆρα καὶ ξίφος περσικόν, καλούμενον ἀκινάκην, «ταῦτα οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρίναι, ἐπιφέρει ὁ ἱστορικός, οὔτε εἰ τῷ ἡλίῳ ἀνατιθεῖς κατῆκε ἐς τὸ πέλαγος, οὔτε εἰ μετεμέλησε οἱ τὸν Ἑλλήσποντον μαστιγώσαντι, καὶ ἀντὶ τούτων τὴν θάλασσαν ἐδώρετο.» Ἐκ τῶν δύο γεφυρῶν, ἡ ἄνω, ἡ πρὸς τὸν Εὐξείνιον πλησιεστέρα, εἶχε προσδιορισθῇ διὰ τὴν διαβάσιν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ κάτω, ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὴν διαβάσιν τῆς θεραπείας καὶ τῶν ὑποζυγίων. Πρῶτοι διῆλθον οἱ μῦριοι Πέρσαι, οἱ ἀθάνατοι καλούμενοι, ἐστεφανωμένοι πάντες, μετὰ δὲ τούτους ὁ Ξέρξης αὐτὸς καὶ ἅπας ὁ ἐπίλοιπος στρατὸς, καθ' ἑτέραν τινὰ σειρὰν τῆς τηρήθεισης ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σάρδεων ἐξόδου. Ὁ μονάρχης, φθάσας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν παρέμεινε θεωρῶν τὸν στρατὸν «ὕπὸ μαστίγων» διαβαίνοντα· διότι οἱ Πέρσαι συνείθιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παροτρύνωσι τὸν ζῆλον τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτῶν πλήθους, διὰ τοῦ βαρβαρίου, τοῦ ὅλως ἄλλοτρίου εἰς τοὺς Ἕλληνας τούτου τρόπου. Οὐδὲν ἥττον, τοσοῦτον ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τοῦ προκειμένου στρατοῦ, ὥστε, ἐνῶ ἀδιαλείπτως ὠδευεν, ἐπτὰ ἡμέραι καὶ ἐπτὰ νύκτες μόλις ἤρκεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῇ αὐτοῦ διαβάσιν. Ἐντεῦθεν ὁ Ξέρξης ἐπορεύθη διὰ τῆς θρακικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος μὲν αὐτὴν μετὰ τῆς Θράκης, ἔχοντος δὲ τὴν πόλιν Καρδίαν πρὸς ἀριστερὰν καὶ τὸν τάφον τῆς Ἑλλης πρὸς δεξιάν. Διαβάς δὲ τὸν ἰσθμὸν ὁ στρατὸς ἐστράφη πρὸς δυσμὰς, ὠδευσε παρὰ τὸν Μέλανα κόλπον, ἐξήντηλσε πάλιν, καθ' Ἡρόδοτον, ἐλάκληρον τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ κόλπος οὗτος, καὶ ἔφθασεν εἰς Δορίσκον, αἰγιαλὸν καὶ πεδίον μέγα, ἀποτελοῦν, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἑβρου, τὸ εὖφορον τοῦ ποταμοῦ τούτου δέλτα· εἰς Δορίσκον εἶχε κτίσει ὁ Δαρεῖος φρούριον, ἐν ᾧ ἔκτοτε ἐστάθμευε περσικὴ φρουρά. Ἐνταῦθα δὲ, καταπλεύσαντος καὶ τοῦ στόλου, ἀπεφάσισεν

ὁ Ξέρξης νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἀρίθμησιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναφέρεται συγκροτηθεὶς ἐκ τοσούτῳ διαφόρων καὶ τοσούτῳ ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχουσῶν χωρῶν, πρὸς ἓνα σκοπὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγὸν ἓνα, στρατὸς ὅμοιος τοῦ τότε ἐν τῇ Θράκῃ, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἑβρου, ἀθροισθέντος. Τεσσαράκοντα ἐξ ἔθνη, ἕκαστον φέρον μὲν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐθνικὸν ἱματισμὸν καὶ ὅπλισμὸν, ἔχον δὲ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἡγεμόνας, ἀπετέλουν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ ξηρὰν δύναμιν· ὁκτὼ δὲ ἕτερα ἔθνη παρέσχον τὸν στόλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ὑπηρέτουν ὡς ἐπιβάται, δηλαδή ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται. Οἱ δὲ πραγματικοὶ στρατηγοὶ τοῦ τε σύμπαντος στρατοῦ καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὑποδιαίρέσεων, ἦσαν Πέρσαι εὐπατρίδαι, οἵτινες διένειμαν τὰ διάφορα ἐγχώρια σώματα εἰς τμήματα χιλιῶν, ἑκατὸν καὶ δέκα ἀνδρῶν. Τὰ 46 ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις, ἦσαν Πέρσαι, Μῆδοι, Κίσσιοι, Ὑρκάνιοι, Ἀσσύριοι, Βάκτριοι, Σάκαι, Ἰνδοί, Ἀριοι, Πάρθοι, Χοράσμιοι, Σόγδοι, Γανδάριοι, Δαδίκαι, Κάσπιοι, Σαράγγαι, Πάκτυες, Οὔτιοι, Μύκοι, Παρικάνιοι, Ἀράβιοι, Αἰθίοπες οἱ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ Αἰθίοπες οἱ πρὸς νότον Αἰγύπτου, Αἴθυες, Παφλαγόνες, Αἰγυες, Ματιηνοὶ, Μαριανδύνοι, Σύροι, Φρύγες, Ἀρμένιοι, Λυδοὶ, Μυσοὶ, Θράκες, Καβαλεῖς, Μιλύαι, Μόσχοι, Τιβαρυνοὶ, Μάκρωνες, Μοσύνοικοι, Μᾶρες, Κόλχοι, Ἀλαρόδιοι, Σάσπειρες, Σαχάρτιοι, καὶ ἐν ἔθνος τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ σωζομένου κειμένου τοῦ Ἡροδότου. Τὰ ὁκτὼ ἔθνη τὰ τὸν στόλον παρασχόντα ἦσαν Φοίνικες (300 πολεμικὰ πλοῖα), Αἰγύπτιοι (200), Κύπριοι (150), Κίλικες (100), Πάμφυλοι (30), Λύκιοι (50), Κᾶρες, (70), Ἑλληνες Ἰωνες (100), Ἑλληνες Δωριεῖς (30), Ἑλληνες Αἰολεῖς (60), Ἑλληνες ἐλληςπόντιοι (100), Ἑλληνες αἰγαιοπελαγῖται (17). Ἐν ὅλοις ἦσαν 1207 τριήρεις. Ἐξ ὅλων ὁμῶς τούτων τῶν ἐθνῶν, μόνοι οἱ Λυδοὶ, οἱ Πάμφυλοι, οἱ Κύπριοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Ἑλληνες καὶ ἐν μέρει οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβάται ἔφερον ὅπλα ἔχοντα μέχρι τινὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ὅπλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἥτοι ὅπλα φοβερά μὲν κατὰ τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς ἐπίθεσιν τε καὶ πρὸς ἄμυναν, ἀνεπιτηδεότατα δὲ διὰ τὸ βάρος πρὸς διώξιν καὶ φυγὴν· ὅλων δὲ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ὁ ποικιλώτατος ὅπλισμός συνίστατο, ἐν κεφαλαίῳ, εἰς ἀκόντια καὶ βέλη παντὸς εἶδους, εἰς ἄσπίδας, ὁσάκις εἶχον τοιαύτας, μικρὰς

καὶ ξυλίνας ἢ δερματίνας, ἀλλὰ πολλοὶ οὐδόλως ἔφερον ἀσπίδας· εἰς τιάρας ἢ κυρθασίας, δηλαδὴ σαρίκια, ἀντὶ τοῦ κράνους, καὶ εἰς πολυειδῆ ξίφη καὶ ρόπαλα. Ὡς τε δὲν ἦσαν παρεσκευασμένοι οὔτε νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς πυκνῆς παρατάξεως τῶν ἐλληνικῶν δοράτων καὶ ἀσπίδων, οὔτε νὰ προφυλαχθῶσιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν καταφερομένων πληγῶν. Μία μάλιστα νομαδικὴ Περσῶν φυλὴ, οἱ καλούμενοι Σαγάρτιοι, οἵτινες ὑπηρετοῦν ἔφιπποι καὶ συνεποσοῦντο εἰς 8000 ἄνδρας, ἄλλο ὄπλον δὲν εἶχον εἰμὴ ἐν ἐγχειρίδιον καὶ βρόχους, οὓς βάλλοντες ἐν πολέμῳ, συνελάμβανον δι' αὐτῶν ἵππον ἢ ἄνθρωπον, ὁμοίους δὲ τοῦ λεγομένου lasso κατοίκων τινῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Πάλιν δὲ οἱ περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον Αἰθίοπες εἶχον βεβαμμένον τὸ μὲν ἡμισυ τοῦ σώματος ἐρυθρὸν, τὸ δὲ ἡμισυ λευκόν, ἦσαν περιβεβλημένοι λεοντᾶς καὶ παρδαλᾶς καὶ ἔφερον, πλὴν τῶν ἀκοντίων, τόξα μακρὰ μετὰ βελῶν καλαμίνων, τῶν ὁποίων τὴν ἄκραν, ἀντὶ σιδήρου, ἀπετέλει λίθος ὀξύς πεποιημένος.

Ἄλλ' ἐὰν περὶ τῆς παραδόξου ταύτης ποικιλίας τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τότε ἐπελθόντος στρατοῦ, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν, περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα κατὰ δυστυχίαν νὰ σχηματίζωμεν ἀσφαλῆ τινα ἔννοιαν. Ὁ στρατὸς ἡριθμήθη κατὰ πρῶτον ἐν Δορίσκῳ, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ῥητῶς ὅτι οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἀριθμηθῆ κατ' ἰδίαν ὅσα ἕκαστον ἔθνος παρέσχε πλήθη, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁπόσα ἦσαν τὰ πλήθη ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤδη ἐπεχείρησαν τὸν ἔλεγχον τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης στρατιᾶς. Συναγαγόντες εἰς ἓν δέκα χιλιάδας ἀκριβῶς ἀνθρώπους, καὶ ὅσον εἶναι δυνατόν συμπυκνώσαντες αὐτοὺς, περιέγραψαν κύκλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατεσκεύασαν αἵμασιάν, δηλαδὴ περίφραγμα. Μετὰ δὲ ταῦτα, πληροῦντες ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὸ περίφραγμα τοῦτο, ἐσημείουں ποσάκις ἐπληρώθη καὶ γενομένου τούτου ἑκατὸν καὶ ἐβδομηκοντάκις, ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὅλον πεζικὸν συνεποσοῦτο εἰς 1,700,000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ παρεκ·ὅς τούτων ἦσαν 80,000 ἱππέων, καὶ προσέτι πλῆθος Λιβυκῶν ἀρμάτων καὶ Ἀραβίων καμήλων, ἀγομένων ὑπὸ 20,000 περίπου ἀνδρῶν. Αὕτη ἦτο ἡ ὑπέρογκος κατὰ ξηρὰν δύναμις τοῦ Πέρσου μονάρχου, ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ ναυτικὴ παρασκευὴ, διότι περιελάμβανε, πλὴν τῶν προμνημονευθεισῶν 1207 τριήρων, 3000 μικρότερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ

πλοῖα. Τὸ πλήρωμα ἐκάστης τριήρους συνέκειτο ἐκ 200 ναυτῶν καὶ 30 μαχίμων ἀνδρῶν· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων πλοίων ἔφερε, κατὰ μέσον ὅρον, λογιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς οὐχὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα, ἄνδρας 80. Ὡς τε, ἐὰν ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ διδόμενα, θέλομεν εὔρει ὅτι τὸ ὅλον πλῆθος ὅπερ ὁ Ξέρξης συναπῆγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὸ περὶ τὸν Δορίσκον πεδῖον, καὶ εἰς τὸν αὐτόθι αἰγιαλόν, συνεποσοῦτο εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν 2,317,610 ἀνδρῶν. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· διότι, κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν, ὁ Ξέρξης ἐστρατολόγησε πλοῖα καὶ ἄνδρας ἄφ' ὅλων τῶν ἐθνῶν, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διῆλθε, προσλαβὼν οὕτω 120 μὲν τριήρεις φερούσας 24000 ἀνδρῶν, καὶ 300 χιλιάδας προσέτι πεζικοῦ στρατοῦ· ὅθεν ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις, ὅτε ἐπῆλθεν εἰς Θερμοπύλας ἀνεβιβάσθη εἰς 2,641,610 ἀνδρῶν. Εἰς τούτους δὲ πρέπει, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ἡροδότου, νὰ προσθέσωμεν τοὐλάχιστον ἴσον ἀριθμὸν ὑπηρετῶν, δούλων, καπήλων κλπ. παρακολουθούντων τὸν κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν στρατὸν, ὥστε οἱ περὶ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἄνδρες καθ' ἣν στιγμὴν ἀπῆντησε τὴν πρώτην ἐλληνικὴν ἀντίστασιν συνεποσοῦντο ἐν ὅλοις εἰς 5,283,220! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναφέρονται ῥητῶς καὶ εὐκρινῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις προδήλως μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν ἦτο μεγαλύτερον τούτου, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς θεραπείας δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὸ μάχιμον πλῆθος, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἀνώτερος. Καὶ ἔπειτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἴτι τὰς οἰνοποιούς γυναῖκας, τὰς παλλακὰς, τοὺς εὐνούχους, ὧν οὐδ' ὁ Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ νὰ ὀρίσῃ τὸ πλῆθος· ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῖς βόας, τὰ ὑποζύγια, τοὺς ἰνδικοὺς κύνας, ἅτινα πάντα ἄγνωστον πόσα ἦσαν, ἠΰξανον δὲ τὴν καθημερινὴν κατανάλωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, ἢ ἄλλους τινὰς ὁπωσοῦν πρὸς αὐτοὺς προσεγγίζοντας· ἂν καὶ ἄφ' ἐτέρου νομίζομεν ἀδίκους τὰς ἔνεκα κούτων γενομένας κατὰ τοῦ Ἡροδότου πολλὰς κατηγορίας. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διακρίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅσον ἔνεστι τὰς εἰδήσεις ὅσας παρ' ἄλλων ἔλαβεν, ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰκασιῶν. Ὅσα λέγει περὶ τῆς ἐν Δορίσκῳ γενομένης ἐξαριθμύσεως, τὰ ἤκουσε βεβαίως παρ' ἀνθρώπων παρευρεθέντων αὐτόθι. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς τῶν τριήρων φαίνεται μάλιστα κατώτερος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς συγχρόνου μαρτυρίας τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἰς ἓν τῶν σωζομένων 7 αὐτοῦ

δραμμάτων, τὸ ἐπιγραφόμενον « Πέρσαι, » λέγει ῥητῶς ὅτι τὰ ἐν Σαλαμῖνι πολεμήσαντα ἐχθρικά πλοῖα ἦσαν 1207, ἐνῶ μετὰ τῆς ἐν Δορίσκῳ ἐξαριθμήσεως καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ἀπωλέσθησαν μὲν περὶ τὰ 647 πλοῖα, δὲν προσελήφθησαν δὲ εἰμὴ 125. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὑπερβολικὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων πλήθους τῶν 277,610 ἀνδρῶν. Ἄλλ' οἱ ἀριθμοὶ τῶν μικροτέρων πλοίων, 3000, καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, 1,700,000 εἶναι ὀλιγωτέρας πίστεως ἄξιαι. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀρίθμησην ὄχι μόνον δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ ἦναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχον πάντα λόγον νὰ παραστήσωσιν ὡς ὑπέρογκον τὸ πλῆθος, διότι τοιοῦτοτρόπως νῦν χαρίζονται τὸν τε στρατὸν καὶ αὐτὸν τὸν μονάρχην. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς δὲ τῆς θερμπείας, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου γινόμενος, εἰς ἀριθμὸν ἴσον τοῦ μαχίμου στρατοῦ, εἶναι ἀπαράδεκτος. Παρὰ τοῖς Ἑλλησι τῶνόντι πᾶς ὀπλίτης, καθὼ πολίτης ἐγκριτος, συνήθως συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλῶς ἢ ὑπηρέτου, οἱ δὲ Σπαρτιαῖται ἐνίοτε παρηκολουθοῦντο καὶ ὑπὸ πλειόνων εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην λ. γ. θέλομεν ἰδεῖ ὅτι οἱ εἰλωτες ἦσαν ἐπτάκις πλείοτεροι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς Πέρσαις, οἱ μὲν μεγιστᾶνες καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πολλοὺς καὶ ποικίλους τοὺς ἀκολουθούς, οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ὅμως οὐδένα πιθκνώτατα εἶχον τοιοῦτον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἀσιανὸς στρατιώτης εἶναι ὀλιγαρκέστατος καὶ ἀντέχει εἰς στερήσεις τὰς ὁποίας ὁ Εὐρωπαῖος νομίζει ἀφορήτους. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἡρόδοτος ἀπορεῖ εὐλόγως πῶς κατωρθώθη νὰ παρασκευασθῶσι προμηθεῖαι πρὸς διατροφὴν τοσούτου ἀνθρώπων πλήθους· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἂν οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, ἂν δηλαδὴ παρεδεχόμεθα ὅτι ἔπρεπε νὰ διατραφῶσιν ἐπὶ ἑξ. μῆνας 6,000,000 περίπου ἄνθρωποι, τὸ πρᾶγμα κατὰ τὴν ὄχι πλέον ἄπορον, ἀλλ' ἐντελῶς ἀκατάληπτον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἡρόδοτος, ἀναφέρων τὰς ἐπικουρίας ὅσας ὁ στρατὸς προσέλαβε κατὰ τὴν ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν αὐτοῦ, λησμονεῖ τὰς ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς οὗτος ἀναγκασίως ἔπαθε κατὰ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἐκ λιποταξιών, νοσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων αἰτιῶν, ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὑπερόγκους, ἅμα ἀναλογισθῶμεν, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὑπῆρξαν παραδείγματα στρατῶν πορευομένων, οἵτινες ἀπώλεσαν καθ' ὁδὸν τὸ ὄγδον αὐτῶν μέρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ περ-

σικὸς στρατός, διὰ τὸ ἄτακτον καὶ τὸ ἑτερογενὲς αὐτοῦ, ἦτο δεκτικὸς πολὺ πλείονος ἔτι τοιαύτης ζημίας. Ὅθεν συμπεραίνομεν ὅτι ὁ στρατός ἐκεῖνος ἦτο βεβαίως ἄπειρος, καὶ ἴσως ὁ μέγιστος τῶν ὄσων ποτὲ ἀναφέρει ἡ ἱστορία· τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀχανοῦς τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκτάσεως καὶ ἐκ τῶν πολυετῶν πρὸς τὴν ἄθροισιν καὶ συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τούτου προπαρασκευῶν τοιαύτη τις δὲ ἦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς ὅλους τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ἐντύπωσις ἣν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας κάλλιστα ἐξεικόνισε, λέγων, ὅτι Ἕλλησπόντιός τις Ἕλλην, θεωρῶν τὰ πλήθη ταῦτα διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν « ὦ Ζεῦ, ἀνέκραξε, διατὶ λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς Πέρσου, καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διὸς, ἐπεχείρησας νὰ καταστήσῃς ἀνάστατον τὴν Ἑλλάδα, ἄγων ἐπὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῶ καὶ ἄνευ τούτων ἡδύνασο εὐκόλως νὰ τὴν καταστρέψῃς; » Ἄλλ' ἐνταυτῷ οὐδένα ἔχομεν τρόπον νὰ ὀρίσωμεν ὡς οὖν ἀσφαλῶς τὸ ποσὸν τοῦ στρατοῦ τούτου. Ἱστορικοὶ μεταγενέστεροι ἀναφέρουσιν ἀριθμοὺς μικροτέρους τῶν τοῦ Ἡροδότου· ὁ Κτησίας ὁ κνίδιος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδας, 800,000 ἢ 1,000,000· ὁ Αἰλιανὸς, ὁ γράψας ἐν τῇ τρίτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, 700,000· ὁ δὲ Διόδωρος φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει μὲν τὸν Ἡρόδοτον, ἐν μέρει δὲ ἄλλους μάρτυρας. Ἀλλὰ δυσπιστοῦντες περὶ τούτου πρὸς τὸν σύγχρονον Ἡρόδοτον, πολὺ ὀλιγωτέραν πίστιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ ἀκριβὴς ἐξαριθμησης τῶν στρατῶν εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον, τοσοῦτον αἰετοτε οἱ διαμαχόμενοι ἔχουσι συμφέρον ἢ νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ ἐξογκῶσι τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμοὺς. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἐν μόνον, οἰκεῖον παράδειγμα τῆς περὶ τοῦτο δυσκολίας, λέγομεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, αὐτόπτης ὢν μάρτυς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἀκριβῶς ὑπότο. ἦσαν οἱ ἀντιπαραταχθέντες εἰς μίαν τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου τούτου, τὴν ἐν Μαντινείᾳ· « τὸ μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων πλῆθος, διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν, ἠγνοεῖτο, τῶν δ' αὖ, διὰ τὸ ἀνθρώπειον κομπῶδες ἐς τὰ οἰκεῖα πλῆθη, ἠπιστεῖτο » ! Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ μετὰ τινος πιθανότητος ὁ ἀριθμὸς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ;

Ἐν Δορίσκῳ δὲ, γενομένης τῆς τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξαριθμύσεως, παρετάχθησαν τὰ διάφορα σώματα, καὶ τότε ὁ Ξέρξης διεξήλασεν

ἐπὶ ἄρμυχτος ἐνώπιον ἐκάστου αὐτῶν, ἀπευθύνων ἐρωτήσεις καὶ ἀκούων τὰς ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἔγραφον οἱ παρ' αὐτῷ βασιλικοὶ γραμματεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβη εἰς Σιδονίαν τριήρη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπὶ τούτῳ προπαρασκευασθῆ σκηνὴ χρυσῇ, καὶ ἔπλευσε παρὰ τὰς πρῶρας τοῦ ἀναριθμήτου αὐτοῦ στόλου, ὅστις ἦτο ἡγκυροβολημένος, ἐν ἀποστάσει 400 πιδῶν ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς μακρὰν παρὰ τὴν παραλίαν ταύτην γραμμὴν καὶ ὡς ἐπὶ μάχην παρεσκευασμένος. Τὸ θέαμα τοῦτο ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ παροξύνῃ τὴν ἀλαζονεῖαν αὐτοῦ, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς πεποιθήσεως ταύτης μετεπέμψατο τὸν Δημάρατον, τὸν ἐξόριστον τῆς Σπάρτης βασιλέα, τὸν συνεκστρατεύοντα μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτὸν, ἂν φρονῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐνδεχόμενον ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν. Ὁ δὲ, ὡς ἱστορεῖ Ἡρόδοτος, ἐβεβαίωσε τὸν μέγαν βασιλέα, ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἀναμφιβόλως, πιθανώτατα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς, θέλουσι μέχρι θανάτου ἀνταγωνισθῆ, ὅσονδ' ἦν καὶ ἂν ἦναι τὸ ἐπ' αὐτοὺς ἐπερχόμενον πλῆθος. Ὁ Ξέρξης ἐγέλασεν ἀκούσας τὴν ἀπόκρισιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη κατὰ τοῦ Δημαράτου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαχρειώσῃ τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας ὅσον βραδύτερον· διότι μετὰ 150 περίπου ἐνιαυτοὺς ὁ ἔσχατος τῶν μοναρχῶν τούτων, Δαρεῖος ὁ Κοδομανός, ὁμοίαν τινὰ ποιήσας ἐρώτησιν πρὸς ἕτερον ἐξόριστον Ἕλληνα, τὸν Ἀθηναῖον Χαρίδημον, καὶ ἀνάλογον λαβὼν ἀπόκρισιν, ἀντὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν εὐγενῆ τοῦ Ξέρξου ἀνοχὴν, παρήγγειλεν ἀμέσως νὰ θανατωθῇ ὁ Χαρίδημος.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην, ὁ Ξέρξης ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, διαιρέσας τὸν στρατὸν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, καὶ κατῆλθε, διὰ τριῶν διαφόρων ὁδῶν, παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῷ ὁ στόλος παρέπλεε παρὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουν μέρος τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ὅπου εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ μεγάλαι τροφῶν ἀποθήκαι, οὐ μόνον οὐδεμίαν λόγου ἀξίαν δυσχέρειαν ἀπήντησεν, ἀλλὰ καὶ ἱκανάς, ὡς προείπομεν, ἐπικουρίας προσέλαβεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν κειμένων ἐθνῶν καὶ ἐλληνίδων πόλεων. Τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὰς πόλεις ταύτας ἦτο, ὅτι ἐκάστη ἡναγκάσθη πρὸς τούτοις νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν ἄχανῃ ἐκείνον στρατὸν, καὶ τὸν βασιλέα μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Αἱ ζῆμίαι εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψαν δὲν συνίσταντο μόνον εἰς τὴν ἀξίαν

τῶν τροφίμων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, τὰ ὅποια, παρατιθέμενα εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, διηρπάζοντο ἅπαντα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ὑπὸ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἐντελῶς σχεδὸν τότε κατεστράφησαν. Οἱ Θάσιοι ἐδαπάνησαν διὰ τὴν τοιαύτην φιλοξενίαν, τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς ἡπείρου κειμένων πόλεων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ Ξέρξου στρατιάν, τάλαντα 400, ὃ ἐστὶ 2,400,000 περίπου δραχμῶν. Ὁ δὲ Ἀθηναῖος Μεγακρέων συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας νὰ προσέλθωσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν καὶ νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς θεοὺς ὅτι ὁ Ξέρξης ἤρκειτο εἰς μίαν μόνον καθ' ἡμέραν τράπεζαν· διότι ἂν ἐπρογευματίζεν, ὅπως ἐγευματίζεν, οἱ Ἀθηναῖοι ἢ ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν αὐτῶν, ἢ ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν.

Τί δ' ἐπραττον ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταιγὶς προσήγγιζεν ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸν ἱερὸν Ὀλυμπον καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐπὶ τὰς ἰδίως καλουμένας ἑλληνικὰς χώρας; Αἱ εἰδησεις αἱ περισθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἔτη, εἶναι, ὡς μὴ ὤφελεν, ὅπως οὖν ἀτελεῖς. Ἐκ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Κλεομένους καὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὁ πρῶτος εἶχε τότε ἀποθάνει· οἱ δὲ Αἰγινῆται, τοὺς ὁποίους οὗτος ἠνάγκασε (σελ. 352) νὰ δώσωσιν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ παύσωσιν οὕτω τῶν πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἐχθροπραξιῶν, ὠφελοῦμενοι ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κατέπεισαν τὴν Σπάρτην νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποδώσωσι τοὺς ὁμήρους. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεπειθήθησαν τὴν ἀπόδοσιν, ἐπανελήθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αἰγινητῶν πόλεμος, ὅστις, εἰ καὶ ἄτοπος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔσχεν ὅμως τοῦλάχιστον τὸ καλὸν, ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων δύναμιν. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα λέγει ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας φαίνεται ὑπερβολικὴ· ὁ αἰγινητικὸς πόλεμος δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀδιάφορος εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἀληθῶς ὅμως ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀνὴρ ὅστις διέκρινε παρασκευαζόμενον κίνδυνον ἄλλον πολὺ φοβερώτερον· ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀνκφαίνεται πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Τῶντι ὁ μὲν Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ κυριώτατος αὐτοῦ κατήγορος, ὁ Ξάνθιππος, δὲν προκύπτει αὐτῷ εἰς μέσον εἰμὴ μετὰ τινα ἔτη, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν· ὥστε ἐν τῷ παρόντι δὲν βλέπομεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰμὴ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Ὁ Ἀριστείδης προεχειρίσθη ἄρχων ἐν ἔτει 489 καὶ ἐτιμῆθη ἐξαιρέτως διὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ἐκτῆσατο καὶ οὐκ ὀλίγους ἐχρούς, τοὺς πλείστους δηλαδὴ ἐξ ἐκείνων ὅσους ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συνετάχθησαν φυσικῶς τῷ λόγῳ μετὰ τοῦ φιλάρχου Θεμιστοκλέους, ἐξ οὗ δεινὴ προήλθε μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων ἔρις. Ἀλλ' ἡ ἔρις αὕτη, καθὼς συμβαίνει μεταξύ τῶν ἀληθῶς μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν ἐπήγαγεν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ἤθελε νὰ προτιμηθῇ τοῦ ἄλλου περὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων· ἐπήγαξε πρὸς τοῦτοις καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δύο ἀντίπαλοι εἶχον ὅλως ἀντιθέτους κυβερνητικὰς δοξασίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφρόνει ὅτι ἡ πόλις πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους πρὸς συγκρότησιν ἀξιολόγου ναυτικῆς δυνάμεως, ὁ δ' Ἀριστείδης ἐξεναντίας ἐπίειθετο ὅτι ὀφείλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρειδομένη, ὡς πρότερον, κυρίως ἐπὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ αὐτῆς στρατοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπελάμβανε τὴν αὕξησιν τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς ἀπαραίτητον ὄχι μόνον ἕνεκα τοῦ ἀνὰ χεῖρας αἰγινητικοῦ πολέμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι κατ' ἀρχὰς προέβλεπε καὶ μετ' ὀλίγον ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐρχομένων εἰδήσεων, ὅτι ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἥτταν καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ μεγαλητέρας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ δ' Ἀριστείδης δὲν ἤρνεϊτο βεβαίως τὸν ἐπικρεμáμενον νέον κίνδυνον, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι εἰς ἀποτροπὴν αὐτοῦ θέλουσιν ἀρκέσει οἱ ὀπλίται τῶν Ἀθηνῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἀποκρούσαντες τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν. Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης ἠπατᾶτο, διότι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς ἐρχόμεναι ἀγγελίαι ἔλεγον τὸν παρασκευαζόμενον στρατὸν τοσοῦτον, ὥστε τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διηρημένων μάλιστα καὶ μὴ προθύμων ὅλων νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, δὲν θέλουσιν εἰμυπορέσει νὰ ἀνθέξωσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν φοβεράν ἐκείνην τῶν πολεμίων ὑπεροχὴν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο ἐλπίς νὰ ὑπερισχύσωσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· διότι κατὰ θάλασσαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ᾔηται τοσούτῳ μεγάλη ὅσῳ κατὰ ξηρὰν· καὶ διότι ἡ πεῖ-

ρα τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποδείξει ὅτι στόλος ἐλληνικός, καλῶς ὀδηγούμενος, ἡδύνατο νὰ κατισχύσῃ διπλασίου περσικοῦ στόλου· ἅπαξ δὲ τούτου κατατροπωθέντος, ἡ τύχη τοῦ πολέμου ἀπεφασίζετο, διότι ἤθελε κοπῇ ἡ βάσις τοῦ ἡπειρωτικοῦ τῶν πολέμων στρατοῦ, ὃ ἐστὶν οὗτος ἤθελεν ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους διέκρινεν ἀπάσας ταύτας τὰς περιπετείας τοῦ ἀδήλου μέλλοντος, ἐνῶ τὸ ὀλιγώτερον εὐρὺ, καὶ ὄξυ, καὶ τολμηρὸν τοῦ Ἀριστείδου πνεῦμα δὲν ἀπεδέχετο προθύμως τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐρειδομένους ἐπὶ ἀσφαλῶν διδομένων, καὶ ἐπέμενε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὴν πρόχειρον διδασκαλίαν ἣτις ἐξήγετο ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅσῳ ἔβλεπεν ὅτι ἡ εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ὁλοσχερῆς τροπὴ τῆς πόλεως ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ἔξεις καὶ τὰς διαθέσεις τῶν Ἀθηναίων, μεταβολὴν τινα ὅλως ἄλλοτρίαν τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου.

Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἴσως δίκαιον· ὁ ναυτικὸς βίος ὑπὲρ πάντα ἄλλον καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τολμητὴν καὶ ῥιψοκίνδυνον, ἀλλὰ καὶ φίλον πάσης καινοτομίας, ἐνῶ ὁ ἐνδημὸς βίος, δηλαδὴ ὁ διαγόμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι, εἶναι συντελεστικώτατος εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πατρίων ἡθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς πατρίου διαίτης καὶ πολιτείας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔτι ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδίδωνται, ὡς ἔμποροι, εἰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις, διὸ ἕκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τροπολογῇται μέχρι τινὸς ὁ προηγούμενος στάσιμος αὐτῶν χαρακτήρ. Ἀλλὰ μέχρι τῶν μηδικῶν χρόνων οἱ τὸν ναυτικὸν βίον ἐπαγγελλόμενοι ἦσαν πάντοτε ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς, οὔτινες, μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ, διῆγον ὡς γεωργοὶ καὶ ἄλλα ἔμμουνα ἔργα μετερχόμενοι. Ἦδη δὲ, ἐπειδὴ ὁ λόγος ἦτο νὰ κατασκευασθῇ μεγάλη πολεμικὴ ναυτικὴ δύναμις, προέκειτο ἅπασα οὕτως εἰπεῖν ἡ πόλις νὰ ἐπιβιασθῇ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπλῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅσοι πρότερον ἐξηκολούθουν διατρίβοντες εἰς τὰ ἴδια, καὶ τηροῦντες ἀναλλοίωτον τὴν πατροπαράδοτον διαίταν καὶ πολιτείαν. Προέκειτο, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐπέλθῃ ῥιζικὴ κοινωνικὴ μεταβολή, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Ἀριστείδης, οὔτε ἄλλοι πολῖται συνετοὶ Ἀθηναῖοι ἀπεδέχοντο. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν φίλοι τοῦ Κλεισθενείου πολιτεύματος, ἦτοι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀνατροπὴν ἅπαντος τοῦ πατροπαράδοτου τῆς πόλεως βίου. Καὶ ἂν αἱ ἐξωτερικαὶ περι-

στάσεις ἦσαν ὁμαλαί, ἂν δὲν ἐπεκρέματο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς κίνδυνος, ἡ περὶ τὸν Ἀριστείδην μερίς ἤθελεν ἔχει καθ' ὅλοκληρίαν δίκαιον· διότι οὐδὲν τρώντι ὑπάρχει ἐπισφαλέςτερον τῶν τοιούτων ῥιζικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν. Ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἦτο ἐπικείμενος· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· οἱ περὶ τὸν Θεμιστοκλέα λοιπὸν προέτειναν εἰς μέσον οὐ μόνον ὅ,τι ἐμελλε νὰ ἀναβιβάσῃ μετ' οὐ πολὺ τὰς Ἀθήνας εἰς ὑπατον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ὅ,τι καὶ μόνον ἠδύνατο πρὸ πάντων νὰ σώσῃ αὐτάς τε καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἀπὸ τῆς δουλείας. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο μεγαλεπήβολος ἐν ταύτῃ καὶ σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιόζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης· μόνῃ ἡ μεγαλοφυΐα τολμᾷ συνετῶς, καὶ διὰ τοῦτο μόνῃ αὕτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει.

Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλους τόσον παρωξύνθη ὥστε τότε λέγεται ὁ Ἀριστείδης εἰπὼν, ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθαι σωτηρία εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα εἰμὴ ἂν ἐμβάλωσιν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὸ βάραθρον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο· ἀλλὰ πρῶτον ἤδη, ὡς φαίνεται, ἐφηρμόσθη ἡ περίφημος περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία (σελ. 289). Ἐκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἐζήτησε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑτέρου διὰ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· ὑπερίσχυσε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐξωστρακίσθη ὁ Ἀριστείδης.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, μείνας οὕτω μόνος κύριος τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησεν ἀκωλύτως καὶ δραστηρίως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ κατώρθωσε μέχρι τινὸς νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον, ὠφελήθεις ἐπιτηδειότατα ἐκ δύο περιστάσεων. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀναβολὴ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐκστρατείας, ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Αἰγύπτου, τοῦ θανάτου τοῦ Δαρείου καὶ τῶν πρώτων δισταγμῶν τοῦ Ξέρξου. Ἀν' ἡ ἐκστρατεία ἐκεῖνη δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῶν περιστάτικῶν τούτων καὶ ἐγένετο περὶ τὸ 487 ἢ 486 ἔτος, οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εὖρει τὰς Ἀθήνας ἄνευ ἱκανοῦ στόλου καὶ πρὸς τούτοις στασιαζούσας διὰ τὴν μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου ἔριν, ὥστε πιθανώτατα ἤθελον νικήσῃ. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς, ἔλαβεν ὁ νέος κυβερνήτης τῶν Ἀθηναίων πενταετὴ προθεσμίαν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν παρασκευῶν αὐ-

τοῦ. Ἄλλ' ὁ καιρὸς μόνος δὲν ἤρκει εἰς κατασκευὴν πλοίων, ἐχρειάζοντο καὶ χρήματα. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ὑπάρχη εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηναίων ταμεῖον ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, προερχόμενον ἀπὸ τῶν ἀργυρῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Τὰ μεταλλεῖα ταῦτα τῶν ὁποίων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπανελήφθη ἡ κατεργασία, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλους ὄρους, κεῖνται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην, ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μεταξὺ τῆς Θορικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Ἀναφλύστου, ἥτοι τῆς σήμερον λεγομένης Ἀναβύσου. Ἐπὶ Στράβωνος ἤδη, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἶχον ἐξαντληθῇ ἢ τοῦλάχιστον ἐγκαταλειφθῇ· ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον οἱ μεταβαίνοντες εἰς Σούνιον διὰ ξηρᾶς ἵνα θαυμάσωσι τὰ αὐτόθι σωζόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, βλέπουσι, καθόσον πλησιάζουσι πρὸς τὴν πολυθρύλητον ἄκραν, ἐπὶ τῶν προκειμένων λόφων, τὰ μέλανα ἔχνη τῆς ἀρχαίας τῶν μεταλλουργῶν καμινείας. Πότε δὲ ἤρχισαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἐργάζωνται τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν συνείθιζε νὰ ἐκποιτῇ, ἢ νὰ ἐκμισθοῖ πολυετῶς, διάφορα τμήματα τῆς προσοδοφόρου ἐκείνης χώρας εἰς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς ἐταιρείας, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν εἴτε χρηματικόν τι ποσόν ἐφάπαξ πληρωνόμενον, εἴτε ἐτησίαν εἰσφορὰν ἴσην πρὸς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου. Ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθη τὸ ἀποταμίευμα περὶ οὐ πρὸ μικροῦ ἐγένετο λόγος καὶ τὸ ὅποιον οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ διανείμωσι μεταξὺ τῶν, λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ δέκα δραχμὰς, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ κατασκευάσωσι μὲν ὅσον ἔνεστι πλείοτερα πολεμικὰ πλοῖα, νὰ μεταφέρωσι δὲ τὸν ναύσταθμον ἐκ Φαλήρου, λιμένος μὴ ἀσφαλοῦς, εἰς τὸν πολὺ ἀσφαλέστερον, εἰ καὶ πλείοτερόν τι ἀπέχοντα τῆς πόλεως, Πειραιᾶ, ὅστις ἠδύνατο καὶ νὰ ὀχυρωθῇ εὐκολώτερον. Καὶ εἶχον τῶνόντι κατασκευασθῇ 200 τριήρεις καὶ γυμνασθῇ εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν ἱκανοὶ Ἀθηναῖοι, εἶχε δὲ ἀρχίσει ἡ ὀχύρωσις τοῦ νέου ναυστάθμου, ὅτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 481 ἔτους, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν διαφόρων πόλεων γῆν καὶ ὕδωρ. Εἶπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας, οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἐπέμφθησαν κήρυκες· ὅθεν αἱ δύο αὐται πόλεις, πειθόμεναι εὐλόγως ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὰς κυρίως ἀπειλεῖ, ἔσπευσαν νὰ συμβουλευθῶσι μὲν τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, νὰ συνεννοή-

θῶσι δὲ ἵνα συγκαλέσωσιν εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν πανελλήνιον σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι κοινὴν κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς ἀντίστασιν.

Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως. Εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον δὲν συνῆλθον μὲν ὅλοι οἱ κληθέντες, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς κοινῆς σωτηρίας δι' ὃν συνεκαλοῦντο ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους ὅχι διὰ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προκαίρου ἐνώσεως τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀληθῶς εἶπεῖν πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγαλοφροσύνης τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως. Οὐδὲν ἦττον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς κυρίως Ἑλλάδος τοῦλάχιστον, ἐπεκράτησεν αἰσθημὰ τι πολιτικῆς ἐνότητος, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι συνεκάλεσαν τὴν κοινὴν ἐκείνην σύνοδον «φρονήσαντες εἰκὼς ἐν τε γένοιτο τὸ ἐλληνικόν, καὶ εἰ συγκύψαντες τωῦτό πρήσσοιεν πάντες, ὡς δεινῶν ἐπιόντων ὁμοίως πᾶσι Ἑλλήσι.»

Ὅπωςδὴποτε ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ καταπαύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένας ἔριδας καὶ ἐξαιρέτως τὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης δεινὸν πόλεμον, ἡ δὲ Αἶγινα ἀνεδείχθη πρόθυμος εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν ταύτην καὶ ἀπηλλάγη οὕτω πάσης περὶ μηδισμοῦ ὑπονοίας. Ἐνταῦτῳ ἡ σύνοδος ἐξάπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐνομιζόντο ἢ διατεθειμέναι νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἰδίως εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ Σικελίᾳ Ἑλληνας, ἐξαπέστειλε δὲ καὶ κατασκόπους εἰς Σάρδεις ἵνα γνωρίσωσι τὰς παρασκευὰς καὶ τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Οἱ κατασκόποι οὗτοι, ἀνακαλυφθέντες, κατεδικάστησαν εἰς θάνατον, ἀλλὰ κατὰ ῥητὴν διαταγὴν τοῦ Εἰρέξου ἀπελύθησαν, ὁρῶς ἀναλογισαμένου, ὅτι, ἂν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια ἀνακηρύξωσι τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ ὃν εἶδον ἡραιοσμένον, θέλουσιν αὐξήσει τὸν ἤδη ἐπικρατοῦντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος ἦτο τῶνόντι μέγας, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἱερὸν ἔδωκεν ἀπέλπιδα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάντησιν, ὅτε οὗτοι ἐζήτησαν, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ. Διότι μόλις οἱ θεοπρόποι αὐτῶν, ὡς ὠνομάζοντο οἱ εἰς τὰ χρηστήρια

πεμπόμενοι πρέσβευται, προσεναγκόντες τὴν εἰθισμένην θυσίαν καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἄδυτον, παρεστάθησαν ἐνώπιον τῆς Πυθίας Ἀριστονίκης, καὶ, «τί κάθησθε,» ἀνέκραζεν αὕτη ἐν τῷ ἅμα, «τί κάθησθε, ταλαίπωροι; φύγετε εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καταλιπόντες τὰς οἰκίας ὑμῶν καὶ τὴν ἄκραν τῆς τροχοειδοῦς ὑμῶν πόλεως. Ὁ ἐξ Ἀσίας ἐπερχόμενος Ἄρης θέλει καταστρέψει τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον τὰ ὑμέτερα τείχη, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θέλουσιν ἀπολεσθῆ, καὶ πολλοὶ ἀθανάτων ναοὶ θέλουσιν εἰς τὸ πῦρ παραδοθῆ. Ἀπέλθετε λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀδύτου, βυθίζοντες εἰς θλίψιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν.» Ἀπάντησις αὕτη φοβερά, καὶ οἷα σπανίως ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς προφῆτιδος. Οἱ δὲ θεοπρόποι ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κομίσωσιν εἰς Ἀθήνας χρησμὸν τοιοῦτον, ὅτε Τίμων ὁ Ἀνδροβούλου, εἰς τῶν ἐν Δελφοῖς ἐγκρίτων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἴσχυον παρὰ τῇ ἱερείᾳ, συνεβούλευσε τοὺς θεοπρόπους, λαβόντες ἱκετηρίας, νὰ προσέλθωσι πάλιν εἰς τὸ χρηστήριον ὡς ἰκέται. Πείθονται εἰς τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐμφανισθέντες τὸ δεῦτερον λέγουσιν· «ὦ ἄναξ, χρῆσον ἡμῖν ἄμεινόν τι περὶ τῆς πατρίδος, αἰδεσθεὶς τὰς ἱκετηρίας τὰςδε τὰς τοι ἤκομεν φέροντες· ἢ οὐ τοι ἄπιμεν ἐκ τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τῇδε μενέομεν, ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν.» Εἰς ὃ ἡ πρόμαντις ἀπήντησε· «Δὲν δύναται ἡ Ἀθηνᾶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία, εἰ καὶ καθικετεύουσα αὐτὸν διὰ πολλῶν λόγων καὶ πολλῆς συνέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι καὶ ἂν ἅπαντα ἤθελον ἄλωθῇ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κέκροπος, ἡδύοκῃσεν ὁμοῦς ὁ Ζεὺς, χαριζόμενος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὥστε τὸ ξύλινον τεῖχος νὰ μείνῃ μόνον ἀπόρρητον, ἵνα διασώσῃ ὑμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Μὴ περιμένετε λοιπὸν τὰς προσβολὰς τοῦ ἵππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' ὑποχωρήσατε, στρέψαντες τὰ νῶτα· ἄλλοτέ ποτε θέλετε ἀντιπαραταχθῆ.» Καὶ ἐτελείωνεν ὁ χρησμὸς διὰ τῶν ἐξῆς δύο στίχων·

ὦ θεῖη Σαλαμίς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,
ἥπου σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης,

ἢ δηλαδὴ ἐν καιρῷ τοῦ σπορητοῦ, ἢ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόκρισις ἦτο βεβαίως ὁπωςοῦν ἡπιωτέρα τῆς πρώτης, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀσαφές. Ὅθεν ὅτε ἀπηγγέλθη εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, προέκυψαν ποικίλαι ἐρμηνεῖαι. Καὶ ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ γνώμη ὅτι διὰ τοῦ ξυλίνου τείχους ὁ θεὸς ἐννοεῖ τὸν στόλον

τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰς τοὺς πλείονας καὶ ἐμπειροτέρους τῶν ἑρμηνευτῶν ἐφαίνοντο ἀπαίσιοι οἱ τελευταῖοι τοῦ χρησμοῦ λόγοι, καθ' οὓς ἡ Σαλαμίς ἐμελλε νὰ καταστρέψῃ τέκνα γυναικῶν, ὥστε παρ' ὀλίγον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ γνώμη, ὅτι ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἑάν, διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, ἤθελον ἀποδημήσει εἰς οἰανδήποτε ξένην γῆν. Ἡ τύχη τῶν Ἀθηναίων, ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, ἥτις ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ, ἐκ τριχὺς ἤδη ἐκρέματο, ὅτε ἀναστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ μέγας τοῦ στόλου δημιουργὸς, ὁ ἀτρόμητος καὶ ἄπταιστος τοῦ μέλλοντος κριτῆς, ἰσχυρίσθη, ὅτι ἂν ὁ θεὸς ἤθελε νὰ ὑποδείξῃ ὅτι ἐν Σαλαμῖνι προέκειτο οἱ Ἕλληνες νὰ πάθωσι μεγάλην συμφορὰν, ἤθελε βεβαίως προσθέσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἐπιθετὸν τι ἐμφαντικόν τοῦ δυστυχήματος, λέγων ἐπὶ παραδείγματος « ὦ σχετλίη Σαλαμίς » ἦτοι ὀλεθρία, ἀπαισία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐνῶ λέγων « ὦ θεΐη Σαλαμίς » καταδεικνύει ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ φθαρῶσιν αὐτόθι δὲν ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἐρμηνεία αὕτη, καὶ ἀπεφάσισαν τότε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θυσιάσωσι μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν, νὰ ἐπιβῶσι δὲ εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ὅχι ὁμως ἵνα ἀποδημήσωσιν, ἀλλ' ἵνα ἐκθύμως κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθῶσι, σωτῆρες οὕτω γινόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Ἡ περὶ τούτου κοινὴ τῶν Ἑλλήνων πεποιθήσις ἐκδηλοῦται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. « Ἐνθαῦτα ἀναγκαίη ἐξέργομαι, λέγει ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας, γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπιφθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὁμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται εἶναι ἀληθές, οὐκ ἐπισχῆσω. Εἰ Ἀθηναῖοι, καταρρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον, ἐξέλιπον τὴν σφετέρην, ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες, ἀλλὰ μείναντες ἔδωσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρῶντο ἀντιεύμενοι βασιλεῖ. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ, κατὰ γε ἂν τὴν ἥπειρον τοιάδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες (περίβολοι) ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι, προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων, οὐκ ἐκόντων, ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης, κατὰ πόλιν ἀλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ βαρβάρου, ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως· ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον, ἢ πρὸ τοῦ ὀρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας, ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξεα. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφοτέρω ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσῃσι. Τὴν γὰρ ὠφέλειαν τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν, βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης.

Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἂν τις λέγων σωτῆρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τάληθές· οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτραποντο, ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε. Ἐλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπὸν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετὰ γε θεοὺς ἀνωσάμενοι. Οὐδέ σφεας χρηστήρια φοβερά· ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα, ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμεινάντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώραν δέξασθαι.»

Καὶ δὲν ἐθυσίασαν μόνον τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἐρριψοκινδύνευσαν μόνον τὸν στόλον ὅστις ἦτο ἤδη ἡ μόνη περιουσία αὐτῶν καὶ ἡ μόνη ἐλπίς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέραν θυσίαν χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας καθυπέβαλον ἑαυτούς. Ἀμα συναχθέντων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμὸν, ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ μία τις πόλις πρόεδρος καὶ ἡγεμὼν τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος· καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Σπάρτην· δὲν ὑπερέιχεν ὅμως αὕτη, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ κατὰ θάλασσαν, διότι δὲν παρέσχεν εἰμὴ 16 πλοῖα καὶ εἶχεν ὀλίγην, μᾶλλον δὲ οὐδεμίαν περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν δεξιότητα, ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔδωκαν τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐνταύτῳ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους ναυβάτας. Τούτου ἕνεκα ἐγένετο κατ' ἀρχὰς λόγος νὰ ἄρξωσιν αἱ μὲν Ἀθῆναι κατὰ θάλασσαν, ἡ δὲ Σπάρτη κατὰ ξηράν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρατηρήσαντες ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συμμάχων δυσαρέστως ἤκουσαν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ πειθόμενοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς Σπαρτιάτην ἄνδρα, παρητήθησαν ἀμέσως χάριν τῆς κοινῆς ὁμονοίας πάσης περὶ ἀρχηγίας ἀξιώσεως, ἡ δ' εὐγενὴς αὕτη παραίτησις δικαιώματος εὐλογωτάτου εἶνε τόσῳ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ὅσῳ τὸ φιλόπρωτον ἦτο εἰς τῶν κυριωτάτων χαράκτῃρων τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἅμα μὲν πολλῶν μεγαλουργημάτων, ἅμα δὲ συμφορῶν πολλῶν πρόξενον γενόμενον.

Εἶναι ἀληθές ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ σωθῇ τότε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης, διότι κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγαι ὑπήκουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης πρόςκλησιν τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου. Αἱ πλεῖστοι τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου πολιτειῶν ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας ἦσαν ἢ διατεθειμέναι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς

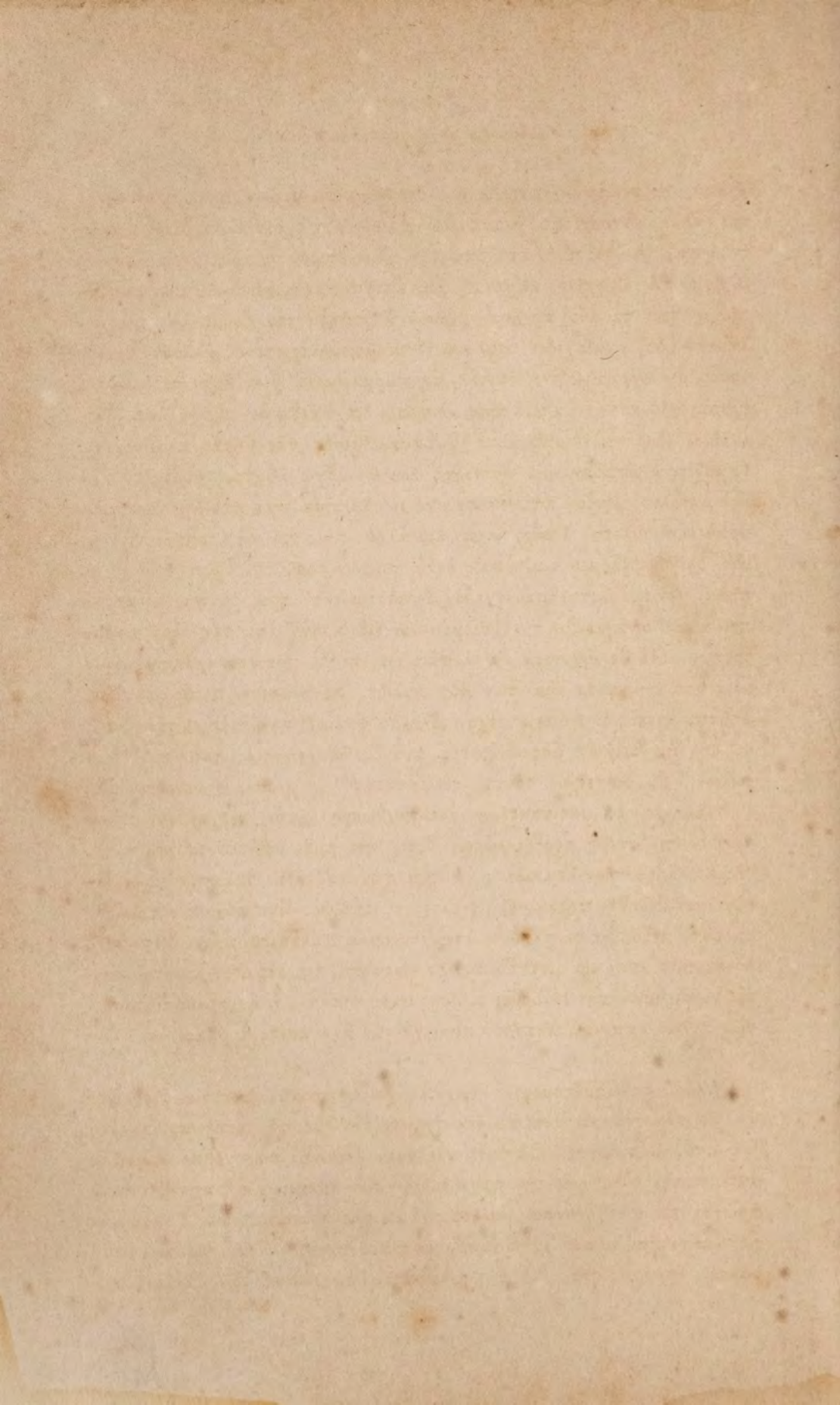
πολεμίους, οἷον αἱ Θῆβαι καὶ οἱ πλείότεροι τῶν Βοιωτῶν, ἢ τοῦλάχιστον νωθρόταται πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, μετ' ὀλίγον δὲ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα.

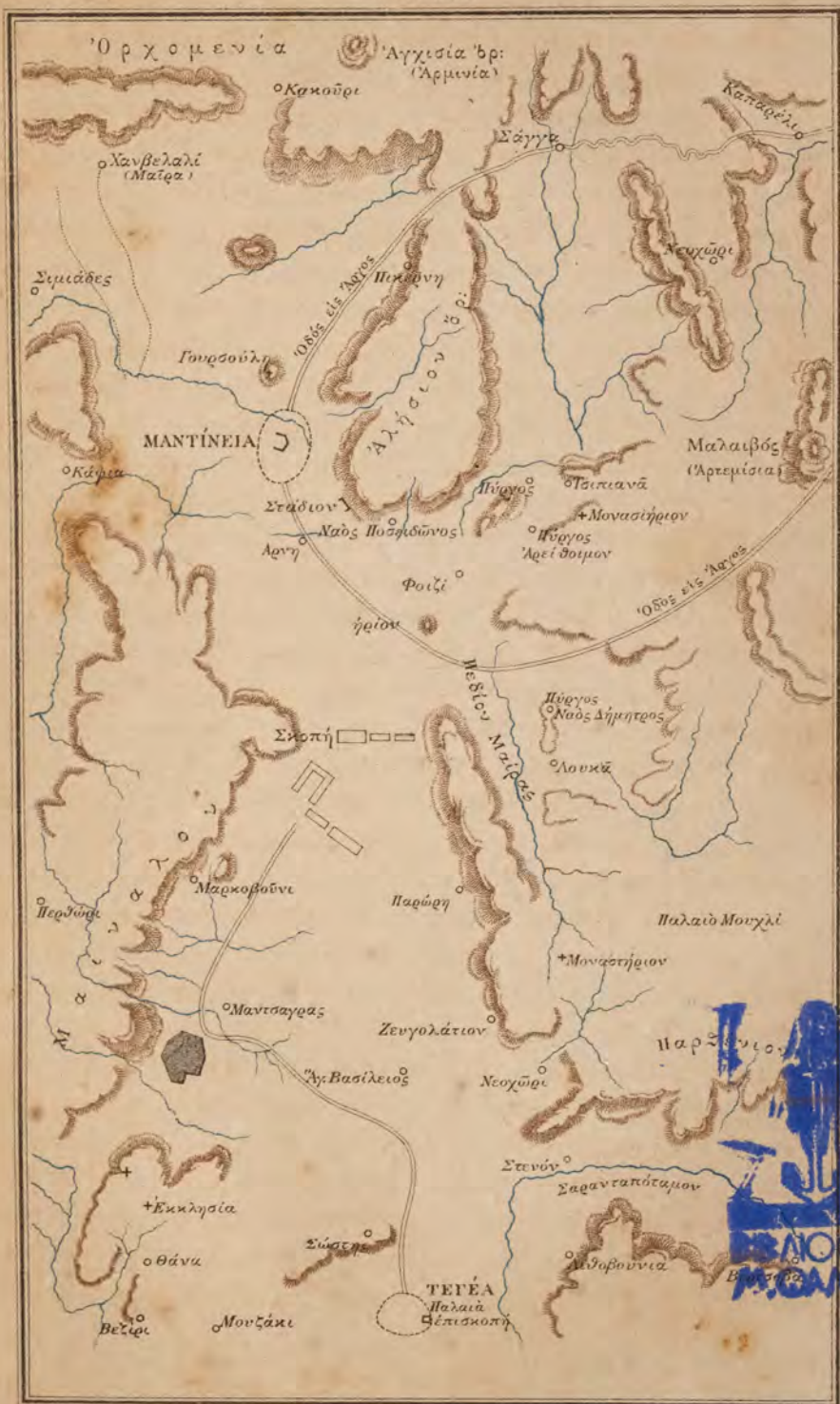
Ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἄργος, ἂν δὲν ἐμῆδιζεν, ἠπράκτει ὁμως, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κοινωνήσῃ πανελληνίου τινὸς ἐπιχειρήσεως εἰμὴ ὡς τῶν ὅλων ἡγεμῶν. Οἱ Κρηῖτες ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, προτείνοντες ἀποτρεπτικόν τινα τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμόν. Οἱ Κερκυραῖοι ὑπέσχοντο συνδρομὴν, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησαν τὸν λόγον. Ὁ ἰσχυρὸς τῶν Συρακουσίων δεσπότης Γέλων, περὶ οὗ πλείοτέρᾳ τινα θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω, οὐδεμίαν ἔπεμψε κατὰ τοῦ Ξέρξου ἐπικουρίαν, καὶ οὐδ' ἂν ἤθελεν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἐν ᾧ καιρῷ ὁ τῶν Περσῶν μονάρχης κατέκλυζε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπειραρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, οἱ Καρχηδόνιοι ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς αὐτὸν, ἐπεχείρησαν φοβεράν κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιδρομὴν. Τελευταῖον, ἂν καὶ ὁ μέγας θεσσαλικὸς οἶκος τῶν Ἀλευαδῶν συνέπραττε μετὰ τοῦ Ξέρξου, οἱ πλείστοι τῶν Θεσσαλῶν ἀνεδείχθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς πρόθυμοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρόν· διὸ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς ἐπικουρία 10000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Εὐαίνεταν καὶ τὸν Ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, ἣτις, προσλαβοῦσα καὶ τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, κατέλαβε τὰ Τέμπη, δι' ὧν καὶ μόνων ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ ἐμβάλλῃ ἀπὸ τῆς κάτω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν αὐτόθι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἐνὸς μὲν παρετήρησαν, ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ξέρξου στόλος ἠδύνατο ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· ἀφ' ἐτέρου δ' ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη δίοδος φέρουσα ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῶν δυτικώτερον τοῦ Ὀλύμπου ὄρειων πυλῶν. Ὅθεν ἐνόμισαν ἐπισφαλὲς νὰ παρამείνωσιν εἰς τὰ Τέμπη, καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὰ, ἐπανῆλθον εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμὸν, ὅτε περίπου ὁ περσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον. Ἀμα δ' ὑπεχώρησεν ἡ ἐπικουρία αὕτη, ἅπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, παρεκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, ἀναφανδὸν ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ξέρξου· ὥστε ὅτε οὗτος, μετὰ ἕξ ἐβδομηκάδας ἢ δύο μῆνας ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Ὀσσαν, οἱ κήρυκες οὓς εἶχεν ἐκπέμψει ἐκ Σούσων προσέφερον αὐτῷ τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς ὅλων σχεδὸν τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιθαιρώνος Ἑλλήνων, ἥτοι τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Δολόπων, τῶν Αἰνιάνων, τῶν Περραιβῶν, τῶν

Μαγνήτων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Δωριέων, τῶν Μαλιέων, Ἀχαιῶν τῶν Φθιωτῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ οὐ μόνον καθυπετάχθησαν, ἀλλὰ καὶ πρόθυμοι καὶ χρησιμώτατοι ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως τῇ προτροπῇ τῶν Ἀλευαδῶν, τῶν ὁποίων ἡ μερίς ἀπέβη ἤδη ἐπικρατεστάτη.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι παρέμειναν συνηγμένοι εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν, καίτοι οὕτω παρὰ τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθέντες, δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸ θάρρος αὐτῶν· καὶ εἶχον, ὡς φαίνεται, πεποίτησιν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, διότι ἐψήφισαν, ὅτι «ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδωσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφι εἰς τῶν πρηγμάτων, τούτους δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι θεῷ.» ἤτοι ἐψήφισαν, λαβόντες τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Ἑλλήνων καὶ ἴσως τὸ δέκατον τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀφιερῶσωσιν αὐτὸ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐν ταύτῃ δὲ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν ἤδη τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ τὴν περὶ τὸ στενὸν τοῦτο θάλασσαν. Οὐδὲ οὗτοι ὁμως οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ἅπαντες τὴν αὐτὴν προθυμίαν εἰς τὸν προκείμενον ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ περιγράψωμεν πρὸ πάντων ὅπως οὖν ἀκριβῶς τὸν χώρον ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν τῳόντι, μετὰ τὰ Τέμπη, τὸ ἐπιτηδειότερον πρὸς ἄμυναν χωρίον· ἔχουσαι μάλιστα ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐνταῦθα ἡ στερεὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης νήσου Εὐβοίας εἰμὴ διὰ πορθμοῦ συνεσταλμένου, τοῦ ὁποίου τὸ στενότερον μέρος, τὸ μεταξύ τοῦ ὄρους τῆς Κνημίδος καὶ τῆς εὐβοϊκῆς ἄκρας τοῦ Κηναίου, μόλις ἔχει δύο καὶ ἡμίσεος ἀγγλικῶν μιλίων πλάτος. Εἰς τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας μέρος, ἀντικρὺ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Ἀχαιᾶς τῆς Φθιώτιδος, ἔκειτο ἡ παραλία, ἣτις ἐκαλεῖτο Ἀρτεμίσιον ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πόλιν Ἰστίαιαν, τὸν μετέπειτα Ὠρεόν. Περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον λοιπὸν τοῦτο τῆς Εὐβοίας, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Ξηροχωρίου, ἀπεφασίσθη νὰ παραταχθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀντισταθῇ εἰς τὴν διάβασιν τῶν Περσῶν. Τὸ ἐνδότερον τοῦ πορθμοῦ ἦτο, ὡς προεῖρηται, στενότερον· εἰς τὸ μεταξύ Χαλκίδος καὶ Βοιωτίας μάλιστα σημεῖον, ἡ νῆσος σχεδὸν ἐνοῦται μετὰ τῆς ἡπείρου, ὥστε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἤθελον προτιμῆσαι ἐνταῦθα μᾶλλον νὰ ἀγωνισθῶσι, νομίζοντες ἐν γένει τότε συμφερωτάτας εἰς αὐτοὺς τὰς στενοπορίας,

διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινήτοτερα τῶν περσικῶν. Ἄλλ' ἡ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα ὀπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶχον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμήμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχεῖος, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξὺ τῆς Ὀθρυς πρὸς βορρᾶν, καὶ τῆς Οἴτης, πρὸς μεσημβρίαν. Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδῖον, ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχίς καὶ τὸ ὁποῖον, ποῦ μὲν εὐμέγεθες, ποῦ δὲ στενότατον, κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχίνος, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ μαλιακοῦ κόλπου· μεταξὺ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχίνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσως πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοῖνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτυόνος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἐτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην, ἡ ἀπόκρημος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοῦλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἔλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἡδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἁμαξά. Ἡ στενὴ αὕτη δίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τῆς Ἀλφηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως (σελ. 142). Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὅπως οὖν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δὲ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἀλατούχων καὶ θειούχων· ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ

ταμοῦ συρομένων χωμάτων, πεδίον στερεόν ἔχον ἑκτασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγλικῶν μιλίων, διὸ τοῦ μὲν κόλπου ἡ περίμετρος εἶναι ἤδη πολὺ μικροτέρα ἢ τὸ πάλαι, τὸ δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ὄρος δὲν κεῖται πλέον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης. Καὶ ὁ ῥοῦς τοῦ Σπερχεῖοῦ μετεβλήθη ὡσαύτως πολὺ ἐπὶ Ἡροδότου, ὁ ποταμὸς οὗτος, ῥέων πρὸς ἀνατολὰς, ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν ἱκανῶς πρὸς ἄρκτον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐνῷ σήμερον ἐκτρέπεται πρὸς νότον, ὥστε, μετὰ πολλοὺς ἐλιγμούς, ὁ Σπερχεὶὸς φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν πολὺ νοτιώτερον τῶν Θερμοπυλῶν. Τελευταῖον οἱ ποταμοὶ Δύρας, Μέλαις καὶ Ἀσωπὸς, οὔτινες ἐπὶ Ἡροδότου ἐξέβαλλον ἅπαντες εἰς τὴν θάλασσαν μεταξὺ Σπερχεῖοῦ καὶ Θερμοπυλῶν, ἤδη δὲν φθάνουσι μέχρι θαλάσσης, ἀλλ' ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Σπερχεῖόν.

Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπικουρίας ἣν εἶχον πέμψει εἰς τὰ Τέμπη· δὲν ἀπέστειλαν ὁμῶς αὐτόθι τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἔμαθον ὅτι ὁ Ξέρξης ἔφθασεν εἰς τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, ἥτοι περὶ τὰ τέλη, ὡς φαίνεται, τοῦ ἰουνίου μηνός. Ἡ τε κατὰ ξηράν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμις διετέλει ὑπὸ Σπαρτιάτας ἡγεμόνας, ἡ μὲν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τὸν Εὐρυβιχίδην ἡ δὲ κατὰ ξηράν ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ὅστις ἦτο νεώτερος ἀδελφός, διάδοχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Εὐρυσθενίδου Κλεομένου, τοῦ ὁποίου ἔγημε τὴν μόνην θυγατέρα Γοργώ. Ἀλλ' ὁ Λεωνίδας δὲν ἀπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ ἐλαχίστην δύναμιν, ἥτοι 300 λοχάδας Σπαρτιάτας, 500 ὀπλίτας τῆς Τεγέας, 500 Μαντινεῖς, 120 Ἀρκάδας Ὀρχομενίους, 1000 ἄλλους Ἀρκάδας, 400 Κορινθίους, 200 Φλιασίους, 80 Μυκηναίους, ἴσως δὲ καὶ τινὰς περιοίκους Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ἄδηλον πόσους. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Λοκρίδος, προσέλαβε πρὸς τούτοις 700 Θεσπιεῖς, 400 Θηβαίους, 1000 Φωκεῖς καὶ τὴν ὅλην στρατιάν τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν, ὧν δὲν ἀναφέρεται, δὲν ἦτο ὁμῶς πολὺς ὁ ἀριθμός. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Λοκροὶ εἶχον μὲν προσφέρει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα γῆν καὶ ὕδωρ, ἀλλ' ἤδη ἐξ ἀνάγκης παρηκολούθησαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ὡς τε ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ὁ καταλαβὼν τότε τὰς Θερμοπύλας συνεποσοῦτο τὸ πολὺ εἰς 6000 ὀπλιτῶν, ἐν ὅλοις δὲ δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν τῶν 13 ἢ 14 χιλ. ἀνδρῶν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ἕκαστον μὲν ὀπλίτην ὑπὸ ἐνὸς ψιλῷ συνο-

χωρος· συνέκειτο δηλαδή ἐκ δύο στενοτάτων διόδων, μιᾶς ἀρκτικωτέρας, ἄλλης νοτιωτέρας, μεταξύ τῶν ὁποίων, ἐν διαστήματι δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας, ἡ ὁδὸς εὐρύνετο ὅπως οὖν. Εἰς ἑτερόν τι σημεῖον, καὶ τοῦτο πλησίον τῆς Τραχῖνος κείμενον, καὶ ἀπέχον ἀρκτικοδυτικῶς τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τὰ δύο ἀγγλικά μίλια, ἡ μεταξύ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἦτο σχεδὸν ὅσον καὶ ἐν Θερμοπύλαις στενὴ· ἀλλὰ τὸ στενὸν τοῦτο δὲν ἐχρησίμευεν· ἐπειδὴ τὰ παρακείμενα ὄρη ἦσαν ταπεινὰ, ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο, τραπείς πρὸς δυσμὰς, νὰ διέλθῃ δι' αὐτῶν ἄνευ δυσκολίας, ἐνῶ εἰς Θερμοπύλας ὁ παρακείμενος τῆς Οἴτης κλάδος, ὡς ταμάλιστα ἀπόκρημνος, δασώδης καὶ ἐνὶ λόγῳ ἄβατος, οὐδεμίαν ἄλλην κατέλιπε διόδον ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Λοκρίδα εἰμὴ τὴν διὰ τῶν προειρημένων πυλῶν. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀρεῖναι ἀτραποὶ περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὀμιλήσει· ἀλλὰ τούτων τοσοῦτον ὀλίγη ἐγίνετο τὸ πάλαι χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρὸς τούτοις αἱ ἀτραποὶ αὐταὶ ἠνάγκαζον τὸν ἐπερχόμενον εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ παρατροπήν. Ἡ δὲ εὐθυτέρα καὶ ἡ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσα ὁδὸς ἦτο ἡ ἄγουσα διὰ τῶν δύο πυλῶν, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Τούτου ἕνεκα οἱ Φωκεῖς εἶχον ἄλλοτε φράξει τὴν ἀρκτικωτέραν τῶν πυλῶν διὰ τείχους ἀσφαλιζόντος αὐτοὺς ἀποχρώντως ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ τεῖχος τοῦτο, τὸ καταπεσὸν ἐν μέρει, ἠνῶρθωσαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποφασίσαντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον ἐν τῷ στενῷ τούτῳ χώρῳ, ὅστις ἦτο τότε στενότερος καὶ αὐτῆς τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν. Ἡ περὶ τὴν παραλίαν θάλασσα εἶχεν ἕκτοτε μεταβλητῇ πολλαχοῦ εἰς ἕλος, τὸ ὅποιον δὲν ἐδύνατο νὰ διέλθῃ τις οὔτε πεζὸς, οὔτε πλέων· ὑπῆρχον ὅμως αὐλακες δι' ὧν διετρεῖτο ἀδιάκοπος κοινωνία μεταξύ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις στρατοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας εὐρισκομένου στόλου, ἡ δὲ ἀμέσως ὀπισθεν τῶν πυλῶν κειμένη Ἀλπηνὸς παρῆχε τὰς ἀναγκαίας τροφάς.

Ἀλλὰ, καθὼς εἴπομεν, ἡ ὄψις τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἄλλοια τὴν σήμερον· καὶ ἂν δὲν εἶχομεν τὴν εὐκρινῆ τοπογραφικὴν ἕκθεσιν τοῦ Ἡροδότου, οὐδέποτε ἠθέλομεν ἐννοήσει πῶς ὀλίγοι Ἕλληνες ἀντέστησαν αὐτόθι εἰς τὴν πολυάριθμον τῶν πολεμίων στρατιάν, τοσοῦτον ἕκτοτε μετεβλήθησαν καὶ τὸ σχῆμα τῆς παραλίας, καὶ ὁ ροὺς τῶν ποταμῶν, καὶ ἅπανα ἐν γένει ἡ μορφή τοῦ τόπου. Εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κόλπου ἐσχηματίσθη, διὰ τῆς ἀδιακόπου σωρεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ πο-

δευόμενον, τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὑπὸ πλειόνων, ὥς εἰκάζεται ἐκ τινος κατωτέρω ἐκτεθησομένου περιστατικοῦ. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἐν Μαρθῶνι αἱ Ἀθῆναι μόναι ἀντιπαρέταξαν 10,000 ὀπλιτῶν, ἐν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην, οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισάμενοι ὑπερέβαινον τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν λύπην ἡμῶν διότι τοσούτῳ εὐάρητοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν. Ἄν τὸ ἡμῖς τῆς ἐν Πλαταιαῖς παραταχθείσης δυνάμεως ἐξεπέμπετο εἰς Θερμοπύλας, οἱ ἐχθροὶ ἔκτοτε ἤθελον ἀποκρουσθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ, δὲν ἤθελε πάθει τὴν φθοράν ἣν ἔπαθεν. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι Πελοποννήσιοι ἔμειναν εἰς τὰ ἴδια ἵνα τελέσωσι τὰ Ὀλύμπια καὶ τὰ Κάρνεια, τῶν ὁποίων συνέπεσε τότε ἡ πανήγυρις. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ὥς ἡ πεῖρα ἀπέδειξε μετ' ὀλίγον, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα εὐάρητοι Ἕλληνες, οἱ τὰς Θερμοπύλας καταλαβόντες, ἦσαν, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἱκανοὶ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκείθεν διόδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ἄμα φθάσαντες αὐτόθι ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε πρὸς τούτοις ἀτραπὸς, ἥτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περὶ Τραχίνα χώρας καὶ ἀναβαίνουσα διὰ τῆς διασφάγος, ἦτοι τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ καὶ διὰ τοῦ ὄρους τῆς Ἀνοπαίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Οἴτης, κατήρχετο ἐκείθεν, κατωτέρω τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀλφεινοῦ. Ἀληθῶς μάλιστα εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς Φθιώτιδος ἡδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἄλλης ὁρείνης διόδου, ἔτι δυτικωτέρας· τὴν δὲ σήμερον δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὁρεῖνῶν παρόδων διέρχονται συνήθως οἱ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἀμφισσαν μεταβαίνοντες. Τὸ πάλαι ὅμως, καθὰ προείπομεν, τοσούτῳ ὀλίγῃ ἐγίνετο τῶν ὁρεῖνῶν τούτων διόδων χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρουσιν ἐπὶ τέλους ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τὴν ἀνατολικωτέραν, τὴν διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ διερχομένην. Καὶ ἀνέλθον μὲν οἱ Φωκεῖς νὰ υπερασπίσωσι τὴν ἀτραπὸν ταύτην. Ἀλλὰ ὁ κίνδυνος ὃν ἔτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι τοῦ νὰ κυκλωθῶσι κατέστη ἤδη τοσούτῳ πρόδηλος, ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι ἤθελον καὶ πάλιν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν· ὁ δὲ ἀτρόμητος Λεωνίδας δὲν συνήνεσε μὲν εἰς τοῦτο, ἔγραψεν ὅμως ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίας.

Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην εἰς Ἀρτεμίσιον σταλεῖσα, ἦτο μᾶλλον λόγου ἀξία· διότι συνεκρότουν αὐτὴν 127 ἄττικαὶ τριήρεις,

ἐφ' ὧν ἐπέβαινον πλὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ τῶν Πλαταιῶν πολῖται, εἰ καὶ ἄπειροι ὄντες περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν· 40 τριήρεις Κορινθίων, 20 Μεγαρέων, 20 πάλιν Ἀθηναίων, ἃς ἐπλήρουν Χαλκιδεῖς, 18 Αἰγινήτων, 12 Σικυωνίων, 10 Λακεδαιμονίων, 8 Ἐπιδαυρίων, 7 Ἐρετριέων, 5 Τροιζηνίων, 2 τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Στυρέων, καὶ 2 τῶν Κείων. Ἐν ὅλοις τριήρεις 271 καὶ πλὴν τούτων 9 πεντηκόντοροι ἃς παρέσχον ἐν μέρει Κεῖοι, ἐν μέρει οἱ Ὀπούντιοι Λοκροί. Ὁ στόλος οὗτος ἔφερε περὶ τοὺς 60,000 ἀνδρῶν ὧν τοῦλάχιστον 25,000 ἦσαν Ἀθηναῖοι. Προΐσταντο δὲ τούτων μὲν ἰδίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς, τῶν δὲ Κορινθίων ὁ Ἀδείμαντος· τῶν ἄλλων ὑποναυάρχων τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. Τρεῖς νῆες, μία Τροιζηνία, μία Αἰγιναιά καὶ μία Ἀττικὴ, εἶχον προαποσταλῆ πρὸς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἵνα παρατηρήσωσι τὰ κινήματα τοῦ ἀπὸ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, κατερχομένου περσικοῦ στόλου· καὶ ἐνταῦθα ἐχύθη τὸ πρῶτον αἷμα τοῦ ἀειμνήστου τούτου ἀγῶνος, διότι δέκα τῶν ἀρίστων περσικῶν πλοίων εἶχον προεκπεμφθῆ ὁμοίως πρὸς τὴν Σχίαθον, ἵνα ἐπιτηρήσωσι τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας, ὥστε συνεπλάκησαν πρὸς τὰ τρία ἑλληνικὰ, τὰ ὅποια, νομίζοντα ὅτι ἐπέρχεται ἀμέσως κατόπιν ὀλόκληρος ὁ περσικὸς στόλος, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Καὶ ἡ μὲν Ἀττικὴ τριήρης ἐξώκειλεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ, ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκεῖ εἰς τοὺς πολεμίους ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτῆς, τὸ ὅποion ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι συνελήφθησαν, μετὰ γενναίαν τῶν Αἰγινήτων ἀντίστασιν, ὧν εἰς μάλιστα, Πύθης ὁ Ἰσχενοῦ, τοσοῦτω περιφανῶς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὥστε οἱ Πέρσαι, ἀποθαυμάσαντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα θεραπεύσωσι τὰς πολλὰς αὐτοῦ πληγὰς. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν ἤρχισεν ὑπὸ κακοὺς οἰωνοὺς διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ναὶ μὲν τριῶν πλοίων ἡ ἀπώλεια δὲν ἦτο ζημία μεγάλη· ἀλλ' ὀλόκληρος ὁ περὶ Ἀρτεμίσιον στόλος καταληφθεὶς, ἔνεκα τῆς ἀλώσεως τῶν πλοίων τούτων, ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐχύθη διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ καὶ δὲν ἐστάθη εἰμὴ εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐνόμιζεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἄμυναν. Ἡ δοξασία αὕτη ἦτο ὀρθή· βέβαιον ὅμως ἐπίσης ἦτο ὅτι οἱ ἐν Θερμοπύλαις πρόμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ θέσις, διὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀτραπὸν, εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἐπισφαλῆς, ἡδύναντο διὰ τὴν προσεπλθούσαν ἐγκατάλειψιν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ κυκλωθῶσι καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὥστε ὀλόκληρον τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σχέδιον ἀνετρέπετο, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔμενεν εἰς Χαλκίδα. Κατ' εὐ-

τυχίαν οἱ θεοὶ ἀνέλαβον νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῶ ὁ Ξέρξης κατήρχετο βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ Θέρμης πρὸς τὴν τῶν Μαλιέων χώραν, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Περραιβίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀχαιᾶς τῆς Φθιώτιδος προσήγγιζε πρὸς τὰς Θερμοπύλας, ὁ ἀρχινάυαρχος Μεγαβάτης, ἀναχωρήσας ἀπὸ Θέρμης ἑνδεκα περίπου ἡμέρας μετὰ τὸν βασιλέα, ἔφθασεν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Μαγνησίας, οὐ μακρὰν τῆς νοτιωτάτης αὐτῆς ἄκρας. Τὸ μέγιστον τῆς παραλίας ταύτης μέρος, ἦν σχηματίζουσιν αἱ πλευραὶ τῆς Ὀσσης καὶ τοῦ Πηλίου, εἶναι ὅλως ἀπόκρημνον καὶ ἀλίμενον, μόνον δὲ πρὸς νότον τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Κασταναιᾶς, ὑπάρχει ἀναπεπταμένος τις κολπίσκος, ὅπου ὁ στόλος ἠθέλησε νὰ διανυκτερεύσῃ, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἀκτὴν, τὴν καλουμένην μὲν Σηπιάδα, κειμένην δὲ καταντικρὺ τοῦ Ἀρτεμισίου. Ἀλλὰ κατελήφθη τὴν ἐπιούσαν τὸ πρῶτ' ὑπὸ καταγίδος φοβεραῖς, ἥτις, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πελάγους πνέουσα, διήρκεσε τρία ὅλα ἡμερονύκτια καὶ ἐπέφερε, κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμοὺς τὴν καταστροφὴν 400 μὲν τριήρων, πλείστων δὲ φορτηγῶν πλοίων καὶ ἀνθρώπων, καὶ σκευῶν. Μόλις δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἡδυνήθησαν τὰ περισωθέντα πλοῖα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν, καὶ κάμψαντα τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἄκραν ἔφθασαν εἰς Ἀφέτας, παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ παγασσητικοῦ κόλπου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τρίκακερι· ὥστε τὸ μέγα ἔργον τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἀθωνος, ὀλίγον ὠφέλησε τὸν Ξέρξην, διότι ὁ στόλος αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ κακοπάθῃ περὶ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐδεκατεύθη νοτιώτερον. Ἀν δὲ ὁ στόλος οὗτος ἔφθανεν εἰς Ἀφέτας μὴ παθὼν τὸ δυστύχημα τοῦτο, ἤθελεν εὖρει τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας ἀφύλακτον, καὶ ἐλθὼν εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς, ἤθελε δυνηθῆναι νὰ ἀποδιβάσῃ ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Λεωνίδου. Ἀλλ' ἡ τρικυμία μετέβαλεν αὐτῆς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων· διότι οἱ ἐν Χαλκίδι ναυλοχοῦντες Ἕλληνες, μαθόντες παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Εὐβοίας κατασκόπων αὐτῶν, τὸ μέγα τῶν πολεμίων ναύαγιον καὶ ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου, πρῶτον ἠΰξαντο Ποσειδῶνι σωτῆρι καὶ σπονδὰς ἐποίησαν, ἔπειτα δ' ἀμέσως ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, νομίζοντες ὅτι πρὸς ὀλίγας ἡδὴ θέλουσιν ἔχει νὰ ἀγωνισθῶσι νῆας· τότε δὲ 15 ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν εἶχον ὑποστῆ, ἐπῆρχοντο κατόπιν τῶν ἄλλων, ὑπολαβόντα τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἰκεία, ἐνέπεσον μετὰξὺ αὐτῶν καὶ ἅπαντα συνελήφθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, φθάσας ἐνώπιον τῶν Θερμοπυλῶν καὶ στρατοπεδεύσας αὐτόθι, διετέλεσεν ἀπρακτῶν ἐπὶ 4 ἡμέρας, κυρίως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὃν ὑφίστατο τότε ὁ στόλος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐβρυλεῖτο ὅτι ἡδύνατο ὅλος νὰ καταστραφῇ. Ἀμα δὲ μαθὼν ὅτι τὸ πλεῖστον τούτου ἐσώθη καὶ ἀφίχθη εἰς Ἀφέτας, διέταξε τὴν κατὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἔφοδον. Οἱ Μῆδοι οὖς πρὸ πάντων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔπραξαν ἔργα θαυμαστῆς ἀνδρείας· ἀλλὰ ἡ θέσις ἦτο τοιαύτη ὥστε τόξα καὶ ἀκόντια ὀλίγον ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀναπόδραστος δὲ ἦτο ὁ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἀγών· καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες λαμπρῶς ἐπλεονέκτουσαν τῶν πολεμίων, διὰ τε τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν καὶ τὸν ὀπλισμόν. Τὰ βραχέα δόρατα, αἱ ἐλαφραὶ καὶ πλεκταὶ ἀσπίδες, καὶ οἱ χιτῶνες τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσωσι τῶν μακρῶν δοράτων, τῶν μεγάλων καὶ ἀσφαλῶν ἀσπίδων, τῶν πυκνῶν τάξεων καὶ τῆς πολεμικῆς ἀσκήσεως τῶν ἀμυνομένων. Καὶ ἐπέκειντο μὲν ἀδιακόπως ὀπισθεν τὰ ἄριστα τῶν περσικῶν ταγματῶν, ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔφερεν εἰμῇ εἰς τὸ νὰ αὐξάνῃ τὴν παρ' αὐτοῖς αἵματοχυσίαν, ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων ἡ ζημία ἦτο μικρά. Ἐπὶ δύο ἀλλεπχλήλους ἡμέρας, οἱ πολέμιοι, εἰ καὶ ἀδιαλείπτως ἀποκρουόμενοι, διετέλεσαν ἐπιμόνως ἐπαναλαμβάνοντες τὸν ἀγῶνά· οἱ Ἕλληνες, ἀπολύτως μὲν εὐάριθμοι ὄντες, διὰ τὸ στενὸν ὅμως τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἡδύναντο ν' ἀγωνισθῶσιν, ἦσαν ἀρκετοὶ ὥστε οἱ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ κόπου καταβληθέντες, νὰ ἀναπληρῶνται ὑπὸ ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀθάνατοι, ἦτοι οἱ μύριοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς λογάδες, καὶ οἱ λοιποὶ κράτιστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες, διαταχθέντες κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν ἔφοδον, ἔπαθον τὴν αὐτὴν ἐπονείδιστον τροπὴν καὶ τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν οἱ προηγουμένως ἀποκρουσθέντες. Ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεώρει ἀπὸ ὑψώματος τὴν δεινὴν ταύτην ἀποτυχίαν, λέγεται ὅτι ἀνεπήδησε τρεῖς ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, φοβηθεὶς περὶ τῆς στρατιᾶς. Ἄν οἱ Ἕλληνες, πρὸ τοῦ ἀγῶνος, πολλὰ ἔπραξαν ἀμαρτήματα, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι ἀνεδείχθησαν ἀπαράμιλλοι.

Παρήλθε λοιπὸν καὶ ἡ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πολέμου ἀτελέσφορος· ἡ δὲ δίοδος ἐφαίνετο ἀπόρητος καὶ ἡ ἀμνηχανία τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκορυφοῦτο, ὅτε Μαλιεύς τις, ὀνόματι Ἐφιάλτης, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀτραποῦ ἣτις διὰ τοῦ ὄρους

ἔφερεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Τούλάχιστον ὁ Ἐφιάλτης οὗτος ἐλέγετο ἐν γένει ὡς ὁ κύριος προδότης τοῦ ὀλεθρίου τούτου μυστηρίου· μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν, οἱ ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν ἐπ' αὐτῷ φυγόντι ἀργύριον, ὃ ἐστὶ, προσδιώρισαν χρηματικὴν ἀμοιβὴν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε θανατώσει ἢ συλλάβει αὐτόν· καὶ ὅτε ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἴδια ἔπειτα ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ τινος ἐχθροῦ, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν τὸν φονέα ὡς εὐεργέτην τῆς πατρίδος. Ἄλλ' ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτραπὸς δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς πολλοὺς, ἰδίως εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, οἵτινες μετὰ τοιούτου ζήλου ὑπηρέτουν ἤδη τὸν Ξέρξην· διὸ πολλὰ διεδόθησαν προδοτῶν ὀνόματα, τὸ δὲ τοῦ Ἐφιάλτου δὲν ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων εἰμὴ ἴσως διότι αὐτὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τοῦ ἐκπεμφθέντος ἀμέσως διὰ τῆς ἀτραποῦ ἐκείνης στρατοῦ. Τρόντι ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ στρατηγὸς Ὑδάρνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Περσῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀνελθὼν διὰ τῆς Ἀνοπαίας εὐρέθη περὶ τὰ ἐξημερώματα πλησίον τῆς κορυφῆς ἣν ἐφύλαττον, ὡς προείπομεν, οἱ 1000 Φωκεῖς. Βαθείας δὲ ἐπικρατούσης νηνεμίας, ὁ θροῦς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ ἐξύπνισε καὶ ἐθορύβησε τοὺς φύλακας· ἀλλ' ἡ κατάπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, διότι ὁ Ὑδάρνης ἠρώτησεν ἔντρομος τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ, ἂν καὶ αὐτοὶ ἦναι Λακεδαιμόνιοι· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ὄχι, ἐπετέθη, καὶ διὰ πολλῶν καὶ πυκνῶν τοξευμάτων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν εἰς τὰ ὑψηλότερα τοῦ ὄρους μέρη. Τότε ἀπεδείχθη οἷον λάθος ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες μὴ ἐκπέμψαντες εἰς Θερμοπύλας ὁλόκληρον τὴν δύναμιν αὐτῶν, διότι ἂν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πλείονων ἀνδρῶν, βεβαίως οὐδὲ ταύτην ἤθελον ἐκπορθήσει ποτὲ οἱ Πέρσαι. Ὁ δὲ Ὑδάρνης, μὴ χρονοτριβῶν περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν Φωκέων, ἔσπευσε πρὸς τὰ πρόσω, ἐπὶ τῆς κατωφεροῦς τῆς ἀτραποῦ πλευρᾶς, συντομωτέρας οὔσης τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ ἔφθασε μετὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Πολὺ πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ, ὁ Λεωνίδας εἶχε λάβει ἤδη τὴν δεινὴν ἀγγελίαν, ὅτι κινδυνεύει νὰ κυκλωθῇ. Ἐντεῦθεν κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ παραταθῇ, ὥστε οἱ πλείστοι τῶν αὐτόθι τεταγμένων Ἑλλήνων ὑπέλαβον μάταιον νὰ ἐπιμείνωσι, θυσιαζόμενοι ἀνωφελῶς, ἄνευ τῆς ἐλάχιστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας· μηδὲ δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν αὐτῶν διὰ τοῦτο, καθότι οἱ γενναϊότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν Εὐρωπαίων μαχητῶν ἤθελον σήμερον πράξει τὸ

αὐτὸ ἀκατακρίτως. Ἀλλὰ τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνταπάρνησις τοῦ Λεωνίδου, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμηχανίᾳ τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ἐπετράπη αὐτῷ ἡ ἄμυνα. Ναὶ μὲν ἐκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι ὁ νόμος, ὁ δεσπότης τῆς πατρίδος αὐτοῦ νόμος, ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπαραιτήτως, «οὐκ ἐὼν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης,» ἀλλ' ἐπιτάσσων «μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατεῖν ἢ ἀπόλλυσθαι.» Ὡστε ἂν ὑπεχώρει ἤθελεν ἐκθέσει ἐαυτὸν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνειδος. Μὴ ἀπατώμεθα ὁμῶς καὶ ἐλαττώμεν οὕτω δωρεὰν τὸ κάλλος τῆς ἀειμνήστου ἐκείνης θυσίας· ὅτι ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόζετο πάντοτε κατὰ γράμμα, ἀλλ' ἦτο ἐπιδεκτικὸς ἐρμηνείας, μαρτυροῦσι καὶ ἄλλαι μὲν πολλαὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας περιστάσεις, μάλιστα δὲ τὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Εὐρυδιάδου. Ὁ Σπαρτιάτης οὗτος στόλαρχος εἶχεν ἤδη ἅπαξ ἐγκαταλίπει τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ περὶ Ἀρτεμίσιον θέσιν καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐγκατέλιπεν αὐτήν, τὴν δὲ πρώτην φορὰν ὅλως ἀμαχητί· καὶ ὁμῶς δὲν κατεδικάσθη, δὲν ἀπεδοκιμάσθη διότι, ὑπενδίδων εἰς βίαν ἀνωτέραν, διέσωσε τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ἵνα χρησιμεύσῃ τῇ πατρίδι εἰς εὐθετωτέραν περίστασιν. Καὶ ὅχι μόνον οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀτιμίαν, ἀλλὰ ἐξεναντίας παρέμεινεν ἀρχηγὸς τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Δὲν ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Λεωνίδας νὰ μείνῃ καὶ ἀέκων ἐν Θερμοπύλαις, πειθόμενος εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Τοῦτο ἠδύνατο νὰ λέγωσιν οἱ Σπαρτιάται βραδύτερον, ἵνα ὑπερυψώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λεωνίδας ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας πυρὸς, δι' οὗ μᾶλλον ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν οἰουδήποτε νόμου, μεγαλουργοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ καὶ νὰ πέσῃ, πεπειθὼς ὅτι ἡ θυσία αὕτη ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ μὲν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κλέος αἰδίων, νὰ συντελέσῃ δὲ πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς λαμπροτάτης νίκης εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης ἣν ἤθελεν ἐξάψει ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἑλλήνου. Οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν Σπαρτιάται, τὰ αὐτὰ ἔχοντες φρονήματα, ἔμειναν προθύμως μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῶν· ἔμειναν ὁμοίως ὁ μάντις Μεγιστίας ὁ Ἀκαρνάν, ὅστις ἠρκέσθη ν' ἀποπέμψῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν· οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ ἐκράτησεν ὁ Λεωνίδας, ἐνῶ ἦτο σχεδὸν

πρόδηλον ὅτι ἐπὶ τέλους θέλουσι προδῶσαι· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι, πρὶν ἢ ἀποκλεισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὑδάρνου. Ἄλλ' ἵνα γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύωσι τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, εὐρέθησαν νεκροὶ Ἑλληνες, καθ' Ἡρόδοτον, 4000. Ἐκ τούτων εἶχον μὲν πέσει τινὲς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἡμέρας, ἀλλὰ βεβαίως ὄχι πολλοί· ἀφ' ἑτέρου οἱ πλείότεροι Θηβαῖοι παρεδόθησαν, ὥστε οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγωνισθέντες καὶ πεσόντες ἦσαν τοὐλάχιστον 2500 ἄνευ τῶν Θηβαίων, διὰ νὰ φθάσωμεν δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἂν οἱ 700 Θεσπιεῖς δὲν συνωδεύοντο ἕκαστος εἰμὴ ὑπὸ ἐνὸς φίλου, τῶν 300 Σπαρτιατῶν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο, ὥς προὔπεδειξάμεν, ὑπὸ πολὺ πλείονων εἰλώτων. Καὶ τῶντι πολλοὶ ἀναφέρονται οἱ πεσόντες εἰλωτες, ἡ δὲ τοιαύτη πίστις τῶν ταλαιπώρων τούτων δούλων πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν, καθ' ἣν ἡμέραν πλείστοι μὲν ἐλεύθεροι Ἑλληνες ὑπεχώρουν ἀμαχητὶ, οἱ δὲ Θηβαῖοι παραδίδοντο, ἀποτελεῖ ἓν τῶν παραδοξοτάτων γεγονότων τῆς ἐλληνικῆς ιστορίας.

Κατὰ τὴν γενομένην προηγουμένως μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ Ἐφιάλτου συμφωνίαν, ὁ Ξέρξης ἤθελε νὰ ἀναβάλῃ, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἡμέραν, τὴν ἐπίθεσιν τοῦ μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου, ὅτε ἦτο πιθανόν, ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην στρατὸς ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων· ὁ Λεωνίδας ὁμως, ἅμα ἔμαθε τὸν ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ ἐπερχόμενον κίνδυνον καὶ ἀπέπεμψε τοὺς θέλοντας νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐκ τῶν συμμάχων, βλέπων ὅτι δὲν μένει εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποθάνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται πλείονας καταβάλλοντες ἐχθροὺς, ἀπεφάσισε νὰ μὴ περιορισθῇ ἤδη, ὡς πρότερον, εἰς ἀπλὴν ἄμυναν· ὅθεν ἐξορμήσας πρῶτος εἰς τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν εὐρύτερον χῶρον, προσέβαλεν ἐκθύμως τοὺς προτεταγμένους τῶν πολεμίων, ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐνταῦθα, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν δοράτων φονευθέντες, οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, οἱ δὲ ἕνεκα τοῦ ιδίου αὐτῶν πλήθους καταπατηθέντες. Ἀλλὰ τὰ περσικὰ στίφη ἦσαν ἀνεξάντλητα· οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρώτρυνον αὐτὰ ἀκαταπαύστως, διὰ μαστίγων, εἰς τὰ πρόσω, τὰ πλεῖστα τῶν ἐλληνικῶν δοράτων ἐπὶ τέλους ἐθραύσθησαν· οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν μὲν τὸν ἀπηλπισμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τῶν ξιφῶν αὐτῶν· ἀλλὰ τότε πίπτει ὁ Λεωνίδας·

καὶ κατάρθωσαν μὲν οἱ περὶ αὐτὸν ἥρωες νὰ ἀνασώσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, μετὰ φοβεράν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς πολεμίους, τοὺς καταβαλόντας πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἀρπάσωσι τὸ ἀνεκτίμητον ἐκεῖνο ἄθλον, πλείστους δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπολέσαντες τῶν ἡγεμόνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις δύο τοῦ Ξερόξου ἀδελφούς· ἀλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες, παντάπασιν ἀπειρηκότες, καὶ ἐλάχιστοι μείναντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως, ἐντὸς τῶν πυλῶν, ὅπισθεν τοῦ τείχους ὅπου, συμπυκνωθέντες πάντες οἱ περιλιπόμενοι ἐπὶ μικροῦ τινος λόφου, ἔμειναν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ τε κατὰ μέτωπον στρατοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην μοίρας, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέλθει εἰς τὰ νῶτα αὐτῶν. Οὕτω δὲ πανταχόθεν κυκλωθέντες, ἐθανατώθησαν ὅλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου. καὶ μηδὲ τότε ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν, ἀλλὰ μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς διατελέσαντες ἀμυνόμενοι, «μαχαίρησι, τοῖσι αὐτῶν ἐτυγγανόν ἔτι περιεοῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι,» λέγει Ἡρόδοτος, ὁ νέος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔπος Ὅμηρος.

Τοιοιυτοτρόπως ἔπεσον οἱ ἡρώικοι τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχοι, Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς, ἅπαντες ἀναδειχθέντες ἄνδρες καλοὶ καγαθοί· καὶ ὅμως ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τινὰς ὡς ἐξαίρετως διαπρέψαντας, ὡς τῶν ἀρίστων ἀρίστους, τοὺς Σπαρτιατάς Διηνέκην, Ἀλφεὸν, Μάρωνα, καὶ τὸν Θεσπιέα Διθύραμβον. Ἰ Τίς δὲν γινώσκει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀπάντησιν; «Τὸ πλήθος τῶν βαρβάρων εἶναι τοσοῦτον,» εἶπον εἰς αὐτὸν, «ὥστε βάλλοντες τὰ τοξεύματα ἀποκρύπτουσι τὸν ἥλιον διὰ τοῦ πλήθους τῶν βελῶν.» ὁ δὲ, «τόσῳ καλλίτερον,» ἀπεκρίθη, «διότι θέλομεν πολεμήσει πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιάν, καὶ οὐκ ἐν ἡλίῳ.» Ὁ Ἡρόδοτος ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὰ ὀνόματα ἐνὸς ἐκάστου τῶν τριακοσίων Σπαρτιατῶν, καὶ μετὰ ἐξακοσίους ἐνιαυτοὺς ὁ Παυσανίας ἀνέγνωσεν ἔτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπὶ κίονος, ἐν Σπάρτῃ, ἀναγεγραμμένα. Εἰς δὲ καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστόδημος, εἶχεν ἐπανέλθει οἴκοι, μὴ κοινωγήσας τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀριστόδημος καὶ εἰς ἄλλος τῶν τριακοσίων, ὁ Εὐρυτος, ἦσαν ἀπόντες δι' ἀδείας ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ κατέκειντο ὀφθαλμιῶνες ἐν Ἀλπηνῷ, ὅτε ἔμαθον ὅτι οἱ συμπολιταὶ αὐτῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνωσιν ἐν Θερμοπύλαις· τότε ὁ μὲν Εὐρυτος, ζητήσας τὰ ὅπλα καὶ ἐνδυθεὶς, διέταξε τὸν εἰλωτα αὐτοῦ νὰ τὸν φέρῃ εἰς τοὺς μαχομένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε γενναίως πολεμήσας, ὁ δ' Ἀριστόδημος δὲν ἐμυμήθη τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην τοῦ νοσοῦντος συντρόφου,

ἀλλὰ λειποψυχήσας ἕνεκα τῆς σωματικῆς ἀλγηδόνος, ἐπανῆλθεν εἰς Σπάρτην, ὅπου περιεφρονήθη δεινῶς διὰ τοῦτο, ὡς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 209), μέχρις οὐ μετὰ ἓν ἔτος ἐξέπλυνε τὸν ῥύπον τῆς ἀτιμίας ταύτης κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, καθ' ἣν ἔπαιον ὑπερτερήσας ἅπαντας τοὺς συναγωνιστὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ. Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιαῖται πρὸς τὸν Ἀριστόδημον ἦτο μοναδικὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὅλοι οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αἰσθημά τι ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὅπωςδῆποτε φυγομαχήσαντα στρατιώτην. ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν πρὸς τὴν Αἰγίναν πόλεμον, μάχης γενομένης ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, ἐθανατώθησαν ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι, πλην ἑνός, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλ' ἐνταῦθα, αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων, περιστοιχίσασαι τὸν ἄνθρωπον, ἡρώτων ἐκάστη τί ἀπέγινεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἐκέντων αὐτὸν ἀδιακόπως διὰ τῶν περονῶν τῶν ἱματίων αὐτῶν, μέχρις οὐ ἐθανάτωσαν τὸν δυστυχῆ. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπαντῶμεν ἀνάλογά τινα παραδείγματα. Κατὰ αὐγουστον τοῦ 1444 ἔτους μ. Χ., 1500 Ἑλυνήτιοι, καὶ τοι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀποτρεπόμενοι, ἐξώρμησαν, περὶ τὴν πόλιν Βασιλείαν, κατὰ 40,000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, καὶ φοβεράν ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς ζήμειαν, ἔπαιον ἅπαντες πλην 16, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς ὑπολαβόντες ἀσύνετον τὸν ἀγῶνα δὲν μετέσχον αὐτοῦ· ὅτε ὁμως ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια οἱ ἐκκαίδεκα οὗτοι, ὅχι μόνον οἰκτρῶς περιεφρονήθησαν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ μᾶλις διέφυγον τὸν θάνατον.

Οἷα δὲ θλιβερά ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς τελευτῆς τῶν γενναίων ἐκείνων Σπαρτιατῶν καὶ Θεσπιέων, καὶ τῆς τῶν Θηβαίων προδοσίας! Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν εἰμὴ ἀέκοντες, ἀμα δὲ οἱ ἀπειρηκότες Σπαρτιαῖται καὶ Θεσπιεῖς ὑπεχώρησαν ἐντὸς τῶν πυλῶν, οἱ Θηβαῖοι χωρισθέντες ἀπὸ αὐτῶν, ἐπλησίασαν πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ προτείναντες τὰς χεῖρας, ἐζήτησαν συγχώρησιν, κραυγάζοντες ὅτι ἦσαν φίλοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι βιασθέντες προσῆλθον εἰς Θερμοπύλας, περὶ οὗ ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ Θεσσαλοί. Ὅθεν ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφονεύθησαν, πρὶν ἢ οἱ Πέρσαι νοήσωσι περὶ τίνος πρόκειται, ἠξιώθησαν συγγνώμης· ἀλλ' ὁμως ἐστίχθησαν διὰ βασιλείων στιγμάτων, καὶ πρῶτος πάντων ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Λεοντιάδης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Πλούταρχος, γράψας πραγμα-

τείαν τινὰ « περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας, » ἐν ᾗ ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον περιπεσόντα εἰς πολλὰ ψεύματα καὶ πλάσματα, ἀγανακτεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰ περὶ Θηβαίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ιστορούμενα, ἐπαγόμενος πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν, ὅτι ἡγεμῶν τῶν Θηβαίων ἐν Θερμοπύλαις δὲν ἦτο ὁ Λεοντιάδης, ἀλλ' ὁ Ἀνάξανδρος, καὶ ὅτι ὅλως παράλογον ἦτο νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Ξέρξης τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο τῆς στιζέως εἰς φίλους καὶ ὑπηκόους. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος ἤμασε περὶ τὰ ἐξακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῆς Ἡρόδοτον πρὸς τούτοις ὁ Πλούταρχος, καθὼ Χαιρωνεὺς, δηλαδὴ Βοιωτὸς, εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν προπατόρων ὥστε κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον τοῦ πατρὸς τῆς ιστορίας ἀξιόπιστος, τὸ δὲ γεγονός τῆς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ τῆς ἐπὶ τέλους παραδόσεως τῶν Θηβαίων, φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Ἴσως τὰ περὶ στιζέως διεθρυλήθησαν διὰ τὴν περιφρόνησιν ἣτις ἐπεκράτησε κατ' αὐτῶν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἡ τιμωρία αὕτη δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανος, διότι ὁ μέγας βασιλεὺς, τοῦ ὁποίου ἡ τυφλὴ ὀργὴ εἶχε πρό τινων μηνῶν μαστιγῶσαι τὸν Ἑλλήσποντον, ἡδύνατο, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγανακτήσεώς του δι' ἣν ἀπῆντησεν ἀντίστασιν, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐνόχους καὶ αὐτοὺς ἐκεῖνους ὅσοι κατηναγκασμένοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Μήπως ὅτε μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐπεσκέφθη τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἐσεβάσθη τὸν νεκρὸν τοῦ Λεωνίδου; μήπως δὲν διέταξεν, ἀποκοπέσσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ἀνασταυρωθῇ; Καὶ ὅμως οἱ Πέρσαι ἐσέβοντο ἐξαιρέτως τοὺς ἀγαθοὺς περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ πρώτου τούτου ἀγῶνος καὶ ἡ δεινὴ φθορὰ ἦν ὑπέστη ὁ περσικὸς στρατός, εἶχον καταστήσει τὸν Ξέρξην ἐξω φρενῶν· ἡ δὲ ταραχὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας ἣν ἔλαβε τότε πρὸς τὸν Δημάρατον. Διότι προσκαλέσας τὸν πρῶτον βασιλέα τῆς Σπάρτης, « Δημάρατε, » τὸν εἶπεν, « εἶσαι ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πάντα ὅσα προεῖπας, ἀπέβησαν ἀληθῆ. Εἰπέ μοι λοιπὸν τῶρα ὅποιοι ὑπάρχουσιν ἀκόμη Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἂν ὅλοι ἦναι πολεμισταὶ τοιοῦτοι οἷοι οἱ ἐνταῦθα πεσόντες. » Ὁ δὲ « ὦ βασιλεῦ, » ἀπεκρίθη, « τὸ πλῆθος ὧν τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι πολὺ, καὶ πολλαὶ εἶναι αἱ πόλεις αὐτῶν· ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ ὑπάρχουσιν 8000 ἄνδρες ὅμοιοι καθ' ὅλα τῶν ἐνταῦθα ἀγωνισαμένων· οἱ δὲ ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι εἰσὶ μὲν τούτων ὑποδεέστεροι, ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοί. » « Ἐξήγησέ με λοι-

πόν,» ὑπέλαβεν ὁ Ξέρξης, «διὰ τίνος ὀλιγώτερον δυσχεροῦς τρόπου δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν τοιούτων ἀνδρῶν.» Τότε ὁ Δημάρατος τὸν συνεβούλευσε, προεκπέμψας ἰσχυρὰν τοῦ στόλου αὐτοῦ μοῖραν, νὰ καταλάβῃ τὰ Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Λακωνικῆς, περισπῶν οὕτω τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ διακωλύων αὐτὴν τοῦ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀγῶνα. Ἐνῷ ἂν ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ δύναμις καταλάβῃ τὸν στενὸν τῆς Κορίνθου ἰσθμὸν, ὁ μέγας βασιλεὺς θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτόθι ἀγῶνας πολὺ δυσχερεστέρους τῶν ὅσους εἶδεν ἄχρι τοῦδε. Κατ' εὐτυχίαν, ἐπελθὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου Ἀχαιμένης ἐπολέμησε τὴν γνώμην τοῦ Δημαράτου, ἀξιώσας ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις, ἡ τε κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συνηνωμένη ἔμελλε, διὰ τῆς ὁμολογουμένης αὐτῆς ὑπεροχῆς, νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ πολὺ ἀσφαλέστερον· ὥστε ἐματαιώθη οὕτω ἡ συμβουλὴ ἐκείνη, ἥτις, ἂν ἐξετελεῖτο, ἤθελε πιθανώτατα ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἔμειναν ἐν τῷ μεταξὺ ἄπρακτοι οὐδὲ οἱ τὸν παρακεῖμενον πορθμὸν κατέχοντες στόλοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπανέλθει ἐκ Χαλκίδος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον, ἅμα πληροφορηθέντες τὴν μεγάλην φθορὰν ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στόλος ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας· ἀλλ' ἡ φθορὰ αὕτη δὲν ἦτο ὅση κατ' ἀρχὰς ὑπελήφθη, ὅθεν ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ εἶδον τὰ τῶν πολεμίων πλοῖα εἰς τὰς Ἀφέτας πολυάριθμα εἰσέτι ὄντα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ βεβαίως πλείοτερα τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεφάσισαν αὐθις νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἑλλάδος. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας, μαθόντες τοῦτο, καθικέτευσαν τὸν Εὐρυβιάδην νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀναχώρησίν του ἐπὶ τινὰς τοῦλάχιστον ἡμέρας, μέχρις οὗ λάβωσι καιρὸν νὰ ἀσφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀναβολὴ ὑπελήφθη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐκδώσῃ τὰς περὶ ὑποχωρήσεως διαταγὰς, ὅτε οἱ Εὐβοεῖς, οἵτινες, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκον τὴν τε ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν διὰ Πελάγοντος 30 τάλαντα ἥτοι 180,000 δραχμῶν, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ὁ στόλος καὶ νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τῆς Εὐβοίας. Ποτὲ πρότασις δὲν ἐγένετο προσφορώτερον τῆς προτάσεως ταύτης τῶν Εὐβοέων, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ὅλας τὰς ἀγαθὰς, καὶ εἰς ὅλας

τὰς πονηρὰς τοῦ Θεμιστοκλέους προαιρέσεις. Τῶντι οὐδείς κάλλιον αὐτοῦ κατενόει ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐγκατέλειπε τὸ Ἀρτεμίσιον, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἐκινδύνευον νὰ κυκλωθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἀνεντρέπετο οὕτω ἅπαν τὸ ἀμυντικὸν τῶν Ἑλλήνων βούλευμα. Ἡ περὶ τούτου πεποίθησις τοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἴχεν ἀποφασίσει, καὶ ἂν ὅλοι ἀνεχώρουν, νὰ μείνῃ αὐτόθι μόνος μετὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων, ἐπὶ δὲ τούτῳ εἶχε γράψει ἐν Ἀθήναις πρὸ ἡμερῶν νὰ τῷ σταλῶσι 50 περίπου ἔτι πλοῖα, τὰ ὅποια καὶ κατέφθασαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς, ἐκ τῶν 271 πλοίων, τὰ 147 ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπελθόντων ἔτι 53, ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, νὰ προκινδυνεύσῃ αὐτόθι μετὰ 200 τριήρων. Ἐννοεῖται λοιπὸν μετὰ πόσης προθυμίας ἐδέχθη τὰς τῶν Εὐβοέων προτάσεις, δι' ὧν ἅμα μὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ τὴν ὀλοσχερεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ἅμα δὲ παρ-εἶχετο αὐτῷ ἀφορμὴ ἀξιολόγου χρηματικῆς ὠφελείας· ὅθεν δούς ἐκ τῶν 30 ταλάντων 5 εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, 3 εἰς τὸν Κορίνθιον Ἀδείμαντον καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς ἄλλους ἡγεμόνας, ὡς ἐξ ἰδίων δῆθεν καταβαλλόμενα, κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ λοιπὰ, κατέπεισεν ἅπαντας νὰ διατηρήσωσι τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην στρατηγικὴν θέσιν, καὶ ἐθεράπευσεν οὕτω τὸ τε κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἕλληνες μετὰ τοσούτου κόπου ἐπείθοντο νὰ μείνωσιν εἰς Ἀρτεμίσιον, οἱ εἰς Ἀφέτας ναυλοχοῦντες πολέμιοι τοσούτῳ ἀπειναντίας ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης, ὥστε ἐξέπεμψαν 200 πλοῖα, ἵνα περιπλεύσαντα τὴν Εὐβοίαν, εἰσέλθωσιν ἀπὸ μεσημβρίας εἰς τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς στερεᾶς πορθμὸν καὶ συλλάβωσιν οὕτω ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα, διαφυγόντα ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἤθελον ζητήσῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ τοῦ πορθμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον μὲν τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων τούτων, ἀλλ' ἀποφασίσαντες ἤδη νὰ ναυμαχήσωσι καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, θεωροῦντες δὲ τοὺς πολεμίους στερηθέντας ἔτι οὐ μικρὰς δυνάμεις, προῆλθον εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὸ δειλινόν, παρέταξαν ἐν κύκλῳ τὰς τριήρεις, ἔχοντες πανταχόθεν τὰς μὲν πρύμνας πρὸς τὰ ἔσω, τὰς δὲ πρῶρας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ προσεκάλεσαν οὕτω τοὺς βαρβάρους εἰς μάχην. Οἱ δὲ ἀντεπεζῆλθον θαρρούντως ἐκ τοῦ παραχρῆμα καὶ, διὰ μεγαλητέρου κύκλου, περιέκλεισαν τοὺς ἡμετέρους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἴωνες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἀέκοντες μετὰ τοῦ Πέρσου στρατευό-

μενοι, ἐλεεινολόγουν ἤδη ὡς ἀπολωλότας. Ἀλλὰ τότε, δευτέρου δοθέντος σημείου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκωπηλάτησαν ἀπὸ τοῦ ἔσω κύκλου καὶ ἐπιπλεύσαντα βραχδαίως κατὰ τῶν πολεμίων ἐκυρίευσαν ἢ κατέστρεψαν τριάκοντα αὐτῶν νῆας. Ἡ ἀπροςδόκητος αὕτη τόλμη ἐξέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Πέρσας· συνελθόντες ὁμῶς μετ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαν οὗτοι τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπήγαγον οὐ μικρὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ζημίας, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθησαν οἱ διαμαχόμενοι, καὶ ἐπανῆλθον ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, οἱ μὲν Πέρσαι εἰς Ἀφέτας, οἱ δὲ Ἕλληνες εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον.

Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης. Ἡ δ' ἐπελθοῦσα νύξ ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ νέας ἀφορμὰς θάρρους εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην φοβερὰ πάλιν ἐξερράγη καταιγίς· ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εὐθὺ ἐπὶ τὰς Ἀφέτας, ὥστε ἐνῶ οἱ Ἕλληνες διετέλουν ἐν σκέπῃ αὐτοῦ, οἱ καταντικρὺ αὐτῶν ὁρμοῦντες πολέμιοι ἔπαθον φθορὰν δεινὴν· τὸ δὲ χερίστον, τὰ παρὰ τὴν Εὐβοίαν παραπλέοντα 200 πλοῖα, καταληφθέντα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ταύτης, κατεστράφησαν ἅπαντα εἰς τὰ λεγόμενα Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, μεταξὺ Γεραιστοῦ καὶ Καφηρέως, τῆς ἄκρας ἣτις αἰείποτε ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, διὸ ὠνομάζετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ξυλοφάγος. Καὶ τὴν ἐπιούσαν προσῆλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ 53 νέαι ἄττικαὶ τριήρεις, περὶ ὧν ἀνωτέρῳ ἐγένετο λόγος· ὅθεν οὗτοι, πολυειδῶς ἤδη ἐνθαρρυνθέντες, ἐπέπλευσαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἣτις ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνος, ἐπὶ τοὺς εἰς Ἀφέτας πολεμίους καὶ προσβαλόντες ἰδίως τὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἠγκυροβολημένα Κιλίκια πλοῖα, πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατέστρεψαν· ἀλλ' ὁ λοιπὸς περσικὸς στόλος, ὁ πολλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα παθὼν, δὲν ἀντεπεξῆλθε τότε εἰς μάχην.

Τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν, οἱ ναύαρχοι τῶν πολεμίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην ὕβριν, καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἐξέπλευσαν, περὶ μεσημβρίαν, πανστρατιᾷ, ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, παραταχθέντες ἐν εἴδει ἡμισελήνου· οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας αὐτῶν, ἵνα μὴ κυκλωθῶσι, καὶ πρὸς τούτοις ἵνα μὴ δύνανται οἱ Πέρσαι, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, νὰ μεταχειρισθῶσιν ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν στόλον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματῶδης καὶ ἐπήγαγε φθορὰν μεγάλην εἰς ἑκατέρους τοὺς ἀντιπάλους· ἐκ τῶν πολεμίων ἤριστευσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐκυρίευσαν πέντε ἑλληνίδας νῆας αὐτάνδρους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα διέπρεψαν οἱ Ἀθη-

ναῖοι, οἵτινες, καθὼς προκινδυνεύσαντες, ἔπαθον καὶ τὴν πλείστην ζημίαν, διότι τὸ ἥμισυ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν δεινῶς βεβλαμμένα. Ὅθεν, διαλυθέντος τοῦ ἀγῶνος, ἤρχισαν πάλιν οἱ Ἕλληνες συλλογίζόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀξιόμαχοι, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Ἀθρώνυχος, ὅστις μετὰ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἐστάθμευε περὶ Θερμοπύλας, ἵνα διατηρῇ τὴν μεταξὺ τοῦ στόλου καὶ τοῦ πορθμοῦ κοινωνίαν, ἐπελθὼν ἔφερε τὴν θλιβεράν ἀγγελίαν, ὅτι ὁ Ξέρξης ἐγένετο ἤδη κύριος τῶν πυλῶν, ὥστε μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἀνάγκης νὰ μένῃ ὁ στόλος εἰς Ἀρτεμίσιον, ἀπεφασίσθη ἀμέσως ἡ ὑποχώρησις· οἱ Εὐβοεῖς ἔσπευσαν νὰ συμπληρώσωσι τὴν διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἡδύνατο νὰ διασωθῇ· καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα, διήλθον διὰ τῆς Χαλκίδος καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰμὴ εἰς Σαλαμῖνα· ἔπλεον δὲ Κορίνθιοι πρῶτοι, ὕστατοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ ἡγεμὼν Θεμιστοκλῆς παρείπετο μετὰ τῶν ἄριστα πλεουσῶν νηῶν ἔσχατος αὐτὸς, φροντίζων νὰ ἐπιγράψῃ εἰς διαφόρους λίθους, ἐπὶ τῆς παραλίας κειμένους, προσκλήσεις πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου συστρατευομένους Ἴωνας, δι' ὧν ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ καταπολεμῶσι τοὺς πατέρας αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς Πέρσας, εἰδεμὴ τοῦλάχιστον νὰ ἀπέχωσιν ὅσον ἔνεστι τοῦ ἀγῶνος. Ἐγραψε δὲ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἀποσπάσει τινὰς τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἢ, ἂν ὅχι ἄλλο, παραγάγῃ δυσπιστίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐλαττώσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Οἱ εἰς Ἀφέτας Πέρσαι ἔλαβον ἀμέσως τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ τὴν ἐπιούσαν, ἐπιπλεύσαντες εἰς τὴν Εὐβοίαν, ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἰσθμιαίας καὶ τῆς πέριξ χώρας· ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβησαν, δι' ἀδείας τοῦ Ξέρξου, εἰς Θερμοπύλας, ἵνα ἴδωσι τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ τοὺς πεσόντας. Ὁ μέγας βασιλεὺς ἐφρόντισε νὰ θάψῃ τὸ πλεῖστον τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, εἰς 20, 000 συμποσσυμένων, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ 1000 πτώματα, ἐνῶ ἐπιδεικτικῶς ἐσώρευσε τοὺς 4000 Ἕλληνας νεκρούς. Ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ ἑκατέρωθεν πεσόντες, μαρτυρεῖ ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ εἶναι πιθανώτατον· ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀριθμὸς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ διὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὅπερ βραδύτερον ἐχαράχθη ἐν Θερμοπύλαις, ἐκ διαταγῆς τῶν Ἀμφικτυόνων.

Μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριηκοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννήσου χιλιάδες τέτορες.

Ἄλλὰ τὰ θριαμβικὰ ἐκεῖνα ἐπιγράμματα δὲν ἐπετέθησαν, τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα μνημεῖα δὲν ἡγέρθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἀπέβαλε τοὺς ἐπιδραμόντας βαρβάρους. Ἦδη δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὑποχώρησιν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, ἕτερα ἐπεκράτησαν αἰσθήματα, αἰσθήματα ἀθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ. Ὁ Ξέρξης, ὑπερανὰ πληρώσας τὴν ζημίαν ἣν ὑπέστη, διὰ τῶν συνταχθέντων μετ' αὐτοῦ Μαλιέων, Λοκρῶν, Δωριέων καὶ ἀπάντων τῶν Βοιωτῶν (πλὴν Θεσπιδέων καὶ Πλαταιέων), προήλαυε, μετὰ τῶν ἀναριθμητῶν αὐτοῦ ὄχλων, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος· ὁ στόλος αὐτοῦ, προσλαβὼν ὁμοίως νέας τινὰς ἐπικουρίας, ἀπὸ τε τῆς Καρύστου καὶ τινῶν κυκλάδων, προσῆγγιζεν εἰς τὰ παρὰ τῆς Ἀττικῆς, ἃν ὅχι ὅσος ἦτο πρὸ τῶν τρικυμιῶν τὰς ὁποίας ἔπαθε καὶ πρὸ τῶν περὶ Ἀρτεμισίου μαχῶν, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ἀσυγκρίτῳ τοῦ ἐλληνικοῦ καθυπέρτερος. Οἱ ἀσύγγνωστοι διὰ τὴν νωθρότητα αὐτῶν Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς τεταγμένοι Πελοποννήσιοι, ἐξέπεμψαν μὲν ἤδη, ἅμα μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Λεωνίδου, ἄπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλεόμβροτον, τὸν ἐπίτροπον τοῦ Πλειστάρχου, ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Λεωνίδου, ἀλλὰ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ παραταχθῶσιν εἰς Βοιωτίαν, ἵνα προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως εἶχον ὑποσχεθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὅθεν περιωρίσθησαν εἰς τὴν ταχίστην καὶ ἀσφαλεστάτην ὀχύρωσιν τοῦ ἱσμοῦ τῆς Κορίνθου, παραδίδοντες οὕτω ἔρμαιον εἰς τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον τὴν Ἀττικὴν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ Μέγαρα· ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Τροϊζῆνα, ἀφιεμένης οὕτω καὶ τῆς θαλάσσης ἀπάσης εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, μέχρι τῆς Πελοποννήσου· μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας, ὁ Εὐρυβιάδης, παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπείσθη νὰ μείνῃ προσωρινῶς, ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, εἰς Σαλαμῖνα, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς καιρὸν νὰ ἀνασώσωσι τοῦλάχιστον τὰς οἰκογενεῖας τῶν.

Φοβερὰ τῶντι ἦτο μάλιστα ἡ τῶν Ἀθηναίων τούτων τύχη· διότι ἐνῶ πλειοτέρας παντὸς ἄλλου εἶχον καταβάλει ἄχρι τοῦδε θυσίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, ἐνῶ ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ πλοῖα κατὰ συμβουλήν τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχον λάβει ὑπόσχεσιν ῥητὴν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουσιν ὑπερμαχήσει διὰ ξηρᾶς ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως, ἔβλεπον ἤδη ἀπάσας τὰς προσδοκίας ταύτας ψευθεῖσας καὶ ἑαυ-

Ἄλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου, ἠθέλομεν δυσπιστῆσαι ὅπως οὖν πρὸς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὅποιον, μὴ ἀναφέρον εἰμὴ Πελοποννησίους, προδήλως διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ τέλους ἐκ Πελοποννήσου δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ Σπαρτιαῖται καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς εἴλωτες, τὸ δὲ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν ἀπετέλεσαν οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἡρωϊκὸν τοῦτο ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῶν παιδῶν ἐκείνων τῆς περὶ τὸν Εὐρώταν πόλεως καὶ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λεωνίδου. Ὅθεν, ἂν ἄδικον ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμα, δικαίως ἐπεγράφη παρ' αὐτῷ ἰδίᾳ πρὸς τιμὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἕτερον τόδε·

᾿Ωξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Καὶ δικαίως ὡσαύτως, ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τῶν πυλῶν λόφου, ἐφ' οὗ συνεπληρώθη ἡ ἀείμνηστος αὕτη θυσία, ἡγέρθη, εἰς τιμὴν τοῦ Λεωνίδου, λέων λίθινος, φέρων ἐπίγραμμα, ποιηθὲν πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου. Τοῦλάχιστον ὁ δαιμόνιος οὗτος ποιητὴς ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐγκώμιον, οὗ σώζεται ἔτι ἡ ἀκόλουθος λαμπρὰ περικοπή·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεῆς μὲν ἡ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόνων δὲ μνάστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
Ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν
Ἑλλάδος εἴλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδα
ὁ Σπάρτης βασιλεὺς, ἀρετῆς μέγαν λελοιπῶς
κόσμον ἀνάον τε κλέος.

Ὁ δ' αὐτὸς Σιμωνίδης, παρεκτὸς ἄλλων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπιγραμμάτων, ἀπεμνημόνευσε καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μάντεως Μεγιστίου, ὅς τις, καὶ τοι κάλλιστα προειδὼς τὸν ἐπερχόμενον θάνατον, δὲν ἠθέλησε νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σπάρτης·

Μνημα τόδε κλεινοῦ Μεγιστία, ὃν ποτε Μῆδοι
Σπερχεῖον ποταμὸν κτεῖναν ἀμειψάμενοι,
μάντιος, ὃς τότε Κῆρας ἐπερχομένας σαφὰ εἰδὼς
οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν.

Ἡρωεὺς μακαριστοὶ οἱ ἀξιοθέντες τοιούτων ὕμνων, καὶ ὕμνοι οἱ μακαριστότεροι οἱ ἀξιοθέντες νὰ ἐγκωμιάσῃσι τοιούτους ἥρωας!

τοὺς ἠναγκασμένους νὰ παραδώσωσι μὲν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰς ἐστίας αὐτῶν καὶ περιουσίας, νὰ φέρωσι δὲ εἰς τὰ ξένα τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἡ μεγαλοφροσύνη, ὥστε κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον συναγωνιστὰὶ αὐτοῦ, ἀποθάντες εἰς Φάληρον, εἰςῆλθον κατηφεῖς καὶ τεθλιμμένοι εἰς Ἀθήνας, οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, οὐδεμία μετανοίας ἐνδειξίς, οὐδεμία περὶ συνθηκολογήσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πρότασις, ἀλλὰ, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ ὁμονοοῦντες θαυμασίως, διετέλεσαν πράττοντες ὁμοθυμαδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπητεῖτο, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν, πρὸς τε τὴν κοινὴν καὶ τὴν ἰδίαν σωτηρίαν. Οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐξέδωκαν ἐν τῷ ᾧμα διακήρυξιν, δι' ἧς ἕκαστος Ἀθηναῖος προσεκλήθη νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅπως ἀσφαλέστερον, τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἀμέτῳς ἡ τραγικὴ ἐκείνη ἀποδημία τῶν γυναικῶν, τῶν πικίδων, τῶν γερόντων, ἧτις ἔμελλε τοσάκις νὰ ἐπαναληρθῇ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν· ἄλλων σωζομένων εἰς Τροιζῆνα, ἄλλων εἰς Αἰγίναν, ἄλλων μέχρι Σαλαμῖνος μόνον ἀπερχομένων, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἀπάσης τῆς πόλεως ἐκπλεούσης, ὡς λέγει ζωγραφικώτατα ὁ Πλούταρχος. Ἡ χώρα ἐκενώθη τοσοῦτον ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ ἐπελθὼν μετὰ τινας ἡμέρας, δὲν εὔρε νὰ αἰχμαλωτεύσῃ ἐν ὅλοις εἰμὴ 500 ἀνθρώπους· οἱ δ' ἄνδρες ἅπαντες ἔσπευδον νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε χρεῖα χρημάτων, ἵνα δοθῇ βοήθειά τις εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν ἀποδημούντων καὶ πρὸ πάντων ἵνα καταρτισθῇ ὁ στόλος, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν, ὁ ἄρειος πάγος, ὅστις τότε συνεκροτεῖτο ἔτι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν, κητῶρθεν διὰ τε δημοσίων διαταξεων καὶ δι' ἰδίων εἰσφορῶν, νὰ συλλέξῃ ποσότητα ἱκανὴν ὥστε νὰ δοθῶσιν ἐκάστῳ τῶν στρατευομένων ὀκτὼ δραχμαί. Μάλιστα δὲ ἀξιοζήλωτος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη καὶ προθυμία μεθ' ἧς πάντες οἱ μάχιμοι ἄνδρες, φίλοι καὶ ἐχθροί, ἀντιπολιτευόμενοι καὶ συμπολιτευόμενοι, ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τριήρεις. Ὁ δῆμος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐξέδοτο ψήφισμα, δι' οὗ ἀνεκαλοῦντο πάντες οἱ δι' ὅς·ρακισμοῦ προσωρινῶς ἐξωρισμένοι πολῖται, καὶ εἰς τὸ ὅποιον ῥητῶς περιελήφθη ὁ Ἀριστείδης. Καὶ ἐνῶ ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν οὕτω τὴν δεξιὰν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀντίπαλον, συγκατέβαινον εἰς τὸν Πειραιᾶ ὁ τε Ἐάνθιππος, ὁ κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, ὁ τε Κίμων, ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τούτου τῆς ἐν Μα-

ραθῶνι νίκης, ὅστις μὴδὲν σῶζων ἔνεκα τῆς καταδίκης τοῦ πατρὸς πάθος «πρῶτος ὤφθη διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φαιδρὸς ἀνίων εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐταίρων, ἵππου τινὰ χαλινὸν ἀναθεῖναι τῇ θεῷ διὰ χειρῶν κομίζων (διότι δὲν ἦτο ὀπλίτης, ἀλλὰ ἐν τοῖς ἵππεῦσι τῆς πόλεως κατατεταγμένος)· ὥς οὐδὲν ἱππικῆς ἀλκῆς, ἀλλὰ ναυμάχων ἀνδρῶν, ἐν τῷ παρόντι, τῆς πόλεως δεομένης. Ἀναθεῖς δὲ τὸν χαλινόν, καὶ λαβὼν ἐκ τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμασμένων ἀσπίδων, καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ, κατέβαινεν ἐπὶ θάλασσαν, οὐκ ὀλίγοις ἀρχὴ τοῦ θαρρεῖν γενόμενος.» Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεσκευάσθησαν κατεσπευσμένως τὰ περὶ Ἀρτεμίσιον παθόντα πλοῖα, ὥστε, ἐπελθόντος τοῦ περσικοῦ στόλου, εὐρέθησαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι ἤδη ἄθροισθεὶς στόλος ἦτο, καθ' Ἡρόδοτον, πολυπληθέστερος τοῦ περὶ Ἀρτεμίσιον παραταχθέντος, διότι συνέκειτο ἐκ 378 τριήρων, ἂν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφερομένων κατ' ἰδίαν ἐκάστης πόλεως τριήρων δὲν συμποσοῦται εἰμὴ εἰς 366. Ἐκ τούτων παρέσχον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι μόνοι 200, οἱ δὲ Κορίνθιοι 40, οἱ Αἰγινῆται 30, οἱ Μεγαρεῖς 20, οἱ Λακεδαιμόνιοι 16, οἱ Σικυῶνιοι 15, οἱ Ἐπιδαῦριοι 10, οἱ Ἀμβρακιῶται 7, 7 ὁμοίως οἱ Ἐρετριεῖς, 5 οἱ Τροιζήνιοι, 3 οἱ Ἐρμιονεῖς, 3 ὁμοίως οἱ Λευκάδιοι, 2 οἱ Κεῖοι, 2 οἱ Στυρεῖς, 1 οἱ Κύθνιοι καὶ 4 οἱ Νάξιοι, τὰς ὁποίας ἐκπεμφθείσας ἐκ Νάξου εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου, οἰκοθεν οἱ ναῦται καὶ οἱ πλοίαρχοι αὐτῶν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα. Ἐκ τῶν μεγάλων ἑλληνίδων πόλεων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δὲν προσῆλθεν εἰμὴ μία Κροτωνιατῶν τριήρης, ἥς ἦρχε Φαῦλλος, ἀνὴρ τρεῖς πυθιονίκης. Παρεκτὸς δὲ τῶν τριήρων τούτων ὑπῆρχον καὶ τινες πεντηκόντοροι. Ταῦτα καθ' Ἡρόδοτον. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Αἰσχύλος, εἰς τὸ προαναφερθὲν αὐτοῦ δράμα, τοὺς Πέρσας, λέγει ὅτι ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν νηῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰς 300. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος αὐτὸς ἡγωνίσθη ἐν Σαλαμῖνι, εἶναι βεβαίως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μᾶλλον ἀξιοπίστος.

Ἐν τούτοις ὁ Εἰρξῆς, μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης, ὤρμησεν, ὠδηγούμενος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὧν τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὅσαι κατόικουν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς μόνοι οἱ Φωκεῖς ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν, καὶ κατέφυγον οἱ μὲν εἰς τὸν Παρνασσόν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς Λοκροὺς

ἐκπεπληρωμένον σχεδόν. Τέσσαρες μῆνες εἶχον παρέλθει ἀρ' ἧς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, πρὸ εἰκοσαετίας, εἶχον πράξει τὸ λάθος νὰ μὴ ὑποστηρίξωσιν ἀποχρώντως τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον ὑποχωρήσει ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἐξηκολούθησαν ὑποχωροῦντες ἀκαταπαύστως, ἐκ τῶν Τερμῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὸν ἰσθμὸν. Ὁ Ξέρξης ἦτο κύριος ἀπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Πελοποννήσου Ἑλλάδος, καὶ ἀπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισπότου μέχρι τῆς Σαλαμῖνος θαλάσσης· ἦτο ἰδίως κύριος τῆς αὐθάδους πόλεως, ἥτις πρὸ δεκαετίας ἔτρεψε τὰ περσικὰ στίφη ἐν Μαραθῶνι· οἱ προστατευόμενοι αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ οἱ μετὰ τούτων συντασσόμενοι ὀλίγοι Ἀθηναῖοι φυγάδες ἀναβάντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν, προσήνεγκον αὐτοῖσι θυσίαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὃν ματαίως εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Ἰππίας, ὅτι ἀνέκτησαν τὴν πάτριον τυραννίδα, ὁ δὲ Ξέρξης ἔσπευσε νὰ πέμψῃ εἰς Σοῦσα ταχυδρόμον ἵνα ἀναγγείλῃ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ καὶ διαλύσῃ τοὺς φόβους τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀρταβάνου. Τὰ πράγματα εἶχον τρόπον οὕτω, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ ὀριστικός τῶν Περσῶν θρίαμβος ἐφαίνετο ἀναμφισβήτητος. Ἀλλὰ ἀκριβεστέρα τῶν περιστάσεων ἐξέτασις ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ σπουδαίας περὶ τούτου ἀμφιβολίας. Κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι, οἵτινες μετὰ κόπου ἐξεπόρθησαν τὰς Θερμοπύλας, ἀγωνιζόμενοι πρὸς 4000 μόνον Ἕλληνας, προέκειτο ἤδη νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν ὀχυρώματα ἀσφαλῆ ὑπὸ πολλῶν μυριάδων Πελοποννησίων ὑπερασπιζόμενα. Καὶ ἐν Θερμοπύλαις μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν κατεβλήθησαν ἐπὶ τέλους εἰμὴ διότι ἐκυκλώθησαν διὰ πλῆγίας τινὸς ὁδοῦ· ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ κύκλωσις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ εἰμὴ ἀπὸ θαλάσσης, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἡ ἀπὸ θαλάσσης κύκλωσις ἔπρεπε νὰ κατατροπωθῇ ὁ ἐλληνικὸς στόλος· ἀλλ' ὁ ἐλληνικὸς στόλος ὅχι μόνον δὲν εἶχε νικηθῇ περὶ Ἀρτεμίσιον, ἀλλὰ καὶ ἀξιολόγους ἔκτοτε προσέλαβεν ἐπικουρίας· ὅθεν δὲν ἦτο παντάπασι βέβαιον ὅτι θέλει ἤδη ὑποκύψει εἰς τὸν περσικόν, ὅστις ἦτο μὲν πάντοτε ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυπληθέστερος, εἶχεν ὅμως πάθει πολλὰς ζημίας ἀπὸ τε τρικυμιῶν καὶ ἀπὸ τῶν ναυμαχιῶν. Πρὸς τούτοις, ἡ ἐν Δελφοῖς οἰκτρὰ ἀποτυχία τῶν Περσῶν ἐμαρτύρει ὅποσον δυσχερὴς ἦτο, διὰ τὸ ὁρεῖνόν τῆς χώρας, ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος. Τὸ δὲ δεινότερον, ὁ ἀπειράριθμος ἐκεῖνος ὄχλος ἐπτερεῖτο ἤδη τροφῶν· αἱ ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀποθῆκαι εἶχον ἐξαντληθῇ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ στερεὰ Ἑλλάς, ἐρημωθείσα

τοὺς Ὀζόλας· ὅθεν πᾶσαι αἱ πόλεις αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ ἱερὰ ἐλεηλατήθησαν καὶ κατεστράφησαν. Μία δὲ στρατοῦ μοῖρα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου εἰς Δελφοὺς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συλήσῃ τοὺς μεγάλους αὐτῶν θησαυροὺς· ἀλλ' ὁ προστάτης τοῦ πολυθρυλήτου τούτου ἱεροῦ, ὁ Ἀπόλλων, ἔσωσεν αὐτὸ διὰ θαυμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἀμέτοχοι οἱ ἐπιτήδειοι τοῦ μαντείου ἐπιμεληταί. Διότι ἅμα οἱ Πέρσαι, ἀναβαίνοντες διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ Παρνασσοῦ ἣτις ἔφερεν εἰς Δελφοὺς, ἔφθασαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς, ἠκούσθησαν αἶφνης φοβεραὶ βρονταί, ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἀπορραγεῖσαι δύο κορυφαὶ ἐπέσκηψαν, διὰ πολλοῦ πατάγου, ἐπὶ τοὺς ἐπερχομένους, συντρίψασαι πλείστους ὅσους αὐτῶν, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Προνοίας βοή καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγένετο, ὥστε οἱ πολέμιοι, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν· κατεδιώχθησαν δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ, ὡς ἔλεγον, καὶ ὑπὸ δύο ὁπλιτῶν ἐχόντων φύσιν μείζονα τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες, ὡς ἐθεβαίουεν ἔπειτα οἱ Δελφοί, δὲν ἦσαν ἄλλοι, εἰμὴ οἱ δύο ἥρωες Φύλακος καὶ Αὐτόνοος, ὧν τὰ τεμένη παρέκειντο παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν. Οὕτω λοιπὸν ἐσώθη τότε τὸ μαντεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἕκτοτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄσυλον, μέχρις οὐ μετὰ 130 περίπου ἔτη ἐλεηλάτησεν αὐτὸ κατὰ πρῶτον ἢ βέβηλος τοῦ Φωκέως Φιλομήλου χεῖρ.

Ὁ δὲ Ξέρξης, μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ, ἐπορεύθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς Βοιωτίας πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως. Οἱ κάτοικοι, ὡς προείπομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν τε χώραν καὶ τὸ ἄστυ· ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς Ἀθηναῖοι, μὴ θέλοντες ἢ μὴ δυνάμενοι, διὰ τὸ γῆρας ἢ τὴν πενίαν, νὰ ἀποδημήσωσιν, εἶχον κλεισθῇ εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ. Οἱ περὶ τὸν Ξέρξην Πεισιστρατίδαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν ἱερόν τοῦτον χώρον ἀπὸ τῆς βεβηλώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐπρὸςπάθησαν μὲν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσι τοὺς ὀλίγους τούτους ὑπερμάχους νὰ παραδοθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πειθομένων αὐτῶν, ἐδέησε νὰ ἐκπολιορκηθῇ ἢ ἄκρα, μεθ' ὃ ἅπαντες μὲν οἱ ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐσφάγησαν, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκοδομήματα, τὰ τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ὁ Ξέρξης ἐγένετο οὕτω κύριος καὶ τῆς ἀκροπόλεως, συγχρόνως δὲ περίπου ἔφθασεν εἰς Φάληρον ὁ πολυάριθμος αὐτοῦ στόλος.

Ὁ μέγας βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὡς

πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ λειλατηθεῖσα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τοσοῦτους ἐπὶ ἡλύδας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 480 ἔτους. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο συμπεπυκνωμένον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς τὸ περὶ Ἐλευσίνα πεδῖον, ἑτοιμον νὰ ὀρμήσῃ διὰ τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν ἰσθμὸν. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, ἔχων τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Φαλήρῳ. Ὁ περσικὸς ἐλληνικὸς στρατὸς ἦτο παρατεταγμένος ὀπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἰσθμοῦ, ὃ δὲ στόλος ὁ ἐλληνικὸς ἦτο συμπεπυκνωμένος περὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δηλαδὴ ὅχι εἰς τὴν σημερινὴν κώμην τῆς Σαλαμῖνος, τὴν κοινῶς λεγομένην Κούλουρην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ὅπου, καταντικρὺ τῆς ἀττικῆς παραλίας, κεῖνται τὰ λεγόμενα Ἀμπελάκια. Ἡ ἐκκένωσις τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἤδη συμπληρωθῇ καὶ τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων εἶχον προσέλθει εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου, ὥστε ὁ Εὐρυβιάδης συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας ἵνα βουλευθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ πλείστοι ἐφρόνουν ὅτι ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσθμὸν, διότι, ἂν ἀγωνισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμῷ ἡττῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐνῶ περὶ τὸν ἰσθμὸν, εἰς Κεγχρεάς, ὅχι μόνον δὲν ἔτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦτον τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλὰ εἶχον καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποβοηθῶνται ὑπὸ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως ταύτης, εἶδον οἱ ἐν Σαλαμῖνι τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν πυρπολουμένην, καὶ ὑπὸ τοιούτου κατελήφθησαν φόβου, ὥστε τινὲς τῶν στρατηγῶν, ἐνῶ οὐδεμία ἔτι εἶχε γίνει ἀπόφασις, ἐξελθόντες κατεσπευσμένως ἐκ τοῦ συμβουλίου, παρήγγειλαν τὰ πλοῖα αὐτῶν νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἵνα διὰ νυκτὸς ἀποπλεύσωσι. Καὶ οἱ μείναντες δὲ ἐν τῷ συμβουλίῳ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν, κατὰ πλειονοψηφίαν, νὰ παρασκευάσωσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιούσαν τὸ πρῶτ' ὑποχωρήσωσι. Μειονοψηφοῦντες ἦσαν οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, πρὸ πάντων ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνόμιζεν ὀλεθρίαν τὴν ὑποχώρησιν· ὅθεν ἐπανῆλθε τεθορυβημένος εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον, νυκτὸς ἤδη οὔσης, εἶτε οἴκοθεν, εἶτε, ὡς λέγει Ἡρόδοτος, κατὰ προτροπὴν συνετοῦ τινος Ἀθηναίου, Μνησιφίλου καλουμένου, ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ νὰ μεταπείσῃ τὸν Εὐ-

ρυβιάδην. Διέταξε λοιπὸν νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν ναυαρχίδα, καὶ πλησιάσας ἔκραξε πρὸς τὸν ναύαρχον ὅτι ἔχει νὰ τὸν ὁμιλήτῃ περὶ κοινοῦ πράγματος· ὁ δὲ παρήγγειλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον· καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς παρετήρησεν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, ὅτι ἂν ἀναχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, δὲν θέλουσι πλέον ναυμαχήσει περὶ τῆς ὅλης πατρίδος, περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· διότι αἱ μοῖραι ἐκάστης πόλεως θέλουσι τραπῇ εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲ ὑπάρχει ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐμποδίσῃ τὸν στόλον τοῦ νὰ διασκεδασθῇ, καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει οὕτω ἀπολεσθῇ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀβουλίαν. Προσέθηκε δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ δι' ὧν κατέπεισε τὸν Εὐρυβιάδην νὰ συγκαλέσῃ πάλιν τὸ συμβούλιον, ἔτι διὰ νυκτός. Συνελθόντων δὲ τῶν στρατηγῶν, καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ Εὐρυβιάδης ἐκθέσῃ τὸν λόγον δι' ὃν συνήγαγεν αὐτοὺς, ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του, ἤρχισεν ἐκδηλῶν εἰς ἕκαστον ἡγεμόνα ἰδίᾳ τοὺς φόβους αὐτοῦ καὶ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν προκειμένην ἐγκατάλειψιν τῆς Σαλαμῖνος· διὸ ἐρεθισθεὶς ὁ Κόρινθος στρατηγὸς Ἀδεΐμαντος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπόθει τὴν εἰς Κόρινθον ὑποχώρησιν, «ὦ Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξεν, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας, οἱ ἐξανιστάμενοι προτοῦ δοθῇ τὸ σύνθημα, ῥαπίζονται·» ὁ δὲ, ἡπίως ἐπὶ τοῦ παρόντος φέρων τὴν αὐθάδη ταύτην ἀποστροφὴν, «ναὶ, ἀπήντησεν, ἀλλὰ οἱ μετὰ τὸ σύνθημα ὑστερίζοντες, δὲν στεφانوῦνται.» Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεμιστοκλέους, λέγει τὸν διάλογον τοῦτον γενόμενον οὐχὶ μεταξὺ Ἀδεϊμάντου καὶ Θεμιστοκλέους, ἀλλὰ μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐπιφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀπόκρισιν τούτου, ἐπαραιμένου τοῦ πρώτου τὴν βακτηρίαν ὡς πατάζοντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστειλεν αὐτὸν εἰπὼν «πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ.» Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος εἶναι πάλιν ἀξιοπιστότερος τοῦ Πλουτάρχου, ὅχι μόνον διότι, ὡς πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀλιγώτερον τραγικὴ ἐκθεσίς του, εἶναι καθ' ἑαυτὴν πιθανώτερα. Τρόντι ἀφ' ὅλων τῶν περιστάσεων τῆς συζητήσεως ταύτης ἐξαγεται, ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν προσωπικῆς δυσἀρεσκείας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐξεναντίας μάλιστα ἐφαίνετο μᾶλλον πάντοτε ἀποκλίνων πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκάζομεθα, ἂν καὶ μὲ λύπην μας, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο «πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ,» δὲν ἐρρέθη πιθανώτατα ποτὲ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦτες κατὰ γράμμα τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.

Μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν μεταξύ Ἀδριμάντου καὶ Θεμιστοκλέους διένεξιν, ὁ Εὐρυβιάδης ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι, ἐπειδὴ παρήχθησαν ἀμφισβολαὶ ἂν ἔχῃ ὀρθῶς ἢ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἀπόφασις, συνεκάλεσε τοὺς στρατηγούς, ἵνα σκεφθῶσι πάλιν περὶ τοῦ πρακτέου. Δοθέντος δὲ τοῦ λόγου εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, οὗτος, ἀποτενιόμενος πρὸς τὸν ναύαρχον, δὲν ἐπενέλαθε μὲν ὅσα εἶχεν ἰδίᾳ εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς βεβαίας λειψοταξίας τῶν διαφόρων μυρῶν τοῦ στόλου, ἅμα ὑποχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, « παρεόντων γὰρ συμμάχων οὐκ ἔφερε οἱ κόσμον οὐδένα κατηγορεῖν, » ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι ἂν ἀναζευζῶσι πρὸς τὸν ἰσθμὸν τὰς νῆας, θέλουσι νκυμαχήσει ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ, τὸ ὅποιον δὲν συμφέρει παντάπασιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἔχοντας πλοῖα βαρύτερα καὶ ὀλιγώτερα τῶν πολεμίων, ἐνῷ ἀγωνιζόμενοι ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῆς Σαλαμῖνος ἔχουσι πλείστας πιθανότητας νίκης· ὅτι νικῆσαντες ἐν Σαλαμῖνι, σώζουσι τὴν Πελοπόννησον οὐδὲν ἥττον ἢ ἐὰν νικήσωσι περὶ τὸν ἰσθμὸν, ἐνῷ ὑποχωροῦντες ἤδη δὲν θέλουσι κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ σύρῃσι κατόπιν αὐτῶν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν χερσόνησον· ὅτι πρὸς τοῦτοις θέλουσι παραδώσει εἰς τοὺς πολεμίους τὴν Αἴγινα, τὰ Μέγαρα καὶ αὐτὴν τὴν Σαλαμῖνα, ὅπου κατέφυγον πολλαὶ Ἀθηναίων οἰκογένειαι καὶ ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀγωνισθῇ μετὰ πλείστου ζήλου διότι ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν αὐτοῖς ἐνταῦθα νίκην. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέπτυσσε ταῦτα πάντα, καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἤρχιζον νὰ προξενῶσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρισταμένους, ὁ Ἀδριμάντος, παροξυνθεὶς πάλιν διὰ τοῦτο καὶ θέλων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν συζήτησιν· « Σιώπα, Θεμιστοκλείς, ἀνέκραξε πάλιν, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς ἐνταῦθα ἐλευθέραν Ἑλληνίδα πόλιν μὴ λησμονῆς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατέχονται ὑπὸ πολεμίων καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἄπατρις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ. » Ἡ ἀγενὴς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἐξῶ φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγός, ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινήτων, εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον τὸν τολμήσαντα ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξύβρισεν αὐτόν τε καὶ τοὺς Κορινθίους, προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς, ὅτι ἐνόσφ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς πεπληρωμένας, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι πόλιν καὶ χώραν πολὺ μείζονας τῆς τῶν

Κορινθίων. Δοὺς δὲ τὸ μᾶθημα τοῦτο εἰς τὸν Ἀδεΐμαντον, ἐστράφη αὖθις πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος· «Εὐρυβιάδη, ἐὰν μείνης ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῇς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, τῶζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μὴ, ἀνατρέψεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείσου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, τὸ καθ' ἡμᾶς, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας ἡμῶν, θέλομεν ἀποπλεύσει εἰς Σῆριν τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἣτις ἔκπαλαι ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς καὶ, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῇ ποτε ὑφ' ἡμῶν. Ὑμεῖς δὲ στερηθέντες συμμάχων τοιούτων, θέλετε ἐνθυμηθῇ τοὺς λόγους μου.»

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπειθῇται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνδώσῃ· ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῶν Ἀθηναίων ὁ ἐλληνικὸς στόλος οὐδὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορίνθιοι ἐσιώπησαν, ὁ δ' Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν οἰκοθεν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν καὶ διέταξεν, ὅτι θέλουσι μείνει εἰς Σαλαμῖνα καὶ αὐτόθι θέλουσιν ἀγωνισθῇ. Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει, καὶ πάντες ἐκόντες ἢ ἀέκοντες, ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ πόλεμον. Συγχρόνως δὲ ἡῤ-ξαντο πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπεκαλέσαντο συμμάχους τοὺς Αἰακίδας, τοὺς τε ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος, Τελαμῶνα καὶ Αἴαντα, καὶ τοὺς τῆς Αἰγίνης, Αἰακὸν, Ἀχιλλέα, Τεῦκρον, ὧν μετεπέμψαντο τὰς εἰκόνας, ἀποστείλαντες ἐπὶ τούτῳ πλοῖον εἰς τὴν νῆσον ταύτην.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἤρχισαν πάλιν μέμφειμοιροῦντες καὶ ὀυσεραίοντες. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἂν ὁ Ἀδεΐμαντος, ἀντὶ νὰ προσβάλῃ ἀνοήτως τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεχείρει νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ, ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολλοὺς εἰς ἀναίρεσιν αὐτῶν λόγους. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἤξιον ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὑποχωρήσαντες εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἔμελλον νὰ ναυμαχῇσωσιν ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀνυπόστατον, διότι ὁ τῶν Κεγχρεῶν κολπίσκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ἀναζητήσῃ ὁ περσικὸς στόλος τὸν ἐλληνικὸν, ἦτο μὲν εὐρύτερος τοῦ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ, δὲν ἡδύνατο ὅμως βεβαίως νὰ ὀνομασθῇ πέλαγος ἀναπεπταμένον, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ὅχι μόνον ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐνταῦθα ἔχοντες παρακειμένην καὶ βοηθοῦσαν τὴν πεζικὴν

αὐτῶν στρατιάν, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἅμα πνεύσαντος ἀπὸ πελάγους ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ περσικὸς στόλος ἤθελε περιέλθει εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν. Πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἐγκατέλειπον εἰς τοὺς πολεμίους οὐ μόνον τὴν Σαλαμῖνα, ἀλλὰ καὶ τὴν Αἶγιναν καὶ τὰ Μέγαρα. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἦτο ὅτι τῆς μὲν Αἰγίνης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τῶν δὲ Μεγάρων, διὰ τῆς πεζικῆς, ἡδύναντο οἱ Πέρσαι νὰ γίνωσι κύριοι καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Τὰς δὲ ἐν Σαλαμῖνι οἰκογενείας αὐτῶν, ἡδύναντο κάλλιστα οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀπερχόμενοι εἰς Κόρινθον, ὅθεν ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν προέκειτο, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως, νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰμὴ μόνον ἡ Σαλαμίς· ἀλλὰ ἀφοῦ ἐθυσιάσθησαν ἤδη τόσαι ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι, καὶ ιδίως ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἡδύνατο νὰ λογισθῇ γεγονός τοσούτῳ σπουδαῖον, ὥστε νὰ ἀντισταθμίσῃ πάντας τοὺς ἄλλους λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς περὶ τὸν ἰσθμὸν ναυμαχίας, ἂν τοιοῦτοι λόγοι ὑπῆρχον. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ περὶ τῆς βεβαίας διαλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου λόγος ἐν περιπτώσει ἀναζεύξεως εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἡδύνατο ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθῇ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἦτο ἐνδεχόμενον τῶντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλὰ πότε; ἂν ὁ περσικὸς στόλος ἔπραττεν ὅτι πρὸ ἡμερῶν εἶχε συμβουλευσῇ ὁ Δημάρατος, ἂν ἐξέπεμπε δηλαδὴ ἱκανὰ αὐτοῦ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα τῆς Πελοποννήσου παράλια· τοῦτο ὅμως, τὸ ὅποιον δὲν εἶχον πράξει οἱ Πέρσαι ἄχρι τοῦδε, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν προετίθεντο νὰ ἐνεργήσωσι πρὶν κατατροπώσωσι τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἡδύνατο εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ γίνῃ καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Ἄν δὲ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἤθελον νὰ διαλυθῶσιν ὅχι διότι αἱ πόλεις αὐτῶν ἠπειλοῦντο ὑπὸ περσικῶν πλοίων, ἀλλὰ διότι αἱ μοῖραι ἐκεῖναι δὲν προηροῦντο νὰ ναυμαχήσωσι, δὲν ἠξέυρομεν διατὶ ἄρα γε νὰ μὴ ἀναχωρήσωσι καὶ ἀπὸ Σαλαμῖνος, ὅπως ἤθελον διασκεδασθῇ μετὰ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνάξευξιν. Καὶ ἐνῷ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θεμιστοκλέους ἡδύναντο νὰ ἀντιταχθῶσιν οὕτω ἕτερα, οὐδὲν ἦττον σπουδαῖα ἐπιχειρήματα, οἱ Πελοποννήσιοι ἤσθάνοντο ὅτι, ἀγωνιζόμενοι μὲν ἐν Σαλαμῖνι ἂν ἐνικῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἅπαντες καταστραφῇ, ἀγωνιζόμενοι δὲ περὶ τὸν ἰσθμὸν καὶ ἡττηθέντες ἡδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ προεθῆσωσιν εἰς τὴν πεζικὴν αὐτῆς στρατιάν πολλὰς μυριάδας μαχητῶν πρὸς τούτοις δέ,

ὑποχωροῦντες ἐκ Σαλαμῖνος ἀνέβαλλον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἡ δὲ ἀναβολὴ συνέφερε πολυειδῶς, ὥς προεξηγήσαμεν, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τὴν πεποιθήσιν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰμὴ διὰ νὰ διαλυθῶσιν· ἴσως εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης ἔτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἴσως ἐφρόνει ὅτι ὁ χρησμὸς ὁ ἀναγγείλας ὅτι οἱ συμπολιταὶ αὐτοῦ θέλουσι νικήσει ἐν Σαλαμῖνι, ἐμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς θάρρος ἀκαταγώνιστον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τῶντι αὐτοὺς νικηφόρους· ἴσως αὕτῃ ἐκείνῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νικήσωσιν ἐξάπαντος, διότι νικώμενοι ἤθελον ἤδη ἀποκλεισθῇ, ἦτο εἰς τῶν κυριωτάτων λόγων δι' οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἐνίκησαν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφάνη ἐπὶ τέλους ὅτι εἶχε δίκαιον. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μάχης, καὶ ἐνόσω ἡ νίκη δὲν ἦτο παντάπασι βεβαία, οἱ Πελοποννήσιοι ἐδικαιοῦντο τῇ ἀληθείᾳ ν' ἀγανακτῶσι βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας νὰ ἀποκλεισθῶσιν, ὥς εἰς παγίδα τινὰ, ἐντὸς τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ δυσἀρέσκεια τῶν ἡγεμόνων μετεδόθη εἰς τὰ πληρώματα· ἡ κοινὴ συζήτησις ηὔξησε τὴν κοινὴν ἔξαψιν· εἰς ἕκαστον πλοῖον ἡγέρθησαν κραυγαὶ μεγάλαι διὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ πεισθέντος νὰ μεταβάλλῃ γνώμην· ὥστε, κορυφωθέντος τοῦ θορύβου, ὁ νχάρχος ἐδέησε νὰ συγκαλέσῃ καὶ αὐθις τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν.

Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ συμβουλίῳ, ἐπανελήφθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι. τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, θεωρῶν ἤδη ὅτι ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελοποννησίων θέλει ἐπὶ τέλους κατισχύσει, κατέφυγεν εἰς μυχάνημα παράδοξον. Ἐξελθὼν τοῦ συμβουλίου, ἐπὶ προφάσει τινὶ, προσεκάλεσεν ἕνα τῶν δούλων αὐτοῦ, ὀνόματι Σίκιννον. Ὁ Σίκιννος οὗτος ἦτο Ἕλλην, ὥς φαίνεται, τὴν καταγωγὴν, ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐγίνωσκε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχε περιέλθει εἰς δουλείαν, πωληθεὶς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, μετὰ τὴν τελευταίαν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· ἦτο δὲ ἄνθρωπος λόγιος· διὸ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταστήσει αὐτὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του· καὶ ὕστερον, ὅτε οἱ Θεσπιδεῖς ἐζήτησαν διὰ νέων πολιτῶν νὰ αὐξήσωσι τὴν πόλιν των, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέδειξεν αὐτὸν πολίτην Θεσπιδέα, δούς αὐτῷ πολλὰ χρήματα. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Σίκιννον παρήγγειλε νὰ μεταβῇ ἀμέσως καὶ κρυφίως εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τῶν βαρβάρων, νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀφωσιωμένος ὢν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐπιθυμῶν τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι

των ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις τοῦ μονάρχου, ἥτις ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς μειονοψηφούσης συνέσεως. Τῷ οὖν, ἐν τῷ ναυτικῷ τούτῳ συμβουλίῳ προσεκλήθησαν οὐ μόνον οἱ Πέρσαι τοῦ στόλου ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι τῶν διαφόρων μοιρῶν ἀρχηγοί. Προταθέντος δὲ τοῦ ζητήματος, ἂν θέλωσι ναυμαχήσῃ ἀμέσως ἢ ὄχι, πρῶτοι οἱ βασιλεῖς τῆς Σιδόνης καὶ τῆς Τύρου ἀπήντησαν ναὶ, καὶ κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι, ὅθεν ἐσχηματίσθη πλειονοψηφία ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ναυμαχίας. Ἄλλ' ὑπῆρχον καὶ μειονοψηφοῦντες, ὧν τὴν γνώμην ἐδήλωσε θαρρύντως ἡ βασιλὶς τῆς Ἀλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, ἥτις ἄρχουσα τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, μετέσχε τῆς μεγάλης ταύτης στρατείας, συνεπαγομένη 5 τριῆρεις ἄριστα ἐσκευασμένας. Ἡ Ἀρτεμισία ἥτις ἐμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν ἀγῶνα, εἶπεν ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἐκβασὶς τῆς ναυμαχίας ἦτο ἄδηλος καὶ ὅτι ἀφ' ἐτέρου μικρὰ τις τοῦλάχιστον ἀναβολὴ συνέφερε κατὰ πάντα λόγον, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν ἀρκετὰς τροφὰς ἐν Σαλαμῖνι, ὥστε διὰ τοῦτο ἤδη ἦτο πιθανώτατον νὰ διαλυθῶσι τὴν δὲ διάλυσιν ταύτην ἡδύνατο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ περσικὸς στρατὸς, ὁρμῶν ἀμέσως κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ κατὰ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο παντελῶς ἀδόκιμος· ἀλλ' ὁ Ξέρξης προετίμησε τὴν τῆς πλειονοψηφίας, διότι εἶχε πιθανώτατα ὑπαγορεύσει αὐτὴν· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν 6 μὲν στόλος ναυμαχήσῃ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς προελάσῃ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Σίκιννος λοιπὸν εὔρε τὸν Ξέρξην ἑτοιμον νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπεθύμει ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ ἐνίσχυσε μόνον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Φαλήρου, τῆς Μουνυχίας, τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Φωρῶν ἦτοι κλεπτῶν λιμένα, ὅςτις κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς εἰσοδοῦ τοῦ μεταξὺ τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ. Ἄμα ἐνύκτωσεν, ἀπόσπασμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατέλαβε τὴν Ψυττάλειαν, τὴν μικρὰν νῆσον τὴν κειμένην εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἐκεῖνο στόμιον τοῦ πορθμοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πειραιῶς, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ περσικοῦ στόλου, τὸ ἐκ φοινικικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων συγκείμενον, εἰσῆλθε διὰ τοῦ στομίου τούτου εἰς τὸν πορθμόν, καὶ προελθὼν, παρὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, μέχρι τοῦ ἐτέρου στομίου ἦτοι τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, ἔφραξε τὴν δίοδον ταύτην καὶ παρετάχθη ὡς ἐπὶ μάχην κατόπιν τούτου εἰσῆλθον,

οἱ Ἕλληνες, φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ φύγωσι, καὶ ὅτι καλλίστη παρυσιάζεται εἰς τοὺς Πέρσας περίστας νὰ καταστρέψωσι διὰ μιᾶς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, οὔτινες, διχονοοῦντες, δὲν θέλουσιν ἀντισταθῆ, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' ἁλλήλων θέλουσι πολεμήσει οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ μὴ. Τοιαῦτα διεμήνυσεν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς στρατηγούς τῶν Περσῶν, ἵνα, ἐπισπεύσας τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀναγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι τὸ τέχνασμα ἦτο χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ παντός τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τρόπον τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ, ὥστε ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξηρτάτο νὰ ἀναδειχθῇ ἡ σωτὴρ τῆς πατρίδος ἢ προδότης αὐτῆς. Τῶνόντι ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν, τὸ στρατήγημα αὐτοῦ ἐπηνέθη καὶ ἐθαυμάσθη. Ἐὰν ὅμως ἐνικῶντο, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε λογισθῇ ὡς αἰσχιστος προδότης. Δὲν λέγομεν, ὡς ἄλλοι τινές, ὅτι, ἐν τῇ ἀπηλπισμένη ταύτῃ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων καταστάσει, ἠθέλησε πιθανώτατα, διὰ τῆς διφορομένης ἐκείνης ἀποστολῆς, νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν καθ' ἑκατέραν τῆς τύχης ῥοπήν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις περὶ Ἀρτεμίσιον ἐδωροδοκῆθη ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ καθήκον, βραδύτερον κατηγορήθη πολλάκις, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδωροδοκῆθη ἵνα παραβῇ τὸ καθήκον· καὶ ἄλλιν ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐν Σαλαμῖνι ἐπροσποιήθη προδοσίαν ἵνα σώσῃ τὴν πατρίδα, βραδύτερον κατηγορήθη, καὶ δικαίως, ὅτι πραγματικῶς ἐπρόδωκε τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτον ὀλισθηρὰ εἶναι ἡ ὁδὸς ἣν βαδίζουσι πολλάκις οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὰς ἠθικὰς τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχάς.

Ὁ Σίκιννος εὔρε τὸν Εἰρξην ἐπανελθόντα ἐκ Φαλήρου, ὅπου εἶχε μεταβῇ μετὰ τοῦ Μαρδονίου, ἀπὸ πρωΐας τῆς ἡμέρας ταύτης, ἣτις ἦτο ἡ ἐπιούσα τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀλώσεως, ἵνα ἀποφασίσῃ, ἐν ναυτικῷ συμβουλίῳ, ἂν ὁ περσικὸς στόλος θέλει προσβάλλει τὸν ἐλληνικὸν πρὶν ἢ ὁ περικὸς στρατὸς ὁρμήσῃ πρὸς τὸν ἰσθμὸν· ὥστε τὴν ἡμέραν ταύτην συγχρόνως σχεδὸν ἐβουλευόντο καὶ ἐν Φαλήρῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐκάτερον δὲ τῶν συμβουλίῳ τούτων ἐξεικόνιζε πιστῶς τὰς δύο ἀντιπαρατεταγμένας δυνάμεις. Ἐν Σαλαμῖνι εἶδομεν πλείστην γνώμων ποικιλίαν, ἣτις ὅμως ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μειονοψηφούσης μεγαλοφυΐας· ἐν Φαλήρῳ ἐξεναντίας ἐπεκράτει ἀπάν-

διὰ τοῦ μεσημβρινοῦ ὁμοίως στομίου, αἱ μοῖραι τῶν Κυπρίων, τῶν Κιλίκων, τῶν Λυκίων καὶ τῶν Παμφύλων, καὶ ἐστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περσικῆς παρατάξεως· τελευταῖοι δὲ εἰσέπλευσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες, ἀποτελέσαντες τὸ ἀριστερόν κέρας, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταῦτα δὲ πάντα διενηροῦντο ἐν σιγῇ ἵνα μὴ ἐννοήσωσι σαφῶς οἱ Ἕλληνες τὰ γινόμενα.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν συζητοῦντες θορυβωδῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σικίννου, καὶ εἰς οὐδὲν ἤρχοντο ἀποτέλεσμα, καί τοι εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ καιροῦ, διότι ἂν ἡ μία γνώμη, ἡ τῶν Πελοποννησίων, εἶχε τὰς πλείονας ψήφους, ἡ ἄλλη, ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχε τὰς πλείονας νῆας, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐρυβιάδης ἐφαίνετο πρὸς ταύτην ἀποκλίνων, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἶχε συμφέρον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις, ἐλπίζων πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματός του. Ἐπλησίαζε δὲ ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε εἶπον εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅτι ζητεῖ τις αὐτόν. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ συμβουλίου καὶ εἶδεν ἐμπρὸς του τὸν Ἀριστείδην. Ὁ Ἀριστείδης, ἀνακληθεὶς πρὸ τινων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐξορίας του, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ μαθὼν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἔριν ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔτειναν ἀμοιβαίως τὴν δεξιάν καὶ ὑπέσχοντο λήθην μὲν τῶν παρελθόντων, εἰλικρινῆ δὲ ἐν τῇ παρούσῃ κρίσει στιγμῇ σύμπραξιν· «Ἄλλ' ἡ συζήτησις, ἐπέφερεν ὁ Ἀριστείδης, εἶναι ματαία. Εἴμπορῶ νὰ σέ βεβαιώσω ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ἂν θέλουν, δὲν δύνανται πλέον νὰ φύγωσιν. Ἐγὼ ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης· καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν καταληρθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν· καὶ εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν ὅλον εἰς κίνησιν, πλησιάζοντα εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγω.» «Ἀγαθὰς φέρεις ἀγγελίας, ἀπεκρίθη ὁ Θεμιστοκλῆς μανθάνων εὐχαρίστως ὅτι τὸ στρατήγημά του ἐπέτυχεν. Τὰ κινήματα ταῦτα τῶν Μήδων, ἐγὼ τὰ προεκάλεσα. Ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἠθελον νὰ πολεμήσωσιν, ἐχρειάσθη νὰ τοὺς ἀναγκάσω εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ἂν ἐγὼ ἐπαναλάβω εἰς αὐτοὺς ὅσα λέγεις, δὲν θέλουσι μὲ πιστεύσει. Ἐλθ λοιπὸν νὰ τὰ εἰπῇς ὁ ἴδιος.» Καὶ εἰσῆγαγεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν· οἱ πλείστοι ὅμως οὐδὲ τοῦτον ἠθελον νὰ πιστεύσωσι, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ συζήτησις, ὅτε Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, ὁ πλοίαρχος τριήρους Τηνίας, ἥτις ἡτομολόησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεκύρωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν

λεγομένων, μετ' οὐ πολὺ δὲ, περὶ τὰ χαράγματα, διέκρινον καὶ οἰκοθεν πάντες τὸν περσικὸν στόλον καταλαβόντα πᾶσαν τὴν ἀντικρὺ ἀττικὴν παραλίαν καὶ φράζοντα ἀμφοτέρω τοῦ πορθμοῦ τὰ στόμια. Ὡστε λόγος περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ γίνη, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς ὡς ἐπὶ μάχην. Τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται ἤκουσαν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἣν ἐπέζητουν πρὸ δύο ἡμερῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως μόνοι οἱ Κορίνθιοι ὥτως ἐθλίβησαν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστησαν.

Ἄλλ' ὅπως δὴ ποτε καιρὸς μεμψιμοιριῶν δὲν ἦτο, καὶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἔσπευσε νὰ παραταχθῇ εἰς τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια, παρὰ τὴν νῆσον καὶ πρὸ τῆς πόλεως αὐτῆς Σαλαμῖνος. Τὴν ἐντιμοτάτην δεξιὰν πτέρυγα κατέλαβεν ὁ Εὐρυθιάδης μετὰ τῶν μοιρῶν τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, ἦσαν δὲ αὗται αἱ ἄρισταὶ τῶν δωρικῶν πόλεων μοῖραι καὶ εἶχον κατέναντι αὐτῶν τοὺς Ἴωνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Κᾶρας. Ἐν τῷ μέσῳ παρετάχθησαν αἱ τριήρεις τῶν μικροτέρων ἐλληνίδων πόλεων, ἔχουσαι ἀντικρὺ αὐτῶν τοὺς Παμφύλους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Κυπρίους. Τὴν δ' ἄριστεράν πτέρυγα ἀπετέλουν αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἀποτελοῦσαι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου στόλου καὶ ἔχουσαι νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἑλλήσιν μὲν ἦν
ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
ναῶν, δεκάς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἑκκριτος·
Ξέρξης δὲ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιάς μὲν ἦν
ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρκομποι τάχει
ἐκατὸν δις ἦσαν ἐπτά θ' ὧδ' ἔχει λόγος,

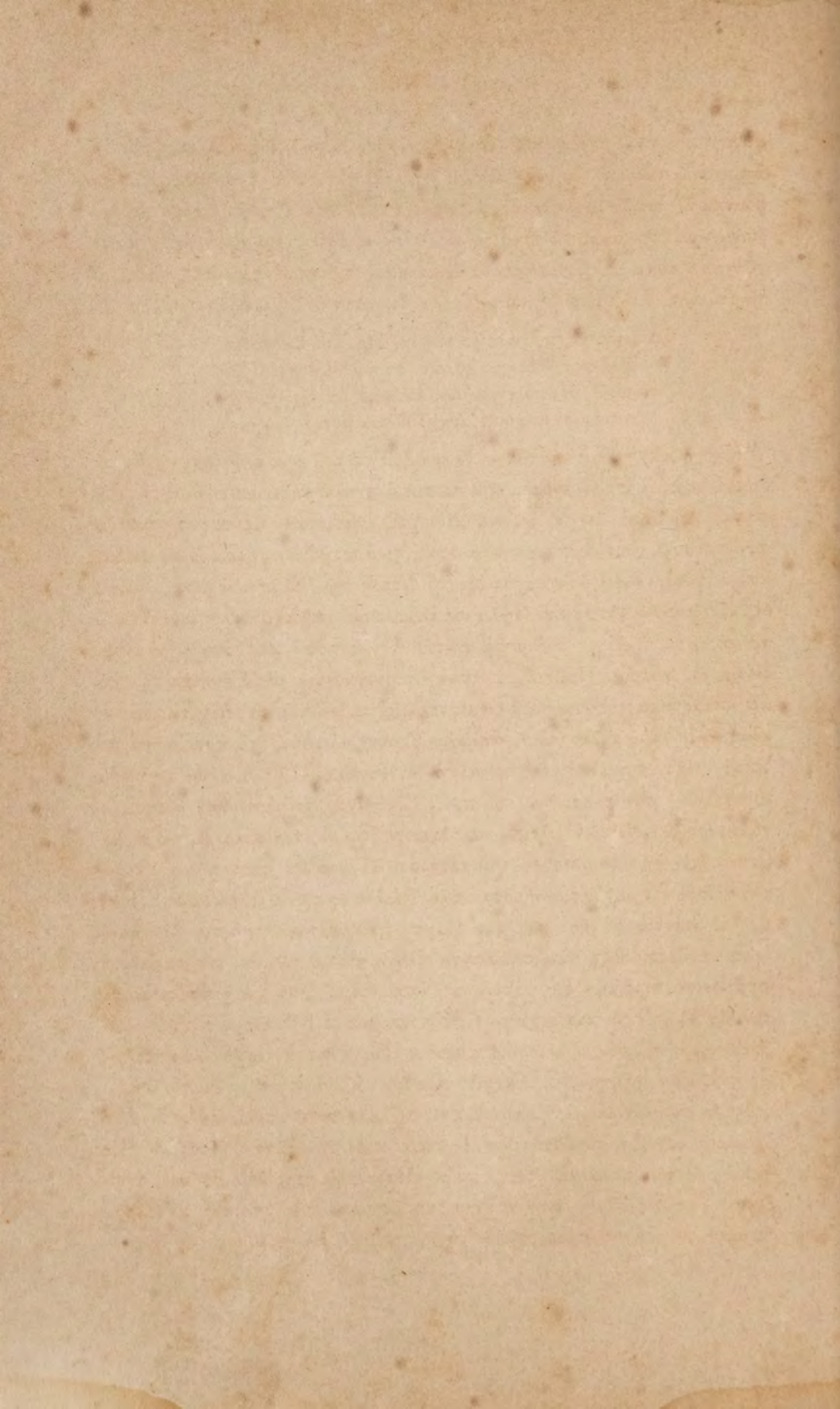
κατ' Αἰσχύλον εἰς τοὺς Πέρσας· ὅ ἐστι, κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον μάρτυρα, τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα ἦσαν 310 ἢ, κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν, μόνον 300, τὰ δὲ τῶν πολεμίων 1207 ἢ, κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν, μόνον 1000.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἦτο ὑπέρογκος. 300 περίπου ἐλληνικὰ πλοῖα φέροντα 70 ἢ 80,000 τὸ πολὺ ἀνδρῶν προέκειτο ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς 1000 τὸ ὀλιγώτερον περσικὰ καὶ ἄνδρας 250 ἢ 300,000. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν τριήρων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε, καὶ τοὶ τεταγμένοι εἰς τρεῖς σειράς, ὑπερεφαλλάγγουν τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως, καὶ τοὶ εἰς μίαν μόνην γραμμὴν ὅσον ἔνεστι παρεκταθεῖ-

κρίσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ὅτι δηλαδὴ ἅμα ἤθελε διακωλύσει τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαλάγγησιν καὶ διασπάσει τὸ κέρας αὐτῶν, οἱ λοιποὶ θέλουσιν ἀπαραιτήτως ὑπενδῶσει. Καὶ τούτου ἕνεκα μάλιστα εἶπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι ὅχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐνταῦθα· τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πολίτευμα εἶναι δεκτικὸν συζητήσεως· τὸ δ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν Ἀθηναίων τριήρεις, καὶ αὐτὸς, διὰ τῶν τριήρων τούτων, ῥήξας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων, ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταῖον, μέγα ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίης· καθ' ἣν δὲ στιγμήν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ τὰ εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτῆς ἄφιξις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ὁμοίως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Καὶ εἶχεν ἤδη ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· οἱ δύο στόλοι ἀντιπαρατεταγμένοι ὄντες, ἔμειναν ἐπὶ τινα χρόνον ἀκίνητοι, διότι ἐκάτερος εἶχε συμφέρον νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν Ἕλληνες, ἵνα οἱ Πέρσαι εἰσελάσωσιν ἐντὸς τοῦ στενοτέρου λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οἱ δὲ Πέρσαι, ἵνα οἱ Ἕλληνες προελάσωσιν εἰς τὸν ὀπωροῦν εὐρύτερον μεταξὺ τῶν δύο στομίων τοῦ πορθμοῦ χώρον. Αἶφνης ὁμῶς ἀντήχησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ὁ παιὰν, καὶ ἐσήμανεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Εὐρυβιάδου τὴν ἔφοδον, καὶ ἐπανάλαβον τὸ σημεῖον αἱ σάλπιγγες τῶν στρατηγῶν, καὶ ἀνεβόησαν τὰ πληρώματα «ἐμπρός, παῖδες Ἑλλήνων, σώζετε τὴν πατρίδα,» καὶ ὤρμησε πρὸς τὰ πρόσω πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παράταξις. Ἀλλὰ ἀφοῦ προεχώρησεν ἐπὶ μικρὸν, καὶ ἀντήχησε τῶν βαρβάρων ὁ ἀλαλαγμός, καὶ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα, οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπὸν, ἵνα παρασύρῳσι τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος λιμένος, ἤρχισαν ὑποχωροῦντες, ὅχι τρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλὰ, ὡς ἔλεγον τὸ πάλαι, ἀνακρούμενοι τὰς πρύμνας, ἤτοι· κωπηλατοῦντες πρὸς τὰ ὀπίσω, μεχριστοῦ φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον «ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε,» καὶ τότε, εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ὁ Ἀθηναῖος Ἀμεινίας ὁ Παλληνεὺς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυνεγείρου, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχυλοῦ, διέταξε πρῶτος τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ κωπηλατήσῃ

σης· δηλαδή τὰ δύο ἄκρα τοῦ περσικοῦ στόλου, παρεκτεινόμενα πολὺ ὑπὲρ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἐλληνικοῦ, ἦσαν ἔτοιμα νὰ περικυκλώσωσιν αὐτόν. Καὶ ἔπειτα ὀπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐπὶ τῆς ἄττικῆς παραλίας, παρετάσσετο ὁ ἀπειράριθμος πεζικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων, ἔτοιμος εἰς πᾶσαν βοήθειαν, ἐνῶ ὀπισθεν τοῦ ἐλληνικοῦ, ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἴσταντο εἰμὴ εὐάριθμοί τινες, ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην, Ἀθηναῖοι ὀπλίται, διότι ὁ μὲν μέγας πεζικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατὸς ἦτο μακρὰν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ δὲ πλείστοι Ἀθηναῖοι ἐδέησε νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἅτινα καὶ πάλιν ἦσαν πολὺ ἀραιότερον τῶν περσικῶν πεπληρωμένα, διότι, ἐνῶ τούτων ἕκαστον ἔφερε 30 λογάδας ἐπιβάτας, ἐπὶ ἐκάστης ἄττικῆς τριήρους δὲν ἐπέβαινον εἰμὴ 14 ὀπλίται καὶ 4 τοξόται. Ἐπὶ πᾶσιν, ὀπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρίστων περσικῶν ταγμάτων, εἰς θέσιν τινὰ ἐπιτηδειοτάτην πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ὅλου πεδίου τῆς μάχης, περὶ τοὺς τελευταίους πρόποδας τοῦ ἀντικρὺ τῆς Σαλαμῖνος ὄρους Αἰγάλεω, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φωρῶν λιμένος, ἐκάθησεν ἐπὶ δίφρου ἀργυρόποδος, ὥς τις Ζεὺς, τοῦ παντὸς ἔφορος, ὁ μέγας βασιλεὺς, ἵνα, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀριστευόντων, διὰ τῆς τιμωρίας δὲ τῶν νωθρῶν ἢ ἀνάνδρων, καταστήσῃ ἀκαταμάχητον τὴν φοβεράν ἐκείνην ναυτικὴν δύναμιν. Ἄλλ' ἂφ' ἐτέρου ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων πλοίων, μόνα τὰ φοινικικὰ καὶ τὰ ἰωνικὰ ἦσαν ἐνάμιλλα τῶν ἐλληνικῶν κατὰ τὴν δεξιότητα. Τὰ περσικὰ πληρώματα, καθ' ἄγρυπνήσαντα καὶ κοπιάσαντα καθ' ὅλην τὴν προηγουμένην νύκτα, ἦσαν ἐν γένει κεκμηκότα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Αὕτῃ ἡ πληθὺς αὐτῶν ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστοι, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβῆς διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαιλαγγήσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἕκαστον περσικὸν πλοῖον ἔδει νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἐνὸς ἐλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἐμπίπτοντα εἰς τὰς ὀπισθεν σειράς, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ταράξωσι τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Αὕτῃ ἡ πεποιθήσις ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες ὅτι νικηθέντες ἢ καὶ ἀπλῶς μὴ νικήσαντες, ἤθελον καταστραφῇ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταγωνίστους. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυΐας, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνεπύκνωσεν ἅπασαν ταύτην τὴν δύναμιν εἰς τὸ ἀριστερόν κέρα, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅτι ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ

ταχμένοι ἐνταῦθα Ἴωνες καὶ Κᾶρες δὲν παρεσύρθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν φυγάδων, καὶ ἐνέμενον ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς. Ἀλλὰ ὀπίσθεν αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος καὶ ὠθισμὸς ὀλέθριος. Τὰ περσικὰ πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κέντρου ὅσα δὲν ἐξώκειλαν, ἐζήτουν, διωκόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον, διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος· ἀλλ' ἐμπεσόντα εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ προσπαθοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διελάσωσιν, ἀνέτρεπον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τάξιν τῶν τεταγμένων ἐκεῖ ἰωνικῶν καὶ καρικῶν τριήρων, καὶ, μὴ δυνάμενα νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως, ἔθραυον ἀλλήλων τὰς κώπας καὶ ἀμοιβαίως ἐτίτρώσκοντο διὰ τῶν ἐμβόλων αὐτῶν. Πλησιάζαντες δὲ ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Αἰγινήτων, ἐπιχειροῦσι τελευταίαν κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔφοδον. Ὁ Θεμιστοκλῆς παραγγέλλει τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ ἐπιπλεύσῃ κατὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος· ἦρχε δὲ τοῦ πλοίου τούτου Ἀριαβίγνης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ τῶν Ἴωνων καὶ Καρῶν στρατηγός. Ἡ τριήρης τοῦ Θεμιστοκλέους κατακλύζεται ὑπὸ βελῶν καὶ ἀκοντίων, ἀλλ' ὁ Ἀμεινίας ὁ Παλληνεὺς ἐμπήγει τὸ ἐμβολὸν αὐτοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος. Ὁ ἀτρόμητος Ἀριαβίγνης διατάσσει τότε ἔφοδον κατὰ τῆς πρῶρας τοῦ Ἀμεινίου καὶ ὁρμᾷ πρῶτος νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ κατακυλίσεται εἰς τὸ πέλαγος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν, καὶ ἡ τριήρης αὐτοῦ βυθίζεται, τὸν δὲ νεκρὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαρείου σώζει ἡ ἐκεῖ που παραπλεύουσα Ἀρτεμισία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτράπη καθ' ἐτέρου ἀντιπάλου, κατὰ σιδονίας τριήρους, ἣν φεύγουσαν ἦτο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ, ὅτε Αἰγιναία τριήρης, προλαβοῦσα, ἤρπασεν ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἄθλον. Ἦν δὲ ἡ τριήρης αὕτη Πολυκρίτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρίου ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε κρατηθῇ ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὡς μνηδίζων· καὶ ἤδη ὁ νέος Αἰγινήτης, ὅστις δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν πρὸς τὸν πατέρα του γενομένην ὕβριν, φωνάξας ἐκ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ὃν ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ σημείας, «τόρα βλέπεις πῶς μνηδίζουσιν οἱ Αἰγινῆται,» ἐκυρίευσεν τὴν σιδονίαν ναῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ναυάρχου. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες καὶ οἱ νησιῶται Ἕλληνες ἐξηκολοῦθον περιφανῶς ἀμυνόμενοι. Τριήρης ἄττική, προσβαλοῦσα σαμοθρακίαν ναῦν, καταδύεται ὑπ' αὐτῆς· καὶ ἐπελθοῦσα μὲν ἐν τῷ ἅμα αἰγιναία ναὺς καταβάλλει τὴν σαμοθρακίαν· ἀλλ' οἱ Σαμόθρακες, εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν πρῶραν τοῦ Αἰγινίτου καὶ κατατροπώσαντες τὸ πλήρωμα αὐτοῦ, ἐσώθησαν διὰ

αὐθις πρὸς τὰ ἐμπρὸς, καὶ μετὰ τοσαύτης ὀρμῆς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον ἥτοι τὴν σιδηρᾶν αὐτῆς μύτην, εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀντεπερχομένης φοινικικῆς τριήρους, ὥστε τὰ δύο πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ χωρισθῶσι. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν, εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἐνέβαλε κατὰ τῶν πολεμίων, ἡ φέρουσα τοὺς Αἰακίδας Αἰγιναία τριήρης, τρίτος δὲ συνεπλάκη ὁ Νάξιος Δημόκριτος, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπὼν·

Δημόκριτος τρίτος ἦρξε μάχης, ὅτε παρ Σαλαμῖνα

Ἕλληνες Μῆδοις σύμβαλον ἐν πελάγει·

πέντε δὲ νῆας ἔλεν δηῖων, ἕκτην δ' ὑπὸ χεῖρα

ρύτατο βαρβαρικὴν Δωρίδ' ἀλίσκομένην.

Καὶ ἡ μάχη ἀπέβη οὕτω γενική. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ἀμφίροπος, διότι οἱ ἄνδρες τοῦ περσικοῦ στόλου ἠγωνίσθησαν γενναῖότατα. Αὐτοὶ οἱ Ἴωνες ὀλίγον, φαίνεται, ἐπρόεζαν εἰς τὰς προτροπὰς ἃς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπερχόμενος ἐξ Ἀρτεμισίου, καὶ κατέφερον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κέρας. Ἰδίως οἱ Σάμιοι Θεομήτωρ καὶ Φύλακος ἐκυρίευσαν πολλὰς πελοποννησιακὰς τριήρεις, οἱ δ' Αἰγινῆται μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν κατ' ἀρχὰς ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτοὺς. Πρῶτοι ἤρχισαν ὑπερισχύνοντες οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας. Ἐνταῦθα ὁ Θεμιστοκλῆς, πυκνώσας τὰς ἀρίστας αὐτοῦ νῆας, διέσπασε τελευταῖον, δηλαδὴ ἔκοψεν εἰς δύο, τὸ ἡμικύκλιον τὸ ὁποῖον εἶχον σχηματίζει περὶ αὐτὸν οἱ Φοίνικες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς Ἐλευσίνα, στομίου, καὶ ἠνάγκασε τὰ μὲν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πέσωσιν ἔξω εἰς τὴν στερεάν, τὰ δὲ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ὀπισθεν τοῦ κέντρου. Αἱ ἐνταῦθα τεταγμέναι περσικαὶ μοῖραι ἐταράχθησαν ἰδοῦσαι τὰς Φοινίσσας τριήρεις παραφερομένας εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα, ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας ἱσταμένων περσικῶν ταγματῶν, ἐτράπη πρὸς δεξιὰν καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ κέντρου. Ἐπὶ τινὰ χρόνον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες οἵτινες ἠγωνίζοντο πρὸς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἱσταμένους Ἕλληνας, ἀντίσχον καρτερικῶς εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐκ πλαγίου ἔφοδον· ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ τῶν Κιλικῶν ἡγεμὼν Σύνενσις, καὶ τότε ὑπενδίδει ὁμοίως τὸ ἐχθρικὸν κέντρον, συνωθούμενον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀκτὴν, ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὡστε τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στόλου ἐσωρεύθη ἤδη εἰς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει μετὰ τῆς ἀττικῆς παραλίας τὸ μεσημβρινόν, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, στόμιον τοῦ πορθμοῦ. Οἱ προτε-

τοῦ πλοίου τοῦ καταδύσαντος τὴν ἰδίαν αὐτῶν τριήρη. Τελευταῖον ἐτράπησαν καὶ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Φάληρον. Ἡ γενναία Ἀρτεμισία παρηκολούθει ὡπωςοῦν βραδέως τὸν ὄχλον ἐκείνων τῶν ναυαγίων καὶ φυγάδων, ὅτε εἶδεν αἴφνης ἐπιπλέοντα τὸν Ἀμεινίαν. Ὁργὴ μεγάλη ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τῆς βασιλίδος αὐτῆς, διότι ἰδιάζουσιν ὑπέλαβον ὕβριν τὸ νὰ στρατεύσῃ γυνὴ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· ὅθεν διαταγαὶ ῥηταὶ εἶχον δοθῆ εἰς ὅλους τοὺς τριηράρχους νὰ συλλάβωσιν αὐτὴν ζῶσαν, καὶ ἀμοιβὴ χρηματικὴ δραχμῶν 10,000 εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ὁρισθῆ. Ἡ Ἀρτεμισία λοιπὸν ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον κατ' εὐτυχίαν τῆς ὃ Ἀμεινίας δὲν ἐγνώρισε τὸ πλοῖον αὐτῆς, ἡ δὲ, συμπληροῦσα τὴν πλάνην αὐτοῦ, ὁρμᾷ κατὰ τῆς πρὸ αὐτῆς φευγούσης περσικῆς νηὸς τοῦ βασιλέως τῶν Καλυνδέων Δαμασιθύμου καὶ καταποντίζει αὐτὴν αὐτανδρον, ὥστε ὁ μὲν Ἀμεινίας, ὑποθέσας ἐκ τούτου τὴν ναῦν τῆς Ἀρτεμισίας ὡς ἑλληνίδα, ἐτράπη καθ' ἑτέρων, ἡ δὲ κατώρθωσεν οὕτω νὰ σωθῇ· καὶ τὸ παράδοξον, ὁ Ξέρξης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρηκολούθει ἐναγωνίως πάντα τὰ γινόμενα, ἰδὼν τὸ ἔργον, καὶ, γνωρίσας μὲν τὴν Ἀρτεμισίαν, ὑπολαβὼν δὲ τὴν Καλυνδικὴν τριήρη ὡς πολεμίαν, ἀνέκραξε, καθὰ λέγεται, « οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες, ἄνδρες. » Τοσούτῳ δὲ βεβιασμένως ἔφευγον ἤδη πάντες πρὸς τὸ Φάληρον, ὥστε ἐλησμόνησαν νὰ παραλάβωσι τὸ περσικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν προτεραίαν ἀποβιβάσει εἰς Ψυττάλειαν, καὶ ἐγκατέλιπον αὐτὸ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, περὶ τὸ ἐσπέρας, ὁ Ἀριστείδης διεπέρασεν εἰς τὸ νησίδιον μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν καὶ οἱ μὲν Πέρσαι, ἄνδρες λογάδες, ἀντέστησαν γενναίως, ἐπὶ τέλους ὅμως πάντες ἐφονεύθησαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐπέλθει νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφ᾽ ἑτῆρας τοσοῦτον ὀριστικὸς ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῷ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200, πλὴν τῶν ληφθεισῶν « σὺν αὐτοῖς ἀνδράσι » ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἔτι ὑπέρτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἴστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς· ὥστε οἱ Ἕλληνες, συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκροὺς, καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας, ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀλλ' ἐμελλεν ἡ ἀνανδρεία τοῦ Ξέρξου

νὰ συμπληρώσῃ ὅτι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης· διότι τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ τὴν ἥτταν ἦν ὑπέστη, διεδέχθη μετ' οὐ πολὺ φόβος ἀκατάσχετος μήποτε οἱ Ἕλληνες, κατατροπώσαντες αὖθις τὸν στόλον αὐτοῦ, πλεύσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὅθεν τὴν ἐπιούσαν ἐφάνη μὲν μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον, ἵνα διαπεράσῃ δῆθεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατὸν, ἀληθῶς ὅμως ἤρχισε σκεπτόμενος περὶ ἀναχωρήσεως. Ἐνίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπὼν, ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ 300,000 λογάδων ἀνδρῶν. Τὸ ἐσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρῳ στόλος νὰ ἀπέλθῃ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρῶτ' οἱ Ἕλληνες ἅμα ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, καταλιπόντες ἐν Σαλαμῖνι τὸν Ἀριστείδην μετὰ τῶν ὁπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔδραμον περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν μέχρις Ἀνδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἔχθρὸς προλαβὼν εἶχε προχωρήσει πολὺ, ἐδιχονόησαν. Ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις Ἑλληςπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτὸν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἐπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διαφορούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ λάμψιν. Ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σίκιννον, παραγγείλας, προσελθὼν εἰς τὸν βασιλέα, νὰ εἴπῃ· «Ἐπεμψέ με Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλῆος, στρατηγὸς μὲν τῶν Ἀθηναίων, ἀνὴρ δὲ τῶν συμμάχων πάντων ἄριστος καὶ σοφώτατος, φράσσοντά τοι, ὅτι Θεμιστοκλῆς ὁ Ἀθηναῖος, σοὶ βουλόμενος ὑπουργεῖν, ἔσχε (ἐμπόδισε) τοὺς Ἕλληνας, τὰς νέας βουλομένους διώκειν καὶ τὰς ἐν Ἑλληςπόντῳ γεφύρας λύειν. Καὶ νῦν κατ' ἡσυχίαν πολλὴν κομίζεο.» Πρὸς τίνα σκοπὸν διεμήνυε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην; Εἰ μὲν ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα ν' ἀπέλθῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο ματαία· εἰ δὲ ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα νὰ μείνῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἤδη παραδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη οὕτω εἰμῇ

ριθμητῶν ταγμάτων περιστοιχισμένοι, εἶχεν ὀρμήσει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης.

Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἀφῆσαμεν εἰς Ἀνδρον, ἀπορρῶσαντες νὰ μὴ ἐξακολουθήσωσι τὴν διώξιν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐνόμισαν εὐλογον, πρὶν ἐπιστρέψωσιν οἴκοι, νὰ φορολογήσωσι τὰς νήσους ὅσαι εἶχον συνταχθῇ μετὰ τῶν πολέμιων. Καὶ πρῶτον ἀπήτησαν χρήματα ἀπὸ τὴν Ἀνδρον, ὅπου εὕρισκοντο· ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἀνδρος δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ, ἐπεχείρησαν νὰ τὴν βιάσωσιν εἰς τοῦτο. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδωκε τότε πάλιν νέα δείγματα τῆς ἀδιορθώτου αὐτοῦ πλεονεξίας. Πολιορκουμένης τῆς Ἀνδρου, στέλλει οὗτος εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ πόλεις ἀνθρώπους ἀπειλοῦντας αὐτάς, ὅτι θέλουσιν ὁμοίως τιμωρηθῇ, ἂν μὴ προλάβωσι νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐτόν· καὶ οὕτω συνέλεξεν ἐκ Πάρου, ἐκ Καρύστου καὶ ἀλλαχόθεν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, χρήματα πολλὰ, ἐνῶ ὁ ἄλλος στόλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἀνδρον καὶ βλέπων ἐπερχόμενον τὸν χειμῶνα, ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον, κεναῖς χερσίν, εἰς Σαλαμῖνα, δηώσας μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν χώραν τῶν δυστυχῶν Καρυστίων, τοὺς ὁποίους δὲν ἔσωσεν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης ἢ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα γενομένη δωροδοκία.

Ἐν Σαλαμῖνι δὲ οἱ Ἕλληνες ἡσχολήθησαν εἰς ἔργα ἀξιώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ διαπραχθέντος αὐτόθι κατορθώματος. Πρὸ πάντων προσέφερον εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν τὰ ἀκροθίνια, δηλαδή τὸ κάλλιστον τῆς λείας μέρος, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἀνδριὰς κολοσσιαῖος, ἔχων μέγεθος δώδεκα πηχῶν καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα ἀκρωτήριο, ἥτοι ἔμβολον νηός. Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τὰς τρεῖς Φοινίσσας τριήρεις ἅς κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν, τὴν μὲν τῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ Ποσειδῶνι, τὴν δὲ τῇ ἐν Σουνίῳ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν τρίτην τῷ ἐν Σαλαμῖνι Αἴαντι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν Δελφοῖς θεός, ἐρωτηθεὶς ἂν νῆχαριστήθῃ διὰ τὰ ἀφιερωθέντα αὐτῷ ἀκροθίνια, ἀπεκρίθη ὅτι παρὰ μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἱκανὰ ἔλαβεν, ὅχι ὅμως καὶ παρὰ τῶν Αἰγινήτων παρ' ὧν ἀπήτησε τὰ ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, οἱ Αἰγινῆται ἀνέθεσαν αὐτῷ ἰδίᾳ ὁμοίως χαλκοῦν ἰστὸν φέροντα τρεῖς χρυσοὺς ἀστέρας. Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τῆς λείας, ἅπας ὁ στόλος συνώδευσε τοὺς Ἀθηναίους ἕως τὸν Ἰσθμὸν, ἀπελθόντας αὐτόθι ἵνα ἀποθέσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τριήρη. Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἐμελλον νὰ βρα-

ἵνα λάβῃ ἀφορμὰς συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ, εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην τῆς τύχης τροπὴν ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Ἄλλ' ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀποφασίσει, ὡς προείπομεν, ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὀλίγας μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην ἡμέρας, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ παραμυθῆται ἀναλογιζόμενος ὅτι κατέστρεψε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐστρατοπέδευεν ἐν αὐταῖς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χαλκᾶς εἰκόνας τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, τὴν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ ἄλλα τινὰ τρόπαια. Ἄλλὰ οἱ ἐπιστρέφοντες μετ' αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος ἐμαρτύρουν εὐγλωττότερον τῶν τροπαίων τούτων, ὅτι, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐλεηλάτῃσιν μέρος τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατώρθωσεν ὅμως ἔτι νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν θέλησίν του. Ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Μαρδόνιος ἐξελέξατο τοὺς ἄνδρας μεθ' ὧν προέκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐν ὅλοις 300,000 πεζῶν τε καὶ ἵππέων· ἦσαν δὲ οὗτοι ἅπαντες οἱ Πέρσαι, οἱ Μῆδοι, οἱ Σάκαι, οἱ Βάκτριαι, οἱ Ἰνδοὶ καὶ τινες κράτισται τῶν ἄλλων ἐθνῶν μοῖραι. Ἐπειδὴ ὅμως ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ τέλος τοῦ σεπτεμβρίου καὶ ὥρισθη νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ξέρξην μέχρις Ἑλληςπόντου 60,000 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ στρατοῦ τούτου, ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον, ὁ Μαρδόνιος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμᾶσῃ εἰς Θεσσαλίαν καὶ νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὸ ἐπὶ ἔαρ τὰ περαιτέρω αὐτοῦ ἐπιχειρήματα. Παρ' αὐτῷ ἔμειναν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος, ὁ δὲ Ξέρξης, συνεπαγόμενος τὸν ὑπόλοιπον στρατὸν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον μοῖραν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ἔφθασε μετὰ 45 ἡμέρας ἀπ' ἧς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τὰ περὶ αὐτὸν πλήθη ἔπαθον τὰ πάνδεινα κατὰ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ταύτην πορείαν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ τῶν ἐκ τούτου ἐπελθόντων νοσημάτων. Αἱ ἐπὶ τοῦ Ἑλληςπόντου γέφυραι εἶχον διαλυθῇ ἐξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας· ὥστε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ ἐδῆσε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἐνταῦθα εὗρον μὲν οἱ ἐπιστρέφοντες ἄνεσιν καὶ ἀφθονίαν πάντων τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' αὕτη αὕτη τῶν ἀγαθῶν ἡ θαψίλεια παρήγαγε πάλιν νέας ἀσθενείας· καὶ οὕτω τεταπεινωμένος, καὶ ὑπὸ ἐλεεινῶν τινῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ συνοδευόμενος, ἐπέστρεψε τελευταῖον ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς Σάρδεεις ὀκτὼ μῆνας ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν λαμπρὸς μὲν καὶ ἀγέρωχος, ὑπὸ ἄκμαίων δὲ καὶ ἀνι-

βευθῶσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀριστεύσαντες ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι. Καὶ λόγῳ μὲν ἀνδρείας ἔλαβον τὸ πρῶτον ἀριστεῖον οἱ Αἰγινήται, τὸ δεύτερον οἱ Ἀθηναῖοι· ἐκ δὲ τῶν κατ' ἰδίαν ἀνδρῶν ἀνεκηρύχθησαν ὡς διακριθέντες πρὸ πάντων ὁ Αἰγινήτης Πολύκριτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Εὐμένης καὶ Ἀμεινίας. Περὶ δὲ τοῦ βραβείου τῆς συνέσεως καὶ δεξιότητος, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσι· καὶ οὐ μόνον δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ὑπῆρξεν ὡπωςοῦν ἀλλόκοτον. Τρόντι ἕκαστος τῶν στρατηγῶν ἐψήφισε πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀρίστου γενομένου, δεύτερον δὲ ὄνομα ἔγραψαν οἱ πλείστοι τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἰμπόρεσε νὰ δοθῇ τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν ἐδόθη οὐδὲ τὸ δεύτερον. Καὶ ἠθέλομεν ἐννοῇσαι ἔτι μέχρι τινὸς ν' ἀμφισβητήσωσι τὰ ἀριστεῖα πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Εὐρυβιάδης, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλητέρων μοιρῶν, τῶν Αἰγινήτων, τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων, ἂν καὶ ἦτο ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἡ νίκη ὠφείλετο ἐξαιρέτως εἰς τὸν δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν ἀνδρα· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἀπήτησαν τὰ πρωτεῖα καὶ αὐτοὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν μικροτέρων πόλεων, ὥστε τὸ πρᾶγμα κατήντησε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον, καὶ ἐπιβεβαιοῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μίαν τῶν κυριωτάτων ἀδυναμιῶν τῶν προπατόρων μας, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ἐλχόμεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ταύτην, ὅτι ἕκαστος μὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ὡς μόνον σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως δὲ ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν πασιδὴλον ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ ἄλλου. Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τιμῇσωσι τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος· ἂν εἶχον τὸν ἀγενῆ τοῦτον φθόνον, δὲν ἠθελον εἶναι ἄξιοι τοῦ μεγαλείου εἰς ὃ προήχθησαν· τί λέγομεν δὲν ἠθελον εἶναι ἄξιοι; δὲν ἠθελον δυνηθῇ νὰ προαχθῶσι ποτὲ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο, διότι ἔθνος μὴ σεβόμενον τὴν ἀξίαν καὶ μὴ πειθαρχοῦν εἰς αὐτὴν, οὐδέποτε ἀνεδείχθη μέγα. Ἀλλ' αἱ παραφοραὶ τῆς παραλόγου φιλαυτίας ἦσαν ἀκαριαῖαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, τὸ δ' αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς συνέσεως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου λαοῦ. Εἰδομεν τὰς ἐξαιρέτους τιμὰς ἃς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἐν Μαραθῶνι νικητὴν ὁ δ' Ἡρόδοτος, ἱστορήσας τὴν γενομένην, ἐν τῷ ἱσθμῷ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ἀδικίαν, ἐπιφέρει, ὅτι οὐδὲν ἦττον ὁ ἀνὴρ διεβοήθη καὶ ἐδοξάσθη ὡς σοφώτατος Ἑλλήνων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπεσκέφθη τὴν Λακεδαιμόνα, ἠξιώθη ἐν τῇ ἀγερώχῳ ταύτῃ πόλει

τιμῶν οὖν οὐδεὶς ποτε μὴ Σπαρτιάτης Ἑλλήν'· διότι οἱ Σπαρτιαῖται ἔδοσαν μὲν εἰς τὸν Εὐρυσιδιάδην ὡς βραβεῖον ἀνδρείας ἐλαίας στέφανον, ἔδοσαν δὲ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὁμοιον στέφανον, ὡς βραβεῖον σοφίας καὶ δεξιότητος· πρὸς τούτους ἐδωρήσαντο εἰς αὐτὸν τὸ κάλλιστον τῶν ὀχημάτων τῆς πόλεως καὶ ἀπερχόμενον προέπεμψαν, μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τεγέας, διὰ τῶν 300 λογαδων ἱππέων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς χώρας.

Περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479, ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ σταθμεύων Μαρδόνιος ἀνέβαλε μέχρι τοῦ ἰουλίου μηνὸς τὰς νέας ἐχθροπραξίας, ἄδηλον διατί. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀρτάβαζος, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Ἑλληςπόντου, ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς Μακεδονίαν, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸς ὑποχειρίους τοὺς κατοίκους τῆς Παλλήνης, ἥτοι τῆς μεσημβρινοδυτικωτέρας τῶν τριῶν γλωσσῶν ἢ μικρῶν χερσονήσων εἰς ἃς ἀπολήγει ἡ μεγαλητέρα χερσόνησος, ἡ Χαλκιδικὴ καλουμένη, οἵτινες ἀπέπτυσαν τὴν περσικὴν κυριαρχίαν· καὶ τῆς μὲν Ὀλύνθου, πόλεως κειμένης ἔξω τῆς παλληνικῆς χερσονήσου, ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Ποτιδαίας, ἣτις φράσσει τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ Παλλήνη συνάπτεται μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς· ἐπειδὴ ὁμως μετὰ τρίμηνον ματαίαν ταύτης πολιορκίαν, ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, μόνῃ ἡ περίστασις αὕτη δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὑπερβολικὴν βραδύτητα τῆς τοῦ Μαρδονίου στρατείας. Ἀφ' ἐτέρου ἐν ἔαρι τοῦ 479 ἔτους ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 πλοῖα συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μὲν συνέλθει εἰς Αἴγιναν καὶ προχωρήσει μέχρι Δήλου· ἀλλὰ δὲν προέβη περαιτέρω μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος νὰ προβῇ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Χίων, τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων, οἵτινες ἔλεγον ἑαυτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ ἀποστατήσωσι.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δὲ, οἵτινες, ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πολλὰ παθοῦσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν, ἄλλο δὲν ἠξέυρομεν εἰμὴ ὅτι τῷ 479 δὲν ἀνέθεσαν πλέον τὰ πράγματα εἰς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν οὓς τότε ἐξελέξαντο, μικρὸν πρὸ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, ἦσαν ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Πολλοὶ ἀπέδωκαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας, εἰς τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν

αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἐκτῆσατο καὶ τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἧς ἔλαβεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι τινὲς τῶν Ἀθηναίων ἐφθόνησαν τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι Τιμόδημος τις Ἀφιδναῖος, ἐκδηλῶν τὴν τοιαύτην διάθεσιν, ἐχλεύαζε τὸν Θεμιστοκλέα ἐπανελθόντα ἐκ Λακεδαιμόνος, καὶ ἤξιον ὅτι διὰ τὰς Ἀθήνας ἔλαβεν ὅσα ἔλαβε γέρα παρὰ Λακεδαιμονίων, ὅχι δι' ἑαυτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν φλυαρίαν ἐκείνην «ἔχεις δίκαιον.» τὸν εἶπεν εὐφυστάτα· οὔτε ἐγὼ ἂν ἤμην Βελιδνίτης (δηλαδὴ κάτοικος τοῦ μικροῦ νησιδίου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου Ἁγίου Γεωργίου) ἤθελον τιμηθῆ οὕτω παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε σὺ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ τοὶ Ἀθηναῖοι ὦν.» Ἀλλ' οἱ πλείότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐκινουῦντο βεβαίως ὑπὸ τοιούτων εὐτελῶν αἰσθημάτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον βλέπομεν πάλιν τὸν Θεμιστοκλέα πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ· τῷ δὲ 479 οἱ Ἀθηναῖοι προετίμησαν ἄνδρας ἄλλους, διότι, μαθόντες τὴν τε μεγάλην περὶ Ἀρτεμίσιον δωροδοκίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἄνδρον καταπίεσιν, ἠθέλησαν νὰ διδάξωσιν αὐτόν, ὅπως πρὸ δωδεκαετίας ἐδίδαξαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι οὐδ' αὐτός ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιοῦται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. Μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τφόντι, ὑπάρχουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἄνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκκνὰ μὲν νὰ παραγάγωσιν ἄνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὅποια δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὓς παράγουσιν, ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν ᾖναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγῶσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.

Ἀλλ' ἔμελλον ἤδη νὰ δώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δείγματα τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἔτι λαμπρότερα. Ὁ Μαρδόνιος, πρὶν εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συμμαχίας. Ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, προτάσεις συμπερωτάτας, ὑποσχόμενος ἀποζημιώσιν δι' ὅλην τὴν προσγενομένην τῇ Ἀττικῇ ζημίαν, καὶ αὖξιν, οἰανδῆποτε θέλωσι, τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, ἀρκεῖ νὰ συμμαχήσωσιν, ἐπὶ ἴσοις δικαίαις, μετὰ τοῦ μεγάλου

βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης, κατε-
 λήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν
 ἀμνηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον
 ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα
 ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα
 ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἡδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν
 κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, δι' ἑλλειψιν σπορᾶς· ἤξευρον ὅτι ἡγανάκτουν κατὰ
 τῶν Πελοποννησίων, διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθεῖσαν
 ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἀπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν δυ-
 νάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπόπτεισαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσούτων ἀναγ-
 κῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμμά-
 χους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγὰς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔσπευ-
 σαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβωσι
 τὴν συμφορὰν ταύτην, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑπο-
 δούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι
 καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθη-
 ναίων ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀμνηχανίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον
 δὲν ἡδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν
 ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ
 Ἀθηναῖοι ἐπερίμειναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐνώ-
 πιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε,
 ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ
 Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ὅτι «ἐνόσω ὁ ἥλιος
 δὲν μεταβάλλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθή-
 κας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεπειθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας
 ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, θέλουσιν ἐπιμείνει
 ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι.» πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας
 εἶπον, ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασίν των,
 ἀναλαμβάνοντες οἰκοθεν νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακα-
 λοῦσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Βοιω-
 τίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατὸν, ἵνα, ἐνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθη-
 ναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἧς ὁ Μαρδόσιος θέλει βε-
 βαίως ἐπέλθει, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

Πῶς ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀντα-
 μοιβὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλή-

βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης, κατε-
 λήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν
 ἀμνηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον
 ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα
 ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν, εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα
 ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἡδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν
 κατὰ τὸ ἐνεστώδες ἔτος, δι' ἑλλειψιν σποράς· ἤξευρον ὅτι ἡγανάκτουν κατὰ
 τῶν Πελοποννησίων, διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθεῖσαν
 ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἀπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν ду-
 νάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπώπτευσαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσοῦτων ἀναγ-
 κῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμμά-
 χους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγὰς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔσπευ-
 σαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβωσι
 τὴν συμφορὰν ταύτην, ἣτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑπο-
 δούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι
 καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθη-
 ναίων ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀμνηχανίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον
 δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν
 ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ
 Ἀθηναῖοι ἐπερίμειναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐνώ-
 πιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε,
 ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ
 Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, ὅτι «ἐνόςφῃ ὁ ἥλιος
 δὲν μεταβάλλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθή-
 κας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεποιθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας
 ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, θέλουσιν ἐπιμείνειν
 ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι·» πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας
 εἶπον, ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασιν των,
 ἀναλαμβάνοντες οἰκοθεν νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακα-
 λοῦσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Βοιω-
 τίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατὸν, ἵνα, ἐνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθη-
 ναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἣς ὁ Μαρδόnius θέλει βε-
 βαίως ἐπέλθῃ, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

Πῶς ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀντα-
 μιστὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλή-

νων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας· Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν, ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἡσυχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἐορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ὑακίνθια, ἐνῶ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῶν τῶν Φωκίων ἐξαιρουμένων, οἵτινες, ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου μὴ συνταχθέντες μετ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν, ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δὲ, σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμῖνα. Ἐνταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν, ὁ Μαρδόνιος πέμπει ἐξ Ἀθηνῶν ἐλληςπόντιόν τινα Ἑλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δικαίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἤθελέ τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας, ἔδιδον ὧτα ἀκροάσεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλὴν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλὴν ἐνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτον δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εὐρέθη καὶ εἰς βουλευτῆς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας, ὥστε, ἐν τῇ τυφλώσει τῆς οἰονεῖ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν, ἐλιθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἐπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὀριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὅχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἣτις κατεῖχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοῦλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδῖον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι, ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν, εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῆ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέμπεπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγυρίζον τὰ Ὑακίνθια, καὶ ἐπέσπευδον τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἱσθμοῦ· ὅθεν

νων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας· Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν, ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλήν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἡσυχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἐορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ὑακίνθια, ἐνῶ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μὴδ' αὐτῶν τῶν Φωκέων ἐξαιρουμένων, οἵτινες, ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου μὴ συνταχέντες μετ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν, ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δὲ, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμῖνα. Ἐνταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν, ὁ Μαρδόνιος πέμπει ἐξ Ἀθηνῶν ἑλληςπόντιόν τινα Ἕλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δικαίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἤθελέ τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας, ἔδιδον ὧτα ἀκροάσεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Βουλὴν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλην ἐνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτον δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι εὐρέθη καὶ εἰς βουλευτὴς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας, ὥστε, ἐν τῇ τυφλώσει τῆς οἰονεῖ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν, ἐλιθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἐπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὀριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὅχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἣτις κατείχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοῦλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδῖον τῆς Ἀττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι, ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν, εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῆ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέμπεπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγύριζον τὰ Ὑακίνθια, καὶ ἐπέσπευδον τὴν οὐχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ ὅθεν

οἱ πρέσβεις δυσανασχετήσαντες ἐπὶ τέλους ἀπήτησαν διὰ τὴν ἐπιούσαν ὑστάρτην ἔντευξιν, μεθ' ἣν ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε τελευταῖον οἱ ἔφοροι ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν· τότε ἐνόησαν ὅτι δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἂν οὗτοι ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ Μαρδονίου, τὰ ἐν τῷ ἰσθμῷ ὀχυρώματα εἰς οὐδὲν θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν Πελοπόννησον· καὶ τότε, αποφασίσαντες νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον αὐτῶν, διέταξαν τὰ πάντα μετὰ τοσοῦτω καταπληκτικῆς ταχύτητος, ὥστε αὐτὴ καὶ μόνῃ ἡ περίστασις ἤθελεν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ οἷον θαυμάσιον πρᾶγμα ἦτο ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Τῷ ὄντι τὴν ἐπιούσαν, προσελθόντες οἱ πρέσβεις πρὸς τοὺς ἐφόρους, εἶπον· «Ὑμεῖς μὲν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, μένετε ἐνταῦθα, Ὑακίνθιά τε ἄγοντες, καὶ παίζοντες, καὶ καταπροδίδοντες τοὺς συμμάχους. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀδικούμενοι ὑφ' ὑμῶν καὶ συμμάχων ἔρημοι, θέλουσιν ἤδη συνθηκολογήσει ὅπως δύνανται πρὸς τὸν Πέρσην, συμπράττοντες μετ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐκστρατείαν· καὶ τότε βλέπετε τί ἔχετε νὰ πάθητε ἐκ τούτου.» Οἱ δ' ἔφοροι δὲν διέκοψαν αὐτούς· ἀλλὰ, ἀφοῦ ἔπαυσαν οἱ πρέσβεις λέγοντες, ἐγερθέντες ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκου, ὅτι ὁ στρατὸς ἐξεκίνησεν ἤδη καὶ ὅτι πιθανῶς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἶναι ἐκτὸς τῶν Σπαρτιατικῶν ὁρίων. Ἡ διαβεβαίωσις τῶν ἐφόρων ἦτο ἀληθής. 5000 Σπαρτιαταί, ὧν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο ὑπὸ 7 εἰλώτων ψιλῶς ὥπλισμένων, εἶχον ἀπὸ τῆς προηγουμένης νυκτὸς διαταχθῆ νὰ ἀπέλθωσι καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἰσθμόν· 40,000 λοιπὸν ἀνδρῶν παρεσκευάσθησαν νὰ στρατεύωσι καὶ ἐξεστράτευσαν, ἐν σιγῇ τοιαύτῃ ὥστε οἱ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διατρίβοντες πρέσβεις οὐδεμίαν τοῦ γεγονότος ἔλαβον εἶδησιν ἢ ὑπόνοιαν! Ἀμφιβάλλομεν ἂν σήμερον οἱ ἄριστοι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοιοῦτό τι μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ προπάντων μετὰ τοσαύτης μυστικότητος. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἀλλὰ ἕτεροι 5000 ὁπλίται περίοικοι, ὧν ἕκαστος συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλῶς εἰλωτος, ἀπῆλθον ὡσαύτως πρὸς τὸν ἰσθμόν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πελοποννησιακαὶ πόλεις, ὥστε ἐξῆλθεν ἤδη τῆς χερσονήσου στρατιὰ πολυάριθμος ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἡγεμονίαν Παυσανίου, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλείσταρχον, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντος Λεωνίδου· ὁ Πλείσταρχος ἐπετροπεύθη κατ' ἀρχάς, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Κλεομβρότου, ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Κλεομβρότου, ἀνέλαβε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς ὁ τοῦτου υἱὸς Παυσανίας.

Θέρσανδρος, ἐκπλαγείς διὰ τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπε τὸν Πέρσην συγκεκινημένον καὶ δακρύνοντα, ἠρώτησεν αὐτόν, διατί δὲν ἐκφράζει τοὺς φόβους του εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ συμβούλους, ὁ δὲ, «Ἄ φίλε μου, ἀπεκρίθη, ὅ,τι μέλλει γενέσθαι ἐκ θεοῦ, ἀδύνατον νὰ τὸ ἀποτρέψῃ ἄνθρωπος· οὐδεὶς θέλει μὲ πιστεύσει, ὅσον ἀληθὴ κ' ἐὰν εἴπω. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν τῶν Περσῶν, γνωρίζουσι ταῦτα πάντα κάλλιστα, ἀλλὰ μένομεν ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης. Τὸ μέγιστον τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυστυχημάτων εἶναι βεβαίως τοῦτο, τὸ νὰ ἡξέυρῃ πολλὰ, καὶ ἐν τούτοις μηδενὸς νὰ ἦναι κύριος.» Ἡ ἀλήθεια εἶναι· ὅτι πολλοὶ τῶν Περσῶν εἶχον ἀπελπισθῇ ἅμα εἶδον τὸν μέγαν βασιλέα ἀναχωρήσαντα· πολλοὶ, καὶ ἰδίως ὁ μετὰ τὸν ἀρχιστράτηγον ἀμέσως ἐρχόμενος Ἀρτάβαζος, ἐφθόνουν τὸν Μαρδόνιον. Ἄλλοι ἐδυσπίστουν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμμάχους. Οἱ Φωκεῖς μάλιστα, ὧν 1000 ὀπλῖται ὑπὸ τὸν Ἀρμοκύδην, προσῆλθον εἰς τὸ ἐν Βοιωτίᾳ περσικὸν στρατόπεδον, ἐλογίζοντο τοσοῦτον ὑποπτοὶ ὥστε ὁ Μαρδόνιος ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώσῃ αὐτοὺς δολίως ἢ τοῦλάχιστον διὰ τοῦ τρόμου νὰ καταπλήξῃ. Ὅθεν μίαν τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Φωκεῖς νὰ παραταχθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἔπειτα περιέζωσεν αὐτοὺς, διὰ πολυαριθμὸν ἵππικόν. Ὁ Ἀρμοκύδης βλέπων τὴν ἐπιβουλὴν δὲν ἐπτοήθη· καὶ σχηματίσας τετράγωνον προέτρεψε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ ἀποθάνωσι γενναίως, διδάσκοντες εἰς τοὺς ἀγενεῖς ἐκείνους ἀντιπάλους «ὅτι ἐόντες βάρβαροι ἐπ' Ἕλλησι ἀνδράσι φόνον ἔρραψαν.» Ἐν τούτοις οἱ κυκλώσαντες αὐτοὺς ἵππεῖς, ὠρμησαν ἐπὶ τὴν ἐλληνικὴν φάλαγγα, παρασκευάσαντες τὰ βέλη, τινὲς δὲ καὶ τοξεύσαντες· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πυκνώσαντες τὰς τάξεις ὅσον ἐνεστιν, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτοὺς ὅπως εἶδει, ὅτε αἰφνης οἱ Πέρσαι, εἴτε φοβηθέντες τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο ὕψος, εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς ἤθελον μόνον νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἀλκὴν τοῦ μικροῦ τούτου σώματος, ἀπήλασαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Μαρδόνιος, πέμψας κήρυκα «Θαρσέετε, ὦ Φωκεῖς, εἴπεν· ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοὶ, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην. Καὶ νῦν προθύμως φέρετε τὸν πόλεμον τοῦτον· εὐεργεσίῃσι γὰρ οὐ νικήσετε οὔτε ὧν ἐμέ, οὔτε βασιλέα.» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπεδείκνυν καχεξίαν τινὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατοῦσαν· καὶ ἡ πρώτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπλοκὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεῖα νὰ αὐξήσῃ τὸ θάρρος τῶν πολεμίων.

Ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰμὴ βραδέως ὅπως οὖν εἰς Ἐλευ-

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, συνεννοημένοι ὄντες μετὰ τοῦ Μαρδονίου, εἶχον ὑποσχεθῆ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐξοδὸν τῶν Σπαρτιατῶν· βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἔσπευσαν νὰ ἀναγγεῖλωσι τὸ γεγονὸς εἰς αὐτὸν, ὅστις τότε ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἀπῆλθεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ διὰ τῶν Ἑλευθερῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Κάζας, οὐδὲ διὰ τῆς Φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς Δεκελείας ἥτοι τοῦ Τατοῖου. Μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχωρήσεώς του, εἶχε φεισθῆ τῆς χώρας ταύτης, ἐλπίζων πάντοτε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· πρὶν ὅμως ἀπέλθῃ, συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους καταστροφῆς. Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ ἀνῆλθεν ἀπὸ Τανάγρας εἰς Σκῶλον καὶ παρετάχθη εἰς τὸ πεδῖον, παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην, ἔχων τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀντικρὺ τῶν Ἐρυθρῶν, τὸ κέντρον ἀντικρὺ τῶν Ὑσιῶν, τὴν δεξιὰν εἰς τὴν τῶν Πλαταιῶν χώραν, καὶ ὀχυρωθεὶς διὰ στρατοπέδου τετραγώνου οὗ ἕκαστον μέτωπον εἶχε δέκα σταδίων ἑκτασιν. Ταῦτα πράξας ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀσφαλίστατον· τὸ πεδῖον ἦτο ἐπιτήδειον εἰς τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ ἱππικόν· ὀπισθεν τοῦ ὀχυροῦ στρατοπέδου ἔκειτο ἡ τετειχισμένη πόλις τῶν Θηβῶν· αἱ τροφαὶ ἦσαν ἄφθονοι· οἱ Βοιωτοὶ, σύμμαχοι πρόθυμοι· ἀπὸ νώτων οὐδένα ἐφοβέτο ἐχθρόν, ὃ δὲ ἔμπροσθεν ἐπερχόμενος στρατὸς, ἄνευ ἱππικοῦ ὦν καὶ μέλλων νὰ ἀγωνισθῇ ἐν χώρᾳ ἀναπεπταμένη, δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔηται δυσκαταγώνιστος, ὅπως ἀνεδείχθη μὲν ἐν Θερμοπύλαις, ἦτο δ' ἐνδεχόμενον ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῷ ἰσθμῷ. Καὶ ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχον πολλὴν πεποιθήσιν εἰς τὴν αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἑκάσιν. Εἰς τῶν ἐπισήμων Θηβαίων, Ἀτταγῖνος ὁ Φρύωνος, ἐκάλεσε μίαν τῶν ἡμερῶν τούτων τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα μὲν ἐγκρίτους ἄλλους Πέρσας, πεντήκοντα δὲ ἐγκρίτους Θηβαίους ἢ Βοιωτοὺς, εἰς δεῖπνον πολυτελεές. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ὁ Ὀρχομένιος Θέρσανδρος, ὅστις βραδύτερον διηγῆθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο. Τὸ δεῖπνον ἐδόθη ἐν Θήβαις, καὶ οἱ προσκεκλημένοι παρεκάθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἐκάστη κλίνη περιελάμβανεν ἀνὰ δύο ἄνδρας, Πέρσην καὶ Ἕλληνα. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπὸν, διαπινόντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὁ ὁμόκλινος τοῦ Θερσάνδρου Πέρσης, ἀπὸ ὁμιλίας εἰς ὁμιλίαν, ἀνοίξας εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, «τοὺς βλέπεις, εἶπε πρὸς τὸν Θέρσανδρον, ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πέρσας οἱ ὅποιοι τρώγουν καὶ πίνουν ἐδῶ, καὶ τὸν στρατὸν ἐκείνον, τὸν ὅποιον ἀφήσαμεν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐστρατοπεδευμένον· δὲν θέλουσι παρῆλθαι ἡμέραι πολλαὶ καὶ ὀλίγους θέλεις ἶδει ἐξ αὐτῶν περισωθέντας.» Ὁ

σῖνα, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιμείνωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Προσῆλθον δὲ 1500 Τεγεᾶται, 5000 Κορίνθιοι, καὶ παρεκτός τούτων 300 Ποτιδαῖται, Κορινθίων ἄποικοι· Ἀρχάδες Ὀρχομένιοι 600· Σικυῶνιοι 3000· Ἐπιδαύριοι 800· Τροιζήνιοι 1000· Λεπρεᾶται 200· Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400· Φλιάσιοι 1000· Ἐρμιονεῖς 300· Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600· Χαλκιδεῖς 400· Ἀμβρακιῶται 500· Λευκάδιοι καὶ Ἀνακτόριοι 800· Παλαῖς ἐκ Κεφαλληνίας 200· Αἰγινῆται 500. Ὅλοι οὗτοι ἦσαν ὀπλίται. Ὅτε ἔφθασεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ Μέγαρα, ἠνώθησαν μετ' αὐτοῦ 3000 Μεγαρεῖς, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἐλευσίνα παρέλαθεν ἔτι 8000 Ἀθηναίους ὀπλίτας καὶ 600 Πλαταιεῖς ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην τεταγμένους· ὅθεν τὸ σύνολον τῶν ὀπλιτῶν συνεποσώθη εἰς 38,700. Ἀλλὰ οἱ 5000 Σπαρτιαῖται παρηκολουθοῦντο, ὡς προείπομεν, ὑπὸ 35,000 ψιλῶν· ἕκαστος δὲ τῶν ἄλλων ὀπλιτῶν συνωδεύετο ὑπὸ ἐνὸς ψιλοῦ· εἰς τὰς δυνάμεις ταύτας προσθετέον 1800 Θεσπιεῖς, ὀπλίτας μὲν ἀλλὰ κακῶς ὠπλισμένους, ὥστε ὁλος ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐξ 110,000 περίπου ἀνδρῶν. Ἀπὸ Ἐλευσίνος ὁ Παυσανίας ἀνέβη εἰς Βοιωτίαν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος, καὶ ἰδὼν τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Ἀσωπὸν τεταγμένους, ἐσκήνωσεν αὐτὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πλευρά τοῦ ὄρους, παρὰ τὰς Ἐρυθράς, μὴ τολμῶν νὰ καταβῇ εἰς τὸ πεδῖον. Τότε ὁ Μαρδόνιος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ προσβῇ ἐνταῦθα τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἦτο πολυάριθμον καὶ ἄριστον, ἤγετο δὲ ὑπὸ ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Μασιστίου· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἀνώμαλον ὢν, ἦτο ἀνεπιτήδειον εἰς ἱππικὴν ἔφοδον. Ὅθεν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εὐρέθησαν μᾶλλον τῶν λοιπῶν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἔφοδον ταύτην, ἐπιέσθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς δεινῶς, ἔπειτα ὁμως, λαβόντες ἐπικουρίαν 300 λογάδων Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ὀλυμπιόδωρον, ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γενναῖος Μασίστιος. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐπροξένησε βαθυτάτην θλίψιν εἰς τοὺς πολεμίους, ὁ δὲ νεκρὸς, μείνας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματώδη τελευταίαν περὶ αὐτοῦ συμπλοκὴν, περιήχθη ἐπὶ ἀμάξης, φέρων ἔτι τὴν χρυσοστόλιστον αὐτοῦ πανοπλίαν, ὡς τρόπαιον λαμπρὸν, καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, τὸ ὅποῖον ἐνεπλήσθη, ὡς ἐκ τούτου, πλείστης προθυμίας.

Ἀπὸ τῆς προθυμίας ταύτης ὠφελούμενος, ὁ Παυσανίας κατῆλθεν

ἤδη ἐκ τῆς ὀρεινῆς αὐτοῦ θέσεως, ἂν ὅχι ὅλως διόλου εἰς τὸ πεδίον, εἰς χῶρον ὅμως ταπεινότερον ὥπως οὖν καὶ ὑπὸ μικρῶν μόνον λόφων διακοπτόμενον, τόσῳ μᾶλλον ὥσῳ ἐκεῖ ὅπου ἴσταντο πρότερον οἱ Ἕλληνες, δὲν εἶχον ἀρκετὴν δαψίλειαν ὕδατος. Ἰδίως δὲ οὗτοι προελάσαντες ἐξ Ἐρυθρῶν, ἐπορεύθησαν πρὸς δυσμᾶς, διὰ τῆς ὑπωρείας τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ Ὑσιᾶς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Πλαταιίδι γῇ, εἰς τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην· ἐνταῦθα πρὸς δεξιὰν μὲν, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὴν Γαργαφίην λεγομένην κρήνην, πρὸς ἀριστερὰν δὲ, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ τέμενος τοῦ Πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρδόνιος, ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν μετακίνησιν ταύτην τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου, ἐβάδισεν ὁμοίως μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ὀλίγον πρὸς δυσμᾶς, καὶ παρετάχθη ἀντικρὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἐχωρίζετο εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἀσωποῦ. Κατὰ συμβουλήν δὲ τῶν Θηβαίων αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν ἰδίως Περσῶν καὶ τῶν Μήδων, ἦτοι τοῦ κρατίστου μέρους τῆς στρατιᾶς, κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀντικρὺ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ σύμμαχοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, εἰς 50,000 ἀνδρῶν περίπου συμποσούμενοι, ἀντετάχθησαν ἐν τῇ δεξιᾷ, κατὰ τῶν Ἀθηναίων· οἱ δὲ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σάκαι, οἱ ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι, ἴσταντο ἐν τῇ μέσῳ, κατέναντι τῶν λοιπῶν μοιρῶν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ δύο στρατοὶ, οὕτω κεχωρισμένοι ὑπὸ στενοῦ μόνον διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεεν ὁ Ἀσωπὸς, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὁρμήσωσι κατ' ἀλλήλων, συνέβη παρὰδοξόν τι. Οἱ τε Ἕλληνες καὶ οἱ πολέμιοι, συμβουλευθέντες τοὺς παρ' αὐτοῖς προφῆτας κατὰ τὸ ἔθος, ἔλαβον ἀμφοτέροι ὁμοίαν ἀπάντησιν· δηλαδὴ τὰ ἱερὰ ἐκατέρωθεν ἀπέβησαν αἴσια, ἐὰν ᾗθελον διατελέσει ἀμυνόμενοι, ἀπαίσια δὲ, ἐὰν, διαβαίνοντες τὸν Ἀσωπὸν, ᾗθελον ἀρχίσαι τὴν μάχην. Ὅθεν ὁ ἀγὼν ἀνεβλήθη, διότι ἕκαστος τῶν ἀντιπαράταχθέντων στρατῶν περιέμενε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἐτέρου, ἢ δ' ἀναβολὴ αὕτη παρ' ὀλίγον ν' ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τφόντι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τῇ νέῃ ταύτῃ θέσει μετὰ δυσκολίας ὕδρευοντο, διότι ἀποκρούμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ ὑπὸ τῶν πολυαριθμῶν ἀκοντίων καὶ τόξων τοῦ ἐχθροῦ, ἠναγκάζοντο νὰ προμηθεύωνται ἅπαντες τὸ ὕδωρ αὐτῶν ἀπὸ μόνης τῆς Γαργαφίης κρήνης, ἥτις ἔκειτο εἰς τὴν δεξιὰν ἄκρην τοῦ στρατοπέδου. Πρὸς τούτοις, κατὰ συμβουλήν τοῦ Θηβαίου Τιμηγενίδου, ὁ Μαρδόνιος, μετὰ παρέλευσιν ὀκτὼ ἡμερῶν, κατέλαβε, δι' ἱππικοῦ, τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος, συνέλαβε πεντακόσια

ὑποζύγια τὰ ὅποια ἔφερον ἐκεῖθεν τροφὰς εἰς τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ οὕτως ἀπέκλεισε τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν Βοιωτίαν· ὥστε τὰ κατ' αὐτοὺς εἶχον ἤδη δεινότατα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ μελετῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ δήμου, καὶ τὴν ἰδρυσιν, ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ὀλιγαρχίας ὁμοίας τῆς ἐν Θήβαις τότε ἐπικρατούσης. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν φοβερὸν κίνδυνον ἀπέτρεψεν ὁ ἰσχυρὸς ἄμα καὶ συνετὸς τοῦ Ἀριστείδου βραχίων· ἀλλ' ἐὰν ὁ Μαρδόνιος ἤκουε τὸν Ἀρτάβαζον καὶ τοὺς Θηβαίους, καὶ, ἀποφεύγων πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τὴν ἀμνηχανίαν εἰς ἣν περιέστησαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐποίει ἐπιτηδεῖαν χρῆσιν δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ὥσως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἐπιτύχει ὀλεθρίας διαιρέσεις. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαρδόνιος, δυσανασχετήσας τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπεφάσισεν ὅτι δὲν θέλει ἀναβάλει ἐπὶ πλέον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἐπέβαλε τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν Πέρσας καὶ Ἑλληνας ἀξιώματικούς διὰ βεβιασμένης τινὸς τῶν χρησμῶν ἐρμηνείας καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῇ ὁ στρατὸς ἵνα τὴν ἐπιούσαν ἀπὸ πρωΐας ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ νυκτός, παρὰ Ἀλεξάνδρου, τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας· καὶ ἐν τῷ ἄμα ὁ Πανυσανίας ἐνόμισε πρὸ παντὸς ἄλλου ἀναγκαῖον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνταλλάξωσιν ἀμοιβαίως θέσιν· δηλαδὴ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀριστεράν, ἵνα ἔχωσι ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς νὰ περάσωσιν εἰς τὴν δεξιάν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γινώσκουσι τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται, μηδέποτε πρὸς τοὺς ἀγωνισθέντας, θέλουσι μᾶλλον εὐδοκιμήσει κατὰ Θεσσαλῶν καὶ Βοιωτῶν ἀντιτασσόμενοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν τάξεων ἐγένετο περὶ τὰ ἐξημερώματα. Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἄμα μαθὼν τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἔσπευσε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ὁμοίαν, ἀντιτάξας πάλιν τοὺς Πέρσας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους· ὅθεν ὁ Πανυσανίας, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησε τὸ στρατήγημα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν δεξιάν πτέρυγα, τότε δὲ ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ὥστε τὰ δύο στρατόπεδα ἀνέλαβον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τάξιν καὶ παράταξιν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο

εἶναι ταμάλιστα ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον ὥς νέα ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ καταλίπωσι τὴν τάξιν αὐτῶν ὡς ἂν ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο ἰσχυροὶ λόγοι, ἀλλὰ καὶ ὥς μαρτυροῦν τὴν μεγίστην ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς τοὺς γενναίους Μήδους καὶ Πέρσας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος, καὶ τοὶ ἐνθαρρυνθεῖς ἐκ τούτου, δὲν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν προαποφασισθεῖσαν ἐκ παρατάξεως μάχην· περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ πιέσῃ τοὺς Ἑλληνας διὰ τῶν ἱππέων αὐτοῦ, ἐπιτυχὼν ἐν τούτοις καὶ οὕτω σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἱππεῖς οὗτοι, ἀκοντίζοντες καὶ τοξεύοντες, ἠνάγκασαν τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ αὐτὴν τὴν Γαργαφίην κρήνην, ἀφ' ἧς καὶ μόνης εἶχον καταστήσει, ὥς προείπομεν, ἅπαντες νὰ ὑδρεύωνται, ὥστε ὁ Παυσανίας, βλέπων ἤδη τὸ στρατόπεδον παντάπασιν ἀπεστερημένον ὕδατος καὶ πρὸς τούτοις πάσχον ἐνδειαν τροφῶν διὰ τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Κιθαιρώνος, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ περιμένων ἐνταῦθα τὴν γενικὴν μάχην. Ἐκάλεσε λοιπὸν ἀμέσως ὅλους τοὺς στρατηγούς εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα, μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη νὰ διαπραχθῶσι τὰ ἐξῆς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα.

Ἐν διαστήματι δέκα περίπου σταδίων, πρὸς δυσμὰς τῆς παρὰ τὸν Ἄσωπὸν καὶ τὴν Γαργαφίην κρήνην θέσεως ὅπου ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ Ἑλληνες, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπέιχε περὶ τὰ εἴκοσι στάδια ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑπῆρχε χῶρός τις καλούμενος νῆσος, διότι περιεκλείετο ὑπὸ δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὠερόης, οἵτινες, ἀμφοτέρω ἐκπηγάζοντες ἐκ τοῦ Κιθαιρώνος, ρέουσιν ἐπὶ τινα χρόνον χωριστὰ, ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ τρία στάδια καὶ ἔπειτα ἐνοῦνται εἰς ἓνα ποταμὸν, φερόμενον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον· ἐνῶ ἐξεναντίας ὁ Ἄσωπός, ὅστις ἐκεῖ που πλησίον τῆς Ὠερόης ἀπὸ τοῦ Κιθαιρώνος ὁμοίως ἀναβρύει, φέρεται πρὸς ἀνατολὰς, καὶ ἐκρέει εἰς τὴν εὐβοϊκὴν θάλασσαν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν λεγομένην νῆσον ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσωσι, κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα, οἱ Ἑλληνες, διότι ἐνταῦθα οὐ μόνον ἐμελλον ἀσφαλῶς νὰ ὑδρεύωνται ἀπὸ τοῦ ὀπισθεν αὐτῶν βραχίονος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ ἠθελον ἔχει καὶ μέτωπον ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ τούτου ἕνεκα ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ ἱππικοῦ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπεφασίσθη, ἅμα καταλαβόντος τοῦ στρατοῦ τὴν νῆσον, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ

περὶ τὸν ποταμὸν Μολόεντα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τῆς Ἑλευσινίας Δῆμητρος, ἐστάθη ἐκεῖ ἵνα δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τὸν Ἀγομφάρετον, ὅστις τῶντι, ἰδὼν ἑαυτὸν ἐγκαταλειφθέντα, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἄλλον στρατὸν καὶ κατέφθασεν αὐτὸν εἰς Ἀργιόπιον. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Παυσανίου ἀνεχώρησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, βαδίσαντες ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ δι' ὀμαλωτέρου χώρου, πρὸς τὴν νῆσον. Ἦτο ὁμως ἀμφίβολον ἂν οἱ τε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι προφθάσωσιν ἤδη νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων· καὶ ἔπειτα ὁλόκληρον τὸ κέντρον εἶχε πορευθῇ ἀλλαχοῦ, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλει εἰς ἐπισηφαιστάτην ἀταξίαν, καὶ ἂν οἱ Πέρσαι ἤξευρον ὀλίγον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτου, ὁ κίνδυνος αὐτοῦ ἦτο μέγας.

Ἄλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τοὺς Ἕλληνας διὰ νυκτὸς ὑποχωρήσαντας, ἐκυριεύθη ὑπὸ παραλόγου θάρρους καὶ περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους· καλέσας δὲ τοὺς ἀδελφοὺς Ἀλεῦαδας, Θώρακα, Εὐρύπυλον, Θρασυδαῖον, «αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι,» ἀνέκραξεν, «οἱ περίφημοί σας Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντήλλαξαν τὰς τάξεις ἵνα μὴ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ ὅπως εἰς φυγὴν ἐτράπησαν;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ περάσῃ τὸν Ἀσωπὸν καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν διώξιν, νομίζων ὅτι ἔχει ἤδη βεβαίαν τὴν νίκην καὶ προελαύνων ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ. Μόνοι οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι Θηβαῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐβάδισαν ὁπωςοῦν εὐρυθμότερον συντεταγμένοι.

Ὁ Παυσανίας ἦτο ἔτι εἰς Ἀργιόπιον ὅτε προσβληθεὶς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν καὶ μετ' ὀλίγον ὑφ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἱππέα ζητῶν βοήθειαν. ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοὶ πρόθυμοι ὄντες εἰς τοῦτο, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν αἴτησιν, διότι μετ' οὐ πολὺ συνεπλάκησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐπερχομένους Θηβαίους, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τέγεᾶται, ἐν ὅλοις 53000 ἀνδρῶν, ὁπλῖται καὶ φίλοι, ἠναγκάσθησαν ν' ἀντιταχθῶσι μόνοι εἰς ὅλους τοὺς βαρβάρους, πολλαπλασίους ὄντας. Οἱ προπορευόμενοι τῶν ἄλλων Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ἅμα φθάσαντες μέχρι βολῆς τόξου, ἐστάθησαν, ἔπηξαν εἰς τὴν γῆν τὰ ἔχοντα ὀξεῖαν τὴν ἄκραν γέρρα αὐτῶν, ἥτοι τὰς μακρὰς καὶ πλεκτὰς αὐτῶν ἀσπίδας, καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω συνεχές προτείχισμα ὅπισθεν τοῦ ὁποίου διατελοῦντες, ἤρχισαν νὰ ρίπτωσι κατὰ τῶν ἡμετέρων ὄμβρον βελῶν· τὰ

Κιθαιρώνας ἵνα ἀνακτῇσιν αὐτάς, καὶ διανοίξῃ οὕτω τὴν ὁδὸν, δι' ἧς τὸ στρατόπεδον ἡδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὰς τροφὰς αὐτοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς ἀπεφασίσθησαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀταξίαι, αἵτινες παρ' ὀλίγον πάλιν νὰ φέρωσι τὸν ὄλεθρον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκίνησαν πρῶτοι, κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ λοιποὶ, οἵτινες ὁμῶς, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι πρὸς τὴν νῆσον, ὅπως παρηγγέλθησαν, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτὴν τῶν Πλαταιέων τὴν πόλιν, περὶ ἣν καὶ ἐστρατοπέδευσαν. Τοῦτο δὲ δὲν ἤρκεσεν. Ὅτε ὁ Πausanίας, μαθὼν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κέντρου καὶ ὑποθέτων τοῦτο πρὸς τὴν νῆσον διευθυνόμενον, διέταξε τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἥτοι τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν τεταγμένους Τεγεάτας, νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν αὐτὸν χώρον κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, πάντες μὲν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ δ' Ἀμομφάρετος, ὁ Σπαρτιάτης λοχαγὸς τοῦ λεγομένου Πιτανάτου λόχου, ὅστις δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τὴν συνέλευσιν ἐν ἣ ἐγένετο ἡ περὶ ὑποχωρήσεως ἀπόφασις καὶ κατὰ πρῶτον ἤκουσε μὲ ἀπορίαν του περὶ τίνος πρόκειται, εἶπεν ὅτι δὲν ὑποχωρεῖ διότι δὲν θέλει νὰ κατασχύνη τὴν Σπάρτην, φεύγων τοὺς πολεμίους. Εἰς μάτην ὁ Πausanίας καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν Εὐρυάναξ ἠγωνίσθησαν διὰ μυρίων λόγων νὰ μεταπείσωσι τὸν ἀπειθῆ λοχαγόν· εἰς μάτην ἠπειλήσαν ὅτι θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτὸν μόνον ἵνα ἀντιταχθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ, εἰς τοὺς Πέρσας· ὁ Ἀμομφάρετος εἶπεν ὅτι ἀδιαφορεῖ· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἦν παραβαίνει ἐγένετο διὰ κοινῆς ὁλῶν τῶν ἀξιωματικῶν ψήφου, αὐτὸς, ἀρπάσας δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, χειρῶν ἐναμίλλων τοῦ Αἰάντος ἢ τοῦ Ἑκτορος, λίθον μέγαν καὶ ῥίψας αὐτὸν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Πausanίου, «διὰ ταύτης τῆς ψήφου,» ἀνέκραξε, «ψηφίζω ἐγὼ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγωμεν τοὺς πολεμίους!» Ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοτιμία ἔφερε τὸν στρατηγὸν εἰς ἀμηχανίαν δεινὴν· ἡ νύξ προέβαινε· τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἀπέλθῃ πρὸ καιροῦ· οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγῃ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ περιέμενον μόνον νὰ μάθωσιν ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ. Ἐνταῦθα δὲ ἐξηκολούθει ἡ ἔρις, μέχρις οὗ ὁ Πausanίας, ἰδὼν ὅτι ἤρχισαν τὰ χαράγματα, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν δύστροπον λοχαγόν εἰς τὴν τύχην του καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως· φθάσας δὲ διὰ τῶν λόφων οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τῆς νήσου, εἰς χώρον τινα καλούμενον Ἀργιόπιον,

τόξα αὐτῶν ἦσαν μέγιστα καὶ μετὰ πολλῆς ἰσχύος καὶ δεξιότητος ἐντεταμέναι. Ὁ δὲ Παυσανίας, καὶ τοι δεινὰ ἐκ τούτου πάσχοντος τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ λαμβάνοντος τραύματα, ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀπαραιτήτου, ἐτέλεσε δηλαδὴ τὴν νομισμένην θυσίαν, συμβουλευόμενος τὰ σφάγια περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος· καὶ τὸ φοβερὸν ἦτο ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰ σφάγια δὲν ἦσαν αἷσια, διὸ δὲν ἐτόλμα νὰ διατάξῃ τὴν τοσοῦτω ποθητὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἔφοδον, οἵτινες, ἀπεστερημένοι τοξοτῶν, ἐξαιρέτως ἠυδοκίμουν εἰς τὴν ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα μάχην. Παρετείνετο λοιπὸν ἡ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνία, καὶ πολλοὶ ἐνταῦθα ἐπληγόνοντο, πολλοὶ δὲ ἐφονεύοντο, ἐν οἷς ὁ γενναῖος Καλλικράτης, ὁ κάλλιστος καὶ ῥωμαλεώτατος τοῦ στρατοῦ ἀνὴρ, ὅστις, ἰστάμενος ἐν τῇ τάξει καὶ καιρίως τραυματισθεὶς διὰ τοξεύματος εἰς τὰ πλευρά, ἔλεγε μετ' ὀλίγον ὁ δυστυχῆς, ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοιπῶν, εἰς τὸν Πλαταιέα Ἀρίμνηστον, ὅτι δὲν τὸν μέλει διότι ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, λυπεῖται μόνον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χεῖρά του ἵνα διαπράξῃ ἔργον τι ἄξιον τῆς προθυμίας αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ Παυσανίας, ἀπειρηκῶς ὑπὸ τῆς ἀλγεινῆς ταύτης τοῦ ἀγῶνος ἀναβολῆς, ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ καταφανές ἐκεῖθεν Ἡραῖον τὸ Πλαταιέων, καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν θεὸν ν' ἀναδειχθῇ εὐμενεστέρα πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς λαόν. Ἀμα δὲ γενομένης τῆς προσευχῆς, ὃ τοῦ θαύματος, ἀπέβησαν αἷσια τὰ σφάγια· οἱ Τεγεᾶται μάλιστα, μαντεύσαντες ὅτι ἡ θεὸς θέλει ἐπακούσει τῶν δεήσεων τοῦ στρατηγοῦ, ὥρμησαν, ἔτι αὐτοῦ εὐχομένου, κατὰ τῶν πολεμίων, διατάξαντος δὲ τοῦ Παυσανίου, προεξήλασαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Τὸ προτείχισμα τῶν γέρρων ἀνετράπη ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ· ἀλλ' οἱ Πέρσαι, καὶ τοι ἀποστερηθέντες οὕτω τοῦ προμαχῶνος αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἀμυντικὴν παρασκευὴν, ἐπέμειναν οὐδὲν ἥττον ἀνταγωνιζόμενοι δι' ἀνδρείας τοσοῦτω μᾶλλον θαυμαστῆς ὅσῳ ἐμάχοντο ἀτάκτως καὶ διὰ βραχέων δοράτων ἢ ξιφῶν, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ἐν παρατάξει εὐρύθμως βαίνοντες, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μὲν μέχρι ποδῶν κατὰφρακτοὶ ὄντες, ὑπὸ μακρῶν δὲ δοράτων ὥπλισμένοι. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ, πολλοὶ μὲν Πέρσαι συλλαμβάνοντες τὰ δόρατα τῶν Λακεδαιμονίων ἔθραυον αὐτὰ, πολλοὶ δὲ, πυκνωθέντες εἰς σπείρας δέκα ἢ πλειοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀνδρῶν καὶ προσπαθοῦντες νὰ διασπάρωσι τὸ τεῖχος τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως, ἐθυσίζοντο ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι. Αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἀπὸ ἵππου λευκοῦ μαχόμενος, διέπρεπεν ἐν τοῖς πρώτοις ἐνταῦθα, χίλιοι δὲ λογάδες Πέρ-

σαι, οἱ σωματοφύλακες αὐτοῦ, περιφανῶς ἡρίστευσαν καὶ ἐπίεσαν τοὺς Ἑλλήνας. Ἀλλὰ πίπτει τελευταῖον ὁ Μαρδόνιος καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ Σπαρτιάτου Ἀειμνήστου, πίπτουσιν οἱ πλείστοι τῶν περὶ αὐτὸν χιλίων λογάδων, καὶ τότε οἱ λοιποὶ Πέρσαι, παντελῶς ἀθυμήσαντες, ἔτρεψαν τὰ νῶτα καὶ διαπεράσαντες τὸν Ἀσωπὸν, κατέφυγον εἰς τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅπου προσέδραμον καὶ οἱ ἄλλοι Ἀσιανοί, οἵτινες καθόλου δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλ' ἅμα ἰδόντες τοὺς Πέρσας νικηθέντας, ἐγκατέλιπον προτροπάδην τὸ πεδῖον τῆς μάχης.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι Ἀθηναῖοι συνεπλάκησαν πεισματῶδως πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Θηβαίους ὀπλίτας· οὗτοι ἠγωνίσθησαν γενναϊότατα, ἀλλ' ἀποβαλόντες 300 ἀρίστους ἄνδρας, ἔτρεψαν ὁμοίως τὰ νῶτα, πλὴν τοῦ βοιωτικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὅποιον ἐξηκολούθησε προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῶν φυγάδων, δυνηθέντων οὕτω νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπαθῶς ὅπως οὖν εἰς Θήβας, τόπον ἀσφαλέστερον τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι. Οἱ ἄλλοι μηδίσαντες Ἑλλήνες οὐδόλως ἐβοήθησαν τοὺς Βοιωτοὺς, ἀλλ' ἅμα εἶδον τούτους τραπέντας, παρηκολούθησαν ἀμαχητὶ τὴν τροπὴν ταύτην. Ὡς τε ἐξ ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ πολλοὶ παντάπασι δὲν μετέσχον ταύτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἐκ τῶν πολεμίων ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ ἰδίως Πέρσαι, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Σάκκαι ἐν τῇ ἀριστερᾷ, μόνοι οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἰδίως δὲ ὁ Ἀρτάβαζος, ἀνέκαθεν πρὸς τὸν Μαρδόνιον ἀντιπολιτευόμενος, διέταξε μὲν ἀπὸ πρώιας τὴν ὑπ' αὐτὸν μοῖραν, ἐκ 40,000 ἀνδρῶν συγκεκλιμένην, νὰ παρασκευασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κατεσκευασμένον πρὸς τὰ πρόσω κίνημα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλὰ πόρρωθεν ἐπερχόμενος, ἅμα εἶδε τοὺς περὶ τοῦτον τραπέντας, ἀντὶ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ἐστράφη ἀμέσως πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον, οὔτε εἰς Θήβας ἀπελθὼν, ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν, διὰ Φωκίδος, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πάλιν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ ἄλλοι Ἑλλήνες, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἰστάμενοι εἶχον χωρισθῇ, ὥς προείπομεν, τὴν νύκτα ἀπὸ τοῦ Πausανίου, ἀπελθόντες εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ὄντες ἔμαθον συγχρόνως καὶ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην. Τότε ὤρμησαν πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' ὅπως οὖν ἀτάκτως ἐξ οὗ συνέβη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Φλιάσιοι, καὶ ἄλλοι τινές,

τοῦ Ἀρταβάζου καὶ ὁ ὁμολογουμένως κατώτερος τοῦ ἑλληνικοῦ περσικὸς ὀπλισμός. Οὐδὲν ἦττον ὁ τελευταῖος στρατὸς τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου παρασκευῆς εἶχεν ἤδη διαλυθῆ ὡς ἰστὸς ἀράχνης· νέαν τοιαύτην ἐκστρατείαν ἦτο ἀδύνατον νὰ παρασκευάσῃ προσεχῶς ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἡσφαλίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε οἱ Ἕλληνες, λησμονήσαντες τὰ ἁμαρτήματα καὶ τοὺς κινδύνους τῶν προηγουμένων ἡμερῶν καὶ ἰδίως τῆς προλαβούσης νυκτός, παρεδόθησαν ἀπερισπᾶστος εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς τὰ ὅποια ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοσούτω αἰφνιδία τῆς τύχης μεταβολῇ. Πρὸ πάντων δὲ ἡσυχολήθησαν νὰ θάψωσι τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ἀθροίσωσι καὶ διανείμωσι τὴν λείαν, διατρίψαντες ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης δέκα ὅλας ἡμέρας. Οἱ πεσόντες ἐκηδεύθησαν παρὰ τὰς πύλας τῶν Πλαταιῶν, εἰς χωριστοὺς, καθ' ἐκάστην ἑλληνικὴν πόλιν, τάφους, κοσμηθέντας βραδύτερον διὰ μνημείων· μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐποίησαν τρεῖς διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θήκας, μίαν διὰ τοὺς προμάχους, τοὺς ἀείποτε ἐξαίρέτως τιμηθέντας ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν οἷς ἦσαν οἱ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ διαπρέψαντες ἄνδρες, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Φιλοκύων, ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ δύστροπος ἐκεῖνος Ἀμομφάρετος, ὅστις γενναίως πεσὼν ἐξηγόρασε τὸ τῆς παρακοῆς ἁμαρτήμα αὐτοῦ· μίαν διὰ τοὺς ἄλλους Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, μίαν διὰ τοὺς εἰλωτας. Καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ Μαρδονίου προσήνεχθη εὐλαβῶς ὁ Πausanias, μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν ἀσεβῆ τοῦ Αἰγινήτου Λάμπωνος πρότασιν, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν Περσῶν ἡ γενομένη πρὸς τὸν Λεωνίδαν ὕβρις, τοῦ ὁποίου ὁ νεκρὸς, ὡς εἶδομεν, ἀποκεφαλίσθεις, ἀνεσταυρώθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου. «Τὰ πρέπει μᾶλλον βαρβάρους ποιεῖν ἢ περ Ἑλλήσι,» εἶπεν ὁ Πausanias πρὸς τὸν Λάμπωνα· «Λεωνίδῃ δὲ τῷ με κελεύεις τιμωρῆσαι, φημί· μεγάλως τετιμώρῃσθαι, ψυχῇσί τε τῇσι τῶνδε ἀναριθμήτοισι τετίμηται αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι τελευτήσαντες.» Λόγοι εὐγενεῖς καὶ μαρτυροῦντες, ὅτι ἂν ὁ Πausanias δὲν ἦτο μέγας στρατηγός, ἂν βραδύτερον, διὰ τὴν κενοδοξίαν, ἐξωλίσθησεν εἰς τὸν κρημνὸν τῆς προδοσίας, κατὰ τὰς μακαρίας ὁμῶς ταύτας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε τοιῦλάχιστον αἰσθήματα ἄξια ἀνδρὸς εὐτυχέσαντος νὰ ὀδηγήσῃ κατὰ τῶν πολέμικων 100,000 Ἑλλήνων καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς νίκης ἣτις συνεπλήρωσε τὰ ἐν Μαραθῶνι, καὶ ἐν Θερμοπύλῃσι, καὶ ἐν Σαλαμῖνι κατορθώματα.

ἀπαντήσαντες τὸ ἵππικόν τῶν Θηβαίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν Ἀσωπό-
δωρον ἀνεχαίτιζεν ἔτι τοὺς νικηφόρους Ἀθηναίους ὀπλίτας, προσεβλή-
θησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀποβαλόντες 600 ἄνδρας.

Ἄλλ' ἡ μερικὴ αὕτη νίκη δὲν ἀνέβαλεν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν τὴν γενικὴν
τῶν πολεμίων τροπὴν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐξακολουθοῦντες τὴν δίωξιν
ἔφθασαν εἰς τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι,
καὶ ἐφορμήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἐπελθόντων ἄλλων Ἑλλήνων,
ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Πρῶτοι εἰσέβαλον
εἰς τὸ τεῖχος οἱ ἀκατάσχετοι Τεγεᾶται, οἵτινες καὶ διήρπασαν τὴν
πλουσίαν σκηνὴν τοῦ Μαρδονίου, λαβόντες τὰ τε ἄλλα ἐξ αὐτῆς καὶ
τὴν χαλκὴν τῶν ἵππων αὐτοῦ φάτνην, ἣν ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον
ἀπεθαύμαζον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς ναὸν τῆς Ἀλέας
Ἀθηνᾶς, ἐνῶ ὁ ἀργυρόπους τοῦ στρατηγοῦ θρόνος, καὶ ὁ ἀκινάχης αὐ-
τοῦ, καὶ ὁ τοῦ Μασιστίου θώραξ ἐφυλάττοντο εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀκρό-
πολιν. Γενόμενοι δὲ κύριοι τοῦ τεύχους, οἱ Ἕλληνες διέπραξαν τοιαύτην
σφαγὴν, ὥστε ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἐκ τῶν 300,000 τοῦ
Μαρδονίου δὲν περιεσώθησαν, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ Ἀρτᾶβαζον 40,000,
οὐδὲ 3,000 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὁπωσοῦν ὑπερβολικόν, καθὼς
ἐπίσης ἀπίθανον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι Σπαρτιαῖται
ἔπεσον 91, Τεγεᾶται 16, καὶ Ἀθηναῖοι 52. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἴτε
ἀκριβεῖς, εἴτε μὴ ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, πρέπει νὰ προσθέσω-
μεν εἰς αὐτοὺς τοὺς 600 Μεγαρεῖς, Φλιασίους καὶ ἄλλους, τοὺς κατα-
βληθέντας ὑπὸ τοῦ ἵππικοῦ τῶν Θηβαίων, ἔτι δὲ ἄδηλον καὶ πόσους
ψιλούς. Ὁ Πλούταρχος ὑπολογίζει εἰς 1360 τοὺς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ
πεσόντας Ἕλληνας.

Ὅπωςδὴποτε ἡ καταστροφὴ τῶν Περσῶν ὑπῆρξεν ὀλοσχερής. Ἡ
καταστροφὴ αὕτη δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ
Παυσανίου, ὅστις βεβαίως δὲν ἔδειξεν ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Μιλτιάδου τὴν
ἐν Μαραθῶνι, οὔτε τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν ἐν Σαλαμῖνι στρατηγικὴν
μεγαλοφυίαν· ἡ νίκη δὲν ὠφείλετο, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, οὔτε
εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἐλληνικῶν ταχυμάτων. Ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ, οἱ
Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἀνέδει-
ξαν τῷ ὄντι ἀνδρείαν λαμπράν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προκειμένου
ἀγῶνος, ὅπερ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ ἀποβῇ ῥέθριον, κατέστησεν ἐπὶ
τέλους αἴσιον κυρίως ἡ ἀσύνητος ὀρμὴ τοῦ Μαρδονίου, ἡ ἀγενὴς ὑποχώρησις

Ἡ λεία ὑπῆρξε πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη· χρυσὸς καὶ ἄργυρος εἰς δαρεικοὺς, εἰς σκεύη, εἰς κοσμήματα· τάπητες πολυτελεῖς, ἱμάτια καὶ ὄπλα, ἵπποι, κάμηλοι, κλπ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εὐρέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς σκηνὴ τοῦ Ξέρξου, τὴν ὁποίαν ἀπερχόμενος εἶχε καταλίπει εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ὁ Πausanías διέταξε τοὺς εἰλωτας νὰ συμφορήσωσιν εἰς ἕν πάντα ταῦτα τὰ λάφυρα· καὶ πολλὰ μὲν ἀπέκρυψαν οἱ εἰλωτες οὗτοι, πωλήσαντες αὐτὰ λάθρα εἰς τοὺς Αἰγινήτας, οἵτινες ὑπερεπλούτησαν τότε ἀγοράζοντες ἀντὶ χαλκοῦ τὸν χρυσὸν παρὰ τῶν ἀπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· πολλὰ δὲ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως, καθὼ ταφέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὑπὸ τῶν Πλαταιέων ἀνευρίσκοντο· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ συγκομισθεὶς πρὸς διανομὴν θησαυρὸς ἀπέβη ὑπέρογκος. Τοῦ θησαυροῦ τούτου, ἀφιέρωσαν πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναόν, τὴν δεκάτην, ἐξ ἧς ἀνετέθη ἐκεῖ τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου ὄψεως χαλκοῦ ἱστάμενος. Ὁ Pausanías, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἕκτοτε νὰ ζαλίζῃ ἡ περιωπὴ τῆς δόξης εἰς ἣν ἐκ τύχης μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἀξίας προήχθη, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐλεγείον ποιητὴν μὲν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου, ἀποδίδον δὲ αὐτῷ τὴν ὅλην τοῦ κατορθώματος τιμὴν.

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μῆδων,
Pausanías, Φοῖβῳ μνᾶμ' ἀνέθηκε τότε.

Ἄλλ' οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωσιν, διέταξαν ἀμέσως νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη, ν' ἀναγραφῶσι δὲ τὰ ὀνόματα ὧν τῶν πόλεων ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ βαρβάρου, καὶ οὕτω ὁ τρίπους ἀνεδείχθη ἤδη, ὡς καὶ ἦτο, ἀνάθημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης, καὶ οὐχὶ ἐνὸς ἀνδρός. Κατὰ παράδοξον δὲ τινα τύχην τὸ ἀνάθημα τοῦτο περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν μέρει τοῦλάχιστον, καὶ αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι ἀπεικονίζουσι τὰς περιπετείας αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦτο πρωωρισμένον νὰ διαιωνίσῃ ἐν τῶν λαμπροτάτων κατορθωμάτων. Ὅτε ἐν τῇ 4 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετέφερεν ἐκεῖ ἐξ Ἑλλάδος, πλὴν ἄλλων πολλῶν, καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖον, καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀχανεῖ τοῦ ἵπποδρομίου πλατείᾳ. Τὸ μνημεῖον ἦτο ἕκτοτε κολοβόν, διότι οἱ Φωκεῖς εἶχον πρὸ καιροῦ συλῆσει τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὥστε δὲν μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ ἡ βᾶσις τοῦ τρίποδος, ἡ χαλκὴ ὀφιοειδὴς τρι-

κάρηνος στήλη. Οὕτω δ' ἔχουσα ἐσώζετο ἡ στήλη μέχρι τῆς ἀλώσεως. Ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπέστη νέους ἀκρωτηριασμούς, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀφηρεθήσαν αἱ τρεῖς τοῦ ὄψεως κεφαλαί. Πλὴν δὲ τούτου κατεχώσθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρις οὗ τῷ 1856, δι' ἀνασκαφῆς φιλαρχαίων Ἀγγλων ἀξιωματικῶν, ἀνεφάνη ὁλόκληρος, ἔχουσα ἤδη 15 περίπου γεωγραφικῶν ποδῶν ὕψος. Ὅσῳ ὁμως καὶ ἂν ἐκολλοβώθη, τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἐν τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπ' αἰσίοις ἰστάμενον ἐκεῖ ὅπου ἄχρι τοῦδε ἴσταται καὶ ὅπου αἱ παροῦσαι τῶν Ἑλλήνων γενεαὶ εὐλαβῶς προσερχόμεναι δύνανται εἰσέτι ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πολυσπείρου ὄψεως τὰ ὀνόματα τῶν προμάχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνος. Τὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχουσιν ἐνὸς δακτύλου ὕψος, ὅθεν δύο ἢ τρία ὀνόματα εὐρίσκονται ἐπὶ ἐκάστης σπείρας· καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἀναγεγραμμένοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατόπιν δὲ ἔρχονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Αἰγινήται, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Ἐπιδάυριοι, οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ ἄλλοι.

Πλὴν τῆς δεκάτης, τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν, ἀνετέθη μερὶς τῶν λαφύρων πλουσία καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῷ ἄφ' ἧς κατεσκευάσθη αὐτόθι δεκάπηχυς χαλκοῦς Ζεὺς, καὶ ἄλλη μερὶς τῷ ἐν Ἰσθμῷ θεῷ, ἄφ' ἧς ἐποιήθη ἐκεῖ ἐπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν. Ἐπειτα ἀπεδόθη καὶ τῷ Παυσανίᾳ, ὡς ἡγεμόνι τοῦ ὅλου στρατοῦ, δεκάτη τῶν λαφύρων, ἡ δὲ λοιπὴ λεία διανεμήθη μεταξὺ τῶν πόλεων, «κατὰ τὸν τῶν στρατιωτῶν ἀριθμὸν,» ὡς βεβαίῳ Διόδωρος, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ἀπλῶς «ἔλαβον ἕκαστοι τῶν ἄχαιοι ἦσαν.» Ὡς λάφυρα διανεμήθησαν καὶ αἱ παλλακαὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Πολλὰ ὁμως ἐξ αὐτῶν, καθὼς ἑλληνίδες, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς οἰκείους· ἰδίως δὲ μία, συλληφθεῖσα, ἐνῷ πολυτελῶς κεκοσμημένη καὶ ἐν συνοδίᾳ πολλῶν ἀμφιπόλων ἔφευγεν ἐπὶ ἄρμαμάξης κατόπιν τῶν Περσῶν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Παυσανίου ζητοῦσα τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ, μαθὼν ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἠγητορίδου τοῦ Κῶου, ἣν εἶχεν ἀπαγάγει ὁ Πέρσης Φαρανδάτης, ἔσπευσε νὰ σώσῃ αὐτὴν καὶ ἔλαβε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὴν ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διέπρεψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἡ δὲ θεὰ τῶν ἀπείρων ἐκείνων θησαυρῶν, ὧν οὐδεμίαν εἶχον πρότερον ἔννοιαν, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδεio-τάτη νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διαφορὰν τοῦ περσικοῦ βίου πρὸς τὴν

τότε μάλιστα ἀφελεστάτην ἑλληνικὴν διαίταν. Ἄλλ' ὁ Παυσανίας ἠθέλησε νὰ συγκεφαλαιώσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τούτων, διέταξε τοὺς ὀψοποιούς τοῦ Μαρδονίου νὰ παρασκευάσωσιν αὐτῷ δεῖπνον οἷον ἦτο τὸ συνήθως διὰ τὸν στρατηγὸν τοῦτον ἐτοιμαζόμενον· οἱ δὲ ἔστρωσαν ἀμέσως τραπέζας χρυσαῖς καὶ ἀργυραῖς, καὶ ἐκόμισαν πολλὰ καὶ ποικίλα φαγητά. Τούτων δὲ γενομένων, παρήγγειλεν ὁ Παυσανίας τοὺς ὑπρέτας αὐτοῦ νὰ παρασκευάσωσιν ἐκεῖ που πλησίον δεῖπνον Λακωνικόν· καὶ τότε, προσκαλέσας τοὺς Ἑλληνας στρατηγούς καὶ γελάσας ἐνῶ ἐπεδείκνυνεν ἐκάτερον τῶν δεῖπνων «Ἰπῶς σὰς φαίνεται, φίλοι μου,» εἶπε, «δὲν ἦτο ἄφρων ὁ Μῆδος αὐτός, ὅστις ἔχων τοιαύτην διαίταν ἐκίνησε νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διὰ νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ τὸν μέλανα ζωμὸν μας;»

Ἄλλὰ καιρὸς ἦτο ἤδη νὰ ἐπιστήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸν νοῦν εἰς τελευταῖόν τινα πολέμιον, ἔτι ἀκέραιον ὑφιστάμενον, τὴν παρακειμένην πόλιν τῶν Θηβῶν· ὅθεν τῇ ἐνδεκάτῃ ἡμέρᾳ προσελθόντες πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, ἀπήτησαν τὴν παράδοσιν τῶν μηδισάντων αὐτῆς προϋχόντων, ἰδίως τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου· ἐπεὶ δὲ οἱ Θηβαῖοι ἀπειποιήθησαν τὴν παράδοσιν, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τὴν τε πολιορκίαν αὐτῶν καὶ τὴν τῆς χώρας δῆωσιν. Οἱ Θηβαῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ 20 ἡμέρας· τότε προέτειναν εἰς τὸν Παυσανίαν χρήματα ἀντὶ ἀνδρῶν· ἄλλ' ὁ Παυσανίας δὲν ἐδέχθη τὰ χρήματα, ὥστε ἐπὶ τέλους παρέδωκαν τοὺς ἄνδρας, πλὴν τοῦ Ἀτταγίνου, κατορθώσαντος νὰ διαφύγῃ. Καὶ ἠθέλησαν μὲν νὰ παραδώσωσιν ἀντὶ τούτου τοὺς παῖδας αὐτοῦ, ὁ Παυσανίας ὁμῶς ἀπέλυσεν αὐτούς, εἰπὼν εὐγενῶς, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ παῖδες διὰ τὸν μηδισμόν τοῦ πατρὸς, ἀναδειχθεῖς δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνώτερος τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες πρό τινων μηνῶν εἶχον θανατώσει οὐ μόνον τὸν Λυκίδην, ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Τὸν δὲ Τιμηγενίδην καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους, ἀπήγαγεν ὁ Παυσανίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτεινεν ἅπαντας, ἄνευ δίκης, φοβηθεὶς μήπως, ἂν ὑποβάλλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ πλοῦσοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐπιτύχωσι, διὰ δωροδοκίας, τὴν ἀπόλυσίν των.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει ἂν ἐγένετο ψηφοφορία τις περὶ τῶν ἀριστευσάντων κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἄδηλον δὲ μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον, ὅτι, ἐριζόντων περὶ τούτου

τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τὸ βραβεῖον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, θέλοντος νὰ παύσῃ ἡ ἔρις αὕτη, ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἀνεκήρυξεν ὡς ἐξαιρετικῶς ἐπ' ἀνδρείᾳ διαπρέψαντας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν Πausanias, καθὼς κατατροπώσαντας τοὺς ἀρίστους τῶν πολεμίων καὶ φονεύσαντας τὸν στρατηγόν· αὐτοὶ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι διέκρινον, ὡς εἶδομεν, ἄνδρας τέσσαρας, τὸν Ποσειδώνιον, τὸν Ἀμομφάρετον, τὸν Φιλοκύωνα καὶ τὸν Καλλικράτην. Ὑπὲρ μὲν αὐτόθι ἀνὴρ τις ἅπαντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ καὶ ἦν ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ Ἀριστόδημος ἐκεῖνος, ὅστις, λειποτακτῆσας ἐν Θερμοπύλαις, τοσοῦτον περιεφρονήθη, ὥστε ἠθέλησεν ἤδη διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ νὰ ἀνακτῇ τὴν εὐνοίαν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ Σπαρτιᾶται ὁμῶς δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀριστέρων, διότι, θέλων προφανῶς νὰ ἀποθάνῃ, καὶ λυσσῶν καὶ ἐκλιπῶν τὴν τάξιν, ἔπραξεν ἔργα μεγάλα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, ἐκπληροῦντες τὸ καθήκον, ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοί.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι διὰ κοινῆς ψηφοφορίας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς τὸ ἀριστεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἀνδρείας, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐτιμῆθησαν καὶ εὐηργετήθησαν ἀφειδῶς ὡς κύριοι τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἀγωνισάμενοι οἱ Ἕλληνες διέσωσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Παρεκτὸς τῆς ἀναλογούσης αὐτοῖς μερίδος τῶν λαφύρων, ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἔκτακτος ἀμοιβὴ 80 ταλάντων, ἥτοι 500,000 περίπου δραχμῶν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως αὐτῶν ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ εὐχαριστήριος θυσία ἣν ὁ Πausanias, μετὰ τὴν μάχην, προσήνεγκε τῷ ἐλευθερίῳ Διὶ, ἐπ' ὀνόματι καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων. Εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἐπετράπη νὰ τελῶσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν θρησκευτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν πεσόντων καὶ κειμένων αὐτόθι Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὅποιον, ἐπὶ πολλὰς ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδας τακτικῶς ἐπαναλαμβάνομενον, ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, ἐνδεδυμένος χιτῶνα φοινικοῦν, μετὰ διαφόρους ἱεουργίας καὶ εὐχὰς, κεράσας κρατῆρα οἴνου καὶ χεάμενος, ἀνέκραζε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι.» Εἰς Πλαταιὰς ἐνεκρίθη νὰ πανηγυρίζηται ἀγὼν πενταετηρικός, γυμνικός, στεφανίτης, προσαγορευόμενος Ἑλευθέρια. Ὁ Πausanias καὶ οἱ σύμμαχοι ὠρκίσθησαν ὅτι ἐγγυῶνται ἐξασὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν Πλαταιέων καὶ τὴν τῆς χώρας αὐτῶν ἀσυλίαν· καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ κατὰ τῶν

ἀφώπλισαν, τοὺς δὲ Μιλησίους ἔταξαν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ, ἵνα φυλάττωσι τὰς εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλῃς φερούσας διόδους.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, φθάσαντες εἰς Σάμον καὶ πληροφορηθέντες τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μυκάλῃς καὶ ἀπέβησαν εἰς τὴν στερεάν ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἡνωμένης ἐκείνης πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 25,000 ἀνδρῶν, ἐνῶ οἱ Πέρσαι συνεποσοῦντο τοῦλάχιστον εἰς 120,000, καὶ ἦσαν ὠχυρωμένοι. Πρὸς τοῦτοις, οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἀθυμῶσιν ὅπως οὖν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι στρατὸς ἕτερος πολεμίων εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν μακρὰν κειμένην Ἑλλάδα καὶ ἴσως εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος. Ἀλλ' ἦτο αὕτη ἡ μεγάλη τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης ἡμέρα, καὶ αἴφνης, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, φήμη τις διεδόθη εἰς ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες κατετρόπουν ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Μαρδόνιον, οἱ δ' ἐν Μυκάλῃ μαχῆται, θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐξώρμησαν ἀκατάσχετοι ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους.

Οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ ἰστάμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς ἀμέσως τεταγμένοι ἄνδρες εἶχον νὰ διέλθωσιν ὁδὸν δύσκολον, λόφους καὶ χαράδρας, διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν προίστατο ὁ Ξάνθιππος, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι καὶ οἱ λοιποὶ ἀριστερόθεν βαδίζοντες παρὰ τὴν ὁμαλωτέραν παραλίαν, συνεπλάκησαν πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς πολεμίους. Οἱ Πέρσαι ἔπραξαν ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν Πλαταιαῖς· δηλαδὴ ἐξελθόντες τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ ἐμπήξαντες τὰ γέρρα εἰς τὴν γῆν, ἔβαλλον τὰ τόξα ὀπίσθεν τοῦ δευτέρου τούτου προτειγίσματος· ἀλλ' ὁ προμαχὼν οὗτος, εἰ καὶ ἡγωνίσθησαν γενναίως καὶ ἐπιμόνως ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνετράπη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐλαύνοντες ἤδη πρὸς τὰ πρόσω συνεισῆλθον συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν ὑποχωρούντων ἐχθρῶν εἰς τὸ ὠχυρωμένον τούτων στρατόπεδον. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ γνήσιοι Πέρσαι ἀντέστησαν καρτερικώτατα, οὐδ' ἐνέδωκαν εἰμῇ ὅτε κατέφθασαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δεξιᾶς ἐλληνικῆς πτέρυγος ἄνδρες. Τὴν δὲ ἤτταν συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων, ὧν πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἔπειτα ἄλλοι Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς, ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριάρχων. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσον πλεῖστοι Πέρσαι, ἐν οἷς καὶ οἱ στρατηγοὶ Τιγράνης καὶ Μαρδόντης· οἱ ναύαρχοι Ἀρταύντης καὶ Ἰθαμίτρης ἐσώθησαν μὲν, ἀλλ' ὁ στρατὸς διελύθη, τὰ δὲ πλοῖα ἅπαντα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἔπαθον ὅμως καὶ οὗτοι ζημίαν οὐ μικράν,

Περσῶν ἐκείνη συμμαχία θέλει ἐξακολουθήσει, καὶ ὅτι ἐπὶ τούτῳ θέλει συντηρεῖται διαρκῶς κοινὴ ἑλληνικὴ δύναμις 10,000 ὀπλιτῶν, καὶ 1000 ἱππέων, καὶ 100 τριήρων, ὥρισθη συγχρόνως ὅτι εἰς Πλαταιαῖς θέλουσι συνέρχονται, καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν, οἱ πρόβουλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συμμαχίας.

Οὕτω πανηγυρικῶς ἐώρτασαν οἱ Ἕλληνες τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῶν νίκην. Ἄλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἔτι μεγαλητέρα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐπιπτε μὲν ἐν Πλαταιαῖς ὁ Μαρδόνιος, ἐτρέποντο δὲ εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ ἐκυρίευν οἱ περὶ τὸν Παυσανίαν τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων κατετρόπου κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Μυκάλῃ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 τριήρεις συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μείνει ἄπρακτος ἐν Δήλῳ ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος ὑπὸ πολλῶν Ἰωνῶν νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Μόλις δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου, ὁ Λεωτυχίδης, ἐνδίδων εἰς τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Σάμον, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωμένον ὄντα τὸν περσικὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος, ἀφοῦ διεπέρασε τὸν Ξερέην καὶ τὸν περὶ αὐτὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν, διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Κύμην καὶ ἐν μέρει εἰς Σάμον, ἔπειτα δὲ συνηνώθη ἅπας εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νῆσον, συγκείμενος ἐκ 300 πλοίων, πλὴν τῶν Φοινίκων, τοὺς ὁποίους οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀπέπεμψαν εἰς τὰ ἴδια, διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἔλθαι νὰ ναυμαχήσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ δὲν ἐναυλόχουν ἐν Σάμῳ εἰρὴν ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς Ἴωνας καὶ προλάβωσι πᾶσαν αὐτῶν ἀποστάσιν. Ὅθεν ἅμα ἤκουσαν ἐπερχόμενον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὑπεχώρησαν ἀμέσως ἐκ Σάμου εἰς τὴν ἀντικρὺ στερεάν, πρὸς τὸ παρὰ τὴν Μίλητον ὄρος τῆς Μυκάλης, ὅπου ἐστρατοπέδευον 60,000 Περσῶν, ὑπὸ Τιγράνην, εἰς ὃν ὁ Ξερέξης ἀνέθηκε τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνείλκυσαν καὶ τὰς νῆας, ὠχυρώθησαν διὰ περιτειχίσματος τὸ ὅποῖον προχείρως κατεσκεύασαν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, καὶ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδὸν, τοσοῦτ' ἄλλο ὅσῳ, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ ἤρχισαν νὰ ὑποπτεύωσι τοὺς Ἴωνας, τοὺς μὲν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Σαμίους

μάλιστα ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ὅπου ἐφονεύθησαν πολλοί, ἰδίως Σικυώνιοι καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς Περίλαος. Τὸ κατόρθωμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀριστερὰν ταύτην πτέρυγα, καὶ ἡρίστευσαν ἐνταῦθα πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ μεταξύ τῶν Ἀθηναίων ὁ περίφημος παγκρατιστῆς Ἑρμόλυκος ὁ Εὐθύνου, ἔπειτα οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι· οἱ Λακεδαιμόνιοι συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν νίκην. Συνεκροτήθη δὲ ἡ μάχη εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Σάμου παραλίαν, παρὰ τὸν πορθμὸν τὸν μεταξύ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατὰ αὐγούστον τοῦ 1824, ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων στόλος, ὑπὸ Γεώργιον Σαχτούρην τεταγμένος, ἔμελλε διὰ τριῶν ναυμαχιῶν νὰ κατατροπώσῃ ἕτερον βαρβαρικὸν στόλον καὶ νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς Σάμον διάβασιν τοῦ πολυαριθμοῦ τῶν Τούρκων στρατοῦ, ὅστις ἴστατο ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ χώρου, ὅπου καὶ ὁ τοῦ Τιγράνου στρατὸς, ὃν ἔτρεψαν οἱ περὶ Εἰάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην προπάτορες ἡμῶν.

Τὰ λείψανα τοῦ περσικοῦ στόλου κατέφυγον εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἔτι, ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς αὐτοῦ, ὁ Ξεῖξης, ὅστις ὁμως, παραμυθούμενος δι' ἀνόμων ἐρώτων ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ἣν ἔπαθεν, ὅχι μόνον στόλον πλέον δὲν εἶχε πρόχειρον, ἀλλ' οὐδὲ στρατὸν ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ ἑτοιμὸν ἄλλον πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐντεῦθεν οἱ νικηφόροι ἡγεμόνες τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, παρέλαβον ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ὡς συμμάχους ἀνεγνώρισαν τοὺς Χίους, τοὺς Σαμίους, τοὺς Λεσβίους καὶ τοὺς ἄλλους νησιώτας, τοὺς πρότερον ὑπηκόους ὄντας τῶν Περσῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς πόλεις, ἐδιχονόησαν· οἱ Πελοποννήσιοι ἐδίσταζον νὰ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων τούτων, ὅπως ἔπραξαν ὡς πρὸς τὰς νήσους, διότι προέβλεπον ὅτι ἐπὶ τούτῳ ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ διατηρῶσιν ἀδιακόπως πεζικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἀποκρούῃ τοὺς Πέρσας· ὅθεν προέτειναν νὰ μεταφέρωσι τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς παραλίας πόλεις τῶν ἐνταῦθα μηδισάντων Ἑλλήνων, ἀφαιροῦντες αὐτὰς ἀπὸ τούτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὁμως ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἦτο τῳόντι ὅλως ἀλλοτρία εἰς τὰ ἐλληνικὰ ἦθη. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν δεκτὴ ἡ πρότασις τῶν Πελοποννησίων· συγχρόνως ὁμως ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον τὸ ζήτημα μέχρι τίνος οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες θέλουσιν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐπὶ τῆς ἀσια-νῆς ἡπείρου ὁμογενῶν.

Ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἔπλευσεν ἔπειτα, ἀπὸ τῶν παραλίῳν τῆς Ἰωνίας, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, κυρίως ἵνα χαλάσῃ τὰς γέφυρας τοῦ Ξέρξου, διότι τόσον δύσκολος καὶ ἀτελής ἦτο τότε ἡ συγκοινωνία, ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν ἤξευρον ἔτι ὅτι αἱ γέφυραι αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ, ἦτοι πρὸ 10 μηνῶν καὶ ἐπέκεινα, διαλυθῇ. Ἀφοῦ δὲ φθάσαντες εἰς Ἄβυδον ἐβεβαιώθησαν περὶ τούτου, ὁ μὲν Λεωτυχίδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπανῆλθον ἀμέσως οἰκαδε, ὁ δὲ Ξάνθιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν αὐτόθι ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ χερσόνησος αὕτη εἶχε καταληφθῇ ἡ πλείστη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ 40 περίπου ἔτη, ἦτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ιδρύσεως τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλει ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ φόρον εἰς τοὺς Πέρσας· ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅμως τοῦ δευτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς ἐξώσεως τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 493 μέχρι τοῦ 480 πρ. Χρ., οὐδεὶς Ἀθηναῖος πολίτης ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐνταῦθα. Ὅθεν οἱ νικηφόροι ἤδη Ἀθηναῖοι ἦτο φυσικώτατον νὰ ζητήσωσι νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰς ἐν αὐτῇ ιδιοκτησίας, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ χερσόνησος οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν παρῆγεν ἱκανὰ σιτηρὰ, ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζε τὸ μεταξὺ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμπόριον. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Ξάνθιππον ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι, καὶ ἄνευ τῶν Πελοποννησίων, τὴν πολιορκίαν τῆς Σηστοῦ, ἥτις ἦτο τὸ ὀχυρώτατον τῆς χερσονήσου φρούριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ πορθμοῦ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἠθροίσθησαν πᾶσαι αἱ πέριξ περσικαὶ φρουραὶ ὑπὸ Οἰόβαζον καὶ Ἀρταύκην. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες τῆς χερσονήσου κάτοικοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Πέρσας διότι πολλὰς εἶχον πάθει παρ' αὐτῶν λεηλασίας καὶ ἱεροσυλίας, συνέπραξαν προθύμως μετὰ τῶν Ἀθηναίων· καὶ ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον προφθάσει νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὸ φρούριον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ φρούριον τοῦτο περιῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Οἱ δύο στρατηγοὶ μετὰ τινων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν κατώρθωσαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαφύγωσιν, ἀλλὰ συνελήφθησαν μετ' ὀλίγον ἀμφοτέροι καὶ ἐφονεύθησαν, ὁ μὲν Οἰόβαζος ἐν Θράκῃ ὑπὸ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ Ἀρταύκτης ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐπανῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὰ ἴδια, περὶ τὰ τέλη τοῦ 479 ἔτους, μὴ λησμονήσαντες νὰ παραλάβωσι μεθ'

ἑαυτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς κολοσσιαίους κάλους οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοῦ Ξέρξου γεφυρῶν καὶ τοὺς ὑποίρους ἀνέθηκαν, ὡς τρόπαιον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ὁ Πλούταρχος, εἰς τε τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεμιστοκλέους βεβαιοῖ ὅτι, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, διαχειμάζοντας τοῦ στόλου τῶν Ἑλλήνων εἰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἔχει νὰ προτείνῃ τι ὠφέλιμον καὶ σωτήριον, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν συμφέρει νὰ ἐκτεθῇ δημοσίᾳ· ὁ δὲ δῆμος πρόσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ τὸ διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἀριστείδην, καὶ ἂν ὁ Ἀριστείδης τὸ ἐγκρίνῃ, νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν εἰς τὸν Ἀριστείδην νὰ ἐμπρήσωσι τὰ ἄλλα ἐλληνικὰ πλοῖα, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων μόνη θαλαστοκρατῇ. Καὶ ὁ Ἀριστείδης προσελθὼν εἰς μέσον εἶπεν, ὅτι «τῆς πράξεως ἣν διανοεῖται πράττειν ὁ Θεμιστοκλῆς, μηδεμίαν εἶναι μήτε λυσιτελεστέραν, μήτε ἀδικωτέραν» μεθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο, καὶ τοὶ πολλάκις ἐπαναλαμβάνομενον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν ὑπόστασιν, καὶ θεωρεῖται ἤδη μᾶλλον ὡς βραδύτερον ἐπινοηθέν, ὅπως πολλὰ ἄλλα. Τῶνόντι ὁ Ἡρόδοτος ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι, ἀλλ' οὔτε λέγει ἢ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ ἐλληνικὸς στόλος, εἴτε κατὰ τὸ 480 εἴτε κατὰ τὸ 479, συνῆλθέ ποτε εἰς Παγασὰς. Καὶ ἔπειτα ὅπως εἶχον ἐτι τότε τὰ πράγματα, ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἦτο τηλικούτος, ὥστε ὁ ἐμπρησμός τοῦ στόλου τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων δὲν ἡδύνατο νὰ λογισθῇ ὠφέλιμος, οὐδὲ ἤθελεν ὁ Ἀριστείδης ἀποκαλέσει τὴν πρότασιν λυσιτελεστάτην, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπέβαλεν αὐτῷ τιαυτὴν πρότασιν.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι Ἕλληνες ἀπέκρουον οὕτω τὴν μεγάλην τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομὴν, οἱ ἐν Σικελίᾳ ὁμογενεῖς περιεπλάκησαν πρὸς πολέμιον ἕτερον, οὐδὲν ἦττον σχεδὸν ἰσχυρόν, καὶ ἴσως ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκείνην χώραν.

Εἶδομεν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (σελ. 307 καὶ ἐπομ.) ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐκτίσθησαν αἱ πολυάριθμοι ἐν Σικελίᾳ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου περαλίαν, τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς βορείου, δαμάσαντες εὐχερῶς τοὺς ἐγχωρίους Σικελούς καὶ Σικανούς καὶ ἀναγκάσαντες αὐ-

τοὺς νὰ περισταλῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας· εἰς τὸ δυτικώτατον τῆς Σικελίας κατῴκουν οἱ Ἑλυμοι, φυλὴ πιθανώτατα μὲν προκύψασα ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἄλλων ἰθαγενῶν φυλῶν, ἔχουσα δὲ τὰς πόλεις Ἑρυκα καὶ Ἐγεσταν· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ τὴν δυτικοβόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ Μοτύη, ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Σολόεις, ἐμπορεῖα κτισθέντα ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, οἵτινες, ἄποικοι ὄντες τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, εἶχον πολλὰς μετὰ τῆς Σικελίας σχέσεις.

Ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἀξιολογώταται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἐκκτονταετηρίδος ἦσαν ἡ Γέλα καὶ ὁ Ἀκράγας· αἱ Συρακοῦσαι ἤ, ὡς ἄλλοι γράφουσιν, Συρχουσιν δὲν ἀπέβησαν ὅλων ἰσχυρόταται εἰμὴ ἄφ' οὗ, περὶ τὸ 484 πρ. Χρ., κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Γέλωνος. Εἰς ὅλας δὲ τὰς πόλεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησαν, ὡς φαίνεται, ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἐκκτονταετηρίδος προέκυψαν καὶ αὐτόθι, ὅπως ἐνταῦθα, τύραννοι ἢ δεσπόται, δι' ὧν μάλιστα ἡκμασαν αἱ ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ἐνῶ αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἔφθασαν εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εἰμὴ δι' ἀριστοκρατικῶν ἢ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἀρχαιοτάτος τῆς Σικελίας τύραννος ἀναφέρεται ὁ διαβόητος ἐπὶ τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ δεσπότης Ἀκράγαντος Φάλαρις, ὅστις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν περὶ τὸ 570 ἔτος πρ. Χρ. καὶ διετήρησεν αὐτὴν ἐπὶ 16 ἔτη. Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 ἔτος εὐρίσκομεν πλείστους ἐν τῇ νήσῳ τυράννους, ἐν Ῥηγίῳ τὸν Ἀναξίλαον, ἐν Ζάγκλῃ τὸν Σκύθην, ἐν Ἰμέρᾳ τὸν Τήριλλον, ἐν Σελινούντι τὸν Πειθαγόραν, ἐν Γέλᾳ τὸν Κλέανδρον καὶ ἐν Λεοντίνοις τὸν Παναίτιον. Ἐκ τῶν τυράννων τούτων ὁ Κλέανδρος συγκροτήσας μέγαν μισθοφορικὸν στρατὸν ἐν μέρει ἐξ ἐγχωρίων Σικελῶν συγκείμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατισχύῃ τῶν ἄλλων ἐλληνίδων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διετέλεσαν ἂν ὅχι ὅλως ἴσαι, τοῦλάχιστον ὅλως ἀνεξάρτητοι. Καὶ ἐφονεύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ ὁ Κλέανδρος ὑπὸ τινος τῶν συμπολιτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέξατο ὁ ἀδελφός του Ἴπποκράτης, ὅστις ἐκυριάρχησε τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς Σικελίας. Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ μισθοφορικοῦ ἐκείνου στρατοῦ ἀξιωματικὸς, ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἦτο ὁ Γέλων, ὅστις, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος περὶ τὸ 491 ἔτος τοῦ Ἴπποκράτους, κατέλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχὴν, ἣν ἔτι μείζονα ἀνέδειξε. Διότι περὶ τὸ 484, ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν διενέξεων αἵτινες ἐπεκράτουν μετὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου

εἰς Συρακούσας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, μετέφερεν ἐκεῖ τὴν ἔδραν τοῦ κράτους του, ἐπεξέτεινε καὶ ὠχύρωσε τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μετοικίσας εἰς αὐτὴν ἅπαντας μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Καμαρίνης, ἣν κατηδάφισε, καὶ τὸ ἡμισυ τῶν κατοίκων τῆς Γέλας, ἧτις ἕκτοτε ἀπέβη πολὺ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξια, κατέστησεν οὕτω τὰς Συρακούσας πρώτην ἀπάσης τῆς Σικελίας πόλιν. Τότε ὁ Γέλων ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τῆς νήσου τοὺς Καρχηδονίους καὶ τοὺς Ἑγεσταίους, καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, ὅτε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 ἔτους οἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου συνηγμένοι Ἕλληνες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, αἰτοῦντες τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου. Ὁ Γέλων ὑπέσχετο τὴν συνδρομὴν, καὶ, ἂν πιστεύωμεν τὸν Ἡρόδοτον, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐκπέμψῃ εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ὁμογενῶν δύναμιν ὑπέρογκον, ἥτοι 200 τριήρεις, 20,000 ὁπλίτας, 2000 ἵππεις, 2000 τοξότας, 2000 σφενδονήτας καὶ 2000 ἵπποδρόμους ψιλούς· πρὸς δὲ τούτοις, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διατροφὴν ἰλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπὸ ἑνα ὅρον, ὅτι θέλει ἀναγορευθῇ στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ προκειμένῳ ἁγῶνι. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ὁ Γέλων ἀπέπεμψεν ἀπράκτους τοὺς πρέσβεις.

Ἀλλὰ καὶ ἂν προηρεῖτο νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινά, δὲν ᾔθελε δυνήθῃ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔαρ τοῦ 480 ἔτους, καθ' ὃ ὁ Ξέρξης ἐνέβαλλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννόσεως πρὸς τινὰς δυσηρεστημένους Ἕλληνας τῆς Σικελίας καὶ ἰδίως πρὸς Ἀναξίλαον τὸν δυνάστην τῆς Μεσσήνης, πρὸς Τήριλλον τὸν δυνάστην τῆς Ἰμέρας τὸν ἐκβληθέντα ἐξ αὐτῆς πρὸ μικροῦ, καὶ πρὸς τοὺς Σελινουντίους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιθανώτατα καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας αὐτοὺς, ἐξέπεμψαν φοβερὰν κατὰ τοῦ Γέλωνος στρατιὴν ὑπὸ τὸν Ἀμίλκαν. 3000 πολεμικὰ πλοῖα, συννοδευόμενα ὑπὸ πολὺ πλειοτέρων φορτηγῶν ἔφθασαν εἰς Πάνορμον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτόθι 300,000 ἀνδρῶν, οἵτινες βαδίσαντες ἀμέσως ἐπὶ τὴν Ἰμέραν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασεν αὐτόθι ὁ Γέλων ἄγων 50,000 πεζῶν καὶ 5000 ἵππεων· καὶ γενομένης μάχης ἐκ παρατάξεως, ἧτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωῒας μέχρις

ἐσπερας, ἔπεσε μὲν ὁ Ἀμίλκας, ἔπαθον δὲ οἱ Καρχηδόνιοι ἥτταν ὅλο-
σχερῇ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τὸν Γέλωνα Ἑλληνες τῆς Σικελίας
ἠναγκάσθησαν ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα
κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν πόλιν τῆς Σικελίας, ὁ Ἀκράγας,
συνέπραττε πρὸ καιροῦ μετὰ τοῦ Γέλωνος, διότι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ
φίλου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ Θήρωνος. Αὐτοὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἔπεμ-
ψαν πρέσβεις ἐξαίτουμένοι εἰρήνην, ἣτις ἐπετράπη αὐτοῖς ἰδίως κατ'
αἵτησιν τῆς συζύγου τοῦ Γέλωνος Δαμαρέτης, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ κατα-
βάλωσι τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἥτοι τάλαντα διςχίλια, καὶ νὰ οἰκο-
δομήσωσι δύο ναοὺς εἰς οὓς ἔμελλον νὰ τηρῶνται ἐς αἰεὶ αἱ ὁμολογηθεῖσαι
συνθήκαι. Οἱ δ' ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνες οὐ μόνον τοῦ ἔξωθεν ἐκείνου κιν-
δύνου ἀπηλλάγησαν οὕτω, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα προσεκτέσαντο λάφυρα·
ὄθεν πολυτελῆ ἀναθήματα ἀφιερωνέντα εἰς τὰ ἐν Ἱμέρα, καὶ ἐν Συρα-
κούσαις, καὶ ἐν Δελφοῖς ἱερὰ, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμο-
σύνην αὐτῶν· καὶ ἐπίγραμμα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιητὴν καὶ ἀναγρα-
φὴν ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ πεμφθέντος εἰς Δελφοὺς, ἀνεκέρυττε τὸν Γέλ-
ωνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον, ὡς
κατατροπώσαντας τοὺς βαρβάρους καὶ συντελέσαντας τὰ μέγιστα εἰς
τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν·

Φημί Γέλων', Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον,
παῖδας Δεινομένους, τὸν τρίποδ' ἀνθέμεναι,
ἕξ ἑκατὸν λιτρῶν καὶ πεντήκοντα ταλάντων
Δαμαρετίου χρυσοῦ, τῆς δεκάτης δεκάταν,
βάρβαρα νικήσαντες ἔθνη· πολλὴν δὲ παρασχεῖν
σύμμαχον Ἑλλησιν χεῖρ' ἐς ἐλευθερίην.

(1) Δαμαρέτιος χρυσὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐπιγράμματι
τούτῳ, εἶναι νόμισμα χρυσοῦν, κοπὴν μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρ-
χηδονίων, καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Γέλωνος. Εἶχε δὲ ἀτ-
τικὰς δραχμὰς δέκα.

Ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ διήγησις ἡμῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀγώνων,
τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμ-
πτης πρὸ Χριστοῦ ἑκχτονταετηρίδος, ἐν τε τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν
Σικελίᾳ. Ἐκ τῶν πολέμων τούτων, ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος ὡς πρὸς τὴν
τύχην τοῦ τε ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξε
βεβαίως ὁ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διεξαχθεὶς διότι ἂν ὁ ἐλληνισμὸς κα-

σας θελήσεις καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὰς ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀθλίας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἡγεμονίας, τοσαύτη ἦτο ἐν γένει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀδυναμία, ὥστε μετὰ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀτύχημα, ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅλοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν περὶ ὑποχωρήσεως διάθεσιν τοῦ Ξέρξου, ἐν Πλαταιαῖς δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἐφυγεν ἀμαχητὶ, ἅμα ἔπεσεν ὁ Μαρδόνιος· ἐνῶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις συμφορὰν, καὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἐδειξαν ἐθελουσίαν καὶ καρτερίαν, ἥτις καὶ μόνῃ ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα ὑπερισχύσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ ὀπλισμὸς καὶ ὁ τρόπος τοῦ πολεμεῖν τῶν Περσῶν, κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάλιστα δὲ κατὰ γῆν, ἦτο ἀσυγκρίτῳ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρωϊμώτατα ἐνόησαν, ὅτι ὅπλα τελειότερα, σύντονος ἄσκησις, εὐρυθμος παράταξις καὶ κίνησις, εἶναι πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ οὐδ' ἡ μεγίστη ἀνδρεία. Ἐνὶ λόγῳ, οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὶ ἀπεστερημένοι κοινῆς τιнос ἀρχῆς καὶ διευθύνσεως, καὶ τοὶ εὐάριθμοι μείναντες, ὑπερίσχυσαν διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἥς ἕνεκα παρήγαγον ἡγεμόνα ἐξοχον, ἐθυσίασαν προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὴν ἐστίαν αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ διωργάνωσαν τὴν πρώτην τακτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἥς μνημονεύει ἡ ἱστορία· ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἐρειδόμενοι εἰς μόνην τὴν ὑλικὴν, τὴν κτηνώδη δύναμιν, ἐφάνησαν ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος «ἀνεπιστήμονες καὶ οὐκ ὁμοῖοι τοῖσι ἐναντίοις σοφίην» καὶ ἅμα βλέποντες τὴν ὑλικὴν ἐκείνην δύναμιν παθοῦσαν ἡττάν τινα, ὑπελάμβανον ἀμέσως ὡς βεβαίαν τὴν ὅλην αὐτῶν ἀπώλειαν· καὶ οὐ μόνον δὲν ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας μεγαλοφυεῖς, ἀλλ' οὐδ' ὑπῆρξαν τοῦλάχιστον ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμῇσωσι τὴν σύνεσιν τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ παρ' αὐτοῖς Ἕλληνες, ὁ Δημάρατος καὶ ἡ Ἀρτεμισία.

Ἀλλ' ἵνα κατανοήσωμεν ἔτι εὐκρινέστερον καὶ σταθμίσωμεν ἔτι διακρίτερον τὰ μεγάλα γεγονότα περὶ τὰ διατρίβομεν, ἀνάγκη νὰ προσεπιφέρωμεν δύο τινὰς· πρῶτον, ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν προτερημάτων δι' ὧν ὑπερίσχυσαν οἱ Ἕλληνες, τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν ἐθελουσίαν, τὴν καρτερίαν, τὰ ἀνέδειξαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἄνευ, ὡς ὀρθότατα παρετήρησεν ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἴσως διαφύγει τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν· δεύτερον, ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι, καίτοι λαβόντες

τεβάλλετο μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατίσχυε δὲ ἐν τῇ μητροπόλει, ἤθελον ἀποκοπῇ καὶ μαρανθῇ κλάδαι μόνον τινὲς τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, ἀλλὰ ὁ περισθεὶς κορμὸς ἤθελε παραγάγει ἅπαντας τοὺς περικαλλεῖς αὐτοῦ καρπούς· ἐνῶ ἂν ἐξεναντίας ὁ ἑλληνισμὸς κατίσχυε μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατεβάλλετο δὲ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι, ἤθελε κερκυνωθῇ καὶ νεκρωθῇ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ κορμὸς. Τούτου ἕνεκα εἰς τοὺς ἐνταῦθα γενομένους ἀγῶνας ἐπεστήσαμεν ἰδίως ἄχρι τοῦδε καὶ θέλομεν ἔτι ἐπιστήσῃ ἐπ' ὀλίγον τὸν νοῦν.

Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ὁ Ξέρξης ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἐνόητα τῆς θελήσεως ἣτις ἐκίνει τὴν μεγάλην ταύτην στρατιάν· τὴν ἐξαίρετον γενναιότητα ἣν ἐδείξαν οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ τούτου, καὶ μάλιστα οἱ ἰδίως Πέρσαι· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συνταχθέντας καὶ ἐξ ὧν τινες εἶχον ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἔμειναν ὅλως ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος· τελευταῖον, τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλόκοτον ἀδράνειαν καὶ διχόνοιαν τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ὅσοι συνωμολόγησαν τὴν περὶ τὸν ἰσθμὸν συμμαχίαν ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς βαρβάρους, δικαιούμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα αὖθις τὸ ζήτημα· ἵπῳς ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες; καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ ἀποτελέσματος τούτου αἰτίας, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου ἡμῶν. Πρωτίστη καὶ κυριωτάτῃ αἰτία τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἦτο ἡ εὐήθεια, ἡ δειλία καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ οἰκτρὰ ἀνικανότης τοῦ Ξέρξου, ἣτις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρία ὅσῳ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο παντοδύναμος· ἂν ἐπεχίρει τὸ ἔργον ἀνὴρ οἷος ὁ Κύρος, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔκθασις αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῇ ὁμοία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ἔτει 479, ἡ ἐπιχείρησις ἐπετράπη εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ἀλλὰ παρεκτός ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἔπραξεν, ὡς εἶδομεν, πολλὰ σφάλματα, εἶχε πρὸς τούτοις τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ὑπεστηρίζετο πλέον ὑπὸ ναυτικῆς τινος δυνάμεως. Καὶ ἐνῶ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κυρίας αὐτῶν ἐκστρατείας, τῆς ἐν ἔτει 480 γενομένης, οἱ Πέρσαι εἶχον τὸ δυστύχημα νὰ ἄγωνται ὑπὸ ἡγεμόνος ἀσθενεστάτου, οἱ Ἕλληνες ἀνέδειξαν ἐξεναντίας τότε ἓνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπηθόλων καὶ πολυμηχάνων ἀνδρῶν ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅστις κατώρθωτε, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος στιγμὴν, νὰ καταναγκάσῃ εἰς ἔνωσιν ὅλας τὰς διαφωνού-

οἶαν ἔλαβον σωτήριον ἔχθασιν, δὲν ἤθελον ἀποδοῖν τοσοῦτον λόγου ἄξιοι ὥς πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲ περιποιήσῃ τηλικούτον ἀξίωμα εἰς τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν, ἀντὶ νᾶ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, στομώσαντες ἐξ ἐνκντίας αὐτὰς καὶ ἀναπτύξαντες, δὲν ἐπεχείρουν ἀμέσως ἔπειτα τὴν ἵδρυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου κράτους τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν κυρίως τὰ πολιτικὰ, τὰ διανοητικὰ, τὰ τεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἐν οἷς ἀποκορυφῶνται ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτισμός. Δὲν ἀρκεῖ τῶνόντι ἐν ἔθνος νᾶ ἀνακτήσῃ ἢ νᾶ διασώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα φημισθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον οἱ προπάτορες ἡμῶν. Πολλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἡγωνίσθησαν περιφανῶς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὅμως ἅπαντα δὲν ἡξιώθησαν τοιαύτης τιμῆς. Μία λ. χ. μοῖρα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνισμοῦ ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν διὰ κατορθωμάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρξαν ἐνάμιλλα τῶν πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ αὐτονομία τοῦ νεωτέρου ἐλληνισμοῦ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἀπελευθερωθεῖσαν μικρὰν τῆς γῆς γωνίαν, ἐὰν ὁ ἐλληνισμὸς οὗτος δὲν συμπληρώσῃ τὴν ἐντολήν ἣν προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς ἀνατολῆς ὁ ἀγὼν αὐτοῦ δὲν θέλει βεβαίως τιμηθῇ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, οὐδ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῶν ὁμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς ἀρκτέας Ἀμερικῆς. Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, ἐὰν δὲν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἤρχισε πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν, θέλει μᾶλλον ἐξομωθῇ πρὸς τὰς πολιτείας τῆς νοτίου Ἀμερικῆς· χίττινες ἀπέβαλον μὲν τὴν ἰσπανικὴν κυριαρχίαν, ἀλλ' οὐδεμίαν, ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, ἐποίησαντο γενναίαν τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν. Ὑποθέσατε λοιπὸν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὑποθέσατε ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐμμοῦντο τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἐξαιρέτως ἀριστεύσαντας ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Τεγεάτας, καὶ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν πολεμίων περιωρίζοντο εἰς τὰ μικρὰ συμφέροντα καὶ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· ὑποθέσατε ἐνὶ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξώρμων ἐπὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ δὲν ἐδημιούργουν τὸ μέγα αὐτῶν κράτος· εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἤθελον τιμηθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον ἐτιμήθησαν. Διότι μὴ ἀπατώμεθα· οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἐθαυμάστησαν καὶ δὲν ἐθρυλήθησαν τοσοῦτον εἰμὴ ὥς δόντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξαίσιαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐπίδοσιν, τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν γενομένην. Ἀλλ' ἡ

ἐπίδοσις αὕτη ἦτο ἄρ' αὖ γε δυνατόν ν' αὖ γίνῃ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς μικρᾶς Ἀττικῆς; Ἄνευ τῶν λαφύρων τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν φόρων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἤθελον ἄρ' αὖ γε ποτὲ ἐγερθῇ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου; Ἄνευ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων ὧν πρωτεύουσα ἐγένοντο αἱ Ἀθηναίαι, ἤθελε ποτὲ λάβει στάδιον ἀνάλογον ἐνεργείας ὁ Ὀλύμπιος τοῦ Περικλέους νοῦς; Τὰ ἀκροθίνια ταῦτα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα εἰς ταῦτα μόνον περιορισθῶμεν, δὲν ἦτο πιθανόν ν' αὖ παραχθῶσιν ἄνευ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, ἧς πρόκειται ἤδη ν' αὖ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, δὲν θέλομεν ἔχει πλέον ὁδηγὸν τὸν ἀφελῆ Ἡρόδοτον, ὅστις δύναται ν' αὖ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος τῶν μεγάλων πολέμων τοὺς ὁποίους κυρίως προέθετο ν' αὖ ἱστορήσῃ. Διότι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἀλικαρνασσὸν, μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου, ἦτοι μεταξὺ τοῦ 490 καὶ τοῦ 480 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ἀναχωρήσας νέος ἐκ τῆς πατρίδος, περιηγήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, προελθὼν ἀφ' ἑνὸς μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένου, ἀφ' ἑτέρου ἕως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βαβυλωνος. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῶν περιοδειῶν τούτων, κατεστάθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σάμον, καὶ ἐκεῖ ἤρχισε ν' αὖ γράφῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ κυρίως μὲν, ὡς εἴπομεν, προέθετο ν' αὖ διηγηθῇ τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ ἰδίως τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα, ἐν παρόδῳ δὲ περιέλαβε πολλὰς καὶ ποικίλας χωρῶν καὶ ἐθνῶν τῆς ἀνατολῆς περιγραφάς. Τῷ 444, ὁ Ἡρόδοτος συναπῆλθεν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἀνφοκοδόμησαν τότε ἐκεῖ ἀντὶ τῆς καταστραφείσης Σιβάριδος, νέαν πόλιν, τοὺς Θουρίους, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς φαίνεται διαγαγὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς

τέχνης, διότι οἱ καλούμενοι λογογράφοι, οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀπομνημονεύσωσι τὰ παρελθόντα γεγονότα, περιωρίσθησαν ἢ εἰς μυθικὰ διηγήματα, ἢ εἰς ξηρὰς χρονολογικὰς καὶ γενεαλογικὰς εἰδήσεις, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πρῶτος ἐνόησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλοῦς πραγμάτων κατάλογος, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν πραγμάτων τούτων συναρμολογία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· διὸ δικαίως ἐπεκλήθη πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα τῆς τοῦ Ἡροδότου συγγραφῆς εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀνατολικόν· καὶ περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἐπέτυχε θαυμασίως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν κρίσιν, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν, οὔτε τὴν πολιτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ Θουκυδίδου. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἔγραψε περὶ τὰ μέτα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Θουκυδίδης περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ὅσον βραχὺ καὶ ἂν ᾗτο, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν γένει παραδόξως ὠρίμασε· πλὴν τούτου, ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀνώτερος καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος πιστῶς ἀπεικόνισε τοὺς καθ' ἑαυτὴν χρόνους. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἴσως πολυτιμότερον τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ θαυμάζομεν ἰδίως τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἐνῷ ἐν τῷ πρώτῳ θαυμάζομεν πρὸ πάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. περιέλαθεν εἰς τὴν ἱστορίαν του πολλοὺς μύθους· ἀλλὰ τοῦτο διότι οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον ἔτι τότε εἰς τοὺς μύθους αὐτούς· περιέλαθε πολλὰς ἀνεξελέγκτους παραδόσεις· ἀλλὰ τοῦτο διότι ἡ ἐξέλεγκξις αὐτῶν ᾗτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος· οὐδέποτε ὅμως ψεύδεται ἐκ προαιρέσεως, καὶ πολλάκις ὑποδεικνύει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ, ἐπιφέρων, ὡς λέγεται, ὡς ἤκουσα κ. τ. τ. Ὅσάκις δὲ ἡμιλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀπεδείχθη αἰείποτε ἀληθεύων, καὶ ὅσάκις κρίνει περὶ τῶν συγχρόνων, περὶ τῶν θετικῶν πραγμάτων, ἡ κρίσις του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσφαλὴς καὶ ἀπαθής. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἢ ὅστις δῆποτε εἶναι ὁ γράψας τὴν περὶ κακοηθείας Ἡροδότου πραγματείαν ἣν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (ὑπάρχουσι τῶνόντι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου,) κατηγόρησαν τὸν Ἡρόδοτον διότι δὲν ἐθεοποίησε τοὺς Μαραθωνομάχους καὶ τοὺς Σαλαμινομάχους, ἀλλὰ κατέδειξε μὲν τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὰ ἁμαρτήματα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τούτου ἕνεκα μάλιστα τιμῶμεν τὸν Ἡρόδοτον καὶ

λυπούμεθα διότι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποχαιρετίσωμεν τὸν ἄνδρα, καταπαύοντα τὸν λόγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνάκτησιν τῆς θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ ὁδηγοῦ τούτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὰ ὅσῳ περὶ τῆς ἐπερχομένης λαμπροτάτης ἐποχῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, οὐδένα ἔχομεν ἄλλον σύγχρονον συγγραφέα. Ἡ λεπτομερὴς ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἄρχεται εἰμὴ ἀπὸ τῶν παραμονῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς συνεκροτήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχεῖαν δυστυχῶς εἰσαγωγικὴν αὐτοῦ ἔκθεσιν καὶ τὰ ἱστορήματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, καὶ τῶν ἄλλων βραδύτερον περὶ ταῦτα ἐνδιατριψάντων συγγραφέων, οἵτινες, ὡς εἶδομεν πρὸ μικροῦ, δὲν εἶχον ὑγιεῖς περὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς τέχνης ιδέας. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε, ἔχοντες κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φανούς οὓς ἔστησεν ἐν τῷ ὀυσιπλεύστῳ τούτῳ πελάγει τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ὁ δαιμόνιος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου δραματουργός, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰδήσεων, καὶ προστρέχοντες εἰς τὰς περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων κριτικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν.

Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια, εὔρον τὴν μὲν χώραν αὐτῶν πολλὰ παθοῦσαν, τὴν δὲ πόλιν ἐντελῶς σχεδὸν καταστραφεῖσαν. Ἀμα δὲ ἐπήρκεσαν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὰς πρώτας χρεῖας τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἔμελλον ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀπαντήσωσιν ἀπροσδοκίτους τινὰς δυσκολίας. Οἱ σύμμαχοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσιν ἐπὶ τῶν τελευταίων πολέμων τὴν τόλμην αὐτῶν, ὑπέλαβον εὐλόγως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ὡς ἀρχὴν ἄλλων μεγαλητέρων βουλευμάτων, τὰ ὅποια δὲν τοὺς συνέφερον παντάπασιν. Ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἔργον διὰ πρεσβείας, ἧτις δὲν ἐδήλωσε τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν ἀνησυχίας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι, ἐν περιπτώσει νέας Περσῶν ἐπιδρομῆς, δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχωσιν, ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὀχυραὶ πόλεις, αἵτινες, κυριευόμεναι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνα αὐτῶν ὀρμητήρια, ὅπως ἐσχάτως αἱ Θῆβαι· προσέθηκον δὲ ὅτι τὰ ὀχυρώματα ταῦτα εἶναι καὶ περιττὰ, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ εὐρώσιν

μετρος αὕτη ἦτο 60 σταδίων, εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀκρόπολιν καὶ περιέλαβε τοὺς τρεῖς λόφους τοῦ Ἀρείου πάγου, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσείου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλιρρόης. Ὁ εὐρύς οὗτος χώρος οὐδέποτε, ὡς φαίνεται, ἐπληρώθη ὁλόκληρος οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ τὰ μέιναντα ἐν αὐτῷ κενὰ διαστήματα ἦσαν χρησιμώτατα, διότι ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ ἑξω χώρα, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ζητοῦντες ἄσυλον ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἀκινήτου αὐτῶν περιουσίας, εὕρισκον τόπον ἱκανὸν πρὸς κατασκήνωσιν.

Δεύτερον δὲ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀμέσως τότε, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου, ἐπεχείρησαν, ἦτο ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Μουνυχίας. Εἶδομεν ὅτι καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων (σελ. 399) εἶχον, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀποφασίσει νὰ μεταφέρωσιν εἰς τοὺς ἀσφαλεστέρους τούτους λιμένας τὸν πρότερον ἐν Φαλήρῳ ὄντα ναύσταθμον, καὶ εἶχον ἀρχίσει μάλιστα νὰ ὀχυρῶσι τὸν Πειραιᾶ. Τὰ προκαταρκτικὰ ὅμως ταῦτα ὀχυρώματα εἶχον καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβουλεύθη νὰ καταστήσῃ τοὺς λιμένας ἐκείνους καθ' ὅλα ἀξίους τῆς μεγάλης τύχης ἣν εἶχε τὴν πεποιθῆσιν ὅτι θέλει λάβει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνυχίαν εἶχε περίμετρον 60 σταδίων καὶ, κατὰ τὸ σχέδιόν του, ἔμελλε νὰ ἔχῃ τοσοῦτον ὕψος καὶ πάχος ὥστε, ἀνεφίκτου οὔσης πάσης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς, ὅλοι οἱ ἄνδρες νὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μὴ μένωσι δὲ ὡς φρουρὰ εἰμὴ γέροντες καὶ παῖδες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος μὲν οὐδέποτε ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι πραγματικῶς τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐνομίσθη ἀρκετόν. Τὸ πάχος ὅμως τοῦ τείχους ἐγένετο οἷον ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησεν αὐτὸ ὁ Θεμιστοκλῆς. «Δύο γὰρ ἄμαξαι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἐναντίαι ἀλλήλαις, τοὺς λίθους ἐπῆγον» διὸ τὸ πλάτος τοῦ τείχους ἦτο ὅσον ἀπηγεῖτο ἵνα διέλθωσιν ἐν ἀνέσει δύο ἄμαξαι, ἤτοι πιθανῶς ὅχι ὀλιγώτερον τῶν 14 ἢ 15 ποδῶν. «Ἐντὸς δὲ, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, οὔτε χάλιξ, οὔτε πηλὸς ἦν, ἀλλὰ ξυνοικοδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγώνιοι, σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἑξῶθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι.» Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο τεῖχος κατέστη λοιπὸν τῶντι ἀπόρρητον, ὃ δὲ Πειραιεὺς ἀπέβη ἔνεκα αὐτοῦ οὐ μόνον ναύσταθμος πολεμικὸς ὀχυρώματος, ἀλλὰ καὶ ἐμπορεῖον ἀσφαλέστατον, εἰς ὃ ἤλθον νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἄπειροι ξένοι, οἱ καλούμενοι μέτοικοι, οἵτινες διὰ τῆς ἐμ-

εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀσφαλὲς καταφύγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόησαν τί σημαίνουνσι τὰ διπλωματικὰ ταῦτα ἐπιχειρήματα, δὲν ἐνόμισαν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀποκρούσωσιν ἀμέσως τὴν ἀπαίτησιν, φοβούμενοι μήπως οἱ σύμμαχοι, ἐπελθόντες, ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν θέλησίν των. Ὅθεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς πρέσβεις, ὅτι θέλουσιν ἀνταποστείλει πρέσβεις ἰδίους εἰς Λακεδαιμόνα, ἵνα συζητηθῇ ἐκεῖ ἡ ὑπόθεσις. Καὶ τῶντι διώρισαν ἀμέσως τρεῖς ἄνδρας, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Ἀβρώνυχον· ἀλλὰ, πάντοτε κατὰ συμβουλὴν τοῦ πονηροῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἔστειλαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ μόνον αὐτὸν, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἐτείχιζον πανδημεῖ τὴν πόλιν, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες. Ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐλθὼν εἰς Σπάρτην, δὲν παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐφόρους, προφασίζόμενος ὅτι περιμένει τοὺς συμπρέσβεις, οἵτινες ἔμειναν ὀπίσω ἕνεκεν ἀσχολίας τινός· ἐβεβαίοντο ὅμως ὅτι θέλουσι φθάσει ἐν τάχει, καὶ ὅτι θαυμάζει μάλιστα πῶς δὲν ἔφθασαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐπέιθοντο εἰς τοὺς λόγους του, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· ἀλλ' ἐν τούτοις ἤρχοντο εἰδῆσεις ὅτι ἡ πόλις ὀχυροῦται καὶ τὸ τεῖχος λαμβάνει ὕψος. Εἰς ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπεκρίθη, ὅτι ἂν δὲν τὸν πιστεῦωσιν, ἅς στείλωσι πιστοὺς τινὰς ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι τὴν ἀλήθειαν· καὶ συγχρόνως διεμήνυσε κρυφίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσον εἴμποροῦν πλειότερον. Τελευταῖον ἔφθασαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀβρώνυχος καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ ἔργον προέβη τοσοῦτον, ὥστε εἶναι ἱκανὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολήν. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀποβαλὼν τὸ προσωπεῖον, προσῆλθε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης καὶ εἶπεν, ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων τετελείχεται ἤδη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔχουσι νὰ συμβουλευθῶσι κἀνένα περὶ τοῦ τί συμφέρει εἰς αὐτοὺς καὶ τί δὲν συμφέρει, καὶ ὅτι ὅτε πρὸ ὀλίγου ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰς ναῦς, δὲν ἔλαβον περὶ τούτου προηγουμένως τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων. Οἱ δὲ, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀντιπράξωσιν, ἐσιώπησαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεπαιδαγωγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ εἶχον δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἡ ὀχύρῳσις ὑπῆρξεν ὁ θεμέλιος λίθος ἅπαντος τοῦ μετέπειτα αὐτῶν μεγαλείου· ὅποιαν δὲ προαίσθησιν εἶχον ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ μεγαλείου τούτου, μαρτυρεῖ ἡ περίμετρος τοῦ νέου τείχους, ἣτις ἦτο πολὺ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ προτέρου, τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος. Ἡ περι-

λευόμενος. Εἰ οὖν τί σε τούτων ἀρέσκει, πέμπε ἄνδρα πιστὸν ἐπὶ θάλασσαν, δι' οὗ τολοιπὸν τοὺς λόγους ποιησόμεθα.» Ὁ Ξέρξης εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν πρότασιν, καὶ πέμψας διοικητὴν τῆς ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου Ἀσιανῆς παραλίας τὸν Ἀρτάβαζον, τὸν γνωστὸν τοῦ Μαρδονίου ὑποστράτηγον, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Παυσανίαν τὰ ἀκόλουθα, ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περισωθέντα εἰς ἡμᾶς. «Ὡδὲ λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Καὶ τῶν ἀνδρῶν οὓς μοι πέραν θαλάσσης ἐκ Βυζαντίου διέσωσας, κείσεται σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ ἐς αἰὶ ἀνάγραφτος, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἀπὸ σοῦ ἀρέσκομαι. Καὶ σε μήτε νύξ μήθ' ἡμέρα ἐπισχέτω, ὥστε ἀνεῖναι πράσσειν τι ὧν ἐμοὶ ὑπισχνῇ· μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δαπάνη κεκωλύσθω, μηδὲ στρατιᾶς πλήθει, εἴ ποι δεῖ παραγίγνεσθαι· ἀλλὰ μετ' Ἀρταβάζου, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ὃν σοι ἔπεμψα, πρᾶσσε θαρσῶν καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ σὰ, ὅπη κάλλιστα καὶ ἄριστα ἔξει ἀμφοτέροις.»

Κατ' εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παυσανίας δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο· καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν του, αὐτὸς φανταζόμενος ὅτι ἐπέτυχεν ἤδη τοῦ σκοποῦ, ἤρχισεν ἀμέσως νὰ διαιτᾶται ὡς πέρσης σατράπης, νὰ διάγῃ βίον ἄσωτον καὶ ἀκόλαστον καὶ νὰ καταπιέζῃ καὶ ὑβρίζῃ τοὺς συμμάχους, ὥστε, ἂν καὶ ἡ προπαρατεθεῖσα ἀλληλογραφία ἦτο ἔτι τότε ἄγνωστος, οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες πῶς ἐπολιτεύετο καὶ ὑποπτεύσαντες τί ἐβουλεύετο, ἐνόμισαν πρέπον νὰ τὸν ἀνακαλέσωσι. Καὶ τότε μὲν ἀπέλυσαν αὐτὸν τῆς περὶ προδοσίας κατηγορίας, ἐξάπέστειλαν ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Δόρκιν. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, δὲν ἠθέλησαν ἤδη νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν νέον τοῦτον στρατηγόν· διότι ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Παυσανίου εἶχον ἀναγνωρίσει ὡς ἡγεμόνας τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων, Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα, ὧν ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια ἦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιτηδεῖα νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης. Ὅθεν ὁ Δόρκις, ὅς τις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ ὀλίγιστα σπαρτιατικὰ πλοῖα, μὴ βλέπων πῶς ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανεῖλθῃ μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Τοιοιουτρόπως περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, καίτοι προσεβλήθη ἡ φιλοτιμία αὐτῶν, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναλάβωσι διὰ τῆς βίας τὸ πάλαι ἀξίωμα, ἐνεκα πολλῶν λόγων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶχον πρὸς τοῦτο

πορία· καὶ τῆς βιομηχανίας αὐτῶν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν θαυμάσιον τῆς ὅλης χώρας πλουτισμόν.

Ἐνῷ δὲ ἔπραττον τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, οἱ Ἀθηναῖοι μετεῖχον συγχρόνως τῆς ἐκστρατείας ἣν ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἑλληνες τῷ 478, ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Παυσανίαν· καὶ ἐνῷ ὅλη ἡ Πελοπόννησος δὲν ἔδωκε τότε εἰμὴ 20 τριήρεις, οἱ Ἀθηναῖοι μόνον ἔστειλαν 30 ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο ἐν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ μετὰ διετῇ ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἀνεξάντλητον τῆς φυλῆς ἐκείνης δραστηριότητα καὶ νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν τῆς τύχης ἣτις τὴν περιέμενεν; Ὁ ὑπὸ τὸν Παυσανίαν στόλος, μεθ' οὗ συνετάχθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς νησιωτικαὶ καὶ ἰωνικαὶ τριήρεις, πρῶτον μὲν ἔπλευσεν εἰς Κύπρον καὶ ἀπήλλαξε τὰς πλείστας αὐτῆς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα δὲ ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ἣν θέσιν ἡ Σηστός ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου· ὥστε ἤδη ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κοινωνία μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπηλλάγη παντὸς ἐν τῷ μέσῳ κωλύματος.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἐπῆλθε γεγονός· σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο μάλιστα ὅτι ἀπέβη ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παυσανίας ὅστις, ἅμα μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἔδειξεν ὅποσον ἦτο κενόδοξος, κατήντησεν ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀλλότριος τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῶν λαφύρων ἐκτήσατο· ὥστε ἐπὶ τέλους, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὡς δεσπότης, τῇ συνδρομῇ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Μετὰ τὴν ἄλωσιν λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου, πέμπει πρὸς τὸν Ξέρξην τινὰς τῶν ἐπιστῆμων αἰχμαλώτων, τῶν αὐτόθι ληφθέντων, καὶ ἐπιστολὴν, ἣτις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διελάμβανε τὰ ἐξῆς: «Παυσανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης, τοὺς δε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει, δορὶ ἐλών· καὶ γνώμην ποιῶμαι, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ, θυγατέρα τε τὴν σὴν γῆμαι, καὶ σοὶ Σπάρτην τε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὑποχείριον ποιῆσαι· δυνατός δὲ δοκῶ εἶναι ταῦτα πράξαι, μετὰ σοῦ βου-

ἀποχρῶσαν ναυτικὴν δυνάμειν· καὶ ἔπειτα οὐδεμίαν εἶχον διαθέσειν νὰ ἐπιχειρήσῃσι μακρὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπον ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν, πλουτήσαντες ἐν τῷ τοιούτῳ πολέμῳ, ἡδύναντο νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὸ πάτριον πολίτευμα. Ποῦ ἔτεινεν ὁ Παυσανίας ἥτο πρόδηλον· καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Λεωτυχίδης, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, στρατεύσας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους Θεσσαλοὺς τοὺς μετὰ Ξέρξου καὶ Μαρδονίου συνταχθέντας, ἐδωροδοκῆθη καὶ ἐξελεγχθεὶς ἐξωρίσθη. Ἀλλ' ἥτο βέβαιον ὅτι οἱ ἔφοροι θέλουσι πάντοτε προλάβει τοὺς τοιούτους κινδύνους; Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἂν ὅχι εὐχαρίστως, τούλάχιστον ὅχι καὶ ἄνευ λόγων τινῶν δυναμένων νὰ παραμυθῶσιν αὐτήν, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὰ ἴδια· μετ' αὐτῆς δὲ συνυπεχώρησαν καὶ οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι, ἐξηκολούθησαν δὲ τὸν πόλεμον μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσοι ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Περσῶν.

Περὶ τὸν διοργανισμὸν τῆς νέας ταύτης συμμαχίας, ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν συνήθη αὐτῶν ἐπιτηδειότητα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους· ἀλλ' ἤξευρον ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχεν ἐλαττώματά τινα, βίαν, φιλοχρηματίαν, τὰ ὅποια ἡδύναντο νὰ ψυχράνωσι τοὺς συμμάχους. Ὅθεν ἀνέθηκαν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ὅχι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπιεικέστερον καὶ ἀκέραιον Ἀριστείδην· ὁ δὲ συνεκρότησεν ἀμέσως κοινὴν τῶν πόλεων σύνοδον, ἥτις, συνερχομένη ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἱερᾷ διὰ τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Ἴωνας νήσῳ Δήλῳ, ἔμελλε νὰ διέπῃ, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν Ἀθηναίων, τὰ τῆς συμμαχίας. Τότε δὲ κυρίως εἰπεῖν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν κατὰ πρῶτον ὡς πρωτοστάται τοῦ λεγομένου Ἰωνικοῦ φύλου. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος ἔταξεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τὰς εἰσφορὰς ὅσας ὤφειλε νὰ παρέχῃ ἐκάστη πόλις τοσούτῳ δικαίως, ὥστε οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἠκούσθη μεμψιμοιρία. Δὲν γνωρίζομεν ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, τῷ 477 καὶ 476, μετέσχον τῆς συμμαχίας· ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ αἱ νῆσοι Σάμος, Χίος, Λέσθος, Τένεδος, Ρόδος, Κῶς, ἡ Μίλητος, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἐπὶ τῆς χαλκιδικῆς χερσονήσου ἢ περὶ αὐτὴν πόλεις Ἀργίλος, Ἀκανθος, Σκῶλος, Σπάρτωλος. Ἦσαν ὅμως βεβαίως πολὺ πλείοτεραι. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἐτησίαις εἰσφορᾶς, ἥς τὸ ποσὸν εὐθὺς

ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατ' ἔτος 460 τάλαντα, ἤτοι δραχ. ἄττικάι 2,760,000· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων συμφερόντων τὰ ὅποια εἶχον ὅλαι αἱ ναυτικάι πόλεις νὰ κοινωνήσωσι τῆς συμμαχίας. Τῷ ὄντι σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ καταδίωξις τῆς πειρατείας, ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰγαίου, καὶ ἰδίως ἡ ἀπαλλαγὴ ὅλων τῶν νήσων καὶ ὅλων τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ Πέρσαι, καίτοι τοσαύτας παθόντες ἤττας, ἦσαν πάντοτε ἐπιφοβώτατοι· διότι, οὐ μόνον κατεῖχον ἔτι τὸν γνωστὸν Δορίσκον, καὶ τὴν ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνα καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Θράκης ὀχυρὰ χωρία, ἀλλὰ, τὸ δεινότερον πάντων, ἦσαν συνεννοημένοι μετὰ Ἑλλήνων ἐπιφανεστάτων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παυσανίας, ἅμα ἀπολυθεὶς τῆς πρώτης κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἔνεκα μηδισμού ἦτοι ἔνεκκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ προδοσίᾳ, ἐπανῆλθεν ὡς ἰδιώτης εἰς Βυζάντιον, καὶ ἐπανελάβε τὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον διαπραγματεύσεις. Διωχθεὶς ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, κατεστάθη εἰς Κολωνάς τῆς Τρωάδος καὶ ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειότερον ὅπως οὖν ἢ πρότερον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων του, πέμπων ἰδίως ἄφθονα περσικὰ χρήματα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' οἱ ἔφοροι, μαθόντες ταῦτα, ἀνεκάλεσαν αὐτὸν αὖθις εἰς Σπάρτην, ἀπειλοῦντες, ὅτι, ἐὰν μὴ ἔλθῃ, θέλουσι τὸν θεωρήσει ὡς πολέμιον. Ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι ἂν παρακούσῃ δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας του, ὑπήκουσε· καὶ ἅμα φθάσας εἰς Σπάρτην, ἐφυλακίσθη. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως ὅμως τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν του, ἀπελύθη πάλιν· καὶ τότε ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν εἰλώτων, καὶ κινῶν αὐτοὺς εἰς στάσιν, καὶ ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἄρξῃ δι' αὐτῶν τῆς Σπάρτης καὶ ἔπειτα, τῇ συνδρομῇ τῶν Περσῶν, νὰ δεσπόσῃ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Οἱ ἔφοροι ἔμαθον τὴν συνωμοσίαν διὰ τινων εἰλώτων μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέσχον καὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον. Τοσοῦτον ὅμως ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἀνδρὸς ὥστε οἱ ἔφοροι ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ἔτι σαφεστέρας ἀποδείξεις, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχον νὰ ἀκούσωσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν Παυσανίαν συνδιαλεγόμενον πρὸς τινι τῶν δούλων του περὶ τῆς προδοσίας ἀπεφάσισαν νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ὁ δὲ, προλαβὼν, κατέφυγε μὲν ὡς ἱκέτης εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπέθανε διὰ λιμοῦ, ἐνικοδομηθείσης

τῷσι καὶ τὰ πλείοτερα δίκαια. Ἀλλ' ἅφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτική, οἱ θῆτες ἤρχισαν παρέχοντες εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν εὐπορωτέρων τάξεων· διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ Ἀρτέμισιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν ἀπειράριθμον τῶν πολεμίων στόλον· οἱ ὀπλῖται ἤδη ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ἐν τίνι λόγῳ λοιπὸν ἤθελον ἐξακολουθεῖ διατηροῦντες τὴν προέχουσαν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσιν, καὶ ἐν τίνι λόγῳ οἱ ἐν Σαλαμῖνι νικηταὶ ἤθελον ἐξακολουθεῖ ἀποκλειόμενοι τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους, ὅπερ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἔσωσαν; Καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῶν προνομιούχων τάξεων ἐστηρίζετο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 480 καὶ 479, διὰ τὴν ἐπανειλημμένην τῆς Ἀττικῆς δῆωσιν, πᾶσα ἐγγείος πρόσοδος ἐξέλιπεν· οἱ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους· ὥστε ἐξίσωσις τῶν ὑπηρεσιῶν συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν, ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπαγάγῃ κατὰ τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη τὴν ἐξίσωσιν τῶν δικαιωμάτων. Ὁ Ἀριστείδης ἐνόησε τὴν ἀνάγκην ταύτην, διότι τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ πνεῦμα ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὴν ιδιότητα δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μυωπικὴν τῶν ὀφθαλμῶν δύναμιν· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστατα τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστείδης δὲν προεῖδε πόρρωθεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γίνῃ ναυτικὴ ἡ πόλις, καὶ ὅχι μόνον δὲν προεῖδε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀλλὰ κραυγάζοντος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ αὐτῆς, αὐτὸς ἐπολέμησε πᾶσιν δυνάμει τὴν σοφὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρόνοιαν· ἅπαξ ὅμως γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὰ πρὸ ποδῶν ἀποτελέσματα αὐτῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φαίνεται ἐντελῶς ἀδιαφορήσας. Διότι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ νικήσῃ τοὺς Πέρσας, καὶ ἐζήτησε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, πεποιθὼς ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Τοῦ δὲ σκοποῦ ἐπιτυχόντος, ὀλίγον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως παραχθέντος δικαιώματος τῶν πολλῶν, καθὼς ἐν γένει πολὺ ὀλίγον σεβόμενος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Μηδεὶς δὲ ἀπορήσῃ πῶς ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ναυτικοῦ, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο τὴν ριζικὴν μεταβολὴν ἣν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων βίον, ἔπειτα ἦλθε πρῶτος νὰ κυρώσῃ διὰ

τῆς εἰσόδου καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πρώτη προσελθοῦσα ἤρχισε νὰ φράττη τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε, περὶ τὸ 465 ἔτος, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις εἶχε προαχθῆ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ὅχι διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι συνέπεσε νὰ ἀνήκη εἰς τὸ βασιλείον τῆς Σπάρτης γένος· τὸ δὲ θλιβερότερον εἶναι, ὅτι συμπαρέσυρεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἕτερον, ὅστις ἦτο ἄξιος βεβαίως καλητέρας τύχης.

Ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες τὸν Θεμιστοκλέα, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔπαυσε συντελῶν εἰς τὸ προαγόμενον μεγαλεῖον τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὠφείλετο ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ κλίνη πρὸς τὴν δύσιν ὁ ἀστήρ αὐτοῦ. Εἶδομεν ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος τοῦ τελευταίου μεγάλου ἔργου τῶν Ἀθηναίων, ἥτοι τῆς ἰδρυθείσης ὑπ' αὐτῶν νέας συμμαχίας· καὶ τοῦτο διότι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐνόμισαν συμφέρον νὰ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτὸν, ἀπότομον ὄντα καὶ πλεονέκτην, τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἣτις ἀπῆται πλείστην ὁσὴν εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πόλεων. Καὶ ἐνῶ τοιουτοτρόπως ἤλαττοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἠϋζανεν ἐξεναντίας ἡ πρὸς τὸν Ἀριστείδην κοινὴ εὐνοία, οὐ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἣν ἔδειξε περὶ τὸν ὀργανισμόν τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ καὶ διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ πολίτευμα τοῦ Κλεισθέους ὑπέστη τροπολογίαν οὐσιώδη καὶ ἐπιτηδαιοτάτην νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς πολλούς. Κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ ἐτήσιον ἔγγειον εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ παντάπασι μὴ ἔχοντες ἔγγειόν τι εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ἐνόσφ μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ὁ ἀποκλεισμός οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν τῆς πολιτείας ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ ἦναι εὐλογος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀπλίται, ὃ ἐστὶν οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· αὐτοὶ ἠγωνίζοντο πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσωζον αὐτήν· οἱ ἀπορώτεροι, οἱ ψιλοὶ, ὀλίγον συνετέλουν εἰς τοῦτο· ὅθεν οἱ ἔχοντες τὰ πλείοτερα βάρη, ἠδύνατο νὰ ἀπαι-

νόμου τὴν τοιαύτην ῥιζικὴν μεταβολήν. Εἰς τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, πολλάκις οἱ συντηρητικώτατοι ἀνδρῶν ἀποβαίνουνσι νεωτεριστικώτατοι, ὅταν πεισθῶσιν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῇ ἄνευ κινδύνου τῆς πολιτείας. Οὐδεὶς ποτε ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπολέμησε τὴν ἰσοπολιτείαν τῶν καθολικῶν, ἐντονώτερον τοῦ Σίρ Ῥόβερτ Πήλ, καὶ ὅμως αὐτὸς πάλιν πρῶτος προέτεινεν αὐτήν, ὅτε ἐπέισθη ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἄμα εἶδεν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν πενεστέρων ἀπέβη ἄφευκτος, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀμέσως ἐγκριθέντος, ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ πολίτευμα αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ τοῖς συμμάχοις εὐδοκίμησις κατέστησαν τὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἀγαπητὸν ἐν Ἀθήναις, ὥστε ἤρχισεν ἐντεῦθεν νὰ ἐπισκιάζεται ὅπως οὖν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄνομα. Προήγοντο δὲ ἤδη εἰς τὰ πράγματα καὶ νέοι ἄνδρες, πρὸ πάντων ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ θαυμώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεμιστοκλῆς παρημελεῖτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τοῦτο τόσῳ πλεόντερον, ὅσῳ κύριον τῆς ἐνεργείας στάδιον ἀπέβη ἕκτοτε ἡ στρατηγία τῶν συμμάχων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέφευγον νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὴν στρατηγίαν ταύτην.

Ἄλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀνεχθῇ ἐν σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀπραξίαν καὶ ταπείνωσιν· ἐμεμψιμοίρει λοιπὸν καὶ πολλάκις ἐμνημόνευεν ἐν τῷ δῆμῳ τῶν προτέρων ὑπηρεσιῶν, καὶ ἤλεγχεν ἐπὶ ἀγνωμοσύνη, καὶ ἐμυκτήριζεν ἐπὶ ἀπειρίᾳ τοὺς νεωστὶ ἀναφανέντας ἄνδρας· οὐδὲ περιωρίζετο εἰς λόγους, ἀλλὰ κατεσκεύασε παρὰ τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ἴδιον ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν προσηγόρευσε Ἀριστοβούλην, ὡς τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἑλλησιν ἄριστα βουλευσάμενος, ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μνημεῖον ἀνακηρύττον διαρκῶς ὅτι αὐτὸς ὁ νῦν περιφρονούμενος καὶ λησμονούμενος, αὐτὸς πρὸ πάντων ἔσωσε τὴν πατρίδα διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ. Ἀράγε συνεννοήθη ἕκτοτε μετὰ τοῦ Πausανίου; Περὶ τοῦτου τότε τοῦλάχιστον, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐτι ἀπόδειξις, ἀλλ' ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἠγάπα τὰ χρήματα, ὅτι εὐχερῶς ἐδοροδοκεῖτο καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἔσπειραν διὰ τοῦ Πausανίου πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα· οἱ Σπαρτιάται, οἵτινες ἐμίσουν ἤδη τὸν Θεμιστοκλῆα καὶ ἀφ' ἧς ὑπώπτευον τὸν Πausανίαν ἐφοβοῦντο μήπως οὗτοι

συμπράξωσιν, ὑπεστήριζον τὰς ἐν Ἀθήναις διαδοθείσας περὶ τούτου ὑπονοίας, οἱ δὲ νέοι τῆς πόλεως ἄνδρες, ὁ Κίμων, ὁ Ἀλκμαίων καὶ ἄλλοι, ἡγανάκτουν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, διότι κατεφρόνει αὐτοὺς, ἀκαταπαύστως περιαυτολογῶν. Ὅθεν προχείρως ὠφελήθησαν ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰ καὶ ἀσθενῶν, ἵνα κατηγορήσωσι τὸν ἄνδρα, περὶ τὸ 471, ἐπὶ μηδισμῶ. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, διὰ τε τὴν ἔλλειψιν ἀποδείξεων, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τοῦ δήμου, καὶ τὴν μεγαλόφρονα μετριοπάθειαν τοῦ Ἀριστείδου ἄλλ' ἢ κατηγορία αὕτη καὶ ἡ ἀθώωσις παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν μεταξὺ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἔρην. ἡ δὲ πόλις περιέστη ἐκ τούτου εἰς τοσαύτην ταραχὴν, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ πάλιν ἡ περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία, καὶ γενομένης ψηφοφορίας, ἐξωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι, προκειμένου νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου εἰς τῶν πραττόντων τὰ δημόσια, ὁ δῆμος προετίμησε νὰ ἀποπέμψῃ ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον δὲν μετεχειρίζετο πλέον εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἐξορίαν του, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου συναπῆγαγε μὲν ἀξιόλογον τῆς περιουσίας αὐτοῦ μέρος, διέτριψε δὲ περὶ τὰ ἑξ ἔτη, ἐπισκεπτόμενος ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄλλας τῆς Πελοποννήσου πόλεις. Εἶναι εὐκολον νὰ εικάσωμεν ὅποια ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐνεργὸς καὶ φίλαρχος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἤδη ἐξόριστος, ἐκράτησέ ποτε εἰς τὴν παλάμην του τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· αἰετοεὶ δὲ ἐπιδιώξας τὴν ἐξουσίαν διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ, δὲν ἐδίστασεν ἤδη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Πausανίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἴσως καὶ πρότερον ἦτο συνεννοημένος. Καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἔμεινε μυστικὴ ἡ συνωμοσία· ὅτε ὅμως ἐθανατώθη ὁ Πausanίας καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατέστη ἀρίδης ἡ ἐνοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, οἱ δὲ ἀμείλιχοι Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, μαθὼν ὅτι ἐστάλησαν ἄνδρες ἵνα τὸν συλλάβωσιν, ἔφυγεν ἀμέσως ἐξ Ἀργους εἰς Κέρκυραν· ζητηθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖθεν, ἀπῆλθε πρὸς Ἀδμητον τὸν Μολοσσῶν βασιλέα, ἐν Ἠπείρῳ· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα κατεδιώχθη, ἀνεχώρησεν εἰς Πύδναν, τὴν παρὰ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον, ὅθεν διεπέρασε, μετὰ πολλοὺς κινδύνους, εἰς Ἐφεσον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τότε κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἐρήμην ὡς προδότης καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία του· ἄλλ' οἱ φίλοι του κατώρθωσαν νὰ κρύ-

ψωσι καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν οὐ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας ταύτης. Ὅσον δὲ αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεξαίρεθῇ καὶ πραγματικῶς ἐδῆμεύθη, συνεποσοῦτο ἔτι εἰς 100 περίπου τάλαντα, ἧτοι 600,000 δραχμῶν· ἐξ οὗ εἴμπορεῖ τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μέγεθος τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ καταχρήσεων, διότι ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὴ ἔχων εἰμὴ 3 τάλαντα.

Ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀνέβη ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν συνουδίᾳ Περσῶν τινων, εἰς Σοῦσα πρὸς Ἀρταξέρξην τὸν ἐπιλεγόμενον μακρόχειρα, ὅστις, υἱὸς ὦν τοῦ Εἰρξου, εἶχε διαδεχθῇ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸ μικροῦ τότε ἀποθανόντος. Εἰς Σοῦσα δὲ φθάσας, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ἐπιστολὴν ἀγέρωχον, οἶαν οὐδεὶς βεβαίως τῶν σημερινῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων ἤθελε δεχθῇ καὶ ἧς ἡ μνήμη ἐπέπρωτο νὰ ἀνανεωθῇ ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τινὰ ἀξιομνημόνευτον περίστασιν· διότι τῷ 1815, ὁ Ναπολέων ὁ Α', ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τῷ φοβερωτάτῳ τῶν πολεμίων του, ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἦν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῷ κυβερνήτῃ τῆς Ἀγγλίας, παρωμοίασεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν περιώνυμον τῶν Ἀθηνῶν φυγάδα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχεν ὡς ἐξῆς· «Θεμιστοκλῆς ἦκω παρὰ σέ, ὅς κακὰ μὲν πλείστα Ἑλλήνων εἶργασμαι τὸν ὑμέτερον οἶκον, ὅσον χρόνον τὸν σὸν πατέρα ἐπιόντα ἐμοὶ ἀνάγκη ἡμυνόμεν· πολὺ δ' ἔτι πλείω ἀγαθὰ, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοὶ, ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἡ ἀποκομιδὴ ἐγίγνετο. Καὶ μοι εὐεργεσία ὀφείλεται, καὶ νῦν ἔχων σε μεγάλα ἀγαθὰ δρᾶσαι, πάρεμι, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν σὴν φιλίαν. Βούλομαι ὁ ἐνιαυτὸν ἐπισχῶν, αὐτὸς σοι περὶ ὧν ἦκω δηλῶσαι.» Ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐθαύμασεν, ὡς λέγεται, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρός καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν ἐνιαύσιον προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξέμαθε τὴν τε περσικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη τὰ περσικὰ ἱκανῶς ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτῷ ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλληνα, ἰδίως διὰ τῶν περὶ ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων του, τὰ ὁποῖα ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς οὐδέποτε ὑπέλαβεν ὡς σπουδαῖα. Ὅπως δὴποτε ὁ Ἀρταξέρξης τοσοῦτον ἐδεδεάσθη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης, ὥστε ἔδωκεν αὐτῷ περσίδα γυναῖκα, καὶ δῶρα πολλὰ, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ Μαγνησίαν τὴν ἄσιαν ἡν χώρας. Ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν ἄρτον αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, τῷ ἐπετράπη ἡ Μαγνησία· διὰ δὲ τὸν οἶνον, ἡ Λάμψακος,

διὰ δὲ τὰ προεφάγια, ὁ Μυοῦς. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων πόλεων ἡ πρόσδοσις δὲν ἀναφέρεται εἰς χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θουκυδίδης ὀρίζει τὸ ἐτήσιον μόνης τῆς πρώτης εἰσόδημα εἰς τάλαντα πεντήκοντα ἥτοι 300,000 δραχμῶν, εἰμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἂν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπόθει εἰμὴ χρήματα, δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δυσχερευθῇ διὰ τὴν εἰς Περσίαν φυγὴν του.

Εἰς Μαγνησίαν ἔφερον ἐξ Ἀθηνῶν τὴν οἰογένειάν του, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ ἄδελγον πόσον, ἱκανὸν ὅμως, ὡς φαίνεται, χρόνον. Νοσήσας δὲ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 65, μὴδὲν μὴδέποτε διαπράξας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολυθυρηλῆτων περὶ κατακτῆσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων, τὰ ὅποια εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Μαγνησίας ἡγέρθη αὐτῷ μνημεῖον πολυτελές, ὃ δὲ ἔσχατος γνωστὸς ἀπόγονος αὐτοῦ ἦτο ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ὅστις μετὰ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη διέτελεσε συμφοιτητὴς καὶ φίλος τοῦ Πλουτάρχου παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ἀμμωνίῳ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἀπολαμβάνων ὠφελήματα τινα ἐν Μαγνησίᾳ. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη, γενναιοφρόνως λησμονήσασα τὰ τελευταῖα τοῦ ἀνδρὸς ἀμαρτήματα, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ιδέαν ὅτι ἠθέλησέ ποτε οὗτος νὰ προδώσῃ σπουδαίως τὴν πατρίδα, τὴν ιδέαν ὅτι τὰ ὅσῃα τοῦ σωτῆρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κείνται μακρὰν τῆς γενεθλίου ἐστίας, ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης εἰς δεσπότης ἀσιανούς· ὅθεν ἐπὶ Θουκυδίδου ἤδη ἐπίστευσε τὴν διαδοθεῖσαν φήμην, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέθανε, φαρμακεύσας ἑαυτὸν, διότι δὲν ἀνείχετο νὰ ἐκτελέσῃ τὰς πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ὑποσχέσεις, ὅτι τὰ ὅσῃα αὐτοῦ ἀνεκομίσθησαν κρυφίως, κατὰ παραγγελίαν του, εἰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐτάφησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐκεῖνον οὐ αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰ τείχη καὶ τὰ νεώρια. Ἐκεῖ λοιπὸν, δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὸν λιμένα, λέγεται ἀναπαυόμενος ὁ ἀνὴρ, δυνάμει τῆς ἐθνικῆς καὶ μακραίωνος ἀμνηστίας ἣν ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ εὐγνώμων πεποιθήσις τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν γενεῶν· ἐκεῖ ὅπου μετὰ διςχιλίων καὶ τριακοσίων ἐτῶν παρέλευσιν, ἦλθε, τῷ 1835, νὰ εὕρῃ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ναυμάχος περιβόητος ἕτερος, ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης, ὅστις, ἂν δὲν εἶχε τὴν ποικίλην μεγαλοφυΐαν τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου, ἐπὶ ἑξ ὅμως ἔτη περιαγαγὼν νικηφόρον τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, ἀπὸ Τενέδου μέχρι Μεθώνης, καὶ ἀπὸ Μεσολογγίου μέχρι Σάμου, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάξιος ν' ἀναπαυθῇ πλησίον τοῦ μεγάλου τῆς Σαλαμίνης νικητοῦ.

Ὁ Ἀριστείδης ἀπέθανε τρία ἢ τέσσαρα ἔτη μετὰ τὸν ἐξοστρακισμόν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἤτοι περὶ τὸ 468 ἔτος, κατ' ἄλλους ἐν Ἀθήναις, κατ' ἄλλους ἐνῷ ἐξετέλει ἐξωτερικὴν τινα εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον ὑπηρεσίαν. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἀπέθανε πενέστατος, μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἐξοδα καταλιπών. Ἡ εὐγνώμων πόλις ἤγειρεν αὐτῷ δημοσίᾳ δαπάνῃ μνημεῖον ἐν Φαλήρῳ, ἐπροίκισε τὰς δύο θυγατέρας του καὶ ἀπένειμε καλὸν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Λυσιμάχῳ δῶρον. Ἀλλ' ὅλοι αὐτοῦ οἱ ἀπόγονοι ὡς πένητες ἀναφέρονται, ἡ δὲ πόλις ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἔτη ἐφρόντιζεν ἀκόμη, εἴτε περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως, εἴτε περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῶν.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ 471 καὶ τοῦ 468 ἔτους, ἐξέλιπον καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τῶν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων τεσσάρων πρωταγωνιστῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἦσαν, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν εὐτυχὴ ἐκείνην πολιτικὴν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀκμὴν, καθ' ἣν τὰ ἔθνη δὲν χηρεύουσι ποτὲ ἀνδρῶν ἐξόχων, καθ' ἣν τοὺς ἐκλείποντας τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀθλητάς, διαδέχονται ἀμέσως ἄλλοι νέοι· καὶ οὐ μόνον διαδέχονται ἄλλοι νέοι, ἀλλ' οἱ νέοι οὗτοι ἄνδρες εἶναι τελειότεροι τῶν προκατόχων καὶ ἐπιτηδειότεροι πρὸς τὰς νέας τῆς πολιτείας χρείας. Τοιοῦτό τι συνέβη τότε εἰς Ἀθήνας. Ἐτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου, προῆλθον εἰς μέσον οἱ κληρονόμοι τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἐν οἷς ἐπρώτευσον ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς.

Ὁ Κίμων ἦτο υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις, ἀνάγων εἰς τοὺς Αἰακίδας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐπὶ Πεισιστράτου κατακτῆσαντος τὴν θρακικὴν χερσόνησον· καὶ αὐτὸς δὲ βραδύτερον ἠσφάλισε τὴν κατακτήσιν ταύτην, καθυπέταξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἰμβρον καὶ ἐπέστεψε τὸ στάδιον αὐτοῦ διὰ τοῦ περιφανοῦς ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κίμων, συζευχθεὶς Ἰσοδίκην τὴν διεγγόνον Ἴπποκράτους, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἔτι περιφανεστέρου οἴκου τῶν Ἀλκμαίωνιδων. Ὁ δὲ Περικλῆς ἦτο υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, τοῦ ἐν Μυκάλῃ στρατηγήσαντος τῶν Ἀθηναίων, καὶ Ἀγαρίστης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ προειρημένου Ἴπποκράτους, ἀδελφῆς δὲ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ πάππου τῆς Ἰσοδίκης. Ὡστε ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες, ἀνῆκον εἰς τὰ

πρώτα τῆς πόλεως γένη, ὄντες μάλιστα καὶ συγγενεῖς ἐκ κηδεστίας. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον εἶχον πρὸς ἀλλήλους κοινόν. Καθὼς οἱ δύο τῆς Βοιωτίας ποταμοὶ, ἡ Ὠερόη καὶ ὁ Ἄσωπός, ἀμφοτέροι ἀπὸ τοῦ Κιθαίρωνος οὐ μακρὰν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου πηγάζοντες, ἔπειτα τρέπονται ὁ μὲν πρὸς δυσμὰς, ἐκβάλλων εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἐκρέων εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν· οὕτω καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀμφοτέροι ἐκ περιφανῶν γονέων ἔλκοντες τὸ γένος καὶ μέχρι τινὸς συγγενεῖς ὄντες, ἔπειτα ἐστράφησαν εἰς ὅλως ἀντίθετα στάδια, ὁ μὲν ἐν πολέμοις ἰδίως διαπρέψας, ὁ δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πολιτείας πράγματα, καὶ ὁ μὲν συντηρητικὸς ἀναδειχθεὶς, ὁ δὲ νεωτεριστικώτατος.

Ὁ Κίμων ἐστερήθη μεράκιον ἔτι ὢν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἔχων δὲ φύσιν ὀξεῖαν, καὶ ὄνομα μέγα, καὶ εὐπορίαν ἱκανήν, παρεδόθη κατὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος, τὰ διελθόντα μεταξὺ τῆς ἐν Μαραθῶνι καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, εἰς πλείστην ὄσσην ἀκολασίαν· καὶ κατηγορεῖτο τότε ὡς ἄτακτος, καὶ πολυπότης, καὶ φιλογύναικος, καὶ θαυμαστός μὲν ἱππεύς, ἀθλητὴς δὲ ἄριστος, ἀλλ' οὔτε μουσικὴν, οὔτε ῥητορικὴν, οὔτε ἄλλο τι ἐλευθέριον μάθημα ἐκδιδαχθεὶς. Ἐντὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ταύτης ἐκοιμῶντο τρία προτερήματα, τόλμη, νοῦς, φιλοτιμία, τὰ ὅποια δὲν ἐζήτουν εἰμὴ ἰσχυράν τινα ἀφορμὴν ἵνα ἐξεγερθῶσι καὶ ἐξευγενίσωσι τὸν ἄσκοπον καὶ ἀγενῆ ἐκείνον βίον. Ὅθεν ἅμα ἐπελθόντων τῶν κινδύνων τοῦ 480 ἔτους, ὁ Κίμων κατῆλθεν ἐκ τῶν πρώτων ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἠγωνίσθη περιφανῶς ἐν Σαλαμῖνι· χειραγωγούμενος δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐνόησε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νέου, προήχθη τάχιστα εἰς τὰ ὕψητα τῶν ἀξιωμάτων καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὸ δυσχερές ἔργον τῆς στρατηγίας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ φύσις τροπολογεῖται μὲν πολλάκις, ὁλοσχερῶς ὅμως δὲν μεταβάλλεται σχεδὸν ποτέ. Ὁ Κίμων καὶ ἀφοῦ ἐνίκησε τὰς λαμπροτάτας αὐτοῦ νίκας, καὶ ἀφοῦ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἀνὴρ θεῖος καὶ τῶν Πανελλήνων ὁ ἄριστος, διέσωζεν ἔτι τὰς ὁρμὰς τῆς νεότητος, καὶ πολλάκις ἐλησμόνει τὴν δόξαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος· τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ ἀνάστημα, καὶ τὸ εὐεϊδὲς πρόσωπον, καὶ ἡ οὐλὴ καὶ πυκνὴ κόμη ἥτις ἐστόλιζε τὴν δάφνηφόρον ἐκείνην κεφαλὴν, ἦσαν προτερήματα εἰς τὰ ὅποια δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ αὐταὶ αἱ μεγαλοφρονέστεραι τῆς Ἑλλάδος κόραι. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ

τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενον, ὅτι προοιμίαςεν ἀγαπήσας τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν Ἑλπινίκην, τὴν μετέπειτα κομψὴν φίλην τοῦ περιωνύμου Πολυγνώτου, ὅστις, ζωγραφήσας ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ τὰς Τρωάδας, ἐποίησε τὸ τῆς Λαοδίκης πρόσωπον ἐν εἰκόνι τῆς Ἑλπινίκης. Ἄλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Κίμωνος ποιητὴς Μελάνθιος διέσωσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐρωμένων, τῆς Σαλαμίνιας Ἀστερίας καὶ ἄλλης τινὸς νέας, Μνήστρας καλουμένης· πρὸς δὲ τὴν νόμιμον σύζυγον Ἰσοδίκην τοσοῦτον ἐμπαθῶς διετέθη ὁ Κίμων, καὶ ἀποθανούσης αὐτῆς τοσοῦτον ἐδυσφόρησεν ὥστε ποιητὴς ἕτερος, ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἰκάζεται, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐλεγείας ἐπὶ παρηγορίᾳ τοῦ πένθους. Ἠγάπα δὲ καὶ τὰ δεῖπνα τὰ πολυτελῆ καὶ ἠυφραίνετο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πότου καὶ τῶν ἁσμάτων, νὰ διηγῇται τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολεμικοῦ σταδίου, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἴων, ὁ Χίος ποιητὴς, ὅστις ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀξιωθεὶς τῆς φιλίας τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἠτύχησε πολλάκις νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσεν ἀδέκαστος καὶ ἀδωροδόκητος, ἦτο ἀφειδῆς περὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν συναγωνιστῶν καὶ σχεδὸν ἕσωτος περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας περιουσίας, ἣν, ὑπεραυξήσας διὰ τῶν νομίμων λαφύρων, κατέστησεν, ἐν τῇ ὄντως ἡγεμονικῇ αὐτοῦ μεγαλοφροσύνῃ, κοινὴν οὕτως εἰπεῖν ἁπάντων τῶν πολιτῶν κτῆσιν. Διότι διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ φραγμοὶ τῶν ἀγρῶν του, ἵνα πάντες ὠφελῶνται ἐλευθέρως ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν· καὶ κατ' οἶκον παρήγγειλε νὰ παρασκευάζεται καθ' ἐκάστην δεῖπνον λιτὸν μὲν, ἀρκοῦν ὅμως εἰς τοὺς πολλοὺς, ἵνα ὁ βουλούμενος τῶν πενήτων εἰσέρχεται καὶ ἔχῃ πρόχειρον τὴν διατροφὴν. Ἐξερχόμενος δὲ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, παρηκολουθεῖτο ὑπὸ δούλων νεανίσκων πολλῶν, οἵτινες, φέροντες ἱμάτια καλὰ καὶ ἀργύρια ἄνθηνα, διέγεμον αὐτὰ εἰς τοὺς ἐνδεῶς ἡμφιεσμένους γέροντας ὅσους συνέπιπτε νὰ ἀπαντήσωσι καθ' ὁδόν. Καὶ ἐν γένει ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ἀπόγονος τῶν Αἰακιδῶν, ὡμοίαζεν εἰς πολλὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀρειμανίους ἐκείνους Γάλλους μεγιστᾶνας τῆς παρελθούσης καὶ τῆς προπαραελθούσης ἐκατονταετηρίδος, οἵτινες ἡγείροντο ἀπὸ πολυτελῶν συμποσίων ἵνα ῥιφθῶσι φαιδροὶ εἰς φοβεροὺς πολεμικοὺς κινδύνους· καὶ ἐπανήρχοντο ἀπὸ φονικῶν μαχῶν, ἵνα παραδοθῶσιν οὐδὲν ἦττον φαιδροὶ εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ τρυφηλοτάτου τῶν βίων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας μεγάλους τῶν Ἀθηναίων ἄνδρας ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως τοῦ Μιλτιά-

δου καὶ τοῦ Ξανθίππου μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἦτο φιλονομώτερος μὲν τοῦ πατρὸς, στρατηγικώτερος δὲ τοῦ ἐν Μυκάλῃ νικητοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ πολὺ μετὰ τὸν Κίμωνα, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐξωρίσθη μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπεβίωσε δὲ ὁ Ἀριστείδης· καὶ διετέλεσε πράττων τὰ δημόσια, ἐπὶ μακρότατον, περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 467 περίπου μέχρι τοῦ 428 π. Χ. Ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως παντελῶς ἄλλοιός τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συναγωνιστοῦ· μέτριος τὰ πάθη, σοβαρὸς τὸ φρόνημα, εὐλαβὴς περὶ τοὺς λόγους, φειδωλὸς περὶ τὰ ἴδια χρήματα, καὶ γενναῖος μὲν ἀλλὰ ἥκιστα φιλοπόλεμος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ οἵτινες μετῆρχοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τινὸς τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς δημοσιογραφίας, ψέγοντες μὲν τὰ ψόγου ἄξια, πολλάκις ὅμως καθαπτόμενοι ἀδίκως καὶ τῶν καλῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐσυκοφάντησαν τὸν Περικλέα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὡς ἀσελγῇ περὶ τοὺς ἔρωτας. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διετέλεσε σωφρονέστατος, καὶ ὅτι δὲν ἠγάπησε περιπαθῶς εἰμὴ τὴν ἐκ Μιλήτου Ἀσπασίαν, τὴν πολυθρύλητον διὰ τε τὸ κάλλος καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους χαρίτας, μεθ' ἧς καὶ συνέζησεν ἀφοῦ διεζεύχθη, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἀπὸ τῆς νομίμου γυναικός. Ἀπέφευγε δὲ τὰ συμπόσια, καὶ τὰς φιλοφροσύνας, καὶ πᾶσαν πρὸς πάντα οἰκειότητα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγεται πρὸς μηδέναν τῶν φίλων ἐπὶ δεῖπνον ἐλθεῖν. Ἀπαξ δὲ μόνον, τελοῦντος τοὺς γάμους αὐτοῦ τοῦ ἐξαδέλφου του Εὐρυπτολέμου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἰσοδίκης, προσῆλθε μὲν ὁ Περικλῆς, καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν σπονδῶν, ἀλλὰ τότε εὐθὺς ἐξανέστη καὶ ἀπῆλθε. Δεινότατος ἀναδειχθεὶς τῶν καθ' αὐτὸν ῥητόρων, διὰ τε τὴν εὐροίαν τοῦ λόγου καὶ τῶν διανοημάτων τὴν ἐμβρίθειαν, σπανίως ἠγόρευεν ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ μόνον εἰς τὰς κυριωτάτας περιστάσεις, ἔπραττε δὲ συνήθως διὰ τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν. Χρημάτων ἀδωρότατος διατελέσας ἀείποτε, διεχειρίζετο μετ' αὐστηροτάτης οἰκονομίας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἐπιστάτου του Εὐαγγέλου, πωλῶν ὅλους τοὺς καρπούς τῶν κτημάτων του καὶ προμηθευόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκίας του. Τιοῦτος δὲ ὢν φύσει ὁ ἀνὴρ, ἐγκρατὴς, φειδωλός, περισκεμμένος, καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ ψυχρὸς καὶ ἀγέρωχος, ἔλαβεν ἐκ πρώτης νεότητος τὴν τελειοτάτην ἀνατροφὴν ἣν ἡδύνατό τις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις. Ἐδιδάχθη τὰ μουσικὰ

καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ ῥητορικὰ μαθήματα, παρὰ τοῖς μάλιστα ὀνομαστοῖς τῶν τότε διδασκάλων, παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ καὶ τῷ Δάμωνι. Ὑπῆρξε φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ περιφήμου Κλαζομενίου φιλοσόφου Ἀναξαγόρου, ὃν οἱ τότε ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον, διὰ τε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φυσιολογίαν ἐμπειρίαν, καὶ διότι ὑπερτάτην τοῦ κόσμου τούτου δύναμιν καὶ ἀρχὴν ἐπρέσβευεν οὖσαν ὅχι τὴν τύχην, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ τὸν ἄκρατον καὶ καθαρὸν νοῦν. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν προσομιλίας ἀπηλλάγη ὁ Περικλῆς οὐκ ὀλίγων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς καὶ διὰ τοῦτο ἤδη, δὲν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ συνεχῇ οἰκειότητα ὥστε ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς, διῆγε τὸν κατ' ἰδίαν βίον ἐν μέσῳ εὐαρίθμων τινῶν διακεκριμένων φίλων, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν προαναφερθέντων διδασκάλων, ὧν ἀπάντων προήδρευεν ἢ ἐπαφρόδιτος καὶ μεμουςωμένη Ἀσπασία. Καὶ ἐν γένει ὁ Περικλῆς, λόγῳ παιδείας, χαρακτῆρος καὶ βίου ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τοὺς πολιτικούς ἐκείνους τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγγλίας ἄνδρας, οἵτινες μεταβαίνουνσιν ἀπὸ τῶν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων μεριμνῶν εἰς τὰς νηφαλίους ἡδονὰς τῆς θεωρητικῆς μελέτης, καὶ ἀπὸ τῆς μελέτης ταύτης ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις πρὸς ἐπιτέλεις τῶν πρακτικωτέρων βουλευμάτων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως πρωταγωνιστὰς ἀντιπαραβαλλόμενος, φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως οὐχὶ τοῦ Μιλτιάδου ἢ τοῦ Ξανθίππου, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὧν ὅμως ἀσυγκρίτως μεγαλοφύεστερος τοῦ πρώτου, καὶ ἀσυγκρίτως χρηστότερος τοῦ δευτέρου.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἤθελεν ὑποθέσει τις, ὅτι ὁ Κίμων ἦτο ἀνὴρ δημαγωγικός, ὁ δὲ Περικλῆς συντηρητικός μᾶλλον καὶ ἀριστοκρατικός. Καὶ ὅμως ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ὁ Πλούταρχος, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ Περικλέους μορφῆς, λέγει, ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἄμεμπτον, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ ἦτο προμήκης καὶ ἀσύμμετρος· διὰ δὲ τοῦτο οἱ τεχνῖται ἐφρόντιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παριστῶσιν αὐτὸν φέροντα περικεφαλαίαν, ἵνα καλύπτωσι τὸ ἀληθές τοῦ κρανίου σχῆμα. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχει ἡμῖν ἐννοίαν τινα τῆς ὅλης τοῦ Περικλέους πολιτείας. Ἡ ἐμβριθεία καὶ ἡ περίσκεψις τοῦ ἀνδρός, ἐκάλυπτον, ὡς ἡ περικεφαλαία ἐκείνη, τὰ ἀληθῆ τῆς διανοίας αὐτοῦ βουλευματα, τὰ ὅποια κατ' ὀλίγον ὀλίγον ἀναπτυσσόμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα, ἐμῆλλον ἐπὶ τέλους νὰ προσελκύσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τὴν

εὐνοίαν τοῦ δήμου, πολὺ μᾶλλον ἢ ἅπανσα ἢ θορυβώδης ἐλευθεριότης τοῦ Κίμωνος. Τῷόντι, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ὁποίου εἰσηγητῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, ἅπαντες οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι οἱ πενέστεροι, ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐνασκήσωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς δικαίωμα. Αὐτὴ ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχῶν ἥτις φαίνεται εἰσαχθεῖσα περὶ τοὺς χρόνους τούτους (σελ. 286 καὶ ἐπ.) δὲν ὠφέλησε πολὺ τοὺς πένητας· διότι πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκκληροῦντο, καθὼ ἀπόντες εἰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις· καὶ διότι τὰ κυριώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, ἰδίως τὸ στρατηγικόν, ἐδίδοντο καὶ ἦδη, ὡς ἄλλοτε, διὰ χειροτονίας εἰς τοὺς ἱκανωτέρους, οἳ δὲν ἦσαν φυσικῶ τῷ λόγῳ συνήθως οἱ ἀπορώτεροι. Οὐδὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν παρευρίσκοντο οὗτοι τακτικῶς· καὶ οὐ μόνον οἱ ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ παρόντες, καθὼ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἐπὶ τούτῳ τὰς βιοποριστικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Ὡστε καὶ εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τῶν πολλῶν, ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦντες οἱ ὀλίγοι. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει καλῶς ἔχουσιν τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Περικλῆς ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πόλις τότε μάλιστα θέλει φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅτε ἅπαντες αὐτῆς οἱ πολῖται, πλούσιοι καὶ πένητες, κύριον μέλημα καὶ ἐνασχόλημα θέλουσιν ἔχει τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγὴν καὶ ἐπεχείρησε λοιπὸν, διὰ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν δημοσίων ἔργων καὶ διὰ τακτικῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου μισθοδοσιῶν, νὰ παράσχη εἰς τοὺς πένητας πόρους τοσούτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐξασκῶσιν ἀδιαλείπτως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ὁ Κίμων εἶχεν ἄλλην γνώμην. Ὁ Κίμων ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πολιτεία, ἐπιτρέψασα εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἴσα δικαιώματα, ἐφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι δὲν ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω, καὶ ὅτι ἔργον ἦδη ἐκάστου πολίτου ἦτο νὰ εὐπορήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ, διὰ νὰ δύνανται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων του. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε σφοδρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔρις, καθ' ἣν ἀναγκαιῶς τὸ πλῆθος συνετάχθη μετὰ τοῦ Περικλέους μᾶλλον ἢ μετὰ τοῦ Κίμωνος. Τίς ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο ἐβουλεύετο συνετώτερον καὶ ὀρθότερον;

Ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, ὅσον στενῶς καὶ ἂν συνδέηται μετὰ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κίμων ἦτο προνοητικώτερος αὐτοῦ. Τοῦ δημοσίου ταμείου ἔργον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ τρέφῃ τοὺς πολίτας· ὁσάκις δὲ καθ' ἓνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ κοινὰ χρήματα ἐδαπανήθησαν ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπέθρεψε τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πενίαν, κατέστρεψεν ἀπάσας τὰς ἀρετὰς ὅσας παράγει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ συνειδήσις ὅτι ἡ τύχη ἐκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ παρέδωκεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος εἰς τὴν διάκρισιν δημαγωγῶν ἢ τυράννων. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν δικαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν μισθῶν καὶ ἄλλων χορηγιῶν, οἰστροληατούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγενοῦς τῆς δημαγωγίας πάθους· ἅπαγε! Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα, εἶχεν ἐξεναντίας γενναῖόν τι καὶ μεγαλόφρον, διότι ἡ προαίρεσις αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τὴν πόλιν διὰ τῆς περὶ αὐτὴν συμπτυκνύσεως ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων· καὶ ἂν ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς ὅσον ἔνεστι μεγαλητέρας ἀναπτύξεως τῆς ὕλικῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προκοπῆς, τὸ βούλευμα αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι σωτήριον. Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλέθριον εἰμὴ διότι ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἐνὸς ἐκάστου προκύπτουσαν εὐπορίαν καὶ χρηστότητα, διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγιῶν. Τοῦτο ἐφθείρε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως ἐνόσφ ὁ Περικλῆς διεῖπε τὰ πράγματα, ἡ πόλις ἐφθασεν εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσχύος. Ἀλλὰ τὰ πλημμελῆ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθέντος νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνεφάνησαν ἅμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ἔκτοτε ἡ τύχη τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀβούλους καὶ κακοήθεις. Καὶ ζῶντος δὲ αὐτοῦ ἔτι, ἤρχισε νὰ ὑποφθίνῃται ἡ ἠθικὴ ἀλλοιώσις ἣν ἔπαθεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος. Διότι τί λέγει περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἐν τῷ θαυμαστῷ ἐγκωμίῳ ὃ ἐπλεξεν εἰς αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης; «Κατεῖχε, λέγει, τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ, ἢ αὐτὸς ἦγε. . . Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν, δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ ἦναι δημοκρατικόν, ἀπέβη μοναρχικόν, ὃ δὲ δῆμος, ἀντὶ νὰ χειραγωγῇ τὸν προεστάμενον ἄνδρα, ὅπως ἔπραττεν ὡς πρὸς τὸν

Μιλτιάδην, ὡς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐχειραγωγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ. Καλὸν τοῦτο, ἐνόσφ' ὁ προϊστάμενος εἶναι Περικλῆς· ἀλλ' ὅταν προκύψωσιν εἰς μέσον οἱ Κλέωνες, οἱ Ὑπέρβολοι, οἱ Θηραμέναι, οἱ Κριτίαι; Τούτου ἕνεκα εἶπομεν ἄλλοτε ὅτι ἡ πολιτεία τότε μάλιστα ἀκμάζει ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ὅτε δὲν ἄγεται καὶ φέρεται τυφλῶς ὑπὸ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπιβλέπουσα καὶ κρίνουσα τὴν διαγωγὴν αὐτῶν, εἶναι πάντοτε ἐτοίμη νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν παρεκτροπὴν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀκμῇ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἴσως ἤθελον ἐξακολουθήσει ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σωφρονοῦντες, ἂν εἰσηκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Κίμωνος, ἂν δὲν ἐπῆρχοντο οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν νεωτερισμοὺς τούτους ἡσπάζετο προθυμότατα τὸ πλῆθος, ὁ δὲ Κίμων, στρατηγῶν ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ, ἔμενεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠδυνήθη, ἄνευ σπουδαίων κωλυμάτων, νὰ ἐκτελέσῃ τὰ βουλευμάτων αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ἐκθέσωμεν ἐν κεφαλαίῳ τὰς ἐντεῦθεν ἐπιγενομένας ἐν Ἀθήναις μεταβολὰς, θέλομεν διαγράψαι τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ Κίμων, ἀπαρallaκτως καθὼς τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων πρωταγωνιστὴς ἀνεδείχθη ὁ Περικλῆς.

Εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 486) πῶς ἐν ἔτει 477 πρὸ Χριστοῦ ἡ ἡγεμονία τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Ἑλλήνων στόλου μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ πῶς ἡ Σπάρτη καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι παρητήθησαν ἐντελῶς τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι κρίσιμωτάτῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Μέχρι τῶν μηδικῶν, τὸ ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, μὴ συνδεομένας διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ. Ἡ Σπάρτη ἀναφαίνεται μὲν στρατηγοῦσα τῶν πλείστων Πελοποννησίων, ἀλλ' ἡ πρώτη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγίας ταύτης δὲν γίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος (σελ. 292—294), καὶ πρὸς τούτοις ἡ στρατηγία αὕτη ἀποδείκνυται χαλαρωτάτη. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν τελευταίων οἱ Ἕλληνες ἅπαντες, ἢ μᾶλλον αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι αἱ ἀναλαβοῦσαι τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, τάσσονται ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς Σπάρτης στρατηγίαν. Ἀλλ' ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν διαρκεῖ εἰμὴ τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 477. Τότε ὁ κοινὸς οὗτος δεσμὸς διαλύεται· τότε ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἐπανέρχεται πλεόν

εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, καθ' ἣν διετέλει μεμερισμένον εἰς πλείστας ὅσας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος διχοτομεῖται ἤδη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τοῦ ἐνὸς προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τοῦ δὲ ἐτέρου προΐσταται ἡ Σπάρτη, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ 30 περίπου ἔτη, δὲν ἀναφαίνεται ἐνεργοῦν, προαγόμενον καὶ ἀκμάζον εἰμὴ τὸ ἐν ἐκείνῳ τοῦ ὁποίου προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἢ ἀπρακτεῖ ἢ τὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔμμεσά τινα κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θριαμβευτικὴν τῆς πόλεως ταύτης πορείαν. Αἱ χεῖρες τῆς Σπάρτης εἶναι δεδεμέναι, οὕτως εἰπεῖν, κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῶν προδοτικῶν βουλευμάτων τοῦ Πausanίου, καὶ ἔπειτα ἕνεκα μεγάλης τινὸς στάσεως τῶν εἰλώτων οὐδ' ἤρχισεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐνεργῇ ἐντόνως εἰμὴ ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν τούτων περισπασμῶν. Τότε ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀντιζηλίας ἣν παρήγαγεν εἰς πολλὰς πόλεις ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηνῶν ἐπίδοσις, ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν πάντοτε εἶχεν ὡς προστάτις τῶν ἀριστοκρατικῶν μερίδων, τῶν ἀπανταχοῦ ἀντιφερομένων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν, ὧν τὴν προστασίαν ἀνέλαβεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, παρεσκεύασε τὰ ποικίλα στοιχεῖα ῥήξεως φοβεράς, ἥτις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, προσέλαβεν ἤδη καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντιθέσεως δύο φύλων, τοῦ Δωρικοῦ καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα συνέβησαν βραδύτερον. Κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὐρισκόμεθα, ἡ Σπάρτη, ὡς προείπομεν, εἶναι ὅλως σχεδὸν ἀφανής, πρωτεύουσι δ' ἐν τῷ ἐλληνικῷ κόσμῳ αἱ Ἀθηναίαι, ἐπιτυχοῦσαι τότε πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτῶν ἡγεμονίας τὴν πολιτικὴν ἐκείνην, καὶ στρατιωτικὴν, καὶ διανοητικὴν, καὶ τεχνικὴν ἀκμὴν, δι' ἣν κυρίως ἐτιμήθη καὶ ἐκλείσθη τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα.

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ δυστυχίαν ἀκριβῶς πῶς ὀργανώθη κατὰ πρῶτον ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου· ἂν ἐξ ἀρχῆς ὅλαι αἱ πόλεις ἔδιδον καὶ χρήματα καὶ πλοῖα· τίς ἐγίνετο τότε χρήσις τοῦ κατ' ἔτος εἰσπραττομένου φόρου, οὐδὲ τίνες ἦσαν αἱ συζητήσεις, αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἐν Δήλῳ συνερχομένων ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων. Ἡξεύρομεν μόνον ἐν γένει ὅτι ὁ ἐτήσιος φόρος, ὅστις τῷ 477 ἔτει ὠρίσθη εἰς 460 τάλαντα, συνεποσώθη βραδύτερον, μικρὸν

πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἰς τάλαντα 600, ὅτι ἐπὶ τινι ἔτη ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συμμαχίας διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὰ μὲν πράγματα τῆς συμμαχίας διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Δήλῳ συνερχομένης κοινῆς συνόδου, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἀπλῶς τὴν προεδρείαν, τὴν στρατηγίαν τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως κατὰ μικρὸν ἡ προεδρεία αὕτη, ἡ στρατηγία, μετεβλήθη εἰς δεσποτείαν ἢ κυριαρχίαν, αἱ πλείσται τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν, ἡ κοινὴ σύνοδος ἔπαυσε τοῦ νὰ συνέρχηται, τὸ ταμεῖον ἀπὸ τῆς Δήλου μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας, ἡ δὲ πόλις αὕτη ἀπέβη ἀπόλυτος δέσποινα τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων, ὧν κατ' ἀρχὰς ἀπλῶς προΐστατο. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἐκάστην πόλιν ὑποχρεώσεων, ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τινι, καὶ ἐπετράπη εὐλόγως εἰς τοὺς προεδρεύοντας καὶ στρατηγοῦντας Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀνέλαβον τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου ἐκάστης πόλεως, ἀναθέντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ὑπαλλήλους, ὀνομασθέντας ἑλληνοταμίαις, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον ὥστε ἐκάστη πόλις νὰ παρέχῃ τακτικῶς τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῇ μερίδα πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατα οὔτε τὰ χρήματα, οὔτε τὰ πλοῖα καὶ οἱ ἄνδρες ἐγκαίρως παρείχοντο, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκβιάζωσι τὴν παροχὴν· πρώτη αὕτη ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν καθυστερουσῶν πόλεων πράγματα. Μετ' ὀλίγον πολλαὶ πόλεις, διὰ τὸ ἐπίπον καὶ βαρὺ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ δίδωσι πλοῖα καὶ πληρώματα, ἀλλ' ἂντ' αὐτῶν νὰ καταβάλλωσιν ἀνάλογον χρηματικὸν ποσόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ ἀνεπλήρωσαν δι' ἰδίων πλοίων καὶ πληρωμάτων τὰ ἐλλείποντα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἠϋξήσεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὕλική καὶ ἡθικὴ αὐτῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ὑπεροχὴ, ἰδίως δὲ αἱ πόλεις αἱ μὴ παρέχουσαι εἰμὴ χρήματα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἔχωσιν ἴσα δίκαια καὶ ἴσῃν ψῆφον πρὸς αὐτοὺς. Ἴσως ἔπεμπον ἔτι ἀντιπρόσωπους εἰς Δῆλον· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηναίων ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτοὺς ὅτι, εἰπέ ποτε ὁ Ἀμομφάρετος εἰς τὸν Παιυσανίαν (σελ. 459), ὅτι ὑπάρχει ψῆφος καὶ ψῆφος· καὶ ὅτι ὁ βράχος ὃν αἱ ἀθλητικαὶ αὐτοῦ χεῖρες ἐκύλισαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ στρατηγοῦ εἶχε βαρὺς πλείότερον ὄλων τῶν πετραδίων δι' ὧν ἐψήφισαν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Τελευταῖον πολλαὶ πόλεις, εἴτε οἰκοθεν, εἴτε ὑπὸ τῆς Σπάρτης

τόκισε δι' Ἀθηναίων ἐποίκων τὴν νῆσον, ἄγονον μὲν οὖσαν, ἀλλ' ἔχουσαν λιμένα καλὸν καὶ συνδέουσαν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας αὐτῆς θέσεως, τὴν πόλιν μετὰ ἐτέρου αὐτῆς κτήματος, τῆς νήσου Λήμνου. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἐπανερχόμενος ὁ Κίμων ἠξιώθη ἐν Ἀθήναις ἐξαίρετου τινὸς τιμῆς καὶ ὅλως προσηκούσης τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως τότε συνεδύαζε τὸν πνευματικὸν βίον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ. Διότι συνέπεσε κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου νὰ τελῇται δραματικὸς ἀγὼν μεταξὺ τοῦ γηραιοῦ ἤδη Αἰσχύλου καὶ τοῦ νέου Σοφοκλέους, ὅστις, γεννηθεὶς τῷ 495, δὲν ἦτο ἔτι οὐδὲ τριακοντούτης· φιλονεικούντων δὲ τῶν θεατῶν καὶ διηρημένων ὄντων, ὁ ἄρχων Ἀφεψίων δὲν ἐκλήρωσε κριτὰς, ἀλλ' ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Κίμωνα μετὰ τῶν συστρατῆγων εἰς τὸ θέατρον καὶ ποιήσαντα τῷ θεῷ τὰς νενομισμένας σπονδὰς, δὲν ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀπέλθωσιν, ὀρκώσας δὲ ὑπεχρέωσε νὰ κρίνωσι τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβη ἀξιωμακτικὸς διὰ τε τὸ τῶν κριτῶν ἀξίωμα, καὶ διότι, νικῆσαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Αἰσχύλος, περιπαθὴς γενόμενος καὶ βαρέως φέρων τὴν ἥτταν, ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 456 εἰς Γέλαν.

Καθ' οὓς χρόνους ἐκυριεύθη καὶ δι' ἀποίκων κατελήφθη ἡ Σκυρος, ἦτοι περὶ τὸ 470, οἱ Ἀθηναῖοι πολεμήσαντες καὶ πρὸς τοὺς Καρυστίους, ἄδηλον διατί, συνεβιβάσθησαν ἐπὶ τέλους πρὸς αὐτοὺς διὰ συνθηκῶν. Δύο δὲ περίπου μετὰ τὰ γεγονότα ἔτη, συνέβη ἡ πρώτη ἐν τῇ συμμαχίᾳ ῥῆξις, διότι ἀπέστησαν τότε οἱ Νάξιοι· ἀλλὰ πολιορκηθέντες ἀμέσως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ καταβιβάσθωσιν εἰς τὴν τάξιν ἀπλῶν ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ἡ συμμαχία δὲν παρημέλει τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν· ἂν καὶ ἄχρι τοῦδε δὲν ἀνεφέρομεν εἰμὴ τὴν τῆς Ἡϊόνης ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνάκτησιν, διότι ταύτης μόνον μνημονεύουσιν οἱ σωζόμενοι ἱστορικοὶ, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ τῶν πολεμίων τούτων ἐπιχειρήσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 466 καὶ 465 ἐπεχείρησαν οἱ σύμμαχοι μεγάλην εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκστρατείαν. Ὁ Κίμων, ἄγων 200 τριήρεις Ἀθηναίων καὶ 100 συμμαχικάς, ἐξέβαλε τὰς φρουράς τῶν πολεμίων ἀπὸ διαφόρων ἐλληνικῶν ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Λυκίᾳ ἰδρυμάτων καὶ ἐκυρίευσεν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Φασηλιτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἐπὶ μακρόν, ἔλαβον ἐκ τούτου καιρὸν οἱ Πέρσαι νὰ συλλέξωσι, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ πο-

ὑποκινούμεναι, ἤθελσαν ἐντελῶς νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπαλλαττόμεναι πάσης εἰς αὐτὴν συνεισφορᾶς εἴτε χρημάτων, εἴτε πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Δήλῳ συνόδου, ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ἀποστάτας τούτους, καὶ καθυπέταξαν αὐτούς, καὶ ἀφώπλισαν, καὶ ἀντὶ συμμαχῶν κατέστησαν ὑπηκόους· ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι ψῆφον εἰς τὸ ἐν Δήλῳ συνέδριον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκείνων τῶν πόλεων ὅσαι δὲν ἔδιδον εἰμὴ χρήματα, ἢ ψῆφος ἀπέβη ὅλως ἀσήμαντος, ἢ σύνοδος κατήντησε βαθημηδὸν νὰ διαλυθῇ, ἢ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων μετεχειρίσθη ὅλους σχεδὸν τοὺς προτέρους συμμαχοὺς ὡς ὑπηκόους, καὶ τὰς εἰσφορὰς αὐτῶν ὡς ἴδια αὐτῆς εἰσοδήματα.

Τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην ἐκθεσιν ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητον, ἵνα ὁ ἀναγνώστης δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν. Ὁ πρώτιστος τῆς συμμαχίας σκοπὸς ἦτο, ὡς γνωστὸν, ἡ ἑξέσις τῶν Περσῶν ἀφ' ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα ἀναλαβόντες τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ἐπεχείρησαν, στρατηγούντος τοῦ Κίμωνος, καὶ κατώρθωσαν τὴν ἄλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνοιο, μετὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ αὐτόθι στρατηγοῦ τῶν Περσῶν Βόγου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Κίμωνος, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀνέθηκεν αὐτῷ τοὺς λιθίνους Ἑρμαῖς, ἥτοι τὰς τετραγώνους στήλας, αἵτινες ἀπολήγουσαι εἰς κεφαλὴν ἴσταντο εἰς τὰς διαφόρους δημοσίας πλατείας καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Ἐπέγραψε δὲ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα ἐπιγράμματα, ἅπαντα δηλωτικὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης, ὧν ἐν ἐπροσιμίᾳ ζεν ὡς ἑξῆς·

Ἡγεμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τὰδ' ἔδωκαν

Ἀντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλων ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κίμων ἐμέλλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐνοίαν τῶν συμπολιτῶν. Ὁ στρατηγὸς οὗτος ἤρχισεν ἑκτοτε ὠφελοῦμενος ἐκ πάσης περιστάσεως ἵνα αὐξήσῃ τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος κράτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν Σκύριοί τινες ἐλήστευσαν Θεσσαλοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸ ἄμφικτυονικὸν συνέδριον κατεδίκησε τὴν νῆσον εἰς ἀποζημιώσιν, οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἐπέριψαν τὸ βάρος τῆς ἀποζημιώσεως, ὡς εἰκὸς, εἰς τοὺς ἐνόχους, οἱ δ' ἐνόχοι κατέφυγον πρὸς τὸν Κίμωνα, ὁ δὲ Κίμων, ἐπιλαβόμενος τῆς προφάσεως, ἐκυρίευσε περὶ τὸ 470 τὴν Σκύρον, ἐξήνδραπώδισεν ἅπαντας τοὺς προτέρους κατοίκους, Δόλοπας ὄντας, καὶ κα-

Ἡ δὲ ὁσημέραι οὕτω προαγομένη δόξα καὶ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ κορέσῃ, ἡρέθιζεν ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐπιχειρηματικὴν αὐτῶν ὁρμὴν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἡϊόνος, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὰ περὶ τὴν χώραν ταύτην πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραξαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς τὴν Καλλιφορνίαν· ἀλλὰ περιῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Θάσιους, οἵτινες κατεῖχον πρὸ καιροῦ ἀξιόλογον τῆς χώρας ταύτης μέρος καὶ πολλὰς εἶχον ὑποτελεῖς ἐπὶ τῆς θρακικῆς ἡπείρου πόλεις. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκουσίην ἀμέσως τὴν Θάσον καὶ μετὰ διετῆ αὐτῆς ἀποκλεισμόν, 464 καὶ 463, ἀναγκάζουσιν αὐτὴν νὰ καθαιρέσῃ τὸ τεῖχος αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, 33 τὸν ἀριθμὸν, νὰ ἐγκαταλίπη τὰ ἐπὶ τῆς ἡπείρου κτήματα καὶ μεταλλεῖα, νὰ καταβάλλῃ ἀμέσως μεγάλην ἀποζημίωσιν καὶ νὰ πληρώνῃ τακτικῶς τοῦ λοιποῦ ἐτήσιον φόρον. Ὡστε καὶ αὕτη ἡ νῆσος, ἡ πρότερον ἐπὶ ἴσοις δικαίαις μετέχουσα τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ ἄλωσις αὕτη τῆς Θάσου συνδέεται καὶ μετὰ ἐτέρου τινὸς γεγονότος, κατὰ τοῦτο λόγου ἀξίου, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα σπουδαίων πραγμάτων, βραδύτερον ἐπελθόντων. Οἱ Θάσιοι, πολιορκούμενοι, εἶχον ζητήσει κρυφίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ὑπέσχοντο τῶνόντι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἵνα περισπάσωσι τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν ἡδυνήθησαν μὲν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ ἡ συνεννόησις αὐτῶν αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἡδιαφόρουν πρὸς τὴν προαγομένην ἐπίδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς ἄλλης ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ πρὸ δεκαπενταετίας ὅλης σχεδὸν ἄσχετος διατελέσασα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, συνυφαίνεται αὖθις μετ' αὐτῆς.

Τί συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν 15 τούτων ἐτῶν, ἥτοι ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης καὶ ἐφεξῆς, δὲν τὸ γνωρίζομεν εἰμὴ ἀτελέστατα. Τὸ ψήφισμα δι' οὗ ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος εἶχεν ἀπειλήσει ὅτι θέλει δεκατεύσει τοὺς Ἕλληνας ὅσοι, μὴ ἀναγκασθέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πέρσου (σελ. 405), δὲν ἐξετελέσθη, ὡς φαίνεται. Ἀλλ' αἱ ταπεινωθεῖσαι Θῆβαι ἀπέβαλον ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν ἐπὶ τῆς ἄλλης Βοιωτίας ἡγεμονίαν αὐτῶν· αἱ Πλαταιαὶ, ἀνοικοδομηθεῖσαι, ἐξηκολού-

ταμοῦ Εὐρυμέδοντος, δύναμιν ἰσχυράν, πεζικὴν τε καὶ ναυτικὴν, ὑπὸ τοὺς στρατηγούς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην, ἀμφοτέρους συγγενεῖς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ στόλος, τὸ πλεῖστον ἐκ Φοινίκων συγκείμενος, συνεποσοῦτο, ὡς φαίνεται, εἰς 200 τριήρεις· ἀλλὰ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν περιεμένοντο ἕτερα 80 φοινικικὰ πλοῖα, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ δὲν ᾔθελον νὰ συνάψωσι μάχην. Ὁ δὲ Κίμων, ἔχων τὸ ἀντίθετον συμφέρον, ἔσπευσε νὰ ἐπιτεθῇ, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς ἔρριψεν εἰς τὴν ξηράν, τοσοῦτον ταχέως καὶ τόσον ὀλίγην παθὼν αὐτὸς ζημίαν, ὥστε ἡδυνήθη νὰ ἀποβιβάσῃ ἀμέσως ἔπειτα τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ καὶ νὰ ἐφορμήσῃ, ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς, κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ἣτις ἦτο παρατεταγμένη ἐπὶ τῆς παραλίας, ὡς ἐπικουρος τοῦ στόλου. Ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀμφίροπος. Ἐπὶ τέλους ὁμῶς ὁ Κίμων κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους, διέλυσε τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἔλαβε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐκυρίευσεν ἢ κατέστρεψεν ὅλον τὸν στόλον. Ἄμα δὲ ἀσφαλίσας τὴν νίκην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, ἐπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, ἵνα προκαταλάβῃ καθ' ὁδὸν ἐπερχομένην τὴν τῶν 80 πλοίων φοινικικὴν ἐπικουρίαν, καὶ εὐτυχήσας τῶνόντι νὰ ἀπαντήσῃ τὰ πλοῖα ταῦτα, ἐνῷ οὐδεμίαν εἶχον ἔτι εἶδῃσιν τῆς περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν συμφορᾶς, πρᾶξάλεν αὐτὰ καὶ κατέστρεψεν ἅπαντα, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πληρωμάτων κατῴρωθωσαν, ὡς φαίνεται, νὰ διασωθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ἡ τριπλῇ αὕτῃ τοῦ Κίμωνος νίκη, μία κατὰ θάλασσαν, μία κατὰ ξηράν, μία πάλιν κατὰ θάλασσαν, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόλου γενομένη, ἔθεωρήθη εὐλόγως ὡς τὸ λαμπρότατον τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος ἔργων κατὰ τῶν Περσῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἡ πληθὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ λεία ἦσαν ὑπέρογκοι. Ὅθεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ κατεσκεύασεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων τῷ Ἀπόλλωνι, ἐπέγραψε τὸ ἀκόλουθον θριαμβικὸν ἐπίγραμμα, ποιηθὲν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου.

Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπῃν Ἀσίας δίχα πόντος ἔνειμεν,
καὶ πόλιας θνητῶν θοῦρος Ἄρης ἐφέπει,
οὐδενὶ πω κάλλιον ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν
ἔργον ἐν ἡπείρῳ καὶ κατὰ πόντον ὁμοῦ.
Οἶδε γὰρ ἐν γαίῃ Μήδων πολλοὺς ὀλέσαντες
Φοινίκων ἑκατὸν ναῦς ἔλον ἐν πελάγει
ἀνδρῶν πληθούσας, μέγα δ' ἔστενεν Ἀσίς ὑπ' αὐτῶν
πληγεῖσ' ἀμφοτέραις χερσὶ, κράτει πολέμου.

προσκαλέσας τοὺς Ἀθηναίους, « μήτε τὴν Ἑλλάδα χωλὴν, μήτε τὴν πόλιν ἐτερόζυγα περιῖδεῖν γεγενημένην. » Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἂν τὸ φρόνημα τοῦ Κίμωνος ἦτο γενναιότερον, ἢ γνώμη τοῦ Περικλέους ἦτο πολιτικωτέρα· διότι ἂν ἐπὶ τέλους αἱ Ἀθῆναι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ παγιώσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐνώσωσιν ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν εἰς ἓν κράτος, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ μὴ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς τὴν μόνην πόλιν, ἣτις ἠδύνατο νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου βουλευμάτος. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ζήτημα περιεπλέκετο ὑπὸ συμφερόντων τινῶν, τὰ ὅποια ἄφανως συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν ἐνταῦθα οἱ δύο ἐκείνοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐπέδιωκε τὴν ὅσον ἔνεστι πραγματικωτέραν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὁ δὲ Κίμων ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων, καθ' ἃ εἶχον μὲν πάντες ἴσα δικαιώματα, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ ἐξουσία ἦτο εἰς χεῖρας τῶν εὐπορωτέρων, τῶν ἀρίστων πολιτῶν· διὸ ὁ μὲν Περικλῆς ἐλέγετο δημοκρατικὸς, ὁ δὲ Κίμων ἀριστοκρατικὸς· καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἀπεστρέφετο τὴν Σπάρτην, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὡς πολιτωτάτην πάσης δημοκρατικῆς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ Κίμων εἶχε φιλικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς τῶν ἀρίστων πολιτείας. Ὅχι ὅτι ὁ Κίμων ἐπόθησε ποτὲ, ὡς πολλάκις κατηγορήθη, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα τοῦ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ἐδόθη περίστασις καθ' ἣν τρανῶς ἀπέδειξεν ὅ,τι ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην φιλία του, οὐδέποτε ἐθυσίασεν εἰς αὐτήν τὰ πολιτικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνος· εἶχεν ὁπαδοὺς, ὧν τινες, ὡς πολλάκις συμβαίνει, προχωροῦντες πολὺ περισσότερον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, καὶ ὄντες ἰδιοτελέστεροι περὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διαγωγὴν, ἤλπιζον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σπάρτης νὰ πολεμήσωσι τὰ νεωτεριστικὰ βουλευμάτα τοῦ Περικλέους· διὰ δὲ τοῦτο ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἀμνηχανίαν. Δι' ἄλλους λοιπὸν λόγους ἦτο φιλόλακων ὁ Κίμων, καὶ δι' ἄλλους τινὲς τῶν τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἀλλὰ, ὡς πολλάκις ἐπίσης συμβαίνει, αἱ προαιρέσεις τῶν ὁπαδῶν ἐταυτίζοντο μὲ τὰς τοῦ ἀρχηγοῦ προαιρέσεις, ἢ δὲ ἀντίθετος μερὶς διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἤθελε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τὴν Σπάρτην. Οὐδὲν ἤττον, ὁ Κίμων, εἰς ὃν πολλὰ καὶ λαμπρὰ πολεμικὰ κατορθώματα περιεποιούν πλείστην ἔτι ἐν Ἀθήναις δύναμιν, ὑπερίσχυσε, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ στρα-

θησαν συμμαχοῦσαι μετὰ τῶν Ἀθηναίων τῇ συνεργείᾳ τῶν Ἀθηναίων ὁμοίως ἀνῳκίσθησαν καὶ αἱ Θεσπιαί. Ἡ δὲ Σπάρτη περιωρίζετο εἰς μικρά τινα πράγματα, πρὸς τοὺς γείτονας Ἀρκάδας, καὶ Τριφυλίους, καὶ Ἀχαιοὺς, ὅτε αἴφνης, τῷ 464, ἔπαθε σεισμόν φοβερόν, ἐξ οὗ κατεστράφη μέγα τῆς πόλεως μέρος καὶ ἐθανατώθησαν πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι Σπαρτιάται πολῖται. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ εἰλωτες, οἱ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ῥαδιουργηθέντες, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ ὅπλα, προσλαβόντες δὲ συμμάχους καὶ τινὰς περιοίκους καὶ στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν Σπάρτην, μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ νέου καὶ ἀνδρείου βασιλέως Ἀρχιδαμου, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν καθυπετάχθησαν. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐπέμενον ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν ἀνταγωνιζόμενοι τελευταῖον ἐνίκηθησαν, ἀλλὰ τότε καταλαβόντες τὴν Ἰθώμην, τὸ ἀρχαῖον τῶν Μεσσηνίων αὐτῶν προπατόρων φρούριον, ὠχύρωσαν αὐτὴν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτόθι ἀμυνόμενοι τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ παρέλευσιν 2 ἢ 3 ἐτῶν, ἀπελπισθέντες νὰ δαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν συμμάχων αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων, διότι, ἂν καὶ ἡ Σπάρτη παρητήθη τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, ἂν καὶ αἱ Ἀθῆναι συνεκρότησαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ συμμαχίαν, ἡ ἀρχαία συμμαχία ἡ ἐπὶ τῆς εἰςβολῆς τοῦ Ξέρξου συνομολογηθεῖσα, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλελυμένη.

Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων αὕτη ἡ περὶ ἐπικουρίας αἵτησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἤχημαζεν ἐνταῦθα ἡ μεταξὺ Κίμωνος καὶ Περικλέους ἔρις, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἥδη ἄνωτέρω. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἐξώρρισε τοὺς συμπολίτας νὰ μὴ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φοβερωτάτου αὐτῶν ἀντιπάλου, ὁ δὲ Κίμων ἐξεναντίας ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν αἵτησιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἄτοπον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς ἡ πόλις ἐκείνη ἣτις πλεῖστον μετὰ τὰς Ἀθῆνας συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους. Ὁ Κίμων δὲν ἦτο ῥήτωρ μέγας, ὦν κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ Περικλέους ὑποδεέστερος· ἀλλὰ ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἔχων σφοδρὰ πάθη καὶ ἰσχυρὰς πεποιθήσεις, ἠδύνατο εἰς τινὰς στιγμὰς νὰ μετεωρισθῇ μέχρι τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας· καὶ μάρτυρες σύγχρονοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῆς προκειμένης συζητήσεως ἀνεδείχθη λαμπρὸς,

τεύσει αὐτὸς οὗτος μετὰ 4000 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀτέλεια τῆς πολιορκητικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης, ὥστε οὐδὲ ἡ συνδρομὴ αὐτῇ τῶν Ἀθηναίων ἐπήγαγεν ἀμέσως τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰθώμης. Καὶ ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ παράγωνται ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπικούρων τούτων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τὴν πρὸς ἐκείνους ἀντιπάθειαν αὐτῶν καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποπτεύσωσιν αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἀποστατῶν· διὸ, μετ' οὐ πολὺ ἀπέπεμψαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰ ἴδια, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχουσι χρεῖαν αὐτῶν, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρέμειναν, ἡ δὲ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον.

Ἡ τοιαύτη ἐκβασίς τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικουρίας ἐξελήφθη ἐν Ἀθήναις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὡς δεινὴ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ὕβρις, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ μὲν τοὺς περὶ Κίμωνα, τοὺς προκαλέσαντας τὸ ἐπιχείρημα, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τοὺς περὶ Περικλέα, οἵτινες εἶχον ἀντισταθῇ εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄνδρες, ὧν ἐπιφανέστατος ἦτο τότε ὁ Ἐφιάλτης, ὠφελούμενοι ἐπιτηδεῖως ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀντίπαλον μερίδα διαθέσεις τῶν πολλῶν, ἐπιχείρησαν ἐν τῷ ἄμα, περὶ τε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς πολιτείας σχέσεις, διαφόρους νεωτερισμοὺς, δι' ὧν κατεφέρετο πληγὴ καιρὶα συγχρόνως κατὰ τε τῆς μερίδος ἐκείνης καὶ κατὰ τῆς Σπάρτης αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, δὲν θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρει εἰμὴ τὸν ὁστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Ἐνεκα τῆς κορυφωθείσης τότε μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἔριδος, κατέστη ἀναγκαία αὐθις ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης θεσμοθεσίας· καὶ ἐπειδὴ τὸ πλῆθος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλοῦτο εἰς τοὺς περὶ τὸν Περικλέα, κατῴρθωσεν οὗτος νὰ ἀπαρτίσῃ τὰς 6000 ψήφους ὅσαι ἦσαν ἀπαραίτητοι ἵνα ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως ὁ μέγας αὐτοῦ ἀνταγωνιστής. Ἐν ταύτῃ δέ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, οἱ Ἀθηναῖοι, διέλυσαν μὲν ἤδη ἐπισήμως τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν ἣν εἶχον συνομολογήσει πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς, συνωμολόγησαν δὲ συμμαχίας νέας, ὅπως πολεμίας πρὸς τὴν Σπάρτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Ἄργος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστη ἄλλοτε, ὅτε κατετροπώθη ὀλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κλεομένους (σελ. 350 καὶ 223). καὶ, ὡς ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, καθυπέταξεν ἤδη τοὺς περὶ αὐτὸ Τிருνθίους, Μυκηναίους, Κλεωναίους· ἔσωζε δὲ πάντοτε τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης φθόνον· ὅθεν προθυμότατα ἐδέχθη τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Θεσσαλοὶ πάλιν ἐμνησικακούν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἕνεκα τῆς εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδρομῆς τοῦ Λεωτυχίδου (σελ. 486). Ἐσπευσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τελευταῖον τὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς συνεχεῖς διενέξεις περὶ γῆς ὄρων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Κορινθίους, καὶ μὴ ἐλπίζοντα παρὰ Λακεδαιμονίων προστασίαν τινὰ, διέλυσαν τὰς πρὸς τούτους ὁμολογίας καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἡ ἡγεμονία τούτων, ἡ πρὸ καιροῦ ἰσχυροτάτη κατὰ θάλασσαν, ἐξηπλώθη καὶ ἤδη εἰς μέγα μέρος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθουν πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην, μηδὲν δυνάμενοι νὰ πράξωσιν ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δεδemeνὰς τὰς χεῖρας, οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠπράκτησαν καὶ περὶ τὸ 460 ἔτος ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Αἰγινητῶν. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἔβλεπον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ ἐπιθετικῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων, πρὸς μεσημβρίαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δὲ Αἰγινῆται, πρὸ καιροῦ ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ὑπερπλεονάσασαν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν νὰ προλάβωσι τὸν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον. Μήπως ὁ Περικλῆς δὲν συνείθιζε νὰ λέγῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν Αἰγιναν ὡς λήμνην τοῦ Πειραιῶς; καὶ μήπως οἱ Αἰγινῆται, οἱ ἄλλοτε θαλασσοκράτορες Αἰγινῆται, δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι πολὺ δικαιοτέρον τὸν νεωστὶ ἀκμάσαντα Πειραιᾶ ὡς λήμνην

νὰ ἦναι ἐκ τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μελημάτων, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι συμπεπυκνωμένοι αἱ κύριαι ἡθικαὶ καὶ ὕλिकाὶ δυνάμεις αἱ διέπουσαι τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· τοῦτο δὲ ἦτο μάλιστα ἀληθές ὡς πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὅπως ἔχουσι τὰ σημερινὰ κράτη. Τὴν σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας εἶναι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας, ἥς ἡ πρωτεύουσα εἶναι μὲν μέρος σπουδαιότατον, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν· ὥστε ἡ ἄλωσις τῆς πρωτεύουσας εἶναι μὲν πάντοτε συμφορὰ βαρεῖα, ἀλλὰ δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, τὸ ὁποῖον δύναται, ἀλλαχοῦ συγκεντρούμενον, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ἄμυναν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα τμήματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν ἐπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Αἱ πόλεις ὧν προΐσταντο αἱ Ἀθῆναι ἔσωζον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, περιωρισμένην μόνον κατὰ τούτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ μιᾶς πολιτείας ἐπιβεβλημένης εἰς πολλὰς ἄλλας· ὅθεν ἅμα αἱ Ἀθῆναι ἤθελον περιπέσει εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἅμα δηλαδή ἡ ἐπιβεβλημένη πολιτεία ἤθελε λείψει ἐκ μέσου, αἱ λοιπαὶ ἤθελον ἀναλάβει ἀμέσως ὁλόκληρον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, ὃ ἐστὶ τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα ἔμελλε διὰ μιᾶς νὰ καταρρεύσῃ. Ὁ Περικλῆς ἐνόησε τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἐπὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ὁ Πειραιεὺς ὡς αὐτῶς. Ἀλλὰ τὸ μετόγειον τῶν Ἀθηνῶν φρούριον ἡδύνατο νὰ κυκλωθῇ διὰ μεγάλης πεζικῆς τῶν Πελοποννησίων στρατιᾶς, καὶ, ἐπὶ μακρὸν ἀποκλεισθὲν, νὰ περιέλθῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῇ· ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἐνάμιλλος ὁλοκλήρου τῆς πελοποννησιακῆς δυνάμεως. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο βεβαίως ἀπόρητος, διότι θαλασσοκρατούντων τῶν Ἀθηναίων, οἱ πολέμιοι δὲν εἶχον πῶς νὰ τὸν ἀποκλείσωσιν, ἐξ ἐφόδου δὲ ἡ διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἡ ἄλωσις τοῦ ἦτο ὅλως ἀπίθανος, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν κατῴρουν νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἰθώμην. Ἀλλὰ καὶ μόνου τοῦ ἄστεος ἡ ἀπώλεια ἤθελεν ἐπιφέρει ζημίαν ἀνεπανόρθωτον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐν αὐτῷ κατοικοῦν τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν γένη, ἐν αὐτῷ εὐρίσκοντο τὰ σεβαστότερα ἱερὰ, ἐν αὐτῷ ἡγείροντο τὰ λαμπρότερα μνημεῖα. Τούτου ἕνεκα ὁ Περικλῆς ἐξέφρασε πολλάκις τὴν λύπην του, διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὡς ἂν προαισθανόμενος τὸ σημερινὸν Ἀγγλικὸν κράτος· καὶ ἐν

τῆς Αἰγίνης; Οἷονδ' ἦ ποτε ὅπως καὶ ἂν ἔτρεφον κατὰ τῶν Ἀθηναίων πάθος αἱ πόλεις αὗται, δὲν ἤθελον ἴσως τολμήσει νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παντοδυνάμων ἐκείνων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπασχολήσαντας τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων εἰς ποικίλας καὶ ἀπωτάτας ἐκστρατείας. Τῶντι, τῷ 460 ἔτει, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες δραστηρίως τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον, εἶχον ἐκπέμψει διακοσίας τριήρεις εἰς Κύπρον, εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Μέμφιδος, εἰς βοήθειαν τοῦ Λίβυος Ἰνάρω, τοῦ ἀποστάντος αὐτόθι κατὰ τοῦ Ἀρταξέρρου. Ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε ἔστειλεν εἰς Σπάρτην τὸν Πέρσην Μεγάβαζον μετὰ χρημάτων πολλῶν, ἵνα καταπείσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους, νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν. Καὶ ὁ μὲν Μεγάβαζος βλέπων τοὺς Λακεδαιμονίους μὴδὲν δυναμένους νὰ πράξωσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν Ἀσίαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἤλπισαν οὐδὲν ἦττον ὅτι θέλουσι καὶ μόνοι ἐπιτύχει, εὐρίσκοντες τὰς Ἀθήνας ἐρήμους προμάχων. Ἀλλ' ἠπατήθησαν, διότι μετὰ τινος μικροτέρου λόγου ἀξίας καὶ ἀμφιρρόπους συμπλοκάς, κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συγκροτηθείσης περὶ Αἴγιναν ναυμαχίας μεγάλης, τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου ταύτης ἔπαθε καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν 70 τριήρεις καὶ ἀποβιβάσαντες ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, στρατηγοῦντος Λεωκράτους τοῦ Στροίβου. Ἐν ταύτῃ δὲ, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, πέμψαντες ἅφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Αἰγινήτας ἐπικουρίαν 300 ὀπλιτῶν, ἐπεχείρησαν ἅφ' ἐτέρου νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Μεγάρων, οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτήσαντες ἐκ τοῦ προχείρου στρατιὰν ἀπὸ τῶν πρεσβυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων πολιτῶν συγκειμένην, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμενον τότε ἐν τῇ πόλει, κατέφερον, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, καὶ κατὰ ξηρὰν πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὧν οἱ περισωθέντες ἐπανῆλθον κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια.

Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη διὰ τὴν ἀνεξάντλητον δραστηριότητά της πόλις· ἀλλ' ἐπεχείρησε συγχρόνως, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους, ἔργον κολοσσιαῖον, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα γενομένην μεγάλην ὀχύρωσιν τῶν Παρισίων. Ἡ σωτηρία τῆς πρωτεύουσας παντὸς κράτους πρέπει

προδήλω σκοπῶ τοῦ νὰ κατασκευάσῃ ἰσχυρόν τινα ἀντίπαλον τῶν Ἀθηναίων, ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ γειτονίᾳ. Εἶδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι, ἕνεκα τοῦ μηδισμού αὐτῶν, εἶχον σφόδρα ταπεινωθῇ καὶ ἀποβάλλει τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ στρατὸς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ἀφείς κατὰ μέρος τὰς δυσἀρέστους αὐτάς ἀναμνήσεις, ἡσχολήθη εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν, καὶ εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ εἰς αὐτάς τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις, παραδίδων τὰς κυβερνήσεις τῶν πόλεων τούτων εἰς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, καὶ ἴσως ἐξορίζων τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Αἱ Θῆβαι, ἀναλαβοῦσαι οὕτω τὴν ἀρχαίαν δύναμιν, ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προμαχῶν κατὰ πάσης περαιτέρω πρὸς τὴν ἡπειρονέξαπλώσεως τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Οἱ δὲ Σπαρτιάται ἤλπισαν καὶ ἄλλο τι. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν, δηλαδὴ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Περικλέους, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης, πρὸς περιστολὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ τοιοῦτοι ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι κρυφίως μετὰ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Πελοποννησίων, προσκαλοῦντες αὐτοὺς νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἵνα καθαιρέσωσι τὸν δῆμον καὶ τὰ οἰκοδομούμενα μακρὰ τείχη. Ὁ ἐντεῦθεν προκύψας κίνδυνος ὑπῆρξε τόσῳ δεινότερος, ὅσῳ ὑπόνοια ἐπεκράτει μήπως ὁ ἐξωστρακιζόμενος Κίμων συμπράξῃ μετὰ τῶν συνωμοτῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων. Ὅθεν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, θέλοντες νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα, παραλαμβάνουσι τὴν στρατιάν τὴν ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην ἐν Μεγάραις κατὰ τῶν Κορινθίων πολεμήσασαν, ἔτι δέ τινας συμμάχους, Ἀργεῖους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, καὶ ἐξέρχονται εἰς Βοιωτίαν, πρὸς τὰ περὶ Τάναγραν μέρη. Ἀμα δὲ ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς, συνέβη γεγονὸς τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἀπέδειξε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κίμωνος. Ὁ ἐξόριστος ἐκεῖνος, ὁ τοσάκις στρατηγῆσας καὶ νικηφορήσας, προσελθὼν ἐζήτησεν ὡς χάριν νὰ τῷ ἐπιτραπῇ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης εἰς τὰς τάξεις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Οἰνιίδος. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατάρθρωσαν νὰ μὴ εἰσάκουσθῇ ἡ δέησίς του. Τότε οὗτος ἀπερχόμενος προέτρεψε τοὺς φίλους του, Εὐθιππον τὸν Ἀναφλύστιον καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως δι' ἔργων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀποδείξωσιν ὅποσον ἀνυπόστατος ἦτο ἡ περὶ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ ἐπικρατήσασα ὑπόνοια. Τῷ ὄντι, συγκροτηθείσης περὶ Τάναγραν μάχης φονικῆς, οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνος, οὔτι-

τῷ περιφρήμῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὰς παρῃμονάς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης, ἀφοῦ ἀντιπαρέθεσε τὰς δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ παρέστησε τοὺτους ἰσχυροτέρους, καθὼ θαλασσοκράτορας, « μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος, » ἀνέκραζε· « Σκέψασθε δὲ, εἰ γὰρ ἡμεῖς νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν; » Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τέλους δὲν ἦσαν νησιῶται, ὁ Περικλῆς ἐσκέφθη πῶς ἡδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μέχρι τινὸς τὴν φυσικὴν ταύτην ἑλλειψιν καὶ ἐπενόησε νὰ ἀπονησώσῃ τοῦλάχιστον τὴν πρωτεύουσαν, δηλαδὴ νὰ ἐνώσῃ τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν θάλασσαν τοιοῦτοτρόπως ὥστε ὅσῳ ἀπίθανος ἦτο τῶν λιμένων ἢ ἄλωσις, τόσῳ ἀπίθανος νὰ ἦναι καὶ ἡ ἄλωσις τοῦ ἄστεος. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατεσκεύασε τὰ λεγόμενα μακρὰ τεῖχη, ὃ ἐστὶν ἐν τεῖχος ἔχον μὲν μῆκος 40 σταδίων, συνδέον δὲ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηναίων μὲ τὸ τοῦ Πειραιῶς φρούριον, καὶ ἐν ἑτέρῳ τεῖχος, ἔχον μὲν μῆκος 35 σταδίων, συνδέον δὲ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸ Φάληρον. Τὰ μακρὰ ταῦτα τεῖχη εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξασφαλίζωσιν εὐρύτατον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης χώρον, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς ἄλλης Ἀττικῆς, ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἡδύναντο νὰ εὐρίσκωσιν ἀνέτως ἄσυλον, οὐ μόνον δι' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν. Τὸ γιγάντειον τοῦτο ἐπινόημα τοῦ Περικλέους, ἀντιπαρβαλλόμενον πρὸς τὰ μεγάλα πολεμικὰ τοῦ Κίμωνος κατορθώματα, συντελεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὸ νὰ κατὰδείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ὁ Κίμων ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ Περικλῆς, πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμύνης.

Ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμχθον τὸ νέον τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Ἀθηναίων, ἐξύπνησαν τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ληθάργου αὐτῶν. Ἄν καὶ δὲν εἶχον ἔτι καθυποτάξει τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἰλωτας, ἐνόμισαν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δώσωσιν ἡδὴ σημεῖον ζωῆς· καὶ συγκροτήσαντες στρατὸν 1500 ἰδίων ὀπλιτῶν καὶ μυρίων συμμαχῶν, ἐξῆλθον, περὶ τὸ 456 ἔτος, τῆς Πελοποννήσου, ἡγουμένου τοῦ Νικομήδους, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλειστοάνακτα. Πρόφασις τῆς ἐξόδου ἦτο νὰ βοηθήσωσι τοὺς κατοίκους τῆς μικρᾶς χώρας Δωρίδος, καθ' ὧν εἶχον ἐπιτεθῇ πρὸ μικροῦ οἱ Φωκεῖς· ὑποχωρησάντων δὲ ἀμέσως τῶν Φωκέων, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων ἐτράπη εἰς ἔργον ἕτερον, ἐπὶ τῷ

νες ἐκράτησαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ καὶ ἔθεσαν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει ἣν ἔμελλεν ἐκεῖνος νὰ καταλάβῃ, τοσοῦτον ἐκθύμως ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν πολεμίων, ὥστε ἔπесον ἐξ αὐτῶν ἑκατόν. Ἀφειδῶς δ' ἐξέβηκεν ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων καὶ ὁ Περικλῆς, μετὰ τῶν ὀπλιτῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς Ἀκαμαντίδος. Καὶ ἐνικήθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, ἰδίως διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν Θεσσαλῶν ἱππέων, οἵτινες, ἀκμάζοντος τοῦ ἀγῶνος, ἠτουμόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· οὐδὲν ἤττον, οὗτοι πεισθέντες ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μεθ' ὧν εἶχον συνεννοηθῇ οὔτε πολλοὶ ἦσαν, οὔτε ἰσχυροὶ, δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλ' ἐξεναντίας ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέδειξαν ὅτι ὅχι μόνον δὲν ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τῆς ἥττης, ἀλλ' ἠντλησαν ἐν αὐτῇ νέας ἀφορμὰς δυνάμεων. Πρὸ πάντων ἔκλινον ἤδη τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς ἀπαρμιλλοῦ ἀρετῆς τοῦ Κίμωνος καὶ ἔσπευσαν νὰ καταργήσωσι τὸ περὶ ὀστρακισμοῦ αὐτοῦ ψήφισμα, τοῦ Περικλέους ὑποβαλόντος τὴν περὶ τούτου πρότασιν. «Οὔτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν αἱ διαφοραὶ, μέτριοι δ' οἱ θυμοί, καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον· ἡ δὲ φιλοτιμία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν παθῶν, τοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς,» λέγει κάλλιστα ὁ Πλούταρχος, διηγούμενος ἐν βίῳ Κίμωνος τὰ περὶ τῆς ἀνακλήσεως αὐτοῦ ταύτης ἐκ τῆς ἐξορίας. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης διαλλαγῆς τῶν δύο ἐπιφανεστάτων αὐτῶν ἀνδρῶν, παραδόξως ἐπιρρωσθέντες οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνέβαλον αὐθις εἰς Βοιωτίαν, Μυρωνίδου στρατηγούντος, ἐξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Τανάγρα μάχην. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη ἀπέλθει, ἡ δ' ἀντεπεξεληθοῦσα δύναμις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Βοιωτῶν ἐνικήθη κατὰ κράτος ἐν Οἰνοφύτοις· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν κύριοι τῶν τε Θηβῶν καὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀνέτρεψαν τὰ προενεργηθέντα ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἐσύστησαν ἀπανταχοῦ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐξώρισαν τοὺς φίλους τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἀριστοκρατικούς. Καὶ δὲν προσεκτήσαντο τότε τὴν Βοιωτίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ ἡ Φωκίς καὶ ἡ Λοκρὶς ἀλληλοδιαδόχως κατετάχθησαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν συμμάχων αὐτῶν.

Τὰς κατακτήσεις ταύτας ἐπέσπεψε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 455 ἡ τε συμπλήρωσις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης κατατρόπωσις. Ἡ νῆσος αὕτη ἠναγκάσθη νὰ καταλύσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ναῦς καὶ νὰ συνομολογήσῃ τὴν εἰς αὐτοὺς πλη-

ρωμὴν τακτικοῦ ἑτησίου φόρου. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Τολμίδης ὁ Τολμαίου, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον, ἐνέπρησε τοὺς λιμένας τῶν Λακεδαιμονίων Μεθώνην καὶ Γύθειον, ἐκυρίευσε τὴν Χαλκίδα, Κορινθίων πόλιν, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον, τὴν εἰς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας ἀνήκουσαν, καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν, οὐ μόνον τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἀλλὰ καὶ τινὰς ἀχαϊκάς πόλεις. Τὴν ἀδιάκοπον ταύτην τῶν θριάμβων σειρὰν, διέκοπτον ἐνίοτε ἀτυχήματα τινά. Κατὰ τὸ 454 ἔτος ὁ Περικλῆς, ὅστις σπανίως ἠυδοκίμει περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, οὔτε τὴν Ἀκαρνανίαν ἠδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ, οὔτε τοὺς ἀποστάντας Θεσσαλοὺς νὰ ἀνακτήσῃ· καὶ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ ἐξαεταῖς ἐν Αἰγύπτῳ ἀγῶνας κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τοῦ 460—455, ὑπέστησαν αὐτόθι φθορὰν ὀλοσχερῇ, ἀπέβαλον ἕνα τῶν μεγίστων στόλων ἐξ ὧν συνεκρότησαν ποτὲ καὶ εἶδον τὴν χώραν ἐκείνην περιπεσοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὖθις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κίμων ἐξεδίκησε τὴν συμφορὰν ταύτην. Ἄγων τριήρεις διακοσίας Ἀθηναίων καὶ συμμάχων, ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ φίλτατον τῆς νίκης τέκνον, ἔπλευσεν ἐπὶ Κύπρον καὶ πολιορκήσας τὸ Κίτιον, ἐξέπεμψεν 60 τριήρεις πάλιν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐξηκολούθει ἔτι ἀνθιστάμενος, ἐν τοῖς ἔλεσιν, εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπιχώριός τις ἡγεμῶν, ὀνόματι Ἀμυρταῖος. Ναὶ μὲν ἐπὶ τῆς πολιορκίας ταύτης τοῦ Κιτίου ἀπεβίωσεν ὁ Κίμων, περὶ τὸ 449 ἔτος· ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς φιλοτιμίας, τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τὸ ὅποιον εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν, ὥστε καὶ ἀποθανόντος αὐτοῦ ὁ στόλος ἐκεῖνος, ἐκπλεύσας ἀπὸ Κιτίου καὶ ἀπαντήσας περὶ Σαλαμίνα τὴν ἐν Κύπρῳ τὸν στόλον τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Κιλικίων, πρῶτον μὲν κατεναυμάχησεν αὐτοὺς, ἔπειτα δὲ καταδιώξας τοὺς εἰς τὴν νῆσον καταφυγόντας, καὶ πεζομαχήσας, ἐνίκησε πάλιν περιφανῶς. Μεθ' ὃ οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀνακαλέσαντες τὰς εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθείσας 60 τριήρεις, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν κατέπαυσαν πᾶσαν κατὰ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ συνθήκη εἰρήνης συνωμολογήθη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων, εἰς Σοῦσα, διὰ πρέσβειων Ἀθηναίων, ἐπὶ τούτῳ μεταβάντων εἰς τὴν πρωτεύουσιν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἰππονίκου,

ἀνὴρ ἐπιφανέστατος. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην, ὁ μὲν Ἀρταξέρξης ὑπέσχετο δύο τινά· πρῶτον, νὰ ἀφήσῃ αὐτονόμους, ἀνενοχλήτους καὶ ἀφορολογήτους τοὺς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας, μὴ ἐκπέμπων ποτὲ στρατεύματα ἐπὶ τὴν παραλίαν ταύτην, ἐντὸς ὠρισμένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως· δεύτερον, νὰ μὴ ἐκπέμπῃ νῆας μακρὰς ἤτοι πολεμικὰ πλοῖα, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς ἐν τῷ παμφυλιακῷ κόλπῳ Φασήλιδος ἢ, κατ' ἄλλους, τῶν δυτικώτερόν τι ταύτης, ἐκεῖ που παρακειμένων, τριῶν νησιδίων, τῶν καλουμένων Χελιδονίων, οὔτε ἐντὸς τῶν Κυανέων πετρῶν ἢ νήσων, τῶν καὶ Συμπληγάδων (σελ. 35) καλουμένων, κειμένων δὲ εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον ἐκβολὰς τοῦ θρηακικοῦ βορπόρου. Ἀντὶ δὲ τούτων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀρταξέρξην τὴν ἀδιακώλυτον κατοχὴν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖ κατήντησεν ὁ μέγας βασιλεὺς, ὁ πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐξαποστείλας κήρυκας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀπαιτήσῃ γῆν καὶ ὕδωρ, παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, μάλιστα δὲ νεώτεροι πολλοὶ ἠμφισβήτησαν τὴν ὑπαρξίν τῆς συνθήκης ταύτης. Τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν εἶναι, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει αὐτὴν, μνημονευομένην μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων· καὶ τούτων εἰς πολλὰ περὶ αὐτῆς ἀντιφασκόντων. Ἄλλ' ἔτεροι παρατηροῦσιν ὀρθῶς, ὅτι ἂν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρῃ τὴν συνθήκην, δὲν λέγει ὁμῶς καὶ τι τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναιροῦν τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Ἐξεναντίας ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συνάγεται ἅ. ὅτι μετὰ τὰς προμνημονευθείσας περὶ Κύπρον νίκας ἔπαυσαν πᾶσαι αἱ ἄμεσοι ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων, οἵτινες οὔτε τὴν νῆσον ἐκείνην φαίνονται ἀπαιτοῦντες, οὔτε πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀμυρταῖον πέμποντες ἐπικουρίαν τινά· ὅ. ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν, ἡττηθέντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις, ἀνεμίχθησαν πάλιν οἱ Πέρσαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἤτοι μέχρι τοῦ 412 π. Χ., οἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Πέρσαι σατράπαι οὐδένα φόρον εἰσέπραττον παρὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, οὐδὲ φαίνονται περσικὰ πλοῖα ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου. Ὡστε εἰμπορεῖ μὲν νὰ ἀμφισβητηθῇ ἂν ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ῥητὴ συνθήκη, ὅτι ὁμῶς τὰ πράγματα εἶχον ὅπως λέγονται διὰ τῆς συνθήκης διατυπωθέντα, εἶναι ἀναμφίβολον. Καὶ ἀναμφίβολον ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ θριαμβικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ Κίμωνος. Διὸ, καὶ τοι ἀποθανόντος αὐτοῦ πρὸ τῆς τε-

λευταίας περὶ Κύπρον νίκης, μεθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἱστορία προσ-
ηγόρευεν αὐτὴν ἀνέκαθεν Κιμώνειον, ὡς ἂν διεπράχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκεῖνου
τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης
π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατηνάγκασαν μόνον τοὺς
Πέρσας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χω-
ρῶν· ἐπέτυχον τότε καὶ ἕτερόν τι, θαυμαστότερόν τι ἴσως, ἀπήρτισαν
ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου κράτος μέγα, κινούμενον καὶ καθοδηγού-
μενον ὑπὸ θελήσεως μιᾶς, ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκπορευομένης·
κράτος τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχεν ἡμῖν ἡ προηγουμένη ἐλ-
ληνικὴ ἱστορία, καθ' ἣν ἐβλέπομεν τὸ ἔθνος διαμεμερισμένον εἰς ἀπει-
ραρίθμους αὐτοκεφάλους πολιτείας. Τότε τρώντι πᾶσαι αἱ χώραι, αἰ-
τινες πρὸ τριάκοντα ἐτῶν εἶχον σχηματίσει τὴν ἐν Δήλῳ ναυτικὴν συμ-
μαχίαν, ὑπέκυψαν, διὰ τῶν βαθμιαίων τῆς τύχης αὐτῶν μεταβολῶν,
ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, εἰς τὴν ἐντελῇ κυριαρχίαν τῶν
Ἀθηναίων· μόναι αἱ νῆσοι Χίος, Λέσβος καὶ Σάμος παρέμειναν σύμ-
μαχοι αὐτῶν οἷα ἦσαν ἐξ ἀρχῆς· ἀλλὰ τὸ ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθή-
νας, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσιζε μόνη τοῦ
λοιποῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ δυνάμεων.
Πρὸς τούτοις, τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο κράτος ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ μέγα μέρος
τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιλαβὼν ἐσχάτως τὰ Μέγαρα, τὴν Βοιω-
τίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα. Αὕτῃ ἡ Σπάρτη, καίτοι τελευ-
ταῖον καταβαλοῦσα περὶ τὸ 455 τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἰλωτας ἢ Μεσσηνίους,
οὐδὲν ἐπεχειρεῖ κατὰ τῆς παντοδυναμίας καὶ εὐτυχίας αὐτῆς ἀντιζήλου·
καὶ περὶ τὸ 450 ἔτος συνωμολόγησε μάλιστα πρὸς αὐτὴν ἐπίσημον
συνθήκην εἰρήνης. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ στιγμή καθ' ἣν ἡ τῶν Ἀθηναίων
ἡγεμονία ἔφθασεν εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς.

Ἀλλὰ τῆς ἀκμῆς ταύτης ἠθέλομεν λάβει ἀτελῆ ἔννοιαν, ἔὰν, περιο-
ρισθέντες εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε διαγραφεῖσαν ἐξωτερικὴν τῆς ἡγεμονίας
τῶν Ἀθηναίων διαμόρφωσιν, δὲν ἐρρίπτομεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὴν
ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα θέλομεν
εὔρει πρωταγωνιστοῦντα τὸν Περικλέα, ὅπως εἶδομεν διέποντα τὰ ἐξω-
τερικὰ πράγματα τὸν Κίμωνα. Ὅχι ὅτι ὁ Περικλῆς ἔπραττε τὰ πάντα
μόνος· ἐξεναντίας εἶχε συνεργούς πολλούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν

Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, ὅστις, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ σταδίου τοῦ Περικλέους, ἦτοι μέχρι τοῦ 457 ἔτους, φαίνεται ἰσχύσας, ὡς ἀρχηγός τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ αὐτοῦ τοῦ Περικλέους πλειότερον. Τότε, δολοφονηθέντος τοῦ Ἐφιάλτου ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἔμεινεν ὁ Περικλῆς πρωτεύων σύμβουλος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἡ, ὡς ἠθέλωμεν εἰπεῖ σήμερον, πρωθυπουργός. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν, δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ὅσα ἐγένοντο πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων, ἐγένοντο ἐπὶ τῇ προτάσει ἢ καὶ ἀπλῶς τῇ συναινέσει τοῦ Περικλέους· ἴσως περὶ τινα οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέβαινον περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς ὃ ἤθελε νὰ σταθῇ ὁ ἀρχηγός των, ἀπεδόθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πρωτεύοντα τῆς πόλεως ἄνδρα. Καὶ ἤδη ἐκθέτομεν ἐν κεφαλαίῳ τοὺς γενομένους περὶ τοὺς χρόνους τούτους νεωτερισμούς.

Τότε πρῶτον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰσέχθη ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογή, ἀντὶ τῆς πρότερον ἐπικρατούσης χειροτονίας, τῶν ἀρχόντων καὶ ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, πλὴν τῶν στρατηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας προχειριζόμενοι. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 286 καὶ ἐπ.), ἦτο νὰ ἔχῃ πᾶς πολίτης ἐπιζητῶν τὴν ἀρχὴν ἴσην πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε πλούσιος ἦτο, εἴτε πένης. Τότε βεβαίως ἀφηρέθη ἀπὸ τε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ τὸν ἄρειον πάγον, πᾶσα ἡ δικαστικὴ ἀρμοδιότης ἣν πρότερον εἶχον, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ νὰ ἐπιβάλλωσι μικρὰς τινας χρηματικὰς ποινάς· ἀπεδόθη δὲ ἡ διαδικασία ἐκείνη, ἡ τε ἀστικὴ καὶ ἡ ποινικὴ, εἰς τὰ πολυαρίθμα δικαστηρια τῶν ἐνόρκων, τῶν καλουμένων ἡλιαστῶν, ἀπὸ τοῦ ἁλῖα, ἁλίζομαι, συνάθροισις, ἀγορά, συναθροίζομαι· ὁ δικαστικὸς οὗτος σύλλογος ἐλέγετο ἡλιαία καὶ συνεκροτεῖτο ὡς ἐξῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος 6000 ἀνδρῶν, οἵτινες, ὀρκισθέντες, διηροῦντο εἰς 10 δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χρεουσῶν θέσεων. Ἐκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων ἀντὶ νὰ ἀποφασίσῃ αὐτός, ὡς ἄλλοτε, περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῇ τὸ ὀρκωτικὸν δικαστήριον, ὃ ἐστὶ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προαναφερθέντων πολυαρίθμων δικαστηρίων, πᾶσαν κατηγορίαν συνεπαγομένην ποινὴν μεγαλητέραν τοῦ μικροῦ προστίμου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἠδύνατο οἰκοθεῖν νὰ ἐπιψηφίσῃ. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν 10 δικαστηρίων ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία,

ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδείς ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δίκην. Ὁ ἄρχων προέδρευε τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑπέβαλλεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως, ἐτι δὲ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ μεθ' ὃ ἡκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὅμοιως καὶ αἱ ἀστικαὶ, αἱ περὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἀφηρεύθησαν ἤδη ἀπὸ αὐτῶν καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν, τὰ ἀπλῶς προεδρευόμενα ὑπὸ ἐνὸς τῶν ἀρχόντων.

Τελευταῖον τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔλαβον καὶ ἄλλην τινὰ σπουδαιότητα ἀρμοδιότητα. Πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν ὑπηκόων πόλεων διενέξεις, πᾶσαι αἱ διενέξεις ὅσας πολῖται μιᾶς τῶν πόλεων τούτων εἶχον καθ' ἑτέρας πόλεως, καὶ αἱ κυριώταται δίκαι αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τοιούτων πόλεων, ἰδίως δὲ πᾶσαι αἱ συνεπαγόμεναι ποινὴν θανάτου, ἐκρίνοντο ἤδη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυμελῶν δικαστηρίων. Τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην ἐνήργει κατ' ἀρχὰς ἡ ἐν Δῆλφῳ σύνοδος· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς, κατηργήθη μὲν ἡ σύνοδος ἐκείνη, ἅπαντα δὲ ἡ κυριαρχικὴ αὐτῆς ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, καθυπεβλήθησαν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δίκαι εἰς τὴν ἡλιαίαν· ὥστε ἡ ἡλιαία, ὃ ἐστὶν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφάσιζεν ἕκτοτε ἀπολύτως ὅχι μόνον περὶ τῶν κοινῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων τῶν ὑπηκόων.

Ἡ ἡλιαία ὑπῆρχε μὲν καὶ πρὸ τοῦ Περικλέους, δικάζουσα τοὺς ὑπευθύνους ἄρχοντας καὶ ἄλλας δημοσίας κατηγορίας· ἴσως δ' ἐκληροῦντο καὶ πρότερον ἐξ αὐτῆς εἰδικὰ τμήματα ἐπιτετραμμένα ἰδίας τινὰς κρίσεις. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ εἰς τμήματα διαίρεσις καὶ ἡ διαρκὴς ἐνέργεια τῶν πολυαριθμῶν τούτων δικαστηρίων, δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ὠρίσθη καὶ ὁ λεγόμενος δικαστικός μισθός, ὃ ἐστὶν ὠρίσθη ὅτι ἕκαστος πολίτης, δι' ἐκάστην ἡμέραν καθ' ἣν ἐξεπλήρου τὰ δικαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ἀντιμισθίαν τριῶν ὀβολῶν ἥτοι ἡμισείας δραχμῆς. Τινὲς εἶπον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ ἀντιμισθία αὕτη ἦτο ἐνὸς ὀβολοῦ καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτριπλασιάσθη· ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐτάχθη εἰς τρεῖς ὀβολούς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰσέχθη καὶ ὁ ἐκκλησιαστικός μισθός, ἥτοι ὁ ἡμερήσιος μισθός ὃν ἐλάμβανεν ἕκαστος πολίτης ἅμα εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὁ μισθός οὗτος, ὃν ἡδύναντο νὰ λαμβάνωσι καθ' ἐκάστην συνεδρίαν τῆς ἐκκλησίας, 6 ἕως 8000 ἐκκλησιασταί,

ἦτο τῳόντι κατ' ἀρχὰς ἐνὸς ὀβολοῦ καὶ δὲν ἐτριπλασιάσθη εἰμὴ μετέπειτα. Τότε ὁμοίως ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντας πολίτας, οἵτινες πρότερον ἐξεπλήρουν ἀμισθὶ τὸ καθήκον τοῦτο. Ὁ ὀπλίτης ἐλάμβανε μισθὸν ἡμερήσιον δύο ὀβολῶν, καὶ ἄλλα τόσα διὰ τὴν διατροφήν αὐτοῦ· ὁ ἄξιωματικὸς διπλάσια τούτων, καὶ ὁ ἵππεὺς, τριπλάσια. Τελευταῖον ἀναφέρεται καὶ βουλευτικὸς μισθὸς, ὃ ἐστὶν ὁ εἰς τοὺς βουλευτὰς διδόμενος, ὅστις συνεποσοῦτο εἰς δραχμὴν μίαν καθ' ἐκάστην ἡμέραν.

Ἡ πολιτεία ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλας ταύτας τὰς μισθοδοσίας, διότι ἂν καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν εἶναι γνωστὸν, ἤξεύρομεν ὅμως ὅτι μόνος ὁ συμμαχικὸς φόρος ὅστις συνεποσοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰς 460 τάλαντα κατ' ἔτος, ἀνεβιβάσθη βραδύτερον εἰς 600 καὶ ἐπὶ τέλους ἀπετέλεσεν, ὡς λέγεται, 1000 τάλαντα, ἂν ὅχι πλείότερα. Ἐκ πρώτης ὀψεως τὰ 1000 τάλαντα, ἥτοι δραχμαὶ 6,000,000, δὲν φαίνονται πολλὰ· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμῆσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τούτου πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ποσὸν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἢ σήμερον, ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο πολὺ μεγαλητέρα καὶ ὀρίζεται εἰς τὸ ἑξαπλάσιον ἢ καὶ ὀκταπλάσιον τῆς σημερινῆς· ὃ ἐστὶ τότε ἠδυνάτο τις νὰ ἀγοράσῃ διὰ μιᾶς δραχμῆς, ὅ,τι σήμερον ἀγοράζει διὰ 6 ἢ 8· ὥστε τὰ 6 ἐκεῖνα ἑκατομύρια δραχμῶν ἰσοδυναμοῦν πρὸς 36 ἢ καὶ 48,000,000 περίπου σημερινῶν. Καὶ ἀποδείξῃς τρανωτάτῃ τοῦ πόσον μέγα ἦτο τὸ ποσὸν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηνῶν κράτους, εἶναι, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐπῆρκεσαν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς πολιτείας, καὶ, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ἐκόσμησαν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποταμιεύσωσιν ἐπὶ Περικλέους, ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν, 8000 τάλαντα, ἥτοι 48,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σήμερον κατωτέρα τῶν 300,000,000.

Ἐψηφίσθησαν δὲ αἱ προαναφερθεῖσαι διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δύνανται, καθ' ἃ προείπομεν, ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ πενέστεροι, νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν

ἡ σημερινὴν πολιτείαν. Αἱ μὲν ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἦσαν τόσον μικραὶ, ὥστε καὶ δι' εὐαρίθμων πολιτῶν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διοικηθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσιν· αἱ δὲ νεώτεραι πάλιν εἰσὶ συνήθως τόσον μεγάλαι, ὥστε καὶ ἂν πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν μείνωσιν ἀμέτοχοι τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἐξαρκουῶσιν εἰς πλήρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν. Τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε μὲν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἥτοι, ὡς εἰκάζεται, ὀκτὼ ἕως δέκα ἑκατομμύρια ψυχῶν, ἀλλ' ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦτο δὲν συνετέλει ἐξίσου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυναν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων ἦσαν δοῦλοι, δηλαδὴ ἄνθρωποι ἐστερημένοι παντὸς δικαιώματος καὶ πάσης εἰς τὰ κοινὰ μετοχῆς. Ὑπῆρχον μάλιστα χῶραί τινες εἰς τὰς ὁποίας οἱ δοῦλοι ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν ἐλευθέρων, καθὼς λ. χ. ἐν τῇ κυρίως Ἀττικῇ, ὅπου ἐπὶ πεντακοσίων χιλιάδων ψυχῶν, λέγεται ὅτι τετρακόσαι χιλιάδες ἦσαν δοῦλοι. Ἐν γένει ὁμῶς κατὰ μέσον ὅρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ δοῦλοι ἀπετέλουν τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων. Τοῦτο λοιπὸν συνέβαινε καὶ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιλιπόμενοι ἐλεύθεροι δὲν ἦσαν ἅπαντες πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πολυαρίθμων ὑπηκόων καὶ συμμάχων πόλεων ἦσαν πολῖται ἕκαστος τῆς ἰδίας πόλεως, ὅχι πολῖται τοῦ ὅλου κράτους τῶν Ἀθηναίων· καὶ οὐ μόνον οὐδὲν εἶχον συμφέρον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι κατήντησαν καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸ νὰ διάκηνται. Ἡ ὑπαρξὶς λοιπὸν τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἥτοι ἀπὸ 120 ἢ 130,000 ψυχῶν, ἀνδρῶν δὲ τὸ πολὺ 30,000· διὸ ἂν καὶ ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀνδρῶν πολλοὶ, ἀπασχολούμενοι εἰς ἴδια ἔργα, παρημέλουν τὰ κοινὰ, ἢ συντήρησις τοῦ κράτους ἥτις μετὰ κόπου κατωρθοῦτο καὶ δι' αὐτῆς τῆς κοινῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐνεργείας ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἥθειεν ἀποβῆ ἀδύνατος. Ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἦτο μετὰ τὰς Ἀθήνας τὸ μεγαλύτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κράτος, ἡ κοινὴ ἐνεργεια ἐπετυγχάνετο διὰ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, οἱ Σπαρτιαῖται οὐδὲν μετῆρχοντο ἰδίων ἐπάγγελμα, ἀρκούμενοι δὲ εἰς λιτοτάτην δίαιταν, διῆγον ἅπαντα τὸν βίον ὡς τακτικοὶ τῆς πολιτείας στρατιῶται. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνατροφή καὶ οἱ νόμοι δὲν ἀπηγόρευον τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τέχνην, τὴν παιδείαν· ἐξεναντίας παρώτρυνον τοὺς πολίτας πάσῃ

δυνάμει πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλητέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, ὥς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι, μάλιστα οἱ πενέστεροι αὐτῶν, ἀπετρέποντο φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ἐπρεπεν ἄρα νὰ εὑρεθῇ τρόπος ἐπιτήδειος νὰ συμπυκνώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῶν περὶ τὴν πολιτείαν· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Περικλῆς. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἴσως ἐντελῶς ἀδύνατος. Ὅπωςδὲποτε τινὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐνεργηθέντων ἦσαν μὲν, ὥς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἶδει, σοφώτατα ἐπινενοημένα, ἀλλὰ αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίαι περὶ ὧν ἰδίως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἐπήγαγον ἀποτελέσματα ὀλέθρια.

Τῶντοι αἱ μισθοδοσίαι αὗται ἦσαν μὲν μικραὶ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπῆρ-
κουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς τὴν διατροφήν τοῦ μισθοδοτουμένου. Εἰς τὰς Ἀθήνας τότε λέγεται ὅτι μία οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ οἰκονομηθῇ διὰ 500—600 δραχμῶν κατ' ἔτος· ὥστε ὁ ἱππεὺς, ὁ μισθοδοτούμενος δύο δραχμὰς τὴν ἡμέραν, ἐλάμβανε μόνος αὐτὸς πλείονερα παρ' ὅσα ἀπητοῦντο εἰς ὁλόκληρον οἰκογένειαν. Οἱ ἄλλοι μισθοὶ ἦσαν μικρότεροι, ἀλλὰ πάντοτε ὅπωςοῦν ἱκανοί· καὶ ἔπειτα πολλοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἠδύναντο νὰ ἦναι ἄλλος βουλευτὴς, ἄλλος ἡλιαστής, ἄλλος στρατιωτικὸς, λαμβάνοντες οὕτω διαφόρους μισθοὺς. Ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ πένητες ὠρμησαν ἐπὶ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἐφάνη ἐπιτυγχανόμενος, τοσοῦτ' ἄλλο ὅσ' ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ, διὰ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἄλλην τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνάγκην.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε θαυμασίως ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ ποίησις, ἥ τε τραγικὴ καὶ ἡ κωμικὴ, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη, διότι ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀρχαίων κωμικῶν, ὁ Ἀριστοφάνης, ἀνήκει εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ δὲ τραγικὸν δρᾶμα ἤρξατο παράγον τὰ κάλλιστα ἀριστοτεχνήματα ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου, διαδεχόμενον τὰ ἄνθη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δι' ὧν ἰδίως εἶχε κοσμηθῇ ἡ προηγουμένη περίοδος, καθὼς πάλιν ἡ λυρικὴ ποίησις διεδέξατο τὴν ἐπικὴν, τὴν ἀπαθανατίσασαν τοὺς ἡρώ-
κους χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ δημιουργὸς τοῦ τραγικοῦ δράματος, ἡ τοῦλάχιστον ὁ πρῶτος ποιητὴς δι' οὗ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀπέβη ἐνδοξον, ἡγωνίσθη, ὥς εἶδομεν, καὶ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Σαλαμῖνι· ἐκ δὲ τῶν δύο ἀειμνήστων αὐτοῦ διαδόχων, ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐνίκησε κατὰ πρῶτον

τὸν Αἰσχύλον περὶ τὸ 470 π. Χ., ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δράμα ἐν ἔτει 455. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ἔργων τῶν ποιητῶν τούτων δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγα, ἀρκοῦντα ὅμως ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος. Οἱ δὲ δραματουργοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τότε διαπρέψαντες· πολλοὺς καὶ ἄλλους ἔσχον συναγωνιστὰς, ὧν τὰ ὀνόματα, κατὰ δυστυχίαν τὰ ὀνόματα μόνα, διεσώθησαν, καὶ οἵτινες ἐνίοτε ἀνεδείχθησαν ἀνώτεροι ἐκείνων. Ὁ Φιλοκλῆς λ. χ., ἀνταγωνισθεὶς πρὸς τὸν «Οιδίπουν τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους, ἔλαβεν αὐτὸς τὸ ἀριστεῖον· καὶ τὸν Εὐριπίδην δ' ἐνίκησαν Εὐφορίων, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ὁ Ξενοκλῆς, καὶ ὁ Νικόμαχος· ἐτι δὲ ἀναφέρονται ὁ Νεόφρων, ὁ Ἀχαιοὺς, ὁ Ἴων, ὁ Ἀγάθων, πλείστοι ἄλλοι. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὅχι μόνον εἰς ποίαν ἀκμὴν εἶχε φθάσει τὸ ἑλληνικὸν δράμα, ἀλλὰ καὶ πόσῃ ζωηρὰν ἀνάγκην τοῦ κοινοῦ ἐθερέπευσε· διότι ἄλλως ἦθελεν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη συναγωνιστῶν συρροή. Κατ' ἀρχὰς ἡ εἰσόδος εἰς τὸ θέατρον ἐπετρέπετο δωρεάν· ἀφ' ἧς ὅμως ἡ ὑπερβολικὴ εἰς αὐτὸ ἀνθρώπων ἐπισώρευσις ἐπέφερε πολλὴν στενοχωρίαν καὶ ἀταξίαν, ἀπητήθη πληρωμὴ, ἐπειδὴ δὲ οἱ πενέστεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ πληρώσωσι τὴν τιμὴν ταύτην, ἐστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης εἰς πάντα Ἀθηναῖον εὐχαριστήσεως, ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν νόμου περὶ τῶν λεγομένων θεωρικῶν χρημάτων· δηλαδὴ νόμου δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ εἰσιτήριον αὐτοῦ. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐργολάβων εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ τῶν θεάτρων συντήρησις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου αὕτη χορηγία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ θεάτρα, ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας πανηγύρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν ἑορτῶν, καὶ παρείχετο οὕτω εἰς αὐτοὺς ὁ τρόπος τοῦ ἄγειν τὸν βίον εὐδαιμόνως.

Ταῦτα ὅμως πάντα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι, τοῦ καιροῦ προϊόντος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν ἀργίαν τοῦ πλήθους, καὶ νὰ συνειθίσωσιν αὐτὸ νὰ ζῇ, οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων κόπων, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν κατεστράφησαν κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς φιλοπονίας, καὶ ὑπὸ τῆς φιλοτιμίας ἦν ἔχει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ· ἐπῆλθον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἕτερα οὐδὲν ἥττον· δεινὰ ἐπακόλουθα. Ναὶ μὲν αἱ μισθοδοσίαι τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπήρουν

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πενήτων· ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔμενον πάντοτε πένητες, ἐνῶ οἱ εὐπορώτεροι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἠύξησαν πολὺ τὰς περιουσίας αὐτῶν, διὰ τῆς θαυμασίως προαχθείσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας τῆς πόλεως. Ἐπὶ Σόλωνος περιουσία ἐπὶ τὰ ταλάντων, ἥτοι 42,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σημερινὴ ἀξία ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ πρὸς 250,000 τοῦλάχιστον, ἔθεωρεῖτο ὡς μία τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις, ἐνῶ ἤδη ὑπῆρχον ἐνταῦθα ἄνθρωποι, οἵοι ὁ Νικίας, ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐκτήσαντο ἢ ἐκληρονόμησαν 100 καὶ πλείοτερα τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τέσσαρα περὶ τοῦ ἑκατομμύριου σημερινῶν δραχμῶν· διὸ μεγίστη προέκυψεν ἀνισότης περιουσιῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ πενέστεροι ἀπέβαινον πολλάκις ὄργανα τυφλὰ τῶν πλουσιωτέρων. Ἀφ' ἑτέρου ἅμα τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καταλνόμενον, ἅμα ἔπαυσαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ συμμαχικοὶ φόροι, ἅμα ἐνὶ λόγῳ ἡλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν συντήρησιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐφρόντιζε πρὸ πάντων νὰ πληρόνηται τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ καὶ τὰ θεωρικὰ χρήματα. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀχρεωθεῖς, καὶ ἐν τούτοις ὧν παντοδύναμος, ἐξετράπη εἰς πᾶσαν ἀφροσύνην, ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ δημαγωγῶν πλουσίων ἢ μὴ πλουσίων. Ἐκ δὲ τῆς συρροῆς ὅλων τούτων τῶν ἀτοπημάτων ἀναγκαιῶς ἐπεταχύνθη ἡ τοῦ κράτους καταστροφή.

Τούτου ἕνεκα εἵπομεν ὅτι αἱ μισθοδοτικαὶ τοῦ Περικλέους διατάξεις ὑπῆρξαν μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιστῇ ἡ παρακμὴ αὕτη, ὁ δὲ Περικλῆς ἐνήργησε, πλὴν τῶν προειρημένων, καὶ ἕτερα τινὰ συνετώτερα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν προέθετο ἐπιτηδειότερα, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασώσωσιν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἀπαράμικτον περιεποίησαν αὐτῇ κλέος.

Ἐτι πρὸ τοῦ Περικλέους, Ἀθηναῖοι πολῖται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς χώρας κατακτηθείσας ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνοντες κλήρους ἐκ τῶν κτημάτων ὅσα ἀφηρεῖθην ἀπὸ τῶν προτέρων τῶν χωρῶν τούτων κατοίκων. Οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς Ἀθηναῖοι κτηματῖαι ὠνομάζοντο κληρουχοὶ καὶ διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἀποίκων· διότι

αὶ ἀποικίαι, καθὼς εἶδομεν (σελ. 317), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβαινον πόλεις αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι, αὶ δὲ κληρουχίαι ἐξεναντίας ἐλογίζοντο ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς Ἀττικῆς· οἱ κληροῦχοι ἐξηκολούθουν ὄντες πολῖται Ἀθηναίων, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων, καὶ δυνάμενοι νὰ ἐνασκήσωσιν αὐτοῖσι ἅπαντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα. Τοιαῦται κληρουχίαι ἰδρύθησαν οὐκ ὀλίγαι, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἔκτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Χαλιίδα, καὶ εἰς τὰς νήσους Λῆμον, Ἰμβρον καὶ Σκυρον, αἵτινες καθ' ὅλοκληρίαν κατελήφθησαν ὑπὸ Ἀθηναίων κληροῦχων. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς ἐπολλαπλασίασε συστηματικῶς τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ταύτας ἀποκαταστάσεις· ἔπεμψε 500 πολίτας εἰς Νάξον, 250 εἰς Ἄνδρον, 1000 εἰς τὴν ἐν τῇ Θράκῃ χώραν τῶν Βισαλτῶν, 1000 εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον, 2000 εἰς κατὰληψιν τῆς χώρας τῶν ὅλως ἐξωσθέντων Ἰστιάων τῆς Εὐβοίας, 600 εἰς Σινώπην· βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης τῶν κληρουχιῶν ἀναπτύξεως ἦτο διπλοῦς· πρῶτον παρείχετο δι' αὐτῶν πόρος ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν, καὶ δεύτερον οἱ κληροῦχοι ἐχρησίμευον ὡς φρουραὶ ἔτοιμα νὰ περιστείλωσι τοὺς στασιάζοντας τυχόν ὑπηκόους καὶ συμμάχους· ὥστε αἱ κληρουχίαι συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς πένητας χρησίμους εἰς συντήρησιν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, μηδὲν ἔχουσιν τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας αὐτῶν.

Τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Περικλέους ἔργον, τὸ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κυρίως ὀφειλόμενον, εἶναι ὅτι ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ τοὺς πόρους τῶν πενήτων διὰ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῇ δημόσια κατασκευάσματα* διότι τότε, διὰ τῆς ὑπερτάτης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιμελείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐφορείαν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ Φειδίου, ὠκοδομήθησαν, ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Κοροΐβου, τοῦ Μνησικλέους καὶ ἄλλων, τὰ πλεῖστα τῶν λαμπρῶν ἀριστοτεχνημάτων, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα κινοῦσιν ἔτι τὸν θαυμασμὸν ἅπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ναοὶ, στοαί, ἀγοραὶ, θέατρα, γυμνάσια, κρῆναι, λουτρά. Ναὶ μὲν τὰ πλείωτερα τῶν κτιρίων τούτων δὲν ἀπετελέσθησαν εἰμὴ κατὰ τοὺς πρῶτους ἐνιαυτούς τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ἅπαντα ὑπῆρξαν ἄμεσον προϊόν τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὕρισκόμεθα· καὶ τούτου ἕνεκα

πρὸς τὸν πόλεμον. Ἡ δὲ ἀπάντησις ἦν ἔδωκε, κατὰ Πλούταρχον, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, ἐξηγεῖ θαυμασίως ἅπαντα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀνὴρ τὴν κατασκευὴν τῶν ποικίλων τούτων δημοσίων κτιρίων. «Ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτι χρημάτων μὲν οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν, καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππον, οὐ ναῦν, οὐχ ὀπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων· ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν, ἀνθ' ὧν λαμβάνουσι. Δεῖ δὲ, τῆς πόλεως κατασκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων αἰδίδος, εὐπορία δὲ γινομένων ἐτοίμη παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας φανείσης, καὶ ποικίλων χρεῶν, αἱ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ χεῖρα κινουσαι, σχεδὸν ὅλην ποιουσιν ἔμμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἅμα κοσμουμένην καὶ τρεφομένην. Τοῖς μὲν γὰρ ἡλικίαν ἔχουσι καὶ ῥώμην αἱ στρατεῖαι τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν εὐπορίας παρεῖχον· τὸν δ' ἀσύντακτον καὶ βάνανυσον ὄχλον, οὗτ' ἄμοιρον εἶναι λημμάτων βουλόμενος, οὔτε λαμβάνειν ἄργον καὶ σχολάζοντα, μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολὰς, καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων, ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἤττον τῶν πλεόντων, καὶ φρουρούντων, καὶ στρατευομένων, τὸ οἰκουροῦν ἔχη πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελεῖσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί· πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνήται κατὰ θάλατταν· οἱ δὲ κατὰ γῆν, ἀμαξοπηγοί, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστροφοί, καὶ λινουργοί, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοί, καὶ μεταλλεῖς· ἐκάστη δὲ τέχνη καθάπερ στρατηγός, ἴδιον στράτευμα τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν.»

Ὁ Περικλῆς λοιπὸν ῥητῶς ἔλεγεν, ὅτι ἐπεχείρησε τὰ δημόσια ταῦτα ἔργα κυρίως ἵνα ἀσχολήσῃ τὸν ἄργον ὄχλον καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν πόρον ζωῆς· καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ βούλευμα αὐτοῦ τοῦτο ἦτο

ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῶν. Τὸ νέον θέατρον τὸ καλούμενον μὲν Ὠδεῖον, προωρισμένον δὲ εἰς τὰς μουσικὰς καὶ θυμεικὰς θεὰς τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως· καὶ ὁ ἀμίμητος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καλούμενος Παρθενῶν, ὃν ἐκάλλυνον τὰ γλαφυρώτατα τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ἀγαλματοποιίας καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἠγέρθησαν μετὰ τοῦ 445 καὶ 437 πρὸ Χριστοῦ· τὰ δὲ μεγαλοπρεπῇ τῆς ἀκροπόλεως προπύλαια, μετὰ τοῦ 437 καὶ 431 πρὸ Χριστοῦ. Τότε ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Ἑρεχθείου, τὸ ὅποῖον εἶχε πυρποληθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου. Τότε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίνι πρὸς τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ, τοῦ ναοῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι. Τρία δὲ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ τρία ἔργα τῆς ὄντως θεοπνεύστου χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν· ἐν μέγῃ ἐξ ἐλέφαντος ἐν τῷ Παρθενῶνι· ἐν ἑτερον ἐκ χαλκοῦ, τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς προσαγορευόμενον, καθὼς ὑπὸ τῶν λημνίων Ἀθηναίων ἀνατεθὲν, τὸ ὅποῖον ὁ Παυσανίας λέγει « τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου θεὰς μάλιστα ἄξιον » καὶ τρίτον, τὸ πάντων μέγιστον, τὸ ὅποῖον ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης κατασκευασμένον καὶ ὀνομαζόμενον τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς, ἵστατο μετὰ τοῦ Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἦτο δὲ τοσοῦτον κολοσσιαῖον ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κρήνους τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ναυτίλους τοὺς ἀπὸ τοῦ πελάγους πρὸς τὸν Πειραιᾶ πλησιάζοντας. Δὲν ἐννοῦμεν βεβαίως νὰ σφετερισθῶμεν ὑπὲρ τοῦ Περικλέους ἅπασαν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς αἰμινήστους ἐκείνους τεχνίτας δόξαν· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῆς προστασίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ, δυσκόλως οὗτοι ἤθελον δυνηθῇ νὰ παρὰγάγῃσι τὰ ἔργα αὐτῶν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπῆρτησαν, κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμοὺς, δαπάνην τοῦλάχιστον 3,000 ταλάντων, ἥτοι 18,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν. Ὁ Περικλῆς δὲ εἶναι ὁ διενεργήσας τὴν ἐπιψήφισιν τῆς δαπάνης ταύτης. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ἠὲν ὑπόρει, ἔνεκα τῶν συμμαχικῶν φόρων· ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε καταπαύσει, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισε πολυειδῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν πόλιν νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς τινὰ τοῦλάχιστον τῶν περισσευμάτων ἐκείνων. Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Περικλῆς ἐλογίζετο ὡς κύριος τῶν κατασκευασμάτων τούτων δημιουργὸς, εἶναι ἡ γενομένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὡς καταχρυσοῦντος καὶ καλλωπίζοντος τὰς Ἀθήνας διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὅποια οἱ σύμμαχοι κατέβαλλον

ὅχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφοράς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προ-
 ἄγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ
 διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς
 καταγωγῆς κωλύεται τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν,
 εἰς ἣν εἶναι πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περὶ τε τὴν
 διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέ-
 σεις· δὲν ὀργίζομεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν
 ἡδονὴν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην, ἥτις, ἂν καὶ δὲν προ-
 ξενῇ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρά. Ἐνῶ δὲ οὕτω
 ἐπεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν, διὰ τὸν
 φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων, μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι
 κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων, καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυ-
 ροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνειδούς εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαί-
 νοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα
 ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς, διὰ τε τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος
 τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπείας τῶν
 ἰδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν, ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν
 ἀθυμίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης
 γῆς τὰ πάντα, ὥστε καρπούμεθα τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀγαθὰ οὐδὲν
 ἥττον ἢ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμι-
 κάς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαίρετως κατὰ τοῦτο, ὅτι
 ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς
 ξενηλασίας ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος, ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ, ὅτι
 δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθὲν, καὶ νὰ ὠφελῇθῃ ἐξ
 αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποιθήμεν οὐχὶ εἰς παρασκευάς τινας καὶ ἀπά-
 τας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ ἡ ἀνατροφή
 ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθύς ἐκ πρώτης νεό-
 τητος ἀγωνίζονται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν,
 ἡμεῖς, καὶ τοὶ ἀνειμένως διαιτῶμενοι, οὐδὲν ἥττον εἴμεθα πάντοτε ἐτοι-
 μοι νὰ ὀρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ πόλις ἡμῶν εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ὅσον καὶ
 ἐν τούτοις. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ
 μαλθακότητος· ἐπαρκοῦμεν δὲ εἰς ἐκάστην χρεῖαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ
 διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν,
 ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ

ἄριστα νενοημένον, διότι ἐνῶ συνετέλει εἰς τὸν πολυτελεῖ τῆς πόλεως καλλωπισμὸν, ἐνῶ ἐνεψύχου πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν βιομηχανίαν, ἐνῶ ἔτρεφε τὸ πλῆθος καὶ ἐκράτει αὐτὸ συμπεπυκνωμένον περὶ τὴν πόλιν, οὐδὲν εἶχε τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας. Ὡστε τοῦτο τοῦ Περικλέους τὸ ἐπινόημα ἦτο ἴσως τὸ κάλλιστον τῶν ὅσα διεπράξατο, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ ἐπινόημα δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ διὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν ἠυπόρει, εἰμὴ ἔνεκα τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, τῆς δὲ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοί. Διὸ, ἵνα ἀπονεύωμεν δικαίως τὴν προσήκουσαν ἐκάστω τιμὴν, ἐπιφέρομεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι εἰς τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἀκμὴν, εἰς ἣν προήχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, συνέπραξαν ἐξ ἴσου σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες· ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις, κατασκευάσας τὸν πρῶτον στόλον, προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας· ὁ Ἀριστείδης, ὅστις, ὀργανώσας τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν, ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαίον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις, διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ κατὰ τε τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων, συνεπλήρωσε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις, διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων ἐσωτερικῶν διατάξεων, ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησε.

Δὲν ἐρρύθμισε δὲ μόνον, δὲν κατεκόσμησε μόνον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων ὁ Περικλῆς, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν αὐτοῦ εἰκόνα κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἰκόνα τῆς ὁποίας τοσοῦτον εἶναι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος, τοσαύτη δὲ ἡ ζωηρότης, ὥστε δικαίως ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ ἐπικληθῇ Φειδίας τοῦ λόγου, ἀπαράλλακτως καθὼς ὁ Φειδίας πάλιν ἐπαξίως ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῇ Περικλῆς τῆς τέχνης. Ἴδου τῶνόντι πῶς περιέγραψε τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ περιβοήτῳ ἐπιταφίῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀσθενέστατον ἀντίγραφον τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου.

Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, ἔλεγεν, εἶναι τοιοῦτον, ὥστε δὲν ἔχομεν νὰ ζηλεύσωμεν τοὺς γείτονas ἡμῶν ἔνεκα τῶν νόμων αὐτῶν· οὐδὲ μιμούμεθα αὐτοὺς, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον εἴμεθα παράδειγμα τῶν ἄλλων. Ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν,

οἳ εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν, οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος, οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεται τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν ᾖ πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περὶ τε τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέσεις· δὲν ὀργιζόμεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν ἡδονὴν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην, ἥτις, ἂν καὶ δὲν προξενῇ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρὰ. Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐπιεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν, διὰ τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων, μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων, καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνειδούς εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαίνοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχὰς, διὰ τε τῶν κατ' ὄλον τὸ ἔτος τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπειᾶς τῶν ἰδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν, ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν ἀθυρίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, ὥστε καρπούμεθα τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀγαθὰ οὐδὲν ἥττον ἢ τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαιρέτως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς ξενηλασίας ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος, ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ, ὅτι δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθὲν, καὶ νὰ ὠφελῇ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποίθμεν οὐχὶ εἰς παρασκευὰς τινὰς καὶ ἀπάτας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωνίζωνται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καὶ τοὶ ἀνειμένως διαितώμενοι, οὐδὲν ἥττον εἴμεθα πάντοτε ἔτοιμοι νὰ ὁρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ πόλις ἡμῶν εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ὅσον καὶ ἐν τούτοις. Διότι φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος· ἐπαρχοῦμεν δὲ εἰς ἐκάστην χρεῖαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν, ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ

ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδόως τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

Ὁρθῶς δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἰκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα, ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προσεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀλήθειᾳ θαυμασίως συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ιδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὠρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμεν τι· ἐνῷ εἰς ἄλλα ἔθνη μόνῃ ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὃ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμὸν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκεῖνοι οἵτινες γινώσκοντες σαφέστατα τὰ τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης, οὐδὲν ἥττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὁρμῶσι.

Συγκεφαλαιῶν λοιπὸν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἰδίᾳ δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων, ἀλλὰ αὕτη ἡ ἀλήθεια, μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνῃ αὕτῃ ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὁ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κατοπαθὼν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον, ἀλλὰ διὰ μεγάλων σφαιρῶν ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῇ ὑπὸ τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρεῖαν οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀναιρομένου δὲ ἅμα γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν κατηναγκάσαμεν νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ιδρύσαμεν μνημεῖα αἰδία τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ πόλις αὕτη, εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' αὐτὴν μέγα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὅποια ἦτο ἡ ἑκτασις τοῦ κράτους τούτου, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἑνδεκα σωζομένων αὐτοῦ κωμῳδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην *Σφῆκες*, λέγει ἀορίστως·

ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδόλως τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

Ὅρθως δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἰκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα, ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμασίως συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ιδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὠρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμεν τι· ἐνθ' εἰς ἄλλα ἔθνη μόνῃ ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὃ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμὸν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκείνοι οἵτινες γινώσκοντες σαφέστατα τὰ τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης, οὐδὲν ἥττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὁρμῶσι.

Συμφεταλῶν λοιπὸν λέγω, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἴδιχα δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων, ἀλλὰ αὕτη ἡ ἀλήθεια, μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνῃ αὕτῃ ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὁ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κατοπαθὼν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον, ἀλλὰ διὰ μεγάλων σθμείων ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῇ ὑπὸ τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρεῖαν οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀναιρουμένου δὲ ἅμα γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν κατηναγκάσαμεν νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ἰδρύσαμεν μνημεῖα ἀίδια τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ πόλις αὕτη, εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέγα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὅποια ἦτο ἡ ἑκτασίς τοῦ κράτους τούτου, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἑνδεκα σωζομένων αὐτοῦ κωμωδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην *Σφήκες*, λέγει ἀορίστως·

Εἰσὶν γε πόλεις χίλιαι, αἱ νῦν τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν.

Ἀλλὰ φόρον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ αἱ πόλεις, αἵτινες συνηνώθησαν, διὰ τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου· τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐξηπλώθη βραδύτερον, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς πολλὰς ἡπειρωτικὰς χώρας, αἵτινες δὲν ἐπλήρωνον φόρον, καὶ ἀπλῶς ὑπέκειντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Ὅπωςδὴποτε, κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, τὸ κράτος τοῦτο περιελάμβανεν ἐν γένει τὴν Μεγαρίδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Αἰγίνα, τὰς Κυκλάδας ὅλας, ἐξαιρέσει τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, τὰς παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θράκης νήσους καὶ πόλεις, τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, παρὰ τὴν Προποντίδα, παρὰ τὸν θρακικὸν βόσπορον πόλεις, πολλὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τὰς νήσους καὶ σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανὰς πόλεις τῆς Λυκίας, καὶ ἐν τῷ κρισσαίῳ κόλπῳ, τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐν τῷ ἰονίῳ πελάγει τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἐνωθῆ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος. Ὁ δὲ Περικλῆς διενоеῖτο ἤδη νὰ συγκαλέσῃ εἰς Ἀθήνας κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως, εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ πόλεις, αἵτινες ἦσαν διηρημέναι ὡς ἄλλοτε, καὶ ἐξ ὧν οὐδεμία, οὐδ' αὐτὴ ἡ Σπάρτη, εἶχε τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐφαίνοντο ἱκαναὶ ν' ἀντισταθῶσιν. Ὡστε κατὰ τὴν αἰμνηστον ταύτην στιγμήν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔμελλον νὰ ἐκπληρώσωσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ταύτην τὴν ἀπαράιτητον παντὸς μεγάλου ἔθνους ἀνάγκην, τὴν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἑνωσιν. Οὐ μόνον δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπρώτευσεν τὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ Πέρσαι ἦσαν τεταπεινωμένοι, πρὸς δυσμὰς οἱ Καρχηδόνιοι εἶχον κατατροπωθῆ, ἡ δὲ ἀκατονόμαστος ἔτι Ῥώμη περιορίζετο εἰς τὴν μέσην Ἰταλίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευσεν τῆς οἰκουμένης, καὶ, ἐν τῇ εὐλόγῳ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ὑπελάμβανε καὶ ἀπεκάλει πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βάρβαρα. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀκμὴ δὲν διετηρήθη πολὺ· ἀλλ' ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν διετηρήθη, ἤρκεσεν ἵνα παραγάγῃ μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης, τὰ ὅποια κατέστησαν αἰώνιον τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἐνώσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐξ ἐναντίας μετ' ὀλίγον ἀπέβαλε τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος χώρας, ὅσας ἐσχάτως εἶχε προσλάβει, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐντελῶς κατελύθη. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ συμπληρωθῇ, διότι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κράτος μέγα ἄνευ ἰσοπολιτείας δυσκόλως δύναται νὰ συντηρηθῇ· ὅτι 130,000 ψυχαὶ δὲν δύνανται νὰ κυριαρχήσωσιν ἐπὶ μακρὸν πολλῶν ἑκατομμυρίων, καὶ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ διὰ παντὸς τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς πολλὰς πόλεις ἑκατοντάδας. Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, ὡς πολλάκις ἐρρέθη ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο φύσει ἀνεπιτήδειον εἰς συγκρότησιν κράτους μεγάλου· ἔπεται μόνον ὅτι δὲν ἐκτῆσατο ποτὲ τὴν πρὸς συγκρότησιν τοιούτου κράτους ἀπαιτουμένην πολιτικὴν ἐμπειρίαν. Ἄλλ' ἢ τῶν κατὰ μέρος γεγονότων ἐξιστόρησις θέλει ἐξηγήσει τὰς ἀληθείας ταύτας πολὺ εὐκρινέστερον ἢ αἱ γενικαὶ αὐταὶ θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις.

Εἶδομεν, ὅτι ἐν ἔτει 456 τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, παρεκτὸς τῶν ναυτικῶν πόλεων τῶν ὁποίων ἐκυριάρχει, προσέλαβε καὶ ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν στερεάν Ἑλλάδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα· κατὰ δὲ τὸ 451, αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἀνεγνώρισε διὰ πενταετῶν σπονδῶν, τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἄλλ' ὅτι ἔπραξε τοῦτο ἀκουσίως, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον, διότι, ἐπὶ τῶν πενταετῶν τούτων σπονδῶν, ἐπεχείρησε τὸν δεύτερον ἱερὸν καλούμενον πόλεμον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ἐμμέσως τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἰσχύν

τῶν Ἀθηναίων. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν (σελ. 151), ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἱερόν πόλεμον, τὸν ἐπὶ Σόλωνος γενόμενον, οἱ κατ'οικοί τῶν Δελφῶν διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου, ἀλλ' ὅτι οἱ Φωκεῖς ἠμφισβήτουν τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐσφετερίζοντο τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ. Ἡδὴ δὲ ἡ τοιαύτη τῶν Φωκέων ἀξίωσις κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, διότι, κυριαρχούντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Φωκίδι, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὗτοι, διὰ τῶν Φωκέων, θέλουσιν ἄρχει καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἡθικὸν κράτος ἦτο μέγα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν οἱ Σπαρτιαῖται ἔπεμψαν εἰς Δελφοὺς στρατὸν, ἐξέβαλον ἐκεῖθεν τοὺς σφετερισθέντας τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ Φωκεῖς καὶ ἀπέδωκαν τὴν διοίκησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐγγχωρίους τῶν Δελφῶν κατοίκους. Ἀμα ὁμως ὑπεχώρησαν οἱ Σπαρτιαῖται, ἐστράτευσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ παρέδωκαν πάλιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸ ἱερόν.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀδιαλείπτως προαγομένη· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ταύτῃ, ἡκρωτηριάσθη αἴφνης κατὰ πρῶτον τῷ 447. Τὰς ναυτικὰς πόλεις συνείχον οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν, τοῦ ὁποίου μοῖραι τινες δὲν ἔπαυον περιπλέουσαι τὴν ἐλληνικὴν θάλασσαν πρὸς δὲ καὶ διότι αἱ πόλεις αὗται, τὸ πλεῖστον νῆσοι, ἢ περαλῖαι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι, οὔτε νὰ συνασπισθῶσιν εὐκόλως ἡδύναντο κατὰ τῆς κυριάρχου πόλεως, οὔτε νὰ ἐλπίσωσι πρόχειρον ἀπὸ τῆς Σπάρτης βοήθειαν. Ἀλλως εἶχεν ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος πόλεις. Τούτων, πλὴν τῶν Μεγάρων, ὅπου εἶχον μόνιμον φρορὰν, ἤρχον οὐχὶ διὰ μόνιμου κατοχῆς, ἀλλὰ παραδόντες αὐτὰς εἰς χεῖρας τῶν ἐγγχωρίων ὅσοι ἦσαν ἢ ἐλέγοντο δημοκρατικοὶ καὶ διετέλουν ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπερίσχουν καὶ κατέστρεφον τοὺς ἀντιπάλους, ἐξορίζοντες τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὄντας ἢ λεγομένους ὀλιγαρχικούς. Οἱ ἐξόριστοι οὗτοι ἠγωνίζοντο φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀδιακόπως νὰ ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας, καὶ ἦδη πολλοὶ φυγάδες Βοιωτοί, ὠφελούμενοι, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς κακῆς τῶν δημοκρατικῶν διοικήσεως, ἐλπίζοντες δὲ εὐλόγως εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, καὶ προσλαβόντες ἐπικούρους πολλοὺς φυγάδας Φωκεῖς, Λοκροὺς, Εὐβοεῖς, Αἰγινήτας καὶ ἄλλους, κατέλαβον αἴφνης τὸν Ὀρχομενὸν, τὴν Χαιρώνειαν καὶ τινὰς μικροτέρας τῆς Βοιω-

τίας πόλεις. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Τολμίδης ἐστράτευσε μὲν ἀμέσως ἐπ' αὐτοὺς, ἔχων 1000 Ἀθηναίους ὀπλίτας καὶ ἱκανοὺς τινας συμμάχους· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο, ὥς φαίνεται, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Περικλέους, ὅχι μετ' ὑποχώρησης δυνάμεως καὶ περιττέψεως· ὥστε ὁ Τολμίδης, προσβληθεὶς περὶ Κορώνειαν, ἔπαθεν ἥτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν αὐτός τε ὁ στρατηγὸς καὶ πολλοὶ ὀπλίται, πολλοὶ δὲ καὶ ἤχημαλωτεύθησαν. Τούτους δὲ, ἀνήκοντας εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένῃ, θέλοντες οἱ Ἀθηναῖοι νὰ λυτρώσωσιν, ἠναγκάσθησαν, διὰ συννομολογίας, νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ τῆς Βοιωτίας, τῆς ὁποίας ἅπασαι αἱ πόλεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ κατέστησαν ἀπὸ συμμάχων, ἔχθισται τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῶν Πλαταιέων, οἵτινες παρέμειναν στενωῶς, ὥς ἄλλοτε, μετὰ τούτων συνδεδεμένοι. Οἱ δ' ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω θριαμβεύσαντες φυγάδες, ἐπέτυχον παρομοίως καὶ ἐν Φωκίᾳ καὶ ἐν Λοκρίδι· καὶ μῆτε εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι, ἐπέξτευναν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέπεμψαν αὐτὸν τὸν Περικλέα μετὰ δυνάμει· ἰσχυρᾶς· πρὶν ὅπως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν χεῖρωσιν τῶν εὐβοϊκῶν πόλεων, μανθάνει ὅτι ἀπέστησαν καὶ οἱ Μεγαρεῖς, καὶ ὅτι ἀποβαλόντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς πόλεως, περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τοὺς δύο λιμένας, τὴν Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγὰς· ὅθεν ἔσπευτε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν, τόσῳ μᾶλλον ὥσθ' μετ' ὀλίγον ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν, διὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοκίναξ, εἴτε παρελθούσης τῆς πενταετοῦς ἐκεχειρίας, εἴτε περὶ τὰ τέλη ἀπλῶς οὔσης. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ Σπαρτιάται καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Πελοποννήσιοι δὲν προεχώρησαν ἐπέκειντα τῆς Ἐλευσίνης καὶ τοῦ Θριασίου πεδίου, δωροδοκηθέντες, ὥς βεβαιεῖται, ὑπὸ τοῦ Περικλέους, καὶ διότι πιθανῶς δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν. Ἄμα δ' ὑπεχώρησαν, ὁ Περικλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ καθ' ὑπέταξεν αὐτὴν ὁλοσχερῶς, Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἐνόμισεν ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἀγῶνα· ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις καὶ ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῆτει νὰ παραχωρήσωσι καὶ ὅσας τοιαύτας ἔσωζον ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ τε καὶ περὶ αὐτήν, ἀρκούμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς μακρὰν τῆς ἰδίας Ἑλλάδος παραλίαις. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 445 ἔτους, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, συνωμολόγησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς συμμάχους τούτων τριακονταετῆς σπονδὰς, δυνάμει τῶν ὁποίων ἀπέδωκαν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τροιζῆνα, τὴν Ἀχαΐαν, καὶ συνήνε-

ταν ὥστε οἱ Μεγαρεῖς νὰ συνταχθῶσι μεταξύ τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης.

Ὁ Περικλῆς ἤλπισεν, ὅτι διὰ τῆς θυσίας ταύτης τῶν ἡπειρωτικῶν κτήσεων θέλει ἐξασφαλίσθῃ τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν κτήσεων κράτος τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι, θαλασσοκρατοῦντες, εὐχερῶς συνεῖχον τὰς τελευταίας, ἐνῶ τὰς πρώτας δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι, διατηρήσωσιν ἢ ἀνακτήσωσι, μὴ ὄντες κατὰ ξηρὰν ἐνάμιλλοι τῶν Πελοποννησίων. Καὶ εἶχε δίκαιον ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ δίκαιον, διὰ τὴν πλημμελῆ βᾶσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεπον, ὡς γνωστὸν, εἰς τοὺς πολίτας τῶν πόλεων ὅσαι ἐτάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν τὰ κυριαρχικὰ τοῦ πολίτου τοῦ ὅλου κράτους δικαιώματα· οἱ πολῖται οὗτοι ἐξηκολούθουν μὲν ὄντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐλεύθεροι τῶν ἰδίων πόλεων πολῖται, ἀλλὰ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ μόνων τῶν τριεμυρίων Ἀθηναίων ἀνδρῶν· ἐντεῦθεν οὐδεμία ὑπῆρχε ταυτότης, ἐνότης, ἰσότης δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων μεταξύ τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐξεναντίας αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς δεδουλωμένας εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου, παύσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου, ἐξέλιπεν ὅλως ἡ εὐγενὴς ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἐνώσεως· ὥστε ἀπίθανον ἦτο ὅτι καὶ τὸ ἄλλο ἐλληνικὸν ἔθνος θέλει ἀποφασίσῃ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων τούτων. Ζήτημα δὲ ὑπῆρχεν ἂν καὶ αὐταὶ θέλουσιν ἐπὶ μακρὸν ἀνεχθῇ τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δεσποτείαν τῶν ὀλίγων Ἀθηναίων. Βέβαιον ὅμως ἦτο ὅτι ἡ δεσποτεία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ χρόνον τινά, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὃν προέτεινεν ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τῷ ὄρῳ δηλαδὴ τοῦ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἡπειρωτικῆς κτήσεως. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέισθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτην κρίσιν, ὅσην προσβλητικὴ καὶ ἂν ἦτο τῆς φιλοτιμίας των, διὰ τοῦτο τὰ πράγματα αὐτῶν καλῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐβάδισαν, ἡ δὲ περίοδος αὕτη, ἡ μεταξύ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ διαρκέσασα 15 περίπου ἔτη, δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον τῆς προτέρας λαμπρᾶ, καὶ τοι παθούσης τότε τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν τὸν προεκτεθέντα ἀκρωτηριασμόν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἴσχυσεν εἶπερ ποτὲ ἄλλοτε ὁ Περικλῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονάρχησε τῆς πόλεως. Μέχρι τοῦ 457

ἔτους, ἦτοι μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Ἐφιάλτου, ὁ Περικλῆς οὐδὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς μερίδος ἐπρώτευσεν, διότι ὁ Ἐφιάλτης φαίνεται διατελέσας ἰσχυρότερος αὐτοῦ. Ἐπειτα ἐνόσφ' ἔζη ὁ Κίμων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ 449 ἔτους, ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ στρατιωτικὴ δόξα ἐπεσκίαζεν ὅπως οὖν τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ἀξίωμα. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κίμωνος, ἡ ἀριστοκρατικὴ μερίς ἐπέτυχεν ἀρχηγὸν ὅστις δὲν ἦτο μὲν λαμπρὸς ὅσον ὁ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ποταμῷ νικητὴς, ἔχων ὅμως προτερήματα καὶ χαρακτῆρα ἀναλογώτερα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Περικλέους, κατέστη ἐπὶ τινα χρόνον ἐπικινδυνότερος τούτου ἀνταγωνιστῆς. Ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἦτο συγγενὴς στενὸς τοῦ Κίμωνος καὶ ὠνομάζετο Θουκυδίδης Μελησίου, ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς· ἄλλος παρὰ τὸν ἱστορικὸν Θουκυδίδην Ὀλόρου τὸν Ἀλιμούσιον. Ἦτο δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ μᾶλλον ἢ στρατηγός, εἰ καὶ πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπηρεσίαν ἱκανός, ὅπως ἅπαντες οἱ τότε προῖστάμενοι τῶν πραγμάτων ἄνδρες. Ὁ Θουκυδίδης διωργάνωσε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ μερίδα ἐπιτηδειότατα πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολλῶν πάλιν, πείσας τοὺς ὁπαδοὺς του νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νὰ κατέχωσιν ἐνταῦθα ἰδίαν τινὰ θέσιν, νὰ ὀρίζωσιν ἐκ προοιμίου τοὺς μέλλοντας ἐκάστοτε νὰ ἀγορεύσωσιν ἄνδρες, νὰ ὑποστηρίζωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπιδοκιμασιῶν, καὶ ἐνὶ λόγῳ καθυπέβαλε τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πειθαρχίαν καὶ τάξιν τοσαύτην, ὥστε, εἰ καὶ εὐαριθμότεροι τῶν ὑπεναντίων, ἀπέβησαν ὅμως πολὺ πρὸς τούτους ἐπιφοβώτεροι ἢ ἄλλοτε. Ἦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ῥήτωρ ἐξαίρετος, μόνου τοῦ Περικλέους κατὰ τοῦτο ὑποδεέστερος, καὶ ἴσως ἐνάμιλλος μέχρι τινὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Θουκυδίδης κατέλειπεν ἡμῖν εἰκόνα θαυμαστὴν τῶν περὶ τοὺς λόγους ἀγώνων αὐτοῦ πρὸς Περικλέα· διότι λέγεται, ὅτι ἐρωτηθεὶς ποτε ὑπὸ Ἀρχιδάμου, τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως, ἐὰν αὐτὸς ἢ ὁ Περικλῆς παλαιὴ βέλτιον, «ὅταν, ἀπεκρίθη, ἐγὼ καταβαλῶ παλαιῶν, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε, νικᾷ, καὶ μεταπείθει τοὺς ὀρώντας.»

Ἡ πάλῃ αὕτη δὲν περιεστρέφετο, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων εἰδήσεων, περὶ τοὺς ποικίλους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς νεωτερισμοὺς ὅσοι ἐγίνοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Ἀθήναις. Βεβαίως οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους· ἀλλ' ὁ συνετὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐνόει ὅτι

πάντα ἀντίπραξις εἰς τὰ πολυειδῆ πλεονεκτήματα τὰ ἐπιδαψιλευθέντα τότε εἰς τοὺς πολλοὺς, ἤθελεν εἶναι ματαία. Ὅθεν ἐξελέξατο ἄλλο συζητήσεως στάδιον. Ὁ Περικλῆς, καθὼς εἶδομεν, ἤθελε, διὰ κοινῆς εἰρήνης πρὸς τε τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας, νὰ παγιώσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς φόρους τοὺς ὑποίους δὲν ἔπαυον καταβάλλοντες οἱ ὑποτελεῖς σύμμαχοι, τοῦλάχιστον τοὺς πλείστους τῶν φόρων τούτων, εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐξασφαλίζει τοὺς συμμάχους ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δαπανήσῃ τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα χρήματα κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν. Κατὰ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἐξάνιστατο ὁ Θουκυδίδης, κραιγαζων, ὅτι ὁ δῆμος ἀδοξεῖ καὶ κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος τὰ κοινὰ αὐτῶν χρήματα εἰς ἰδίαν χρείαν, καὶ ὅχι πρὸς ἐξακολούτησιν τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων δοξασίων, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὴν πλημμελῆ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων βάσιν, ὡς ἐκ τῆς ὑποίας ἀμφότεραι περιστρέφοντο εἰς πλημμελῆ τινα κύκλον. Τῶνόντι ἡ συμμαχία συνέστη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάλλοντο οἱ φόροι τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Πέρσαι, εἴτε διὰ ῥητῆς συνθήκης, εἴτε καὶ ἄνευ συνθήκης, ὑπεχώρησαν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου ἀπέβη ἄσκοπος· παλιν δέ, ἐπειδὴ οὕτω ἔπαυεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐξακολούθησις τῆς φορολογίας τῶν πόλεων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ αὐθαίρετος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χρῆσις τῶν φόρων τούτων, ἦτο ἄδικος. Ἡ μόνη σκόπιμος καὶ δικαία λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελεν εἶναι νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως τὸ συμφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀπῆται ὅχι μόνον νὰ μὴ διαλυθῇ τὸ ἐντεῦθεν παραχθὲν κράτος, ἀλλὰ, εἰ δυνατόν, νὰ περιλαβῇ ἀπάσας τὰς ἐλληνίδας πόλεις· νὰ ἀνακηρύξωσι δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ συγκυλοῦντες κοινὴν τῶν συμμάχων σύνοδον, ἥτις νὰ ὀρίσῃ τὸν νέον τοῦ κράτους τούτου σκοπὸν, καὶ νὰ θεσπίσῃ τὴν τακτικὴν συγκρότησιν βουλῆς ἀντιπροσωπευούσης μὲν ἀπάσας τὰς πόλεις, κανονίζούσης δὲ ἐκάστῃ τοὺς πληρωτέους φόρους, τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν πόλεων κ. τ. τ. ἐνὶ λόγῳ νὰ ἀπαρτίσῃ, ἀντὶ τοῦ

προτέρου ἀττικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζον ἀπολύτως καὶ αὐτογνομόνως οἱ Ἀθηναῖοι, κράτος ἐλληνικόν, τοῦ ὁποίου νὰ μετέχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἴσοις δικαίοις καὶ ἐπὶ ἴσαις ὑποχρεώσεις. Κατὰ δυστυχίαν μέχρι τῆς περιωπῆς τοιαύτης ἰσονομιτείας δὲν φαίνονται ἀνυψωθέντες οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Περικλῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων περὶ αὐτῶν ἀτελῶν εἰδήσεων· ἀμφοτέροι μᾶλλον ἐπεδίωκον τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ διεφώνουν μόνον περὶ τὰς προφάσεις δι' ὧν ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ Περικλέους ἦσαν τοῦλάχιστον πρακτικώτεραι τῶν τοῦ Θουκυδίδου προφάσεων. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀπαιτῶν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, πολέμου οὐχὶ πλέον ἀμυντικοῦ, ἀλλὰ ἐπιθετικοῦ, ἀπῆτει τὴν ἔναρξιν ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι εἰμὴ ἡ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἡ δὲ διεξαγωγή ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων· ἐνῶ ὁ Περικλῆς ἀπῆτει ἀπλῶς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ Περικλέους τὸ σύστημα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπισφαλές καὶ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον, διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπερίσχυεν ἐπὶ τέλους, καὶ μετὰ ἐξαετείς ἀγῶνας ἐπέτυχε, περὶ τὸ 443—442 ἔτος, τὸν ἐξοστρακισμόν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μερίδος, ἥ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἐταχειρία, κυβερνήσας ἑκτοτε μόνος τὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων πράγματα, μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἤδη τὴν ἀδιακώλυτον συμπλήρωσιν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπῆρτίθησάν τινες τῶν μισθοδοτικῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κληρουχικῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν διατάξεις, ὅσαι συνδέονται μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Περὶ τῶν διατάξεων τούτων ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὀπωςοῦν (σελ. 522 — 523)· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπιφέρει ὀλίγα τινὰ ἔτι εἰμὴ περὶ τῶν τότε γενομένων οἰκοδομῶν, οὐ μόνον διότι αὐτὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος, σεβασθεὶς ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τὰ λείψανα τῶν ἔργων τούτων, ἐμαρτύρησεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ διαπράξαντος αὐτὰ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν οἰκοδομῶν ἐκείνων ἐπέτυχεν ὁ Περικλῆς τὴν λυσιτελεστέραν καὶ ὀλοσχερεστέραν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐφαρμογὴν. Βεβαίως αἱ μισθοδοσίαι ἔτρεφον πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ ἐνίσχυνον τὴν πολιτείαν, διατηροῦσαι αὐτοὺς οὕτω συμπεπυκνωμένους περὶ αὐτήν. Ἐπίσης καὶ αἱ κληρουχίαι πα-

ρεῖχον πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους, ἐνταύτῳ δὲ ἀπέβαινον πολλα-
 χοῦ τοῦ κράτους φρουραὶ ἔτοιμαι νὰ καταβάλωσι τοὺς στασιάζοντας
 ὑποτελεῖς· ὥστε ἀμφοτέραι αἱ διατάξεις αὗται συνετέλουν εἰς τὴν συν-
 τήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας.
 Ἀλλὰ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα κατασκευάσματα, τὰ τότε γενομένα,
 δὲν συνετέλουν μόνον εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξα-
 σφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας· διὰ τῶν ἔργων τούτων ἔλαβον πρὸς τού-
 τοις πλείεστην ὅσῃν ἐπίδοσιν ἡ τέχνη, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ἡ δὲ
 πόλις τῶν Ἀθηνῶν προσεκτέσαστο ἠθικὴν τινα ὑπεροχὴν, ἐπιτηδείοτά-
 την νὰ δικαιώσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις. Ὁ Πλούταρχος ἐν
 τῇ περικοπῇ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ προηγού-
 μενον βιβλίον (σελ. 530), ἐξήγησεν ἄριστα πῶς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος
 ἔργα ἅμα μὲν ἔτρεφον τὸν ἀργὸν καὶ ἀσύντακτον ὄχλον, ἅμα δὲ συνέ-
 τρεχον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας·
 ἀλλ' ὁ μέγας ἀνὴρ προέθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἔργων τούτων καὶ
 ἐτέρους σκοποὺς, δηλαδὴ, ἀφ' ἐνὸς τὴν ὁχύρωσιν τῆς πόλεως, ἵνα κρα-
 τύνῃ οὕτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀφ' ἐτέρου τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως, ἵνα
 καταστήσῃ οὕτω αὐτὴν ἀνταξίαν τῆς ἀρχῆς. Ἐπὶ ζῶντος τοῦ Κίμωνος,
 τὸ ἄστυ εἶχε συνδεθῇ διὰ δύο μακρῶν τειχῶν μετὰ τοῦ Φαλήρου καὶ
 μετὰ τοῦ Πειραιῶς (σελ. 513—514)· ἤδη δὲ ἐκτίσθη τρίτον, διάμε-
 σεν τεῖχος, παράλληλον τοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ φέροντος καὶ μὴ ἀπέχον
 ἀπὸ τούτου εἰμὴ κατὰ 550 περίπου πόδας, ὥστε ὁ σύνδεσμος τοῦ ἄστεος
 μετὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπέβη ἀσφαλέστερος, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ διακοπῇ
 καὶ ἂν τυχόν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐμβάλει ἐντὶς τοῦ φαληρικοῦ τεύχους.
 Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους κατεσκευάσθησαν τὰ λαμπρὰ τοῦ
 Πειραιῶς νεώρια, εἰς ἃ, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, Ἀθηναῖον ῥήτορα ἀκμά-
 σαντα ἐν τῇ ἀκολούθῳ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐδαπανήθησαν ὅχι
 ὀλιγώτερα τῶν 1000 ταλάντων. Ἐνῷ δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἔργων
 ἐκραταιοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ πόλις, ὁ ἑκατόμπεδος Παρθενῶν,
 τὰ Προπύλαια, τὸ Ὠδεῖον, τὸ ἐν Ἐλευσίνι τελεστήριον καὶ τὰ ἀνα-
 ρίθμητα ἄλλα καλλιτεχνήματα ὅσα ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν, τὴν
 πόλιν καὶ ἅπασαν τὴν Ἀττικὴν, περιεποιῶν αὐτῇ λαμπρότητα καθ-
 υπερτέραν πάσης ἐλληνικῆς χώρας, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι
 μετὰ τῆς ὑλικῆς ταύτης ἀκμῆς συνεδυάζετο ἐξαιρέτως τὴς ἠθικῆς καὶ
 διανοητικῆς ἀνάπτυξιν. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τού-
 τους ἐφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ἤρχιζε τὸ

στάδιον αὐτοῦ ὁ Εὐρυπίδης, καὶ ἀντήχει ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ ὑπελόγιζεν ὁ ἀστρονόμος Μέτων τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ χρόνου καταμέτρησιν διὰ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ κύκλου καὶ ἔτους· καὶ παρσκευάζοντο νὰ γράψωσι τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Θουκυδίδης ὁ ἱστορικός· καὶ ἐμελέτα τὰ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Σωκράτης. Οὐδὲ ἀρκοῦσι ταῦτα πάντα ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, τοῦ τί ἦσαν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ ἄνδρες οὓς ἄχρι τοῦδε ἀνεφέρομεν ἦσαν ὅλοι Ἀθηναῖοι τὸ γένος· ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι θησαυροὶ οὓς παρῆγεν ἡ πόλις αὕτη, καθάπερ ἀκαταμάχητός τις μαγνήτης, εἴλκυον ἐνταῦθα, ἀπανταχόθεν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πάντα τεχνίτην, πάντα φιλόσοφον, πάντα ἱστορικόν, πάντα λόγιον, ὡς εἰς ἱεράν τινα τῶν Μουσῶν ἐστίαν, ἐν ᾗ καὶ μόνῃ ἠδύναντο νὰ τελειωθῶσι, νὰ ἐκτιμηθῶσι, νὰ βραβευθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διότι τότε ἐδραμεν ἐκ Σάμου εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀλικαρνασσεὺς Ἡρόδοτος, καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπὶ τινα ἔτη, καὶ ἀπεθαύμασε τὸν Περικλέα, περὶ οὗ λέγει που ἐν ταῖς ἱστορίαις, ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀγαρίστη αἰγυὺς ἐοῦσα, εἶδε ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ· ἐδόκει δὲ λέοντα τεκεῖν· καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τίκτει Περικλέα Ξανθίππῳ.» Ἐνώπιον δὲ τοῦ δήμου ἐκείνου ὃν τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιφανῶς ἐχαράκτῃρισεν, ἀπαγγείλας ὁ Ἡρόδοτος τινὰς τῶν ἱστοριῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πανηγύρει τῶν Παναθηναίων τοῦ 446 ἔτους, ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς πόλεως, ὅπως σπανίως οἱ μεγαλοπρεπέστεροι τῶν μοναρχῶν ἐβράβευσαν τοὺς ἀριστείας τῶν λόγων, λαβὼν 10 τάλαντα, ἥτοι 60,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἰσοδυναμούσας πρὸς 400,000 καὶ ἐπέκεινα σημερινῶν. Τότε συνέρρευσαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, ὁ Ἑλεάτης Ζήνων, ὁ Ἀβδηρίτης Πρωταγόρας, ἅπαντες φίλοι τοῦ Περικλέους διατελέσαντες, ἅπαντες πολλάκις πρὸς αὐτὸν συζητήσαντες περὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης ζητημάτων. Τότε προσελθὼν ὁ Μιλήσιος Ἰππόδαμος, φυσικὸς ὀνομαστός καὶ ἀρχιτέκτων ἔτι ὀνομαστότερος, ἐπεστάτησε τὴν κατασκευὴν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐσχεδίασεν ὀρθογωνίους τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, ἐνῷ πρότερον πᾶσαι αἱ πόλεις, καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ἦσαν κατεσκευασμέναι ἄνευ συμμετρίας πλάτους ἢ μήκους τῶν ὁδῶν, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἀγοράν τοῦ Πειραιῶς, καλέσαντες αὐτὴν Ἰπποδάμειον ἀγοράν. Τότε ὁ Θάσιος Πολύγνωτος, ὁ πρὸ καιροῦ εἰς Ἀθήνας μετοικήσας, καὶ φίλος διατελέσας τοῦ

Κίμωνος καὶ τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα ἐνταῦθα λαβὼν, καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου δωρεὰν ζωγραφήσας τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Πινακοθήκην καὶ πλεῖστα ἄλλα λαμπρὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἐσύστησε σχολὴν ζωγραφικῆς, ἣτις ἀνεδείχθη πρωτίστη τῆς Ἑλλάδος καὶ παρήγαγε μαθητὰς περιωνύμους, τοὺς Ἀθηναίους Μίκωνα καὶ Πάναινον, τὸν Κολοφώνιον Διονύσιον καὶ ἄλλους. Ὡστε ἂν αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἐκυριάρχουν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἂν καὶ τοῦ μέρους αὐτῆς οὐ προΐσταντο, δὲν ἐδέσποζον διὰ κοινῆς τῶν πόλεων συνομολογίας, ἀναμφισβητήτως ὅμως εἶχον ἀποβῆ ἡ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐκ δὲ τούτου ὠφελοῦμενος ὁ Περικλῆς, ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐνάρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βούλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο μέλλον ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπιδιωχθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἐνώσεως. Διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐγράφη τότε ψήφισμα δι' οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὁπουδήποτε κατοικοῦντες Εὐρώπης, ἢ τῆς Ἀσίας, παρεκαλοῦντο νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους, ἐπιτετραμμένους νὰ βουλευθῶσι. 1^{ον} περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἱερῶν 2^{ον} κατέπρησαν οἱ βάρβαροι. 2^{ον} περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν, αἵτινες, ἐπὶ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς, ἐγένοντο πρὸς τοὺς θεοὺς, καὶ 3^{ον} ὅπως πάντες ἀδελῶς πλέωσι τὴν θάλασσαν καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. «Ἐπὶ ταῦτα, λέγει ὁ ἱστορῶν τοῦτο Πλούταρχος, ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἰκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπέμψθησαν, ὧν πέντε μὲν, Ἰωνας καὶ Δωριεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ρόδου παρεκάλουν· πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλληςπόντῳ καὶ Θράκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπήγεσαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης, διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσ-οικον Ἡπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμβρακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους, καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον, καὶ Φθιώτας, καὶ Ἀχαιοὺς, καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἰέναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων, ἐπ' εἰρήνῃ καὶ κοινοπραγίᾳ τῆς Ἑλλάδος.»

Τί προετίθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου, ὁ Περικλῆς; Προηρεῖτο ἄρά γε, διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνόδου, νὰ ἐνώσῃ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας ἣτις καὶ μόνῃ ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ τοιούτου κρά-

τους; Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τῶν τριῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἐμελλε
νὰ βουλευθῇ ἡ σύνοδος αὕτη, ἦτοι ἡ ὑπὲρ πάντων ἐξασφάλις τῆς
θαλασσοπορίας, ἦτο εἰς τῶν κυρίων σκοπῶν δι' οὓς εἶχε, πρὸ 45 περίπου
ἐτῶν συγκροτηθῇ ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος, ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι
ὁ Περικλῆς, θυσιάζων τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαν κυριαρχικὴν ἡγε-
μονίαν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς μίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μοῖραν,
ἤθελε νὰ ἐπανεέλθῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος, εἰς τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὠρ-
μήθη ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατὶ θεωρῶν μετ'
ὀλίγον ἀποτυχούσαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ἔνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν
Πελοποννησίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἤζιουν ὅτι ἡ νέα συν-
έλευσις οὐδὲν ἄλλος ἢτο ἡ μηχανήμα, δι' οὗ προέκειτο νὰ δουλωθῇ σύμ-
παν τὸ Ἑλληνικόν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔστειλαν παντάπασι ἀντιπρος-
ώπους εἰς Ἀθήνας, διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ
ἀναμφισβήτητον τὴν εἰλικρίνειαν τῶν Ἀθηναίων, συγκαλῶν μερικὴν
συνέλευσιν μόνων τῶν ὑποτελῶν πόλεων, καὶ ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἐπὶ
τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας μεταρρύθμισιν τοῦ κράτους; Ἄν οὕτως
ἐπολιτεύετο, ἤθελεν ἐμπράκτως ἀποδείξει τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ
τῶν Ἀθηναίων συστήματος, ἤθελεν ἀφαιρέσει ἐκ μέσου τὰ παράπονα
τῶν ὑποτελῶν πόλεων, ἤθελεν ἀποστομώσῃ τοὺς Πελοποννησίους καὶ
ιδίως τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἤθελε πιθανῶς ἐπιτύχει τὴν ἑνωσιν. Ἀλλ'
ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν, ἢ ὅτι οὐδέ-
ποτε ἔβαλε κατὰ νοῦν τὴν ἐπάνοδον εἰς ἀρχὰς ἰσοδικαίους, ἢ ὅτι, καὶ
ἐὰν ἐμελέτησε τοιοῦτό τι, δὲν ἐτόλμησε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, διότι ὁ δῆμος
τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέθετο νὰ παραιτηθῇ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτοῦ ἀξιώ-
ματος.

Ὅπωςδὴποτε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους δὲν ἐξετελέσθη· ὅσῳ λαμπρὰ
καὶ ἂν ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ὅσῳ ὁμολογουμένη
καὶ ἂν καθίστατο ἡ ὕλική καὶ ἠθικὴ αὐτῆς ὑπεροχὴ, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη,
ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἰς μέγα μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ
διὰ τῆς βίας πάλιν ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸ ἐπίλοιπον Ἑλληνικόν,
συνεπήγετο ἀναγκαίως τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ὑποτελεῖς ἤδη γινόμεναι πό-
λεις ἡγχανέκτου διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, αἱ δὲ ἔτι ἐλεύθε-
ραι ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσι τὰ αὐτά. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι
δὲν ἐστήριζον τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ μόνῃς τῆς βίας; ἂν δὲν ἐπέτρεψαν
εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὴν ἰσοπολιτείαν, ἐπεχείρησαν νὰ παγιδεύσωσιν αὐ-
τοὺς δι' ἐτέρου ἠθικοῦ δελεάσματος, τούτου, ὅτι ὑπεστήριζον ἂν ὅχι

παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, τοὺς δημοκρατικούς· διὸ συνήθως αἱ ἀποστασίαι διενηργοῦντο ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὁ δὲ δῆμος, ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔχων τὰ πράγματα, ἦτο πολλάκις εὖνους καὶ πιστὸς εἰς αὐτούς. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως ἀληθές, ὅτι δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ κατεπιέζοντο ἐξίσου ἰὸν διὰ τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐπιβεβλημένου φόρου. 2ον διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις δικαστήρια τὰς πλείστας τῶν δικῶν αὐτῶν, καὶ 3ον διὰ τῶν ἀπειρῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλλον οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, στρατηγοὶ, τριήραρχοι, ναῦται, ἐπιστάται, φρουροὶ ἢ καὶ ἀπλῶς ἰδιῶται, οἵτινες ἅπαντες ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τῆς κυριαρχικῆς αὐτῶν θέσεως, κατέθλιβον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν ἐνῶ μία μερίς, ἡ ὀλιγαρχικὴ, ἦτο αἰείποτε πολεμικὴ εἰς τὴν δεσποτείαν ταύτην, ἡ ἐτέρα, ἡ δημοκρατικὴ, ἐξηγόραζε τὴν κατοχὴν τῶν πραγμάτων διὰ τοσούτων θυσιῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ αἶσθημα τῆς αὐτονομίας ἀπέβαινεν ἐπικρατέστατον, καὶ, καθὼς λέγει που ὁ Θουκυδίδης, αἱ πόλεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προτιμήσωσι τὴν δουλείαν, τῆς ἐλευθερίας, ὑφ' ὁποιονδήποτε πολίτευμα, εἴτε δηλαδὴ δημοκρατούμεναι, εἴτε ὀλιγαρχούμεναι· «οὐ γὰρ βουλήσεσθαι αὐτοὺς μετ' ὀλιγαρχίας ἢ δημοκρατίας δουλεύειν μᾶλλον, ἢ, μεθ' ὁποτέρου ἂν τύχωσι τούτων, ἐλευθέρους εἶναι.» Τὸ μέγα λοιπὸν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐρείδετο· τὰ ὠραῖα ἐκεῖνα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς ποιήσεως, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ κρατῆρος ἐφύοντο· ὁ δὲ κρατὴρ οὗτος, ὃν εἶδομεν ἤδη πολλάκις ἐκραγέντα διὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νάξου, τῆς Θάσου, τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, τῶν Μεγάρων, ἔμελλε καὶ μετὰ τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων παραχώρησιν πάσης ἡπειρωτικῆς κτήσεως, νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὐθις ὅτι οὐδ' αὐτὴ αὐτῶν ἡ θαλσσοκρατία ἦτο ἀσφαλής.

Ἡ Σάμος, ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσθος ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ μόναι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, αἱ διασώσασαι τὰ ἀρχικὰ δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης ὁμοσπονδίας· διότι παρέμενον αὐτόνομοι, εἶχον τὰ ὀχυρώματα, τὰ πλοῖα καὶ τὴν ἔνοπλον αὐτῶν δύναμιν, καὶ ὥφειλον μὲν νὰ παρέχωσι, ζητούμεναι, ἐπικουρίαν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδένα φόρον ἐπλήρωνον. Τῶν τριῶν τού-

των νήσων ἰσχυροτάτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Σάμος, ἣτις ἐν ἔτει ἔκτω τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, 440-439 πρὸ Χριστοῦ, περιελθοῦσα εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Μιλησίους, κατετρόπωσεν αὐτούς· οἱ δὲ ὄντες σύμμαχοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τούτων, τὴν δ' αἵτησιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων τινές, ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ πράγματα ὀλιγαρχικούς· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλεσαν ἀμφοτέρωθεν τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτούς τὴν ἔριν καὶ νὰ περιμείνωσι τὴν ἀπόφασίν των. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σάμιοι δὲν ὑπήκουσαν, ἀπεστάλησαν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν νῆσον 40 πλοῖα, τὰ ὅποια κατέστησαν αὐτόθι δημοκρατίαν, κατέλιπον φρουρὰν καὶ ἔλαβον ὁμήρους 50 μὲν παῖδας, ἴσους δὲ ἄνδρας, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς ὁποίους κατέθεντο εἰς Λῆμνον. Ἀλλὰ τινές τῶν ὀλιγαρχικῶν τούτων ἔφυγον τότε εἰς τὴν Ἀσιανὴν ἡπειρον, καὶ συνεννοηθέντες πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων, Πισσοῦθνην, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ 700 ἐπικούρους, ἐπέρασαν διὰ νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον, κατίσχυσαν τῶν Ἀθηναίων φρουρῶν οὓς ἔπεμψαν πρὸς τὸν Πισσοῦθνην, ὡς αἰχμαλώτους, καθήρεσαν τὴν δημοκρατίαν, ἐπέτυχον νὰ ἐκκλέψωσιν ἐκ Λήμνου τοὺς ὁμήρους καὶ ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδὸν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· συναπέστησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζάντιοι.

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα λαβόντες τὴν δεινὴν ταύτην ἀγγελίαν, ἔπλευσαν ἀμέσως ἐπὶ Σάμον μετὰ πλοίων ἐξήκοντα, ὑπὸ τοὺς δέκα τοῦ ἔτους στρατηγούς, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Περικλῆς αὐτὸς καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ἐκ τῶν πλοίων τούτων, ἑπτακαίδεκα ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἐξεπέμφθησαν τὰ μὲν εἰς Χίον, καὶ εἰς Λέσβον, ἵνα προσλάβωσι τὰς παρὰ τούτων δοτέας ἐπικουρίας, τὰ δὲ ἐπὶ Καρίν ὡς πρόσκοποι τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅςτις ἐπῆρχετο, ὡς ἐλέγετο, εἰς βοήθειαν τῶν Σαμίων. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς Χίον καὶ Λέσβον ἀπελθόντων ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ δήμου, διὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τῆς Ἀντιγόνης, μιᾶς τῶν ἐπτὰ τραγωδιῶν, τῶν καθ' ὅλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς περισθεισῶν, ἐκ τῶν 100 καὶ ἐπέκεινα ὄσαι, ὡς βεβαιοῦται, ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι, κατὰ τὸν Χίον ποιητὴν Ἴωνα, ὅςτις ἀπῆντησε καὶ συνανεστράφη τὸν Σοφοκλέα, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ περιφανὴς τραγικός ἦτο μὲν χαριέστατος φίλος καὶ ὁμιλητὴς, οὐχὶ ὅμως καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ διακεκριμένος. Ὁ δὲ Περικλῆς, καὶ τοι μὴ ἔχων ἤδη εἰμὴ 44 πλοῖα, δὲν ἐδίστασε νὰ ναυμαχήσῃ περὶ τὴν νῆσον Τρα-

γίαν, πρὸς τὸν ἐκ Μιλήτου ἐπανερχόμενον στόλον τῶν Σαμίων, τὸν ἐξ ἐβδομήκοντα πλοίων συγκείμενον καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Ἐπειτα δὲ προσλαβὼν, ἐκ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ναῦς 40, Χίων δὲ καὶ Λεσβίων 25, ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον, περιέφραξε τὴν πόλιν αὐτῆς διὰ τριῶν τειχῶν καὶ σύναμα ἐπολιορκήσεν ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Σάμιοι ἐξέπεμψαν τὸν Στῆσαγόραν μετὰ πλοίων πέντε ἵνα ἐπιταχύνη τὴν ἄφιξιν τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ἡ δὲ φήμη ὅτι ὁ στόλος οὗτος πλησιάζει τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη, παρλαβὼν ἐκ τῶν 125 αὐτοῦ τριήρων, 60, νὰ ἐκπλεύσῃ πρὶς τὴν ἐπὶ Καρίας Καῦνον. Καὶ ὁ μὲν φοινικικὸς στόλος οὐδαμοῦ ἐφάνη, διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἐτόλμησαν, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλωσι τοσοῦτον ἀναφανδὸν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περικλέους, ἡ παραμείνασα εἰς τὴν νῆσον μοῖρᾶ τοῦ ἄττικου στόλου ἐξησθένησε πολὺ ὅθεν οἱ Σάμιοι ἐξώρμησαν αἴφνης τοῦ λιμένος, κατέστρεψαν τὰς προφυλακίδας ναῦς, ἐνίκησαν τὰς ἐπιλοίπους, καὶ διαλύσαντες οὕτω τὸν ἀποκλεισμόν, ἐκράτησαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ 14 ἡμέρας, εἰσάγοντες καὶ ἐξάγοντες, ὅτι ᾗθελον. Τὸ μάλιστ' ἀξιοσημεῖωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι, κατὰ τὴν θριαμβικὴν ταύτην ἔξοδον τῶν Σαμίων ἐστρατήγει αὐτῶν Μέλισσος ὁ Ἰθαγένους, ὅστις, ὦν ὁπαδὸς ἔγκριτος τῆς ἐλεατικῆς αἰρέσεως, ἔγραψε «περὶ φύσεως καὶ τοῦ ὄντος» ὥστε, ἐνῷ ἂφ' ἐνὸς προΐστατο τῶν Ἀθηναίων ὁ μέγιστος τοῦ αἵωνος δραματούργος, ἂφ' ἐτέρου ὠδήγει τοὺς Σαμίους ἐπὶ τὴν νίκην εἰς τῶν ὀνομαστοτάτων φιλοσόφων γεγονὸς τοῦτο, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς, χαρακτηριστικώτατον τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς τοσοῦτον θαυμασίως συνεδυάζετο ὁ θεωρητικὸς μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Τελευταῖον, ἐπανελθόντος τοῦ Περικλέους ἐκ τῆς ἰσιανῆς παραλίας, συνεκλείσθησαν πάλιν οἱ Σάμιοι· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι προσέλαβον πολλὰς νέας ἐπικουρίας, ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ναῦς 60, ἐκ Χίου δὲ καὶ ἐκ Λέσβου ναῦς 30, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὅλη αὐτῶν δύναμις συνεποσώθη εἰς 200 περίπου τριήρεις, οἱ Σάμιοι καὶ ὁ Μέλισσος ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ μῆνας ἐννέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέσωσι τὸ τεῖχος, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ αὐτῶν πλοῖα καὶ νὰ ἀποδώσωσιν, εἰς ὠρισμένας προθεσμίας, τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου τούτου συμποσώθεισαν, ὡς λέγεται, εἰς τάλαντα 1000. Συγχρόνως δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ Βυζάντιοι «ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι.»

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπέδειξεν ἐκ νέου πόσον ἐπισφαλὴς ἦτο

ἢ βάσις τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων· διότι ἐδαμάσθη μὲν τὸ κίνημα τοῦτο, οὐδεμία δὲ ἄλλη πόλις μετέσχευ αὐτοῦ πλήν Βυζαντίου, ὅπερ καὶ τοῦτο ὑπετάχθη, ὡς φαίνεται, ἄνευ πολέμου, ἅμα κατατροπωθέντων τῶν Σαρμίων διὰ νὰ κατκτροπωθῶσιν ὅμως οὗτοι, ἐδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, τριήρεις 200, οὐχὶ δηλαδὴ ὀλιγωτέρας τῶν ὅσας πρὸ δεκαετίας ἔλαβεν ὁ Κίμων ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἴσως οὐδ' αὐταὶ ἤθελον ἀρκέσει, ἐὰν οἱ Πελοποννήσιοι, ὧν οἱ Σάμιοι ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν, ἐπείθοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι, εἴτε μὴ νομίσαντες ἔτι ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν, εἴτε ὅλως μὴ σκοποῦντες νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐν ὅσῳ οὗτοι δὲν ἤθελον υπερβάλλει ὀρίαν τινα, ὅχι μόνον ἀπεποιήθησαν νὰ δώσωσι τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν, ἀλλὰ, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Κορινθίων, καὶ ῥητῶς ἀνεκήρυξαν, ὅτι πᾶσα ὁμοσπονδία ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κολάζῃ τοὺς ἀφηνιάζοντας συμμάχους· ὥστε ἄφησαν ἐπὶ τοῦ παρίντος ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὁ δὲ Περικλῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν, ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ πομπῶδως τὸ νέον αὐτοῦ κκτόρθωμα διὰ λαμπροῦ ἐπιταφίου λόγου.

Τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων λόγων εἰσέχθη, ὡς φαίνεται, μικρὸν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, καὶ ἦτο τῷ τότε συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν πολιτῶν, μάλιστα ὅταν ὁ ῥήτωρ εἶχε τὸ προσωπικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους. Δις δὲ, αἰρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἠγόρευσεν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπὶ δημοσίων ταφῶν τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν παρούσαν περίστασιν, τὸ δεύτερον, ἐν ἔτει πρώτῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σάμου ἐκφωνηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ λόγος δὲν περιετώθη εἰς ἡμᾶς· τὸν δεύτερον, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ κύριον μέρος, ἀπεμνημόνευσε κατ' εὐτυχίαν ὁ Θουκυδίδης, ὅστις περιέγραψε διὰ βραχέων καὶ τὴν ἐπικήδειον τελετὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τελετὴ αὕτη ἦτο πιθανώτατα πάντοτε ἡ αὕτη, ὑποθέτομεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τηρηθεῖσαν. Τρεῖς λοιπὸν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς προετέθησαν ἐν σκηνῇ τὰ ὅσῃ τῶν πεσόντων μαχητῶν, ἵνα ἕκαστος ἐπιφέρῃ οἰνῶδήποτε ἤθελεν ἀνάθημα εἰς τὸν συγγενῇ αὐτοῦ νεκρόν. Ἐπειτα ἐτέθησαν εἰς λάρνακας κυπαρισσῖνας καὶ ἐκομίσθησαν ἐπὶ ἀμαξῶν εἰς τὸν ὠρισμένον πρὸς τὴν δημοσίαν ταφὴν τόπον, ὅστις ἦν ἐν τῷ καλλίστῳ προαστείῳ τῆς πόλεως, τῷ καλουμένῳ

Κεραμεικός· μία δὲ ὑπῆρχε λάρναξ διὰ τοὺς νεκροὺς ἐκάστης φυλῆς, καὶ πρὸς τούτοις μία κλίνη κενὴ τῶν ἀφανῶν, δηλαδὴ ἐκείνων τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὅστ᾽ αἱ γυναῖκες αἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων παρηκολούθουν τὰς ἀμάρξας ὀλοφυρόμεναι καὶ κατόπιν ἐπῆρχετο πολυάριθμος σειρὰ πολιτῶν καὶ ξένων. Ἀφοῦ δὲ ἀπετέθησαν αἱ λάρνακες εἰς τὸ δημόσιον σῆμα καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς γῆς, ὁ ἡρμμένος ὑπὸ τῆς πόλεως Περικλῆς, προσελθὼν εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα. Ὁ λόγος αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς βεβαιοῦται, θαυμαστός· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Περικλῆς, μεγαλοφρονήσας ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐλησμόνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς στιγμὴν τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Χῖον ποιητὴν Ἴωνα, ἐξετραπή μέχρι τοῦ νᾶ εἶπερ ὅτι ὁ μὲν Ἀγαμέμνων ἐχρειάσθη δέκα ἔτη ἵνα κυριεύσῃ πόλιν βάρβαρον, αὐτὸς δὲ εἰς μῆνας ἑννέα κατέβηκε τοὺς πρώτους καὶ δυνατωτάτους τῶν Ἰώνων· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐν τῇ πόλει κράτος αὐτοῦ, ἢ τοσαύτη ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτὸν τὴν τιμὴν τοῦ ἔργου, ὥστε οὐδ' αὐτὴ ἡ ἄκαιρος ἐκείνη παραβολὴ ἀπεδοκιμάσθη· ἀπενκντίας, καταβῆκοντο ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ σύζυγοι, αἱ μητέρες, αἱ θυγατέρες τῶν πεσόντων, ἐδεξιώθησαν τὸν ἄνδρα, καὶ στεφάνοις καὶ ταινίαις περιέβαλον, ὥσπερ ἀθλητὴν νικηφόρον. Μία μόνη ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, ἡ τῆς Ἑλπινίκης, ἥτις πλησιάσασα τὸν ῥήτορα, εἶπεν εἰρωνευομένη· «Θαυμαστὰ τῶντι ταῦτα, Περικλεῖς, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅσα διέπραξας σὺ, ὅστις πολλοὺς ἡμῖν καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας, πολεμῶν ὅχι πρὸς Φοίνικας, οὐδὲ πρὸς Μήδους, ὅπως ὁ ἐμὸς ἀδελφός Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενὴ πόλιν καταστρεφόμενος.» Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς, εἰς ἀπάντησιν, ἐξύβρισε τὴν γυναῖκα ἐκείνην, εἰπὼν τὸ τοῦ Ἀρχιλόχου·

Οὐκ ἂν μύροισι γραῦς ἐοῦς· ἡλείφεο.

Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ φωνὴ τῆς Ἑλπινίκης ἦτο ἡ τῆς ἀληθείας φωνή· διότι τῇ ἀληθείᾳ πικρότατον ἦτο νᾶ ἀναλίσκωνται αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίου, πικρότατον νᾶ μὴ εὑρεθῇ τρόπος ἄλλος πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως εἰμὴ ὁ τῆς βίας καὶ τῆς καταθλίψεως, καὶ πικρότατον πᾶς νέος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θρίαμβος νᾶ μὴ συντελῇ εἰς ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νᾶ ἐξάπτῃ τὴν κοινὴν κατ' αὐτῆς ἀγανάκτησιν.

Τῶντι ἡ κατατρόπως τῶν Σαμίων δὲν εἶχεν οὐδ' αὐτὸ τοῦλάχισ-

στον τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦ νὰ πτοήσῃ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ὑποκύψωσιν, ἔστω καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. Ὀλίγον ἔπειτα οἱ Λέσβιοι ἐζήτησαν κρυφίως τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης ἵνα ἀποστατήσωσι. Κατ' εὐτυχίαν τῶν Ἀθηναίων ἢ τῶν Λεσβίων χίτησις δὲν εἰσηκούσθη· οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ παραβιάσωσι τὰς τριακονταετῆς σπονδὰς· ὥστε ἂν αἱ πόλεις ἐστασίαζον, αἱ στάσεις ὅμως αὐταὶ δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν ὅσον ἔνεστι τὴν τοιαύτην εἰρηνικὴν τῶν Πελοποννησίων διάθεσιν. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους συνέβη σπουδαία περὶ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων μεταβολή. Ἐνῷ ἐπὶ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐξηγόρασαν, καλῶς ποιοῦντες, διὰ πολλῆς θυσίας τὴν εἰρήνην ἐνῷ ἡ φρόνησις ἀπῆτει καὶ ἤδη νὰ ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ῥήξεως, αἴφνης βλέπομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας· οἴκοθεν τὸν πόλεμον. Πρὶν ἀναφέρωμεν τὰς πιθανωτέρας τῆς τοιαύτης μεταβολῆς αἰτίας, ἐκθέτομεν τὰ πιστοποιοῦντα αὐτὴν γεγονότα.

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Σάμου, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις, κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους, ψήφισμα, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκλείοντο, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀφ' ὅλων τῶν λιμένων τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ ψήφισμα τοῦτο κατέστρεφε τοὺς Μεγαρεῖς, διότι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀγοράσωσι καὶ νὰ πωλήσωσιν οὔτε ἐν Ἀθήναις, οὔτε εἰς λιμένα τινὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους, κατεδικάζοντο τοιοῦτοτρόπως εἰς ἐντελῆ σχεδὸν ἐμπορικὴν ἀπραξίαν. Πρόφασις τῆς καταδίκης ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ὑπεδέχοντο δῆθεν φυγάδας ἐξ Ἀθηναίων δούλους καὶ ὅτι ἐκαλλιέργουν γῆν τινα ἐν μέρει ἱερᾷ, ἐν μέρει ἀμφισβητουμένην μεταξὺ τῶν δύο πολιτειῶν. Πράγματι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσι τὰ Μέγαρα, διότι οὐδεμία ἄλλη ἀποστασίς ἔβλαψεν αὐτοὺς ὅσον ἡ τῆς γείτονος ἐκείνης πόλεως· ἐνόσω ἦσαν κύριοι τῆς Μεγαρίδος, ἦσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ πύσης κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομῆς τῶν Πελοποννησίων, ἐνῷ ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι ἐκράτουν τὰς κλεῖς τῶν μεγάλων τούτων τῆς Ἀττικῆς πυλῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἀπαξ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὰ Μέγαρα, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδικῶνται τὴν πόλιν ταύτην βάλλοντες τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαιμόν της. Ὁ Περικλῆς ἰσχυρίζετο

ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλῦον τὴν ἐκδοσιν τοιοῦτου ψηφίσματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ῥυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ' ὠρισμένην τινὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἐκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχίρει ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ῥητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἢ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβιασμένη. Ὁ θεσμός οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ ἦτο ἀπ' αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμός οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἤθη ἐκτροπὴν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὅχι ἵνα βλάβῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιῶτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καὶ ἂν ὅχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀνμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἔριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ Μεγαρικοῦ ψηφίσματος, συνέβησαν ἕτεραι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π. Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἔριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυσραχίου (σελ. 307), οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων. Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν Λευκαδίους καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, αὐθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἥτοι τοὺς Ἑρμιονεῖς, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἡλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἤττον οἱ Κορίνθιοι ἠττήθησαν,

διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας, ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις, ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἄλλ' οἱ Κορινθιοὶ δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἡτταν, καὶ ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη παρασκευασθέντες, συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι, φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν-θελουσι δυνηθῇ ν' ἀνθεξώσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυρούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμαχίας, ὑπάγεται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων, ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὁλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα, διεκκλίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἰκοθεν ἀποφασίσαντες, ὥρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἐμελλε νὰ ἀκροασθῇ τῶν πρέσβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολὴ τῶν ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστὴ, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντεῖπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἐκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐρρέθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὗτος ἤκουσε λεγόμενα. Καὶ τοὶ δὲ φέρουσι τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἀπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ῥητῶς: « τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἦτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ, ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν » καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο δικαιούμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ᾔθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἔνεκεν ἄλλων τινῶν περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀποικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν

ἀληθές ὅτι πράγματι καὶ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν οὐδεμίαν διετήρουν σχέσιν πολιτικῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ ὅτι μάλιστα πολὺ καὶ Πελοποννησιακαὶ ἀποικίαι ἦσαν πρὸ καιροῦ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων· δικαίῳ ὅμως, καὶ μητροπόλεις ἠξίουσαν ὅτι ἐκτιζον τὰς ἀποικίας «ἐπὶ τῷ ἡγεμόνεσσι εἶναι» αὐτῶν. Τοῦτο δὲν ἐλέγετο ὑπὸ μόνων τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς οἶκοθεν ὁμιλῶν, ὑποδεικνύει μέχρι τινὸς τὰ τοιαῦτα ἡγεμονικὰ δίκαια, διότι βεβαιοῖ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι, ἄποικοι ὄντες Κορινθίων, «παρημέλουν αὐτῶν οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα, οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκαταρχόμενοι τῶν ἱερῶν, ὥσπερ καὶ ἄλλαι ἀποικίαι.» Ὡστε ναὶ μὲν οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἦσαν κατατεταγμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῶν Πελοποννησίων συμμάχων, ἀλλ' ὅμως συνεδέοντο μεθ' ἑνὸς τῶν συμμάχων τούτων διὰ θεσμῶν τινῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τῶν ἄλλων ἀπέφευγον πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεως πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ὤφειλον νὰ σεβασθῶσι τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ προέκειτο περὶ τῶν Κορινθίων, οἵτινες κυρίως ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ δώσωσι προεφάτως βοήθειαν εἰς τὴν στασιάσασαν Σάμον καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Πλὴν τούτου, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων ὑφίστατο ἤδη πόλεμος· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, παραδεχόμενοι τὴν περὶ συνδρομῆς αἴτησιν τῶν Κερκυραίων, ἐξ ἀνάγκης περιήρχοντο ἀμέσως εἰς πόλεμον οὐ μόνον πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἀλλὰ πιθκῶς καὶ πρὸς ὅλην τὴν Πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἐν ἧ οἱ Κορίνθιοι ἐπέιχον προέχουσιν τάξιν διὰ καὶ ὀρθῶς ἔλεγον οὗτοι «οὐ γὰρ τοῖςδε μόνον ἐπικούροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμοιοι.»

Τοιαῦτα ἦσαν ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων, κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ἣτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπεμνημόνευσε τοὺς λόγους τῶν Ἀθηναίων ῥητόρων· ἐπιφέρει μόνον, ὅτι, εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συνεδριάσεως, ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέχετο μᾶλλον τὰ τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν μετέβαλε γνώμην· καὶ δὲν ἡσπάσθη μὲν καθ' ὁλοκληρίαν τὴν τῶν Κερκυραίων αἴτησιν, δὲν ἐποίησε δηλαδὴ συμμαχίαν πρὸς αὐτοὺς, ὥστε νὰ ἔχῃσι τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἐπὶ συμμαχίαν δὲ μόνον, ἵνα βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐὰν τις προβάλλῃ τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἢ τοὺς τούτων συμμάχους· ἐν ἄλλαις λέξεσι, συνωμολόγησαν συμμαχίαν ὅχι ἐπιθετικὴν ἅμα καὶ ἀμυντικὴν, ἀλλὰ μόνον ἀμυντικὴν. Ὁ ἱστορικὸς ἐξηγεῖ κάλλιστα καὶ πόθεν

αὐτῷ «μὴ ναυμαχεῖν Κορινθίοις, ἣν μὴ ἐπὶ Κέρκυραν πλέωσι, καὶ μέλλωσιν ἀποβαίνειν, ἥ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίον· οὕτω δὲ, κωλύειν κατὰ δύναμιν.» Ἀλλὰ συγκροτεῖται ἤδη ναυμαχία μεγάλη Κορινθίων καὶ Κερκυραίων ἐν τῷ μεταξύ Κερκύρας καὶ Ἡπείρου πελάγει, «ἐν ἧ αἱ ἄττικαὶ νῆες, παραγιγνόμεναι τοῖς Κερκυραίοις, εἴπη πιέζονται, φόβον μὲν παρεῖχον τοῖς ἐναντίοις, μάχης δὲ οὐκ ἦρχον, δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν Ἀθηναίων.» Μετ' ὀλίγον ὁμως ἡττᾶται κατὰ κράτος τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Κερκυραίων, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι «ὀρώντες τοὺς Κερκυραίους πιεζομένους, μᾶλλον ἤδη ἀπροφασίστως ἐπεκοῦρουν, τὸ μὲν πρῶτον ἀπεχόμενοι, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν τινί· ἐπειδὴ δὲ ἡ τροπὴ ἐγίγνετο λαμπρῶς, καὶ ἐνέκειντο οἱ Κορίνθιοι, τότε δὴ ἔργου πᾶς εἶχετο ἤδη, καὶ διεκέκριτο οὐδὲν ἔτι, ἀλλὰ ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης, ὥστε ἐπιχειρῆσαι ἀλλήλοις τοὺς Κορινθίους καὶ Ἀθηναίους.» Τὸ τέχνασμα λοιπὸν ἐκεῖνο τῆς ἐπιμαχίας δὲν προέλαβε τὴν μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων σύγκρουσιν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, ἀναγκασθέντες ὥς ἐκ τούτου νὰ παύσωσι τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον, μετέβαλον φυσικῶ τῷ λόγῳ διάθελαι πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· καὶ ἐνῶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀποτρέψαντες ἐσχάτως τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ ἀνακηρύξαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἤδη ἐζήτησαν ἀναφανδὸν νὰ περιπλέξωσι τὰ μεταξύ τῶν δύο συμμαχιῶν πράγματα καὶ νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ὀλοσχερῇ ῥῆξιν. Οὐδ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεῖα περίστασις.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου ὃν πολλάκις ἀνεφέρομεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν, διετέλει πρότερον φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὁμως οὗτοι ἐποίησαντο συμμαχίαν καὶ πρὸς δύο ἐτέρους ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας, ἐναντιουμένους εἰς τὸν Περδίκκαν, ἤτοι πρὸς τὸν τούτου ἀδελφὸν Φίλιππον καὶ πρὸς τὸν Δέρδαν, ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ εἰς στάσιν τὰς κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια συμμαχούς τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ Ποτίδαια, ἥτις, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, διετῆρει, καὶ περ ὑποτελὴς τῶν Ἀθηναίων, σχέσεις τινὰς πρὸς τὴν μητρόπολιν, δεχομένη ἰδίως παρ' αὐτῆς κατ' ἔτος τοὺς καλουμένους ἐπιδημιουργοὺς, ἑτησίους ἄρχοντας ἐπιτελοῦντας μὲν αὐτόθι ἐπισήμους τινὰς θυσίας, ἔχοντας δὲ καὶ ἐπιρροὴν τινὰ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ὄθεν ὁ Περδίκκας, γινώσκων τὴν νέαν ἐχθρικὴν διάθελαι τῶν Κοριν-

προέκυψεν ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης τῆς πλειονοψηφίας. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει, ἐνόμιζον ἄφρευκτον τὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον, καὶ τοῦτου ἕνεκα δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κορινθίους τὴν Κέρκυραν, ναυτικὸν ἔχουσιν τοσοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεθύμουν νὰ ὑποτρέψωσι ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐκείνων σύγκρουσιν, ἵνα εὕρωσιν αὐτοὺς ἀσθενεστέροις βραδύτερον. Ὁ κύριος λοιπὸν λόγος δι' ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ἔπραξαν, ἦτο ὅτι ὑπελάμβανον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον· ἀλλὰ ἐνῶ οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀπέφυγον δύο ἐπιτηδαιοτάτας περιστάσεις τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, τὸ νὰ νομιζῶσιν οὗτοι οὐδὲν ἤττον, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόδραστος καὶ τούτου ἕνεκα νὰ πολιτεύωνται παρὰ τὸ δίκαιον πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ προκαλῶσι τὸν πόλεμον. Ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος, παρὰ τὸ δίκαιον ἐπολιτεύθησαν, πρόδηλον. Ποῖον ἦτο τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῦ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα; Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί, ἐν αἷς ἐλέγετο, ὡς εἶδομεν, «ἐξεῖναι παρ' ὀποτέρους τις τῶν ἀγράφων πόλεων βούλεται ἐλθεῖν.» Ἄν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον εἰλικρινῶς ὅτι ἐδικαιοῦντο, κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν τοὺς Κερκυραίους, διατὶ δὲν τοὺς ἐδέχθησαν; Ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπίστευον ὁ Θουκυδίδης τὸ λέγει ῥητῶς. Πικραδεχόμενοι, λέγει, αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν των, ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τούτων ἐπὶ Κόρινθον. Ἐὰν δὲ συνέπλεον μετὰ τῶν Κερκυραίων ἐπὶ Κόρινθον, «ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἱ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἄρα ὠμολόγουν ὅτι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν των τοὺς Κερκυραίους, εἰμὴ παραβαίνοντες τὰς σπονδὰς. Μήπως ὁμως περιοριζόμενοι εἰς ἀπλὴν ἐπιμαχίαν, δὲν ἤθελον καταντήσει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα; Ἴνα πιστεύσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ ὅτι ἠδύναντο ἔτι νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἢ ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη, καὶ ἄνευ τοῦ ἐπὶ Κόρινθον πλοῦ, δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον προνοητικοὶ καὶ πρακτικοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Τῷ 433, συνομολογηθείσης τῆς ἐπιμαχίας, 433—432, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν δέκα τριήρων, ὑπὸ Λακεδαιμόνιον, τὸν τοῦ Κίμωνος υἱόν, παραγγείλαντες

ἂν ἔκρινεν ὅτι ὄχι, τὸ πρᾶγμα παντάπασι δὲν ὑπεβάλλετο πλέον εἰς τοὺς συμμάχους· οὗτοι δὲν προσεκαλοῦντο νὰ ψηφοφορήσωσιν εἰμὴ ἂν ἡ ἀπόφασις τῆς Σπάρτης ἦτο ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου. Τότε εἰ μὲν ἡ πλειονοψηφία συνετάσσετο μετὰ τῆς γνώμης τῆς Σπάρτης, ἅπασα ἡ ὁμοσπονδία ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα· εἰ δὲ ἡ πλειονοψηφία διεφώνει, ἡ Σπάρτη ἐξετέλει οὐδὲν ἡττον τὰ αὐτῇ δόξαντα μόνῃ ἢ μετὰ τῶν τυχόν συμφωνούντων συμμάχων. Καὶ εἶχε μὲν ἐκάστη πόλις, μικρὰ ἢ μεγάλη, ἴσον δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' ὥς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, ἡ Σπάρτη προεῖχεν οὐσιωδῶς ὅλων τῶν συμμάχων, αὐτὴ κυρίως ἀποφασίζουσα περὶ τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ λοιπῶν καλουμένων μόνον νὰ ψηφοφορήσωσιν ἂν θέλωσι νὰ συμπράξωσιν ἢ οὐ. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ἐπολιτεύθη καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ὅσοι ἤξιουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδὰς, ἢ ἄλλως ἠδίκησαν τὴν Πελοπόννησον, ὑπέβαλον τὰ παράπονα αὐτῶν εἰς τὸν σύλλογον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης· διότι, καὶ τοι ὀλιγαρχουμένης τῆς πόλεως ταύτης, τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο τόσῳ σπουδαῖον, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν Σπαρτιατῶν, ὅ ἐστι τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὥς ἐκ τῆς ἡλικίας, τῆς τακτικῆς εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορᾶς καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν περὶ πειθαρχίας νόμων, εἶχον δικαίωμα ψήφου. Ἐκτεθείσης δὲ ἐνώπιον αὐτῶν τῆς κατηγορίας, ἀπεπέμφθησαν ὅλοι οἱ ξένοι, καὶ ὁ σύλλογος ἐσυζήτησε καὶ ἀπεφάσισε κατ' ἰδίαν.

Ὁ μέγας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἱστορικὸς ἐξέθηκεν ἡμῖν ἐν ἐκτᾷσει τὰ κατὰ τὴν συνεδρίασιν ταύτην, ἐν ἣ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀπεμνημόνευσε μὲν ὅλους τῶν κατηγορῶν τοὺς λόγους, ἀλλὰ παρέθεσε τὸν λόγον τῶν Κορινθίων, τῶν τελευταίων ἀγορευσάντων, ὅςτις ἦτο ἀναγκαίως ὁ πάντων σπουδαιότερος· ἔπειτα τὸν λόγον Ἀθηναίων τινῶν πρέσβεων, οἵτινες παρευρεθέντες κατὰ τύχην ἐν Σπάρτῃ ἔνεκα ἐτέρων ὑποθέσεων, ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τοὺς κατηγοροὺς· μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ξένων, ὁ Θουκυδίδης παρατίθισι τὸν λόγον τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου, καὶ τελευταῖον τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ χαρακτηριστικωτάτην προσφώνησιν τοῦ Ἐφόρου Σθενελαίδου, δι' ἧς ἐκρίθη ὁ ἀνὰ χεῖρας ἀγών. Οἱ λόγοι οὗτοι, ὥς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ· ἀπεικονίζουσιν ὅμως πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν πολιτικῶν μεριδῶν εἰς ἃς ἀποδίδονται. Ἀπόδειξις τούτου ἔστω πρὸς

θίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψε πρέσβεις οὐ μόνον εἰς Κόρινθον, ἵνα διὰ τῆς πόλεως ταύτης κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτιδιαίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σπάρτην, ἵνα προκαλέσῃ κήρυγμα πολέμου τῆς ὅλης πελοποννησιακῆς ὁμοσπονδίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, διέταξαν τοὺς Ποτιδιαίτας νὰ καθαιρέσωσι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους αὐτῶν, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ ἀποπέμψωσι τοὺς ἐπιδημιουργοὺς καὶ νὰ μὴ δέχωνται τοῦ λοιποῦ αὐτοὺς. Τότε οἱ Ποτιδιαῖται, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπροςπάθησαν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἀνάκλησιν τῶν διαταγῶν τούτων, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Λακεδαιμόνα μετὰ Κορινθίων· καὶ ἐπειδὴ τὰ τέλη, δηλαδὴ οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπέσχοντο ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσωσιν ἐπὶ Ποτιδιαίαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλουσιν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀττικὴν, οἱ Ποτιδιαῖται ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδόν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, πέμψαντες ἐν τῷ μεταξὺ στρατὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἔτρεψαν τοὺς τε Ποτιδιαίτας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Κορινθίους καὶ ἐπολιορκήσαν τὴν Ποτιδιαίαν.

Ταῦτα ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 432 ἔτους. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἐπολλαπλασιάζοντο, καὶ τὰ πάθη παρωξύνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ Μεγαρεῖς δὲν ἔπαυον κραυγάζοντες κατὰ τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Κορίνθιοι ἠξίουσαν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδὰς, πολεμήσαντες πρὸς αὐτοὺς περὶ Κέρκυραν, καὶ, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οἱ Ποτιδιαῖται μελετοῦν νὰ στασιάσωσιν, ἀνατρέψαντες τὰ πρὸς τούτους δίκαια καὶ προνόμια τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἄλλοι δὲ, ὡς φαίνεται, σύμμαχοι τῶν Πελοποννησίων ἔλεγον ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ πολλοὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως οἱ Αἰγινῆται, παρεπονοῦντο κρυφίως εἰς τὴν Σπάρτην ἕνεκα τῶν καταπιέσεων τὰς ὁποίας ἔπασχον· τὸ δὲ σπουδαιότερον, κοινὸς ἐπεκράτει φόβος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πράττοντες ταῦτα πάντα διανοοῦνται νὰ δουλώσωσι καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὡστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ τοι ὡς πάντοτε νωθροὶ ὄντες, καὶ τοι ὡς πάντοτε δισταζόντες νὰ ἀναλάβωσιν ἀγῶνα μέγαν, καὶ τοι ὡς πάντοτε εὐκολώτερον ὑποσχόμενοι ἐπικουρίας ἢ παρέχοντες αὐτάς, καταναγκαζόμενοι ὅμως ἤδη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἀποφασίσωσιν ὀριστικόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἡ Σπάρτη συνείθιζε νὰ κρίνῃ πρὸ πάντων κατ' ἰδίαν, χωρὶς τῶν συμμάχων, ἂν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ πολέμου ἢ ὄχι· καὶ

τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀποκρισὶς εἰς τὸν προρρηθέντα, ἀλλὰ ἕκαστος παρίστησι τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀγορεύοντος ἔποψιν.

Ὁ ῥήτωρ τῶν Κορινθίων δὲν διέτριψε περὶ τὰς κατὰ μέρος ἀδικίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ ὧν ὠμίλησαν οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ ἄλλοι προαγορεύσαντες σύμμαχοι· ἐν παρόδῳ δὲ ἤγγισε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ Κερκύρας καὶ Ποτιδαίας ὑπόθεσιν, εἰς ἣν ἰδίως ἐνείχοντο οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ· καὶ ἀμέσως ἀνήγαγε τὸ ζήτημα εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ περιωπὴν, ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ἔχοντες ἤδη δεδουλωμένους πλείστους τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβουλεύουσι καὶ ὅλους τοὺς λοιποὺς, ἐπὶ τούτῳ πρὸ καιροῦ παρασκευαζόμενοι. Ἵνα ἐλέγξῃ δὲ τὴν ἀδράνειαν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἐν τῷ ἅμα παροξύνῃ τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν, περιέπλεξε μὲν τὸν ἔλεγχον δι' ἐγκωμίων ὅχι ὀλίγων, ἀλλὰ σαφῶς ἀνεκήρυξεν αὐτοὺς αἰτίους τοῦ κακοῦ, ὥς ἐπιτρέψαντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πρῶτον, νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν μετὰ τὰ Μηδικὰ, ὕστερον νὰ στήσωσι τὰ μακρὰ τεῖχη, καὶ τελευταῖον, ἀφοῦ ἀπεστέρησαν τῆς ἐλευθερίας τοσούτους Ἑλληνας, νὰ ἀπειλῶσι καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Καὶ ἐνταῦθα ἐπέφερεν ἀμίμητόν τινα εἰκόνα τοῦ ἀντιθέτου χαρακτῆρος τῶν δύο φυλῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ὅσα ἔχουσι καὶ ἀδύνατον νὰ ἀφῇσωσι ποτὲ ἥσυχον τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, εἶπεν, εἶναι φύσει νεωτεροποιοὶ, καὶ ὀξεῖς εἰς τὸ νὰ ἐπινοῶσι καὶ νὰ ἐκτελῶσιν ὅ,τι ἂν ἀποφασίσωσιν· ἐνῶ ὑμεῖς, δὲν φροντίζετε εἰμὴ πῶς νὰ διατηρήσῃτε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ οὐ μόνον μηδὲν πλέον τούτου ἐπινοεῖτε, ἀλλ' ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδὲ ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο πράττετε. Αὐθις δὲ, αὐτοὶ μὲν εἶναι καὶ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, καὶ ὑπὲρ ὅ,τι νομίζουσιν κατορθωτὸν κινδυνευταί, καὶ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες· ὑμέτερον δὲ ἰδίωμα εἶναι τὸ πράττειν ὀλιγώτερον τοῦ ὅ,τι δύνασθε, τὸ μὴ πιστεύειν μηδὲ εἰς τὰ βεβαιότερα πράγματα καὶ τὸ νομίζειν ὅτι μηδέποτε θέλετε ἀπαλλαγῇ τῶν συμφορῶν. Αὐτοὶ μὲν εἶναι ἄοκνοι, ὑμεῖς δὲ περὶ πάντα βραδεῖς· αὐτοὶ πρόθυμοι ν' ἀποδημήσωσιν, ὑμεῖς δὲ προσηλωμένοι εἰς τὰς ἐστίας σας, διότι οἱ μὲν, κινούμενοι νομίζουν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τι, ὑμεῖς δὲ φρονεῖτε ὅτι οὕτω δύνασθε ἐξεναντίας νὰ βλάψῃτε καὶ ὅ,τι ἔχετε. Οἱ Ἀθηναῖοι, νικῶντες τοὺς ἐχθροὺς, ὠφελοῦνται ὅσον ἔνεστι πλείοτερον ἐκ τῆς νίκης, καὶ νικώμενοι, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ὑπενδίδουσιν. Ἐτι δὲ, τὰ

μὲν σώματα μεταχειρίζονται ὑπὲρ τῆς πόλεως, παντάπασι πρὸς ταῦτα ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἂν ἦσαν ἄλλων σώματα, τοῦ δὲ πνεύματος διατελοῦσιν ἐντελῶς κύριοι, ἀγωνιζόμενοι νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ εἰ μὲν δὲν δυνηθῶσι νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι ἐπενόησαν, νομίζουσιν ὅτι ἐστέρηθησαν πράγματος ἀνήκοντος εἰς αὐτούς· τὰ δὲ κτηθέντα ἀπαξ, θεωροῦσιν ὀλίγα πρὸς ὅσα μέλλουσι νὰ κατορθώσωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ πραγματικῶς ἀποτύχωσί που, ἀναπληροῦσι τὴν ἑλλειψιν ταύτην, ἀντελπίζαντες ἀμέσως ἄλλα· διότι μόνοι αὐτοὶ ἔχουσι σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐλπίζουσιν ὅ,τι ἂν ἐπινοήσωσι, ταχεῖαν ποιοῦντες τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀποφασισθέντων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀγωνίζονται δι' ὅλου τοῦ αἰῶνος μετὰ πόνων καὶ κινδύνων, ἀπολαύοντες ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων, διὰ τὸν πόθον τοῦ νὰ προσποκτώσιν αἰετοτε ἕτερα, καὶ ἐορτὴν νομίζοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν, συμφορὰν δὲ τὴν ἀπράχμονα ἡσυχίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσχολίαν. Ὡς τε ἐν ὀλίγοις ὀρθῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἐγεννήθησαν ἵνα μήτε αὐτοὶ ἔχωσιν ἡσυχίαν, μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀφήσωσι νὰ ἡσυχάσωσι ποτέ.» Τὸ συμπέρασμα τῶν προτάσεων τούτων ἦτο πρόδηλον. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, τοιοῦτοι ὄντες, ἠπεύλουν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, καιρὸς ἦτο ἤδη οἱ Λακεδαιμόνιοι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὴν βραδύτητα αὐτῶν, νὰ εἰσακούσωσι τὰς δεήσεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν Ποτιδιαϊατῶν καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς, εἰσβάλλοντες κατὰ τάχος εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ὡς προείπομεν, κατὰ τύχην παρευρίσκοντο ἐν Σπάρτῃ ἕνεκα ἐτέρων ὑποθέσεων, ἤδη δ' ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπολογηθῶσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς προαγορεύσαντας, διότι οὔτε περὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἀδικημάτων ὠμίλησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο κριτὴς ἀρμόδιος τῶν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐρίδων, οὔτε περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα, ὅπως ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐτέθη, ἦτοι περὶ τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βουλευμάτων, διέτριψαν· ἀλλ' ἠγωνίσθησαν μόνον νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅθεν, ἀφοῦ ὑπέμνησαν ὅσα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν, ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἐμεγαλουργήσαν· ἀφοῦ προσέθηκαν, ὅτι δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν βιασάμενοι τινα, ἀλλὰ διότι οἱ μὲν Σπαρτιαῖται δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν βάρβαρον πόλεμον, οἱ δὲ σύμμαχοι παρεκάλεσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναλάβωσι τὴν

ἡγεμονίαν· ἀφοῦ ἐξήγησαν πῶς διὰ τὴν μετέπειτα δυστροπίαν τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων τούτων, ἠναγκάσθησαν νὰ καθυποτάξωσιν αὐτούς· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδεμίαν κατάρχησιν ἐποίησαν τῆς ἀρχῆς, ἐπήνεγκον τελευταῖον, ὅτι τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων εἶναι ἄτοπα, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μήδου δεινότερα πάσχοντες, ἐσιώπων· ὅτι ἂν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται χαλεπὴ, φαίνεται τοιαύτη διότι τὸ παρὸν αἰ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι ἂν οἱ Σπαρτιᾶται, καθαιρέσαντες τοὺς Ἀθηναίους, ἄρξωσιν αὐτοί· θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς ὁμοίας αἰτιάσεις· καὶ ὅτι ἐπομένως, ἡ εὐβουλία ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λύσωσι κατεσπευσμένως τὰς σπονδάς, μηδὲ νὰ παρχωθῶσι τοὺς ὅρκους, ἀλλὰ νὰ διαλύσωσι, κατὰ τὴν συνθήκην, διὰ δίκης τὰς τυχὸν ὑφισταμένας διαφοράς. Τοιαῦτα εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ· εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡγόρευσαν ἔξω τοῦ προκειμένου. Τὸ ζήτημα δὲν ἦτο κυρίως πῶς οὗτοι ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους· οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐπανειλημμένων συνθηκῶν ἀνεγνώρισαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, ὅποια εἶχεν ἀποθῆ ἐσχάτως, καὶ προσκληθέντες νὰ βοηθήσωσι τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Λεσβίους, ἀπειποιήθησαν, καθιερώσαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Τὸ ζήτημα ἦτο λοιπὸν, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ πρὸς ἄλλους συμμάχους τῆς Πελοποννήσου πολιτεύματος, δὲν ἀπεδείκνυσον, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἔδιδον εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ λέγεται, ὅτι μελετῶσι νὰ παραβιάσωσι τὰ ἀναγνωρισθέντα αὐτοῖς ὅρια, ἐπιβουλεύοντες τὴν αὐτονομίαν καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Περὶ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν εἶπον.

Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὰς ἐγκλήσεις τῶν συμμάχων, καὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἀπολογία, παρακαλέσαντες πάντας νὰ ἀποχωρήσωσιν, ἐβουλεύθησαν κατ' ἰδίαν περὶ τοῦ πρακτέου. «Καὶ τῶν μὲν πλεόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰ γινῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη, καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει.» Ἀλλὰ ἡγέρθη καὶ μία φωνὴ ἐναντία τῆς γνώμης ταύτης, ἡ φωνὴ τοῦ γηραιοῦ καὶ συνετοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου. Ὁ Ἀρχίδαμος δὲν ἐξέτασεν οὔτε τὰς μερικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων αἰτιάσεις, οὔτε τὴν γενικὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐπιβουλεύουσι τὴν ὅλην ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε τὸν τρόπον καθ' ὃν πρὸς τοὺς ἰδίους ὑποτελεῖς πολιτεύονται. Ὁ βασιλεὺς, θεωρῶν ἀπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ κηρύξεως πολέμου, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν μὲν ὁπωσοῦν, ἀλλὰ ὑπὸ μόνην τὴν ἔποψιν τοῦ στρατιωτικοῦ συμφέροντος τῆς Σπάρτης. Τὸ συμπέρασμα τοῦ ἦτο, ὅτι δὲν συμφέρει νὰ κηρύξωσιν ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διότι δὲν ἔχουσι τὰ πρὸς τοῦτο

ἀναγκαῖα, ναῦς, χρήματα, ἵππους, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸ καιροῦ ἐν ἀφθονίᾳ, ἐν ἄλλας λέξεσι δὲν συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἀπαράσκευοι πρὸς παρεσκευασμένους. Δὲν ἄξιῷ, προσέθηκεν, ὅτι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰ παθήματα τῶν συμμάχων ἡμῶν· ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ ἐπιχειρήσωμεν διαπραγματεύσεις μετριοπαθεῖς ἅμα καὶ ἄξιοπρεπεῖς, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐτοιμασθῶμεν διὰ προσαγωγῆς μὲν συμμάχων, καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, διὰ συλλογῆς δὲ ναυτικοῦ καὶ χρημάτων. Καὶ εἰ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπακούσωσιν ἡμῶν πρεσβευομένων, τόσῳ καλῆτερον· εἰ δὲ μὴ, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν, θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἐπέλθωμεν ἐπ' αὐτοὺς μετὰ πλείστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ εἶπεν ὁ Ἀρχίδαμος. Τελευταῖος δὲ ἠγόρευσεν ὁ Σθενελαΐδας, εἰς τῶν ἐφόρων τότε ὢν· διότι ἔθος, ὡς φαίνεται, ἦτο, περαιωθείσης τῆς συζήτησεως, εἰς τῶν ἐφόρων νὰ συγκεφαλαιῇ αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς ἀπόφασιν. Ὁ λόγος τοῦ ἐφόρου διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀντεῖπον εἰς τὰ ἀποδοθέντα αὐτοῖς ἀδικήματα, ὁ Σθενελαΐδας ὑπέλαβε τὰ ἀδικήματα ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα· τεθέντος δὲ ὅτι ἦσαν ὁμολογούμενα, ἐπέφερεν ὅτι ἡ Σπάρτη ὤφειλεν ἀμέσως, ἄνευ σκέψεων καὶ ἀναβολῶν, νὰ προπολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς νὰ γεινῶσιν ἔτι ἰσχυρότεροι παρ' ὅ,τι ἤδη ἐγένοντο. Ἐξέθεσε δὲ ταῦτα δι' ὀλίγων λέξεων, ἐπιτηδεῖων νὰ προξενήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀφελῆ ὄμιλον πρὸς ὃν ἀπευθύνετο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν ἀξιώσεων, δὲν ἠγάπων τὰς μακρὰς ἀγορεύσεις, καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις ἱκανὴ ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς· ἐνῷ παρὰ τῷ Ἀρχιδάμῳ, ὁ τοιοῦτος σπαρτιατικὸς χαρακτήρ ἐτροπολογεῖτο ὑπὸ τε τῆς ἀκριβεστέρας γνώσεως ἣν εἶχε τῶν ποικίλων ἀναγκῶν τοῦ προκειμένου πολέμου, καὶ ὑπὸ τῆς εὐθύνης ἣν συνησθάνετο ὡς ἡγεμῶν.

«Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων, εἶπεν ὁ Σθενελαΐδας, δὲν καταλαμβάνω. Διότι ἐπαινέσαντες πολλὰ ἑαυτοὺς, οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὅτι δὲν ἀδικοῦσι τοὺς συμμάχους ἡμῶν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τούτοις, ἐὰν ἀνεδείχθησαν ἄλλοτε ἀγαθοὶ πρὸς τοὺς Μήδους, νῦν δὲ κακοὶ πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἄξιοι διπλασίας ζημίας, διότι ἀντὶ ἀγαθῶν ἐγένοντο κακοί. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν εἴμεθα ὅμοιοι, καὶ ἂν σωφρονῶμεν, δὲν θέλομεν παραβλέψαι τοὺς συμμάχους ἀδικουμένους,

οὐδὲ θέλομεν ἀναβάλλει νὰ βοηθήσωμεν αὐτοὺς, ἐνῷ τὰ παθήματα αὐτῶν δὲν ἀναβάλλονται. Ἄς ἔχωσιν ἄλλοι χρήματα πολλὰ, καὶ ναῦς, καὶ ἵππους· ἡμεῖς ἔχομεν συμμάχους ἀγαθοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν προκειμένην διαφορὰν εἰς δίκας καὶ λόγους, διότι οἱ σύμμαχοι ἡμῶν δὲν βλάπτονται διὰ λόγων· ὥστε ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμεν αὐτοὺς ἐν τάχει, καὶ παντὶ σθένει. Καὶ μηδεὶς διδάσκη ἡμᾶς ὅτι ἀδικούμενοι πρέπει νὰ βουλευώμεθα· πολὺν χρόνον πρέπει νὰ βουλευώμεθα μᾶλλον οἱ μέλλοντες ἀδικεῖν. Ψηφίσατε λοιπὸν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης, τὸν πόλεμον, καὶ μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἀφήσατε νὰ γίνωσιν ἰσχυρότεροι, μήτε τοὺς συμμάχους καταπροδώσωμεν, ἀλλὰ ἐπέβημεν σὺν τοῖς θεοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους.» Ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ ἔφορος, ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ Λακεδαιμονίοις, ἡ ἐκκλησία ἀπεφάσισεν ὅχι διὰ ψήφων, ἀλλὰ διὰ κραυγῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κραυγὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἰσχυροτέρα. Οὐδὲν ἦττον, ὁ Σθενελαΐδας, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν γνώμην φανερωτέραν, ἵνα παρορμήσῃ αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον, ἐπροςποιήθη ὅτι δὲν διακρίνει σαφῶς τὴν βοήν. Εἰς τοιαύτην δὲ περιστάσιν ἐγένετο διάστασις, δηλαδὴ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς συμβαίνει ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ ὁσάκις εἰς τῶν βουλευτῶν ἐκφράση ἀμφιβολίαν ἢ ἐχρὶ ὀρθῶς ἢ διὰ γνώσεως τοῦ προέδρου περὶ τῶν Ναι καὶ τῶν Ὀχι. Ὁθεν ὁ Σθενελαΐδας ἀνέκραξεν «Ὅτω μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαί, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν, ἀναστήτω ἐς ἐκεῖνο τὸ χωρίον (δείξας τι χωρίον αὐτοῖς)· ὅτω δὲ μὴ δοκοῦσιν, εἰς τὰ ἐπὶ θάτερα.» Ἀναστάντες δὲ διέστησαν· καὶ οἱ φρονούντες ὅτι αἱ σπονδαί ἐλύθησαν, ἐγένοντο πολλῶ τῶν ἄλλων πλείονες. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, προσκαλέσαντες πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς πρότερον ὑποχωρήσαντας συμμάχους, εἶπον, ὅτι αὐτοὶ μὲν νομίζουσι τοὺς Ἀθηναίους ἀδικήσαντας, ὅτι δὲ θέλουσιν ἤδη παρακαλέσει τοὺς πάντας συμμάχους νὰ συνέλθωσι καὶ ψηφοφορήσωσιν, ὅπως διὰ κοινῆς βουλῆς ἐπιχειρήσωσι τὸν πόλεμον, ἐὰν ἐγκριθῇ. Καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤδη ἠρώτησαν πρὸ πάντων τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται.» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, κατὰ Θουκυδίδην, «ὅτι κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσσεσθαι, πρὸς δὲ ὅτι θέλει βοηθήσει αὐτοὺς καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος.» Μετ' οὗ πολὺ δὲ,

συνελθούσης ἐν Σπάρτῃ τῆς κοινῆς τῶν συμμάχων συνόδου, οἱ Κορίνθιοι, ὧν μόνων ὁ ἱστορικός διέσωσεν ἡμῖν τὸν λόγον, τελευταῖοι, ὡς πρότερον, ἀγορεύσαντες, παρώτρυνον ἐκ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον, παρέστησαν τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ὡς δίκαιον, καὶ ὡς συμφέροντα, καὶ συμπεραίνοντες ἀνέκραξαν· «Πεισθῆτε λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ πάντας ὁμοίως κατέστησεν ἑαυτὴν ἐν Ἑλλάδι τύραννον, τῶν μὲν ἤδη ἄρχουσα, τῶν δὲ διανοουμένη νὰ ἄρξῃ· ὥστε ἀνάγκη, ἐπελθόντες, νὰ καταβάλωμεν αὐτήν, ἵνα καὶ αὐτοῖτε ἀκινδύνως τὸ λοιπὸν οἰκῶμεν, καὶ τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἑλληνας ἐλευθερώσωμεν.» Μεθ' ὃ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέβαλον τὸ ζήτημα εἰς ψήφοφορίαν, καὶ οἱ πλείονες σύμμαχοι ἐψηφίσαντο πολεμεῖν. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 432 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 431 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, δύο περίπου μῆνας μετὰ τὴν προηγουμένην ἰδίαν τῶν Σπαρτιατῶν ἐκκλησίαν, τὴν συγκροτηθεῖσαν, ὡς εἰκάζεται, κατὰ ὁκτώβριον ἢ νοέμβριον τοῦ 432 ἔτους.

Τοιοιουτρόπως ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅστις ἐμελλεν, ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἀνθρώπων γενεάν, νὰ διαίρῃσθαι ὅλην τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων ὅλην τὴν Ἑλλάδα, νὰ παροξύνῃ ὅλα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα καὶ τὰ ἀγριώτατα, νὰ ἀντιπαρατάξῃ ὅλας τὰς ἀρχάς, τὰς χρηστοτάτας καὶ πονηροτάτας, νὰ ἀναδείξῃ μεγάλας ἀρετάς καὶ ἔτι μείζονας κακίας, καὶ ἐπὶ τέλους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἔθνους πόρων, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Στιγμὴ φοβερά καὶ κρίσιμος τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας! Στιγμὴ καθ' ἣν, εἰ καὶ ὑπεδειξάμεν ἤδη προλαβόντως τίς, καθ' ἡμᾶς, προεκάλεσε τὴν ῥῆξιν, αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθωμεν αὐθις καὶ ὀριστικώτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀπὸ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ λύσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κυριωτάτου ἐκείνου γεγονότος. Τοσοῦτον δὲ μᾶλλον νομίζομεν καλὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσῳ εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἀμφισβητηθέντων, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπισημότατοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς Ἀθηναίους πάσης ὡς πρὸς τὸν πόλεμον τοῦτον εὐθύνῃς. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι στηρίζονται πρὸ πάντων εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος καὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, δὲν προσέβαλον τὰς ῥητάς διατάξεις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν. Ἐστὼ· ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον δὲν ἦτο μέχρι τίνος οἱ Ἀθηναῖοι παρεβίασαν τὸ

πρὸ πάντων διότι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι γίνωσιν ἰσχυρότεροι· ἀλλὰ δὲν ἐπιφέρει καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους εὐλογόν τινα πολέμου ἀφορμήν· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἔρχωνται ἤδη νὰ κηρύττωσι τὸν πόλεμον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι φοβοῦνται μήπως γίνωσιν οὗτοι ἔτι ἰσχυρότεροι. Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης, ὅστις φαίνεται ὡς ἂν διστάζων νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν πάτριον πόλιν τὴν ὅλην εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ἀποκαλύπτει οὐδὲν ἥττον κατὰ μικρὸν τὴν ἀλήθειαν καθ' ὅσον προχωρεῖ εἰς τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἐν παραγράφῳ ριη' τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἐξηγῶν τὴν ἀπραξίαν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ξέρξου μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, ἐν τῷ διαστήματι δηλαδὴ καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἱδρυσαν καὶ ἡσφάλισαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐπὶ μέγα προέβησαν δυνάμει, λέγει· «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι, οὔτε ἐκώλουν, εἰ μὴ ἐπὶ βραχὺ, ἡσύχαζόν τε τὸ πλεόν τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ προτοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι ἐς τοὺς πολέμους, εἰ μὴ ἀναγκάζοντο, τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι· πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο, καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν ἤπτοτο. Τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο, ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ, καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἣν δύνωνται, ἀραμένοις τὸν δε τὸν πόλεμον.» Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς ἤδη ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προσέβαλον τοὺς συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενος, ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους, ἐν παραγράφῳ η' τοῦ δευτέρου βιβλίου· «ἡ δὲ εὐνοία παραπολὺ ἐπῆει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν. Ἐρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις, εἴτι δύναιτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ξυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς. . . . Οὕτως ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τῶν Ἀθηναίων, οἱ μὲν, τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ, μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θουκυδίδης μαρτυρεῖ, ὅτι οὐ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀλλὰ ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβουλεύοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐνῷ λοιπὸν ταῦτα ἰσχυρίζεται αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, καὶ μάρτυς οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἄτοπον τῇ ἀληθείᾳ φρονοῦμεν νὰ ἐρχώμεθα σήμερον ἡμεῖς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι ὄχι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν προσέβαλον τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων· οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραξαν ἵνα προκαλέσωσι τὸν πόλεμον· ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἡπατᾶτο νομίζουσα ὅτι οἱ

ρήτῶν τῶν συνθηκῶν γράμματα ἢ ὄχι· τὸ σπουδαῖον ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων, δὲν ἐβλαψαν καίριως τοὺς Μεγαρεῖς, δὲν περιήλθον εἰς κατὰστασιν πολέμου πρὸς τοὺς Κορινθίους, δὲν ἀνέτρεψαν ἐν γένει τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Πελοποννησίων σχέσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲν ἐδικαιολόγησαν τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι, μὴ ἀκούμενοι εἰς τὰ ἐπιτραπέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὅρια, μελετῶσι νὰ καταστήσωσιν ὑποχέριον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ἵνα ἀπαντήσωμεν δὲ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, δὲν θέλομεν ἀκούσει τοὺς κωμικοὺς ποιητάς, οἵτινες κατηγόρησαν τὸν Περικλέα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν περὶ τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως τοῦ λογοδοσίαν,

ἐμβαλὼν σπινθήρα μικρὸν Μεγαρικοῦ ψηφίσματος

ἐξεφύσησεν τοσοῦτον πόλεμον ὥστε τῷ καπνῷ

πάντας Ἑλληνας δακρῦσαι

Δὲν θέλομεν ἀσπασθῇ οὐδὲ τὴν ἡπιωτέραν κρίσιν ἣν ἐκφέρει ὁ ἱστορικός Ἐφορος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ἔχουσαν ὡς ἐξῆς· «Ὁ δὲ Περικλῆς, εἰδὼς τὸν δῆμον ἐν μὲν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις θαυμάζοντα τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας διὰ τὰς κατεπειγούσας χρεῖας, κατὰ δὲ τὴν εἰρήνην τοὺς αὐτοὺς συκοφαντοῦντα διὰ τὴν σχολὴν καὶ φθόνον, ἔκρινε συμφέρειν αὐτῷ, τὴν πόλιν ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον, ὅπως χρεῖαν ἔχουσα τῆς Περικλέους ἀρετῆς καὶ στρατηγίας, μὴ προσδέχεται τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς . . . » Αἱ κρίσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τινὰ ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοῦτον λοιπὸν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται τοὺς Ἀθηναίους πρωταίτιους τοῦ κακοῦ· τὴν γνώμην ταύτην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδεικνύει ἀορίστως, ἔπειτα ἐκφέρει ρητότερον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακηρύττει ὡς φρόνημα, ὅχι μόνον ἴδιον, ἀλλὰ ὡς φρόνημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης. Τῶντι ἐν παραγράφῳ κγ' τοῦ πρώτου βιβλίου λέγει· «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι, μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἀναγκάσαι εἰς τὸ πολεμεῖν.» Καὶ ἐν παραγράφῳ πη' «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι, καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ζυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις, ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους, μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὀρώντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα.» Μέχρι τούτου ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ναὶ μὲν ὁ Θουκυδίδης λέγει τοὺς Λακεδαιμονίους κηρύξαντας τὸν πόλεμον,

μονιώτατον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οὓς παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Μήπως ἂν περιέγραψε τοσοῦτον εὐσυνειδήτως τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφορὰν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐξωγράφησεν ἐπίσης ἀκριβῶς τὸ περὶ Σφακτηρίαν τραῦμα τῶν Λακεδαιμονίων; Καὶ τίνα ἄρα γνώμην ἐκφέρουσι περὶ αὐτοῦ οἱ δύο ἀντιδοξοῦντες νεώτατοι ἱστορικοί; «Ἄλλ' ἐνῶ, λέγει ὁ εἷς, δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπράξῃ ὁ Θουκυδίδης ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Περικλέους, διετέλεσεν ὁμως πιστὸς μάρτυς τῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τελειότερον κατενόησε καὶ παρέστησε τὰ βαθύτατα αὐτοῦ διανοήματα.» Ὁ δὲ, ἀντὶ νὰ ὑπαινιχθῇ ὅτι ἡ ἐξορία κατέστησε τὸν Θουκυδίδην ὀλιγώτερον ἀξιόπιστον, ἐξεναντίας βεβαιοῖ ὅτι «αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς ἐξόριστος, ἔλαβε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συμβουλευθῇ οὐδετέρους τε καὶ πολεμίους, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσῃ τὸ ἀμερόληπτον, καὶ περιληπτικόν, καὶ πανελλήνιον ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον.» Ἀλλὰ τεθέντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ ἀψευδέστατος μάρτυς τῶν βαθυτέρων τοῦ Περικλέους διανοημάτων, καὶ ἐν ἐνταύτῳ τὸ μᾶλλον πανελλήνιον τῶν χρόνων ἐκείνων πνεῦμα, ὡς εἶναι δυνατόν ν' ἀμφισβητῶμεν τὴν θεμελιώδη καὶ κεφαλαιώδη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ κρίσιν; Ὁ Θουκυδίδης κατὰ τοῦτο μόνον διαφωνεῖ πρὸς τοὺς κωμικοὺς καὶ πρὸς τὸν Ἐφορον, ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὸν Περικλέα, ὡς προκαλέσαντα τὸν πόλεμον ἐνεκα ἰδίου συμφέροντος. Ἐξεναντίας ὁμιλῶν περὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύθησαν τότε οὕτω, διότι ὅπωςδῆποτε ἐνόμιζον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον. «Ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος, καὶ ὡς ἔσεσθαι αὐτοῖς.» Ἴσως ὁ πόλεμος ἦτο τῶντοι ἀναπόφευκτος· καὶ εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, καίτοι ἀποπονηθέντες ἐσχάτως νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐπειδὴ ὁμως ἀνέκαθεν ἐφθόνησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν, ἤθελον ὠφεληθῇ ἐπὶ τέλους ἀπὸ εὐκαιρίας τινὸς ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἀντιζήλου ἐκείνης πόλεως. Ἀλλὰ καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, πάλιν ἡ φρόνησις καὶ τὸ ἀληθές τῶν Ἀθηναίων συμφέρον ἀπῆτει νὰ μὴ δώσωσιν οὗτοι τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν πρὸς τὴν σύγκρουσιν, ἵνα αὕτη, ἂν ὅχι ἄλλο, τούλάχιστον ὅσον ἐνδέχεται ἀναβληθῇ.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐντούτοις, εἰ καὶ «ἐψηφίσαντο πολεμεῖν,» δὲν ἐπεχίρηνσαν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ μὲν ἵνα δώσωσι καιρὸν τινα

Ἀθηναῖοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Καὶ ν' ἀξιῶμεν τοῦτο, στήριζόμενοι οὐχὶ εἰς μάρτυράς τινας ἑτέρους, ἱκανοὺς ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἀλλὰ εἰς μόνην τὴν οἰκίαν ἡμῶν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Δὲν θέλομεν ἀποσιωπῆσαι ὅτι ὑψώθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι φωνή τις ἀδέσποτος ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὅστις, ὁμιλήσας περὶ τῆς ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπιφέρει· «Καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ πολλὰ χαρίζεσθαι μὲν Λακεδαιμονίοις, κατηγορεῖν δὲ Ἀθηναίων τὴν τυραννίδα καὶ πλεονεξίαν. Οὐ γὰρ καιρὸς αὐτῷ κατεπεῖν Ἀθηναίων ἐγένετο, Κορινθίων κατηγορούντων, ἢ Λακεδαιμονίων μεμφομένων, ἢ Μιτυληναίων αἰτιωμένων, πολὺς ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῖς Ἀττικοῖς ἔρρῦν· καὶ τὰς μὲν νίκας τὰς λακωνικὰς ἐξῆρε τῷ λόγῳ, τὰς δὲ ξυμφορὰς ἠύξησε τὰς ἀττικὰς, ὅπου καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ.» Ἄλλ' ἀντὶ τῆς μιᾶς ταύτης ἀκατονομάστου συκοφαντίας ἢ καὶ εἰ τιнос ἄλλης ὁμοίας, ὅποσοι καὶ ὅποιοι ἕτεροι μάρτυρες τῆς ἀκριβείας καὶ ἀπαθείας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ! «Μαρτυρεῖται δὲ τῷ ἀνδρὶ τάχα μὲν ὑπὸ πάντων φιλοσόφων τε καὶ ῥητόρων, εἰ δὲ μὴ, τῶν γε πλείστων, ὅτι καὶ τῆς ἀληθείας, ἧς ἱερὰν εἶναι τὴν ἱστορίαν βουλόμεθα, πλείστην ἐποιήσατο πρόνοιαν,» ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ περὶ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασεὺς, ἀκμάσας μὲν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διατελέσας δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν πικρότατος τοῦ Θουκυδίδου ἐλεγκτής. Καὶ ὁ Μαρχελλῖνος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀνδρὸς, ἥτις προτάσσεται συνήθως εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἱστορικοῦ, λέγει· «Ἐγραφε δὲ οὐδ' οὕτω μνησικακῶν τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ φιλαλήθης ὢν καὶ τὰ ἦθη μέτριος· εἶγε οὔτε Κλέων παρ' αὐτῷ, οὔτε Βρασίδας, ὁ τῆς συμφορᾶς αἴτιος, ἀπέλαυσε λοιδορίας, ὡς ἂν τοῦ συγγραφέως ὀργιζομένου. Καίτοι οἱ πολλοὶ τοῖς ἰδίῳι πάθεσι συνέθεσαν τὰς ἱστορίας, ἥκιστα μελῆσαν αὐτοῖς τῆς ἀληθείας. . . . ὁ δὲ, μέτριος καὶ ἐπιεικής, τῆς ἀληθείας ἦττων.» Ὅ ἐστι τῆς ἀληθείας δοῦλος. Ἀλλὰ τίνα χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων ἄλλων; Μήπως δὲν πρόκειται ἡμῖν αὐτὸ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀριστούργημα; Μήπως ἂν ἐμέμφθη τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὰ μομφῆς ἄξια, δὲν ὑπερεγκωμίασε πολλάκις αὐτοὺς καὶ δὲν ὑψωσε τὴν πόλιν αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἄλλης, ιδίως διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου ὃν παρεθέταμεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμῶν βιβλίου; Μήπως ἂν ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους προεκάλεσε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν μετεχειρίσθη τὰ λαμπρότερα τῆς γραφίδος αὐτοῦ χρώματα ἵνα παραστήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου ὡς τὸν δαι-

προπαρασκευῆς εἰς τοὺς συμμάχους, τὸ δὲ ἵνα ὅσον ἐνδέχεται δικαιολογήσῃσι τὸν πόλεμον, ὑπέβαλον πρὸ πάντων, δι' ἐπανειλημμένων τριῶν πρεσβειῶν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπαίτησεις τινάς, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν ὁποίων ἔλεγον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης πρεσβείας «ἐκέλευον τοὺς Ἀθηναίους, τὸ ἄγος ἐλκύειν τῆς θεοῦ,» ὃ ἔστιν ἀπήτησαν τὴν ἐξορίαν τῶν Ἀλκμαϊωνιδῶν, οἵτινες, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κύλωνος (σελ. 245), ἐλογίζοντο ὡς ἱερόσυλοι. Ἀπήτησαν δὲ τοῦτο κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀπομακρύνωσιν ἐξ Ἀθηνῶν τὸν Περικλέα, Ἀλκμαϊωνίδην ὄντα ἐκ μητρὸς, διότι ἐνόσφ' οὗτος διεῖπε τὰ πράγματα, δὲν ἤλπιζον ποτὲ νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· «ὧν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν, καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν, ἡγαντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ οὐκ εἶα ὑπεῖκαιν, ἀλλ' ἐς τὸν πόλεμον ὥρμα τοὺς Ἀθηναίους.» Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπαίτησις, καταδεικνύουσιν ὅποσον μέγα εἶχεν ἀποβῆ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους, κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι ἐκοιμᾶτο ἐπὶ ῥόδων. Καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ μετὰ τὴν κατὰ λυσιν τῆς τούτου εταιρείας, πολλοὺς εἶχε τοὺς ἀντιπράττοντας καὶ πολεμίους. Ὅλοι οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς ἀντεπολιτεύοντο, διότι προέβλεπον ὅτι, ἐπελθόντος τοῦ πολέμου, ἡ πόλις δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πελοποννησίων. Καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους, τοῦ ἰδίως ἀφωσιωμένου εἰς τὸν μέγαν ἄνδρα, ὑπῆρχόν τινες οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ὑπέρογκον αὐτοῦ κράτος. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα καὶ τὰ πάθη, ἂν δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀντιταχθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εὗρισκον ὅμως τὸν τρόπον τοῦ νὰ κεντῶσι καὶ νὰ πληγώνωσιν αὐτὸν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν συκοφαντίας, διὰ σατυρικῶν ἡσμῶν καὶ μάλιστα διὰ τῆς δημοσιογραφίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἥτοι διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως. Ὡς τε ἐνῷ ἡ πολιτεία ἀπένεμε τῷ ἀνδρὶ τιμὰς ἐξαίρετους, κοσμοῦσα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου ἐλαίας, οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυον μυκτηρίζοντες αὐτὸν καὶ λοιδοροῦντες. Οἱ φίλοι τοῦ τὸν προσηγόρευσαν Ὀλύμπιον, διὰ τὸ μέγεθος τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν πράξεων, οἱ δὲ κωμωδοί, χλευάζοντες καὶ αὐτὴν τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ γελοῖαν τινὰ δίδοντες τῆς προσωπομίας ἐξήγησιν, ἐβεβαίουν ὅτι τῶντι βροντᾷ μὲν καὶ ἀστράπτει, ὅταν δημηγορῇ, δεινὸν δὲ φέρει ἐν γλώσῃ κεραυνόν.

Ὅλοι αὐτοῦ αἱ πράξεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἀθωότεραι, παρεξηγοῦντο καὶ εἰς ἐγκλήματα μετεβάλλοντο. Εἶδομεν ὅτι, ἀποφασισθείσης τῆς πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, ὁ Περικλῆς ἐπεμψεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν 10 τριήρεις ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν Κίμωνος· ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο μικρά, ἵνα καταστῇ πρόδηλον ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ προσβάλλῃ τοὺς Πελοποννησίους, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κέρκυραν· καὶ ἡ στρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος, ἵνα ἔτι πλείοτέρα δοθῇ ἐγγύησις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἔχοντας πολλὴν τὴν εὐνοίαν καὶ φιλίαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Κίμωνος. Ἄλλ' ἡ συκοφαντία εὔρε τρόπον νὰ διαστρέψῃ τὰ πάντα· καὶ ἔλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Περικλῆς, θέλων νὰ ἐξυβρίσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψεν εἰς φίλον αὐτῶν τὴν τοσούτῳ δυσάρεστον εἰς αὐτοὺς ταύτην ἀποστολήν· καὶ ἂφ' ἐτέρου ἐξεπίτηδες δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος εἰμὴ δέκα πλοῖα ἵνα μὴ δυνηθῇ νὰ πράξῃ μέγα τι καὶ ἵνα, ἀποτυχῶν, διαβληθῇ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ λακωνισμῷ. Ἰδίως δ' ἐνεπαίζετο ἕνεκα τῶν φίλων ὅσους μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Εἰς τούτων ἦτο ὁ ῥήτωρ καὶ ἀρχιτέκτων Μητίοχος, ὅστις, διατελέσας συστράτηγος τοῦ Περικλέους, ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ πλείστας ἄλλας μικροτέρας, ἀλλὰ ἐπικερδεῖς ὑπηρεσίας. Ὅθεν εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀντήχει ἥσμα σκωπτικόν, διαλαμβάνον ὅτι «Μητίοχος μὲν στρατηγεῖ, Μητίοχος δὲ τὰς ὁδοὺς, Μητίοχος δὲ ἄρτους ἐποπτᾷ, Μητίοχος δὲ τὰ ἄλφιστα, Μητίοχος δὲ πάντα ποιεῖται, Μητίοχος δ' οἰμῶζεται.» Ἄλλος τοῦ Περικλέους φίλος καὶ συστράτηγος ὑπῆρξεν ὁ Μένιππος· ὅθεν ἐθυλεῖτο ὅτι ὦφειλε τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν γυναιῖκα αὐτοῦ εὐνοίαν τοῦ προστάτου. Ἄλλος πάλιν φίλος ἦτο ὁ διαβόητος διὰ τὰς ὀρνιθοτροφίας του Πυριλάμπης, περὶ οὗ ἐφημίζετο ὅτι ἐπρομήθευεν εἰς τὸν Περικλέα τοὺς τότε σπανιωτάτους ἔτι ἐν Ἑλλάδι ταῶνας, οὓς οὗτος ἔδιδεν εἰς τὰς φίλας αὐτοῦ. Ἀπαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν «σάτυροι» ἐπελέγοντο, ὃ ἐστὶν ἄνθρωποι κατατρίβοντες τὸν βίον εἰς κτηνώδη ἀκολασίαν, καὶ αὐτὸς δὲ «Βασιλεὺς Σατύρων» ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἑρμῖππου προσηγορεύθη. Καὶ προσέτι «νέους Πεισιστρατίδας» ἐκάλεσαν τοὺς περὶ αὐτὸν, ὡς βουλευομένους δῆθεν νὰ ἐνιδρύσῃσι νέαν ἐν τῇ πόλει τυραννίδα. Ἄλλ' ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀνεφέρομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν ὅσα ὁ φθόνος καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα κατετόξευον κατὰ τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲ ἤροκουντο εἰς τὰς πόρρωθεν ταύτας προσβολάς· καὶ μὴ τολμώντες ἔτι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 433 ἢ 432, δικαστικὴν

τινα καταδίωξιν κατὰ δύο ἀνδρῶν οὓς μάλιστα οὗτος ἠγάπα καὶ ἐτίμα, κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ παρεκτός τούτων, κατὰ τῆς περιποθήτου αὐτῷ Ἀσπασίας.

Ἀσπασία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιοχου, ἐγεννήθη εἰς Μίλητον καὶ διέπρεπεν ἐπὶ κάλλει, παιδείᾳ καὶ ὑψηλοφροσύνῃ. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὸν χαρακτῆρα τῆς γυναικὸς ταύτης, ἥτις ἀποκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἥς τὸ ὄνομα δὲν ἀνακαλεῖ μὲν συνήθως ἰδέας σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς, ἀντανακλᾷ ὁμως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τινὰς τῶν ἀκτίνων τῆς ἀπαρμιλλοῦ δόξης τοῦ Περικλέους, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι παρεκτός τῆς Σπάρτης, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, αἱ γυναῖκες τῶν ἐντίμων οἰκογενειῶν, αἵ τε ἔγγαμοι καὶ αἱ ἄγαμοι, διῆγον τὸν βίον κεκλεισμένοι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, ἀπαρμολάκτως σχεδὸν καθὼς ἄχρι τοῦδε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Πάντα τὰ συμφέροντα αὐτῶν καὶ τὰ δίκαια ὠρίζοντο καὶ διωκοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αὐταὶ δὲ οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον πνευματικὴν μόρφωσιν, οὐδ' εἶχε θέλητρον τι ἢ συναναστροφὴ αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἤτο φυσικὸν νὰ στερηθῶσι διὰ παντὸς τῆς εὐλογίας ἣν μόνη δύναται νὰ ἐπιχύσῃ εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἡ κομψότης, ἡ εὐαισθησία τῆς γυναικὸς· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἐμορφώθη ἰδίαις γυναικῶν τάξις, αἵτινες καλούμεναι «ἐταῖραι,» διῆγον βίον ἐλεύθερον, ἀντερέφοντο πολλάκις λαμπρῶς καὶ διὰ τοῦ ἐπαγωγῶ αὐτῶν ἥθους, παραδόξως ἐνίοτε ἰσχυσαν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Βεβαίως αἱ πλείους τῶν γυναικῶν τούτων ἐξώκειλαν, καὶ ἴσως οὐδ' ἠδύναντο νὰ μὴ ἐξοκειλῶσιν εἰς ἀκολασίαν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα «ἐταῖρα,» τὸ ὅποῖον κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὴν σύντροφον, τὴν φίλην, τάχιστα ἐξετράπη εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς ἐρωμένης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς νομίμου συζύγου, καὶ μετ' ὀλίγον εἰς ἄλλας ἔτι πονηροτέρας καὶ ἐξωλεστέρας ἐννοίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι πᾶσαι αἱ ἐταῖραι ἀπέβησαν τοιαῦται, καὶ ὅτι οὐδεμία ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἐλεύθερον αὐτῆς βίον μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρηστότητος. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν Ἀσπασίαν, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν διεδόθησαν περὶ αὐτῆς τὰ αἰσχιστα· ἀλλὰ ὡς εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν τὰ τοιαῦτα περὶ γυναικὸς, τῆς ὁποίας, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους, τοιαύτη ἦτο ὅχι μόνον ἡ φυσικὴ καλλονὴ καὶ ἡ χαριτωμένη ὁμιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ

ρήτορικὴ καὶ κριτικὴ δεινότης, ὥστε οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐπεσκέπτοντο αὐτήν, συνεπαγόμενοι καὶ τὰς συζύγους ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτῆς; Ἡ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μέγιστος καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα εὐγενέστατος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς τότε Ἑλλάδος, παρέδωκε τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ὁλόκληρον εἰς γυναῖκα ἀποβαλοῦσαν πᾶν αἶσθημα αἰδοῦς καὶ κατακυλιομένην εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέλγειαν; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον νὰ ὑποθῶμεν, ὅτι ἡ Ἀσπασία ἐγένετο θῦμα πρῶτον μὲν τῆς κακῆς ὑπολήψεως ἣν ἀπελάμβανεν ἐν γένει ἡ τάξις τῶν γυναικῶν εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἔπειτα δὲ, καὶ κυριώτερον, τῆς φοβερᾶς συκοφαντίας, ἥτις ἀνηλεῶς καταδιώκουσα τὸν Περικλέα, δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὰ τὰ ἱερωτάτα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ;

Ὁ Περικλῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς συζευχθῆ, κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦν ἔθος, μίαν τῶν στενοτάτων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχῆς, καὶ διελύθη βραδύτερον ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, διότι ὁ ἀττικὸς νόμος ἐπέτρεπε πολλὴν ὡς πρὸς τὰ διαζύγια ἐλευθερίαν· ὁ δὲ Περικλῆς, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐκείνην γυναῖκα εἰς ἕτερον σύζυγον, τῇ συνευδοκίᾳ τῶν ἀρρένων συγγενῶν της, αἵτινες ἦσαν οἱ νόμιμοι αὐτῆς κηδεμόνες, συνώκησεν ἔπειτα μετὰ τῆς Ἀσπασίας, ἀφ' ἧς ἐγέννησεν υἱὸν ὁμώνυμον, καὶ πρὸς ἣν διετέλεσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τρυφερώτατα προσηλωμένος, εὐρίσκων παρ' αὐτῇ ἡθικὰς καὶ κοινωνικὰς παραμυθίας, σπανιωτάτας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, παρὰ τῇ Ἀσπασίᾳ, καὶ οὕτως εἰπεῖν προεδρευούσης αὐτῆς, συνήρχοντο περὶ τὸν Περικλέα οἱ ἐπισημότατοι ἔνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων· καὶ, ἀφέντες κατὰ μέρος τὰ παράλογα μυθολογήματα τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος, ἀνεζήτησαν τολμηρότατα τὴν ἀρχὴν τοῦ παντός καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας καὶ συνέχοντας τὸ μέγα τοῦ κόσμου δημιουργήμα. Κατὰ δυστυχίαν οὐ μόνον πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι κατεμυκτήριζον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλογηγικὰς ταύτας διαλέξεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μοχθηρὸς υἱὸς τοῦ Περικλέους Ξάνθιππος, μισῶν τὸν πατέρα διότι δὲν παρεῖχεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τοῦ νὰ εὐχαριστῇ τὴν κακοήθειάν του, συνετέλει εἰς τὴν καταφορὰν ἐκείνην, τερατολογῶν περὶ τῶν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ λεγομένων καὶ γι-

νομένων· οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταί, ἐξογκοῦντες τὰς φήμας ταύτας, διέ-
 συρον ἀναφανδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους καὶ τῆς
 Ἀσπασίας, νῦν μὲν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν Ἥραν τοῦ νέου τούτου τῶν
 Ἀθηναίων Διός, νῦν δὲ Δηϊάνειραν καὶ Ὀμφάλην τοῦ νέου τούτου Ἡρα-
 κλέους· καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ θεατρικὰ ταῦτα κωμωδή-
 ματα, εἰσέγαγον εἰς δίκην τὴν τε Ἀσπασίαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, ἐπὶ
 ἀσεβείᾳ.

Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν γένει οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν
 ταχίστα ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν· οὐδὲ τολμῶμεν νὰ
 κατακρίνωμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ θρήσκευμα ἐκείνο
 ἦτο πολυειδὲς ἄτοπον, καὶ ὅτι οἱ σπουδαιότερον ὁπωροῦν μελετῶντες
 τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος καὶ τῶν νόμων τοῦ παντός, δὲν ἡδύ-
 ναντο εἰμὴ μετὰ περιφρονήσεως νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὰ οἰκτρά τῆς
 πολυθείας μυθεύματα καὶ μετὰ ζήλου εὐλόγου ν' ἀνερυνήσωσι, δι' ἐτέ-
 ρων θεωρημάτων, τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προέκυψε δεινὴ μεταξὺ
 τοῦ θετικοῦ θρησκευματος καὶ τῆς φιλοσοφίας σύγκρουσις, ἐπαγαγοῦσα
 τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν, δι' ἧς κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐν δὲ τῇ
 συγκρούσει ταύτῃ, τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπο-
 δώσωμεν πάντοτε ἀπολύτως δίκαιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἱστορία
 διδάσκει ὅτι ἐν τῶν συντηρητικωτάτων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας
 καὶ μεγαλουργίας ὑπῆρξαν αἰέποτε αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔστω
 τὸ θρήσκευμα οἰονδήποτε· τὰ δύο ἐπὶ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ
 ἀκμάσαντα κράτη, τὸ Ῥωμαϊκὸν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς Ἀγγλικόν, εἶναι
 μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης ἀψευδέστατοι. Ἀφ' ἐτέρου, ἀναμφισβή-
 τητον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία πολλὰ μὲν κατέλυσε θρησκευτά, οὐδὲν
 ὅμως ἡδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ· ἰδίως δὲ ἡ ἀρχαία φιλοσο-
 φία ὑπέσκαψε μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος, δὲν
 ἔφερεν ὅμως εἰς μέσον ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα
 ἐπεφύλαττεν ἡ θεία Πρόνοια εἰς ἑαυτήν, διὰ τῆς μετὰ τινας αἰῶνας
 ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡστε
 ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, ἐπι-
 τρέπειται μὲν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τολμηρὰ πνεύματα,
 ἅτινα, ἀποβαλόντα τὰ δεσμὰ τῶν θετικῶν δογμάτων, ἀνεζήτουν ἐλευ-
 θέρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συγχρόνως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι εἰς τὰ ὕψη
 ἐκείνα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐγκαταλιμπανόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθέ-
 νειαν, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ πλανηθῇ, ἐπιτρέπεται νὰ μὴ κατακρίνωμεν

τοὺς πρακτικωτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰς πα-
 τρίους παραδόσεις. Ἐξαιρέτως δὲ δὲν θεωροῦμεν δίκαιον νὰ καταδικά-
 σωμεν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἐνεκα τῆς ἀποδοκιμασίας ἣν πάντοτε
 ἔδειξε πρὸς πᾶσαν περὶ τῆς θεῖας καινοτομίας. Μεμφόμεθα ἀναμφιβόλως
 τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ
 αἰσθημα, μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς ὄργανον πολιτικῶν διωγμῶν καὶ ἐκδι-
 κήσεων, ἀλλὰ τὸ αἰσθημα τοῦ λαοῦ δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ τὸ σεβα-
 σθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας ἐννοοῦ-
 μεν κάλλιστα τὸν θόρυβον τὸν ἐν Ἀθήναις προκύψαντα καὶ τὸν κίνδυνον
 ὃν ἔτρεξαν ἡ Ἀσπασία καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρξε τοσοῦ-
 τος, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν, ὡς λέγεται, φρόνιμον νὰ συμβουλευσῇ
 τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δίκην, ἀναχωρῶν ἐγκαίρως ἐξ Ἀθη-
 νῶν· τὴν δὲ Ἀσπασίαν, καθ' ἣς, πλὴν τῆς ἀσεβείας, ἐγένετο καὶ ἡ
 αἰσχρὰ κατηγορία, ὅτι δῆθεν ὑπεδέχετο γυναῖκας ἐλευθέρas ἵνα εὐκολύνῃ
 τοὺς ἔρωτας τοῦ Περικλέους, δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ σώσῃ, εἰμὴ αὐτὸς
 ἐπὶ δικαστηρίου ἀγορεύσας· καὶ βεβαιούσιν, ὅτι ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ,
 ὁ ἀγέρωχος καὶ ἀτάραχος, ὅστις οὐδέποτε, οὐδ' αὐτὸς κατηγορούμενος,
 ἐταπεινώθη ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' αἰείποτε ἐλάλησε
 πρὸς αὐτὸν εὐπρεπῶς, καὶ ὑπερηφάνως, καὶ σχεδὸν ἀλαζονικῶς, ἐνταῦθα
 εἰς τοσοῦτον συνεκινήθη, ὥστε κατήντησε καὶ εἰς δεήσεις πρὸς τοὺς ἐνόρ-
 κους, καὶ εἰς δάκρυα, ἵνα ἐπιτύχῃ ἀθωωτικὴν ὑπὲρ τῆς φίλης αὐτοῦ
 ἐτυμηγορίαν.

Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ ὡς φαίνεται χρόνον, κατηγορήθη καὶ ὁ Φειδίας
 ὅτι δῆθεν ὑπεξήρесе μέρος τοῦ χρυσοῦ το ὅποσον εἶχε δοθῇ εἰς αὐτὸν
 πρὸς κατασκευὴν τῆς περιβολῆς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐλεφαντίνου ἀγάλ-
 ματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ Φειδίας εἶχε τελειώσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο
 ἐν ἔτει 437· τότε μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν ὅπου κατεσκεύασε τὸ τελευταῖον
 τῆς τέχνης αὐτοῦ θαῦμα, τὸ κολοσσαῖον τοῦ Διὸς ἄγαλμα (σελ. 192).
 Συμπληρώσας δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον, ἐπανῆλθε περὶ τὸ 433 ἢ 432
 εἰς τὴν πάτριον πόλιν, εὐελπὶς ὅτι θέλει διανύσει ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ τὸ
 ὑπὸλοιπον τοῦ βίου, ὅτε αἰφνης ἤκουσεν ἑαυτὸν διαβαλλόμενον ὡς κα-
 ταχραστήν. Ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο ἀπλῆ διαβολὴ ἀπεδείχθη εὐ-
 κόλως, διότι ἡ χρυσὴ τῆς Ἀθηνᾶς περιβολὴ ἦτο ἐξεπίτηδες τοιοῦτο-
 τρόπως κατεσκευασμένη ὥστε ἡδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ· καὶ ἀφαιρεθεῖσα
 λοιπὸν καὶ ζυγισθεῖσα, ἀπεδείχθη ἔχουσα τὸ ἐξ ἀρχῆς ὀρισθὲν βᾶρος.

Ἄλλ' ἀμέσως ἐπεινοήθη ἄλλο ἐγκλημα· εἰς τὴν πρὸς Ἀμαζόνας μάχην, ἣν ἐποίησεν ὁ Φειδίας ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνεκαλύφθησαν δύο μορφαί, φέρουσαι προδήλως τοὺς χαρακτῆρας ἡ μὲν τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ, πρεσβύτου φαλακροῦ, πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἡ δὲ τοῦ Περικλέους, ἀνδρὸς παγκάλου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου. Ὅθεν κατηγορήθη ἤδη ὁ Φειδίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὡς κακοῦργος, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ γήρατος καὶ θλίψεως, πρὶν ἔτι συμπληρωθῇ ἡ ἀνάκρισις· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους, μὴ σεβόμενοι οὐδὲ τὴν θλίψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, δὲν ἠσχύνθησαν νὰ διαδώσωσιν ὅτι αὐτὸς ἔβαλε νὰ φαρμακεύσωσι τὸν Φειδίαν, ἵνα προλάβῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως καὶ τὰς δεινὰς ὁμολογίας τὰς ὁποίας ἔμελλε δῆθεν νὰ φέρῃ εἰς μέσον ὁ κατηγορούμενος. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἀμαρτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν μετ' ὀλίγον παρεκτρεπόμενον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῆς ἀσπίδος εἰκονίζον τὸν τεχνίτην καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς προεβολὴ κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ θετικοῦ θρησκευματος, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ σπουδαίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν. Ἄλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος, ὅστις ἄλλοτε ὄχι μόνον ὑπὸ ἀφανῶν δημοκόπων δὲν ἤγετο καὶ ἐφέρετο, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους πολιτικούς ἄνδρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς σωτῆρας τῆς πόλεως συνετῶς ἐχειραγῶγει· ἐπὶ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, ἐπὶ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου, ἐπὶ Κίμωνος αὐτοῦ μέχρι τινός, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνέκειτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκοκυραίων τῆς πόλεως, παρ' οἷς εἰσηκούοντο ἂν δὲν ἐπλειονοφήφουν οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ καγαθοὶ τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μισθοδοσίας τοῦ Περικλέους, συνέρρευσε εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ὄχλος· οἱ ἄριστοι οὐ μόνον ἐμειονοφήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παρηγκωνίσθησαν, διὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς διαλύσεως τῆς ἐταιρείας αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔλαβε τὴν τάξιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀρίστων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὁ Περικλῆς· ἅμα ὁμῶς προέκυψαν δημοκόποι χαριζόμενοι πλειότερον αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος, οἱ δημοκόποι οὗτοι κατίσχυσαν τοῦ Περικλέους καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένοντο κύριοι τῶν πραγμάτων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔνεκα τοῦ ἐπικριμένου πολέμου καὶ τῶν ἐπικριεμαμένων δεινῶν ζημιῶν εἰς ὅλους

τοὺς ἰδιοκτῆτας τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκοκυραῖοι ἠναγκάζοντο νὰ συμμαχῶσιν ἤδη μετὰ τῶν δημοκόπων.

Βεβαίουσι μάλιστα ὅτι οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ μεγάλου ἀνδρός, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς προαναφερθείσας πλαγίας προσβολάς, ἐπετέθησαν ἔκτοτε ἀμέσως κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δρακοντίδου, τὴν ἔκδοσιν ψήφισματος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ὑπεχρεοῦτο νὰ δώσῃ λόγον τῶν χρημάτων ὅσα διεχειρίσθη. Ἄλλοι ὅμως διατάζουσιν ἂν ἐγένετο ποτε τοιαύτη κατηγορία. Ὅπωςδὴποτε ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι εἰς τὰς παραμονάς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ Περικλῆς, ἂν καὶ δυνατώτατος ἔτι ἐν Ἀθήναις, εἶχεν ὅμως πολλοὺς καὶ ὄχι ἀνισχύρους ἤδη τοὺς ἀντιπράττοντας, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι οἱ διὰ τῆς πρώτης πρεσβείας ἀπαιτήσαντες πλαγίως τὴν ἐξορίαν του, ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν, ὅτι ἡ ἀπαίτησις των θέλει ὑποστηριχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσως ἦσαν συνεννοημένοι μετ' αὐτῶν. Ἀπέτυχον ὅμως· ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀποποιηθεὶς νὰ ἐνδώσῃ, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποβάλλει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀρχαίαν σύνεσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν· διότι τῶνόντι ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη ἦτο ἄμειστος ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους πράγματα, τὸ ὅποιον ἤθελεν ἐξευτελισθῇ ἂν παρεδέχετο αὐτήν.

Ὑστερον δὲ προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας δευτέρα πρεσβεία δι' ἧς οἱ Λακεδαιμόνιοι «Ποτιδαίᾳς τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον, καὶ Αἰγιναν αὐτόνομον ἀφίεναι· καὶ μάλιστα γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προὔλεγον, τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι, μὴ ἂν γενέσθαι πόλεμον.» Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν καὶ ταύτας τὰς προτάσεις· ἐνταῦθα δὲ διακριτέον. Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσῃ ξένων, οὔτε ἀπὸ τῆς Ποτιδαίᾳς νὰ ὑποχωρήσωσιν, οὔτε τὴν Αἰγιναν νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθεράν. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν καὶ ὡς τοιαῦται εἶχον ἀναγνωρισθῇ διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐγγίσωσι τὸ ὅλως ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων τοῦτο ζήτημα. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι ἔλεγον ὅτι ἥρκει νὰ καταργηθῇ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ἵνα παραιτηθῶσι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως καὶ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην. Τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρᾶξις τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως· τὸ ψήφισμα τοῦτο, καθὰ προσβάλλον ἓνα τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, προσέβαλλε σχέσεις διεθνεῖς, καὶ ἠδύναντο, ὥφειλε μάλιστα νὰ γίνῃ ἀν-

τικείμενον συνθήκης, καὶ διὰ συνθήκης νὰ κανονισθῇ. Τούτου ἕνεκα νομίζομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔσφαλον ἀπορρίψαντες καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πρεσβείας τὰς ἀπαιτήσεις.

Τότε ἐπῆλθε τρίτη καὶ τελευταία πρεσβεία ἀνδρῶν τριῶν, Ῥαμφίου τε καὶ Μελησίππου καὶ Ἀγησάνδρου, οἵτινες εἶπον «ἄλλο μὲν οὐδὲν ὦν πρότερον εἰώθεσαν, αὐτὰ τε τάδε, ὅτι Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἂν, εἰ τοὺς Ἑλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε.» Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἤκουοντο εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Περικλέους, οἵτινες ἔπειτα, καὶ τοι ἐπιτινάναντες τὴν ἀπαίτησιν, περιωρίζοντο οὐδὲν ἥττον ἔτι κυρίως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ περὶ Μεγαρέων ψηφίσματος, ἥδη, προσελθόντες εἰς τὸ ἔπακρον τῶν ἀξιώσεων, ἐζήτουν τὴν ἀνατροπὴν ὅλων τῶν σχέσεων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς ὑποτελεῖς πόλεις. Ὡστε ἐκ πρώτης ὄψεως, ἡ τελευταία αὕτη ἀπαίτησις ἐφαίνετο ἀνεπίδεκτος σπουδαίας συζητήσεως, ἀφοῦ μάλιστα αἱ προηγουμέναι, καὶ τοι πολὺ ἐπιεικέστεραι, εἶχον προχείρως ἀπορριφθῇ. Ἀλλὰ συγκροτηθείσης ἐκκλησίας, συνέβη πάλῃ ἐναγώνιος· καὶ πολλοὶ μὲν ἔλεγον ὅτι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωσι, πολλοὶ ὅμως ἀντέλεγον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσωσι τὴν εἰρήνην, πεπεισμένοι δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ πράγματα, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἡδύναντο ἔτι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἥρκει νὰ καταργηθῇ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἐπέμενον εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ψηφίσματος. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅχι μόνον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις ἰσχυρὰ μερίς μὴ θέλουσα τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μερίς αὕτη δὲν ἐπίστευεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουσιν ἀμετάθετον ἀποφασιν νὰ πολεμήσωσι, μᾶλλον δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι πάντοτε νὰ τηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ καταργήσει τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδύνατον ἔτι νὰ συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα· ἀλλ' ὁ Περικλῆς, ὅστις ἢ ἤθελε τὴν ῥῆξιν, ἢ ἐθεώρει αὐτὴν ἀναπόδραστον, ἔρριψεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ γνώμης εἰς τὴν τοῦ πολέμου πλάστηγγα, διὰ λόγου, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς θεωρεῖ ἓνα τῶν ἀρίστων τῆς ὁλῆς τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας.

«Ἡ γνώμη μου, εἶπεν, ὦ Ἀθηναῖοι, εἶναι πάντοτε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ἂν καὶ ἡξέυρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄλλως διατίθενται ὅτε πρόκειται νὰ ἀποφασίσωσι τὸν πόλεμον, καὶ ἄλλως ὅτε ἐν πολέμῳ διατελοῦσι, διότι τότε αἱ γνώμαι αὐτῶν τρέπον-

ται κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς συμβουλεύσω καὶ νῦν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅτι δεόν νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὰ κοινῇ δόξαντα, καὶ ἂν ἤθελεν ἡ ἔκθασις κατὰ τι ἀποτύχη, νὰ μὴ καυχήθητε δὲ ἐπὶ συνέσει ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας· διότι αἱ περιπέτειαί τῶν πραγμάτων εἶναι οὐδὲν ἥττον παράλογοι ἢ αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο συνειθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν τύχην ὅ,τι συμβῇ ἀπροσδόκητον. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ πρότερον προδήλως ἐπεβουλευόντο ἡμᾶς, καὶ νῦν ὅχι ὀλιγώτερον. Διότι ἐνῷ ὑπάρχει εἰρημένον ἐν ταῖς σπονδαῖς, ὅτι ὀφείλομεν διὰ δικῶν νὰ διαλύωμεν τὰς ἀμοιβαίας διαφοράς, καὶ νὰ διατηρῶμεν ἐκάτεροι ὅσα κατέχομεν, οὔτε αὐτοὶ δίκας προέτειναν, οὔτε ἡμῶν προτεινόντων δέχονται· θέλουσι δὲ νὰ διαλύσωσι τὰς διενέξεις διὰ πολέμου μᾶλλον ἢ διὰ λόγου, καὶ παρίστανται διατάσσοντες ἤδη καὶ οὐχὶ πλέον αἰτιώμενοι· διότι ἀπαιτοῦσι καὶ ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωμεν, καὶ τὴν Αἰγιναν ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομον, καὶ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα νὰ καθαιρέσωμεν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐνταῦθα ἐλθόντες ἐκήρυξαν ἡμῖν, ὅτι ὀφείλομεν καὶ τοὺς Ἑλληνας ν' ἀφήσωμεν αὐτονόμους. Ἐντούτοις μηδεὶς ὑμῶν νομίσῃ, ὅτι ἕνεκα εὐτελοῦς πράγματος θέλομεν ἐπιχειρήσει τὸν πόλεμον, μὴ καταργούντες τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ὅπερ μάλιστα προφασίζονται οἱ Λακεδαιμόνιοι, προτείνοντες ὅτι ἐὰν τοῦτο καθαιρεθῇ, δὲν θέλει γίνεαι ὁ πόλεμος· μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολειφθῇ ὁ ἔλεγχος, ὅτι διὰ μικρὸν ἐπολεμήσατε. Διότι τὸ μικρὸν τοῦτο περιέχει πᾶσαν τὴν βεβαίωσιν καὶ πείραν τῆς κατερίας ὑμῶν. Ἐὰν ἐνδώσῃτε εἰς τοῦτο, θέλει εὐθὺς ἐπιταχθῇ εἰς ὑμᾶς καὶ ἄλλο τι μεγαλῆτερον, ὥς ὑπακούσοντας καὶ εἰς τοῦτο διὰ τὸν φόβον, ἐνῷ ἀποποιούμενοι ἐπιμόνως, θέλετε καταστήσει σαφές εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσιν ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον νὰ προσφέρωνται πρὸς ὑμᾶς.»

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Περικλῆς ἐξετίμησε τὴν ἀμοιβαίαν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὴν πιθανὴν ἔκθασιν τοῦ πολέμου. Οἱ Πελοποννήσιοι, εἶπεν, ἔχοντες ὀλίγους δούλους, ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται αὐτοὶ, καὶ οὔτε ἰδία, οὔτε κοινὴ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει περιουσία. Ἐπειτα εἶναι ἄπειροι μακροχρονίων καὶ διαποντίων πολέμων· καὶ ἔτοιμοι μὲν νὰ προκινδυνεύσωσι τὰ σώματα αὐτῶν, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλίγα αὐτῶν χρήματα· ἐντεῦθεν πολεμοῦντες πρὸς γείτονας ἢ ἐντὸς ὠρισμένης χώρας, ἤθελον εἶναι ἀνίκητοι, πρὸς διεξαγωγὴν ὁμῶς συστηματικοῦ πολέμου κατὰ δυνάμειος οἷα ἢ τῶν Ἀθηναίων, οὔτε τοὺς ἐπιτηδεῖους ἡγεμόνας ἔχουσιν, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην ἐνότητα τῆς διευθύνσεως καὶ ἀκριβείαν

τῶν λιμένων ἡμῶν, ἐὰν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι παύσωσι παρεμποδίζοντες, διὰ ξηνηλασίας, τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διατριβὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων, διότι οὔτε ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν σπονδῶν, οὔτε τοῦτο· ὅτι θέλομεν ἀφήσει τὰς πόλεις αὐτονόμους, ἐὰν καὶ αὐτονόμους εἶχομεν, ὅτε συνωμολογήσαμεν τὰς σπονδὰς, καὶ πρὸς τοῦτοις ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις νὰ αὐτονομῶνται ὅχι ὅπως συμφέρει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ὅπως ἐκάστη αὐτῶν θέλει· ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποβάλωμεν τὰς διαφορὰς ἡμῶν εἰς δίκην, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἀρχίσει τὸν πόλεμον, ἀρχίσαντας δὲ αὐτοὺς, θέλομεν τοὺς ἀποκρούσει. Ταῦτα εἶναι τὰ δίκαια καὶ πρέποντα ἅμα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅσα ἔχομεν ν' ἀποκριθῶμεν. Μάθετε ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόφευκτος· ὅσῳ δὲ θαρραλεώτερον ἀναδεχθῶμεν αὐτὸν, τόσῳ ὀλιγώτερον ὀξέως ἐπιτιθεμένους θέλομεν ἔχει τοὺς ἐναντίους· καὶ ὅσῳ μεγαλῆτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι, τόσῳ μεγαλῆτεροι εἶναι αἱ τιμαὶ αἱ περιγινόμεναι καὶ εἰς πόλιν καὶ εἰς ἰδιώτην. Μὴ λησμονῆτε ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὸν κατὰ Μήδων ἀγῶνα, καὶ τοὶ μὴ ἔχοντες τοὺς σημερινοὺς ἡμῶν πόρους, ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ὅσα εἶχον νὰ ἐγκαταλείψωσιν, οὐδὲν ἥττον τὸν τε βάρβαρον ἀπέκρουσαν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἀκμὴν προήγαγον τὰ πράγματα, διὰ συνέσεως πλείονος ἢ τύχης, καὶ διὰ τόλμης μείζονος ἢ δυνάμεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μὴ φανῶμεν ἐκείνων ὑποδεέστεροι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ν' ἀποκρούσωμεν, καὶ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν μὴ ἐλάσσονα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδώσωμεν.»

Ὁ μὲν Περικλῆς τοιαῦτα εἶπεν· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, νομίσαντες, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ὅτι παραινεῖ αὐτοὺς ἄριστα, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὰ παρ' αὐτοῦ προταθέντα, καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ εἴπωσιν, ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει προσταπτόμενοι, εἶναι ὅμως ἔτοιμοι νὰ διαλύσωσι διὰ δίκης, κατὰ τὰς συνθήκας, τὰς ὑφισταμένας διενέξεις· ὥστε οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἀπῆλθον ἄπρακτοι, καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξεπέμφθη πλέον εἰς Ἀθήνας πρεσβεῖα. Ἀλλ' ὅσον λαμπρὸς, ὅσον ἐπιτήδειος καὶ ἂν ἦτο ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν αὐτὸν ἄριστα παραινοῦντα καὶ ἀπεδέχθησαν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα· πῶς οἱ γαίονται τῆς Ἀττικῆς οἱ διὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν μεταβαλόντες εἰς κῆπον τὴν χώραν ταύτην, ἐπέστησαν ὅτι συμφέρει μᾶλλον νὰ ἴδωσι πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ κα-

τῆς ἐκτελέσεως, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἔχουσι πρόχειρα τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, ἵνα, δοθείσης εὐκαιρίας, ὠφελῇθωσιν ἀμέσως ἀπὸ αὐτῆς, αἱ δὲ εὐκαιρίαι τοῦ πολέμου δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολήν. Οἱ Πελοποννήσιοι εἰμποροῦν ἴσως νὰ καταλάβωσιν ὀχυράν τινα ἐν τῇ Ἀττικῇ θέσιν, ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ζημία δὲν θέλει εἶναι μεγάλη, ἐνῶ κατὰ θάλασσαν εἶναι παντάπασιν ὑποδεέστεροι καὶ ἀσθενεῖς, ὁ δὲ ἀκαταγώνιστος ἀττικὸς στόλος δὲν θέλει ἐπιτρέψει εἰς αὐτοὺς ποτὲ νὰ βελτιωθῶσι κατὰ τοῦτο ἀσκούμενοι. Καὶ οὐδὲ δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν, ὅτι σφετερισθέντες τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς χρήματα, θέλουσι, διὰ μισθῶν μεγαλητέρων, προσελκύσει τοὺς ξένους τῶν ἡμετέρων πλοίων ναύτας· διότι, παρεκτὸς ὅτι οἱ νῆυται τῶν ὑποτελῶν νήσων θέλουσι φοβηθῇ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκδίκησιν, αἱ Ἀθῆναι δύνανται, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐξοπλίσωσι τὸν στόλον αὐτῶν καὶ διὰ μόνων τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ μετοίκων· καὶ, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν, πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Καθ' ἐν μόνον αἱ Ἀθῆναι εἶναι τρωταί· ὅτι ἡ Ἀττικὴ δυστυχῶς δὲν εἶναι νῆσος, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιδρομὴν καὶ δῆωσιν. Εἰς τοῦτο ἀνάγκη οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ὑποκύψωσι, μὴ περιπίπτοντες εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ πολεμήσωσι κατὰ ξηρὰν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Διότι ἔχουσιν, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, γῆν πολλήν καὶ ἐν νήσοις, καὶ κατ' ἡπειρον, ἱκανὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἀπάσας αὐτῶν τὰς χρείας, καὶ ἀφ' ἑτέρου δύνανται νὰ λεηλατήσωσι, διὰ τοῦ στόλου τῶν, τὴν χώραν τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ἔχουσι ποῦ νὰ καταφύγωσι.

«Μὴ ὀλοφύρεσθε λοιπὸν, ἐξηκολούθησεν ὁ ῥήτωρ, διὰ τὴν ἐπικειμένην τῶν κτημάτων ὑμῶν στέρησιν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων ὑμῶν φροντίσαστε· διότι οὐχὶ ταῦτα τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται. Καὶ ἂν ἐνόμιζον ὅτι θέλω σᾶς πείσει, ἤθελον σᾶς προτρέψει, ὑμεῖς αὐτοὶ ἐξεληθόντες, νὰ δηώσητε αὐτὰ καὶ νὰ δείξητε εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ὅτι τούτων ἕνεκα δὲν θέλετε ὑπακούσει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω δι' ἃ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει, ἐὰν ἀποφασίσσητε νὰ μὴ ἐπιζητήσητε αὐξήσιν ἀρχῆς ἐνῶ πολεμεῖτε, καὶ νὰ μὴ προσθήσητε εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον αὐθαιρέτους κινδύνους· διότι μᾶλλον φοβοῦμαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἀμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ εἰς ἄλλον λόγον δύνανται νὰ δηλωθῶσιν, ἅμα ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ ἔργα· νῦν δὲ ἀποπέμψωμεν τοὺς πρέσβεις τούτους ἀποκρινόμενοι, ὅτι εἰς μὲν τοὺς Μεγαρεῖς θέλομεν ἐπιτρέψει τὴν χρῆσιν τῆς ἀγορᾶς καὶ

ταστρεφόμενα ἢ νὰ καταργήσωσι τὸ παράλογον κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα· πῶς οἱ συνετώτεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν κατεῖδον ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ὄπλον ἰσχυρότερον τοῦ στόλου, ἰσχυρότερον τῶν χρημάτων, ἰσχυρότερον τῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ ὄπλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅτι, προκαλοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ἠδύναντο νὰ καταφέρωσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν δέσποιναν· πῶς οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος πόλεμον ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἢ πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχία, ἥδη δὲ ἀκούοντες τὸν Περικλέα συμβουλευόντα νὰ μὴ ἐπιζητήσωσιν αὐξήσιν τῆς ἀρχῆς, ἀναλαμβάνοντες τὸν προκείμενον ἀγῶνα, δὲν παρετήρησαν, ὅτι τὸ ἀπλούστερον ἴσως ἦτο νὰ μὴ ἀναλάβωσι τὸν προκείμενον ἀγῶνα, ἐπιζητοῦντες αὐξήσιν τῆς ἀρχῆς· πῶς οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀκούοντες τὸν Περικλέα ἀγανακτοῦντα διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Λακεδαιμονίων καὶ προτείνοντα τὴν διὰ δίκης διάλυσιν τῶν διαφορῶν, δὲν ἀντεῖπον ὅτι ἡ διὰ δίκης διάλυσις τῶν διαφορῶν προϋποτίθῃσιν εἰρηνικὴν κατὰστασιν πραγμάτων, ὅτι ἡ κατὰστασις αὕτη εἶχεν ἥδη παύσει, καὶ εἶχε παύσει, διότι οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτοι ἠδίκησαν τοὺς Μεγαρεῖς καὶ προσέβαλον τοὺς Κορινθίους περὶ Κέρκυραν· ὥστε εἶναι ἄδικον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι δι' ἔργων νὰ προσβάλωσι, τοὺς δὲ προσβληθέντας νὰ παραπέμπωσιν εἰς λόγους καὶ δίκας. Ἀλλὰ καθὼς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ συνετώτεροι, οἱ νοημονέστεροι, οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ὑπερίσχυνον πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· ἀπὸ τῶν μισθοδοτικῶν τοῦ Περικλέους διατάξεων, ἐπλειονοψήφησεν ἐν αὐτῇ ὁ πολυαριθμότερος καὶ ἄπορος ναυτικὸς ὄχλος, ὅστις ὄχι μόνον ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν τῶν κτημάτων, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐπόθει αὐτήν, διὰ τὸν φυσικὸν φθόνον τοῦ πένητος πρὸς τὸν πλούσιον· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα τοσούτῳ προθυμότερον ὑπήκουεν εἰς τὸν Περικλέα, ὅσῳ, διὰ τὰς προαγγελλομένας τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου δηλώσεις, ἤλπιζε μέγαν ἀπὸ τοῦ πολέμου ὠφελήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι ἵνα συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων, ἀπέβησαν μάταιαι· ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβειων ἤρχισαν ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ προκαίμενος πόλεμος ἐθεωρεῖτο ἐκ προοιμίου τεσσούτῳ φοβερός, ὥστε οὐδέτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν ὅμως εἰς ἣν εἶχον φθάσει τὰ πάθη, ὁ ἐλάχιστος σπινθήρ ἤρκει ἵνα ἀνάψῃ τὴν πυρκαϊάν, καὶ τὸν σπινθήρα τοῦτον ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Θηβαῖοι, βλέποντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐπικεῖται καὶ θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβωσι τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων Πλαταιᾶς, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου τοῦ 431 ἔτους, εἰσαγαγόντες διὰ νυκτὸς εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας, προσεκάλεσαν διὰ κήρυκος τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν τῶν Βοιωτῶν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Πλαταιεῖς, νοήσαντες ὅτι οἱ εἰσελθόντες ἦσαν ὀλίγοι, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δὲ ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ, εἰς 180 συμποσούμενους, συνέλαβον ζῶντας, ἀλλ' ἐθανάτωσαν καὶ τούτους μετ' ὀλίγον, ἂν καὶ ὁ ἐπελθὼν εἰς τὴν πλαταιίδα γῆν ὀλόκληρος στρατὸς τῶν Θηβαίων, δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρφῳ, ὡς ἔλεγον οὗτοι, ὅτι θέλουσιν ἀποδοθῇ αὐτοῖς οἱ αἰχμάλωτοι. Οἱ Πλαταιεῖς ἠρνοῦντο ὅτι ὑπεσχέθησαν τοιοῦτό τι· ὅπωςδὴποτε ὅμως, φονεύσαντες τοὺς ἄνδρας, ἔπραξαν ἔργον ἀπάνθρωπον ἅμα καὶ ἀσύνητον· διότι διὰ τῶν αἰχμάλωτων τούτων, ἠδύναντο νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς Θηβαίους εἰς πολλὰς θυσίας. Ἀλλ' ἐπέπρωτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προαγγελθῇ ἡ ἀγριότης τῶν παθῶν δι' ἣν μάλιστα διεκρίθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ἐπειδὴ δὲ γενομένου τούτου τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου, ἐλύθησαν λαμπρῶς αἱ σπονδαί, ἐπεχείρησαν ἤδη καὶ Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν τὰς πρὸς ἄμεισον ἑναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν παρασκευάς.

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν ὑποτελῶν φόρου πόλεων. Ἐλευθεροὶ σύμμαχοι, ἐν ἀρχῇ

τοῦ πολέμου, ἦσαν οἱ Χῆοι, οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερκυραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι, ἤτοι οἱ Μεσσήνιοι ἐκεῖνοι, οἵτινες, ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν Ἰθώμῃ ἀντιστάντες (σελ. 509 καὶ σελ. 520), εἶχον ἀναγκασθῇ ἐπὶ τέλους, περὶ τὸ 455, νὰ παραδοθῶσιν, ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλουσιν ἐκχωρήσει τῆς Πελοποννήσου· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες προσφάτως τότε εἶχον γίνεαι κύριοι τῆς Ναυπάκτου, παρεχώρησαν αὐτὴν εἰς τοὺς φυγάδας τούτους, μείναντας ἕκτοτε πιστοὺς αὐτῶν συμμάχους. Οἱ δ' Ἀχαρνᾶνες πρὸ μικροῦ κατετάχθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι ἐβोधήθησαν αὐτοὺς νὰ γίνωσιν αὖθις κύριοι τοῦ ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, τὸ ὅποῖον εἶχον σφετερισθῇ οἱ Ἀμβρακιῶται. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἔσπευσαν νὰ βεβαιώσωσι τὴν πρὸς πάντας τοὺς συμμάχους τούτους φιλίαν καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένους, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἀχαρνᾶνας, Ζάκυνθον, δι' ὧν μάλιστα ἤλπιζον νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χερσονήσον.

Αἱ δ' ὑποτελεῖς φόρου πόλεις ἦσαν ὅσαι ἄλλοτε ἐδηλώθησαν (σελ. 534 καὶ 520), τῇ προσθήκῃ τῆς ἐσχάτως εἰς τὴν τάξιν ταύτην καταβληθείσης Σάμου. Αἱ πόλεις αὗται ἐτέλουν τοὺς φόρους καὶ τοὺς ναύτας, τοὺς ὁποίους εὐλόγως οἱ Ἀθηναῖοι ὑπελάμβανον ὡς ἐν τῶν κυρίων τῆς δυνάμεως αὐτῶν κεφαλαίων· ὅθεν ἐπετήρησαν ἤδη αὐτοὺς ἐπιμελέστερον τοῦ συνήθους. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ κράτους προπύργιον ἦτο αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις, ὅχι μόνον διότι ἐνταῦθα συνεπυκνοῦντο οἱ φόροι ἐκεῖνοι καὶ οἱ ναῦται, ἀλλὰ καὶ διότι οἰκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιεῖχε μεγάλας ἐν ἑαυτῇ δυνάμεις. Κατὰ τὴν γενομένην τότε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἔκθεσιν, ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τριῆρεις πλωίμους 300, ἵππεῖς δὲ καὶ ἵπποτοξότας 1200, πεζοὺς δὲ τοξότας 1600, καὶ ὀπλίτας 29,000, τὸ πλεῖστον πολίτας, ἀλλὰ καὶ μετοίκους ἐν μέρει. Ἐκ τοῦ πολλοῦ τούτου πλήθους τῶν ὀπλιτῶν, λογάδες μὲν ἄνδρες, ἤτοι πρὸς τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας ἐπιτήδαιοι, διὰ τε τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς παρασκευῆς, ἦσαν 13,000· οἱ δὲ λοιποὶ 16,000, οἱ συγκείμενοι ἐκ τῶν νεωτάτων καὶ τῶν πρεσβυτάτων πολιτῶν τε καὶ μετοίκων, ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ φυλάττωσι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς, τὰ μακρὰ τεῖχη, τὰ ὅποια συνέδουν τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων, καὶ τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρούρια. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν, προσθετέον τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποθεματικὸν ταμεῖον, τὸ ὅποῖον περι-

εἶχεν εἰς νόμισμα ἀργυρίου, τάλαντα 6000, ἥτοι 36,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν δύναται σήμερον νὰ λογισθῇ κατωτέρα τῶν 250,000,000 περίπου. Τὸ ἀποταμίευμα τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν τε φόρων οὐς κατέβαλλον αἱ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων· εἶχε δὲ συμποσωθῇ εἰς τάλαντα 9700 ἥτοι 58,200,000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην ἣν ἀπῆτησαν τὰ κοσμήσαντα τὴν πόλιν οἰκοδομήματα, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς Ποτιδαίας πολιορκία, ἡλαττώθη εἰς 6000. Παρεκτὸς τούτων, εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πόλεως ὑπῆρχον ἀναθήματα ἴδια καὶ δημόσια, καὶ ἱερὰ σκεύη χρήσιμα περὶ τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ λάφυρα Μηδικὰ, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα ἀξίας ὅχι μικροτέρας 500 τάλαντων ἥτοι 3,000,000 ἀρχαίων δραχμῶν· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ κατασκευασθεῖσα Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι, περιεῖχε χρυσοῦ τάλαντα 40 (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 400 ἀργυρᾶ), ὅστις ἦτο τοιοῦτοτρόπως προσηρτημένος εἰς τὸ ἄγαλμα, ὥστε ἡδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ὑπεδείκνυνεν ὡς ἐνδεχομένην τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν τούτων πραγμάτων, εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἐπὶ τῷ ὄρω τῆς μετέπειτα ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἀπαραλλάκτως καθῶς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐλάλουν περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρημάτων. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν τῶν θησαυρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐλάβανον κατ' ἔτος μέγιστα εἰσοδήματα, ἀπὸ τε τῶν ὑποτελῶν πόλεων, εἰς 600 τάλαντα λογιζόμενα, καὶ ἀπὸ ἄλλων εἰσπράξεων, δι' ὧν τὸ σύνολον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος συνεποσοῦτο εἰς 1000 τοὐλάχιστον τάλαντα.

Ἀπέναντι τοῦ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ τούτου κράτους τῶν Ἀθηναίων ἀντεπεξῆρχετο ἡ οὐδὲν ἥττον ἰσχυρὰ καὶ μεγάλη συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, εἰ καὶ συγκειμένη ἐκ διαφορετικῶν στοιχείων. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε πόλεις ὑποτελεῖς φόρου, ἀλλὰ μόνον συμμαχοὺς ἐλευθέρους. Καὶ πρῶτον περιελάμβανεν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν Ἀργείων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες ἀμφοτέρωι κατ' ἀρχὰς μετὰ οὐδέτερον συνετάσσοντο· ἐκ τῶν ἀχαιῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐκ πρώτης ἀφειτηρίας συνέπραξε μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ὕστερον δὲ καὶ αἱ λοιπαί. Ἄλλ' ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων εἶχε καὶ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου πολλοὺς τοὺς συμπράκτορας· Μεγαρεῖς, Βοιωτοὺς, Φωκεῖς, Ὀπουντίους, Λοκροὺς, Ἀμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ Ἀνακτο-

ρίους. Ἐκ τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Σικυώνιοι, Πελλήνηες, Ἡλεῖοι, Ἀμβρακιῶται, Λευκάδιοι· ἱππεῖς δὲ Βοιωτοί, Φωκεῖς, Λοκροί· πολλὰ τῶν πόλεων ὅσαι ἔδιδον ἱππικὸν καὶ ναυτικόν, ἔδιδον ἐν ταύτῃ καὶ ὀπλίτας· ἄλλ' οἱ λοιποὶ σύμμαχοι δὲν παρείχοντο εἰμὴ μόνον ὀπλίτας. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον χρηματικὸν ἀποταμίευμα· δὲν εἶχε τὴν κυβερνητικὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἐνότητά, ἥτις ἐν πολέμῳ μάλιστα ἦτο ἀνεκτίμητος· δὲν εἶχε δύναμιν ναυτικὴν ἱκανὴν ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὑποδεστέρα τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατὰ ξηρὰν ἢ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητος. Μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμος εἰσῆλσεν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἄγων 60,000, κατ' ἄλλους 100,000 ὀπλιτῶν, καὶ οὗτοι δὲ δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὰ $\frac{1}{3}$ τῆς ὅλης τῶν συμμάχων πεζικῆς δυνάμεως, εἰς ἣν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 13,000 ὀπλιτῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἀνθέξει πλείότερον τοῦ ἐνός, ἢ δύο ἢ τὰ πολὺ τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώραν αὐτῶν θηρουμένην καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματα καταστρεφόμενα. Οὐδὲν ἤττον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ αὐξήσωσι καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς συμμαχίας αὐτῶν δύναμιν εἰς 500 τριήρεις ἐν ὅλοις, ἐλπίζοντες ἰδίως ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων δωρικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, μεθ' ὧν καὶ ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, οἱ Πελοποννήσιοι ἐκήρυττον ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, καὶ ἔμελλον διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσι φυσικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ὑποτελεῖς φόρου πόλεις, ὅσαι ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Ὡς τε ἕνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἂν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβαινον ὅμως ἰσόρροποι αὐτῶν.

Οὕτω δὲ ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἔκθεσις τοῦ ἀγῶνος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδαιστέρας χρήσεως, ἣν ἕκαστος τῶν διαμαχομένων ἤθελε κάμει τοῦ ἰδιόζοντος αὐτῷ προτερήματος. Ἄν οἱ Πελοποννήσιοι κατάρθουν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτάς, οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπιχειρήσωσι τοιοῦτό τι, δὲν

ἡδύναντο δὲ οὐδ' ἐκ παρατάξεως νὰ ἐπιφέρωσι κρίσιν τινά, διότι κατὰ ζηράν μὲν ἀπέφευγον αὐτοὶ ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ θάλασσαν δὲ ἀπέφευγον οἱ Πελοποννήσιοι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς αὐτούς. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἡδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὁ Δημάρατος εἶχε ποτὲ συμβουλευσει εἰς τὸν Ξέρξην (σελ. 419)· ἡδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν ἐπικαιρόν τι παράλιον χωρίον τῆς Λακωνικῆς ἢ τῆς Μεσσηνίας, καὶ ἐκεῖθεν δηοῦντες τὴν χώραν, κινοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Εἰλωτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἀπειλοῦντες ἀδιακόπως αὐτὴν τὴν Σπάρτην, νὰ οὐδετερώσωσιν οὕτω πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἡγεμόνος τῶν ἀντιπάλων πόλεως. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὁμῶς εἶναι, ὅτι, ἐπὶ πολὺν χρόνον, οὐδέτερος τῶν διαμαχομένων μετεχειρίσθη ἐπιτηδεύειν τὸ προτέρημα αὐτοῦ. Καὶ ὥς πρὸς μὲν τοὺς Πελοποννησίους, ἐξηγεῖται τὸ πρᾶγμα, ἐν μέρει διότι δὲν ἡδύναντο νὰ βοηθήσωσι τὰς πλείστας ὑποτελεῖς πόλεις εἰμὴ διὰ θαλάσσης, κατὰ θάλασσαν δὲ ἡττῶντο ἢ διεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐν μέρει διότι καταστρέφοντες ἀνηλεῶς τὴν Ἀττικὴν ἤλπιζον ὅπως οὖν εὐλόγως καὶ διὰ τοῦτου μόνου νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολεμίους εἰς εἰρήνην. Ἀλλὰ διατὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅ,τι μετὰ τινὰ ἔτη κατῴρωθωσιν ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τὸ καθαρῶς ἀμυντικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας ὅχι πρὸςφορον· τὸ σύστημα τοῦτο ἐπήγετο τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ὅσῳ δὲ παρετείνετο ὁ πόλεμος, τόσῳ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θέλουσι στασιάζει οἱ ὑποτελεῖς· καὶ αἱ δηώσεις τῶν λαμπρῶν καὶ πλουσίων κτημάτων τῆς Ἀττικῆς δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας αἱ δηώσεις παραλίῳν τινῶν τῆς χερσονήσου, ἐνῶ, ἅμα βραδύτερον κατελήφθη ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ἡναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ υποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.

Ἐπὶ πολλὰ λοιπὸν ἔτη, 500 περίπου τριήρεις καὶ 500 χιλιάδες τοῦλάχιστον ὀπλιτῶν, ψιλῶν, ἱππέων, ναυτῶν, κατέτριψαν τὰς ἐν ἀκμῇ τότε εὐρισκομένας ἐλληνικὰς δυνάμεις, εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Οὕτως ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, περὶ οὗ ὁ μέγας ἱστορικὸς εἶπε· κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἄγων ἀπέβη σπουδαιότερος. Ἀλλ' ὅποια πάντοτε διαφορὰ πρὸς τὴν πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν γενομένην κίνησιν τοῦ Μηδικοῦ πο-

λέμου! Τότε ὁ ἱερός σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ηὐλόγησε τοὺς ἀγῶνας τῶν προπατόρων ἡμῶν, οἵτινες, ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπαλλαγέντες παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνέλεξαν ἀφθόνους τοὺς καρποὺς τῆς ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, οὓς ἀείποτε φέρει τὸ ἀγλὸν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφροσύνης δένδρον· νῦν δὲ τὸ δηλητήριο τῆς διχοστασίας ἔμελλε νὰ μαράνη ἅπαντα ταῦτα τάγαθὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας. Τὸ εὐγενέστατον ὅμως τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ὀλεθρίαις ἁμαρτίαις καὶ παραφοραῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλλῃ διὰ μιᾶς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν· διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, οὐδ' αἱ σκοτεινότεραι τοῦ χειμῶνος ἡμέραι παρέρχονται ποτὲ χωρὶς νὰ διασχίσῃ ὁ ἥλιος τὰ καλύπτοντα αὐτὸν νέφη καὶ νὰ χρυσώσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἔστω ἐπ' ὀλίγον, τὰς πεδιάδας ἡμῶν καὶ τὰ ὄρη. Ἄν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν, ἐμάχοντο ὅμως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος· ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθησαν δεσπόται πικρότεροι τῶν ἀντιπάλων, διὰ μακροῦ ὅμως χρόνου ἀνεδείχθησαν πρότερον κήρυκες καὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο μίγμα τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν ἀρχῶν, παθῶν, πράξεων οὗ ἕνεκα ὁ πέλοποννησιακὸς πόλεμος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ τὸ φοβερώτατον τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν μαθημάτων τὸ διδακτικώτατον ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰουνίου μηνὸς τοῦ 431 ἔτους π. Χρ. ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, συγκροτήσας ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον τῶν πεζικῶν στρατῶν ὅσους συνεκρότησέ ποτε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐξεκίνησε, διὰ τῆς Μεγαρίδος, πρὸς τὴν Ἀττικὴν, βραδέως ὁπωςοῦν πορευόμενος· διότι ἤλπιζεν ἔτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν, ὅθεν καὶ προέπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν Σπαρτιάτην Μελήσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας τινὰς προτάσεις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Περικλέους γνώμην, οὐδὲ προσεδέχοντο τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπέπεμψαν αὐτὸν πρὶν τὸν ἀκούσῃ καὶ διέταξαν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἐκτὸς τῶν ὁρίων, ἀποστείλαντες ἄνδρας ἐπιτετραμμένους νὰ τὸν συνοδεύσωσι καὶ νὰ διακωλύσωσι πᾶσαν αὐτοῦ μετ' ἄλλων κοινωνίαν· ὁ δὲ, ἐνῶ φθάσας εἰς τὰ σύνορα ἔμελλε νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν συνοδοιπόρων, ἐστράφη πρὸς αὐτοὺς, εἰπὼν τόσον μόνον· « ὅτι ἡ δεῖ ἡμέρα τοῖς Ἑλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει, » καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ στρατόπεδον πορείαν. Τότε ὁ Ἀρχίδαμος εἰσῆλθεν εἰς τὴν

Ἀττικὴν, βαδίσας πρὸς τὴν Οἰνὸν (τὸ σημερινὸν Γυφτόκαστρον), φρούριον κείμενον περὶ τὸν Κιθαирῶνα, ἐν μεθορίοις τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας· καὶ ἐνταῦθα ἐχρονотρίβησε πάλιν ἡμέρας τινάς, λόγῳ μὲν παρασκευαζόμενος εἰς ἐκπολιόρκησιν τοῦ χωρίου, ἀληθῶς δὲ διότι ἤθελε πάντοτε νὰ δώσῃ καιρὸν μετάνοίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γαιοκτητὰς Ἀθηναίους, οὔτινες, βλέποντες ἤδη τὰς πρὸ καιροῦ ἐπικρεμασμένας ἀπειλὰς ἐτοιμοὺς νὰ ἐκραγῶσιν ἐπ' αὐτοὺς, ἠδύναντο ἴσως νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολὴν τινὰ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' οἷα δῆποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τῶν γαιοκτητῶν τούτων, οὗτοι, ὑπακούοντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἶχον πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ ἀσφαλιζῶνται ὅσον ἦτο δυνατόν, πέμποντες μὲν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς παρακειμένους νήσους, τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑπόζυγια, αὐτοὶ δὲ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, εἰσερχόμενοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἄλλης κινητῆς περιουσίας, ἐντὸς τῆς πόλεως, τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μακροῦ τείχους. Ὅθεν ὁ Ἀρχίδαμος, μετὰ ἑπταήμερον περὶ Οἰνὸν διατριβὴν, μανθάνων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπλῶς ἐξακολουθοῦσι τὴν τῆς χώρας ἐκκένωσιν, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀκούων τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ἀναβολὴν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὸ Θριάσιον πεδῖον, ἐλεηλάτησε τὴν ἐνταῦθα χώραν, ἔτρεψεν ἱππεῖς τινὰς ἀντεπεξελθόντας περὶ τοὺς καλουμένους Ρεῖτους, τὰς γυναιστὰς ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐλευσίνα ὁδοῦ λίμνας, καὶ ἔπειτα, ἀντὶ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεΐαν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐστράφη πρὸς ἀνατολὰς, ἔχων δεξιᾷ τὸ Αἰγάλεων ὄρος, καὶ διὰ Κεκροπίας, ἀνὰ μέσον τοῦ ὄρους, ἔφθασεν εἰς Ἀχαρνάς, τὸν μέγιστον τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς δῆμον, κείμενον περὶ τὸ σημερινὸν Μενίδι, ἔχοντα τότε 12,000 ἐλευθέρων ψυχῶν, παρέχοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 3,000 ὀπλίτας καὶ πολλὴν νεμόμενον εὐπορίαν ἀπὸ σίτου, ἀμπέλων, ἐλαιῶνων καὶ τῆς ἀνθρακείας αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ στρατοπεδεύσας ὁ βασιλεὺς ἤρχισε τὴν δῆωσιν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεκράτησε τότε θόρυβος μέγας. Καθὼς ὁ Ἀρχίδαμος, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς διέσωζεν ἀμυδρὰν τινὰ ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσιν ἐνδώσει, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διέσωζον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἀμυδρὰν τινὰ ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος δὲν θέλει ἐμβάλει εἰς τὴν κυρίως Ἀττικὴν, καὶ ὅτι, ὅπως πρὸ τινῶν ἐτῶν ὁ Πλειστοχάναξ, θέλει ὑποχωρήσει ἀπὸ τοῦ Θριασίου.

Ὅτε ὁμῶς εἶδον ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι οἱ πολέμιοι δὲν ἔπαιζον, ἀλλ' ἐπεχείρησαν τῶν κτῆματων τῶν κτιρίων, τῶν καρποφόρων δένδρων, τῶν συγκομιδῶν, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θλίψιν αὐτῶν καὶ τὴν ὀργήν· μάλιστα δὲ οἱ γαιοκτῆται καὶ ἰδίως οἱ Ἀχαρνεῖς ἐνόμιζον ἀφόρητον νὰ βλέπωσι μακρόθεν τὰ κτήματα αὐτῶν τεμνόμενα καὶ πυρπολούμενα, μηδὲν πρὸς ἄμυναν πράττοντες, καὶ κατεκραύγαζον κατὰ τοῦ συμβουλευσαντος τὸ τοιοῦτο Περικλέους· τὴν δ' εὐλογον ταύτην ἔκρηξιν τῆς δυσχερεσκειᾶς ὑπέθαλπον οἱ πολυάριθμοι τούτου πολιτικοὶ ἐχθροὶ, καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἀπὸ τίνος χρόνου προκύψας εἰς μέσον δημαγωγὸς Κλέων. Ἀλλ' ἂν καὶ φρονοῦμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἔσφαλε προκαλέσας τὸν πόλεμον, ἔσφαλε καὶ περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήγαγεν αὐτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν μεθ' ὧν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἐνόμισεν ἅπαξ ἀπαραίτητα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως. Ὁ ἀθηναῖος δὲμος ἐπλήρου τὴν πόλιν κραυγῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ συνέλθῃ ἐκκλησία ἵνα ἀποφασίσῃ τὴν ἐξοδὸν· ἀλλὰ, κατὰ τὸ πολίτευμα, ἐκκλησία δὲν ἡδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰμὴ τῇ ἀδείᾳ τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ δὲ Περικλῆς, εἰς ὧν τῶν στρατηγῶν τούτων, οὓς κατὰ τὸ δοκοῦν ἦγε καὶ ἔφερε, καὶ θεωρῶν ὅτι, ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ τῶν παθῶν, συγκροτουμένης ἐκκλησίας, ἡδύνατο τὸ πλῆθος νὰ παρεκτραπῇ εἰς ὀλέθρια βουλευματα, δὲν ἐνέδωκε· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἣν ἔτιζεν ἔτι ὁ δὲμος οὗτος πρὸς τοὺς νόμους, ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ οὐδενὸς στρατοῦ συνεχόμενος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος ἔχων τὰ ὅπλα, αὐτὸς μόνος τὴν ὅλην δύναμιν, εἰ καὶ μεθύων ὑπὸ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς θλίψεως, δὲν κατέφυγεν ὁμῶς εἰς βίαν τινά, ἀλλ' ἐσεβάσθη ἐπὶ τέλους τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ ὑπέκυψεν. Ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπέμψῃ τινὰς ἱππεῖς, ἵνα περιστείλωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐλαφροῦ τῶν πολέμιων στρατοῦ καὶ προφυλάξωσι τὰ περὶ τὴν πόλιν κείμενα κτήματα· ἐνταῦτῳ δὲ παρεσκεύασε στόλον ἰσχυρὸν, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὄντων τῶν Πελοποννησίων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐξέπεμψεν ἐπὶ δρωσὶ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἀχαρνὰς χώραν, καὶ ἔπειτα τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ δῆμους, ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη ἰουλίου, διὰ τοῦ Ὠρωποῦ, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, διατρίψας εἰς Ἀττικὴν ἐν ὅλοις 30 ἢ 40 ἡμέρας. Ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἑκατὸν πλοίων συγκείμενος, μεθ' ὧν ἡνώ-

θησαν 50 νῆες Κερκυραίων καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν περὶ τὴν χερσόνησον συμμάχων, περιέπλευσε τὴν χερσόνησον ταύτην, προσεγγίζων ἐκ διαλειμμαμάτων εἰς διάφορα χωρία καὶ πράττων ὅ,τι οἱ Πελοποννήσιοι ἔπραζαν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἰδίως κατὰ τὰ εὐφορα τῆς Ἥλιδος παράλια· τρεῖς δὲ περίπου μῆνας περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα διατρίψας, ἐπανῆλθε κατὰ τὰ τέλη τοῦ σεπτεμβρίου εἰς Ἀθήνας. Ἑτέρα δὲ ναυτικὴ μοῖρα πλοίων 30 ἐλεηλάτησε τὸ κατέναντι τῆς Εὐβοίας λοκρικὸν παράλιον. Πρὸς τοῦτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἡξέυροντες τοὺς Αἰγινήτας ἔχθιστα διακειμένους καὶ μὴ νομίζοντες φρόνιμον νὰ τοὺς ἀφήσωσι κατέχοντας τὴν νῆσον ταύτην, τὴν τοσοῦτον πλησίον τῆς Πελοποννήσου κειμένην, ἐξέβαλον αὐτοὺς ἐκεῖθεν καὶ μετεκόμισαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Πελοπόννησον. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀνθρώπων κατόκησαν εἰς Θυρέαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, οἱ δὲ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· τὴν δὲ Αἴγιναν κατέλαβον Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ τὰ τέλη τοῦ σεπτεμβρίου, ὁ Περικλῆς αὐτὸς, ἄγων ἅπασαν τὴν πεζικὴν δύναμιν, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαρίδα· ἐνταῦθα προσῆλθον μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ ἐκ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου ἐπιστρέψαντα τότε πλοῖα, ἅπαντες δ' ὁμοῦ ἐπεχειρήσαν ἐφ' ἱκανὸν δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ πρῶτον τοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους τούτου, ὁ Περικλῆς, ἀγορεύσας ἐπὶ τῆς δημοσίας ταφῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων, περιέλαβεν ἐν τῷ ἐπιτάφιῳ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ἀμίμητον ἐκείνην εἰκόνα τῆς πολιτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων, ἣν ἀντεγράψαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου βιβλίου (σελ. 531—533). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθεῖς, ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάλει ὁ Περικλῆς, ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων οὐδεμίαν ἔτι εἶχε πάθει μείωσιν, ἀλλ' ὅμως ἴσως τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο θέαμα τῆς ἀνέτως φιλοσοφούσης καὶ φιλοκαλούσης ἰσχύος καὶ τῶν μετὰ τῶν ἡδονῶν τῆς εἰρήνης συνδυαζομένων πολεμικῶν κατάρθωμάτων, ἡρμοζε μᾶλλον εἰς τὴν πρὸ εἰκοσαετίας ἐποχὴν, ὅτε οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως ἀνεδείκνυντο τροπαιοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ, ἢ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ τὸ ὅποιον οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον τὴν Ἀττικὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων καταπατηθεῖσαν. Τούτου ἕνεκα ἐνομίσαμεν προσφορώτερον νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς Κιμωνείου συνθήκης. Καὶ ἔπειτα ὁμολογητέον ὅτι αὕτη τῆς ἀκμῆς ἡ εἰκὼν

ματα καὶ φλόγωσις. Ἐπειτα προεβάλλοντο τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα ἡ φάρυγ καὶ ἡ γλῶσσα ἐγίνοντο αἱματώδεις, ἐπῆρχετο δὲ βῆξ δυνατὸς, καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς, ἡ καὶ ἀπλῶς λυγξ̄ κενή, προξενούσα σπασμὸν ἰσχυρόν. Τὸ δέρμα ἀπέβαινεν ὑπέρυθρον, πελιδνὸν καὶ ἐκαλύπτετο ἀπὸ φλυκταίνας μικρὰς καὶ ἔλκη. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν τὸ σῶμα δὲν ἦτο πολὺ θερμόν· ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ καῦσις ἦτο τοσαύτη, ὥστε οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸ ἐλαφρότερον ἱμάτιον, καὶ πολλοί, ὡς μαϊνόμενοι, ἔριπτον ἑαυτοὺς εἰς ὕδωρ ψυχρόν. Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ καύματος κατεβάλλοντο οἱ πλεῖστοι τὴν 7 ἢ τὴν 9 ἡμέραν, ἄνευ ἐξωτερικῆς τιнос τοῦ σώματος ἀλλοιώσεως. Ἄλλοι, δυνηθέντες ν' ἀνθεξώσιν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς νόσου στάδιον, ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐκ διαρροίας καὶ ἀτονίας. Ἄλλοι τέλος ἐπέζων μὲν, ἀλλ' ἢ ἀποβαλόντες τὴν χρῆσιν μελῶν τινων τοῦ σώματος, ὀφθαλμῶν, χειρῶν, ποδῶν, ἢ περιπεσόντες εἰς ἀλλόκοτόν τινα πάντων λήθην, ὥστε δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε ἑαυτοὺς, οὔτε τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἄνοσον ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἀσθeneίας, εἰ δέ τις ἔπασχε τυχὸν ἀπὸ ἄλλο τι, τὸ πάθημα αὐτοῦ κατέληγεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν νόσημα. Καὶ τὸ μίasma μετεδόθη μὲν ἐντεῦθεν εἰς τινὰς τῶν πολυανθρωποτέρων νήσων, ἀλλὰ παντάπασιν δὲν προεέβαλε τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔμεινεν ἀργή· ὁ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀμύσας Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, ὁ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δημιουργὸς, ἐμελέτησεν αὐτὸς τὸ νόσημα, καὶ, τοῦλάχιστον βραδύτερον, ἐδοήθησε τοὺς Ἀθηναίους, συμβουλεύσας τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς ὃ προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ σπανιώτατα ἐκρούοντο. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ θεραπευτικὰ μέσα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν παρὰ ἱερέων καὶ ἱατρῶν ἀπέβησαν μάταια, ὅθεν ἐπεκράτησεν ἀκαταμάχητος καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀπελπισία. Φίλοι καὶ συγγενεῖς κατήντησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἐρήμους πάσης ἐπιμελείας καὶ παραμυθίας· οἱ περὶ τὰς ταφὰς νόμοι δὲν ἐτηροῦντο· καὶ οὐ μόνον ἔθαπτον ὅπως ἕκαστος ἠδύνετο, ἀλλὰ καὶ ἀτάφων νεκρῶν σωροὶ ἔκειντο τῇδε κάκεισε· ἡμιθνήτες ἐκυλίωντο εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ περὶ τὰς κρήνας ἀπάσας, διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ ἐν οἷς διετέλουν ἐσκηνωμένοι πολλοὶ ἄνθρωποι, ἦσαν νεκρῶν πλήρη. Εἰς δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο θέαμα τῶν φυσικῶν παθημάτων, προσετέθη καὶ τὸ ἔτι φοβερώτερον ἴσως δεινὸν τῆς ἡθικῆς παραλυσίας.

εἶχε τι ἀπαίσιον περιλαμβανομένη ἐντὸς νεκρωσίμου τελετῆς, καὶ ἐπέ-
πρωτο τῶν ὄντι ὁ ἐπιτάφιός οὗτος νὰ ἀποβῇ αὐτῆς τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθη-
ναίων ὁ ἐπιτάφιός, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον τὴν πρώτην κακίαν
αὐτῶν πληγὴν.

Περὶ τὰ τέλη μαρτίου ἢ τὰς ἀρχὰς ἀπριλίου τοῦ 430 ἔτους, ἅπαντα
τῶν Πελοποννησίων ἢ πεζικὴ δύναμις ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν
καὶ ἐπεχείρησεν ἤδη, ἐν διαστήματι ἡμερῶν 40, τὴν ὀλοσχερεστέραν
δῆσιν, ὅχι μόνον τοῦ Θριασίου καὶ τοῦ περὶ τὴν πόλιν πεδίου, ἀλλὰ
καὶ αὐτῶν τῶν μεσημβρινωτέρων δῆμων, μέχρι τῶν μεταλλείων τοῦ
Λαυρίου. Ἡ χώρα ἦτο ἔρημος· οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει, ὡς πρό-
τερον, εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀγανακτοῦντες τὴν ἐπανάλη-
ψιν καὶ τὴν αὐξησιν τοῦ κακοῦ, ὅτε αἰφνης κατέπληξεν αὐτοὺς κακὸν
ἕτερον φοβερώτερον.

Πρὸ καιροῦ ἐφημίζετο ὅτι νόσος ἐπιδημική, ἀπὸ Αἰθιοπίας ἀρξαμένη,
ἐμάστιζε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ χώρας τοῦ με-
γάλου βασιλέως. Πρὸ 16 ἐτῶν ὁμοίαν τινὰ συμφορὰν εἶχον πάθει ἢ τε
Ῥώμη καὶ πολλὰ τῆς Ἰταλίας μέρη, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὸ νόσημα ἀνε-
φάνη εἰς Αἴγυπτον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, ἀλλ' ὅχι
μετὰ τῆς αὐτῆς ὀξύτητος ὥστε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ὅλου τοῦ ἐλ-
ληνικοῦ κόσμου. Τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 430, ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Πει-
ραιᾶ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου εὗρε τὰ πάντα προπαρασκευασμένα εἰς
δεινοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὅλοι τῆς χώρας οἱ κάτοικοι εἶχον κατα-
φύγει πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο
πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἢ συνεσωρεύθη εἰς φίλων οἰκίας, ἢ κατῴκει εἰς
καλύβας πνιγηράς, ἀπεστερημένον πάσης βίου ἀνέσεως· διετέλει δὲ καὶ
ἠθικῶς καταβεβλημένον, ὥστε ἦτο καθ' ὅλα δεκτικώτατον νὰ προσβληθῇ.
Καὶ τῶν ὄντι ἡ ἐπιδημία διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ πρώτον εἰς τὸν Πειραιᾶ, μετ'
ὀλίγον εἰς τὴν ἄνω πόλιν, καὶ ἔπαθον πάντες ὑπ' αὐτῆς, ἄνευ διακρί-
σεως τάξεως, φύλου ἢ ἡλικίας. Ὁ Θουκυδίδης, αὐτὸς τε νοσήσας καὶ
αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας, περιέγραψε τὸ νόσημα μετ' ἀκριβείας ἣν
ἐθαύμασεν ἡ νεωτέρα ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Ἦτο δὲ, ὡς φαίνεται, τυφώ-
δης πυρετός, ὁμοιότατος τῶν πυρετῶν οὓς συνήθως παράγουσιν εἰς τὰ
στρατόπεδα καὶ εἰς τὰς πόλεις αἱ τοῦ πολέμου ταλαιπωρίαι. Ἡ νόσος
κατελάμβανε τὸν ἄνθρωπον ἐξαίφνης, ὑγιᾶ ὄντα· καὶ πρῶτα μὲν αὐτῆς
σημεῖα ἦσαν θερμὰ τῆς κεφαλῆς ἰσχυρά, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθμή-

Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦτο βέβαιος ἂν ζήσῃ αὐριον, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον τοὺς μὲν πλουσίους αἰφνιδίως ἀποθνήσκοντας, τοὺς δ' οὐδὲν πρότερον κεκτημένους, εὐθὺς τὰ ἐκείνων ἔχοντας, ἐπειδὴ ἐνὶ λόγῳ ἐφήμερα ἤδη ἐλογίζοντο τὰ τε σώματα καὶ τὰ χρήματα, πάντες ἔσπευδον νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὁρέξεις αὐτῶν καὶ ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἁσώτειαν καὶ ἀκολασίαν. Οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος νὰ ἐργασθῇ, διότι δὲν ἤξευρεν ἂν προφθάσῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ δρέψῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του· ὅθεν μόνον τὸ ἡδὺ καὶ μόνον τὸ ἀμέσως κερδαλέον, κατέστη καλὸν καὶ χρήσιμον. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς ἀνομίας· τὸ μὲν διότι ἴσον ἔχρινον καὶ εὐσέβειαν καὶ ἀσέβειαν, ἐξ ἴσου βλέποντες πάντας ἀπολλυμένους, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς τῶν παρανομούντων ἠλπίζε νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς δίκης, δι' ἧς ἡδύνατο νὰ τιμωρηθῇ· καὶ ἔπειτα πολὺ μείζονα θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν, τὴν ἤδη κατεψηφισμένην καὶ ἐπικρεμαμένην, εὐλογον ἐνόμιζον, πρὶν αὕτη ἐπιπέσῃ, ν' ἀπολαύσῃ τι τοῦ βίου.

Μηδεὶς δὲ δυσπιστήσῃ πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διαγραφομένην εἰκόνα, μηδὲ ἀπορήσῃ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώκειλαν, ἔνεκα τῆς ἐπιδημίας, εἰς τοιαύτην ἠθικὴν παραλυσίαν, ἐνῶ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἐπιδημία οὐδὲν ἥττον φοβερά, ἢ ἀσιανὴ χολέρα, ἐνσκήψασα εἰς τὴν Εὐρώπην, οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ῥωσίαν αὐτὴν ἐπήνεγκε τοσοῦτον ἀπαίσιον ἀποτελέσματα. Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς περὶ τοῦτο διαφοράς, ὡς καὶ περὶ πολλὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν πολιτεῖαι συνεκροτοῦντο ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐνῶ αἱ νεώτεραι συγκροτοῦνται ἐξ ὁλοκλήρων ἐθνῶν. Ἐντεῦθεν ὁσάκις σήμερον ἐπιδημία ἐνσκήψῃ εἰς μίαν ἢ καὶ πλείονας πόλεις ἐπικρατείας τινός, δὲν νοσεῖ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ὁλόκληρος ἡ ἐπικράτεια, ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλάχιστον, τὸ δὲ λοιπὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὑγαιαίνει, ἀλλὰ καὶ ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν καὶ παραμυθίαν τῆς πασχούσης μοίρας, προλαμβάνει ἢ περιστέλλει τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν. Ἐνῶ, ἐπειδὴ αἱ Ἀθηναὶ ἀπετέλουν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ὅλον τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἡ ἐπιδημία, εἰςβαλοῦσα εἰς αὐτάς, δὲν ἐμάστιζεν ἀπλῶς μίαν μόνον πόλιν, ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων· ἐνόσησε λοιπὸν ὁλόκληρον τὸ κράτος τοῦτο, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, καὶ περιέπεσεν εἰς δεινοτάτην ἀμνηχανίαν καὶ παραλυσίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδαμῶθεν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν

ἢ νὰ φοβηθῇ περιστολὴν. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν ἔτι καλλίτερον τὴν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἐξ ἀναλογίας τινός, ἀντιπαρὰβάλλωμεν τὰ ὑλικά ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐπήνεγκεν ἡ ἐπιδημία εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τὰ ὑλικά ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἐπήνεγκεν ἡ ἀσιανὴ χολέρα εἰς οἰανδήποτε νεωτέραν Εὐρωπαϊκὴν ἐπικράτειαν. Ἡ νόσος παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου· ἔπειτα, ἐν διαστήματι ἐνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους, συνέβη ἐλάττωσις αὐτῆς, μεθ' ὃ ἐπῆλθε δεύτερος παροξυσμός, διαρκέσας ἐπὶ ἔν πάλιν ἔτος, μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς τὸ πρῶτον ὁρμῆς. Ἀπέθανον δὲ ἐν ὅλοις ἱππεῖς 300, ὀπλίται 4400, καὶ τῶν πενεστέρων πολιτῶν τοσοῦτον πλῆθος ὥστε ἡ ἐξαριθμησις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος ἔπαθεν ἐκ τῆς νόσου πληγὴν καιριωτάτην, διότι ἀπέβαλε τὸ πέμπτον, ἂν ὅχι τὸ τέταρτον, τῆς ὅλης στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐνῶ ἡ χολέρα, ἐν Γαλλίᾳ λ. χ. ἐπροξένησε τὸν θάνατον πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἡδύνατο, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἀρπάσῃ καὶ πολλὰς ἐκατοντάδας χιλιάδων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐπέλθῃ ἐπαισθητὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἐλάττωσις. Ἄλλ' ἐπανελέθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου.

Ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων, φοβηθεὶς μήπως προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ νοσήματος, δὲν ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἐμελέτα. Ἐτι δὲ ὄντος αὐτοῦ ἐνταῦθα, καὶ πρὶν λάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὁλόκληρον τὴν πείραν τῆς φοβερᾶς ἐπιδημίας, ὁ Περικλῆς ἀπῆλθε μετὰ 150 τριήρων ἀττικῶν καὶ συμμαχικῶν, καὶ ἱκανῶν ὀπλιτῶν καὶ ἱππέων, ἐπὶ τὴν δῆωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς ἐπιστρέψας ἐξαπέστειλε τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπὸ ἐτέρους στρατηγοῦς, εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπιταχύνη τὴν ἄλωσιν τῆς Ποτιδαίας. Ὁ στόλος ὁμῶς οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν κατώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον μετέδωκε τὴν νόσον, καὶ αὐτὸς ἔπαθε φθορὰν μεγάλην ἐξ αὐτῆς, ὥστε ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ ἀθλίως ἔχων εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκτρὰ. Εἰς τὰς ἐκ τῆς νόσου συμφορὰς προσετέθη θλίψις βαρυτάτη διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων πρὸ μικροῦ προξενηθείσας πολὺ μείζονας ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ζημίας· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, παντάπασιν ἤδη ἀθυμήσαντες, ἔπεμψαν εἰς Σπάρτην πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιαῖται ἐκώφευσαν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ τότε γενικὴ ἡγέρθη ἐν

Ἀθῆναις κραυγῇ, καὶ πλουσίων καὶ πενήτων (διότι πάντες ἔπασχον), κατὰ τοῦ Περικλέους, ὡς πρωταιτίου τῶν ποικίλων ἐκείνων κακῶν. Ἀλλὰ τότε μάχιστα ἀνεδείχθη λαμπρότατος ὁ ἀδιάσειστος ἐκείνος καὶ ὄντως ὀλύμπιος χαρακτήρ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συγκαλέσας ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὡς ἡγεμὼν μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης, καὶ ὡς πατὴρ μᾶλλον τῆς πατρίδος ἢ ὡς λειτουργὸς αὐτῆς.

« Τὴν κατ' ἐμοῦ ὀργὴν ὑμῶν, εἶπε, τὴν περιέμενον· ἀλλὰ θέλω σᾶς ἀποδείξει, ὅτι μὴ ὀρθῶς ἀγανακτεῖτε κατ' ἐμοῦ καὶ ὑποκύπτετε εἰς τὰς συμφοράς. Τὸ κατ' ἐμὲ πέπεισμαι, ὅτι τῆς πολιτείας καλῶς ἐχούσης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀτυχίαι εἶναι τοῦλάχιστον ἀνεκταί· ἐνῷ οὐδεμία οἰαδῆποτε ἰδιωτικὴ εὐπραγία δύναται νὰ ᾔηται ὠφέλιμος ὁσάκις ἀθρόα ἡ πόλις ἔχει κακῶς. Ἐκπεπληγμένοι ἤδη διὰ τὰς κατ' οἶκον κακοπραγίας, ἐλέγγετε ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν, καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς τοὺς εἰς τοῦτο συγκατανεύσαντας. Ἐντούτοις ὑμεῖς μὲν ἠκούσατε τότε τὴν συμβουλὴν μου, διότι μ' ἐνομίσατε μᾶλλον ἐτέρων ἐπιτήδειον καὶ εἰς τὸ νὰ κρίνω τὰ δέοντα καὶ εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύω ταῦτα, ἅμα δὲ φιλόπολιν καὶ χρημάτων κρείσσονα· ἐγὼ δὲ οὐδὲ νῦν δίκαιον εἶναι νὰ θεωρηθῶ ἀξιοκατάκριτος, ὡς δοὺς ὑμῖν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην, διότι ὁ πόλεμος ἦτο ἀναγκαιὸς καὶ ἠθέλομεν μᾶλλον κινδυνεύσει ἀποφεύγοντες αὐτὸν ἢ ἐπιχειροῦντες. Ὡς τε ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἰμι καὶ δὲν μεταβάλλομαι· ὑμεῖς δὲ, κακοπαθήσαντες ἤδη, δὲν ἐμμένετε εἰς ὅ,τι, ἀκέραιοι ὄντες, εἶχετε ἀποφασίσει ὡς ὀρθόν. Μέγα καὶ ἀπροσδόκητον εἶναι βεβαίως τὸ ἐπισυμβῆναι ἡμῖν δεινόν· ὅμως δὲ πόλιν μεγάλην οἰκοῦντες, καὶ ὅπως προσήκει αὐτῇ τετραμμένοι, ἀνάγκη καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφοράς ν' ἀντιταχθῶμεν καὶ τὸ ἀξίωμα ἡμῶν νὰ μὴ ἀφανίσωμεν. Πολλάκις ἀπέδειξα, ὅτι παραλόγως διστάζετε περὶ τῆς πιθανῆς τοῦ πολέμου ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἤδη θέλω δηλώσει σαφέστερον, καὶ, ἐπειδὴ μάχιστα θεωρῶ ὑμᾶς παρὰ τὸ εἰκὸς καταπεπληγμένους, κομπωδέστερον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕνεκα τῆς ναυτικῆς ὑμῶν δυνάμεως οὐ μόνον τῶν συμμάχων ἄρχετε, ἀλλ' ἀπάσης τῆς θαλάσσης, ὃ ἐστίν, ὅτι ἐκ τῶν δύο τοῦ κόσμου τούτου στοιχείων, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἐτέρου εἴσθε ἀπόλυτοι κύριοι. Πρὸς τὴν ἀχανῆ ταύτην δυνάμιν ἀντιπαραβαλλομένη ἡ πρόσκαιρος χρῆσις τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῆς γῆς, εἶναι πρᾶγμα ἐλάχιστον, καὶ τοῦ πλούτου ὑμῶν ἀπλοῦν ἐγκαλλώπισμα, τοσούτῳ ὀλιγώτερον μνείας ἄξιον, ὅσῳ, ἅμα διασώσαντες τὴν ἐλευθερίαν, εὐκόλως θέλομεν καὶ τοῦτο ἀναλῶναι. Οἱ πατέρες ὑμῶν ἰδρυσαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, μηδὲν ἔχοντες τῶν πλεονεκτημάτων

των ὅσα ὑμεῖς νῦν νέμεσθε· μὴ ἀτιμασθῆτε λοιπὸν ἀποβάλλοντες ὅσα ἐκεῖνοι ἐκτῆσαντο, ἀλλ' ὀρμήσατ' ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς οὐ μόνον διὰ φρονήματος πολλοῦ, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματος. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἀγάλλεσθε διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, μὴ φεύγετε τοὺς πόνους δι' ὧν καὶ μόνων δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ τιμὴ αὕτη· μηδὲ νομίσητε ὅτι περὶ ἐνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθε, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ περὶ ὅλων τῶν κινδύνων οὓς παρήγαγεν ὁ κατὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης φθόνος. Δὲν εἶναι τφόντι εὐκόλον μηδὲ θέλοντες νὰ παραιτήσητε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν, διότι ὡς τυραννίδα ἤδη ἔχετε αὐτὴν, ἣν λαβεῖν μὲν ἴσως ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἄδικον, ἀφεῖναι δὲ σήμερον, εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνον. "Οθεν μὴ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ τοῦ συμβουλευσαντος τὸν πόλεμον, διότι ἐπελθόντες οἱ ἐναντίοι ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο φυσικὸν νὰ πράξωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον διότι προσεπῆλθεν ἡ ἀπρόοπτος αὕτη νόσος. Ἡξεύρω ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως μισοῦμαι σήμερον, ἀλλ' ὅμως ὄχι δικαίως, ἐκτὸς ἐάν, ἐπισυμβάντος ἀπροσδοκῆτου τινὸς εὐτυχήματος, θελήσητε καὶ τοῦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἀποδώσητε. Ἡ πόλις ἡμῶν, διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχει μέγιστον ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι παρὰ μένει ἀκατάπληκτος ἐν ταῖς συμφοραῖς· ἡ δύναμις αὐτῆς, καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, καὶ ἡ εὐπορία αὐτῆς εἶναι τοσαύτη οἷα ἄλλη οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι· καὶ ἂν θέλωμεν νὰ σώσωμεν τὸ ἐπίφθονον ἡμῶν μεγαλεῖον, ἀνάγκη νὰ ὑπομείνωμεν τὸ πρόσκαιρον τοῦτο μῖσος, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον παρακολούθημα πάσης ἀειμνήστου δόξης. Πολιτευθῆτε λοιπὸν εἰς τρόπον ἀντάξιον τῆς δόξης ταύτης, καὶ δεῖξατε τὸ θάρρος ἐκεῖνο δι' οὗ καὶ μόνου δύνασθε νὰ ἀποφύγητε μὲν ἐν τῷ παρόντι τὸ ὄνειδος, νὰ ἀσφαλίσητε δὲ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν τιμὴν ὑμῶν· καὶ μήτε πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικηρυκεύεσθε, μήτε ἄλλως πως δηλώσατε ὅτι ὑπὸ τῶν παρόντων πόνων κατεβλήθητε.»

Ὁ Θουκυδίδης διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπιτήδεια ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀγέρωχον καὶ πάντολμον ὕψος τοῦ λόγου τούτου, τοῦ ὁποίου δὲν παρεθέσαμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἄχρουν ἰχνογράφημα· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν φωνήν, τὴν πεποιθήσιν, τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἡ συνδρομὴ τοσούτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προτερημάτων ἐπροξένησαν εἰς τὸ ἀείποτε εὐαίσθητον, τότε δὲ, ἔνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ τραυμάτων, ἐξαιρέτως εὐπαθὲς ἐκεῖνο ἀκροατήριον. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀκαταμάχητος, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐ-

τοί, καὶ τοὶ ὑπὸ τῆς νόσου ἀνηλεῶς δεκατευόμενοι, ἐπείσθησαν οὐδὲν ἥττον αὖθις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους καὶ ἀπεφάσισαν, μὴ πέμποντες τοῦ λοιποῦ προτάσεις εἰρήνης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, νὰ ἐξακολουθήσωσι δραστηρίως τὸν πόλεμον. Οὐδεμία ὅμως δύναμις τοῦ λόγου εἴμπερεῖ νὰ κατισχύσῃ ἐπὶ πολὺ τῆς τῶν πραγμάτων δυνάμεως· καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῶν, ἐπέπεσον αὖθις κατὰ τοῦ Περικλέους· «ὁ μὲν δῆμος, ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὀρμώμενος, ἐστέρητο καὶ τούτων· οἱ δὲ δυνατοὶ, καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελεσίς κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες· τὸ δὲ μέγιστον, πόλεμον ἀντ' εἰρήνης ἔχοντες.» Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμενοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐχθροὶ, ὁ Κλέων, ὁ Σιμμίας, ὁ Λακρατίδας εἰσ-ήγαγον κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ καταχρήσει τῶν δημοσίων, καὶ ἐπέ-τυχον τὴν καταδίκην του εἰς χρηματικὴν ποινὴν κατ' ἄλλους 15, κατ' ἄλλους 50, καὶ κατ' ἄλλους 80 ταλάντων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἤλπισαν ὅτι θέλουσιν ἀποκλείσει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀρχῆς. Καὶ ἐνῷ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς ὑφίστατο τὴν δεινὴν ταύτην προσ-βολὴν, ὑπέκυπτε συγχρόνως καὶ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὰ οἰκτρότατα τῶν παθημάτων. Ἡ ἀμείλικτος νόσος, ἣτις οὐδενὸς ἐφείδετο, οὔτε μικρῶν, οὔτε μεγάλων, εἶχεν ἀρπάσει τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων του, πολλοὺς συγγενεῖς, αὐτὴν τὴν ἀδελφὴν του, αὐτοὺς τοὺς δύο υἱοὺς του, τὸν Ξάν-θιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ δὲ, τσάκις παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἀπαι-τήσας καρτερίαν καὶ μεγαλοψυχίαν, δὲν ἐφάνη τφόντι ἐπὶ πολὺν χρό-νον ἀνάξιος τῶν λόγων καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀντέσχε γενναίως εἰς τὰς ἄλλε-παλλήλους ἰδίας συμφοράς· ἄλλ' ὅτε εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀγαπητὸν Πάραλον νεκρὸν καὶ ἐπλησίασεν ἵνα ἐπιθήσῃ εἰς τὴν προσφιλῇ ἐκείνην κεφαλὴν στέφανον, δὲν ἡδυνήθη ὁ δυστυχὴς νὰ κρατηθῇ καὶ, καταβλη-θεὶς ὑπὸ τῆς θλίψεως, ἐκλαυσε πικρῶς.

Ὁ δῆμος ὅστις εἶδεν ὁπόσον οἱ διάδοχοί του ἦσαν κατώτεροι αὐτοῦ, δὲν ἐβράδυνε μὲν νὰ τὸν ἱκανοποιήσῃ διὰ τὴν γενομένην καταδίκην· καὶ κατὰ τὸν αὐγούστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 430 ἔτους ἐχειροτόνησεν αὐτὸν στρατηγόν. ἐπιτρέψας αὐτῷ αὖθις πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ μακρὸς καὶ ἐνδύξος ἐκεῖνος βίος, ὅστις εἶχε τότε ὑπερβάλλει πολὺ τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος, δαπανηθεὶς ὀλόκληρος εἰς τὴν τῆς πατρίδος ὑπηρε-σίαν, ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐπέζησεν ἔτι ἐνιαυτὸν, δὲν φαίνεται ὅμως πράξας τι λόγου ἄξιον εἰς τὸ διάστημα τοῦτο· τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 429 ἀπέθανεν οὐχὶ ὑπὸ ὀξέος κρούσματος

τῆς ἐπιδημικῆς νόσου, ἀλλὰ ὑπὸ πυρετοῦ κρυφοῦ, ὅστις κατὰ μικρὸν ἠγάλωσεν ἀπάσας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἡ ἀσθένεια αὕτη καὶ τὰ πολλὰ ἡθικὰ παθήματα ὅσα ἀπὸ τίνος ὑπέστη, παντάπασιν, ὡς φαίνεται, κατέβαλον καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ φίλοι του, προσερχόμενοι νὰ ἐρωτήσωσι πῶς ἔχει, ἀποροῦντες ἐβλεπον αὐτὸν, τὸν ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνώτερον πάσης προλήψεως, δεικνύοντα περιάπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν τράχηλόν του περιηρημένον. Οὐδὲ τότε ὅμως ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος εἶχε σβύσει ἐντελῶς, ἀλλ' ἠκτινοβόλει ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνδρός δύναμις· διότι λέγεται ὅτι, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς, ἐνῶ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ σωζόμενοι τῶν φίλων, περικαθήμενοι περὶ τὴν κλίνην του, ἐλάλουν περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν πράξεων, καὶ τῶν τροπαίων, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀκούει πλέον, οὐδ' αἰσθάνεται, αὐτὸς ἐγερθεὶς αἴφνης καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτούς· «Θαυμάζω, εἶπεν, ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα, τὰ ὅποια, ὄντα ἐν μέρει τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων πολλῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, τοῦτο, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδεὶς ποτε τῶν Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο.»

Τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους στάδιον συμπίπτει μὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ μὲ τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ὀλίγον διέτριψε περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηναίων πολιτεύματος, εἶναι δυσκολώτατον νὰ προσδιορισθῇ, ἂν καὶ μέχρι τίνος ὁ Περικλῆς συνετέλεσεν ἅφ' ἐνὸς εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἅφ' ἐτέρου εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν, ποικίλαι καὶ ἀντιφατικώταται ἐπεκράτησαν ἀνέκαθεν γινῶμαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπροσπυθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ὀφείλουσι πλείστα ὅσα εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ἐξάγεται ὅμως ἐν ταύτῳ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξεν ἀναίτιος τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθουσῶν συμφορῶν. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰς μισθοδοτικὰς τοῦ Περικλέους διατάξεις, τὴν δὲ κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ἐπέφερεν ὁ ὑπὸ τοῦ Περικλέους πάλιν προκληθεὶς πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ὅτι μόνον δύναται νὰ εἴπη τις εἶναι, ὅτι ἴσως καὶ αἱ μισθοδοσίαι, καθάπερ ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν

(σελ. 523—527), ἦσαν ἀπαράκλητοι, καὶ ὁ πόλεμος, καθάπερ πρὸ μικροῦ εἵπομεν, ὅπως δὴποτε ἀναπόφευκτος. Ζήτημα ὅμως θέλει πάντοτε μένει ἂν ἡ μὲν συμπύκνωσις τοῦ δήμου περὶ τὴν πολιτείαν, δὲν ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ ἄνευ τῶν μισθοδοσιῶν, ἥτοι διὰ μόνων τῶν κληρουχιῶν καὶ τῶν δημοσίων ἔργων· ὁ δὲ πόλεμος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτραπῇ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ μακρόν, μάλιστα ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, παρεχώρησαν εἰς τὴν Σπάρτην πᾶσαν τὴν ἡπειρωτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἐὰν κατ' ἀμφοτέρα ταῦτα, τὸ πολίτευμα τοῦ Περικλέους εἶναι ἐπιδεκτικὸν κατακρίσεως, οὐδὲν ἦττον τὸ ὄνομα αὐτοῦ θέλει ἀείποτε ἀναμνησθεῖν τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Περικλῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ τελείου δημοσίου ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Θεμιστοκλῆς διετέλεσεν ἴσως μεγαλύτερος πολιτικός· ὁ Κίμων βεβαίως μεγαλήτερος στρατηγός· ὁ Δημοσθένης μεγαλήτερος ῥήτωρ· ἀλλὰ μόνος ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ἐνταύτῳ καὶ πολιτικός καὶ στρατηγός καὶ ῥήτωρ μέγας. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἅπαντα σὺν ἅμα ταῦτα τὰ προτερήματα, διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ἀθλήσῃ εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον ἐπὶ 40 ὅλα ἔτη, καὶ ἐκ τούτων ἐπὶ 15 νὰ μοναρχήσῃ τῆς πόλεως· ἐνῷ ἀπὸ Μιλιτιάδου μέχρι Φωκίωνος, ὅλων τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις πρωταγωνιστῶν τὸ στάδιον διεκόπη οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βιαίως. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν διετηρήθη οὕτω χαριζόμενος εἰς τοὺς πολλοὺς, καὶ κολακεύων, καὶ δημοκοπῶν· διετηρήθη καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν, τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴν ὅσῳ ἐνταῦθα συνεδύαζετο ἔτι μετὰ τῆς ἀληθεστάτης ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τί ἔπραξε τοιοῦτος ὢν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄρξας; Εἶνε ἀληθές ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πολιτείαν νέαν, ὡς ὁ Σόλων· ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πόλιν νέαν, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς· ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἡγεμονίαν νέαν, ὡς ὁ Κίμων. Ἐπραξέ τι ὅμως οὐδὲν ἦττον τῆς δημιουργίας μέγα καὶ ἀξιάγαστον· ἐρρύθμισε πολυειδῶς καὶ ἐπὶ μακρόν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην πολιτείαν, καὶ ἡγεμονίαν, ὅσον ἦτο δυνατόν ἴσως νὰ ῥυθμισθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσι τὴν δὲ πόλιν κατεκόσμησε διὰ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα καὶ μόνα ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ ἐβδόμου, παρεκτός τῶν ἀμοιβαίων δρώσεων, συνέβησαν καὶ τινὰ γεγονότα μᾶλλον λόγῳ ἄξια,

ἀλλ' ὅχι ἐπιτήδεια νὰ φέρωσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ ἱανουάριον τοῦ 429, οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Ποτιδαίας· ἀφ' ἑτέρου, οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ μαρτίου τοῦ 429, εἶχον πολιορκήσει τὰς Πλαταιάς, ἠνάγκασαν αὐτάς νὰ παραδοθῶσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, ἦτοι τῷ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ νῆσος Λέσβος, ἣτις ὅμως, καί τοι ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς στόλος πελοποννησιακός, ὑπετάχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, ἀλλὰ πρὶν παραδοθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς, καὶ πρὶν ὑποταχθῇ ἡ Λέσβος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ τῆς Κερκύρας ἤλπισαν, τῇ συνδρομῇ τῶν Πελοποννησίων, νὰ καταβάλῃσι τοὺς ἀντιπάλους δημοκρατικούς· καὶ ἐπεκράτησαν μὲν ἐπὶ μικρὸν, καὶ ἀφοῦ δέ, προσελθόντος ἰσχυροῦ ἀττικοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν, ἐνίκηθησαν, ἀντέστησαν οὐδὲν ἥττον ἔτι ἐπὶ δύο ἐνιαυτοὺς καταλαβόντες ἰσχυρὸν τῆς νήσου χωρίον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν τῷ 425. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως, οἱ Ἀθηναῖοι ἐφάνιντο θριαμβεύοντες, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχον ὅσον ἤλπισεν ὁ Περικλῆς καλῶς. Ἡ μὲν ἄλωσις τῶν Πλαταιῶν ἀντεστάθμιζε βεβαίως τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ποτιδαίας, αἱ δ' ἐπανειλημμέναι στάσεις τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας κατεδείκνυν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ἐπισφαλές τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ναὶ μὲν αἱ στάσεις αὗται κατεβλήθησαν, ἀλλ' ἐὰν ἤθελον πολλαπλασιασθῇ, ἦτο ἄρα γε πιθανὸν ὅτι θέλουσι πάντοτε καταβάλλονται; Καὶ ἔπειτα ἦδη ἐν ἔτει τετάρτῳ τοῦ πολέμου, ἐκ τοῦ ἀποθεματικοῦ τῶν 6000 ταλάντων, εἶχον ἀναλωθῇ 5000, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μιτυλήνης, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλῃσιν εἰς ἑαυτοὺς ἔκτακτον εἰσφορὰν ταλάντων 200, καὶ, τὸ χειρότερον, ἔπεμψαν μοῖραν στόλου αὐτῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἵνα δι' ἐρπαγῆς πορισθῶσι χρήματα. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ Πελοποννήσιοι, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ζήρην ὑπεροχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος, οὐδὲ κατὰ θάλασσαν ἔμενον ἄργοι, οὐ μόνον πέμψαντες ἐπικουρίαις καὶ εἰς Λέσβον καὶ εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παρατάξεως τολμήσαντες νὰ ναυμαχήσωσι, περὶ Ναύπκκτον, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, πρὸς Φορμίωνα, τὸν ἐπιτηδεϊότατον τῶν τότε ναυάρχων τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις, οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν· ἀλλὰ νικώμενοι ἐγυμνάζοντο, γυμναζόμενοι δὲ ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ ἀποβῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐθεώρουν ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κτῆμα.

Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν δυστυχημάτων ἦτο, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔλαβεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσούτῳ ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν χαρακτῆρα, ὥστε Ἀθηναῖοί τε καὶ Πελοποννήσιοι ἐμελλον νὰ ἀναλώσωσιν ἐν αὐτῷ ἀπάσας τὰς ὕλικὰς ἅμα καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Εἶδομεν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐθανάτωσαν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ζωγρηθέντας 180 Θηβαίους. Οἱ Πελοποννήσιοι πάλιν, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανάτωσαν μὲν ὅλους τοὺς παραδοθέντας ὑπερμάχους αὐτῆς, 200 Πλαταιεῖς καὶ 25 Ἀθηναῖους, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας, τὴν δὲ πόλιν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀμειλίχους Θηβαίους, οἵτινες αὐτὴν μὲν κατέβαλον εἰς ἔδαφος, τὴν δὲ γῆν αὐτῆς ἀπερίσθωσαν. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἀθηναῖοι, κατατροπώσαντες τοὺς Μιτυληναίους, ἀπεφάσισαν νὰ θανάτωσωσι μὲν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς ἀνακτηθείσης πόλεως, νὰ ἀνδραποδίσωσι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ ἐτροπολόγησαν μὲν τὴν ἐπιούσαν κατὰ τι τὴν φοβερὰν ταύτην ἀπόφασιν, περιορίσαντες τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταιτίους, ἀλλ' οἱ φονευθέντες ὡς πρωταιτίοι συνεποσώθησαν εἰς 1000 περίπου ἄνδρας. Ὁμοίως εἰς τὰς ἐν Κερκύρᾳ στάσεις, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀνηλεεῖς καὶ ἀναριθμήτους ἀμοιβαίως σφαγὰς· ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἔξωσιν τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀπεβιδάσθησαν τῷ 424 εἰς Θυρέαν, καὶ ἐκπορθήσαντες καὶ κατακαύσαντες τὸ νέον τοῦτο ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, ἀπήγαγον ἔπειτα εἰς Ἀθήνας τοὺς περισωθέντας Αἰνῆτας, καὶ ἅπαντας ἐνταῦθα ἀπέκτειναν.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι φονικώτερος, ἐπαγόμενος τὸν θάνατον ὅχι μόνον τῶν εἰς μάχας καὶ πολιορκίας πιπτόντων, ἀλλὰ συνήθως, καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν νικωμένων. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅπόσῃν ὕλικὴν ζημίαν ἔπασχον ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων τούτων ἐνιαυτῶν, οἱ ἀρχαῖοι Πλαταιεῖς καὶ Αἰγινῆται, οἱ κατὰ Περσῶν περιφανῶς ἀγωνισθέντες, σχεδὸν ἐξωντώθησαν· οἱ δὲ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Μιτυληναῖοι κατὰ τὸ ἥμισυ ἴσως ἀπωλέσθησαν.

Ἄλλ' ἡ ὕλική αὕτη ζημία, ὅσα μεγάλη καὶ ἂν θεωρηθῇ, ἦτο μικρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβερὰν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τότε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν πόλιν ὑπῆρχον ἀνέκαθεν δύο πολιτικαὶ μερίδες, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ δημοκρατικοί, ἤδη δὲ τοὺς μὲν

ἀριστοκρατικούς ὑπεστήριζαν δι' ὅπλων οἱ Λακεδαιμόνιοι, τοὺς δὲ δημοκρατικούς δι' ὅπλων ὁμοίως οἱ Ἀθηναῖοι, αἱ δύο αὐταὶ μερίδες, ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπικειμένης ἐνόπλου ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἀπέβαλον ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων, διεξαγομένων διὰ τῶν νομίμων συνταγματικῶν τρόπων, καὶ κατήντησαν ἀληθῆ στρατόπεδα διὰ πᾶσης βίας καὶ παρανομίας ἀνταγωνιζόμενα. Ἐντεῦθεν δύο εἰδῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰς γενικὸς, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου, καὶ εἰς μερικός, ἡ μᾶλλον ἄπειροι μερικοὶ, καθ' ἑκάστην σχεδὸν Ἑλληνίδα πόλιν, μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἡ πολιτικὴ, ἡ ἔννομος κοινωνία, ἡ διὰ τοσοῦτων αἰώνων καὶ ἀγώνων μορφωθείσα, παρ' ὀλίγον ἐξέλιπεν, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκινδύνευε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατὰστασιν χεῖρονα τῆς ἀρρυθμίας καὶ ἀθέσμου ἐκείνης κοινωνίας, ἣν εἶδομεν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Διότι νόμος δὲν ἴσχυε πλέον, νόμος κατέστη τὸ κράτος τοῦ δυνατωτέρου καὶ τοῦ πονηροτέρου· αὐταὶ αἱ ἰδιωτικαὶ συναλλαγαὶ ἀναφανδὸν παρεβιάζοντο, αὐτοὶ οἱ φιλικοὶ καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἐξελύθησαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοσιουργία προέβη μέχρι καὶ τοῦ νὰ θέλῃ νὰ αἰτιολογῇ καὶ δικαιολογῇ τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων, αὐταὶ αἱ λέξεις μετέβαλον τὰς συνήθεις αὐτῶν σημασίας, καὶ ἡ ῥητορικὴ τέχνη ἠγωνίσθη ἤδη, διὰ πάσης σοφιστείας, νὰ παραστήσῃ τὸ δίκαιον ὡς ἄδικον, καὶ τὸ ἄδικον ὡς δίκαιον· τὰ δ' ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀπέβησαν ἐπὶ τέλους ἅπλαι προσφάσεις ἀμοιβαίας ἐχθροπραξίας καὶ ἀρπαγῆς, ὥστε ὁ ἀνίερος ἐκεῖνος πόλεμος, οὐ μόνον ἐνόθευσε τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατέστρεψε τὰ ὄργανα τῆς, διὰ τῆς ἐννόμου ἐνεργείας τῶν ὁποίων διατηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ζωὴ πάσης ἐλευθέρης πολιτείας. Ὁ Θουκυδίδης περιέγραψε τὰ συμπτώματα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καίρην εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μεθ' ὅσης ἀκριβείας εἶχε περιγράψῃ τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν μαστίξασαν πρὸ ὀλίγου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀναρχίας ἐκθεσίς του εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἐν τῶν ἀσαφεστάτων μερῶν τῆς ἐπὶ σαφηνείᾳ ἐν γένει μὴ διακρινομένης συγγραφῆς του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναρχία αὕτη δὲν ἐμίανεν ἐξίσου ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ποῦ ἀπέβη ὀλεθριωτέρα, ποῦ ὀλιγώτερον ὀλεθρία· ποῦ

ἀνεφάνη πρωϊμώτερον, ποῦ βραδύτερον· ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦ ἱστορικοῦ σκιαγράφημα προδήλως προέθετο νὰ παραστήσῃ ἐν κεφαλαίῳ τὴν ὅλην τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν. Μὴ νομίζωμεν δὲ πάλιν ὅτι τοιαῦτά τινα δὲν συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορικὴ καὶ προφητικὴ μεγαλοφυΐα ἤξευρε τὰ τε παρόντα νὰ κρίνῃ ἀκριβῶς καὶ τὰ μέλλοντα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνῃ, λέγει, ἐν προοιμίῳ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ εἰκόνας, ταῦτα πάντα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον «γιγνόμενα, καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ.» Καὶ τῶνόντι παντοῦ σχεδὸν καὶ πάντοτε αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις ἐπήγαγον ὅμοια ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα· ἀπόδειξις, ἵνα μὴ ἀναιδέως μετρίῃ τοῦ μέσου αἰῶνος, αἱ τραγικαὶ σκηναὶ αἵτινες συνέβησαν, κατὰ τὴν 16 καὶ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα μ. Χρ., ἔνεκα θρησκευτικῶν διενέξεων, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν· ἀπόδειξις αἱ ἔτι τραγικώτεραι ἴσως σκηναὶ τῆς Γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως, περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἂν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεργείας, ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ κοινωνία φαίνεται μετριάζουσα τὰ πάθη αὐτῆς καὶ λαμβάνουσα ἕξεις φιλανθρωποτέρας καὶ ἡπιωτέρας, ἔθνη ὅμως σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστότατα, ἀνεδείχθησαν, εἰς παραπλησίας περιστάσεις, πολὺ ἀγριώτερα τῶν προπατόρων ἡμῶν· διότι οἱ Καρχηδόνιοι λ. γ. καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν παραφοραῖς, δὲν ἤρκουντο εἰς δεισιμασίες, δημεύσεις καὶ σφαγὰς, ἀλλὰ ἐπετηδεύοντο νὰ αὐξήσωσι τὰς συμφορὰς τῶν θυμάτων δι' ἀκρωτηριασμῶν, διὰ σταυρώσεων καὶ ἄλλων τοιούτων βασανιστηρίων.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 425 ἐπῆλθε γεγονός· τὸ ὅποιον προπαρεσκεύασε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον, κατὰ τὸ σῦνθηες, εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἄγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Λέγομεν κατὰ τὸ σῦνθηες, διότι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου σχεδὸν κατ' ἔτος ἐπανελάμβανον τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην· μόνον κατὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ ἕκτον ἔτος παρέλιπον αὐτήν· κατὰ μὲν τὸ τρίτον, διότι ἐφοβήθησαν τὸν λοιμὸν καὶ διότι ἔσπευδον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Πλαταιῶν· κατὰ δὲ τὸ ἕκτον, διότι, ὄντος ἤδη τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἱσθμῷ, ἐγένοντο πολλοὶ σεισμοί, οἵτινες ὑπελήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπέτρεψαν τοὺς

Πελοποννησίους τότε ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔβδωμον τοῦτο ἔτος ἡ ἐπιδρομὴ δὲν διήρκεσε πολὺ, μόλις δεκαπέντε ἡμέρας, ἐν μέρει διότι ἐγένετο πρωϊμώτατα, ὥστε, τοῦ αἵτου ἔτι χλωροῦ ὄντος, ἐστερήθη τὸ στράτευμα τροφῶν, καὶ πρὸς τούτοις ἐπίεσεν αὐτὸ χειμῶν ἐπισυμβᾶς ἔκτακτος· ἐν μέρει διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἅγις ὁ βασιλεὺς ἔλαβον ἐν τῷ μεταξὺ εἰδησιν σπουδαιοτάτην ἐμβαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν, καὶ ἀναγκάσασαν νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον.

Τῶνόντι συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ Πειραιῶς τεσσαράκοντα νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα, εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὀπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχε διαταχθῇ πρὸς τούτοις, διερχομένη διὰ Κερκύρας, νὰ βοηθήσῃ τοὺς αὐτόθι δημοκρατικούς, οἵτινες τότε δὲν εἶχον εἰσέτι καταβάλλει ὁλοσχερῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν ἀριστοκρατικούς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δύο κύριοι σκοποὶ, δι' οὓς ἐξέπλευσεν ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα, ἔλαβεν ὅμως καὶ τρίτην τινὰ παραγγελίαν ἐν παρόδῳ μὲν δοθεῖσαν, ἀλλὰ ἀναδειχθεῖσαν σπουδαιοτάτην.

Ὑπῆρχε τότε ἐν Ἀθήναις στρατιωτικὸς ἀνὴρ, ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ μεγαλεπήβολώτατος τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ τῶν ναυάρχων αὐτῆς ἐπιφανέστατος. Ὁ Δημοσθένης εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀριστεύσει λαμπρῶς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν, ὡς προείπομεν, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀκαρνανεῖς· ἀντίπαλοι δὲ τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ὁ Δημοσθένης, τολμηρότερον τοῦ δέοντος ἐμβαλὼν εἰς τὴν δυσπρόσοδον τῶν Αἰτωλῶν χώραν, ἔπαθεν ἥτταν δεινὴν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θαυμασίως ἠνώρθωσε τὸ πρῶτον ἀμάρτημα οὐ μόνον διασώσας τὴν Ναύπακτον ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐπιθέσεως τῶν Αἰτωλῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων, ἀλλὰ δραμὼν μετὰ τῶν Ἀκαρνανῶν καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, καθ' οὗ ὤρμησαν ἥδη οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται· ἐκεῖ δὲ, περὶ Ὀλπας, αἵτινες ἀπεῖχον τοῦ Ἄργους πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, τοσοῦτον ὁλοσχερῶς κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανεέλθωσι τεταπεινωμένοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται νὰ συνομολογήσωσι συνθήκας ἐπωφελεστάτας εἰς τοὺς Ἀκαρνανεῖς. Ἐντεῦθεν μέγα ἀπέβη τοῦ Δημοσθένους τὸ ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις· ἐντεῦ-

θεν δὲ καὶ μέγα τι βούλευμα συνέλαβεν ὁ στρατηγὸς οὗτος ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίους. Τὸ δὲ βούλευμα ἦτο νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπικαίρῳ τι κατὰ τὴν Μεσσηνίαν χωρίον, ἵνα ἐκείθεν, τῇ συμπράξει τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων καὶ τῶν Μεσσηνίων ὅσοι, ὡς δοῦλοι τῆς Σπάρτης μένοντες ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἐπεζήτουν πᾶσαν ἀφορμὴν στάσεως, πιέσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρα καὶ παραλύσωσιν οὕτω πᾶσαν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τοσοῦτῳ σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὁποῖον ἄπορον εἶναι, ὡς πολλάκις παρετηρήσαμεν, πῶς οὔτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Περικλέους εἶχεν ἐπέλθει, οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς μέχρι τοῦ ἐβδόμου τούτου ἔτους ἐμελετήθη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ τότε φαίνεται τυχὸν ἐξαίρέτου τινὸς ἐπιδοκιμασίας καὶ προσοχῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· διότι δὲν ἀπεστάλη εἰδική τις ἐπὶ τούτῳ στρατεία, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπετράπη εἰς τὸν Δημοσθένην, ἐπιβάντα ὡς ἰδιώτην εἰς τὴν ναυτικὴν μοῖραν ἣτις κυρίως ἐξεπέμπετο εἰς Κέρκυραν καὶ Σικελίαν, νὰ μεταχειρισθῇ, ἐὰν θέλῃ, τὰ πλοῖα ταῦτα καθ' ὁδόν, εἰς τινὰ περὶ τὴν Πελοπόννησον ἐπιχείρησιν.

Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸν Σοφοκλέα μοῖρα ἔφθασεν εἰς τὴν δυτικομεσημβρινωτέραν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς, κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ ἀποβῶσιν αὐτόθι, νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν· ἀλλ' οἱ δύο στρατηγοὶ ἀπεποιήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἠθέλησαν νὰ προχωρήσωσιν, ὅτε, κατ' εὐτυχίαν, τρικυμία ἐπισυμβᾶσα ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Πύλον. ἸΤίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν γνωρίζει τὴν θέσιν τοῦ εὐρυχώρου ἐκείνου λιμένος, ἐν ᾧ, τῇ 8 ὁκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, κατατροπώσαντες τὴν ἠνωμένην Τουρκο-αιγυπτιακὴν ναυτικὴν δύναμιν, καθηγίασαν, διὰ τοῦ αἵματος τῶν κρατίστων τῆς γῆς ἐθνῶν, τὴν αὐτονομίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Τὸν ἐν εἵδει ἡμισελήνου σχηματιζόμενον τοῦτον λιμένα ἀσφαλίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἡ ἐκ τοῦ ἐνὸς αὐτοῦ κέρατος μέχρι τοῦ ἄλλου ἀπλουμένη ἐπιμήκης νῆσος Σφακτηρία, ἣτις καὶ αὐτὴ ἀπέβη ὀνομαστή εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν· διότι ἐκεῖ, κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἔτους, ἔδραμον πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, ἡπειρώται καὶ νηυτικοί, στρατιωτικοί καὶ πολιτικοί, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰς πρώτας τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφόδους· καὶ ἐκεῖ τότε

ἔπεσον ἐνδόξως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Σαχίνης· ἐκεῖ ὁ Σαντα-
 'Ρόζας· ἐκεῖ ὁ Τσαμαδός· ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ὁ Ἀλέξαν-
 δρος Μαυροκορδαῖος ἐπὶ τοῦ πλοίου «ἡ Ἀθηνᾶ,» τοῦ διασχίσαντος·
 ἔπειτα ἐν θριάμβῳ ὑλόκληρον τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἵνεκα τῆς προ-
 κειμένης Σφακτηρίας, ὁ λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει δύο στόμια, τὸ μὲν βό-
 ρειον, τὸ δὲ μεσημβρινόν, τὰ ὅποια ὁμῶς ἀμφοτέρω ἐπαθον, ὡς φαίνεται,
 διὰ τοῦ χρόνου οὐσιώδη τινὰ ἀλλοίωσιν. Διότι σήμερον ἡ μεσημβρινὴ
 εἰσοδος ἔχει πλάτος 1,200 περίπου μέτρων καὶ βάθος ὕδατος παραλ-
 λάττον μεταξὺ 5, 7, 28 καὶ 33 ὀργυιῶν, ἐνῶ, κατὰ Θουκυδίδην, τὸ
 πλάτος αὐτῆς ἦτο τοσοῦτον μόνον ὥστε δὲν ἡδύναντο νὰ εἰέλθωσι δι'
 αὐτῆς ἐκ παραλλήλου εἰμὴ 8 ἢ 9 τριήρεις· τὸ δὲ τῆς βορείου εἰσόδου
 πλάτος εἶναι σήμερον 130 περίπου μέτρων, καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος δὲν
 ὑπερβαίνει τοὺς 48 δακτύλους· διότι ἡ εἰσοδος αὕτη φράσσεται ἤδη
 ὑπὸ σύρτεως, ἐνῶ τὸ πάλαι, κατὰ Θουκυδίδην, ἡδύναντο νὰ διέλθωσιν
 ἐντεῦθεν δύο τριήρεις, ὅπερ προῦποτίθησι πολὺ μεγαλῆτερον βάθος ὕδα-
 τος. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς κατέναντι Πελοποννήσου παραλία, ἡ ἐπὶ τῶν Ὀμη-
 ρικῶν χρόνων τοσοῦτον λαμπρὰ διὰ τὴν ἀκμαΐζουσαν τότε αὐτόθι Πύλον,
 ἦτο ἤδη ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος, ἕνεκα τῆς τυραννίας τῶν Λακε-
 δαιμονίων ἧτις εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους καὶ ἐξαφανίσει πᾶν
 ἔχνος βιομηχανίας καὶ γεωργίας.

Οὕτως εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτὸ, διὰ τὴν ἐπι-
 συμβῆσαν τρικυμίαν, αἱ ἄττικαὶ νῆες. Τότε ὁ Δημοσθένης ἐπανάλαβε
 τὴν περὶ ἀποβάσεως πρότασίν του· ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ πάλιν ἀπέ-
 κρουσαν αὐτήν, λέγοντες, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἔχει πολλὰς ἐρήμους
 ἄκρας, τὰς ὁποίας δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταδα-
 πανῇ τῆς πόλεως τὰ χρήματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁμῶς πάλιν ἐπειδὴ ἐπε-
 μενεν ἡ τρικυμία καὶ παρετείνετο οὕτως ἡ ἐν τῷ λιμένι διατριβὴ τῶν
 πλοίων, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τελευταῖον βαρυνθέντες τὴν ἀργίαν, ἐπε-
 χεῖρησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ βούλευμα τοῦ Δημοσθένους· καὶ οὕτως ἀνη-
 γέρθη ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν ὀχύρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς πα-
 ραλίσ, παρὰ τὸ βόρειον ἦτοι τὸ στενότερον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς
 θέσιν καλουμένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Κορυφάσιον. θεωρηθεῖσαν δὲ
 ἐπιτηδειοτάτην ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους διὰ τε τὸ φύσει ὀχυρὸν αὐτῆς καὶ
 διότι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κρήνη καλοῦ ὕδατος. Ἀπετελέσθη δὲ τὸ ἔργον
 ἐν ἡμέραις ἑξ, καὶ τότε ὁ Εὐρυμέδων, κατχλιπὼν αὐτόθι τὸν Δημοσθέ-
 νην μετὰ πέντε πλοίων, ἀπέπλευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ Κέρκυραν.

Τὸ δ' ὀχύρωμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τοσαύτης μὲν ὀλιγωρίας ἀπεφασίσθη ἐν Ἀθήναις, μετὰ τοσαύτης δὲ δυστροπίας διεξήχθη ἐν Πύλῳ ὑπὸ τῶν στρατηγῶν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προκαλέσῃ σωτήρια διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀποτελέσματα. Εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἅγις, ὅστις εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ μεθ' ἅπαντος τοῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἴδια, ἅμα πληροφορηθεὶς τὸ τολμηρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου ἔργον· ἐνταύτῳ δὲ καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ὅστις εἶχε σταλῇ εἰς Κέρκυραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι αὐτόθι ἀριστοκρατικούς, διετάχθη νὰ ἀνακάμψῃ ὅτι τάχιστα εἰς Πύλον, ὥστε οἷ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἐν τῷ ἅμα ἀνεκουφίσθησαν ἐκ τῶν τοῦ πολέμου δεινῶν. Ἀλλ' ἐνταύτῳ τὰ κατὰ τὸν Δημοσθένην ἀπέβησαν δεινότατα· διότι μὴ ἔχων εἰμὴ πέντε τριήρεις καὶ τινὰς προσελθόντας Μεσσηνίους ἐθελοντάς, εἶδεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ ἄκρας 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἅπασαν δὲ τὴν παραλίαν καλυφθεῖσαν ὑπὸ μαχητῶν, τοὺς ὁποίους ἡ κατὰ πρῶτον ἐκπλαγεῖσα διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἀκούσματος Σπάρτη, ἔσπευσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Δὲν ἀπέβηκεν ὅμως τὸ θάρρος ὁ Δημοσθένης, ἀλλὰ ἐκθύμως καὶ συνετῶς παρесеκέυατε τὰ πάντα πρὸς ἄμυναν. Ἀφοῦ ἐξέπεμψε δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Εὐρυμέδοντα, ἐπικαλούμενος τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ἀττικῆς μοίρας, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπικειμένην ἑφοδὸν τῶν πολεμίων· διότι, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὀχυρώσει το πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ πρὸς τὸν λιμένα μέρος ἀσφαλέστερον. Γινόντι οἱ Πελοποννήσιοι, καταλαβόντες πρῶτον τὴν Σφακτηρίαν διὰ 420 Σπαρτιατῶν, ἵνα τοιοῦτοτρόπως ᾧσι πανταχόθεν κύριοι τοῦ λιμένος, ὥρμησαν διὰ πλείστου θάρρους ἐπὶ τὴν πρὸς τὸ πέλαγος νεύουσαν παραλίαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ ὀχύρωμα καὶ παρ' ἣν εἶδον τεταγμένους 60 ὀπλίτας Ἀθηναίους καὶ ὀλίγους τοξότας, ἐλπίσαντες τούτους μὲν τάχιστα νὰ καταβάλωσι, ἔπειτα δὲ νὰ εἰσπηδήσωσιν ἀμέσως εἰς τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος μηδὲν ἢ ἀσθενῶς ἀσφαλισθὲν ὀχύρωμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπήντησαν δυσχερείας ἄλλας ἀπροσδοκῆτους· ὁ αἰγιαλὸς ἐκαλύπτετο ὑπὸ βράχων ἀπροσίτων, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἐν καὶ μόνον μέρος, καὶ τοῦτο στενότατον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδύναντο νὰ πλησιάζωσιν αἱ νῆες. Ἐπειδὴ δὲ τούτου ἕνεκα ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἐπετίθεντο, καὶ ἄρ' ἐτέρου ὁ

Δημοσθένης εἰς τοῦτο δὴ τὸ σημεῖον συνεκέντρωσεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μικρὰν δύναμιν, ἢ πάλῃ ἀπέβη ὀλιγώτερον ἄνισος ἢ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο. Αἱ πελοποννησιακαὶ τριήρεις διὰ πάσης μὲν προθυμίας ἄμοιβαίου παρακελευσμοῦ ἡγωνίζοντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἀπεκρούοντο ἐπιμόνως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Εἰς μάτην ἐπανεέλαβον πολλὰς τὴν ἔφοδον· εἰς μάτην ὁ Βρασίδης αὐτὸς, ὃν μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδαι διαπρέποντα εἰς μεγαλήτερον στάδιον, εἰς μάτην ὁ φιλότιμος οὗτος ἀνὴρ, τριηραρχῶν ἐνταῦθα, ἀνέκραξεν, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄλλους κυβερνήτας καὶ τριηράρχους, ὅτι εἶναι αἰσχρὸν φειδόμενοι ξύλων νὰ περιῖδωσι τοὺς πολεμίους πεπονημένους τεῖχῃ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ συντρίψωσιν, ἐὰν ἦναι ἀνάγκη, τὰς ναῦς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν· τοὺς δὲ λόγους δι' ἔργων ἐπικυρῶν, καὶ ἀναγκάσας τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ναὺν πρὸς τὰ ἔμπροσ, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν· εἰς μάτην διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο ν' ἀποβῇ, ἐτραυματίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ λειποθυμήσας ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἢ δ' ἀσπὶς αὐτοῦ ἐξολισθήσασα εἰς τὴν θάλασσαν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὴν ὕστερον, δικαίως, ὡς ἐν τῶν καλλίστων τοῦ ἔργου τούτου τροπαίων. Οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὴν πτῶσιν τοῦ Βρασίδα, ἀλλὰ, διὰ τὸ ἀπόκρημνον τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον τῶν Ἀθηναίων ἄμυναν, οὐδὲν κατῴρθον· καὶ ὁ περιγράφων τὸν ἀγῶνα τοῦτον μέγας ἱστορικός, δὲν λησμονεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὅποσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀλλόκοτος. « Ἐς τοῦτό τε περιέστη ἡ τύχη, » λέγει, ὥστε Ἀθηναίους μὲν ἐκ γῆς τε, καὶ ταύτης Λακωνικῆς, ἀμύνεσθαι ἐκείνους ἐπιπλέοντας, Λακεδαιμονίους δὲ ἐκ νεῶν τε καὶ ἐς τὴν ἑαυτῶν, πολεμίαν οὖσαν, ἐπ' Ἀθηναίους ἀποβαίνειν. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ἐπῆρει τῆς δόξης ἐν τῷ τότε, τοῖς μὲν, ἡπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ τὰ περὶ κρατίστοις, τοῖς δὲ, θαλασσίοις τε καὶ ναυσὶ πλεῖστον προέχειν. »

Μετὰ δύο ἡμερῶν ἀτελεσφόρους ἐφόδους, οἱ Πελοποννήσιοι κατέπαυσαν τὸν πόλεμον, καὶ ἐζήτησαν, τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσιν ἥδη ἀπόβασιν ἀπὸ τοῦ λιμένος, ὅπου εὐκολώτερον μὲν ἡδύναντο νὰ πλησιάσωσιν, ὅπου ὅμως τὸ τεῖχος τοῦ ὀχυρώματος, ἔχον ὕψος ἱκανόν, ἀπῆται τακτικὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνουσιν ἐκ Ζακύνθου αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα, συμποσούμεναι εἰς πεντήκοντα, διότι ἀπὸ τῆς ἐκ Πύλου ἀναχωρήσεώς των προσέλαβον

εὐνοίας δείγματα. Ἡ δὴ ῥοις τῶν λαμπρῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς, ὁ λοιμὸς ὁ δεκατεύσας τοὺς κατοικοὺς αὐτῆς, ἡ ταπεινώσις εἰς ἣν περιῆλθον καθυποβαλόντες ἰκεσίας περὶ εἰρήνης, εἰς ἃς οἱ Σπαρτιάται οὐδεμίαν εἶχον δώσει ἀκρόασιν, ἡ καταστροφή τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πιστοτάτου αὐτῶν συμμάχου ἦτοι τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν, ἡ ἀνάλωσις τοῦ ἀπυθεματικῷ ταμείου, ἡ ἐπανάστασις τῆς Λέσβου, ἐνὸς τῶν ἰσχυροτάτων συμμάχων αὐτῶν, ὅλα ταῦτα ἦσαν συμφοραὶ αἵτινες οὐ μόνον τοὺς συνετοὺς, ἀλλὰ καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς πολίτας ἠδύναντο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς δικαίας ἀνησυχίας περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἀγῶνος, ὅτε διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ θαύματος, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς τόλμης ἀνδρὸς ἐνὸς, εἶδον τὰ πράγματα μεταβαλόντα ὄψιν, καὶ τοὺς ἀγερώχους Λακεδαιμονίους προσπίπτοντας εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν. Ἐπιτηδειότερα περίστασις ἵνα οὐ μόνον ἐντίμως ἀπαλλαγῶσι τοσοῦτων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πλείονος θυσίας ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν εἰρήνην, εὐημερίαν καὶ ἰσχύν, δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελάκτισαν τὴν περίστασιν ταύτην, καὶ δὲν ἐπέισθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς, εἰμὴ ἀφοῦ ὑπέκυψαν εἰς νέας μεγάλας συμφοράς. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν ἀφροσύνην τὴν ὑπαγορεύσαν τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διαγωγὴν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν βαθμηδὸν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

Εἶδμεν ὅτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους, ἡ ἰσχὺς τῶν εὐπορωτέρων καὶ συνετωτέρων πολιτῶν ἠλαττώθη πολὺ, ἐπεκράτησε δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ ὄχλος. Ὁ ὄχλος οὗτος, ἐνόσω μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, ἂν ὅχι πάντοτε, τοῦλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρχισε νὰ ἄγῃται καὶ νὰ φέρηται ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν εἶχον τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως διάφορον κοινωνικὴν τάξιν ἀνῆκον. Διότι εὐθύς ἔκτοτε ἐπῆλθε καὶ ἑτέρα τις μεταβολὴ περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κυβερνητῶν τῆς πόλεως. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, διεύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοί, αὐτοὶ καθυποβάλλοντες καὶ συζητοῦντες τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ μετέπειτα ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ἡ τοιαύτη τῶν σπουδαιωτέρων πραγμά-

τέσσαρας ἔτι Χίας καὶ τινὰς τῶν πρὸ καιροῦ εἰς Ναύπακτον φρουρουσῶν τριήρων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς προέτειναν εἰς τοὺς ἀντιπάλους τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναπεπταμένῳ τῷ πελάγει· ἰδόντες δ' ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐξέρχονται ἐπὶ τούτῳ, εἰσῆλθασαν εἰς τὸν λιμένα δι' ἀμφοτέρων τῶν στομιῶν, καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ ἐν Σφακτηρίᾳ συμπολῖται αὐτῶν μένουσιν οὕτω εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεχείρησαν αὖθις ν' ἀντεπεξέλθωσι· καὶ φοβερὸς ἐξερράγη ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀγὼν, καθ' ὃν ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι, κύριοι γενόμενοι τοῦ λιμένος καὶ πανταχόθεν ἀποκλείσαντες τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας.

Ὅτε ἀνηγγέλησαν εἰς Σπάρτην τὰ πράγματα ταῦτα, τοσούτῳ πλείότερος ἐπεκράτησεν αὐτόθι θόρυβος, ὥσῃ πολλοὶ τῶν ἀποκλεισθέντων ἐν Σφακτηρίᾳ ὀπλιτῶν ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γέννη· ὅθεν ἀπεφασίσθη ἀμέσως νὰ καταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ τέλη ἥτοι αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἵνα, ἰδοῦσαι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα, ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ γενομένου τούτου, ἐπειδὴ τὰ τέλη ἐπείσθησαν ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε τρόπος τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀποκλεισθέντας, ἐζήτησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἀθηναίων, διὰ κήρυκος ἀνακωχὴν ἵνα πέμψωσιν ἐν τῷ μεταξὺ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας καὶ διαπραγματευθῶσι περὶ εἰρήνης.

Ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ συνωμολόγησαν ἀνακωχὴν, ἀλλὰ ἐπὶ ὅροις ἐπαχθεστάτοις διὰ τοὺς Πελοποννησίους. Πᾶσαι αἱ τριήρεις, οὐ μόνον αἱ εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου εὐρισκόμεναι, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Λακωνικῆς, συμποσοῦμεναι δὲ εἰς 60, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἵνα ἔχωσιν αὐτάς μέχρις οὗ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρέσβεις· οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντὶ τούτου ὑπέσχοντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὴν εἰς τὴν νῆσον εἰσαγωγὴν ὠρισμένου τινὸς ποσοῦ τροφίμων καθ' ἑκάστην.

Εἰμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία κίνησις ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἔφθασεν αἴφνης εἰς Πειραιᾶ τὸ πλοῖον τὸ κομίσαν ἅμα μὲν τὴν ἀγγελίαν τῶν ἐν Πύλῳ συμβάντων, ἅμα δὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς ἐλθόντας ἵνα καθυποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ τύχη ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ δὲν εἶχε συνειθίσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοιαῦτα

τὰ καθήκοντα, καὶ νῦν μὲν βουλευόμενος ἐν τῇ πόλει, νῦν δὲ προκινδυνεύων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Ἀλλ' ὅπόσον ὀλίγη ἦτο ἤδη ἡ ἐπιρροή τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ, μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τοῦ Νικίου τὸ παράδειγμα. Νικίας ὁ Νικηράτου ἦτο τότε ὁ πλουσιώτατος τῶν Ἀθηνῶν ἄνθρωπος, ἔχων μεγάλας κτήσεις ἐν τοῖς ἀργυρεῖοις τοῦ Λαυρίου καὶ 1000 δούλους ἐργαζομένους αὐτόθι διὰ λογαριασμὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ καὶ περὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἔμπειρος, καὶ στρατηγὸς γενναῖος, καὶ πολίτης χρηστότατος, ὥστε ἐφαίνετο καθ' ὅλα προωρισμένος νὰ ἄρξῃ τῆς πόλεως ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς· καὶ ὅμως μικρὸν ἐν αὐτῇ ἴσχυσε. Βεβαίως αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός· διότι δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποστηρίξῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ αὐξήσῃ τοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ, τοῦ νὰ ἀποδείξῃ ἐπὶ τέλους νικηφόρον τὴν μερίδα τῶν συνετῶν πολιτῶν, τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης, καὶ ἥτις μόνῃ ἠδύνατο τότε νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν οὐδετέρωσιν τῆς ἐνεργείας του συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ κακὴ τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσις καὶ ἡ ἔτι χειρὼν αὐτῶν διεύθυνσις. Ὅθεν ἔλεγε μὲν οὗτος πάντοτε ὅτι ἐνόμιζεν ὀρθόν, ἀλλὰ σπανίως ὑπερίσχυον οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἐξεπλήρου μὲν πάντοτε πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος, προσενεγκὼν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὴν θυσίαν πρόθυμον καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν του, ἀλλ' ἐξεπλήρου τὸ χρέος του παθητικῶς μᾶλλον ἢ ἐνεργητικῶς, οὐχὶ ἐπιτελῶν ὅσα αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέροντα καὶ πρέποντα, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ὁ Κίμων, ὅπως ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὅσα ἄλλοι ἐπέβαλλον αὐτῷ, ὧν πολλὰ πολλάκις ὑπελάμβανεν ὀλεθριώτατα· διότι ἀληθῶς εἶπεῖν οἱ δημαγωγοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε ἀπόλυτοι τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας κύριοι.

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν δημαγωγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν ὁ νευρορράφος Εὐκράτης, ὁ προβατοπώλης Λυσικλῆς, ὁ λυχνοπώλης Ὑπέρβολος, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μᾶλλον διαβόητος γενόμενος βурсοπώλης Κλέων. Ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτὸν «βιαιότατον τῶν πολιτῶν» λέγει αὐτὸν προτιμῶντα ἀείποτε τὸν πόλεμον τῆς εἰρήνης, διότι, γενομένης ἡσυχίας, ἤθελεν εἶναι «καταφανέστερος κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων» συγχρόνως ὅμως ὁ ἱστορικὸς ἐπιφέρει, κατὰ δυστυχίαν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, τοιοῦτος ὢν, ἦτο τότε «πιθανώτατος ἐν τῷ δήμῳ, πιθανώτατος ἐν τῷ πλήθει,» ὃ ἐστὶ τὰ μά-

των τῆς πολιτείας διεξαγωγή ἐτροποποιήθη κατὰ μικρόν. Τὸ μὲν διότι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπήτησεν εἰδικὴν τινα περὶ ταῦτα ἐνασχόλησιν καὶ γύμνασιν, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πάντοτε οἱ ἔνεκα πολεμικῶν ἰδίως προτερημάτων προχειριζόμενοι εἰς τὸ στρατηγικὸν ἀξίωμα· τὸ δὲ, διότι αἱ ποικίλαι τοῦ πολέμου χρεῖαι προεκάλουν τὴν συνεχῆ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν· τὸ δὲ, διότι οἱ στρατηγοί, ἄνδρες ἔγκριτοι καὶ εἰς τὰ πρῶτα τῆς πολιτείας γένη συνήθως ἀνήκοντες, ἀηδίασαν ἐπὶ τέλους τὸ συνέδριον ἐκεῖνο τῶν ὀχλικῶν καὶ βαναύσων ἀνδρῶν, ἡ διεξαγωγή τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας περιῆλθε, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, εἰς χεῖρας τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, ἥτοι ἀνθρώπων εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς, παρασκευαζομένων δ' ἐπὶ τούτῳ διὰ τινος ἀσκήσεως περὶ τὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων διὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ προθυμίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποικίλων μηχανημάτων δι' ὧν κολακεύεται καὶ ἐξαπατᾶται τὸ πλῆθος· οἱ δὲ στρατηγοί περιωρίσθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἀπλὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων. Ἐντεῦθεν ὑπερῆλθον τὰ ἀτυπήματα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀφ' ἐνὸς οἱ δημαγωγοί, ὁμιλοῦντες περὶ πραγμάτων ἄλλοτριῶν αὐτοῖς, παρέσυρον πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφίσματα ἀσύνεκτα· ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοί ἦσαν πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον. Ἐκ τούτου οὐ μόνον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀπέβησαν ἐπισφαλέστερα, καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν πλημμελεστέρα, ἀλλὰ καὶ διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, διαφωνίαι ὑποτροφεύμεναι ὑπὸ ἀμοιβαίων παθῶν καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ φθόνου τῶν δημαγωγῶν πρὸς τὴν πολεμικὴν τῶν στρατηγῶν δόξαν καὶ ὑπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν στρατηγῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες, μακρὰν παντὸς κινδύνου καὶ πάσης σπουδαίας εὐθύνης, ἠξίουσαν νὰ διέπωσι, διὰ λόγων καὶ ῥαδιουργιῶν, τὴν τύχην τῆς πολιτείας. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ἕκτοτε ὀριστικὸς καὶ διαρκὴς ἐν Ἀθήναις. Τινὲς τῶν στρατηγῶν παρίσταντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἐὰν ὁ περιφανὴς Φορμίων, ἐὰν ὁ μεγαλεπήβολος Δημοσθένης, ἐὰν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολεμικοὶ ἄνδρες δὲν ἀναφέρονται πλέον ἀγορεύοντες ἐνώπιον τοῦ πλῆθους, ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Νικίας ἐξηκολούθει συνδυάζων ἔτι ἀμφοτέρω

ἤθελον καὶ οὗτοι ἀναγκασθῇ νὰ εἰρηνεύσωσιν, ἢ, καὶ ἂν ἐπέμενον τινές, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν· ὅ,τι λοιπὸν εὐλογώτερον καὶ συνετώτερον εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἦτο νὰ παραδεχθῶσιν ἀμέσως τὰς προτάσεις τῶν πρέσβειων. Ἀλλὰ, γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ Κλέων ἰσχυρίσθη, ὅτι, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι κύριοι νὰ συνομολογήσωσιν ὁπόταν θέλωσι τὰς προτεινομένας σπονδὰς, καὶ ὅτι ἐν τούτοις εἶναι καλὸν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα ἐπιτύχωσι πλείοτέρᾳ τινα πλεονεκτήματα· καὶ ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀποκριθῶσιν, ὅτι πρέπει πρὸ πάντων οἱ ἐν τῇ νήσῳ, παραδόντες τὰ ὄπλα καὶ ἑαυτοὺς, νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὰς Ἀθήνας· ἀφοῦ δὲ ἔλθωσιν οὗτοι, καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν, τότε θέλουσιν ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες καὶ θέλουσι συνομολογηθῇ σπονδαί, ἐφ' ὅσον δήποτε ἤθελε κριθῇ εὐλογον χρόνον.

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτο προδήλως ἀσύνετος. Οἱ ἀναγινῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται πότε καὶ διὰ τίνας λόγους, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν Ἀχαΐαν (σελ. 537). Ἡ παράδοσις αὕτη ἐγένετο πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σποδῶν· καὶ ἐγένετο διότι, κατὰ τὴν ὁρθὴν τοῦ Περικλέους γνώμην, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἡπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Πῶς λοιπὸν ἦδη, μετὰ τοσαύτας τοῦ πολέμου συμφορὰς, ἀπῆλθον χώρας τὰς ὁποίας πρὸ εἰκοσαετίας, ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως ὄντες, εἶχον πεισθῇ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατηρήσωσι; ! Πῶς ἦδη, διότι ἐπέλαμψεν ἐπ' αὐτοὺς μία εὐτυχίας ἀκτίς, ἔφερον διὰ μιᾶς εἰς μέσον ἀξιώσεις αἵτινες ἐδικαιολογοῦν ὅλας τὰς περὶ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν κατηγορίας, ὧν ἕνεκα ἐκινήθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος; Καὶ ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πράγματα ἀδύνατα· διότι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πόλεις δὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς, ἀλλὰ εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν· ὥστε ἡ ἀπόκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐντελῇ ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρήνης προτάσεων. Ἐντεῦθεν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων, θεωροῦντες ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ

λιστα παρ' αὐτῷ εἰσηκούετο. Ὁ δὲ τότε ἀκμάσας Ἀριστοφάνης, ὅστις μετ' ἀμειψήτου εὐφυΐας καὶ μετὰ γενναιότητος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαυμάστου, ἐνέπαιξεν, ἐστιγμάτισε καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐμάστιξε τοὺς ὀλετῆρας τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, κατὰ τοῦ ἀγενοῦς Κλέωνος ἰδίως ἐξεκένωσεν ἅπασαν τὴν φαρέτραν τῶν πικροτέρων αὐτοῦ βελῶν· διότι ὀνομάσας αὐτὸν κεκράκτην, δηλαδὴ φωνκκλᾶν, ἐπιφέρει ὅτι ἐξεφόβιζε τοὺς ἀντιπάλους διὰ τῆς ὀξύτητος τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς τραχύτητος τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀναιδεΐας τῶν σχημάτων, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐμπορεύετο τὴν ἰσχὺν ἣν ἐκτήσατο, ἀπειλῶν συκοφαντίας ἵνα λάβῃ χρήματα, ληστεύων τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταδιώκων πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἀξίαν, καὶ διὰ τῶν ἐξωλεστέρων καὶ ἀναιδιστέρων κολακειῶν προσεταιριζόμενος τὴν εὐνοίαν τοῦ πλήθους. Καὶ ἴσως μὲν ἔχεται ὑπερβολῆς τινος ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ μεγάλου κωμικοῦ· ἀλλ' ὅμως, ἀναλογιζόμενοι τὸν ἔντιμον τοῦ Ἀριστοφάνους χαρακτήρα, τὸ εὐγενές τῆς φιλοπατρίας αἶσθημα τὸ διαλάμπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα, καὶ πρὸ πάντων ἀντιπαραθέτοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰς γνωστοτέρους τοῦ Κλέωνος πράξεις, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κυριώτατοι τοῦλάχιστον τῶν χαρακτηρῶν ἐκείνων ἦσαν ἀκριβεῖς, καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνὴρ ὅστις διεῖπε τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα, ὅτε ἐφθασαν ἐνταῦθα ἐκ Πύλου οἱ τῶν Λακεδαιμονίων πρέσβεις.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ πρέσβεις οὗτοι καθυπέβαλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἦσαν ἀπλούσταται καὶ δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «ἀπόδοτε ἡμῖν τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας καὶ ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης δέχθητε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης.» Αἱ προτάσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μὴ ἦναι πολὺ ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες, ἵνα σώσωσιν ὀλίγους τινὰς τῶν συμπολιτῶν, ἐθυσιάζον προχείρως τὸν κύριον σκοπὸν δι' ὃν ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἰδίως ἐλυσμόνουν ὅτι ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ συμμάχων πολλῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέλειπον ἤδη εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μηδὲν περὶ αὐτῶν προτείνοντες ἢ συνθηκολογοῦντες. Ἀλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται, τόσῳ μᾶλλον συνέφερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· διότι, παραιτηθείσης τῆς Σπάρτης ὅλων τῶν ἀξιώσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκινήθη ὁ πόλεμος, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξήρχοντο ἀπὸ αὐτοῦ παρὰ προδοκίαν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι· ἐγκαταλείπουσιν δὲ αὐτῆς ὅλους τοὺς συμμάχους, ἢ

ἐφόρους ἵνα βεβαιώσωσι τὰ γεγονότα· καὶ ἡ ἐκκλησία ἀμέσως ἐξελέξατο ὡς τοιοῦτους αὐτόν τε τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Θεογένη. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν συνέφερε παντάπασιν εἰς τὸν Κλέωνα, ὅστις ἤξευρε κάλλιστα ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἐλέγοντο· διὸ, μεταβαλὼν ἀμέσως τρόπον, «ἐὰν πιστεῦντε, εἶπεν, εἰς τὰς δοθείσας ὑμῖν πληροφορίας, μὴ χάνετε καιρὸν πέμποντες ἐφόρους, ἀλλὰ πλεύσατε ἀμέσως ἐπὶ Πύλον, ἵνα γίνητε κύριοι τῆς Σφακτηρίας.» Καὶ ἐνταῦθα, ἐπιχειρῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀναιδείας ἀπὸ ἐνόχου νὰ γίνῃ κατήγορος καὶ ἀναφανδὸν μεμφόμενος τὸν Νικίαν, στρατηγὸν ὄντα, προσέθηκεν, ὅτι «ἐὰν οἱ στρατηγοὶ ἡμῶν ἦσαν ἄνδρες, εὐχερέστατον ἦτο, πλεύσαντες μετὰ μικρᾶς τιнос δυνάμεως, νὰ αἰχμαλωτεύσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ. Τοῦλάχιστον τοῦτο ἤθελον πράξει ἐγώ, ἐὰν ἦμην στρατηγός.» Οἱ λόγοι οὗτοι προεκάλεσαν πολλὴν τὴν κατὰ τοῦ Κλέωνος δυσἀρέσκειαν· «καὶ διατί λοιπὸν, ἀνέκραζαν πανταχόθεν, δὲν ἐκπλέεις ἀμέσως, ἐὰν ὑπολαμβάνῃς τὸ πρᾶγμα τοσούτῳ εὐκολον;» Ὁ δὲ Νικίας, ὠφελοῦμενος ἐκ τούτου ἵνα ἔτι μᾶλλον ταπεινώσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ στρατηγοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν ῥήτορα οἷανδ' ἂν θέλῃ δύναμιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ὁ Κλέων, κατ' ἀρχὰς νομίζων ὅτι ἡ πρότασις αὕτη γίνεται ὅχι σπουδαίως, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦν περὶ τὰς συζητήσεις στρατήγημα, εἶπεν ὅτι εἶναι ἔτοιμος· ἅμα ὅμως εἶδεν ὅτι τὰ λεγόμενα ἐρρήθησαν ἵνα τῷ ὄντι ἐκτελεσθῶσιν, ἤρχισε νὰ ὀπισθοδρομῇ καὶ νὰ λέγῃ πρὸς τὸν Νικίαν· «σὸν ἔργον εἶναι νὰ πλεύσῃς, ὅχι ἐμὸν· διότι σὺ εἶσαι ὁ στρατηγός, ὅχι ἐγώ.» Ἀλλ' ὁ Νικίας ἀπεκρίθη ἐπιμένων εἰς τὴν πρότασίν του, καὶ ἀποποιούμενος ῥητῶς τὴν ἐπὶ Πύλον στρατηγίαν, καὶ προσκαλὼν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐνθυμηθῶσι τί εἶπεν ὁ Κλέων καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λόγων του. Ὅσῳ δὲ ὁ Κλέων ἀπέφευγε τὸν πλοῦν καὶ ἀνεκάλει τὰ εἰρημένα, τόσῳ ὁ ὄχλος τὸν μὲν Νικίαν προέτρεπε νὰ παρὰδώσῃ ἀληθῶς τὴν ἀρχήν, πρὸς δὲ τὸν Κλέωνα ἐπέβόα, ὅτι ὀφείλει νὰ πλεύσῃ· ὥστε οὗτος βλέπων ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ἀνέλαβε τὸ ἐπιχείρημα, καὶ παρελθὼν, καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, «μὴ νομίσητε, ἀνέκραξεν, ὅτι φοβοῦμαι τοὺς Λακεδαιμονίους· ἰδοὺ ἀνιχωρῶ προθύμως, οὐδένα λαμβάνων μετ' ἐμοῦ τῶν τακτικῶν τῆς πόλεως ὀπλιτῶν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκ τῶν κληρούχων τῆς Λήμνου καὶ Ἰμβροῦ ὀπλίτας, ὅσοι εἶναι παρόντες, καὶ τινὰς ἐκ τῆς Αἴνου πελταστὰς, καὶ τοξότας 400. Τούτους δ' ἔχων

ἀφ' ἐτέρου ἐλπίζοντες ὅτι εἰμποροῦν ἴσως νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου ἐὰν συζητήσωσιν οὐχὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος παρασυρόμενον ὄχλον, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἐγκρίτους πολίτας, προέτειναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διορίσῃ συνέδρους ἢ, ὡς ἡθέλομεν εἶπει σήμερον, ἐπιτρόπους μεθ' ὧν νὰ ἔλθωσι καθ' ἡσυχίαν εἰς λόγους περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τότε ὅμως ὁ Κλέων ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, μετὰ πολλῆς ἀγριότητος, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν καὶ πρότερον τοὺς πρέσβεις οὐδὲν ἔχοντας ἐν νῶ δίκαιον, νῦν δὲ οὗτοι ἀπεκάλυψαν οἴκοθεν τὴν ἐπίβουλον αὐτῶν προαίρεσιν, μὴ θέλοντες νὰ ὁμιλήσωσι πρὸς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἄνδρας· καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς, ἐὰν διανοῶνται τι ὑγιές, νὰ τὸ ἐκθέσωσι παρρησίᾳ ἐνώπιον πάντων. Ὅθεν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι.

Τότε, μετὰ εἰκοσάῃμερον ἀνακωχὴν, ἤρχισαν πάλιν περὶ Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι, οἱ δὲ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπεποιθήσαν πρὸ πάντων τὴν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἀπόδοσιν τῶν πλοίων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι εἶχον παραβῆ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς σπονδὰς. Ἀλλὰ καὶ τοὶ διὰ τοῦ βικιοπραγήματος τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐστερήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ναυτικῆς δυνάμεως, ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀπέβη τόσῳ εὐκολος ὅσῳ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς φανῆ. Ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν προσδοκωμένη παράδοσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀποκεκλεισμένων Σπαρτιατῶν, δὲν ἐγένετο. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον φαίνεται οἰκονομήσει τὰς ἐπὶ τῶν σπονδῶν εἰσαχθείσας τροφάς, τολμηροὶ δὲ εἴλωτες, ὑπὸ γενναίων ἀμοιβῶν ἐνθαρρυνόμενοι, κατώρθουν καὶ ἤδη ἐκ διαλειμμάτων νὰ φέρωσιν εἰς τὴν νῆσον τροφὰς νέας. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἔπασχον ἀπορίαν σίτου καὶ ὕδατος· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς νήσου ἀπέβη ἐπίπονος· ἐφοβοῦντο δὲ πρὸς τούτοις μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς ὁ χειμὼν, ὥστε διετέλουν ἀθυμοῦντες, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων τροπαίων καὶ λαφύρων, ἔφθασαν αἱ περὶ τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν ἀγγελίαι καὶ αἰτήσεις περὶ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν. Ἐκ τούτου πολὺς προέκυψεν ἐν τῇ πόλει θόρυβος καὶ μεταμέλεια διότι δὲν εἶχον δεχθῆ τὰς σπονδὰς. Ὁ δὲ Κλέων, ἀκούων ἤδη ἅπαντας ἀγανακτοῦντας κατ' αὐτοῦ καθὼς διακωλύσαντος τὴν σύμβασιν, πρῶτον μὲν ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀπεσταλμένοι παρέστησαν ψευδῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· οὗτοι ὅμως εἶπον ὅτι ἂν δὲν τοὺς πιστεύωσι, δὲν ἔχουσιν εἰμὴ νὰ πέμψωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου πληρεξουσίου

καὶ τοὺς ἐν Πύλῳ εὐρισκομένους ἤδη στρατιώτας, ἀναλαμβάνω ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ὑποχρέωσιν, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν, ἢ νὰ φέρω ἐνταῦθα αἶχμα· λώτους τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Λακεδαιμονίους, ἢ ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς νήσου, νὰ φρονεύσω αὐτούς.» Ἡ ἐκκλησία ἐγέλασεν ἀκούσασα τὴν κουφολογίαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἐκ τῶν δύο ἀγαθῶν θέλουσιν ἐπιτύχει τοῦ ἐτέρου· ἢ ἀπαλλαττόμενοι τοῦ Κλέωνος, ὅπερ ἐφαίνετο πιθανώτερον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γινόμενοι κύριοι τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅθεν ἐψηφίσθη ἀμέσως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κλέωνος, προεχειρίσθη δὲ συστράτηγος αὐτοῦ καὶ ὁ Δημοσθένης, καὶ ἐξεπέμφθη ἐν τῷ ἅμα εἰς Πύλον ἡ ἀγγελία ὅτι ἐπέρχονται αἱ ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι.

Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἄλωσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀνδρῶν δὲν ἦτο τοσοῦτω δυσκατόρθωτος ὅσῳ ἐσχάτως ὑπελήφθη. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν κατ' ἀρχὰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὑπολάβωσι τὸ πρᾶγμα ὡς τετελεσμένον, ἔπειτα δὲ ἐπῆλθον δυσχέρειαί τινες καὶ ἀναβολαί, διὰ τοῦτο κατήντησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν, καὶ ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀληθῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀσφαλὴς, μάλιστα μετὰ τὰς νεωστὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθούσας ἐπικουρίας. Τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι· οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν Σφακτηρίαν, ἦσαν, καὶ πρὶν καταφθάσωσι τὰ νέα βοηθήματα, ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σπαρτιατῶν· ὁ χειμὼν εἰσέτι ἀπεῖχε πολὺ· οἱ δὲ θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ πορίζωνται καὶ τροφὰς καὶ ὕδωρ ἀπὸ τε τῶν ἄλλων παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων νήσων. Καὶ ἔπειτα ὁ Δημοσθένης εἶχε πρὸ ἡμερῶν παρασκευάσει πάντα τὰ πρὸς τὴν ἔφοδον ἀπαιτούμενα· ἅμα δὲ λαβὼν τὰς διὰ τοῦ Κλέωνος σταλείσας ἐπικουρίας, ἐπεχείρησε τὸ ἔργον τόσῳ προθυμότερον, ὅσῳ συνέβη κατ' ἐκείνας τῆς ἡμέρας νὰ κατῇ τὸ δάσος· τὸ ὅποιον ἐκάλυπτε τὴν νῆσον, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῆς ἀπέβαλλον ἐν τῶν κυρίων αὐτῶν πλεονεκτημάτων· διότι τῷόντι ἐνόσῳ ἡ Σφακτηρία ἦτο κατάφυτος, οἱ ἐν αὐτῇ ἠδύναντο ν' ἀντισταθῶσι πολὺ ἀσφαλέστερον. Ἡδὲ δὲ, ἐπελθόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Μεσσηνίων, ἀντέστησαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι γενναίως καὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης σχεδὸν μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἔπεσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ περιλιπόμενοι κυκλωθέντες πανταχόθεν, ἠναγκάσθησαν νὰ πα-

ραδοθῶσι καὶ ἀπήχθησαν εἰς Ἀθήνας, ἐντὸς τῶν 20 ἡμερῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὀρίσει ὁ Κλέων. Ἦσαν δὲ οἱ παραδοθέντες τὸν ἀριθμὸν 292, ἐξ ὧν 120 Σπαρτιᾶται, καὶ εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ νήσῳ ἡμέρας 72.

Ὁ Κλέων, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, μικρὸν, μᾶλλον δὲ κατ' οὐδὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ σοφὴ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιτηδεῖα ἐκτέλεσις ὠφείλοντο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μόνον τὸν Δημοσθένην. Καὶ ὁμως ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης ἐσιώπα, ὁ δὲ Κλέων ἐφώναζε, διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀπεδόθη εἰς τὸν δημαγωγὸν αὐτόν, ὅστις κατήντησεν ἐντεῦθεν παντοδύναμος, ἤρχισε νὰ φαντάζεται ὅτι εἶναι καὶ στρατηγὸς μέγας, καὶ δὲν ἔπαυε προτρέπων τὸν δῆμον εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Εἰς μάτην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δεινῶς ἀπὸ Πύλου καὶ Σφακτηρίας παρενοχλούμενοι, καὶ πρὸς τούτοις θέλοντες ν' ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, καθυπέβαλον ἐπανειλημμένας περὶ εἰρήνης προτάσεις· ὁ Κλέων κατώρθωσε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ προτάσεις αὗται. Καὶ ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ὑπῆρξαν οἱ Ἀθηναῖοι εὐτυχεῖς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν· κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὴν χερσύνησον τῆς Μεθώνης, μεταξύ Ἐπιδαύρου καὶ Τροιζῆνος, ἀφῆρεσαν ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, γενόμενοι κύριοι τῶν πρὸ τῆς Λακωνικῆς Κυθέρων, περιέζωσαν οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιμονίων δι' ὀρμητηρίων, ἀφ' ὧν, ἔχοντες συνεργούς καὶ τοὺς Μεσσηνίους, δὲν ἔπαυον δηρῶντες τὴν χώραν, ἀπάγοντες τοὺς εἴλωτας, καὶ νέον τινὰ ἀπειλοῦντες Μεσσηνιακὸν πόλεμον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ μεταβάλωσιν ὧς·

Ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐχθροπραξιῶν ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναγέρωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Βρασίδου. Ὁ νέος οὗτος Σπαρτιάτης εἶχε πολλάκις ἀριστεύσει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ὅπλα καὶ τὴν τακτικὴν ἐπιστήμην ἄτκησιν εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς συμπολίτας, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάβανον καὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον, ἐξηκολούθουν ἔτι δικαίως ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ ταῖς πολεμικαῖς ἐκείναις ἀρεταῖς. Ἀλλ' ἤδη ὁ Βρασίδης ἀπεκάλυψεν αἴρνης προτερήματά τινε, τὰ ὅποια δὲν παρῆγε συνήθως καὶ οὐδὲ προωρισμένη ἦτο νὰ παράγῃ ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφή καὶ πολιτικὴ. Ὁ Βρασίδης ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος, ἐνῶ ἡ Σπάρτη οὔτε

ἀνεδείκνυνεν οὔτε ἤθελε ν' ἀναδείξῃ μεγαλεπηβόλους ἄνδρας. Τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο ὑπὸ ὁμάδος ὀλιγαρχικῆς, ἥτις ἐν κοινῷ ἡδύνατο ἐνίοτε νὰ βουλευθῇ καὶ νὰ πράξῃ τι μέγα, ἀλλ' εἰς οὐδένα τῶν συμπολιτῶν ἐπέτρεπεν ἰδίᾳ τοιοῦτό τι, διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐνὸς ἤθελεν ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν τῶν ὀλίγων ἀρχήν. Ὁ Βρασιδης ἀνεδείχθη χρηστὸς καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς συμμάχους, κηδόμενος περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν οὐδὲν ἤττον ἢ περὶ τοῦ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντος, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ συνδυάσῃ ὅσον ἐνεστι τὰ δύο ταῦτα τῆς πολιτικῆς στοιχείᾳ, ἐνῷ ἡ Σπάρτη δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ἐγκαταλείπουσα καὶ θυσιάζουσα ἐν πάσῃ περιπτώσει τοὺς συμμάχους, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τύψεως συνειδότος. Ὁ Βρασιδης ἀνεδείχθη ἐπὶ πᾶσιν ἀνὴρ πανελλήνιος, ἐνῷ ἡ ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὃ ἐστὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ. Ἐνὶ λόγῳ ὁ Βρασιδης ἐφαίνετο μᾶλλον προϊὼν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως ἧς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα· καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις εἰς ἣν, διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀνήκων, ἡ πόλις αὕτη ἦτο αἱ Ἀθῆναι, ὅχι ἡ Σπάρτη. Ὡς δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς ἦν καθιέρου τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, καὶ ἥτις ἐκ συστήματος περιέστελλε καὶ ἐταπείνωνε πᾶν μέγα φρόνημα καὶ διανόημα, παρήχθη ὁ μεγαλεπηβολώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης; Ὅπως ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν Ἀριστείδην, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλέα, παρήχθη ἡδὴ ὁ Κλέων, ὁ ἐξωλέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων. Διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξευγενίζουσαι τὰ μᾶλλον ἀχρεῖα τῶν πολιτευμάτων, καθὼς ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξαχρειοῦσαι τὰ τῶν πολιτευμάτων εὐγενέστατα. Αἱ Ἀθῆναι, ἕνεκα τῆς πλημμελοῦς αὐτῶν ἡγεμονίας, κατήντησαν νὰ θεωρηθῶσι καὶ νὰ γίνωσι μέχρι τινὸς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον καὶ τὸν πιστότερον τῆς τυραννίδος ταύτης λειτουργόν, τὸν αἰμοβόρον καὶ ἄφρονα Κλέωνα. Ἡ Σπάρτη πάλιν, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, κατήντησε νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μέχρι τινὸς πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὸν ἐξοχώτερον τῆς ἐλευθερίας ταύτης προασπιστήν. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη προσήνθη οὐδὲν ἤττον αἰέποτε ὡς μητρυιὰ πρὸς τὸ ἀλλοτριοφυὲς ἐκεῖνο αὐτῆς τέκνον· καὶ ἂν δὲν περιήρχετο εἰς τὴν προεκτεθεῖσαν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν, οὐδέποτε ἴσως ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διανοημάτων.

Τῶντι ὁ Βρασίδης ἔπραξε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 424 ἔτους, ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, ὅ,τι, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε πράξει ὁ Δημοσθένης ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς ὁ Δημοσθένης εἶχε νοήσει ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἦν ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῆς Σπάρτης ἦτο νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς, οὕτως ὁ Βρασίδης ἐνόησεν ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἦν ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἦτο νὰ ὑποκινήσῃ εἰς στάσιν τοὺς συμμάχους αὐτῶν, καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν στάσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ, δι' ἑλλειψιν ἀποχρώσεως ναυτικῆς δυνάμεως, δὲν εἰμπόρει νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς νήσους, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τολμηρότατα διὰ ξηρᾶς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου εἰς τὰς περὶ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ αὐτῶν τῶν αὐτόθι ὑποτεταγμένων εἰς τὰς Ἀθήνας πόλεων τινές, νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἀπαντες δὲ οὗτοι προέτειναν ἰδίως τὸν Βρασίδαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ἀρκούντως ὅτι ὑπῆρχε προηγουμένη συνεννόησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ αὐτῶν. Ὅπωςδὲ ποτε ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψεν ἤδη τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βρασίδου, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον προηρέθη νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ σπουδαίως, ὥστε δὲν παρέσχεν αὐτῷ εἰμὴ 700 εἰλωτας ὀπλίτας, καὶ ὅσους ἄλλους ἡδύνατο οὗτος νὰ στρατολογήσῃ κατὰ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον διὰ τῶν ὑπὸ τῆς Χαλκιδικῆς σταλέντων χρημάτων, οἵτινες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς χιλίους.

Ταύτην λοιπὸν ἔχων τὴν μικρὰν δύναμιν τῶν 1700 ὀπλιτῶν ὁ Βρασίδης ἀνεχώρησεν, ἐν θέρει τοῦ 424 ἔτους, ἵνα μεταβῇ, διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, εἰς Μακεδονίαν· κατῴρῃωσε δὲ τὴν διάβασιν αὐτοῦ διὰ πλείστης τόλμης καὶ συνέσεως, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἔσωσε καὶ τὰ Μέγαρα, κινδυνεύσαντα τότε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φθάσας ὁ Βρασίδης καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως Περδίκκου, ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων πλείστας πόλεις, ἐπαγγελλόμενος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς τυραννίας ἣν ἔπασχον, καὶ τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Πελοποννησίων ἐπὶ ἴσοις δικαίοις κατὰτάξιν, κυρῶν δὲ τὰς ἐπαγγελίας διὰ πολεμικῆς ἐμπειρίας ἐξαίρετου, διὰ μειλιχίων τρόπων, διὰ πολιτεύματος χρηστοτάτου Ἰδίως, ἐν ἀρχῇ δεκεμβρίου τοῦ 424, ἐγένετο κύριος τῆς κυριωτάτης τῶν αὐτόθι κτήσεων τῶν Ἀθηναίων, τῆς Ἀμφιπόλεως· καὶ κατὰ

τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἱστορικός Θουκυδίδης, ὅστις, στρατηγῶν τότε περὶ Θάσον, ἔδραμε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀμφιπόλεως, δὲν προέλαβε δὲ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, κατηγορήθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος καὶ ἐξωρίσθη, διαμείνας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ὁποίων συνέταξε τὸ ἀθανάτον αὐτοῦ ἔργον. Ἐλάβομεν δὲ ἀνωτέρω ἤδη (σελ. 566 καὶ ἐπ.) ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐξορίας ταύτης, ὁ ἱστορικός δὲν ἐμνησικακήσῃ κατὰ τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Γρότε, ἡ ἐξορία συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον πανελλήνιον καὶ ἀμερόληπτον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός. Ἐντούτοις ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Γρότε θεωρεῖ τὸν Θουκυδίδην παρεκτραπέντα τῆς συνήθους αὐτοῦ εὐθύτητος, ὡς πρὸς τὰς περὶ Κλέωνος καὶ Νικίου κρίσεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἀγγλος συνέλαβε τὴν αὐτογνώμονα ὁπωσοῦν ἰδέαν νὰ ἀνορθώσῃ μὲν τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κλέωνος, νὰ ἐξευτελίσῃ δὲ, πρὸς χάριν αὐτοῦ, ὅσον ἔνεστι τὸν Νικίαν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ὅλαι αἱ γνωσταὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πράξεις ἀποδεικνύουσιν ὅποσον δίκαιον εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θουκυδίδης· καὶ ἔπειτα! μήπως πολὺ πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, τὴν αὐτὴν γνώμην δὲν ἐξέφερε πανδήμως ὁ Ἀριστοφάνης, γνώμην κυρωθεῖσαν ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων;

Ἡ πρόθυμος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχίδων πόλεων ἐπανάστασις, ὡς ἀρχὴ μάλιστα κακοῦ δυναμένου ν' ἀποβῇ ἔτι δεινότερου, κατέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες συγχρόνως σχεδὸν ὑπέστησαν καὶ ἑτέρας συμφοράς. Διότι ὑπενδίδοντες ἀκαταπαύστως εἰς τὰ βουλευόμενα τοῦ Κλέωνος, ἀντὶ νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Χαλκιδικήν, ἀπεφάσισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 424 ἔτους, ν' ἀνακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Βοιωτίαν, στηριζόμενοι, κατὰ τὸ σῶνθηες, εἰς τινὰς δυσηρεστημένους τῶν βοιωτικῶν πόλεων, οἵτινες ἤλπισαν διὰ συνδρομῆς τῶν Ἀθηναίων νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἄρξωσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι τῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχειρήμα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Στρατὸς Ἀθηναίων πολυάριθμος, συγκείμενος ἐξ 7000 ὁπλιτῶν, καὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἱππέων, καὶ 25000 ψιλῶν καὶ σκευοφόρων κατέλαβεν, ὑπὸ τὸν Ἱπποκράτην, τὸ Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναχρικῆς, πλησιέστατα εἰς τὰ Ἀττικὰ σύνορα κείμενον. Πρὶν ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος προφθάσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ἀποχωρώντως ἐν τῷ χωρίῳ

τούτῳ, καὶ πρὶν οἱ δημοκρατικοὶ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν εἰς τὰς βοιωτικὰς πόλεις κίνημα, οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων τούτων ὀλιγαρχικοὶ, ἄγοντες 7,000 ὀπλιτῶν, 1000 ἵππεις, 500 πελταστὰς καὶ 10000 ψιλοὺς, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ, συγκροτηθείσης περὶ Δήλιον μάχης πεισματωδεστάτης καὶ φονικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 424 ἐπελθοῦσα τροπὴ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἀπανταχοῦ νικηφόροι καὶ ἠδύναντο νὰ τελειώσωσι τὸν πόλεμον εἰς τρόπον συμφορώτατον δι' αὐτούς. Δὲν τὸ ἔπραξαν, καὶ ἤδη διετέλουν ἀπανταχοῦ νικημένοι, τὸ δὲ χεῖριστον ἔβλεπον τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως διαδιδόμενον εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις. Ἐντεῦθεν ἡ μερὶς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν, ἧς προΐστατο ὁ Νικίας, ἔπεισεν ἐπὶ τέλους τὸν δῆμον, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ εἰρήνης ἐνόσω τὰ πράγματα ἦσαν εἰσέτι ἀμφίροπα. Τῶνόντι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πάθει τὴν δεινὴν περὶ Δήλιον ἡτταν, ἂν ἀπέβαλον τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἄλλας ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις, ἦσαν ὅμως ἔτι ἀφ' ἐτέρου κύριοι τῆς Πύλου, τῶν Κυθήρων, τῆς Μεθώνης, τῆς Νισαίας, καὶ πρὸ πάντων ἦσαν κύριοι τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντων Σπαρτιατῶν, ὥστε ὑπῆρχεν ἔτι ἰσότης πλεονεκτημάτων καὶ ζημιῶν· καὶ πρὸς τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσωσι τοὺς ἀνδρας αὐτῶν, ἡ δ' ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, φθονοῦσα τὸν Βρασίδαν, δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ κατορθώματα, καὶ ἐσχάτως ἀπεποιήθη νὰ πέμψῃ αὐτῷ οἰανδῆποτε ἐπικουρίαν. Ἡ περίστασις λοιπὸν ἦτο ἔτι ἐπιτηδεῖα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης· ἐνῶ ἂν ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει, ἂν ἡ Σπάρτη ἀπελπισθεῖσα ἔτεινε τελευταῖον χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Βρασίδου, ἂν ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης μετεδίδετο εἰς τὰς παρακειμένους νήσους, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἠδύνετο νὰ κινδυνεύσῃ, ἡ δὲ πόλις αὕτη ν' ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύβῃ εἰς συνθήκας ἐπιζημιωτάτας. Τοιούτοι ἦσαν οἱ λόγοι, δι' οὓς ὁ Νικίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατίσχυσαν τελευταῖον τοῦ Κλέωνος, καὶ συνομολόγησαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 423, ἀνακωχὴν ἐνὸς ἔτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤλπισαν ὅτι θέλουσι δυνηθῆ νὰ καταλύσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον, δι' εἰρήνης ὀριστικῆς.

κόν, ἐνῶ προκινδυνεύων ἀπεφάσιζε τὴν νίκην· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ἐτιμήθη ἡ μνήμη αὐτοῦ, μαρτυρεῖ παντὶς ἐγκωμίου βέλτιον, ὅποσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἀστικάι αὐτοῦ ἀρεταί. Οἱ σύμμαχοι πάντες σὺν ὅπλοις παραπέμποντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἔθαψαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ δ' Ἀμφιπολῖται περιφράξαντες τὸ μνημεῖον, ἐτίμησαν αὐτὸν ἕκτοτε ὡς ἥρωα, δι' ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐτησίων, καὶ σωτῆρα καὶ οἰκιστὴν τῆς πόλεως ἀνηγόρευσαν, ἀφανίσαντες πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ ἀναμνησκή τὸν Ἀθηναῖον τῆς ἀποικίας ταύτης κτίτορα.

Οὕτως ἐξέλιπον ἐκ μέσου οἱ δύο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωταγωνισταὶ τοῦ πολέμου, ὅτε ἀγαθὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Βρασιίδας, καὶ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Κλέων· καὶ τότε τελευταῖον ὑπερίσχυσεν ὀριστικῶς ἐν Ἀθήναις ἡ περὶ τὸν Νικίαν μερίς, ὁ δ' ἀνὴρ οὗτος ἐπεχείρησεν, ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀμφίπολιν μάχην, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα, φίλον ἐπίσης τῆς εἰρήνης ὄντα, διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐξηκολούθησαν δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος, καὶ ἐπῆγαγον, ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους 421, τὴν συνομολόγησιν σπονδῶν πεντηκονταετῶν. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τῶν σπονδῶν τούτων, αἵτινες φέρουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῆς «Νικιείου εἰρήνης» ἦσαν, 1) ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς αὐτοὺς τὰς πόλεις Ἀργίλον, Στάγειρον, Ἀκανθον, Σκῶλον, Ὀλυνθον καὶ Σπάρτωλον. Ἀλλ' αἱ ἔξ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουσι μένει αὐτόνομοι, ὑπὸ μόνον τὸν ὄρον τοῦ νὰ πληρώνωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἐπ' Ἀριστείδου ταχθέντα φόρον· εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλίπη αὐτάς, συνεπαγόμενος καὶ τὴν περιουσίαν του· τοῦ λοιποῦ δὲ αἱ πόλεις αὗται μὴτε Λακεδαιμονίων μὴτε Ἀθηναίων ἐμελλον νὰ ᾔναι σύμμαχοι, παρεκτὸς ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ᾔθελον πείσει αὐτάς μετ' αὐτῶν οἰκειοθελῶς νὰ συνταχθῶσιν. Οἱ δὲ Μηκυβερναῖοι, καὶ Σαναῖοι, καὶ Σιγγαῖοι, ἐμελλον νὰ οἰκῶσι τὰς πόλεις αὐτῶν ὡς αὐτόνομοι καὶ ὑπὸ τῶν γειτόνων Ὀλυνθίων καὶ Ἀκανθίων μὴ παρενοχλούμενοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ὥφειλον νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, κείμενον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, βορειοανατολικῶς τῶν Ἐλευθερῶν, καὶ προσέτι ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. Ἀφ' ἐτέρου 2) οἱ Ἀθηναῖοι ὥφειλον ν' ἀποδώσωσιν εἰς

Κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀναχωρῆ αὕτη δὲν εἰμπόρεσε παντάπασιν νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν· αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν αὐτόθι ἀφιστάμεναι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὁ Βρασίδας δὲν ἐπέθετο νὰ καταλίπη αὐτὰς ἀπροστατεύτους ἐν τῷ ἁγῶνι τούτῳ, ὃν ἀνέλαβον ἐπὶ ταῖς προηγούμεναις αὐτοῦ ἐπαγγελίαις· ἡ δ' ἐν Ἀθήναις φιλοπόλεμος μερίς, ὠφελουμένη ἐκ τούτου, ἐπέτυχε νὰ μὴ γίνωσι σπουδαῖαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Λακεδαιμόνιοι, θεωροῦντες, ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ κυριωτάτῳ ἐκείνῳ σταδίῳ, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ πέμψωσιν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν εἰς τὸν Βρασίδα. Καὶ ἡ μὲν ἐπικουρία αὕτη δὲν ἡδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Μακεδονίαν, διότι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας, διχονόησας ἐν τῷ μεταξύ πρὸς τὸν Βρασίδα καὶ ἀσπασθεῖς τὴν τῶν Ἀθηναίων μερίδα, ἐνήργησεν ὥστε οἱ Θεσσαλοὶ νὰ παρεμποδίσωσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἔτος τῆς ἀναχωρῆς παρῆλθεν οὐδὲν ἦττον ἄπρακτον· καὶ τότε ὁ Κλέων ἤρχισεν εἴπερ ποτὲ ἐντονώτερον κραυγάζων κατὰ τῆς ἀνικανότητος τῶν στρατηγῶν, τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπιτραπέντων τὰ τῆς Χαλκιδικῆς πράγματα, καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ αὐτόθι στρατηγὸς ἕτερος μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσεως, ἵνα καταβληθῇ ὀριστικῶς τὸν Βρασίδα. Στρατηγὸν δὲ ἕτερον ἐνέει ἑαυτὸν· διότι ἀπὸ τοῦ ἐν Πύλῳ παραλόγου εὐτυχήματος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀφροσύνην νὰ φαντάζεται ὅτι κατέστη καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐμπειρότατος. Τὸ δὲ χεῖριστον, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποφασίσαντες τὴν ἀποστολὴν νέας δυνάμεως, εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Κλέωνα ἐπέτρεψαν ὁμοθυμαδὸν τὴν στρατηγίαν· ἴσως δι' οὓς λόγους καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Σφακτηρίας ἐκστρατείας, ὃ ἐστὶν οἱ μὲν συνετιώτεροι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ πολὺς ὄχλος ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλει ἀληθῶς θριαμβεύσει δι' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆνα λοιπὸν αὐγούστην τοῦ 422 ἔτους, ἐξέπλευσεν ὁ Κλέων ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄγων 1200 Ἀθηναίους, Λημνίους καὶ Ἰμβρίους ὀπλίτας καὶ 300 ἵππεις, ἅπαντας λογάδας ἄνδρας, ἔτι δὲ συμμαχοὺς ἱκανοὺς καὶ τριάκοντα τριήρεις. Ἀλλ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν εἰς Χαλκιδικὴν ἄφικίν του, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς Βρασίδα περὶ Ἀμφίπολιν, ἔπαθεν ἦτταν ἐπονείδιστον, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ἐφονεύθη ἐνῶν ἔφευγεν αἰσχροῦς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μάχῃ, ἐτελείωσε καὶ ὁ Βρασίδας τὸ βραχὺ καὶ ἐνδοξον αὐτοῦ στάδιον. Ἀλλ' ὁ Βρασίδας ἀπέθανε θάνατον ἡρώϊ-

τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεόν καὶ τὴν Ἀταλάντην, ἔτι δὲ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 3) Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμενον ἐλεύθεροι νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας ὑποτεταγμένας αὐτοῖς πόλεις.—"Οτε αἱ διατάξεις τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπεβλήθησαν, ἐν Σπάρτῃ, εἰς τὴν σύνοδον τῶν συμμάχων αὐτῆς πόλεων, ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρεδέχθη αὐτάς καὶ ὤμοσε τὴν τήρησίν των, ἀλλὰ μόνον ἡ πλειονοψηφία. Οἱ Βοιωτοί, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἑλεῖοι ἀπεποιήθησαν ῥητῶς τὴν συναινέσιν αὐτῶν· οἱ μὲν Κορίνθιοι, διότι δὲν ἀνελάμβανον τὸ Σόλλιον καὶ τὸ Ἀνακτόριον, οἱ δὲ Μεγαρεῖς διότι δὲν ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς ἡ Νισαία, οἱ δὲ Βοιωτοί, διότι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τὸ Πάνακτον, οἱ δὲ Ἑλεῖοι, ἔδηλον διατί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.

Τοιοιτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ μάλλον ἐφάνη ὅτι ἐτελείωσεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀκριβῶς δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου δεινῶς τετραυματισμένοι. Ἡ μὲν Σπάρτη ὅχι μόνον δὲν ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν ὃν ἐξ ἀρχῆς προεκήρυξεν, ὃ ἐστὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηναίων τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν τυραννίδα ταύτην, συνομολογήσασα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δικαιοῦνται νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις. Πρὸς τούτοις ἡ Σπάρτη δεινῶς ἐδυεφημίσθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διότι ἐγκάτέλιπε τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Ἑλληνας, τοὺς κατὰ προτροπὴν αὐτῆς ἀποστάντας· καὶ διότι ἐθυσίασε τὰ συμφέροντα τῶν κυριωτέρων αὐτῆς συμμάχων· καὶ διότι ἐταπεινώθη ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἵνα λυτρώσῃ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, ἀποβαλοῦσα οὕτω τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔσωζε τότε ἔτι ὅτι παρ' αὐτῇ οὐδέποτε ἡ πόλις καθυποτάσσεται εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατ' ἰδίαν πολιτῶν, ἀλλὰ μάλλον οἱ κατ' ἰδίαν πολῖται καθυποτάσσονται εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον. Αἱ δ' Ἀθῆναι πάλιν διετήρησαν μὲν ἀκεραίαν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἥς ἕνεκα ἀνέλαβον τὸν

ἀνὰ χεῖρας ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξηγόρασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο διὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς ἀπωλείας πολλοῦ πολιτῶν πλήθους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πρὸς αὐτοὺς κοινοῦ μίσους, ἐνεκα τῶν ἀγρίων σφαγῶν εἰς τὰς ὁποίας πολλὰκις ἐξετραχλίσθησαν.

Καὶ ἔπειτα, μήπως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ὡπαισῶν ἀσφαλῶν; Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν μὲν ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὰς πόλεις ὅσαι ἀπέστησαν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, καὶ ἰδίως τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ ὑποκύψωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ καταναγκάσωσιν αὐτὰς εἰς τοῦτο, περιορισθέντες ν' ἀνακαλέσωσι τὰ ἐκεῖ στρατεύματά των, ὥστε εἰς ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ πολέμου σταδίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέθοντο οὔτε τὴν Πύλον ν' ἀποδώσωσιν, οὔτε τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας. Ἀφ' ἑτέρου εἶδομεν ὅτι οἱ ἰσχυρότεροι τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ Βοιωτοὶ, δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν εἰρήνην ἐπειδὴ δὲ οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν κύριοι τοῦ Πανάκτου τὸ ὅποιον δὲν ᾔθελον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἔμεινε καὶ οὗτος ὁ τῶν σπονδῶν ὅρος ἀνεκτίλεστος. Τότε οἱ Σπαρτιῆται, θεωροῦντες ὅτι διὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου, οὐδὲν ἄλλο ἐπέτυχον εἰμὴ τὴν κατακραυγὴν τῶν συμμάχων, ἠθέλησαν, διὰ νέας τινὸς θυσίας, ν' ἀνακτήσωσι τοῦλάχιστον τοὺς ἄνδρας αὐτῶν καὶ συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰδίαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἐπιτυχόντες τὸ νέον τοῦτο πλεονέκτημα, ἀπέδωκαν τελευταῖον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τοὺς ἄνδρας. Ἀλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, καὶ τοὶ καθ' ἑκάστην ὑποσχόμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν νέαν ταύτην συνθήκην, ἀναγκάζοντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων τοὺς συμμάχους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, δὲν ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσιν, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξεπλήρουν τὰς ἄλλας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβον διὰ τῶν σπονδῶν, καὶ ἰδίως δὲν ἀπέδιδον τὴν Πύλον. Ἐν τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὅτι μᾶλλον ἐπεθύμουν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀνδρῶν, ἦτο ἢ ἀπὸ τῆς Πύλου ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων, καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο ἐπρόσπαθον νὰ καταπείσωσι τοὺς Βοιωτοὺς ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους, προσέτι δὲ καὶ τὸ Πανάκτον· οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἐπρόσποιήθησαν ὅτι δέχονται τὴν πρότασιν, ἀλλὰ

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶλκε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικωτέρων χρόνων ἀνῆκε, πατρώθεν τε καὶ μητρώθεν, εἰς τοὺς πρώτους τῶν Ἀθηνῶν οἴκους. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ Ἀλκιβιάδης, φίλος διατελέσας τοῦ Κλεισθένους, εἶχε συμπράξει οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, διενεργηθεῖσαν πολιτικὴν μεταβολήν· ὁ δὲ πατήρ, ὁ Κλεινίας, ἀφοῦ ἰδιοστόλῳ τριῆρει περὶ Ἀρτεμίσιον ἐνδοξῶς ἐναυμάχησεν, ἔπεσεν ὕστερον εἰς τὴν ὀλεθρίαν περὶ Κορώνειαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς μάχην (σελ. 537). Ἀπὸ δὲ τῆς μητρὸς Δεινομάχης τῆς Μεγακλέους, ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπόγονος τῶν Ἀλκμαϊωνιδῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγενῆς τοῦ Περικλέους· ἔπειτα δὲ συζευχθεὶς Ἰππαρέτην τὴν θυγατέρα τοῦ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει οὐδὲν ἦττον ὀνομαστοῦ Ἰππονίκου, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος περὶ Δήλιον, ὁ Ἀλκιβιάδης προσέθηκεν εἰς τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περιουσίαν καὶ τὴν οὐ μικρὰν προῖκα δέκα ταλάντων. Ἡ φύσις, ὡς εἰ ἀντιφιλοτιμουμένη πρὸς τὴν τύχην, ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὰ κάλλιστα τῶν σωματικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ κάλλος αὐτοῦ ὑπῆρξε πολυθρύλητον· καὶ ἂν πιστεύσωμεν μάρτυρα σύγχρονον καὶ σπουδαῖον, τὸν Ξενοφῶντα, αὐταὶ αἱ σεμνότεραι τῶν γυναικῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό. Τὸ ἀθλητικὸν αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἐνταυτῷ παραδόξως εὐτράπελον· διὸ καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τὸν χαμαιλέοντα, παρεκτὸς μόνον, ὅτι ἐκεῖνος μὲν πρὸς ἓν τοῦλάχιστον, ὡς ἐλέγετο, χρῶμα, τὸ λευκόν, ἐξηδυνάτει νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτὸν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δίαιτα, ἣν ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἐφάνη ἐπιτήδειος νὰ μιμηθῇ καὶ νὰ μετέλθῃ. Διότι ἐν Σπάρτῃ μὲν ἀνεδείχθη γυμναστικός, εὐτελής, σκυθρωπός, ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ἀκόλαστος, φιλήδονος, ῥάθυμος, ἐν Θράκῃ μεθυστικός, ἐν Θησσαλίᾳ ἱππαστικός, συζήσας δὲ καὶ μετὰ τοῦ σατράπου Τισσαφέρνης, ὑπερέβαλεν ὄγκῳ καὶ πολυτελείᾳ τὴν περσικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς δὲ τοῦ καλλίστου τούτου σκεύους, κατετέθησαν τὰ σπέρματα σπανίων διανοητικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔδωκεν ἐκ πρώτης νεότητος λαμπρὰ δείγματα· ἐν ἔτει μὲν 432, μόλις ὢν εἰκοσαετής, προεκινδύνευσεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ Ποτίδαινα, καὶ βαρεῖαν ἔλαβε πληγὴν, οὐδὲ διέσωσε τὴν ζωὴν εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, ὅστις καὶ αὐτὸς ὡς ὀπλίτης μετ' ἐκείνου συνυπηρέτει· ὁκτώ δὲ ἔτη μετέπειτα διέπρεψεν ὡς ἱππεὺς ἐν τῇ περὶ Δήλιον πανωλεθρίᾳ, καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ὀφει-

ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ συνωμολογηθῇ μεταξύ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνθήκη συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, συνθήκη δὲ ἥς ἤθελον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν προσφάτως γενομένην στενὴν συμμαχίαν μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τῶν Βοιωτῶν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνωμολογηθέντα· ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν ν' ἀνακτήσωσι τὴν Πύλον ὥστε ἐνέδωκαν εἰς τὴν πρότασιν τῶν Βοιωτῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τοὺς συνθήκη, μυστικῶς γινομένη, δὲν θέλει γνωσθῇ ἐν Ἀθήναις. Συνωμολογήθη λοιπὸν ἡ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς συνθήκη, οἷτινες ὅμως, μὴ θέλοντες πάλιν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, ὡς φρούριον, ἔσπευσαν νὰ καταβάλωσιν αὐτὸ εἰς ἔδαφος· καὶ ὅτε ἦλθον εἰς Βοιωτίαν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἵνα παραλάβωσι τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους καὶ τὸ Πάνακτον, εὗρον τὸ φρούριον τοῦτο κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἦττον οἱ πρέσβεις μετέβησαν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶπον, ὅτι ἰδοὺ οἱ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς εὐρισκόμενοι αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι, ἰδοὺ καὶ ὁ χώρος τοῦ Πανάκτου· οὕτω δὲ ἐκτελουμένου καὶ τοῦ ὅρου τούτου τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, ζητοῦσι καὶ αὐτοὶ τελευταῖον τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου. Ἀλλὰ εὗρον ἐν Ἀθήναις μεγάλην πνευμάτων ἀλλοίωσιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμαθον τότε κατὰ πρῶτον πιθανώτατα τὴν χωριστὴν συμμαχίαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς· ἔμαθον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον τοῦ Πανάκτου, ἀλλὰ μόνον ὁ φιλὸς τοῦ Πανάκτου χώρος· ὑπέλαβον τοῦτο εὐλόγως ὡς ἐμπαιγμὸν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχον τὴν συνείδησιν, ὅτι αὐτοὶ μὲν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐθεράπευσαν ἐν τῶν κυρίων συμφερόντων τῆς Σπάρτης, ἀποδόντες αὐτῇ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι οὐδένα τῶν κυριωτάτων ὄρων τῆς εἰρήνης ἐξεπλήρωσαν. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦτο ἐλάχιστα διατεθειμένη νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων· τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῆς διάθεσιν ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς τρόπου ἁνὴρ ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον, καὶ ἔμελλε μὲν μετ' ὀλίγον νὰ ἐπιεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην αὐτῆς, ἔμελλε δὲ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ μᾶλλον ποικιλότροπος βεβαίως τῶν τοσαύτῳ ποικιλοτρόπων χαρὰ κτήρων, οὓς παρίστησιν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ὁ ἁνὴρ οὗτος ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης.

λήν, ὑπερασπισθεὶς αὐτὸν κατὰ τῶν βαρέως ἐπικειμένων Βοιωτῶν. Τὸ πολυμήχανον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους εὐφυΐα ἀνεκάλει εἰς πολλὰ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα. Περὶ δὲ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ διεφώνουν μὲν οἱ ἀρχαῖοι· διότι ὁ Θεόφραστος, ὅστις ὅμως δὲν ἤκουσεν αὐτοῦ, καθὼ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος, βεβαίωσι ὅτι «εὐρεῖν μὲν τὰ δέοντα καὶ νοῆσαι πάντων ἱκανώτατος» ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκιβιάδης, περὶ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν διανοημάτων πολλὰκις, μεταξὺ λέγων, ἀπεσιώπα, διαφυγούσης αὐτὸν τῆς λέξεως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀλκιβιάδου κωμικὸς Εὐπολις, ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ εἶπε·

Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν,

ἐννοῶν διὰ τούτου, ὅτι ἦτο ἐπιτηδειότερος περὶ τὰς κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις, ἢ κατὰ τοὺς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἀγῶνας. Ἀλλὰ ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀλκιβιάδου τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου παρατεθειμένων, δὲν θέλομεν ἴσως ἔτι παραδεχθῆ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους, ὅστις εἶπεν αὐτὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινότατον περὶ τὸ λέγειν, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑποθίσωμεν, ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης, ἂν ὅχι ἄλλο, ἡδύνατο τοῦλάχιστον καὶ ἐνώπιον τοῦ δήμου νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιτυχῶς τὰ βουλευμάτα αὐτοῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡτύχησε νὰ λάβῃ διδασκάλους καὶ ὁδηγούς· οὓους οὐδεὶς ἄλλος τῶν προακμασάντων ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν· διότι, ἔνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, ὁ μὲν Πρόδικος, τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφώντος ὁ θαυμάσιος περὶ Ἡρακλέους μῦθος, ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς ὑγειεστέρας περὶ ἀρετῆς ἀρχάς· ὁ δὲ Σωκράτης, ὁ σοφώτατος, ὁ χρηστότατος, ὁ θετικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐνησχολήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἀσφαλέστατα διδάγματα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ ἐμπειρίας· ὁ δὲ Περικλῆς αὐτὸς, ὁ Ὀλύμπιος Περικλῆς ἐπεχείρησε νὰ διακοσμήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ὑψίστων πολιτικῶν καὶ θεωρητικῶν μελετημάτων.

Ἄλλ' ἅπασαι αὐταὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης αἱ εὐλογίαι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσιν ἄνδρα αὐθαδέστατον μὲν τῶν νόμων βιαστήν, ἀσεβέστατον δὲ τῆς πατρίδος προδότην. Καθὼς οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ποταμοὶ αἱ ἀκαταπαύστως εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον καταρρέοντες δὲν ἰσχύουσι νὰ γλυκάνωσι τὰ ὕδατα τῆς θαλασσίας ἐκείνης λεκάνης, οὕτω πολλοὶ καὶ χρηστοὶ διδάσκαλοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξημερώσωσι τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ Θουκυδίδης ἐπανειλημμένως στηλιτεύει τὸ «μέγεθος τῆς ἐς τὴν δίαιταν παρα-

νομίας αὐτοῦ,» καὶ «τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν.» Οὐδέποτε τρώντι Ἀθηναῖος κατεπάτησε τοσοῦτον ἀναιδῶς τοὺς κειμένους τῆς πατρίδος νόμους. Εἰσελθὼν ποτε εἰς γραμματοδιδασκαλὸν τινα ῥαπίζει αὐτόν, διότι συνέπεσε νὰ μὴ ἔχη οὗτος παρ' αὐτῷ τὸν Ὅμηρον· ῥαπίζει δὲ δημοσίᾳ, εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὸν χρηγὸν Ταυρέαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἀντίζηλος αὐτοῦ· ῥαπίζει ἑμοίως τὸν Ἰππόνικον, τὸν μετέπειτα πενθερὸν αὐτοῦ γενόμενον, ὅχι ὑπ' ὀργῆς ἢ ἔνεκα διενέξεώς τινος, ἀλλ' ἐπὶ γέλῳτι, συμφωνήσας τοῦτο πρὸς τοὺς φίλους· ἀνχλαμβάνει τὴν προστασίαν τοῦ Θασίου ποιητοῦ Ἥγεμόνος καὶ ἐξοβαλίζει ἰδίᾳ χειρὶ ἀπὸ τοῦ μητροφῶν τὴν κατὰ τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος· εἰσαχθεῖσιν ἐπίσημον κατηγορίαν, προκαλῶν τὴν δικαιοσύνην νὰ ἐξακολουθήσῃ, ἂν τολμᾷ, τὴν ἀνάκρισιν τῆς ὑποθέσεως· καὶ ὅτε ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰππαρέτη, μὴ ἀνεχομένη ἐπὶ πλέον τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν, ἐζήτησε τὴν κατὰ τὸν νόμον διάζευξιν, παρελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης, διεκώλυσε αὐτὴν αὐτογνωμόνως νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ νόμου, καὶ ἀρπάσας αὐτὴν διὰ τῆς βίας, ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχόντων, ἀπήγαγεν, ἀνὰ μέσον τῆς πληθούσης ἀγορᾶς, εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων βιαιοπραγίαι αὐτοῦ κατὰ πλείστων ἰδίᾳ πολιτῶν, εἶναι δυσαρίθμητοι. :Τίς δὲ δὲν γνωρίζει πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα; Ἀφοῦ ἐξώθησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ προεκάλεσε τὴν ἀσύνητον ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεῖαν, ἔπειτα, ἐπειδὴ προσεκλήθη νὰ δώσῃ τελευταῖον ἅπαξ λόγον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ, λειποτακτεῖ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πληγὰς καιριωτάτας.

:Πόθεν προῆλθεν ἡ τοιαύτη ἐξαχρείωσις τῆς φύσεως ἐκείνης ἥτις οἰκοθεν ἐφαίνετο ἔχουσα, καὶ εἶχε τρώντι, ἀγαθωπύτας ἀφορμάς; Τὰ πάθη αὐτοῦ, εἶπον, ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ μεγάλα, μάλιστα δὲ ἰσχυρότατον τὸ φιλόνεικον καὶ τὸ φιλόπρωτον· ἀλλὰ τὰ πάθη ταῦτα εἶχε κοινὰ πρὸς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἰμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἡ φιλαρχία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι συνήθως ἐκ τῶν κρατίστων τῆς μεγαλουργίας ἐλαττηρίων. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνατροφή, εἶπον, παρημελήθη, διότι, πενταετῆς ὢν, ἔμεινεν ὀρφανὸς πατρός· ἀλλὰ :μήπως ἡ πρώτη ἀνατροφή τοῦ Θεμιστοκλέους, μήπως ἡ πρώτη τοῦ Κίμωνος ἀνατροφή ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιμεμελημένα; Ὁ Ἀλκιβιάδης, εἶπον, νεώτερος τοῦ δέοντος προῆλθεν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Αὕτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ

γνώμη τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐπιφέρει, ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἤθελεν ἀποδοῖ ἄλλος Περικλῆς ἐάν ὠριμώτερος περιήρχετο εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἤδη 31 ἢ 32 ἐτῶν, νῶς εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἶδομεν βουλευτὰς διαπρέψαντας μὲν περὶ τὸ 20 ἔτος τῆς ἡλικίας, κυβερνήσαντας δὲ τὸ κράτος πρὶν ἢ συμπληρώσωσι τὸ 25. Καὶ ὅμως εἰς τὰ βόρεια κλίματα ὁ ἄνθρωπος ὠριμάζει βραδύτερον ἢ εἰς τὰ μεσημβρινά. Ἡ ἀλήθεια, νομίζομεν, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέβη οἷος ἀπέβη, ἔνεκα τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐζήσε καὶ ἐπολιτεύθη. Ἡ ἠθικὴ παραλυσία, ἣν παρήγαγεν ὁ πελοπονησιακὸς πόλεμος, ἔφερεν εἰς μέσον τοσαύτην ἰδεῶν σύγχυσιν, ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ φιλαρχία ἐθεώρησε, πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, πάντα τρόπον θεμιτὸν, μὴδ' αὐτῆς τῆς προδοσίας ἐξαίρουμένης. :Τίς δὲ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἤθελεν ἀναχαιτίσει, σωφρονίσει, χειραγωγῆσαι τὸν Ἀλκιβιάδην; Τὸ ἀκόλαστον πλῆθος ὅπερ ἐπεκράτει ἤδη τοῦ πολιτεύματος, καὶ πρὸ μικροῦ εἶχε καταντήθει νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κλέωνα, πχρεσύρθη ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου τοσοῦτῳ εὐκολώτερον ὅσῳ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναμφισβήτητά τινα προτερήματα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἣτις ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καλῶν ἀγαθῶν οἰκῶν εἰς οὓς οὗτος ἀνῆγε τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων ὀχλικῶν δημαγωγῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ δῆμος κατήντησε τυφλὸς αὐτοῦ λάτρεις καὶ δούλους, συγχωρῶν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἐλαττώματα. ἀποθαυμάζων ἅπαντα τὰ τολμήματα καὶ ἐμψυχῶν οὕτω μᾶλλον ἢ περιστέλλων ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρκανομίαν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀδυναμία τῆς πόλεως, ὥστε καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀναφανδὸν αὐτὴν ἐπρόδωκε, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο παρὰ τίς τῶν μεγαλητέρων αὐτῆς συμφορῶν, πάλιν, ἅμα ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν, ἠνέωξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας τῆς. Τὸ δὲ τοιοῦτο τοῦ δήμου πρὸς αὐτὸν πάθος, κάλλιστα ἐξήγησεν ὁ Ἀριστοφάνης εἰπὼν,

Ποθεῖ μὲν, ἐχθαίρει δὲ, βούλεται δ' ἔχειν.

Ὅτι δὲ ἐξαίρετως εἰκονίζει τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλοιῶσιν εἶναι τὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀλκιβιάδου κινιττόμενον τοῦτο·

Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἐν πόλει τρέφειν·

Ἦν δ' ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

Ἀλλὰ λέοντας τοιοῦτους ἄλλοτε ἢ πόλις ἐξέθρεψε πολλούς, μὴ ὑπηρετήσασα τοῖς τρόποις αὐτῶν, ἀλλ' ἀναγκάσασα αὐτοὺς τοῖς τρόποις αὐτῆς νὰ ὑπηρετήσωσι. Τότε ὅμως ἤρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν πολιτῶν οἱ ἄριστοι, ἡδὴ δὲ ἐπλειονοψήφει ὁ ὄχλος· ὁ ὄχλος ὅστις ἀκούων τὸν Ἀλκιβιάδην ἀναγκάσαντα τὸν ζωγράφον Ἀγάθαρχον, διὰ τῆς βίας, νὰ ζωγραφῇ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἐχειροκρότει τὸ κατόρθωμα· ὁ ὄχλος ὅστις μαθὼν ὅτι ὁ Ἀριστοφῶν εἰκόνισε Νεμέαν ἔχουσιν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καθήμενον Ἀλκιβιάδην, συνέτρεχεν ἐπιχαίρων ἵνα θεωρήσῃ τὸ ἀριστοτέχνημα· ὁ ὄχλος ὅστις ὅτε ὁ Τίμων ἰδὼν προπεμπόμενον ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν νέον ἐπιφανῶς, « εὖ, ἔφη, ποιεῖς αὐξόμενος, ὦ παῖ· μέγα γὰρ αὔξη κακὸν ἅπασιν τούτοις, » ἐγέλα, πικίζων μὲ τὰ πολυτιμότερα τῆς πατρίδος συμφέροντα. Τίς λοιπὸν, τῆς πόλεως σχεδὸν ἀπάσης ἐπινευούσης εἰς τὰς παραφορὰς ἐκείνας, ἡδύνατο νὰ χαλινώσῃ τὸν ἀτίθασσον νεανίαν; Ὁ Περικλῆς οὔτε κακὸν εἶχε βεβηχίως νὰ ἐπιτηρῇ αὐτὸν ἀδιακόπως, οὔτε ἡδύνατο, εἰς ὧν, ἀπάντων νὰ κατισχύσῃ· ὅθεν πρωῒμώτατα ἔλαβεν ἀποδείξιν τῆς διυστροφῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσελθὼν ποτε πρὸς τὸν κηδεμόνα καὶ ἀκούσας ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ νὰ τὸν δεχθῇ διότι σκέπτεται πῶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον εἰς τοὺς Ἀθηναίους· « καὶ δὲν εἶναι καλῆτερον, ἀπήντησεν ἀπερχόμενος, νὰ σκεφθῇ ὁ Περικλῆς πῶς νὰ μὴ ἀποδώσῃ λόγον; » Μόνος ὁ Σωκράτης φαίνεται ἰσχύσας μέχρι τινὸς εἰς τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην ψυχὴν, ἐπὶ τοιοῦτον, ὥστε, ἂν πιστεῦσωμεν τὸν Πλάτωνα, ὁ Ἀλκιβιάδης εἰπέ ποτε· « Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων, ὃ οὐκ ἂν τις οἶοιτο ἐν ἐμοὶ ἐνῆναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὄντινόν· » Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξωλίσθη καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἀληθὴς οὗτος Πρωτεύς, ἀπὸ δὲ τῆς προσομιλίας αὐτοῦ καὶ οἰκειότητος πρὸς τὸν χρηστότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο παρέμεινεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἀποχρῶσαις περὶ τὰ μυστήρια τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἐνάσκησις.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ πρῶτον παρελθὼν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ὅτε, ὥς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἤλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς Πύλου πρὸς τὸν χώρον τοῦ Πανάκτου καὶ τοὺς παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς Ἀθηναίους αἰχμαλώτους. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε κατ' ἀρχὰς πολιτευθῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι, περιφρονήσαντες τὴν νεότητά αὐτοῦ, εἶχον περιποιηθῇ πολὺ μᾶλλον τὸν Νικίαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Νι-

κίαν, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο, ἔλαβε καὶ προσωπικὴν ἀφορμὴν ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων. Δὲν ἤρκεϊτο δὲ ἤδη εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης, ἀλλ' ἐμελέτησε καὶ τὴν συγκρότησιν μεγάλης τινὸς κατ' αὐτῶν συμμαχίας· ὅθεν ἐνῶ ἀπέκρουε παντὶ σθένει πάντα πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμβιβασμὸν, διεμήνυσε συγχρόνως κρύφα πρὸς τοὺς Ἀργεῖους, νὰ πέμψωσι πρέσβεις εἰς Ἀθήνας ἐπιτετραμμένους τὴν συνομολόγησιν συνθήκης. Τὸ Ἄργος εἶχε μείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου περίοδον, καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις, ἔσπευδε νῦν, ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀνωμαλίας, νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, καὶ εἶχεν ἐσχάτως ἐπιχειρήσει ἐπὶ τούτῳ διαφόρους διαπραγματεύσεις, καὶ συνομολογήσει διαφόρους συνθήκας, ὧν ἡ ἀσφαλεστέρα ἦτο ἡ πρὸς τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Ἡλείους· ὅθεν ἤκουσεν εὐχαρίστως τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξαπέστειλεν ἀμέσως τὴν ζητηθεῖσαν πρεσβείαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, ἔπεμψαν ὁμοίως κατὰ τάχος νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, ἔχοντας πλήρεξουσιότητα νὰ διαλύσωσιν ἀπάσας τὰς ἀμφισβητήσεις. Ἐνταῦθα ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο, ὡς εἵπομεν, δυσμενῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι ἤθελεν ἐξαπαντᾶς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διότι ἔβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους μὴ πειθομένους νὰ πράξωσι τὰ δέοντα πρὸς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ κατάπαυσιν. Ὅτε λοιπὸν οἱ νέοι πρέσβεις εἶπον ἐνώπιον τῆς βουλῆς, εἰς ἣν κατὰ πρῶτον παρουσιάσθησαν, διότι κατὰ τὸ πολίτευμα, ἡ βουλὴ προπαρασκεύαζε τὰ περὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου· ὅτε, λέγομεν, εἶπον οὗτοι εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα πρὸς διάλυσιν τῶν διενέξεων, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «αὐτοκράτορες ἤκουσι περὶ πάντων συμβῆναι τῶν διαφορῶν,» ἡ ἀγγελία αὕτη ἔτυχεν ἀρίστης δεξιώσεως· ὁ δ' Ἀλκιβιάδης ἤρχισε νὰ φοβῆται μήπως τῷόντι οἱ Σπαρτιάται, δι' εὐλόγων παραχωρήσεων, ἀσφαλίσωσι τὴν εἰρήνην, ὅπερ παντάπασιν δὲν συνέφερον εἰς αὐτὸν, ὅςτις διὰ τοῦ πολέμου μόνον ἤλπιζε νὰ κορέσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὅθεν ἰδοῦ τί ἐμηχανεύθη ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν πρέσβεων. Προσελθὼν πρὸς αὐτοὺς ἰδίᾳ εἶπεν, ὅτι, ἐὰν ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τὴν διαβεβαίωσιν, ἣν ἔδωκαν εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσιν ἀπεριόριστον πληρεξουσιότητα, ὁ δῆμος θέλει

ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὰ ἀδύνατα· ἐνῷ ἂν εἴπωσιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι πληρεξουσίουτητα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἀπλῶς ἦλθον νὰ καθυποβάλωσι τὰς προτάσεις, νὰ συζητήσωσιν αὐτάς, καὶ ν' ἀναφέρωσι, ἔλουσιν ἐπιτύχει πολὺ μετριωτέρους ὅρους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς θέλει ὑποστηρίξει αὐτοὺς παντὶ σθένει. Οἱ πρέσβεις ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ, παρελθόντες τὴν ἐπιούσαν εἰς τὸν δῆμον, ἀπεφάνησαν, ὅτι δὲν ἦλθον ἔχοντες ἀπόλυτον πληρεξουσίουτητα· ἀλλὰ τότε ἐγεσθεις ὁ Ἀλκιβιάδης «βλέπετε, ἀνέκραξε, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν παλιμβουλίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν; χθὲς εἶπον ἄλλα εἰς τὴν βουλὴν, καὶ σήμερον ἄλλα λέγουσιν εἰς τὸν δῆμον· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ συνθηκολογήσωμεν πρὸς κυβέρνησιν ἔχουσιν τοιούτους ἀντιπροσώπους;» Οἱ πρέσβεις ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι, ὁ δὲ δῆμος ἐνισχυθεὶς, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐκ τούτου, εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαθήσεις, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις τούτων ἀπράκτους, καὶ ἐποίησεν, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ μὲν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐναντίον δὲ τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, σπονδὰς καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους, κατὰ μῆνα μᾶλλον τοῦ 420 ἔτους.

Διὰ τοιαύτης αἰσχυρᾶς ἀπάτης ἐπροοιμίασεν ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Τῆς συμμαχίας ταύτης μεταξύ Ἀργους καὶ Ἀθηναίων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν πολυτεῖς μὲν μεταξύ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀργείων ἐχθροπραξίαι, ὧν μετέσχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς σύμμαχοι τῶν τελευταίων, ποικίλαι δὲ ἐμφύλιοι ἐν Ἀργεὶ διενέξεις καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ, ἀπολήξασαι εἰς τοῦτο, τῷ 416, ὅτι τριακόσιοι Ἀργεῖοι ἀπῆχθησαν διὰ τῆς βίας ἐπὶ 20 ἑπτακίων πλοίων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, τὸ 416, συνέβη καὶ ἕτερον πολὺ τραγικώτερον γεγονός. Οἱ Μήλιοι, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἶχον μείνει οὐδέτεροι, προσεκλήθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτούς· ἀποποιηθέντες δὲ, ἀντέστησαν μὲν γενναίως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διακρίσιν τῶν ἀμειλίγων αὐτῶν ἀντιπάλων, οἵτινες τοὺς μὲν ἄνδρας ἀπαντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἠνδραπόδισαν, τὰ δὲ κτήνη κατὰ τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς 500 Ἀθηναίους κληρούχους. Πρὸ πενταετίας ὅμοια εἶχον πράξει πρὸς τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Σκιωναίους, τοὺς ἐν ἔτει 423, διὰ προτροπῶν τοῦ Βρασίδου, ἀποστατήσαντας· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην, οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἀνακτήσαντες

τὴν πόλιν ἐκείνην, τοὺς μὲν ἡβῶντας ἀπέκτειναν, ἡνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, τὴν δὲ χώραν παρέδωκαν εἰς τοὺς περιλιπομένους Πλαταιεῖς. Καὶ ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐξηκολούθει ἀναδεικνυμένη τοσοῦτον ἀγρία πρὸς ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοῤῥήσκους, ἐσωτερικῶς τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηχρειοῦτο.

Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν, ὅπισσον σπουδαῖος καὶ σωτήριος διὰ τὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ ὁστρακισμοῦ θεσμός (σελ. 289 καὶ ἐπόμε.) καὶ ὅποσον συνετὴ αὐτοῦ χρῆσις ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὕρισκόμεθα, μεταξὺ τοῦ 420 καὶ 416, ἐνεπαίχθη οἰκτρῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πολίτευμα, διότι, ἔνεκα τῆς μεταξὺ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου ἀμαζούσης τότε ἔριδος, ἐνυμίσθη εὖλογον ν' ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος τίς ἐκ τῶν δύο πρέπει ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως· ἀλλ' αἰφνης οἱ ἀρχηγοὶ ἑκατέρων τῶν μερίδων μεταβάλλουσι γνώμην, καὶ ἀντὶ νὰ ψηφοφορήσωσι περὶ ἐνὸς τῶν δύο σπουδαίων ἀντιπάλων, ἐνώνονται καὶ ἐξοστρακίζουσι, διὰ τὸν τύπον μόνον, τὸν δημαγωγὸν Ὑπέρβολον, ἄνθρωπον περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης, λαβὼν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ, λέγει «Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὡστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον, ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως.» Ἐκ τούτου δὲ ὁ θεσμός οὗτος τοσοῦτω ἐξηυτελίσθη καὶ τοσοῦτω ἀπέβη καταγέλαστος, ὥστε τοῦ λοιποῦ οὐδέποτε πλέον ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις.

Ἡ δὲ μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἰρήνη, καὶ τοι γενομένων ἐν τῷ μεταξὺ, ὡς προείρηται, πολλῶν ἐμμέσων ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ὀριστικὴ αὐτῆς ῥῆξις ἔνεκα τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων. Ἐν Σικελίᾳ, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων (σελ. 475—476), ἐξηκολούθησαν μὲν πρωτεύουσαι τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, ἐξηκολούθησε δὲ ἄρχουσα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ἡ τοῦ Γέλωνος δυναστεία, μέχρις οὗ, περὶ τὸ 466, ἐξώσθη ὁ τελευταῖος τοῦ Γέλωνος ἀδελφός, ὁ Θρασύβουλος, οἱ δὲ Συρακοῦσιοι κατέστησαν ἤδη παρ' αὐτοῖς δημοκρατίαν, καὶ ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγῃσι τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς σικελικὰς πόλεις. Δὲν ἔπαυσαν δὲ καὶ ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πο-

λίτευμα προαγόμενοι καὶ, περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐθαλασσοκράτησαν μὲν περὶ Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, κατέβαλον δὲ γενικὴν τινα τῶν ἐγγχωρίων Σικελῶν ἐπανάστασιν, ἐταπείνωσαν δὲ τὴν δευτέραν τῆς νήσου πόλιν, τὸν Ἀκράγαντα, καὶ τότε συνέλαβον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Σικελίαν. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος τούτου ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Λεοντίνων, προϊστάμενοι ἤδη τῆς δωρικῆς κατὰ τὴν Σικελίαν συμμυχίας, ἔχοντες δὲ σχέσεις καὶ πρὸς τὴν πελοποννησιακὴν ὁμοσπονδίαν· οἱ δὲ Λεοντῖνοι, ἄποικοι ὄντες τῆς ἐν Σικελίᾳ Νάξου, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Θεοκλέους πάλαι ποτὲ ἰδρυθείσης, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων τῷ 427, ὥστε ἕκτοτε οὗτοι ἤρχισαν περιπλεκόμενοι εἰς τὰ σικελικὰ πράγματα. Ἀλλὰ, ἐν ἔτει 424, ἔπεισεν ἀπάσας τὰς ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνίδας πόλεις νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς ἀλλήλας, ὁ Συρακούσιος Ἐρμοκράτης ὁ Ἐρμῶνος, ἀνὴρ ἐνάμιλλος τῶν ἐπιφανεστάτων Ἀθηναίων διὰ τε τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν, καὶ τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα, καὶ τὴν χρηστότητα τῶν προαιρέσεων. Μετὰ ὅκτῳ ὅμως ἔτη ἐξερράγησαν πάλιν ἐχθροπραΐαι μεταξὺ Ἐγεσταίων, καὶ Σελινουντίων, καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι ἔλαβον τὴν τῶν Συρακουσίων συνδρομὴν, οἱ δὲ πρῶτοι ἐζήτησαν τὴν τῶν Ἀθηναίων βοήθειαν ἐν ἔτει 415.

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Σικελίαν καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου ναυτικὰς τινὰς μοίρας. Ἀλλ' ἤδη ὅτε ἦλθεν αὕτη ἡ περὶ βοήθειας αἰτήσις, δὲν ἐγένετο λόγος περὶ μικρᾶς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀρπάσας τὸν καιρὸν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ δύναμις ἱκανὴ νὰ κυριεύσῃ τὰς Συρακούσας, νὰ κυριαρχήσῃ ἀπάσης τῆς Σικελίας, νὰ ἄρξῃ ἀπάσης τῆς ὀύσεως. Οἱ συνετώτατοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ πρὸ πάντων ὁ Νικίας, ἐνόμιζον ἀτοπώτατον νὰ γυμνωθῇ ἡ πόλις τῆς κρατίστης μοίρας τῶν πολιτῶν αὐτῆς καὶ τῶν πλοίων, ἐνῷ, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσεων, ἐπικειμένη ἐφαίνετο ἡ τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν διάλυσις. Ἀλλὰ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην ὅστις ἐβλεπεν ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τὴν πλήρωσιν τῶν θερμότερων αὐτοῦ εὐχῶν; «βουλόμενος, λέγει ὁ ἱστορικός, τῷ τε Νικίᾳ ἐναντιοῦσθαι... καὶ μάλιστα στρατηγῆσαι τε ἐπιθυμῶν, καὶ ἐλπίζων Σικελίαν τε δι' αὐτοῦ καὶ Καραχιδόνα λήψεσθαι, καὶ τὰ ἴδια ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν. Ὡν γὰρ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ τῶν ἀστῶν, ταῖς ἐπιθυμίαις μείζουσιν ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἐς τε τὰς ἵπποτροφίας καὶ

τάς ἄλλας δαπάνας· ὅπερ καὶ καθεῖλεν ὕστερον τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν οὐχ ἥκιστα.» Ὁ Νικίας, ὅστις ὡς εἰ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς περυστάσεως πλειότερον τοῦ συνήθους συνεκινήθη, παρέστησε, δι' ἐπανειλημμένων καὶ σπουδαιοτάτων λόγων, τὰς τε δυσχερείας τοῦ ἔργου καὶ ἰδίως τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τὰ ὑποῖα ἢ ἀποτυχία ἢ δύναντο νὰ ἐπιφέρῃ, διότι, εἶπε, «σφαλέντων δέ που (ἡμῶν) ἀξιόχρεω δυνάμει, ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ζυμφορῶν ἢ ζυμβασίς, καὶ ἐκ τοῦ αἰσχύονος ἢ ἡμῖν, κατ' ἀνάγκην ἐγένετο· ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν.» Ἀλλ' εἰς μάτην ὡς προφήτης ἐλάλησεν· εἰς μάτην τὴν αὐτὴν ἐξέφερον γνώμην οἱ σοφώτεροι τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως ὁ φιλόσοφος Σωκράτης καὶ ὁ ἀστρονόμος Μέτων· ὁ Ἀλκιβιάδης, διὰ τοσοῦτω ζωηρῶν χρωμάτων εἰκόνισε τὴν λαμπρότητα τοῦ μελετωμένου ἔργου, διὰ τοσοῦτω εὐπροσώπων ψευδολογιῶν ἐκάλυπεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, ὥστε παρέσυρε τοὺς πολλοὺς, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, οὔτε τὸ μέγεθος τῆς νήσου ἐγνώριζον, οὔτε τὸ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Καὶ ὅμως τοσοῦτον ὄντες ἀμαθεῖς τῶν πραγμάτων, αὐτοὶ ἀπεφάσιζον ἤδη περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως! Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ῥίψωσιν αὐτὴν εἰς τὸ βάραθρον ὅπου μετ' ὀλίγον τὴν ἔρριψαν. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία, λόγῳ τῆς ἀφροσύνης αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ εἰ μὴ πρὸς τὴν ῥωσικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος, τὴν γενομένην ἐνῷ οὗτος εἶχεν εἰς τὰ πλευρά του τὴν βαρυτάτην πληγὴν τοῦ ἀγγλοῖσπανικοῦ πολέμου, ἐχωρίζετο δὲ ἀπὸ τῆς χώρας καθ' ἧς ἐστράτευσε, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς διακειμένης Γερμανίας. Τὸ βούλευμα μάλιστα τῶν Ἀθηναίων δύναται νὰ λογισθῇ ἐπὶ ἀσυνετώτερον· διότι πρόέκειτο περὶ διαποντίου ἐπιχειρήσεως, εἰς χώραν ἥτις, διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς ναυτικῆς τέχνης, ἀπεῖχεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τοῦλάχιστον ὅσον ἡ Ἀμερικὴ ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀτμοῦ.

Ἀποφασισθείσης δὲ τῆς ἐκστρατείας κατὰ μῆνα ἀπρίλιον τοῦ 415, ἐγένοντο παρασκευαὶ μεγάλαι, καὶ, τοῦ θέρους μεσοῦντος ἤδη, ἐξέκλυσε τοῦ Πειραιῶς ἡ λαμπροτάτη καὶ τελειοτάτη δύναμις, ἣν πόλις Ἑλληνὶς ποτὲ παρεσκεύασεν. Ὁ στόλος, ἀφοῦ συνεπληρώθη καθ' ὁδὸν εἰς Κέρκυραν, συνέκειτο ἐκ τριήρων 134, ἔφερεν ὀπλίτας μὲν 5100, ἐν οἷς 1500 γνησίους Ἀθηναίους πολίτας, ψιλούς δὲ 1300, καὶ διετέλει ὑπὸ στρατηγούς τρεῖς, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Λάμαχον καὶ τὸν Νικίαν

αὐτόν, ὅστις ἔδωκε νέον θαυμαστῆς ἐθελοθυσίας δεῖγμα, ἀναλαβὼν, ἵνα μὴ παρακούσῃ εἰς τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τὸ ὅποῖον τοσοῦτῳ ἀπεδοκίμαζεν. Ἡ ἐξοδος τοῦ στόλου ἐγένετο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει, ἣν ἐφιλοτιμήθη νὰ περιγράψῃ πανηγυρικώτατα ὁ μέγας ἱστορικός, καὶ ἣν δὲν βλέπομεν ἀναφερομένην ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπῆρχοντο ἵνα στήσωσι τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον τρόπαια· ὡς ἂν ἡ πόλις, ἔχουσα τὴν προαίσθησιν ὅτι δὲν θέλει ἶδει πλέον τοσοῦτῳ ἰκεραίας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἠθέλησεν ἐπισημότερον τοῦ συνήθους νὰ χαιρετίσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ὁ στόλος διελθὼν διὰ Κερκύρας, ἐπεραιώθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐπειτα κατῆλθεν εἰς Κατάνην τῆς Σικελίας, ὅτε αἴφνης κατέφθασεν ἐξ Ἀθηνῶν δικταγὴ προκαλοῦσα τὸν Ἀλκιβιάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐνταῦθα ἵνα ἀπολογηθῇ περὶ σπουδαίας κατηγορίας.

Ὁ Ἀλκιβιάδης κατίσχυε μὲν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν συνεισῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἦτο παντοδύναμος. Ἐξ ἐναντίας εἶχε πολλοὺς τοὺς ἀντιπράττοντας δημαγωγοὺς, οἵτινες ἐφθόνουν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ ἦσαν τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι, ὅσῳ μετ' αὐτῶν συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ καλοὶ κάγαθοι ἄνδρες, ὅσοι ἐθεώρουν ὀλεθρίαν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν δίκαιαν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ἐτι δὲ πρὶν ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος, εὗρέθησαν αἴφνης, πρῶϊαν τινὰ τοῦ μαίου μηνός, ἔχοντες περικεκομμένα τὰ πρόσωπα, οἱ πλεῖστοι Ἑρμαῖ τῆς πόλεως, ἦτοι οἱ μικροὶ τετράγωνοι κίονες οἱ φέροντες μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐγκεκολαμμένην κεφαλὴν, ἰσχύμενοι δὲ εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, πρὸ τῶν ναῶν καὶ τῶν οἰκιῶν, ὡς κοσμήματα ἅμα ἱερὰ καὶ ὡς προφυλακτῆριοι λίθοι. Ἄρα γε παρεσκεύασαν τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου; Τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἄδηλον· ἀλλ' οὗτοι ὠφελήθησαν ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀσέβημα, ἀναφέροντες καὶ ἄλλας αὐτοῦ εἰς τὸ θρήσκευμα ὕβρεις, καὶ πρὸς τούτοις κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι μελετᾷ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἐπιμείνει νὰ δικασθῇ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ στόλου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐκπλεύσωσι πολῖται ὄντες εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι, ἤθελον ἐπιτύχει τὴν ἀθώωσίν του. Ὅθεν οἱ κατήγοροι διενήργησαν ν' ἀπορρασιθῇ ὅτι ὁ μὲν στόλος θέλει ἐκπλεύσει, ἡ δὲ κατηγορία ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβλήθῃ. Ἀμα ὁμῶς ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀλκιβιάδου, οἱ

ἐχθροὶ αὐτοῦ, ὧν προίστατο ὁ δημαγωγὸς Ἀνδροκλῆς, καὶ Θεσσαλὸς ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ἐξηκολούθησαν τὴν ἀνέχρισιν, προεκέλευσαν ποικίλας κατ' αὐτοῦ μαρτυρίας καὶ ἐπέτυχον νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας ἵνα δώσῃ λόγον. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ὑπήκουσε, καταφυγὼν πρῶτον μὲν εἰς Ἄργος, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτὴν, ὅπου, μετὰ πλείστης ὅσης ἀναιδεΐας ὁ αἰσχιστος οὗτος προδότης ἐπέμεινε ν' ἀποσταλῇ μὲν εἰς τοὺς Συρακουσίους βοήθεια, νὰ ἐπαναληφθῇ δὲ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁ πόλεμος διὰ τρόπων ὀλεθριωτάτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἐν τῷ μεταξὺ, ἐπειδὴ ὁ Λάμαχος εἶχε φονευθῇ, ἐξηκολούθησεν ὁ Νικίας μόνος τὸν ἐν Σικελίᾳ πόλεμον μετὰ τινος μὲν νωθρότητος καὶ ὑπερβολικῆς περισκέψεως, οἷαν ἐκ φύσεως εἶχεν ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ὅμως ἐπιτυχῶς ὅπως οὖν κατ' ἀρχάς, διότι, πολιορκήσας τὰς Συρακούσας, ἔφερεν αὐτὰς εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος, ἐπελθόντων εἰς βοήθειαν τῶν Συρακουσίων 3000 μαχητῶν ὑπὸ τὸν Σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα οὐδὲν ἥττον τοῦ Νικίου ἔμπειρον, πολὺ δὲ μᾶλλον αὐτοῦ δραστήριον καὶ πολυμήχανον, τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν εἰς τὸν Νικίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413, ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἐβδομήκοντα τριήρων καὶ πεντακισχιλίων ὀπλιτῶν, ἐν οἷς ἦσαν 1200 γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀπέτυχεν· ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων κατεστράφη εἰς τέσσαρας ἀτυχεῖς ναυμαχίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου, καὶ ἐνταῦθα ἐν μέρει μὲν ἐξωλοθρεύθη, ἐν μέρει δὲ ἡχμαλῶτεύθη κατὰ μῆνα σεπτέμβριον τοῦ 413 ἔτους. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλῶτων ἦσαν καὶ οἱ δύο στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Γύλιππος ἐπροςπᾶθσε παντὶ σθένει νὰ διασώσῃ ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν θριαμβικὴν εἰς τὴν Σπάρτην ἐπ' ἀνόδόν του, ἀλλ' οἱ ἀμείλιχοι Συρακούσιοι κατεδίκασαν εἰς θάνατον. Ὁ καλὸς κλέαρθς Ἐρμοκράτης ἀντέστη ὁμοίως ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, καὶ ὅτε ἐπίσθη ὅτι ματαίως ἀγωνίζεται, παρέσχε τοῦλάχιστον εἰς τοὺς δύο ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡγεμόνας τὸν τρόπον τοῦ νὰ θανατώσωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Τῶν δὲ ἄλλων αἰχμαλῶτων, εἰς 7,000 συμποσσομένων, ἡ τύχη ἀπέβη ἔτι οἰκτροτέρα· διότι ἐμανδρεύθησαν εἰς τὰ λατομεῖα ὅπου μόνον κακοῦργοι συνήθως εἰργάζοντο, καὶ ἐνταῦθα πάσχοντες τὰ πένδεινα, ἀπὸ τοῦ καύσωνος τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός, ἀπὸ δίψης, ἀπὸ πείνης καὶ ἀπὸ μυρίων ἄλλων

ἀνεκδιηγῆτων κακουχιῶν, ἀπέθνησκον οἱ ταλαιπῶροι ἐκεῖνοι σωρηδόν, μέχρις οὐ μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἐβδομήκοντα, οἱ ἐπιζήσαντες, πλὴν τῶν ἰδίως Ἀθηναίων καὶ τῶν ὀλίγων ἐκ Σικελίας καὶ ἐξ Ἰταλίας Ἑλλήνων, ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα. Τί δ' ἀπέγιναν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται, δὲν λέγεται· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι τινὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' εὐαριθμότατοι, κατώρθωσαν νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα τῶν.

Ἡ πόλις αὕτη ἀπώλεσεν οὕτω τοὺς δύο ἀρίστους αὐτῆς στρατηγοὺς, πολλὰς χιλιάδας ὀπλιτῶν, ἐν οἷς γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἦσαν περὶ τοὺς τρις-χιλίους, ὑπὲρ τὰς 200 τριῆρεις, ἔπαν τὸ μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην ἀπαρτισθὲν ἐκ νέου ἀποταμίευμα τὸ συμποσῶθὲν εἰς 3000 τάλαντα, ἥτοι 18,000,000, ἀρχαίων δραχμῶν, καὶ, τὸ πάντων ἴσως κυριώτατον, ἀπέβαλε τὴν δόξαν ἣν πρότερον εἶχεν ὅτι εἶναι κατὰ θάλασσαν ἀκαταγώνιστος· διότι, ὡς εἵπομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πολλὰκις ὑπὸ τῶν Συρακουσίων κατεναυμαχήθησαν. Ναὶ μὲν κατεναυμαχήθησαν διότι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνταγωνισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν περὶ τὰς ναυτικὰς κινήσεις δεξιότητα αὐτῶν· οὐδὲν ἤττον ὁμῶς κατετροπώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὕλικῶς καὶ ἡθικῶς καιριώτατα· «κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες, καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πανωλεθρία δὴ, τὸ λεγόμενον, καὶ πῆζος καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο, » λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἀμιμήτου εἰκόνης, ἣν ἔγραψε τῆς συμφορᾶς ταύτης εἰς τὸ ἕκτον καὶ τὸ ἑβδομον τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίον. Οὐδέποτε τῶντι ἐποιήθη τι δραματικώτερον, κατανυκτικώτερον καὶ φοβερώτερον τῶν σελίδων αὐτῶν τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκεῖνου. Ἡ ἐν Ῥωσίᾳ τῷ 1812 πανωλεθρία τῶν Γάλλων προεκάλεσεν ἀφηγήσεις βεβαίως καταπληκτικὰς, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλος τῆς τοῦ Ἑλληνος τεχνίτου περιγραφῆς· καὶ ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἱστορικῶν τῆς τῶν νεωτέρων χρόνων συμφορᾶς, τὸν Γάλλον Θιέρσιον, θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ὁμολογήσῃ τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου τὴν ὑπεροχὴν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 413 ἔτους, ὁ πόλεμος ἀπέβη γενικὸς, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἰδίως δὲ ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου περίοδον, ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἀγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη δὲν ὠμοιάζε τὰς

προηγουμένας, αἵτινες περιορίζοντο εἰς ὀλιγοήμερον κατάρληψιν καὶ δῆωσιν τῆς χώρας. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννήσιοι, ὀχυρώσαντες νῦν τὴν Δεκείλειαν, κατέλιπον ἐν αὐτῇ φρουρὰν διαρκῆ, ἥτις παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ πολέμου καταλύσεως, λεηλατοῦσα ἀδιαλείπτως τὴν Ἀττικὴν, ἀπάγουσα μυριάδας δούλων, διακόπτουσα τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ ἀποκλείσασα διαρκῶς οὕτως εἰπεῖν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἐν τούτοις, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἐβλέπον τὴν Δεκείλειαν ὀχυρουμένην καὶ καταλαμβανομένην, ἐνῷ ἤκουον τὴν Ἑλλάδα ἄπασαν συγκινομένην ἵνα ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ἀντὶ ν' ἀνακαλέσωσι τὸν Νικίαν, ἐξέπεμπον ἐξ ἐναντίας εἰς Σικελίαν, πρὸς κοινὴν τοῦ κόσμου ἐκπληξιν, τὸν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ναυτικὸν καὶ πεζικὸν στρατὸν, στεροῦντες οὕτω ἑαυτοὺς τῶν ὑφισταμένων ἔτι προχειροτέρων τῆς ἀμύνης πόρων. Ἄλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀφροσύνην. Ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνός, ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται ἐν Ἀθήναις αἱ πρῶται περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας ἀγγελίαι· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸ ἀπαίσιον ἄκουσμα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι· τὸ μὲν διότι φυγάδες τινές, διασωθέντες εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεβεβαίωσαν τὰ γεγονότα, τὸ δὲ διότι ἀπὸ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐπύρχοντο καθ' ἐκάστην ἐπικυρωτικαὶ τοῦ πράγματος εἰδήσεις, τὸ δὲ ἐπὶ τέλους διότι ἤκουον πανταχόθεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, τοὺς τε συμμάχους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑποτελεῖς, ἐτοιμαζομένους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Τῷ οὖν, ἡ μὲν πελοποννησιακὴ ὁμοσπονδία, μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπὸ Δεκείλειας δεινοτάτην πίεσιν τῶν Ἀθηναίων, παρεσκεύαζε στόλον 100 τριήρων, μηδὲν ἤδη ἔχουσα δισταγμὸν, μετὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ γενόμενα, ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τοῦ στοιχείου ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε οὗτοι ἐνομίζοντο ἀκαταγώνιστοι. Ἀφ' ἐτέρου πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως, ἡ Εὐβοία, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, αἱ Ἐρυθραὶ, ἐπεχείρησαν διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, λέγοντες ἑαυτοὺς ἐτοιμοὺς ν' ἀποστατήσωσιν, ἅμα ἐμφανισθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ πελοποννησιακὸς στόλος. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, ὁ βασιλεύων τῆς Περσίας, ἀπὸ τοῦ 423, Δαρεῖος Β' ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου Α' υἱός, θεωρήσας ἐπιτηδαιοτάτην τὴν εὐ-

καιρίαν τοῦ νὰ καθυποβάλλῃ αὐτῆς ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνας, ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἵνα ἀναμυχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐτι ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου, οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶχον διστάσει νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν ἐτελεύτησαν, διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξύ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ γενομένην Νικίειον εἰρήνην. Ἦδη δὲ ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου, καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἔτει 412, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, τὸν σατράπην Ἰωνίας καὶ Καρίας Τισσαφέρνην, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, δι' ὧν αὐτοὶ μὲν ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνίδων πόλεων περσικὴν κυριαρχίαν, ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Αἱ συνθήκαι αὗται, προσῶνισμα ἀπαίσιον τοῦ πῶς ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ἢ Σπάρτης. ἥτις ἐκήρυττεν ὅτι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δῆθεν ἀγωνίζεται. αἱ συνθήκαι αὗται οὐ μόνον λαμπρῶς ἐπικυροῦσιν ὅσα πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς καὶ ἀνθελληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτικῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῃ ἀποδεικνύουσι καὶ τὴν ὀλίγην τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐπιτηδεϊότητα· διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμνηχανίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα κατατροπώσωσιν αὐτήν, οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην διὰ τσαύτης θυσίας νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐπικουρίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅτι μόνον ἠδύναντο νὰ φοβηθῶσιν ἦτο, μήπως ὁ βασιλεὺς, ἀποτυχὼν ἐν Σπάρτῃ, προσφέρῃ τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις· ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ἦτο σφόδρα ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι τοιαύτας συνθήκας, τὴν προδοσίαν οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιώσῃ ἡ τοῦ ἀντιπάλου ἐνδεχομένη προδοσία. Αἱ συνθήκαι ἔρα ἐκεῖναι ἦσαν ὅπωςδῆποτε αἰσχραὶ, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον προσέθετον νέας πληγὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων αἱ δυσχέρειαι ἠῤῃζανον προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπὸ Σικελίας προσδοκωμένην ναυτικὴν ἐπικουρίαν, καὶ διὰ τὴν ἀκοίμητον κακίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, μεταβὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, προσεκάλεσε τὰς πρώτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναστάσεις τῶν συμμαχῶν αὐτῶν. Ἦσαν δὲ οἱ πρῶτοι ἀποστάντες, οἱ Χίοι καὶ οἱ Ἐρυθραῖοι· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἠνώθησαν μετὰ τῶν Πελοποννησίων καὶ οἱ Τήσιοι, καὶ οἱ Μιλήσιοι, καὶ οἱ Ρόδιοι.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 412 ἔτους π. Χ. ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, ἀποβαλοῦσα τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως, στερηθεῖσα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν καὶ βλέπουσα, τοὺς μὲν ὑποτελεῖς στασιάζοντας ἢ ἐτοιμοὺς νὰ στασιάζωσι, τὴν δὲ λοιπὴν Ἑλλάδα παρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς, τῇ συμπράξει τοῦ μεγάλου βασιλέως, οὐδεμίαν ἐφαίνετο ἔχουσα ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ὁμως ἀντέστη ἔτι ἐπὶ ὁκτῶ ὅλους ἐνιαυτοὺς, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος. Ἰπῶς ἀπέτρεψεν ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ πῶς, μετὰ τοσαύτας συμφορὰς, κατώρθωσεν, ὅτι πρὸ τῶν συμφορῶν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει; Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τῆς πολιτείας· καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι, κατὰ τὰς διαφοροὺς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν ἔθνων περιστάσεις, ὑπῆρξαν ἔθνη ἀκμάσσαντα καὶ ὑπὸ ἀπόλυτον μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ συνταγματικὴν μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ δημοκρατίαν. Ἀλλ' ἕκαστον εἶδος τῶν πολιτευμάτων τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξαχρειώσεως ἀποκλειούσης πᾶσαν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν· τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸ δημοκρατικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὕρισκόμεθα. Ἀφ' ἧς ἐπεκράτησε τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ὁ ὄχλος, ἡ πολιτεία, ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς τὴν ἀβουλίαν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ καταντήσῃ ἐκεῖ ὅπου κατήντησεν· ἀποφασίσασα ἄνευ λόγου τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, οὗ ἕνεκα κατεστράφη ἡ Ἀττικὴ καὶ ἐδεκατεύθησαν οἱ πολῖται αὐτῆς· ἀπορρίψασα ἄνευ λόγου τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ πάθημα αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο παθοῦσα τὰ τε περὶ Δῆλιον καὶ τὰ ἐν Χαλκιδικῇ δυστυχήματα· τελευταῖον ἀποφασίσασα οὐδὲν ἦττον παραλόγως τὴν ὀλέθριον ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας ἐν ἣ, «οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο.» Ἀλλὰ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχε μὲν ἀποπλανηθῆ, δὲν εἶχεν ὁμως ἔτι ἐξαχρειωθῆ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ λάβῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ, καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἀπαιτούμενα. Ἡ ἀκμὴ τῆς συμφορᾶς ἠνέφξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶδε τοὺς σκοπέλους εἰς οὓς ἐφέρετο, καὶ ἐνόησε τί πρέπει νὰ πράξῃ ἵνα σωθῇ· ὅθεν, συνελθὼν ὁπωςοῦν ἀπὸ τῆς ταραχῆς εἰς ἣν φυσικῶτατα ἐνέπεσεν ἕνεκα τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν δεινῶν, ὕψωσε πρῶτον φραγμὸν τινα εἰς τὴν ἀπὸ τινος χρόνου ὅλως ἀνεξέλεγκτον οὔσαν ἀφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀνεπιτηδεϊότητα. Συνεκρότησε

δηλαδὴ ἐπιτροπὴν ἀνδρῶν δώδεκα ἐγκρίτων ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ, οἵτινες, καλούμενοι πρόβουλοι, ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δοκιμάζωσι προηγουμένως πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν, ὥστε ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ συζητήσῃ εἰμὴ μόνον ὅ,τι προηγουμένως ἤθελεν ὑπὸ τῶν προβούλων ἐγκριθῇ· ἐξαιρέτως δὲ εἰς τοὺς προβούλους ἐπετράπη νὰ προτείνωσι πάντα τὰ πρὸς κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Ὅθεν, τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτῶν, περιεστᾶλησαν ἀμέσως πάντα τὰ διὰ τὰς τελετὰς, τὰς θυσίας, τοὺς ἀγῶνας ἔξοδα· ἐνηργήθησαν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἄμεσον κατασκευὴν νέου στόλου· ὡχυρώθη τὸ Σούνιον ἵνα ἐξασφαλισθῇ τοῦλάχιστον ἡ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς Εὐβοίας κοινωνία, ἣτις εἶχε διακοπῇ, ὡς εἶδομεν, διὰ ξηρᾶς· ἀνεκλήθησαν πᾶσαι αἱ ἐξωτερικαὶ φρουραὶ, πλὴν τῆς ἐν Πύλῳ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες τὸ ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον· ἐξεδόθη ἀμνηστία τοῦ ἐγκλήματος τῶν ἐρμοκοπιδῶν, καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα αὐτῶν πάντες οἱ ἕνεκα τούτου ἐξορισθέντες, ὅσοι δὲν συνετάχθησαν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν πολέμιων· ἐπὶ πᾶσι δὲ, ἐπειδὴ διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κατᾶλψιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν γενομένην ἢ ἐπικειμένην ἐπανάστασιν πολλῶν συμμάχων, οἱ δημόσιοι πόροι ἡλαττώθησαν καὶ δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐλήφθη τὸ ἀκόλουθον ἔκτακτον οἰκονομικὸν μέτρον. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶχεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, ἀποφασισθῇ, ὅτι ἐκ τοῦ τότε ὑπάρχοντος ἀποταμιεύματος τῶν 6,000 ταλάντων, 1000 τάλαντα θέλουσι χωρισθῇ καὶ μείναι ἄθικτα, παρὲς τῆς μόνης περιστάσεως, καθ' ἣν στόλος πολέμιων ἤθελεν ἀπειλήσει τὸν Πειραιᾶ· ποινὴ δὲ θανάτου εἶχε ψηφισθῇ κατὰ παντὸς τοῦ τυχόν προτείναντος νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν· καὶ τῷόντι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέβαλον χεῖρα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθ' ὅλα τὰ ἔκτοτε διελθόντα εἴκοσιν ἔτη. Ἦδη ὁμως, εἰ καὶ δὲν ἠπειλεῖτο ἔτι ὁ Πειραιεὺς, τὰ πράγματα εἶχον οὐδὲν ἥττον τοσοῦτον δεινωθῇ, ὥστε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὁμοθυμαδὸν κατήργησε μὲν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου, τὴν ὑφισταμένην κατὰ πάσης περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τούτων προτάσεως, ἐψήφισε δὲ νὰ δαπανηθῶσι τὰ χρήματα εἰς τὴν προκειμένην κατεπείγουσαν χρεῖαν.

Αἱ συνεταὶ αὗται διατάξεις παρήγαγον ἀποτελέσματα σωτήρια, καταπλήξαντα τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἣτις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν θέλει ἀνακύψει ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰς ὃ ἐνέπεσεν. Ἐντὸς τοῦ 412

ἔτους 128 τριήρεις ἐξαπεστάλησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ ἐπιχειρήσασα ν' ἀποστατήσῃ Λέσβος, ἀνεκτήθη· ἡττήθησαν δὲ περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων, ἡ συσταθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, δὲν φαίνεται ἀνανεωθεῖσα ἐν ἔτει 412· οὐ μόνον διότι ἦτο φύσει ἑκτακτος καὶ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πολιτεύμα δυσσυμβίβαστος, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ πολλοὶ, οἵτινες ἐν ἀκμῇ τῆς ἀμνηχανίας, ἔτοιμοι ἦσαν εὐτακτεῖν, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἅμα εἶδον τὰ πράγματα διορθωθέντα ὁπωσοῦν, δὲν ἠθέλησαν φαίνεται νὰ ἐξακολουθήσωσι φέροντες τὸν χαλινὸν τῶν προβούλων. Ἐν τούτοις, ἡ πόλις ἡδυνήθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀνθέξῃ, ἀλλὰ δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει ἐπὶ μακρὸν, μάλιστα διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα τῶν χιλίων ταλάντων εἶχεν ἐξαντληθῇ, οἱ δὲ νέοι φόροι δυσχερῶς εἰσепράττοντο, ἐνῶ οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὰς πρὸς Τισσαφέρην συνθήκας, εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν τῶν τὸ ἀνεξάντλητον ταμεῖον τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι καὶ οἱ εὐπορώτατοι τῶν Ἀθηναίων, ἤρχισαν νὰ σκέπτονται σπουδαίως περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ τέλος τι εἰς τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ ὀριστικὴ τις τοῦ πολιτεύματος τροπολογία· ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐνὸςφ ἐπεκράτουν οἱ δημαγωγοὶ καὶ ὁ ὄχλος, τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς δικαστικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς μισθοὺς, εὐλογοὶ δὲ διαπραγματεύσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, οὐδὲ ὁ πόλεμος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ἀνάγκῃ συνετῶς διεξαγόμενος. Ταῦτα δὲ ἰδίως διανοοῦντο οἱ τε τριήραρχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στόλου, ὅς τις κύριον ὀρμητήριον εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὴν νῆσον Σάμον· διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι οὐ μόνον προεκινδύνουν, ἀλλὰ, διὰ τὴν ἐνδειαν καὶ τὴν κακὴν διαχείρισιν τῶν χρηματικῶν πόρων, κατέβαλλον ἐξ ἰδίων καὶ τὴν πλείστην δαπάνην, ὥστε ἔφερον ὅλον σχεδὸν τὸ βάρος τοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἴσως τὰ βουλευματα ταῦτα δὲν ἤθελον ἐκτελεσθῇ ἢ ἤθελον ἀναβληθῇ ἐὰν δὲν συνέπιπτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 412, ν' ἀναγκασθῇ ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐπέπρωτο, ἔνεκα τῆς ποικίλης κακοηθείας τοῦ χαρακτῆρός του, ν' ἀποβάλῃ τὴν πίστιν ὅλων τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τὰ ὅποια ἀλληλεπιδιὰδόχως ὑπερέτησεν. Ὁ βασιλεὺς Ἀγίς εἶχε μισήσῃ αὐτὸν διότι

ἀπεπλάνησε τὴν γυναῖκά του Τιμαίαν· ὠφελούμενος δὲ ἐκ τῆς εὐλόγου ὑπονοίας τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σπαρτιαῖται εἶχον πρὸς τὴν προδοτικὴν φύσιν τοῦ ἀνδρός, ὑπονοίας ἥτις ἠῤῥξησε μετὰ τὴν περὶ Μίλητον ἦτταν, κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ διαταγὴ πρὸς τὸν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ὁ δὲ, εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, κατέφυγε πρὸς τὸν Τισσαφέρνην καὶ τοῦτον μὲν κατέστησε ψυχρότερον πρὸς τὴν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν, ἐξηγήσας ὅτι ἡ ἐντελὴς τῶν Ἀθηνῶν ταπείνωσις, καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχὴ, δὲν συνέφερον εἰς τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὅποῖον ὠφείλε μᾶλλον νὰ διατηρῇ εἰς ἰσορροπίαν καὶ διηνεκῇ ἔριν τὰς δύο ἐκείνας πρωτευούσας τῆς Ἑλλάδος πολιτείας· εἰς δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπεσχέθη ὅτι δύναται ὅλως νὰ ἀποσπάσῃ τὸν Τισσαφέρνην ἀπὸ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίας, ἐὰν ἐγκριθῇ ἡ ἀνάδοδος αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰμὴ ἐὰν μεταρρυθμισθῇ τὸ πολίτευμα εἰς τρόπον ὥστε νὰ οὐδετερωθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν δημαγωγῶν οἵτινες εἶχον προκαλέσει τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Αἱ προτάσεις αὗται εὔρον, ὡς προσέπομεν, τοὺς ἐν Σάμῳ τριηράρχους καὶ ἀξιωματικούς· πρὸ καιροῦ καὶ οἰκοθεν εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν διατεθειμένους· διότι οὗτοι ἐπόθουν μὲν τὴν κατάργησιν τῆς ἀκολάστου δημοκρατίας, ἐνόμιζον δὲ ἰδίως ἀπαραίτητον νὰ στερηθῇ ἡ Σπάρτη τῆς τοῦ Τισσαφέρνηους συμμαχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχον συντελέσει οὐ μόνον οἱ κοινοὶ δημαγωγοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων πολιτῶν· παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐν τῇ παρουσίᾳ τῶν πραγμάτων ἀμηχανία ἢ πολεμικὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐπιτηδειότης ἡδύνατο ν' ἀποβῇ χρήσιμος, οἱ προνοητικώτεροι τῶν ἀξιωματικῶν ἔλεγον καθ' ἑαυτοὺς ὅτι οὗτος ἡδύνατο καὶ αὖθις ν' ἀπομαχρυνθῇ, ἅμα ἐκπληρωθέντων τῶν ἄλλων σπουδαίων τῆς πόλεως συμφερόντων. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 411, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας τὸν Πείσανδρον καὶ ἄλλους πρέσβεις, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν μελετηθεῖσαν μεταβολήν· καὶ ὁ δῆμος θεωρῶν ὅτι ἐλπίς ἄλλη σωτηρίας δὲν ὑπάρχει, ἐνέδωκε, ψηφίσας ὅτι ὁ Πείσανδρος, μετὰ δέκα ἄλλων πολιτῶν, θέλουσιν ἐκπλεύσει ἵνα πράξωσι τὰ δέοντα μετὰ Ἀλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρνηους. Ὅτε ὅμως ὁ Πείσανδρος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν στόλον, δὲν εὔρε τὰ πράγματα ἔχοντα, ὅπως ἐνόμιζεν αὐτὰ ὅτε ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἤγε καὶ ἔφερεν ὅπως ἤθελε τὸν Τισσαφέρνην, ὅστις, ὑπολαβὼν προτιμότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Πελοποννη-

αἰοὺς συνδρομῇ, εἰς μὲν τοὺς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων προέτεινεν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι, πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας συνωμολόγησε τρίτην συνθήκην, δι' ἧς ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας. Τότε ὁ Πείσανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν μὴ φροντίζοντες ἤδη περὶ Ἀλκιβιάδου, νὰ φέρωσιν οὐδὲν ἥττον εἰς πέρας τὸ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος βούλευμα· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ὁ μὲν Πείσανδρος καὶ πέντε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προχειρισθέντων πρέσβεων, ἀπῆλθον εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ πέντε ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ἐντὸς τῶν συμμαχίδων πόλεων εἰσαγωγὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπέτυχεν ἐν Ἀθήναις ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πείσανδρου, ὃ ἐστὶ κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ 411· διότι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ὀχλοκρατία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀτυχεστέρα· ὁ μὲν Σπαρτιάτης Δερκυλλίδας εἶχεν ἀποσπάσει μικρὸν πρότερον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὴν Ἀβυδὸν καὶ τὴν Λάμψακον· τὸ δὲ δεινότερον, ἀπέστησαν καὶ αἱ κατὰ τὴν Εὐβοίαν πόλεις.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἐγένετο συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς, ὥπως ἐνόουν αὐτὴν οἱ ἐγκριτοὶ ἀξιώματικοὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεθύμουν ἀπλῶς νὰ ἐπανέλθωσι τὰ πραγματά εἰς τὴν ἦσαν κατὰστασιν πρὸ τῶν μισθοδοτικῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους· δηλαδὴ νὰ διατηρηθῇ ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ πολιτεύματος, μὴ ἀφαιρουμένου ἀπὸ οὐδέναι Ἀθηναῖον τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ καταργηθῶσιν αἱ μισθοδοτικαὶ διατάξεις, ὥστε ἡ πραγματικὴ τοῦ δικαιώματος χρῆσις νὰ μὴ γίνηται εἰμὴ ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἐκ τῆς οἰκείας περιουσίας εἶχον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον κειρὸν, ἠδύναντο δὲ νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο καὶ ὡς παρεσκευασμένοι ὅπως οὖν πρὸς τὴν λυσιτελεῖ ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου αὐτῶν λειτουργήματος. Ἀλλὰ, καθὼς συμβαίνει συνήθως, ἡ προηγουμένη τῆς ὀχλοκρατίας κατὰχρησις προεκκλεσεν ἄλλην ἀντίθετον κατὰχρησιν τῆς ἀντιπάλου μερίδος, τῆς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὅθεν ἡ τε βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κατελύθησαν καὶ ἀντικατεσταθῆ μὲν, ἀντὶ τῆς πρώτης, βουλὴ νέα ἀνδρῶν 400, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἐκανονίσθη εἰς τρόπον μηδεμίαν παρέχοντα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐγγύησιν. Ὁ δῆμος προεχειρίσατο πέντε μόνον ἄνδρας, κληθέντας προέδρους, οἵτινες ἔπειτα ἐξελέξαντο αὐτογινώμῳς ἑτέρους 95.

ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν ἑκατόν· ἐκ δὲ τῶν ἑκατόν τούτων, ἕκατος ἐξελέξατο πάλιν τρεῖς, ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν οἱ τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἡ δὲ νέα αὕτη βουλή, περιστοιχισθεῖσα ὑπὸ δορυφόρων, ἀνέλαθεν ἀπασαν τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας· καὶ ὥφειλε μὲν νὰ συμβουλεύηται ἐνίοτε τοῦλάχιστον ἐκκλησίαν τινὰ, συγκειμένην ἐκ πεντακισχιλίων πολιτῶν, τῶν εὐπορωτέρων, δὲν συνεκάλεσεν ὅμως αὐτὴν οὐδ' ἀπαξ, ἔπεμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ὅτε ἔφθασαν κατὰ μῆνα ἀπρίλιον εἰς τὸν ἐν Σάμῳ στόλον αἱ περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς ἀγγελίαι, τὰ γενόμενα ἀπεδοκιμάσθησαν ὡς ἄτοπα καὶ ἀσύνετα, οἱ δ' ἀξιοματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὁδηγούμενοι ἤδη ὑπὸ δύο νέων ἀνδρῶν χρηστῶν, γενναίων καὶ φιλοτίμων, τοῦ Θρατυβούλου καὶ τοῦ Θρασύλλου, ἀπεποιήθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὰ διενεργηθέντα, μετεκκλῆσαντο τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ διεμήνυσαν εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν παραίτησιν τῶν τετρακοσίων, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πεντακοσίων βουλῆς καὶ τὴν κατάργησιν μὲν πάσης πολιτικῆς μισθοδοσίας, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον τὴν συγκρότησιν πραγματικῆς ἐκκλησίης συγκειμένης ἀφ' ὅλων τῶν πολιτῶν, ὅσοι ἠδύναντο ἐξ ἰδίων νὰ παράσχωσι τὴν πανοπλίαν αὐτῶν, καὶ οἵτινες ὑπελογίζοντο, κατὰ προεγγισμὸν ἐννοεῖται, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς, εἰς πεντακισχιλίους· ἐπὶ πᾶσι δὲ παρήγγειλαν νὰ παύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους διαπραγματεύσεις. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διαιρεθῆ πρὸς ἀλλήλους καὶ περιέλθει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· οἱ δὲ ἐχθροὶ ὠφελούμενοι ἐκ τούτου ἐγένοντο κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Εὐβοίας, ἀφ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως ἐπορίζοντο τὰ πρὸς διατροπὴν ἐπιτήδεια· προσέτι πολλαὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων, ἃς οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσιν, ὡς εἶδομεν, καὶ εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις, ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐφάνετο ἀσφαλεστέρα ἢ ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ διατήρησις τῆς ὀλιγαρχίας· ὥστε, διὰ τὴν συνδρομὴν τοσοῦτων συμφορῶν, καὶ τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον ὅτι ἐστερήθησαν ἀδίκως τῶν πολυτιμωτέρων δικαιοματίων, οἱ πολῖται ἀγανκχήσαντες, κατέβαλον προθύμως, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουνίου τοῦ 411, τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς φρονίμους τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις, καὶ ἐψήφισαν τὴν καθοδὸν τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Σόλωνα, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἴσως πλειότερον συνεδύασε τὸν πρακτικὸν μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου· διότι ἀνεδείχθη σύναμα καὶ στρατηγὸς μέγας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ συγγραφεὺς ποικιλώτατος. Βεβαίως ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοῦ ἱστορία, τὰ λεγόμενα « Ξενοφώντος Ἑλληνικά » τὰ περιέχοντα ἐν βιβλίοις ἐπὶ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ Θουκυδδείου ἔργου μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, δὲν δύναται οὔτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν οὗτος προέθετο, οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ, νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πάλην, τὴν ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων· ἐξεπλήρωσε δὲ τὴν προαίρεσιν, μετὰ ἐξαίρετου εἰλικρινείας καὶ εὐθυδικίας. Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε τὴν πάλην τὴν μεταξὺ Ἀθηῶν καὶ Σπάρτης, μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, μεταξὺ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου· καὶ ἐξεικόνισε τὰ ποικίλα πολιτικά, κοινωνικά καὶ ἀτομικά πάθη τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ προκύψαντα καὶ ἀκμάσαντα μετὰ τέχνης ἀξίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Σεξπέρου, ἅμα δὲ μετὰ θυμαστικῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀμεροληψίας ὑπερβαίνουσας τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν προέθετο νὰ ἱστορήσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, νὰ καταδείξῃ δὲ τὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχὴν, διότι ἡ ἀκολασία εἰς ἣν εἶχεν ἐκτραπῇ ὁ ὄχλος ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα παρέσυρον τὸν ἄνδρα, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἀθηναίους καὶ Ἕλληνας τῶν χρόνων τούτων, εἰς τὸ νὰ προτιμήσωσι τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε ἡ Σπάρτη περιῆλθεν εἰς τὴν ὑπατον αὐτῆς ἀκμὴν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐν τούτοις ἦτο ἐσφαλμένη, ὅχι ὡς πρὸς τὴν κατὰ τῆς ὀχλοκρατίας δικαίαν καταφορὰν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἐξαιρετικὴν προτίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγε λόγῳ πολιτεύματος ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία μέχρι τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· εἰς αὐτὴν κυρίως ὀφείλονται ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἅπανα ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία οὐ μόνον πολιτικὰς ἀρετὰς ἀνεδείξε πολὺ μετριωτερας, οὐ μόνον περὶ τὸν λόγον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐφάνη παντελῶς στεῖρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀνεδείχθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑποδεστέρα. Ἡ ἐπικρατοῦσα λοιπὸν ἐν τῷ ἱστο-

Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος ρυθμίσεως, βεβαιοῖ, ὅτι τότε μάλιστα, καὶ ἰδίως κατ' ἀρχάς, ἅμα γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐπολιτεύθησαν ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι· «μετρία γὰρ ἦ τε εἰς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο· καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων, τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν.» Πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι οὐδεμία ἐκτακτος ἐπῆλθε κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντίδρασις· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν κατεδικάσθησαν καὶ ἰπῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ καταδικασθῶσιν ὁ Πείσανδρος, ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Ὀνομακλῆς καὶ ἄλλαι ἀφοῦ ἡτορμολησαν πρὸς τοὺς πολεμίους; Ὁ μόνος θλιβερὸς θάνατος ὁ τότε καταψηρισθεὶς ὑπῆρξεν ὁ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς Ἀντιφῶντος, ὅστις, μὴ καταδεχθεὶς νὰ σώσῃ διὰ φυγῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀπελογήθη μὲν λαμπρῶς, δὲν ἡδυνήθη ὁμως νὰ διαφύγῃ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἀλλὰ· τί εἶναι αἱ ὀλίγαι αὗται δικαστικαὶ καταδικαὶ ἀντιπαραβλλόμεναι πρὸς τὰς φοβεράς σφαγὰς, εἰς ἃς ἐξετραχηλίσθησαν πολλὰκις, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, αἱ θριαμβεύουσαι πολιτικαὶ μερίδες εἰς διαφόρους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ μάλιστα εἰς Κέρκυραν; Οὐ μόνον δὲ ἐσωτερικῶς τὸ νέον πολίτευμα ἀνεδείχθη μετριοπαθές, ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα θαυμασίως ἠνώρθωτε. Διὰ τῆς ἀποκατασταθείσης μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στρατοῦ ὁμοφροσύνης, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ ἰδίως διὰ τῆς δικαίας ἐμπιστοσύνης ἣν ἡ πολιτεία ἐπεδείξατο πρὸς τοὺς δύο νέους ἡγεμόνας, τὸν Θράσυλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος· καὶ κατὰ μὲν ἰούλιον μῆνα τοῦ 411 κατεναυμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς σῆμα, πλησίον τῆς Σηστοῦ, κατὰ δὲ σεπτέμβριον κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἀβυδον.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μαχῶν, ἡ μὲν πρώτη εἶναι τὸ τελευταῖον λόγου ἄξιον γεγονός τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον, ἡ δὲ τελευταία, τὸ πρῶτον λόγου ἄξιον γεγονός, τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος ἱστορούμενον. Ὁ Θουκυδίδης, μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἐξορίαν αὐτοῦ, ἡσχολήθη, διατρίβων κυρίως ἐν Θράκῃ, περὶ τὰ 20 ἔτη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔργου. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου, ἀλλ' εἶναι ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν. Ὁ δ' Ἀθηναῖος ὁμοίως Ξενοφῶν, ὁ γεννηθεὶς τῷ 445 π. Χ. καὶ διατελέσας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, εἶναι ὁ Ἕλληνας, ὅστις, ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὸν

τῶν προτάσεων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι νέον στόλον, διὰ τῶν χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τυχὸν ἐνικῶντο, δὲν εἶχον πῶς νὰ πορισθῶσι νέα πλοῖα. Ἡ ἐλπίς τοῦ ν' ἀνορθώσωσιν ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κράτος αὐτῶν, ἦτο παντάπασιν ἀπίθανος· ὅ,τι μόνον ἠδύναντο εὐλόγως τότε νὰ ἐπιθυμήσωσιν ἦτο νὰ κολοβωθῇ ὅσον ἔνεστιν ὀλιγώτερον τὸ κράτος τοῦτο· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποτελεσμα, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν εἰμὴ μετὰ νίκην, καὶ ὅχι βεβαίως μετὰ συμφοράν. Τούτου ἕνεκα ὁ Διόδωρος λέγει, ὅτι οἱ ἐπεικείστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' οἱ ἐπεικείστατοι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἔσχον πλέον ἐν Ἀθήναις. Τὸ κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 411 ψηφισθὲν πολίτευμα, ἐτροπολογήθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διὰ τῆς ἐκ νέου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἀπάντων τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτῶν τῶν πενεστάτων, οἵτινες ἐνισχύθησαν περὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ταύτης, διὰ τῶν νέων κατορθωμάτων τῆς πόλεως, διὰ τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας προσήνεγκον ὑπηρετοῦντες ὡς ἐρέται καὶ ναῦται ἐπὶ τοῦ στόλου, καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἶχον λάβει τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐντεῦθεν ἐπλειονοψήφησε πάλιν ὁ ὄχλος ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ· ἐντεῦθεν δὲ ἐφύτρωσαν πάλιν ἐν αὐτῷ οἱ δημαγωγοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ οὐδὲν ἦτον τοῦ Κλέωνος διαβόητος Κλεοφῶν, ὅστις, ὑπὸ τῶν αὐτῶν τοῦ προκατόχου ἐκείνου ἀρχῶν οἰστρηλατούμενος, κατέπεισε τὸ πλῆθος ν' ἀπορρίψῃ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις.

Ἐξακολούθησε λοιπὸν ὁ πόλεμος· καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 410 ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαβὼν τὴν Χρυσόπολιν, τὸ σημερινὸν ἀπέναντι τοῦ Βυζαντίου Σκούταρι, ἐγένετο κύριος τοῦ Βοσπόρου, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐξώσθησαν καὶ ἐκ Θάσου. Naί μὲν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέβαλον τὴν τε Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν. Κατὰ τὸ ἔτος ὁμῶς 408 ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνέκκτησε τὴν Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον, ὥστε ἐνθαρρυνθεὶς ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων εὐτυχημάτων, ἀπεφάσισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 407 νὰ ἐμφανισθῇ τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει, καὶ τοι πρὸ ἐτῶν ἀνακληθείσης τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἠξιώθη λαμπρᾶς δεξιωσεῶς, ἀναγορευθεὶς ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ἀπάντων, καὶ λαβὼν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ναῦς μὲν 100. ὀπίτας δὲ 1500.

ρικῶ τοῦ Ξενοφώντος ἔργῳ ἰδέα εἶναι ἡμαρτημένη, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν πληρμελές· εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ περὶ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν τῶν δραματικωτέρων, αὐτῶν τῶν περιεργωτέρων γεγονότων, ξηρὸν ὅπως οὖν καὶ βραχὺ, ὥστε ἐνίοτε νομίζει τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐγκράτειαν, ἣν ἐδίδασκεν ἡ ἀνατροφή τῆς θυμασθείσης ὑπ' αὐτοῦ πολιτείας. Καὶ ὅμως εὐτύχημα μέγα εἶναι ὅτι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ Ἑλληνικά, διὰ τε τὴν ἑλλειψιν ἄλλων συγχρόνων ἱστοριῶν καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν τοῦ συγγραφέως χρηστότητα. Ἀλλ' ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὸν νέον τοῦτον ἡμῶν ὁδὸν.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον εὐτυχοῦντες· ἰδίως δὲ, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410, ἐνίκησαν, περὶ Κύζικον, νίκην λαμπροτάτην καθ' ἣν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀκιδιάδου, κατεστράφησαν δὲ ἡ ἡγχαλωτεύθησαν ἅπαντα τῶν Πελοποννησίων τὰ πλοῖα καὶ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος Μίνδαρος. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἡμαρτύρησεν ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέως τοῦ Μινδάρου, τοῦ Ἰπποκράτους, πρὸς τὰς ἐν Λακεδαίμονι ἀρχάς, ἣν συνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὁδὸν πεμπομένην, καὶ ἥτις εἶχεν ὡς ἐξῆς. «Ἐρρεῖ τὰ καλὰ· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινῶντι τῶνδρες· ἀπορίομες τί χρὴ δρᾶν·» ὁ ἔστιν «ἀπεβόλομεν ἅπαντα ἡμῶν τὰ πλεονεκτήματα· ὁ Μίνδαρος ἐφονεύθη· οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ πεινῶσιν· ἀποροῦμεν δὲ τί ἔχομεν νὰ πράξωμεν.» Ἡ δ' ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησε τὸ δυστύχημα τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις περὶ εἰρήνης. Τῶν προτάσεων τούτων δὲν μνημονεύει ὁ Ξενοφών· ἀναφέρει ὅμως αὐτάς ὁ Διόδωρος, ὅστις, παρὰ Θεοπόμπου πιθανώτατα παραλαβὼν τὸ γεγονός, νομίζεται ἀξιόπιστος. Ἦσαν δὲ αἱ προτάσεις τοιαῦται· ἑκάτεροι θέλουσιν ἔχει ὅσα κρατοῦσιν· αἱ ἀμοιβαῖαι φρουραὶ θέλουσιν ἀνακληθῆ, ἡ τε δηλαδὴ ἐν Δεκελείᾳ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἡ ἐν Πύλῳ τῶν Ἀθηναίων· θέλει δὲ γίνεαι καὶ τῶν κίχμαλῶτων λύτρωσις, ἀποδιδομένου ἐνὸς Ἀθηναίου ἀνθ' ἐνὸς Λάκωνος. Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνομολογουμένη εἰρήνην ἤθελε βεβαίως κολαθῶσαι πολὺ τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηναίων κράτος, οἵτινες ἔχοντες ἤδη μόνον ὅσα ἐκράτουν, ἤθελον ἀποβάλλει πάντας τοὺς οὐκ ὀλίγους ἀποστατήσαντας συμμάχους. Ἀλλ' ὅμως ἡ φρόνησις ἀπῆται τὴν ἀποδοχὴν

γάλοις, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄρκοις ἐξαπατᾶν· οὐδὲ θέλομεν σφάλει περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ἐπιφέροντες ὅτι καθ' ὅλα σχεδὸν ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Βρασιίδου. Ὁ Βρασιίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυίαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης, καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος· τούτου ἕνεκα εἶπομεν ὅτι ὁ Βρασιίδας ἦτο ἀνὴρ πανελλήνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐξεναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης· τούτου ἕνεκα εἶπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἦτο γνήσιον τῆς Σπάρτης τέκνον, παρεκτός ὅτι ἔπειτα ἤθελε νὰ ὑποβάλῃ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἰδίας μεγαλοφυίας. Καὶ ἡ φιλοδοξία αὕτη ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον φοβερά, ὅσῳ συνεδυάζετο μετὰ παραδόξου περὶ τὴν δίκαιαν ὀλιγαρχείας. Οὐδὲν τῶντι ὑπάρχει ἐπικινδυνότερον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς φιλάρχου σωφροσύνης. Ὁ φιλόχρηματος καὶ φιλήδονος ἄνθρωπος, ὅσῳ μέγας καὶ ἂν ἀναδειχθῇ, ἔχει πάντοτέ τι κοινὸν πρὸς τὸν πολὺν ὄχλον, ταύτην τὴν τοσούτῳ συνήθη εἰς πάντα ἄνθρωπον ῥοπήν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οὐσιωδῶς πολλὰκις ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας του· ἐνῷ αἱ ἄτρωτοι φύσεις οἷα ἦτο ἡ τοῦ Λυσάνδρου, καθὼ περιβάλλουσαι τὴν μεγαλοφυίαν αὐτῶν δι' ὑπερανθρώπου τινὸς ιδιότητος, ἀποβαίνουνσι πολὺ ἐκείνων καταπληκτικώτεραι. Διὰ τοῦτο ὁ Λύσανδρος, καίτοι μὴ ὢν μεγαλοφυέστερος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἴσχυσεν ὅμως πολὺ τούτου πλειότερον καὶ παρ' Ἀσιανοῖς καὶ παρ' Ἑλλήσιν· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμῇ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του, ἥτις ἀφοῦ ὠφελήθη ἀπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, εὗρεν ἐπὶ τέλους τὸν τρόπον νὰ οὐδετερώσῃ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν εἶχον ἤδη ν' ἀνταγωνισθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Ἀστυόχου, καὶ τοῦ Μινδάρου, καὶ τοῦ Πασιππίδου, καὶ τοῦ Κρατησιππίδου, καὶ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς, ταύτης προχειρισθέντων ναύαρχων. Προέκυψε δ' ἐνταῦθα τότε καὶ ἕτερος δεινὸς ἀντίπαλος, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους Πέρσης ἡγεμῶν τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν προεχειρίσθη ὁ νεώτερος τοῦ Δαρείου υἱὸς Κῦρος, ὅστις, μελετῶν ν' ἀρπάσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἀρταξέρξου καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο χρεῖαν Ἑλλήνων μισθοφόρων, δὲν ἐμιμήθη τὴν ἐκ διαλειμάτων παλίμβουλون πολιτικὴν τοῦ Τισσά-

Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο οὔτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἄλλοτε ἐπρόδωκεν αὐτήν, οὔτε τὰ ὑπὲρ πατρίδος κατορθώματα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅσον μεγάλα καὶ ἂν ᾔσαν, νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν εἰμαρμένην, ἣτις δὲν ἀφίνει ἐπὶ τέλους ἀτιμώρητον οὕτως ἢ ἄλλως τὴν πολιτικὴν κακοθήειαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰς τὸ δευτερον τοῦτο μέρος τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη οὐδένα ἔτι εἶχεν ἀναδείξει ἐξαίρετον ἡγεμόνα παρεκτός τοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ὁμως δὲν βλέπομεν ἐκπεμφθέντα εἰς τοὺς περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας διεξαχθέντας ἀγῶνας· ἴσως διότι ἂν ὁ Γυλίππος κατῴρθου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ἐν Σικελίᾳ, τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῇ μεγαλύτερον παρ' ὅ,τι συνέφερεν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του.

Κατὰ δεκέμβριον ὁμως τοῦ 408 ἡ ἰανουάριον τοῦ 407 ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Λύσανδρος. Ὁ Λύσανδρος ἐγεννήθη ἐκ γονέων πενήτων καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων μοθᾶκων ἢ μοθόνων, ἣτοι τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες, διὰ μόνης τῆς συνδρομῆς πλουσίων ἀνθρώπων, ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ μετέχωσι τῆς κοινῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλ' ὁμως ὁ οἶκος αὐτοῦ, καίτοι πένης, ἦτο ἐκ τῶν ἐντιμοτάτων τῆς Σπάρτης· βεβαιουσι μάλιστα ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, εἰ καὶ μὴ ὦν στενός τῶν βασιλέων συγγενής. Πρὸ πάντων ὁμως ἔλαβεν ὁ ἀνὴρ ἐξαίρετα παρὰ τῆς φύσεως προτερήματα, ἀναδειχθεὶς οὐ μόνον στρατηγὸς ἔμπειρος, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος περὶ πᾶσαν πολιτικὴν μηχανὴν καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν μερίδων. Πρὸς δὲ τούτοις ἦτο χρημάτων καὶ πάσης ὑλικῆς ἡδονῆς κρείττων, ἀρκούμενος εἰς τὴν πενίαν ἐν ἣ ἐγεννήθη, ὅπερ εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον ὅσῳ ἔλαβε πλείονας ἴσως παντός ἄλλου Ἑλλήνος εὐκαιρίας τοῦ νὰ πλουτήσῃ. Δυστυχῶς δὲν ἦτο κατὰ τοῦτο μόνον γνήσιος Σπαρτιάτης, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδένα τρόπον ἐθεώρει ἥτοπον πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων, ὅσα ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἴτε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἴτε τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδιοτέλειαν· ἀφειδῶς καὶ ἀδυσωπῆτως ἐπὶ τούτῳ μεταχειριζόμενος παντός εἶδους κακουργήματα, τὰ τε ἀγριώτερα καὶ τὰ πονηρότερα, τὴν τε σφαγὴν καὶ τὸν φόνον, τὴν τε ἀπάτην καὶ τὴν ἐπιτοχίαν. Ἡ δὲ περὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐξίς αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε βεβαιουσιν, ὅτι καὶ εἰς ἀξίωμα αὐτὴν ἀνῆγαγεν, εἰπὼν ὅτι δέον τοὺς μὲν παῖδας ἀστρα-

φέρνους, ἀλλ' ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἅμα διορισθεὶς ἦλθεν εἰς Ἐφεσον καὶ ἐκεῖθεν ἀνέβη εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐκείνην διὰ πολιτεύματος ἐπιτηδαιοτάτου· διότι, παρακαθήσας εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κύρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὸ δεῖπνον προπίνων αὐτῷ ἠρώτησε, τί ἀρεστότερον δύναται νὰ πράξῃ δι' αὐτόν, ὁ Λύσανδρος ἀπεκρίθη, νὰ αὐξήσῃ τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ναυτῶν τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ 3 ὀβολῶν εἰς 4· ὥστε ὁ Κύρος, ὅστις κρίνων τὸν ἄνδρα ἀπο τοὺς προηγηθέντας ναυάρχους, τοὺς πολλάκις δωροδοκηθέντας, περιέμενεν ὅτι θέλει καὶ οὗτος ζητήσῃ ατομικὴν τινα χάριν, ἐθαύμασε τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπέτρεψε τὴν αἴτησιν, διὸ ἀμέσως πλείστοι τῶν Ἀθηναίων ναῦται, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ 3 ὀβολοὺς, ἐλειποτάκτησαν πρὸς τοὺς πλειοδοτοῦντας πολεμίους. Ὁ Ἀλκιβιάδης περιῆλθεν ἐκ τούτου εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ εἶχε πλείότερα τοῦ σπαρτιατικοῦ πλοῖα, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος, ὅστις ἤξευρε καλῶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταβληθῇ ὑπὸ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς πᾶσαν ναυμαχίαν. Τοῦτο βλέπων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων δὲ καὶ χρεῖαν χρημάτων καὶ θέλων νὰ ἀργυρολογήσῃ ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς παραλίᾳς, ἅμα δὲ καὶ νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις εἶχεν ἀπέλθει ἐκ τοῦ Ἑλληνισπόντου εἰς Φώκαιαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ καταλίπῃ ἐπὶ μικρὸν τὸν στόλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν προσωρινὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀντίοχον, ἀφοῦ ὁμως παρήγγειλεν εἰς αὐτόν νὰ μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούσας ἐναυμάχησε περὶ τὴν Ἐφεσον πρὸς τὸν Λύσανδρον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407, ἐνίκηθη, ἀπέβαλε πεντεκαίδεκα πλοῖα καὶ ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ.

Ἡ ἥττα αὕτη, καὶ τοι καθ' ἑαυτὴν μικρὰ, ἐγένετο παραίτιος πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὄλη τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγωγὴ παρῆχον τοσοῦτον εὖλογον εἰς πάντας δυσπιστίαν, ὥστε καὶ αἱ μᾶλλον δεδίκαιοι λογημέναι αὐτοῦ πράξεις, ἅμα ἐπέφερον τὴν ἐλαχίστην ἀποτυχίαν, ἥτο φυσικώτατον νὰ παρεξηγηθῶσι· τοιαύτη εἶναι τοῦ προδότου ἡ τύχη καὶ ἡ καταδίκη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνόσω ἐβλεπον αὐτὸν εὐδοκίμοῦντα, εἶχον λησμονήσει τὰ πάντα, καὶ τὴν Δεκέλειαν, καὶ τὴν Σικελίαν, καὶ τὴν Χίον, καὶ εἶχον παραδώσει εἰς αὐτόν ἅπασαν

τῆς πόλεως τὴν δύναμιν· ἅμα ὁμῶς ἤκουσαν τὴν περὶ Ἐφeson ἥτταν καὶ ἔμαθον μάλιστα ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸν στόλον, ἐνεθυμήθησαν ἀμέσως τὰ πάντα, ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης προδίδει πάλιν, καὶ ἀποχειροτονήσαντες αὐτὸν ἐξελέξαντο στρατηγοὺς δέκα, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον. Ὁ δ' Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἐν τῇ Θορκικῇ χερσονήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ὅπου ἐσχάτως εἶχε κατασκευάσει ὀχύρωμά τι πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν.

Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ 407, ἥτοι περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον καθ' ὃν, λήξαντος τοῦ ἔτους τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου, ἕτερος ἐξαπεστάλη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Καλλικρατίδας. Ὁ Καλλικρατίδας τοσούτῳ διέφερε τοῦ Λυσάνδρου κατὰ τὸν χαρακτῆρα, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἡ εἰμαρμένη ἐπαίξε μετὰ τὴν τύχην τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, μετὰ τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, παραδίδουσα ἀλληλοδιαδόχως αὐτὴν εἰς διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους. Ἐνῶ ὁ Λυσάνδρος ἐνίσχυεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰς τὰ ἐλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἵνα δι' αὐτῆς ἐξοντώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης ἀνεγείρῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν τῆς Σπάρτης δεσποτείαν, ὁ Καλλικρατίδας ἐξεναντίας ἀπετροπίζετο πᾶσαν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους σχέσιν, καὶ ἠγανάκτει διὰ τὸν παρατεινόμενον ἐμφύλιον τοῦ ἔθνους ἀγῶνα, καὶ ἐπόθει τὴν ἀνάρθρωσιν τῆς κοινῆς ἐν Ἑλλάδι εἰρήνης ἐπὶ ὅσοις δικαίοις. Ὁ Καλλικρατίδας, ὡς καὶ ὁ Βρασίδας, ἄνδρες πανελλήνιοι, ἐπεδίωκον τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν τὰς ὁποίας προκηρύξασα ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀνὰ χεῖρας πόλεμον, ἐπεδίωκον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Ὁ Λυσάνδρος καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος τέκνα, ἠξίουσαν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη πρέπει ν' ἀνταμειφθῇ ἕνεκα τῶν ἀγῶνων τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἰκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἤδη κατέβαλλε, κληρονομοῦσα τὴν κυριαρχικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ὅθεν αἱ δύο αὗται διαθέσεις παρήγον ἀλληλοδιαδόχως τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἐξ ὧν, ὡς μὴ ὥφειλεν, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ οἱ τελευταῖοι νὰ θριαμβεύσωσιν ὀριστικῶς.

Ὁ Καλλικρατίδας ἠὺδοκίμησε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ στρατηγίᾳ, εἰ καὶ πολυειδῶς καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ στόλου, ὑπενδίδοντες εἰς τὰς εἰρηγήσεις τοῦ πονηροῦ τούτου ἀνδρός,

ἀντέπραξαν μὲν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν. Ἐπειτα δὲ ὁ Καλλικρατίδας, ἐλθὼν ἐξ ἀνάγκης εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον, ἵνα ζητήσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν, μὴ γενόμενος ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πέρσου ἡγεμόνος, ὑπέικοντος καὶ τοῦτου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λυσάνδρου, ἀπῆλθεν «ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε ἦν σωτὴ οἴκαδε, κατὰ γε τῷ αὐτῷ δυνατὸν, διαλλάξαι Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους.» Καὶ γράψας μὲν εἰς Σπάρτην ἵνα ζητήσῃ χρήματα, πορισθεὶς δ' ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ Μιλησίων καὶ Χίων ἱκανὰς τινὰς εἰσφοράς, πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσθου Μηθύμνης τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένης. Ἐνταῦθα δ' ἔδωκεν ἀμέσως λαμπρὰν ἀπόδειξιν τῶν πανελληνίων αὐτοῦ αἰσθημάτων, διότι ἀπαιτούντων τῶν συμμάχων νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς ἀνδράποδα οἱ αὐτόθι αἰχμαλωτευθέντες Μηθυμναῖοι, δὲν ἐπέτρεψε τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἀφῆσας αὐτοὺς ἐλευθέρους, «οὐκ, ἔφη, ἑαυτοῦ γε ἄρχοντας οὐδένα Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι.» Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰς ἀγρίας σφαγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ πολέμου ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων! Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Μηθύμνης ὁ Καλλικρατίδας, καταδιώξας τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτῆς Ἀθηναῖον Κόνωνα μέχρι Μιτυλήνης, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος τοῦτου, ἐκυρίευσεν τριάκοντα ἐκ τῶν ἐβδομήκοντα αὐτοῦ τριήρων καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ λιμένι· ὅτε δὲ ἕτερος ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, ὁ Διομέδων, προσῆλθε μετὰ πλοίων δώδεκα εἰς βοήθειαν τοῦ Κόνωνος, ὁ Καλλικρατίδας κατετρόπωσε καὶ τοῦτον ὁλοσχερῶς, κυριεύσας δέκα πλοῖα αὐτοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα σώσωσιν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκπλήξεως μανθάνομεν ὅτι, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, στόλος νέος ἑκατὸν καὶ τριάκοντα τριήρων παρεσκευάσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐξαπεστάλη εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τοσούτῳ ἀνεξάντλητοι ἦσαν τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης πόλεως οἱ πόροι. Ὁ νέος οὗτος στόλος, ἐνωθεὶς μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, συνεποσώθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τριήρεις, καὶ ἀντιπαρετάχθη, κατὰ ἰούλιον τοῦ 406, πρὸς τοὺς πολεμίους, περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινούσας νήσους, μεταξὺ Λέσθου καὶ τῆς

μικρὰς Ἀσίας. Ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἀπεδέξατο τὸν ἀγῶνα. Ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ τριήρους, Ἑρμῶν ὁ Μεγαρεὺς, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ πλείότεραι, ἀλλ' αὐτὸς ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος εἰπὼν, «ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ χάκιον οἰκιεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν εἶναι ἔφη.» Ὅθεν συνεκροτήθη ναυμαχία μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες ὀκτὼ ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν στρατηγῶν παρόντας, καὶ ἐπιτηδείως διευθυνόμενοι, ἐνίκησαν νίκην λαμπροτάτην· «ἀπώλοντο δὲ τῶν μὲν Ἀθηναίων νῆες πέντε καὶ εἴκοσιν αὐτοῖς ἀνδράσιν, ἐκτὸς ὀλίγων τῶν πρὸς τὴν γῆν προσενεχθέντων, τῶν δὲ Πελοποννησίων Λακωνικαὶ μὲν ἑννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα, τῶν δὲ ἄλλων ξυμμάχων πλείους ἢ ἑξήκοντα.» Καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὁ Καλλικρατίδας αὐτὸς, ἐκπληρῶν τὴν πρὸς τὸν κυβερνήτην πρόρρησιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν, διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐθις τὴν τύχην. Ἀλλ' εἶχον ἄρα γε τὴν σύνεσιν καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ νέου τούτου εὐτυχήματος· λέγεται ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ὑπέβαλον προτάσεις περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἀπερρίφθησαν, ὥς πρὸ τινων ἐτῶν, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ δημαγωγοῦ Κλεοφῶντος. Τοῦτο ὅμως, στηριζόμενον εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους παρατιθεμένην, φαίνεται ὅλως ἀπίθανον· διότι ὅχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου· διὸ ὁ Γρότε νομίζει, εὐλόγως καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἐσύγχυσε, περὶ τὴν παράθεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πράγματα, μεταθέσας εἰς τὴν περὶ Ἀργινοῦσας νίκην, τὰς προτάσεις τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἀποβαίνει τόσῳ πιθανωτέρα ὅσῳ αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι προτάσεις εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον μάχην. Ὡστε τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ πράξωσι πάλιν τὸ λάθος τοῦ ν' ἀπολακτίσωσι τὴν εἰρήνην. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἔπραξαν ἀμάρτημα ἕτερον, πολὺ ἴσως τούτου δεινότερον.

Οἱ νικηφόροι αὐτῶν στρατηγοὶ εἶχον βουλευθῇ μετὰ τὴν μάχην, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς νίκης ἵνα δράμωσιν εἰς ἀπολύτρωσιν τοῦ Κόνωνος, τοῦ ἔτι πολιορκουμένου ὑπὸ 50 τριήρων ὧν ἤρχεν ὁ Ἐτεόνικος, ἢ μᾶλλον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῷ πε-

λάχει ἐπιπλεόντων νεκρῶν αὐτῶν καὶ ναυαγῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ συνεφώνησαν νὰ πρᾶξωσι τὸ πρῶτον, καταλείποντες ὁμῶς ἐνταύτῳ 46 τριήρεις ὑπὸ τοὺς τριηράρχους Θρασύβουλον καὶ Θηραμένην, ἵνα συλλέξωσιν οὗτοι τοὺς νεκροὺς καὶ σώσωσι τοὺς ναυαγούς. Ἐπελθόντος ὁμῶς ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, οὐδέτερον τῶν ἀποφασισθέντων ἡδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι. Καὶ ἐπειδὴ οἱ οὕτω ἀπολεσθέντες ναυαγοὶ καὶ οἱ νεκροὶ, οἱ μὴ κηδευθέντες προσηκόντως, ἦσαν οὐκ ὀλίγοι, οἱ δημαγωγοὶ Ἀρχέδαμος, Κλεοφῶν, Κλειγένης καὶ ἄλλοι, διὰ τὸν συνήθη αὐτῶν κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν φθόνον, ὑπεκίνησαν πολὺν παρὰ τοῖς πολιταῖς θόρυβον, προεχάλεσαν ἀμέσως τὴν καθάρεισιν τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν, καθὼς παραμελησάντων καθῆκον ἱερὸν, καὶ διεμήνυσαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. Ἐκ τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν, ὁ μὲν Πρωτόμαχος καὶ ὁ Ἀριστογένης, προβλέποντες τὴν τύχην ἣτις περιέμενεν αὐτοὺς, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἐξ ἄλλοι, ὁ Περικλῆς, ἦτο ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας υἱὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καὶ ὁ Διομέδων, καὶ ὁ Λυσίας, καὶ ὁ Ἀριστοκράτης, καὶ ὁ Θράσυλλος, καὶ ὁ Ἐρασινίδης, ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἄμα δὲ καταπλεύσαντες κατηγορήθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν προειρημένων δημαγωγῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τριηάρχου Θηραμένους, ἀνδρὸς ὅστις δὲν ἐστειρεῖτο μὲν πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀξίας, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐθεώρει θεμιτὰ ἵνα κορέσῃ τὴν ἄπληστον αὐτοῦ φιλαρχίαν. Ὁ Θηραμένης εἶχε συμπράξει ὥς οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τῶν τετρακοσίων· ἄμα ὁμῶς εἶδε τὴν ἀντίθετον μερίδα μέλλουσαν νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς καὶ συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐτέρου πολιτικοῦ συστήματος. Νῦν δὲ, ἂν ὑπῆρχέ τις ὑπεύθυνος, ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιτραπέις τὴν τῶν ναυαγῶν διάσωσιν· ἄμα ὁμῶς εἶδε κινδυνεύοντας τοὺς στρατηγούς, προθύμως συνετέλεσεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν, ἵνα αὐτὸς, ὥς ἄλλος τις ναυαγός, ἐπιπλεύσῃ. Οἱ στρατηγοὶ ἐξέθηκαν διὰ βραχέων τὰ πράγματα καὶ ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐπιτρέψει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θηραμένην, ὁ ὅποιος ἤδη παρίσταται κατήγορος αὐτῶν, ὅτι ὁμῶς δὲν θέλουσιν ἀντεκδικούμενοι νὰ ἐπιρρίψωσιν αὐτῷ εὐθύνην τινὰ ἀμελείας, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἐπελθόντος χειμῶνος ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀπέβη ἀδύνατος. Ταῦτα δὲ λέγοντες ἔπειθον τὸν δῆμον· ἀλλ' οἱ δημαγωγοί, εἰς οὓς τοῦτο δὲν συνέφερεν, ἐπέτυχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ἡ χειροτονία

δὲν ἡδύνατο νὰ διακριθῇ· προσέθηκαν δὲ δολίως, καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι ἡ βουλὴ θέλει ὑποβάλλει προβούλευμα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλουσι κριθῇ οἱ ἄνδρες.

Ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἡρέθισαν πολυειδῶς τὰ πνεύματα, καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν, ἐπέτυχον ἔπειτα ὥστε ἡ πλειονοψυχία τῆς βουλῆς, νὰ παραδεχθῇ τὸ ἀκόλουθον σχέδιον προβουλεύματος, τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλιζένου, ἐνὸς τῶν φίλων αὐτῶν προταθέν. « Ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, διαψηφίσασθαι Ἀθηναίους πάντας κατὰ φυλάς· θεῖναι δὲ εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην δύο ὑδρίας· ἐφ' ἐκάστη δὲ τῇ φυλῇ κήρυκα κηρύττειν, ὅτῳ δοκοῦσιν ἀδικεῖν οἱ στρατηγοὶ οὐκ ἀνελόμενοι τοὺς νικήσαντας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, εἰς τὴν προτέραν ψηφίσασθαι, ὅτῳ δὲ μὴ, εἰς τὴν ὑστέραν· ἂν δὲ δόξωσιν ἀδικεῖν, θανάτῳ ζημιῶσαι καὶ τοῖς ἑνδεκα παραδοῦναι καὶ τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι. »

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεβίαζε σκανδαλωδῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλους τοὺς κειμένους νόμους. Τὸ προβούλευμα ἤξιον ὅτι ἡ διαδικασία ὅλη συνεπληρώθη ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ ἡ ἀπόφασις, ἐνῶ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ἀπλὴ προεισαγωγικὴ τις συζήτησις, οὐδεμία δὲ, οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμίᾳ ἔυλογος ἐπετράπη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις, τὸ προβούλευμα ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ τοὺς κατηγορουμένους ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν ἥτοι τῶν ἐνόρκων, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ μηδεμίαν παρέχοντος ἐγγύησιν τάξεως καὶ ἀπαθείας ὄχλου. Ἐπὶ πᾶσι, τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ λεγόμενον « ψήφισμα τοῦ Καννῶνου, » οὕτω μὲν ὀνομασθέν ἀπὸ τοῦ προτείναντος αὐτὸ ποτὲ, ἄδηλον πότε, πολίτου, κανονίζον δὲ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει περὶ ἐκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ πρέπει νὰ γίνῃ ψηφοφορία, ἐνῶ κατὰ τὸ προβούλευμα διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθωότης τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν σύναμα. Ὅπόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Καννῶνου ἐπιβαλλομένη διαίρεσις τῆς κατηγορίας καὶ ὅπόσον ὀλεθρεία ἡ ἥδη προταθεῖσα σύγχυσις, ἀνεφάνη ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθότι ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι, ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τῷ γενομένῳ μετὰ τὴν νίκην, εἰς τῶν στρατηγῶν, ὁ Διομέδων, εἶχεν ἐπιμείνει, ἀφέν-

τες πάντα ἄλλα κατὰ μέρος, ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγίων καὶ τῶν ναυαγῶν, ὥστε καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, αὐτὸς τοῦλάχιστον ἦτο ἀθῶος. Πρὸς τούτοις, ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι ἕτερος τῶν στρατηγῶν, ὁ Λυσίας, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσώθη αὐτὸς ἐπὶ καταδύσεως νεώς. Καὶ ὁμως κατὰ τὸ προβούλευμα, ἡ ἐκκλησία ἔμελλε διὰ μιᾶς ψηφοφορίας ν' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

Ἐν τούτοις ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τινὲς μὲν τῶν χρηστωτέρων πολιτῶν ἐπέχειρσαν νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτὸ, ἀλλὰ τὸ πλῆθος, ὑπὸ τῶν δημοκόπων παραφερόμενον, ἐβόα « δεινὸν εἶναι εἰ μὴ τις ἔσσει τὸν δῆμον πράττειν, ὃ ἂν βούληται » καὶ εἰς τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠπέιλησε τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι ἂν δὲν σιωπήσωσι θέλουσι συμπεριληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Εἰς μάτην τότε οἱ Πρυτάνεις, δηλαδὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς βουλῆς οἱ κατὰ νόμον προεδρεύοντες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπειποιήθησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ παράνομον καὶ ἀντισυνταγματικὸν ἐκεῖνο ζήτημα. Ἀπειληθέντες καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀπειλὴν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου πρυτάνεως, ὅστις μέχρι τέλους ἐπέμεινε ἐντίμως διαμαρτυρόμενος· ὁ δὲ εἰς καὶ μόνος γενναῖος οὗτος τοῦ νόμου ὑπέρμαχος ἦτο ὁ γέρων φιλόσοφος Σωκράτης. Ὑπεβλήθη λοιπὸν τὸ ζήτημα καὶ κατεδικάσθησαν ἅπαντες εἰς θάνατον, μὴ ἐξαίρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διομέδοντος, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ναυαγοῦ Λυσίου· καὶ ἀπέθανον οἱ ἐξ πρῶντες διὰ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ θανάτου, ἦτοι πίνοντες τὸ κώνειον· καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν.

Εἶναι περιττὸν βεβαίως ν' ἀναπτύξωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὴν ἀφροσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν τῆς ἀποφάσεως ταύτης. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐκφράσῃ χάριτας πρὸς τοὺς θεοὺς πρῶτον καὶ ἔπειτα πρὸς τοὺς νικηφόρους στρατηγοὺς διὰ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο κατόρθωμα, ἀπεναντίας, ὡς ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθεὶς, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον καὶ στερεῖται οὕτω, ἐν τῷ μέσῳ δεινοτάτων κινδύνων, τῶν ἰκνωτέρων αὐτοῦ ἡγεμόνων. ἸΤίνο; δ' ἔνεκα πράττει ταῦτα πάντα; Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ στρατηγοὶ εἶχον ἀμελήσει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν, ὁ πόλεμος κατὰ δυστυχίαν συνεπιφέρει πολλάκις ταιαῦτα ἐπακόλουθα, τῶν ὁποίων τὸ ἀτόπημα ἐξαφανίζεται, ἐνώπιον τοῦ μεγάλου συμφέροντος τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν παρημέλησαν οὐδὲ

τοῦτο τὸ καθήκον οἱ στρατηγοί, ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν διεκωλύθη εἰμὴ ἔνεκα τοῦ ἐπεληθόντος χειμῶνος· τοῦτο ἦτο ἀναμνησθήτητον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀποδεδειγμένον, ὥστε αὐτὸς ὁ δῆμος καταρχὰς ἐπέισθη καὶ ἦτο ἔτοιμος νὰ ἀθωώσῃ τοὺς κατηγορουμένους, ὅτε ἡ τῶν δημοκόπων κακοήθεια ἐπέτυχε, δι' ἀνηκούστου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων, τὴν καταδίκην τὴν ὁποίαν ἐπέδωκε καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰμὴ ὡς ἀληθῆ τῆς πόλεως αὐτοκτονίαν. Εἰς μάτην μετ' ὀλίγον ὁ δῆμος μετανόησας παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐκείνους οἵτινες ἐξηπκῆσαν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁλεθρίαν ταύτην περίστασιν, καὶ ἰδίως τὸν Καλλιξενον. Τὸ κακὸν εἶχε γίνει καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῷ μεταξύ τὰ ἀπαραίτητα αὐτοῦ ὁλέθρια ἀποτελέσματα. Οὐδέποτε τῶντι ἀμάρτημα πολιτικὸν ἐτιμωρήθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ αὐστηρότητος ὅσον τὸ ἀμάρτημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρόνοια ἡ τοσάκις κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, διασώσασα τὴν πολιτείαν ταύτην ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἥδη, ὡς εἰ ἀπελπισθεῖτα μετὰ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα τοῦ νὰ ἴδῃ αὐτὴν σωφρονούσαν, ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν πεπωμένην αὐτῶν κατὰστροφήν.

Οἱ Χίοι καὶ ἄλλοι τῆς Σπάρτης σύμμαχοι συνῆλθον ἁμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀργινοῦσας συμφορὰν, ἐν συμβουλίῳ, εἰς Ἐφεσον καὶ ἀπεφασισαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κύρου νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐφόρων τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο δις τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν. Οὐδὲν ἦττον οἱ ἔφοροι ἀπεδέχθησαν κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναυάρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἀρακὸν τινα, τὸν δὲ Λύσανδρον ἐπιστολέα αὐτοῦ ἥτοι ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, πράγματι δὲ κύριον ἀπάντων. Ὁ Λύσανδρος φθάσας εἰς Ἐφεσον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 405, ἀνεζωπύρησεν ἁμέσως ἀπανταχοῦ τὸ θάρος τῶν ὁπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ναυαρχίας εἶχεν ὀργανίσει εἰς ἐταιρείας πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ· ἔπειτα ἔσπευσεν εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κύρον, δόντα αὐτῷ προθυμότατα ἄφθονα χρήματα, καὶ οὕτω, κατασκευάσας καὶ καλῶς ὁπλίσας νέας τριήρεις, ὠφελοῦμενος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν τῶν νέων στρατηγῶν τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον διορίσει ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, ἐθαλασσοκράτησεν οὐ μόνον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ

τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς· ἐπὶ τέλους δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου, ἣτις κεῖται ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ. Τότε μάλιστα ἐξύπνησαν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἰσῆλθον ὁμοίως εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, τοῦ ἐξ 180 τριήρων συγκειμένου· ἀλλ' ἔβλαθον ὅτι ὁ Λύσανδρος εἶχεν ἤδη γίνεαι κύριος τῆς Λαμψάκου. Ὅθεν, παραλέγοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλήσποντου παραλίαν, ἀνῆλθον μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς ποταμοῖ, ἵνα προκαλέσωσι τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Τῶν οἱ Αἰγὸς ποταμοῖ ἔκειντο καταντικρὺ τῆς Λαμψάκου, ἀπέχοντες ἀπὸ αὐτῆς ἕως 1 ἀγγλικὸν μίλιον καὶ $\frac{3}{4}$. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μόνον τῆς θέσεως ταύτης προτέρημα, ἣτις οὔτε λιμένα ἀσφαλῆ εἶχεν, οὔτε οἰκίας ἢ κατοίκους ἢ τροφίμα, ὥστε ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατὸς ἠναγκάζετο νὰ προμηθεύηται τὰ πάντα ἀπὸ τῆς $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπεχούσης Σηστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι οὐδεμία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς στρατοὺς εἰδικὴ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία ἐπιτετραμμένη τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ναῦται περὶ τούτου ἐφρόντιζον, ἔπεται ὅτι τὰ πλοῖα ἐγκατελείποντο ἐπὶ πολὺ ἀφύλακτα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἀμαρτήμα ἀσύγγνωστον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Λάμψακον ἐν λιμένι καλῷ, καὶ εἶχεν ὀπισθεν αὐτοῦ πόλιν βρίθουσαν ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων, καὶ στρατὸν πεζικὸν ἑτοιμον νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὠφελθῇ ἐκ τοῦ ἀμαρτήματος ἐκείνου. Καὶ ὠφελήθη παραδόξως. Τὴν ἐπιούσαν πρωΐ, οἱ Ἀθηναῖοι, διαπλευτάντες τὸν πορθμὸν, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Λάμψακον καὶ εὗρον μὲν αὐτὸν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον εἰς μάχην, ἀλλὰ περιμένοντα τὴν προβολήν· μὴ νομίσαντες δὲ φρόνιμον νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντος, καὶ μὴ κατορθώσαντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ παρασύρῳσιν αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ λιμένος, ἠναγκάσθησαν τὸ ἑσπέρας νὰ ἐπανεέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς Αἰγὸς ποταμούς. Τοῦτο ἐπανελήφθη τέσσαρας ἡμέρας κατὰ συνέχειαν, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλείστην εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πεποιθήσιν καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν ἀδρανῆ φαινόμενον ἀντίπαλον περιφρόνησιν. Εἰς μάτην ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις, ὡς εἵπομεν, κατόκει ἐκεῖ που πλησίον καὶ ἐβλεπε τὰ γινόμενα, προσελθὼν παρετήρησεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς, ὅτι κακῶς ἔχουσιν, ὅτι τὰ πλοῖα μένουσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔρημα ἀνδρῶν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν οὗτοι εὕρισκονται νὰ προμηθεύωνται μακρόθεν τὰ ἐπιτήδεια, καὶ ὅτι δεόν νὰ μεθορ-

μισθῶσιν εἰς Σηστὸν, ὅπου ὄντες, θέλουσιν εἶναι ἐπίσης ἀσφαλεῖς, ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν Λαμψάκῳ, καὶ δύνανται νὰ νυμφαγῇσιν ὅταν βούλωνται. Οἱ στρατηγοὶ τὸν ἀπήντησαν νὰ ὑπάγῃ ἀπ' ὅπου ἦλθε, διότι αὐτοὶ νῦν στρατηγοῦσι καὶ ὄχι ἐκεῖνος· καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προκαλῶσι καθ' ἑκάστην τὸν Λύσανδρον, ἔπειτα δὲ, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν εἰς Αἰγὸς ποταμοὺς, νὰ βλέπωσιν ἀδιαφύκως τὰ πληρώματα αὐτῶν ἀνὰ τὴν παραλίαν τῇδε κίκεῖσε διασκεδαζόμενα. Τελευταῖον τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ Λύσανδρος, ὅστις καὶ προηγουμένως ἔπεμπε κατόπιν τῶν ὑποχωρούντων Ἀθηναίων ταχεῖς τινὰς ναῦς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γινομένων, διέταξεν ἤδη τὰς ναῦς ταύτας, ἅμα ἰδῶσι τοὺς Ἀθηναίους ἀποβάντας, νὰ δηλώσωσι τὸ γεγονός, αἶρουσαι ἀσπίδα λαμπράν. Ἰδὼν δὲ τὸ σημεῖον, ἐξώρμησεν ἀμέσως ἀπὸ Λαμψάκου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἄττικῶν τριήρων εὗρεν ἄλλας μὲν κενὰς, ἄλλας δὲ ἐχούσας μίαν μόνον ἢ τὸ πολὺ δύο ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν αὐτῶν ὅθεν ἐγένετο ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως κύριος 170 τριήρων καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ διεσκεδασμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος, ἐκ δώδεκα τριήρων συγκεκλιμένη, ἐπέτυχεν νὰ διαφύγῃ εἰς Σκλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀπαγαγὼν εἰς Λαμψάκον τὰς τε ἐπιλοίπους ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τᾶλλα πάντα, ἀπέσφαξεν ἀμέσως ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι, συμποσούμενους δὲ εἰς 3 ἢ 4 χιλιάδας, ἀποδείξας καὶ κατὰ τοῦτο ὅπόσον διέφερε τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ Καλλικρατίδου.

Διὰ τὴν ὀλοσχερῇ ταύτην καταστροφὴν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων, ἡ πόλις αὐτῶν ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ· ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν ἔτι σωζομένων τοῦ ἄττικοῦ κράτους μερῶν, ἰδίως ἵνα ἀναγκάσῃ πλείστους ὅσους ἀνθρώπους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταστήσῃ οὕτω εὐχερἑστεραν τὴν ἄλωσιν αὐτῆς, δι' ἑλλειψιν τροφῶν· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς συνηκολογούσας φρουρὰς ἐπέτρεπε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ ἀλλαχῶ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐγκατέστησε φρουράν καὶ ἀρμοστήν, τὸν Λακεδαιμόνιον Σθενίλαον. Ἐπειτα δὲ ἐπέλθων εἰς Λέσβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ἔδρυσεν ἅπανταχού ὀλιγαρχίας, αἵτινες συγκεκλιμένοι ἐκ δέκα τῶν θρασυτάτων καὶ κακοηθεστάτων αὐτοῦ ὁπαδῶν καὶ ὀνομαζόμεναι δεκαρχίαι ἢ δεκαδάρχειαι, ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ Λακεδαι-

μονίου ἄρμωστοῦ. Ὁ Ἐτεόνικος ἐξαπεσταλὴ εἰς τὰς ἐτι ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτημέναις θρακικαῖς πόλεις, ἵνα πρᾶξῃ ἐκεῖ τὰ αὐτά· πολλαχοῦ δὲ οἱ ἀττικίζοντες ἢ ἐσφάζοντο ἢ ἐφυγαδεύοντο καὶ οὐδαμοῦ σπουδαίως ἀντέστησαν εἰς τοὺς νέους κυριάρχας, παρεκτός τῆς Σαμου, ἧς τούτου ἕνεκα ἀνέβηκεν ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δούλωσιν. Ἐξαίρεσει λοιπὸν ταύτης μόνης τῆς νήσου, ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἀθηναίων κράτος, τὸ ἄλλοτε τοσοῦτον μέγα καὶ λαμπρόν, εἶχεν ἤδη καταπέσει· εἰς ἔδαφος, ὅτε, κατὰ νοέμβριον τοῦ 405, ὁ Λύσανδρος προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ διακοσίων τριήρων, καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἀγιδος καὶ Πausανίου, οἵτινες ἤγον ἅπασιν τὴν πεζικὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας δύναμιν. Ἡ πανταχόθεν οὕτως ἀποκλεισθεῖσα πόλις οὐδεμίαν ἠλπιζεν ἔξωθεν οὔτε πολεμικὴν ἐπικουρίαν, οὔτε τροφῶν ἀποστολήν· καὶ ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερηύξησαν, διότι ὁ Λύσανδρος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς κληρούχους καὶ ὅλους τοὺς ἀττικιστάς ὅσους εὗρεν εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις· ὥστε πᾶσα ἀναβολὴ τῆς παραδόσεως ἐφάνετο ἀδύνατος.

Οὐδὲν ἥττον οἱ Ἀθηναῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανοὺς μῆνας, ἀναδείξαντες κατὰ τὴν φοβεράν ταύτην περίστασιν καρτερίαν ἀξίαν τοῦ παλαι ποτὲ μεγαλείου καὶ τῶν παρελθόντων εὐτυχημάτων. Ναὶ μὲν ἀφοῦ ἤρχισαν ἤδη πολῖταί τινες ν' ἀποθνήσκωσιν ἐκ πείνης, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις περὶ διαλλαγῆς, ἀλλὰ προτάσεις ἐντίμους, « βουλόμενοι· ξύμμαχοι εἶναι Λακεδαιμονίοις, ἔχοντες τὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ. » Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως ἀπέρριψαν τοὺς ὅρους τούτους, ἀπαιτήσαντες πρὸ παντὸς τὴν κατάλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοὶ τὰ πάνδεινα πάσχοντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ λιμὸς ἠῤῥξανε, καὶ ἔπειτα πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπόθουν τὸν θρίαμβον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐλπίζοντες νὰ ἄρξωσι δι' αὐτῶν. Ὅθεν εἰς τούτων, ὁ Θηραμένης, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἵνα, ὡς ἔλεγε, πληροπορηθῇ τί κυρίως ζητοῦσιν οἱ Σπαρτιᾶται, ἀληθῶς δὲ ἵνα παρατείνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ἄνευ ὄρου. Καὶ δεξαμένης τῆς ἀμνηχνούσης πόλεως τὴν πρότασιν, ἀπῆλθεν ὁ Θηραμένης πρὸς τὸν Λύσανδρον, διέτριψε παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας, καὶ εἶπεν ἐπανελθὼν, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀφοῦ ἐκράτησεν αὐτὸν τοσοῦτον χρόνον, ἀπεφῆ-

νατο ὅτι ἡ διαπραγματεύσις πρέπει νὰ γίνη μετὰ τῶν ἐφόρων. Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τὰ ἀφόρητα δεινὰ τῆς πόλεως, ἡ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνώμη ὑπερίχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ὅλοι οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀντιστάσεως κατεδιώκοντο καὶ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθανατώθη καὶ ὁ Κλεοφῶν, ὅστις καὶ τοι ῥητορεύων, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδοθῶσιν, οὐδὲν ἐξεπλήρου τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ἡ πρότασις λοιπὸν τοῦ Θηραμένους ἐγένετο προθύμως δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη πρεσβεία, ἣτις, ἔχουσα προϊστάμενον αὐτὸν ἐκείνον τὸν προδότην καὶ πᾶσαν πληρεξουσιότητα, ἀπῆλθεν εἰς Σπάρτην. Ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου τῶν Πελοποννησίων, οὐκ ὀλίγοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδίως οἱ Κορίθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἀπήτουν νὰ μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμὶς συνθήκη εἰς τὸν μισητὸν ἐκείνον πολέμιον· ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Ἀθηναίων νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱ δὲ κάτοικοι νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς δοῦλοι. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὁμῶς « οὐκ ἔφασαν πύλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδεῖν μέγα ἀγαθὸν ἔργασμένην ἐν τοῖς μερίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι. » Καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέξατο τὴν γνώμην ταύτην, συμφωολογήθη τελευταῖο συνθήκη, ἣτις, εἰ καὶ βαρυτάτη, ἐν τῷ ᾧμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν παντάπασιν ἀπηλπισμένων Ἀθηναίων. Ἡ πόλις παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου μηνὸς τοῦ 404, ἡτοι 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐπεχειρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἔσροdon δι' ἧς ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσι τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσωσι τὰς ναῦς, πλὴν δώδεκα, ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς φυγὰδας, νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ ἔπωνται αὐτοῖς κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὅπουδ' ἂν οὗτοι καὶ ἂν πολεμῶσι· τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, κατελύθη τὸ πατριον πολιτεῦμα καὶ κατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν τριάκοντα. Τὰ τείχη κατεσκάφησαν πανηγυρικῶς, ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐλὸν· ἰδίως οἱ σύμμαχοι πολλὴν πρὸς τοῦτο ἔδειξαν προθυμίαν « νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας. » Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀπὸ ἐπεμελήθη ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἐκτίλεσιν τῶν ἀπορραχισθέντων, ἀπῆλθεν εἰς Σάμον, τὴν ὑποίαν καθυπέταξεν ὡς αὐτὸς ἐν τῷ ὀλίγῳ.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος αὗτος· ἦτο ἄρα γε δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ; Ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστήριζον

τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οἷαν πολλάκις προεξηγήσαμεν αὐτὴν (σελ. 535, 540, 545), εἶναι τῶντι πιθανὸν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἤθελε συμβῆ, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἤθελε λάβει τοσούτω γενικὸν καὶ ὀλέθριον χαρακτῆρα· διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεχείρουν ἐπὶ τέλους αὐτόν, δὲν ἤθελον ἔχει τὸ κυριώτατον ὄπλον δι' οὗ κατέστησαν τὸν πόλεμον ἐθνικόν, καὶ δι' οὗ κυρίως ἐνίκησαν, τοῦτο, ὅτι ἐφαίνοντο μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυριαρχία, ἡ δεσποτεία τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ πόλεμος οὗτος κατήντησεν ἀναπόδραστος, ὥπως ἐθεώρησεν αὐτόν ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ὅ,τι ἔτι μᾶλλον κατέστησεν αὐτόν ἄφευκτον, εἶναι ἡ ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ὅσονδ' ὅποτε πλημμελὲς καὶ ἂν ἦτο ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἴσως δὲν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἢ τοῦλάχιστον ἴσως κατέπαυεν ἐγκαίρως, ἐὰν ὁ ὄχλος, ὁ ἐπικρατήσας τότε ἐν Ἀθήναις, δὲν προεκάλει, δὲν ὑπέτρεφε, δὲν ἀνεύωνεν αὐτόν ἀκαταπαύστως. Οἱ συνετοὶ πολῖται, οἵτινες ἄλλοτε ἐκυβέρνην τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅτε ἡ πόλις ἐθριάμβευε κατὰ Περσῶν καὶ ἰδρυσεν τὸ πρῶτον μέγα Ἑλληνικὸν κράτος, ἐὰν ἐξηκολοῦθον ἔτι πλεονοψηφούντες, ἤθελον προτιμήσει βεβαίως ν' ἀνακκλέσωσι τὸ ἄδικον περὶ Μεγαρέων ψήφισμα μᾶλλον ἢ νὰ ἀναλάβωσι τὸν φοβερόν ἐκείνον ἀγῶνα· καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἀνελάμβανον αὐτόν, ἤθελον σπεύσει νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἀτυχήματος τῶν ἀντιπάλων, ἵνα ἀνορθώσωσι τὴν εἰρήνην· ἤθελον ἀποφύγει τὸ ὀλέθριον ἐπὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχείρημα· ἤθελον παραδεχθῇ τὰς εὐλόγους συμβάσεις τὰς προταθείσας μετὰ τὴν περὶ Κυζικὸν νίκην, καὶ ἤθελον ἐνὶ λόγῳ διασώσει ἐν μέρει ἂν ὅχι ὀλόκληρον τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν προεκάλεσε καὶ ἐπὶ 27 ἔτη ἀνερρίπισεν ἀδιακόπως τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὑπῆρξε κυρίως τὸ πλημμελὲς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα· ἐν ἄλλαις λέξεσι τοῦτο, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, δὲν εἶχον γνωρίσει τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὑποίων δύναται νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἐνότης τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ῥυθμισίς· ἐνεκα δὲ τούτου ἐματαιώθη ἡδὴ ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα τῆς συγκροτήσεως μεγάλου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον, οὐχὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης οὗτος ἀγὼν κατέφερεν εἰς τὴν ὕλικήν καὶ τὴν ἡθικὴν τοῦ ἔθνους κατὰστασιν πληγὰς

οὐδέποτε ἔκτοτε θεραπευθείσας. Πολλῶν Ἑλληνίδων πόλεων οἱ κάτοικοι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἐξωντώθησαν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀληθὴς ἐκείνη τοῦ ἔθνους πρωτεύουσα, οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀπέβαλεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ τείχη, καὶ τὰ νεώρια καὶ τὸν στόλον, καὶ τὰ χρηματικὰ ἀποταμιεύματα, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ὑπαιθροῦ χώρας κτήματα. Τὸ δὲ πάντων χερίστον, ἡ μακρὰ τοῦ ὄχλου ἀκολασία προεκάλεσεν ἤδη δεινὴν ἀκολασίαν τῶν ὀλίγων, οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς φρουρὰν σπαρτιατικὴν, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι φοβερώτερα ἀνοσιουργήματα, διὰ δὲ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῆς νίκης καὶ τῆς ἥττης τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐκδικήσεων, ἐπεκράτησεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀστασία καὶ ἀναρχία, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀστασίας καὶ ἀναρχίας ἐκπηγάζουσα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα δεινὰ μαραίνουσα καὶ φθείρουσα τὰς πολιτείας.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα ἔπαθον οἱ νικηθέντες ἰμήπως τῶν νικητῶν ἡ τύχη ἀπέβη καλῆτέρα; Αἱ πόλεις ὅσαι, πιστεύσασαι εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Σπάρτης καὶ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὑπέκυψαν εἰς τυραννίαν πολὺ τῆς προηγούμενης βαρυντέραν. Αἱ Συράκουσαι εἰς τοσαύτην περιῆλθον ἔκλυσιν, ὥστε ἀφ' ἐνὸς εἶδον ἀπὸ τοῦ 410 ἕως τοῦ 405 τοὺς Καρχηδόνιους ἐπανειλημμένως ἐμβαλόντας εἰς Σικελίαν καὶ λεηλατήσαντας τὴν Ἰμέραν, τὴν Σελινοῦντα, τὸν Ἀκράγαντα, τὴν Γέλαν καὶ τὴν Καμάριναν, ἀφ' ἐτέρου παρέδωκαν τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυράννου Διονυσίου. Οἱ δ' ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφοῦ τοσαύτας κατέβαλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος θυσίας, οὐδὲν ἐπὶ τέλος ἐπορίσαντο ἐξ αὐτῶν πλεονέκτημα, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ ἰδωσιν ἀσφαλισθεῖσαν τὴν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὑπὲρ ἧς ἐπολέμησαν. Μόνη ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καὶ ἡγεμὼν ἤδη ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀνηγορεύθη ἄλλῃ καὶ αὕτη ἐπιφάνειαν μόνον ἰσχύος προσέλαβε καὶ βραχυχρόνιον μόνον ἐκτίσαστο ἡγεμονίαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

Ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Σάμου κατέλυσεν ὀλοσχερῶς τὸν πόλεμον, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Σπάρτην, συνεπαγόμενος ἀπάσας τὰς τριήρεις ὅσας εὔρεν ἔτι ἐν Πειραιεῖ, πλὴν τῶν 12 τὰς ὁποίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατέλιπε, ἅπαντα τὰ ἀκρωτήρια τῶν νεῶν τὰ ὅποια ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ ἀλλαχοῦ ἐκυρίευσεν, καὶ ἀργυρίου τετρακόσια καὶ ἐβδομήκοντα τάλαντα, ὅσα ὑπελείποντο ἐκ τῶν θησαυρῶν τῶν δοθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κύρου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Οὐδέποτε Ἕλληνας ἀνὴρ, οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτόν, ἠξιώθη τοσούτῳ λαμπρᾶς ἐν τῇ πατρίδι δεξιώσεως καὶ τηλικούτων παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης τιμῶν. Διότι οὐ μόνον χρυσοῦς στεφάνους ἐψήφισαν αὐτῷ αἱ πόλεις, ἀλλὰ καὶ βωμοὺς ἱδρυσαν, καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐποίησαν. Ἰδίως δὲ οἱ μὲν Ἐφέσιοι ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς θεᾶς αὐτῶν Ἀρτέμιδος, οἱ δὲ Σάμιοι οὐ μόνον ἀνδριάντα ἤγειραν αὐτῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἡραῖα, τὴν κυριωτάτην αὐτῶν πανήγυριν, Λυσάνδρεια μετωνόμασαν· πλεῖστοι δὲ σύγχρονοι ποιηταί, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Χοιρίλος, ὁ Νικήρατος, ὁ Ἀντίμαχος, ἐξύμνησαν τὸ κλέος αὐτοῦ, πολυτελῶς παρ' αὐτοῦ βραβευθέντες.

Ἄλλ' ἐὰν οὐδεὶς ἄλλος Ἕλληνας ἴσχυσε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν ἔτει 404, οὐδεμία ὁμοίως πόλις ἐλληνικὴ ἐκτήσατο τηλικούτον ἐν Ἑλλάδι ἀξίωμα ὅσον ἡ Σπάρτη τότε διὰ τῶν τοῦ Λυσάνδρου κατορθωμάτων. Αἱ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπαγγελίαι, δι' ὧν ἤρχισεν τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐκ διαλειμμάτων ἐπαναλαμβάνομενας διὰ τοῦ Βρασίδου, διὰ τοῦ Καλλικρατίδου καὶ τὰς ὁποίας οἱ σύμμαχοι, ὅτε κατέστρεφον τὰ

μακρὰ τῶν Ἀθηνῶν τείχη καὶ τὰ νεώρια, ἐνόμιζον ἔτι ὡς βεβαίως καὶ ἀσφαλεῖς, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι διελύθησαν ὡς ὄνειρον, ἡ δὲ Σπάρτη ἀνέλαβεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἡγεμονίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀρχὴν πολὺ μεγαλητέραν τῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ συγχρόνως πολὺ βαρυτέραν, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ μάλιστα ἐπονείδιστον. Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκάσασα τοὺς βαρβάρους ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν οὐ μόνον τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ ὧν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλληνίδων πόλεων. Ἡ δ' ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπροοιμίασε διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Τισσαφέρην συνθηκῶν, ὧν σχεδὸν τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, τῆς Αἰολίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐλληνίδων πόλεων· οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν διετήρησαν ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τὴν ἐπίκαιρον τῆς Ἀβύδου θέσιν. Καὶ αἱ οὕτω κολοβωθεῖσαι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας, ἦτοι αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι τοῦ Αἰγαίου, ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀλιγαρχικὰς δεκαρχίας (ἐξαίρεσει τῶν Ἀθηνῶν ὅπου τριάκοντα ἰδρύθησαν τύραννοι), τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην πόλιν συνεκρότησεν ὁ Λύσανδρος ἐκ τῶν ἀγριωτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν· εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τούτων διωρίσθη πρὸς τούτοις Λακεδαιμόνιος διοικητής, καλούμενος ἄρμοστής· εἰς πολλὰς ἐγκατεστάθη φρουρὰ λακωνική· καὶ πᾶσαι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Σπάρτην φόρον πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ἄλλοτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους στελλομένου, συμποσθέντα ἀμέσως εἰς τάλαντα 1000 κατ' ἔτος. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν ταύτην ἡγεμονίαν ἦν διὰ τοῦ πολέμου προσέλαβεν ἡ Σπάρτη, προσθέσωμεν τὴν ἡπειρωτικὴν ἡγεμονίαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν, ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἀνέπτυξε καὶ ἡσφάλισε, θέλομεν ἐννοῇσαι ὅποσον τὸ ἤδη ἰδρυθὲν σπαρτιατικὸν κράτος ἀπέβη εὐρύτερον τοῦ ἀττικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν πόλεων ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἣν ἐξήσκει εἰς ἀπάσας τὰς νήσους καὶ παραλίας, ὅσαι ἄλλοτε ἀπετέλουν τὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐνταῦθα, κατὰ τὴν ἐπανειλημμένην τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν, οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστος Λακεδαιμόνιος κατ' ἰδίαν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ὅ,τι ἤθελε, πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις ἐπειθοντο εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἐπέταττε Λακεδαιμόνιος ἀνὴρ. Εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς πόλεις ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἔσωζε μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα· αἱ πόλεις αὗται οὔτε φόρον ἐτέλουν, οὔτε ἄρμοστὰς ἢ φρουροὺς

ἐδέχοντο, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, καὶ κυρίως δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι εἰμὴ νὰ στρατεύωσιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ὡσάκις ἡ κοινὴ τῶν συμμάχων σύνοδος ἤθελεν ἀποφασίσαι τοιοῦτό τι. Ἄλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον συνήθως τὴν πλειονοψήφίαν ἐν τῇ κοινῇ συνόδῳ· καὶ πλὴν τούτου, διὰ τὴν μακρὰν, ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνῆσκησιν τῆς στρατηγίας, καὶ τὸν κυριαρχικὸν τοῦ Λυσάνδρου χαρακτῆρα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡπειρωτικούς συμμάχους πολὺ μᾶλλον ἀποτόμως ἢ ἄλλοτε, ἐκδίδοντες αὐτογνωμόνως ψήφισματα, ὧν ἀπῆλθον τὴν ἐκτέλεσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· ἀποδείξεις τὸ ψήφισμα δι' οὗ μετ' ὀλίγον ἀπεφάνησαντο «τοὺς Ἀθηναίων φυγάδας ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμους τοῖς τριάκοντα εἶναι, τὸν δὲ κωλύσαντα, πέντε ταλάντοις ἔνοχον εἶναι.» Ὡς τε, ἐν γένει εἶπεῖν, ἡ Σπάρτη, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπέβαλε τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη ἐκπληρώσασα τὸ ὄνειρον τὸ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἡμῶν πολλάκις ἐπιδιωχθὲν τῆς συγκροτήσεως ἐνὸς μένου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἦτο ὄνειρον τῇ ἀληθείᾳ τὸ κατασκευάσμα ἐκεῖνο· ἡ δὲ πολυκροτος αὐτῇ ἡγεμονίᾳ οὔτε δεκαετίαν ὅλην διήρκεσε. Καὶ ἵδιαίτι ἤθελε διαρκέσει, ἐνῷ εἶχεν ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς προηγουμένης ἀττικῆς, καὶ προσέτι ἦτο πολὺ ταύτης ἐπαχθεστέρα· ἐνῷ δηλαδὴ οὐδ' αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἐστηρίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐνταύτῳ ἐνήσκει τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις διὰ πολὺ πλειοτέρας βίας καὶ καταθλίψεως; Ναὶ μὲν ἡ Σπάρτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατέναντι αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως συνέβη εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ, προϊσταμένη ὁμοσπονδίας κραταιᾶς καὶ ἐτοίμῃ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν δεσποζομένων. Ἄλλ' ἡ Σπάρτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ, πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ Ἀθηναίαι, τὰ σπέρματα τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς ἐπιτηδεῖως ὠφελήθησαν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἡπειρωτικῶν αὐτῆς συμμάχων.

Οἱ σύμμαχοι οὗτοι, καὶ ἐξαιρέτως οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἡγανᾶκτησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διότι ἀπαιτήσαντες εὐλόγως μερίδα τῶν διὰ κοινῶν ἀγώνων κτηθέντων λαφύρων, εἶδον τὴν ἀπαιτήσιν αὐτῶν ὑβριστικῶς ἀποκρουσθεῖσαν. Ἀφ' ἐτέρου αὐτὴ τῆς Σπάρτης ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα καὶ κράτος τὸ ὁποῖον προσεκτήσατο κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ Λυσάνδρος. Ἡ ὀλιγαρχία ἐκεῖνη ἦτις ἐφθόνησε τὸν καλὸν ἀγαθὸν Βρασί-

δαν, ἵπῳς ἦτο δυνατόν νὰ ὑποφέρῃ μέχρι τέλους τὸν πολὺ ἰσχυρότερον καὶ πονηρότερον ἄνδρα, ὅστις, καταλύσας τὸν πόλεμον καὶ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα ὅλης σχεδὸν τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος, κατήντησε ν' ἀξιωθῇ ἐν αὐτῇ τιμῶν ὑπερανθρώπων; Ὅθεν ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ προέκυψε μετ' οὐ πολὺ διχόνοια ἥτις ἀφορμὴν μόνον ἐζήτει ἵνα ἐκραγῇ· ἀφορμαὶ δὲ ἦτο φυσικώτατον νὰ δοθῶσι πολλαί, ἐνῷ ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων ἐτυραννοῦντο ἀπηνῶς, ἄλλαι δὲ εἶχον ἐτέρας δυσχερεσκειῶν αἰτίας.

Εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων, ὁ Λύσανδρος παρέδωκε τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν διάκρισιν τριάκοντα ἀνδρῶν. Οἱ τριάκοντα ἰδρύθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ συντάξωσι νέους νόμους καὶ νέον πολίτευμα· ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἀνέλαβον τὴν αὐτογνώμονα κυβερνήσιν τοῦ κράτους, διορίσαντες ὅσας καὶ οἷας ᾗθελον ἀρχὰς καὶ προσέτι βουλὴν, ἥτις ὅμως, συγκειμένη ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν ἐμπαθεστέρων ὀλιγαρχικῶν, ἀπέβη τυρλὸν ὄργανον τῶν νέων κυβερνητῶν· ἐννοεῖται ὅτι πᾶν ἔχνος ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ἡλιαστικῶν δικαστηρίων ἐξέλιπεν. Οἱ τριάκοντα, γενόμενοι οὕτω κύριοι τῆς πόλεως, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἐννοίαν τοῦ τί συνέβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ὅσων τὰ πράγματα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς. Προέβησαν δὲ εἰς τὴν τυραννίαν μετὰ περιέργου τινὸς βαθμολογίας, ἣν κατὰ δυστυχίαν ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας τὰς στάσεις τῶν πολιτειῶν, καὶ εἶδομεν ἀπαράλλάκτως σχεδὸν ἐπαναληφθεῖσαν ἐπὶ τῆς διαβολῆς τρομοκρατίας τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ τριάκοντα ἐπεχείρησαν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς προηγουμένης δημοκρατίας αἰσχρὰν αὐτῶν διαγωγὴν, ἦσαν τῶν ἄλλων ἀξιοὶ καταδίκης· «πρῶτον μὲν, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οὓς πάντες ᾗδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς βαρεῖς ὄντας, συλλαμβάνοντες, ὑπῆγον θανάτου.» Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεφασισαν νὰ θανατώσωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους ἄνδρας τῆς δημοκρατικῆς μερίδος καὶ ἐπειδὴ προέβλεπον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ προκαλέσῃ δεινὴν ἐν τῇ πόλει ἀντίστασιν, ἔστειλαν εἰς Σπάρτην καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Λυσάνδρου φρουράν, ὑπὸ ἄρμοσθην Λακεδαιμόνιον, ὑποσχόμενοι νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης. Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἄρμιστοῦ

χίαν τοῦ ποθομένου· ὁ δὲ φρονῶν ὅτι, ἐπειδὴ εἴμεθα τριάκοντα καὶ ὄχι εἷς, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀρχῆς ἡμῶν ὡς τυραννίδος, εἶναι εὐήθης.» Καὶ ἐξηκολούθησε λοιπὸν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δήμευσις. Τότε ὁ Θηραμένης, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φοβούμενος τὴν αὖξουσιν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ, προέτεινε νὰ κληθῶσι μέτοχοι τῆς ἀρχῆς πάντες οἱ ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς τὴν πολιτείαν· ὁ δὲ Κριτίας τοῦτο μὲν δὲν ἐδέχθη, συνήνεσε δὲ ἀπλῶς νὰ συνταχθῇ κατάλογος 3000 ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τούτους τὰ πολιτικὰ δίκαια· φροντίσας ὅμως συγχρόνως νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ ὁπαδοὺς, καὶ εἰς ἐκείνους πάλιν νὰ δώσῃ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἓν μόνον δικαίωμα, τοῦτο, ὅτι δὲν ἡδύναντο νὰ θανατωθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ψήφου τῆς βουλῆς, ἐνῶ ὅλων τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ μόνης τῆς θελήσεως τῶν τριάκοντα. Ἐν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ παροξυσμῷ, καθ' ὃν δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, μόνον πολῦτιμον δικαίωμα ἐθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, πῶς νὰ σώσῃ τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ. ἢ τοῦλάχιστον πῶς νὰ ἀποτρέψῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν θάνατον.

Συγκροτηθέντος τοῦ καταλόγου τῶν τριεχιλίων, ὁ Κριτίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀφώπλισαν πρὸ πάντων, διὰ τῶν ὁπαδῶν ἐκείνων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων φρουρῶν, ἅπαντας τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους ὀπλίτας· καὶ ἔπειτα θεωρήσαντες ὅτι ἤδη δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι θέλωσι, «πολλοὺς μὲν ἔχθρας ἔνεκα ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ χρημάτων. Ἐδοξε δ' αὐτοῖς ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἓνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι, τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημῆναι.» Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Κριτίας, βλέπων ὅτι ὁ Θηραμένης δὲν ἔπαυεν ἀντιλέγων εἰς τὰ γινόμενα, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ τούτου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης, εἰς ὧν τῶν τριεχιλίων, δὲν ἡδύνατο νὰ καταδικασθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἡ δὲ βουλὴ, ἀκούσασα αὐτὸν ἀπολογούμενον, ἐφάνη εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη, ὁ Κριτίας ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 3000 καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον διὰ τῶν τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης ἀπέθανε γενναίως, καὶ λέγουσιν, ὅτι, ἀφοῦ ἔπαιε τὸ κώνειον, ἔχυσε κατὰ γῆς τὰς τελευταίας αὐτοῦ σταγόνας εἰπὼν, «Κριτίᾱ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ.» ὑποδεικνύων οὕτω τὴν τύχην ἧς ἦτο ἄξιος ὁ βίαιος αὐτοῦ ἀντίπαλος. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ἀξιοκατάκριτος ὑπῆρξεν ἡ ὅλη τοῦ ἀνδρὸς παλίμθουλος καὶ ἰδιοτελὴς πολιτεία· ὅθεν καὶ ἀπεκαλεῖτο «κόθορον.» διότι

Καλλιβίου μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ καταλαβόντος τὴν ἀκρόπολιν, ἐπεχείρησαν ἤδη σφαγὴν τῶν δημοκρατικῶν ἀνηλεῆ, δημεύοντες τὴν περιουσίαν ὅλων ὅσοι διὰ τῆς φυγῆς ἐπετύγγανον νὰ σώσωσι τὴν ζωὴν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι· καὶ πρὸς τούτοις καταδικάζοντες τοὺς τοιοῦτους εἰς ἐξορίαν, ὅτε καὶ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξέδωκαν ἐξορίας ψήφισμα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεῖς δημοκρατικούς, ἀλλὰ ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ φρονήματι, καὶ πλούτῳ, καὶ ἀξιώματι διακεκριμένους ἄνδρας πάσης πολιτικῆς μερίδος, μὴ ἐξαίρουμένων μηδὲ πολλῶν ὀλιγαρχικῶν· διότι κατήντησαν νὰ θανατώσωσι καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικίου Εὐκράτην, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Νικίου Νικήρατον, ὅστις οὐ μόνον τὴν μεγάλην τοῦ πατρὸς περιουσίαν εἶχε κληρονομήσει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγνωσμένην πρὸς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν δυσμένειαν.

Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους φόνους δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὅλοι οἱ τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης, εἰς ὧν τῶν τριάκοντα, ἐνόμιζεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤρκει ἡ καταδικὴ τῶν πονηροτέρων δημοκρατικῶν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐξησφαλίσθη ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὅτι πλειοτέρα αἵματος χύσις ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθὼς ταράττουσα τὰ πνεύματα, αὐξάνουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων, καὶ ἀποξενοῦσα φίλους καὶ οὐδετέρους. Ταῦτα δὲ ἐπρέσβευον καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τριάκοντα, καὶ τῶν νέων βουλευτῶν οἱ μετριοπαθέστεροι. Ἀλλὰ ὅμως ἐφρόνει ὁ βιαιότερος Κριτίας, ὅστις εἰς ὧν ὁμοίως τῶν τριάκοντα, παρέσυρεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, διὰ τοῦ θράσους αὐτοῦ, τοὺς δειλοτέρους τῶν νέων κυβερνητῶν. Ὁ Κριτίας ἀνῆκεν εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γέννη, ἦτο πλουσιώτατος, καὶ εἶχεν ἐξαιρετον παιδείαν καὶ εὐφυΐαν· ἀλλ' οἰστρολατούμενος ὑπὸ ἀχαλινώτου φιλαρχίας, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ φόνος καὶ ληστεία καὶ πᾶν ἄλλο ἀνοσιούργημα εἶναι θεμιτὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὄργανα. Ὅτε ὁ Θηραμένης, βλέπων πολλοὺς θανατούμενους, ὅχι διότι ἐκακοποίησαν κατὰ τι τοὺς καλοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλὰ μόνον διότι ἐτιμήθησαν ποτὲ ὑπὸ τοῦ δήμου, παρετῆρει πρὸς τὸν Κριτίαν, ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο εὐλογον, «ἐπεὶ καὶ ἐγὼ,» προσθέτων «καὶ σὺ πολλὰ δὴ τοῦ ἀρέσκειν ἕνεκα τῇ πόλει καὶ εἵπομεν καὶ ἐπράξαμεν.» ὁ Κριτίας ἀντέλεγε, μετὰ τῆς ἀναιδοῦς εἰλικρινείας ἣν ἔχει πολλάκις ἡ φιλαρχία, «ὅτι ὁ θέλων νὰ ἄρξῃ ὀφείλει νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν πάντα ὅστις εἶναι ἱκανὸς νὰ παρεμβάλῃ κωλύματα εἰς τὴν ἐπιτυ-

σιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύετο ὁσημέραι ἐν Πειραιεῖ, οἱ τε δέκα καὶ οἱ τριάκοντα ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην, ζητοῦντες βοήθειαν· οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐδάνεισαν μὲν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὀλιγαρχικούς ἐκατὸν τάλαντα, ἀπεφάσισαν δὲ συγχρόνως νὰ πολιορκήσωσι τὸν Πειραιᾶ κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Λύσανδρον ὡς ἀρμοστήν μετὰ στρατοῦ, τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λύβιν, ὡς ναύαρχον τοῦ στόλου. Ἐντεῦθεν ἡ καταστροφὴ τῶν ἐν Πειραιεῖ Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀναπόδραστος· τότε ὁμῶς ἀνεφάνη ἀριδὴλως ἡ ἀνεπιτηδειότης τῆς Σπάρτης περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἡγεμονίας. Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Κορίνθιοι εἶχον ἤδη ἀποποιηθῆ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Λύσανδρον ἐπερχόμενον μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατ' οὐδὲν παρεβίβασαν τὰς συνθήκας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ παρήχθη διχόνοια· ἡ ὀλιγαρχία τῆς πόλεως ταύτης, φοβουμένη πρὸ καιροῦ τὴν προαγομένην δύναμιν τοῦ Λυσάνδρου καὶ μὴ θέλουσα νὰ προσλάβῃ οὗτος νέαν τιμὴν καὶ δόξαν διὰ δευτέρως τῶν Ἀθηναίων κατακτήσεως, ἔπεμψε κατόπιν αὐτοῦ καὶ ἓνα τῶν βασιλέων, τὸν Παυσανίαν, μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ δὲ, ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς μερίδος, ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Λύσανδρος, καὶ ἐπήγαγε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης κατὰ σептἐμβριον τοῦ 403. Ἐκχωρησάντων δὲ ἔπειτα τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀνεκτῆθη ἡ Ἐλευσίς καὶ ἐψηφίσθη ἀμνηστία τῆς ὁποίας δὲν ἐξηρέθησαν εἰμὴ οἱ τριάκοντα ἄνδρες καὶ ὅσοι ἐγένοντο τυφλὰ αὐτῶν ὄργανα.

Τοιοιτοτρόπως κατελύθη ἡ διαβόητος ἐκείνη τυραννία. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ τυραννία αὕτη δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃ τοὺς πολιτικούς αὐτῆς ἀντιπάλους, ἀλλὰ ἀνεδείχθη δυσμενεστάτη καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς λογίους, διὰ ῥητῶν διατάξεων ἀπαγορεύσασα πᾶσαν ἀνωτέραν παιδευσιν ἐν Ἀθήναις. Ὁ μόνος κατὰ τοῦτο ἐπίσημος ἄνθρωπος, ὁ διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὅστις, καίτοι μὴ ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πόλεως, καίτοι μὴ παύσας ἀναφανδὸν καταδικάζων τὰς πράξεις τῶν κρατούντων, καίτοι ἀπειληθεὶς ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲν ὁμῶς ἔπαθεν. Ἐξ Ἀρά γε διότι ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου διετέλεσε διδάσκαλος, ἔσωζε συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἄνδρα; Ἐξ Ἀρά γε διότι ἀνεβλήθη ἀπλῶς ἡ τιμωρία του; Βέβαιον εἶναι

τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὑποδήματος, φορούμενον ὑπὸ γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν, καὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας ἀρμόζον, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξεικονίζει ἀποχρώντως τὸν ἄστατον καὶ κατὰ τὰς πνοὰς τοῦ ἀνέμου ἐκάστοτε στρεφόμενον ἄνθρωπον.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τυραννία τῶν τριάκοντα ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου 404, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔπесον ἐν Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς μεταγενεστέρους ῥήτορας, θύματα αὐτῆς περὶ τὰ 1500. Ἀλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐπισωρεύωνται εἰς τὸν ὀρίζοντα νέφη τινὰ, τὰ ὅποια ἐκραγέντα μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐσχάτης ταύτης συμφορᾶς. Εἶδομεν ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἶχον σώσει τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τῆς φυγῆς. Οἱ φυγάδες οὗτοι, ὧν ἐπισημότετος ἦτο ὁ πολλὰκις ἤδη παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς Θρασύβουλος, εὗρον ἄτυλον καὶ εἰς Θήβας καὶ εἰς Μέγαρα· διότι αἱ πόλεις αὗται, δυσχερεστεθεῖσαι διὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἄδικον καὶ τυραννικὴν πολιτείαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς Σπάρτης, παρήκουσαν εἰς τὸ ψήφισμα κατὰ τὸ ὅποιον οἱ φυγάδες ἔπρεπε νὰ παραδίδωνται ἀμέσως εἰς τοὺς τριάκοντα, ὁ δὲ κωλύσας ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς πέντε ταλάντων. Ὁ Θρασύβουλος λοιπὸν καὶ οἱ περὶ αὐτὸν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς προστασίας ἧς ἔτυχον εἰς τὰς γείτονας ἐκείνας πόλεις καὶ μάλιστα ἐν Θήβαις, καταλαμβάνουσιν αἰφνης τὴν Φυλὴν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰμῇ ἐβδομήκοντα, οἱ τύραννοι, ὀλιγωρήσαντες τὸ πρῶτον, δὲν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς δραστηρίως. Ὅθεν ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύεται, τρέπει τὸν ὕστερον σταλέντα στρατὸν καὶ γίνεται μετ' οὐ πολὺ κύριος τοῦ Πειραιῶς. Τότε συγκροτηθείσης μάχης μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, πίπτει ὁ Κριτίας, καὶ οἱ τριάκοντα ἀποβάλλουσιν ἤδη ἅπαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Τῇ ὑστεραίᾳ ἦλθον ταπεινοὶ καὶ ἔρημοι εἰς τὸ συνέδριον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ οἱ τριεχίλιοι ἦσαν διηρημένοι πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ μετασχόντες τῶν γενομένων ἀδικημάτων, ἐπεθύμουν τὴν ἐξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν τῶν φυγάδων ἀνάσθησιν, καὶ ἐπὶ τέλους, περὶ μέσου τινὸς ὄρου συμφωνήσαντες, ἔπαυσαν μὲν τοὺς τριάκοντα, ἀπελθόντας εἰς Ἐλευσίνα. δώρισαν δὲ ἀντ' αὐτῶν δέκα ἄλλους, ἕνα ἄφ' ἐκάστης φυλῆς. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔαρι τοῦ 403. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δέκα ἐξηκολούθησαν αἱ πρὸς τοὺς ἐν Πειραιεῖ ἐχθροπραξίαι· δὲν ἔπαυσαν δὲ οὐδ' οἱ ἐν Ἐλευσίνι τριάκοντα ἐλπίζοντες τὴν ἀνάκτη-

ὅτι διεσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῷ διέφυγε τὸν κίνδυνον ἐπὶ τῶν τριάκοντα, ἐθανατώθη ὑπὸ τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας.

Ὁ Σωκράτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρακτικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐγεννήθη ἐν ἔτει 469. Δὲν ἡσχολήθη δὲ, ὡς οἱ προκείμενοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περὶ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· ἐξεναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν περὶ τοῦτο εὑρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων. Ὅθεν δὲν ἔπαυεν, ὡς λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ εἰς τῶν χρηστοτέρων μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐξετάζων τί ἐστὶν εὐσεβής, τί ἀσεβής· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τίς ὁ τῷ πολίτῃ προσήκων χαρακτήρ· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τίς ὁ πρὸς ἐξάσκησιν τοιαύτης ἀρχῆς ἀπαιτούμενος χαρακτήρ, καὶ ἄλλα παρόμοια ζητήματα. Περιήρχετο δὲ, διὰ τῆς θαυμαστῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ τέχνης, εἰς τὰ σωφρονέστατα καὶ χρηστότατα περὶ πάντα ταῦτα συμπεράσματα, καὶ διετέλεσε, δι' ἅπαντος τοῦ βίου, τηρῶν ἀπαρσαλεύτως τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἔθετο, ἀναδειχθεὶς ἐγκρατέστατος, ὑπηρετήσας πολλάκις ὡς ὀπλίτης γενναίως, κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινοῦσαις στρατηγῶν, καὶ κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως. Τί λοιπὸν ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας; Κατηγορήθη ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντός ἄλλου τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεοὺς· καὶ εἶναι ἀληθές ὅτι ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς, ἣν ἐκάλει δαιμόνιον αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ θεία αὕτη φωνή, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἢ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἔμπνευσις, δὲν ἠδύνατο σπουδαίως νὰ υποληφθῇ ὡς καινὴ τις θεότης. Κατηγορήθη ὅτι φθείρει τοὺς νέους, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀνεφέροντο οἱ δύο κακοτροπώτεροι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας· ἀλλ' οὐδεὶς ποτε διδάσκαλος κατεδικάσθη διότι δὲν ἀνέδειξε χρηστοὺς καὶ ἐναρέτους ἅπαντας τοὺς μαθητάς. Ὁ φθόνος τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες ἐκολάκευον, ἀντὶ νὰ πολεμῶσιν ὡς ὁ Σωκράτης, τὰ πάθη τῶν ἀκρατῶν· ἡ κοινὴ πεποιθήσις ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φίλος τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, συνετέλεσαν βε-

θαίως εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ κυριωτάτη αὐτῆς αἰτία ὑπῆρξεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν τοῦ Σωκράτους σύστημα, καὶ τοι περιοριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τελους νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τῶν ἀκρωμένων εἰς τὰ ὑψηλότατα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός ζητήματα, καὶ νὰ μὴ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος. Τὸ δὲ δυστύχημα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, καὶ ἰδίως τῶν προσπατόρων ἡμῶν, ἦτο, ὅτι τὸ θρησκεῦμα αὐτῶν ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης φιλοσοφικῆς καὶ ἀπλῶς ἠθικῆς ζητήσεως, ὥστε εὐρίσκοντο μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐπίσης ὀλεθρίων σκοπέλων· ἢ ν' ἀφήσωσι τὴν φιλοσοφίαν νὰ καταστρέψῃ τὸ θρησκεῦμα, ἢ, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ θρησκευματος, νὰ περιορίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀδιακώλυτον φιλοσοφικὴν ἐρευναν. Ἐκ τούτου βλέπομεν τὴν εὐφυεστέραν καὶ τὴν μᾶλλον φιλελεύθερον τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπανειλημμένως καταδιώξασαν, λόγῳ θρησκευτικῷ, τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν φιλοσόφων· καὶ ἐκ τούτου ἰδίως ἐπῆλθεν ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτους. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐγένετο ἐν ἔτει 399· ὁ γέρον φιλόσοφος ἀπέθανε γενναίως καὶ ἀτάραχος, μηδεμίαν ἀπαρνηθεὶς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θεωρηθεὶς εὐλόγως ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων ὡς εἰς τῶν μεγίστων τῆς ἀληθείας μαρτύρων· διότι ἐπὶ τέλους ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος, ἄνευ δὲ τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων αὐτοῦ τε καὶ τινων τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τὰ πνεύματα δὲν ἤθελον παρασκευασθῇ εἰς τὴν κατάληψιν καὶ παραδοχὴν τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια μετὰ τινος ἐκατονταετηρίδας ἠὲ δόκησε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ οὕτως ἠδύναντο νὰ σκέπτονται οἱ μεταγενέστεροι, ὅχι ὁμῶς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοιοῦτο μέλλον τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὥφειλον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὡς τε ἡ ἱστορία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατακρίνῃ αὐτοὺς ἀπολύτως διὰ τὴν αὐστηρότητα μεθ' ἧς ἐπολέμησαν πᾶσαν, ἔστω καὶ πλαγίαν, κατὰ τοῦ θρησκευματος αὐτῶν προεβολήν. Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

Δεκαοκτὼ λοιπὸν μῆνες μόλις εἶχον παρέλθει (ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου 404 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 403) ἀφ' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπέβαλε θριαμβικῶς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἔπαθε δύο δεινὰ τραύματα· οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀρχαίων συμμάχων, εἶχον ἀποποιηθῇ νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὸν Λύ-

ἀρχῆς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς νίκης, μὴ ὦν ἀσφαλὴς ἐν τῇ θρηκτικῇ χειρσονήσῳ, εἶχε καταφύγει εἰς Φρυγίαν, παρὰ τῷ Φαρναβάζῳ, καὶ, ἐκεῖθεν παρατηρῶν ἐκ τοῦ σύγγγυς τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας ἄριστα τί βουλευέται ὁ Κύρος, διακοίνωσε τὰς ὑπονοίας του εἰς τὸν Φαρναβάζον καὶ ἠθέλησε μάλιστα νὰ μεταβῇ εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ Ἀρταξέρξῃ ἵνα ἀναμιχθῇ πάλιν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ Σπάρτη, πληροφορηθεῖσα τοὺς νέους αὐτοῦ σκοποὺς, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Φαρναβάζου τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, ὁ δὲ, καί τοι διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλοξενίας πρὸς τοῦτον συνδεόμενος, ἀλλὰ φοβηθεὶς νὰ παρακούσῃ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, παντοδυνάμους τότε ὄντας, ἔπεμψε δολοφόνους οἵτινες, περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐφόνευσαν αὐτόν· ὥστε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἐπαξίως τῆς ζωῆς ἣν ἔζησε, διότι τοσαύτας πράξεις ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ προδοσίας, κατέλυσε τὸν βίον διὰ προδοσίας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προστάτου. Ὁ Κύρος ἐν τούτοις συνεπλήρωσε τὰς προπαρασκευάς. Ἰδίως προσελθὼν εἰς αὐτὸν Κλέαρχος, ὁ ἀρμοστής τοῦ Βυζαντίου, συνέδραμε περὶ τὴν ὅσον οἶόν τε ἄδηλον συλλογὴν τοῦ στρατοῦ, οὔσαν εὐχερεστάτην, διότι ἡ μὲν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης ἀφῆκεν ἀργούς πολλοὺς φιλοκινδύνους ἀνδρας, ὁ δὲ Κύρος ἠνύπορει χρημάτων, αἱ δὲ πολλαὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων ἀνωμαλῖαι παρεῖχον εὐλογοφανεῖς αἰτίαι τοῦ ἀθροίζειν πανταχοῦ στρατεύματα. Ὅθεν προφασίζόμενος ὅτι στρατεύει ἐπὶ τοὺς Πεισιδάς πειρατὰς, συνέλεξεν ἅπαντα ταῦτα τὰ στρατεύματα εἰς Σάρδεις, καὶ, ὀρμήσας ἐκεῖθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 401, προήλασεν εἰς Ἰκόνιον, εἰς Ταρσὸν καὶ εἰς Ἰσπὸν, ὅπου εὗρε τὸν ναύαρχον Πυθαγόραν σταλέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἀπεφάσισαν τῷόντι νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κύρου, ἐλπίζοντες, ὅτι ἂν ὑπερισχύσῃ θέλει περιποιήσῃ εἰς αὐτοὺς ὠφελήματα ἔτι πλείονα τῶν προτέρων. Ὁ ἐλληνικὸς οὗτος στόλος καὶ ἕτερος αἰγυπτιακός, ὡσαύτως εἰς βοήθειαν τοῦ Κύρου ἐλθὼν, παρεμπόδισαν, ὁ μὲν τὸν σατράπην τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ τὸν τῆς Συρίας σατράπην ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν, 700 δὲ Λακεδαιμόνιοι ὀπλῖται ὑπὸ τὸν Χειρίσοφον προσετίθησαν εἰς τὸν πεζικὸν στρατὸν τοῦ Κύρου, ὅστις ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Εὐφράτου, διέβη εἰς τὴν ἀριστερὰν τούτου ὄχθην καὶ ἦλθεν εἰς πεδῖον καλούμενον Κούναξα, ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Ἀρταξέρξης. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μαθὼν ἐγκαίρως τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, εἶχε

σάνδρον, ἡ δὲ μεγίστη τῶν προσκτηθεισῶν νέων πόλεων, ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, ἀπηλλάγη, ἕνεκα τῶν διχονοιῶν τῆς Σπάρτης αὐτῆς, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὅποτον ὁ Λύσανδρος εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ τῶν Ἀθηναίων ὑποταγή. Ναὶ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δημοκρατίας αἱ Ἀθηναῖαι δὲν ἔπαυσαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπέβη ἤδη ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Λακεδαιμονίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μετὰ τῆς παραχθείσης ἐνταῦθα νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ὑπέστη καὶ τρίτον τραῦμα, ἔτι καιριώτερον. Εἵπομεν ὅτι ἐν τῶν οὐσιωδестέρων αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἦτο ὅτι δὲν εἶχε κατέναντι αὐτῆς ἀντίπαλον ἐπιτήδειον νὰ συμπυκνώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς δυσηρεστημένους. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσεις, οἱ δὲ Πέρσαι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν αὐξάνουσαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων κυριαρχίας, ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὴν κατὰ τὴν αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 404 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος Β'. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρύσατις, γυνὴ τὰ μάλιστα ἐπιτηδεῖα καὶ ῥαδιοῦργος, ἠγάπα οὐχὶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ἀρταξέρξην, ἀλλὰ τὸν νεώτερον Κύρον, ὃν εἶδομεν διορισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡγεμόνα τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίων, καὶ διὰ τῆς πιστῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, σύμμαχίας, συντελέσαντα οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ὀριστικὸν αὐτῶν θρίαμβον. Εἰς τοῦτον τὸν Κύρον ἠθέλην ἡ Παρύσατις νὰ μεταβιβάσῃ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ὁ Δαρεῖος Β' ἀπέθανε πρὶν ἢ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον, ὥστε κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀρταξέρξης Β' ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ Κύρος δὲν παρήτησε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐνίοτε παρὰ ταῖς Πέρσαις ἰσχυράς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἰδίως εἶχε στηριχθῇ καὶ ὁ Ξέρξης ἄλλοτε, ὅτι ὁ γεννηθεὶς βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς προτιμᾶται τοῦ προηγουμένως γεννηθέντος. Ἐπειτα εἶχε βοηθὸν τὴν μητέρα Παρύσατιν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἤλπιζεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συμμάχων, τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ ἀσφαλέστερον, δὲν ἀπεκάλυψε τὰς ἀξιώσεις εἰμὴ ἀφοῦ συνεκρότησεν ἐν τῇ σατραπείᾳ αὐτοῦ ἀποχρῶσαν δύναμιν. Ἀλλὰ τὰ βουλευόμενα αὐτοῦ δὲν διέφυγον ἐξ

παρασκευάσει στρατὸν, ὅστις, ἔαν δὲν ἔχωσιν ὑπερβολὴν τινα τὰ λεγόμενα, ὑπερέβαινε τὰς ἑκατὸν μυριάδας ἀνδρῶν. Ὁ Κύρος δὲν εἶχεν ἄντιτάξῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο πλῆθος εἰμὴ 10,400 ὀπλίτας καὶ 2500 πελταστας, ἐν ὅλοις 12,900 Ἕλληνας παντοδαπούς, Λάκωνας, Ἀρκάδας, Ἀθηναίους, Θησσαλοὺς καὶ ἄλλους, Ἀσιανούς δὲ 100,000 καὶ συγκροτηθείσης, κατὰ σептέμβριον τοῦ 401, περὶ Κούναζα μάχης, ἔπαισε μὲν ὁ Κύρος, ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν τὰ Ἀσιανὰ αὐτοῦ στρατεύματα. Μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἐν ᾗ ἐτάχθησαν θέσει· καὶ ἔπειτα, ἀποκρούσαντες τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὀπλῶν ἀπαίτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συντεταγμένοι ὅπως εἶχον καὶ σώζοντες τὰ ὄπλα καὶ τὴν τιμὴν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀείμνηστος ἀσκήσις τῶν μυρίων, τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ στρατηγὴσας αὐτῆς Ξενοφῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «Κύρου ἀνάβασις.»

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ἐπανῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν ἠκολούθησαν ἀναβαίνοντες μετὰ τοῦ Κύρου, ἀλλ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Μηδίας, τῆς Ἀρμενίας, πρὸς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἵνα ἐκείθεν μεταβῶσιν εἰς τὴν Θράκην. Οἱ Πέρσαι, μὴ τολμώντες νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, προσεποιήθησαν κατ' ἀρχάς, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφὴν των, μέχρις οὗ προσελκύσαντες δι' ἀπάτης τὸν τε Κλέαρχον καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, συνέλαβον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσαν. Ἦλπισαν δὲ ὅτι ὁ στρατὸς, στερηθεὶς τοιουτοτρόπως τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ἤθελεν ἀπελπισθῆ καὶ παραδῶσει τὰ ὄπλα ἢ τοῦλάχιστον διαλυθῆ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἐκ τίνων εὐγενῶν στοιχείων συνέκειντο συνήθως τὰ ἑλληνικὰ τάγματα καὶ ὑπὸ τίνος θαυμαστῆς πειθαρχίας διείποντο. Οἱ μύριοι, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐκπλαγέντες, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνελθόντες, ἐξελέξαντο νέους στρατηγοὺς, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἔως τότε παρακολούθησας τὸν στρατὸν ὡς ἀπλοῦς ἐθέλοντῆς, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν πραγματικὴν τῆς καθόδου ἡγεμονίαν, ἥς τὸ ὄνομα μόνον ἔφερεν ὁ Σπαρτιάτης Χειρίσοφος. Καὶ κατῴρθωσε τῶντι, δι' ἐξαιρέτου καρτερίας καὶ διὰ τακτικῆς ἐπιτηδειότατα μεθρημοσμένης πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις καὶ χώρας, νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους, ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, εἰς Τραπεζοῦντα ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος, ἐν τῷ μέσῳ τόπων ἀγρίων, ἀγνώστων καὶ χιονοσκεπῶν, ἐν τῷ μέσῳ λαῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίων, ἐν τῷ μέσῳ ἀδιακόπων ἐπιβουλῶν καὶ προδοσιῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς περσικῆς κυ-

θερνήσεως, ἄνευ χάρτου γεωγραφικοῦ, ἄνευ μηχανικῶν πρὸς κατασκευὴν γεφυρῶν, ἄνευ οὐδενὸς ἐνὶ λόγῳ βοηθήματος, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἔχουσιν οἱ νεώτεροι στρατοί. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο τὰ ἑλληνικὰ ταῦτα τάγματα· τὸ αἶσθημα τοῦτο, εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφώντος ἐκδηλούμενον, ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτάτων στηριγμάτων τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ μακραῖς δοκιμασίαις δι' ὧν διῆλθε. Διότι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἐδέησε νὰ πορευθῇ πάλιν, διὰ τῆς Βιθυνίας, εἰς Θράκην, ὅπου δὲν ἔφθασεν, εἰμὴ ἐντὸς ἐτέρων τεσσάρων μηνῶν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, καθ' ὅλην τὴν δωδεκάμηνον ταύτην πορείαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς Κούναζα, καὶ ἀπὸ Κούναζα εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ ἀπὸ Τραπεζοῦντα εἰς Θράκην, ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως.

Ὁ Ξενοφών, ὅστις ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παρηκολούθησε μετὰ τινα ἔτη τὸν φίλον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἣν οὗτος ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Περσῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, φίλων τότε γενομένων τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅθεν ἀποκατεστάθη μετέπειτα εἰς κτῆμά τι οὐ μακρὰν τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον εἴτε ἠγόρασεν, εἴτε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δῶρον ἔλαβε· καὶ ἐνταῦθ' αὖτε καὶ ἐν Κορίνθῳ ὅπου βραδύτερον ἔζησε καὶ ὅπου ἀπέθανεν ἐννενηκοντούτης τῷ 355, συνέταξε τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅ,τι ἐξαιρέτως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, εἶναι ἡ ἡγεμονία ἐκείνη τῆς τῶν μυρίων καθόδου· καθόδου ἐνιαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Εὐάριθμος ἀνθρώπων ὄμιλος, εἰς τὰ βόθρη τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἑκατὸν μυριάδων βαρβάρων περιεστοιχισμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων παρ' οὐδενὸς νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν, καὶ εὐρεθεὶς αἰφνης ἄνευ ἡγεμόνων, καὶ οὐδὲν ἤττον κατορθώσας, ἐπὶ ὀκτῶ μῆνας ἀδιακόπως σχεδὸν πορευόμενος καὶ μαχόμενος, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας· ὁποῖον καταπληκτικὸν θέαμα! Τί δὲ εἶναι πρὸς τὸ κατορθῶμα τοῦτο ἀντιπαράβαλλομένη, ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοσοῦτον θρυληθεῖσα χάθοδος τοῦ Μορώ ἀνὰ μέσον τῆς Γερμανίας; ἢ τί καὶ αὕτη ἡ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας ἐπιστροφή τῶν Γάλλων, ἡ ἐπὶ τέλους εἰς παραλυσίαν καὶ πανωλεθρίαν κκταντήσασα; Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε τοιοῦτους στρατιώτας, τοιοῦτους στρατηγούς, τοιαύτην πειθαρχίαν,

σιν αὐτονόμους τὰς περιοίκους αὐτῶν πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληες ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ βασιλεὺς Ἄγις, ἐμβαλὼν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἀνηλεῶς αὐτὴν δηρώσας ἐπὶ μακρὸν, κατηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καθαιρέσωσι τὰ τείχη, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ νὰ παραιτηθῶσι πάσης κυριαρχικῆς ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν τριφυλιακῶν πόλεων (σελ. 215). Ὡφελουμένη δὲ ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ τούτου ἀξιώματος, ὅπερ ἐκτήσατο κατὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐβίασε τότε καὶ τοὺς περιλιπομένους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πολεμίων, τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες διὰ τῆς τῶν Ἀθηναίων προστασίας εἶχον ἄλλοτε εὖρει ἄστυλον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, νὰ ἀπέλθωσιν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων τῆς χερσονήσου χωρῶν καὶ νὰ καταφύγωσιν οἱ μὲν εἰς Σικελίαν, οἱ δὲ εἰς Κυρήνην.

Ἄλλ' ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο παντοδύναμος, ἡ Σπάρτη κατεβιβρώσκετο ἐσωτερικῶς ὑπὸ σκώληκος, ὅστις ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ μαρᾶνῃ καὶ νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλοτε τοσοῦτ' ἰσχυρὸν ἐκεῖνο σῶμα. Ἡ μεγάλη ἡγεμονία ἣν κατεσκεύασεν ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς πλῆτευμα. Ἰνα κατανοήσωμεν τοῦτο ἀρκεῖ ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, πρὸς τὴν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου κατάστασιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν, ἡ Σπάρτη οὐδένα εἶχεν ὑποτελῆ φόρου ὑπήκοον, καὶ οὔτε τακτικούς ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτῆς πληρωτέους φόρους, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν ὅχι μόνον ὁ Λύσανδρος παρέδωκεν εἰς αὐτὴν μέγα χρηματικὸν ποσὸν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὅσον εἶχε περισσεύσει ἀπὸ τῶν δοθέντων ὑπὸ τοῦ Κύρου κεφαλαίων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ἡ Σπάρτη μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐν ἔτει 432 ἦτο βραδεῖα, νωθρὰ μάλιστα, περὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἀπετροπιάζετο πᾶσαν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπιχείρησιν· ἐν ἔτει δὲ 404 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβη ἐπιθετικὴ καὶ πρόθυμος οὐ μόνον τοὺς γείτονας νὰ καταβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμίους πορρωτάτω κειμένους ν' ἀναλαμβάνῃ κατακτητικούς ἀγῶνας. Ἐν ἔτει 432 ἔσωζε τὰ πάτρια ἥθη, ἀποφύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν οὐ μόνον πρὸς ἀλλοδαποὺς ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ πολέμου, αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς σχέσεις ἔλαβον τοσαύτην ἀνάπτυξιν, ὥστε ἀπέβησαν τὸ κύριον ἐνασχόλημα τῶν διεπόντων τὰ πράγματα αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συρροή

τοιαύτην ἠθικὴν ὑπεροχὴν, ἵνα κυριαρχήσῃ καὶ ὕλικῶς τοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον ἠθικῶς ἐκυριάρχησεν; Ἄ! τί ἔλειπεν; Ἐλείπεν ὅ,τι οὕτω πῶς ἐξέφρασεν ὁ Ἀριστοτέλης: « τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ *δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας*. » Ἐλείπεν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πολιτικὴ ἐνότης, ἥς ἄνευ, ἐν τῷ πολιτικῷ τῶν ἐθνῶν βίῳ, ματαιοῦνται τὰ θαυμαστότερα τῶν προτερημάτων· ἡ πολιτικὴ ἐνότης ἦν δὲν ἔπαυσαν ἐπιδιώκοντες οἱ προπάτορες ἡμῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο ποτὲ νὰ ἐπιτύχωσι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περίοδον, οὔτε διὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης, οὔτε διὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας.

Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἡ ἡγεμονία αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτῆς ἤρχισεν, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκρωτηριάζεται διὰ τῆς παρακοῆς τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Θηβαίων, καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχίας· μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἔνεκα τῆς συνδρομῆς ἣν παρέσχεν εἰς τὸν Κῦρον καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, προσεκάλεσε καθ' ἑαυτῆς ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνον πολέμιον. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν αἱ μόναι ἀφορμαὶ τῆς προσεχούσης αὐτῆς ἀνατροπῆς. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 400 ἔτος ἡ ἡγεμονία αὕτη ἐφαίνετο σώζουσα ἔτι σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἀπασαὶ αἱ νῆσοι καὶ πλεῖσταὶ παραλίαι τοῦ Αἰγαίου, ἐτέλουν φόρον εἰς αὐτὴν καὶ κατεῖχοντο ὑπὸ φρουρῶν καὶ ἄρμωστων. Ἀρμωστὴς Λακεδαιμόνιος κατεῖχεν ὁμοίως τὴν περὶ Τραχίνα παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον Ἡράκλειαν, κρατῶν εἰς εὐπείθειαν, διὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς, ἅπαντα τὰ μετὰξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Καὶ ἔτι βορειότερον, ἐν Φαρσάλοις, ἔδρευεν ἄρμωστὴς, συνέχων τοὺς Θεσσαλοὺς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐπολιτεύετο κυριαρχικώτερον παρὰ ποτε, διότι ἐνταῦθα, ἐξαιρέσει μόνου τοῦ Ἀργεῦς, τὸ ὅποῖον διετέλει, ὡς ἄλλοτε, οὐδέτερον, πᾶσαι αἱ ἄλλαι πόλεις ὑπήκουον ἀπροφασίστως εἰς αὐτὴν. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέβαλε τὴν θέλησίν της, ὡς ἀπόλυτός τις δέσποινα, εἰς τοὺς Ἠλείους. Οἱ Ἠλεῖοι ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ εἰς τὴν Σπάρτην· ἤδη δὲ αὕτη, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοὺς, ἀπήτησεν ἅμα μὲν νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς δαπάνης τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, ἥς καθυστέρουν τὴν καταβολὴν, ἅμα δὲ νὰ ἀφήσω-

ξένων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἡ ἀποδημία Σπαρτιατῶν εἰς ἄλλας χώρας, κατέστη διαρκὲς καὶ ἀναπόφευκτος· ἐντεῦθεν ὁμως παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς Λυκουργείου πειθαρχίας, καὶ ἐξέλιπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν (διότι ἡ φημιζομένη ἰσότης οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὑπῆρξεν). Οἱ μὲν ἐπιφανέστατοι τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ στρατηγοὶ, οἱ ναύαρχοι, οἱ ἄρμυρσται, ἐκτῆσαντο διὰ καταπιέσεων, δι' ἀρπαγῶν, διὰ δωροδοκιῶν, θησαυροὺς μεγάλους, καὶ προσέλαβον διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πολιτικῶν ἀξιομάτων ἰσχὺν καὶ φιλαρχίαν ὑπέρογκον· οἱ δὲ μικρότεροι πολῖται κατήντησαν νὰ μὴ δύνανται νὰ καταβάλωσιν οὐδὲ τὴν ὥρισμένην εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορὰν, καὶ οὕτω ἀπέβαλον τὴν ἀπὸ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης ἐξηρητημένην ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Αὕτη δὲ ἡ ῥιζικὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις παρήγαγεν ἐξ ἀνάγκης ποικίλα ἀτοπήματα· ἔφερεν εἰς μέσον ἄνδρας τῶν ὁποίων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ δύναμις ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πάτριον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· περιώρισεν εἰς ὀλιγίστους τὴν χρῆσιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγέννησεν οὕτω παρὰ τοῖς πολλοῖς δυσανεσκειᾶς, τόσῳ μᾶλλον δεινότερας, ὅσῳ ἐπιφθονωτέρα ἦτο ἡδὴ ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρχῶν· ἐπὶ τέλους δὲ ἔφθειρε τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, τὴν Λυκούργειον πειθαρχίαν. Τὸ τελευταῖον τῶν ἀτοπημάτων τούτων δὲν παρήγαγε, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τοὺς ὀλεθρίους αὐτοῦ καρποὺς εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὰ δύο πρῶτα ἀνεφάνησαν ἀμέσως.

Ὁ ἐπιτηδειότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀνὴρ ὃν ἀνέδειξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ὁ Λύσανδρος, εἶχε μὲν περισταλῇ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλε διὰ τοῦτο τὰς ἀξιώσεις ταύτας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἠκούοντο φωναὶ παροτρύνουσαι αὐτόν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πατρίδι τάξιν. Ἐνῶ ἐν Σάμῳ ἐψάλλοντο παιᾶνες εἰς τιμὴν τοῦ ἀνδρός· ἐνῶ ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Ἀντίλοχος, ἐποιοῦν ἐγκώμια αὐτοῦ· ἐνῶ ποιητὴς ἕτερος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξαίρετως τιμηθεὶς, ὁ Ἀντίγονος, συνέτασσε τὰ Λυσάνδρεια, ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Κλέων ὁ Ἀλικαρνασεὺς ἔγραφε λόγον δι' οὗ ἀπεδείκνυνεν, ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέβη ἄξιός τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς νομίμου καταγωγῆς καὶ ὅτι τὸ στέμμα ἔδει νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν ἰκνώτατον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος ἐμελέ-

τησε τῶντι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ καταλάβῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὅχι διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἀπόλυτόν τινα ἐξουσίαν· τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο κυρίως ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ἤτοι ὑπὸ τῶν ἐνικουσιαίων ἐπιτρόπων τοῦ πράγματι κυριαρχούντος ὀλιγαρχικοῦ συλλόγου. Ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἤλπισεν εὐλόγως ὅτι, ἔχων ὡς βασιλεὺς αὐτοδικαίως τὸ τῆς στρατηγίας δικαίωμα, ἡδύνατο ν' αὐξήσῃ, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ ἀπρόσβλητον νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ἡγωνίσθη νὰ φέρῃ ἐκ Δελφῶν, ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Διὸς Ἀμμωνος, χρησμοὺς ἐπιτηδεῖους νὰ ἐνισχύσωσι τὰ βουλευόμενα αὐτοῦ. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαντείων τούτων ἐπέσθη νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν καταργοῦσαν τοὺς ὑφισταμένους ἐν Σπάρτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς νόμους· καὶ τότε ὁ Λύσανδρος, ἐμνηχανεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ δι' ἐτέρου τινὸς πλαγίου τρόπου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ δύο τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ἦσαν, Ἅγις ὁ Ἀρχιδάμου, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 426 μέχρι τοῦ 399, καὶ Παυσανίας ὁ Πλειστοάνакτος, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 394. Ἐκ τούτων ὁ Ἅγις ἀπέθανεν ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἡλίδος ἐκστρατείας του, καταλιπὼν ἀπὸ Τιμαίης υἱόν, τὸν Λεωτυχίδην, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπῆρχον ἀμφιβολίαι. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Ἀγίδος ἀδελφὸν Ἀγησίλαον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ Ἀγησίλαος ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης περίπου· καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῇ μηδεμίαν ἔχων προεδοκίαν τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ποτὲ, ἐνησκήθη ἀκριβέστατα περὶ τὴν σπαρτιατικὴν δίαιταν καὶ πειθαρχίαν. Ἦτο δὲ ἀφελὴς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἥθη, προσηνὴς πρὸς τοὺς συμπολίτας, εὐπειθὴς εἰς τὰς ἀρχάς καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον μικρὸς τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ καὶ ἰσχνὸς, καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον τὸν Λύσανδρον νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν, θέλει κυβερνήσῃ αὐτὸς ἄντ' αὐτοῦ καὶ δυνήθῃ οὕτω νὰ κορέσῃ τελευταῖον τὴν ἀνεξάντλητον φιλαρχίαν του. Ἀλλ' ἡπατήθη παραδόξως· διότι ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λυσάνδρου, ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς, ἀνεδείχθη εἰς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· στρατηγὸς ἔξοχος, χρημάτων κρείσσων, φιλότιμος καὶ φιλόδοξος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ὁ Ἀγησίλαος εἶχε βεβαίως τὰ ἐλαττώματά του,

ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα ἦσαν εὐγενῇ. Εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας σχέσεις λ. χ. διετέλεσεν ἐχθρὸς ἀμεμπτότερος ἢ φίλος· διότι τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἀδίκως δὲν ἔβλαπτε, χάριν δὲ τῶν φίλων ἔπραττε καὶ τὰ μὴ δίκαια· καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς ἡσχύνετο μὴ τιμῶν κατορθοῦντας, τοὺς δὲ φίλους δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ φέξῃ ἀμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ συνεξημέρτανε μετ' αὐτῶν, ἐνῶ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο χρηστότατος. "Ο,τι ὁμῶς ἐξαιρέτως θαυμάζομεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον εἶναι τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξε κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ μέρος· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καθάπερ πολὺ λάκις εἶπομεν, ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφή ἦτο ἐλάχιστα ἐπιτηδεῖα νὰ παραχάγῃ καὶ νὰ ὑποθρέψῃ τοιοῦτο πνεῦμα. "Ινα δὲ ἐν ὀλίγοις χαρακτηρίσωμεν τὸν ἄνδρα ἐπιφέρομεν, ὅτι εἶχεν ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Λυσάνδρου, μηδεμίαν δὲ τῶν κακιῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Καλλικρατίδου, ὦν πολὺ τούτου μεγαλοφυέστερος. "Ο πόλεμος εἰς ὃν ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη περιπλακῇ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠνέωξεν αὐτῷ στάδιον ἐνεργείας λαμπρόν· καὶ ἐνταῦθα ἰδίως ἤλπισεν ὁ Λύσανδρος νὰ ἀποβῇ παντοδύναμος, ἀλλὰ ἐνταῦθα μάλιστα ἀπέτυχε. Πρὸ τούτων ὁμῶς ὁμιλήσωμεν περὶ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως ἀφ' ἧς ἐκινδύνευσε τότε ἡ Σπάρτη.

Δὲν εἶχεν εἰσέτι παρέλθαι ἐνιαυτὸς ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ὁ Ἀγησίλαος, ὅτε προσελθὼν τις πρὸς τοὺς ἐφόρους κατήγγειλεν ἐπιβουλὴν φοβεράν κατὰ τοῦ πολιτεύματος τεκταινομένην, καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πράγματος τὸν Κινάδωνα. "Ο Σπαρτιάτης Κινάδων ἦτο νεανίσκος εὐρωστός τὴν ψυχὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ὁμοίων (σελ. 202)· καὶ ἐνήσκει μὲν τὰ πολιτικά αὐτοῦ δικαίωματα χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν πλουσίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο μάλιστα, ἕνεκα τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ στρατιωτικῆς γυμνάσεως, κατατεταγμένος ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς τοὺς λογάδας ἐκείνους νέους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐν τῇ Λακωνικῇ ἀστυνομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀνωτέρων ἀξιοματίων καὶ τιμῶν ἦτο ἀποκεκλεισμένος, διότι, ὡς προείπομεν, τὰς μεγάλας καὶ εὐπροσόδους ταύτας ὑπηρεσίας ἐλάβανον ἀποκλειστικῶς ἐν Σπάρτῃ οἱ εὐάριθμοι ἄνδρες, οἵτινες συνεκρότουν τὴν στενὴν αὐτῆς ὀλιγαρχίαν. "Ο Κινάδων λοιπόν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Σπαρτιάται ὅσοι ἐστεροῦντο τῶν προνομίων τούτων, δυσανασχετοῦντες ἀπεφάσισαν διὰ συνωμοσίας νὰ μεταβάλωσι τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. «"Ο Κινάδων, εἶπεν ὁ καταμηνυτής αὐτοῦ πρὸς τοὺς

ἐφόρους, ὁ Κινάδων μὲ ἔφερεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἀγορᾶς, εἰπὼν νὰ ἀριθμήσω, πόσοι εἶναι οἱ αὐτόθι εὐρισκόμενοι Σπαρτιαῖται· καὶ ἐγὼ ἀριθμήσας βασιλέα τε καὶ ἐφόρους καὶ γέροντας καὶ ἄλλους ὡς τεσσαράκοντα, ἠρώτησα διατί μὲ εἶπες, ὦ Κινάδων, ν' ἀριθμήσω αὐτούς; Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, διότι τούτους πρέπει νὰ νομίζῃς ὡς πολεμίους· οἱ δὲ ἄλλοι πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλείονες ἢ τετρακισχίλιοι, εἶναι φίλοι καὶ σύμμαχοι. Καὶ καθ' ὁδὸν διερχομένων ἡμῶν, μὲ ἐπεδείκνυε ποῦ ἓνα ποῦ δύο γέροντας ἢ καὶ τινὰς ἰδιοκτῆτας τῶν κτημάτων τῆς χώρας, ὡς μόνους ἡμῶν πολεμίους, τοὺς δὲ ἄλλους ἅπαντας ἔλεγε συμμάχους.» Τότε οἱ ἔφοροι ἠρώτησαν, πόσους νομίζεις τοὺς γινώσκοντας τὴν μελετωμένην πρᾶξιν. «Ὀλίγους, ἀπήντησεν ὁ καταμνηνυτής, ἀλλ' ἀροκοῦντας, διότι ἔλεγον ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ εἰλωτες, καὶ νεοδαμῶδεις, καὶ ὑπομεινόνες, καὶ περίοικοι, θέλουσι συμπράξει, καθὼ μὴ δυνάμενοι νὰ κρύψωσι τὸ μῖσος αὐτῶν, ἅμα γινομένου λόγου περὶ Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐβεβαίουν ὅτι καὶ ὠμοὺς ἤθελον φάγει αὐτούς.»

«Ἀλλὰ πόθεν, ἐξηκολούθησαν οἱ ἔφοροι, ἤλπιζεν ὁ Κινάδων ὅτι θέλει προμηθευθῇ ὅπλα.» «Ὁ Κινάδων ἔλεγεν, ἀπεκρίθη ὁ καταμνηνυτής, ὅτι οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐν τῇ ἐνεργητικῇ ὑπηρεσίᾳ ὄντες, ἔχομεν ὅπλα· πολλὰ δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπάρχουσι ξίφη, μάχαιραι, ὀβελίσκοι, πελέκεις, ἀξίναι, δρέπανα, χρησιμώτατα εἰς τὸν ἐπαναστάντα ὄχλον. Παρεκτός τούτου, πᾶς ὁ ἐργαζόμενος γῆν καὶ ξύλα καὶ λίθους ἔχει παρ' ἑαυτῷ ἐργαλεῖα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα, μάλιστα πρὸς πολεμίους ἀόπλους.» Ἐρωτηθεὶς ὁ μάρτυς, πότε ὠρίσθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν βουλευομένων, ἀπεκρίθη ὅτι δὲν γνωρίζει καὶ ὅτι παρηγγέλθη μόνον νὰ ᾔναι παρὼν καὶ ἑτοιμος.

Ὁ καταμνηνυτής δὲν ἀνέφερεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλα συνωμοτῶν ὀνόματα. Οἱ δὲ ἔφοροι ἐνήργησαν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς δραστηριότητος καὶ ἀμειλιχοῦ αὐστηρότητος· συνέλαβον ἀμέσως τὸν Κινάδωνα, καὶ, βασανίσαντες, ἔμαθον ἀπὸ τοῦ στόματός του τὰ ὀνόματα τῶν συνενόχων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ μάντις Τισαμενός· φυλακίσαντες δὲ πάραυτα καὶ τούτους, ἐβεβαίωσαν ἔτι μᾶλλον τὰ μελετώμενα δι' ἀντιπαραστάσεως πρὸς τὸν Κινάδωνα. Ἠρώτησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦτον, τί βουλόμενος ταῦτα ἐμελέτα, ὁ δὲ ἀπεκρίνατο «μηδενὸς ἥττων εἶναι ἐν Λακεδαιμονίᾳ.» Τότε δέσαντες τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ, περιήγαγον οὕτως εἰς τὴν πόλιν, μαστιγούμενον καὶ κεντούμενον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς τοὺς συνενόχους, καὶ ἔπειτα ἀπέκτειναν ἅπαντας.

μυθολογουμένου ἐκείνου βασιλέως τῆς Κορίνθου περὶ οὗ ὁ Ὅμηρος λέγει ἐν τῇ Ἰλιάδι

..... ὁ κέρδιστος γένητ' ἀνδρῶν.

Ὁ Δερκυλλίδας εἶχε διατελέσει ἀρμοστής ἐν Ἀβύδῳ ἐπὶ Λυσάνδρου ναυαρχοῦντος, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου κατεδικάσθη τότε ὑπὸ τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν τοῦ νὰ σταθῇ δημοσίως «τὴν ἀσπίδα ἔχων, ὃ δοκεῖ κηλὶς εἶναι τοῖς σπουδαίοις Λακεδαιμονίων ἀταξίας γὰρ ζημίωμα ἐστίν.» Ὅθεν ἔχων τὴν ἀρχαίαν ταύτην προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, ὠφελήθη ἤδη ἐκ διενέξεώς τινος μεταξύ τοῦ σατράπου τούτου καὶ τοῦ Τισσαφέρνους, συνωμολόγησε πρὸς τὸν τελευταῖον ἀνακωχὴν καὶ ἐπέπεσε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, εἰς 8,000 ἄνδρας συμποσούμενου, εἰς τὴν χώραν τοῦ πρώτου, ἣτοι τὴν καλουμένην Αἰολίδα. Ἐνταῦθα δὲ, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 398, ἐγένετο κύριος τῆς τε Λαρίσης καὶ ὀκτὼ ἄλλων πόλεων, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὰς πᾶσαν αὐτονομίαν, καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου ἐξασφάλισιν αὐτῶν. Οἱ ἔφοροι εὐχαριστηθέντες διὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα, παρέτειναν ἐπὶ ἕτερον ἔτος τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἔληξεν ἡ πρὸς τὸν Τισσαφέρην ἀνακωχή, αἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τελοῦσαι Ἑλληνίδες πόλεις δὲν ἔπαυον ἐπικαλούμεναι τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης, ὁ Δερκυλλίδας διετάχθη ἤδη νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἐτέρου ἐκείνου τῶν σατραπῶν, ἐπὶ τὴν Καρίαν. Τότε ὁ Φαρναβάζος ἐνοῦται μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους καὶ ἐλθόντες ἀμφοτέροι μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον, εὐρίσκουσι τὸν Δερκυλλίδαν τοσούτῳ ἀπαράσκευον πρὸς μάχην ὥστε ἂν ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ ἤθελον πιθανώτατα νικήσει. Ἀλλ' ὁ Τισσαφέρνης πτοηθεὶς πρὸ πάντων τοὺς Κυρεῖους, τῶν ὁποίων ἐνθυμεῖτο τὸ μεγαλουργημα, καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ὁ Δερκυλλίδας κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκάλυψε τὴν ἀταξίαν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἀπέφυγε μὲν τὸν ἀγῶνα, συνήνεσε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ σπονδῶν. Καὶ εἰρήνη μὲν δὲν συνωμολογήθη, διότι ἐνῷ ὁ Δερκυλλίδας ἀπῆται τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων, ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρναβάζος ἐπέμενον τάνάπαλιν εἰς τὴν ἐξ Ἀσίας ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἀρμοστῶν ἀφ' ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλληνίδων πόλεων. Συνεφωνήθη ὁμῶς ἀνακωχὴ ἵνα δοθῇ καιρὸς νὰ ἀναφερθῶσι ταῦτα πάντα εἰς Σπάρτην· καὶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν πό-

Τοιοῦτοτρόπως ἀπηλλάγη ἡ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τοῦ ἐτέρου τούτου κινδύνου. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ὀλιγαρχία αὐτῆς ἐπετύγχανεν οὕτω τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιπάλων, ὅσοι εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν ἠπειλοῦν αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὰς συνεπειὰς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων καὶ ἰδίως τῆς παραμελήσεως τῶν Λυκουργείων θεσμῶν καὶ τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐν περιλήψει τὰς περιπετείας.

Μετὰ τὴν περὶ Κούναξα νίκην καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁ Ἀρταξέρξης, βραβεύων τὸν πιστὸν ἀναδειχθέντα Τισσαφέρην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὰς χώρας τῶν ὁποίων ἤρχε πρότερον ὁ Κῦρος, ὁ δὲ σατράπης οὗτος παρεσκευάσθη ἤδη νὰ τιμωρήσῃ τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἑλληνίδας πόλεις, δι' ἣν εἶχον προαποδείξει πρὸς τὸν Κῦρον εὐνοίαν. Τότε αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, οἱ δ' ἔφοροι ἐξαπέστειλαν ἀμέσως, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 ἔτους, εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν Θίμβρωνα, ἄγοντα ὀπλίτας 2000 νεαδαμῶδεις (ἦτοι εἰλωτας ἀπελευθερωθέντας) καὶ 4000 ἄλλους Πελοποννησίους, ἔτι δὲ 300 ἱππεῖς Ἀθηναίους. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅχι τόσοι κηδομένη περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ὅσον διότι, ἐπειδὴ ἔρρηξε τὴν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα εἰρήνην, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κῦρον συνδρομῆς, ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Τισσαφέρης δὲν ἀρκεσθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κατὰ τὴν ἡπειρον τῆς μικρᾶς Ἀσίας κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτεθῇ ἔπειτα καὶ κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων παραλίῶν τῶν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὑπαγομένων. Καὶ ἔπειτα ἡ πολυθρύλητος τῶν μυρίων κάθοδος παρήγαγε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολλὴν πρὸς τὴν περσικὴν δύναμιν περιφρόνησιν καὶ ἔπειθε πάντας ἤδη ὅτι δὲν εἶναι δύσκολος ἡ κατάλυσις αὐτῆς. Εἶχε δὲ τότε ἐπανελθεῖ εἰς Θράκην καὶ ὁ τῶν Κυρείων στρατὸς (ὅπως ἐλέγοντο οἱ μετὰ τοῦ Κύρου ἀναβάντες Ἑλληνες) καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ Θίμβρωνος, ὅστις εὑρέθη οὕτως ἄρχων δυνάμεως ἀξιολόγου. Οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἀντάξιον τῶν κοινῶν προσδοκιῶν· οὐ μόνον τῆς Λαρίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κύριος, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν πειθαρχίαν ἐτήρησεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀδιακρίτως ἐλήστευσαν καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο ἀνεκλήθη ὁ Θίμβρων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 399 ἐξαπεστάλη ἕτερος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγός, ὁ Δερκυλλίδας. Ὁ Δερκυλλίδας ἦτο ἄνθρωπος τοσοῦτον πολυμήχανος καὶ πανουργός, ὥστε ἐπεκαλεῖτο Σίσυφος, ἀπὸ τοῦ

λεμον τοῦτον περὶ τὰ τέλη τοῦ 394, ἤτοι τριετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ.

Τότε βουλευομένων τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις, εἶπεν ὁ Ἀγησίλαος ἑαυτὸν πρόθυμον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Λυσάνδρου, ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος, μὴ ζητήσας νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ μόνον τριάκοντα Σπαρτιαῖται ἐκ τῶν ὁμοίων, ὡς σύμβουλοι, 2,000 νεοδαμῶδεις καὶ 6,000 ὀπλίται ἐκ τῶν συμμάχων. Ὡς τε ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχειρήμα, ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἦτο εἰς τῶν τριάκοντα ἐκείνων ἀνδρῶν, καὶ πρόεδρος αὐτῶν, ἤλπισεν ἤδη ὅτι, ὡς τοιοῦτος καὶ ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἐφαντάζετο ὅτι ἔχει ἐπὶ τοῦ Ἀγησιλάου, θέλει ἄρξει αὐτὸς τοῦ ὅλου ἀγῶνος, καὶ ἀσφαλίσει τελευταῖον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατορθωμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλάρχων σκοπῶν οὓς πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου, καίτοι οὐσα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐδὲν ἄλλο ἢ συνέχεια τῶν δύο πρώτων ἐκστρατειῶν, τοῦ Θίμβρωνος καὶ τοῦ Δερκυλλίδου, ἔλαβεν ὁμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἄλλοιόν ὅλως χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἐπετράπη ἤδη τὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχάς ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς περσικῆς κυριαρχίας τὰς κατὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνίδας πόλεις· ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐμελέτησεν ἤδη βούλευμα πολὺ μεγαλύτερον, ἐμελέτησε τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ περσικοῦ κράτους κατάλυσιν, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοῦτο ὡς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ πάντα δὲ ἐφαίνοντο συντρέχοντα εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ τὴν μεγαλεπήβολον ταύτην προαίρεσιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ὅσκις ἐξεπλήρουν τὸ ἔργον τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἠξίουσαν ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν σκήπτρων τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Ὀρέστου, ὥστε ὁ Ἀγησίλαος εὐλόγως ἐξωμοίωσε τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ πρὸς νέον τινὰ Τρωϊκὸν πόλεμον, καὶ παρέστησεν αὐτὸ ὡς κοινὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διηνεκεῖς ἐκείνους ἀσιανοὺς πολεμίους τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμήθη καὶ ἀπὸ τῆς Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατεύσαντες ἥρωες (σελ. 44). Συνετέλει δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἔποψιν καὶ ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ φιλοτιμία, καὶ τοῦ Λυσάνδρου ἡ ἀκοίμητος φιλαρχία, καὶ ἡ κοινὴ πε-

ποίθησις, ἡ μετὰ τὴν κήθοδον τῶν μυρίων παραχθεῖσα, ὅτι τὸ περσικὸν κράτος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ εἰς ἑλληνικά τινα τάγματα, ἔστω καὶ εὐάριθμα, ἀρκεῖ νὰ στρατηγῶνται ὑπὸ ἀνδρὸς ἐπιτηδέιου. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ καταθλιπτικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα δὲν ἦτο ἐπιτήδειον νὰ παραγάγῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν ὁμόνοιαν ἐκείνην, ἣτις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἐπιτύχῃ τοσοῦτῳ μέγα ἔργον καὶ ὅτι ἡ διχοστασία ἀπεκαλύφθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀποποιηθέντων τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Θηβαίων νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι καὶ δι' ἐνόπλου δυνάμεως διέκοψαν τὴν θυσίαν, ἣν ὁ Ἀγησίλαος ἐτέλει, πρὶν ἐκπλεύσῃ, ἐν τῇ κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν κειμένη Αὐλίδι. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔλαβε μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως, καὶ ἐτέραν τινὰ δεινὴν ἀγγελίαν. Ὁ Ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὃν εἶδομεν διασωθέντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ, δὲν ἔπαυε τρέφων τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ φανῇ καὶ ἐντεῦθεν χρήσιμος τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Τῶντι δὲ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμῖνος Εὐαγόρου, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μέγα ισχύοντος Ἑλληνος ἱατροῦ Κτησίου, εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὸ 397 νὰ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως διαταγαὶ καὶ χρήματα πρὸς κατασκευὴν πολυαρίθμου στόλου ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Κιλικίᾳ, στόλου τοῦ ὁποῦο ἡ διεύθυνσις ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτόν, τὸν Κόνωνα. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, παραλαβὼν ὅσας εὗρεν ἐτοιμοὺς τριήρεις, τεσσαράκοντα περίπου, ἔπλευσε παρὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Κάνου, παρασκευάζων αὐτόθι τὰ πρὸς πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐλπίζων ἴσως διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων νὰ προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολεμίων τούτων στοιχείων τὰ ὅποια ὅπισθεν αὐτοῦ κατέλειπε, δὲν ἀνέστειλεν ὥς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ἐφεσον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 396. Φθάσας δὲ αὐτόθι ἐνῶ διήρκουν ἔτι αἱ μεταξὺ Τισσαφέρνης καὶ Δερκυλλίδου σπονδαὶ καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ σατράπου, τίνας ἔνεκα ἦλθεν, ἐπανέλαβε τὴν προηγουμένην τοῦ Δερκυλλίδου ἀπαίτησιν περὶ τῆς αὐτονομίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Εἰς ταῦτα ὁ Τισσαφέρνης ἀπήντησε προτείνων νὰ παραταθῇ ἡ ἀνακωχὴ μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλὴν, προσθεὶς ὅτι ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰσίαν αὐτῆς ἐκβασιν. Ὅθεν συνωμολογήθη νέα τριμήνη ἀνακωχὴ.

Ἐνῶ δὲ ὁ στρατὸς διετέλει οὕτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπρακτῶν ἐν

μεσημβρίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ διέταξε τὰ ἐκδηλοῦντα ὅτι ἐμελέτα νὰ διαβῇ τὸν Μαίανδρον καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Τισσαφέρην ἐν Καρίᾳ ὅπου συνήθως ἔδρευεν. Ἐνῷ ὁμως ὁ Τισσαφέρης, ἐκλαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς ἀγγελίας ταύτας, ἔσπευδε νὰ συγκεντρώσῃ ἅπαν τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, ὁ Ἀγησίλαος τρέπεται αἰφνης πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Φρυγίαν, κυριεύει πολλὰς ἐνταῦθα πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἀθροίζει ἀφθόνους τροφὰς καὶ πολλοὺς δούλους καὶ πλείστην ἄλλην λείαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔδειξε καὶ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τοὺς φίλους ἐπιείκειαν· διότι, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο ὅλως πρὸς κτῆσιν χρημάτων ἀδιάφορος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ θησαυρίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου, ἐνίοτε καὶ διὰ πάσης ἀδικίας. Πολλάκις ὁμως ἀφ' ἐτέρου ἔλαθεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδειξῇ καὶ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ φιланθρωπίαν· ἰδίως παραγγείλας τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ μεταχειρίζωνται τοὺς αἰχμαλώτους ὡς κακούργους, «ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν.»

Διαχειμάσας δὲ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα εἰς Ἐφεσον, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 396 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 395, ἐνησχολήθη μετὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν συγκρότησιν ἱππικοῦ σώματος ἀξιολόγου, τοῦ ὁποίου ἔβλεπε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἄριστον ἱππικὸν τῶν Περσῶν. Ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον πολεμικὴ ἐν Ἐφέσῳ κίνησις περιγράφεται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτο αὐτόπτης τῶν γεγονότων μάρτυς καὶ τοῦ Ἀγησίλαου συνεργός. «Ἐκ τούτου δὲ παρῆν ὄρῃν τὰ μὲν γυμνάσια πάντα μεστὰ ἀνδρῶν τῶν γυμναζομένων, τὸν δ' ἱππόδρομον τῶν ἱππαζομένων, τοὺς δ' ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς τοξότας μελετῶντας. Ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν ἐν ἣ ἦν θεὰς ἐποίησεν· ἥ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστὴ παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὀπλῶν ὀνίων, οἳ τε χαλκοτύποι καὶ οἳ τέκτονες καὶ οἳ χαλκεῖς καὶ οἳ σκυτοτόμοι καὶ οἳ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὅπλα κατασκευάζον, ὥστε τὴν πόλιν ὄντως οἶσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι. Ἐπερρώσθη δ' ἂν τις καὶ ἐκεῖνο ἰδὼν, Ἀγησίλαον μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους στρατιώτας ἐστεφανωμένους ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀπιόντας καὶ ἀνατιθέντας τοὺς στεφάνους τῇ Ἀρτέμιδι. Ὅπου γὰρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβοντο, τὰ δὲ πολεμικὰ ἀσκοῦεν, πειθαρχεῖν δὲ μελετῶεν, πῶς οὐκ εἰκὸς ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι; »

Ἐφ' ἑσῶ, ἤρχισεν ὁ Λύσανδρος τὰς ῥαδιοιουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πολλὴ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἦν, ἀπὸ τῶν προηγουμένων στρατειῶν, εἶχον πρὸς αὐτὸν ἅπαντες οἱ Ἀσιανοὶ Ἕλληνες, πολλὴ δὲ ἡ πεποιθήσις ὅτι, αὐτὸς περιποιήσας τὴν βασιλείαν εἰς τὸν Ἀγησίλαον, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἔτι ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἄνδρα, ἅπαντες κατήντησαν νὰ θεωρῶσι τὸν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ἐκείνῳ νικητὴν ὡς τὸν πραγματικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιχειρήματος. Ὅθεν πολυάριθμοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ ὁπαδοὶ συνέρρευσαν εἰς Ἐφεσον ἵνα χαιρέτισῶσι τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ καὶ ὑποβάλωσι ποικίλας αἰτήσεις· ἀδιακόπως δὲ παμπληθὴς ὄχλος ἠκολούθει αὐτὸν θεραπεύων, «ὥστε ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἰδιώτης ἐφαίνετο, ὁ δὲ Λύσανδρος βασιλεὺς.» Τοῦτο παρώργισε τοὺς τριάκοντα συμβούλους, τοὺς ὁποίους ὁ προϊστάμενος αὐτῶν αὐτογνώμων Λύσανδρος, οὐδέποτε συνεβουλεύετο· παρώργισε δὲ καὶ τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν, ὅστις ἀπεκάλυψεν αἰφνης δύναμιν βουλήσεως κυριαρχικὴν, ἣν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευε πρότερον παρ' αὐτῷ, καὶ ἤρχισε συστηματικῶς ν' ἀπορρίπτῃ πάσας τὰς διὰ τοῦ Λυσάνδρου ὑποβαλλομένας αἰτήσεις. Ἐντεῦθεν ὁ τελευταῖος οὗτος, ἰδὼν ψευθείσας ἀπάσας αὐτοῦ τὰς προσδοκίας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τοὺς φίλους του, ὅτι πρέπει ν' ἀποτείνωνται κατ' εὐθεΐαν εἰς τὸν βασιλέα Ἀγησίλαον καὶ ὅτι ἡ μεσολάβησις του μᾶλλον βλάπτει αὐτοὺς ἢ ὠφελεῖ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸν περιωρίσθη εἰς παράπονα καὶ προσελθὼν πρὸς τὸν βασιλέα «ὦ Ἀγησίλαε, εἶπε, μειοῦν μὲν ἄρα σύ γε τοὺς φίλους ἠπίστω.» «Ναί, μὰ Δία, ἀπεκρίθη ὁ Ἀγησίλαος, τοὺς γε βουλομένους ἐμοῦ μείζους φαίνεσθαι· τοὺς δὲ γε αὖξοντας εἰ μὴ ἐπισταίμην ἀντιτιμᾶν, αἰσχυνοίμην ἄν.» Καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁμολογήσας τὴν ὀρθότητά τῆς ἀποκρίσεως καὶ ἐπιθυμῶν ἐνταῦθα ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν εἰς ἣν περιῆλθε, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἀλλαχοῦ ἀποστολὴν τινα. Ὁ δὲ Ἀγησίλαος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ὁ Λύσανδρος προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν, ἀποσπᾶσας ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου Πέρσῃν τινὰ μεγιστᾶνα, ὀνόματι Σπιθριδάτην, ἀναδειχθέντα χρησιμώτατον εἰς τὸν Ἀγησίλαον, ἰδίως ἔνεκα τοῦ ἱππικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτόν.

Ἐν τούτοις ὁ Τισσαφέρνης, λαβὼν πολλὰς ἐπικουρίας, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἀγησίλαου καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν τριμηνιαίων σπονδῶν νὰ ἐκχωρήσῃ ἀμέσως ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐπὶ πολέμῳ. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκεν ἀμέσως παραγγελίας ἵνα κινηθῇ ἅπας ὁ στρατὸς πρὸς

Ἐν τούτοις πρὶν ὃ Ἀγησίλαος δυνηθῇ νὰ ἀρχίσῃ, ἐν ἔαρι τοῦ 395, τὰ κινήματα αὐτοῦ, εἶχε παρέλθει τὸ πρῶτον τῆς στρατηγίας αὐτοῦ ἔτος, καὶ ἔφθασαν εἰς Ἑφeson τριάκοντα νέοι σύμβουλοι, οἱ περὶ Ἡριππίδαν, οἱ δὲ παλαιοὶ περὶ Λύσανδρον ἐπέστρεψαν ἀμέσως εἰς Σπάρτην. Ὁ στρατὸς ἦτο ἤδη οὐ μόνον πολυαριθμότερος, ἀλλὰ καὶ βέλτιον γεγυμνασμένος καὶ συντεταγμένος ἢ ἐν τῇ προηγουμένῃ στρατείᾳ. Ὁ δ' Ἀγησίλαος ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαφορῶν αὐτοῦ μοιρῶν εἰς τοὺς ἐμπειροτάτους ἐκ τῶν νέων τριάκοντα, καὶ ἰδίως ἔταξε τὸν μὲν Ξενοκλέα ἐπὶ τοὺς ἵππεῖς, τὸν δὲ Σκύθην ἐπὶ τοὺς νεοδαμῶδεις ὀπλίτας, τὸν δὲ Ἡριππίδαν ἐπὶ τοὺς Κυρεῖους, τὸν δὲ Μίγδωνα ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἀσιανῶν πόλεων στρατιώτας. Κατεγνωμένων τούτων, προανήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθείαν ἐπὶ Σάρδεις. Ὁ Τισσαφέρνης, ὅστις ἐν τῇ προτέρᾳ στρατείᾳ ἠπατήθη, πιστεύσας τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀναγγελλέντα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει καὶ νῦν νὰ πιστεύσῃ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, ὁ βασιλεὺς ἄλλα βουλευέται καὶ ἄλλα λέγει καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ προαίρεσις εἶναι νὰ ὀρμήσῃ ἐπὶ τὴν Καρίαν· ὅθεν ὁ σατράπης ἔπεμψε μὲν ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαϊάνδρον πεδία, συνεκέντρωσε δὲ τὸ πεζικὸν ἔτι μεσημβρινώτερον ἐντὸς τῆς Καρίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον, καὶ πιστεύων καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀγησιλάου, πάντοτε ν' ἀπατᾶται· διότι ταύτην τὴν φορὰν ὁ βασιλεὺς ὥρμησε τῶνόντι ὅπως προσεῖπε κατ' εὐθείαν ἐπὶ Σάρδεις, καὶ εὐρὼν τὴν χώραν ἔρημον προμάχων, ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας ἐλεηλάνθησεν αὐτὴν ἀκωλύτως, τὴν δὲ τετάρτην, ἐπελθόντος τελευταῖον τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν, συγκροτεῖται μάχη, κατ' ἣν ὁ βασιλεὺς, δι' ἐπιτηδείου συνδυασμοῦ τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ ἀκαταμαχήτου πεζικοῦ, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους, ὧν πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Πακτωλὸν ποταμόν. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ λεία πλουσιωτάτη ἐν αὐτῷ. Τότε ὁ μέγας βασιλεὺς, μαθὼν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ἀνεδείχθη τοσούτῳ ἀδέξιος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐπιτραπίσης αὐτῷ δυνάμεως, ἐξέπεμψε διαταγὴν καθαιρέσεως καὶ θανάτου κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κομιστὴς τῆς διαταγῆς Τιθραύστης, ἐκτελέσας αὐτήν, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν κατὰ τὰς χώρας ταύτας περσικὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ Τιθραύστης ἐπολιτεύθη πολὺ ἐπιτηδείωτερον τοῦ προκατόχου του· διότι ἐνῷ ἄφ' ἐνδὲς ἐπεχείρησε νὰ ὑποθρέψῃ διὰ χρημάτων τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαν δυσμένειαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων κατὰ τῆς Σπάρτης, ἄφ' ἐτέρου διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον ὅτι παραίτιος

τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἄπιστος Τισσαφέρνης ὅστις διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶναι πρόθυμος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων ἐπὶ μόνῃ τῇ πληρωμῇ τοῦ δασμοῦ τὸν ὅποιον ἀνέκαθεν ἐπλήρωνον καὶ ὅτι ἐπομένως προσκαλεῖ τὸν Ἀγησίλαον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ ἀπήντησεν, ὅτι μὴ δυνάμενος ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου οἴκοθεν, θέλει ἐρωτήσῃ τὰς ἐν Σπάρτῃ ἀρχάς. Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ ὁ Τιθραύστης ἐξαμηνιαίας ἀνακωχάς, καὶ κατέπεισεν αὐτὸν, ἐκχωρήσας ἀπὸ τῆς σατραπείας του, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὴν τοῦ Φαρναβάζου, προσεπιδοὺς καὶ 30 τάλαντα ἵνα χρησιμεύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκ τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται κατὰδῆλος ἡ ἐσχάτη παραλυσία εἰς ἣν εὐρίσκετο τὸ περσικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου οἱ γενικοὶ διοικηταὶ ἐπολιτεύοντο συνήθως ὥς ἂν ἦσαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐχὶ λειτουργοὶ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κυριάρχου.

Ὁ Ἀγησίλαος λοιπὸν ἐξελθὼν ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Τιθραύστου ἐνέβαλε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 395, εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Φαρναβάζον τελοῦσαν Φρυγίαν, καὶ ἐνταῦθα ἐπόρθησε μὲν τὴν χώραν, κατέλαβε δὲ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν βίβη, τὰς δὲ ἐκούσας. Ἐπειτα, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σπιθριδάτου, ἐπορεύθη καὶ εἰς Παφλαγονίαν, προσέλαβε σύμμαχον τὸν βασιλεῖα τῶν Παφλαγόνων Ὅτυν, καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ τῆς σατραπείας τοῦ Φαρναβάζου πόλεμον, γενόμενος ἰδίως κύριος τῆς περὶ Δασκύλειον πλουσιωτάτης χώρας, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Φαρναβάζου βασίλεια καὶ ὅπου μετ' ὀλίγον συνέλαβεν ἅπαν τοῦ σατράπου τούτου τὸ στρατόπεδον. μετὰ πλουσιωτάτης λείας.

Τότε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 394, παρακκλούμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου ὁ Ἀγησίλαος ἐγκτέλιπε τὴν σατραπείαν αὐτοῦ, καὶ, στρατοπεδεύσας περὶ τὸ ἱερόν τῆς Ἀστυρηνῆς Ἀρτέμιδος, ἐν τῇ λεγομένῃ Αἰολίδι, ἡσχολήθη ἐνταῦθα περὶ τὴν αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ἑλληνίδας πόλεις πραγμάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος εἰς τὰ ἐνδότεα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἤδη προπαρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ὅτε αἰφνης προσελήθη ὑπὸ τῆς Σπάρτης ν' ἀνακλήψῃ εἰς τὰ ἴδια, διότι μεγάλη καὶ ἐπικίνδυνος εἶχεν ἐκραγῇ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις κατὰ τῆς κυριάρχου ἐκείνης πόλεως.

ἀναμείνη τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐπερχομένου εἰς Ἀλίαρτον μετὰ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ βασιλέως Πausανίου, ἀλλ' ἐπετέθη μόνος εἰς τὸ τεῖχος τῶν Ἀλιαρτίων· οὐ μόνον δὲ ἀπεκρούσθη, ἀλλὰ τὸ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ μεθ' ὃ δισκειδίσθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ, πρὶν ἢ φθᾶσθαι ὁ Πausανίας, ὅστις ἤδη δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλλῃ τοὺς Θηβαίους μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἐνωθῇ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ συνωμολόγησεν ἀπλῶς ἀνακωχὴν διὰ νὰ κηδεύσῃ τοὺς νεκροὺς, καὶ ἔπειτα, ἀναχωρήσας ἀμέσως ἐκ τῆς Βοιωτίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐνταῦθα κατηγορήθη διὰ τὴν ἀνανδρον αὐτοῦ διαγωγὴν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, καὶ ἔφυγεν εἰς Τεγέαν τῆς Ἀρκαδίας, διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ υἱὸς Ἀγησίπολις, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ του Ἀριστοδήμου.

Αἱ πρῶται αὗται τῆς Σπάρτης ἀποτυχίαι ἐνεθάρρουν παραδόξως ἄπαντας τοὺς πολεμίους αὐτῆς· καὶ ἤδη αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθηναί, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος συνομολογοῦσιν ἐπίσημον κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίαν, καὶ ἀποφασίζουσι τὴν συγκρότησιν ἐν Κορίνθῳ κοινῆς συνόδου· ὥστε ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε καλούμενος «Βοιωτικὸς,» ἔλαβε τὸν τεῦθεν τὸ μεγαλειότερον ἐπώνυμον τοῦ «Κορινθιακοῦ πολέμου» μέχρι τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Τῆς δὲ συμμαχίας συμμετέσχον ἀμέσως οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Ἀκαρῶνες, οἱ Ὀζόλαι Λοκροί, οἱ Ἀμβρακιῶται, οἱ Λευκάδιοι, καὶ οἱ τῆς Θράκης Χαλκιδαῖς. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διετέλεσαν οἱ πρωτοῦργοι καὶ οὕτως εἶπεν ἡγεμόνες τῆς μεγάλης ταύτης κατὰ τῆς Σπάρτης διαμαρτυρήσεως, τότε κατὰ πρῶτον προκύψαντες ἀπὸ τῆς δευτερευούσης τάξεως ἦν πρότερον ἐπεῖχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀρχίσαντες νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡγεμονίαν ἣν θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ διαπραχθεῖσαν δι' Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου. Περὶ τοὺς χρόνους ὁμῶς τούτους δὲν ἀναφέρονται ἔτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ψυχὴ δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὅλου ἀντισπαρτιατικοῦ φρονήματος ἀναφαίνεται ὁ Ἴσμηνίας, Θηβαῖος πλούσιος ὅστις πρὸ ὀκταετίας μὲν εἶχε συμπράξει μετὰ Θρασυβούλου, ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, ὅτε οὗτοι ἐθανάτωσαν αὐτὸν μετὰ 14 ἔτη «μεγαλοπράγμων καὶ κακοπράγμων,» τιμηθεὶς οὕτω διὰ δύο ἐπιθέτων, τὰ ὅποια φαίνονται μὲν δυσσυμβιβαστα, πολλὰκις ὁμῶς εἰς δεινοὺς ἀντιπάλους ἀπεδόθησαν καὶ ἰδίως ἐξεσφενδονήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν δεκάτην ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ τοῦ μοναρχικοῦ Κλάρενδων κατὰ τοῦ δαχιμονίου Ὀλιβιέρου Κρόμβελ. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἴσμη-

Ὁ Τιμοκράτης, ἅμα ὡς συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον τὰς ἐξαμηνιαίας ἀνακωχάς, ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ῥόδιον Τιμοκράτην, ἵνα ὑποθρέψῃ τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης ὑφισταμένην δυσμένειαν καὶ προκαλέσῃ ῥῆξιν τινα κατ' αὐτῆς, δοὺς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου. Ὁ Τιμοκράτης δὲν ἀπήντησε πολλὰς δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, διότι, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ ἀγέρωχος καὶ καταθλιπτικὴ διαγωγή τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχε πρὸ καιροῦ προκαλέσει πολλὴν πολλαχοῦ ἀγανάκτησιν. Ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἀγωνισθῇ κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἐπὶ τέλους ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν. Τὸ Ἄργος δὲν ἠρκαῖτο εἰς τὴν οὐδετερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐδυσφόρει πάντοτε κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθηναί, καταβληθεῖσαι κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνακτήσασαι τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα, ἤρχισαν νὰ μὴ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας καὶ νὰ ἐλπίζωσι μάλιστα βελτιώσιν τινα τῆς τύχης αὐτῶν ἀπὸ τῶν φημιζομένων παρασκευῶν τοῦ Κόνωνος, ὅς τις ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποστασίαν τῶν Ῥοδίων ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Πρὸ πάντων ὁμῶς οἱ Θηβαῖοι παρέσχον ἑαυτοὺς προθύμους εἰς τὴν κατ' αὐτῆς συμμαχίαν καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ῥῆξιν, πείσαντες τοὺς Ὀποντίους Λοκροὺς νὰ ἐπιστρατεύσωσι κατὰ τινος χώρας κατεχομένης μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων, ἀμφισβητουμένης δὲ ὑπὸ πῶν Λοκρῶν· διότι ἀντεμβολόντων τῶν Φωκέων εἰς τὴν Λοκρίδα, οἱ μὲν Βοιωτοὶ βοηθοῦσιν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λοκροὺς, οἱ δὲ Φωκεῖς ζητοῦσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἄρχεται οὕτω ἔτι ἀπὸ τοῦ 395 νέος ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος πόλεμος, ὅς τις μέχρι τινὸς καλεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Βοιωτικὸς πόλεμος.»

Οἱ Σπαρτιῆται, εὐχαρίστως ἐπιλαβόμενοι τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα ταπεινώσωσιν ἐντελῶς τοὺς Θηβαίους, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸν Λύσανδρον. Οἱ δὲ Θηβαῖοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λησμονήσαντες τὴν ἀρχαίαν μεταξύ τῶν δύο πόλεων ἀντιπάθειαν, καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ Θρασυβούλου, παμψηφεί ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Ἡ βοήθεια αὕτη καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσις, ἔσωσαν τότε τοὺς Θηβαίους. Τῷ ὄντι ὁ Λύσανδρος, συναγαγὼν τάχιστα στρατὸν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν στερεάν Ἑλλάδα φίλων τῆς Σπάρτης ἐθνῶν, ἔπραξε τὸ λᾶθος νὰ μὴ

θρίων αὐτοῦ ἀποτελεσμάτων. Πρὶν ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπιδιώκων τὴν αὐτονομίαν τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων, ἀνέτρεπε πᾶσαν περὶ ἐνώσεως αὐτῶν ἀπόπειραν. Τοῦτο ὁμῶς ὄχι διότι τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα, ἀλλὰ διότι, ὡς πολλάκις προείπομεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἐνωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων αὐτονομία, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἰσοπολιτείας. Ὡστε ἀξιοκατάκριτοι δὲν ἦσαν οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν ἐνωσιν, ἥτοι αἱ Ἀθηναῖαι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θήβαι, οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν αὐτονομίαν, ἥτοι ἅπασαι ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἑλληνίδες πόλεις· ἀλλὰ πάντες εἶχον ἄδικον κατὰ τοῦτο ὅτι δὲν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον δι' οὗ καὶ μόνον ἡδύναντο νὰ συνδυασθῶσιν ἀμφοτέρω τ' ἀγαθὰ ταῦτα.

Ὁ Ἀγγησίλαος, ἅμα λαβὼν τὴν περὶ ἀνακλήσεως διαταγὴν καὶ πληροφορηθεὶς τοὺς σπουδαίους λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτὴν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, εἰ καὶ μὲ λύπην του, νὰ ὑπακούσῃ. Ὅθεν ἀφοῦ παρεμύθησε τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θέλει ἐπανέλθει μετὰ τὴν ῥύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ κατέλιπε, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, μοῖραν τοῦ στρατοῦ συγκειμένην ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, παραλαβὼν αὐτὸς τοὺς ἐκ τῶν Ἀσιανῶν πόλεων ὀπλίτας, καὶ τοὺς νεοδαμώδεις, καὶ τοὺς Κυρεῖους, καὶ τοὺς πελταστὰς, καὶ τοὺς ἵππεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, βαδίσας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἣν πρὸ μιᾶς περιόδου ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην δὲν ἀπῆντησε δυσκολίας εἰμὴ ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλὰ εὐχερῶς ἐνταῦθα διαλύσας τοὺς θελήσαντας ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ Θεσσαλούς, διῆλθε διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, παρέλαβεν ἐπικούρους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Ὀρχομενίους, οἵτινες διὰ τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν Θηβῶν φθόνον εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κορώνειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀφοῦ κατέλιπον δυνάμιν τινα ἀποχωρῶσαν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ περὶ Κόρινθον στρατοπέδου, εἶχον ἐξέλθει ἐγκαίρως εἰς τὴν στερεὰν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ καὶ καταλάβει τὰ περὶ τὸν Ἐλικῶνα ὑψώματα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ περὶ Κορώνειαν πεδία, τοῦ μὲν Ἀγγησιλάου ἐπεξελθόντος ἀπὸ

νίας εἶναι, ὅςτις, συνεπαγόμενος Βοιωτοὺς τινας καὶ Ἀργεῖους, κατέβαλε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας χώρας, ἐκβαλὼν τοὺς Λακεδαιμονίους ἀρμολύτας ἐκ Φαρσάλου, ἐξ Ἡρακλείας, ἐκ Φωκίδος καὶ προσαγαγὼν εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν πλείστους μὲν Θεσσαλοὺς, ἅπαντας δὲ τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Αἰνιᾶνας, καὶ τοὺς Ἀθαμᾶνας.

Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 395 πρὸς τὸ 394, συνῆλθον οἱ σύμμαχοι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Κόρινθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσι στρατὸν μέγαν, ἵνα καθαιρέσωσιν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Καὶ τότε ἡ Σπάρτη, θεωροῦσα ἑαυτὴν δεινῶς κινδυνεύουσαν, ἐπεμψε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον διαταγὴν νὰ δράμῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Πρὶν ὅμως οὗτος ἔτι ἐπανέλθῃ, συνεκροτήθη περὶ Κόρινθον, κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 394, μάχη μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Ἀριστόδημος, ἄγων 13,500 ὀπλίτας Λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους Πελοποννησίους, 600 ἱππεῖς καὶ 700 τοξότας καὶ σφενδονήτας, καὶ ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς 24,000 ὀπλίτας Ἀθηναίους, Ἀργεῖους, Βοιωτοὺς, Κορινθίους καὶ Εὐβοεῖς καὶ 1550 ἱππεῖς, ἀνεδείχθη μὲν ἐπὶ τέλους νικηφόρος, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε νίκην τοσοῦτω κρίσιμον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμέσως γενναῖόν τι καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περὶ τὴν Κόρινθον αὕτη μάχη ἐγένετο καθ' ὃν περίπου χρόνον ὁ Ἀγησίλαος, λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐνῶ ἤτο ἤδη ἕτοιμος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, ἠναγκάζετο νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ λαμπρὸν τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ βασιλείου ὄνειρον.

Ἡ περιπέτεια αὕτη τῆς τοῦ Ἀγησίλαου ζωῆς εἶναι βεβαίως μία τῶν θλιβερωτέρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῶν προπατόρων ἡμῶν· θλιβερά ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν αἰώνων, εἶναι ἀδύνατον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν ὀργὴν ἣν ἠσθάνθη ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεὺς, ἰδὼν οὕτως ἀνατρεπόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ βούλευμα. Ἀλλ' ἀπαθέστερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα, δυσκόλως θέλομεν ἀποδώσει τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς κατὰ τῆς Σπάρτης στασιάζοντας Ἕλληνας· ἀληθὲς αὐτοῦ παρὰ τὸς ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ πλημμελής βᾶσις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ πλημμελής βᾶσις τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὲς αἰτία τοῦ τε πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ὀλε-

Κηφισσοῦ, τῶν δὲ Θηβαίων, Ἀργείων, Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμά-
 χων καταβάντων ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς
 τοῦ αὐγούστου μηνὸς τοῦ 394 μάχη «οἷα οὐκ ἄλλη τῶν γ' ἐφ' ἡμῶν,»
 λέγει ὁ αὐτόπτης καὶ εἰδήμων περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίως Ξενοφῶν. Ὁ
 Ἀγησίλαος καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι κατεῖχον τὴν δεξιὰν πτέρυγα, οἱ
 Ὀρχομενιοὶ τὴν ἀριστεράν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἴσταντο οἱ Κύριοι καὶ οἱ
 Ἀσιανοὶ ὀπλίται. Ἀντικρὺ τῶν Ὀρχομενίων, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρα-
 τώπεδον, ἐτάσσοντο οἱ Θηβαῖοι, εἰς δὲ τὴν ἀριστεράν οἱ Ἀργεῖοι, ἐν
 τῷ μέσῳ δὲ οἱ λοιποὶ σύμμαχοι. Οἱ δύο στρατοὶ ἐπλησίασαν τηρή-
 σαντες βαθυτάτην σιγήν, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς σταδίου ἀπ' ἀλλήλων
 ἀπόστασιν, πρῶτον οἱ Θηβαῖοι ἀλαλάξαντες ἐξώρμησαν δρομαῖοι μετ'
 οὐ πολὺ δὲ ἀντεξέδραμον καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον, καὶ οἱ Κύριοι,
 καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Οἱ Ἀργεῖοι δὲν ἀνέστησαν παντά-
 πασι καὶ ἔφυγον ἀμέσως πρὸς τὸν Ἑλικῶνα· ὑπενέδωκαν δὲ καὶ οἱ ἐν
 τῷ κέντρῳ ἰστάμενοι σύμμαχοι, ὥστε οἱ περὶ τὸν Ἀγησίλαον ἐστεφά-
 νουν ἤδη αὐτὸν ὡς νικητὴν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ Θηβαῖοι, διακόψαντες
 τοὺς Ὀρχομενίους, ἔφθασαν μέχρι τῶν σκευῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ
 στρατοῦ. Τότε ὁ βασιλεὺς, ἐξελίξας τὴν φάλαγγα, προήλασεν ἐπ' αὐ-
 τοὺς, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι, ἰδόντες τοὺς συμμάχους αὐτῶν φυγόντας
 πρὸς τὸν Ἑλικῶνα καὶ συσπειραθέντες, ἐξώρμησαν ἵνα συνενωθῶσι μετ'
 αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐγένετο σύρραξις φοβερά μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ
 τῶν περὶ τὸν Ἀγησίλαον ὀπλιτῶν. «Καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας
 ἐώθοντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. Καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία
 παρῆν, οὐμὴν οὐδὲ σιγὴ· φωνὴ δὲ τις ἦν τοιαύτη, οἷαν ὀργή τε
 καὶ μάχη παράσχοι δ' ἄν.» Αὐτὸς ὁ Ἀγησίλαος, καὶ τοὶ ἀσθενεῖς τὸ
 σῶμα καὶ χαλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, ἀλλ' ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν
 ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἡθικὴν δύναμιν, ἥτις εἶναι καθυπερτέρᾳ πάσης
 ὑλικῆς βώμης, ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πρώτοις λαμπρότατα· καὶ λαβὼν
 πολλὰ διὰ παντοίων ὀπλῶν τραύματα καὶ καταπατηθεὶς, δὲν ἐσώθη
 εἰμὴ χάρις εἰς τὴν αὐταπάρνησιν μετ' ἧς προεκινδύνευσαν ὑπὲρ αὐτοῦ
 οἱ πεντήκοντα λογάδες περὶ αὐτὸν Σπαρτιαῖται δορυφόροι. Τελευταῖον
 οἱ Θηβαῖοι κατώρθωσαν νὰ διελάσωσιν, εἰ καὶ μετὰ ἱκανῆς ζῆμιας, καὶ
 νὰ προσέλθωσι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἑλικῶνα Ἀργεῖους καὶ λοιποὺς, οἱ
 δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὁ βασιλεὺς, ἄφοῦ ἐδέθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ, ἀνεκομίσθη ἐπὶ τῶν
 ὤμων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν φάλαγγα, ἵνα δώσῃ τὰς τελευταίας

ἐσπερινὰς διαταγὰς, διότι ἐπλησίασεν ἤδη ἡ νύξ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, προσελάσαντές τινες τῶν ἱππέων, ἀνήγγειλον ὅτι ὡς ὀγδοήκοντα Θηβαῖοι σὺν ὅπλοις, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν, εἶχον καταφύγει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς καὶ ἀναγγεῖλαντες τὸ γεγονός τοῦτο, οἱ ἱππεῖς ἠρώτησαν, τί προστάσσει ὁ βασιλεὺς περὶ τῶν προσφύγων τούτων; ὁ δὲ, καὶ τοι βασανιζόμενος ὑπὸ τραυμάτων πολλῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν συνήθη μεγαλοφροσύνην, ἀλλὰ εἶπε νὰ σεβασθῶσιν οἱ στρατιῶται τὸ θεῖον, ἀφίνοντες τοὺς φυγάδας νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσι· καὶ ἔπειτα διέταξε νὰ τὸν περιαχάγῃσι καθ' ὅλον τοῦ ἀγῶνος τὸ θέατρον, καὶ παρήγγειλε τὰ περὶ τοῦ δαίπνου καὶ περὶ νυκτερινῶν φυλακῶν. Ἡ ὄψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο φοβερά· « Ἐπεὶ γὰρ μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, λέγει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν ἰδιαίτεράν αὐτοῦ πραγματείαν, τὴν ἐπιγεγραμμένην « Λόγος εἰς Ἀγησίλαον » (ἥς ὁμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται), ἐπεὶ γὰρ μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, παρὴν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις, τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φίλους καὶ πολεμίους μετ' ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, δόρατα συντεθραυσμένα, ἐγχειρίδια γυμνά κουεῶν, τὰ μὲν χαμαὶ, τὰ δ' ἐν σώμασι, τὰ δ' ἔτι μετὰ χειρός. » Καὶ ἂν εἰς τὸ θέαμα τοῦτο προσθέσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἀναχομιζόμενον βασιλέα, ὅστις, καὶ τοι βαρέως τετραυματισμένος, ἐπρονοεῖ ἔτι περὶ τῆς τάξεως, περὶ τῆς ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ στρατοῦ, ἔχομεν εἰκόνα πλήρη καὶ δραματικωτάτην ἐνὸς τῶν πεισματωδεστάτων ἀγῶνων, τῶν τελειοτάτων στρατῶν καὶ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ὁμως ὁ Ἀγησίλαος, ἕνεκα τῶν πληγῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφελήθῃ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος. Τὴν ἐπιούσαν πρωΐ, διέταξε τὸν πολέμαρχον Γυλιν « παρατάξαι τε τὸ στράτευμα καὶ τρόπαιον ἵστασθαι, καὶ στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ, καὶ τοὺς αὐλητὰς πάντας αὐλεῖν. » Μεθ' ὃ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Θηβαίους, κατ' αἵτησίν των, σπονδὰς, ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, αὐτοὺς δὲ ἀνεκομίσθη εἰς Δελφοὺς, ὅπου ἐτελοῦντο τότε τὰ Πύθια. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δεκάτην, ἥτοι τέλαντα ἑκατὸν, τῆς λείας τὴν ὁποίαν ἐκτίησατο ἐπὶ τῆς διατοῦς κατὰ τὴν Ἀσίαν στρατείας, καὶ ἔπειτα, ἀπολύσας τοὺς ἄλλους συμμάχους, ἐπανῆλθε μετὰ τῶν Πελοποννησίων, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὰ ἴδια, τυχὼν ἐν Σπάρτῃ εὐγνώμονος καὶ ἐντίμου δεξιώσεως.

Δύο λοιπὸν μεγάλαι μάχαι συνεκροτήθησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 394

ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μὲν περὶ Κόρινθον, ἡ δὲ περὶ Κορώνειαν· καὶ κατ' ἀμφοτέρας μὲν ἐνίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, δι' οὐδετέρας δὲ ἐπέτυχον τὸν κύριον αὐτῶν σκοπὸν, ἥτοι τὴν ὁλοσχερῇ τῶν ἀντιπάλων κατατρόπωσιν καὶ τὴν τῆς ὅλης ἡγεμονίας ἀνάκτησιν. Ἐνίκησαν ἐν Κορίνθῳ, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ πολὺ ἐξησφάλισαν τότε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀρχήν· ἐνίκησαν πάλιν ἐν Κορωνείᾳ, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συμπληρώσωσιν οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔργον αὐτῶν, ἐμβάλλοντες εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Ἀττικὴν· ἐξεναντίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἐγκαταλείποντες τὴν στερεὰν Ἑλλάδα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀντιπάλων. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχῶν, περὶ τὰς ἀρχὰς αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τρίτος συνεκροτήθη ἀγὼν, περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀγὼν ναυτικός καθ' ὃν ἐντελῶς κατεστράφη ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος.

Εἶδομεν τὰς ναυτικὰς παρασκευὰς τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν ὁ Κόνων διὰ χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ ἀνεφέρομεν τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 395 διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἐκείνου ἀποστασίαν τῶν Ῥοδίων ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κόνων ἀπῆντησεν ἔκτοτε πολλὰς δυσκολίας, διὰ τὴν ἀντιζηλίαν, τὴν ἰδιοτελείαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν σατραπῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τῆς συμπράξεως τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὢν ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, ἐφρόντισε περὶ τῆς κατασκευῆς πολλῶν νέων τριήρων, ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους εὐρέθη ἔχων στόλον ἰσχυρόν ἐκατὸν εἴκοσι πλοίων, τοῦ ὁποίου ναύαρχον κατέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικὸς του Πείσανδρον. Τελευταῖον ὁμῶς ὁ Κόνων, προσελθὼν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐξωμάλυνεν ἅπαντα τὰ κωλύματα, καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ ὡς συνάρχων αὐτοῦ ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις ἦτο προθυμότερος νὰ συμπράξῃ· οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τοῦ στόλου, ἀπῆλθεν ὁ Κόνων μετὰ ἑνενήκοντα τριήρων εἰς Κνίδον, ὅπου ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος ὑπὸ Πείσανδρον. Ὁ Ξενοφὼν, ὁμιλῶν περὶ τοῦ νέου τούτου, λέγει αὐτὸν « φιλότιμον μὲν καὶ ἐρωμένον τὴν ψυχὴν, ἀπειρότερον δὲ τοῦ παρασκευάζεσθαι ὡς δεῖ· » πλὴν τούτου, ἡ δύναμις ἥς ἐστρατήγει ἦτο φαίνεται πολὺ μικροτέρα τῆς ἀντιπάλου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, εὐθὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ Ἀσιανοὶ σύμμαχοι.

Ὡς τε ἐπολέμησε μὲν γενναίως ὁ Πείσανδρος, ἀλλ' ἐνίκηθη κατὰ κράτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ πράξῃ ἄλλο τι εἰ μὴ νὰ τιμῇσῃ τὴν ἡτταν, πύπτων ἐν τῷ ἀγῶνι ἡρωϊκῶς, ὅπως προσῆκεν εἰς ἄνδρα Σπαρτιάτην καὶ μάλιστα εἰς Σπαρτιάτην ἡγεμόνα.

Ἡ ἀξιομνημόνευτος αὕτη περὶ Κνίδον νίκη ἡ κατορθωθείσα ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἐκείνου, ὃν εἶδομεν πρὸ ἑνδεκα ἐτῶν μετὰ κόπου διασωθέντα εἰς Κύπρον ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας, ἐπήγαγε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα καὶ ἰδίως τὴν παντελῆ κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίας. Ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπλευσαν ἀμέσως, μετὰ τοῦ νικηφόρου στόλου, ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον, καὶ πρὸς τὰς ἐπιθαλασσιδίου πόλεις, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς λακωνικοὺς ἄρμοστὰς καὶ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς Σπάρτης. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν κατὰ τῆς πόλεως ταύτης μῖσος, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπέβη εὐχερές, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ ἀπαιτήσῃ τοῦ Κόνωνος ὁ Φαρνάβαζος ἐπέισθη νὰ ἐπιτρέψωσιν οὗτοι καὶ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, μήτε στρατὸν ξένον, μήτε ξένον διοικητὴν εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπιβάλλοντες. Ἐντεῦθεν πᾶσαι ἐν τῷ ἅμα ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, πλὴν μόνῃς τῆς Ἀβύδου, ἣν ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ὁ γνωστὸς ἡμῖν Δερκυλλίδας, ὅστις συνέπεσε νὰ ἦναι τότε ἄρμοστής αὐτῆς καὶ εἰς ἣν κατέφυγον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἀσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἐξωσθέντες ἄρμοσταί.

Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ, ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπῆλθον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαφόρους Κυκλάδας νήσους, κατέλαβον καὶ αὐτὰ τὰ Κύθηρα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας καὶ μετὰ ταῦτα ἐπλευσαν, διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, πρὸς τὸν ἱσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐνταῦθα εὗρον τοὺς συμμάχους, Κορινθίους, Βοιωτοὺς, Ἀθηναίους καὶ ἄλλους, ἐξακολουθοῦντας τὸν λεγόμενον Κορινθιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν αὐτοὶ μὲν ὀρμητήριον εἶχον τὴν Κόρινθον, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σικυῶνα. Ἡ ἐντὸς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρουσία Πέρσου σατράπου καὶ στόλου περσικοῦ δεσπόζοντος τῆς περὶ Πελοπόννησον θαλάσσης, ἦτο βεβαίως γεγονὸς θλιβερώτατον καὶ παντάπασιν ἀπροσδόκητον μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, μετὰ τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον κατορθώματα, μετὰ τὴν Κιμῶνιον εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἀμνηχανία εἰς ἣν περιέστη ὁ ἐλληνικὸς κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἑνωσιν, ἔμελλε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς πολὺ μεγαλητέρας ἔτι ταπεινώσεις καὶ συμφοράς.

Ὁ Φαρνάβαζος ἦλθεν εἰς φιλικούς λόγους πρὸς τοὺς συμμάχους, ὑπέσχετο πᾶσαν παρὰ βασιλέως συνδρομὴν καὶ κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰ χρήματα· μεθ' ὃ ἀπεφάσισε νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ τότε ὁ Κόνων παρέστησεν αὐτῷ ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, δεόν νὰ ἐπιτρέψῃ ἤδη τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων· ὁ δὲ, ὅστις πρὸ πάντων ἐμίσει τοὺς Λακεδαιμονίους δι' ὅσας εἶχε πάθει παρὰ Ἀγησιλάου συμφοράς, συνήνεσε προθύμως καὶ εἰς τοῦτο, καὶ ἀναχωρήσας οὐ μόνον τὸν στόλον κατέλιπεν ὑπὸ τὰς διατάγας τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν αὐτῷ παρέσχε, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων. Ὅθεν ἐν ἔτει 393 κατέπλευσεν ὁ Κόνων εἰς Πειραιᾶ καὶ ἠτύχησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θερμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, καὶ νὰ ἴδῃ ἀνυψούμενα αὖθις τὰ τεῖχη ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐν ἔτει 404 τοσούτῳ πανηγυρικῶς εἶχον κατεδαφισθῇ ὑπὸ τῶν ἀμειλίχων τῆς πόλεως πολεμίων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες οἱ τότε ἐν χοροῖς καὶ αὐλοῖς συμμετασχόντες τῆς καταλύσεως τῶν τειχῶν, ἤδη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγαλλιάσεως συνεπελάβοντο τῆς τῶν αὐτῶν τειχῶν ἀνοικοδομήσεως· τοσοῦτον ὀλοσχερῆς αἰσθημάτων ἀλλοιώσις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν. Καὶ δὲν ἠνωρθώθησαν μὲν τότε εἰμὴ τὰ δύο μακρὰ σκέλη τὰ ὅποια κατ' εὐθεΐαν συνέδεον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Πειραιῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τρίτον τεῖχος, τὸ λεγόμενον Φαληρικόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς ἀσφάλειαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, ὥστε ὁ Κόνων εὐλόγως ὑπέλαβε τὸ συντελεσθῆναι τοῦ ἔργου μέρος ὡς ἀποχρῶν καὶ εὐλόγως ἐπανηγύρισε τὸ κατόρθωμα διὰ πολυτελοῦς θυσίας καὶ ἐορτῆς. Ἀνέθηκε δὲ εἰς μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ Κνίδον νίκης, ἐν τῇ ἀκροπόλει, στέφανον χρυσοῦν, καὶ κατεσκεύασεν ἐν Πειραιεὶ ναὸν τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐ μόνον ἐπὶ στήλης ἀνέγραψε ψήφισμα διαιωνίζον τὰ μεγαλοργήματα τοῦ Κόνωνος, ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἤγειρε.

Τούτων γενομένων, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνετο ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· ἐν ἔτει μὲν 403, ἀνεκτήσατο, διὰ Θρασυβούλου, τὸ πάτριον πολίτευμα, ἥδη δὲ, διὰ Κόνωνος, ἀνωκοδόμησε τὰ μακρὰ τεῖχη. Ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποτελοῦσι τύποι τῶν πολιτευμάτων, ἡ ὀχυρώματα. Αἱ πολιτεῖαι ἀκμᾶζουσι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἡθικῆς τῶν πολιτῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ἡθικὴ δύναμις τῶν Ἀθη-

ναίων, ἐξασθενήσασα ἀφ' ἧς τὸ πολίτευμα ἡχρειώθη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μαραινομένη, διὰ τε τῆς μακρᾶς ἀπολαύσεως τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν, καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτων στάσεων, καὶ διὰ τῶν ἀδιακόπων πολέμων. Ἀπόδειξις τῆς παρακμῆς ταύτης καταφανὴς εἶναι ὅτι εἰς τὰς δύο περὶ Κόρινθον καὶ περὶ Κορώνειαν μάχας, οἱ ὀπλῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπεδείξαντο τὴν προτέραν δεξιότητα καὶ καρτερίαν, ἡ δὲ τιμὴ τῶν συμμάχων, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀγῶνας τούτους, διεσώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Θηβαίων ὀπλιτῶν. Ὡστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἡδυνήθη μὲν ν' ἀνορθώσῃ τὸ πολίτευμα, ν' ἀνορθώσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε πλέον τα ἡθικὰ προσόντα δι' ὧν ἤκμασέ ποτε, δὲν ἦτο πεπρωμένον ν' ἀνακτῇσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν καὶ ἡγεμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης, διατί νεώτεραι πολιτεῖαι, παθοῦσαι ἡθικὰς ἀλλοιώσεις καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ἀναλόγους τῶν ὅσας ἔπαθεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡδυνήθησαν νὰ ἀνακύψωσι καὶ ἐνίοτε ἔτι μείζονες ἢ πρότερον ν' ἀναδειχθῶσιν, αἱ δ' Ἀθῆναι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κίμωνος οὐδέποτε πλέον ἀνεβίωσαν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀπαντᾶται εἰς μόνας τὰς Ἀθῆνας, ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς ἀρχαίας πολιτείας, ἕνεκα τῆς δουλείας ἣτις ἐπεκράτει εἰς αὐτάς. Τφόντι, αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν μερίδα καὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου τάξεις, οἱ δὲ δούλοι, οἱ παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος ἔξω ἀπεστερημένοι, ἐπεῖχον τὸν τόπον τοῦ σημερινοῦ μεγάλου τῶν ἐθνῶν πλήθους. Ἀλλ' αἱ νεώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, παντοῦ καὶ πάντοτε, διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπολαύσεως ὅλων τῶν προσηρτημένων εἰς αὐτάς ἀγαθῶν, φύσει ῥέπουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἡθικῶν ἀρετῶν δι' ὧν ποτε προήχθησαν ὑπὲρ τὸν κοινὸν ὄμιλον. Καὶ ὁσάκις τοῦτο συμβῇ, ἡ πολιτεία μαραίνεται. Ἀλλὰ εἰς τὸν νεώτερον κόσμον ὁ μαρασμὸς δύναται νὰ μὴ ᾖ διηνηκὴς, διότι αἱ κατώτεραι τάξεις, οὔσαι ἐλεύθεραι, ἔρχονται εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἡθικῆς ἐκλύσεως τῶν ἀνωτέρων, καὶ πολλάκις δίδουσι νέαν καὶ πλείονα ζωὴν εἰς τὴν πολιτείαν· ὅπως συνέβη ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ὁμῶς κόσμον, τὸ ἀναπληρωτικὸν τοῦτο κεφάλαιον δὲν ὑπῆρχε, διότι, ὡς προείπομεν, οἱ δούλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσωσι ποτὲ τοὺς ἐλευθέρους. Ἀμα λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι ἀπέβαλλον τὰς ἀρετάς δι' ὧν ἤκμασαν, ἡ πολιτεία διὰ παντὸς ἐφθείρετο· καὶ τοῦτο

ἐκπλήρωσις τῶν σπουδαίων ἐκείνων καθηκόντων. Οἱ μὲν νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν, οἱ δὲ μικρὸν ἐκείνων πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀσωτείας, ἐν γένει δὲ ὁ δῆμος πλείοτερον ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς κοινὰς ἐστιάσεις καὶ κρεανομίας ἢ περὶ τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. Καὶ ἐπειδὴ ὥς ἐκ τούτου ἅπαντες οἱ πολῖται ἢ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἢ καὶ ἂν ὑπηρετοῦν, δὲν εἶχον ὅμως πλέον τὰ ἀρχαῖα προτερήματα τῆς ἀσκήσεως, τῆς πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοτιμίας, ἡναγκάσθη ἡ πόλις νὰ συντηρῇ, παρεκτὸς τῶν ὀπλιτῶν, καὶ πολλοὺς μισθοφόρους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνεστώτος πολέμου οἱ μισθοφόροι ἀπέτελεσαν τὸ ἄριστον τῆς δυνάμεως αὐτῆς μέρος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ίφικράτους καθυπέβαλεν αὐτοὺς εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἐτελειοποίησεν ἐπιτηδεῖως τὸν τε ὀπλισμὸν καὶ τὸν ἱματισμὸν, καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πελταστὰς. Ἡ πέλτη ἦτο ἀσπίς μικρὰ καὶ ἐλαφρὰ τὴν ὁποίαν ἔφερον κατ' ἀρχὰς οἱ Θρᾷκες, παρέλαβον δὲ παρ' αὐτῶν μετέπειτα καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνομάσαντες πελταστὰς τοὺς φέροντας τὸ ὄπλον τοῦτο στρατιώτας. Οἱ πελτασταὶ οὗτοι, καὶ τοὶ ἦσαν ὀπλισμένοι πλείοτερον τῶν φίλων μαχητῶν, δὲν εἶχον ὅμως ἀποβῆ πολὺ χρήσιμοι εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πέλτη δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν βαρεῖαν ἐλληνικὴν ἀσπίδα. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πέλτη ἦτο πέρα τοῦ δέοντος ἐλαφρὰ, ἡ ἐλληνικὴ ἀσπίς ἦτο τοσοῦτον ὀγκώδης ὥστε ἡ δι' αὐτῆς ὀπλισμένη φάλαγξ ἀπέβαινεν ἀναγκαίως σφόδρα δυσκίνητος. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ Ίφικράτης ἀπεφάσισε νὰ ὀπλίσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διὰ τῆς θρακικῆς πέλτης, ἀλλὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς δι' ἐτέρων τινῶν πλεονεκτημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατέστησε κατὰ τὸ ἥμισυ μακρότερα τὰ τε ἐλαφρὰ δόρατα καὶ τὰ βραχέα ξίφη τὰ ὅποια ἔφερον οἱ πελτασταί· καὶ ἐνταύτῳ ἐπενόησεν ὑποδήματά τινα τῶν στρατιωτῶν εὐλυτα καὶ κοῦφα, τὰ ἀπ' ἐκείνου «Ίφικρατίδας ὑποδέσεις» ὀνομασθέντα· καταστήσας οὕτω τοὺς πελταστὰς αὐτοῦ ἐπιτηδαιότερους ἢ ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, διὰ τῶν νέων ἀκοντίων καὶ τῶν ξιφῶν· ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ μάλιστα εὐκίνητοι, καὶ ἤδη ἠῤῥησε τὸ προτέρημα αὐτῶν τοῦτο διὰ τῶν νέων ὑποδέσεων, προδήλως ἀπέβησαν πολὺ τῶν ὀπλιτῶν δεξιώτεροι εἰς τινὰς εἰδικὰς περιστάσεις. Διότι ἂν οἱ ὀπλιτῆται διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς ἐν πεδίοις ὁμαλοῖς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας, οἱ πελτασταὶ τοῦ

τόσῳ εὐχερέστερον ὄσῳ, ἐπειδὴ αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ συνέκειντο ἐξ εὐαριθμῶν πολιτῶν, οἱ δὲ πόλεμοι διηνεκεῖς, οἱ εὐαριθμοὶ ἐκεῖνοι πολῖται καὶ ὕλικῶς ἐμειοῦντο ὥς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων. Μήπως ἡ Σπάρτη ἤτις, ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν 8000 πολιτῶν, δὲν κατήντησε περὶ τὰ τέλη τῆς 4, νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ 1000, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ, εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία συγκατεμένη ἐξ 100 ἢ καὶ 700 πολιτῶν; Ἄν δὲ τῶν Ἀθηναίων τὸ πλῆθος οὐδέποτε τοσοῦτον ἡλαττώθῃ, τοῦτο συνέβη διότι, ἔνεκα τῆς εὐκολίας ἣτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάθεσιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, οἵτινες ὁμῶς πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀνυψωθῇ αὐθις μέχρι τοῦ σημείου τῆς δόξης καὶ δυνάμεως εἰς ὃ ἄλλοτε εἶχε προαχθῇ, ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν αὐτῆς, συνδυαζομένη μάλιστα μεθ' ὅλων τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ ἀνὰ χεῖρας πολέμου, ἦτο γεγονὸς ἐπιτήδειον νὰ καταπλήξῃ τὴν Σπάρτην. Ἡ ναυτικὴ αὐτῆς ἡγεμονία εἶχε καταλυθῇ διὰ τῆς περὶ Κνίδον πανωλεθρίας· διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ Κόνωνος μετὰ τῶν Περσῶν, ὁ πρῶτος ἠδύνατο νὰ διατηρῇ στόλον ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ἐξέβαλε τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐκυριάρχει. Ναὶ μὲν κατὰ ξηρὰν οἱ Σπαρτιαῖται ἀνεδείχθησαν νικηφόροι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Κορωνεῖ· οὐ μόνον ὁμῶς αἱ δύο αὗται νίκαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιαῖται ἔπαθον καὶ κατὰ ξηρὰν ἤτταν ἀξιομνημόνευτον.

Εἶδομεν ὅτι ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει περὶ Κόρινθον καὶ Σικυῶνα διεξαγόμενος. Ἐνταῦθα ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Ἀθηναῖος Ίφικράτης, ὅστις ἐμελλε ν' ἀναδειχθῇ εἰς τῶν ὀνομαστῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαιοῦς τῆτος, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν, ὅχι ἀρχῶν τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτιστον τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὀπλίται τῆς πόλεως, ἦτοι οἱ ἔγκριτοι αὐτῆς πολῖται, οἱ δι' ἀποχρώσεως ἀσκήσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκ νεότητος παρασκευαζόμενοι καὶ διὰ πολλῆς προθυμίας ἐν τῇ ὀρίμῃ ἡλικίᾳ ἐπιτελοῦντες τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα· ἀλλ' ἤδη, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν βίον, εἰς τὰς ἑξεῖς, εἰς τὰ φρονήματα ἡθικὴν ἀλλοίωσιν, ἤρχισε νὰ παραμελῇται ἡ

χώρησεν ὡς ἀστραπή. Ἀλλὰ μόλις εἶχε προχωρήσει ὀλίγον καὶ τρεῖς ἕτεροι πάλιν ἱππεῖς προσελάσαντες ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει. Τότε διέταξε νὰ θέσωσι τὰ ὄπλα, καὶ ἀναπαύσας ὀλίγον χρόνον τὸν στρατὸν, ἀπήγαγεν αὐτὸν ὀπίσω τεθλιμμένος.

Θλιβερά τῶντι ἦτο ἡ εἰδήσις, ἥτις ὡς ἀμείλιχός τις νέμεσις διέκοψε τοὺς θριαμβικοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Ἰφικράτους οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους εἶχον νικήσει καὶ ἐξολοθρεύσει ὁλόκληρον Λακεδαιμονίων μόραν. Οἱ ἀμυκλαῖοι ὀπλῖται εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Λεχαίου ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ τελείωσι τὴν μεγάλην αὐτῶν πανήγυριν, τὰ Ὑακίνθια. Ἡ ὁδὸς ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι, βαδίζοντες ἀπὸ Λεχαίου εἰς Σικυῶνα, διήρχετο ἀμέσως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, ὥστε ὁ ἐν Λεχαίῳ πολέμαρχος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης μόρας ἐξακοσίων ὀπλιτῶν, ἔτι δὲ καὶ μετὰ μόρας ἱππικοῦ ἄδηλον ἐκ πόσων ἀνδρῶν συγκειμένης. Ἀφοῦ δὲ διήλθον ἔμπροσθεν τῆς Κορίνθου καὶ ἔφθασαν εἰς χώρον τινα ἀπέχοντα εἴκοσιν ἢ τριάκοντα στάδια ἀπὸ Σικυῶνος, ὁ πολέμαρχος ἐνόμισεν ὅτι παρῆλθε πᾶς κίνδυνος καὶ ἀφῆσας αὐτοὺς, ἤρχισε νὰ ἐπιστρέφῃ μετὰ τῆς μόρας τῶν ὀπλιτῶν εἰς Λέχαιον, διατάξας ὅμως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ ἢ, καθὼς ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν ἱππαρμοστὴν, νὰ ἐξακολουθήσῃ προπέμπων τοὺς Ἀμυκλαίους ἕως ὅτου οὗτοι ἤθελον ἐπιθυμήσει τοῦτο, καὶ ἔπειτα, στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Ὁ πολέμαρχος ὅστις ἐφοβήθη μήπως οἱ Ἀμυκλαῖοι προσβληθῶσι κατὰ τὴν πλησίον τῆς Κορίνθου διάβασιν αὐτῶν, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς, δὲν ἐφαντάζετο ποτὲ ὅτι ἡδύνατο νὰ τρέξῃ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἀγομένη μόρα 600 ὀπλιτῶν. Ἐντούτοις ὁ Ἰφικράτης ἀφῆκε μὲν ὁλόκληρον τὸ σῶμα νὰ περάσῃ ἀπρόεβλητον, ἀλλ' ἤδη, θεωρῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου τοὺς 600 ὀπλίτας ἐπιστρέφοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ ψιλῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν. Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον καὶ ὀπλῖται Ἀθηναῖοι, ὧν ἐστρατήγει Καλλίας ὁ Ἰππονίκου, καὶ τὸ φυσικώτερον ἦτο ὀπλῖται κατὰ ὀπλιτῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν· ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης προετίμησε νὰ διαπράξῃ τὸ τόλμημα διὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ μὲν Καλλίας παρέταξε τοὺς ὀπλίτας οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ δὲ Ἰφικράτης, λαβὼν τοὺς πελταστὰς, ἐπετέθη κατὰ τῆς μόρας ἐκ πλαγίου καὶ ὀπισθεν. Πλησιάζας μέχρι βολῆς ἀκοντίου, ἔρριψεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν ἀκοντίων καὶ βελῶν, δι' ὧν ἐπληρώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, μάλιστα ἀπὸ τοῦ

Ἰφικράτους κατίσχυον αὐτῶν ὅσῃς προέκειτο νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ πολεμίου, ἢ νὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἥτταν, ἰδίως ἐν χωρίοις ἀνωμάλοις. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰφικράτης πολλάκις ἤδη ἔτρεψε περὶ Σικυῶνα τοὺς τῶν Λακεδαιμονίων συμμάχους καὶ κήδοκίμησεν εἰς διαφόρους κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν ἐπιδρομὰς· δὲν εἶχεν ὁμως ἔτι ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτοὺς, οἵτινες τοῦτου ἕνεκα γαυριῶντες ἐνέπαιζον τοὺς συμμάχους, λέγοντες ὅτι φοβοῦνται τοὺς πελταστὰς «ὥσπερ μορμῶνας παιδάρια.» Ἀλλ' ἐμελλον μετ' ὀλίγον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὸν σαρκασμὸν τοῦτον.

Τὴν ἡγεμονίαν τοῦ περὶ Κόρινθον ἀγῶνος εἶχεν ἀναλάβει αὖθις ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ὢν κύριος τοῦ Λεχαιίου, τοῦ Κρομμυῶνος καὶ τοῦ Σιδούντος, ἐπέτυχε, κατὰ μῆνα ἀπρίλιον ἢ μάιον τοῦ 392, νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Πεῖραιον καὶ τὴν Οἰνόνην, οὐ μόνον πλείστην πορισθεὶς λείαν καὶ πλείστους λαβὼν αἰχμαλώτους ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν ἤδη ἀποκλείσας τὴν Κόρινθον καὶ διακόψας τὴν μετὰ τῆς Βοιωτίας συγκοινωνίαν τῆς. Τοσοῦτον δὲ ἐκ τούτου ἐξεπλάγησαν οἱ σύμμαχοι, ὥστε ἔπεμψαν ἅπαντες, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, πρέσβεις πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης. Ὁ δὲ, πνέων ὑπέρμετρον μῖσος ἐξαιρέτως κατὰ τῶν Θηβαίων, ἐφιλοτιμήθη νὰ ταπεινώσῃ αὐτοὺς, καὶ, προσελθόντας, ἐπροςποιήθη ὅτι δὲν τοὺς βλέπει, ἐνῷ εἶχον ἤδη πλησιάζει πολύ. Οὕτω δὲ μεγαλοφρονῶν καὶ εὐχαριστούμενος περὶ τὴν ταπεινῶσιν τῶν νενικημένων ἀντιπάλων, ἐκάθητο ὁ Ἀγησίλαος ἐντός τινος περὶ τὸν λιμένα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος, ἔχων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰχμαλώτων τοὺς ὁποίους, ἐν συνοδίᾳ τῶν Λακεδαιμονίων ὀπλιτῶν διερχομένους, ἐθεώρει μετ' ἀπορίας καὶ τὸ ἐνταῦθα συρρεῦσαν πλῆθος, ὅτε αἰφνης προσήλασεν ἵππεύς, τοῦ ὁποίου ὁ ἵππος ἦτο ἰδρωτὶ περιρροτός. Ὑπὸ πολλῶν ἐρωτώμενος τίνα φέροι ἀγγελίαν, οὐδενὶ ἀπεκρίνατο, ἀλλὰ σπεύσας πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καὶ ῥίψας ἑαυτὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ προσδραμὼν ἐλάλησε σκυθρωπός. Ὁ βασιλεὺς ἅμα ἀκούσας, ἀνέπήδησεν εὐθὺς ἐκ τῆς ἑδρας, καὶ ἔλαβε τὸ δόρυ, καὶ διέταξε τὸν κήρυκα νὰ καλέσῃ τοὺς πολεμάρχους, τοὺς πεντηκοντῆρας καὶ τοὺς ξεναγούς. Συνδραμόντων δ' αὐτῶν, τοὺς διέταξε νὰ τὸν παρακολουθήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς φρουρῶν, καὶ παρήγγειλεν ὅλα τὰ λοιπὰ τάγματα, τὰ ὅποια ἔτι δὲν εἶχον γευματίσει, νὰ φάγωσι τάχιστα ὅ,τι ἡδύναντο καὶ νὰ τρέξωσιν ὁμοίως κατόπιν αὐτοῦ. Μετ' ὃ ἀνε-

Αὕτη ἦτο ἡ συμφορὰ, τῆς ὁποίας τὰς διαφόρους περιπετείας ἐκόμισαν οἱ ἀλληλοδιαδόχως ἐκπεμφθέντες πρὸς τὸν βασιλέα ἱππεῖς, καὶ ἦτις ἐπήγαγε τοσοῦτον παράδοξον ἀλλοίωσιν εἰς τὸ κατὰ τὴν πρῶϊαν ἐκείνην θριαμβικὸν ἔτι τοῦ Ἀγησιλάου ἀξίωμα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ σύμμαχοι οὐδένα ἐποίησαν πλέον περὶ εἰρήνης λόγον· καὶ ἔδειξαν μὲν ἔτι οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν φρόνημα, διότι, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, οἱ υἱοί, οἱ πατέρες, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῶν πεσόντων, « ὥσπερ νικηφόροι, λαμπροὶ καὶ ἀγαλλόμενοι τῷ οἰκείῳ πάθει περιήρσαν. » ἀλλ' ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἔκτοτε οὐ μόνον οὐδὲν γενναῖον περὶ Κόρινθον διέπραξαν, ἀλλὰ ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἐπανῆλθεν οἴκοι, ὁ δ' Ἰφικράτης ἀνέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Κόρινθον ἐπικαίρων χωρίων.

Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἣτις εἶχεν ἀποβάλλει τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἣτις εἶχεν ἐξωσθῇ καὶ ἀπὸ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, κατήντησεν ἤδη νὰ φοβῇται μήπως ἐπὶ τέλους δὲν δυνηθῇ νὰ διατηρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Τούλάχιστον ἐπίσθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακτήσῃ, δι' οἰκείων δυνάμεων, τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, μάλιστα ἐνόσφ οἱ ἀντίπαλοι εἶχον σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ ἔπειτα ἡ παράτασις τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πολέμου, δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Σπάρτης, « ὡς τὸν Ἀγησίλαον αὖξοντος καὶ ποιούντος ἐνδοξότατον καὶ μέγιστον, » λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Ὅθεν ἐν ἔτει 392, ἦτοι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ἡ περὶ Κόρινθον συμφορὰ, ἀπεφάσισε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας μετὰ τῶν Ἀθηναίων, Θεβαίων καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, καὶ παρεκτὸς τούτου νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἰδίον αὐτῆς σύμμαχον. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπεμψεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν Σπαρτιάτην Ἀνταλκίδα, ἄνδρα φημιζόμενον μὲν ἐπὶ πανουργίᾳ, ὅστις ὅμως δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ ἀνάγκην πολλῆς τέχνης ἵνα ἐπιτύχῃ ὅ,τι ἐπέτυχεν, εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Σπάρτη ἐφάνη πρόθυμος νὰ κάμῃ. Πρὸ πάντων ὁ Ἀνταλκίδας προέτεινεν, ἐννοεῖται, τὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας παράδοσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν ἀσιανὴν ἥπειρον Ἑλλήνων. Ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει τοῦτο καὶ ἄλλοτε, εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις, ὥστε οὐδεμίαν εἶχε τύψιν συνειδότης, νῦν, ὅτε ἐκινδύνευεν αὐτῇ, νὰ θυσιάσῃ πάλιν τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους.

μέρους τὸ ὁποῖον δὲν προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ἀσπίδων, ἦτοι ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ σταθῶσι, καὶ ἀποπέμψας εἰς Λέχαιον τοὺς τραυματίας, παρήγγειλε «τὰ δέκα ἀφ' ἧθης» ν' ἀποδιώξωσι τοὺς ἐπιτιθεμένους. Τὰ «δέκα ἀφ' ἧθης» ἦσαν οἱ νεώτεροι ὀπλίται, οἱ ἀπὸ 18 μέχρις 28 ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ὀπλῖται φορτωμένοι βαρεῖας ἀσπίδας, δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι τοὺς ἐλαφροτέρους πολεμίους, ἐπιτηδαιοτάτους ὄντας πρὸς ὑποχώρησιν. Ἄμα δὲ μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην δίωξιν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν, στρέψαντες καὶ οἱ πελτασταὶ ἐπανελάβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐφόνευσαν 9 ἕως 10 ὀπλίτας. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός· ἀλλὰ τότε ἐπανελάβον οἱ πελτασταὶ τὴν προσβολὴν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῇ καὶ πάλιν· παρήγγειλε δὲ ἤδη οὗτος «τὰ πεντεκαίδεκα ἀφ' ἧθης,» ὃ ἐστὶ τοὺς ἀπὸ 18 μέχρι 33 ἐτῶν ὀπλίτας, νὰ ἐξορμήσωσιν, ἵνα ἀποκρούσωσι τοὺς πελταστάς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξεν ὅμοιον τοῦ προτέρου· διώκοντες δὲ ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι τοὺς διωκομένους, καὶ ἄμα ἠθέλησαν νὰ ἐπανελθῶσιν εἰς τὰς τάξεις, ἀπέβαλον τοὺς γενναιοτέρους τῶν ὀπλιτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξηκολούθησεν ἡ παράδοξος αὕτη μάχη, καθ' ἣν οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιπτον καὶ ἠθύνουν, οἱ δὲ πελτασταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνθαρρυνόμενοι ὀξύτερον ἐπετίθεντο. Τὸ ἤδη καταφθάσαν ἱππικὸν παρέσχεν ἀναψυχὴν τινὰ εἰς τὴν κακῶς πάσχουσιν μόραν. Ἀλλὰ τὸ Λακωνικὸν ἱππικὸν δὲν εἶχε ποτὲ πολλὴν ἀξίαν, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ πλειότερον τῶν νεωτέρων ὀπλιτῶν, ὥστε δὲν ἀνεχαίτισε τὴν δίωξιν. Τελευταῖον, ἀφοῦ ἐφρονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πολλοὶ, οἱ δὲ περιλιπόμενοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, κατώρθωσεν ὁ πολέμαρχος νὰ φθάσῃ εἰς ὕψωμα τι ἀπέχον τῆς μὲν θαλάσσης ὡς δύο στάδια, τοῦ δὲ Λεχαιοῦ ὡς δεκαεὶς ἢ δεκαεπτὰ. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ὑπὸ τῶν πελταστῶν προσβαλλόμενοι, ἀλλὰ εἶδον καὶ τοὺς ὀπλίτας τοῦ Καλλίου ἐπερχομένους· ὅθεν ἀπελπισθέντες ἤδη ἐπράπησαν τῇδε ἀκράτῃ εἰς φυγὴν, οἱ μὲν πρὸς τὸ Λέχαιον, ὅπου ἐφθασαν ὀλίγοι τινὲς μετὰ τῶν ἱππέων, οἱ δὲ πρὸς τὴν πλησιεστέραν παραλίαν, ὅπου προσῆλθον ἐκ Λεχαιοῦ ἀκάτιά τινα εἰς διάσωσιν αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ ἀκαταπόνητοι πελτασταὶ δὲν ἔπαυσαν διώκοντες τοὺς ἐσπαρμένους ὀπλίτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τῆς δυστυχοῦς μόρας, ὥστε ἐκ τῶν ἐξακοσίων αὐτῆς ἀνδρῶν εὐχρίθμοι ἐπέζησαν.

Ἕλληνας. Ἄλλ' ἡ θυσία αὕτη ἤρκει ἵνα ἀποσπάσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν ἀντιπάλων, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν σύμμαχον αὐτῆς, ἐνόσφ' ἡ Σπάρτη ἐπέζητει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡγεμονίας· διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐνθυμεῖτο ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἡγεμονίας ταύτης πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία, καὶ δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπ' ἀνόρθωσιν καταστάσεως πραγμάτων, δυναμένης νὰ ἐπιφέρῃ νέους ὁμοίους κατὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ κινδύνους. Τοῦτο ἐνόησαν ἐκ προοιμίου οἱ Σπαρτιᾶται, καὶ διὰ τοῦτο παρήγγειλαν τὸν Ἀνταλκίδαν νὰ προτείνῃ, δεύτερον, ὅχι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἀλλὰ ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι, θέλουσιν ἀφεθῇ αὐτόνομοι. Ἡ τοιαύτη τῆς παρούσης κρίσεως λύσις συνέφερε τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Συνέφερον εἰς τὸν βασιλέα διότι ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία ἐκάστης ἑλληνίδος πόλεως ἐσήμαινε τὴν ἔλλειψιν πάσης πολιτικῆς ἐνότητος, ὃ ἐστὶ τὴν ἐξασθένησιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἐπανερχομένης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς ἣν ἦτο πρὸ τῶν Μηδικῶν κατὰστασιν, δηλαδὴ περιοριζομένων τῶν Ἀθηναίων εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν, τῶν Θηβαίων εἰς μόνας τὰς Θήβας καὶ οὕτω καθεξῆς, οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθὼς ἄρχοντες τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, χωρὼν τὰς ὁποίας ἐμελλον νὰ διατηρήσωσι διότι ἀνέκαθεν εἶχον, καθὼς ἄρχοντες ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν δύο πέμπτων τῆς Πελοποννήσου, ἐμελλον νὰ ἦναι τὸ ἰσχυρότερον τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη πρότασις τῶν Σπαρτιᾶτῶν πρὸς τοὺς Πέρσας συνεπήγετο ἀπαραιτήτως καὶ τρίτην, τὴν πρότασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμμαχίας, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς δευτέρας προτάσεως· διότι δὲν ἦτο φυσικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Κορίνθιοι καὶ ἄλλαι μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις, νὰ ὑποκύψωσιν οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς ὄρους αὐτούς· οἱ Ἀθηναῖοι λ. χ. ἤλπιζον ἤδη τὴν ἀνάκτησιν ἂν ὅχι τῆς προτέρας αὐτῶν ἡγεμονίας, τούλάχιστον μέρους αὐτῆς· οἱ Θηβαῖοι ἠξίουσαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἐπρεπεν ἄρα νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσι τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ πεῖρα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, 394, 393, 392, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ ἀπάντων, ἐδέησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ.

Αὗται ἦσαν αἱ περιβόητοι τοῦ Ἀνταλκίδου προτάσεις, προτάσεις

ὅσον ἐνδέχεται συμφέρουσαι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν· δι' αὐτῶν οὗτος ἀνελάμβανε διὰ μιᾶς τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐβλέπε τὴν Ἑλλάδα καθιεροῦσαν τὴν ὀλεθρίαν ἀρχὴν, ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἐνωθῇ εἰς ἓν κράτος, καὶ, τὸ πάντων λαμπρότερον, ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεισις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὃ ἐστὶν ἀνεγνωρίζετο οὗτος διαιτητῆς, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπόλυτος κύριος τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἀποστροφή τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθωσι πέντε περίπου ἔτη πρὶν πεισθῇ νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὄρους ἐκείνους. Ὁ Ἀνταλκίδας, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, εὗρε σατράπην τῆς Ἰωνίας οὐχὶ πλέον τὸν Τιθραύστην, ἀλλὰ τὸν Τιρίβαζον, ὅστις τὸ καθ' ἑαυτὸν οὔτε πάθος τι εἶχε κατὰ τῆς Σπάρτης, οὔτε ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς, ὅπως ὁ προκάτοχος. Ἐξηκολούθει ὅμως ἄρχων τῆς γείτονος σατραπείας Δασκυλείου, ὁ Φαρνάβαζος ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ὅσα παρὰ Σπαρτιατῶν ἔπαθε· κατέφθασαν δὲ καὶ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀργείων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀθηναῖος Κόνων, οἵτινες ἐνίσχυσαν τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης διάθεσιν τοῦ Φαρναβάζου· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρταξέρξης ἀπετροπιάζετο, ὡς προείπομεν, πᾶσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσιν· ὅθεν ὁ Τιρίβαζος, καὶ τοι ἦτο προθυμότατος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀνταλκίδου, δὲν ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παραδοχὴν αὐτῶν. Τὰ δὲ ἐπελθόντα γεγονότα μαρτυροῦσιν αὖθις τὴν ἀλλόκοτον παραλυσίαν ἣτις ἐπεκράτει εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον. Ἐνῶ ἡ αὐλὴ ἀπέκρουε τὸν Ἀνταλκίδα, ὁ Τιρίβαζος ὑπεστήριζεν αὐτὸν κρυφίως διὰ χρημάτων καὶ ἐβλαψεν καίριως τοὺς Ἀθηναίους φυλακίσας τὸν Κόνωνα, ὅ,τις περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέθανεν εἴτε ἐν τῇ φυλακῇ, εἴτε, κατ' ἄλλους, ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ. Ἀφ' ἐτέρου ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Τιρίβαζου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ προσωρινὸς αὐτοῦ ἀναπληρωτῆς Στρούθας, φίλος ὢν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἐξηκολούθησε δραστηρίως τὰς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐχθροπραξίας καὶ κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτῶν τὸν ἐξ Ἐφέσου κατ' αὐτοῦ ὀρμήσαντα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἔπεσε καὶ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ τούτου Θίμβρων. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν θαλασσοκρατοῦντες, διὰ Θρασυβούλου· καὶ ἐδολοφονήθη μὲν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 389 ὁ καλὸς κάγαθος οὗτος ἀνὴρ ἐνῶ εἰσέπραττεν εἰσφοράς τινας εἰς τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, ἀλλ' ὁ σταλὺς ἀντ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἰφικράτης, διὰ λαμπρῶν κατορ-

θωμάτων, ἡσφάλισε τὴν περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον κυριαρχίαν αὐτῶν.

Τελευταῖον ἐκπέμπεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν ἔτει 388 καὶ πάλιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἀνταλκίδας, ὀνόματι μὲν ὡς ναύαρχος, πράγματι δὲ ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τοὺς Πέρσας διαπραγματεύσεις· καὶ μεταβὰς μετὰ τοῦ Τιριδάζου εἰς Σούσα παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατέπεισεν ἤδη αὐτὸν, διὰ τῆς συντόνου τοῦ σατράπου ἐκείνου ἐνεργείας, νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ταπεινώσιν καὶ δούλωσιν. Ἵνα δὲ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνεκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Φαρνάβαζον, δούς μὲν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα, διορίσας δὲ σατράπην Δασκυλείου τὸν Ἀριοβαρζάνην, φίλον ὄντα καὶ ξένον τοῦ Ἀνταλκίδου. Ἐν ἔαρι λοιπὸν τοῦ 387 ἐπανῆλθον ὁ Ἀνταλκίδας καὶ ὁ Τιριδάζος ἀπὸ Σούσων εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὸ ἐπίσημον τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα περὶ τῆς εἰρήνης, διὰ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ κεκυρωμένον, ἀλλὰ καὶ ἄφθονα χρήματα, δι' ὧν ἀμέσως ὁ Ἀνταλκίδας συνεκρότησε στόλον ἰσχυρότατον, πρὸς τὸν ὅποιον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀντιταχθῶσι, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἀνταλκίδας, ἐννοῶν ὅτι ἅμα ἐνδύσῳσιν οἱ Ἀθηναῖοι, οὐδεὶς θέλει εἰμπορέσει νὰ ἐπιμείνῃ, ἐφρόντισε νὰ δελεάσῃ αὐτοὺς, ποιήσας ἐξαίρεσιν τινα, πρὸς χάριν αὐτῶν καὶ μόνων, τῆς γενικῆς περὶ τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἀρχῆς καὶ ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς τὰς νήσους Ἀἴηνον, Ἰμβρον καὶ Σκυρον. Ἐπόθουν καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν εἰρήνην, διότι πολλὰ ἔπαθον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἐπανειλημμένων ἐισβολῶν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὡς τε τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ὥριμα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων τῆς Σπάρτης, ὅτε ὁ Τιριδάζος ἐκάλεσεν εἰς Σάρδεις τοὺς πρέσβεις ὅλων τῶν πόλεων ἵνα ἀκούσωσι τοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἐκόμισεν ἐκ Σούσων.

Ὁ Τιριδάζος προσήγαγε τὸ πρωτότυπον τοῦ βασιλικοῦ δόγματος καὶ ἐπιδειξὰς τὰ βασιλέως σημεῖα, ἀνέγνωσε γεγωννίᾳ τῇ φωνῇ τὰ γεγραμμένα, ἔχοντα ὡς ἐξῆς· «Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον, τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενάς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας ἐλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονομους ἀφεῖναι, πλὴν Ἀἴηνου, καὶ Ἰμβρου, καὶ Σκυροῦ· ταύτας δὲ,

ὥςπερ τὸ ἀρχαῖον, εἶναι Ἀθηναίων. Ὅπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτους πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι.» Γενομένης δὲ τῆς ἀναγνώσεως, προσεκλήθησαν οἱ πρέσβεις νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῶν πόλεων αὐτῶν τὸ δόγμα καὶ νὰ συνέλθωσιν ἔπειτα εἰς Σπάρτην, ὅπου ἔμελλεν ν' ἀποφασισθῇ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψις αὐτοῦ. Καὶ συνῆλθον τῶντι βραδύτερον εἰς Σπάρτην, ὅπου πολλαὶ μὲν πόλεις ἠγανάκτησαν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαπραχθέντα, ἀλλὰ πᾶσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν, ἐνδίδουσαι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν. Μόνοι οἱ Θηβαῖοι ἠθέλησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὅρων τοῦ δόγματος· ἰδόντες ὅμως ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν δὲν ἦσαν ἀξιόμαχοι. ἔσπευσαν καὶ οὗτοι νὰ κυρώσωσιν ἐνόρκως τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην, εἰς ταύτας τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτως ὀνομαζέουσιν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ προαναφερθὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα, ἀπέληξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὔτε εἰρήνη συνωμολογήθη, οὔτε συνθήκαι ἐγένοντο, ἀπλῶς δὲ πρόσταγμα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ μετ' ὀλίγον ἀκμάσας Ἀθηναῖος ῥήτωρ Ἰσοκράτης, ἐν τῷ «πανηγυρικῷ» αὐτοῦ λόγῳ· πρόσταγμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαβον οἱ Σπαρτιῆται, τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἀρταξέρξου. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἦναι ἀληθές, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀκούσας τινὰ λέγοντα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην· «φεῦ! τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μηδίζουσιν ἡμῖν οἱ Λάκωνες» «μᾶλλον, ἀπεκρίθη, οἱ Μῆδοι λακωνίζουσιν.» Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι, ὅτι τὸ λόγιον τοῦτο ἀπεικονίζει ἀκριβῶς ἀμφοτέρως τὰς ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὰ γινόμενα. Κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ δόγματος γράμμα καὶ τὸν αὐθάδη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐπικυρωθῇ ἄνευ συζητήσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ προκαλέσαντες αὐτὸ Λάκωνες ἐμήδισαν. Καὶ μὲν, διὰ τὴν ἀθλίαν τοῦ περσικοῦ κράτους κατάστασιν, ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ὅσον ἤθελον ὠφελῆθαι ὁ Κῦρος, ἢ ὁ Δαρεῖος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοιαύτη πρᾶξις ἤθελε συνεπαγάγει ὁμολογουμένως τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀρταξέρξης περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ

ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ἀφῆσας τοὺς Λακεδαιμονίους ἐλευθέρους νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰ ἀποφασισθέντα· οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἕνεκα τῆς μονώσεως τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀδιαλείπτως ἐπαπειλουμένης συνδρομῆς τῶν Περσῶν, ἐπέτυχον ἐπὶ τινὰ ἔτη, ἂν ὅχι τὴν ἀνάγκησιν τῆς προτέρας ἡγεμονίας, τυραννικὴν ὅμως τινὰ ὑπεροχὴν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ λέγωσιν, ὅτι, ὅπως ἔστρεψαν τὰ πράγματα, οἱ Μῆδοι ἐλακώνισαν. Ἀλλ' ὁ ἐπίλοιπος ἑλληνικὸς κόσμος οὐδέποτε ἠπατήθη εἰς τὴν τῆς πράξεως ταύτης κρίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου μία μεγάλη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μερίς παρεδόθη εἰς τοὺς βαρβάρους· διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς καταδίκην, λέγουσα ὅτι οὐδέποτε θέλει πλέον ἐνωθῇ εἰς κράτος ἐν' τελευταίον διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου, τὸ ὅποιον οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγράψωσιν ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν ἱεροῖς, ἀνεκηρύχθη πανδημῶς ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀτίμωσις καὶ δούλωσις, ὥστε ἂν οἱ Λάκωνες δὲν ἐμῆδισαν, βεβαίως ὅμως οὔτε ἐλλήνισαν κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν περίου.

Οἰκτροτάτη πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν προδοθέντων κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν· εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὅλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους, καὶ εὐνουχίζοντες μὲν τοὺς καλλίστους τῶν παίδων, εἰσάγοντες δὲ εἰς τοὺς γυναικωνίτας αὐτῶν τὰς καλλίστας παρθένους. Αὐταὶ αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ρόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι καθ' ἑαυτὰς μὲν δὲν ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι, ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι οὐδεὶς ὑπῆρχε στόλος ἱκανὸς νὰ προστατεύσῃ αὐτάς. Μόνος ὁ γενναῖος Εὐαγόρας ὁ Κύπριος, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα δικαίως ἐπῆνεσεν ὁ προαναφερθεὶς Ἰσοκράτης, διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου « Εὐαγόρου ἐγκώμιον, » μόνος αὐτὸς ἠγωνίσθη τότε περιφανῶς κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ὑποτελὴς τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ μετ' ὀλίγον, περὶ τὸ 380 ἢ 379, ἐδολοφονήθη ὑπὸ εὐνούχου τινός, αὐτὸς τε καὶ ὁ ἄριστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Πνυταγόρας· τὴν δ' ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἀρχὴν διεδέξατο, πάντοτε ὡς ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, ἕτερος τῶν υἱῶν

αὐτοῦ, ὁ Νικοκλῆς, πρὸς ὃν ὁ αὐτὸς Ἰσοκράτης ἔγραψε τὴν τε γνωστὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν « περὶ τοῦ βασιλεῦειν ἢ περὶ βασιλείας » καὶ ἕτερον λόγον « συμβουλευτικόν. »

Ἐνῶ δὲ οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν οὕτω ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὴν αὐτογνώμονα δεσποτείαν τῶν σατραπῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεις ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν καθιερωθεῖσαν νέαν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων τούτων, οὗτοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν. Πρὸ πάντων διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τὸν ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου γενόμενον μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἀργούς, καὶ τὴν μὲν Κόρινθον προσέλαβον αὐθις σύμμαχον, τοὺς δὲ Ἀργεῖους αὐθις ἀπεμόνωσαν. Ἐπειτα ἐπεχείρησαν νὰ προλάβωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνανέωσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ἐπὶ τούτῳ διωργάνωσαν, εἰς ὅλας τὰς βοιωτικὰς πόλεις, ὀλιγαρχίας πολεμίας εἰς τοὺς Θηβαίους, καὶ εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἐγκατέστησαν φρουράς καὶ ἀρμοστὰς Λακεδαιμονίους, ἰδίως δὲ εἰς Ὀρχομενὸν καὶ εἰς Θεσπιάς, διότι αἱ δύο αὗται πόλεις, καθὼ τὰ μάλιστα εἰς αὐτοὺς προσηλωμένοι, ἀπετέλεσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐνεργείας των. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνυποκόμισαν τὴν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεδαφισθεῖσαν πόλιν τῶν Πλαταιέων καὶ συνώκισαν ἐνταῦθα τοὺς σωζομένους ἀπογόνους τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· τοῦτο ὅμως ὄχι ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτονομίαν, ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· διότι ἐμβαλόντες εἰς τὴν νέαν πόλιν φρουράν καὶ ἀρμοστὴν Λακεδαιμόνιον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐχώρισαν οὕτω τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν Θηβῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠϋζήσαν τοὺς προμαχῶνας δι' ὧν περιέζωσαν τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν πόλεων, ἤθελον, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὴν τὴν διάλυσιν αὐτῶν καὶ διέπραξαν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Μαντίνειαν. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἄλλοτε συνοικισθῇ ἀπὸ πέντε κωμῶν· καὶ ἐπειδὴ εἶχε συμπαθείας πρὸς τοὺς Ἀργεῖους (σελ. 222), οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπιλαβόμενοι ἤδη προφάσεώς τινος, ἐπολιόρκησαν αὐτὴν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῇ καὶ τὴν διώκισαν, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δηλαδὴ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους ὅσοι ἄλλοτε συνῆλθον εἰς Μαντίνειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς κώμας

αὐτῶν, ὥστε ἔμεινεν ἔκτοτε καὶ ἡ Μαντίνεια αὐτῇ ἀπλῇ κώμῃ. Περὶ τοιαῦτα δὲ κατορθώματα διατρίψαντες κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης, ἐπεχείρησαν μετὰ τινα χρόνον ἔργον πολὺ μεγαλῆτερον καὶ ὀλεθριώτερον.

Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας Β', ἵνα ἀπομακρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν παραλιῶν τῆς χώρας αὐτοῦ, εἶχε συνδράμει τοὺς κατὰ τῶν κυριάρχων ἐκείνων ἀγῶνας τῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἐλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ εἶχε προτρέψει αὐτὰς νὰ ὀχυρώσωσι τὴν Ὀλυνθον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν κοινὸν ὀρμητήριον. Ἡ Χαλκιδική, ὡς γνωστὸν, ἀπολήγει εἰς τρεῖς γλώσσας, ὧν ἡ μὲν μεσημβρινοδυτικὴ ὀνομάζεται Παλλήνη (Κασσάνδρα), ἡ δὲ ἀνατολικοβορείος, Ἀκτὴ (Ἅγιον ὄρος), ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ, Σιθωνία (Λόγγος). Ἡ Ὀλυνθος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τῶν γλωσσῶν τούτων, ἀλλὰ πλησιέστατα εἰς αὐτάς, μετὰξὺ Παλλήνης καὶ Σιθωνίας, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ διαχωρίζοντος τὰς γλώσσας ταύτας Τορωνικοῦ κόλπου (σελ. 315, 448). ἡ δὲ προτροπὴ τοῦ βασιλέως Περδίκκου Β' ἐκαρποφόρησε λαμπρῶς. Ἡ Ὀλυνθος, ὠφελουμένη τὸ μὲν ἀπὸ τὰς ἑριδας ὅσαι συνέβησαν ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου, τὸ δὲ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς εἰς οὓς εὕρισκετο ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχε κάτορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ὁμοσπονδίαν ἰσχυράν, τῆς ὁποίας ἐκοινωνήσαν οὐ μόνον πολλὰ τῶν κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα ἐλληνίδων πόλεων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ μακεδονικὰ πόλεις καὶ χῶραι. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὕρισκόμεθα, καὶ ὅτε ἐβασίλευε τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀμύντας Β', αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Πέλλα εἶχε συνταχθῇ μετὰ τῶν Ὀλυνθίων.

Ἡ Ὀλυνθιακὴ αὕτη ὁμοσπονδία, περὶ ἧς ὁμῶς δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, εἶναι γεγονὸς ἀξιοσημείωτον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοπολιτείας. Τφόντι ἡ Ὀλυνθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις, ὅχι ὁμῶς πρωτεύουσα κυρίαρχος, ὅπως διετέλεσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδὴ, δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς πολιτείας, ἔχοντες ἀπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων· ἀλλ' οἱ πολῖται ἐκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐνταύτῳ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως καὶ οἱ Ὀλύνθιοι εἶχον

καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ κτῶνται κτήματα· οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν. εἰ καὶ ἄδηλον ἂν αἱ κοιναὶ τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγοντο διὰ κοινοῦ συνεδρίου, καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο. Ὅπωςδὴποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦσι τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουσιν ὁποῖαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἡδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκείνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν ἢ τοῦτο προφθᾷ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως.

Εἵπομεν ὅτι πλεῖσται τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις συνετάχθησαν προθύμως μετὰ τῶν Ὀλυνθίων· ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τινες αἱ προτιμῶσαι τὴν τοπικὴν αὐτονομίαν, τῆς κοινῆς αὐτονομίας, καὶ λέγουσαι «βουλόμεθα τοῖς πατρίοις χρῆσθαι καὶ αὐτοπολιταὶ εἶναι.» Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἰδίως, ἡ Ἀκάνθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, αἵτινες, κατ' οὐδένα λόγον μὴ πειθόμεναι νὰ θυσιάσωσι μέρος τῶν πατρίων νόμων χάριν τῶν κοινῶν νόμων τῆς πολιτείας, καὶ ὑπολαμβάνουσαι τὸ στενὸν δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς ἰδίας πόλεως, πολυτιμότερον τοῦ γενικωτέρου δικαιώματος τῆς συμπολιτεύσεως, ἀντέστησαν εἰς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἐζήτησαν ἐν ἔτει 382 τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐζήτησεν ὡσαύτως τὴν ἐπικουρίαν ταύτην καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας Β', ὅστις ἐβλεπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κολοβούμενον τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ κινδυνεῦον ὅλως νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ στείλῃ εἰς Χαλκιδικὴν τὸν Εὐδαμίδαν μετὰ διςχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διέταξε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Εὐδαμίδου, Φοιβίδαν, νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν δεύτερον καὶ νὰ στρατεύσῃ κατόπιν τοῦ πρώτου ἐπὶ Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν διάλυσιν τῆς Ὀλυνθιακῆς ὁμοσπονδίας.

Ἐπέπρωτο δὲ ἡ ἐκστρατεία αὕτη, ἡ καθ' ἑαυτὴν τοσοῦτω ἀσύνετος, νὰ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας σπουδαιοτέρας περιπλοκάς. Ὁ Φοιβίδας, διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Χαλκιδικὴν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λεοντιάδου, ἐνὸς τῶν πολεμάρχων τῶν Θηβῶν, φίλου ὄντος τῶν Σπαρτιατῶν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν λεγομένην Καδμείαν, ἵνα οὕτως ἀσφαλισθῇ τὸ ἐν Βοιωτίᾳ κράτος τῆς Σπάρτης, ἀσφαλισθῇ δὲ καὶ ἡ ἐν Θήβαις ἀρχὴ τοῦ Λεοντιάδου, διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ πολεμάρχου Ἰσμηγίου, αὐτοῦ ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶδομεν πρωταγωνιστήσαντα εἰς τὸ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας κίνημα.

καὶ καταλάβανε τὴν πόλιν αὐτῶν δι' ἰδίων φρουρῶν, καὶ ἐπέβηλιν εἰς αὐτὴν οὗς ᾔθελε κυβερνήτας.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 379 ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο κατορθώσασα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡρμήνευσε καὶ ἐξετέλεσε τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει διὰ τῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μεγαλουργημάτων. Ἀληθῶς ὁμως διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων δὲν ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν, ἣν εἶχε κατασκευάσει διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ συμπληρώσει διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀγησιλάου· πολλοῦ γὰρ καὶ δεῖ. Ἐν ἔτει 379 ἅπαντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν δεσποζόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλείως· αἱ περὶ τὴν Ἀσίαν μεγάλαι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν μὲν αὐτόνομοι, ἀλλ' ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς ἀνατολῆς δυνάστου. Ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἅμα δὲ μικροτέρων νήσων, πολλαὶ οἶον ἡ Νάξος, ἡ Ἀνδρος, ἡ Τήνος, ἡ Σίφνος, ἡ Σέριφος καὶ ἄλλαι, εἶχον συνταχθῆ εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἀμφικτυνονίαν, ἣν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ σχηματίζῃ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ὠφελουμένη ἀπὸ τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν της καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δεξιότητα τῶν κατοίκων της, δι' ἧς δὲν ἐφθασε μὲν πλεόν ποτὲ εἰς τὴν προτέραν θαλασσοκρατίαν, ὑπερεῖχεν ὁμως πάντοτε τῆς Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπήκουον εἰμὴ ὀλίγαι τινὲς νῆσοι. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐδέσποζε κυρίως εἰμὴ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ Ἄργος, ἡ Ἀττικὴ, αἱ ἰσχυρότεραι τῆς Θεσσαλίας πόλεις διέφευγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, τοσοῦτον δὲ φοβερὰ ἀγανάκτησις ἐπεκράτει κατ' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λεγομένοις συμμάχοις, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει νὰ καταπυρπολήσῃ τὸ τε αὐτῶδες ἐκεῖνο κατασκευάσμα. Καὶ ἐνῶ μία μὲν μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ μοῖρα διετέλει παραδεδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων, ἄλλη δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Μακεδόνων, ἄλλη δὲ ἔσπαιρεν ὑπὸ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων. ἐνῶ ἐνὶ λόγῳ ὁ ἐνταῦθα ἑλληνικὸς κόσμος διετέλει δεδουλωμένος, διεσπασμένος, τεταπεινωμένος, ὁ δυτικὸς ἑλληνισμὸς, ὁ ἄλλοτε τοσοῦτον ἰσχύσας διὰ τῆς λαμπρᾶς τῶν Συρακουσίων ἐπιδόσεως, ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦ τυράννου τῆς πόλεως ταύτης Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου (σελ. 668). Ὁ τύραννος οὗτος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐδούλωσε καὶ κατέστρεψε πλείστας ἑλληνικὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡναγκάσθη πολλάκις νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν Καρχηδονίων, εἰς οὓς παρε-

Ὁ Φοιβίδας λοιπὸν, καὶ τοι μὴ ἔχων τοιαύτας διαταγὰς, ἀλλὰ πειθόμενος ὅτι πράττει ἔργον μέγα καὶ ωφέλιμον τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, καταλαμβάνει τὴν Καδμείαν, τῇ συμπράξει τοῦ Λεοντιάδου, καὶ ἀναγγέλλει τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Σπάρτην, δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ μεταβάντος. Ἡ δὲ, κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δυσαρεστηθεῖσα διὰ τὸ παρασπόνδημα τοῦτο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Ἀγησιλάου, ἐπεκύρωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ Φοιβίδου καὶ διέταξε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰσμηνίου, ὅστις ἐθανατώθη τότε· καὶ δὲν ἤθελε θανατωθῆ βεβαίως μόνος, ἂν οἱ περὶ αὐτὸν τριακόσιοι περίπου ὁμόφρονες δὲν προελάβονον νὰ φύγωσιν εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Σπάρτη ἐγένετο κυρία τῶν Θηβῶν ἐν ἔτει 382, δοῦσα νέον δεῖγμα τῆς ὀλίγης αὐτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πόλεων· διότι λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τὸν Φοιβίδαν δέκα μυριάδων δραχμῶν ζημίαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ξενοφώντος τοῦτο δὲν ἀναφέρεται· καὶ ἂν ὑποτεθῇ δὲ ἀληθές, κατ' οὐδὲν μετριάζει τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος, αὐξάνει μάλιστα αὐτὴν, καθ' ὅσον τὸν μὲν πρᾶξαντα ἐκόλασαν, τὴν δὲ πρᾶξιν ἐπεδοκίμασαν.

Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη ἔσπευσε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Μακεδονίαν ἕτερον στρατὸν ἀνδρῶν μυρίων, ὑπὸ Τελευτίαν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ ἀντέστησαν μὲν οἱ Ὀλυνθιοὶ μετὰ πλείστης γενναιότητος καὶ δεξιότητος· κατετρόπωσαν μάλιστα ὁλοσχερῶς τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς μάχην κρίσιμον, καθ' ἣν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Τελευτίας. Ἀλλὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι, παντοδύναμοι τότε ὄντες, ἐξέπεμψαν ἄλλον πάλιν στρατὸν ὑπὸ αὐτὸν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Ἀγησίπολιν, ἡ δὲ δύναμις αὕτη, πολυαριθμοτέρα οὕσα τῆς προτέρας, ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, εἰ καὶ ἀπέβαλε μετ' οὐ πολὺ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ἀγησίπολιν, ἀποθανόντα ἐκ νόσου. Ὁ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν Πολυβιάδης κατηνάγκασε τελευταῖον, ἐν ἔτει 379, τοὺς Ὀλυνθίους νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, νὰ διαλύσωσι τὴν ὁμοσπονδίαν καὶ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν. Ὅμοίως εἰς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίαν κατελέχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς Ὀλυνθιακῆς συμπολιτείας, αἱ δὲ πόλεις αἱ ἄλλοτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνήκουσαι ἐπανῆλθον αὐθις εἰς τὸ τοῦ Ἀμύντου κράτος. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἡ Σπάρτη κατηνάγκαζε, δι' Ἀγησιλάου, τοὺς Φλιασίους νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς,

ἀκατόρθωτος, διότι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις δὲν εἶχεν ἔτι κατανοήσει τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡδύνατο νὰ ἐδραιωθῇ καὶ νὰ ἀνεγερθῇ τὸ ἔργον; Μήπως ὅλοι αὐτοὶ καὶ πλείστοι ἄλλοι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀφοῦ κατεδαπάνησαν θησαυροὺς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ στρατηγικῆς ἐμπειρίας, καὶ περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἐπιδιώκοντες τὰ μᾶλλον πανελλήνια τῶν βουλευμάτων, ἐπὶ τέλους, ἔνεκα τῆς ἡμαρτημένης ἀρχῆς ἀφ' ἧς ἅπαντες ὠρμῶντο, δὲν κατήντησαν ἅπαντες νὰ ἀναδειχθῶσιν ἀπλᾶ ὄργανα ἐμφυλίων διενέξεων καὶ σπαραγμῶν; Τοιοῦτό τι ἔπαθε καὶ ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ἀρχίσας τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς πανελλήνιος βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ τὸ πλείστον τοῦ ἐπιλοίπου βίου ὡς βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης, πρὸς Ἑλλήνας ἀνταγωνιζόμενος καὶ προκαλῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰς βλασφημίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Οὐδέποτε τῶντι ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἀγανάκτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξερράγη τοσοῦτον ἐπισήμως ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους περὶ οὓς ἡδὴ εὐρισκόμεθα· διεδηλώθη δὲ τὸ αἶσθημα τοῦτο ὑπὸ δύο κατοίκων τῆς πόλεως ἐκείνης ἡτίς, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα πολιτικῶς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐξηκολούθησε προεδρεύουσα τοῦ λόγου αὐτῆς, ὑπὸ δύο κατοίκων τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκ τῶν δύο τούτων ρητόρων ὁ πρῶτος συνέταξε λόγον ἀπαγγελθέντα δημοσίᾳ εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν 99 Ὀλυμπιάδα ἥτοι ἐν ἔτει 384 π. Χ., 3 ἔτη μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον διεσώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασέως), ὁ Λυσίας κατέδειξεν ἐντόνως τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἔτρεχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τε τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ἀπὸ τε τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου. Ἀναγνωρίζων δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων, θαυμάζει ἰδίως « τίνι ποτὲ γνώμῃ χρώμενοι, τὴν Ἑλλάδα καιομένην περιορῶσι » καὶ προτρέπει αὐτοὺς ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων πρὶν ἢ οὗτοι, ἐνώσαντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Σπάρτης τὴν αὐτονομίαν.

Ἴνα νοήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ὁ Ὀλυμπιακὸς οὗτος τοῦ Λυσίου λόγος, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἡ πανήγυρις τοῦ 384 ἔτους, ἐν ἣ ἐξεφωνήθη, ἦτο ἡ πρώτη πανήγυρις ἡ συγκροτηθεῖσα

χώρησεν ἀξιόλογον τῆς Σικελίας μέρος, καὶ ἐνταύτῳ ἐφημίζετο ὅτι διαπραγματεύεται μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἀπὸ κοινοῦ προσβάλλωσι τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ διανείμωσιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν. Τοιοῦτος δὲ ὢν διετέλει σύμμαχος τῆς Σπάρτης, ἣτις ἐλογίζετο οὕτω πανταχόθεν προδίδουσα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὁμως τὰ τῆς Σπάρτης πράγματα ἐκυβερνῶντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως οὐ μόνον εἰς τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν μᾶλλον πανελληνίων αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἀλλοίμονον εἰς τοὺς πολιτικούς ἀνδρας τοὺς καταδεδικασμένους νὰ ὑπηρετῶσι πολιτικὸν σύστημα ἀπὸ ρίζης νοσηρὸν καὶ πλημμελές! Ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ χρηστοὶ καὶ ἂν ᾤσιν, ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαίρας ἣν ἀναπνέουσιν, καὶ νὰ μὴ ἴδωσι διαστρεφόμενα τὰ βουλευόμενα αὐτῶν. Ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν, ἐν ἔτει 396, ὅτι δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα οὐ μόνον ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς καταλύσῃ τοὺς προαιωνίους ἀσιανούς τοῦ ἑλληνισμοῦ πολεμίους. Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἰσονομίας, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς τυραννικῆς μιᾶς πόλεως κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν ἡ διαμαρτυρήσις τῶν τυραννουμένων, ὁ βοιωτικὸς πόλεμος καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀνάκλησις τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ἠναγκάσθη ἕκτοτε νὰ κατατρίψῃ τὸν βίον ἀγωνιζόμενος, οὐχὶ ὡς κληρονόμος τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀρχῆς κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καθ' ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν, ὡς μικρὸς τῆς Σπάρτης κυβερνήτης, ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἀξιώματος καὶ ἐπὶ τέλους, ὡς θέλομεν ἶδει, ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀτοπήματα ἔχουσιν, ὡς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν λογικὴν αὐτῶν, ὁ Ἀγησίλαος, περιπλακείς ἅπαζ εἰς τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα, ἠναγκάσθη, ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ παρασυρόμενος, νὰ συναινέσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετὰ τῶν βαρβάρων συμμαχίαν, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἄλλοτε τοσοῦτον γενναιοφρόνως εἶχεν ἐλευθερώσει ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ δεσπότη. Μήπως ἀνάλογά τινα δὲν ἔπαθον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος; Μήπως τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοσοῦτων ἄλλων ὁ βίος δὲν κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος, ἣτις ἦτο τότε

μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην· ὅτι ἐπομένως εἶχον συρρεύσει εἰς αὐτὴν ἅπειροι Ἕλληνες, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ τοῦ κορινθιακοῦ πολέμου, δὲν εἶχον δυνηθῆ παντάπασιν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς δύο προσηγουμένας πανηγύρεις, τοῦ 388 καὶ 392, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοὶ, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι· ὅτι παρῆσαν ἐνταῦθα αἱ θεωρίαι ἥτοι πρεσβεῖαι τῶν Ἀσιανῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τοὺς Πέρσας· ὅτι παρόντες ἦσαν πρὸς τούτοις πολυάριθμοι Ἰταλιῶται καὶ Σικελιῶται Ἕλληνες, οἵτινες ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ὅτι ἐνὶ λόγῳ οὐ μόνον ἡ πανήγυρις ἦτο πολυαριθμοτέρα ἢ ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἀνθρώπων ἦσαν σφόδρα ἐξημμένα, τῶν μὲν διὰ τὴν δουλείαν εἰς ἣν ὑπέκυψαν, τῶν δὲ διὰ τὴν ἀτιμίαν ἣν ὑπέστη τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν αὐτόνομον ἔτι περιλιπομένην μερίδα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πάντων δεινότερον ἦτο, ὅτι παρευρίσκατο εἰς Ὀλυμπίαν θεωρία λαμπροτάτη καὶ αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου, τῆς ὁποίας ἐπιμελητὴς συνεξεπέμφθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεαρίδης. Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως τῶν ὅσαι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν παρευρέθησαν, ἔχουσα μὲν σκηναὺς διαχρύσους καὶ ὑπὸ πολυτελῶν καὶ ποικίλων ἱματίων κεκοσμημένας, πολλὰ δὲ τέθριππα διακρινόμενα τῶν ἄλλων διὰ τὸ τάχος αὐτῶν. Ἐπεμψε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ ῥαψωδοὺς τοὺς ἀρίστους, ἵνα ἀπαγγείλωσιν ἐν τῇ πανηγύρει τὰ ποιήματα αὐτοῦ· διότι ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ὄρεξιν καὶ εὗρισκε καιρὸν νὰ συντάσῃ καὶ ποιήματα, πολλὴν ἀποδίδων ἀξίαν εἰς τὴν δυναμένην νὰ προσγίγῃ αὐτῷ ἀπὸ τούτων δόξαν. Ἀλλ' ὅσον πολυτελὲς, ὅσον ἐπιδεικτικὴ ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, τόσον φυσικώτερον ἦτο νὰ παροξύνῃ τὰ πνεύματα τῶν θεατῶν, ἀναλογιζομένων ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ θησαυροὶ ἦσαν προῖον καταπίσεως καὶ λεηλασίας πόλεων ἐλληνίδων. Ἡὔξησε δὲ τὴν ὀργὴν καὶ ὁ τοῦ Λυσίου λόγος, ὥστε πρῶτον μὲν ἤρχισαν νὰ ἐμπαίζωσι τὰ ποιήματα τοῦ τυράννου, μετ' οὐ πολὺ δὲ τινες ἐτράπησαν καὶ ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν σκηνῶν, τοσοῦτ' ἄλλων, ὅσ' ὁ Λυσίας, ὡς φαίνεται, «προετρέπετο τὰ πλήθη μὴ προσδέχεσθαι τοῖς ἱεροῖς ἀγῶσι τοὺς ἐξ ἀσεβεστάτης τυραννίδος ἀπεσταλμένους θεωροὺς.»

Ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο, εἰ καὶ διδακτικώτατον, οὐδεμίαν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες μικρὸν μετέπειτα, ὡς εἶδομεν, ἐπεχείρησαν καὶ τὸν παράλογον κατ' Ὀλυνθίων πόλεμον καὶ τὸ ἄδικον κατὰ τῶν Θηβῶν τόλμημα. Ὅθεν ἐξηκολούθησεν ἡ κοινὴ

κατ' αὐτῶν ἀγανάκτησις, ἥτις ἐξεδηλώθη αὖθις κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπο-
μένην Ὀλυμπιακὴν πανήγυριν τοῦ 380, διὰ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ ἀπαγ-
γεῖλαντος ἐν αὐτῇ τὸν περίφημον αὐτοῦ « πανηγυρικὸν » λόγον. Ἐν τῷ
λόγῳ τούτῳ, ὁ Ἰσοκράτης κατηγόρησεν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λακεδαι-
μονίους, ὡς προδότας τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς
ἀνθρώπους ὑποστηρίζοντας ξένους βασιλεῖς καὶ Ἕλληνας δεσπότες, περὶ
τὴν καταπάτησιν αὐτονόμων ἐλληνίδων πόλεων, καὶ ταῦτα πάντα πράτ-
τοντας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτῶν ἰδιοτέλειαν. Ὡστε δὲν
εἶναι ἄπορον, ἀνέκραξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἐλληνικὸς κόσμος
περιεστέλλεται ὁσημέραι εἰς στενότερα ὅρια, ἀφοῦ ἡ Σπάρτη, ἡ προϊστα-
μένη αὐτοῦ, νῦν μὲν βοηθεῖ τὸν Ἀρταξέρξην, τὸν Ἀμύνταν καὶ τὸν Διο-
νύσιον ν' ἀκρωτηριάξωσιν αὐτὸν, νῦν δὲ ἐπιτίθεται ἡ ἰδία ἀδίκως κατὰ
Θηβῶν, κατὰ Ὀλύνθου, κατὰ Φλιοῦντος, κατὰ Μαντινείας.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς κοινῆς ἀποδοκιμασίας ἔμελλον μετ' ὀλίγον
νὰ προκαλέσωσι κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὴν καιρίαν. Μετὰ τὴν κατα-
τρόπῳσιν τῶν Ὀλυνθίων, μετὰ τὴν κατατρόπῳσιν τῶν Φλιασίων, ἡ
δύναμις αὐτῆς ἐφαίνετο ἀκαταμάχητος· καὶ ὅμως μετ' ὀλίγους μῆνας
ἔπαθεν ἐν Θήβαις προσβολὴν ἣν ἔμελλον νὰ ἐπακολουθήσωσι πολλαὶ καὶ
ἀλλεπάλληλοι συμφοραὶ, κρημνίσασαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἐκείνου
ὕψους εἰς τὴν ἐσχάτην ταπεινώσιν. Ὁ Ξενοφῶν εἰκονίζει κάλλιστα τὴν
αἰφνιδίαν ταύτην τῆς τύχης μεταβολὴν, ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν θεῖαν
δίαιτην. « Πολλὰ μὲν οὖν ἂν τις ἔχοι καὶ ἄλλα λέγειν, καὶ ἐλληνικὰ καὶ
» βαρβαρικὰ, ὡς θεοὶ οὔτε τῶν ἀσεβούντων οὔτε τῶν ἀνόσιων ποιούντων
» ἀμελοῦσι· νῦν γε μὴν λέξω τὰ προκείμενα. Λακεδαιμόνιοι τε γὰρ οἱ
» ὁμόσαντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις, τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν
» κατασχόντες, ὑπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν, πρῶτον
» οὐδ' ὑφ' ἐνὸς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κρατηθέντες· τοὺς τε τῶν πολι-
» τῶν εἰσαγαγόντας εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτοὺς, καὶ βουλευθέντας Λακε-
» δαιμονίοις τὴν πόλιν δουλεῦειν, ὥστε αὐτοὶ τυραννεῖν, τὴν τούτων
» ἀρχὴν ἐπτά μόνον τῶν φυγόντων ἤρκεσαν καταλῦσαι. » Ὅπόσον ἰσχυ-
ρὸν ἦτο τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον προεκάλεσε παρ' ἅπασιν τοῖς Ἕλλησιν ἡ
ἀδίκως τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διαγωγὴ, ἀποδείκνυται
πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ξενοφῶν αὐτὸς, ὅστις τοσαύτας εἶχε πρὸς
τοὺς πρῶτους συμπαθείας, καὶ τοσαύτην πρὸς τοὺς δευτέρους ἀποστρο-
φὴν, ἠναγκάσθη νὰ στηλιτεύσῃ ἐντόνως τὸ ἀδίκημα. Ἀλλ' ἤδη ἐπέστη
ἡ ὥρα τῆς τιμωρίας.

Ἐπὶ τριετίαν ὅλην αἱ Θῆβαι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Λεοντιάδου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ὑπηρετουμένης προθύμως ὑπὸ τῆς ἐν Καδμείᾳ σπαρτιατικῆς φρουρᾶς. Οἱ τύραννοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταπιέζωσι τοὺς ἐν Θήβαις συμπολίτας, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νὰ καταστρέψωσι καὶ τοὺς ἐν Ἀθήναις καταφυγόντας ἀντιπάλους αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπέτυχε, διότι εἰς καὶ μόνος ἐφρονέυθη, ὁ Ἀνδροκλείδας, ἀπήτησαν ἔπειτα παρὰ τῶν Ἀθηναίων τὴν ἔξωσιν τῶν φυγάδων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, οἱ δὲ φυγάδες οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμελέτων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς ἀδιαλείπτους κινδύνους, ἐπέσπευσαν τὸ ἐπιχειρήμα. Εἶχον δὲ πολλοὺς ἐν Θήβαις φίλους καὶ διετήρουν μυστικὰς πρὸς τοὺτους σχέσεις. Εἰς τῶν φίλων τούτων ἦτο καὶ ὁ Φυλλίδας, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως ἔκρυψεν ἀπὸ τῶν τυράννων τὸ ἀληθές αὐτοῦ αἶσθημα, ὥστε ὅχι μόνον ἠξιώθη τῆς πίστεως τῶν πολεμάρχων, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀθήνας ἀπεστάλη ἕνεκα δημοσίων πραγμάτων. Συνδιαλεχθέντος δὲ αὐτοῦ ἰδίως μετὰ τοῦ φυγάδος Μέλλωνος, ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἐμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Ὅθεν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 379, οἱ μᾶλλον ἐπιφανεῖς τῶν φυγάδων, κατ' ἄλλους ἑπτὰ, κατ' ἄλλους δώδεκα, ὧν ἐπιστημώτατοι ἦσαν ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων, εἰσέρχονται, ἀρχομένης τῆς νυκτός, εἰς Θήβας καὶ, ἐνεδρεύσαντες ἐπὶ μικρὸν, σφάζουσι, διὰ συνδρομῆς τῶν ἐν τῇ πόλει ὁμοφρόνων, τοὺς δύο πολεμάρχους, Ἀρχίαν καὶ Φίλιππον, ἐν συμποσίῳ διατελοῦντας. φονεύουσι καὶ τὸν Λεοντιάδην ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἀπολύουσι τοὺς φυλακισμένους καὶ ἀνακηρύττουσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἐν Θήβαις συνέπραξε τότε εἰς τὸ ἐπιχειρήμα καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατέφθασαν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἄλλοι πολυάριθμοι φυγάδες, ἔτι δὲ οὐκ ὀλίγοι Ἀθηναῖοι ἐθέλονταί, μετὰ δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὥστε πολυειδῶς ἐνισχύθησαν οἱ περὶ τὸν Πελοπίδαν· καὶ προεχειρίσθησαν μὲν ἀμελλητί Βοιωτάρχαι αὐτὸς οὗτος ὁ Πελοπίδας, καὶ ὁ Μέλλων, καὶ ὁ Χάρων, ἀπεκλείσθη δὲ ἡ ἀκρόπολις, ἥτις, μὴ ἔχουσα ἱκανὴν τροφὴν προμήθειαν, παρεδόθη κατὰ ἱανουάριον τοῦ 378.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ συνεκίνησεν ἐκ βάθρων ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Τὴν σήμερον ἡ δολοφονία τῶν περὶ Λεοντιάδην, ἡ

ἐνεργηθεῖσα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἥ ἐν συμποσίῳ διατριβόντων, προξενεῖ ἡμῖν ἀηδίαν τινὰ καὶ ἀποστροφὴν, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν. ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτάτας τῆς κοινωνίας τάξεις, ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, καὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάλαι, τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν προπατόρων ἡμῶν, καὶ τοιαῦται αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι, ὥστε πάντες ἐπεδοκίμασαν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐκδίκησιν τὴν ἐπιγενομένην διὰ τὴν κατὰληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὸν τοῦ Ἰσμηνίου θάνατον, πάντες δ' ἀπεθαύμασαν τὴν προσωπικὴν τόλμην τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οὔτινας κατέβαλον διὰ μιᾶς εἰς ἕδραφος κυβέρνησιν πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀδιάσειστον λογιζομένην. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν πῶς ἄνδρες ἐπιφανέστατοι καὶ πλουσιώτατοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ρίψωσιν ἑαυτοὺς εἰς τηλικούτον κίνδυνον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος, ὁ πλούσιος Ἕλληρ δὲν ἔπαυσεν ἀποδιδόμενος ἐπὶ τὴν παλαίστραν, καὶ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης μαχόμενος καὶ φιλοτιμούμενος νὰ ὑπερέχῃ τῶν πενεστέρων, ὅπως κατὰ τὴν περιουσίαν οὕτω καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν ῥώμην.

Ἡ Σπάρτη, εἰ καὶ ἐπικρατοῦντος χειμῶνος, ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν κατὰ τῶν Θηβαίων. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀπεποιήθη τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι ὑπερέβη τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεως εἰς τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ὑπηρεσίαν, ἀληθῶς δὲ, καθ' ἃ λέγει ὁ Ξενοφῶν, διότι καλῶς ἤξευρεν, ὅτι, ἂν στρατηγήσῃ, οἱ πολῖται ἤθελον πάλιν εἰπεῖ· « ἰδοὺ ὁ Ἀγησίλαος, ὅπως βοηθήσῃ τοὺς τυράννους, παρέχει πράγματα τῇ πόλει. » Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ βαρύνηται τὸν μάταιον καὶ ἀδιάλειπτον ἐκείνον ἀγῶνα, εἰς ὃν ὑπὸ τῆς τύχης κατεδικάσθη. Ὅθεν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὁ Κλεόμβροτος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε διαδεχθῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀγησίπολιν. Ὁ Κλεόμβροτος ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἡμέρας τινὰς καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία του ἐπέφερε σπουδαῖά τινα ἀποτελέσματα. Ὅτε διήρχετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς, ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τρεῖς πρέσβεις ἵνα ζητήσωσιν ἱκανοποιήσιν διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν δύο στρατηγοὶ Ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ τῆς πόλεως ταύτης ἔδωκαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔτι ἀπέφευγον τοῦ νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς

Σπαρτιάτας, ὥστε ἀμέσως τὸν μὲν ἓνα τῶν στρατηγῶν, παρόντα ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἄλλον, δραπετεύσαντα, κατεδίκαναν εἰς ἔξορίαν. Ἄλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω πῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπολιτεύοντο, καὶ ἐνῷ οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες πρέσβεις τῆς Σπάρτης εὐρίσκοντο ἔτι ἐν Ἀθήναις, ὁ ἀρμοστής Σφοδρίας, ὁ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κλεομβρότου ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου, ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὅ,τι ὁ Φοιβίδας εἶχε πράξει ὡς πρὸς τὰς Θήβας· ἐπεχείρησε δηλαδὴ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰρήνης, νὰ καταλάβῃ αἶφνι δίως τὸν Πειραιᾶ. Καὶ τὸ μὲν παρασπόνδημα τοῦτο ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐτιμώρησαν τὸν Σφοδρίαν, οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες συνομολογοῦσιν ἤδη συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους, καὶ παρασκευάζονται διὰ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης πόλεμον.

Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν τότε, διὰ τῶν στρατηγῶν Χαβρίου, Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ Καλλιστράτου, νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν ἣν πρό τινων ἐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσιν. Ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν φόβος τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τὸ κατὰ τῆς Σπάρτης μῖσος τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νήσων, ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Καλλιστράτου, ἡ σύνεσις μὲ τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐκανονίσθη μὲν ἡ ἰσοψηφία ὅλων τῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ, ἀπηγορεύθησαν δὲ πᾶσαι αἱ κληρουχίαι Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅλα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ἡ νέα αὕτη συμμαχία νὰ λάβῃ ἐπὶ τινα χρόνον ἱκανὴν ὑπόστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὑπέβαλον δὲ ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ εἰς ἄμεσον (ἂν καὶ ἄδηλον ὀπόσῃ) εἰσφοράν, τροπολογήσαντες ἐπὶ τούτῳ κατὰ τι, ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου (378—377 π. Χ.), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος μέχρι τοῦ ἄρχοντος τούτου ἀναλλοίωτον, ὡς φαίνεται, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ πλεῖστα, παραμείνασαν οἰκονομικὴν τῶν πολιτῶν διαίρεσιν εἰς τέσσαρας τάξεις (σελ. 263 καὶ ἐπ.). Ἄλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐπέχουσι πλέον εἰμὴ δευτερεύουσαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τάξιν. Ἡ νέα αὐτῶν ἡγεμονία, ἥτις ἄλλως τε πολὺ ἀπέχετο τοῦ νὰ φθάσῃ κατὰ τὸ μέγεθος τὴν προτέραν, τάχιστα ὡς ἐκείνη εἰς τυραννίδα μεταβληθεῖσα, προεκάλεσε μετ' οὐ πολὺ στάσεις, ἐπαγαγούσας τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Σφόδρα δὲ ἄστατος καὶ παλίμβουλος ἀνεδείχθη ἡ πολιτικὴ αὐτῆς, νῦν μὲν συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Θηβαίων, νῦν δὲ ἐγκαταλείπουσα αὐτοὺς, νῦν δὲ καὶ ἀναφρανδὸν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν

συντασσομένη, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς δεσποτείας ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλεται εἰς τὰς Θήβας καὶ εἰς μόνας τὰς Θήβας, εἰς ταύτην δὲ τὴν πόλιν ἐξήστραψαν αἱ τελευταῖαι ἀρεταί, αἱ χρυσώσασαι τὰ νέφη τὰ ὅποια ἤρχισαν νὰ σωρεύονται εἰς τὴν δύσιν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡμέρας· ὅθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέλομεν ἰδίως ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡγεμονία Θηβαίων.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου τῶν Βοιωτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῶν Θηβαίων, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει (σελ. 158 καὶ ἐπόμε.). Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φυλῶν· δὲν εἶχον οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὅποια οἱ Ἀθηναῖοι ἤντλουν ἀπὸ τῆς δαιμονίου αὐτῶν εὐφυίας, οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὅποια οἱ Σπαρτιᾶται προσεκτήσαντο ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀσθενὲς παρὰ τοῖς Θηβαίοις ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας· διότι εἶδομεν αὐτοὺς οἰκτρῶς πολιτευθέντας ἐπὶ τῆς μεγάλῃς τῶν Περσῶν εἰσβολῇ καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου συναγωνισθέντας. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι εἶχον πλεονέκτημά τι, τὸ ὅποῖον, τυχὸν περιστάσεων καὶ ἡγεμόνων ἐπιτηδείων, πολλὰ δύναται ν' ἀναπληρώσῃ ἐλαττώματα καὶ λαμπρὸν δύναται ν' ἀποβῇ ὄργανον μεγαλουργίας. Οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν ἀείποτε στρατιῶται ἀγαθοί, πεζοί τε καὶ ἵππεῖς· ψυχαὶ ἂν ὅχι πάντοτε εὐγενεῖς, ἀλλὰ πάντοτε εὐρωστοί, σώματα ἂν ὅχι κομψά, ἀλλ' ἀθλητικὰ, καὶ καλῶς μὲν ἐκ πρώτης νεότητος διὰ τῆς γυμναστικῆς παρασκευαζόμενα, καλῶς δ' ἔπειτα περὶ πᾶσαν πολεμικὴν τέχνην ἀσκούμενα. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ Θηβαῖοι ἠξιώθησαν ἐπανειλημμένως τῆς τιμῆς τοῦ νὰ τρέψωσι τοὺς τότε ἀμυλῶντας ἔτι Ἀθηναίους ὀπλίτας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς καὶ περὶ Κορώνειαν (σελ. 537) καὶ περὶ Δῆλιον (σελ. 622)· πρὸ μικροῦ δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἀπέδειξαν, περὶ Κορώνειαν πάλιν (σελ. 701 καὶ ἐπόμε.), ὅτι δὲν εἶναι ἀνάξιοι αὐτῶν ἀνταγωνισταί. Τὸ προ-

τέρημα τοῦτο τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας καὶ δεξιότητος δὲν εἶχε χρεῖαν εἰμὴ ἰσχυροῦ τινος ἡθικοῦ ἐλατηρίου ἵνα μεγαλουργήσῃ· τὸ δ' ἡθικὸν τοῦτο ἐλατήριο παρσκευάσσε μὲν ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ χαιρεκακία μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τὰς Θήβας διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν, ἐκορύφωσε δὲ τὸ παρασπόνδημα τοῦ Φοιβίδου καὶ ἡ τυραννία τῶν περὶ τὸν Λεοντιάδην. Ἡ ἀγανάκτησις ἦν παρήγαγεν ἐν Θήβαις ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς Σπάρτης πολιτικῆ, ἐξεπροσωπήθη κυρίως ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν· κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσμηνίου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, τοῦ Χάρωνος, τοῦ Γοργίδου, τοῦ Παμμένους, τοῦ Δαμοκλείδου, τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Φερενίκου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ διεχύθη εἰς τὰς φλέβας ὅλων ἀνεξαίρετως τῶν Θηβαίων καὶ ὡς ἱερὸν τι πῦρ ἀνέφλεξεν αὐτοὺς καὶ ἐπιπαρώξυνεν εἰς τὸ ν' ἀναλάβωσι πάντα ἀγῶνα καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνακτηθείσης αὐτονομίας.

Τοιοιουτοτρόπως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς τὸ αἰφνίδιον ἐκεῖνο ἀκτινοβόλημα τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐνθυμίζουσι τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἡ θεία πρόνοια ἀναδεικνυσι φύσει καρποφόρους, διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ποταμῶν. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Σπαρτιατῶν ἐνθυμίζει ἐξ ἐναντίας τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἐπιτηδεύσεως τῶν διαρρεόντων αὐτὰς ὀλίγων ὑδάτων καὶ διὰ ποικίλης διωρύγων κατασκευῆς, κατορθοῖ νὰ ἀναδείξῃ γόνιμα καὶ αὐτὰ τῶν πεδίων τὰ ξηρότερα. Τῶν δὲ Θηβαίων ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σχεδὸν ἄγονοι καὶ ἄκαρποι, μέχρις οὔ, διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αἰσθήματος τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ κεντήσαντος τὰ βαθύτατα σπλάγχνα τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀναισθήτου ἐκείνης χώρας, ἀνέβλυσεν αἶφνης ἀπὸ τῶν στέρνων αὐτῆς, ὡς ἄρτησιανόν τι φρέαρ, ποταμὸς μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἓνα τῶν ὠραιωτάτων παραδείσων, ἐξ ὧν μνημονεύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἄγὰ γε τῆς αὐτῆς ἡθικῆς ἐξάρσεως προῖον ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυίας, τῆς πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος, ἀθάνατον καταστήσας τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Κατὰ δυστυχίαν ἐὰν δυνάμεθα, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, τὸ μυστήριον τῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐμπανίσεως ὑπῆρξεν ἄχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λ. γ.

δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ἀπολύτως ὅτι τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνέπλασεν ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη προαγωγὴ τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως· διότι, ἂν τοῦτο ᾗτο καθ' ὅλα ἀληθές, ἰδιὰ τί ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον οὐδένα ἕτερον ἐνάμιλλον ἐκείνου ἀνέδειξεν ἄνδρα, ἀλλὰ, αὐτοῦ θανόντος, καὶ κατέπεσε διὰ μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχε προαχθῇ; Ἀφ' ἐτέρου πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἀκμὴ αὕτη ὑπῆρξε καθ' ὅλοκληρίαν ἔργον τοῦ Ἐπαμεινώνδου· διότι αἱ Θῆβαι ἀπηλλάγησαν τῆς σπαρτιατικῆς τυραννίας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐνίκησαν τὸ πρῶτον τοὺς Σπαρτιάτας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ἀνέκτησαν τὴν βοιωτικὴν ἡγεμονίαν ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371, ἥτοι ἐπτά ἔτη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας· καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν δὲν φαίνεται συντελέσας πλείοτερον πολλῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ βεβαίως συνετέλεσε πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν πρωτουργῶν τοῦ κινήματος, ᾗτο τεσσαρακοντούτης ἤδη, ὃ ἐστὶν ἐν ἀκμῇ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων· ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπολύτως εἰπεῖν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῆς πόλεως παρήγαγε τὸν μέγαν ἄνδρα, οὔτε ὁ μέγας ἀνὴρ παρήγαγε τὴν ἐπίδοσιν τῆς πόλεως. Ἐκατέρα τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται μᾶλλον ἀνεξαρτήτως τῆς ἐτέρας προκύψασα εἰς μέσον· ἂν καὶ, διὰ μυστηριώδους τινὸς βουλήσεως τῆς προνοίας, συνῆλθον ἐπὶ τὸ ἐν καὶ ὁμολογουμένως ἐπενήργησαν ἀμοιβαίως ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης· διότι ἄνευ τῆς προαγωγῆς τῶν Θηβῶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν ἤθελε λάβει πιθανώτατα ἀφορμὴν καὶ ὄργανα ἐνεργείας, ἄνευ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἡ προαγωγὴ τῶν Θηβῶν δὲν ἤθελεν ἀνυψωθῇ μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε περιορισθῇ εἰς τὴν μικρὰν τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν.

Ἐπαμεινώνδου τοῦ Πολύμνιδος ὁ οἶκος ἀνῆγε μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς ἥρωα προπάτορα, ἀλλ' ᾗτο ἤδη πέντης, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄσημος ὥστε τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἡσχήθη ἐκ νεότητος περὶ πάντα τὰ γυμναστικὰ καὶ πολεμικὰ καθήκοντα, ὅσα ἐπεβάλλοντο εἰς ἕκαστον Θηβαῖον πολίτην· καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχε χρεῖαν σχολείου καλχητέρου τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι αἱ σωματικαὶ αὗται ἀσκήσεις ἦσαν ἀνέκαθεν ἄρισται ἐν Θῆβαις. Ἀλλὰ διεκρίθη ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κα-

φισίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀειμνήστου φίλου Πελοπίδου, ἐπιμεληθεὶς συγχρό-
 νως τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ παιδευσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ μετὰ πόθου ἐπε-
 ζήτησε τὴν πρὸς πολλοὺς φιλοσόφους οἰκειότητα, ἐν οἷς ἀναφέρονται
 ὁ τε Θηβαῖος Σιμμία καὶ ὁ Ταραντῖνος Σπίνθαρος, ἀμφοτέρωι διατε-
 λέσαντές ποτε ὁμιληταὶ τοῦ Σωκράτους· διὸ ὁ Ἐπαμεινώνδας δύναται
 νὰ θεωρηθῇ ἐμμέσως ὡς μαθητὴς τοῦ δαιμονίου ἐκείνου Ἀθηναίου.
 Ἐπειδὴ δ' αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν σχέσεις ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ
 τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου φιλικώτεραι, εὐλόγως δυνάμεθα
 νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠφελήθη ἀπὸ τῶν διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν
 πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν ἐξαιρέτως ἀφωσιώθη καὶ τοῦ ὁποίου
 οὐ μόνον ὡς μαθητὴς ἠκροάσατο ἀλλὰ καὶ ὡς υἱὸς ἐπεμελήθη, ὑπῆρξεν
 ἐξόριστός τις Ταραντῖνος ὀνόματι Λύσις, Πυθαγορικὸς φιλόσοφος, ἄδη-
 λον τίνος ἕνεκα καταφυγὼν εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου ζήσας.
 Πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τοιοῦτους ἄλλους διετέλεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας
 ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη συνδιαλεγόμενος περὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς με-
 λέτης καὶ ἐρεῦνης ὅσα ἐνησχόλουν τότε τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν,
 οὐ μόνον προσεκτεσάμενος οὕτω γνώσεις πολλὰς θετικὰς, ἀλλὰ καὶ ἀπαλ-
 λαγείς, ὅπως ὁ Περικλῆς, τῶν προλήψεων ἐκείνων, τὰς ὁποίας εἶχον
 πολλοὶ τῶν ἐπισήμων προπατόρων ἡμῶν, θεωροῦντες τὰ φυσικὰ φαι-
 νόμενα, ὡς σημεῖά τινα ἔχοντα ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ
 τὰς πράξεις. Ἡ ἀνοχὴ αὐτοῦ ὡς ἀκροατοῦ καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς πάντα
 ἐπιδεικτικὸν λόγον, ἦσαν τοσοῦτον παράδοξοι, ὥστε ὁ Ταραντῖνος Σπίν-
 θαρς, οὐκ ὀλίγον αὐτῷ συνδιατρίψας, συνείθιζε νὰ λέγῃ «μηδενὶ που
 τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων ἐντετευχέναι, μήτε πλείονα γινώσκοντι,
 μήτε ἐλάττωνα φθειγγομένῳ.» Μὴ νομίση τις ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλει ὀλίγα
 διότι δὲν ἤξευρε νὰ λαλῇ. Ἐξεναντίας ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης τοῦ
 Ἐπαμεινώνδου ἀνεδείχθη οὐ μόνον παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἐξαίρετος, ἀλλὰ
 καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν ἀρίστων Ἀθηναίων ῥητόρων ἐνάμιλλος. Τὸ
 θαυμάσιον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ὅτι, μεγαλοφυῆς ὢν καὶ φιλομαθής,
 διετέλει ἐνταύτῳ μετρίοφρων καὶ ὁλως ἀκενόδοξος· θαυμάσιον τοσοῦτον
 μᾶλλον ὅσα οἱ προπάτορες ἡμῶν πολλάκις παρεσύροντο ὑπὸ παραλόγου
 φιλοτιμίας καὶ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσεως. Ἦτο δὲ πρὸς τὰ χρήματα
 ἀπαθής, διατελέσας δι' ὅλου τοῦ βίου πένης καὶ μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς
 ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπὼν, ἐνῶ πολλάκις μὲν ξένοι ὑπέβαλον αὐτῷ
 προτάσεις δωροδοκίας, πολλάκις δὲ φίλοι ἀνεδείχθησαν πρόθυμοι ν' ἀνα-
 κουφίσωσιν, ἐξ ἰδίων, τὴν ἐντιμον αὐτοῦ ἀνέχειαν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ, καὶ

τοῦτο σπάνιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διεκρίθη διὰ τὴν προχόνην τῶν πολιτικῶν παθῶν, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν κατὰ νενικημένων πολεμίων τραχύτητα, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐμφυλίαν αἵματος χύσιν. Ἐὰν ὑπῆρξάν ποτε ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ ἐφαινετο δικαιολογοῦσα τὴν ἐσχάτην τῶν τιμωριῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὁ Λεοντιάδης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν προδότες. Αὐτοὶ ἤνοιζαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας εἰς τὸν Σπαρτιάτην Φοιβίδαν, αὐτοὶ ἐθανάτωσαν τὸν φιλόπατριν Ἰσμηνίαν. Καὶ ὁμως ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπέδοκίμασε τὸ περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν βούλευμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν ἄλλων ἐξορίστων, ἐν μέρει λόγῳ συνέσεως καὶ ἐν μέρει συνειδήσεως λόγῳ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, οἱ θαυμάσαντες τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγωνισθέντες, εἰ καὶ πόρρωθεν, νὰ πατήσωσι τὰ ἔγχη αὐτοῦ, ὡμολογουν ὅτι τοῦτο μάλιστα τὸ πρᾶον καὶ φιλόανθρωπον περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς ἦτο δυσκολώτατον νὰ μιμηθῶσι.

Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνὴρ, δὲν ἐπρωταγωνίστησεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὸ ἤδη ἀνοιχθὲν αὐτῷ στάδιον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠπράκτησε καθ' ὅλον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα, καὶ θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν φυγάδων εἰσβολῆς, ἅμα μετενεχθέντος τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τῶν οἰκίῶν τοῦ Ἀρχίου καὶ τοῦ Λεοντιάδου, εἰς τὴν ἀγορὰν, συνέπραξε γενναίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ πολυμήματος καὶ συνετέλεσεν εἰς πάντα τὰ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐκ πρώτης ἀφειρησίας ἐνεργηθέντα. Πρὸ πάντων συνειργάσθη εἰς τὴν ἀποτάφρευσιν καὶ ἀποσπάρυσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν τῶν Θηβῶν εὐφόρου πεδίου, ἀφ' οὗ οἱ πολῖται συνεκόμιζον τὰ κυριώτατα πρὸς τροφὴν ἀναγκαίαν. Συγχρόνως δὲ συνέπραξε μετὰ τοῦ Πελοπίδου εἰς τὴν τότε κατὰ πρῶτον συγκρότησιν τοῦ περιφήμου «ἱεροῦ λόγου», ὅστις συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τριακοσίων, συνδεομένων ἀνὰ δύο διὰ τῶν στενοτάτων τῆς φιλίας δεσμῶν καὶ τούτου ἕνεκα μέχρι θανάτου πρὸς ἀλλήλους ἀφωσιωμένων· δημοσίᾳ δὲ δαπάνῃ ἀδιαλείπτως συντηρούμενος καὶ ἀσκούμενος καὶ ὑπὸ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος, διετέλεσεν ἐν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ μεγαλείου τῶν Θηβῶν καὶ ἐπλήρωσε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐδὲ ἔπαινον εἰμὴ κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ἔπαισε τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνεξαρτησία.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας λοιπὸν ἤρχισεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔπτα ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως ἔτη,

καὶ τὸ πανελλήνιον ἀξίωμα, ὅπερ ἐκτίσαστο περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ πόλις τῶν Θηβῶν. Ἀποθανόντος τοῦ Πελοπίδου, ἐξηκολούθησεν ἡ πόλις ἀκμάζουσα καὶ προαγομένη δι' Ἐπαμεινώνδου· ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, συγκατέπεσε τῳόντι διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ μηχανῆς, καὶ ἅπαν τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Ἐνὶ λόγῳ ἂν ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις καὶ ἡ τόλμη τοῦ Πελοπίδου ἦσαν καθ' ὅλα ἐνάμιλλοι τῶν περὶ ταῦτα ἀρετῶν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ δαιμόνιος στρατηγὸς ὁ ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ νικηφορήσας, ὁ ἐν τοῖς συνεδρίοις τοῦ ἔθνους λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος συνηγορήσας, ὁ ἀνορθωτὴς τῆς Μεσσηνίας, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μεγάλης πόλεως, ἵνα εἰς ταῦτα μόνα τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀνδρὸς περιορισθῶμεν, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ ὡς πολεμικὸς ἀνὴρ, καὶ ὡς πολιτικὸς, καὶ ὡς ῥήτωρ.

Μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἐπάνοδον τοῦ Κλεομβρότου (σελ. 728), οἱ Σπαρτιᾶται κατέπεισαν τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου· ἐπανειλημμένως δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 378 καὶ ἐν ἔτει 377, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἀλλὰ οὐδὲν κρίσιμον διέπραξεν. Οἱ Θηβαῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ Χαβρίου, ἀντέστησαν ἐπιμόνως εἰς πάσας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανερχομένου ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἀγησιλάου τῷ 377, ἐρράγῃ καθ' ὁδὸν μία τις αὐτοῦ φλῆψ, ἐκ δὲ τούτου ἐβλάβη καὶ τὸ ὑγιὲς σκέλος, ὥστε κατέστη ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεπιτήδεις εἰς ὑπηρεσίαν, περιῆλθεν αὖθις ἡ στρατηγία εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Κλεομβρότον. Καὶ ἐστράτευσε μὲν οὗτος τῷ 376 ἔτει ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ἀλλὰ μὴδὲ τὸν Κιθαιρῶνα δυνηθεὶς νὰ διαβῇ, κατεχόμενον ἤδη ὑπὸ δυνάμεως ἱκανῆς Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος.

Τότε οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδοξοῦντες καὶ ταπεινούμενοι Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν κατὰ θάλασσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ πιέσωσιν ἐντεῦθεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Θηβαίων συμμαχίας. Ἀλλὰ ὁ ναύαρχος αὐτῶν Πόλλις, ἄγων τριήρεις ἐζήκοντα, ἐντελῶς κατετροπώθη περὶ Νάξον, κατὰ σептέμβριον τοῦ 376, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Χαβρίου, ναυαρχοῦντος τριήρων ὀγδοήκοντα· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου, τότε μάλιστα ἤρχισαν νὰ αὐξήνωσι τὴν νέαν

ὁ Πελοπίδας φαίνεται πολὺ μᾶλλον ἐκείνου πρωταγωνιστῶν ἐν Θήβαις, ὁ Πελοπίδας κατέλυσε τὴν τυραννίδα τοῦ Λεοντιάδου· ὁ Πελοπίδας ἐνίκησε πρῶτος τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ Πελοπίδας ἠνώρθωσε τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Πελοπίδας ὁ Ἰππόκλου πολλὰς εἶχε τὰς πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνομοιότητας, περὶ τὰς περιστάσεις καὶ ἔξεις τοῦ βίου. Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδου· ἦτο πλούσιος· ὑπῆρξεν εὐτυχὴς πατὴρ οἰκογενείας, ἐνῶ ὁ Ἐπαμεινώνδας διετέλεσεν ἄγαμος· ἠγάπα τὴν σωματικὴν μᾶλλον γύμνασιν, διατρίβων ὁσάκις ἡνέκαιρε, περὶ παλαίστρας καὶ κυνηγέσια, ἐνῶ ὁ Ἐπαμεινώνδας προετίμα μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν, τὴν ὀμιλίαν, τὴν ἀκρόασιν. Καὶ ὅμως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς διὰ φιλίας στενοτάτης καὶ σπανίας μεταξύ τῶν συναρχόντων καὶ συναγωνιστῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Εἰ γὰρ τις ἀποβλέψας εἰς τὴν Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, καὶ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου πολιτείαν, ὅσων γέγονε μεστὴ διαφορῶν καὶ φθόνων καὶ ζηλοτυπιῶν πρὸς ἀλλήλους, σκέψαιτο πάλιν τὴν Πελοπίδου πρὸς Ἐπαμεινώνδαν εὐμένειαν καὶ τιμὴν, τούτους ἂν ὀρθῶς προσαγορεύσειε συναρχοντας, καὶ συστρατῆγους, ἢ ἐκείνους, οἱ μᾶλλον ἀλλήλων, ἢ τῶν πολέμιων, ἀγωνιζόμενοι περιεῖναι διετέλεσαν. Αἰτία δ' ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετὴ, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐρασθέντες ἀμφοτέροι τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γενομένην, ὥς περ ἰδίῳ ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασι.» Ταῦτα λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ Πελοπίδου. Καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐκ παλαιότητος συνήθως ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται· εἰς δὲ τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πελοποννήσιος Πολύβιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, κατήντησεν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ ταύτιση καὶ νὰ συνεξισώσῃ αὐτοὺς, ὥς τε εἶπε· «καὶ γὰρ συνηυζήθη καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς.» Ἀλλ' ἡ ἐξίσωσις αὕτη καὶ ἐξομοίωσις τῶν ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆς. Ὁ Πελοπίδας ὑπῆρξεν ὁ ἀριστος τῶν Θηβαίων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, τῶν Ἑλλήνων ἴσως ὁ ἀριστος. Ὁ Πελοπίδας ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλεται ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἔργου τούτου

αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας αὐτῶν μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους.

Ὅμοιως ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ Θηβαῖοι εὐδοκίμοῦντες τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὰ ἔτη 376 καὶ 375 οὐδεμία ἐγένετο νέα Λακεδαιμονίων ἐπιδρομὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐν ἔτει μὲν 376 διότι, ὡς εἶδομεν, ὁ Κλεόμβροτος δὲν κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Κιθαριῶνα, ἐν ἔτει δὲ 375, διότι ἡ προσοχὴ τῆς Σπάρτης ἀπασχολήθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Τιμοθέου κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐνεργούμενα. Ἐντεῦθεν οἱ Θηβαῖοι προελάμβανον ὁσημέραι νέαν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν, μὴ ἔχοντες νὰ πολεμήσωσιν εἰμὴ πρὸς τοὺς αὐτοὺς καταλειφθέντας Λακεδαιμονίους φρουροὺς καὶ ἀρμωστὰς, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἠδυνήθησαν νὰ κατατροπώσωσιν. Ἡ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξια τῶν νικῶν τούτων ἦτο ἡ εἰς Τεγύρας ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου διαπραχθεῖσα.

Ὁ στρατηγὸς οὗτος, μαθὼν ὅτι ὁ Λακεδαιμόνιος ἀρμωστὴς μετὰ τῶν δύο μορῶν αἰτινες ὑπ' αὐτὸν ἐφρούρουν ἐν Ὀρχομενῷ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Λοκρικὴν χώραν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πολεμίων ἵνα καταλάβῃ αἰφνης τὴν δευτερεύουσαν ἐκείνην τῆς Βοιωτίας πόλιν. Ὅθεν ἐξῆλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Θηβῶν μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ ὀλίγου ἱππικοῦ· ἄλλ' ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀρχομενὸν, ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φρουρά, εἴτε μέρος οὖσα τῆς εἰς Λοκρίδα ἀπελθούσης, εἴτε ἄλλοθεν προσελθοῦσα· ὅθεν λόγος περὶ αἰφνιδίως καταλήψεως τῆς πόλεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνη, ὁ δὲ Πελοπίδας ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φθάσας ὁμως εἰς Τεγύρας, ἀπήντησεν ἀπροσδοκῆτως τοὺς δύο Λακεδαιμονίους πολέμαρχους, Γοργολέοντα καὶ Θεόπομπον, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰς Λοκρίδα στρατείας. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μόραι τὰς ὁποίας οὗτοι ἦγον ἦσαν διπλάσιαι τὸ πλῆθος τῶν ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν μαχητῶν, οἱ μὲν πολέμαρχοι ἐχάρησαν διὰ τὴν σύμπτωσιν ταύτην, οἱ δὲ Θηβαῖοι κατ' ἀρχὰς ἠθύμησαν, οὐδ' ἀνέλαβον θάρρος εἰμὴ μετὰ ἐπανειλημμένας καὶ ἐντόνους τοῦ ἡγεμόνος προτροπὰς. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς πεισματῶδους, ἐν χώρῳ στενῷ, ἀπεδείχθη ἤδη ὅπόσον ἀκαταγώνιστος ἦτο ἡ ῥώμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ συμπεπηγμένος ὠθισμὸς τοῦ ἱεροῦ λόχου. Ἀμφότεροι τῶν Λακεδαιμονίων οἱ πολέμαρχοι ἐπεσον ἅμα σχεδὸν ἀρξαμένης τῆς συρράξεως· αἱ μόραι ἦνοιξαν τότε τὰς τάξεις αὐτῶν ἵνα ἀφήσωσι τοὺς Θηβαίους νὰ περάσωσιν ἀκωλύτως· ἄλλ' ὁ Πελοπίδας, περιφρονήσας τὴν τοιαύτην τῆς σωτηρίας

εὐκαιρίαν, ἐνέμεινεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ διέλυσε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἅπαντας τοὺς πολεμίους. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς διότι ἐγίνωσκεν ἐγγὺς οὔσαν τὴν ἐν Ὀρχομενῷ δύναμιν, ἔστησεν ὁμῶς τρόπαιον καὶ ἐσχύλευσε τοὺς νεκροὺς πρὶν ἐπανέλθῃ εἰς Θήβας.

Ἡ μάχη αὕτη καθ' ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ πρῶτον ἡττήθησαν ἐν πεδίῳ ὑπαίθρῳ, ὑπὸ δυνάμεως πολὺ μικροτέρας, ἐπροξένησε βαθυτάτην καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐντύπωσιν, καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας καὶ ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τῶν Θηβαίων, οἵτινες, περὶ τὸ 374, ἐκυριάρχησαν ἤδη ἅπασιν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων, ἐξαιρέσει τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ τῆς ἀπὸ τούτου ἐξηρημένης Χαιρωνείας· ἐπεχείρησαν δὲ νὰ πιέσωσι καὶ τοὺς γείτονας Φωκεῖς, αὐτῶν μὲν πολεμίους ὄντας, συμμάχους δὲ τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπαγαγόντος τοῦ βασιλέως Κλεομβρότου εἰς βοήθειαν τῶν Φωκίων τέσσαρας μόρας καὶ συμμάχους οὐκ ὀλίγους· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον τοιοῦτον ἀπέβη ἥδη τὸ τῶν Θηβαίων ἀξίωμα ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν νὰ φθονῶσι τὴν νεωστὶ προαγομένην ταύτην δύναμιν καὶ ἔσπευσαν, ἐγκαταλείποντες αὐτὴν εἰς τὴν τύχην τῆς, νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἰδίας προτάσεις περὶ εἰρήνης, προτάσεις τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους, τὰς ὁποίας ὁμῶς ἡ Σπάρτη παρεδέχθη ἀμέσως.

Κατ' εὐτυχίαν τῶν Θηβαίων, ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεισε πολὺ. Ὁ Τιμόθεος, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἵνα συλλέξῃ αὐτόθι συμμάχους εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν καὶ εἶχε τφόντι καταπείσει εἰς τοῦτο τὴν τε Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, διετάχθη ἥδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ἐπιστρέφων ἀπεβίβασεν εἰς Ζάκυνθον, ἧτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρὸςφυγὰς τινὰς Ζακυνθίους, συμπράξαντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ τῶν Ζακυνθίων ἡ κυβέρνησις παρεπονέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ δὲ Σπάρτη, ζητήσασα παρὰ τῶν Ἀθηνῶν τὴν διόρθωσιν τοῦ πράγματος, δὲν εἰσηκούσθη, ἐξερράγησαν αὖθις αἱ ἐχθροπραξίαι. Στόλος Λακεδαιμονίων ἐπολιόρησε τῷ 373 τὴν Κέρκυραν· ἀλλ' οἱ Κερκυραῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἀντέστησαν γενναίως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποπλεύσωσιν, ἐγκαταλείποντες τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς προμηθείας αὐτῶν. Ἐπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἐξαποστείλαντες καὶ ἕτερον ἰσχυρὸν στόλον εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τὸν Ἰφικράτην, ἐθαλασσοκράτησαν ἐν τῷ Ἴονίῳ πε-

λάγει· ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ἔτει 372 διετέλουν πανταχόθεν τεταπεινωμένοι. Τὴν δ' ἀθυρίαν αὐτῶν ἠϋξήσαν οἱ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενόμενοι ἐν Πελοποννήσῳ φοβεροὶ σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, τοὺς ὁποίους ὑπέλαβον ὡς σημεῖα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τῶντι αἱ φυσικαὶ αὐταὶ συμφοραὶ ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, δεινότεραι πάσης ἄλλης γνωστῆς προηγουμένης τε καὶ ἐπομένης· διότι τότε δύο πόλεις τῆς Ἀχαιᾶς, ἡ Ἑλίκη (ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Αἰγίου 40 στάδια) καὶ ἡ Βοῦρα, (ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ὁμοίως, ἀλλὰ 40 στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ λόφου κειμένη) ἐντελῶς ἠφανίσθησαν μετὰ τῶν πλείστων κατοίκων· δέκα δὲ Λακεδαιμονίων τριῆρεις, κατὰ τύχην εὑρεθεῖσαι διὰ νυκτὸς ἠγκυροβολημέναι εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, αὐτανδροὶ κατεποντίσθησαν, μετεωρισθείσης τῆς θαλάσσης ἐπὶ πολὺ.

Ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων ἀτυχημάτων πιεσθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἔπεμψαν πάλιν, ὡς καὶ πρὸ 15 ἐτῶν, τὸν Ἀνταλκίδαν εἰς τὴν Περσίαν ζητοῦντες χρήματα καὶ νέαν τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς περιωρίσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις, συστήσαντας εἰς πάντας τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Σπάρτη ὀλίγον ὠφελήθη ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου συμμάχου καὶ ἤθελε περιέλθει ἕκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ἐὰν αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἀπεφάσιζον πάλιν νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐγκατέλιπον πρὸς στιγμὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Θηβαίων, εἶχον ἀποβῆ ἕκτοτε ἰσχυρότεροι. Ὁ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων φόβος δι' ὃν τῷ 378 ἀνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμπολεμήσωσι κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν Θηβαίων, εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Οἱ Ἀθηναῖοι, συγκροτήσαντες τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, οὐδένα πλέον εἶχον λόγον νὰ καταδανωῶνται πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, διότι ἡ ἡγεμονία αὕτη οὐδένα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔτρεχε κίνδυνον. Ἡ παράτασις τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἐγένετο εἰμὴ χάριν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν εὐλόγως περιττὸν νὰ θυσιάζωσι τοὺς πόρους αὐτῶν, χάριν ὅχι πλέον τῆς αὐτονομίας τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν Βοιωτίαν, ἡγεμονίας τὴν ὑποίαν ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν ἐπιζήμιον εἰς ἑαυτούς. Ὅθεν ἐψηφίσθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐν Ἀθήναις συνηγμένων ναυτικῶν αὐτῶν συμμάχων, νὰ γίνωσι προτάσεις εἰρήνης εἰς τὴν Σπάρτην, εὐδιάθετον οὔσαν νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα·

προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ πέμψωσιν, ἐὰν ᾔθελον, αὐτόθι πρέσβεις. Καὶ ἐν ἔαρι τοῦ 371, ἐν ᾧ συνέδρευον ἐν Σπάρτῃ οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, προσῆλθον ἐκεῖ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν νεὰν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πρέσβειων ἦσαν ὁ Καλλίας καὶ ὁ Αὐτοκλῆς, ἀμφοτέρω ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένῃ· συναπεστάλη δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ δημογόρος Καλλίστρατος. Ἐκ τῶν Θηβαίων ὁ μόνος λόγου ἄξιος ἀνὴρ ἦτο ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὦν εἰς τῶν Βοιωταρχῶν.

Κατὰ δυστυχίαν περὶ τῶν συζητήσεων τῶν γενομένων εἰς τὴν ἀξιόμνημόνευτον ταύτην σύνοδον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἔχομεν ἀτελεστάτης εἰδήσεις, περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων αἵτινες καὶ τῶν συζητήσεων πλειότερον ἐπενήργησαν βεβαίως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ξενοφῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ τοὺς λόγους τῶν τριῶν Ἀθηναίων πρέσβειων καὶ πλεον οὐ. Ἐκ τούτων ὁ Καλλίας ἐλάλησεν ὡς φίλος ἀπροκάλυπτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Αὐτοκλῆς ἐξ ἐναντίας κατέκρινε πικρῶς τὸ προηγουμένον τῆς Σπάρτης πολίτευμα. Ὁ δὲ τελευταῖος ἀγορεύσας Καλλίστρατος ἐτῆρσε μέσον τινὰ ὅρον, ὡμολόγησεν ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τ' ἀμαρτήματα καὶ ἐσυμπέρανεν, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἤδη εἰς ἀμφοτέρους ἐπιβλαβής, καὶ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα αὐτῶν συμφέροντα ὑπαγορεύουσιν εἰρήνην. Ἡ Σπάρτη, εἶπεν, ἄρχει ἤδη κατὰ γῆν, αἱ δ' Ἀθηναὶ ἄρχουσι κατὰ θάλασσαν, ὥστε πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς δυνάμεως διανομὴν καὶ νὰ μὴ ἐπιμένωσι φιλονεικοῦσαι καὶ ὁμοιάζουσαι τοὺς ἄφρονας ἐκείνους κυβευτάς, οἵτινες, ἐὰν ἐν τι ἐπιτύχωσι, περὶ διπλάσιον κυβεύουσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ῥήτορος, ἂν ὅχι ἄλλο ἦσαν τοῦλάχιστον εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ἄλλας ἐλληνίδας πόλεις, αἵτινες ἔβλεπον οὕτω ἑαυτάς παραδιδόμενας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ῥήτωρ νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἡ εἰρήνη θελεῖ συνομολογηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη τῆς αὐτονομίας δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τὴν ἐκ παραλήλου τεθεῖσαν, τῆς κυριαρχίας τῶν μὲν Σπαρτιατῶν κατὰ ξηρὰν, τῶν δὲ Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν· διὸ πρόδηλον ἦτο ὅτι συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης ἐπὶ ταύταις ταῖς βάσεσιν, ἡ εἰρήνη ἤθελε χωλαίνει καὶ ἤθελε παραγάγει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νέας διενέξεις.

Τοῦτο τρώντι καὶ συνίβη. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων « ἐφ' ᾧ τοὺς τε ἀρμολύτας ἐκ τῶν πόλεων ἐξάγειν, » τὰ τε στρατόπεδα διαλύειν, καὶ τὰ ναυτικὰ καὶ τὰ πεζικὰ, τὰς τε » πόλεις αὐτονόμους ἔαν. Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιόη, τὸν μὲν βου- » λόμενον, βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ, μὴ » εἶναι ἐνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις. » Ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ γίνωσιν οἱ νενομισμένοι ὅρκοι, τὸ ἄτοπον τῶν συνθηκῶν τούτων προέκυψε πάραυτα εἰς φῶς. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι περιωρίσθησαν νὰ ὁμόσωσι δι' ἑαυτοὺς, καὶ ἐκάστη τῶν συμμαχῶν αὐτῶν πόλεων ὥμοσεν ἐπίσης δι' ἑαυτήν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ὥμοσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τε καὶ ὑπὲρ τῶν συμμαχῶν διὰ τί τοῦτο; Κατὰ τὰς συνθήκας ὥφειλον ν' ἀφήσωσι τὰς πόλεις ὅλας αὐτονόμους, τῆς δὲ πλήρους, τῆς κυριάρχου αὐτονομίας πρῶτιστον προσὸν εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν πόλεμον καὶ συνομολογεῖν εἰρήνην· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὁμόσαντες οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμαχῶν, προσέβαλον προφανῶς τὸ πολυτιμότεον δικαίωμα τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Θηβαίων νὰ ὁμόσωσιν, ὁ πρέσβυς αὐτῶν Ἑπαμεινώνδας ἠξίωσεν, ὅτι αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὁμόσει οὐχὶ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ, καθὸ προεδρεύουσιν τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τότε αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀγησιλάος ἀντίστησαν εἰς τοῦτο ἐντόνως καὶ ἀπήτησαν νὰ ὀρκισθῇ ὁ Ἑπαμεινώνδας ὑπὲρ μόνων τῶν Θηβῶν, ἐκάστη δὲ βοιωτικὴ πόλις ἰδίᾳ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

Τὰ πράγματα ἐντεῦθεν περιεπλάκησαν δεινῶς. Ἡδὴ ἐπὶ τῶν προηγουμένων συζητήσεων, ὁ Ἑπαμεινώνδας εἶχεν ἀντιταχθῇ τολμηρότατα εἰς τὴν κυριαρχικὴν διαγωγὴν τῆς Σπάρτης· ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων πρέσβων διετέλουν κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς καὶ ἐκυπτον ἰδίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ἀγερῶχου Ἀγησιλάου, ὁ Ἑπαμεινώνδας ἀπεφάνετο σαφῶς, ὅτι τὸν πόλεμον δὲν ὑπέτρεφον εἰμὴ αἱ ἄδικοι τῶν Λακεδαιμονίων ἀξιώσεις καὶ ὅτι εἰρήνην διαρκῆς δὲν εἰμπορεῖ νὰ συνομολογηθῇ εἰμὴ ὅταν οὗτοι εἰλικρινῶς ἀποφασίσωσι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς ἀξιώσεις ταύτας. « Οὗτος, ὁρῶν τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑποκατακλινομένους τῷ Ἀγησιλάῳ, μόνος ἐχρῆσατο φρονήματι παρρησίαν ἔχοντι, καὶ διεξῆλθε λόγον, οὐχ ὑπὲρ Θηβαίων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ κοινόν· τὸν μὲν πόλεμον ἀποδεικνύων αὖξοντα τὴν Σπάρτην, ἐξ ὧν ἅπαντες οἱ λοιποὶ κακῶς πάσχουσιν, τὴν δ' εἰρήνην ἰσότητι καὶ τῷ δικαίῳ κτᾶσθαι κελεύων· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὴν δια-

μένειν, ἴσων ἀπάντων γενομένων.» Τοιοῦτοτρόπως συγκεφαλαιοῖ ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ τοῦ Ἀγησιλάου, τὸν πρῶτον τοῦ Ἑπαμεινώνδου λόγον, περὶ οὗ ὁ Ξενοφῶν οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἦδῃ δὲ, συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης, ἡ ἰσότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων περὶ ἧς ἐλάλησεν ἐνταῦθα ὁ Ἑπαμεινώνδας, ἐφαίνετο καθιερουμένη ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ ὁμόσωσιν. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, ἰδιαίτη, ἠρώτησεν ὁ τῶν Θηβαίων πρέσβυς, οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέβαλλον ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὁμνύοντες καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν; Ἐνόσω οὗτοι ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ἐδικαιοῦντο προδήλως καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νὰ ὁμόσωσιν οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ μὴ ὁμόσαντες εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τοὶ ἀντικρυς ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα. Ὁ Ἑπαμεινώνδας μάλιστα προέβη ἔτι πλέον καὶ ἐξομοίωσε τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Θηβαῖοι, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Βοιωτίαν, οὐχὶ πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἡξίουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅτι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν εἶπεν, ὅτι αἱ Θῆβαι εἶναι πρόθυμοι νὰ μὴ ὁμόσωσιν εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μόνον, ἀφίνουσαι τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις νὰ ὀρκισθῶσιν ἐκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον ὅτε καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ὀρκισθῇ εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφίνουσα οὐχὶ πλέον τὰς συμμάχους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τῆς Λακωνικῆς τὰς πόλεις νὰ ὁμόσωσι τὴν εἰρήνην ἐκάστη ἐν ἰδίῳ ὀνόματι.

Ἡ σύνοδος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους διετέλει καταπεπληγμένη ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς ταύτης προτάσεως τοῦ πρέσβεως τῶν Θηβῶν· αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως· ἀλλὰ τῆς συνόδου ἐδέσποζεν ἡ Σπάρτη, τῆς δὲ Σπάρτης ὁ Ἀγησίλαος, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα μόνον τῆς ἐξομοιώσεως ἐκείνης τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος πόλιν, κατέστησεν ἐξω φρενῶν. Ὅθεν ἀναπηδήσας μετ' ὀργῆς καὶ διακόψας τὴν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν, ἣν ἐθεώρει ὕβριστικὴν διὰ τὴν Σπάρτην, ἠρώτησε τοῦτο μόνον τὸν Ἑπαμεινώνδαν. — «Εἰπέ με σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Βοιωτίαν;» — Εἰς ὃ ἐκεῖνος ἀπήντησεν· «εἰπέ με καὶ σὺ σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Λακωνικὴν;». Μετὰ δὲ

τὸν βραχὺν τοῦτον διάλογον οὔτε λέξις πλέον ἀντηλλάγη, ἀλλ' ὁ Ἀγηςίλαος ἐξήλειψε τὸ ὄνομα τῶν Θηβαίων ἀπὸ τοῦ καταλόγου καὶ ἀπεφάνητο αὐτοὺς ἀποκεκλεισμένους τῆς εἰρήνης.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης συνόδου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ ἰούνιον τοῦ 371. Ἡ Σπάρτη ἐνόμισεν, ὅτι, ὥς ἄλλοτε, αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὑποκύψει ἀμαχητὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς ἢ ὅτι, καὶ ἂν ἀντισταθῶσιν, εὐχερῶς θέλουσι συντριβῆ· ἀλλὰ πρὶν ἔτι παρέλθῃ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν πρὶν συμπληρωθῇ μὴν ὁλόκληρος ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἐπέπρωτο ἡ ἀγέρωχος πόλις νὰ ἴδῃ πικρότατα ψευθείσας τὰς προσδοκίας αὐτῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης, ν' ἀνακαλέσωσιν ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους τὸν Ἰφικράτην, δὲν ἀνεμίχθησαν ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων ἔριν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς ἀρμοστὰς καὶ τὰς φρουρὰς αὐτῶν ἀφ' ὧν τῶν πόλεων τὰς ὁποίας ἔτι κατεῖχον, ἀλλ' ἰδίως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς ταχίστην κατατρόπωσιν τῶν Θηβαίων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος εὐρίσκετο κατὰ σύμπτωσιν μετὰ στρατοῦ Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων ἐν Φωκίδι, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς Βοιωτίας, ὁ βασιλεὺς οὗτος διετάχθη νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίαν.

Ἐντούτοις οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐφαίνοντο παντάπασι διατεθειμένοι νὰ ἐνδῶσωσιν· ἐξεναντίας ἐπήνεσαν τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ἐπιστρέψαντα, διὰ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, καὶ συνησθάνοντο μὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, ἀλλ' ὅμως ἠλπίζον ἔτι ὅτι οἱ πολέμιοι θέλουσι διακωλυθῇ τοῦ νὰ ἐμβάλωσιν ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβον δι' ἰσχυροῦ σώματος, ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, τὴν περὶ τὴν Κορώνειαν στενὴν πύλην, ἥτοι τὸ μεταξὺ Κωπαίδος λίμνης καὶ Τιλφωσσίου ὄρους (σελ. 155) στενὸν, τὸ σήμερον λεγόμενον στενὸν τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ἐν ἔτει 1829, συνεκρότησαν τὸν τελευταῖον τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀγῶνα, νικῆσαντες τοὺς πολεμίους ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος ἔδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀξιοσημεῖωτον ἐπιτηδειότητα· διότι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκβιάσῃ τὸ στενὸν τοῦτο, ὅπως συνήθως ἔπραττον οἱ ἀπὸ Φωκίδος εἰς

Βοιωτίαν ἐμβάλλοντες, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπορεύθη δι' ὁδοῦ ὀρεινῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐνόμιζον πιθανὸν νὰ προσβληθῇ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφύλαττον εἰμὴ διὰ μικροῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ τὸν Χαιρέαν. Ὁ Κλεόμβροτος, εὐχερῶς καταβαλὼν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἔφθασε διὰ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς Κρεῦσιν, βοιωτικὸν παρὰ τὸν Κρισσαῖον κόλπον λιμένα, κατέλαθεν ἐνταῦθα ἀπροςδοκῆτως δώδεκα τριῆρεις τῶν Θηβαίων, καὶ καταλιπὼν φρουρὰν πρὸς φύλαξιν τοῦ λιμένος, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Ἑλικῶνος πλευρὰν, καὶ ἐστρατοπέδευσε ἐπὶ ὑψώματός τινος, παρὰ τὸ ἀείμνηστον ἔκτοτε γινόμενον χωρίον τῶν Λεύκτρων. Ἡ ἐπιτηδεῖα αὕτη καὶ τολμηρὰ ἄμα εἰς τὴν Βοιωτίαν εἰσβολή, τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἐπλήρωσε χαρᾶς καὶ θάρρους, τοὺς δὲ Θηβαίους κατέπληξεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθησαν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν προθυμίαν αὐτῶν. Εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις οἱ προπάτορες ἡμῶν συνειθίζον πρὸς τοῖς ἄλλοις, νὰ δίδωσι κακὰς ἐξηγήσεις εἰς πᾶν οἰονδήποτε φυσικὸν ἢ τυχαῖον σημεῖον· καὶ ταῦτα μάλιστα τὰ προαισθήματα ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ ὁ Ἐπαμεινώνδας, τότε, ὡς βεβαιούσιν, ἀνακράζας τὸ περίφημον ἐκεῖνο ὁμηρικόν·

Εἰς οἶωνός ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης (σελ. 145).

Τελευταῖον κατῳρώθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ βαδίσωσιν ἀπὸ Θηβῶν πρὸς τὰ Λεῦκτρα, ὅπου ἐστρατοπέδευσε ἐπὶ λόφου, καταντικρὺ τοῦ σπαρτιατικοῦ κειμένου. Ἐνταῦθα νέοι καὶ ποικίλοι προέκυψαν δισταγμοί, ἂν πρέπη ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας καὶ νὰ περιμείνωσιν ὅπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους, ἀποπέμποντες τὰς οἰκογενεῖας εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ κατίσχυσε πάλιν ἡ τοῦ Ἐπαμεινώνδου γνώμη ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπῆλθον καὶ αἰσιώτεροί τινες οἶωνοί, οἵτινες ἐνεθάρρουν ὅπως οὖν τὸ πλῆθος τῶν Θηβαίων.

Ἐνθ' ὅμως ἄλλοι ἥλπιζον εἰς ὑπεράνθρωπα προμηνύματα καὶ βοηθήματα, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέπτετο πῶς δύναται νὰ διατάξῃ τὰ τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ κρισίμου ἀγῶνος μεθ' ὅσης πλειστής ἀνθρωπίνης συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔργον ἦτο δυσχερὲς, διότι, καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ μεταγενεστέρων τινῶν λεγόμενον, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κλεομβρότου ἦτο διπλάσιος σχεδὸν τοῦ τῶν Θηβαίων στρατοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπάλων καὶ

ὅτι τινὲς τῶν μετ' αὐτῶν συντασσομένων Βοιωτῶν δὲν ἦσαν πιστοί· ἄλλοι δὲ ἦσαν μετριώτατοι στρατιῶται. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνεφάνη ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδου μεγαλοφυΐα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ παραλλήλου ὁ εἰς πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ πολυαριθμότεροι καὶ οἱ κάλλιον ὀπλισμένοι καὶ ἐξησκημένοι, ἀναγκαιῶς πάντοτε ὑπερίσχυνον. Ἄν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ Θηβαῖοι ἤθελον ἀντιπαραταχθῇ οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι καὶ τούλάχιστον ἐπίσης καλῶς ὀπλισμένοι καὶ ἡσκημένοι ὅσον οἱ ἀντίπαλοι, τὸ πιθανώτερον ἦτο, ὅτι οἱ Θηβαῖοι, ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντηγωνίζοντο, ἤθελον ἐπὶ τέλους κατατροπωθῇ· ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν, ἀλλὰ νὰ νικήσωσι δὲν ἐφαίνετο δυνατόν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ νικήσῃ τις τὸν ἀντίπαλον, δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ νικήσῃ αὐτὸν συγχρόνως καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν παράταξιν, ἀπὸ τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἄλλης. Ἐὰν, συμπυκνώσας εἰς τὸ κέντρον δύναμιν μεγάλην καὶ καθυπερτέραν τῆς τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, διασπᾶσθαι τοῦτο, φυσικὸν εἶναι αἱ δύο τῶν πολεμίων πτέρυγες, χωρισθεῖσαι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καταπτοηθεῖσαι, εὐχερῶς ἤδη νὰ καταβληθῶσιν. Ὁμοίως, ἐὰν συμπυκνώσῃ εἰς μίαν τῶν πτερύγων δύναμιν καθυπερτέραν τῆς ἀντιπάλου πτέρυγος καὶ, τρέψας ταύτην, ἐπέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἐτέρας πτέρυγος, φυσικὸν εἶναι τὸ μέρος τοῦτο τῶν πολεμίων νὰ κατατροπωθῇ. Ταύτην τὴν ἐπίνοιαν ἥτις, καθὼς πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐπίνοιαί, φαίνεται ἀπλουστάτη, συνέλαβε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τοι εὐαριθμότερου ὄντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, εἶχε πάντοτε δύναμιν ἀρκετὴν, ὥστε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἓν τῆς παρατάξεως σημεῖον δύναμιν πολὺ μεγαλητέραν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου σημείου, ἐὰν οἱ ἀντίπαλοι, ὡς συνέβη καὶ ἦτο φυσικώτατον νὰ συμβῇ, μὴ νοήσαντες τί σημαίνει ἡ καινοφανὴς αὕτη τοῦ Ἐπαμεινώνδου παράταξις, ἤθελον ἀκολουθήσῃ τὴν πεπατημένην ὁδὸν τῆς κατ' ἴσιν ὡς πρὸς τὸ βᾶθος δύναμιν παρατάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφάσισε νὰ συμπυκνώσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, τὸ δὲ κέντρον καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα νὰ διαθέσῃ κλιμακῆδόν πρὸς ἐκείνην, ἵνα τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ στρατοῦ ἀποβῶσιν ἀμυνόμενα μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενα, μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγῃ, ἡ παράταξις αὐτοῦ κατέστη ἐντεῦθεν λοξή· καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς « λοξῆς

παρατάξεως» (ordre oblique, κατὰ τοὺς Γάλλους), φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης· ἂν καὶ ὁσάκις τὸ ἐπινόημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐφηρμόσθη βραδύτερον ὑπ' ἄλλων ὅχι πλέον κατὰ μιᾶς τῶν πτερύγων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, τὸ σχῆμα τῆς παρατάξεως ἀπέβη ἥδη οὐχὶ λοξόν, ἀλλὰ τριγωνοειδὲς μᾶλλον, ἢ ἄλλο τι διάφορον. Ὅπωςδὴποτε, τοῦτο τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς τὸ εὖρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία θαυμαστῆς τινος τῆς πολεμικῆς τέχνης μεταρρυθμίσεως, καὶ δι' ἐπιτηδεΐας αὐτοῦ ἐφαρμογῆς ἐνίκησαν πλεῖστοι ὅσοι στρατηγοὶ τὰς λαμπροτέρας αὐτῶν νίκας, ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας Φριδερίκος ὁ μέγας καὶ ὁ Ναπολέον ὁ Α΄.

Καθ' ἃ προεῖπομεν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνίσχυσε τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πτέρυγα, τοῦτο δὲ διότι ἤξευρεν, ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον δεξιὰν τῶν πολεμίων θέλουσι ταχθῇ ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων τραπέντων, ἐπήρχετο ἀπαραιτήτως ἡ κρίσις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐσχημάτισεν ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀρίστων ὀπλιτῶν, φάλαγγα ὀγκωδεστάτην, ἔχουσαν βάθος πετήκοντα ἀνδρῶν, καὶ προέταξεν αὐτῆς τὸν ἱερὸν λόχον ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου αὐτοῦ ἀγόμενον. Τὸ κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ παρετάχθησαν οὐχὶ εἰς ἴσην πρὸς τὴν ἀριστερὰν γραμμὴν, ἀλλὰ κλιμακῶδὸς πρὸς ταύτην, διότι, καθ' ἃ προεξηγήσαμεν, ἔμελλον κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ στρατηγοῦ νὰ διατελέσωσιν ἀμυνόμεναι μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμεναι. Ἴνα δὲ ἀσφαλίσῃ ἔτι πλέον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευμάτος αὐτοῦ, προέταξε τῆς ὅλης στρατιᾶς τὸ ἄριστον τῶν Θηβαίων ἱππικόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἱππικοῦ χρῆσις ἦτο μὲν ἐναντία τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς τέχνης, διότι, τραπέντος τυχόν αὐτοῦ, ἡδύνατο νὰ διαταραχθῇ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἡ τάξις· δὲν ἐλογίσθη ὅμως ὡς σφάλμα τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τοῦτο, ὅτι οὗτος, γινώσκων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἱππικοῦ καὶ βέβαιος ὢν περὶ τῆς τροπῆς τοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, ἠτοίμασε τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐκ προοιμίου διατάραξιν τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως.

Ὁ Κλεόμβροτος, ἰδὼν τοὺς πολεμίους παρασκευασθέντες ὡς ἐπὶ μάχην καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάντας ἀπὸ τοῦ λόφου εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ὀμαλώτερον πεδίον, δὲν ἐνόησε παντάπασι, καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ νοήσῃ, τὸν σκοπὸν τῆς καινοφανοῦς παρατάξεως· ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν προθυμίαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, ἔσπευσεν ὁμοίως νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου λόφου στρατοπέδου αὐτοῦ καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ ὀμαλώτερον πεδίον, κατὰ τὰ ἀνέκα-

500 ἐνιαυτούς, εἰς Θήβας σωζόμενα. Πόσοι ἔπεσον Θηβαῖοι, δὲν λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἄλλοι ἀναφέρουσι 47, ἄλλοι 300· ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι γελοῖος· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ τελευταῖος φαίνεται μικρὸς, ἅμα ἐνθυμηθῶμεν τὴν πεισματώδη καρτερίαν μεθ' ἧς ἡγωνίσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται.

Ταύτης τῆς νίκης τῶν Θηβαίων καὶ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν κατατροπώσεως ἡ ἀγγελία, ὡς κεραυνὸς ἐξέπληξε τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν. Ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν ἀπολέσει πρὸ μικροῦ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, ἀλλ' ἦτο πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἡπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων· κατὰ ξηρὰν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ἐκ παρατάξεως ἀήττητος· οἱ ἄρμостαι καὶ αἱ φρουραὶ αὐτῆς κατεῖχον πάντοτε πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις· πρὸ μικροῦ ἔτι προέδρευεν ἀγερῶχος τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· ὁ βασιλεὺς αὐτῆς αὐτογνωμόνως ἀπέκλειε τοὺς Θηβαίους τῆς κοινῆς εἰρήνης· καὶ πολλοὶ μὲν ἔχαιρον διὰ τὴν γενναίαν ἐκείνην τῶν Θηβαίων ἀντίστασιν, ἀλλὰ πάντες ἐφοβοῦντο ἢ προσεδόκων ὅτι ἡ παντοδύναμος Σπάρτη θέλει σωφρονήσει τοὺς αὐθάδεις αὐτῆς ἀντιπάλους. Εἴκοσι δὲ ἡμέραι εἶχον μόλις παρῆλθαι ἀπὸ τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῶν φόβων, ἀπὸ τῶν προσδοκιῶν τούτων, ὅτε αἰφνης ἀνηγγέλθη ὅτι ἐν Λεύκτροις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Θηβαίους ἀγωνισθέντες καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι αὐτῶν ὄντες, κατὰ κράτος οὐδὲν ἤττον ἐνίκηθησαν. Καὶ δὲν ἐνίκηθησαν μόνον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ πόλει ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται σημεῖά τινα μαρτυροῦντα τὴν χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἠθικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε ἡ πόλις ἐκείνη, καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μητέρες, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, μεθ' ὑπερανθρώπου τῇ ἀληθείᾳ καρτερίας ἤκουον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου, τῶν τέκνων καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν. Κατὰ τοῦτο τότε τὰ πράγματα εἶχον ἐν Σπάρτῃ πάντα ἄλλως ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ὅτε ἀνηγγέλθη διὰ νυκτὸς ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς συμφορὰ « ἡ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστὺ διῆκεν. ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ παραγγέλλων· ὦστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς. » Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον καταστροφὴν τῆς Λακωνικῆς μόρας, οἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων, μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν τὸν θάνατον υἱῶν, πατέρων, ἀδελφῶν. Ἄλλ' ἤδη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφώντος, αἱ μὲν ἀρχαὶ ἡγωνίσθησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πάτριον καρτερίαν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ δυστυχήματος, « προεῖπον δὲ ταῖς γυναῖξιν μὴ ποιεῖν

θεν εἰθισμένα, διαθέσας δηλαδὴ τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο πτέρυγας εἰς ἴσην γραμμὴν καὶ κατ' ἴσην δύναμιν, ἥτις εἶχε βάθος δώδεκα ἀσπίδων. Προέταξε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς ὅλης παρατάξεως τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἅμα ἀρξάμενης τῆς μάχης διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν δύο ἱππικῶν, συνέβη ὅ,τι προεῖδεν ὁ Ἑπαμεινώνδας· οἱ Θηβαῖοι, κατατροπώσαντες τὰς πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιτηδείας λακωνικὰς ἵλας καὶ συνωθήσαντες τοὺς ἱππεῖς τῶν πολεμίων ἐπὶ τοὺς πεζοὺς, ἐπήγαγον οὐ μικρὰν σύγχυσιν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ σῶμα. Ὁ Κλεόμβροτος, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν μάχην, διέταξεν ἀμέσως τὸ πεζικὸν νὰ βαδίσῃ ἐμπρὸς, ἄγων αὐτὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τότε, ἐνῶ τὸ νικηφόρον ἱππικὸν τῶν Θηβαίων ἀνεχαίτιζε τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα, ὁ Ἑπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας ἐπέπεσον μετὰ τῆς κολοσσιαίας αὐτῶν φάλαγγος κατὰ τοῦ Κλεομβρότου καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πτέρυγος. Ἡ σύρραξις ἐνταῦθα ὑπῆρξε φοβερά· ἀλλ' ὅσῳ γενναίως, ὅσῳ ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἐπολέμησαν οἱ μαχηταὶ τῆς Σπάρτης ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνταχθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν κεραυνώσαντα αὐτοὺς τετραπλάσιον ὄγκον. Καὶ ἀφοῦ ἔπесεν ἐν τῷ πεισματῶδει τούτῳ ἀγῶνι ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς, καὶ ὁ πολέμαρχος Δείνων, καὶ ὁ Σφοδρίας, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κλεώνυμος καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐγκριτοὶ ἀξιοματικοί, ἐκ δὲ τῶν ὀπλιτῶν πλεῖστοι ὅσοι, ἡ κατατροπωθεῖσα δεξιὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ δὲν ἐτόλμησαν ν' ἀνθέξωσι μετὰ τὴν τροπὴν ταύτην καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν ὡσαύτως εἰς τὰ χαρακώματα αὐτῶν, ὅπου οἱ νικηφόροι Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νὰ τοὺς προσβάλωσιν. Ἐκ τῶν ἑπτακοσίων Σπαρτιατῶν οἵτινες πρὸ μιᾶς ἢ δύο ὥρων εἶχον ἐξέλθει τοῦ στρατοπέδου, δὲν ἐπανῆλθον εἰς αὐτὸ εἰμὴ τριακόσιοι· πρὸς τούτοις χίλιοι καὶ ἐπέκεινα Λακεδαιμόνιοι κατέκειντο νεκροὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὸ δὲ δεινότερον ἔπесεν, ὡς προείπομεν, καὶ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, οἱ σύμμαχοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄκοντες στρατευόμενοι, ἢ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν ἢ ἔχαιρον ἀναφανδὸν διὰ τὴν συμφορὰν ὥστε εἰ καὶ γενομένου κατ' ἀρχὰς λόγου τινὸς περὶ ἀνανεώσεως τῆς μάχης, κατέστη μετ' ὀλίγον πρόδηλον ὅτι τὸ πράγμα εἶναι ἀδύνατον. Ὅθεν οἱ ἐπιζήσαντες πολέμαρχοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς, ὅπερ ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι, ἀφοῦ ἔστησαν τὸ ἴδιον τρόπαιον καὶ ἐκράτησαν τὰ ὅπλα τῶν πεσόντων, ὧν τὰ πολυτιμότερα εἶδεν ἔτι ὁ Πανυσανίας, μετὰ

κραυγὴν, ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν.» ὁ ἐστὶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσι δι' ἐπιτάγματος εἰς τὴν πόλιν τὴν γενναίαν ἐπὶ τῷ παθήματι ὑπομονήν, τὴν ὁποίαν ἤξευρον, ὡς φαίνεται, ὅτι οἴκοθεν δὲν ἔχει πλέον. Καὶ ἑτέρα δὲ ἐδόθησαν σημεία, μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμενα, τῆς τῶν ἀρχαίων ἡθῶν ἀλλοιώσεως.

Οἱ ἑφοροὶ ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι ἀμέσως ὑπὸ Ἀρχίδαμον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγησιλάου, ἅπασαν τὴν περιλιπομένην τῆς Σπάρτης δύναμιν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Λεύκτροις ἀποκεκλεισμένου αὐτῶν στρατοῦ. Οἱ δὲ Θηβαῖοι, καὶ τοὶ νικήσαντες ἐκ παρατάξεως, δὲν ἐπεχείρησαν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ τὸν προσβάλωσι ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὸ κτηθὲν ἀπαξ πλεονέκτημα. Ἐζήτησαν μὲν ἔξωθεν ἐπὶ τούτῳ ἐπικουρίαν, καὶ πρῶτον παρ' Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὸ νέον τοῦτο τῶν γειτόνων αὐτῶν κατόρθωμα καὶ σχεδὸν ἐχθρικῶς ἀπέπεμψαν τὸν προσελθόντα κήρυκα. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἀπετάθησαν πρὸς τὸν δυνάστην τῶν Φερῶν Ἰάσονα, ὅστις πρὸ μικροῦ κατισχύσας ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Θεσσαλίας πόλεων καὶ εὐπατριδῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Φαρσάλοις καλοῦ κάγαθοῦ Πολυδάμαντος, εἶχεν ἀναγορευθῆ ταχὺς ἀπάσης τῆς χώρας (σελ. 138) καὶ συγκροτήσῃ μίαν τῶν μεγίστων δυνάμεων ἐξ ὧων ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία. Ὁ Ἰάσων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ προσβάλωσι τὰ χαρακώματα τῶν πολεμίων, συμβουλεύσας μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψωσι αὐτοῖς διὰ συνθηκῶν τὴν ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἀναχώρησιν. Γενομένων δὲ τῶντι σπονδῶν, ἀπῆλθεν ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Κρεῦσιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἰγόσθυνα τῆς Μεγαρικῆς. Ἐνταῦθα ἀπῆντησε τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ Ἀρχίδαμον, ὅστις, ἐπειδὴ ἐξεπληρώθη οὕτω ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του, δὲν προεχώρησε περαιτέρω· διαλύσας δὲ τὸν στρατὸν, ἀπέπεμψε τοὺς συμμάχους εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸς μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν Σπάρτην.

Ἡ εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδος τῶν ἐν Λεύκτροις διασωθέντων Σπαρτιατῶν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πρᾶξιν τινα μαρτυροῦσαν αὐθις ὅποσον παρήκμασε τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἦθος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ ἐπιζήσας εἰς ἥτταν τῶν συναγωνιστῶν Σπαρτιάτης, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ πάντων περιφρονούμενος (σελ. 208 καὶ ἐπ.). Ἦδη ὅμως ὡς πρὸς τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας Σπαρτιάτας, ἐποίησεν ἡ πόλις ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου

ἐκείνου, προσωρινὴν μόνον καὶ ῥῶχι αἰδίδιον ἐπιβαλοῦσα αὐτοῖς ἀτιμίαν, ἥτοι στέρην τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νῦν δὲ χειρότερόν τι ἐπραΰξεν, ὥς πρὸς τοὺς ἀπὸ Λεύκτρων ἐπιστρέψαντας· διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀγησιλάου ἐψήφισεν ὅτι· « τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἔξιν καθεῦδεν· » ὃ ἐστὶ παντάπασιν ἀπῆλλαξε πάσης ἐπιτιμῆσεως τοὺς μαχητὰς ἐκείνους· τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως νέα αὐτῶν ἐλάττωσις, ἐλογίσθη σφόδρα ἐπικίνδυνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας κρίσιμους περιστάσεις. Ὅθεν ὀρθότατα εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς Σπάρτης ὁμιλῶν « μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπῆνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν. »

Καὶ τφόντι ἀπώλετο ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις συμφορὰν. Ὁ Ἐπαμεινώνδας πρὸ πάντων ἐφρόντισε ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ἀναγκάσας τοὺς Ὀρχομενίους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὀριστικῶς, ἐξώσας δὲ ἀπὸ τῆς Βοιωτίας τοὺς Θεσπιεῖς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν προσαρτήσας εἰς τὴν τῶν Θηβαίων χώραν, διότι οἱ Θεσπιεῖς, μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης, ἐγκατέλιπον τὸ τῶν Θηβαίων στρατόπεδον. Ἐνταῦτ' οὖν δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὰ πέραξ ἔθνη, καταστήσας ὑπηκόους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς, καὶ ἀμφοτέρους τοὺς Λοκροὺς (τοὺς τε ὀπουντίους καὶ τοὺς ἐπικνημιδίους) καὶ Ἀκαρνανας, καὶ Ἡρακλεώτας, καὶ Μαλιεῖς. Ὡς τε δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ γεγόμενα, εἰμὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 370.

Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην μεγάλη ἐξερράγη κατὰ τῆς Σπάρτης ἐπανάστασις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις ἦτταν· οἱ ἄρροστοι αὐτῆς ἐγίναν ἀπανταχοῦ ἄφαντοι καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια· αἱ δ' ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς κυβερνήσασαι ὀλιγαρχίαι ἢ δεκαρχίαι ἐν Φιγαλίᾳ, ἐν Φλιοῦντι, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Μεγάρῳ καὶ ἀλλαχοῦ, κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ τὸ κίνημα τοῦτο ὑπῆρξε σφοδρότερον ἢ ἐν Ἀρκαδίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ χάντοικοι, ἰδόντες ἅπαξ κατατροπωθέντας τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας αὐτῶν. Καὶ πρῶτοι οἱ Μαντινεῖς ἠνώρθωσαν αὖθις τὴν πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης τυραννικῶς καταλυθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, ὀχυρώσαντες αὐτὴν δι' ἀσφαλεστάτων τειχῶν καὶ πύργων. Μετ' ὀλίγον δὲ,

συνήθους αὐτῷ δεξιότητος. Ὁ στρατὸς διηρέθη εἰς τέσσαρας μοίρας, ὧν ἐκάστη δι' ἄλλης εἰσῆλσε διόδου· οἱ μὲν Ἥλειοι ἀπὸ δυσμῶν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἀπὸ ἀνατολῶν, οἱ δὲ Θηβαῖοι αὐτοὶ καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐν τῷ μέσῳ. Μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες ἀπήντησαν σπουδαίαν τινὰ ἀντίστασιν, ἐν τῇ Σκιρίτιδι λεγομένη χώρᾳ, ἧς ὁμῶς εὐχερῶς κατίσχυσαν· μεθ' ὃ αἱ τέσσαρες τοῦ στρατοῦ μοῖραι ἠνώθησαν εἰς Σελασίαν. Τὴν ἐπιούσαν ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἔφθασαν εἰς τὰς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα, τὰς ὁποίας, φυλαττομένας ὑπὸ ὀπλιτῶν, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ διαβῇ· ἀλλὰ ἔκαμψε τὴν δυσχέριαν παρακολουθήσας τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην μέχρις Ἀμυκλῶν, ὅπου εὗρε πόρον καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ πλευρᾶς ἐφ' ἧς εὕρισκετο ἡ Σπάρτη. Ἀπὸ δὲ Ἀμυκλῶν ἐπλησίασεν ἤδη ἀκωλύτως εἰς τὴν πόλιν, βαδίζων ὁμῶς βραδέως καὶ προσέχων νὰ κρατῇ τοὺς Θηβαίους αὐτοῦ πάντοτε ἐτοιμοὺς πρὸς μάχην, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἡσυχολοῦντο περὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν δῆωσιν τῆς χώρας.

Εἰς Σπάρτην ἐν τούτοις μεγάλη ἐπεκράτησε ταραχή. Ἐπὶ ἐξ ὅλας ἑκατονταετηρίδας, ἀφ' ἧς ἐποχῆς γινώσκομεν ὅπως οὖν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης, οὐδέποτε πολέμιος οὐ μόνον δὲν ἠπειλήσεν αὐτὴν, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῆς ἐπάτησεν. Οἱ στρατοὶ τῆς Σπάρτης εἰσέβαλλον πολλάκις εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰς τὴν Ἀργεῖαν, ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεὶς οὐδέποτε ἀνταπέδωκεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐπισκέψεις· ὥστε καὶ λόγια πολλὰ περιεφέροντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καταδεικνύοντα τὸ ἔνεκα τούτου φρόνημα αὐτῶν. Διότι ἐλέγετο ὅτι Ἀθηναίου τινὸς ἀμφισβητοῦντός ποτε ὑπὲρ ἀνδρείας πρὸς τὸν Ἀνταλκίδα, καὶ εἰπόντος· «ἡμεῖς μὲν τοι πολλάκις ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Κηφισσοῦ ἐδιώξαμεν,» ὁ Ἀνταλκίδας ἀπεκρίθη ἀμέσως· «ἀλλ' ἡμεῖς γ' οὐδέποτε ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα.» Παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀργεῖον ἀπεκρίνατο τῶν ἀσημοτέρων τις Σπαρτιατῶν. Διότι ὁ μὲν εἶπε «πολλοὶ ὑμῶν ἐν τῇ Ἀργολίδι κεῖνται,» ὁ δὲ ἀπήντησεν «ὑμῶν δέ γ' οὐδεὶς ἐν τῇ Λακωνικῇ.» Καὶ ὁμῶς ἤδη στρατὸς πολυάριθμος πολεμίων ἀσπόνδων ἐπεφάνη αἰφνης εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀνατρέπων τηλικαύτας προαιωνίους ἀξιώσεις καὶ καθαιρὼν τὸ φρόνημα τοῦ φρονηματίου ἐκείνου λαοῦ. Δὲν ἐπείζε δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ αἰσθημα μόνον τῆς ταπεινώσεως· ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος μέγας. Εἶχον μὲν σπεύσει νὰ ζητήσωσιν ἐπικουρίας ἀπὸ τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ διαφόρων πελοποννησιακῶν πόλεων εἰς ὧν ἤλπιζον ἔτι τὴν

διὰ τῆς ἐνεργείας ἰδίως τῶν Μαντινέων, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις κοινοῦ ἀρκαδικοῦ συνεδρίου, διέποντος τὰ τῆς ὅλης χώρας πράγματα, τοῦ ὁποίου μετέσχον προθύμως ἅπαντα τὰ ἀρκαδικὰ φύλα καὶ ἅπανσαι σχεδὸν αἱ πόλεις· αὐτὴ ἡ Τεγέα ἡ ἀείποτε πιστὴ τῶν Λακεδαιμονίων σύμμαχος ἠνώθη ἤδη μετὰ τῆς Μαντινείας καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης, τῆς ὁποίας δὲν ἔμειναν ἐκτὸς εἰμὴ μόνον ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ Ἡραία. Συγχρόνως οἱ Ἀρκάδες ἐζήτησαν καὶ ἐξωτερικούς συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ αἱ Ἀθῆναι ἀπέκρουσαν τὴν περὶ τούτου αἴτησιν αὐτῶν, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ἤδη ρυθμίσει τὰ ἔξω τῆς Πελοποννήσου πράγματα, εἰσῆλασε προθύμως εἰς τὴν χερσονήσον μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, εἰς οὓς ἐν τῷ ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Ἡλεῖοι, ὥστε συνεποσώθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰς τετρακισμυρίους ὁπλίτας· στρατὸς λαμπρότατος, μάλιστα ἕνεκα τῶν Θηβαίων, οἵτινες ἐκίνουν τὸν κοινὸν θαυμασμόν διὰ τὸ ἀρειμάνιον αὐτῶν ἦθος, διὰ τὸ πρόεσφατον ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα, διὰ τὴν καταφανῆ πεποιθήσιν ἣν εἶχον ὅτι ἐτι μείζονα θέλουσι διαπράξει.

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο ὁ προῖσταμένος αὐτοῦ ἡγεμὼν, ὅστις ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ρήτωρ δεινὸς καὶ στρατηγὸς ἑξοχος, ἔμελλεν ἤδη νὰ δώσῃ δείγματα καὶ πολιτικῆς συνέσεως ἐξαιρέτου. Διότι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ ὡς ἀπλοῦς ἐπίκουρος τῶν Ἀρκάδων, ἦλθε διανοούμενος τὴν ἐκτέλεσιν πραγμάτων πολὺ σπουδαιωτέρων. Δὲν ἐμελέτα μὲν νὰ καταστρέψῃ οὔτε ἀπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, ὣν ἥκιστα ἐκδικητικὸς ἀνὴρ· ἀλλ' ἤθελε νὰ καθαιρέσῃ διὰ παντὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κράτος αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ περιορίσῃ μὲν αὐτὴν εἰς μόνην τὴν Λακωνικὴν, νὰ ἀνορθώσῃ δὲ τὴν αὐτονομίαν τῶν Μεσσηνίων, νὰ διοργανώσῃ δὲ τοὺς τε Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἀρκάδας εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιζώσωσι τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς δύο ἀπόρρητοι προμαχῶνες. Ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα, δὲν ἐθεόρει ἀναγκαῖον νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Λακωνικὴν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῶν Πελοποννησίων αὐτοῦ συμμάχων, οἵτινες ἅπαντες, Ἀρκάδες, Ἡλεῖοι, Ἀργεῖοι, πνέοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ ταύτην τὴν ἀτίμωσιν. Ὅθεν, καὶ τοι χεῖμωνος ὄντος, ἀπεφάσισε τὸ ἐπιχειρήμα, καὶ διέπραξεν αὐτὸ μετὰ τῆς

μέχρις Ἐλous καὶ Γυθείου, ἐλεηλάτησε τὴν περίξ χώραν καὶ ἐπανῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο κυρίων αὐτοῦ βουλευμάτων· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἄφ' ἑνὸς μὲν ἐπαγίωσε τὸν Ἀρκαδικὸν δεσμὸν, ἰδρύσας τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ διὰ τειχῶν αὐτὴν ὀχυρώσας καὶ μητρόπολιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρχάδων καταστήσας· ἄφ' ἑτέρου δὲ ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν εἰλώτων καὶ περιούκων τῆς Μεσσηνίας, προσεκάλεσεν αὐτόθι ὅλους τοὺς φυγάδας Μεσσηνίους ὅσοι ἀπ' αἰῶνος διετέλουν πλανώμενοι τῇ δε κακείνῃ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡσφάλισε τὴν νέαν ταύτην τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης χώρας αὐτονομίαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἐτέρας νέας πόλεως, τῆς Μεσσήνης, ἥς ἡ μὲν ἄκρα ἰδρύθη ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς Ἰθώμης, τὸ δὲ ἄστυ κτισθὲν πολὺ κατωτέρω εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, συνεδέθη ὁμως μετὰ τῆς ἀκροπόλεως διὰ στερεωτάτων μακρῶν τειχῶν. Οὕτω δὲ ἀφαιρέσας ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἅπασαν τὴν πλουσιωτάτην δυτικὴν αὐτῆς χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὄρεινὰς διόδους, καὶ ἀπανταχόθεν ἀκρωτηριάσας, καὶ ἐξευτελίσας, καὶ πολιορκήσας οὕτως εἶπεν τὴν Λακωνικὴν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, παρακληθέντες ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἰκοθὲν ὀργῶντες νὰ περιστείλωσιν ὅπως οὖν τὴν ὁσημέραι προαγομένην δύναμιν τῶν Θηβαίων, εἶχον πέμψει εἰς Κόρινθον, συμπράττουσαν καὶ αὐτὴν ἕνεκα φθόνου πρὸς τοὺς Θηβαίους, τὸν Ἰφικράτην μετὰ πολυαριθμῶν ὀπλιτῶν, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὴν διόδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἄλλ' ὁ Ἰφικράτης, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ τοσαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐτελεσειούργησεν, οὐδὲν ἤδη ἡδυνήθη μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὀπλιτῶν νὰ διαπράξῃ γενναῖον, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, διελθὼν ἀμαχητὶ σχεδὸν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐπανῆλθε λαμπρὸς καὶ νικηφόρος εἰς Θήβας.

Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων μεταβολὴ συνέβη εἰς Πελοπόννησον ἐν τῷ διαστήματι τῶν 18 μηνῶν τῶν διελθόντων ἀπὸ τοῦ ἰουνίου 371, ὅτε οἱ Θηβαῖοι ὑβριστικῶς ἀπεπέμφθησαν τῆς ἐν Σπάρτῃ κοινῆς συνόδου, ἕως εἰς τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἔτους 369 ὅτε οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι, μέχρι Σπάρτης καὶ μέχρι Γυθείου νικηφόροι προσέλασαντες, θριαμβευτικῶς ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου σπουδαίω-
ταται συνέβησεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ μεταβολαί. Εἶδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι καὶ πρὶν ἔτι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσβάλλῃ εἰς Πελοπόννησον εἶχον κυριαρχήσει τῶν πλείστων μέχρι Θεσσαλίας χωρῶν. Τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ κράτος

ἀφοσίωσιν ἢ ὅπου εἶχον ἔτι ὀπαδούς· ἀλλὰ μόνον Ὁρχομένιοι τινες καὶ Φιλίσιαι προέφθασαν ἐγκαίρως εἰς Σπάρτην, ἥτις διετέλει οὕτω μόνη σχεδὸν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προσβολὴν τοσούτων πολεμίων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἐνῶ οἱ Σπαρτιαῖται ἡγωνίζοντο ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀτείχιστον αὐτῶν πόλιν, πολλοὶ περίοικοι καὶ εἰλωτες συνετάσσοντο ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Θηβαίων· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ ὀλίγοι, οἱ λεγόμενοι ὑπομείονες, οἱ ἀπεστερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, καὶ τούτου ἕνεκα ἀγανακτοῦντες κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης ὀλιγαρχίας, ὅπως ὁ Κινάδων καὶ οἱ περὶ τὸν Κινάδωνα πρό τινων ἐνιαυτῶν συνομόσαντες κατὰ τῶν καθεστώτων, ὑπόπτως ἤδη ἐπολιτεύοντο, ὥστε ἡνάγκασαν τὰς ἀρχάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρίσιμων ἐκείνων περιστάσεων, νὰ συλλάβωσι πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀκρίτως νὰ θανατώσωσιν. Ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἰσθήματα τῆς προσβεβλημένης τιμῆς, τῆς θλίψεως, τῆς ἀμνηχανίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀνεσείετο ἡ πόλις ἐκείνη θεωροῦσα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντα τὸν στρατὸν τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Σπάρτης ἄνθρωπος, ὅστις ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου συνησθάνετο τὴν παράδοξον ταύτην τῆς τύχης ἀλλοίωσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο παντὸς ἄλλου δυστυχέστερος. Ἰεῖναι ἄρά γε ἀνάγκη νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ὅστις πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἦγε περὶ Σάρδεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ ἐλληνικὰ τάγματα ἐπὶ τὴν κατάρρησιν τοῦ περσικοῦ κράτους, καὶ τῶρα ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἡναγκασμένον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου τῶν κινδύνων; Λέγεται δὲ ὅτι διατάξας τὰ περὶ τούτου, ἐστάθη εἰς χῶρον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο οἱ προσερχόμενοι Θηβαῖοι καὶ ἐπειδὴ τότε τινὲς τῶν περὶ αὐτὸν εἶπον· «εἶδόν ὁ Ἐπαμεινώνδας προπορευόμενος τῆς φάλαγγος,» ὁ βασιλεὺς πολὺν χρόνον ἐμβλέψας αὐτῷ καὶ ἐν σιωπῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρακολουθήσας, δὲν ἡδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ κρατηθῇ, ἀλλ' ἀνέκραξεν «ὦ τοῦ μεγαλοπράγμονος ἀνθρώπου!» Ὅποῖαι ἄρα μεμφιμοιρίαι καὶ συγκινήσεις προεκάλεσαν τὸν θαυμαστικὸν ἐκεῖνον ὁλοπύρρον ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ Ἀγησίλαου! Ἀλλὰ καὶ ὅποσον εὐγενὴς ἦτο ἡ καρδία ἐκείνη, ἥτις, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ἀφορμῶν ἀγανακτήσεως, ἀπέδιδεν ἔτι δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπεθαύμαζε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός!

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν τούτοις δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν· ἀρκεσθεὶς νὰ ἐκφοβίσῃ αὐτήν, ἐτρέπη πρὸς μεσημβρίαν, προήλασε

τοῦ Ἰάσονος τὸ ὅποιον ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Θηβαίους διὰ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου δύναμιν, δὲν διήρκεσε πολὺ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδολοφονήθη τῷ 370 ὑπὸ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας αὐτοῦ εὐπατριδῶν καὶ διεδέχθησαν μὲν οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Πολύδωρος καὶ Πολύφρων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν ἐπειτηδειότητα. Ὁ Πολύφρων ἀφοῦ ἐδολοφόνησε τὸν Πολύδωρον ἵνα ἄρξῃ μόνος, ἐδολοφονήθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τρίτου ἀδελφοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ νὰ ἀσφαλισῇ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πολλὰς σφαγὰς καὶ ἐξορίας κατὰ τῶν ἐπισημοτάτων πολιτῶν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Φαρσάλου. Τότε οἱ Λαρισαῖοι ἐξόριστοι, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλευαδῶν, κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχε διαδεχθῇ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, ἀποθανόντα ἐν ἔτει 370, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλεξάνδρος. Ὁ δὲ νέος οὗτος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, ἐπελθὼν τῶντι εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τῇ προτροπῇ τῶν φυγάδων, κατέλαβε τὴν Λάρισαν καὶ τὴν Κρανῶνα. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις ἐζήτησαν συγχρόνως καὶ τῶν Θηβαίων τὴν ἐπικουρίαν, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 369, μικρὸν μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου ἐπάνοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ Πελοπίδας εἰς Θεσσαλίαν καὶ καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς χώρας, περιούρῃσας εἰς ὀλίγας πόλεις τὴν τυραννίδα τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ὅπως δ' ἐχθαλὼν τὸν Μακεδόνα Ἀλεξάνδρον, ὅστις ἔχων πολλοὺς καὶ ποικίλους περὶ ἑαυτὸν πολεμίους δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ὅσα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκτήσατο. Ἐδολοφονήθη μάλιστα ἐν ἔτει 368, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους υἱοὺς αὐτῆς, Περδίκκην καὶ Φίλιππον, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰφικράτους, τοῦ ἀποσταλέντος μετὰ τὴν ἀπὸ Κορίνθου ἐπάνοδον, ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτόθι καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ναυτικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἡ Εὐρυδίκη ἐνθούμισεν εἰς τὸν Ἰφικράτην ὅτι ὁ Ἀμύντας οὐ μόνον δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσε πιστὸς τῶν Ἀθηναίων σύμμαχος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰφικράτην ὡς υἱὸν ἀπεδέξατο καὶ ἀδελφὸν οὕτως εἶπειν ἀνέδειξε τῶν δύο κατατρεχομένων ἤδη ἡγεμόνων. Παραδοῦσα δὲ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Περδίκκην, ἐνῶ ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο τότε μόλις 13 ἢ 14 ἐτῶν, προσέπεσεν ἱκετικῶς εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, κατέπεισε τελευταῖον ἡ μήτηρ τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν,

νὰ καταβάλῃ τὸν κύριον ἀντίπαλον, τὸν Πausανίαν, καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμύντου, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Ἰ Τίς ἠδύνατο τότε νὰ προείπῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἰδίαις χερσὶ προπαρεσκευάζον τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἔμελλε νὰ νικήσῃ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ νίκην;

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι φυσικῶ τῷ λόγῳ οὐδ' ὑπώπτευον κίνδυνόν τινα ἀπὸ Μακεδονίας, νομίζοντες πάντοτε, ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πρὸς τὰς Θήβας. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἧς ἐνισχύθησαν πέραν τοῦ μετρίου οἱ γείτονες Θηβαῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι προετίμων τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν, συνωμολόγησαν ἤδη πρὸς ταύτην συνθήκας ὀριστικάς, ἐν αἷς ὠρίσθη, ὅτι θέλουσιν ἀπὸ κοινοῦ πολεμῆσαι πρὸς τὰς Θήβας, ἡγούμενοι ἐκάτεροι τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ κατὰ πενθήμερον. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης ταύτης κατέλαβον τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ὄνειον ὄρος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεκωλύθη ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ νὰ ἐμβάλῃ αὐθις καὶ ἐπανειλημμένως, διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἔτει 368 καὶ ἐν ἔτει 367. Ἀπέδειξε δὲ καὶ πάλιν οὐ μόνον τὰς πολεμικάς, ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικάς αὐτοῦ ἀρετάς. Οἱ Θηβαῖοι συνειθίζον νὰ φονεύωσιν ἅπαντας τοὺς Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ὅσους τυχόν συνελάμβανον αἰχμαλώτους. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, καταλαβὼν τῷ 368 χωρίον τι τῆς Σικυωνίας καὶ αἰχμαλωτεύσας ἐνταῦθα οὐκ ὀλίγους Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ἔσπευσε ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐπὶ λύτροις. Ἐπειτα, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 367 ἐκστρατείαν, κατέστησε μὲν ὑπηκόους τῶν Θηβαίων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς, ἀλλὰ δὲν ἀπῆτησε τὴν ἰδρυσιν νέων δημοκρατικῶν κυβερνήσεων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀπετέλουν τὰς ὑφισταμένας ὀλιγαρχικάς κυβερνήσεις, ἀρκεσθεῖς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει πιστῶς τὰς νέας αὐτῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους ὑποχρεώσεις. Ἡ δὲ οὐκίμουν δ' ἐνταῦτ' οἱ Θηβαῖοι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος· διότι τῷ 368 ὁ Πελοπίδας ἐμβαλὼν αὐθις εἰς Θεσσαλίαν, περιέστειλεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου· καὶ ἔπειτα, προελάσας μέχρι Μακεδονίας, ὑπεχρέωσε τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, μετὰ τῶν Θηβαίων συντασσόμενος· ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἰκῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν νέον Φί-

πολὺν, ὅτι οἱ ἐξορισθέντες ὀλιγαρχικοὶ ἐπέστρεψαν εἴπερ ποτὲ ἰσχυροὶ εἰς τὰς ἰδίας πόλεις, ἐξέβαλον τοὺς Θηβαίους ἀρμυστὰς, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ συνεμάχησαν πάλιν μετὰ τῆς Σπάρτης.

Πλὴν τούτων, οἱ Θηβαῖοι ἔμαθον, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανελάβον τὰς πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν διαπραγματεύσεις, ἵνα ἐπιτύχωσιν, ἂν ὄχι στρατιωτικὴν, τοῦλάχιστον χρηματικὴν παρ' αὐτῆς συνδρομὴν. Ὅθεν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον ν' ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, τῷ 366, ὁ Πελοπίδας αὐτός. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπίταγμα, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ αὐτονομία τῆς Μεσσηνίας καὶ ἡ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀνεξαρτησία αὐτῆς, παρηγγέλλοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀνακαλέσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀφοπλίσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀνεκηρύττοντο δὲ οἱ Θηβαῖοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα πόλις ἥτις ᾔθελεν ἀποποιηθῆναι τὴν ὑπακούσιν εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἠπειλεῖτο ὅτι θέλει καταναγκασθῆναι εἰς τοῦτο διὰ περσικῶν στρατευμάτων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπανελήφθη τὸ ἐπ' Ἀνταλκίδου δόγμα, παρεκτός μόνον ὅτι ἐγένετο ἤδη ὑπὲρ τῶν Θηβῶν, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Σπάρτης. Ἄλλ' ἀναγνωσθέντος ἐπισήμως αὐτοῦ εἰς Θήβας, ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἅπαντες τὴν παραδοχὴν, ἰδίως δὲ οἱ Ἀρκάδες ῥητῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἐνόμισαν, ὅτι, πέμποντες τὸ δόγμα εἰς ἐκάστην πόλιν κατ' ἰδίαν θέλουσιν ἐπιτύχει εὐκολώτερον τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ σταλείς εἰς Θεσσαλίαν Πελοπίδας, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐκρατήθη παρ' αὐτῷ αἰχμάλωτος. Οἱ Θηβαῖοι ἐπεμψαν ἤδη στρατὸν ἵνα ἀπελευθερώσωσι τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν ἡγεμόνα. Κατὰ δυστυχίαν ὁμῶς τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν ἦρχεν ὁ Ἑπαμεινώνδας· ὁ πικρῶς ἀδικηθεὶς, ἀλλ' αἰέποτε μετριόφρων οὗτος ἀνὴρ ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ ὡς ἀπλοῦς ὀπλίτης. Οἱ δ' ἀνάξιοι αὐτοῦ διάδοχοι τοσοῦτον κακῶς ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα, ὥστε ὁ στρατὸς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν· καὶ τότε ἀγανακτήσας καθήρесе τοὺς ἀθλίους ἐκείνους βοιωτάρχας καὶ μιᾷ ψήφῳ παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἑπαμεινώνδαν, ὅστις, ὑποχωρήσας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος, ἀπῆλλαξε τοὺς συναγωνιστὰς παντός κινδύνου καὶ ἔφερεν αὐτοὺς σώους εἰς Θήβας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο νέα ἐπὶ Θεσσαλίαν στρατεία ὑπὸ τὸν Ἑπαμεινώνδαν αὐτὸν, ἀναγκάσαντα τελευταῖον τὸν τύραννον

λιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπὶ τινὰ ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους.

Περὶ τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους, οἱ Θηβαῖοι ἐφαίνοντο ἄρχοντες ἀπάσης σχεδὸν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὑπῆκουον εἰς αὐτοὺς ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, αἱ πλείεσται μετὰξὺ Θερμοπυλῶν καὶ ἰσθμοῦ χῶραι καὶ ἡ πλείστη Πελοπόννησος. Ἄλλ' αὕτη τῶν Θηβαίων ἡ ἡγεμονία δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ εὐτυχεστέρα τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας· ἤδη ἀπὸ τοῦ 368, οἱ Ἀρχάδες τοσοῦτον θάρρος ἔλαβον ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς τύχης αὐτῶν ὥστε, λημονήσαντες ὅτι ὤφειλον κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Θηβαίους, ἔφερον εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ συμμερισθῶσι πρὸς τούτους τὴν ἀρχήν, ὅπως ὠρίσθη μετὰξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ναὶ μὲν ἐτιμωρήθησαν πικρῶς διὰ τὴν οἴησιν ταύτην· διότι περὶ τὰ τέλη τοῦ 368 ὁ Ἀρχίδαμος, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἐκ Πελοποννήσου ἀπουσίας τοῦ Ἐπαμεινώνδου, καὶ ἔχων ἐπικούρους μισθοφόρους τινὰς πεμφθέντας εἰς τὴν Σπάρτην ὑπὸ τοῦ τυράννου Διονυσίου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὀλοσχερῶς, περὶ Μιδέας, κατετρόπωσε τοὺς αὐθάδεις ἐκείνους ἀντιπάλους, ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ δεκακισχίλιοι Ἀρχάδες καὶ Ἀργεῖοι, Λακεδαιμόνιος δὲ οὐδὲ εἰς· διὸ ἐπανηγυρίσθη ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Σπάρτῃ ὡς «ἄδακρυς πόλεμος.» Ἄλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐσωφρονίσθησαν οἱ Ἀρχάδες· δὲν ἔπαυσαν μὲν ὄντες σύμμαχοι τῶν Θηβαίων, δὲν συνέπραττον ὁμῶς ἕκτοτε μετὰ τῆς προτέρας προθυμίας καὶ εὐπειθείας. Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐν Θήβαις αὐταῖς ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, μερίς τις ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἔτι αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου ἐπανόδου, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξ ἀνάγκης παρατείνει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς βοιωτάρχου, εἰσῆλθῃ τούτου ἕνεκα εἰς δίκην. Καὶ τότε μὲν λαμπρῶς ἀπολογηθεὶς ἀπηλλάχῃ πάσης τιμωρίας, ἄλλ' ἐν ἔτει 367 κατηγορήθη πάλιν, τῇ εἰσηγήσει καὶ τῶν Ἀρχάδων, διὰ τὸ ἐπιεικὲς πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς πολίτευμα· καὶ ἤδη ὑπερίσχυεν ἡ ἀντίπαλος μερίς, ὥστε ἀνετράπη πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀχαίᾳ ἐνεργηθὲν, ὃ ἐστὶ κατελύθησαν αἱ ἀχαϊκαὶ ὀλιγαρχίαι, καὶ ἰδρύθησαν ἀντ' αὐτῶν δημοκρατικὰ πολιτεύματα, καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας Θηβαῖοι ἀρμοσταί, ἀπεκλείσθη δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ βοιωταρχικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μετ' οὐ

ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδαν καὶ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. Ἄλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἐντεῦθεν ἤλαττώθη τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀξίωμα τῶν Θηβαίων καὶ ὅτι ἀληθὴς αὐτῆς ἡγεμὼν ἀπέβη αὐτὸς ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος.

Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν τῶν Θηβαίων, μόλις ἰδρυθεῖσα ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ· ἰδίως διότι καὶ αὕτη, ὅπως αἱ προηγούμεναι, ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυριαρχίας καθ' ἧς κατεξάνιστατο ὁ ἐλληνικὸς κόσμος. Ἐμελλον ὁμῶς ἔτι οἱ Θηβαῖοι νὰ ἴδωσι λαμπράς τινας ἡμέρας. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 366, ὅτε ἡχμαλωτεύθη καὶ ἠλευθερώθη ὁ Πελοπίδας, πολλοὶ Πελοποννήσιοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Φλιαῖοι, οἱ Ἐπιδαύριοι καὶ ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὴν Σπάρτην, ἀλλ' ἐπὶ τέλους βαρυνθέντες τὸν πόλεμον, ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ αὐτῆς, συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Μεσσηνίας· ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἐφαίνετο ὅπως οὖν ἀσφαλισθεῖσα ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Θηβαίων. Ναι μὲν παρεκτὸς ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς εἶδομεν, ὁ Φεραῖος Ἀλέξανδρος ἀπέβη ἰσχυρότερος αὐτῶν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεξέτειναν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 365 καὶ 364, παραδόξως τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν, ἀνέκτησαν μέρος τῆς θρακικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σάμον, καὶ ἐκυρίευσαν πολλὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου, ὅστις, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην, εἶχεν ἀναλάβει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, καὶ, ἀποχωρισθεὶς ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Θηβαίων, περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους σχέσεις. Ἄλλ' εἰς ταῦτα τὰ δύο ἀντικείμενα, τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν, ἐπέστησαν ἤδη οἱ Θηβαῖοι τὴν προσοχὴν κατὰ τὰ ἔτη 363 καὶ 362· καὶ ὁ μὲν Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιτροπὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, νὰ καθαιρέσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηναίων δύναμιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐφάνη ὅπως οὖν παράδοξον, διότι οἱ Θηβαῖοι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ναυτικοὶ, καὶ διὰ τοῦτο προέκυψεν ἐν Θήβαις ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀντιπολίτευσις. Ἀλλὰ κατίσχυσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἰσχυρισθεὶς, ὅτι οἱ συμπολίται αὐτοῦ, ἀγαθοὶ ὄντες ἀνέκαθεν πεζοὶ στρατιῶται, εὐχερῶς θέλουσιν ἀναδειγθῆ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξίσου πλεονεκτοῦντες. Καὶ ἔπειτα, τίς ἡδύ-

νατο ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν δικαίαν μεγαλοφροσύνην τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις, διὰ τῶν φλογερῶν αὐτοῦ λόγων, ἐφαίνετο μεταδίδων εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν τὸ πῦρ ἀκατασχέτου φιλοτιμίας. « Ἀνάγκη, ἀνέκραξε, νὰ καθαιρέσωμεν τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων ἀντιπάλων· ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν Καδμείαν τὰ περιφανῆ προπύλαια τὰ κοσμοῦντα τὴν εἰσοδὸν τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀκροπόλεως. » Καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Μενεκλείδης, κατηγόρησεν αὐτὸν, ὅτι περιπλέκει ἀσυνέτως τὴν πατρίδα εἰς ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, διὰ νὰ λάβῃ τὴν δόξαν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀποπλέων ἐξ Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς μετὰ στόλου ἰσχυροῦ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον· « τῇ συμπράξει τῶν Θηβαίων, ἀπήντησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατώρθωσα ἤδη μείζονα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἄγων τοὺς στρατοὺς τῆς Σπάρτης καὶ παρεκτὸς τούτων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, κατηνάλωσε δέκα ἔτη ἵνα γίνῃ κύριος μιᾶς μόνης πόλεως· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦ στρατοῦ μόνου τῶν Θηβαίων καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνον μιᾷ κατέβαλα, ἐν Λεύκτροις, εἰς ἔδαφος τὴν δύναμιν τῆς Ἀγαμεμονοῦ Σπάρτης. » Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας, εἰ καὶ μετριόφρων, ἤξευρεν ὅμως νὰ ἐνθυμίζῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς τοὺς συμπολίτας τὰ παρ' αὐτοῦ διαπραχθέντα μεγάλα ἔργα, ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς εἰς ἔτι μεγαλύτερα. Καὶ τῶντι οἱ Θηβαῖοι, ἠλεκτρισθέντες ὑπὸ τῶν λόγων ἐκείνων, ἐπέψήφισαν τὴν κατασκευὴν 100 τριήρων. Ἀμα δὲ παρασκευασθέντος τοῦ στόλου, ἐξέπλευσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, τῷ 363, ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς περὶ τοῦτο ἐτέρας ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων πόλεις· καὶ νίκην μὲν οὐδεμίαν φαίνεται νικῆσας, ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν, οὐσιωδῶς προσέβαλε τὸ κατὰ θάλασσαν ἀξίωμα τῶν Ἀθηναίων. Μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια, μελετῶν νὰ ἐπαναλάβῃ, κατὰ τὸ ἀκόλουθον 362 ἔτος, τὸ ἐπιχείρημα, ὅτε περιστάσεις ἕτεραι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς ἕτερον πεδῖον τῆς μάχης ἐκάλεσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

Ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπέπλεεν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὸν Βόσπορον, ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ καθαιρέσῃ τὸν δεσπότην Ἀλέξανδρον, ὅστις ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, καθυποτάξας τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μάγνητας, συμμάχους δὲ ἔχων τοὺς Ἀθηναίους. Καὶ κατετρόπωσε μὲν ὁ Πελοπίδας περὶ Κυνὸς κεφαλᾶς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ προκινδυνεύσας παραλόγως ἔπεσεν

τῶν μεγίστων βεβαίως στρατηγικῶν πνευμάτων ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ σημερινὸν ὄροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειντο ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Τεγέα, ὑφύεται περὶ τοὺς 2000 πόδας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν πολλῶν τῆς μέσης Πελοποννήσου κοιλάδων, ὧν ἐκάστη τοσοῦτον ἐντελῶς φράσσεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὴν ὄρεων ὥστε τὰ ὕδατα αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον εἰμὴ τὴν διὰ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν ἐκείνων τῶν ὄρεων (σελ. 169—170). Εἶναι δὲ τὸ ὄροπέδιον ἐπίμηκες, ἐκτείνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὀρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Παρθενίου ὄρους, τοῦ καὶ σήμερον Παρθένι λεγομένου, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὄρους, τὸ ὅποτον σήμερον ὀνομάζεται Τουρνίκη· ἀπὸ δυσμῶν δὲ ὀρίζεται τὸ ὄροπέδιον ὑπὸ τοῦ Μαινάλου ὄρους, ἐφ' οὗ σήμερον καῖνται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐπάνω Χρέπα καὶ τὰ Τρίκορφα, θέσεις ὀνομασταὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱστορίαν, διότι ἐκεῖ τὴν 24 ἰουνίου 1825 μύριοι Πελοποννήσιοι ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀγόμενοι, ἡγωνίσθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὰ τακτικὰ τοῦ αἰγυπτίου Ἰβραήμ τάγματα. Τὸ εὐρύτερον τοῦ ὄροπεδίου μέρος ἔχει πλάτος 3 ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ στενότερον, 1 μιλίου. Εἰς τὸ βορειότατον αὐτοῦ ἄκρον ἔκειτο ἡ Μαντίνεια, περὶ τὰ σημερινὰ Τσιπιανὰ· εἰς τὸ μεσημβρινώτερον, ἡ Τεγέα, τῆς ὁποίας ἡ θέσις λέγεται μετὰξὺ ἀγίου Σώστη καὶ παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ ὄροπεδίου, ἀλλὰ πλησιέστερον εἰς τὴν Τεγέαν ἢ εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἐγείρεται ἡ σημερινὴ Τριπολιτσά. Ἡ ὅλη κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν μετὰξὺ Μαντινείας καὶ Τεγέας ἀπόστασις ὑπολογίζεται εἰς 10 περίπου ἀγγλικά μίλια, ὧν τὰ 6 βορειότερα ἀνῆκον εἰς τὴν Μαντίνειαν, τὰ δὲ 4 μεσημβρινώτερα εἰς τὴν Τεγέαν, ὥστε τὸ σύνορον τῶν δύο ἐκείνων πολιτειῶν ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἡ Τεγέα ἔκειτο ἱκανῶς πλησιέστερον εἰς τὴν Σπάρτην ἢ ἡ Μαντίνεια· διότι ἡ εὐθεῖα μετὰξὺ Μαντινείας καὶ Σπάρτης ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας. Ἡδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἐκ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τραπῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Μαινάλου ὄρους, πιθανῶς διὰ τῆς Ἀσέας, ἥτοι τοῦ σημερινοῦ πεδίου τῆς Φραγκόβρυσης, καὶ διὰ τοῦ Παλλαντίου, περὶ τὸ σημερινὸν Βαλτέτσι, τὸ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοσοῦτον περίπυστον γενόμενον ἕνεκα τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησαν αὐτόθι οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομι-

αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε βεβαίως τὰ μέγιστα εἰς τὰς Θηβάς ἐπιζήμιος· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμῶς οἱ Θηβαῖοι, ὥς ἐστι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου πολέτου εἰσέτι ἐμπεδόμενοι καὶ ὑφ' ὧν σχεδὸν τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων βοηθοῦμενοι, ἐπέτυχον τὸν ἀρχικὸν τοῦ ἐπιχειρήματος σκοπὸν· διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπανειλημμένως ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἀπάσας τὰς παρ' αὐτοῦ πρότερον ἐξηρημέναις πόλεις, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Φερὰς καὶ τὴν περὶ τὸν παγασσητικὸν κόλπον μικρὰν αὐτῶν χώραν, καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ἡγεμόνας τοὺς Θηβαίους, οἵτινες, καταστήσαντες ὑπηκόους καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, καὶ τοὺς Μάγνητας, εἴπερ ποτὲ ἴσχυσαν τότε εἰς τὰς ἀρκτικὰς ταύτας τῆς Ἑλλάδος χώρας.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ περιεπλάκησαν δεινῶς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα. Ἐνταῦθα οὐ μόνον οἱ Ἀχαιοί, ὡς προείπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἡλεῖοι, ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων πιεζόμενοι, εἶχον ἤδη συνταχθῆ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ δὲ χεῖριστον διηρέθησαν οἱ Ἀρκάδες πρὸς ἀλλήλους· καὶ μία μὲν αὐτῶν μερίς, ἀγομένη ὑπὸ τῶν Μαντινέων, εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἡλείους καὶ συνεμάχησε μετὰ τῆς Σπάρτης, μία δ' ἑτέρα μερίς, ἡ περὶ τοὺς Τεγέας, ἐνέμενεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Θηβαίους συμμαχίαν. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 392, ὁ Ἑπαμεινώνδας ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐνισχύσῃ μὲν τοὺς περιλιπομένους ὀπχοδούς τῶν Θηβῶν, καθαιρέσῃ δὲ τοὺς πολλαπλασιασθέντας ἀντιπάλους. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ ἡ λαμπροτάτη τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

Ὁ στρατὸς πὸν ὅποιον ἤγαγε τότε εἰς τὴν χερσόνησον ἦτο πολὺ ἀριθμὸς καὶ φοβερός· διότι περιελάμβανεν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλληνας, Βοιωτοὺς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλοὺς, Λοκροὺς, Αἰνειαῖνας καὶ ἄλλους, μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἰσοδὸν, προσέλαβε καὶ τοὺς Σικυωνίους, καὶ φθάσας εἰς Τεγέαν ἠῤῥησεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ταύτην Ἀρκάδων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἀργείων. Εἰς τὴν Μαντινείαν ἀφ' ἑτέρου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀντίπαλοι ἦτοι οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς Ἀρκάδες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἡλεῖοι· περιεμένοντο δὲ ἐνταῦθα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται, ὑπὸ αὐτὸν τὸν ὀγδοηκοντούτην ἤδη Ἀγησίλαον.

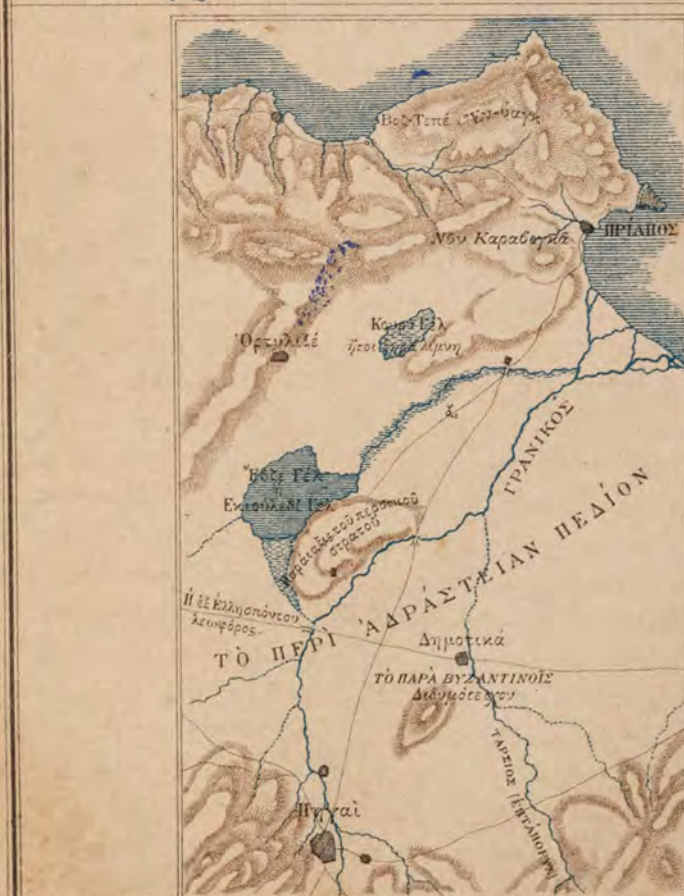
Ἀλλὰ παραστήσωμεν πρὸ πάντων ὅσον ἔνεστιν εὐκρινῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ θέατρον τῶν τελευταίων δαιμονίων συνδυασμῶν ἐνός

χάλην καὶ τὸν Ἰωάννην Μαυρομυχάλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ ἐν Σπάρτῃ εὐρισκόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῆς Μαντινείας διὰ τῆς Τεγέας, ἠναγκάζετο εἰς ἱκανὴν κυκλοτερῆ περιστροφὴν, ἐνῷ ὁ κύριος τῆς Τεγέας κατεῖχε τὴν νευρὰν, τὴν χορδὴν τοῦ τόξου τούτου.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας εὐρισκόμενος, ὡς προείπομεν, εἰς Τεγέαν ἀπεφάσισε τὸ πρῶτον νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ εἰς μάχην, πρὶν ἢ φθάσωσιν αὐτόθι οἱ Σπαρτιῆται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπὶ τούτῳ προήλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀλλ' οἱ ἐν Μαντινείᾳ ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα. Τότε ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἐπανελθὼν εἰς Τεγέαν, διανοήθη ἕτερόν τι. Ἐπειδὴ ἤξευρεν ὅτι ὁ Ἀγησίλαος εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ Σπάρτης, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Μαντινείαν, καὶ ἐπορεύετο διὰ πλαγίας πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἅμα δειπνήσαντος τοῦ στρατοῦ ἐν Τεγέᾳ, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς μετὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τὴν Σπάρτην, ἐλπίζων νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἔρημον προμάχων. Καὶ ἤθελε βεβαίως καταστῆ ἀμαχητὶ κύριος τῆς πόλεως ταύτης καὶ καταφέρει οὕτω ἐκ πρώτης ἀφαιτηρίας καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους πληγὴν, ἔαν, κατὰ παρὰ ῥάδοξον σύμπτωσιν, ἀνὴρ Κρῆς, ἰδὼν τὸ κίνημα, δὲν ἔσπευδε νὰ ἀναγγεῖλῃ αὐτὸ εἰς τὸν καθ' ὁδὸν ἤδη εὐρισκόμενον Ἀγησίλαον, ὅστις, ἐπιστρέψας ἀμέσως μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατοῦ προέλαβε τὸν Ἐπαμεινώνδην. Τοῦτο λοιπὸν αὐτοῦ τὸ βούλευμα ἐματαιώθη διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐπανόδου τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Σπάρτην· ἀλλ' ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς εἶχε πολλὰ ἐν τῇ θήκῃ αὐτοῦ βέλη. Ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἀψιμαχίας τινὰς περὶ τὴν πόλιν, θεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ πλεότερον ἐνταῦθα, καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρου στρατηγήματος. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤξευρεν, ὅτι οἱ ἐν Μαντινείᾳ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι, ἅμα μαθόντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔμελλον νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς· ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐρήμου ἤδη προμάχων οὔσης· καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει προλάβει τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον τῶν ἀντιπάλων, διότι καὶ αὐτὸς μὲν καὶ αὐτοὶ ἐκ Σπάρτης προέκειτο νῦν νὰ κινήσωσι πρὸς τὴν Μαντινείαν, ἀλλ' αὐτὸς εἶχε νὰ θαδίσῃ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἠναγκάζοντο, ὡς προείπομεν, εἰς μεγάλην πρὸς δυσμὰς περιστροφὴν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκ Σπάρτης μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ· ὅτε ὁμως ἔφθασεν εἰς Τεγέαν, ἐπίσθη ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθή-

ση πορευόμενον. Τῶνόντι ἡ φάλαγξ ἐκείνη ἐπὶ 40 περίπου ὥρας ἦτο εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν. Τὴν προπαρελθοῦσαν ἡμέραν εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μαντίνειαν, ἵνα προκαλέσῃ τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· τῆς μάχης μὴ γενομένης, ἐπέστρεψεν εἰς Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν, μόλις δειπνήσασα, ἐβάδι-
σε διὰ νυκτὸς ἐπὶ τὴν Σπάρτην· ἐκεῖ διέτριψε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν περὶ ἀψιμαχίας καὶ τὸ ἑσπέρας, βαδίσασα πάλιν, ἔφθασεν εἰς Τεγέαν· ὥστε ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀναπαυθῇ ἐπὶ τινὰς ὥρας. Ἐξαπεστάλη δ' ἐν-
τούτοις τὸ ἱππικὸν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν, ὡς ἱκανὸν καὶ μόνον νὰ δια-
πράξῃ τὸ μελετώμενον βούλευμα. Ἄλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ ματαιω-
θῶσιν ὑπὸ τῆς τύχης τὰ ἄριστα τῶν ἐπινοημάτων τοῦ Θηβαίου στρα-
τηγοῦ, κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην αὐτοῦ ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀρχάδες,
οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι ἦσαν μὲν μακρὰν τῆς Μαν-
τινείας· εἶχεν ὁμῶς φθάσει εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρὸ μιᾶς περίπου ὥρας
τὸ ἐξ Ἀθηνῶν περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ γενομένης συμπλοκῆς, ἐπειδὴ οἱ
Θηβαῖοι καὶ οἱ Θεσσαλοὶ ἱππεῖς ἦσαν ἐκλελυμένοι ὑπὸ δύο ἡμερονυκτίων
ἀκαταπαύστου σχεδὸν πορείας καὶ ὑπὸ πολυώρου ἀσιτίας, οἱ Ἀθηναῖοι
ἱππεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον προηγουμένως βαδίσει μετὰ τοσαύτης βίας καὶ
προσέτι εἶχον λάβει καιρὸν ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον, ἠνάγκασαν τοὺς ἀν-
τιπάλους ἐκείνους νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν εἰς Τεγέαν. Ἐν ταύτῃ τῇ ἱππο-
μαχίᾳ ἔπεσεν ὅ,τε ἱππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κηφισόδωρος καὶ ὁ υἱὸς
τοῦ Ξενοφῶντος Γρύλλος· ὁ δὲ τότε ἀκμάζων Ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐ-
φράνωρ παρέστησεν ἐν εἰκόνι λαμπρῶ, ἥτις ἐκόσμησε τὴν τῶν Ἀθηνῶν
πόλιν, τὸν τε ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαπρέψασαν ἀνδρείαν τοῦ
Γρύλλου, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην καὶ οἱ Μαντινεῖς πολυειδῶς ἐτίμησαν.

Δύο λοιπὸν ἐπιτηδαιότατα νενοημένα βουλευματα τοῦ Ἐπαμεινών-
δου ἀπέτυχον διὰ παραδόξου συνδρομῆς τυχαίων περιστάσεων· καὶ τότε
ὁ στρατηγὸς ἀπεφάσισε ν' ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάρξεως πρὸς τοὺς ἀντιπά-
λους αὐτοῦ, οἵτινες συγκεντρωθέντες ἤδη ἅπαντες εἰς Μαντίνειαν, ἐξῆλθον
τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ στενότερον
τοῦ ὀροπεδίου μέρος. Μετὰ τῆς ἀναγκαιᾶς προπαρασκευᾶς, ἐξῆλθε καὶ
ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τῆς βορείου τῆς Τεγέας πύλης, ἄγων τὸν στρα-
τὸν, ὡς ἐπὶ μάχην συντεταγμένον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη κατ'
εὐθείαν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτράπη πρὸς ἀριστεράν,
ἥτοι πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Μαινάλου τὸ ὁποῖον ὠρίζεν ἀπὸ δυσμῶν τὰ ὀρο-
πέδιον, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους περὶ τὸ σημεῖον ὅπου

7

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΓΑΛΑΤΤΕ

σήμερον κεῖται ἡ Τριπολιτσα, ἐστράφη ἐκεῖθεν πάλιν πρὸς βορρᾶν, παρακολουθῶν τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, μέχρις οὗ ἐπλησίασεν εἰς τὴν δεξιάν των πολεμίων πτέρυγα. Ἐνταῦθα διέταξε τὴν φάλαγγα νὰ θέσῃ τὰ ὄπλα, ὥς ἂν ἐμελέτῃ νὰ στρατοπεδεύσῃ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν παρατηρῶσιν ἀφ' ἧς προήλασεν ἐκ Τεγέας, ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπέρχεται κατ' εὐθείαν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ παρεσκευάσθησαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅτε ὁμως εἶδον αὐτὸν τραπέντα πρὸς τὸ ὄρος καὶ μεταβαλόντα οὕτω διεύθυνσιν, ὑπέθεσαν ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ δὲν ἦτο νὰ πολεμήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύθησαν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ὅτε παύσας τὴν πορείαν, ἔθετο τὰ ὄπλα· διότι συνεπέρανον ἐκ τούτου, ὅτι σκοπεύει ἀληθῶς νὰ στρατοπεδεύσῃ ἐκεῖ. Ἐντεῦθεν οἱ πολέμιοι ἔλυσαν τὰς τάξεις καὶ ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς πόλεμον παρασκευήν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅστις καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναπαύσεως διετήρει τὴν φάλαγγα αὐτοῦ συνεταγμένην, ἀφοῦ ἄφησε τοὺς ἀντιπάλους τοῦ νὰ πλανηθῶσι καὶ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἱκανὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, αἰφνης παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναλάβωσι τὰ ὄπλα καὶ νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός.

Οἱ πολέμιοι, ἐννοήσαντες τότε τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον, ἔσπευσαν ν' ἀναλάβωσι τὰς τάξεις, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ βεβιασμένη αὕτη παρασκευὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ᾔναι πλημμελής· καὶ παρεκτός τούτου, διὰ τὸ ἀπροεδόκητον, προσέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν ἡθικὴν τοῦ στρατοῦ πεποιθήσιν. Κατέλαβον δὲ τὴν μὲν δεξιάν οἱ Μαντινεῖς (διότι ἡ μάχη προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν) καὶ οἱ ἄλλοι Ἀρχάδες· ἀμέσως μετὰ τούτους ἴσταντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐν τῷ μέσῳ οἱ Ἡλείοι καὶ οἱ Ἀχαιοί, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ ἱππικὸν παρετάχθη ὅχι ὅπως ἐν Λεύκτροις, ἐμπροσθεν τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ παρ' ἑκατέραν τὴν πτέρυγα, τὸ μὲν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν ἀριστερὰν, τὸ δὲ τῶν Ἡλείων, παρὰ τὴν δεξιάν. Ἄν ὁ Ἀγησίλαος ἢ ἄλλος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς ἦτο παρών, εἶναι ἄδηλον. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπανέλαβεν ἐνταῦθα τὴν λοξὴν παράταξιν τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης· συνεκρότησε δηλαδὴ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀφ' ὧν τῶν Βοιωτῶν, κολοσσιαίαν φάλαγγα ἔχουσιν βάθος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πεντήκοντα ἀσπίδων, ἵνα δι' αὐτῶν πρὸ πάντων καταβάλῃ τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους· οἱ Ἀρχάδες, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Εὐβοεῖς καὶ οἱ Σικυώνιοι κατεῖχον τὸ μέσον, οἱ δὲ Ἀργεῖοι τὴν δεξιάν πτέρυγα, ἱστάμενοι κατέναντι τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κέν-

τροφῇ καὶ οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ διετάχθησαν νὰ μὴ προσβάλλωσιν ἀμέσως, περιμένοντες τὴν ἐκβασιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας ἐπιθέσεως τοῦ Ἐπαμεινώνδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ἡ φάλαγξ τῶν πολεμίων εἶχε βάθος, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, δώδεκα ὀπλιτῶν· ἡ δὲ ὅλη δύναμις ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ προσδιορίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου εἰς 20,000 πεζοὺς καὶ 2000 ἵππους, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς, εἰς 30,000 δὲ πεζοὺς καὶ 3000 ἵππους, ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Θηβαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν δὲν ἀναφέρει οὔτε τούτους οὔτε ἄλλον τινὰ ἀριθμὸν, εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβοείας τοῦ Διοδώρου· διότι ἂν τῶντι τιαυτῇ ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ τὸν ὅποσον ἦγεν ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Ξενοφῶν, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ ὀλίγη πρὸς τὸν Θηβαῖον στρατηγὸν εὐνοία, δὲν ἤθελε λείψει βεβαίως ν' ἀναφέρῃ τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλαττοῦται κατὰ τι ἡ ἀξία τοῦ ἐπελθόντος κατορθώματος.

Καὶ ἤρξατο λοιπὸν ἡ μάχη διὰ τῆς ἀπ' ἀριστερῶν ἐπιθέσεως τοῦ τε ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Τὸ κράτιστον αὐτοῦ ἱππικὸν ἔτρεψε μετ' οὐ πολὺ τὰς ἴλας τῶν Ἡλείων, καὶ ἔπειτα, μὴ ἐξ ακολουθῆσαν τὴν διώξιν, ἐτρέπη δεξιᾷ ἐπὶ τὴν πεζικὴν φάλαγγα. Ἐνταῦθα ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει μεθ' ὅλου τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ὄγκου ἐπὶ τὴν πολὺ λεπτοτέραν παράταξιν τῶν Μαντινέων καὶ Λακεδαιμονίων ὀπλιτῶν· καὶ μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἀσπίδος πρὸς ἀσπίδα, καὶ ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον, καὶ ξίφους πρὸς ξίφος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι. Τότε ἐπλησίασαν καὶ οἱ Ἀρχάδες, καὶ οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῦ κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς καὶ εὐχερῶς κατέβαλον τοὺς ἐκπλαγέντας ἤδη διὰ τὴν τροπὴν τῶν Μαντινέων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, Ἀχαιοὺς, Ἡλείους καὶ ἄλλους ἀντιπάλους. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γενομένη περιγραφὴ τῆς μάχης ταύτης, εἰ καὶ βραχεῖα, εἶναι τοσοῦτον ζωγραφικὴ καὶ μάλιστα ἡ εἰκὼν δι' ἧς παρίστησι τὸν μὲν ὅλον στρατὸν τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὥσπερ τριήρη ἐπερχόμενον, τὴν δὲ πεντηκοντάσπιν τὸ βάθος κεφαλὴν τοῦ στρατοῦ τούτου, ὡς ἔμβολον τῆς τριήρους, ὥστε ἠθέλομεν ἀδικήσαι τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἐνταῦθα αὐτὰς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου καὶ στρατηγοῦ ἐξόχου τὰς λέξεις. «Ὁ δὲ (Ἐπαμεινώνδας) τὸ στράτευμα ἀντίπρῳρον ὥσπερ τριήρη προσῆγε, νομίζων, ὅπῃ ἐμβαλὼν διακόψει, διαφθερεῖν ὅλον τὸ τῶν ἐναντίων στράτευμα· καὶ γὰρ δὴ τῷ μὲν ἰσχυροτάτῳ παρσευάζετο ἀγωνίζεσθαι, τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς

ὅτι ἡττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' αὐτοῦ, ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις. Καὶ μὴν τοὺς ἱππέας οἱ μὲν πολέμιοι ἀντιπαρετάζαντο ὥσπερ ὀπλιτῶν φάλαγγα βάρους ἐφεξῆς, (ἥτοι ἐπὶ δώδεκα τὸ πολὺ) καὶ ἔρημον πεζῶν ἀμίππων, (ἥτοι ψιλῶς ὀπλισμένων καὶ πεζῶν μετὰ τῶν ἱππέων συναγωνιζομένων). ὁ δ' Ἑπαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ἐμβολὸν ἰσχυρὸν ἐποίησατο καὶ ἀμίππους πεζοὺς συνέταξεν αὐτοῖς, νομίζων τὸ ἱππικὸν ἐπεὶ διακόψειεν, ὅλον τὸ ἀντίπαλον νενικηκὼς ἔσεσθαι. μάλα γὰρ χαλεπὸν εὐρεῖν τοὺς ἐθελήσοντας μένειν, ἐπειδάν τινες φεύγοντας τῶν αὐτῶν ὀρώσι· καὶ ὅπως μὴ ἐπιδοηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον, κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἱππέας καὶ ὀπλίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὥς εἰ βοηθήσοιεν, ὅπισθεν οὗτοι ἐπικείσοιντο αὐτοῖς. Τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως ἐποίησατο, καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ἡ προσέβαλεν, ὅλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων.»

Εἶχε λοιπὸν ἡδὴ τραπῇ εἰς φυγὴν ὁλόκληρος τῶν ἐναντίων ὁ στρατός, καὶ ὁ Ἑπαμεινώνδας, νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κρίσιμῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἐφαίνετο προωρισμένος καὶ ἀσφαλίσει τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὅτε αἰφνης καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. Οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ διηθύνον τὰ τῆς μάχης μαχόμενοι πεζοὶ καὶ φέροντες ὅπλα οἷα καὶ οἱ κεινοὶ τῶν στρατιωτῶν. ὁ δ' Ἑπαμεινώνδας ἐμάχετο αἰείποτε μετὰ τῶν προμάχων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡγωνίσθη ἐκθυμότερον τοῦ συνήθους, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν νίκην πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἐξηρτᾶτο ἡ τοῦ ὅλου ἀγῶνος κρίσις. Ὡς τε δὲ εἶναι ἄπορον ὅτι ἐτραυματίσθη ἐνῶ ἡδὴ εἶχον τραπῇ οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ τὸ ἄπορον, τὸ μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ· διότι ἅμα πεσόντος αὐτοῦ, ἔπεσον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ ὅπλα τῶν περὶ αὐτὸν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἀκταγωνίστοι. «Ἐπεὶ γε μὴν ἐκεῖνος ἔπεσε, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οἱ λοιποὶ οὐδὲ τῇ νίκῃ ὀρθῶς ἔτι ἐδυνάσθησαν χρῆσασθαι, ἀλλὰ φυγούσης μὲν αὐτοῖς τῆς ἐναντίας φάλαγγος, οὐδένα ἀπέκτειναν οἱ ὀπλίται, οὐδὲ προῆλθον ἐκ τοῦ χωρίου ἐνθα ἡ συμβολὴ ἐγένετο· φυγόντων δ' αὐτοῖς καὶ τῶν ἱππέων, ἀπέκτειναν μὲν, οὐδ' οἱ ἱππεῖς διώκοντες, οὔτε ἱππέας οὐθ' ὀπλίτας, ὥσπερ δὲ ἡττώμενοι πεφοβημένως διὰ τῶν φυγόντων πολε-

μίων διέπεσον.» Δὲν λέγομεν τοῦτο βεβαίως ἵνα ἐπαινέσωμεν τοὺς Θηβαίους· ἀξιοζήλωτα δὲν εἶναι τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος ἀπὸ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ἀνθρώπου ἐνὸς ἥρτηται. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς μεγαλοφυίας ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἑπαμεινώνδας, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς ἅπασαν τὴν ἡθικὴν τοῦ ἔθνους δύναμιν, ὥστε τοῦτο δι' αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑπάρχει καὶ παύει τοῦ νὰ ὑπάρχῃ!

Ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον μὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἑπαμεινώνδας καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν. Ἐπειδὴ ὁμως ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνθέξει ὅπως οὖν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, καταβαλόντες μάλιστα περὶ τὰ τέλη οὐκ ὀλίγους τῶν ἀντιπάλων ἱππέων· καὶ ἐπὶ πᾶσι, προερχοῦς οὔσης τῆς Μαντινείας, οἱ φυγάδες ἠδυνήθησαν νὰ συμπυκνωθῶσι πάλιν περὶ αὐτὴν, ἰσχυρίσθησαν καὶ οὗτοι ὅτι ἐνίκησαν καὶ ἔστησαν ὡσαύτως τροπικίον. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ τινας δισταγμοὺς ἐζήτησαν ἀναχωρῆν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ὁμολογήσαντες οὕτω τὴν ἥτταν.

Ὁ δὲ Ἑπαμεινώνδας μετηνέχθη ζῶν ἔτι εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ οἱ συνελθόντες ἰατροὶ ἀπεφάνησαν, ὅτι ἅμα ἐξαίρεθῇ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος, θέλει ἀπαραιτήτως ἐπέλθῃ ὁ θάνατος. Ὁ στρατηγὸς ἤκουσεν ἀτάραχος τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐπιστήμης· καὶ πρῶτον μὲν ἠρώτησεν, ἂν διεσώθῃ ἡ ἀσπίς αὐτοῦ, τοῦ δὲ ὑπασπιστοῦ ἀποκριθέντος, ὅτι ναί, καὶ θέντος αὐτὴν πρὸ τῆς ὀράσεως, ἠρώτησε πάλιν ὁ στρατηγός, τίς ἀπέβῃ τῆς μάχης ἡ ἔκβασις· ἀκούσας δὲ ὅτι ἐνίκησαν οἱ Βοιωτοί, ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Ἰολαίδαν καὶ τὸν Δαίφαντον, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἀναθέσῃ τὴν στρατηγίαν. Ἐλάβεν ὁμως τὴν θλιβερὰν ἀπάντησιν, ὅτι ἀμφοτέροι εἶχον θανατωθῇ· τότε, εἶπε, δὲν σᾶς μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσητε πρὸς τοὺς πολεμίους. Καὶ διατάξας νὰ ἐκσπᾶσῃ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ στήθους, ἐξέπνευσε μετ' οὐ πολὺ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀκατάσχετον αἱμορραγίαν. Λέγεται δὲ ὅτι οὐδὲ τὴν συνειδήσιν τῶν μεγάλων ἔργων ὅσα διεπράξατο, ἀπέβαλε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας τῆς ζωῆς στιγμᾶς· διότι, τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν φίλων μετὰ δακρύων εἰπόντος «τελευτᾷς ἄτεκνος, Ἑπαμεινώνδα,»—«Μὰ Δία μὲν, ἀπεκρίθη, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τὴν τε ἐν Λεύκτροις νίκην καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ.»

Οὕτως ἀπέθανεν ὁ Ἑπαμεινώνδας κατὰ ἰούνιον ἢ ἰούλιον τοῦ 362, εἰς ἡλικίαν 56 ἢ 57 ἐτῶν. Ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν διαφόρων μεγά-

των ἀνδρῶν καὶ ἡ βαθμολόγησις οὕτως εἶπεν τῆς ἀξίας αὐτῶν, εἶναι βεβύλως ἔργον δυσχερέστατον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάταιον· διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς τὰ ποιητὰ προσωπικὰ τῆς μεγαλοφυΐας προτερήματα, τοιαύτη εἶναι συνήθως ἡ διαφορὰ τῶν περιστάσεων ἐν αἷς, καὶ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἐνήργησεν ἕκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας, ὥστε κινδυνεύει τις πάντοτε νὰ φανῇ ἄδικος περὶ τὰς τοιαύτας συγκρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῶ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνδρῶν, ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἔπαινοι ἠκούσθησαν καὶ ψόγοι, περὶ μόνου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀρχαῖοι τε καὶ νεώτεροι μίαν ἐξέφερον ψῆφον, τὴν ψῆφον τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Δὲν λέγομεν τί ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ ἡ πόλις, ἥς κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτάφη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἐν Θήβαις ἠγέρθη αὐτῷ ἀνδρίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεγράφησαν ἐλεγεία διαρρήδην ἀνακηρύσσοντα ἅπαντα αὐτοῦ τὰ μεγαλουργήματα.

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν,
Μεσσήνῃ δ' ἱερὴ τέχνα χρόνῳ δέχεται.
Θήβης δ' ὀπλοισιν Μεγάλη πόλις ἐστεφάνωται,
αὐτόνομος δ' Ἑλλὰς πᾶς ἐν ἐλευθερίῃ.

Καὶ τοῦτο μὲν τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὑπερβολικόν ἴσως ἐγκώμιον. Ἐρχονται ὅμως ἔπειτα ἑταῖροι μάχουρες ἢ μᾶλλον πάντες ὅσοι ἔλαβον οὕτως ἢ οὕτως ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσωσι περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱ ἐπιμαρτυροῦντες τὴν λαμπρὰν ἐκείνην κρίσιν. Ὁ Ῥωμαῖος Κικέρων ἀπεφώνησε αὐτὸν « μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα. » Παρεθέσχεμεν ἤδη τὴν γνώμην τοῦ Πολυβίου· ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἀπαριθμήσας ἅπαντας τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν διαφόρων ἑλληνίδων πόλεων, Θεμιστοκλῆν, Κίμωνα, Περικλῆν, Ἀγησίλαον, Πελοπίδαν καὶ ἄλλους, ἐπιφέρει· « Ἄλλ' ὅμως εἰ τις συγκρίνει τὰς τούτων ἀρετὰς τῇ Ἐπαμεινώνδου στρατηγίᾳ τε καὶ δόξῃ, πολὺ ἂν προέχουσιν εὖροι τὴν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀρετὴν. Παρὰ μὲν γὰρ ἐκάστῳ τῶν ἄλλων, ἐν ἂν εὖροι προτέρημα τῆς δόξης, παρὰ δὲ τούτῳ πάσας τὰς ἀρετὰς ἡθροισμένας. Καὶ γὰρ βώμη σώματος καὶ λόγου δεινότητι, πρὸς δὲ τούτοις, ψυχῆς λαμπρότητι καὶ μισαργυρίᾳ καὶ ἐπαικίᾳ, καὶ τὸ μέγιστον ἀνδρεία καὶ στρατηγικῇ συνέσει, πολὺ διήνεγκε πάντων. » Ἄλλ' ἠθέλομεν μηκύνει ἐπὶ πολὺ τὸν λόγον ἐν

παρεθέτομεν ἅπαντα τοῦ ἀνδρὸς τὰ ἐγκώμια· μίαν δὲ μόνον δέον νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώμην. Ὁ Ξενοφῶν οὔτε τοὺς Θηβαίους ἡγάπα οὔτε τὸν Ἑπαμεινώνδαν· διότι οἱ Θηβαῖοι καὶ μάλιστα ὁ Ἑπαμεινώνδας καθήρεσαν τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς ἣν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, εἶχεν ὁ ἱστορικὸς πλείστας συμπαθείας. Ὅθεν πολλάκις ἠδίκησε τὸν ἄνδρα, ὅχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀποσιωπήσεως. Δὲν ἀνέφερε λ. χ. τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλην αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους· ἱστορῶν ἔπειτα τὸ ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα τῶν Θηβαίων, ἐντελῶς ἀπεσιώπησε τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοῦργου τῆς μεγάλης ταύτης νίκης· καὶ διηγούμενος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείαν, δὲν κατέδειξεν ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν αὐτόθι ὁ Ἑπαμεινώνδας. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον πράξεις, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν θαυμασμὸν τὸν ὅποῖον ἡσθάνθη, καὶ ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐπήνεσε τὸν ἄνδρα, ἀνέκραζεν, ὡς εἰ συγκεφαλαίων τὸν ἔπαινον· «ὅσα μὲν τοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστίν, οὐδέν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν.» Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἑπαμεινώνδας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀνὴρ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους περιόδου· ὁ τελευταῖος τῶν πολλῶν καὶ ἐνδόξων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες ἐξεπρωσώπουν ἅμα καὶ ὠδηγοῦν καὶ συνεῖχον τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Αὐτοῦ πεσόντος, ἐπῆλθε μακρὰ εἰκοσιπενταετὴς περίπου, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, ἣτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἑτέρα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου φάσις. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ἐνταῦθα ἀπολήγει καὶ τὸ τελευταῖον σωζόμενον μέγα ἱστορικὸν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἐλληνισμοῦ περιόδου, τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφώντος· ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς, ἐπὶ μακρὸν χρόνον, δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας εἰμὴ ἀπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀπὸ τῶν ἀσυναρτήτων καὶ πολλάκις μὴ ἀκριβῶν εἰδήσεων ὅσας εὐρίσκομεν εἰς τοὺς ῥήτορας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Κατάλυσίς τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Θηβαῖοι ἔσπευσαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν ἣν ἀποθνήσκων ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ἐπαμεινώνδας, συνομολογήσαντες εἰρήνην δι' ἧς καθιερώθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ταύτης, ἡ Μαντίνεια καὶ οἱ περὶ αὐτὴν Ἀρκάδες ἔμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀρκαδίας, ἥτις μετὰ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἀπαρτιζουσα τὸν διὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθέντα ἀρκαδικὸν δεσμὸν καὶ περιστέλλουσα ἀπὸ βορρᾶ τὴν Σπάρτην· τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Μεσσήνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ παραδεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον καὶ δὲν ὑπέγραψε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἅπαντες αὐτῆς οἱ σύμμαχοι, καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἥλειοι καὶ οἱ περὶ τὴν Μαντίνειαν Ἀρκάδες, ἐκύρωσαν τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως αἱ Θῆβαι δὲν ἐκυριάρχησαν μὲν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης, ὅπως ἠθέλε συμβῆ ἂν ἐπέζη ὁ Ἐπαμεινώνδας, διετήρησαν ὅμως πλεονεκτήματα ἀξιόλογα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσι λογιζόμεναι ὡς ἡ ἰσχυροτάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶχον εἰσέτι συμμάχους τὸ Ἄργος, τὴν Τεγέαν, τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην· ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήτου, τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Λοκροὺς, τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Ἡρακλεώτας, τοὺς πλείστους Θεσσαλοὺς, τοὺς πλείστους Εὐβοεῖς, τοὺς Ἀκαρνανας, καὶ ἰδίως ἐδέσποζον ὁλοκλήρου τῆς Βοιωτίας. Ἀλλὰ οἱ Φωκεῖς ἀμέσως σχεδὸν ἀπέστησαν μετ' ὀλίγον δὲ καὶ οἱ Εὐβοεῖς· καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τοῦτο, ὅσον ὀγκῶδες καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἐστερεῖτο ἤδη ψυχῆς, ὥστε ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἐλαχίστου ἀνέμου, ἔμελλεν ὁλόκληρον νὰ διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη.

Οὐδὲν ἥττον ἀσθενὴς ἀπέβη ἡ κατάστασις τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐστερήθη τότε οὐ μόνον τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλείστου καὶ εὐδαιμονεστάτου τῆς ἰδίας χώρας μέρους· διὸ ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ ὅμως μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ, καὶ τοι ὑπερβὰς ἤδη τὴν ἡλικίαν τῶν ὀγ-

δοήκοντα ἔτων, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ. Ἡ παραλυσία τοῦ περσικοῦ κράτους εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κορυφωθῇ· αἱ πλεῖστοι τῶν δυτικῶν σατραπειῶν εἶχον ἐπαναστατήσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὁ δὲ ἐπιχώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς, ὁ Ταχῶς, ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὅθεν ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν ὅτι ἀπερχόμενος μετὰ 1000 Λακεδαιμονίων καὶ ἄλλων Πελοποννησίων ὀπλιτῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ταχῶ, ὅστις καὶ ἄλλους πολλοὺς εἶχεν Ἕλληνας μισθοφόρους, θέλει καταφέρει καίριαν νικῆν κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους πληγὴν καὶ ἀνανεώσει οὕτω τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Αἴγυπτον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα· καὶ μετ' οὐ πολὺ στασιάσαντος τοῦ τούτου ἀνεψιοῦ Νεκτεναβῶ, ὁ Ἀγησίλαος ἠσπάσθη τοῦ Νεκτεναβῶ τὴν μερίδα. Ἀφοῦ δὲ ἀνέδειξεν αὐτὸν νικηφόρον, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἀνεχώρησεν ἐπὶ τούτῳ διὰ ζηρᾶς ἀπὸ τοῦ Νείλου εἰς Κυρήνην, ὅθεν ἐμελέτα νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν Λακωνικὴν. Ἀλλ' ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν Κυρήνην, εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Σπαρτιᾶται ἀνεκόμισαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην. Αἱ τελευταῖαι τῆς ζωῆς τοῦ Ἀγησίλαου περιπέτειαι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ὄνειρα, προσηκόντως ἐπεσφράγισαν τὸν βίον ἐκεῖνον, ὅστις, ἀείποτε ἐπιδιώξας τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς τύχης ν' ἀναλωθῇ περὶ μικρὰ καὶ ἀφανῆ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Μαντίνειαν μάχην, ἰσχυροτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφαίνετο ἢ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον διέσωζε τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν ἧς εἶχεν ἀρχίσει τὴν συγκρότησιν μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλὰ ἐν ἔτει 358 καὶ τὴν Εὐβοίαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Θηβαίων, καὶ τῆς θρακικῆς χερσονήσου συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν· ὥστε ἤδη προσέθηκε τὰς δύο ταύτας ἀξιολόγους χώρας εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς νήσους καὶ παραλίας ὧν προηγουμένως προΐστατο, καὶ ἐξ ὧν περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν Λέσβον, τὴν Χίον, τὴν Σάμον, τὴν Κῶ καὶ τὴν Ῥόδον, τὰς περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην πόλεις, καὶ ἰδίως τὴν πασῶν τούτων ἰσχυροτέραν, τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη τῶν Ἀθηναίων ναυτικὴ ἡγεμονία, μόλις λαβοῦσα τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἐπίδοσιν, κατέπεσεν, ὡς οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ ἀσθενεῖς βάσεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ὑποφέρωσι προσθήκην ἀσυνέτως εἰς αὐτὰς ἐπισωρευθεῖσαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ

Ἀθηναῖοι εἶχον προσπαθήσει νὰ περιποιηθῶσιν ὅσον ἔνεστι τοὺς συμμαχούς, καὶ πρὸ πικνῶν εἶχον καθιερώσει τὴν ἀρχήν, ὅτι δὲν θέλουσι πέμπει εἰς τὸ ἐξῆς Ἀθηναίους κληρούχους ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη παρεβίασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, καταλαβόντες πολλὰ κτήματα εἰς Σάμον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Παρεκτὸς τούτου, οἱ ἐκ μισθοφόρων ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενοι στρατοὶ τῶν Ἀθηνῶν, εἰς πολλὰς παρεξέτραπήσαν καταπίσεις ὡς πρὸς τοὺς συμάχους. Ὅθεν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 358 ἔτος, καθ' ὃ νέαν ἔλαβεν αὐξήσιν ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπὸ αὐτῆς οἱ Κῶοι, οἱ Χῖοι, οἱ Ῥόδιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι τοὺς ἀποστάτας, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὴν Χίον, ὅπου ἔπεσεν ὁ Χαβρίας, ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἐν ἔτει 355, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὀλοσχερῇ αὐτονομίαν τῶν ἀποστατῶν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ ἄδοξος ἐκβάσις τοῦ τριετοῦς τούτου πολέμου, ὅστις ὀνομάζεται « συμμαχικὸς πόλεμος, » ἐμαρτύρησεν ἐκ νέου τὴν ὀλεθρίαν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν παρακμὴν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν ἔτει 412 π. Χ. ἀφοῦ ὑπέστη τοσοῦτον φοβεράς ἐν Σικελίᾳ καταστροφάς, ἡ πόλις αὕτη ἡδυνήθη ἔτι ν' ἀνθέξῃ, ἀγωνιζομένη κατὰ συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Περσίας αὐτῆς, καὶ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· ἤδη δὲ, ἐνῶ δὲν εἶχε νὰ πολεμήσῃ εἰμὴ πρὸς τέσσαρας πόλεις, ἐνῶ ὅχι μόνον οὐδεμίαν εἶχε προηγουμένως πάθει ζημίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶχε προσλάβει τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν θρακικὴν χερσόνησον, κατέθεσε τὰ ὅπλα μετὰ τριετῇ ἀσθενέστατον ἀγῶνα. Καὶ διετήρησε μὲν ἱκανοὺς τινὰς συμάχους, ἀλλὰ οὐδὲν πλέον ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς σέβας, καὶ περιῆλθε πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἐσχάτην χρηματικὴν ἀμνηχανίαν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ὅσοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο ἵνα ἀπαρτίσῃ αὕτη κράτος ἐν, ἀπέβησαν μάταιοι. Αἱ τρεῖς μεγάλαι πόλεις, αἱ ἐπιχειρήσασαι ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ ἴσου ἀλληλοδιαδόχως ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήντηλσαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσωσιν. Ἀλλὰ πόλις Ἑλληνὶς ἐκ τῶν ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ἱκανὴ νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδῇ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Φεραίος Ἀλέ-

ξανδρος εἶχε μὲν ἀναλάβει πολλήν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνου, δύναμιν· ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 359 ὑπὸ τῶν τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης ἀδελφῶν Τισιφώνου, Πυθολάου καὶ Λυκόφρονος, οἵτινες διεδέξαντο κατ' ἐπιφάνειαν τὸ τοῦ ταγοῦ ἀξίωμα, πράγματι ὁμῶς ὀλίγον ἴσχυσαν, ἡ δὲ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθενείαν. Ἐτι ὀλιγωτέραν ἐπιρροὴν ἢ δύνατο νὰ λαβῇ εἰς τὴν τύχην τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ μεγάλη τῶν Συρακουσῶν πόλις. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία οὐδ' ἐπὶ τοῦ δραστηρίου δυνασίου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ 367, προέκυψεν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του, Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, μακρὸς μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἰς τοσαύτην περιῆλθον αἱ Συράकुσαι ἐκλυσιν, ὥστε τῷ 345 ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Κορίνθου, διαιτητὴν τινα καὶ ἀνορθωτὴν τῶν πραγμάτων. Καὶ τότε ἀπῆλθεν εἰς Συρακούσας ἀνὴρ ἔγκριτος ἐπὶ χρηστότητι καὶ ἀρετῇ, ὁ Τιμολέων, ὅστις, κατισχύσας τῶν ἀντιπάλων, καὶ πείσας τὸν Διονύσιον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κόρινθον (ὅπου διέζησεν οὗτος τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἰδιωτεύων) ἠνώρθωσε τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον τῆς πόλεως πολίτευμα, κατέλυσε καὶ τοὺς ἄλλους ἐν Σικελίᾳ τυράννους καὶ περιέστειλε τοὺς Καρχηδονίους. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον αἱ Συράकुσαι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ βαρύνωσιν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν πραγμάτων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἱστορία καὶ ἡ τύχη αὐτῶν συνδέεται μᾶλλον τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων τύχης καὶ ἱστορίας.

Ἡ κυρίως Ἑλλάς λοιπὸν, ἡ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διετελεῖ ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος, καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται ν' ἀπαρτίσῃ πλέον κράτος ἐν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν, ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ, ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου ὥστε ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ διηρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῇ, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο νέον τι στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὖθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ. Καὶ τῶνόντι, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν κατοικουμένην ὑπὸ φύλων ἀνέκαθεν συγγενῶν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς (σελ. 75 καὶ 314), διὰ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθέντων, ἐν Μακεδονίᾳ, προέκυψε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, ὅστις, συγκροτήσας μο-

ναρχίαν ἰσχυράν, συμπαρέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἐνταῦθα Ἑλληνας καὶ ἤνοιξεν αὐτοῖς νέον ἐνεργείας σταθιον. Πρὶν ὅμως ἡ πατρις ἡμῶν περιέλθη εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου φάσιν, ἐπὶ πρῶτο νὰ διέλθῃ δι' ὕλικῆς τινος καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἣτις κατέδειξε τό τε μέγεθος τῆς ἐπελθούσης εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα ἀλλοιωσεως, καὶ τὸ πῶς ἤθελε καταντήσῃ ἡ Ἑλλάς, ἐὰν ἐγκλίρως ἐπιφαινομένη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, δὲν συνῆπτεν αὐτὴν πάλιν εἰς ἓν ὅλον καὶ δὲν παρεῖχεν εἰς τὸ ἔθνος ἀφορμὴν καὶ τρόπον τοῦ νὰ ἐπιδιώξῃ γενναϊότερόν τινα σκοπόν. Ἡ δ' ἀναρχία αὕτη φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν «ἱερῶν πολέμων.»

Οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται ἴσως (σελ. 139 καὶ ἐπομ.) τὰ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ἱστορηθέντα περὶ τοῦ ἐν Φωκίδι μεγάλου Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Τὸ συνέδριον τοῦτο εἶχε μὲν ἀνέκαθεν οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πολιτικόν τινα χαρακτῆρα, ἐπὶ δύο ὅμως περίπου ἑκατονταετηρίδας εἶχεν ἀποβῆ ὅλως ἀμέτοχον τῶν κοινῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων, διὰ διαφόρους λόγους. Καὶ πρῶτον διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ, γενόμενος εἰς χρόνους ἀδήλους, ἀλλὰ παναρχαίους, δὲν συνεβιβάζετο παντάπασι πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβολὴν εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων. Εἶδομεν ὅτι ἐνῶ αἱ Μαλιεῖς, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, καὶ ἄλλα μικρὰ φύλα εἶχον ἕκαστον δύο ἐν τῷ συνεδρίῳ ἑκείνῳ ψήφους, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ αἱ Σπαρτιαῖται ἰδίαν ψήφον οὐδεμίαν κυρίως εἰπεῖν εἶχον ἐν αὐτῷ· ὅλοι οἱ Ἴωνες ὁμοῦ καὶ ὅλοι οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ εἶχον ἀνὰ δύο ψήφους, ἡ δὲ Σπάρτη ἐλογίζετο ὡς μία τῶν διαφόρων δωρικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον δύο ψήφους, καὶ αἱ Ἀθῆναι πάλιν ἐλογίζοντο, ὡς μία τῶν ἀπείρων ἰωνικῶν πόλεων αἵτινες ὅλοι ὁμοῦ δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους. Ἐκ τούτου ἐννοεῖται ἐν μέρει διὰ τί ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν μετέσχε τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων· οὔτε ἡ Σπάρτη, οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις συνόδου καθ' ἣν ἐπλεινοψήφουν μικρὰ τινα ἔθνη, ἐνῶ αὐταί, αἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ πολλοστημόριον μιᾶς ψήφου. Ἀλλὰ παρεκτός τούτου, τὸ κύριον τῆς συνόδου ἔργον ἦτο, ὡς γινώσκομεν, ἡ ἐφορία τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἡ προεδρεία τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον· ἡ δὲ εὐλάβεια ἦν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ προπάτορες

ἡμῶν εἶχον πρὸς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο κατὰστημα καὶ ἀγώνισμα, ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς τὴν ἐφορεύουσαν τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἰδρύματα ἀρχήν. Τρανοτατη δὲ ἀπὸ δειξίς τοῦ πόσον διὰ ταῦτα ἀπέβη ἄσημον πολιτικῶς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον καθ' ὅλην τὴν πέμπτην καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τοῦ Ξενοφῶντος. Ἀλλ' ἂν οἱ Θηβαῖοι ἐκυριάρχησαν τῆς Βοιωτίας καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι τῶν δύο ψήφων τὰς ὁποίας εἶχον οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Φωκίδος, καὶ ἐπομένως ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ συνέδριον, οἱ Θηβαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ συνέδριον τοῦτο ὡς ὄργανον τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, κατὰ δυστυχίαν, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχιστε νὰ μαραινῆται πολὺ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ νὰ ἐκλείπη ἢ πρὸς τοὺς ἱερωτάτους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων, διὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ κατὰληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δηρώσεις ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραζαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτὲ, ἀλλ' ἡ προκαλέσασα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ τὸ ὅποion ἐμείλλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν, καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκίων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν, κατέπεισαν πάλιν τὸ συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσῃν ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης, ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούστης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἤθελον οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτυῶνες, ἐπὶ τῇ εἰσγηγῆσει πάντοτε τῶν Θηβαίων, ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι (σελ. 149—151), ὃ ἐστὶ ν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταύτῳ δὲ ἡπειλήθησαν καὶ οἱ Λα-

κεδαιμόνιοι, καθὼ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινὴν, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου,

Τότε οἱ Φωκεῖς θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐζήτησαν συμμαχοῦς. Καὶ ἔλαβον τῶντι ὑποσχέσεις ἐπικουρίας παρὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων πελοποννησιακῶν πόλεων· ἄλλ' οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Δωριεῖς οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιώται, οἱ Μάγνητες, οἱ Περραιβοὶ, οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Δόλοπες, ἀνέλαβον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ συνεδρίου ὥστε οἱ Φωκεῖς εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ πολεμίων πολλῶν καὶ πλησιέστατα κειμένων, ἐνῶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἦσαν μακρὰν, καὶ παρεκτός τούτου, διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, ὀλίγον ἡδύναντο νὰ τοὺς βοηθήσωσιν. Ὅθεν οἱ Φωκεῖς ἐνόησαν ὅτι ἀνάγκη ἐπὶ τῶν ἰδίων κυρίως δυνάμεων νὰ στηριχθῶσι καὶ ἐπὶ τούτῳ, κατὰ πρότασιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν Φιλομήλου, ἀπεφάσισαν πρὸ πάντων νὰ γίνωσι κύριοι τῶν Δελφῶν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις αὐτοτελής, ἀλλ' ὑπῆγοντο εἰς τοὺς Κίρραίους (σελ. 149 καὶ ἐπομ.)· βραδύτερον, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίρρας, οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλ' ὅμως οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῶν Δελφῶν ἡμφισβήτησαν πολλὰκις οἱ Φωκεῖς, μάλιστα περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο, ἕνεκα τῆς ἀμφισβήτησεως ταύτης, ὁ λεγόμενος δεύτερος ἱερὸς πόλεμος (σελ. 535 καὶ 536,) καθ' ὃν τὸ μὲν πρῶτον ὑπερίσχυσαν οἱ Δελφοὶ διὰ τῆς Σπάρτης, ἔπειτα δὲ οἱ Φωκεῖς διὰ τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ὅμως οἱ Φωκεῖς, ἀφοῦ ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς Δελφοὺς, ἀναγνωρίζοντες ἕκτοτε τὴν ἀξίωσιν τούτων περὶ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ κυριαρχικῆς διευθύνσεως τοῦ ἱεροῦ. Ταύτην λοιπὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων προέτεινεν ἤδη ὁ Φιλόμηλος νὰ μεταβάλῃ, γινόμενοι κύριοι τῶν Δελφῶν, τὸ μὲν ἵνα ἔχωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν Πυθίαν, τῆς ὁποίας οἱ χρησμοὶ εἶχον τοσαῦτον κύρος καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ ἵνα καταλάβωσι τοὺς ἐν Δελφοῖς ἀποτεταμιευμένους ἀπείρους θησαυροὺς.

Λαβὼν δὲ τὴν συναίνεσιν τῶν συμπολιτῶν, ὁ Φιλόμηλος κατώρθωσε

νὰ καταλάβῃ τοὺς Δελφούς· καὶ τότε ἤρξατο σειρὰ πράξεων ἀσεβῶν, δι' ὧν παρεβιάσθη καὶ ἐλυστεύθη τὸ μέγιστον καὶ σεβαστότατον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἱερὸν, εἰς ἀπόδειξιν τρανοτάτης, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἔπαυσε τοῦ νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ ἦτο ἐπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλόμηλος ἐθανάτωσε τοὺς καλουμένους «θρακίδας» ἦτοι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα γένη τὰ ὁποῖα ἀπ' αἰῶνος ἐκυβέρνην τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ τῶν Δελφῶν πράγματα· δὲν ἔλειψε δὲ, ἐννοεῖται, νὰ δημεύσῃ καὶ τὴν περιουσίαν τῶν θρακιδῶν. Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε ν' ἀναγκάσῃ τὴν Πυθίαν νὰ κυρώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀλλ' αὕτη ἀπεποιεῖτο ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φιλόμηλος προσέταξεν αὐτὴν δι' ἀπειλῶν πολλῶν νὰ χρησιμοδοτήσῃ κατὰ τὰ πάτρια, ἡ Πυθία ἀπήντησεν, ὅτι αὐτὰ δὴ τὰ πάτρια παρεβίασεν ἐκεῖνος καὶ ἀνέτρεψε. Τότε ὁ Φιλόμηλος διέταξε νὰ τὴν συλλάβωσι καὶ νὰ τὴν καθίσωσι διὰ τῆς βίης ἐπὶ τοῦ τρίποδος, ὥστε ἡ Πυθία, καταπτοηθεῖσα, ἀπεφάνετο ὅτι «ἔξεστιν αὐτῇ πράττειν ὃ βούλεται.» Καὶ ὁ Φιλόμηλος, καταγκράψας ἡμέσως τὸν χρησμὸν τοῦτον καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δοθέντα, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ πρᾶξῃ ἀληθῶς πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη πρᾶξις μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν τῆς ἀσεβείας εἰς τὸν ὁποῖον κατήντησεν ἡδὴ ἡ Ἑλλάς. Δὲν λέγομεν ὅτι καὶ πρότερον πολιτικοὶ τινες ἄνδρες, καὶ ἰδίως Σπαρτιάται, δὲν μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε τὴν Πυθίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν· ἀλλ' ἔπραττον τοῦτο διὰ πлагίων καὶ ἀφανῶν μέσων, διὰ πειθῶς, διὰ δωροδοκίας, ἐνῶ ἡδὴ ἡ βία ὑπῆρξεν ἀπροκάλυπτος καὶ ἡ ἀναίδεια καταφανής. Τὰς δὲ πρώτας ταύτας βιαιοπραγίας ἔμελλε ν' ἀκολυθῇ ἄλλη νέα, ἣτις οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους διέσεισεν, ἀλλὰ καὶ τὰς σεβαστοτάτας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς δημοσίας πίστεως βάσεις ἀνέτρεψε, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ὕλικῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου προσέβαλεν.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν (σελ. 147) ὅτι εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ὑπῆρχον κατατεθειμένοι μεγάλοι θησαυροὶ· ἀναθήματα πολύτιμα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, δεκάται λαφύρων καὶ ἰδίως τῶν λαφύρων, ὅσα οἱ Ἕλληνες συνέλεξαν κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους, δεκάται εὐρημάτων, ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, ἀφιερῶματα ξένων βασιλείων καὶ πολιτειῶν, ὥστε πολλὰ ἐλληνικὰ πόλεις καὶ ἄλ-

λόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τ' ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματα τῶν ἐξ ἐπίτηδες οἰκοδομήματα, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Ἡ δὲ ἀξία τῶν οὕτω σωρευθέντων ἐν Δελφοῖς χρημάτων, πολυτίμων πραγμάτων καὶ ἀναθημάτων, ὑπελογίζετο εἰς μύρια τοῦλάχιστον τάλαντα, ἥτοι 60 ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ σημερινή ἀξία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ μικροτέρα τῶν 400 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ μέγα κεφάλαιον ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ὁ Φιλόμηλος ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν πολλῶν μισθοφόρων καὶ δωροδοκίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἡ πράξις ἦτο σκανδαλώδης καὶ πρωτοφανής. Ναὶ μὲν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων, μηδὲν ἔχοντες ἀποταμιεύμα, εἶχον σκεφθῇ ὅτι δύνανται νὰ λάβωσι λόγῳ δανείου χρήματα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐξ Ὀλυμπίας· ὁμοίως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν, μετὰ τὰς ἐν Συρακούσαις συμφορὰς, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, τινὰ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ἀρκάδων καὶ Ἡλείων πολέμου, τοῦ προκαλέσαντος τὴν τετάρτην εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἐπέμβασιν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, οἱ Ἀρκάδες εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱερὸν χρήματα πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. Ἀλλὰ, παρεκτός τοῦ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον μεταχειρισθῇ τφόντι χρήματα ἰσρὰ εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα, καὶ ἂν τὰ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν πολλὰ, ὅπως καὶ τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων δαπανηθέντα, καὶ ὅτι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἅπαντα ταῦτα ἀποκατεστάθησαν. Τούτου ἕνεκα τὰ γεγονότα ἐκεῖνα δὲν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν τῆς προκειμένης μεγάλης ἱεροσυλίας, δι' ἧς ἐληστεύθη καθ' ὅλοκληρίαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν, καὶ οὐ μόνον τὰ δημόσια καὶ ιδιωτικὰ αὐτοῦ χρήματα διηρπάγησαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα ὅσα συνεδέοντο μὲ τὰς ἱερωτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις καὶ ἰδίως ὅσα ἐμαρτύρουν τὰ κατὰ Περσῶν αἰμύνηστα κατορθώματα, ἐγένοντο ἄφαντα· ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ πρῶτος ἑλληνισμὸς πρὶν καταπέσῃ εἰς ἔδαφος, ἠθέλησεν ἰδίαις χερσὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης καὶ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ.

Καὶ ἡ γενομένη δὲ τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις ἔτι μᾶλλον προσέβαλε τὴν κοινὴν συνείδησιν. Ἐπειδὴ οὐδεὶς τίμιος ἄνθρωπος ἐπέιθετο νὰ μισθοδοτηθῇ διὰ χρημάτων ἐξ ἱεροσυλίας προερχομένων, οἱ στρατοὶ

τούς ὑποίους συνεκρότησαν ὅτε Φιλόμελος καὶ οἱ διαδοχοὶ αὐτοῦ στρατηγοὶ τῶν Φωκέων ἀπηρτίσθησαν ἐξ ἀνθρώπων πονηροτάτων καὶ ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακούργων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου, διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων ἐδώροδοκῆθησαν οἱ ἄρχοντες πλείστων τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἵνα ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν τῶν Φωκέων συμμάχίαν. Ἀθηναῖοι, πολλοὶ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα Σπαρτιάται, διότι ἐν Σπάρτῃ ὁ τε βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἔφοροι, καὶ οἱ γέροντες ἅπαντες δὲν ἠσχύνθησαν νὰ λαβῶσι δῶρα παρὰ τῶν Φωκέων. Δὲν ἐλυστεύθη δὲ διὰ μιᾶς ὁλος ὁ θησαυρός. Ὁ Φιλόμελος, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλαβεν εἰμὴ χρήματα· ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ὀνόμαρχος ἐπέβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὰ ἀνάθηματά, νομισματοκοπῶν μὲν τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων, μεταβάλλων δὲ εἰς ὅπλα τὰ ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἀλλὰ συνεπληρώθη ἡ λεηλασία ἐπὶ τοῦ τρίτου στρατηγοῦ, τοῦ Φαύλλου· τότε κατεκόπησαν ἰδίως εἰς νόμισμα 120 διτάλαντοι χρυσαὶ πλίνθοι καὶ 360 διμναῖαι χρυσαὶ φιάλαι, καὶ λέων χρυσοῦς, καὶ ἄγαλμα χρυσοῦν γυναικὸς, ἅπαντα ἀνάθηματά ὄντα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὧν μόνων ἡ ἀξία ὑπελογίζετο εἰς τετρακισχίλια τάλαντα. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατόν δεινότερον, οἱ θησαυροὶ οὗτοι δὲν ἐδαπανῶντο ἅπαντες εἰς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς τῶν Φωκέων χρεῖας· πλείστοι κατησπεύοντο εἰς τὰς ἐρωμένας τοῦ Ὀνομάρχου, τοῦ Φαύλλου καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν ἀνδρῶν τῆς Φωκίδος, ὧν πολλοὶ ἀναίσχυντως περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημέναι διὰ τῶν πολυτίμων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων ὅσα ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερῶσαι εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν.

Ἀπὸ τοιούτων ἀφορμῶν ἤρχισε καὶ διὰ τοιούτων πόρων καὶ τρόπων διεξήχθη, ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, 355—346, ὁ πόλεμος οὗτος, καθ' ὃν οἱ μὲν Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτοι παρεβίασαν τὴν ἱερότητα τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, μεταχειρισθέντες αὐτὸ πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων πολιτικῶν συμφερόντων, ἔπειτα παρέστησαν ὡς πρόμαχοι τοῦ ληστευομένου ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, οἱ δὲ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Φωκίδος, δὲν ἔπαυον ληστεύοντες τὸ ἱερόν ἐκεῖνο. Κατ' ἀρχὰς ὁ Φιλόμελος ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πολέμου ἔτος, 354, καταληφθεὶς αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐν χωρίῳ ὀρεινῷ καὶ στενῷ, παρὰ τὴν πόλιν Νέωνα, ἡττήθη, ἀπεκλείσθη εἰς

τινα κρημνώδη τόπον, καὶ ἐντεῦθεν, διέζοδον μὲν μὴ ἔχων, μὴ θέλων δὲ νὰ παραδοθῇ, ἔρριψεν ἑαυτὸν κατὰ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου κρημνοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ δ' ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ Ὀνόμαρχος, ἀνὴρ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὀξύτερος καὶ ἱκανώτερος τοῦ προκατόχου· καὶ ἐπὶ τούτου ἀνεμίχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Φίλιππος.

Ὁ Φίλιππος, ὅστις εἶχε προερχθῇ εἰς Θήβας, ὡς προανεφέρομεν, (σελ. 756—757), δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης· ὡς ἀναμφισβήτητον ὑπολαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου ἦτο ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, ὥστε ὅτε ὁ Περδίκκας ἔπescen εἰς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' εὗρε τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν ἀπειλουμένην. Οἱ Ἰλλυριοὶ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐπὶ τὴν ὅλην αὐτῆς κατάρκτησιν· οἱ Παίονες ἐπόρθουν τὴν χώραν ληστρικῶς· οἱ Θρᾷκες ἤθελον ν' ἀναδείξωσι βασιλέα ἑτερόν τινα μνηστῆρα τῆς ἀρχῆς, τὸν Παυσανίαν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἕτερον, τὸν Ἀργαῖον. Ὁ Φίλιππος πρῶτον συνέθετο διὰ χρημάτων πρὸς τοὺς Παίονας, τοὺς ὁποῖους μετὰ ταῦτα καθυπέταξε, καὶ αὐξήσας οὕτω τὴν δύναμιν αὐτοῦ, κατετρόπως ὡσαύτως τοὺς Ἰλλυριοὺς· εἶχε δὲ ἤδη νικήσει καὶ μισθοφόρους τινὰς τῶν Ἀθηνῶν, καταπλεύσαντας διὰ νὰ καταστήσωσι βασιλέα τὸν Ἀργαῖον, καθ' ἣν περίπτωσιν περιποιηθεῖς μὲν φιλικώτατα τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους, ὑποσχθεῖς δὲ ὅτι δὲν θέλει ὑποστηρίξει τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζομένην πρὸς τὰς Ἀθήνας Ἀμφίπολιν, προσφκειώθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸν δῆμον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπέκρουσε δ' ἐπίσης τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν Παυσανίαν Θρᾷκας, ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ὁ συμμαχικὸς κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος, εἶχεν ἀσφαλίσαι τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀρχὴν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Φιλίππου, καὶ περὶ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν πράξεων ὡς ἀναμorfωτοῦ μὲν τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, δημιουργοῦ δὲ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς δυνάμεως ἐφ' ἧς ἐπερείδόμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάρκτησιν τῆς Ἀσίας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν ἐκτῷ βιβλίῳ, ἐν ᾧ θέλομεν ἰδίως πραγματευθῇ τὰ περὶ τῆς φάσεως ἣν διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλαβεν ὁ ἑλληνισμὸς, ἥτοι τὰ περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα εἶναι, αἱ τελευταῖαι τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ περιπέτειαι, διό δὲν

ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Φιλίππου εἰμὴ ἐν παρόδῳ, καὶ μόνον καθόσον ἐπενήργησεν εἰς τὴν λύσιν τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν δράματος πράξεως. Ὁ Φίλιππος λοιπὸν, ἐκβαλὼν ἅπαζ ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Θρᾷκας καὶ καθυποτάξας τοὺς Παίονας, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐτρέπη ἤδη ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν παραλίων τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐπολιτεύθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἐξαιρέτου ἐπιτηδειότητος· διότι ἅμα ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν συμμαχικὸν πόλεμον, ἐκυρίευσεν τὴν Ἀμφίπολιν· διὰ τὰ καταπραΰνη δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμπολιτείας αὐτῶν (σελ. 719—720) εἶχον ἀποβῆ αὐθις ἱκανῶς ἰσχυροί, παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ κατέκτησε. Προσεκλήσατο δ' ἐνταύτῃ καὶ τὴν μεταξὺ Νέστου καὶ Στρυμόνος Θρᾷκην, ἐν ἣ εὐρίσκοντο πλούσια χρυσοῦ μεταλλεῖα δι' ὧν ἠυπόρησε καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργάνου πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας. Οὕτω δ' εἶχον τὰ κατ' αὐτὸν πράγματα ὅτε, περὶ τὸ 353, οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Φιλίππου, ἐνῶ ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐζήτησαν ἀφ' ἑτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων.

Πρῶτος ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ Φίλιππος, ὅστις, κυριεύσας πρὸ μικροῦ τὴν παρὰ τὸν θερμαϊκὸν κόλπον Μεθώνην, τὸ τελευταῖον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἦτο πλησιέστατος εἰς τὸ νέον τοῦ πολέμου θέατρον. Ὁ ἀντεπελθὼν κατ' αὐτοῦ Λυκόφρων, καὶ τοι προσλαβὼν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Φωκέων ὑπὸ τὸν Φάυλλον, ἐνικήθη καὶ ἐξεβλήθη τῆς χώρας. Ἄλλ' ἔπειτα στρατεύσας αὐτὸς ὁ Ὀνόμαρχος ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος, καὶ τρέψας δις τὸν Φίλιππον ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ νικήσας ὡσαύτως τοὺς Θηβαίους, ἐφαίνετο ἤδη ἀκαταγώνιστος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, 352, ἐνέβαλεν αὐθις ὁ Φίλιππος εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἀντεμβαλόντος τοῦ Ὀνομάρχου, συνεκροτήθη μάχη μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Φωκεῖς ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον 6000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Ὀνόμαρχον. Ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐπανῆλθεν αὐθις ἐπὶ μικρὸν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ. Ὁ Φίλιππος ἔκτοτε κατέστη βαθυμηδὸν κύριος τῆς Θεσσαλίας· ἐκτήσατο δὲ καὶ ἕτερον πλεο-

νέκτημα, ἀνεδείχθη ἐκδικητὴς τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ καὶ πρόμαχος τοῦ περιυβρισθέντος ἐλληνικοῦ θρησκειύματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι θελήσας τότε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, δείξαντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δραστηριότητα σπανίαν εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας καὶ νὰ ματαιώσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμπλήρωσιν τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων τοῦ Φιλίππου· ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα ἀναβολὴ τοῦ πεπωμένου τέλους, μικρὸν ὠφέλησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἑλληνας ἐν γένει. Οὐ μόνον περὶ ἐνώσεώς τινος οὐδεὶς ἐγένετο λόγος, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ ὀλέθριος Φωκικὸς πόλεμος ὡς ἡμέραι ληστρικοῦτερος γινόμενος, περιεπλόκη δὲ δι' ἐτέρων ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν. Τὸν Ὀνομάρχον διεδέχθη, ὡς στρατηγὸς τῶν Φωκίων, ὁ Φάυλλος (κατὰ τινες ἀδελφὸς τοῦ Ὀνομάρχου) ὅστις καίτοι συμπληρώσας τὴν ἱεροσυλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ θριαμβεύσῃ ὀριστικῶς. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Φαύλλου ἐν ἔτει 351, ἀνεδείχθη στρατηγὸς ὁ τοῦ Ὀνομάρχου υἱὸς Φάλαικος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπειδὴ εἶχον κατασωτευθῇ ὅλοι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εὑρεθέντες θησαυροὶ, ἐπέχειρσεν οἱ Φωκεῖς καὶ τὸν ναὸν νὰ ὀρύξωσι καὶ τὰ περὶ τὴν ἐστίαν καὶ τὸν τρίποδα ν' ἀναστατώσωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον χρυσίον καὶ ἀργύριον. Ἀλλὰ ματαίως διέπραξαν τὴν τελευταίαν ταύτην κακουργίαν, καὶ πρὸς τούτοις ἐπανειλημμένως ἠττήθησαν. Συγχρόνως δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι μὲν πάλιν τοὺς Μεσσηνίους, νὰ καταστρέψωσι δὲ τὴν Μεγάλην πόλιν· καὶ τοι ὁμῶς ἔλαβον ἐπικουρίαν ἀξιόλογον παρὰ Φωκίων, ἐπειδὴ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν βοήθειαν οὐ μικράν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίροπος, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ συνομολογήσωσιν ἀνοχὰς, δι' ὧν ἀνεγνώρισαν τὴν αὐτονομίαν ἢ ὅχι ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν μισητῶν πολιτειῶν, τοῦλάχιστον τῆς Μεγάλης πόλεως.

Ἐνῷ δὲ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς κατηνάλισκεν οὕτω ἐπὶ ματαίῳ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις, ὁ Φίλιππος, ἐκτείνων ὡς ἡμέραι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ συμπληρῶν τὸν στρατὸν, ἡτοιμάζετο ἀδιακόπως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν ἣν ἔπαθεν ἐν Θερμοπύλαις καὶ νὰ κατορθώσῃ βούλευμα μέγα, τὸ βούλευμα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλον νὰ παρέλθωσιν αἱ τελευταῖαι αὗται ἡμέραι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ παντελῶς ἄδοξοι, οὐδὲ ν' ἀνα-

δείξωσι κακούργους μόνον τινὰς ἀνθρώπους οἷοι ἦσαν οἱ τὸν Φωκικὸν πόλεμον διεξάγοντες, ἢ μικρὰς τινὰς καὶ εὐτελεῖς φιλοτιμίας οἷα ἦτο ἢ ὑπαγορεύσασα τὸ κατὰ Μεσσηνίων καὶ Μεγαλοπολιτῶν ἐπιχείρημα τῆς Σπάρτης. Ἐμέλλε ν' ἀντηγήσῃ ἐν Ἑλλάδι φωνὴ εὐγενεστέρα, φωνὴ ὑπερασπίσασα τὰ δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τοῦ τελειοτάτου τῶν λόγων ὅστις ἐξῆλθέ ποτε ἀπὸ ἀνθρωπίνων χειλέων, φωνὴ ἥτις δὲν ἔσωσε μὲν τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, διότι οὐδεμία δύναμις ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ αὐτόν, περιέβαλεν ὁμως τοῦλάχιστον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ διὰ τιμῆς τινος, καὶ κόσμου, καὶ λαμπρότητος.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Δημοσθένους δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν, ἀλλ' ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι, ὅτι οὗτος ἐγεννήθη τῷ 382—381 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Δημοσθένης ὁμοίως καλούμενος, ἦτο ἐκ τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον καλὸς καγαθὸς ἀνὴρ, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης εὐρέ τι νὰ εἴπῃ κατ' αὐτοῦ, καίτοι πικρὸς διετέλεσε τοῦ υἱοῦ Δημοσθένους ἀντίπαλος· ἡ δὲ μήτηρ τοῦτου Κλεοβούλη ἦτο μία τῶν δύο θυγατέρων καὶ συγγληρονόμων τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Γύλωνος, ὅστις, ἐξόριστος γενόμενος καὶ πλουτήσας περὶ τὸν Πόντον διὰ κτημάτων καὶ ἐμπορίας τῶν σιτηρῶν, ἐπεμψε τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας εἰς Ἀθήνας, ὅπου, διὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτῶν προίκα, ἀμφοτέραι συνεζεύχθησαν Ἀθηναίους πολίτας, ὑπανδρευθεῖσαι ἡ μὲν τὸν Δημοσθένην, ἡ δὲ τὸν Δημοσχάρην. Ὁ Δημοσθένης οὗτος εἶχε δύο διαφορὰ ἐργαστήρια, ἐν μαχαιροποιεῖον, εἰς τὸ ὅποῖον ἐργάζοντο 32 δοῦλοι τεχνῖται, καὶ ἐν κλινοποιεῖον, εἰς τὸ ὅποῖον ἤσυχολοῦντο 20 δοῦλοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀποθανὼν, περὶ τὸ 375 ἔτος, κατέλιπε τὸν υἱὸν ἑπταέτη, οἱ ἐπίτροποι τοῦ παιδὸς μετὰ τοσαύτης ἀπιστίας διεχειρίσθησαν τὴν ἐκ 14 ταλάντων (84,000 ἀρχαίων δραχμῶν—πρὸς 500,000 τοῦλάχιστον σημερινῶν) πατρικὴν αὐτοῦ κληρονομίαν, ὥστε ὅτε ὁ νέος Δημοσθένης, φθάσας εἰς ἡλικίαν δεκαεξέτων, ἐδικαιώθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων νόμους ν' ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του, ἡ πληρωθεῖσα εἰς αὐτὸν ποσότης οὐδὲ εἰς δύο συνεποσώθη τάλαντα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ ἐνάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ σώζονται ἔτι πέντε αὐτοῦ κατὰ τούτων λόγοι, τρεῖς μὲν κατὰ Ἀφρόδου, δύο δὲ κατὰ Ὀνήτορος. Ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας εἰς μάτην ἐδικάσθη, καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὸ πλεῖστον τῶν ἀξιώσεων.

Ὁ Δημοσθένης ἔλαβεν ἐν τῇ νεότητι τὴν γραμματικὴν καὶ ῥητορικὴν παιδείαν, ἣν ἐλάμβανον συνήθως οἱ εὐποροὶ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐκ παίδων ἐδειξεν ἐξαίρετον πρὸς τὰς ῥητορικὰς ἀσκήσεις ῥοπήν. Ἀλλ' ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀσθενὺς κράσεως, κάτισχνος καὶ νοσώδης· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ἡ μήτηρ του ἐφοβεῖτο νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς πολλοὺς κόπους, ὀλίγον ἡσκήθη περὶ τὰ ἐν παλαιστοῖς γυμνάσματα. Τοσοῦτον δὲ μαλακὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ καὶ θηλυπρεπεῖς αἱ ἐξεις, ὥστε οἱ ὁμήλικοι παῖδες προσεκόλλησαν εἰς αὐτὸν τὸ τοῦ Βατάλου, ἦτοι θηλυδρίου, ἐπώνυμον, τὸ ὅποιον παρέμεινεν αὐτῷ δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του παρεξηγήθη ὡς λαμβάνων αἰσχροτέρας σημασίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης οὐδέποτε συνῆψεν ἐν ἑαυτῷ τὰς δύο ιδιότητας τοῦ τελείου πολίτου κατὰ Πλάτωνα, κατὰ Ἰσοκράτην, κατὰ Ἀριστοτέλην, τὰς ιδιότητας τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ καρτερίας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Περικλέους μὲν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἥδη δὲ κατὰ δυστυχίαν σπανιώτατα θέλομεν ἀπαντήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ ταύτην τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Δημοσθένους ῥώμης ἐμέλλε νὰ δικαιωνίσῃ βραδύτερον ἐπίγραμμα περιώνυμον, ἐπιγραφὴν τῇ βᾶσει τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ.

Εἴπερ ἴσῃν ῥώμην γνώμῃ, Δημοσθένης, εἶχες,
Οὐποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἀρης Μακεδών.

Ἀλλ' ἴσως ἂν ἑτέρου ἢ σωματικῆ αὐτῇ καχεξία συνετέλεσεν εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην πνευματικὴν καὶ ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάπτυξιν, αἰσθανομένου ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὴν δόξαν ἧς ὠρέγετο ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ φιλοτιμία. Ὡς ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ αὐτοῦ τάξεως καὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων ἔλαβε προχέιρους τὰς ἀφορμὰς τοῦ ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δικολόγος καὶ ὡς ῥήτωρ πολιτικός. Ἡμᾶς τότε ἐν Ἀθήναις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ μαθηταὶ πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτοὺς ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος· πολλὴ δὲ ἦτο καὶ τοῦ Ἰσαίου ἡ φήμη, ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ Ἰσοκράτην, διέπρεπεν ὡς συντάκτης λόγων δικανικῶν. Ὁ Δημοσθένης ἔλαβε διδάσκαλον ἰδίως τὸν Ἰσαῖον (ὅστις λέγεται βοηθήσας αὐτὸν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων του λόγων), ἀλλ' ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἄλλων συνδιαλέξεων. Δὲν ἠρκέσθη ὁμῶς εἰς τοὺς ζῶντας τούτους διδασκάλους· μετὰ

πολλῆς ἐπιμελείας ἐσπούδασε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἰδίως ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, τοῦ ὁποίου βεβαιοῦσιν ὅτι ἀντέγραφεν ἰδίᾳ χειρὶ ὀκτάκις ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἡδυνήθη νὰ γράφῃ ποτὲ αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ μνήμης. Καὶ πρόδηλον εἶναι τῶντι ἡ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἔργα, διότι βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν τολμηράν, τὴν μεγαλοπρεπῆ, τὴν πειστικὴν τοῦ Θουκυδίδου φράσιν, ἀλλ' ἀπηλλαγμένην τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνου βραχυλογίας καὶ στρυφνότητος, περιβεβλημένην δὲ μᾶλλον διὰ σαφηνείας καὶ χάριτος κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέρας τῆς τοῦ Λυσίου, τοῦ ἀφελεστέρου καὶ μαλακωτέρου τῶν ῥητόρων.

Ἄλλ' ἡ τέχνη τοῦ λόγου δὲν ἀποτελεῖ μόνη τὸν ῥήτορα· ἵνα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πλῆθος, προσαπαιτοῦνται καὶ τινα ἄλλα προτερήματα, σωματικά τε καὶ ἠθικά, ὧν ὁ Δημοσθένης, ὡς φαίνεται, παντάπασιν ἐστερεῖτο. Διότι δὲν εἶχεν οὔτε τὴν λαμπρὰν φωνὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Αἰσχίνου, οὔτε τὴν ἀκένωτον ἐτοιμότητα καὶ εὐροίαν λόγου τοῦ ἐτέρου ἀντιπάλου Δημάδου. Πρὶν ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ ἠναγκάζετο νὰ προπαρασκευάζεται διὰ μακρῶν· ἡ φωνὴ του ἦτο ἀσθενής, ἡ γλῶσσα ἀσαφής, τὸ πνεῦμα (δηλαδὴ ἡ ἀναπνοή) κολοβόν καὶ αἱ χειρονομίαι ἄκομφοι· εὐχερῶς δὲ συνεκινεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν διαδηλώσεων τοῦ πλῆθους. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια φυσικὰ ἐλαττώματα ἀπέτρεψαν τὸν Ἰσοκράτην τοῦ νὰ ἐμφανισθῇ ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ μικρὸν ἀκροατήριον ὀλίγων τινῶν φίλων καὶ μαθητῶν. Ἄλλ' ὁ Δημοσθένης δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῆς πρώτης ἀποτυχίας καὶ ὑπὸ τοῦ γέλωτος ὃν κατ' ἀρχὰς ἐπροξένησεν ἡ ἀήθεια τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ὁ Δημοσθένης ἀπεφάσισε νὰ δαμάσῃ τὴν φύσιν, καὶ κατίσχυσε τῶντι αὐτῆς, καὶ ἀπέβη τὸ κλέος καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἥτις εἶχε συνειθίσει νὰ ἀκούῃ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ῥητόρων τοῦ κόσμου· ἡ δὲ ἐξαίρετος αὕτη τῆς θελήσεως δύναμις καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος αὐτῆς θρίαμβος, εἶναι ὅ,τι μάλιστα θαυμάζομεν παρὰ τῷ ἀνδρί. Τὴν μὲν ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώσσης, διώρθωσεν ὁμιλῶν ἐνῶ ἐκράτει εἰς τὸ στόμα χαλίκια· ἵνα συνηθίσῃ δὲ εἰς τοὺς θορύβους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, κατήρχετο εἰς τὴν φαληρικὴν παραλίαν καθ' ἡμέρας θυελλώδεις καὶ ἐκεῖ ἠγόρευεν ἀπέναντι τοῦ καταιγίζοντος πελάγους· ἵνα γυμνάσῃ δὲ τὴν φωνὴν καὶ ἐπτείνῃ τὸ πνεῦμα, προέφερε λόγους τινάς ἢ στίχους ἀναβαίνων ὑψώματα· καὶ πολλάκις κατεκλείετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς συνεχεῖς μῆνας εἰς κατώγειον

μελετητήριον, πλάττων ἐνταῦθα ἀδιακόπως τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονῶν τὴν φωνήν, ξυρούμενος δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ ἕτερον μέρος ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἐξοδόν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀτυχῆσας περὶ τὰς ἀγορεύσεις, παντράπασιν εἶχεν ἀθυμήσει ὅτε ἐνεψύχωσεν αὐτὸν ὁ Εὐνομος καὶ ἄλλοι τινὲς πρεσβύτεροι τῶν πολιτῶν, εἰπόντες ὅτι ἔχει τὸν λόγον ὁμοιότατον τῷ Περικλέους, καὶ προτρέψαντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ ἔτι μικρὸν περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐλλείψεων. Ἐνίσχυσε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ περιφημὸς ὑποκριτὴς Σάτυρος. Ὁ τεχνίτης οὗτος, ἀκούσας αὐτὸν ὀδυρόμενον διότι πάντων ἐπιμελέστατος ὢν τῶν λεγόντων, χάριν δὲν ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι, καὶ ναῦται ἀμαθεῖς κατέχουσι τὸ βῆμα, αὐτὸς δὲ περιφρονεῖται· «ἀληθῆ λέγεις, ὦ Δημοσθένης, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω ταχέως σοὶ ἐξηγήσει τὸ αἴτιον, ἐάν μὲ εἴπῃς ἀπὸ στόματος τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους.» Εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, ἐπανελάθεν ἔπειτα ὁ Σάτυρος τὴν αὐτὴν ῥῆσιν μετὰ τοσαύτης ὑποκρίσεως καὶ χάριτος, ὥστε ὁ Δημοσθένης, θαυμάσας τὴν διαφορὰν, ἐπεδόθη αὐτῇ εἰς τὴν ἄσκησιν, ἰδίως ἐπιμεληθεὶς τὴν πλάσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, ὁμιλῶν ἐπὶ τούτῳ ἐνώπιον μεγάλου καθρέπτου καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιαλείπτως καὶ διορθῶν τὰ κινήματα αὐτοῦ. Τελευταῖον, μετὰ πολυετεῖς καὶ ἐπιμόνους τοιοῦτους ἀγῶνας καὶ μόχθους, ἠξιώθη ἐπιτυχίας λαμπρᾶς. Ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ, προσλαβοῦσα τόλμην καὶ θάρσος, ἀπέβη θαυμαστῶς ἀρεστὴ εἰς τοὺς πολλοὺς, ἃν καὶ ὀλίγοι τινὲς κατέκρινον ἔτι τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς ἐπιτετηδευμένην μᾶλλον καὶ θεατρικὴν, ἐνῷ ἄλλοι πάλιν κατεδίκαζον τοὺς λόγους αὐτοῦ, ὡς ὑπερβολικῶς κατειργασμένους καὶ ἐλλυχνίων ὄζοντας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης τοσαύτην ἀπέδιδεν ἀξίαν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν, ὥστε θεώρει αὐτὴν ὡς πρῶτον, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον τοῦ ῥήτορος προσόν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν παρημέλησε βεβαίως τὴν ἐσωτερικὴν τῶν λόγων ἀξίαν, διότι αἱ δημογορίαι αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως εἶναι «κτῆμα ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν,» οὐδὲν ἥττον ἢ τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον. Ὅσοι ἠτύχησαν ν' ἀκούσωσι τὸν ἄνδρα, ὠμολόγουν, ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ἀναγινωσκόμενοι βαθυτάτην ἐπροξένουν ἐντύπωσιν· τινὲς μάλιστα ἐπρέσθευον ὅτι ἀναγινωσκόμενοι εἶχον πλείονα ἀξίαν ἢ ἀκούόμενοι· ὁ δὲ μεταγενέστερος κόσμος, καὶ αὐταὶ αἱ τελευταῖαι τρεῖς ἢ τέσσαρες γενεαὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης, αἱ ἀξιώθησαι ν' ἀκούσωσι τὸν μέγαν Φῶξ, καὶ τοὺς δύο Πίττ, καὶ τὸν Σέριδαν, καὶ τὸν Κάννιγγα, καὶ τὸν Μιραβώ, καὶ τοὺς

Γιρονδινούς, καὶ τὸν Φοῶν, καὶ τὸν Βερρυέρον καὶ τὴν ἄλλην ἐκείνην χορείαν τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ῥητόρων, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἤττον ἀνακηρύττουσαι μιᾷ φωνῇ τὸν ἡμέτερον Δημοσθένην, ὡς τὸν ἀμίμητον τοῦ λόγου βασιλέα καὶ ἀποδεχόμεναι τὴν ἐν-θουσιώδη κρίσιν ἣν ἐξέφερε περὶ αὐτοῦ ὁ τοσοῦτον δύσκολος νὰ εὐχαριστηθῇ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὅστις τοιαῦτά τινα λέγει περὶ τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ « περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος » πραγματείᾳ. « Ὅταν μὲν τινα τῶν Ἰσοκράτους ἀναγινώσκω λόγων, εἴτε τῶν πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας γεγραμμένων, ἢ τῶν ἐν ἔθει, σπουδαῖος γίνομαι, καὶ πολὺ τὸ εὐσταθὲς ἔχω τῆς γνώμης, ὥσπερ οἱ τῶν σπονδαίων αὐλημάτων, ἢ τῶν δωρίων τε καὶ ἁρμονίων μερῶν, ἀκροώμενοι. Ὅταν δὲ Δημοσθένους τινὰ λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε, καὶ δεῦρο κᾶκεῖσε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιώς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν ἀνθρωπίνης γνώμης· διαφέρειν τ' οὐδὲν ἑμαυτῷ δοκῶ τῶν τὰ μητρῷα καὶ τὰ κορυβαντικὰ, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσιά ἐστι, τελουμένων· εἴτ' ὁσμάϊς ἐκείνοί γε, εἴτ' ἡχοίς, εἴτε τῶν δαιμόνων πνεύματι αὐτῷ κινούμενοι, τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐκείνοι λαμβάνουσι φαντασίας. Καὶ δὴ ποτε καὶ ἐνεθυμήθην, τί ποτε τοὺς τότε ἄνθρώπους ἀκούοντας αὐτοῦ λέγοντος ταῦτα, πάσχειν εἰκὸς ἦν. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἀπηρτημένοι τοῖς χρόνοις, καὶ οὐθὲν πρὸς τὰ πράγματα πεπονθότες, οὕτως ὑπαγόμεθα καὶ κρατούμεθα, καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἡμᾶς ὁ λόγος ἄγῃ, πορευόμεθα· πῶς τότε Ἀθηναῖοί τε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν ἀληθινῶν τε καὶ ἰδίων ἀγώνων, αὐτοῦ λέγοντος ἐκείνου τὰ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς ἀξιώσεως, ἥς εἶχε τὴν αὐτοπάθειαν, καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυμένου, κοσμοῦντος ἅπαντα καὶ χρηματίζοντος τῇ πρεπούσῃ ὑποκρίσει, ἥς δεινότατος ἀσκητῆς ἐγένετο, ὡς ἅπαντές τε ὁμολογοῦσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδεῖν ἐστι τῶν λόγων, ὧν ἄρτι προηνεγκάμην, οὐς οὐκ ἐνὶ τῷ βουλομένῳ ἐν ἡδονῇ ὡς ἀνάγκωσμα διελθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ διδάσκουσι, πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δεῖ, νῦν μὲν εἰρωνευόμενον, νῦν δ' ἀγανακτοῦντα, νῦν δὲ νεμεσῶντα, δεδιττόμενον αὐτὸ καὶ θεραπεύοντα, καὶ νοουθετοῦντα, καὶ παρορμῶντα, καὶ πάνθ', ἃ βούλεται ποιεῖν ἢ λέγειν, ἀποδεικνύμενον ἐπὶ τῆς προφορᾶς. Εἰ δὴ τὸ διὰ τοσοῦτων ἐγκταμιγνύμενον τοῖς βιβλίοις πνεῦμα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, καὶ οὕτως ἄγων ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ἢ που τό τε ὑπερφυές τι καὶ δεινὸν γρῆμα ἦν ἐπὶ τῶν ἐκείνου λόγων. »

Ὡς πολιτικὸς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων σύμβουλος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ὁ Δημοσθένης εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν, ἐν ἔτει 354—353 π. Χ. ὅτε, φήμης διαδοθείσης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρασκευάζεται νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας, ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὴν «περὶ τῶν συμμοριῶν» δημηγορίαν αὐτοῦ. Δεύτερον δὲ λόγον ἐξεφώνησε τὸν «ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» ἐν ἔτει 353—352, ὅτε ἐζήτησαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ Μεγαλοπολιτῶν καὶ Μεσσηνίων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ πολιτικὸν καὶ ῥητορικὸν στάδιον ἤρχισε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 352—351, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων λόγων οἵτινες ἐπεκλήθησαν «Φιλιππικοί.» Ὁ Φίλιππος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἀποτυχίαν δὲν διετέλεσεν ἀπρακτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν συνεκρότησε, πρὸς τῇ ἰσχυρᾷ πεζικῇ δυνάμει, καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπέχειρσε τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίωσιν τῆς ἐν Θράκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ· κατὰ δὲ νοέμβριον τοῦ 352 ἐφθασεν εἰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία ὅτι πολιορκεῖ τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ὅπερ τοσοῦτον πλησίον ἔκειτο τῆς θρακικῆς χειρσονήσου, ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, πολλὴ δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐταῖς ἐπεκράτησε ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Τότε λοιπὸν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης τὸν πρῶτον Φιλιππικόν, καὶ, καθὰ προείπομεν, ἤρχισε τὸ κύριον αὐτοῦ στάδιον, διότι τότε ἐκήρυξε τὸ πρῶτον κατὰ Φιλίππου καὶ κατὰ Μακεδονίας τὸν ἄσπονδον ἐκείνον πόλεμον, ὃν δὲν ἔπαυσε διεξάγων δι' ἅπαντος τοῦ βίου.

Καὶ ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ πολιτικὸν τοῦ Δημοσθένους σύστημα, ὁμολογοῦμεν τὴν ἀμηχανίαν ἡμῶν· διότι τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον ἡ δοξασία, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχος, ὥστε πάντες ὅσοι ἐπρέσβευσαν ὅτι ἤμαρτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς πολιτικῆς πορείας, φαίνονται ἀσεβοῦντες πρὸς τὰ ιερῶτατα τῶν αἰσθημάτων· τὸν δὲ ἕνεκα τούτου ἐνδοιασμὸν αἰσθανόμεθα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐκείνης εὐγλωττίας διατελοῦμεν καταπεπληγμένοι, ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος θαυμάζομεν τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἀφιλοκέρδειαν. Οὐδὲν ἥττον ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲν διέκρινε τὴν λαμπρὰν καὶ μεγάλην τύχην ἣν παρεσκεύαζεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἢ μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, οὐδὲ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν

ἤθελε περιέλθαι τὸ ἔθνος τοῦτο ἐὰν ἡ ἡγεμονία ἐκείνη δὲν παρεῖχεν αὐτῷ νέον τρόπον ἐνώσεως καὶ νέον στάδιον ἐνεργείας. Ἰποθέσωμεν ἢ ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐγεννᾶτο ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἀκμῆς κατεστρέφετο: ὅποια ἄρα γε ἤθελεν ἀποδοῖν ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος; Διακοσίων ἐτῶν πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὅπως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἐνότης ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ. Ὅ,τι δὲ ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἐπιτύχει ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ οὔτε ἄλλη τις πόλις ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῇ παρούσῃ κοινῇ ἀτονίᾳ καὶ ἐκλύσει. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς παρεργώρισεν, ὄνειρευθεὶς ποτε ἡγεμονικὸν ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὲρ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, περιορισθῇ δὲ πρεσβεύων τὴν γενικὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἰσορροπίαν. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ τὸν κατακερματισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μικρὰς πολιτείας, δι' οὐδενὸς μὲν συνδεομένας ἰσχυροῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀδιαλείπτως δὲ ἀλληλομαχοῦσας περὶ εὐτελῶν καὶ ἐνίοτε ἀπαισιῶν συμφερόντων, ἀναλίσκουσας δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τὰς τελευταίας ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Τοιαύτη ἀνεξαρτησία ἠδύνατο τφόντι νὰ διατηρηθῇ, ἂν δὲν παρήγετο ἢ ἂν κατεβάλλετο ὁ Φίλιππος. Ἀλλ' ἂν ἑνὸς μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελε διαπραΐξει τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας ἐξ οὗ ἀπέρρευσε ἀπασα ἡ μετέπειτα αὐτοῦ τύχη· ἂν ἑτέρου δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ μικρὸν αὐτοχειριζόμενον ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρῶν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἤθελεν ἀποδοῖν θᾶσσον ἢ βράδιον ἔρμαιον τοῦ πρώτου ἐπελθόντος ξένου κατακτητοῦ, ἀλλὰ, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξαντλήσαν τὰς δυνάμεις, ἤθελε καὶ ἀφανισθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Ταῦτα, ὑποτιθεμένου, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἢ δὲν προέκυπτεν εἰς μέσον ἢ πρὸ ὥρας κατεστρέφετο. Ἐπειδὴ ὁμως ἅπαξ ἐπεφάνη, ἐρωτῶμεν ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ καταβληθῇ, ἐὰν ἦτο δυνατόν ἢ Ἑλλὰς καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, ὥς ἡξίου ὁ Δημοσθένης καὶ ἐπρέσβευσάν τινες τῶν ἱστορικῶν. Λέγομεν, ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, εἰ καὶ συμβουλεύων τὴν κατὰ τοῦ Μακεδόνης ἐνωσιν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ συντόνου ἀγῶνος τῆς ἰδίας πατρίδος ἠλπίζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Καὶ τφόντι ἢ μὲν Σπάρτη περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Μεγαλοπο-

λίτας, ἡ δὲ μέση Ἑλλὰς διετέλει ἱεροσυλοῦσα καὶ ἀλληλομαχοῦσα, ὥστε δὲν ὑπελείποντο εἰμὴ αἱ Ἀθῆναι. Παρεκτός ὅμως ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι μετεῖχον τοῦ ἀνιέρου ἐκείνου ἀγῶνος, ἵ μήπως ὁ Δημοσθένης πρῶτος δὲν ὠμολόγει, ὅτι αἱ Ἀθῆναι αὐταὶ δὲν ἦσαν πλέον αἱ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους Ἀθῆναι; Μήπως διὰ λόγων φλογερῶν καὶ διὰ χρωμάτων ζοφερωτάτων δὲν ἐστιγματίσας τὴν νοθρότητα, τὴν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίαν, τὴν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας παντελεῖ παραμέλῃσιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον τῶν μισθοφόρων χρῆσιν εἰς ἣν κατήντησαν οἱ συμπολίται αὐτοῦ; Μήπως ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἀθηναίων ὁ ῥήτωρ, δὲν προσεπικυροῦσιν ὅ,τι εἶπε ποτε περὶ αὐτῶν ὁ Δημάδης, ὅστις, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν αὐτοῦ διαγωγὴν «ἐλέγε συγγνώμης ἄξιος εἶναι, πολιτευόμενος τὰ ναυάγια τῆς πόλεως;» Μήπως ἡ φωνὴ ἀνθρώπου ἐνὸς ἡδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παρακμήν; Μήπως ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ πλημμελεῖ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὅστις ἐπεκράτει εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἀρχαιότητος πολιτείας (σελ. 705—707); Μήπως αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ τοσοῦτον διάφορος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ τοσοῦτον ἐν λόγοις λαμπρὸς, πρὸς δὲ τὰ ἔργα ἀπρόσφορος, δὲν ἦτο ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς φροβεῖας ἀλλοιώσεως, ἣν ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου ἡ πόλις, ἥς οἱ πρωταγωνισταὶ ἄλλοτε δὲν ἀπέβαινον πρωταγωνισταὶ εἰμὴ διότι ἤξευρον νὰ ἐπιτελῶσι δι' ἔργων ὅσα διὰ λόγων συνεβούλευον;

Ἀλλὰ, λέγουσί τινες, διότι ἡ Ἑλλὰς, διότι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀσθενεῖς, ἐπρεπε διὰ τοῦτο νὰ κύψωσιν ἀμαχητὶ τὸν αὐχένα εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν; Καὶ ἀληθῶς ὁ Δημοσθένης ἔφερεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς μέσον τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ Ἑλλήν, ἵνα παραστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, οὐχὶ ὡς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβῶν, ἀλλὰ ὡς ξενικὴν κατὰκτησιν. Τὴν ἑλληνικὴν ὅμως τοῦ Φιλίππου καταγωγὴν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, προσεπικυροῦσι δὲ τὰ πράγματα, διότι ἀνέκαθεν οἱ πρόγονοι τοῦ Φιλίππου ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὧν δὲν μετεῖχον εἰμὴ Ἕλληνες. Ὁ Ἡρόδοτος ἐβέβαιον ὅτι οἱ Δωριεῖς, ἦτοι τὸ ἥμισυ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἦσαν ἔθνος μακεδονικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐν ἀμφισβήτησιν, καὶ ἂν ἐξετάσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς

χώρας ἐκείνης ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου, οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἥθη πρὸς τινὰς ὑποδεστέρας ἑλληνικὰς φυλάς, καὶ ἰδίως τὰς Θεσσαλικὰς, διὰ δὲ τῆς ἐνεργείας τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς προσπαθείας τινῶν βασιλείων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ, τοσοῦτον βαθμυθὸν ἐξελληνίσθησαν, ὥστε, τῇ ἀληθείᾳ, ἔν θεωρήσωμεν τὴν Μακεδονίαν ὡς βάρβαρον, διότι δὲν εἶχε τὴν λεπτότητα τοῦ Ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, τότε δὲν ἤξεύρομεν διὰ τί νὰ μὴ ὀνομάσωμεν βαρβάρους καὶ πλείστας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τινὰς δὲ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἄλλας. Καὶ ἔπειτα ἡ ταυτότης τοῦ μακεδονισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνεφάνη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διὰδοχοὶ αὐτοῦ τὴν ἑλληνικὴν διέδωκαν γλῶσσαν, τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὸν ἑλληνικὸν ἐν ἐνὶ λόγῳ πολιτισμόν.

Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο Ἕλλην, ἐπιχειρήσας νὰ συνάψῃ εἰς ἓν τὸ Ἑλληνικόν, ἵνα στρατεύσῃ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν· ὅτι ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ αὕτη εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηναίων, τῶν Θηβῶν, καὶ ὅτι ὁ Δημοσθένης, καταπολεμῶν αὐτήν, κατεπολέμει τὸν μόνον τρόπον, δι' οὗ τὸ ἔθνος ἠδύνατο εἰσεῖν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ πρὸς τοῦτοις ἀνέλαθεν ἀγῶνα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Δὲν θέλομεν νὰ δικαιολογήσωμεν ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθη ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἂν καὶ οἱ τρόποι οὗτοι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως ἐπιτηδεϊότεροι, ἢ ἂν θέλετε πονηρότεροι, ὅχι ὁμῶς καὶ κακουργότεροι πολλῶν πράξεων τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας. Μήτε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα ὁ Δημοσθένης εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δωροδοκίας ἀπείρων κατ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολιτῶν. Ὁ μέγας ἐκεῖνος ρήτωρ περιέπεσε κατὰ τοῦτο εἰς ὑπερβολὰς, εἰς τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξοκεῖλῃ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους ἄνθρωπος ἀγωνιζόμενος τοσοῦτον πεισματῶδη ἀγῶνα, τὰς ὁποίας ὁμῶς δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον σήμερον νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα. Ὁ Πολύβιος, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀμεροληψία εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι, ἰδοὺ τίνα κρίσιν ἐπιφέρει περὶ τούτου τοῦ μέρους τῆς τοῦ Δημοσθένους διαγωγῆς. « Ἡ καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλὰ τις ἂν ἐπαινέσας, ἐν τούτῳ μέμφαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν Ἑλλήνων εἰκὴ καὶ ἀκρίτως προσέριψε· φήσας ἐν μὲν Ἀρχαδίᾳ τοὺς περὶ Κερκιδῆν καὶ Ἱερώνυμον καὶ

Εὐκαμπίδαν προδότας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, ὅτι Φιλίππῳ συνεμάχουν· ἐν δὲ Μεσσήνῃ τοὺς Φιλιάδου παῖδας Νέωνα καὶ Θρασύλοχον· ἐν Ἀργεὶ δὲ τοὺς περὶ Μύρτιν καὶ Τελέδαμον καὶ Μνασίαν· παραπλησίως ἐν Θετταλίᾳ μὲν τοὺς περὶ Δάροχον καὶ Κινέαν· παρὰ δὲ Βοιωτοῖς τοὺς περὶ Θεογεΐτονα καὶ Τιμόλαν. Σὺν δὲ τούτοις καὶ πλείους ἑτέρους ἐξηριθμῆται, κατὰ πόλιν ὀνομάζων· καίτοι γε πάντων μὲν τῶν προειρημένων ἀνδρῶν πολὺν ἔχοντων λόγον καὶ φαινόμενον ὑπὲρ τῶν καθ' αὐτοὺς δικαίων, πλείστον δὲ τῶν ἐξ Ἀρκαδίας καὶ Μεσσήνης. Οὗτοι γάρ, ἐπισπασάμενοι Φίλιππον εἰς Πελοπόννησον καὶ ταπεινώσαντες Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν ἐποίησαν ἀναπνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἐλευθερίας ἔννοιαν πάντας τοὺς τὴν Πελοπόννησον κατοικοῦντας· ἔπειτα δὲ, τὴν χώραν ἀναχομισάμενοι καὶ τὰς πόλεις, ἃς παρήρηντο Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν, Τεγεατῶν, Ἀργείων, ἠύξησαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ὁμολογουμένως· ἀνθ' ὧν οὐ πολεμεῖν ὀφειλὸν Φιλίππῳ καὶ Μακεδόσιν, ἀλλὰ πάντα κατὰ δύναμιν ἐνεργεῖν, ὅσα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν ἀνήκεν. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' ἐπραττον, ἢ φρουρὰν παρὰ Φιλίππου δεχόμενοι ταῖς πατρίσιν, ἢ καταλύοντες τοὺς νόμους ἀφηρεοῦντο τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρρησίαν τῶν πολιτῶν χάριν τῆς ἰδίας πλεονεξίας ἢ δυναστείας, ἅξιοι τῆς προσηγορίας ἦσαν ταύτης. Εἰ δὲ, τηροῦντες τὰ πρὸς τὰς πατρίδας δίκαια, κρίσει πραγμάτων διεφέροντο, νομίζοντες οὐ ταῦτ' συμφέρον Ἀθηναίοις εἶναι καὶ ταῖς ἑαυτῶν πόλεσιν, οὐ δὴπου διὰ τοῦτο καλεῖσθαι προδότας ἐχρῆν αὐτοὺς ὑπὸ Δημοσθένους. Ὁ δὲ πάντα μετρῶν πρὸς τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέρον, καὶ πάντας ἡγούμενος δεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀποβλέπειν πρὸς Ἀθηναίους, εἰ δὲ μὴ, προδότας ἀποκαλεῖν, ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ πολὺ παραπαλεῖν τῆς ἀληθείας. Ὁ πεποίηκε Δημοσθένης, ἄλλως τε δὴ, καὶ τῶν συμβάντων τότε τοῖς Ἕλλησιν οὐ Δημοσθένει μεμαρτυρηκότων, ὅτι καλῶς προϋνοήθη τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' Εὐκαμπίδᾳ, καὶ Ἰερωνύμῳ, καὶ Κερκιδᾷ, καὶ τοῖς Φιλιάδου παισίν. Ἀθηναίοις μὲν γὰρ τῆς πρὸς Φίλιππον ἀντιπαραγωγῆς τὸ τέλος ἀπέβη, τὸ πεῖραν λαβεῖν τῶν μεγίστων συμπτωμάτων, παῖσαι τῇ μάχῃ περὶ Χαιρώνειαν· εἰ δὲ μὴ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πορρωτέρω τὰ τῆς ἀτυχίας ἂν αὐτῆς προὔβη διὰ τὴν Δημοσθένους πολιτείαν. Διὰ δὲ τοὺς προειρημένους ἀνδρας, κοινῇ μὲν Ἀρχαῖς καὶ Μεσσηνίοις ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀσφάλεια καὶ ῥχστώνη παρεσκευάσθη· κατ' ἰδίαν δὲ ταῖς αὐτῶν πατρίσι πολλὰ καὶ λυσιστελῇ συνεζηκούθησεν. »

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολυβίου δὲν θέλομεν βεβαίως ἐξαργάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντες οἱ τότε μετὰ τοῦ Φιλίππου συμπράξαντες Ἕλληνες ἐπολιτεύθησαν οὕτω ἐξ ἀφίλεκερδοῦς ἐπιγνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐδωροδοκῆθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἄλλ' ἂφ' ἑτέρου ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες εἰλικρινῶς θεωροῦντες ὀλέθριον τὸν πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμον καὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει καὶ ἔνεκα ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀληθῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, συνιστῶντες τὴν τήρησιν τῆς εἰρήνης. Τοιοῦτος ἦτο πρὸ πάντων ὁ Φωκίων. Ὁ Φωκίων ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν μετρίων πολιτῶν, υἱὸς ὧν δοιδυκοποιοῦ ἦτοι κατασκευαστοῦ ἰγδοκοπάνων καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη περὶ τὸ 402 π. Χ. ἔτος, ἦτο 20 περίπου ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Δημοσθένους. Πότε ἀκριβῶς ἀνεδείχθη κατὰ πρῶτον ἐπίσημος πολιτικὸς ἀνὴρ, εἶναι ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι διέπρεψεν ἤδη ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Χαβρίου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 376 συγκροτηθεῖσαν περὶ Νάξου ναυμαχίαν, καὶ ὅτι, ζήσας 84 ἔτη, ἐξελέχθη πέντε καὶ τεσσαρακοντάκις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ στρατηγοῦ ἄξιωμα. Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθεὶς ἄξιότητι ἐπανειλημμένης ταύτης τιμῆς, διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ καὶ τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἀκεραιότητα καὶ σωφροσύνην, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβη πολυθρύλητος, ὥστε ἐπεκλήθη ὁ ἀνὴρ « Φωκίων ὁ χρηστός. » Ἐνῶ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα τὰ πρακτικὰ προτερήματα καθυπερτέρει λαμπρῶς τοῦ Δημοσθένους, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἄμοιρος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον τέχνης, ἐπιμεληθεὶς τὰ περὶ αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοκράτην συνδιαλέξεων. Ἀλλὰ περιφρονῶν τὴν τοῦ δήμου κολακείαν καὶ θεωρῶν ματαίως τὰς πρὸς αὐτὸν πολυλογίας, ἡγωνίζετο πάντοτε νὰ συντέμνῃ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δημηγορίαν, τοσοῦτον οὐδὲν ἥττον περὶ ταύτην εὐδοκιμῶν ὥστε ἀπέβαινε φοβερὸς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δημοσθένην, ὅστις βλέπων αὐτὸν ἀνιστάμενον ἵνα ὁμιλήσῃ, συνήθιζε νὰ λέγῃ « ἡ τῶν ἐμῶν λόγων κοπίς πάρεστι. » Καὶ ἕτερος δὲ ῥήτωρ, φίλος μάχιστα τοῦ Δημοσθένους, ὁ Πολύευκτος, ἐντιμότατα διέκρινε τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν περὶ τοὺς λόγους ἀξίαν, εἰπὼν « ὅτι ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἶη Δημοσθένης, εἰπεῖν δὲ δεινότατος ὁ Φωκίων. » Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνὴρ, στρατηγὸς ἑξοχος καὶ ῥήτωρ ἀξιόλογος καὶ ὁμολογουμένως ἀμέτοχος πάσης πονηρᾶς πρὸς τὸν Φίλιππον σχέσεως, προίστατο ἐν-

Ὁ πρῶτος τοῦ Δημοσθένους Φιλιππικός, ὅσον λαμπρὰ καὶ ἂν ᾗτο ἡ τέχνη αὐτοῦ, ὅσον δυσκαταγώνιστα τὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἔσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀναλάβωσι τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς περιστολὴν τοῦ Φιλίππου ἀγῶνας. Μόλις μετὰ παρέλευσιν ἱκανῶν μηνῶν ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Χερσόνησον τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρίδημον μετὰ δέκα κακῶς ὠπλισμένων τριήρων καὶ πέντε μόνον ταλάντων εἰς χρήματα· ὅποια διαφορὰ πρὸς τοὺς μεγάλους στόλους οὓς πρὸ ἐπτὰ μόλις δεκαετηρίδων ἐξέπεμπεν ἡ πόλις ἀφ' ἐνὸς εἰς Σικελίαν καὶ ἀφ' ἐτέρου εἰς τὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας παράλια! Τῆς δὲ παρούσης αὐτῆς ἀδρανείας καὶ ἀσθεनेίας ἐμελλε καθ' ἐκάστην ἡδὴ νὰ παρέχῃ νέα δειγμάτων. Οἱ Ὀλύνθιοι, λαβόντες ἄλλοτε πρὸ Φιλίππου τὴν Ποτιδαίαν καὶ ἄλλας τινὰς κτήσεις, διετέλεσαν ἐφ' ἱκανὸν φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι· ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, θεωροῦντες ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν τύχην ὧν τῶν πέριξ χωρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον καὶ περιῆλθον εἰς ἐχθροπραξίαν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἐγκαίρως καὶ δεόντως ἤρχοντο εἰς ἐπικουρίαν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἴσως διέσωζε τὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐλάλησεν αὐθις ὁ Δημοσθένης· εἰς μάτην ἐξεφώνησε τοὺς τρεῖς λαμπροὺς ἐκείνους λόγους, τοὺς ἰδίως « Ὀλυνθιακοὺς » ὀνομαζομένους. Ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησε τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων ἐν ἔτει 350· μόλις δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος καὶ τὸ 348 ἐξεπέμφθησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ναυτικάί τινες καὶ πεζικαὶ δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριήρων καὶ τῶν στρατιωτῶν παντελῶς λόγου ἀνάξια, ἀλλ' εἴτε διότι βραδύως ἐπῆλθον, εἴτε διότι ἦσαν κακῶς συγκεκροτημέναι, οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἥτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 347 ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου, τοῦ κυριεύσαντος τότε καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, 32 τὸν ἀριθμὸν.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐἶδομεν ὅτι τέταρτος τῶν Φωκίων στρατηγὸς ἀνηγορεύθη ὁ Φάλαικος· κατηγορηθεὶς ὅτι ἔκλεψε πολλὰ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἐγένεν οὗτος ἐκπτωτος τῆς ἀρχῆς καὶ προεχειρίσθησαν αὐτοῦ τρεῖς στρατηγοί, ὁ Δεινοκράτης, ὁ Καλλίας καὶ ὁ Σωφάνης, οἵτινες, εἰσβαλόντες ἐκ νέου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Κορώνειαν, ἐβίασαν τοὺς ἀμνηχανήσαντας Θηβαίους νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἐπέε-

τούτοις τῆς ἀντιπάλου τοῦ Δημοσθένους μερίδος, πρεσβεύων ὅτι δὲν συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι ἀργυρώνητοι ὅσοι κατενόουν τὴν ματαιότητα τῶν ὀνείρων τοῦ μεγάλου ῥήτορος καὶ τὸν ὀλεθρον ὃν ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἡ πόλις ἀναλαμβάνουσα τὸν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα. Ὑπῆρχον δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνθρωποι ὑψηλότερον μετεωριζόμενοι καὶ ἀναφανδὸν πρεσβεύοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τοῦ μεγάλου βασιλείως καὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαχύσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸ παν-ελλήνιον τοῦτο δόγμα, καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον αὐτοῦ.

Τὸ πολιτικὸν ἄρα σύστημα τοῦ Δημοσθένους οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη πλημμελές, ἀλλὰ κατεδικάζετο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀνδρῶν χρηστοτάτων καὶ πρακτικωτάτων. Καὶ ὁμως τοσαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀμιμήτου ἐκείνου λόγου ἀρετὴ, ὥστε ὁ κόσμος δὲν ἔπαυσεν ἕκτοτε θαυμάζων τὴν πάλην, ἣν ἄνθρωπος εἰς ἀνέλαβῃ κατὰ τῆς εἰμαρμένης καὶ τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεστέρων αὐτῆς δογμάτων· τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μαγεία, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὰ πνεύματα ὁ πρῶτος ἑλληνισμὸς, ὥστε, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπέβῃ τὸ νέον στάδιον ὅπερ ἤναιξεν εἰς τὸ ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, πολλοί, πολλοί μέχρι τῆς σήμερον δὲν πείθονται ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε τροπολογία τις τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ βίου, καὶ ἐπιμένουσι θεωροῦντες τὸν ἑλληνισμόν, τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν ἐκπνεύσαντα εἰς τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ἐπιμένουσιν ἀνακηρύττοντες τὸν Δημοσθένην οὐ μόνον ὡς τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν τελευταῖον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τὰ ἐννοοῦσι βεβαίως καὶ αἱ παροῦσαι ἑλληνικαὶ γενεαί· ἀλλὰ ὡς γενεαὶ ἑλληνικαί, ὡς ἔχουσαι βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας παρεσκευάσθη ὁ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξελληνισμὸς, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδίως ἑλληνισμοῦ διεσώθη πρὸ πάντων τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο ἔθνος, τοῦ ὁποίου αἱ γενεαὶ αὗται φέρουσι τὸ χίμα εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ τὰς τύχας εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, ὅσον εὐγενῆ καὶ ἂν ἦναι, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπὶ διςχίλια ἔτη ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἐθανάτωσε τὸν ἑλληνισμόν, ἀπλῶς δὲ μεταπλάσασα αὐτὸν, εἰς νέον ἐκχέσε βίον. Ἄλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ πράγματα.

τῶν πόλεων καὶ ἐπλανᾶτο τῇδε κἀκεῖσε καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ δὲ δῆμος μετενόει ἤδη διότι ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν Ἑλληνέσποντον, καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πέρινθον καὶ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ Φωκίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας ταύτης. Ὁ Φωκίων ἀπέτρεπε μὲν, ὡς προείπομεν, συνήθως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδέποτε ὁμως ἠρνήθη νὰ προκινδυνεύσῃ τῆς πόλεως ἅπαξ τοῦ πολέμου ψηφισθέντος, ὁμοιᾶν κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸν καλὸν κἀγαθὸν Νικίαν· ὅθεν ἀναστὰς ἤδη εἶπεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀπιστούντων συμμάχων, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἀπιστουμένων στρατηγῶν· «διότι οὗτοι κατήντησαν ὑμᾶς μισητοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους οὔτινες δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν ἄνευ ὑμῶν.» Καὶ ὁ δῆμος μεταπεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τούτων, ἐξαπέστειλεν αὐτὸν τὸν Φωκίωνα εἰς βοήθειαν τῶν Βυζαντιῶν, ὅστις γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τούτων, ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς Περίνθου. Ἐπειδὴ δὲ παρεκτὸς τῶν Ῥοδίων, τῶν Κώων καὶ τῶν Χίων, συνέδραμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὁ τῆς Περσίας βασιλεὺς, ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, καὶ συνωμολόγησῃ τῷ 339 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας εἰρήνην, εἰδὼς κάλλιστα ὅτι ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, μετ' οὐ πολὺ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἐπιτηδαιοτέραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε τῷ ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης, ὅστις ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱερὰν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν ἑνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτὴν, κατ' ἐντολὴν τῶν Ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30,000 πεζῶν καὶ 2,000 ἵππῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις ταχύτης τοῦ ἀνδρὸς ὥστε εἶχεν ἤδη κυριεύσει τὴν Ἀμφίσσιν καὶ καταλάβῃ τὴν ἐν Φωκίᾳ Ἑλλάειαν, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Δημοσθένους, ἐπέχειρσαν νὰ συγκροτήσωσι κοινὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου· οἱ Ἀθηναῖοι ἠτοιμάσθησαν τάχιστα πρὸς πόλεμον, ὁ δὲ

χεῖται ἤδη ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὴν Φωκίδα, διότι, κατὰ τὴν συνθήειαν, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ δράμωσιν ἐγκαίρως εἰς ἐπικουρίαν τῶν Φωκέων. Τοῦτων ἐστρατήγει πάλιν ὁ Φάλαικος, ἀνακληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἀρχήν· ἀλλ' οὗτος, θεωρῶν ἑαυτὸν μὴ ἀξιόμαχον, ἀνεχώρησεν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐγκαταλιπὼν τὴν πατρίδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις. Πρῶτον, ὅτι ὅλαι αἱ φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Ἀβῶν αἰτίνες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῇ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῇ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἐχούσας πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκίων, καὶ, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ φόρον τάλαντα ἐξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ πρὸς τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῇ ἅπαντα χρῶς ἑναγεῖς. Δεύτερον, ὅτι αἱ δύο ψῆφοι τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, οἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν.

Τοιουτοτρόπως ἐν ἔτει 346 ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐτιμώρησε μὲν τὴν ἱεροσυλίαν τῶν Φωκέων, ἐγένετο δὲ κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῶσι τὰ γινόμενα· ὁ δὲ Φίλιππος, μὴδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκων τὴν ὁλοσχερῇ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευματος ἐκτέλεσιν. Καὶ ἐξαπλῶν τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας πρὸς μεσημβρίαν ἅμα καὶ πρὸς βορρᾶν, ἅφ' ἑνὸς μὲν ἐνισχύετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι, προστατεύσας ἐν ἔτει 344 τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Ἀρκάδας καὶ τοὺς Ἀργεῖους κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Σπαρτιατῶν, ἅφ' ἑτέρου δὲ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 341 τὴν πολιορκίαν τῆς Περὶνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δύο τούτων πιεζομένων πόλεων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσω συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ Χῖοι, καὶ οἱ Κῶοι, καὶ οἱ Ρόδιοι. Ἀλλ' ἤτο πεπρωμένον νὰ μὴ πράττωσιν οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ προσηκόντως· διότι ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συμμάχους τὸν Χάρητα στρατηγόν, ὅστις ἦτο ἀπὸ τῶν προτέρων ἐκστρατειῶν τοσοῦτον ἐπὶ κακοηθείᾳ διαβεβημένος, ὥστε δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ

ξας, ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐλευθερώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφοὺς, ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθῃ ἐπὶ τούτῳ παμπήφει στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Μία μόνη ψῆφος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς πράξεως ταύτης, ἡ ψῆφος τῆς πεισματώδους Σπάρτης· ἀλλὰ ἡ πόλις αὕτη εἶχε καταντήσει τοσοῦτον σμικρὰ καὶ ἀσθενὴς, ὥστε ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη ἀκινδύνως νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἐκυρώθη ἡ ἑνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, δι' ἧς ἔμελλε νὰ πράξῃ τὰ θαυμαστόπατα τῶν μεγαλουργημάτων.

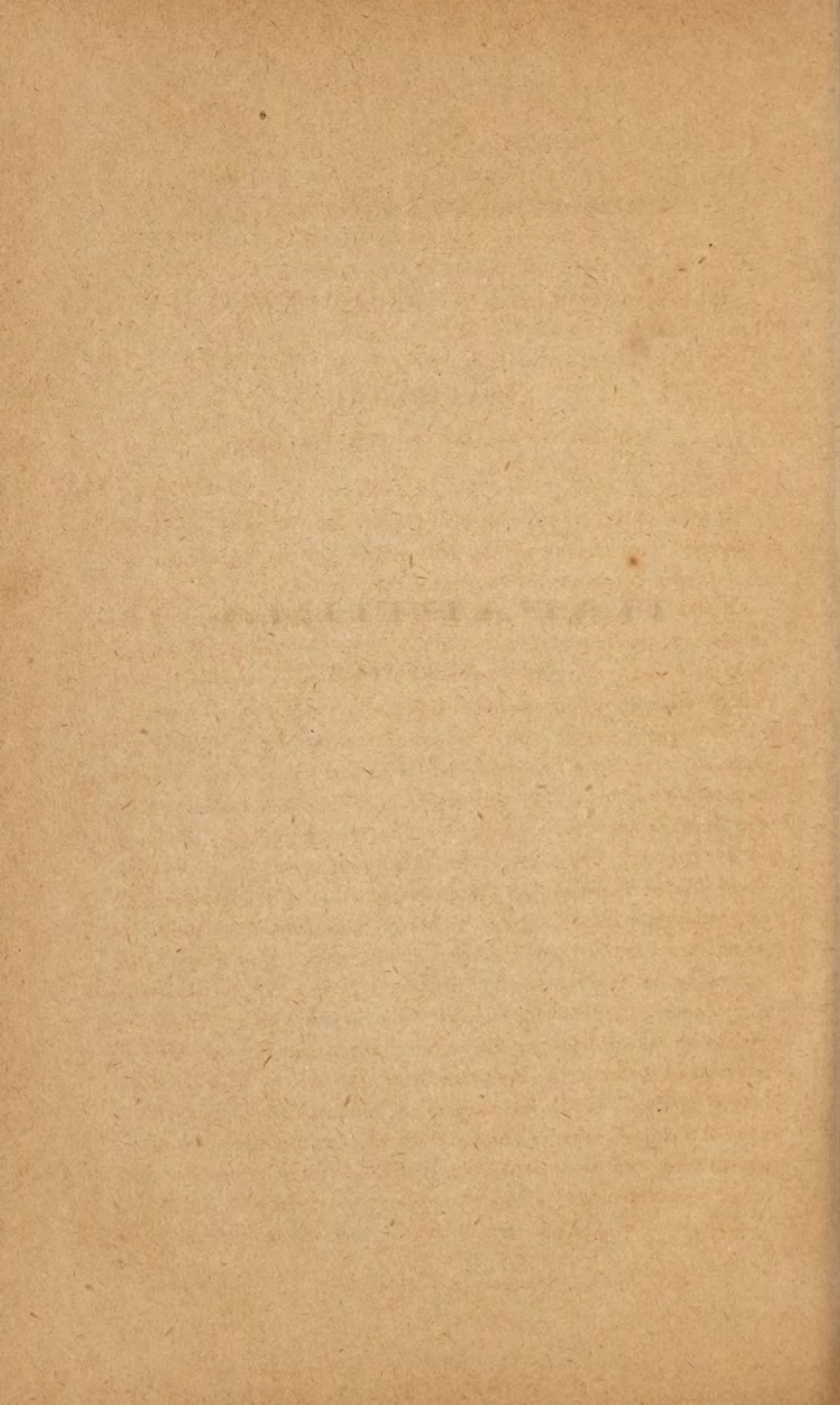
ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ.

Δημοσθένης, δραμὼν αὐτὸς εἰς Θήβας, ἔπεισε καὶ ταύτην τὴν πόλιν νὰ συμπράξῃ. Εἰς τὰς δύο ταύτας πολιτείας προσετέθησαν ἄλλαι τινὲς μικρότεραι, ἀθροισθείσης δὲ τῆς ὅλης δυνάμεως, ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοὶ εἰς Χαιρωνεῖαν τῆς Βοιωτίας, τῇ 3 αὐγούστου 338. Οἱ περὶ τοὺς Ἀθηναίους ἦσαν πλείότεροι τῶν περὶ τὸν Φίλιππον· ἀλλ' ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἶχε λάβει τσαύτην ὑπεροχὴν διὰ τὴν ἐξαιρετον τακτικὴν τοῦ Φιλίππου τέχνην καὶ τὰς ἀδιαλείπτους αὐτοῦ στρατείας, ὥστε οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καὶ περ γενναίως ἀγωνισθέντες, ἡττήθησαν ὑπ' ἐλαττόνων. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ ἱερὸς τῶν Θηβαίων λόχος στοιχηδόν, ὅπως ὄρθιος ὢν ἠγωνίσθη, μηδενὸς τῶν τριακοσίων ἐκείνων μηδ' ὁπωσοῦν ὑποχωρήσαντος. Κύριος τῆς νίκης αἴτιος ἐγένετο ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς Ἀλέξανδρος, ὅστις, κατατροπῶσας τοὺς Θηβαίους κατὰ τῶν ὁποίων παρετάχθη, ἐβίασεν οὕτω καὶ τοὺς κατ' ἀρχὰς πλεονεκτήσαντας στρατηγούς τῶν Ἀθηναίων Χάρητα καὶ Λυσικλέα, νὰ τραπῶσι μετὰ τῶν ἄλλων εἰς φυγὴν· εἰς δὲ τῶν οὕτω ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διασωθέντων ἦτο καὶ ὁ Δημοσθένης.

Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης ὁ Φίλιππος κατέστη κύριος ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὰς μὲν Θήβας, αἵτινες, πρότερον σύμμαχοι αὐτοῦ διατελέσασαι, ἔστρεψαν αἴφνης τὰ ὄπλα κατ' αὐτοῦ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς, θανατώσας μὲν ἢ ἐξορίσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ τοιοῦτου πολιτεύματος, διοργανώσας δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἐμβολῶν ἰδίαν φρουρὰν εἰς τὴν Καδμείαν. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁμως συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπιεικῇ, τόσῳ μᾶλλον ὅσω οὗτοι δὲν ἐδίστασαν ἤδη πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν γένει δὲ ὁ Φίλιππος προσηνέχθη πρῶτος πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπολύσας ἄνευ λύτρων τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ αἰχμαλώτους καὶ ἐπιτρέψας τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων αἵτινες ἅπασαι ἐφάνησαν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἐν Πελοποννήσῳ μόνῃ ἢ Σπάρτῃ δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῇ· καὶ ἐνέβαλε μὲν ὁ Φίλιππος μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐταπείνωσεν αὐτῆς πολυειδῶς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐντελῇ αὐτῶν χεῖρωσιν, σπεύδων πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλευματος. Τῷόντι ὁ Φίλιππος δὲν ἤρκεϊτο εἰς τὴν κατὰ πόλεις γενομένην ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ· ἤθελε νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ πανηγυρικῆς ὁλῶν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πράξεως. Ὅθεν συνεχάλεσε κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον εἰς Κόρινθον· καὶ παραστὰς ἐνταῦθα καὶ κηρύ-

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐποικοὶ ἐξ Ἀνατολῆς.

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ὥκουν ποτὲ αἱ ἄρισται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαὶ, αἵτινες, ἐξορμήσασαι ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων, ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, ἀλλὰ ὠμίλουν δύο γλώσσας διαφόρους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μετὰ τὴν μετοικεσίαν παραχθέντα πολυάριθμα ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο πρωτοπλάστων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα τὰ διάφορα ταῦτα ἰδιώματα, διεκρίθησαν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς δύο κεφαλαιώδεις φυλάς· τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. Οἱ Σημίται ὠνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σῆμ, λογισθέντος κατὰ συνθήκην ἀρχηγέτου αὐτῶν. Τῶν δὲ Ἀρίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ρίζας. Καθ' Ἡρόδοτον εἰς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλοῦντο ὑπὸ πάντων ἑκπαλχι Ἀριοί, καὶ ἐν τῶν Βακτρίων ἐθνῶν, αὐτὸ τοῦτο τῶν Ἀρίων ἔφερε τὸ ὄνομα. Αὕτη δὲ ἡ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας μαρτυρία συνάδει τῇ προσηγορίᾳ Airyanem-Vâedjô, ἥτοι κατοικία τῶν Ἀρίων, ἣν αὐτοὶ οἱ Μῆδοι ἀπέδιδον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον ὄνομα Aryâvarta, συνεντευκτῆριον τῶν Ἀρίων, δι' οὗ οἱ Ἰνδοὶ ἐδήλουν τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδικήν. Τὰ σημιτικὰ ἰδιώματα, πρὸ καιροῦ ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ιερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰγυ-

πτίων καὶ τῶν Αἰθιοπῶν, ὧν αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὅτε ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἐκτοτε, διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ γλῶσσαι τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαύων, εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες καὶ τοὶ ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς. σώζουσι τὰ αὐτὰ ῥιζικὰ γράμματα καὶ, εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, τὴν αὐτὴν γραμματικὴν.

Αἱ φυλαὶ λοιπὸν αὗται, Σημιῖται καὶ Ἄριοι, ἀπὸ ἐνὸς σημείου ὁρμώμεναι, ἐτράπησαν πρὸς δυσμᾶς· πρῶτοι οἱ Σημιῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἀρίων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους οἱ πρὸς δυσμᾶς χωρήσαντες Ἄριοι, διότι τελευταῖοι Ἀρίων ἀποδημήσαντες λογιζόμενοι οἱ πρὸς μεσημβρίαν τραπέντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῶ εἶχον τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, παραδόσεις καὶ οἰκήσεις, δύο ἑτερονόμους ἐλάλησαν γλῶσσας, πότε ἤρξατο ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διῆλθε περιπετειῶν, διατὶ οἱ Σημιῖται οὐδόλως πανδημεῖ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδ' οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰώνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν, αἱ δύο φυλαὶ ἀναφαίνονται κατέχουσαι νέας χώρας, διηρημέναι εἰς πολλὰ καὶ πολυώνυμα ἔθνη, λαλοῦσαι ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμεναι ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τρόπους, τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὐρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένους εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον καὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμᾶς αὐτῆς κειμένην Ἰταλικήν, τὰς φυλὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν Ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῶν Ἀρίων.

Οἱ Κελτοί, οἱ Τεύτονες καὶ οἱ Σλαῦοι ἐπελθόντες εἰς τὰς ἀρκτικές, μέσας καὶ δυτικωτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, εὐρον αὐτὰς προκατεχομένας ὑπὸ Τουρανίων ὧν ἀρχικὴ κοιτίς ὑπῆρξε, κατὰ τινα παράδοσιν, μία τῶν κοιλάδων τοῦ ὄρους Ἀλτάϊ. Ἡ τουρανικὴ φυλὴ εἶναι κράμα τῆς λευκῆς καὶ τῆς κιτρίνης φυλῆς, ἐπ' ἄπειρον τροπολογούμενον μέχρι τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαϊοῦ καὶ τοῦ τελειοτάτου τύπου τῶν Σινῶν. Τὰ δὲ ἰδιώματα ὅσα λαλοῦσι τὰ διάφορα τῆς φυλῆς ταύτης ἔθνη, ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν, ὅλως δὲ διαφέρουσι τῶν ἰδιω-

μάτων τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Τῶν παναρχαίων Τουρανίων λείψανα σώζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ, οἱ Λάπωνες, οἱ Φίννοι καὶ οἱ Βάσκοι. Ὡσαύτως οἱ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατασταθέντες Ἀριοι, εὗρον αὐτόθι οἰκοῦντα τουρανικὰ καὶ σημιτικὰ ἔθνη. Ἀλλ' ἔχνη τοιούτων ἔθνων, γλωσσικὰ ἢ ἄλλα, δὲν ἐπιστῶθησαν ἔτι ἀποχρώντως οὔτε ἐν Ἰταλίᾳ, οὔτε ἐν Ἑλλάδι· οἱ Ἀριοι λοιπὸν ἐγένοντο ἂν ὅχι οἱ πρῶτοι ἀπολύτως, τοῦλάχιστον οἱ πρῶτοι ἀμφοτέρων τῶν χερσονήσων κάτοικοι ὧν εἶναι γνωστὴ ἡ καταγωγή.

Εἵπομεν ἤδη (σελ. 73 καὶ ἐπ.) ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλώσσης ἦν ἐλάλουν, τὰ ἔθνη ὅσα κατέκουν πρὸς μεσημβρίαν τῶν Κερκυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ὀλύμπου, εἶλον ἀναμφισβητήτως τὸ γένος ἐξ Ἀρίων. Ἐὰν δὲ τῆς λαλιᾶς τῶν ἔθνων τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν ὀρέων ἐκείνων χώρας δὲν περιεσώθησαν λείψανα ἱκανὰ, ἕτερα γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς Ἀρίους. Αἱ παλαιόταται ἀφορμαὶ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς, ἀδιαλείπτως καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θρακῶν συνδέονται. Θηβαῖοι, Κορίνθιοι, Ἀργεῖοι, πολλὴν ἀναφέρονται ἔχοντες ἀνάκθην οἰκειότητα πρὸς Ἰλλυριοὺς τε καὶ Μακεδόνας. Ὁ Κάδμος, Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἑγγέλεας παρκαίνεταί· καὶ βασιλεύει Ἰλλυριῶν καὶ παῖς αὐτῷ Ἰλλύριος γίνεται. Καὶ βραδυτέρον ἐπὶ Λαοδῆμαντος τοῦ Ἑτεοκλέους, οἱ Καδμεῖαι ἐξαναστάντες ὑπ' Ἀργείων, ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἑγγέλεας. Παρομοίως οἱ τρεῖς Τημενίδαι, οἱ ἐξ Ἀργούς φυγόντες, ἀπῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰλλυριοὺς· ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ἵδρυσαν τὸν βασιλεῖον ἐκεῖνον οἶκον τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀνεκέρυττεν ἐν Ὀλυμπίᾳ γνήσιον ἑλληνικόν. Καὶ οἱ Λυκαησταὶ δὲ ὑπ' Ἀρραβαΐῳ ἐγένοντο, τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι κατὰ τὸν Στράβωνα. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον, ἡ φυλὴ ἥτις, μετὰ τὴν κήθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπετέλεσε τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ δωρικὴ φυλὴ, καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἔθνος Μακεδονικόν. Πλὴν τούτου τὰ πρὸς δυσμὰς τε καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἔθνη ἦσαν τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα, ἡ δὲ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχέγονος πρὸς τοὺς Ἀρίους συγγένεια εἶναι ἀποδεδειγμένη ἐκ τε τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων μνημείων τοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι τὴν οἰκειότητα τῶν φυλῶν, ὅσαι ὥκουν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Θεσσα-

λίας καὶ τῆς Ἡπείρου μαρτυρεῖ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς αἱ πρῶται ἐξελληνίζοντο ἅμα ἐρχόμεναι εἰς συνεχῆ τινὰ πρὸς τοὺς νοτιωτέρους συνάφειαν.

Τὰ ἔθνη ὅσα ᾤκουν εἰς τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι Ταινάρου χώρας καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν κειμένας νήσους, ἐκλήθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος Ἕλληνες. Εἰς δὲ τὰ ἀρχαιότατα περιωθέντα μνημεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἥτοι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, ὀνομάζονται, περὶ τὸ χιλιεστὸν πρὸ Χριστοῦ, Ἀργεῖοι, Δαναοί, Ἀχαιοί, καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα φέρουσιν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων, τὰ ὅποια ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιότερους. Ὑπάρχουσιν ὅμως δύο ἕτεροι προσηγορίαι, Γραικοὶ καὶ Πελασγοί, ἐξ ὧν τῆς μὲν πρώτης οὐδὲν ἔχνος ὑποφαίνεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τῆς δὲ δευτέρας ὀλίγαι τινὲς περιεσώθησαν ἐν αὐτοῖς ἀπηχήσεις. Οἱ Γραικοὶ δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἡσιόδος εἶπε τὸν Γραικὸν υἱὸν Πανδώρας τῆς Δεκαυλίωνος καὶ Διός· ὁ δὲ Ἀλκμᾶν, ὅτι αἱ τῶν Ἑλλήνων μητέρες ἐκαλοῦντο Γραικες· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὅτι περὶ Δωδώνην ᾤκουν ποτὲ οἱ βραδυτέρον ὀνομασθέντες Ἕλληνες, τότε δὲ καλούμενοι Γραικοί. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος· «Αὐτὸς μὲν οὖν ἀφ' αὐτοῦ (ὁ Ἕλλην) τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προσηγόρευσεν Ἕλληνας.» Αἱ παραδόσεις αὗται κυροῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν συνήθως τοὺς Ἕλληνας Γραικοὺς· ἐξ οὗ ἀναγκαιῶς συνάγεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν κατὰ παναρχαίους τινὰς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτει ἐπὶ τὰδε τοῦ Ἀδρίου, εἰς τινὰς τοῦλάχιστον χώρας καὶ πιθανώτερον εἰς τὰς δυτικωτέρας.

Γενικώτερον δὲ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καλοῦνται παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Πελασγοί. Ἀπὸ τῶν Πελασγῶν τούτων ἀπεσχίσθη, ὡς λέγεται, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἢ, κατ' ἄλλην ῥῆσιν, οἱ πρῶτον ὀνομαζόμενοι Πελασγοὶ ὀνομάσθησαν βραδυτέρον Δαναοί. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὸ χιλιεστὸν ἔτος, ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς ἐλέγετο ἔτι Πελασγικός, τὸ δὲ ἐν Ἑσσεαλίᾳ Ἄργος ἐπωνομάζετο ὡσαύτως Πελασγικόν. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ὑπῆρχε ποτὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπεδίδετο εἰς ἔθνος οὐχὶ ἀλλότριον τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀφοῦ συνηρμόζετο πρὸς τὸν ὕπατον τούτου θεόν, καθ' οὓς χρόνους πάντα τὰ ξενικὰ στοιχεῖα εἶχον ἤδη ἐντελῶς ἐξελληνισθῆ. Ναὶ μὲν οἱ Πελασγοὶ οὓς ἐγνώρισεν ὁ πατήρ τῆς ἱστορίας περὶ τὴν Προποντίδα καὶ περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον «ἔσαν βάρβαρον

γλῶσσαν ἰέντες. » Ἐκ τούτου ὁμῶς δὲν ἔπεται ἀπαραιτήτως ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησαν γλῶσσαν κοινὴν πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Σύμπασα ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι φύλα μὴ παρακολουθήσαντα τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῇθεν ὁμογλώσσων, ἢ καὶ ὅλως διὰ χρόνου μακροῦ ἀποξενωθέντα πρὸς τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀποβαίνουσι πρὸς τοὺς πάλαι ὁμοῦθεις καὶ ὁμογλώσσους ἀλλότρια καὶ ἀκατάληπτα. Παράδειγμα τούτου ἐμφανέστατον εἶναι οἱ Αἰτωλοί. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Αἰτωλοὶ ἀναφαίνονται Ἑλληνες, οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων ἥττονες, ἐν τῇ πέμπτῃ δ' ἑκατονταετηρίδι ὁ Θουκυδίδης ἔλεγε περὶ τοῦ μεγίστου αὐτῶν μέρους ὅτι ἦσαν « ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν. » Ἄρα τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λαλιὰ τῶν ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι σωζομένων Πελασγῶν, ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἐντύπωσιν γλώσσης ξένης, δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὁμόφωνον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πεποιθήσιν περὶ τῆς ἀρχεγόνου οἰκειότητος τῶν δύο ἔθνων, πεποιθήσιν ἣν εἶχεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπετέλει ἀνέκαθεν μοῖραν τοῦ Πελασγικοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, καθ' ὃν τὸ Πελασγικὸν ὄνομα ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὄνομα οὐχὶ ἐτέρου τινὸς ἔθνους ἀλλ' αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ.

Οἱ Ἄριοι καθ' οὓς χρόνους ἐπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετεῖχον ἤδη τῶν ἀγαθῶν στοιχειώδους τινὸς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ ἦν μεθ' αὐτῶν συνεπήγαγον ὑπῆρχον λέξεις μέχρι τῆς σήμερον ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ σανσκριτικῇ ὁπωςοῦν σῶαι κατὰ τε τὸν τύπον καὶ τὴν σημασίαν. Ἐκ δὲ τῶν λέξεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐπὶ τῆς μεταναστεύσεως οἱ Ἄριοι ἐνέμοντο ἀγέλας κατοικιδίων ζῶων καὶ ἤξευρον νὰ ζευγνύωσι βόας καὶ ἵππους εἰς ἄμαξαν, ὥκουν ἐν οἰκίαις, μετεχειρίζοντο ἄλας καὶ εἶχον πλοίαρχα κωπῆρη. Τὸ ἔτος αὐτῶν διηρεῖτο κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης καὶ ἠριθμοῦν μέχρι τινός. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον, εἶχον τὴν τε ἔννοιαν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν τοῦ ἀθροίσματος τῶν οἰκογενειῶν, τοῦ γένους.

Πλὴν τούτων οἱ Ἄριοι ἐθερίζον καὶ ἔτρωγον αὐτοφυεῖς τινὰς καρποὺς τῆς γῆς· ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μόνον ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς νέας αὐτῶν οἰκήσεις ἔμαθον, παρὰ ἔθνων Ἀσιανῶν προδιαπλασθέντων, ν' ἀροτριῶσι καὶ νὰ φυτεύωσι κλήματα καὶ νὰ πιέζωσι τὴν ἐλαίαν πρὸς

ἐξαγωγὴν ἐλαίου. Αἱ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν γεωργικὸν βίον δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ταύτῃ αὐτῶν τῇ σημασίᾳ εἰς τὴν σκανδαρικὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως ταυτόσημοι ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνολατινῇ, ἥτις ἔχουσα τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ πρωτοπλάστῳ γλώσσῃ, ἤρχισεν ἰδίᾳ ἀναπτυσσομένη καὶ διαπλαττομένη μετὰ τὴν ἐξ Ἀσίας ἀποδημίαν τῶν δύο ἐκείνων φυλῶν. Τινὲς τῶν λέξεων τοῦ γεωργικοῦ βίου εἶναι ἐν τούτοις κοιναὶ οὐ μόνον τοῖς Ἑλληνολατίνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρίοις ὅσοι ἐξ Ἀσίας ἐπώκησαν, ἐκ δὲ τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ φυλὰ ταῦτα, πρὶν διασπαρῶσιν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, συνέζησάν που, ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, καὶ ἔκτοτε, ἐν κοινῷ βιοῦντα, ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν. Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο ᾗτο ἀληθές, διατὶ ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφετηρία καὶ βάσις πάσης κυριότητος ὑπῆρξεν ἡ κτήσις τῶν ποιμνίων, οὐχὶ τῆς γῆς; διατὶ ὅλαι αἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις παριστῶσι τοὺς πρώτους αὐτῆς κατοίκους διάγοντας βίον καθεστηκότα μὲν, δηλαδὴ οὐχὶ νομαδικόν, οὐχὶ ὅμως καὶ γεωργικόν ἀλλὰ ποιμενικόν καὶ κυνηγετικόν· κρεοφαγοῦντας δὲ καὶ βαλανηφαγοῦντας, καὶ ἐν γένει τρεφομένους ὑπὸ καρπῶν οὓς ἀφθόνους καὶ πολλοὺς ἔφερεν αὐτόματος ἡ ζείδωρος ἄρουρα; Αἱ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν ἀρκτικῶν Ἀρίων τῆς Εὐρώπης σχέσεις ὑπῆρξαν τοσοῦτον πρῶτοι ὥστε εὐλογώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτοῖς λέξεις, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωστὰ εἰς τοὺς βορείους.

Οἱ Ἀριοι λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦσαν μὲν λαὸς πεπολιτισμένος, ὡς λέγομεν τὴν σήμερον, πολὺ ὅμως ἐνταύτῳ ἀπεῖχον τῆς κτηνώδους βαρβαρότητος ἐν ἣ κυλίσονται ἄχρι τοῦδε οἱ ἄγριοι οἱ οἰκοῦντες εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη. Τὸν δὲ τοιοῦτον τοῦ λαοῦ τούτου βίον, ἀφελῇ μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ὅλως ἄπλαστον, ἐπιμαρτυροῦσι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων ὅπως τὰ πρῶτα τῆς γλώσσης συστατικά, ὅπως τὰ πρῶτα τοῦ κοινωνικοῦ βίου στοιχεῖα. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία ἀπέδειξεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασταὶ τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς θεὸν ἓνα. Ὁ θεὸς οὗτος ᾗτο εἰς κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνται ἀείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανίζο-

ἔτι μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι « γῆς χῶμα, Διὸς βωμός, » τοῦ Διὸς ὅστις μέχρι τέλους ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς Ὑψίστος, ὡς θεὸς Ὑπατος καὶ ἐν Λακωνικῇ, καὶ ἐν Κορινθίᾳ, καὶ ἐν Ἡλίδι, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἐνῶ βραδύτερον ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Κρόνου, καθ' Ὅμηρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον ἔγγονος τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς διεγγόνος τοῦ Φάνητος, τὸ πάλαι ὁ θεὸς οὗτος ὑμνολογεῖτο ὡς ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, αἱ δὲ ἀπηχήσεις τοῦ δόγματος τούτου ἀναφρίνονται εἰς τὰ ἔπη τὰ ὅποια ἐψάλλον αἱ Πελειάδες ἐν Δωδώνῃ· « Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστὶ, Ζεὺς ἔσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ. » Μετὰ χιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν παρέλυσιν ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ τούτου ὑποφώσκει ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κύρωσης τῶν ἀναριθμῶν θεῶν οὗς εἰκονίζει ὁ ποιητής, οὐ μόνον πάντοτε παρίστησι τὸν Δία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεόν, ἀλλὰ πολλάκις διακρίνει αὐτὸν δι' ἀπλῆς τῆς λέξεως θεός. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογούμενος διὰ τὴν προᾶξιν ἐκείνην ἣτις ἐπήγαγε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως, λέγει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ Ἑρινὺς, οἱ ἐμβαλόντες εἰς τὰς φρένας αὐτοῦ ἄγριον ἄτην καὶ ἐπιφέρει· « Ἀλλὰ τί κεν βέξαιμι; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ. » καὶ ἡ Ἑλένη βεβαιοῦ· « Ἀτὰρ θεὸς ἄλλοτε ἄλλω Ζεὺς ἀγαθὸν τε κακὸν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα. » Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ποιητής, περὶ Διὸς ὁμιλῶν, λέγει· « Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐχέσει, ὅττι κεν ὦ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα. »

Παρὰ τῷ Διὶ τούτῳ ἀναφέρονται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεοὶ πολυάριθμοι, οὐχὶ δὲ ὁμοειδεῖς. Τινὲς ἐτιμῶντο ὡς φυσικὰ στοιχεῖα, ἀπρόσωπα, οἷα ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλοι ἐθεραπεύοντο ὡς φυσικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἤδη προσωποποιηθέντα, οἷον ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, ἡ Ἄτλη, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι τελευταῖον δὲν ἐλατρεύοντο εἰμὴ ὡς πρόσωπα λαλοῦντα, δρῶντα καὶ πολυτρόπως ἀναμιγνύμενα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, οἷον ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἄρης καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἐν οἷς κατελέγοντο οἱ κράτιστοι τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ὑποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολυθεία διεπλάσθη, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, πρῶτον ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εἰς ἰδίαις ὑποστάσεις, καὶ δεύτερον, ἐκ τῆς βαθμιαίας προσωποποιήσεως τῶν ὑποστάσεων τούτων.

Τὰ κατὰ πρῶτον θεοποιηθέντα φυσικὰ στοιχεῖα, ἐνῶ ἔτι οἱ Ἄριοι διέτριβον εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκήσεις, ὑπῆρξαν πιθανώτατα ἡ Γῆ, ἣτις διὰ

μενος δι' αὐτῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδηλώσεων. Ἐκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προσὸν ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἐν μόνον τῶν ἔθνων ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν τῆς τοῦ Ἵπερτάτου ὄντος ἐννοίας, διέσωσε τὴν ἐνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως κυριαρχίαν, οἷτινες παρέμειναν ἐσαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ.

Εἰς ποῖον στάδιον τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εὐρίσκοντο οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ὅτε ἐπεδήμησαν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Μεταξὺ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνατρέχουσιν αἱ ἀρχαιοτάται σωζόμεναι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος ὁμηρικαὶ εἰδήσεις, ἐμεσολάβησαν αἰῶνες πολλοί· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, παντοῖαι ἐγένοντο διασκευαὶ τῶν πρωτοφύτων δοξασιῶν· καὶ περὶ τὸ 1000 ἔτος, ὀλίγιστα εἶναι τὰ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος ὀνόματα, τὰ ἀσφαλῶς ἔχοντα τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ. Ἄλλ' ὅμως ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἀπέβη ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοιώσις, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ἐκείναις παραστάσεσιν, ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐνταῦθα τὴν τε ἐννοιαν τοῦ ἐνὸς θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἰδίας ὑποστάσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πλημμελοῦς περὶ τοῦ θεοῦ τούτου ἀντιλήψεως τῶν τε ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῶν Σημιτῶν. Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἑλληνολατίνοις ὁ ὑπέρτατος θεός, Ζεὺς πατήρ, Diespiter, Jupiter, εἶναι καθαρῶς σανσκριτικὸν καὶ ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτον ἐν κεφαλίδι τοῦ γηραιοῦ Ἰνδικοῦ Πανθέου. Ὁ Ζεὺς οὗτος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ὕπατος Θεὸς τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ἐνῷ ὅμως βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἔβριθον νῶν καὶ ἀγαλμάτων αὐτοῦ, πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ὅτι κατὰ χρόνους παναρχαίους οὗτος ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἀνείδεος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων, ὅπως καὶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ ὕψιστα αὐτῆς ὄρη ἔφερον, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, τὰ ἔχνη τῆς ἀρχετύπου ἐκείνης τοῦ Διὸς θεραπείας. Ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας ἦτο, κατὰ Πausaniαν, ἡ πρεσβυτάτη τῶν πόλεων « ὅπως ἐπὶ τῇ ἡπείρῳ ἔδειξε γῆ καὶ ἐν νήσοις, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην, ἀπὸ ταύτης δὲ ποιεῖσθαι πόλεις μαθηθήκασιν ἄνθρωποι. » Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπὶ τῇ ἀκρῇ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἀφ' ἧς σύνοπτός ἐστιν ἡ πλείστη Πελοπόννησος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ

τῶν αὐτοφυῶν αὐτῆς καρπῶν ἔτρεφεν αὐτούς τε καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν· ὁ Οὐρανός, ὅστις διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκτίνων ἐξωοποιεῖ καὶ ἔθαλπε τὴν γονοποιὸν τῆς Γῆς δύναμιν. Ὅπως ἐν τῇ Ἰνδικῇ Dyāus καὶ Prithivi, ἥτοι Ζεὺς καὶ Γῆ, ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαιοτάται θεότητες ἃς ὕμνησαν πολλάκις τὰ βεδικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὕμνος τῶν Πελειᾶδων τῆς Δωδώνης, ἅμα δοξολογήσας τὸν Δία ὡς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐπέλεγε· «Γᾶ καρπούς ἀνίει, διὸ κλήζετε ματέρα Γαῖαν.» Ὁ δὲ Οὐρανός, ὁ ἐκδηλούμενος διὰ λέξεως ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ σανσκριτική Varuna, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Γῆν, ἐπὶ ὅρκου ὅστις ἐλογίζετο δεινότατος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς. «Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεῖν, καὶ τὸ κατειθόμενον Στυγρὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακχάρεσσι θεοῖσιν.» Βαθμηδὸν ὁμοῦ καὶ κατ' ὀλίγον ὁ Οὐρανός ἤρχισεν ἀφαιρῶμενος καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἀπεχωρίσθη, διότι ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τότε πολλὰ τῶν πάλαι προσόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν κυριότητα αὐτοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν. Ἄλλ' ἡ Γῆ ἐξηκολούθησε λατρευομένη ὡς Γῆ, καὶ ἀφοῦ ἐπροσωποποιήθη ὡς Δημήτης=Γῆ μήτηρ. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ Ἀγαμέμνων ὀμνύει· «Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτον, θεῶν ὑπάτος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἥλιος καὶ Ἐρινύες.» Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχεν ἱερὸν Διὸς καὶ Γῆς. Οἱ Σμυρναῖοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μαγνησίας ὠμνουν πρὸ πάντων Δία καὶ Γῆν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις βλέπομεν τὸν Δία ἀναλαμβάνοντα τὸ ἄξιωμα ὅπερ εἶχε παραχωρήσει πρὸς καιρὸν τῷ Οὐρανῷ. Ἰδια δὲ Γῆς ἱερὰ ὑπῆρχον μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρονται χρηστήρια αὐτῆς ἀρχαιοτάτα· ἐν Σπάρτῃ, Γῆς ἱερὸν ὀνομαζόμενον Γάσηπτον· ἐν τῇ περὶ τὸν Κρᾶθιν χώρᾳ, Γῆς εὐρυστέρνου ἱερὸν καλούμενον Γαῖον· ἐν Ὀλυμπίᾳ Γῆς βωμὸς ἐκ τέφρας.

Παρεκτός τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευσαν πιθανῶς πρωϊμώτατα καὶ ἄλλα φυσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἰκασίαν μόνον εὐλογον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικὴν τινὰ νύξιν. Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπεχείρησαν μὲν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πλεῖστοι τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων εἶλκον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκήσεων, διὰ τῆς συγγενείας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν πρὸς τὴν σανσκριτικήν. Ἡ οἰκειότης ὁμοῦ τῶν λέξεων, καὶ ὅταν ᾖναι ἀσφαλές, δὲν

συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀρχῇθεν συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐννοίας θείων ὄντων. Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ ἰδασπάτι· δύσκολον ὁμῶς εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις τὴν ἐννοιαν τῆς θαλάσσης. Ὅταν δὲ βραδύτερον προέκυψεν αὕτη εἰς μέσον, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ δι' ὀνόματος τῆς ἀρχηγόπου γλώσσης, περισωθέντος εἰς ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς παραφυάδας. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν Προμηθεά τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ὄνομα ταυτίζεται μετὰ τοῦ σανσκριτικοῦ pramantha, ὁ δὲ μῦθος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ Ἰλιάδι, οὔτε ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὅλως μνημονεύεται. Ὡσαύτως ἡ Ἑστία λέγεται φυτρώσασα ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ρίζης vas, ἥτις ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ δύο σημασίας, ὅτε μὲν δηλοῦσα τὸ οἰκεῖν, ὅτε δὲ τὸ λάμπειν, ἅτινα ἀμφοτέρα εἰμποροῦν νὰ συναρμολογηθῶσι πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς ἐστίας. Ἡ θεὰ ὁμῶς Ἑστία δὲν φαίνεται ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ἀφοῦ εἶναι μεταγενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων.

Καὶ ταῦτα ὅταν αἱ ἐτυμολογίαι ᾔναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀσφαλεῖς. Ἀλλ' οἱ Ἰνδολόγοι ἐξετράπησαν εἰς πολλὰς ἐρμηνείας, καθ' ἃς οὔτε πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦσιν, οὔτε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὸν Μάξ Μύλλερ λ. γ. ἡ ἐλληνικὴ Ἀθηνᾶ εἶναι τύπος μικρὸν τροπολογηθεὶς τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ahanâ, ἥτις, σημαίνουσα τὴν καυστηρὰν, εἶναι ἐν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἡοῦς· κατὰ δὲ τὸν Schwartz ἡ Ἀθηνᾶ δὲν σημαίνει τὴν καυστηρὰν, ἀλλὰ τὴν ἀστραπὴν. Ἐξητήθη δὲ ἂν ἡ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένησεν ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς σεμνῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, τὸ σέβας ὅπερ ἐνέπνευσε τὸ θέαμα εἰς πάντας τοὺς ἀθανάτους, καὶ ἡ συγκίνησις ἀπάσης τῆς φύσεως, δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσι μᾶλλον διὰ τῆς Ἡοῦς ἢ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῶ ἡ ἐννοια τῆς Ahanâ ἀποβαίνει ἐτι μᾶλλον ἀμφίβολος ἐκ τούτου ὅτι ἅπαξ μόνον μνημονεύεται ἡ λέξις εἰς τὰς Βέδας. Τὸ ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρμείας, παρεβλήθη πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Saramêya, τὴν παραγομένην ἐκ τῆς Saramâ. Ἀλλ' ὁ Ἀδαλμπερτ Κούν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μάξ Μύλλερ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτέαν τῇ λέξει ταύτῃ ἐννοιαν. Ὁ μὲν λέγει αὐτὴν σημαίνουσαν τὴν ὁρμὴν τῆς καταιγίδος (ἐρμῆς, ὁρμή, σανσκριτιστὶ śar, ἐξ οὗ ἡ βεδικὴ Saramâ, ἡ ἀκατάσχετος καταιγίς), ὁ δὲ βεβαιοῖ ἀπλῶς ὅτι εἶναι ἐν τῶν ἀναρίθμων ὀνομάτων τῆς Ἡοῦς. Κατ' ἄλλον δὲ, τὸν Welcker, ὁ Ἑρμῆς εἶναι

τῶν ἐν αὐτῷ κατεσπαρμένων νησιωτικῶν σταθμῶν. Ὅθεν εἰς τὰς διαποντίους ταύτας σχέσεις θέλομεν ἐπιστῆσαι ἰδίως τὴν προσοχὴν, ἐξακριβοῦντες πρῶτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἔθνων τὰ ὅποια τότε προσεπέλασαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίαις.

Περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδας, τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὀνομαζοῦσιν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρτηνοὺς, Σααρδανοὺς, Λυκίους, Τεύκρους, Σακαχάσας, Δαρδανίους, Μυσοὺς, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς. Περὶ δὲ τὸ χιλιοστόν ἔτος ἡ Ἰλιάς ἀναφέρουσα τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων προστίθῃσι καὶ Κᾶρας, Λέλεγας, Καύκωνας, Πελασγοὺς, Φρύγας, Μαίονας, Παφλαγῶνας, Θρᾷκας. Ἀπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἦσαν Ἀρίων γόνοι, εἰ καὶ τινὰ ἔλαβον μετὰ χρόνον σημιτικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐπίχρῳσιν.

Οἱ Ἄριοι οὗτοι ἀφικόμενοί ποτε εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εὗρον αὐτὴν προκατελημμένην ὑπὸ Τουρανίων καὶ τινων Σημιτῶν, καλουμένων ἰδίως Κουσσιτῶν. Οἱ Τουράνιοι εἶχον ἰδρυθῆ εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου καὶ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ὁροπεδίου τῆς χερσονήσου, εἰς χώρας ὄρεινὰς καὶ μεταλλοφόρους, οἱ δὲ Κουσσῖται ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον νευούσης κλιτύος, ἐπιτηδαιοτέρας οὔσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν. Οἱ κατόπιν ἐπιδημήσαντες Ἄριοι, δὲν ἡδυνήθησαν οὔτε νὰ συζήσωσι μετὰ τῶν Τουρανίων, οὔτε νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν. Ὅθεν διεληθόντες ἀνὰ μέσον τῶν χωρῶν ἃς οὗτοι κατεῖχον, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐξ ὧν ἐπέτυχον νὰ ἀποβάλωσι τοὺς Κουσσῖτας. Ὅτε δ' ἐπέτειλεν ἐπὶ τὰς χώρας ταύτας ἡ ἡὺς τῆς ἱστορίας, εὐρίσκομεν αὐτόθι διατελοῦντα ἤδη, ἢ μετ' ὀλίγον περιελθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐξῆς κυριώτερα ἔθνη· Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Φρύγας, Λυδοὺς, Τρώας.

Οἱ περὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν ἀκριβολογήσαντες περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Φρύγες ἀποτελοῦσι μέσον τινὰ κρίκον μετὰ τῶν ἀρχαιοειδῶν Ἀρίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φρύγες ἐκχλουν τὸν Δία αὐτῶν Βαγαῖον, διὰ λέξεως ἥτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν μακαριότητα, ζενδιστὶ δὲ καὶ σλαβιστὶ τὸν θεόν (bogh). Ἄλλ' ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Σαβάζιον, διὰ προσηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστὶ τε καὶ ἰνδιστὶ ἐκδηλοῖ τὸ σέβειν. Εἶχον δὲ προσέτι αὐτὰ τὰ τῶν Ἑλλήνων φωνήεντα, καὶ νόμους φωνητικούς ἀντιστοιχοῦς.

μὲν συγγενῆς τῆς ὀρμῆς, σημαίνει ὁμῶς τὴν ζωοποιὸν κίνησιν, τὰς μεταβολὰς τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὸν ὕπνον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Προσέτι ἡ ἐλληνικὴ λέξις Ἑρινὺς ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν Ἰνδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς Saranyū. Ἐνῷ ὁμῶς κατὰ τὸν Ἀδαλθερτ Κούν καὶ τὸν Σόννε, ἡ Saranyū σημαίνει τὴν θυελλώδη νεφέλην, κατὰ τὸν Μάξ Μύλλερ σημαίνει πάλιν τὴν Ἡώ.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅποσον ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλὲς νὰ περιπεριπλκῶμεν εἰς τὸν λαβύρινθον ἐκεῖνον. Ὅθεν ἀφοῦ ἱστορήσαμεν ὅσα εὔρομεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεμαρτυρημένα περὶ τοῦ βίου τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος καθ' οὓς χρόνους οὗτοι ἔζησαν ἐνταῦθα μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐρχόμεθα νὰ παραστήσωμεν ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἔθνη, πρὸς ἃ κατὰ πρῶτον ἐκοινώνησαν.

Ἀντικρὺ τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης ἀπλοῦται ἡ εὐρεῖα χερσόνησος, ἥτις, φέρουσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διάφορα κατὰ μέρος ὀνόματα, δὲν περιελήφθη ἅπασα ὑπὸ μίαν κοινὴν προσηγορίαν εἰμὴ ἀπὸ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, κληθεῖσα τότε μικρὰ Ἀσία, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λοιποῦ κολοσσικοῦ ὄγκου τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς, Ἀσίας τῆς μεγάλης. Εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς νεύοντα μέρη τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὄκουν ἀνέκαθεν λαοὶ συγγενεῖς τῶν λαῶν τῆς γείτονος εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου. Πιθανώτατα δὲ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ἐκ τῆς ἀσιανῆς ἐκείνης χερσονήσου διεπεραιώθησαν εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν μεσόγειον θάλασσαν κατιοῦσαν εὐρωπαϊκὴν· διότι ἂν αἱ δύο αὗται χῶραι ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν, διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐν τῷ μεταξὺ ἐνοῦνται σχεδὸν διὰ τῶν πορθμῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλληςπόντου. Ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὰ ἔθνη ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα· Θράκες, Μυσοὶ ἢ Μοισοί, Φρύγες ἢ Βρίγες, Μύγδονες, Βέβρυκες, Θῦνοι, Βιθυνοί, Δαρδάνιοι, Πελασγοί. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ κατῆλθον ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπηχοῦντα ἀπὸ ὅρους εἰς ὅρος, τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ὧν αἱ ἀφορμαὶ ἀνέρχονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἰς Θράκην καὶ Ἀσίαν.

Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ πρακτικώτερα πορίσματα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προγεγενημένης κοινωνικῆς διαπλάσεως, προσεκομίσθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ

Ἐν τῇ μεταξύ Προποντίδος, Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου χερσονήσῳ, ἦν ἔμελλον νὰ ἀπαθανατίσωσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ὥκουν οἱ τῶν Μυσῶν συγγενεῖς Δαρδάνιοι καὶ Τρῶες, οἵτινες παρίστανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἔχοντες οἰκειότητα στενὴν καὶ πρὸς τοὺς Φρύγας. Ἡ Ἐκάβη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος· ὁ Πρίαμος ἐγένετο ἐπίκουρος τῶν Φρυγῶν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων· πολλὰ δὲ Τρώων ὀνόματα οἷον Κάπυς, Ἀσκάνιος, Κασσάνδρα, ἦσαν φρυγικά. Αἱ δύο φυλαὶ δὲ ὠμίλουν, ὡς φαίνεται, τὴν αὐτὴν ἀπαρallάκτως γλῶσσαν, διότι ἐν τῷ ὁμηρικῷ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνῳ ἡ θεὰ, βεβαιοῦσα τὸν Ἀγχίσην ὅτι εἶναι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας Ὀτρέως, ἐπιλέγει· γλῶσσαν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα. Ὑπάρχουσι δὲ τινες ἐνδείξεις τῆς σχέσεως τῶν Τρώων πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσαράκου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰλου, ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Νινευί, καὶ ἐκ τῶν τρωϊκῶν ἡρώων, διωνύμων ὄντων, ὁ Ἐκτωρ προσωνομάζετο Δαρεῖος. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀνατρέπουσι τὰ ἄλλα περὶ τῆς οἰκειότητος τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδανίων πρὸς τοὺς Ἀρίους τεκμήρια. Οἱ Ἀσσύριοι δὲν ἐνέβαλον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, ὥστε ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι μεταγενεστέρα· καὶ μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους οἱ Τρῶες δὲν εἰκονίζονται ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς βάρβαροι, ἀλλὰ ὡς ἐν πᾶσι σχεδὸν ὁμοιοι τοῖς Ἀχαιοῖς. Πλὴν τούτου, αἱ πρότινων ἐνιαυτῶν γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαί, ἀπέδειξαν τὸν ἰδιοφυῆ βίον τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτῆς κατοίκων.

Οἱ Λυκιοὶ, καὶ τοὶ ἦσαν ἐν τῇ παρχλίᾳ ἄμεσοι γείτονες τῶν Σολύμων, σημιτῶν ὄντων, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἠπλοῦντο μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Ἄλως καὶ τοῦ Εὐφράτου, ὅπου μνημονεύουσιν αὐτῶν τὰ ἀσσυριακὰ μνημεῖα, διέσωσαν ὅπως οἱ Δαρδάνιοι, ὅπως οἱ Τρῶες, ἀκεραίους τοὺς χαρακτῆρας τῆς τῶν Ἀρίων φυλῆς. Ἐλογίσθησαν αἰετοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἔθνος συγγενές· εἶχον τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναικα, τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τοὺς νεκρούς. Οἱ δὲ βραδύτερον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημήσαντες Ἕλληνες δὲν ἐδίστασαν νὰ προχειρίσωσι βασιλεῖς αὐτῶν Λυκίους. Ὁ τῶν Λυκίων ἀλφάβητος δὲν συμφωνεῖ μὲν τοσούτον ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἑλληνικόν, ὅσον ὁ φρυγικός· ἀλλὰ τοῦτο διότι τὸ φωνητικὸν αὐτῶν σύστημα ἦτο λεπτότερον καὶ πολυπλοκώτερον. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ αὐξήσῃ τὰ σημεῖα τῶν φωνηέντων, ὧν τινὰ ἔχουσι σήματα ἴδια καὶ πρὸς οὐδένα συνάδοντα τῶν γνωστῶν τύπων τοῦ Καδμείου ἀλφάβητου.

Εἰς τοὺς Λυδοὺς συνέβη ὅ,τι εἰς τοὺς Τρώας. Βραδύτερον προσέλθον ἐξ Ἀσσυρίας ἔθιμα πολλὰ· οἶον, πρὸς κύρωσιν τῶν συμβάσεων, πληγώσαντες ἑκάτεροι οἱ συμβαλλόμενοι τοὺς βραχίονας, ἀνέλειχον ἀλλήλων τὸ αἷμα· καὶ προσέτι κατεπόρνεον τὰ τέχνα. Ἄλλ' ὁ ταῦτα διηγούμενος Ἡρόδοτος προστίθῃσιν ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ « ὅρκια ποιεῖται ταῦτα τὰ ἔθνεα τὰ περ τε Ἑλληνες » ἐν γένει δὲ ὅτι « Λυδοὶ νόμοισι παραπλησίοισι χρέονται καὶ Ἑλληνες. »

Γλωσσικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων δὲν ὑπάρχουσι. Πολλοὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν Σημιῖται, ἀλλ' ὁ δεινὸς σημιτολόγος Ῥενὰν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης προταθέντων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἀνυπόστατα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι λέγονται μὲν βαρβαρόφωνοι· ὁ Φίλιππος ὅμως ὁ τὰ Καρικὰ γράψας εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν ἦτο τραχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἔχει καταμειγμένα. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Πτώου ἐλάλησε ποτὲ Καριστί, καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀθηναίου Ἰσχυόρου τοῦ Τισάνδρου ἔθουον Διὶ Καρίῳ. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι οἱ Κᾶρες, ἐξ Ἀρίων ὁρμώμενοι, ἀνemiχθησαν μετὰ Σημιτῶν ἢ καὶ ἄλλων φυλῶν. Τοιοῦτό τι δὲ ὑπολανθάνει ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῶν. Αἱ διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου χαραχθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν αὐτοῦ εἶναι μικτὸν, ἕνια φαίνονται συνδεόμενα μετὰ τῶν Καδμείων καὶ τῶν Φοινικικῶν, ἄλλα δὲ πάλιν, ὅλως ἰδιότυπα.

Μικτὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα εἶχον καὶ οἱ Λέλεγες, οὓς, κατὰ Στράβωνα, τινὲς μὲν τοὺς αὐτοὺς Καρσὶν εἰκάζουσι, τινὲς δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας· διόπερ ἐν τῇ Μιλησίᾳ Λελέγων κατοικίας λέγεσθαί τινας, πολλαχοῦ δὲ τῆς Καρίας τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα, Λελέγια καλούμενα. Μία τῶν συζύγων τοῦ Πριάμου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἄλτew, βασιλέως τῶν φιλοπολέμων Λελέγων, ἄρχοντος τῆς Πηδάσου· Λέλεγες καὶ Κᾶρες ὑπῆρξαν, ὅπως πάντες οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἀριοι, σύμμαχοι τῶν Τρώων ἐπὶ τοῦ πολέμου ὃν ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος· πλεῖστοι δὲ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κάτοικοι, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ ἐλέγοντο Λελέγων ἀπόγονοι.

Οἱ Σημιῖται διεπλάσθησαν πολὺ πρὸ τῶν Ἀρίων. Ἡ τῆς Αἰγύπτου ἱστορία ἀνατρέχει μέχρι τοῦ τετρακισχιλιοστοῦ πρὸ Χριστοῦ ἔτους καὶ ἐπέκεινα, ἐνῶ αἱ ἀμυδρόταται περὶ Ἑλλάδος εἰδήσεις δὲν ὑπερβαίνουσι

τὸ διεχιλιοστόν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀρίων πάλιν, οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χειρ-
σατοὶ ὄντες γείτονες τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως,
ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα αὐτῆς σπέρματα πρὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ὁμοφύ-
λων, οἵτινες ἐχωρίζοντο ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχηγόνου τοῦ πο-
λιτισμοῦ ἐστίας.

Οἱ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκήσαντες ἐγένοντο ναυτικοί,
καὶ οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, ὤρμησαν πρὸς
δυσμᾶς τοσοῦτον προΐμως ὥστε αἱ ἀρχαιοτάται περὶ αὐτῶν εἰδήσεις
συμπλέκονται μετὰ τῆς πρωτογόνου ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ
παραλίων. Βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος,
τὰς ἀρχὰς τῆς 14, καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 13, Ἰλνίς, Πηδασεῖς,
Δαρδάνιοι, Μυσοί, Λύκιοι, Τυρσηνοί, Σσαρδανοί, Σσακαλᾶς, Τεῦκροι
ἐπιπλέουσιν ἐπανειλημμένως κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἔχοντες συμμάχους
τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δαναοὺς. Ἔτι δὲ βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ 12
ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τοὺς Ἑλληνας χρονολόγους, οἱ Δαναοὶ καὶ
Ἀχαιοί, ἀντὶ συμμάχων, γίνονται πολέμιοι τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ
ὁμοφύλων καὶ ἐπιχειροῦσι τὴν πολυθρύλητον ἐπὶ Ἴλιον στρατεῖαν.

Ἔτεροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἀριοι, οἱ Φρύγες καὶ οἱ Λυδοί, ἐπράπη-
σαν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐνδότερα καὶ ἀπήρτισαν μεγάλας ἐγχωρίους μοναρ-
χίας. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων παραδόσεων, ὑποφαίνεται τό τε μέγα
πολιτικὸν ἀξίωμα τῶν πρώτων καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν ἐμπορικὸν τῶν δευτέρων
πνεῦμα. Ὁ Γορδίας καὶ ὁ ἐκ τῆς θεᾶς Κυβέλης γεννηθεὶς υἱὸς αὐτοῦ
Μίδας, ἐφημίζοντο ὡς ἰδρυταὶ τοῦ φρυγικοῦ κράτους, ὧν τὰ ὀνόματα
ἔφερον πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, πασίγνωστοι δὲ εἶναι ἢ τε ἁμαξᾶ
ἢ ὁ πρῶτος Γορδίας ἀνέθηκεν εἰς τὴν ἄκραν τῆς ἀπὸ αὐτοῦ ὀνομασθεί-
σης πόλεως καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ ζυγοῦ αὐτῆς ὃν ἔκοψεν ὁ μέγας Ἀλέξαν-
δρος. Ὁ δεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς σύμβολον τῆς
πάλαι τῶν Φρυγῶν ἀρχῆς, καὶ ἐκ τούτου τὸ λόγιον ὅτι ὁ λύσας αὐτὸν
θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, ἡ Ἰλιάς λέγει τὸ πλῆθος
τῶν μαχητῶν τῆς Φρυγίας ἐνάμιλλον σχεδὸν τῆς ὅλης τῶν Ἀχαιῶν
στρατιᾶς καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους τὰ φύλα τὰ καταλαβόντα
τὴν Ἀρμενίαν καὶ δόντα αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα, ἦσαν φρυγικῆς κατα-
γωγῆς. Ἀλλὰ ὀλίγαί τινες ἐπιγραφαί, καὶ αὗται οὐχὶ πάνυ ἀρχαῖαι,
ὀλίγοι τάφοι καὶ τινὰ ἐρείπια ἐρυμάτων καὶ ἀνάγλυφα ἀνεξήγητα, εἶναι
οἱ μόνοι περισωθέντες μάρτυρες τοῦ τοσοῦτον τὸ πάλαι περιλαληθέντος
ἐκείνου κράτους.

Τὸ δὲ τῶν Λυδῶν βασιλείον ἦν περὶ τὸ Σίπυλον ὄρος ἰδρυμένον, μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἑρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης. Οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων, καθ' Ἡρόδοτον, ἔκοψαν καὶ μετεχειρίσθησαν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο· καὶ πρῶτοι ἐξεῦρον τὰ παίγνια τῶν κύβων, τῶν ἀστραγάλων, τῆς σφαίρας, πάντα τὰ παίγνια, πλὴν πεσσῶν. Ἐπενόησαν δὲ ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀνακούφισιν τινα ἐν τῇ ἰσχυρᾷ σιτοδείᾳ ἣτις ἐμάστιζε πᾶσαν Λυδίαν ἐπὶ Ἄττος τοῦ Μάνεω βασιλέως· καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μίαν μὲν ἡμέραν τρώγωντες, τὴν δὲ ἑτέραν παίζοντες ἵνα μὴ ζητῶσι σιτία. Οὕτω ἔζησαν ὀκτωκαίδεκα ἔτη, ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυεν· ὅθεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Λυδίας καὶ ἐπὶ τούτῳ διήρσεεν αὐτοὺς εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μία ἔμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ σὺν τῷ βασιλεῖ, ἡ δὲ ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρσηνὸν ἀπεδήμησεν εἰς ζήτησιν βίου καὶ γῆς. Οἱ ἀπόδημοι οὗτοι κατελθόντες εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖ κατασκευάσαντες πλοῖα, ἀπέπλευσαν καὶ πολλὰ παραμειψάμενοι ἔθνη, καὶ μετονομασθέντες ἀντὶ Λυδῶν Τυρσηνοὶ, ἀπὸ τοῦ ἡγέτου, ἀπέβησαν τελευταῖον εἰς τὴν δυτικὴν Ἰταλίαν καὶ κατασταθέντες αὐτόθι ἔδωκαν αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ὅτι ἀπεδήμησαν τότε Τυρσηνοὶ, οὐχὶ Λυδοί. Οἱ Τυρσηνοὶ οὗτοι, προεπονομασθέντες καὶ Πελασγοί, ἀναφαίνονται εἰς πλείστας νήσους καὶ παραλίας τῆς Ἑλλάδος, λέγονται δὲ πλεύσαντες καὶ εἰς Ἀφρικὴν. Πότε καὶ πῶς συνεδυσάσθησαν τὰ δύο ὀνόματα, ἄδηλον, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑποδεικνύει ὅτι τὰ φύλα ἦσαν συγγενῆ. Οἱ δὲ Λυδοὶ οὐδέποτε ἐγένοντο ναυτικοί. Δὲν συγκαταλέγονται ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς θαλάσσης τὰ ὅποια ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὀρμώμενα ἐστράτευσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος κατὰ τῆς Αἰγύπτου· ἀπησχολημένοι δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα, οὐδὲ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μετέσχον.

Ἐν τούτοις Φρύγες καὶ Λυδοὶ δὲν ἔμειναν ἄσχετοι πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τὴν ποίησιν ἐθρυλοῦντο ὡς ἐκεῖθεν ἐνταῦθα ἐπελθόντα. Ὁ δὲ Πέλοψ, ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφὸς τῆς Νιόβης, ὅστις ἐγένετο ἐπώνυμος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρχηγέτης τῶν Ἀτρειδῶν, ἐκ τῆς περὶ τὸ Σίπυλον χώρας ἐλέγετο ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Γύγης ἔπεμψεν εἰς Δελφοὺς τὰ πλούσια

ἐκεῖνα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀναθήματα, ἅτινα ἐθαύμασεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας· ἔτι δὲ πρὸ τοῦ Πύγου, εἰς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Φρυγίας, Μίδας καλούμενος, ὅπως ὁ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν υἱός, ἀνέθηκεν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τὸν θρόνον αὐτοῦ «ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαιζε, ἐόντα ἄξιόθετον.»

Ἀλλὰ παρεκτός τῶν Ἀρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκοινώνησαν πρό-παλαι πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι.

Οἱ Φοίνικες εἶλκον τὸ γένος ἐκ τῶν Κουσιτιῶν, τῶν ἀποτελούντων ἓνα τῶν κλάδων τοῦ μεγάλου τῶν Σημιτῶν οἴκου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ πρὸ τῶν ἄλλων ὁμοφύλων, οἱ Κουσιταὶ πρωιμώτερον κατέλιπον τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔδρεψαν τοὺς καρπούς τῆς ὕλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥς πρωτίστος ὄρος εἶναι ἡ καθεστηκυῖα δίαιτα. Τρία τῶν κυριωτέρων Κουσιτικῶν ἔθνων κατεστάθησαν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον. Οἱ Κίσσιοι τοῦ Ἡροδότου, οἱ Κοσσαῖοι τοῦ Ἀρριανοῦ ἰδρύθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως ὀρεινὴν χώραν. Παρὰ τὸν κάτω Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατεστάθησαν οἱ Κουσιταὶ ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ Χαλδαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ πρόγονοι τῶν Φοινίκων καταλαβόντες κατ' ἀρχὰς τὰ παράλια τοῦ περσικοῦ κόλπου, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν κατόπιν καὶ κατῴκησαν ἐπὶ τέλους παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ Φοίνικες εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ κόσμου ἔθνος. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὅσαι ἔφερον πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἐμπορείων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Χαλδαίας, τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον χωρῶν, ἀπέληγον εἰς τὰς δύο αὐτῶν πόλεις Σιδῶνα καὶ Τύρον, αἵτινες δὲν ἐβράδυναν νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἐνῷ δὲ κατέλαβον τοὺς κυριωτάτους πόρους τῶν ποταμῶν καὶ τοὺς εὐδατωτάτους αὐλῶνας τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολῆς, ἐρρίφθησαν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν, πελαγοδρομήσαντες ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ παρέκαμψαν τὴν Εὐέλπιν ἄκραν πλέον ἢ διςχίλια ἔτη πρὸ τοῦ Βάσκου Δεγάμα.

Οἱ δὲ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλογίζοντο Ἀφρικανοὶ τὸ γένος. Ἀλλὰ τὴν σήμερον ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν μνημείων ἐπιστῶθη ὅτι ἦσαν ἄποικοι τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν συγγενῇ τῶν σημιτικῶν. Ἦσαν δὲ, καθ' ὅσον ἄχρι τοῦδε γνωρίζομεν, αὐτοὶ καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τὰ πρώτιστα πολιτισθέντα τῶν ἐθνῶν τῆς

γῆς καὶ τὰ πρῶτιστα κατακτητικὰ γενόμενα. Ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Χαλδαίας προῆλθον αἱ πρῶται ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ ἀστρονομίας, ἱατρικῆς, γεωμετρίας, φυσικῆς καὶ ἐν γένει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δὲ αἰγυπτιακοὶ στρατοὶ ἐξώρμησαν πρῶϊμώτατα μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀφ' ἐνὸς καὶ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Νείλου ἀφ' ἑτέρου.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔθνη τὰ πλεύσαντα πρὸς τὰς ἐλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας, εἰς χρόνους οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὀρίσθωσιν ἀκριβῶς, προσεγγίζουσιν ὁμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρὸς τὸ διεχιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ ἔτος.

Ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκισαν Κἄρες τε καὶ Φοίνικες· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς δοξασίας αὐτοῦ φέρει μαρτυρίαν ἰσχυράν, ὅτι «Δήλου καθαιρουμένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷ δε τῷ πολέμῳ (τῷ Πελοποννησιακῷ) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἡμισυ Κἄρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὀπλῶν ξυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι.» Τὰ αὐτὰ δὲ ἔθνη λέγει ὅτι κατώκησαν εἰς τὰς νήσους καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ῥητῶς ἀναφέρων ὡς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀνέκαθεν καταληφθεῖσας τὴν Κύπρον, τὰ Κῦθηρα, τὴν Θάσον, καὶ ὡς πρὸς τὴν Θάσον προσάγων μαρτυρίαν οὐδὲν ἥττον ἰσχυράν τῆς τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν ἐν Δήλῳ Καρῶν. «Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα (τὰ ἐν Θάσῳ), καὶ μακρῷ ἦν αὐτῶν θαυμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον, οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην.» Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλίαν ἀπέβησαν οἱ Κἄρες. Τοῦ Καρὸς τὸ ὄνομα ἀνεφαίνετο ἐν ταῖς μεγαρिकाῖς γενεαλογίαις, ἡ δὲ τῶν Μεγάρων ἀκρόπολις ὠνομάζετο Καρία μέχρι τῶν ὑστάτων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας χρόνων. Ἐνῶ δὲ οἱ Κἄρες συνωνυμοῦντο μὲ τοὺς Λέλεγας ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεισέδυσαν ὑπὸ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις τῆς τε Μεγαρίδος καὶ τῆς Λακωνικῆς. Οἱ δὲ Λύκιοι ἀναφέρονται ὡς ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ συναρμολογοῦνται μετὰ τῶν ἀττικῶν, τῶν βοιωτικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν, Καρῶν, Λελέγων, Λυκίων, παρατηρήθην λίαν πιθανῶς ὅτι τοσοῦτον ἦσαν ἐν ἀρχῇ μεμιγμένα, ὥστε βέβαιος δὲν εἴμπορεῖ τις νὰ ᾔῃαι ἂν τὰ περὶ ἐνὸς λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἕτερα. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντα ἔθνη ἤρχισαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγχωνεύωνται

ἐντός τινων ἐπικρατεστέρων γενομένων, καὶ πρῶτον τῶν Καρῶν, ἔπειτα δὲ τῶν ναυσικλυτῶν Φοινίκων.

Οἱ Φοίνικες εὗρον τὰς νήσους κατωκημένας. Ἄλλ' ἐὰν κατόπιν τῶν ἄλλων ἐξέπλευσαν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων, αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος νήσους ζῶν ἐμπορικὴν, βιομηχανικὴν, ἱστορικὴν. Πρὸ πάντων κατέλαβον τὴν γείτονα αὐτῶν Κύπρον, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ αὐτοφύτου ἐν αὐτῇ θάμνου, ὅστις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων *κόφερ* καὶ μετεποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν *κύπρον* τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ προηγηθέντες κάτοικοι, οἱ ὅποιοι ἄγνωστον τίνες ἦσαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἐπὶ γενεάς πολλὰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νήσου αὐτῶν παράλια καλυπτόμενα ὑπὸ πόλεων ὧν ἡ λαμπρότης ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται Ἀμαθοῦς (ὁμώνυμος τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ πόλει Χαμάθ) καὶ Πάφος, περίφημοι διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ τῆς γονοποιοῦ θεότητος τῶν Σύρων, ἥτις βραδύτερον ἔλαβε τὸν τύπον καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης θεᾶς, περὶ ἧς ἤδη ὁ Ὅμηρος ἔλεγεν «ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἔκανε φιλομειδῆς Ἀφροδίτη, ἐς Πάφον» Γόλγοι, περὶ οὓς πρὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀπεκαλύφθη ναὸς, ἐν ᾧ εὗρέθησαν 300 περίπου ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια τῆς φοινίσσης Ἀστάρτης καὶ τοῦ φοίνικος Μελκάρθ· Κούριον, ὅπου τῷ 1874 εὗρέθη ὁ πολυθρόνητος θησαυρὸς ὁ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθεὶς *θησαυρὸς τοῦ Κουρίου*, συγκείμενος δὲ ἐκ ψελλίων, δακτυλίων, ἐνωτίων, φυλακτηρίων, ληκύθων, πυξίδων, καρφίδων τῆς κεφαλῆς, περιδεραίων, ὧλων τούτων χρυσῶν. Καὶ ἀργυρὰ δὲ ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ σκεύη καὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐξ ἡλέκτρου καὶ λίθοι ἀνάγλυφοι πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι· ταῦτα δὲ πάντα τέχνης παντοειδοῦς, αἰγυπτιακῆς, ἀσσυριακῆς, χαλδαϊκῆς, φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς. Ἐν Κύπρῳ ἔκτισαν τελευταῖον οἱ Φοίνικες τὰς πόλεις Κίτιον, Λάπηθον, Καρπασίαν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἀώου, τοῦ σήμερον καλουμένου Μαχαιρᾶ, τὴν χαλκοῦχον Ταμασόν.

Οἱ Φοίνικες, δικαίως κληθέντες πρόδρομοι τῶν Ὀλλανδῶν καὶ τῶν Ἀγγλῶν ἤγειρον τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδίως ὡς ἀποθήκας βιομηχανίας ἢ ἐμπορευμάτων ὀρμητήρια. Πρὶν κατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ, εἶχον βεβαίως γνωρίσει τὰ ὕλομανοῦντα, κατ' Ἑρατοσθένην, πεδία αὐτῆς καὶ ὑπελόγισαν τὰ ὠφελήματα τὰ ὅποια ἤθελον ἔχει ἐκ τῆς δενδροτομίας πρὸς τὴν

ναυπηγίαν τῶν πλοίων ἐκείνων τὰ ὅποια ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ καλύψωσι πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὰ κύματα τῆς ἀτλαντικῆς καὶ τῆς βορείου θαλάσσης. Ἐκχερσοῦντες δὲ καὶ καλλιεργούντες τὴν χώραν, ἀνεκάλυψαν ἄφθονα χαλκοῦ μέταλλα καὶ ἐπεχείρησαν πρὸς ὄρυξιν αὐτοῦ ἔργα, τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη. Ὁ κύπριος χαλκὸς ἐτιμᾶτο τὸ πάλαι ὡς ὁ πάντων ἄριστος, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀπέδωκαν εἰς τὸ μέταλλον τοῦτο αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς νήσου, cyprium, ἐξ οὗ ἡ λέξις μετεβιβάσθη εἰς ἀπάσας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης γλώσσας. Ἐν Κύπρῳ δὲ ἐγένετο ἡ πρώτη ἴσως ἀνάμιξις τοῦ χαλκοῦ μετὰ τοῦ κασσιτέρου ὃν οἱ Φοινίκες ἐπορίζοντο ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν πορρωτάτων ἐσπερίων νήσων, καὶ ὃν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο σχεδὸν μόνον εἰς ἀπάσας τοῦ βίου τὰς χρείας, ἀντὶ τοῦ βραδύτερον κατεργασθέντος σιδήρου.

Μετὰ τὴν Κύπρον κατέλαβον τὴν Ῥόδον ὅποσον ἐπεκράτησαν τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων Καρῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ νῆσος ὠνομάσθη ἐνίοτε Φοινίκη. Ἐκεῖθεν δὲ ὤρμησαν πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὅσαι εἴτε ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων, ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἐπιστήσωσι τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ τυχοδιωκτικοῦ ἐκείνου ἔθνους προσοχήν. Ὅθεν κατέσχον Δῆλον, Ῥήνειαν, Πάρον, Ὠλίαρον, Θήραν, Σίφνον, Μῆλον. Ἡ τελευταία αὕτη, πλὴν τοῦ καλλίστου αὐτῆς λιμένος, περιεῖχεν ἐν ἄφθονίᾳ θεῖον, στυπτηρίαν, κιμωλίαν καὶ πλούσια μέταλλα. Εἰς Νίσυρον καὶ εἰς Γύαρον ἱδρυσαν ἀγρευτήρια πορφύρας, ἥτοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου τὸ ὅποιον περιεῖχεν ὑγρὸν ἐρυθρὸν δι' οὗ ἐβάφοντο τὸ πάλαι τὰ ὑφάσματα. Ἡ χρῆσις τῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὡς φαίνεται κατὰ πρῶτον οὕτω βαφέντων ὑφασμάτων, διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν ἐσπέριον Ἀσίαν, καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐντεῦθεν ἡ ἀλιεῖα τοῦ κογχυλίου τούτου ἀπέβη ἐν τῶν κυριωτάτων ἀντικειμένων τῆς τῶν Φοινίκων βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας· πλεῖστα δὲ ἱδρυσαν ἀπανταχοῦ τοιαῦτα ἀγρευτήρια ἐπονομάζοντες ἀπὸ τοῦ κογχυλίου τὰς νήσους ὅπου εὕρισκον δαφιλῇ τὴν ἄγραν, καὶ φροντίζοντες νὰ τοποθετῶσιν οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς τοῦ χρώματος τὰ χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἐργαστήσια. Τὴν μὲν Νίσυρον ἀπεκάλεσαν Πορφυρίδα, εἰς Μῆλον δὲ καὶ Ἀμοργὸν καὶ Κῶν ἐκτίσαν ὑφαντουργεῖα καὶ βαφεῖα.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τὰς μικρὰς ταύτας νήσους. Ἐνῶ μία αὐτῶν

Περὶ τῆς τύχης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' οὓς χρόνους ἐπέπλευσαν εἰς αὐτάς οἱ Φοίνικες, ἄλλο δὲν γινώσκομεν, εἰμὴ ὅτι ὤκοῦντο ὑπὸ Καρῶν, Λυκίων καὶ Λελέγων. Ἀλλὰ πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θήρᾳ λείψανά τινα ὑπεμφαίνοντα τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἐκρύπτοντο ὑπὸ στρῶμα κισσῆριδος, ὅπερ ἔχον ἐνιαχοῦ πάχος 30 περίπου μέτρων, σκεπάζει τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὄρμου παραλίας, ἐν Θηρασίᾳ δὲ ἄπασαν σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ τῆς μεσημβρινῆς ῥηγμίνος. Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ἐκρήξεων τοῦ θηραϊκοῦ κρατῆρος ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἐπισωρεύσῃ ἐπὶ τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ ὄρμου πλευρὰς τοσοῦτον ὄγκον ἡφαιστείου ὕλης. Ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι εἰς οὓς ἀνήκουσι τὰ εὑρεθέντα (ἀγγεῖα, προϊόντα τῆς γῆς, σκελετοὶ ζώων, κτίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα), ἐγένοντο μάρτυρες ἅμα καὶ θύματα τῆς καταστροφῆς, ἥτις ἐσπάρχεε ποτε τὴν νήσον καὶ κατακρημνίσασα εἰς τὴν ἄβυσσον τὸν μεσόγειον αὐτῆς χῶρον, ἐπήγαγε τὸν σχηματισμὸν τοῦ σημερινοῦ ὄρμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπέσκηψεν ἡ συμφορὰ αὕτη, ἐξηγήθησαν εἰκασίαι. Μετὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἐκρηξιν ἐπῆλθεν, εἶπον, βεβαίως μακρὰ τοῦ ἡφαιστείου κάρωσις, μεθ' ἣν τῷ 196 πρὸ Χριστοῦ «ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας, ὡς λέγει Στράβων, ἐκπεσοῦσσι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαίρομένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς συντεθειμένην ἐκ μύδρων νήσον.» Καὶ ἡ μὲν νῆσος αὕτη εἶναι ἡ παλαιὰ Καμένη, ἡ δὲ ἀναφυσήσασα αὐτὴν ἐκρηξίς, ἡ πρώτη ἥς ἐμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ἐκτοτε ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ αἰώνων ἐκρήξεις δι' ὧν ηὔξησε τὸ νησιδίων ἐκεῖνο. Ἡ μεγίστη τούτων συνέβη ἐν ἔτει 717 μ. Χ. ὅτε, κατὰ Θεοφάνην, «ἀτμὴς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως, ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανῆς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γεώδους οὐσίας, πετροκισσῆρους μεγάλους ὡς λίθους τινάς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισσῆρων ἐπιπολίζοντων γέμειν. Μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογεωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένη νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὖσα.» Τότε ἐπῆλθεν

μοῖρα ἐθαλασσοπόρει πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ κατελάμβανε Σαμοθράκην, Λήμνον, Θάσον, καὶ ἀπεβίβαζεν ἀποίκους εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, ἐπιχειρήσαντας τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσορυχείων τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἐτέρα ἔπλεε πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ Ὀδύσεια, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης ὀνομάζει αὐτόθι Ἀχαιοὺς, Ἑτεόκρητας, Κύδωνας, Δωριεῖς, Πελασγοὺς, ποικίλας λαλοῦντας γλώσσας. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται μολὶς ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, οἱ δὲ Φοίνικες προσεπέλασαν εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰ χίλια ἔτη πρότερον, ὅτε οὔτε περὶ Δωριέων, οὔτε περὶ Ἀχαιῶν ἠδύνατο νὰ γείνη ἔτι λόγος. Πελασγοὶ ἔμειναν ἐν Κρήτῃ πιθανώτατα ἐκ τῶν Τυρρηνῶν Πελασγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰς πολλὰς περιπλανήσεις. Οἱ δ' Ἑτεόκρητες, ἤτοι οἱ γνήσιοι Κρήτες, καὶ οἱ Κύδωνες, φυλαὶ αἵτινες ἀμφοτέραι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων διεκρίνοντο ἀπὸ τε τῶν Πελασγῶν καὶ ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ τῶν Δωριέων, ἦσαν Λύκιοι καὶ Κᾶρες, φέροντες ἤδη τὸ κοινὸν τῶν Καρῶν ὄνομα. Οἱ Κᾶρες οὗτοι, οἱ ὑπήκοοι τοῦ Μίνως καὶ κυριώτατοι ναυδάται, ὑπῆρξαν τότε μισθοφόροι ὀνομαστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διατελέσαντες τοιοῦτοι ἴσως καὶ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Ἰουδα, διότι οἱ ἐν τῇ Γραφῇ Καρί, ἐρμηνεύονται οὐχὶ ἀπιθάνως Κᾶρες, οἱ δὲ Κερετί, Κρήτες. Ὅπωςδὴποτε οἱ Φοίνικες ἔπραζαν ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅ,τι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νήσους. Ἐκτισαν πόλεις, ἐξ ὧν αἱ μεσόγειοι συνεδέοντο μετὰ ἰδίου ἐκάστη λιμένος. Τὴν Λάππαν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τοῦ λιμένος Φοινίκης ἢ Ἀράδου, ὀνομάτων ὧν τὸ μὲν ἀνεπόλει τὴν πατρίδα τῶν ἐποίκων, τὸ δὲ μίαν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς πόλεων· τὴν Γόρτυνα, εἰς τὰς νοτιο-ἀνατολικὰς κλιτύας τῆς Ἰδης, μετὰ τοῦ λιμένος αὐτῆς Λεβήνος· τὴν Καίρατον, πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Κνωσσόν. Πρὸς δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἄγραν τῆς πορφύρας, περὶ Ἴτανον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Ἐπὶ τέλους ἐκ Κρήτης ἐπλευσαν εἰς Κύθηρα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἄφθονος ἦτο ἡ πορφύρα, «ἡ ἐκ τῶν νήσων πορφύρα,» ὡς λέγει ὁ Ἰεζεκιήλ, δι' ὃ ἡ νῆσος ὀνομάσθη Πορφυρίς ἢ Πορφυροῦσα· ὁ δὲ λιμὴν αὐτῆς Φοινικοῦς ἐμαρτύρει ἐπὶ μακρότατον χρόνον τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνεγκύσαντες τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Μία δὲ τῶν νήσων εἰς ἣν ὡσαύτως εἰσέπλευσαν ἦτο καὶ ἡ Σαλαμῖς, ὑπ' αὐτῶν οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ Baal-Salam «τοῦ θεοῦ τῆς εἰρήνης» (Salama, Salamis).

αὐθις παῦλά τις καθ' ὅλον τὸν λοιπὸν μέσον αἰῶνα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, αἱ ἀναφυσήσεις γενόμεναι πάλιν συχνότεραι καὶ βιαίότεραι παρήγαγον νέα νησίδια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα τῆς παύλας περίοδος διήρκεσεν ἐπὶ περίπου αἰῶνας, συνεπέρανον οἱ φυσιοδίφαι ὅτι ἡ διάρκεια τῆς πρώτης, ἅτε ἐπελθούσης μετὰ πολὺ δεινότεραν ἔκρηξιν, ὑπῆρξε διπλασία καὶ παρεδέχθησαν ὅτι ἡ μεγάλη καταστροφή συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος.

Ἀσφαλέστεραι ὁσώσουν εἶναι αἱ κρίσεις αἱ ἐξενεχθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῶν παλαιτάτων Θηραίων, ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων ὅσαι ἐγένοντο ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν γεωργοὶ καὶ ἀλιεῖς. Εἶχον ποιμνία αἰγῶν καὶ προβάτων, ἐκαλλιέργουν σιτηρὰ, ἤληθον, ἐξῆγον ἐλαιόλαδον, ἔπλεκον ὑφάσματα, ἠλείουν διὰ δικτύων, εἶχον κατοικίας ἐκ λίθων πελεκητῶν, καὶ ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων παρενέθετον τεμάχια ξύλων ἵνα προλαμβάνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ ὀλέθρια τῶν σεισμῶν ἀποτελέσματα. Κατεσκευάζον διὰ τόρνου ἀγγεῖα ἔχοντα παράδοξα κοσμήματα καὶ σχήματα ἰδιότυπα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων αὐτῶν ἦσαν λίθινα, τὰ κοινότερα ἐκ λάσας, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ ἀκιδωτοῦ χάλικος ἢ ὀψιδιανοῦ. Ἐγίνωσκον τὸν χρυσὸν καὶ πιθανῶς τὸν χαλκόν, ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα ἦσαν σπάνια παρ' αὐτοῖς· ἐπὶ πᾶσιν ἡ ξυλεία ἦτο ἄφθονος τότε ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκοινῶνει δὲ ἡ Θήρα πρὸς τὰς γείτονας νήσους, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τινῶν ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὧν ὅμοια ἢ σχεδὸν ὅμοια, ἀνευρέθησαν ἐν Μήλῳ, ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων· ἀνατρέχει ἄρά γε μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀπεδόθη; Περὶ τούτου δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἰδίαν γνώμην. Καί τοι ὅμως μὴ τολμῶντες νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καταστροφή τῆς Θήρας συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἀνευρεθέντα λείψανα εἶναι τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ μνημεῖα τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἄλλων περὶ αὐτὴν νήσων.

Οἱ ναυτίλοι τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίσαντες βαθμηδὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀποβῶσι καὶ εἰς τὴν ἡπειρον αὐτῆς. Ἰχνη αὐτῶν ἀναφαίνονται πολλαχού τῆς χώρας ταύτης· ἄλλα τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μᾶλλον πολύκροτα τῶν ἐπηλύδων ἰδρύματα ἐγένοντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς παράλια. Ἐλάχομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν ὅτι Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, συνδέονται μετὰ τῶν βοιωτι-

κῶν, τῶν ἄττικῶν, τῶν μεγαρικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Τοιοῦτό τι καταφαίνεται καὶ εἰς τὰς σημιτικὰς ἐποικίσεις. Οἱ Φοίνικες κατέλιπον πυκνότατα καὶ μεγαλόνυμα μνημεῖα τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ μὲν τὸ Φοινίκιον ὄρος, τὴν πόλιν Φοινικίδα, τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν Τευμησὸν, ἀνακαλοῦσαν τὴν ἐν Κύπρῳ φοινικικὴν πόλιν Ταμασόν, τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς Καδμείαν· ὀλιγώτερα δὲ καὶ μικροτέρου λόγου ἄξια ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Χαονίᾳ, εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸν λιμένα Φοινικοῦντα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν πόλιν Φοινίκην. Εἰς Γύθειον, ὡς καὶ εἰς ἄλλα τινὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, σώζονται ἄχρι τοῦδε σωροὶ μεγάλοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήγετο τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνατρέχουσιν ἀπαραιτήτως μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς οἱ Φοίνικες ἐπέπλευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. τὸ πορφυροῦχον κογχύλιον ἠλιεύετο ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ κογχυλευταὶ κατελέγοντο μετὰ τῶν προνομιοῦχων κατοίκων τῆς Χερσονήσου.

Περὶ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ ἐποικίσεως τῶν Φοινίκων ἔχομεν, πλὴν τῶν τοπικῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν περὶ Κάδμου παράδοσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ὀδύσεια, μνημονεύουσα τοῦ Κάδμου, δὲν λέγει αὐτὸν ἐκ Φοινίκης ἐλθόντα, καὶ ὅτι ἐν ταῖς σωζομέναις εἰδήσεσι, πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Εὐριπίδου μανθάνομεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ καταγωγὴν. Ἀνακαλέσωμεν ὅμως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῶν Θηβῶν μῦθον. Ὁ Ἀγῆνωρ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Φοινίκην, ἐβασίλευσεν αὐτόθι. Τοῦ Ἀγῆνωρος τέκνα ἦσαν, Κάδμος, Φοίνιξ, Κίλιξ καὶ Εὐρώπη. Ὁ Ζεὺς, ἐρασθεὶς τῆς τελευταίας, ἀπήγαγε τὴν καλὴν κόρην ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς Μίνωα, Ῥαδάμανθυν καὶ Σαρπηδόνα. Δύο δὲ τοῦ Ἀγῆνωρος υἱοὶ, σταλέντες εἰς ἀνέυρεσιν τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν καὶ μάτην ἐπὶ μακρὸν πλανηθέντες, ἀπεφάσισαν, ἀντιπρὸς τὴν ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, νὰ κατασταθῶσιν ὁ Κίλιξ εἰς Κιλικίαν, ὁ Κάδμος εἰς Θράκην. Ὁ ἀδελφὸς ἢ ἀνεψιὸς τοῦ Κάδμου Θάσος, ὅστις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναζητήσῃ ἐκείνῃ, ὥκησεν εἰς τὴν νῆσον Θάσον. Ὁ δὲ Κάδμος ὅστις κατῆλθεν ἐκ Θράκης εἰς Δελφοὺς, ἐρωτήσων τὸν θεόν, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ « περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν, χρῆσθαι δὲ καθοδηγῶ βοί, καὶ πόλιν ἐκεῖ κτίζειν ἔνθα αὕτη εἰς τὰ δεξιὰ πέσῃ καμουσα. » Οὕτως ἐκτίσεν ὁ Κάδμος τὰς Θήβας.

Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀναφέρονται ὀνόματα πολλὰ· Κάδμος, Φοίνιξ,

υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀμενχοτέπ Α' (Ἀμενόφως), ὁ τούτου διάδοχος καὶ υἱὸς Τούθμωσις Α' κατέκτησε τὴν Συρίαν. Αἱ κυριώταται τῶν Φοινίκων πόλεις ἀνεγνώρισαν τοσοῦτῃ προθυμότερον τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν ὅσῃ πρὸ καιροῦ ἐγίνωσκον τὰ ὠφελήματα ἅπερ ἠδύναντο νὰ καρπωθῶσιν ἐκ τῆς γείτονος ἐκείνης χώρας. Καὶ τῶνόντι ὡς οὐδέποτε τότε ἠυδαιμόνησαν οἱ Φοίνικες, λαβόντες τὸ προνόμιον τοῦ ἐμπορεύεσθαι ἐν Αἰγύπτῳ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ λογαριασμὸν τῆς Αἰγύπτου.

Αὗται εἶναι αἱ ποικίλαι μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκων σχέσεις αἵτινες ὑποφαίνονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦσαν φύσει τυχοδιώκται. Αἱ περιστάσεις ὅμως τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προσημειωθέντας χρόνους σφόδρα ἀνώμαλοι, μάλιστα δὲ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ κάτω Αἴγυπτος κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα. "Οθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐγένοντο εἴτε κοινὰ Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήματα, οἷον τὸ περὶ Κάδμου φημιζόμενον, εἴτε καὶ ἰδιά τινα τῶν Αἰγυπτίων, οἷα τὰ περὶ Δαναοῦ καὶ Κέκροπος θρυλούμενα. Ἐκ τούτων ὁ Κέκροψ δὲν λέγεται Αἰγύπτιος εἰμὴ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὃν ἀντέγραψαν ὁ Σουίδας καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἡ περὶ Δαναοῦ παράδοσις, καίτοι δὲ συναρμολογεῖται μετὰ προηγουμένων ἀσφαλῶν γεγονότων, ὅπως ἡ περὶ Κάδμου, εἶναι ἐν τούτοις μία τῶν ἀρχαιοτέρων. Παρ' Ὁμήρῳ μὲν οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος ὑπάρχει, ὁ δὲ Δαναὸς καὶ ὁ Κάδμος, δὲν λέγονται ῥητῶς ὡς ἐξωθεν ἐποικίησαντες. Ἄλλ' ἤδη ἐν τοῖς Κυκλικοῖς, ὁ τὴν Δαναΐδα πεποιηκῶς προσονομάζει τὸν Δαναὸν «πρόσθεν εὐρρεῖος ποταμοῦ Νεῖλοιο» ἀνακτα' τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ταύτης, ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν ποιήματος 5500 στίχων.

Ἄλλὰ παρεκτὸς τούτων, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο αἰγυπτιακαὶ ἐν Ἑλλάδι ἐποικίσεις, πῶς θέλει ἐξηγηθῇ ἡ ὁμωνυμία τῆς ἐν Βοιωτίᾳ πόλεως τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους πρωτεύουσαν; Ὅτι τὸ ὄνομα τῆς βοιωτικῆς πόλεως δὲν ἦτο ἐλληνικόν, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν Μυσίᾳ Θήβης, ἥτις ἦτο κτίσμα Κιλικίων· οἱ δὲ Κίλικες ἦσαν Σημίται καὶ διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρὸς τε τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ἦτο σημιτικόν, πρὸς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ ἢ πρὸς τὸ τῆς πρωτεύουσας τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη, ὅπως πλεῖσται ἄλλαι

Εὐρώπῃ, Κρήτῃ, Μίνωι, Ῥαδάμανθυι, Σαρπηδῶνι, Θράκῃ, Θάσῳ, Θήβαι. Ἀλληγοροῦνται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἡ τῶν Θεῶν ὑπὸ Κάδμου κτίσις, ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα εἰκονίζοντα ἐν κεφαλαίῳ τῆς τε προηγηθείσας θαλασσοπορίας τῶν ναυσιδίων κατοίκων τῆς συριακῆς παραλίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἡ ὑπὸ τῶν Φοινίκων ζήτησις τῆς Εὐρώπης, ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κατὰληψις ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄρκτον μὲν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θράκης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Κρήτης, ἦν, διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκλάβωσιν ὡς ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· τελευταῖον ἡ μετὰ τῆς φοινικικῆς ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἰδίως ἐν τῇ Κρήτῃ κυριαρχίας συνδεομένη θαλασσοκρατία τοῦ Μίνωος. Περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ ἀμφιβάλλωμεν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ἂν ἡ Ὀδύσεια ἀποσιωπᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Κάδμου, ἡ Ἰλιάς λέγει ῥητῶς τὴν Εὐρώπην θυγατέρα τοῦ Φοίνικος· ὥστε ἡ ὅλη παράδοσις ἔχει ρίζας προμοιρικές.

Ἄλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν Φοινίκων Αἰγύπτιοι. Ὁ Ἀγήνωρ λέγεται ἐξ Αἰγύπτου μεταβὰς εἰς Φοινίκην· ὁ Ζεὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς Κρήτην· ἡ πόλις ἦν ὁ Κάδμος ἔκτισεν ἐν Βοιωτίᾳ, ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης αἰγυπτιακῆς πόλεως τῶν Θεῶν. Ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτῶν σχέσεις, τὰς δὲ τῶν πρώτων ἀποικήσεις καθιστῶσι πιθανὰς αἱ συμφοραὶ ἃς ὑπέστη ἡ χώρα αὐτῶν ἀπὸ τῆς 23 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἰγύπτου καὶ κατέκτησαν αὐτὴν αἱ νομαδικαὶ τῆς Συρίας φυλαὶ, αἱ κληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ὑκσῶς. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἡγουμένων τῶν ἐν Θήβαις βασιλέων, ἡγωνίσθησαν περὶ τὰ 200 ἔτη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐπὶ τέλους ὁμῶς ἡ μὲν κάτω Αἰγύπτος ὑπέκυψεν ὀλοσχερῶς, ἡ δὲ ἄνω, προϊσταμένης τῆς τῶν Θεῶν πόλεως, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν δορυκτητόρων. Ἡ κατάσταση αὕτη διήρκεσεν ἕτερα διακόσια περίπου ἔτη, μεθ' ὃ οἱ ἐν Θήβαις βασιλεῖς ἀνέλαβον νέον μέγαν κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγῶνα, ὅστις, διεξαχθεὶς πεισματωδέστατα ἐπὶ ἡμιόλιον ἑκατονταετηρίδα, ἐπήγαγε τὴν κατατρόπωσιν τῶν ξένων καὶ τὴν εἰς Συρίαν ἐπάνοδον τῶν λειψάνων αὐτῶν. Ὁ συντελέσας τὸ κατόρθωμα τοῦτο Ἀχμὲς Α' ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς 18 δυναστείας, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἀναλαβούσης δὲ τῆς Αἰγύπτου τὴν προτέραν ἰσχύν, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ

τῆς Αἰγύπτου πόλεις, ἔφερε διάφορα ὀνόματα. Συνηθέστερον ὁμῶς ἐκαλεῖτο Ta-ariu, T-ape, ἡ πόλις τῶν θρόνων, ἐξ οὗ οἱ Ἕλληνες μετεποίησαν τὸ ὄνομα Θήβη. Ἄλλ' ἡ προσηγορία αὕτη : μήπως μετεδόθη εἰς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ πόλιν ὑπὸ Φοινίκων ; Ἄπαντα τὰ γνωστὰ τούτων κτίσματα ἐκλήθησαν, ὡς εἶδομεν, ἢ ἀπὸ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος, ἢ ἀπὸ πόλεων συριακῶν. Ἀραδὴν, Καίρατος, Ἀμαθοῦς, Σαλαμῖς, Ταμασὸς καὶ πρὸ πάντων Φοινίκη, Φοινικίς, Φοινικοῦς (λιμὴν) καὶ τὰ τοιαῦτα. Συνδυάζοντες δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα πρὸς τὸν μικτὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ Κάδμου παραδόσεως, ἀναγκαίως περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐὰν οἱ Φοινικεῖς ἔφερον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Κάδμου, τὰ γράμματα αὐτῶν, καὶ ἐπωνόμασαν Καδμείαν τὴν ἀκρόπολιν, Αἰγύπτιοι ἐγένοντο οἱ τῆς κάτω πόλεως ἀνάδοχοι, ἀποδόντες αὐτῇ τὸ τῆς πρωτεύουσας αὐτῶν ὄνομα, ὅπερ ἐξελληνισθὲν ἀνταπεδόθη ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν μητρόπολιν ὅτε οὗτοι ἐγνώρισαν αὐτήν.

Ἐγνώρισαν δὲ τὰς Αἰγυπτίας Θήβας πρωϊμώτατα. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πῶς ὠμίλησε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνώπιον τοῦ Φοίνικος, τοῦ Ὀδυσσεως, τοῦ Αἴαντος, τοῦ Ὀδίου καὶ τοῦ Εὐρυδάτου ;

... "Ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται·
αἶθ' ἐκατόμυλοι εἰσι, διηκόσιοι δ' ἄν' ἐκάστην
ἄνδρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ἦτο πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας· οἱ γράφοντες σήμερον τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων αὐτῆς καὶ τῶν ἐγγράφων, παραθέτουσι σὺν τούτοις ἀδισταχτῶς καὶ τὴν ὁμηρικὴν μαρτυρίαν. Οὐδὲν ἤττον βέβαιον ὁμῶς εἶναι ὅτι ἡ περιγραφὴ δὲν ἦτο ἀκριβοῆς καθ' οὓς χρόνους ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Ῥαμεσσιδῶν ἦτοι ἀπὸ τῆς 12 ἐκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, μὴ οὔσα βασιλεύουσα, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων, καὶ τοῦ πλούτου, καὶ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς. Ὅσα λοιπὸν ἔλεγεν ὁ ποιητὴς διὰ στόματος τοῦ μεγίστου τῶν ἡρώων αὐτοῦ, ἦσαν ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, ἐκ τούτου δὲ καθίσταται πιθανὸν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον πῶς εἶχεν ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἔτι πρὸ τῆς 12 ἐκατονταετηρίδος.

Ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγὴ τῆς λέξεως *Αἴγυπτος* ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἔτι παλαιότερους. Πρῶτος ὁ Brugsch παρετήρησεν ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ αἰγυπτιακὴ *Hâ-ka-Phtah*, ἣτις ἦτο ἐν τῶν ὀνομάτων τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Φαραώνων πρωτεύουσας, τῆς

Μέμφεως, ἐσήμαινε « κατοικία τοῦ Φθᾶ » καὶ διαπεράσασα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεπλάσθη ἐνταῦθα *Αἴγυπτος*. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀπεδέξαντο πάντες σχεδὸν οἱ αἰγυπτιολόγοι. Οὐδὲν τρώντι φυσικώτερον τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτεύουσας εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Τοιοῦτό τι ἔπραξαν βραδύτερον οἱ Ἀραβες καλέσαντες τὴν Αἴγυπτον *Masr*, ἢ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι, *Μισίρι*, ἀφ' ἐνὸς τῶν ὀνομάτων τῆς πρωτεύουσας *Κάϊρον*. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιοῦτό τι ἀληθῶς δὲν συνέβη. Ἡ Μέμφις δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους εἰμὴ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ τριεχλιοστοῦ περίπου ἔτους, ὅτε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετεβιβάσθη εἰς τὰς Θήβας. Ἡ δὲ κρονία ἐκείνη ἀρχαιότης ἀδύνατον νὰ περιέλθῃ εἰς οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τὰς τηλεσκοπικωτέρας εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ Ἑλλάδος, εἰδήσεις αἵτινες μόλις ἀφικνοῦνται μέχρι τῆς 20 ἑκατονταετηρίδος. Ἡ λέξις λοιπὸν *Hà-ka-Phtah* δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς προπάτορας τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰμὴ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Εἶδομεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα μάλιστα αἱ περιστάσεις τῆς κάτω Αἰγύπτου ἦσαν ἐπιτηδειόταται νὰ προκαλέσωσιν ἀποικισμούς. Τότε Αἰγύπτιοι καὶ Ὑκσῶς ἀντηγωνίσθησαν πεισματωδέστατα, ἰδίως περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Μέμφεως· καὶ τότε, ὡς φαίνεται, κάτοικοί τινες αὐτῆς, ἀποδημήσαντες καὶ ἀποθάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστησαν αὐτῇ γνωστὸν τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ἱστορικὰς ἀπάσας τὰς περιπετείας τῆς περὶ Δαναοῦ παραδόσεως. Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, ἐνισχυομένη διὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνωμαλιῶν τῆς κάτω Αἰγύπτου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῇ ὡς ὅλως μυθική· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ὄνομα *Αἴγυπτος*, ὑπὸ τοῦτον αὐτοῦ τὸν τύπον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γείνη γνωστὸν τῇ Ἑλλάδι εἰμὴ δι' ἐποίκων Μεμφιτῶν. Τὸ ἐθνικὸν τῆς χώρας ταύτης ὄνομα ἦτο *Κεμίτ*· οἱ Ἕλληνες λοιπὸν, ἐὰν ἐμάνθανον τὸ πρῶτον τὰ κατ' αὐτὴν ὅπως δῆποτε ἄλλως, ἤθελον γνωρίσει τὸ ἀληθές τοῦτο τῆς Αἰγύπτου ὄνομα καὶ δὲν ἤθελον ἀποδώσει αὐτῇ τὴν προσηγορίαν μιᾶς πόλεως, καὶ ταύτης ἐπεχούσης ἤδη δευτερεύουσας τάξιν.

Ἀλλὰ καιρὸς νὰ μελετήσωμεν ὁποῖα τις ἀπέβη ἡ τύχη τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παντοίων τούτων ἐπηλύδων.

Περὶ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑπῆρχον ἑκπαλαι νύξεις κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφεῖς παρ' Ὀμήρῳ, παρ' Ἡσιόδῳ, παρ' Ἡροδότῳ· ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νινευὶ, τῆς μελέτης τῶν ἀσσυριακῶν ἀναγλύφων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ βαβυλωνιακὴ θρησκεία ὠρμαῖτο, ὅπως πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἀπὸ θεοῦ ἐνὸς ἅμα καὶ πολλαπλοῦ· ἐνὸς μὲν διότι ἡ ὕλη ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ οὗτος συγχέεται μετ' αὐτῆς, πολλαπλοῦ δὲ διότι ἐκάστη τῶν πράξεων ὅσας ἐν ἑαυτῷ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης, λογίζεται ὡς παραχθείσα ὑπὸ ὄντος διακεκριμένου καὶ ἰδίου φέροντος ὄνομα. Τοιαῦτά τινα ἐπρέσβευον καὶ οἱ Ἀριοὶ τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνενέωσαν διὰ θαλάσσης τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Τότε ἔμαθον τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔννοια τῆς θεότητος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην δόξαν, τὰ θεῖα ὄντα προκύψαντα ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, εἶχον μὲν ἕκαστον ἐνιαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἡ ἐνιαία αὕτη ὑπόστασις ἦτο διφυῆς, περιελάμβανε δηλαδὴ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὰ δύο ἀπαραίτητα στοιχεῖα πάσης γονοποιήσεως, τὸ στοιχεῖον ἄρρεν καὶ τὸ στοιχεῖον θῆλυ. Βαθμηδὸν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἕκαστον δὲ τῶν ἀρχῆθεν θείων ὄντων ἐδιχάσθη εἰς θεὸν καὶ εἰς ἀντίστοιχον θεάιναν. Οὕτω προέκυψεν ἡ προσωποποιήσις παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις καὶ παρ' αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Αἱ θρησκευτικαὶ αὗται δοξασίαι τῶν Βαβυλωνίων, πρὶν φθάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐτροπολογήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἔτι δὲ πλείονας ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις ἀφοῦ διεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας. Οὐδὲν ἥττον ἡ τοιαύτη καταγωγὴ πολλῶν θεοτήτων δύναται σήμερον ν' ἀποδειχθῇ ἀποχρώντως. Καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότατον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἀσκάλωνι τῆς Συρίας, καὶ ἐκ Συρίας ἐπελθόντες οἱ Φοίνικες ἵδρυσαν ἱερὰ αὐτῆς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κυθήραις· εἴκε δὲ τὸ γένος ἡ θεὰ ἐκ Βαβυλῶνος. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῶν Ἡσιοδικῶν χρόνων, ἐλέγετο ὅτι ἡ ἀφρογένεια Ἀφροδίτη ἀνέδυ ἐκ τῆς θαλάσσης « πολυκλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ. » Καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὀνομάζεται πολλάκις *Κύπρις*, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ *Κυθήρεια*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.

Ἄδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, διῆγον τὸν πατριαρχικὸν αὐτῶν βίον, ὅτε εἶδον προσεγγίζουσας τὰς ναῦς τῶν νήσων. Εὐκόλον ὅμως εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐκπληξιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐμβότου τῶν πολλῶν τῆς γῆς αὐτῶν κόλπων πτερυγίζοντα ἐκεῖνα σκάφη· οἱ ἀφελεῖς θεαταὶ εἶχον μὲν καὶ πρότερον ἀκάττια ἀλλὰ κωπῆρη, οὐχὶ ἰστιοφόρα. Ἔτι δὲ θαυμαστότερα ἦσαν ὅσα ἐκόμιζον τὰ καινοφανῆ ταῦτα πτηνὰ τῆς θαλάσσης. Ὅρμώμενα ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ προσπελάσαντα κυρίως εἰς τὰ ἀνατολικά παράλια, συνεπήγαγον αὐτόθι τὰ παντοειδῆ προϊόντα πολιτισμοῦ ἀπ' αἰῶνος διαπλασθέντος· εἰκόνας θεῶν, καρπούς τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ὑφάσματα ἐντέχνως κατεσκευασμένα, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ὀρειχάλκινα, νέα ὀνόματα νέων πραγμάτων· καὶ πλὴν τούτου, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ποικίλας διδασκαλίας περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν, γεωργικῆς τέχνης, ὀρύξεως φρεάτων, ρυθμίσεως τοῦ ῥοῦ τῶν ὑδάτων, ζεύξεως γεφυρῶν, οἰκοδομικῆς, ἄγρως καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ πορφυρούχου κογγυλίου, τελειότερας ναυτιλίας, γραφῆς. Αἱ παραδόσεις διετῆρσαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰ ὅποια εἰσῆγαγον τὰς νέας ταύτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀφορμὰς· Λυκίων, Καρῶν, Αἰγυπτίων, Μινυῶν, Αἰολιδῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν Φοινίκων. Φοῖνιξ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ὑπάτου τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος· Φοῖνιξ τὸ γένος, ὁ Φινεύς, υἱὸς τοῦ Φοίνικος, ἢ Ἀγήνορος τοῦ Φοίνικος, ἐγένετο ὁ σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς τῶν ἀργοναυτῶν· Φοῖνικες ἦσαν οἱ «μυρὶ» ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ·» Φοίνισσαι, αἱ κατεργαζόμεναι τὰ κάλλιστα χειροτεχνήματα.

Οἱ θεοὶ τῶν ἐπηλύδων οὔτε ταυτώνυμοι ἦσαν, οὔτε ταυτοειδεῖς· οἱ θεοὶ τῶν Καρῶν, τῶν Λελέγων, τῶν Λυκίων, ἐν γένει τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ὀνομασίαις, παραστάσεις, ιδιότητας διαφόρους μέχρι τινὸς τῶν τῆς Φοινίκης θεῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς κοινόν τι σύστημα θρησκευτικὸν πρᾶχθὲν ἐν Βαβυλωνίᾳ.

καὶ ἐνῶ ὁ Ἄρης ἐπιστρέφει εἰς Θράκην, ἡ φιλομειδῆς Ἀφροδίτη ἐπα-
νέρχεται εἰς Πάρον τῆς Κύπρου, «ἐνθα δέ οἱ τέλενος βωμός τε θυήεις.»
Ταῦτα δὲ πάντα προσεπεκύρωσαν τὰ ἐν Ἀστυρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἀπο-
καλυφθέντα μνημεῖα.

Ἡ Ἀνάτ, ἡ Βελίτ καὶ ἡ Ἰστάρ ἐξεπροσώπων παρὰ τοῖς Βαβυλω-
νίοις τὸ θῆλυ στοιχεῖον τῆς γονοποιῦ δυνάμεως· μετωνομάσθησαν δὲ
ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀναΐτις, Μύλιττα, Ἀστάρτη. Ἐκ τούτων ἡ Ἀ-
στάρτη ἐπεκαλεῖτο ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ζαρπανίτ ἦτοι «παραγωγὸς τῶν
ὄντων» καὶ εἰκονίζετο κατὰ μέτωπον, ὀλόγυμος, πιέζουσα διὰ τῶν
χειρῶν τὸ στήθος. Ταύτης τῆς Ἀστάρτης ἀνευρέθησαν ἐν Γόλγοις τῆς
Κύπρου πολυάριθμα ἀγαλματια, ὧν ἡ παράστασις εἶναι σχεδὸν ἀπα-
ράλλακτος ἡ τῆς βαβυλωνιακῆς Ἰστάρ. Εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον
καὶ γυμνή. Πολύτιμον καὶ πολυέλικτον περιδέραιον ἀπλοῦται ἐπὶ τοῦ
στήθους αὐτῆς οἱ μηροὶ προέχουσιν· αἱ λαγόνες εἶναι εὖσαρκοι καὶ εὐρεῖαι.
Συνήθως αἱ δύο χεῖρες πιέζουσι τοὺς μαστοὺς, ἐνίοτε δὲ ἡ μὲν ἐπιτίθε-
ται ἐπὶ τοῦ στήθους, ἡ δ' ἄλλη ἐπὶ τὴν γαστέρα. Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ
Ἀστάρτη ἣν οἱ Φοίνικες περιήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι
Κυθέρων καὶ ἀπεβίβασαν ἐπὶ τέλους εἰς τὰ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος
παράλια καὶ ἰδίως εἰς Κόρινθον, εἰς Ἀργεῖον, εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἀληθὲς
ὅτι τὸ αἶσθημα ἡμῶν κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ιδέας ὅτι τὸ δῶμορπον
τοῦτο εἰδῶλον ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης. Ἀλλ' ἡ
ἐμφυτος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλοκαλία ἔπραξε διὰ τοῦ χρόνου πολλὰ
τοιαῦτα θαύματα. Καὶ ἔπειτα ὅσῳ καὶ ἂν ἐκαλλύνθη ἡ θεὰ ἐκείνη
ἐν Ἑλλάδι, πολλὰ ἔτι ἔσωζεν ἐνταῦθα σύμβολα καὶ προσόντα τῆς γε-
νετηρίου γονιμότητος, ἥτις ἀπετέλει τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἰστάρ
καὶ τῆς Ζαρπανίτ. Αὐτὸ τὸ χαριέστατον ἐπίθετον *φιλομειδῆς* ἐτυμο-
λογεῖται παρ' Ἡσιόδῳ εἰς τρόπον ἥκιστα κίσχυντηλόν, ἐκφερόμενον διὰ
τοῦ η ἀντί εἰ. Αὕτη δὲ ἡ πορνεία ἥτις ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τῆς λα-
τρείας αὐτῆς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς Βύβλον καὶ Κύπρον, καὶ περὶ ἧς
μετὰ τῶσαύτης ἀγανακτήσεως ὑμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, διετήρησεν ὡς αὐ-
τὸς τὸν ἱερὸν τοῦτον χαρακτῆρα ἐν Κόρινθῳ, ὅπου ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς
τῆς πόλεως ταύτης, ἐταῖραι περὶ τὰς χιλιάς περιεῖπον τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς.

Ἀλλ' ἡ γονοποιός, ἡ παραγωγὸς τῶν ὄντων δύναμις εἰσῆχθη εἰς τὴν
Ἑλλάδα καὶ ἄλλοθεν, δι' ἄλλων τύπων καὶ ὀνομάτων. Ἡ ἀντίληψις
ἐκείνη, ὅπως κατῆλθε διὰ τῶν κερδανίων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς τὰ τῆς

Συρίας παράλι, οὕτως ἀνῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἠπλώθη ἐπὶ ἅπασαν ταύτην τὴν χερσόνησον. Ἡ *Mā* τῆς Καππαδοκίας, ἡ σημερινούσα φρυγιστὶ τὴν μητέρα, ἡ *Ἀναῖτις* τῆς ἐν Πόντῳ Ζήλας καὶ τῆς Ἀρμενίας, ἡ *Κυβέλη* τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας, ἡ μεγάλη Ἐφεσία θεὰ ἥτις ἐκπαλαι ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἢ ἑτεροιώσεις τῆς βαβυλωνιακῆς θεότητος. Ἐν Ζήλᾳ, ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν Λυδίᾳ ἡ λατρεία αὐτῆς συνωδεύετο ὑπὸ τῆς πορνείας τῶν ἱεροδούλων, ἀπαρallaκτως ὅπως ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Βύβλῳ, ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου ὅπερ μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐσώζετο εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν αὐτῆς, τὸ μὲν στήθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πολυαριθμῶν μαστῶν, ἀπὸ δὲ τῆς μέσης καὶ κάτω εἰκονίζοντο κεφαλαὶ ἐλάφων, λεόντων, ταύρων καὶ ἄλλων ζώων. Ἐκ τῶν πολυνύμων ἅμα καὶ ταυτοσήμων τούτων θεοτήτων, δύο εὐρίσκομεν πολιτογραφηθείσας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἡ Ῥέα ἐταυτίζετο ἄφ' ἐνὸς μετὰ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ *Mā*, ἄφ' ἑτέρου μετὰ τῆς *Κυβέλης*, τῆς θεᾶς τῶν ἄντρων καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως· ἡ δ' Ἀρτεμις μετὰ τῆς ἐφεσίας θεᾶς.

Οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ παραστάσεις ἡλλοιώθησαν. Ἡ Ῥέα ἀπέβη ἐν Ἑλλάδι σύζυγος τοῦ Κρόνου καὶ μήτηρ ὄλων αὐτοῦ τῶν τέκνων, ἰδίως τοῦ Διὸς, ὃν ἔτεκεν εἰς Λύκτον τῆς Κρήτης καὶ ἔκρυσεν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ πατρὸς ἐν ἄντρῳ ἡλιβάτῳ τῆς Ἰδῆς. Διότι πᾶσαι αὐταὶ αἱ νέαι ἀντιλήψεις τῆς Ῥέας καὶ τοῦ Διὸς ἢ διεπλάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ, ἢ ἐν Ἑλλάδι διασκευασθεῖσαι ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐν ᾗ συνηντήθησαν αἱ φοινικικαὶ καὶ καρικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασαί. Ὅπως δὲ πολλὰς εἶδομεν ἐν αὐτῇ κτισθείσας φοινικικὰς πόλεις, οὕτω πολλὰς ὡς αὐτὴς ὑπῆρχον ὁμωνυμία τόπων πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. «Ἰδὲ γὰρ τὸ ὄρος τό τε Τρωϊκὸν καὶ τὸ Κρητικόν, καὶ Δίκτη τόπος ἐν τῇ Σκηψίᾳ καὶ ὄρος ἐν τῇ Κρήτῃ, ἔλεγεν ὁ Στράβων. Τῆς δὲ Ἰδῆς λόφος Πύτνα, ἄφ' οὗ Ἱεράπυτνα ἢ πόλις Ἱπποκόρωνά τε τῆς Ἀδραμυττηνῆς καὶ Ἱπποκορώνιον ἐν Κρήτῃ Σαμῳώνιον τε τὸ ἐωθινὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου καὶ πεδίον ἐν τῇ Νεανδρίδι.»

Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου τῆς ἐφεσίας θεᾶς δηλοῦται ὅτι ἡ βαβυλωνιακὴ Ἰστάρ εἶχεν ἤδη πολυειδῶς τροπολογηθῆ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀντὶ διμύστου γενομένη πολύμαστος πρὸς τὰ ἄνω,

ἔκρυπτε πρὸς τὰ κάτω τὴν γονοποιὸν ἐστίαν διὰ πολυχρίθμων κεφαλῶν ζώων. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον μετεποιήθη ἅφ' ἧς διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μία τῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου εἰκονιζομένων, διετηρήθη ἀπαράλλακτος. Παρ' Ὀμήρῳ ἐπικαλεῖται ἡ Ἀρτεμις *πότνια θηρῶν, ἀγροτέρη*. ὁ δὲ ὁμηρικὸς ὕμνος λέγει αὐτὴν ἐλαφηβόλον, ἰοχέαιραν, ἣ κατ' ὄρη σκιοέοντα ἄγρη τερπομένη παγχρύσεια τόξα τιταίνει. Καὶ ὅταν βραδύτερον παρέστησεν αὐτὴν ἡ τέχνη, ἀφῆρσε μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος τὰς κεφαλὰς τῶν ζώων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμῶς εἰκόνισε φέρουσαν τόξον καὶ συνοδευομένην ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Ἀλλὰ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου, δι' οὗ τοποῦτον ἐμφαντικῶς ἠλληγορεῖτο ἡ γενετήριος δύναμις, παντελῶς ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ *πότνια θηρῶν* τοῦ Ὀμήρου ἦτο ἐνταῦτ' *ἀγνή*, καὶ πιθκνώτατα τὰς δύο ταύτας ιδιότητας ἐξεδήλου τὸ ἀποδοθὲν αὐτῇ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος (ἀρτεμίας). Ὑπεφαίνεται ἐν τούτοις μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ἡ ἁσιανὴ αὐτῆς καταγωγή· διότι περὶ τὴν σεμνὴν ἐκείνην θεὰν διεκρίνοντο ἐνιαχοῦ ἔχνη τῶν αἰσχυρῶν τελετῶν αἵτινες πηρηχολούθησαν τὴν βαβυλωνίαν Ἰστάρ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν Ἡλιδι λ. χ. καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁ διαβόητος χορὸς *κόρδαξ*, ἐξ οὗ καὶ *Κορδάκα* ἐπελέγετο ἐνίοτε ἡ Ἀρτεμις.

Ἄλλος θρησκευτικὸς τύπος ὅστις ἐξ ἀνατολῶν εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει τοῦτο ἡμᾶς σαφῶς. Ἀφικόμενος, λέγει, εἰς Θάσον, εὗρον ἐν αὐτῇ ἱερὸν Ἡρακλέους ὑπὸ Φοινίκων ἰδρυμένον, ὅτε οὗτοι, ἐκπλεύσαντες πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης, ἔκτισαν τὴν Θάσον· τοῦτο δὲ συνέβη, ἐπιφέρει, πέντε γενεάς πρὶν ἢ αὐτὸν Ἀμφιτρύωνος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι. » ὁ ἐστὶ, πρὶν ἐμφανισθῇ ἐν τῇ φοινικικῇ ὡς αὐτῶς πόλει τῶν Θηβῶν ὁ Ἡρακλῆς ἐκεῖνος, ὅστις ἐξελληνισθεὶς, παρεστάθη ὡς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἢ μᾶλλον τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἄλλων ὅσοι ἀπεδόθησαν τῷ ἥρωϊ, ὧν πολλοὶ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ λέοντος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀσσυριακοῦ Ἡρακλέους (Ἀδὰρ ἢ Σαμδάν), ὅστις εἰκονίζεται πνίγων διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τὸ θηρίον· τὸ κατόρθωμα τοῦτο, ἐκεῖθεν κληρονομήσας ὁ Τύριος Ἡρακλῆς, μετεβίβασεν εἰς τὸν Ἑλληνικόν. Ὁ δὲ περὶ Γηρυόνου μῦθος εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς. Ἡ τοῦ Γηρυόνου παρουσία εἰς Γάδειρα, εἰς Ταρτηρσὸν, εἰς Ἰβηρίαν καθίστησι τοῦτο προδήλον,

διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις ἦσαν ἀποικίαι Φοινίκων. Οἱ ναυτίλοι τῆς Τύρου συναπῆγον μεθ' ἑαυτῶν πελαγοδρομοῦντες τὸ εἶδωλον τοῦ θεοῦ ἐκείνου ὃν ἐκάλουν Βάαλ-Μελκάρθ, ἥτοι κύριον τῆς πόλεως, πολιοῦχον, ἐντεῦθεν δὲ αἱ θαλασσοπορίαι, αὐτῶν ἐταῦτίσθησαν πρὸς τὰς περιπλανήσεις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Πλὴν τούτων ὁ Τύριος Ἡρακλῆς ἀναφαίνεται ἐν Ἑλλάδι ὑπ' αὐτὸ τὸ φοινικικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μελκάρθ, μικρὸν τροπολογηθὲν εἰς Μελικέρτην. Ὁ Μελικέρτης ἐτιμᾶτο πολυειδῶς ἐν Κορινθίᾳ, καὶ εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐλέγοντο ἰδρυθέντα τὰ Ἴσθμια. Ἄλλα καὶ ἕτερον σημιτικὸν ὄνομα ἔφερεν ὁ Ἡρακλῆς· ἐκαλεῖτο Μάκαρ καὶ Μάκηρις, κατ' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τύπους τούτους εὐρίσκομεν αὐτὸν κατονομαζόμενον καὶ μετὰ ἐγχωρίων μύθων μεμιγμένον ἐν Κρήτῃ, ἐν Λέσβῳ, ἐν Ῥόδῳ, ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ σημιτικὸς τύπος μάκαρ εὐρίσκεται εἰς φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Σωλὺ γενομένη κατὰ πρῶτον παρατήρησις, ὅτι τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς εἶναι αὐτὸ τοῦ Μελκάρθ τὸ ὄνομα, γραφόμενον μὲν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀναγνωσθὲν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ· ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ, τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραφῇ ὡς Σ, τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τύρου ὁ ἥρως δὲν ἔφερεν εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς ἀσσυριακῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸν λέοντα, διότι παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ρόπαλον ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, τόξον δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς, περὶ ἣν συσπειροῦται λεοντῇ. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Κύπρῳ εὐρημάτων ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους λατρείαν, βλέπομεν προστεθειμένον καὶ τὸ κατὰ Γηρυόνου κατόρθωμα. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων ὃν ὁ Ἰταλὸς Cesnola ἐποίησατο ἐν τοῖς ἑρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης, ὑπάρχει ἀνδριὰς ὄρθιος περιβεβλημένος λεοντῇ καὶ ὡπλισμένος διὰ τόξου καὶ ροπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βάρους παρίσταται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἑρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ ἱκανὰ λείψανα ἀγαλμάτων εἰκονίζοντων τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα.

Οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐκαλλιέργουν, ἐπὶ τοῦ προτέρου πατριαρχικοῦ βίου, τὰ σιτηρὰ, τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν· πολλὰ δ' ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ἔγνωσαν ταῦτα πάντα, παρὰ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν. Μήπως ἐν τῷ Ὀμηρικῷ

ὑμῶν, ἡ Δημήτηρ δὲν λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Κρήτης ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης; Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἐκείνων θρησκευτικαὶ παραστάσεις συνδέονται μετὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος παραλίων, ἥτοι μετὰ τῶν παραλίων ἐκείνων εἰς ἃ ἐγένοντο αἱ κυριώταται τῶν ἐπηλύδων ἐποικίσεις. Ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη, ὁ Βουζύγης, ὁ Τριπτόλεμος, εἶχον τὴν ἐστίαν τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν Ἐλευσίνι· ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐφύτευσε τὴν ἱερὰν ἐλαίαν· ὁ Διόνυσος παρέστη κατὰ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀργολίδι. Ἐὰν ἡ καλλιέργεια ἰδίως τῶν σιτηρῶν ἦτο ἰθαγενής, βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐκλέξει ὡς μητρόπολιν αὐτῆς τὴν λυπρὰν τῆς Ἀττικῆς γῆν.

Εἰς τὰ ἀνατολικά δὲ παράλια ἐγένοντο καὶ αἱ πρῶται ἔντεχνοι τειχοποιαὶ καὶ διοχετεῖαι. Ὅποια ἦτο ἡ προτέρα τῶν Ἀρίων τειχοδομία, δηλοῦται ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς Λυκοσούρας. Τοῦ περιβόλου τούτου σώζεται ἔτι τειχίον πεφυρμένον ἐκ λατομημάτων μικρῶν καὶ ἀλαξεύτων. Τὰ δὲ ἐν Τίρυνθι, ἐν Μυκῆναις καὶ ἐν Ὀρχομενῷ μέχρι τῆς σήμερον καταπλήσσαντα τὸν θεατὴν ἐρείπια παριστῶσι στερεότητα καὶ τέχνην ἣν οὐδεὶς τῶν μετέπειτα αἰώνων ὑπερέβαλε ποτέ. Πλὴν τούτων δὲ ἐν τῷ περὶ τὸν Ὀρχομενὸν πεδίῳ φαίνονται λείψανα ὑπερμεγέθων ἀρδευτικῶν καὶ ἀποξηραντικῶν κατασκευασμάτων. Ἐπὶ ὅλης τῆς μεγάλης καταβόθρας ἀνεώχθησαν ἐν τῷ βράχῳ φρέατα κήθετα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάζεται ποῦ τυχὸν ἐφράχθη ὁ φυσικὸς ὑπόνομος καὶ νὰ καθαρίζεται. Ἀλλὰ καὶ προχώματα ἠγέρθησαν γιγαντώδη· πάντα ταῦτα ἔργα ἀνθρώπων οἵτινες ἐγνώρισαν τὰς τέχνας δι' ὧν ἐχαλιναγωγήθησαν ὁ Νεῖλος, ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Τίγρις. Μήπως εἰς Βοιωτίαν δὲν ἦλθον κατὰ πρῶτον οἱ λεγόμενοι Γεφυραῖοι, οἵτινες βραδύτερον κατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις, καὶ ὧν ἀπόγονοι ἐγένοντο ὁ Ἀρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων; Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ γράμματα εἰσῆχθησαν ὑπὸ τῶν Φοινίκων εἰς Θήβας καὶ ὅτι αἱ πρῶται περὶ θαλασσοπορίας παραδόσεις συνδέονται μετὰ τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἐξ ἧς ἐθρυλοῦντο ἐκπλεύσαντες ἐπὶ Κολχίδα, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος, οἱ Ἀργοναῦται. Καθ' ἑτέρας ῥήσεις, ἡ Ἀργὼ ἐξέπλευσεν ἐξ ἐτέρου τῆς Ἑλλάδος λιμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς παραλίων· ἢ ἐκ τῆς Ἀνθηδόνης, ἢ ἐκ τῶν Σιφῶν.

Τὸ μᾶλλον ὁμῶς διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι αἱ ὀνομαστότεροι τῶν ἀρχαιοτάτων πολιτειῶν προσέκυψαν εἰς μέσον ἐν αὐταῖς

δὴ ταύταις ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ καρικαί, αἱ λυκιακαί, αἱ αἰγυπτιακαί καὶ αἱ φοινικικαί ἐποικήσεις.

Οὐδεμία τῶν πολιτειῶν ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὸ Ἄργος. Τὸ Ἄργος ὑπῆρχε, κατὰ τὰς παραδόσεις, πρὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Δαναοῦ ἐποίκησις· καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε εἰς πᾶσαν τὴν χερσονήσον, τὴν βραδύτερον Πελοπόννησον κληθεῖσαν. Τὴν δὲ κρονίαν ταύτην ὑπαρξίν τῆς πόλεως, καὶ αὐτὴν ἕως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὑπεμφαίνουσιν ἀξιοπιστότεραι μαρτυρίαι. Κατὰ Στράβωνα, Ἄργος λέγεται τὸ πεδίον, μάλιστα δὲ οἶονται Μακεδονικὸν καὶ Θετταλικὸν εἶναι τοῦνομα. Πλὴν τούτου, τὸ ὄνομα ἦτο ἐπαρμένον κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν. Ἄργος Θεσσαλικόν, Πελασγικόν, Ἀμφιλοχικόν, Ὀρεστικόν· ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ λέξις, διατηρήσασα ἰδίως τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτο πελασγική, καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἐπικράτησεν ἐκπαλαι ἅπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δαναοῦ, μεγάλη συνέβη ἐν Ἀργολίδι πραγμάτων ἀλλοιώσις. Οἱ Πελασγοὶ, κατασταθέντες ἐν χώρᾳ εὐϋδρούση, εἶχον κτίσει ἐν τούτοις τὴν πόλιν αὐτῶν ἐν χωρίῳ ἀνύδρῳ. Ταύτην τῶν ὑδάτων τὴν ἀπορίαν ἐθεράπευσαν οἱ ἔποικοι, ἄφθονα ὀρύζαντες ἐν αὐτῇ φρέατα. Καὶ ἐν γένει ὁ Δαναὸς, καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀργείων, τοσοῦτον λέγεται ὑπερβαλὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ δυναστεύσαντας ὥστε, κατ' Εὐριπίδην,

Πελασγίωτας ὀνομασμένους τὸ πρὶν,
Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθνη' ἂν Ἑλλάδα.

Ἡ νέα ὁμῶς αὕτη ἐπωνυμία δὲν ἐξηφάνισε παντελῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς πελασγικῆς πόλεως· διότι, ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ὅτε καὶ ἕτερον ὄνομα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἴσχυσε, βλέπομεν τὰς τρεῖς προσηγορίας, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀναφερομένας ἵνα δηλώσωσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ Μυκῆναι ὑπέκειντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ἄργος· μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς ἀπετέλεσαν ἰδίαν πολιτείαν, ἣτις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀπέβη ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου βασιλειῶν. Τότε αἱ Μυκῆναι ἐθρυλήθησαν ὡς εὐκτῆμονες, ὡς πολύχρυσοι καὶ κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ θρυλουμένου ἐπικυριαρχοῦ συμπάσης τῆς Ἑλλάδος Ἀγαμέμνονος.

Τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβε τὸ Ἄργος πρωϊμώτατα ἐν Πελοποννήσῳ, ἐκτῆσαντο οὐδὲν ἥττον πρωϊμῶς αἱ Θῆβαι ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἧς ἔμελλον ποτὲ νὰ ἀνατείλωσι δύο τῶν φαεινοτάτων ἀστέρων τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος στερεώματος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, οὐ μόνον τῆς Βοιωτίας ἀπάσης ἐκυριάρχησεν, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Φλεγύας. Ἦρξε δὲ τῆς Βοιωτίας, καταβαλοῦσα τὸν Μινύειον Ὁρχομενόν. Οἱ Μινύαι οὗτοι ἴσχυσαν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸν δὲ πλοῦτον αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αὐτῶν τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν. Κατατροπωθέντες κατὰ ξηρὰν, ἐξηκολούθησαν εὐδαιμονοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ ἐμπορίᾳ, διότι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν χρόνους, βλέπομεν αὐτοὺς κοινωνοῦντας μιᾶς τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονιδῶν ἧς μετεῖχον, παρεκτὸς αὐτῶν, ἐξ παράλιαι πόλεις· Ἐρμιόνη, Ἐπίδauρος, Αἴγινα, Ἀθῆναι, Πρασιαί, Ναυπλία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Μινύου φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ τοῦ πολυθρυλήτου ἡγεμόνος τῶν Καρῶν Μίνως καὶ ἀμφοτέρων ὑποφαίνεται ἡ οἰκειότης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Μάνην. Οἱ Μινύαι ἦσαν πιθανῶς, μοῖρᾳ τις τῶν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως τῶν Καρῶν. Καὶ οἱ μὲν Κᾶρες κατέλαβον τὰς νήσους καὶ ἄλλας τινὰς παραλίας, μάλιστα δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὰ Μέγαρα. Οἱ δὲ Μινύαι, κατασταθέντες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ περὶ Ἰωλκόν, ἡπλώθησαν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέχρι Βοιωτίας. Ἡ τοιαύτη διαπόντιος τῶν Μινυῶν προέλευσις προσεπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ταυτίζονται μετὰ τῶν Αἰολιδῶν. Ὁ Μινύας ἐλέγετο ἐγγονος τοῦ Σισύφου. Ὁ Φερεκύδης παρίστησι τὸν βασιλέα τῆς Πύλου Νηλέα ὡς βασιλεύοντα «οὐ μόνον τῶν Πυλίων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Ὁρχομενῳ.» Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει περὶ τὴν Ἥλιν ποταμὸν Μινυήϊον καὶ ὑποδεικνύει ἰδιάζουσαν σχέσιν μεταξὺ Ὁρχομενοῦ καὶ Πύλου. Οἱ δ' Αἰολίδαι ἐπῆλθον ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅτε γόνοι ὄντες καθ' Ὅμηρον, οὐχὶ τοῦ Ἑλληνος, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας. Ἄλλως τε καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τὰς γενεὰς ταύτας παράδοσεις περιπλέκονται ἰδιαίτατα μετὰ τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος.

Ἀπαντα λοιπὸν τὰ σπέρματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ ἅπανα ἡ πρώτη αὐτῶν βλάστησις ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Ἑλλάδος παράλια. Ὡς ἀπλὴν δὲ συγκυρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι

καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἤκμασαν κατὰ διαφόρους λόγους καὶ βαθμούς, αἱ λαμπρότεραι τῆς Ἑλλάδος πόλεις. Ἀθῆναι, Θῆβαι, Αἴγινα, Κόρινθος, Σικυὼν, Ἄργος. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, ἐπὶ μὲν τῶν ἀρχαίων χρόνων ὤφειλε τὴν φήμην αὐτῆς εἰς τὸν μετὰ τῶν Μυκηνῶν σύνδεσμον, δωρικὴ δὲ γενομένη, ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἐδανείσθη ποίησιν, τέχνην, μουσικὴν. Ἡ δὲ μεσογαία καὶ ἡ δυτικὴ παραλία, Ἀρχάδες, Ἡλείοι, Αἰτωλοὶ, Ἀκαρῆνες, καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον δευτερεύουσιν ἐπέσχον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους τᾶξιν.

Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ χρονολογήσωσι τὰ πρῶτα ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας αὐτῶν γεγονότα. Ἀλλὰ δὲν ἠρύσθησαν τὰς χρονολογίας αὐτῶν, ὅπως ὁ Μανέθων τὰς αἰγυπτιακὰς, ἐξ ἀρχαίων συγχρόνων. Ἐνεκα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν ἀφειτηρίας, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἡλλοιώθησαν βραδύτερον, ὑπολαμβάνονται πάντοτε εὐλόγως ὡς προσεγγίζοντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρεΐδονται ἢ ἐπὶ προσωπικῶν ἐκτιμήσεων, ἢ ἐπὶ μνημείων, ἐπιγραφῶν καὶ γενεαλογικῶν ὑστεροχρόνων. Ἐντεῦθεν ἀλλοκότως διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν πολλαὶ χρονολογίαι οὐδαμῶς συνῆδουσι πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ Καλλιμάχος λ. γ. ἀποδίδει τὸν Ἀργοναυτικὸν πλοῦν εἰς ἔτος (1169 π. Χ.) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους (1183) καθ' ὃ ὁ Ἐρατοσθένης λέγει γενόμενον τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἐνῶ αἱ περὶ Ἀργοῦς παράδοσεις παριστῶσι τὴν ναυτιλίαν πολὺ νηπιωδεστέραν τοῦ ναυτικοῦ στόλου ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ κυριώτατον, αἱ γενεαλογίαι ἀπολήγουσι μὲν εἰς πρόσωπα ἱστορικὰ, ἀρχηγέτας ὅμως ἔχουσι θεῶν γόνους, ὃ ἐστὶ μυθικὰ πρόσωπα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνεχεῖς αὐτῶν περιλαμβάνουσι γόνους θεῶν. Ὡστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἶναι σειραὶ αἵτινες, ἀρχὴν μὴ ἔχουσαι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ διακοπτόμεναι, πλανῶνται εἰς τὸ χάος, καὶ ἐπὶ τέλους πίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ὡς οἱ ἀερόλιθοι ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ ὧν οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ τίνος πλάνητος εἰσὶν ἀπορρώγες.

Ἄλλ' ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθη αἰγυπτιακὸν μνημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀνατρέχοντος μέχρι τῆς 17 ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, δυνάμεθα ἴσως νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τιναν τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνάγονται

τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα. Οἱ Αἰγύπτιοι, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, κατατροπώσαντες τελευταῖον τοὺς Ὑκσῶς καὶ ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπεχείρησαν αὐτόθι κατακτήσεις μεγάλας. Τότε καὶ ἰδίως ἐπὶ Τουθμῳσίῳ Γ' τοῦ ἔκτου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας, ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ Φοίνικες. Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς χέρσου Φοινίκης ἐμιμήθησαν αἱ τε ὑπὸ τῶν ἀποίκων αὐτῆς κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παραλίαι τῆς Ἑλλάδος, καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Δαναοί. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τινος ὕμνου, ὅστις, ποιηθεὶς ὑπὸ ἀνδρὸς συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἀνεγράφη ἐπὶ στήλης ἀνευρεθείσης πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ, τῷ 1859, ἐν ταῖς αἰγυπτιακαῖς Θήβαις. Τὸ ποίημα σύγκειται ἐξ ἑννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἐκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι, προσελθὼν, ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὸ δεῖνα ἢ τὸ δεῖνα ἔθνος. Ἡ πέμπτη, ἕκτη, καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων διαλαμβάνουσι, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰγυπτιολόγων, ἐν κεφαλαίῳ τάδε· « Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς βιοῦντας ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυχηθμόν σου. Οἱ Δαναοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καὶ σὲ ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας· ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης θαλασσίας λεκάνης συνελήφθη ὑπὸ τῆς πυγμῆς σου. »

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τῶν Δαναῶν, ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τούτου ᾖ ἀσφαλής, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν Πελοποννήσῳ· ἐκ τούτου δὲ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μετὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης συνδεόμενα γεγονότα τῶν προτέρων χρόνων προσεγγίζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὸ διςχιλιοστὸν ἔτος.

Αἱ ποικίλαι καὶ μεγάλαι μεταβολαὶ ἃς ἐπήγαγον εἰς τὸν βίον τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξ ἀνατολῆς ἐπελθόντες ἔποικοι, δὲν διεζήχθησαν ἐν εἰρήνῃ. Οἱ νέοι θεοί, δορυφορούμενοι ὑπὸ τοσοῦτων εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο φυσικώτατον νὰ τύχωσιν εὐμενοῦς παρὰ πολλῶν δεξιῶσεως καὶ νὰ προκαλέσωσιν ὀλιγωρίαν τινὰ πρὸς τὰς προτέρας δοξασίας, ὡς λέγει Ἡσίοδος· « οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν ἤθελον οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς, ἢ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα. » Ὅτι ὁμως πολλοὶ ἕτεροι, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, ἀπετροπιάσθησαν τὰς καινοτομίας, σαφῶς ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς περὶ Διονύσου καὶ Ἥρας μύθοις. Πρῶτος ὑβρίσας ἐξεβάλε τὸν Διόνυσον Λυκοῦργος,

ὁ Ἡδωνῶν βασιλεύων περὶ Στρυμόνα ποταμόν· παθὼν δὲ τὰ πάνδεινα, τούτου ἕνεκα, ἐπὶ τέλους κατὰ Διόνυσου βούλησιν ὑπὸ ἱππων διαφθαρεῖς ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγων συμφορῶν πρόξενός ἐγένετο ὡσαύτως ὁ νέος ἐκείνος θεὸς ἐν Θήβαις, ὅπου παρέστη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Πενθείως, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀγαύης, ὅστις διεδέξατο ἐν τῇ βασιλείᾳ τὸν γηράσσαντα πάππον. Ὁ Πενθεὺς ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ξένου, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων Θηβαίων γυναικῶν, καταλιποῦσαι τὰς οἰκίας ἐβάχχευον ἐν Κιθαιρῶνι. Τότε παραγενόμενος ὁ Πενθεὺς εἰς Κιθαιρῶνα ὡς κατάσκοπος τῶν βακχῶν, φονεύεται ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀγαύης, ὁ δὲ γεγηρακῶς Κάδμος ἀποδημεῖ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἀρμονίας πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ἀλλὰ καὶ εἰς Ἄργος παραπλήσιά τινα συνέβησαν· διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ταύτης, κατὰ μὲν τὸν Ἡσίοδον, τὰς Διόνυσου τελετὰς οὐ κατεδέχοντο, κατὰ δὲ τὸν Ἀκουσίλαον, τὸ τῆς Ἥρας ζόανον ἐξηυτέλισαν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τοσαύτη ἐγένετο ἐνιαχυῶ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν θεῶν τῆς Βαβυλωνίας ὥστε προεκάλεσεν ἄγωνας ἐκ παρατάξεως κατ' αὐτῶν. « Ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἤθηδόν, ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξεινικοὺς θεοὺς, » καὶ Ἡρόδοτον.

Οὐδὲ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος ἄμικτα ποικίλων συμφορῶν. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Φοίνικες, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιδραμόντων ἠθνῶν, δὲν ἦσαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπόστολοι εἰρήνης καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος ὀλιγωροῦντες περὶ τοῦ ἑαυτῶν συμφέροντος. Ἀντὶ τῶν πολλῶν νέων λυσιτελῶν τῷ βίῳ πραγμάτων, ὅσα ἐκόμιζον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπῆτουν ὠφελήματα ἀντάξια, τὰ δὲ μόνα ἀνταλλάγματα ὅσα ἠδύναντο κατ' ἀρχὰς νὰ λάβωσι, μαλλία, δέρματα, ξυλεῖα, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ κορέσωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν. Ὅθεν ἐτράπησαν εἰς ληστείας καὶ ἄρπαγας, ἄρπαγας μάλιστα ἀνθρώπων, οὓς ἐπὶ τιμαῖς ἀδραῖς ἀπημπούουν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ Φιλόχορον λ. χ. γράψαντα ἐν τῇ τρίτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἀττικὴ ἐπορθεῖτο ἐκ θαλάσσης μὲν ὑπὸ Καρῶν, ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν οὓς ἐκάλουν Ἄονας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κέκροψ συνώκισε τὸ πλῆθος εἰς δυοκαίδεκα πόλεις ἵνα, μὴ ὄντες μεμονωμένοι ὡς πρότερον, δύνανται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὰς ἐπιδρομὰς. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει, ὅτι ἐπὶ Ἰνάχου βασιλεύοντος ἐν Ἀργεῖ, ὅπερ προεῖχε τότε ἀπασῶν τῶν ἐν Ἑλ-

λάδι πόλεων, προσεπέλασαν αὐτόθι Φοίνικες μετὰ ποικίλου φορτίου. Τὴν δὲ πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν ἀφ' ἧς ἀφίκοντο, εἶχον ἤδη πωλήσει σχεδὸν πάντα, ὅτε κατελθοῦσαι εἰς τὴν θάλασσαν γυναῖκες ἄλλαι τε πολλαὶ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἰῶ, ἡγόραζον ὅσα ἤρεσκον ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου φορτίου. Αἶφνης ὁμως οἱ Φοίνικες ὁρμήσαντες ἐπεχείρησαν νὰ συλλάβωσι τὰς γυναῖκας, ὧν αἱ μὲν πλείους διέφυγον τὸν κίνδυνον, ἡ δὲ Ἰῶ καὶ ἄλλαι τινὲς συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἀρπάγων, οἵτινες ἐπιβιβάσαντες αὐτὰς εἰς τὴν ναῦν, ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ ἔποικοι διεπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους ἐν τε τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων εἶναι εὐεξήγητοι. Οἱ ἔποικοι ἀνῆκον εἰς δύο διαφόρους φυλάς· αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἀνέβλυσαν μὲν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἀλλὰ τροπολογηθεῖσαι παρ' ἑκατέρῃ ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς ἐντελῶς ἀνόμοια· διακεκριμένοι δὲ ἦτο ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα ἀντίθετα. Παρὰ τοῖς Ἑλλησι κοινὴ ὑπῆρχε πεποιθήσις ὅτι ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τῶν παραδόσεων Μίνως καλούμενος «παλαίτατος ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτέησατο καὶ τῆς νῦν ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε, καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξε τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο.» Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἰδίως ὑποδεικνύει ὅτι τὴν κρητικὴν ταύτην θαλασσοκρατίαν ἀπαραίτητον κατέστησεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ δεινὴ πειρατεία, ἡ τότε καταλυμαينوμένη ἅπαντα τὰ παράλια καὶ ἀπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Περὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν σύγχρονον μαρτυρίαν, οὐδ' εἰς αὐτὰς δὲ τὰς παρ' Ὀμήρῳ σχετικῶς πολὺ ἀρχαιοτέρας παραδόσεις εὐρίσκομεν νύξιν τινά· διότι αἱ ὁμηρικαὶ ῥήσεις, εἰ καὶ λέγουσι τὸν Μίνωα βασιλέα τῆς μεγάλης πόλεως Κνωσοῦ, οὐδόλως ὑποδεικνύουσιν αὐτὸν θαλασσοκρατήσαντα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης θαλασσοκρατίας δύνανται νὰ κυρωθῶσιν ἐξ ὧν γνωρίζομεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιπετειῶν τῶν Φοινίκων. Εἶδομεν αὐτοὺς καταλαβόντας τὰς πλείστας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, ἀποβάντας δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περὶ τὰ τέλη ὁμως τῆς 18 αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι περὶ τὸ 1500, οἱ Φοίνικες περιορίζονται εἰς εὐάριθμὰ τινα σημεῖα τῆς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θαλάσσης· εἰς Θάσον πρὸς βορρᾶν, εἰς Ρόδον καὶ εἰς Κύθηρα πρὸς

μεσημβρίαν· καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Κυκλάδων δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ τὴν Μῆλον καὶ τὴν Θήραν. Τὴν τοιαύτην περιστολὴν τοῦ φοινικικοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράτους, τίνα ἄλλον δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν κατορθώσαντα ἢ τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίκους; Οἱ ἔποικοι οὗτοι ὑπενέδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν τῶν Φοινίκων ὑπεροχὴν, διότι οὗτοι μὲν ἐπερείδοντο εἰς μητροπόλεις ἰσχυράς καὶ πλουσίας, ἐκεῖνοι δὲ διεσκορπισμένοι ὄντες εἰς πολλὰς νήσους, οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐπικουρίαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου οὐδέποτε ἴδρυσαν κράτη μεγάλα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου εὗρον ἐν αὐτῷ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὀρμητήριον μέγα, εὐπορον καὶ ἀσφαλές, τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ μὲν Φοίνικες κατέλαβον ἀνατολικά τινα μεσόγεια καὶ παράλια σημεῖα, οἱ δὲ Κᾶρες κατεῖχον τὰ δυτικὰ παράλια καὶ τὸ πλεῖστον τῆς μεσογαίας. Οἱ Κᾶρες οὗτοι ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, τότε ἔθνος πλείστου λόγου ἄξιον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐπιτήδειον. «Καὶ σφι τριζὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρες εἰσι οἱ καταδέξαντες, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημεῖα ποιεῖσθαι, καὶ ὄχανα ἀσπίσι οὗτοί εἰσι οἱ ποιησάμενοι πρῶτοι.» Οὐδὲν λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι τυχόντες ἡγεμόνος δεξιοῦ καὶ ὑποβληθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἔννομόν τινα τάξιν, πρῶτον μὲν ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ Κρήτης, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων νήσων.

Ὅπωςδὴποτε ἡ κρητικὴ θαλασσοκρατία δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ἑλληνικόν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰμὴ βραδύτερον καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, ἥτοι μετὰ 500 περίπου ἔτη, ἀναφέρονται μὲν ἐν αὐτῇ Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, εἶχεν ἤδη μετονομασθῇ Κνωσὸς ἡ φοινικικὴ Καίρατος, καὶ λέγονται οἱ Κρήτες στρατεύσαντες ἐπὶ Τροίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ἔτι ἐξυμνοῦνται ὡς μεγαλύτερες οἱ Ἐτεόκρητες, τὸ δὲ σπουδαιότερον πολλὰ ἔτι ὠμιλοῦντο ἐν τῇ νήσῳ γλῶσσαι. Καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, μετὰ ἑτέρα πεντακόσια ἔτη, ἐσώζοντο ἀκόμῃ Ἐτεόκρητες, οἱ Πολιχνῖται καὶ οἱ Πραῖσιοι. Ὅθεν πολὺς ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἡ νῆσος ἐξελληνισθῇ καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐπὶ τέλους ὅμως περιελήφθη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι νῆσοι, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ λοιπαὶ νῆσοι, διότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἐπολιτογράφησαν τὸν ἥρωα τῆς Κρήτης Μίνωα εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἥρωας, ἀλλὰ ἀπεδέχθησαν ὡς ἰδίαις πολλὰς αὐτῆς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ με-

τεβίβασαν εἰς αὐτὴν τοὺς περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς μύθους, ἀνακηρύξαντες τὴν νῆσον ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν μητρόπολιν τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας.

Ἡ μετὰξὺ Ἀρίων καὶ Σημιτῶν πάλη δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὸ Λιγαῖον πέλαγος. Πολλὰ αὐτῆς ἔχνη ὑποφαίνονται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ δίδυμοι τοῦ Δαναοῦ διζέγγονοι Ἀκρίσιος καὶ Προῖτος, «κατὰ γαστρός μὲν ἔτι ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους. Ὡς δὲ ἀνετράφησαν, περὶ βασιλείας ἐπολέμουν. Καὶ κρατήσας Ἀκρίσιος, Προῖτον Ἄργους ἐξελαύνει.» Ὁ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Λυκίαν πρὸς Ἰοθάτην, καὶ νυμφεύεται τὴν τούτου θυγατέρα· «Κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστής μετὰ στρατοῦ Λυκίων, καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων. Μερισχόμενοι δὲ τὴν Ἀργεῖαν ἄπασαν κατώκουν. Καὶ Ἀκρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει, Προῖτος δὲ Τίρυνθος.» Ἐπειτα ὁ τοῦ Ἀκρίσιου υἱὸς Περσεὺς ἐφόνευσεν ἐκ τύχης τὸν πατέρα· «αἰσχυνόμενος δὲ εἰς Ἄργος ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν κλῆρον τοῦ δι' αὐτοῦ τετελευτηκότος, παραγενόμενος πρὸς τὸν Προῖτου παῖδα Μεγαπένθην ἡλλάξατο, τούτῳ τε τὸ Ἄργος ἐνεχείρισε. Καὶ Μεγαπένθης μὲν ἐβασίλευσεν Ἀργείων, Περσεὺς δὲ Τίρυνθος, προστειχίσας Μίδειαν καὶ Μυκῆνας.» Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι οἱ Λύκιοι, ἀντιτάξαντες εἰς τοὺς Δαναοὺς τοῦ Ἄργους τὴν Τίρυνθα, ὀχυροῦσιν αὐτήν· καὶ πλὴν τούτου κτίζουσι καὶ τειχίζουσι νέας πόλεις, ἰδίως τὰς πολυθρυλήτους Μυκῆνας, αἵτινες κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐγένοντο τὸ κύριον ὁρμητήριον τῶν ἀπογόνων τοῦ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὡς αὐτὸς ἐπελθόντος Πέλοπος. Ταῦτα δὲ τὰ κολοσσικὰ τείχη, ὑπέλαβεν ἡ δημώδης φαντασία οὐχὶ ἀνθρώπων ἔργα, ἀλλὰ Κυκλώπεια.

Ἐτι εὐκρινέστερον ὑποφαίνεται ὁ ἐν Βοιωτίᾳ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο φυλῶν. Εἶδομεν οἷον οἱ Μινύαι τοῦ Ὀρχομενοῦ εἶχον συλλέξει πλοῦτον διὰ ναυτιλίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἀπέβη ἐνάμιλλον τῆς ἄλλης λαμπρᾶς τύχης· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐμειώθη. «Στρατευσάμενος δὲ Ἐργίνος (ὁ Μινυῶν βασιλεὺς) ἐπὶ Θήβας, κτείνας οὐκ ὀλίγους, ἐσπίεσατο μεθ' ὄρκων, ὅπως πέμπωσιν αὐτῷ Θηβαῖοι δασμὸν, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, κατ' ἔτος ἑκατὸν βόας. Ἐπὶ τοῦτον τὸν δασμὸν τοὺς κήρυκας εἰς Θήβας ἀπιόντας, συντυχὼν Ἡρακλῆς ἐλωθήσατο· ἀποταμῶν γὰρ αὐτῶν τὰ ὦτα καὶ τὰς ῥίνας, καὶ διὰ σχοινίων τὰς χεῖρας δῆσας ἐκ τῶν τραχήλων, ἔφη τοῦτον Ἐργίνῳ καὶ Μινύαις δασμὸν κομί-

ζειν. Ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν (ὁ Ἐργῖνος) ἐστράτευσεν ἐπὶ Θήβας. Ἡρακλῆς δέ, λαβὼν ὄπλα παρ' Ἀθηνᾶς καὶ πολεμαρχῶν, Ἐργῖνόν μὲν ἔκτεινε, τοὺς δὲ Μινύας ἐτρέψατο καὶ τὸν δασμὸν διπλοῦν ἠνάγκασε Θηβαίους φέρειν. » Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρέσθησαν οἱ Θηβαῖοι, ἀλλὰ κατέστρεψαν προσέτι ἅπαντα τὰ θαυμάσια περὶ τὴν Κωπαίδα διοχετευτικὰ τῶν ὑδάτων ἔργα τῶν Μινυῶν, διότι ἐλέγετο παρὰ τῶν Θηβαίων ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τότε « ἐμφράξας τὸ περὶ τὸν Μινύειον Ὀρχομενὸν ῥέθρον, ἐποίησε λιμνάζειν τὴν χώραν καὶ φθαρῆναι τὰ κατ' αὐτὴν ἅπαντα. » Ὁ Ἡρακλῆς ὅστις εἶχεν ἐπέλθει διὰ Κάδμου εἰς Θήβας, ἐπολιτογραφήθη αὐτόθι βραδύτερον ὥς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· ἀλλ' ἡ ποικίλη ἀγριότης ἦν ἀνέδειξεν ἐν τῷ κατὰ τῶν Μινυῶν τοῦτῳ ἀγῶνι καταδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιζηλίας ἣτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῶν ἐκείνων, ὧν οἱ μὲν εἶχον ἐπιπλεύσει ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἱ δὲ ἐκ Συρίας καὶ Αἰγύπτου.

Ἄλλ' ἂν οἱ Μινύαι ἠττήθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν Βοιωτίᾳ ὑπὸ τῶν Καδμείων, οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Αἰολίδαι κατέλαβον καλλίστας τινὰς τῆς Πελοποννήσου χώρας· διὰ μὲν τοῦ Σαλμωνέως τὴν Ἥλιν, διὰ δὲ τοῦ Σισύφου τὴν Κόρινθον, διὰ δὲ τοῦ Νηλέως, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαλμωνέως, τὴν Πύλον. Οἱ Αἰολίδαι ὑπῆρξαν, πρὸ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐμφανίσεως, ἡ ἐπικρατεστάτη ἐν Ἑλλάδι γενεὰ, ἅμα δὲ καὶ ἡ μᾶλλον διαβόητος ἐπὶ τε ἀσθεεῖα πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐπὶ τε ἀδικίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡσίοδος λέγει τὸν μὲν Σαλμωνέα ἄδικον, αἰολομήτην δὲ τὸν Σίσυφον, καὶ ὑπέρθυμον τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Περιήρην. Μετριοπαθῶς δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔκρινε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀσκραῖος ποιητής, ἂν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τινὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν γενεὰν ἀνοσιουργημάτων. « Σαλμωνεὺς τὸ μὲν πρῶτον περὶ Θεσσαλίαν κατῴκει, παραγενόμενος δὲ αὐθις εἰς Ἥλιν, ἐκεῖ πόλιν ἔκτισεν. Ὑβριστὴς δὲ ὢν καὶ τῷ Διὶ ἐξισοῦσθαι θέλων . . . ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Δία καὶ τὰς ἐκείνου ἀφελόμενος θυσίας ἑαυτῷ προσέτασσε θύειν. Καὶ βύρσας μὲν ἐξηραμμένας ἐξ ἄρματος μετὰ λεβήτων χαλκῶν σύρων, ἔλεγε βροντᾶν· βάλλων δὲ εἰς οὐρανὸν αἰθομένας λαμπάδας, ἔλεγεν ἀστράπτειν. » Ὁ δὲ Πελίας, ὁ Τηροῦς τῆς Σαλμωνέως καὶ Ποσειδῶνος υἱός, ἐπὶ αὐτῶν τῶν βωμῶν τῆς Ἥρας κατέσφαξε τὴν μητρυιάν Σιδηρῶ, « καὶ καθόλου διετέλει τὴν Ἥραν ἀτιμάζων » μυρίους δὲ ἄλλους διέπραξε φόνους, ὁ δὲ Σίσυφος διέπραξε τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ

ἐφόνευε πάντας τοὺς διαβαίνοντας, ἐπιρρίπτων λίθους μεγάλους ἐκ τῶν ὀρέων.

Εἰς μάτην αἱ θεοὶ ἐτιμῶρουν τὰς στυγεράς ταύτας κακουργίας. Εἰς μάτην ὁ μὲν Ζεὺς κεραυνῶσας τὸν Σαλμωνέα, τὴν κτισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἠφάνισε πάντας· ὁ δὲ Σίσυφος ἐκολάσθη ἐν ᾧδου, πέτρον ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ κυλίων, καὶ τοῦτον ὑπερβάλλειν θέλων· οὗτος δὲ ὠθούμενος ὑπ' αὐτοῦ, ὠθεῖτο πάλιν εἰς τοῦπίσω· ὁ δὲ Πελῖξ κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ θυγατέρων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατῴρθουν ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τοῦ ᾧδου νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὴν γῆν. Μήπως περὶ Σισύφου δὲν ἐθρυλεῖτο ὅτι «καὶ ἐξ αἵδεω πολυῖδρίησιν ἀνῆλθε, πείσας Περσεφόνην αἰμυλίοισι λόγοις;» Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ Αἰολιδῶν παραδόσεις. Ἐξ αὐτῶν δὲ δηλοῦται ὅτι ἤκμαζον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς αἱ ἐξ ἀνατολῆς εἰσρέουσαι θρησκευτικαὶ δοξασαὶ δὲν εἶχον ἔτι λάβει ἐπίσημον κύρος, αἱ δὲ προηγούμεναι ἀπέβαλλον τὸ κράτος αὐτῶν. Ἡ ἀσέβεια κατέλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἀπλοϊκῶν Ἀρχάδων. Ὁ Ζεὺς, θελήσας νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν αὐτῶν, «εἰκασθεὶς ἀνδρὶ χερνήτῃ παραγίνεται, οἱ δὲ αὐτὸν ἐπὶ ξενίᾳ κλέσαντες, σφάζαντες ἓνα τῶν ἐπιχωρίων παῖδα, τοῖς ἱεροῖς τὰ τούτου σπλάγχχνα συναναμίχνουντες, παρέθεσαν. Ζεὺς δὲ τὴν μὲν τράπεζαν ἀνέτρεψεν, ἔνθα νῦν Τραπεζοῦς καλεῖται τόπος, Λυκίονα δὲ καὶ τούτου παῖδας ἐκερύνωσεν.» Ἐν γένει οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀλλόκοτοι μῦθοι οὓς πηγήγαγεν ἡ προσωποποιήσις καὶ ἡ ἐξανθρωπίσις τῶν θεῶν, ὑπὸ μὲν τῶν πολλῶν ἐπιστεύοντο, ὑπὸ δὲ τῶν ὀλίγων ἐχλευάζοντο καὶ ἐμυκτηρίζοντο. Ὅτι ὁμῶς ἀφ' ἐτέρου ὑποδεικνύει ὅτι αἱ νέαι δοξασαὶ ἐκρατύνοντο ὡσημέραι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι. κατ' ἀρχὰς δυσπίστως πρὸς ταύτας ἔχοντες, ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν κατεπλήσσοντο. Τὰ τεχνάσματα δι' ὧν ἡ Μήδεια παρέστησεν ἑαυτὴν εἰς Ἰωλκὸν ὡς θεὰν ἐξ ὑπερβορέων «ἐπ' ἀγαθῷ δαίμονι τῇ τε πόλει πάσῃ καὶ τῷ βασιλεῖ» ἐπελθοῦσαν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπροςκυνήθη καὶ θυσίαις ἐτιμήθη καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὰ βασίλεια, αὐτὸν τὸν Πελῖαν εἰς δεισιδαίμονα ἐνέβαλε διάθεσιν, τὸν Πελῖαν τὸν πρότερον τὴν Ἥραν τοιοῦτον ἀτιμάσαντα, παρέχουσιν ἡμῖν ἐννοιαν τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ὅτε ἐπεράνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς νέον ἐθνικὸν ὄνομα καὶ νέα μετὰ τοῦ ὀνόματος

τούτου συνδεομένη κοινωνική καὶ πολιτική κατάστασις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγέτης τῶν Δαναῶν ἐλέγετο ἔγγονος Λιβύης καὶ Ποτειδῶνος καὶ ῥητῶς ἐβεβαίωτο ὅτι ἐπῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου ἐνῷ οἱ Αἰολίδαι παρίστανται ὡς ἀπόγονοι Αἰόλου τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας, ὁ Ἀχαιὸς ἐφημίζετο ὡς ἀδελφὸς τοῦ Πελασγοῦ, ὃ ἐστὶ μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν πολυθρῦλῶτων ἐκείνων γεναρχῶν φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἰθαγενῶν παραγόμενος. Ἡ Ἰλιάς ὀνομάζει μὲν συνήθως Ἀχαιοὺς σύμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος· καλεῖ ὅμως καὶ ἰδίως Ἀχαιοὺς τινὰς τῶν ἐκ Φθίης ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων μαχητῶν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς παραδόσεις, τὴν μεγάλῃν μεταβολὴν τὴν φέρουσιν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν διέπραξαν οἱ Φθιώται ἐκεῖνοι Ἀχαιοί. Αὐτοὶ δηλαδὴ ὑπῆρξαν οἱ σηματοφόροι τῆς νέας τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως, ἀλλ' εὗρον βεβαίως συνεργάτας προθύμους τοὺς λογάδας ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ὁμογενεῖς, οἵτινες, πλεῖστα ὅσα λαβόντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἐποίκων ἐπικοινωνίας διδάγματα, κατεξηγέρθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τῆς παντοίας ἀναρχίας ἣν συνεπῆγοντο αἱ τυχοδιωκτικαὶ τῶν ἐποίκων ἐκείνων ἐξεις. Περὶ τῶν προτερων τούτων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι ἦσαν γένος δεινὸν καὶ ὄβριμον, στιγματίζων τὴν ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν βίαν. Οἱ δ' Ἀχαιοὶ καθ' ὅσον ἰσχυον, ἐπεχείρουν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνθέσμου τινὸς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ὀνομάζει αὐτοὺς γένος δικαιότερον καὶ ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτῶν· «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.» Τότε ἐξέλαμψε τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὅπερ ἐκάθευδεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἰθαγενῶν ἐνόσω ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς διετέλουν ἄπλαστοι καὶ ἄδαιεις. Πλείστην δὲ ἀναδείξαντες ὑπεροχὴν οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς Σημίτας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἀρίους ἐπήλυδας, ἐπεκράτησαν μὲν βαθμηδὸν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἀπασῶν, ἐτιθάσσευσαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν Σαλμωνέων, τῶν Σισύφων καὶ τῶν Πελλιδῶν, οὓς ἐπὶ τέλους βλέπομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι, εὐλαβῶς περιέποντας τὸν ὕπατον τῶν Ἀχαιῶν βασιλέα.

Οἰαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦσαν αἱ τῶν Ἀχαιῶν ἀρεταί, τὸ ἔργον αὐτῶν δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐν μὲν τοῖς ὁμηρικῶς ἔπαισι ὁ Πέλοψ οὐδαμοῦ λέγεται υἱὸς τοῦ Ταντάλου. Ἀλλ' ὁ τὰ Κύπρια γράψας καλεῖ Τανταλίδην τὸν Πέλοπα· ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα οὐκ Ὁμήρου ἐστίν, ἀλλ' ἄλ-

λου τινός, ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀποδίδοντες αὐτῷ τῷ Ὀμήρῳ τὰ Κύπρια. Ἐκτοτε πᾶσι αἱ ἐλληνικαὶ παραδόσεις λέγουσι τὸν ἐπώνυμον τῆς Πελοποννήσου ἐξ Ἀσίας καταγόμενον. Ἡ φιλοτιμία τῶν ἐθνικῶν τούτων ἀοιδῶν καὶ λογογράφων ἤθελεν ἄρα γε ἀποδώσει εἰς ξένον τηλικαύτην τιμὴν ἐὰν μὴ κατηνγκάζετο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Πλὴν τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων σχέσεις ὑπῆρξαν πρὸ αἰῶνων ἀδιάκοποι. Τὰ περὶ Πέλοπος ἄρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅλως ἀνυπόστατα. Καὶ ὁ μὲν Στράβων συγκεφαλαιῶν τὴν σύμπραξιν ταύτην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἡγεμόνος λέγει, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιώται, οἱ συγκατελθόντες μετὰ τοῦ Πέλοπος εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοσαύτην ἀνέδειξαν ἀρετὴν ὥστε τὴν χερσόνησον ἐκείνην ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων Ἄργος λεγομένην, τότε Ἀχαικὸν Ἄργος λεχθῆναι. Εἰδικώτερον δὲ ὁ μὲν Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μυκηνῶν ὡς ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ Εὐρυσθέως· καὶ δυνατὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος, κατέστησε τοὺς Πελοπίδας μείζους τῶν Περσειδῶν· ὁ δὲ Ἑλλάνικος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέλοπος, ὁ Ἀτρεὺς ἐπελθὼν εἰς Πίσαν σὺν στρατῷ πολλῷ ἐκράτησε τῶν τόπων.

Πάντα ταῦτα συνάδουσι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἣν εἰκονίζουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Δυστυχῶς οὐδεμίᾳ περιεσώθη λεπτομερὴς εἰδήσις περὶ τῶν περιπετειῶν δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἐπικράτησις ἐκείνη τῶν Ἀχαιῶν· ὅτε δὲ περὶ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα αἰγυπτιακὸν τι κείμενον ὀνομάζει κατὰ πρῶτον τοὺς Ἀχαιοὺς· ἡ προσηγορία αὕτη φαίνεται ἐξ ἄρχουσα ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, ἐπὶ βασιλείῳ Μενεφθᾷ, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνοὺς, Σαρδανοὺς καὶ Λυκίους ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σσακαλάας. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερμαγιοῦ, κατέλαβον τὰ ἐν Πααρισσέψ πεδία (ἐν τῇ Προσωπίτιδι τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἠττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾷ.

Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἀξίωσημείωτον εἶναι· ὅτι περὶ τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα, νέας γενομένης στρατείας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καθ' ἕτερον ἱερογλυφικὸν κείμενον, ἀπὸ κοινοῦ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι καλοῦντι τότε, ὅπως ἐπὶ Τουθμῳσίῳ Γ', Δαναοί. Ἐπεκράτει λοιπὸν ἕκτοτε ὁ συμβίβα-

σμός ἐκεῖνος, ὃν βλέπομεν ἐξακολουθοῦντα ἔτι ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος νῦν μὲν καλοῦνται Ἀχαιοί, νῦν δὲ Δαναοί. Διαλαμβάνει δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον ὅτι ἐπὶ Ῥαμεσσῇ Γ', τοῦ δευτέρου βασιλείως τῆς 20 δυναστείας, Δανκοί, Τυρσηνοί, Τεῦκροι, Λύκιοι καὶ Φιλισταῖοι συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἀποφασίσαντες οἱ μὲν νὰ προσβάλωσι τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ θαλάσσης, οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ ὠρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἡγέρθη τὸ Πηλούσιον. Ὁ Ῥαμεσσῆς Γ' ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συνηντήθησαν μεταξὺ Ῥαφίας καὶ Πηλουσίου. «Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς Ῥαμεσσῆς, λέγουσι τὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἥρως συνειδὼς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἀπλῶν τὴν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς. Οἱ καταπατήσαντες τὰ σύνορά μου δὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίης κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ.»

Εἶναι ἀληθές ὅτι τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῶν προπαρτεθέντων κειμένων, τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Γάλλων αἰγυπτιολόγων καὶ τοῦ Γερμανοῦ Lauth, ἡμφισβήτησεν ἕτερος Γερμανός, ὁ Brugsch, ἐν μέρει μὲν ὡς πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων μεταγλώττισιν, κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὰς χώρας ἐξ ὧν ὤρμησαν τὰ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλεύσαντα ἔθνη.

Ὁ Brugsch δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μεταγλώττισις τοῦ κυριωτάτου ἐν τῇ συζητῇ ταύτῃ ὀνόματος ἐγένετο ἀκριβῶς· οἱ *Aqaiwasch* τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων εἶναι κατ' αὐτὸν Ἀχαιοί, Ἀχαιοὶ ὅμως τοῦ Καυκάσου καὶ ὄχι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἅμα τεθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρουσιν Ἀχαιοὺς, ἀτυγχρίτως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εἶναι οἱ τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τὰ πορρωτάτω οἰκοῦντα ἔθνη τοῦ Καυκάσου. Καὶ ἔπειτα τὰς παναρχαίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις κυροῦσιν ἐν γένει, ἂν ὅχι περὶ τὰ καθέκαστα, καὶ αἱ ἰθαγενεῖς εἰδήσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν συμπεραίνονται μόνον ἐξ ὧν εἶπομεν περὶ τοῦ ὀνόματος *Ha-Ka-Phtah*, καὶ τοῦ ὀνόματος *Ta-apiu*, *Tape* καὶ τοῦ περὶ τῶν αἰγυπτίων Θεῶν χωρίου τῆς Ἰλιάδος· καταφαίνονται προσέτι σαφῶς ἐν τισιν ἄλλοις

νικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ πορβήσεως περικαλλῶν ἀγρῶν, περὶ ἀπαγωγῆς γυναικῶν καὶ νηπίων, περὶ φόνων ἀνδρῶν, ἀντιπαρ-
τάξεως τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων διὰ πολλῶν πεζῶν καὶ ἱππέων,
καὶ περὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐπιδραμόντων, ἰδὲν εἶναι ἄρα γε
πρόδηλοι δημῳδαίς ἀπηχῆσεις τῶν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων
ἀναφερομένων γεγονότων;

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐξακολουθοῦσαι ἀνασκαφαὶ θέλουσιν ἴσως ἀποκαλύ-
ψει καὶ ἄλλας περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος εἰδήσεις. Ἄλλ' ἀπὸ
τοῦδε ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἑλ-
λάδος καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία ἀνατρέχει εἰς χρόνους ὅτινες μέχρις
ἐσχάτων ἐλογίζοντο ἀνεπίδεκτοι ἱστορικῆς ἐξεργασίας, καὶ ὅτι ἰδίως
ὑπὲρ τὰ 200 ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἀπετέλουν
ἔθνη πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς συντεταγμένα, κεκτημένα ναυτικὴν
δύναμιν ἀξιόλογον, καὶ ἔχοντα ποικίλας σχέσεις πρὸς τε τὴν μικρὰν
Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Λιβύην. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προτέρου τούτου ἱστο-
ρικοῦ αὐτῶν βίου ἐξηγεῖ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως τὴν περὶ
τὸ χιλιετὸν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ἔπη
ταῦτα δὲν κατέπεσαν βεβήτως ἐξ οὐρανοῦ οὕτω τέλεια καὶ ἀπληρι-
στώμενα. Ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐγράφησαν, ἡ κοινωνία ἣν ἀπεικονίζουσιν,
ἡ τέχνη δι' ἣς ἐδημιουργήθησαν, προϋποθέτουσι μακρὰν προηγουμένην
πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐργασίαν, ἣτις παντελῶς οὐσα ἄχρι τοῦδε
ἄγνωστος, προῆλθε νῦν εἰς φῶς, ἐν μέρει τοῦλάχιστον. Μὴν ἔτι θέλο-
μεν ἐπιφέρει παρατήρησιν. Ἀπὸ τίνος πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς
παντοίας ἐπιδράσεως ἣν ἥσκησεν ἡ Ἀσσυρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν
παλαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Ἄλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἣτις ἀπεδείχθη
ἀποχρώντως, ὑπῆρξεν ἔμμεσος, οὐχὶ ἄμεσος. Ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ
Ὀδυσσεΐᾳ πολὺς μὲν γίνεται λόγος περὶ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου, τὰ
δὲ ὀνόματα τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῆς Βαβυλώνης, τῆς
Νινευὶ, οὐδόλως μνημονεύονται. Ἡ ἀσσυριακὴ λοιπὸν ἐπίδρασις ἥσκηθη
διὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς ἃς καὶ μόνας περιῆλθεν ἡ
τότε Ἑλλάς εἰς ἀμέσους σχέσεις.

Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἔπαυσαν τὰς κατὰ τῆς
Αἰγύπτου ἐπιδρομὰς μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐκεῖνας ἀποτυχίας. Μετ'
οὐ πολὺ δὲ οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ
Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἀφοῦ προηγουμένως
κατετρόπωσαν τοὺς Θηβαίους.

χωρίοις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας λεγόμενα περὶ Αἰγύπτου·

τῇ πλεῖστα φέροι ζείδωρος ὄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·
ἱητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
ἀνθρώπων,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἕκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιεῖ ὅτι πάντα δ' ἱητρῶν ἐστὶ πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, καὶ αἵτινες κατονομάζουσιν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἶδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου αἱ ἐπὶ τοῦ σάκου τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι, περὶ τε τὴν ὅλην ἀντίληψιν καὶ καθ' ἕκαστα, τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθει τέμενος βαθυλήϊον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἥμων, ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πῖπτον ἔραζε,
ἄλλα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἑλλεδανοῖσι δέοντο.
..... βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἐστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

.....
Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἡίθεοι, ἀταλὰ φρονέοντες
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπόν.
Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ
ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν αἶδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἀμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῷ τε ποσὶ σκαίροντες ἔποντο.
..... δοῖω δὲ κυβιστητῆρες
..... ἐδίνευσον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὗται σκηναὶ σώζονται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐν Σακκάρα τάφον τοῦ Τί, καὶ εἰς Beni-Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχων, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ἄδουσι χρονομετροῦντες· κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀπλὴν συγκυρίαν· καὶ δέον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἐπὶ πᾶσι τὰ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἐπικτειλημένως ἱστορούμενα περὶ ἑλλη-

εἶναι μυθικῶς πεπλεγμένοι. Ἄλλ' οἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν μῦθοι ἔχουσι σκαϊότητά τινα καὶ ἀγριότητα αἵτινες, παντελῶς ἀλλότριαι οὔσαι τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡμερότητος τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων, οἷοθεν μαρτυροῦσιν ὅτι διεπλάσθησαν ἐν μέσῳ κοινωνίας παντελῶς ἔτι ἀγροίκου καὶ ἀξέστου. Τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιότερα ἔπη, τὰ ὑμνήσαντα τὴν Ἀργῶ, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ τῇ Ἰλιάδι ὀλίγαι τινὲς μόνον ὑπάρχουσι περὶ αὐτῆς νύξεις· ἀλλ' αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις διέσωσαν τὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιότερων μύθων. Τὰ πάντα δ' ἐν αὐτοῖς εἶναι τερατώδη. Τὸ πλοῖον ὁμιλεῖ καὶ προφητεύει· σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι ἡ ἀνάκτησις χρυσομάλλου δέρατος· τὸ κύριον κατόρθωμα ἦτο νὰ δαμασθῶσι ταῦροι χαλκόποδες καὶ πυρίπνκοι. Ἡ Μήδεια φονεύουσα μελίζει τὸν ἀδελφόν της καὶ βραδύτερον φονεῖ τὰ ἑαυτῆς τέκνα· αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου κατακερματίζουν τὸν πατέρα αὐτῶν. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὰς γλαφυράς περὶ Θηβῶν καὶ Ἰλίου παραδόσεις. Ἰδίως ὅμως τὸ πρακτικώτερον αὐτῶν μέρος, ὁ σκοπὸς τῶν ἀγώνων, εἶναι οἷος ἐπὶ τῶν ἱστορικωτάτων γεγονότων, ἡ ἄλωσις δύο πόλεων· αἱ παρασκευαὶ καὶ ἡ διεξαγωγή τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡσαύτως· ὁ στρατὸς, τὰ πλοῖα, ὁ πλοῦς, ἡ ἀπόβασις, οἱ ἀγῶνες, ἡ ἐκβάσις εἶναι ἔργα προσήκοντα εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας μὲν ἐνίοτέ τι τὸ ὑπερφύει περὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον, μὴ ἀποβάλλοντας ὅμως περὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅ,τι μόνον ἔχουσι κοινὸν τὰ περὶ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν πρὸς τοὺς τελευταίους μυθικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργον ἡρώων. Ἄλλ' οἱ κατάλογοι τῶν ὀνομάτων τούτων μετεβλλόντο διὰ τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τὰ περὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἀργοῦς, οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι οἱ περιωθέντες μυθογράφοι προετίμησαν τοὺς μεγαλυνόμεους ἐκείνους ἀθλητὰς ἀντὶ τῶν ἀνωνύμων τολμητιῶν, ὧν αἱ πρῶται κατὰ παλαιτάτους χρόνους θαλασσοπορίαι ἀπετέλεσαν τὸ ἔμβρυον ἐξ οὗ διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸ ἱνδαλμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ πλοῦ. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ὁμιλῶν περὶ τοῦ θείου τῶν ἡρώων γένους, ἀποδίδει μὲν αὐταῖς τὸν περὶ Θήβας πόλεμον καὶ τὸν περὶ Τροίαν, ὅλως δ' ἀποσιωπᾷ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν.

Τῶν ἀρχαίων περὶ Θηβῶν ποιημάτων, Οἰδιποδείας, Ἀλκμαιονίδος καὶ Θηβαίδος, ἦν πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν περιεσώθησαν

Οἱ Ἕλληνες χρονολόγοι ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ ἕτερον γεγονὸς συνέβη ὀλίγον πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὃ λεγόμενος ἀργοναυτικός πλοῦς. Ὁ Ἑρατοσθένης ἀποδίδει τὸν πλοῦν τοῦτον εἰς τὸ 1225 ἔτος, καὶ τὸν κατὰ τῆς Τροίης πόλεμον εἰς τὸ 1192· ὃ δὲ Καλλίμαχος τὸν πρῶτον εἰς τὸ 1169 καὶ τὸν δεῦτερον εἰς τὸ 1136. Ἐνταῦθα ὑπάρχει διαφωνία ἄρα καὶ συμφωνία· ἡ χρονολογία διαφέρει παρ' ἑκατέρω, τὸ δὲ μεταξύ τῶν γεγονότων διάστημα εἶναι τὸ αὐτὸ, ἔτη 33. Ἀλλὰ ἡ τε διαφωνία, ἡ τε συμφωνία μαρτυροῦσιν ἐξίσου ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ οὐδενὸς ἐστηρίζοντο ἀσφαλοῦς δεδομένου.

Αἱ περὶ τῆς Ἀργοῦς παραδόσεις εἰκονίζουσι τοὺς ναυπηγοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ναυτίλους παντελῶς περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην νηπιάζοντας. Ἐν τούτοις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶδομεν ἐξ εἰκότων καὶ σημείων τοὺς Ἀχαιοὺς ἐπιπλέοντας εἰς Αἴγυπτον, καὶ μετ' ὀλίγον βλέπομεν στόλον μέγαν αὐτῶν ἐκπλέοντα ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Τὰ μυθεύματα λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἀνεπλάσθησαν ὅτε οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ πρῶτα περὶ ναυτιλίας διδάγματα παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁμοφύλων, καὶ ὑπ' αὐτῶν παρασυρόμενοι εἰς πελαγὸδρομίας ἀνέπлатτον ἐπὶ τὸ τετραπλάσιον τὰ περὶ αὐτῶν ἀφηγήματα. Ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀρηγημάτων τούτων ἔλεγχος καθίστησι πρόδηλον τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ διάπλασιν. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲ λόγος ἐγένετο περὶ Κολχίδος. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων ὁ Αἰήτης καὶ ἡ Κίρκη ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὴν νῆσον Λίαίνην «ὅθι τ' Ἡοῦς ἡριγενεῖς οἰκία καὶ χοροὶ εἰσι καὶ ἄντολαι Ἑλίοιο»· ἡ δὲ Κολχίς κατωνομάσθη ὠρισμένως βραδύτερον. Ποικίλα ὡσαύτως ἐφημίζοντο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀργοναυτῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς παλινοστήσαντας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ δι' ἧς εἶχον ἀναπλεύσει εἰς Κολχίδα, οἱ δὲ ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἐν σελ. 37. Καθ' ἑτέραν δὲ πάλιν παράδοσιν, ἀπάραντες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου εἰσῆλσαν εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν καὶ ἀναπλεύσαντες αὐτὸν μέχρι σημείου τινὸς ὅπου σχίζεται εἰς δύο, κατέπλευσαν τὸν βραχίονα τὸν εἰς Ἀδρίαν ἐκβάλλοντα καὶ εἰσῆλθον οὕτω εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην θάλασσαν. Ὁ μῦθος ἄρα ἦτο σύγκραμα πολλῶν ἀσάφων ἀρχαιοτάτων εἰδήσεων, διὰ τοῦ χρόνου ἐκ νέου διασκευαζόμενον.

Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ ἐξεταζόμενος ἀδύνατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν περὶ τὰς Θήβας πολέμων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Βεβαίως αἱ περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων γεγονότων παραδόσεις

εἰς τὸ κατὰ τῶν Θηβῶν ἐπιχείρημα, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγιαλεὺς καὶ οἱ τῶν ἄλλων ἡγητόρων παῖδες, οἱ κληθέντες Ἐπίγονοι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, κατίσχυσαν τῆς ἀντιπάλου πόλεως καὶ κατέστησαν βασιλέα αὐτῆς τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκου Θέρσανδρον. Πάλιν δὲ βλέπομεν παρακολουθεῦντας τὸν Αἰγιαλέα Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Κορινθίους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Μεγαρεῖς. Τὰ κατὰ τοὺς πολέμους λοιπὸν τούτους συμπληροῦσι τὸ πρότερον ἡμιτελὲς ἀξίωμα τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζουσιν ἡμῶς εἰς τὸ θέαμα τῶν δύο γεγονότων τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα περὶ ὃν ἐπετερύγισεν ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι ἡ ἐνότης ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡ στρατεία ἣν ἐπεχείρησεν ἡ οὕτω συνταχθεῖσα Ἑλλὰς κατὰ τοῦ Ἰλίου.

Καὶ ἤδη ἀφικόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τῶν χρόνων τούτων δρᾶμα ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθη ἅπαν τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς ἣν ἐποίησαντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι μετὰ τοσούτων αἰῶνων ἀγῶνας. Δυστυχῶς ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, αἱ διασώσασαι εἰς ἡμᾶς τὰς ἀρχαιοτάτας περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου εἰδήσεις, δὲν εἶναι ἱστορία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ἀποχρώντως μεμαρτυρημέναι· ὁ κόσμος ὅμως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπετυπώθη ἡ ποίησις ἐκείνη εἶναι προδήλως πραγματικός.

Ὑπάρχουσι μὲν διαφωνίαι τινὲς μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιωδέστατα δὲ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ὧν προΐσταται ὁ παντοδύναμος Ζεὺς, τὸ θρήσκευμα τοῦ Ὀμήρου εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον θρήσκευμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ τοῦ Διὸς δὲ ἐκείνου λέγει ὁ ποιητὴς λαβόντα τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ σκήπτρον τῆς ἀρχῆς, ἵνα μὴ ὑπάρχη πολυκοιρανίη, ἀλλὰ εἰς κοίρανος, ἐκεῖνος

. . . . ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Τοιαύτη βασιλεία δὲν ἀνεφάνη πλέον ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας, διότι τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπετέλει τὸ ἀέτωμα, περιεῖχεν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ θεσμοῖς τὰ σπέρματα ἀπάντων τῶν μεταγενεστέρων ἐλληνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ εἶναι ἄξιον ἰδίως σημειώσεως ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ οὐχὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδονται τὰ ὁμη-

εἰμὴ ἐλάχιστά τινα ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι λογογράφοι εἶχον τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰλιάδι γίνεται πολλάκις μνεία τῶν περὶ Θήβας πολέμων, καὶ ἔστιν ὅτε λεπτομερῶς. Ὁ δ' ἀντιπαραβάλλων τὰς εἰδήσεις πρὸς τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἐπόμενα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἔθνους, δύσκολον νὰ μὴ πεισθῇ ὅτι εὐρίσκεται ἐνώπιον γεγονότος πρᾶγματικοῦ.

Πρὸ τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων ἴστατο ἔτι ἐκτός τοῦ ἰσθμοῦ ἰσχυρὰ ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις, μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ὀρχομενοῦ, οὐ μόνον ἦρχε τῆς Βοιωτίας ἀπάσης, ἀλλ' ἐπηρείδετο καὶ ἐπὶ τῶν Φωκίων καὶ τῶν Φλεγυῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν, οἱ ἡγεμόνες τῶν Βοιωτῶν εἶποντο τῷ Ἀγαμέμνονι, ὅπως πάντες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ βασιλεῖς. Ἀφ' ἐτέρου, ἐὰν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν προΐσταντο πρὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου εἰμὴ μόνης τῆς Πελοποννήσου, ἦσαν ὅμως ἤδη τοσοῦτον ἰσχυροὶ, ὥστε ὁ Θηβαῖος Πολυνείκης, ἐρίσας περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἐτεοκλέα, ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τοῦ ἀργεῖου βασιλέως Ἀδράστου.

Ὁ Ἀδραστος δὲν ἦτο Πελοπίδης καὶ οὔτε ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου οἴκου τοῦ Δαναοῦ, ἀλλὰ Αἰολίδης, ὡς ἔγγονος τοῦ Βιάντος, ἐγγόνου τοῦ Κρηθέως, τοῦ Αἰόλου. Οἱ δὲ Πελοπίδαι ἦρχον μὲν τότε τῶν Μυκηνῶν, ἀλλ' οὐδόλως μετέσχον τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων. Οὐδὲν ἦττον ἡ Ἰλιάς λέγει πάντοτε τοὺς πολέμους τούτους διεξαχθέντας ὑπὸ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ Διομήδης δὲ ὀνομάζει τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀδράστου Ἀχαιοὺς, βεβαιῶν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τυδεὺς «κέκαστο πάντας Ἀχαιοὺς ἐγγεῖν.» Ἐκ τούτων πάντων ὑποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἴσχυσαν μὲν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐπικουρίας, ἐπεκράτησαν δὲ ἔπειτα καθ' ἑαυτοὺς, οἱ δὲ Πελοπίδαι, ἐξασθενήσαντες ἐν τῷ μεταξύ, δὲν ἀνέκτησαν αὐθις τὴν ἡγεμονίαν εἰμὴ ἐπὶ τοῦ θρυλουμένου Ἀγαμέμνονος.

Ἡγέτης λοιπὸν τῶν Ἀχαιῶν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπὶ Θήβαις πολέμων, ὁ Ἀδραστος, ὅστις ἀποφασίσας νὰ ἀποκταστήσῃ τὸν Πολυνείκην εἰς Θήβας, προτείνει τὸ ἐπιχείρημα, ὅπως ἔπραττε βραδύτερον ὁ Ἀγαμέμνων, εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγήτορας, καὶ λαβὼν τούτων τὴν συναίνεσιν καλεῖ συμπράκτορας τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους καὶ στρατεύει ἔχων περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τοὺς Ἀργεῖους ἀλλὰ καὶ Ἀρχάδας καὶ Μεσσηνίους. Τοῦτο ἐλέγετο ἐν τῇ Θηβαΐδι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀναγνόντος αὐτὴν Παυσανίου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰκονίζουσι κατὰστασιν πραγμάτων ἀναγκάτως προηγηθεῖσαν τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπεληούσης ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀπέτυχε μὲν ὁ Ἀδραστος

λασγοὶ, Θρᾶκες, Παφλαγόνες, Μυσοὶ, Φρύγες, Μαίονες, Κᾶρες, Λύκιοι, Λέλεγες, εἶχον ἅπαντες μακρὸν προηγούμενον ἱστορικὸν βίον. Πλὴν τούτου τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας διετέλουν πρὸ αἰώνων εἰς ποικίλας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος σχέσεις αἵτινες, κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου φιλικαὶ, συμμαχικαὶ μάλιστα. Τίνος ἕνεκα οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἀπέβησαν πολέμιοι, δὲν γνωρίζομεν· διότι ἡ ἄρπαγὴ τῆς Ἑλένης, καὶ ἂν ὑποθετῇ τὸ γεγονὸς ὡς ἱστορικόν, δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ τοσοῦτον μέγα κίνημα τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης κατὰ τῆς Ἀσίας. Ἐὰν ὅμως οἱ Τρῶες, οἱ Μυσοὶ, οἱ Λύκιοι δὲν ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς διὰ στόλου, τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, οἱ ναυτικώτεροι τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας Τυρσηνοὶ, Σαρδανοὶ, Σσακαλᾶς, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας ἃς ὑπέστησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, εἶχον ἀποδημήσει εἰς Ἑλλάδα, Λιβύην καὶ Ἰταλίαν.

Πολλὰ λοιπὸν ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τοῦ ποιητοῦ συνάδουσι πρὸς τὰ πράγματα· τὸ θρήσκευμα, τὸ πολίτευμα, ἡ ἐθνολογία τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος τοῦ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνηθέντος, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμφορῶν ὅσας οὗτος ὡς παρὲρόμενα τοῦ ὑπερθαλασίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐδεινολόγησε, δὲν στερούμεθα ἐμμέσων ἀποδείξεων. Οὐ πολὺ μετὰ τὰς περὶ Τρωϊκῶν παραδόσεις, ἡ Ἑλλὰς πᾶσα, ἡ τε ἐντὸς καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐγένετο ἀνάστατος, καὶ ἰδίως Δωριεῖς εὐάριθμοι κατέστησαν κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν πολλαχού αὐτῆς ἐμφυλίων ἐρίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ κατορθωθῇ ὁ θρίαμβος τῶν Δωριέων, ὁ τοσοῦτον μάλιστα εὐχερὲς θρίαμβος, ἄνευ τῶν ἐπακολουθημάτων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐντελῶς παρέλυσε τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν· καθὼς ὡσαύτως ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀπαρτισθῇ τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν ἄνευ τῆς τῶν Θηβαίων κατατροπώσεως.

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν ἐπὶ τὴν Ἰοίαν καὶ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμων ὅπως περὶ τῶν Μηδικῶν. Ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναμφισβήτητα τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι ἀποχρώντως ἀποδεδειγμέναι· τοιαῦτα μεταξὺ ἄλλων εἶναι οἱ ἐπὶ Θήβας πόλεμοι καὶ ὁ Τρωϊκός. Οὐδεὶς θέλει ἀπονεύειν τὰς τιμὰς τῆς ἱστορίας εἰς τὴν Σφίγγα ἣν ὑπὸ τῶν Μουσῶν διδαχθεῖσαν ἀπέστει-

ρικὰ ποιήματα, ἀλλὰ χρόνων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενεστέρων· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν μετεβίβασεν εἰς τὴν πρ' αὐτοῦ ὑμνηθεῖσαν ἀρχαιοτέραν περίοδον ὅσα ζῶν ἔβλεπε καὶ ἤκουεν. Ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὴν δωρικὴν κατὰκτησιν ἑκατονταετηρίδας ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐξέλειπε σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ ἦτις μόνῃ διετήρητε μέχρι τινὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγορὰν, ἡ ὀλιγαρχία κατώρθωσεν· ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐνασκοῦσα αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων Ἐφόρων. Ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου πικτοδύναμος, ἡ ἀγορὰ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν οὗτος περιῆλθε πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνήρχετο ἐνίοτε, οὐδεμίαν εἶχε ψῆφον καὶ ἰσχύν. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὔτε οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας, οὔτε οἱ γυμνήται τοῦ Ἄργους, οὔτε οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου, οὔτε οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος εἶχον τὸ θάρρος ν' ἀποδοκιμάζωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὰ διαβούλια τῶν ἀρίστων καὶ ν' ἀναγκάζωσι τοὺς ἄρχοντας νὰ δικαιολογῶσι τὸ πρακτέον διὰ ποικίλων καὶ τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπως τοσάκις συνέβαινεν ἐν τῇ ὁμηρικῇ ἀγορᾷ. Ἡ Ἰλιάς λοιπὸν δὲν ἀντικατοπτρίζει μεταγενεστέρων τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἀλλὰ πολιτευμα ὑπάρχον κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνου χρόνου· πολιτευμα ἰδιοφυὲς μὲν, ἐγκυμονοῦν δὲ ἀπάσας τὰς ἀφρμάς τῶν θεσμῶν, οἵτινες ἤκμασαν ἐπὶ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς Ἑλλάδος.

Παρεμφερῆ τινα λέγομεν καὶ περὶ τῶν κατ' ἀλλήλων πολεμυσάντων ἔθνων. Ἐὰν δὲν ἦναι δυνατόν νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος τὰ ὀνόματα, οἱ χαρακτῆρες καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ἔχουσι πραγματικὴν ὑπόστασιν, τὰ ἔθνη ὅμως τὰ ὑποῖα λέγονται στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν Ἀσίαν εἶναι αὐτὰ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀναφέρονται βραδύτερον καθ' ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον· Βοιωτοί, Ὀρχομένιοι, Φωκεῖς, Λοκροί, Ἀβαντες Εὐβοίας, Ἀθηναῖοι, Σαλαμῖνιοι, Ἀχαιοί· κάτοικοι Λακεδαιμόνος, Πύλου καὶ Κυπαρισσίας· Ἀρκάδες· οἱ κατὰ τὴν Ἥλιδα· οἱ ἐκ Δουλιχίου καὶ Ἐχινάδων νήσων· Κεφαλλῆνες· Αἰτωλοί· Κρήτες· Ρόδιοι· Αἰνιᾶνες· Περραιβοί· Μάγνητες. Μεταξὺ τοῦ καταλόγου τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν καθ' ἑκάστην οὕτως εἰπεῖν σελίδα τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς Ἀσίας καθ' ὧν ἐπολέμησαν οἱ περὶ τὸν Ἀγαμέμνονα· Τρῶες, Δαρδάνιοι, Πε-

εἰκὼν αὐτῆς πλήρης καὶ ἀκριβής. Μόνον περὶ τὰ τέλη, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια περιποιῶσιν εἰς τὸν σκελετὸν ἐκεῖνον σάρκας, ψυχὴν καὶ λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὀμηρικὰ ἔπη.

Ὁ Ὅμηρος δὲν συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Αἰγυπτίους, Φοίνικας, Μινύας, οὓς ἅπαντας εἶδομεν ἐποικήσαντας καὶ κατασταθέντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ δυσεξήγητον. Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ὑμνησαν χρόνους καθ' οὓς οἱ ἄλλοδαποί ἐκεῖνοι εἶχον ἤδη συγχωνευθῆ ἐντὸς τῶν ἰθαγενῶν· ὅθεν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὰ ὀνόματα τὰ ὅποια τότε ἔφερον καὶ τὰ ὅποια βλέπομεν ἐπικρατοῦντα δι' ὅλης τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ ἔθνους τούτου. Οὐδεμίαν δὲ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς διαίρεσιν αὐτῶν εἰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τέσσαρας φυλάς· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιοὺς. Ἀχαιοὺς λέγει ἡ μοῖράν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας, ἡ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν· Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύει, Ἴωνων δὲ ἅπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ ὅμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἴωνες δὲν παρίστανται ὡς φυλὴ, ἀλλὰ ὡς ἕτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὄνομα, οὐ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Ἐπειῶν. Τελευταῖον Δωριεῖς ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι δὲν ὀνομάζονται, ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ ἅπαξ, καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντὸς, εἴτε ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ.

Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ μὲν τοιαύτη φυλετικὴ διάκρισις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔκτοτε ὑφίστατο, ὁ δὲ ποιητὴς, ὁ τοσοῦτον ἀκριβολογῆσας περὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων τούτων, μόνον τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο γαγονὸς ἀπεσιώπησεν; Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ δὲν περιεστᾶλησαν εἰς τὰς βορειοδυτικὰς τῆς Πελοποννήσου παραλίας εἰμὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς πανελληνίου αὐτῶν ἡγεμονίας. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς δὲν ἐπεφάνησαν εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰμὴ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, οἱ δὲ ἕτεροι ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰς Ἀσίαν ἀποικήσεων. Ὁ κατακερματισμὸς λοιπὸν τοῦ ἔθνους εἰς φυλάς

λεν ἡ Ἥρα πρὸς τιμωρίαν τῶν Θηβαίων· ἢ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀθηνᾶς δι' ἧς ὁ Τυδεὺς προκαλέσας τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων, κατέβαλεν αὐτοὺς ἅπαντας· ἢ εἰς τὸ θαῦμα τοῦ Διὸς δι' οὗ ἐσώθη ὁ Ἀμφιάραος· ἢ εἰς τὸν ἵππον τοῦ Ἀδράστου Ἀρίωνα ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν· ἢ εἰς τοὺς παραπλησίους μύθους δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐκόσμησε τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς νόστους. Οὐτε ἔπραξέ τις τοιοῦτό τι. Πολλοὶ ὅμως ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἀπεδέξαντο ὡς ἱστορικὰ γεγονότα ἀπάσας τὰς τῶν δύο ἐπῶν ἀφηγήσεις ὅσαι δύνανται ἀνθρωπίνως νὰ ἐξηγηθῶσιν. Αἱ ἀφηγήσεις αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν πιστοῦνται ὑπὸ συγχρόνων ἢ μνημείων ἢ μαρτυριῶν. Τὴν ὑπαρξίν δύο πολέμων ἐπιβεβαίωσι ἡ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῶν γεγονότων· ἀλλ' ἐὰν ἡ δωρικὴ κατάκτησις κυροῖ τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἡ δ' ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατεία τοὺς πολέμους τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας, αἱ γενικαὶ αὗται μαρτυρίαι οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν δύο ἀγώνων.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὗτοι λαμβανόμενοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, οὐδετέρου ὅμως γινώσκομεν ἀσφαλῶς τὰς μερικὰς περιπετείας, ὥστε οὐδετέρου δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν ἱστορικὴν ἀφήγησιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος δύνανται νὰ ὀρισθῇ. Τὸ μόνον ὅπερ εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι πλειοτέρας τῶν ἄλλων πιθανότητας ἔχουσιν οἱ ὑπολογισμοὶ οἱ ἀποδίδοντες τὸ γεγονός εἰς τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ Θουκυδίδην «ἔτη γάρ ἐστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγῳ πλείω ἐς τὴν τελευταίαν τοῦδε τοῦ πολέμου (τοῦ Πελοποννησιακοῦ), ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται.» Οὕτω φθάνομεν, ὡς πρὸς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, εἰς τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Τὸ δὲ μεταξύ τῆς 9 καὶ τῆς 12 διάλειμμα φαίνεται ἀρκοῦν νὰ περιλάβῃ τὰ μεσολαβήσαντα δύο ἕτερα μεγάλα γεγονότα, τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημίας, καὶ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, τὴν ἄλλως καλουμένην κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης λέγει ὅτι «Δωριεὺς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει (μετὰ Ἰλίου ἄλωσης) ζύν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον.»

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὅπως οὖν ἰσχυρὰ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς περίπου ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἐνδεκάτης. Κορυφαί τινες γεγονότων καταποντισθέντων ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ σκιαί τινες συμβεβηκότων ἀλλοιωθέντων ὑπὸ τοῦ μύθου, μόλις ἐπιτρέπεται νὰ σχεδιασθῇ ἰχνογραφία ἀτελὴς καὶ ἀμυδρὰ τῆς περιόδου ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ζωγραφηθῇ

λυδικῆς λέξεως μῶν, μῶνς, ἥτις ἐσήμαινεν ὕδωρ ἢ πηγὴν, κατὰ δὲ Νικόλαον τὸν Δαμασκηνὸν τὰς Νύμφας οἱ Λυδοὶ Μούσας ἐκάλουν. Καὶ αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ Ὀλύμπου ὄνομα, τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιχώριον ἐν Βιθυνίᾳ, Μυσίᾳ, Λυκίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διεβιβάσθη. Ἡ λέξις μάγος ἦτο μηδική. Ὁ δὲ Στράβων λέγει· «καὶ τῶν ὀργάνων ἓνα βαρβάρως ὠνόμασται, νάβλας καὶ σαμβύκη, καὶ βάρβιτος, καὶ μάγαδις, καὶ ἄλλα πλείω.» Μέτρα, ὅπλα, ἱμάτια, ἀρώματα, ὑφάσματα, καὶ ἐν γένει τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἀντικείμενα ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ· οἷον μνᾶ, ἐλέφας, κάνναβις, ἄρμα, ἔλεγος, φοῖνιξ, κύπρος, πάπυρος, γίγγρας, ἔρπας, φώσσων, κύπασσις. Τινὲς τῶν λέξεων τούτων εἰσέφρησαν ἴσως βραδύτερον· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὗτος παρεδέχετο ἔτι ξενικὰς λέξεις, μαρτυρεῖ ὅτι δαψιλέστερος ἐγένετο ὁ δανεισμὸς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ ὀθνεῖα ταῦτα τῆς γλώσσης στοιχεῖα μετεπλάσθησαν καὶ ἐξελληνίσθησαν ὅπως πάντα ὅσα ἐκ τῆς ἀνατολῆς παρέλαβον οἱ τῆς Ἑλλάδος Ἕλληνες.

Ἡ πρώτη τῆς γλώσσης ὕλη δὲν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λαοῦ. Ὅπως συνέβη ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἄνδρες ἔχοντες ἀκριβέστεραν τὴν συνείδησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ λογικοῦ, τοῦ πρέποντος, ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσι τὸ στοιχειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιον κατὰ τύπους, ὧν ἄνευ τὸ ὀρμεμφύτως καὶ ἀδιαλείπτως τροπολογούμενον ἔργον τοῦ πλήθους δύναται μὲν ν' ἀποτελέσῃ γλῶσσαν μικρᾶς τιнос ὁμάδος, γλῶσσαν ὁμῶς ἔθνους μεγάλου καὶ μεγαλουργοῦ οὐχί. Ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ τελείου λόγου ἢ ἀχαλίνωτος ὀχλοκρατία ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἀπόλυτον ἰσχύν. Ἡ ἀγορὰ προτείνει, οἱ δὲ ἄριστοι κρίνουσι καὶ ὀρίζουσιν, οὐχὶ αὐτογνωμόνως ἐννοεῖται, ἀλλὰ συνωδᾶ πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους. Τοῦ ἔθνους βεβαίως δημιουργήματα ἐγένοντο ἡ πολυτέλεια, ἡ ῥώμη, ἡ εὐφωνία καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσυνείδητοι καὶ τούτου ἕνεκα χαλαροὶ ὁργανικοὶ τῆς γλώσσης νόμοι. Ἔργον ὁμῶς ἀνδρῶν ἐγκρίτων ὑπῆρξαν οἱ ὠρισμένοι τύποι εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα συστατικὰ καὶ δι' ὧν, κυρωθέντων ὑπὸ τῆς κοινῆς ὁμολογίας, ἐκαλλιτεχνήθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος.

Πρῶτος γνωστὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης νομοθέτης εἶναι ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ἀναμφιβόλως προηγήθησαν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὰ προδιελθόντα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Οὐδεμία γλῶσσα προῆλθε πάνοπλος ἐκ

ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχαιικοῦ κράτους. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς οὔτε ἐφάνησαν, οὔτε ἠκούσθησαν ἐπὶ τοῦ μακραιώονος χρόνου καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικὸς, ὁ κοινωνικὸς, ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος ὅστις, φέρων τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν, ἀπετέλεσε τὰς θεμελιώδεις ἀφορμὰς ἀπαντος τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀθάνατα ἔπη, πρὸς ἃ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φυλαί· ὥστε ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν, καὶ οὐχὶ ἀπὸ Δωριέων, Ἰώνων, Αἰολέων, ὡς πολλάκις παρεστάθη ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Καθὼς δὲ τὸ ἔθνος δὲν διηρεῖτο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλάς, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν ἐσχίζετο εἰς ὠρισμένας διαλέκτους. Τῆς γλώσσης ταύτης τὰς ἀφορμὰς συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ἄριοι ὅτε κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἀνέπτυξαν δὲ αὐτὰς ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ἐκάστοτε παραγομένας ἀνάγκας τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ προκοπῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη κατὰ νόμους ὀργανικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς ὅπως αὐτοῖς ἰδιάζοντας· ἀλλὰ εἰς τὴν ὕλικήν καὶ τὴν ἠθικήν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν συνετέλεσαν ἰδίως αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορειανατολικῆς Λιβύης. Ὅθεν φυσικῶς τῷ λόγῳ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον παρὰ τῶν ξένων τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγα τῆς γλώσσης στοιχεῖα. Τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων τῶν μετὰ τοῦ θρησκευματος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συνδεομένων, ἦσαν ὀθνεῖα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Μελικέρτην, τὸν Μάχαρα, τὸν Μάκηριν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἠπόρησεν ἀκούσας ἐν Κύπρῳ, ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἠδόμενον τὸ ἔσμα τοῦ Λίνου, τοῦ ὁποίου μνεῖα ἤδη γίνεται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ Λίνος ἐκαλεῖτο Μανέρως, παρεισχυθεῖς δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκλήθη Αἴλινος ἢ Λίνος ἐκ τοῦ ἐπιδόου αἱ lanu ἢ ai lenu, ὃ ἐστὶν οὐαὶ ἡμῖν. Πᾶσα ἡ μετὰ τῆς θρηνώδιας ταύτης συνδυαζομένη περὶ Ἀδώνιδος ἀντίληψις (διόπερ ἡ Σαπφὼ Ἀδωνιν ὀμοῦ ἤσε καὶ Οἰτόλινον, ἥτοι ἔσμα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λίνου) ἐκ Φοινίκης ἢ Αἰγύπτου μετεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς φοινικικῆς ἐλήφθη γλώσσης ἐν ἣ ἡ λέξις Adon σημαίνει τὸν κύριον, τὸν δεσποτην, ὡς ἐπίθετον πολλῶν αὐτόθι θεῶν. Αἱ Μοῦσαι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πιθανῶς ἢ τροπολογία τῆς

τῇν κεφαλῇς θνητοῦ ἀνδρὸς, ὅσον δ' ἀναπόδεικτοι, ὅσον προδήλως ἐνί-
 οτε μυθικαὶ καὶ ἂν ἦναι αἱ περὶ Ὀρφέως, Μουσαίου, Εὐμόλπου, Λίνου,
 Ὡλῆνος, Πάμφω, Θαμύριδος, φῆμαι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποληφθῶσιν
 ὅλως ἀνυπόστατοι. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἐτέρους ῥαψωδοῦς, Θάμυ-
 ριν, Δημόδοκον, Φῆμιον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι πολλοὶ
 ὑπῆρξαν πρὸ Ὀμήρου ποιηταί, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποταμοῦ
 ὠκεανοῦ λέγει διαρρήδη· «Ὅμηρον δὲ ἢ τινα τῶν πρότερον γενομένων
 ποιητέων δοκέω τὸ οὔνομα εὐρόντα ἐς τὴν ποίησιν ἐξεναίκασθαι.»

Μακραιὼν λοιπὸν ἐγένετο ἐργασία πρὶν ἢ ἡ πρώτη ἐκείνη ὕλη καὶ
 μορφή λάβῃ τὸν κεκαλλιστευμένον τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης. Ἀναμ-
 φιβόλον δὲ δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἐχρῶντο περὶ τὰ
 τέλη τῶν ἀχαιῶν χρόνων καθ' ἅπαντα τὸν ἐλληνικὸν κόσμον οἱ ἄρι-
 στοὶ αὐτῆς λειτουργοί, οἵτινες ἦσαν οἱ ποιηταί. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐποιή-
 θησαν μὲν ἐν τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωνίᾳ, ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας,
 ἀποδημήσαντες πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκ τῆς μητροπόλεως, συνεπή-
 γαγον μεθ' ἑαυτῶν τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος γλῶσσαν, ὅπως ὀνομά-
 ζει τὴν ὁμηρικὴν ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος. Ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶχε πλήρη
 καὶ ἀπηκριβωμένην ἐνότητα. Ἐνῷ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βᾶσιν ἀπο-
 τελεῖ ὁ χαρακτήρ ὁ ἀποδοθεὶς βραδύτερον τῇ Ἰωνικῇ διαλέκτῳ, πολλοὶ
 εἶναι ἐν αὐτῇ οἱ ἰδιωτισμοὶ δι' ὧν διεκρίθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρό-
 νους ἡ Αἰολικὴ καὶ πολλάκις γίνεται χρῆσις παρ' Ὀμήρῳ διπλῶν
 τοιούτων διαλεκτικῶν τύπων. Αὕτη δ' αὕτη ἡ σύγχυσις προεπιμαρ-
 τυρεῖ ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι προκύψει εἰς μέσον ἡ ὠρισμένη κατὰ διαλέ-
 κτους διαστολή, καὶ τοὶ τὰ σπέρματα αὐτῶν ἐνυπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ
 γλώσσῃ. Οὐδὲ ἐπέπρωτό ποτε νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐνότης αὐτῆς. Ἐνό-
 τες γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἐν κέντρον
 ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπὶ τῶν ἀχαιῶν χρόνων εἶχεν
 ἀρχίσει ν' ἀπαρτίζεται κοινὸς τοιοῦτος δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρ-
 χίσει νὰ σχηματίζεται κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γλῶσσα. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς
 ἦτο ὅπως οὐν χαλαρὸς· ἰσχυρὸς δὲν ἀπέβαινεν εἰμὴ ἐν κοινοῖς πολέμοις,
 συνήθως δὲ οἱ βασιλεῖς ἐκάστης χώρας ἦσαν ἀνεξάρτητοι τῶν βασιλέων
 τοῦ Ἀργεοῦς, καὶ καθ' ἐκάστην πάλιν χώραν οἱ ἄριστοι τῶν διαφόρων
 αὐτῆς τμημάτων ἐνέμοντο ἐνίοτε πλήρη σχεδὸν αὐτονομίαν. Ἐντεῦθεν
 οἱ ῥαψωδοὶ ἐκάστης χώρας καὶ ἐκάστου αὐτῆς τμήματος ἡσπάζοντο
 τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῶν ἀκροατῶν αὐτῶν, συντελοῦντες οὕτω εἰς τὸν κα-
 τακερματισμὸν καὶ αὐτῆς τῆς λογίας γλώσσης.

Οὐδὲν ἦττον εἶν ἐπήγνυτό ποτε ἢ τότε ἀρξαμένη πολιτικὴ ἐνότης, ἀναγκαίως ἤθελε συμπληρωθῇ καὶ ἡ γλώσση. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλὰς ἐτμήθη εἰς πλείστας ὅλως αὐτοτελεῖς πολιτείας· ἡ γενομένη ἀπόπειρα κοινοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ ἐξέλιπε καὶ μετ' αὐτοῦ ἐματαιώθη ἡ ἀπόπειρα τῆς κοινῆς γλώσσης, ἥς δεῖγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Πολλὰ τῶν νέων πολιτειῶν ἀπέβησαν ἰδία ἐστία πνευματικῆς ἐνεργείας, ἡ Ἰωνία, ἡ Λέσβος, ἡ Βοιωτία, ἡ Σπάρτη, καὶ ἐν ἐκάστῃ ἐξ αὐτῶν διεπλάσθη ὀριστικῶς ἰδίᾳ διάλεκτος ἥτις ἐκτῆσθε μείζονα ἢ ἐλάσσονα ὑπεροχὴν, καθ' ὅσον μείζων ἢ ἐλάσσων ἀπέβη ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐστίας ἐξ ἧς ἠκτινοβόλησε. Τοιουτοτρόπως προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν αἱ διαφοροὶ ἰδιόπλαστοι διάλεκτοι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ διότι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς τέσσαρας φυλάς. Φυλαὶ προέκυψαν τῶντι προϊόντος τοῦ χρόνου τέσσαρες· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοὶ, Ἴωνες, καὶ τέσσαρες διεπλάσθησαν αἱ διάλεκτοι. Αἱ διάλεκτοι ὁμῶς αὗται δὲν ἀντεστοίχουν ἀκριβῶς πρὸς τὰς τέσσαρας φυλάς. Ὑπῆρξε μὲν ἀχαϊκὴ φυλὴ, οὐχὶ δὲ καὶ διάλεκτος ἀχαϊκή· καὶ ἐνῶ ἡ Ἀττικὴ οὐδέποτε ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς ἰδίαν φυλὴν, διεμορφώθη ἐν τούτοις ἀττικὴ διάλεκτος. Ἡ σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι εὐκρινής. Οἱ ἄλλοτε μεγαλῶνυμοι Ἀχαιοὶ, ταπεινωθέντες κατόπιν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος κτησάμενοι νέον πολιτικὸν ἀξίωμα, οὐδὲ ἐστίαν πνευματικὴν ἐν τῇ νέᾳ διαρρυθμίσει τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων ἀπετέλεσάν ποτε καὶ ὥς ἐκ τούτου οὐδὲ ἰδίαν διάλεκτον ἐδημιούργησαν. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὥς ἀνέκαθεν Ἴωνες, καὶ βεβαίως ἐλάλουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων γλῶσσαν ἥς ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἦτο ὁ ἰωνισμός, ἔπειτα, καθ' ὅσον ἐγίνοντο ἐστία ἰδίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐτροπολόγουν ἐνταύτῳ τὸ ἰδίωμα αὐτῶν, ὅπερ καίτοι ἀφωρμᾶτο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἰωνισμοῦ, ἡλλοιώθη ὁμῶς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπετέλεσεν ἰδίαν ὅλως διάλεκτον.

Ἀλλ' ἐνῶ περὶ τὸ χίλιοστόν ἔτος ἀμυδρὰ τινα μόνον ὑπελείποντο ἔχνη τῆς πάλαι γενομένης ἐξωτερικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκείματος, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης ἐπιδράσεως, ἕτερα συστατικὰ τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου ἔφερον τεκμήρια καταφανῆ ξενικῆς καταγωγῆς. Καὶ πρῶτον ὁ ἀλφάβητος. Ὅτι ὁ ἐλληνικὸς ἀλφάβητος διεπλάσθη ἐκ τοῦ φοινικικοῦ, μαρτυρεῖται ὑπό τε

τῆς γενικῆς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος, τῆς ὀνομασίας, τῆς κατατάξεως καὶ τῶν φθόγγων τῶν πλείστων γραμμάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαίως ὅτι ἡ γραφὴ ἐκομίσθη εἰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεπελθόντων ὁμογενῶν οἵτινες « χρόνου προβαίνοντος, ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων. » Ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου Μιλήσιοι ἱστορικοὶ Ἐκτατίος καὶ Διονύσιος, τὸν Κάδμον λέγουσιν εὐρέτην τῶν γραμμάτων, τὴν δὲ δοξασίαν ταύτην ἀσπάζονται ἄλλοι τε καὶ Ἐφορος καὶ Ἀναξίμανδρος. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ρίψῃ τις ἐν βλέμμα εἰς τὰς ἀρχαίους τῆς Θήρας ἐπιγραφὰς καὶ ν' ἀντιπαραθέσῃ τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν πρὸς τὸν φοινικικὸν ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους οἰκειότητος αὐτῶν.

Τὸ κύριον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήτημα, περὶ οὗ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἰδίως ἑκατονταετηρίδος πλεῖσται προέκυψαν διαφωνίαι, εἶναι πότε ἐγένετο κατὰ πρῶτον χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἰδίως ἐὰν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς ἀπομνημονεύσεως. Τὴν σήμερον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Φοίνικες, καθ' οὓς χρόνους ἐδέσποζον τῆς Αἰγύπτου οἱ Ὑκσῶς, ἐξελέξαντο ἐκ τῶν σημείων τῆς ἱερατικῆς γραφῆς ὅσα συνεφώνουν πρὸς τοὺς θεμελιώδεις φθόγγους τῆς αὐτῶν γλώσσης καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν ἐξ εἰκοσι καὶ δύο στοιχείων. Πρῶτος ὁ Champollion εἶπεν ὅτι ὁ φοινικικὸς ἀλφάβητος παρήχθη ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἀκριβέστερον ἀπέδειξε τὸ πρᾶγμα ὁ Rougé, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δεκτὴ γενομένη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν αἰγυπτιολόγων Lauth, Brugsch καὶ Ebers, δύναται, λέγει ὁ Μασπερώ, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀριστικῶς ἐπικρατήσασα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν κυριαρχία τῶν Ὑκσῶς ἀνατρέχει μέχρι τῆς εἰκοστῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ πρῶται τῶν Φοινίκων προσπελάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνονται προγενέστεραι τῆς δεκάτης ὀγδόης ἢ τῆς δεκάτης ἐνάτης, καθίσταται πιθανώτατον ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι, χρώμενοι τῇ γραφῇ ἔκτοτε, συνεπήγαγον αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἅμα κατασταθέντες ἐνταῦθα.

Πρὶν ἡ γραφὴ ἐξελληνισθῇ παρῆλθε χρόνος μακρὸς, διότι πολλοὶ τῶν φθόγγων τοῦ σημιτικοῦ ἀλφάβητου δὲν μεθαρμόζοντο ἀκριβῶς πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαλακοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ τὰ ἡμίφωνα τῶν Σημιτῶν ὄντα ὅλως ἀλλότρια τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων, ἐδέησε νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς ἀληθῆ φωνήεντα· α, ε, υ, ο, ι. Ὁ πνευμα-

τισμός μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ εἰς μακρὸν φωνῆεν η, ἢ εἰς πνεῦμα δασύ. Τὰ τέσσαρα τῶν Σημιτῶν συριστικά, περιωρίσθησαν εἰς δύο, τὸ σ καὶ τὸ ζ. Τὰ δασέα χ καὶ φ καὶ τὰ διπλᾶ ξ καὶ ψ, πρότερον διὰ δύο γραμμάτων ἐκφερόμενα, ἀπετέλεσαν ἴδια στοιχεῖα. Παρεκτός τοῦ ο προσετέθη καὶ τὸ ω. Ἐπὶ τέλους ἀφηρέθη ἐκ μέσου ὡς περιττὸν τὸ δίγαμμα.

Ὅποσον ὁμως πρωίμως ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου οἱ Ἕλληνες, ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ποικίλων παραδόσεων ὅσαι περιεφέροντο παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς γραφῆς, τῶν μὲν ἀποδιδόντων τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὸν Κάδμῳ, τῶν δὲ εἰς τὸν Ὀρφέα, ἢ τὸν Λίνον, ἢ τὸν Μουσαῖον ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παλαμῆδην, νεώτατον πάντων ὄντα, διότι ἐθρυλεῖτο ὅτι μετέσχε τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ἀναφέρεται ὁμως εἰς τὰ Κύπρια ἔπη. Ἀπαντες οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς εὐρέται τῶν γραμμάτων· ἀλλ' ἐὰν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἔχωσι σημασίαν τινὰ καὶ ἀξίαν, δὲν δηλοῦσι βεβαίως εἰμὴ τοὺς ἀλλεπαλλήλους τῶν γραμμάτων διασκευαστὰς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ διασκευή ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ὅτε, ὡς ἀσφαλῶς ἤδη γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν, διεξήχθη μετὰ πλείστης ποικιλίας διὰ τὸν ἐπελθόντα πολιτικὸν διαμελισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς γλώσσης εἰς ὠρισμένας διαλέκτους. Ἐνῷ ὁ Ἰωνικὸς ἀλφάβητος πρῶτος καθιερίσθη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων δι' ὧν μέχρι τῆς σήμερον γράφεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ δὲ αἰολοδωρικὸς κατήντησε νὰ περιλάβῃ εἰκοσι καὶ ὀκτώ, ὁ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ὑπετίθεντο ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἴωνες, δὲν ἠρίθμει εἰμὴ δεκαῆξ ἢ δεκαοκτώ. Τελευταῖον μόλις ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ τρίτῳ πρὸ Χριστοῦ, δευτέρῳ τῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, παρεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπισήμως τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον τῶν εἰκοσι καὶ τεσσάρων γραμμάτων, ὅστις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεταδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, κατίσχυσεν ὅλων τῶν προηγουμένων ἐτεροιώσεων.

Ἡ γλῶσσα ἐν τούτοις ἤρχισε πιθανώτατα νὰ γράφεται πολὺ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης διασκευῆς τοῦ ἀλφαβήτου. Ἄν καὶ αἱ σωζόμεναι ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνατρέχουσιν εἰμὴ μέχρι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, σπουδαῖοι λόγοι πείθουσιν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως προγενεστέρα. Ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς διεπλάσθη καὶ διετηρήθη ἡ κεκανονισμένη καὶ ἀπηκριβωμένη

γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἐὰν αὕτη παρεδίδοτο ἄνευ τοῦ χαλινοῦ τῆς γραφῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας, αὐθαιρεσίας καὶ ἀφιλοκαλίας, ἤθελεν ἐκτραπῆ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν συνεπλήρωσεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὀμήρου, ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς τὸν θεσπέσιον τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης νόμον. Οἱ δοξάζοντες ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἤρχισε νὰ γράφεται εἰμὴ ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, ἀξιούσιν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ διακόσια ἢ τριακόσια ἔτη διὰ μόνης τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν ῥαψωδῶν, ἥτοι ἀνδρῶν διακεκριμένων ἐπὶ τῇ παιδεύσει αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξησφαλίζετο ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως ἡ γλῶσσα τῶν ἐπῶν. Τὰ ἔπη ταῦτα ὁμῶς δὲν ἦσαν τὰ μόνα ὅσα ἔδει νὰ περισωθῶσι τοιουτοτρόπως ἐπὶ πολυλῆς γενεάς. Ἐὰν ἡ προομηρικὴ ποίησις ἐξηφανίσθη, γινώσκομεν ὅτι συγχρόνως μετὰ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐδημιουργήθη κόσμος ὁλόκληρος ποικιλωτάτης ποιήσεως· οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι, καὶ τὰ ἄλλα εἰς αὐτὸν τὸν Ὀμηρον ἀποδιδόμενα ποιήματα, ὁ ἐπικὸς κύκλος, τὰ τοῦ Ἡσιόδου ἢ εἰς τὸν Ἡσιόδον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν τούτων ἔργων τινὰ εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ πλεῖστα ὁμῶς εἶναι προγενέστερα καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνέτρεχον κατὰ τὴν ἐθνικὴν συνειδήσιν μέχρι τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἐὰν πολλὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἦσαν οὐδὲν ἥττον γνωστὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Ἕλληνας, διότι τὰ σωζόμενα αὐτῶν ἀποσπασματα ἀνευρίσκονται εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς οἵτινες ἀναφέρουσιν αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως. Ὅθεν δυσαρίθμητα ἦσαν τὰ ποιητικὰ ἔργα ὅσα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέπλευσαν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἦσαν, ἀλλὰ καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν μακρά. Ἡ *Αἰθιοπὶς* τοῦ Ἀρκίνου συνέκειτο ἐκ στίχων 9,100, ἡ δὲ *Δαναΐς* ἐκ στίχων 5,500· ὥστε μόνα τὰ δύο ταῦτα ἔπη ἡνωμένα ὑπερέβαινον κατὰ τὴν ἑκτασιν τὴν Ὀδύσειαν. Ὅπως δὲ ἡ *Αἰθιοπὶς* ἀπετελεῖτο ἐκ βιβλίων 4, οὕτω καὶ ἡ μικρὰ *Ἰλιάς*· τὰ δὲ *Κύπρια* ἐφέροντο ἐν βιβλίοις ἑνδεκα. Πῶς λοιπὸν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ Ἑλλὰς ἐκέκτητο τὸ μέγα πλῆθος τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ὅσοι ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἵνα διασωθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ καθαρότητι καὶ τῇ τεχνικῇ διασκευῇ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἐπὶ τοσαύτας γενεάς τοσαῦτα καὶ τοσοῦτον μακρὰ ποιήματα. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι εἶδεν αὐτὸς «Καδμήϊα γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβῃσι τῇσι

Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἔόντα τοῖσι ἰωνικοῖσι.» Καὶ προστίθῃσιν ὅτι οἱ τρίποδες οὗτοι ἦσαν ἀναθήματα ὁ μὲν Λαομέδοντος τοῦ Ἑτεοκλέους, ὁ δὲ Σκαίου τοῦ Ἰπποκόωντος, «ἡλικίην κατ' Οἰδίπουν τὸν Λαίου.» ὁ δὲ «ἡλικίην» ἂν εἴη κατὰ Λαῖον τὸν Λαβδάκου.» Δὲν παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι τῆς γραφῆς ἐγίνετο χρῆσις ἔτι ἐπὶ Λαομέδοντος, καὶ Ἑτεοκλέους, καὶ Λαίου· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγράφετο ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Καὶ διατί τρώντι ἡ πρωϊμώτατα γενομένη γνωστὴ τοῖς Ἑλλήσι γραφὴ, ἥθελε μείνῃ ἀργὴ ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας; Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέβη ἀπόλυτος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔπη· τὰ δὲ ἀπαιτούμενα πρὸς λειτουργίαν τοῦ ἀπαιτήτου τούτου δορυφόρου πάσης τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἦσαν πρόχειρα διὰ τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἐν ἧ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο κοινοτάτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τοῦλάχιστον π. Χ. χιλιετηρίδος, ἐπὶ τοσοῦτον κοινὴ ὥστε τῆς *Βίβλου* τῶν *τεθνεώτων* πᾶσα μορφή ἐφερὲν ἀντίγραφον. Αὐτὸς ὁ Γρότε συνδέει τὴν ἀρχὴν τῆς γραφῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐμπορικῶν σχέσεων, ἀξιῶν ὁμῶς ὅτι αἱ σχέσεις αὗται δὲν ἤρχισαν, εἰμὴ περὶ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα· ἀλλ' ἐπιτρέπεται τὴν σήμερον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Αἰγύπτου κοινωνία ἦτο πολὺ ἀρχαιοτέρα; Καὶ ἂν ὑπάρχωσιν ἔτι οἱ διστάζοντες περὶ τῆς προεκτεθείσης ἐρμηνείας τῶν ἱερογλυφικῶν κειμένων, αὐτὰ τὰ ἐν Μυκῆναις ἀποκαλυφθέντα, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον ποιούμεθα λόγον, αὐτὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ μετὰ τὴν Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις ἀνατρέχουσι τοῦλάχιστον μέχρι τῶν ἀρχαίων χρόνων. Εἰς τὰς σωζομένας ἀρχαιοτάτας ἐπιγραφὰς (Ὀλυμπ. 40, 620 π. Χ.) τὰ γράμματα εἶναι μὲν σκαῖα καὶ ἄτεχνα· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ περιφημία τοῦ Σόλωνος διάταξις περὶ τῶν ἐν τοῖς Παναθηναίοις ῥαψῳδῶν, ἀποδεικνύει ἀριδῆλως ὅτι ὑπῆρχον ἤδη τότε ὁμηρικὰ χειρόγραφα.

Παρεκτὸς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ὅστις πολυειδῶς ἐτροπολογήθη πρὶν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπῆρχεν ἐν Κύπρῳ εἰδὸς τι γραφῆς, μηδεμίαν ἔχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ περὶ τὰς 90, ὧν τὰ γράμματα εἶναι ὅλως ἰδιότυπα καὶ ὧν ἀθῆλος ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ σημασία. Τελευταῖον πρὸ εἰ-

κοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἀνεκαλύφθη περὶ τὸ Ἰδάλιον ἐπιγραφή διὰ τοιούτων γεγραμμένη γραμμάτων καὶ παρ' αὐτῇ ἡ φοινικικὴ αὐτῆς μετάφρασις. Τότε μόνον δι' ἀγγλινουστάτης ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο κειμένων ἐγνώσθη ὅτι διὰ τῶν προκειμένων σημείων, ἑλληνικὴ ἐγράφετο γλῶσσα. Τὰ κυπριακὰ γράμματα εἶναι 50 περίπου, ὧν ἐπτὰ φωνήεντα α, ε, η, ι, ο, ω, υ, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα συλλαβικὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν οὐκ ὀλίγα πολύφωνα, ὅ ἐστι δεκτικὰ πολλῶν φθόγγων. Ἐκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐρμηνευθέντων κειμένων καταφαίνεται ὅτι ἐχρησίμουν πρὸς εἰδικοῦς τινας σκοποὺς, οἷον ἐπιγραφὰς ἀναθηματικὰς, ἐπικηδείους, νομισματικὰς, συμβόλαια· ὃ ἐστὶν ὅτι ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ ἱερός τις καὶ ἐπίσημος χαρακτήρ.

Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην δὲν ἐξηκριβώθησαν ἐτι ἀποχρώντως· ἐκ τῶν προαναφερθέντων συνάγεται μόνον ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἔχει οἰκειότητά τινα πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν. Τῶντι ἐν τῇ γραφῇ, οἱ Ἀσσύριοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν συλλαβισμόν· οἱ Αἰγύπτιοι εὗρον μὲν τὸν ἀλφαθητικὸν χαρακτήρα, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἰδιογραφημάτων, τῶν ὁμοφώνων καὶ τῶν πολυφώνων· τέλος οἱ πάντων πρακτικώτεροι Φοίνικες ἐπενόησαν τὸν κυρίως λεγόμενον ἀλφάθητον. Ἡ δὲ κυπριακὴ γραφὴ οὔτε καθαρῶς συλλαβικὴ εἶναι, οὔτε καθαρῶς ἀλφαθητικὴ, ἀλλὰ ἀνάμικτος, ὅπως ἡ αἰγυπτιακὴ. Οἱ Κύπριοι τῶν ὁποίων ἀρχαιόταται ὑπῆρξαν αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης μέχρις ἐξωτερικῶν αὐτοῦ σύμβολα καὶ σημεῖα, ἔπλασαν ἄρα γε ἴδια ἢ ἐδέχθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τίνων; Διατὶ δὲ, γινώσκοντες πρῶτόν τε τὴν τῶν πλησιεστάτων γειτόνων γραφὴν, προετίμησαν αὐτῆς ἄλλην εἰς τινας τοῦ βίου περιστάσεις; Ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα τὰ ὅποια δὲν ἐλύθησαν ἐτι.

Ἐν τῶν ἐξωθεν εἰσαχθέντων κεφαλαίων τοῦ ἀρχαικοῦ βίου, τὸ ὅποιον οὐ μόνον ὁλοσχερῶς δὲν ἐξελληνίσθη μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου ταύτης, ἀλλ' ἀτελεῖ παρίστησι δοκίμια ἰθαγενοῦς ἐργασίας, εἶναι ἡ τέχνη. Μετὰ τὴν νηπιώδη οἰκοδομικὴν τῆς μεσογείῳ Λυκοσυράς, εἶδομεν ἐγειρομένας εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος πικράλια ἀκροπόλεις τεχνηέντως τειχοδομηθείσας ἐν Τίρυνθι μὲν καὶ ἐν Μυκῆναις ὑπὸ τῶν Λυκίων, οἵτινες ἐγλύψαν καὶ τὸ κολοσσικὸν ἀνάγλυφον τὸ ὑπερκείμενον τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἐν Ὀρχομένῳ δὲ ὑπὸ τῶν Μινυῶν, οἵτινες καὶ ἀρδευ-

τικά καὶ ἀποξηραντικά ἔργα ὑπερμεγέθη κατεσκεύασαν περὶ τὴν Κωπαΐδα λίμνην. Ἄπαντα τὰ τελειότερα ταῦτα βιοπονήματα, ὧν τὰ λείψανα σώζονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέχρι τῆς σήμερον, ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων τῆς πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐπικρινωνίας, καθ' οὓς χρόνους αἱ παραδόσεις λέγουσιν ἐπικρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι Περσείδας, Προϊτίδας, Αἰολίδας. Ἀπὸ δὲ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ὅτε ἐφημίζοντο ἀκμάσαντες οἱ Πελοπίδαι, ἄλλο μνημεῖον τέχνης δὲν εἶχομεν μέχρι πρὸ ὀλίγου εἰμὴ τῆς περιγραφῆς τῶν ὑμηρικῶν ἐπῶν.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὰ γιγάντεια ἐκεῖνα κατασκευάσματα ἤρχισαν ἤδη ἐκλείποντα· οἱ θησαυροὶ δὲν κρύπτονται ὡς ἄλλοτε, εἰς θολωτὰ καὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγεια κτίρια, ἀλλὰ κατακοσμοῦσιν ἀφειδῶς τὰ μέγαρά τῶν βασιλέων. Αἱ αἰθούσαι τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενελάου ἐξήστραπτον μετάλλοις πολυτίμοις. Οἱ τοῖχοι ἦσαν χάλκεοι, αἱ θύραι χρυσεῖαι, τὰ σκεύη καὶ τὰ ἐπιπλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, οἱ θρόνοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ καλλίστων λεπτῶν πέπλων. Περιεστοιχίζοντο δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ὑπὸ αὐλῶν μεγάλων, καὶ παρχδείσων, καὶ πρασιῶν, καὶ κρηνῶν. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὄπλων δὲ ὧν περιεβάλλοντο οἱ ἄνακτες δὲν συνετέλουν μόνον χαλκός, κασσίτερος, χρυσός καὶ ἄργυρος· τὰ ὅπλα ταῦτα ἐκαλλωπίζοντο διὰ δαιδάλων πολλῶν καὶ τεχνικωτάτων. Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε πέντε πτύχας ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζοντο ἀλληλοδιαδόχως πολλὰ καὶ θαυμάσια· γῆ, οὐρανός, θάλασσα, Ἥλιος, Σελήνη, Πλειάδες, Ὑάδες, Ὠρίων, Ἄρκτος. Ἐπειτα δύο πόλεις, καλαί, ἐξ ὧν εἰς τὴν μίαν ἐτελοῦντο γάρμοι καὶ συμπόσια, καὶ διεξήγετο ἐν τῇ ἀγορᾷ δίκη περὶ φόνου, ἡ δὲ ἄλλη ἐπολιορκεῖτο καὶ ἔλαμπον περὶ αὐτὴν τὰ ὅπλα δύο στρατῶν. Μάχης γενομένης, ἔβλεπες ἐκεῖ ἐν τῷ ὁμίλῳ τὴν Ἑριν, τὸν Κυδαίμονα καὶ τὴν ὀλοήν Κῆρα ἥτις ἄλλον ἐκράτει ζῶν τραυματίαν, ἄλλον ἄτρωτον, καὶ ἄλλον τεθνεῶτα εἶλκε διὰ τῶν ποδῶν κατὰ τοῦ πεδίου· ἔφερε δὲ περὶ τοὺς ὦμους ἱμάτιον κατέρυθρον ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐνέμιζες ὅτι ζῶντες βροτοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀπέσυρον ἑκάτεροι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Ἀλλαχῶ διεγράφετο ἄρουρα εὐρεῖα, τρίπολος· πολλοὶ δ' ἐν αὐτῇ ἀροτῆρες περιῆγον τὰ ζεύγη ἔνθα καὶ ἔνθα. Ἡ ἄρουρα, χρυστὴ οὖσα, ἐγίνετο ὀπισθεν αὐτῶν μέλαινα διὰ θαύματος τῆς τέχνης, ὅπως ἡ ἀρηρομένη γῆ. Ἦρχετο ἔπειτα ἄγρὸς περίφρακτος φέρων θαψιλεῖς τοὺς καρπούς τῆς γῆς· ἐκεῖ εἰργάζοντο θερισταὶ ἔχοντες ἐν χερσὶν ὀξείας δρεπάνας καὶ ῥίπτοντες παρὰ τὰς αὐλάκας δράγματα σταχύων τὰ

ὅποια παρελάβανον ὀπίσθεν αὐτῶν παῖδες, καὶ φέροντες εἰς τὰς ἀγκάλας ἔσπευδον νὰ παραδώσωσιν εἰς τρεῖς ἀμαλλοδετῆρας σχηματίζοντας ἐξ αὐτῶν δέματα· ὁ δὲ βασιλεὺς σκῆπτρον ἔχων, ἵστατο ἐν τιωπῇ θεωρῶν γηθοσύνης τὰ γινόμενα· καὶ παρακάτω κήρυκες ἠτοίμαζον δειπνον ὑπὸ δρυὶ, θυσιάσαντες καὶ παρασκευάζοντες βοῦν μέγαν· αἱ δὲ γυναῖκες ἐβοήθουν αὐτοὺς λευκὰ ἐπιρίπτουσαι ἄλφιστα.

Διευτυοῦτο προῖετι ἄμπελος χρυσῇ βρίθουσα σταφυλῶν· οἱ βότρυες ἦσαν μέλανες, ἐστηρίζετο δὲ ἅπαντα ἐπὶ καμάκων ἀργυρῶν καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ τάφρου βαθείας καὶ ἔρκους κασσιτέρου· μία ἦγεν εἰς αὐτὴν ἀτραπὸς δι' ἧς διήρχοντο οἱ φορεῖς. Παρθένοι καὶ νεανίσκοι συνέλεγον ἐν πλεκτοῖς καλάθοις τὸν μελιηδῆ καρπὸν. Ἐν μέσῳ ἐκιθάριζε παῖς καὶ ἦδε τὸ τοῦ Λίνου ᾠσμα, οἱ δὲ τρυγηταὶ εἶποντο ἐν χορῷ ἄδοντες καὶ ἐν ῥυθμῷ ποδοκτυποῦντες.

Πλὴν τούτων εἰκονίζετο ἀγέλη βοῶν ὀρθοκεράτων, κατεσκευασμένων ἐκ χρυσοῦ καὶ κασσιτέρου· ἐξώρμων δὲ ἀπὸ τοῦ βουστασίου ἐν μυκηθμῷ ἐπὶ νομῇ, παρὰ ποταμὸν κελάδοντα, παρὰ τὸν εὐκαμπτον καλαμῶνα. Παρεῖποντο τέσσαρες χρυσοὶ νομεῖς καὶ ἠκολούθουν ἐννέα ταχύποδες κύνες. Δύο τότε φοβεροὶ λέοντες ἀρπάζουσιν ἐκ τῶν προπορευομένων βοῶν ταῦρον δεινῶς μυκώμενον· κύνες καὶ βουκόλοι τρέχουσι κατόπιν· ἄλλ' οἱ λέοντες σπαράζαντες τὸν βοῦν καταβιβρώσκουσι τὰ ἔγκατα καὶ τὸ μέλαν αἷμα. Μάτην διώκουσιν αὐτοὺς οἱ νομεῖς παροτρύνοντες καὶ τοὺς κύνας· οἱ κύνες δὲν ἐτόλμων νὰ δαγκάσωσι τοὺς λέοντας· ἐπλησίαζον μὲν ὑλακτοῦντες, ἄλλ' ἀπέφευγον αὐτοὺς.

Προῖετι ἀπεικάζετο ἐν καλῇ δασώδει κοιλάδι μεγάλη νομὴ προβάτων καὶ σταθμοὶ καὶ κλισίαι κατηρεφεῖς καὶ σηκοί. Μετὰ δὲ ταῦτα, χορὸς ποικίλος, οἷόν ποτε ἐν Κνωσῷ Δαίδαλος ἤσκησε καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ. Νεανίσκοι καὶ παρθένοι ὠρχοῦντο κρατοῦντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας· αἱ μὲν ἔφερον λεπτὰς ὀθόνας, οἱ δὲ χιτῶνας εὐνήτους καὶ μαλακῶς ἐλαίῳ στίλνοντας· αἱ μὲν εἶχον στεφάνας καλὰς, οἱ δὲ χρυσᾶς μαχαίρας, ἡρτημένας ἐξ ἀργυρῶν τελαμώνων· οἱ δὲ χορευταὶ ὅτε μὲν περιδινοῦνται ὡς ὁ τροχὸς τοῦ κεραμέως, ὅτε δὲ διαιρούμενοι εἰς στίχους τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους. Πολὺς περίσταται ἀνθρώπων ὄμιλος τερπομένων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ χοροῦ· θεὸς δὲ αἰοδὸς ἐμέλπετο φορμίζων· καὶ ἐξάρχοντος αὐτοῦ τῆς μολπῆς, δύο κυβιστητῆρες ἐδίνεον ἐν τῷ μέσῳ. Ἐπὶ πᾶσιν, ἐπὶ τῆς ἀντυχῆς τοῦ σάκους διευτυοῦτο ὁ μέγας ὠκεανός.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ παραστάσεις

αὐται ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς τάφοις, ὅπου βλέπομεν παρεμφερεῖς εἰκόνας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ γεωργικοῦ βίου, ἔστιν ὅτε δὲ ἀπαρallάκτους. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν θαψίλειαν τῶν πολυτίμων μετ'άλλων, τὴν ἐπιφαινομένην εἰς ἀπάσας τὰς ὁμηρικὰς περιγραφάς, τὴν τε τοῦ σάκου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰς τῶν δόμων τῶν ἀνάκτων; Ὁ Ὅμηρος ἐμεγαληγόρησεν ἴσως περὶ τῆς πολυτελείας τῶν ὀπλῶν, τῶν σκευῶν, τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων τὰ κειμήλια ὅμως τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος γῇ, τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ τῶν μουσείων τοῦ κόσμου, ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶπεν ὑπερβολὴν ὀνομάζων ἐπανειλημμένως τὰς Μυκῆνας πολυχρύσους. Εἰς ἐκ τῶν κλειδούχων τοῦ ὑποχθονίου ἐκείνου θυσσαυροῦ, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρότερον ἐγαίωρύχθη τὸ τρωϊκὸν πεδίον, ὁ Ἑρρίκος Σλίμαν, ἀνασκάψας ἔπειτα τὴν τῶν Μυκηνηνῶν ἀκρόπολιν, ἔφερεν εἰς φῶς ἐξ τάφους πλήρεις πολυτίμων ἱματίων, κοσμημάτων, διαδημάτων, προσωπίδων, σκευῶν, ὀπλῶν. Περὶ τοῦ ζητήματος, τίνες ἦσαν οἱ νεκροὶ οἱ οὕτω βασιλικῶς ταφέντες, παρήχθησαν ποικιλώταται γνώμαι. Οἱ μὲν ἠξίωσαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς φυλὰς ὅλως ἄλλοτρίας τῆς ἐλληνικῆς καὶ εἰς χρόνους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μεταγενεστέρους, οἱ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταῦτίσαν τοὺς τάφους, τούτους μετὰ τῶν Πελοπιδῶν ὥστε ἐθεοκίωσαν ὅτι ἀνευρέθη ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς τοῦ ὑπκτου τῶν βασιλέων Ἀγαμέμνωνος. Ἀλλ' οἱ πλείότεροι τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ὁ πολὺς Νιούτων, ἀπεφάναντο ὅτι ἀδύνατον μὲν εἶναι ν' ἀποδειχθῇ ἐκ ἐκηδεύθη ἐνταῦθα ὁ Ἀγαμέμνων, βέβαιον ὅλως φαίνεται, ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν τάφοι βασιλικοὶ χρόνων προγενεστέρων τῆς δωρικῆς ἐπιδρωμῆς, ἤτοι τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς αἱ πολυχρύσοι Μυκῆναι ἦσαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους εἰς ὃ ἡ περὶ ἡδὸς ἀπέδωκε τὸ τῶν Πελοπιδῶν ὄνομα.

Λόγῳ τῆς τέχνης αὐτῶν τὰ ἐν Μυκῆναις ἀνακλυφθέντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Ἄλλων μὲν ἡ ἐργασία εἶναι σκατὰ, καὶ τοι ὑπεμφαίνει ὁρμάς τινας καὶ προαιρέσεις φύσεως φιλοκάλου, ἀλλὰ διχτροβούσης ἔτι περὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ψελλίσματα· ἄλλων δὲ ἡ τέχνη εἶναι δοκιμωτέρα, ὁ χρακτὴρ διαπεπλασμένος καὶ οὐχὶ πρωτόπειρος. Καὶ τὰ μὲν τελευταῖα εἶναι παρεμπερῆ τῶν ἔργων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, παρὰ δὲ τοῖς πρώτοις βλέπομεν τὴν μίμησιν

τῶν ξενικῶν τούτων ἔργων ἀναμειγμένην μετὰ τύπων ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ προϊόντα τῆς τέχνης δύο διακεκριμένων καὶ ἀνίσων πολιτισμῶν· ἡ μὲν εἶναι ἔτι στοιχειώδης καὶ ἀδεξία, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ τὰ σπέρματα ἐξαισίου μέλλοντος, ἡ δὲ προήχθη ἤδη εἰς προκοπὴν καὶ ἐπιτήδευσιν ἀναγκαιῶς προϋποθέτουσαν μακρὰν προηγουμένην ἄσκησιν.

Εἰς κύρωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης φέρομεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀγγείων ὑπάρχει κομψὸν καρχήσιον δίωτον, τοῦ ὁποίου αἱ δύο μεγάλαι λαβαὶ καταβαίνουνσι μέχρι τῆς βάσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας καὶ ὀριζοντείου γραμμῆς τῶν λαβῶν τούτων κέθηνται ἐπιχαρίτως δύο περιστεραί ὥσεί προσελθοῦσαι ἵνα πίωτιν ἐκ τοῦ ἀγγείου. Τὸ καρχήσιον τοῦτο εἶναι ἰδίως ἀξιοσημεῖωτον διότι ἔχει ἀναλογίαν οὐ μικρὰν πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενον δέπας τοῦ Νέστορος·

πᾶρ δὲ δέπας περικαλλὲς, ὃ οἶκοθεν ἴγ' ὁ γεραιὸς
χρυσείοις ἤλοισι πεπαρμένον· οὗατα δ' αὐτοῦ
τέσσαρ' ἔσαν, δοικὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
χρύσται νεμέθοντο·

ὥστε, ὅπως ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν ποιητὴν δανειζόμενον τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ ἐξ ἔργων τέχνης ἀνατολικῆς. Πολλάκις τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι μικρότερα καὶ μονούατα, διακρινόμενα διὰ τὸ εὐμορφον αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν σὺφρονα ἐπικόσμησιν, ἐνὸς δὲ τῶν κυπέλλων τὸ ἐξωτερικὸν ποικίλμα μιμεῖται εὐκρινέστατα κάλαθον λεπτῆς οἰσουργίας. Ἀλλ' ἅπαντα ἐνθυμίζουσι διὰ τε τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν ποικιλιμάτων τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἡλοπαγῇ ἀγγεῖα ἄτινα, κατὰ τὰς περιφήμους ζωγραφίας τοῦ ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου τάφου τοῦ Ῥεκμαρᾶ, διάφορα ἀσιανὰ ἔθνη ἐκόμιζον ὡς φόρον εἰς τὸν βασιλέα Τούθμωσιν Γ', τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας. Ἰδίως δὲ ὁ βλέπων ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὥραιαν ἀργυρᾶν καὶ χρυσόκερων κεφαλὴν βοῶς, ἥτις εἶναι ἐν τῶν τελειοτάτων ἔργων τέχνης ὅσα ἀπέδωκαν εἰς ἡμᾶς αἱ ἐν Μυκῆναις ἀνασκαφαί, νομίζει ὅτι βλέπει τὴν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Ῥεκμαρᾶ εἰκονιζομένην ὁμοίαν κεφαλὴν· τοσοῦτον τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι ἀπαράλλακτα. Αἰγυπτιακῆς ὡσαύτως καὶ φοινικικῆς καταγωγῆς εἶναι προδήλως αἱ λεπτόταται ἐπὶ χρυσοῦ γλυφαὶ αἱ ποικίλλουσαι οὐκ ὀλίγας σφενδόνας δακτυλίων. Τὰνάπαλιν ὁμῶς ἅπαντα σχεδὸν τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, ταινίαι, πέταλα καὶ ἄλλα

ποικίλματα δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ ζῶναι, αἱ ἐπωμίδες, οἱ τελαμῶνες, τὰ ἐπίσημα ἱμάτια· πλὴν τούτων δὲ καὶ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς κεραμικῆς κατεσκευάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χειρῶν ἐγγωρίων. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρεῖται ἐργασία ὅλως διάφορος τῆς τῶν ἀγγείων καὶ κειμηλίων, ὧν αἱ ἔντεχνοι γλυφαὶ ἀπῆτουν χειρὰς ἀσυγκρίτως δεξιωτέρας.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα εὐρήματα, τὰ ὅποια ἤλθον νὰ πιστώσωσι πολλὰς περιγραφὰς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο, ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, ὡς ἀριστοτεχνήματα ἀνδρὸς φέροντος τὸ τοῦ Ὀμήρου ὄνομα. Ὑπῆρξαν μὲν ἑκπαλαὶ οἱ λεγόμενοι χωρίζοντες, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητὰς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περὶωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολόγων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἑκατονταετηρίδος διάφοροι λόγοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἐνότητα τοῦ ὁμητικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὁμῶς δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφ' ἧς ὁ Γερμανὸς Οὐόλφιος ὀριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερον ἐπρέσβευσεν, ὅτι τὰ μέρη ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπικὰ ἔσματα αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἐνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα, οὔτε δεσμὸν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα· καὶ ὅτι ἡ εἰς ἕν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ὁπαδοὺς ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινουργηθεῖσα αὕτη δόξα, ἂν καὶ ἀφ' ἐτέρου οὐδὲν ἦττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιφάτου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια οὐδέποτε θέλουσι λυθῆ ὀριστικῶς· καὶ ἀποδείξεις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὕτη ἡ πεποιθήσις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἑκατέρῳ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησιμοδότησεν ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἔπος ἐν τεχνιέντως πεποιημένον, θέλει πράξει καλῶς νὰ μὴ ὀμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Τὰνάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροῦς ἅπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὅρους, βεβαιεῖ ὅτι ὁ μὴ παιθόμενος περὶ τούτου, στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν τοιοῦτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν ἡμπορεῖ νὰ διακρίνῃ, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παιῖδας πάντα ὅσα

ῥοιμος ἀνὴρ διαμιᾶς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφιος ἀνωμολόγησεν ὅτι πρὸ πάντων ἔδει νὰ υποβληθῇ αὕτη εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐνταύτῳ γνωστοὶ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷοι ὁ Κλόποστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Schiller καὶ ὁ δαιμόνιος δημιουργὸς τοῦ Φάουστ.

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, εἶπεν ὁ Goethe, αἱ ἀντιθέτοι περὶ τῶν πραγμάτων δοξασίαι ἦσαν ἀπότομοι καὶ ἀσυμβίβαστοι· ἀπὸ τινος ὁμως χρόνου τὰ ἀντίξοα ρεύματα ἀποβάλλουσι τὴν προτέραν ὀξύτητα, ὥστε δὲν φαίνεται ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἡ συμβίωσις αὐτῶν καὶ ἰσορροπία. Μεθ' ὃ, ἐπιλαμβανόμενος ἰδίᾳ τῆς περὶ τὸν Ὅμηρον διενέξεως, ἐπιλέγει μετὰ τινος λεπτῆς εἰρωνείας. «Οὕτως ἐξεργαζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μὴ μόνον ἀφικόμεθα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τέχνης τοῦ χωρίζειν, κλαδεύειν, ἀναλύειν, καὶ παρעוθὺς νέα γενεὰ κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον, ἐπαγγελλομένη τὸ ἐπιτερεπὲς καθήκον τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ τινι χρόνῳ ὑπελάβομεν, ἐκόντες ἄκοντες ἴσως, τὸν Ὅμηρον ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, ἀναγκαζόμεθα ἤδη ἡρέμα νὰ πιστεύσωμεν τ' ἀνάπαλιν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐνότητος αὐτοῦ καὶ νὰ δοξάσωμεν ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἔπη, εἶναι δημιουργήματα θεῖα ἀναβλύσαντα ἐκ μιᾶς μεγάλης ποιητοῦ ψυχῆς.»

Τοιαύτην ἀπεσφίνατο ἐτυμηγορίαν ἡ ἀδελφὴ ἐκείνη τοῦ Ὁμήρου μεγαλοφυΐα. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπεικόνισαν, ἐν ἐξαισίᾳ ἡθικῇ καὶ πνευματικῇ ἐνότητι, τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ὡς ἔργα ποιητοῦ ἐνὸς, καὶ ἀνωμολογήθησαν ὑπὸ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἡ ἀφελεστάτη ἅμα καὶ τεχνικωτάτη παράστασις τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ποικιλίᾳ· οἱ δὲ δογματίζοντες ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἔργα ἀσύνδετα διαφόρων ῥαψωδῶν, οὐδὲν ἄλλο προσάγουσιν εἰς πίστωσιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης εἰμὴ τὴν ἰδίαν πεποιθήσιν καὶ κρίσιν, καὶ ταύτας τροπολογουμένας κατὰ τὸ ἐκάστω δοκοῦν. Ἀλλὰ : πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τεχνῖται πολλοὶ ἐξωγράφησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν εἰκόνα ἐκείνην μετὰ τοσαύτης περὶ τὴν εὐρεσιν, τὴν τέχνην καὶ τὸν χρωματισμὸν ἁρμονίας; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσασα νὰ

ὀρίσῃ ἀκριθέστατα ποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ χωριστὰ ποιήματα ἐξ ὧν συνέκειτο κατ' ἀρχάς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, καὶ πόθεν ἤρχιζεν ἕκαστον καὶ ποῦ ἐτελείωνεν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεχείρησε μονονοῦ νὰ ὑποκαταστήσῃ μὲν ἑαυτὴν ἀντὶ τῶν ποιητῶν ὧν ἐφαντάσθη τὴν ὕπαρξιν, νὰ ἀναπλάσῃ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ Τῷ Α' ΤΟΜῳ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ Πρώτου τόμου σελ. 3—22

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Προϊστορικοὶ χρόνοι. Μῦθοι. Ἑρμηνεῖται. Ἱστορικὴ τοῦ ἔθνους καταγωγή.

	σελ.		σελ.
Μῦθοι, Θεοί.....	24	Θουκυδίδου ἀφήγησις περὶ τοῦ	
Πρῶτοι ἄνθρωποι.....	25	Τρωϊκοῦ πολέμου.....	63
Γενεαλογία τοῦ Ἑλλήνος....	26	Γερμανοὶ ἐρμηνευταί.....	67
Πανδώρα. Κατακλυσμὸς, Προ-		Πῶς ἐρμηνεύουσι τὸν πλοῦν τῶν	
μηθεύς.....	28	Ἀργοναυτῶν.....	68
Ἄλλαι γενεαλογίαι.....	29	Πῶς τὰς περὶ ξένων ἐποίκων	
Περσεύς, Βελλεροφόντης, Ἡρα-		παραδόσεις.....	69
κλῆς, Θησεύς.....	30	Γνώμη τοῦ Μακώλαιῦ περὶ τῆς	
Κέκροψ, Κάδμος, Δαναὸς, Πέ-		φαντασίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ...	70
λοψ.....	32	Γεώργιος Γρότε.....	71
Ὑπεράνθρωπος γενεὰ ἡμιθέων		Καταγωγή τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθ-	
καὶ ἡρώων.....	33	νους, κατὰ τὴν νεωτέραν ἐπι-	
Πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν.....	34	στήμην.....	73
Πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας.	37	Πελασγοὶ καὶ πελασγικὴ ἐποχὴ	76
Τρωϊκὸς πόλεμος.....	40	Ξένοι ἄποικοι.....	78
Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν...	51		
Ἑρμηνεῖται τῶν θρησκευτικῶν			
μύθων.....	53		
Εὐήμερος, Κρεῦζερος καὶ Ἑρ-			
μᾶννος.....	54		
Ἀντιρρήσεις.....	56		
Γεώργιος Γρότε.....	58		
Ἑρμηνεῖται τῶν ἱστορικῶν μύθων.			
Παλαίφατος.....	61		
Ἀρχαῖοι ἐρμηνευταί. Γάλλοι			
ἐρμηνευταί.....	62		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κοινωνικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ
κατάστασις τοῦ ἔθνους.

Ὅμηρος, Ἡσίοδος.....	80
Θρήσκευμα.....	81
Θεὸς ὑπέρτατος.....	82
Εἰμαρμένη.....	83
Ἑρηννύες.....	85
Ψυχὴ καὶ μέλλουσα ζωὴ.....	86

	σελ.		σελ.
Λατρεία καὶ θυσίαi	88	Τεκμήρια ἐθνικῆς ἐνότητος.	
Ἐλεύθεροι καὶ δούλοι. Ἡγεμό- νες, ἄριστοι, ἀνακτες	90	Προσωπικαὶ σχέσεις. Πατρι- κὸν κράτος	107
Βασιλεὺς, προϊστάμενος τῶν ἀ- ρίστων	91	Γάμος	108
Δικιῶματα τοῦ βασιλέως. Πα- ραδείγματα δικαστικῶν συνε- δριάσεων	92	Ἀξία ἀποδιδομένη εἰς τὰς γυ- ναῖκας. Κακίαi αὐτῶν καὶ ἀρεταί	109
Βουλὴ τῶν ἀνάκτων. Τέμενος καὶ ἄλλα προνόμια τῶν βασι- λέων	93	Ἀδελφοὶ καὶ φίλοι. Ἀχιλλεὺς καὶ Πάτροκλος	110
Μέχρι τίνος ἡ βασιλεία ἦτο κλη- ρονομική	94	Ξενοὶ καὶ ἰκέται. Διομήδης καὶ Γλαῦκος	111
Λαοὶ ἡ δῆμος	95	Παραβάσεις τῶν κοινωνικῶν κα- θηκόντων καὶ ὑποχρεώσεων . .	112
Δούλοι	96	Ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων. Πει- ρατεία καὶ ἄλλαι ἀθέμιτοι πράξεις	113
Θῆτες	97	Θλιβερά ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις καθ' Ἡσίοδον . .	114
Ἀγορὰ τοῦ δήμου	98	Ἡ πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀντί- θεσις ἔτι δὲν ὑπάρχει	115
Παράδειγμα συνεδριάσεως τῆς ἀγορᾶς	100	Ἐπιστήμη καὶ τέχνη	116
Λόγοι Ἀγαμέμνονος, Θερσίτου, Ὀδυσσεως, Νέστορος. Ἀπο- τέλεσμα	101	Γεωγραφία τοῦ Ὀμήρου	117
Νόμος, Δίκαι, Θέμιστες	102	Γεωγραφία τοῦ Ἡσίοδου. Ναυ- τιλία	119
Διαφορὰ τῶν Ἑλλήνων δικα- σπόλων ἀπὸ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς	103	Ἀστρονομία	120
Τὰ περὶ τοῦ φόνου πραττόμενα τότε ἐν Ἑλλάδι	104	Ἐμπορία	121
Τὰ περὶ τοῦ φόνου παρὰ τοῖς ἄρ- χαίοις Γερμανοῖς	105	Πολεμικὴ τέχνη	122
Ἀμοιβαῖαι τῶν πολιτειῶν σχέ- σεις	106	Ποίησις, μουσικὴ, ὄρχησις . . .	124
		Ἀρχιτεκτονική	125
		Ἔργα Γλυπτικῆς	126
		Γραφή	127
		Συμπέρασμα	129

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

Ἀρχὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων . .	131	Χαρακτὴρ καὶ πολιτεῦμα τῶν Θεσσαλῶν	137
Θεσσαλία	132	Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον . . .	139
Θεσσαλοὶ καὶ τὰ εἰς αὐτοὺς ὑπο- τελῆ φύλα	135	Λοκρεῖς καὶ Λοκροί	142

	σελ.
Δωρίς καὶ Δωριεῖς. Λοκροὶ	
Ὁξόλαι.....	143
Φωκίς. Τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστή- ριον.....	144
Πρῶτος ἱερός πόλεμος.....	150
Πύθια, εἰς τῶν τεσσάρων παν- ελληνίων ἀγώνων.....	152
Βοιωτία, Ὁρχομενός.....	53
Βοιωτῶν πολιτεύματα. Φιλό- λαος.....	156
Δεινὴ καταζορὰ κατὰ τοῦ χα- ράκτηρος τῶν Βοιωτῶν....	158
Πίνδαρος καὶ ἄλλοι μεγάλοι ἄνδρες.....	159
Πῶς ἐξηγεῖται ἡ κατὰ τῶν Βοι- ωτῶν καταφορά.....	160
Πλαταιαί.....	161
Δυτικὴ Ἑλλάς.....	162
Αἰτωλοὶ, Ἀκαρῶνες.....	164
Ἡπειρώται.....	165
Πελοπόννησος.....	167
Ἀρκαδία.....	168
Ἀργεῖα.....	170
Λακωνικὴ.....	171
Μεσσηνία.....	172
Ἡλεία, Ἀχαΐα.....	173

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

Ἑρμηνεῖαι. Ἡρακλεῖδαι.....	174
Δωριεῖς.....	176
Μεσσηνία, Λακωνικὴ, Ἀργολίς.	179
Νέα κατάστασις πραγμάτων ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ.	181
Ἀμφικτυονίαι καὶ ἀποικίαι....	182
Ὁ βασιλ. τοῦ Ἀργεὺς Φεῖδων.	185
Ὀλυμπιακὸς ἀγών.....	187
Φεῖδων.....	193

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σπάρτη.

Σπάρτης πολιτεύμα. Λυκοῦργος	194
Κυβερνητικοὶ τύποι.....	195

	σελ.
Σπαρτιαῖται. Περίοικοι. Εἴλωτες	201
Σπαρτιατῶν ἀνατροφή καὶ βίος.	205
Συσσίτια καὶ ἰσοκτημοσύνη... ..	209
Πλεονεκτήματα καὶ ἐλαττώμα- τα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης.	211
Κατάνκτησις τῆς Λακωνικῆς..	214
Ἡλείοι. Μεσσηνιακοὶ πόλεμοι.	215
Τυρταῖος.....	216
Ἀρκάδες.....	221
Ἀργεῖοι, Νέμεα.....	223
Σπάρτης ἀκμή. Ἀχαιοί.....	224
Τυραννίς καὶ τύραννοι.....	225
Σικυών. Κλεισθένης.....	227
Κόρινθος. Περίανδρος.....	230
Ἰσθμικ. Μέγαρα. Θεαγένης..	231
Θέογνις.....	232

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἀθῆναι.

Ἀττικὴ.....	236
Ἴωνες.....	238
Τὰ μέχρι τοῦ Δράκοντος.....	240
Δράκων καὶ Κῦλων.....	244
Σόλων. Ἀνατροφή καὶ πρώτη αὐτοῦ ἀποδημία.....	245
Χαρακτήρ καὶ ποιήματα τοῦ Σόλωνος.....	246
Συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου.....	250
Ἀλωσις Σαλαμῖνος.....	253
Ταραχὴ πραγμάτων ἐν Ἀθήναις.	254
Ὁ Σόλων ἄρχων ἐπίτιμος... ..	256
Σεισάχθεια.....	258
Νέα ρύθμισις τῶν πολιτικῶν δι- καιωμάτων καὶ τοῦ πολιτεύ- ματος.....	262
Φορολογία.....	264
Στρατιωτικὴ ὑπηρεσία.....	265
Ἑτεραι τοῦ Σόλωνος διατάξεις.	267
Κρίσεις περὶ τοῦ Σολωνεῖου πο- λιτεύματος. Τυμοκρατία... ..	268
Ἀνελογικὴ ἄμειβα καὶ βαθμολο- γικὴ φορολογία.....	270

	σελ.
Συγκρότησις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων	271
Ἐμφύχωσις τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐμπορίας	273
Κοινὴ δυσἀρέσκεια	274
Νέα δεκαετής ἀποδημία τοῦ Σόλωνος	277
Ταραχὴ ἐν Ἀθήναις. Πεισιστράτος	278
Θάνατος τοῦ Σόλωνος. Πεισιστράτου τυραννίς	280
Ἰππίας, Ἰππάρχος, Θεσσαλός, οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Πεισιστράτου	282
Δουλοφονία Ἰππάρχου. Ἐξώσις Πεισιστρατιδῶν συνδρομῇ Σπάρτης	283
Κλεισθένης καὶ Ἰσαγόρας	284
Ἐνίσχυσις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος ὑπὸ Κλεισθένους	285
Κλήρωσις τῶν ἀρχόντων	286
Ὀστρακισμός	289
Κλεομένους ἀτυχῆς ἀπόπειρα ὑπὲρ τῶν ὀλιγαρχικῶν	290
Ἀγαλλίας τῶν Ἀθηναίων	291
Κλεομένους ἀτυχῆς ἀπόπειρα ὑπὲρ τοῦ Ἰσαγόρου καὶ τοῦ Ἰππίου	292
Φυγὴ Ἰππίου εἰς Ἀσίαν	293

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄	
Ἀποικίαι. Ἡθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους	294
Ἀποικίαι	294
Νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους	295
Αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποικίαι	297
Αἰολικαὶ ἀποικίαι	298
Ἰωνικαὶ ἀποικίαι	299
Δωρικαὶ ἀποικίαι	300
Ὑποδούλωσις τῶν ἀποικιῶν τούτων εἰς τοὺς δυνάστας τῆς Ἀσίας	301
Κρήτη	303
Κύπρος, Κυρήνη	305
Αἱ πρὸς δυσμὰς ἀποικίαι	306
Κέρκυρα, Κάτω Ἰταλία καὶ Σικελία	307
Ἰθαγενεῖς	309
Ἐξέλληνισμός αὐτῶν	310
Ὑπεροχὴ τῶν ἀποικιῶν μέχρι τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος	313
Αἱ πρὸς βορρᾶν ἀποικίαι	314
Ἐπίλογος	316
Ἑλλησις κυβερνητικῆς ἐνότητος, ἀλλ' ἄξιον λόγου ἡθικὴ ἐνότης	317
Ἀντίθεσις καὶ πάλιν τοῦ ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους	321

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Η ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις.

Ἀρχὴ τοῦ περσικοῦ κράτους ..	324	Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων ἐπικουρία	338
Δαρεῖος	327	Ἡ περὶ Λάδην ναυμαχία	341
Σάμος. Πολυκράτης	329	Διονύσιος ὁ Φωκαεὺς	342
Ἡ ἐπὶ τοὺς Σκύθας στρατεία ..	331	Κατατρόπωσις τῆς τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως	344
Ἡ ἐπὶ τὴν Νάξον στρατεία ..	335		
Ἰώνων ἐπανάστασις. Ἀρισταγόρας. Ἰστιάδης	336		

σελ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία
τῆς Σπάρτης.

Πῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι τὰ πράγ- ματα.....	348
Στρατεία Δάτιδος καὶ Ἀρτα- φέρνους.....	353
Πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν.....	355
Μιλτιάδης.....	357
Ξάνθιππος.....	358
Θεμιστοκλῆς.....	360
Ἀριστείδης.....	361
Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη.....	363
Τιμαὶ ἀποδοθεῖσαι τοῖς θεοῖς, τοῖς ἀγωνισταῖς καὶ ἐξαιρέτως τῷ Μιλτιάδῃ.....	374
Μιλτιάδου ἡ ἐπὶ Πάρον στρα- τεία.....	377
Δίκη, καταδίκη καὶ θάνατος τοῦ Μιλτιάδου.....	378
Θάνατος τοῦ Δαρείου. Ξέρξης. Προπαράσκευαὶ αὐτοῦ....	381
Ζεῦξις τοῦ Ἑλλησπόντου....	383
Τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἀθωνος.	385
Ἀναχώρησις τῆς στρατιᾶς ἐκ Σάρδεων.....	386
Διάβασις τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἡ ἐν Δορίσκῳ ἐπιθεώρησις καὶ ἀρίθμησις τῆς στρατιᾶς.....	388
Παικίλα ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο.	389
Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς στρατιᾶς ταύτης.....	390
Ἐπιθεώρησις τοῦ στρατοῦ...	393
Πορεῖα διὰ Θράκης καὶ Μακε- δονίας.....	394
Τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πράγ- ματα.....	395
Ἐρις μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου.....	396
Ὑπερίσχυσις τοῦ Θεμιστοκλέ- ους καὶ κατασκευὴ μεγάλου στόλου ἐν Ἀθήναις.....	398
Ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος. Ἀπάν-	

σελ.

τησις τοῦ ἐν Δελφοῖς χρη- στηρίου εἰς τοὺς Ἀθηναίους.	400
Ἐθελοθυσίαι τῶν Ἀθηναίων..	401
Πρόθυμος παραχώρησις τῆς στρα- τηγίας εἰς τὴν Σπάρτην....	403
Τῶν ἄλλων Ἑλλήνων αἱ πλεῖ- στοι ἢ μηδίζουσιν ἢ ἀπρα- κτοῦσι.....	404
Ἀρτεμισίον καὶ Θερμοπύλαι..	405
Πῶς εἶχον αἱ Θερμοπύλαι τὸ πάλαι.....	406
Πῶς ἔχουσιν αἱ Θερμοπύλαι σήμερον.....	407
Ἡ ὑπὸ Λεωνίδου εἰς Θερμοπύ- λας πεμφθεῖσα δύναμις....	408
Ἡ ὑπὸ Εὐρυδιάδην εἰς Ἀρτε- μισίον πεμφθεῖσα ναυτικὴ δύ- ναμις.....	409
Αἱ ἐν Θερμοπύλαις μάχαι. Λεωνίδου καὶ τῶν περὶ αὐ- τὸν προμάχων θάνατος...	412
Αἱ περὶ Ἀρτεμισίον ναυμαχίαι. Ὑποχώρησις τῶν Ἑλλήνων.	419
Μνημεῖα ἐν Θερμοπύλαις ἀνε- γερόντα.....	422
Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησις.....	424
Συνέθροισις τοῦ ἐλληνικοῦ στό- λου ἐν Σαλαμῖνι. Ὑποχώ- ρησις τῶν Περσῶν.....	426
Ἀριεῖς Ξέρξου εἰς τὴν Ἀττικὴν.	427
Συμβούλιαι τῶν Ἑλλήνων ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου.	429
Συμβούλιον τῶν Περσῶν ἐν Φαλήρῳ περὶ τοῦ πρακτέου.	435
Ἀριεῖς τοῦ Ἀριστείδου εἰς Σαλαμῖνα.....	437
Ἀντιπαράταξις τῶν δύο στόλων	438
Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία....	440
Ἀναχώρησις τοῦ περσικοῦ στόλου.	443
Ἀναχώρησις τοῦ Ξέρξου....	445
Πολιορκία τῆς Ἀνδρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀναθήματα τῆς νίκης.....	446
Διανομὴ βραβείων ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου.....	447

	σελ.
Τὰ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆ- νας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479.....	448
Μαρδονίου λαμπρὴ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους προτάσεις. Ἀπόρ- ριψις αὐτῶν.....	449
Σπάρτης ἀδράνεια.....	450
Ἀπειλητικὴ τῶν Ἀθηναίων πρεσβεία εἰς Σπάρτην....	451
Μεγάλῃ Σπαρτικῶν ἐκστρα- τεία ὑπὸ Παυσανίαν.....	452
Μαρδονίου εἰς Βοιωτίαν ὑπο- χώρησις ἡθικὴ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατάστασις.....	453
Πρώτῃ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Βοιω- τίᾳ περάταξις.....	454
Δευτέρᾳ τῶν δύο στρατῶν ἀντι- περάταξις.....	455
Τρίτῃ τῶν δύο στρατῶν μετα- κίνησις.....	458
Ἡ ἐν Πλαταιαῖς μάχη.....	460
Ὀλοσχερὴς καταστροφή τῶν Περσῶν.....	463
Λεία καὶ ἀναθήματα. Ὁ ἐν Δελ- φοῖς χρυσοὺς τρίπους.....	465
Πολιορκία Θηβῶν. Τιμαὶ ἀπο- νεμηθεῖσθαι εἰς τοὺς Πλα- ταιεῖς.....	467
Ἡ περὶ Μυκάλην μάχη.....	469
Ἄλωσις Σηστοῦ.....	472
Τῶν ἐν Σικελίᾳ Ἑλλήνων οἱ σύγχρονοι κατὰ τῶν Καρ- χηδονίων ἀγῶνες.....	473
Ἡ περὶ Ἰμέραν μάχη.....	475
Παρατηρήσεις περὶ τῶν μεγάλων τούτων ἀγώνων.....	476

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.	
Ἡρόδοτος ὁ πητὴρ τῆς ιστορίας.	480
Ὀχύρως Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Θε- μιστοκλέους.....	482
Ὀχύρως Πειραιῶς καὶ Μουνυ- χίας ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους.	484

	σελ.
Ἄλωσις Βυζαντίου. Προδοτικὰ τοῦ Πικυανίου βουλευματα.	485
Ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς ἑλ- λάδος ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἀθηναίους.....	486
Διοργανισμὸς τῆς νέας συμμα- χίας ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου ..	487
Θάνατος Παυσανίου.....	488
Τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα τοῦ Θε- μιστοκλέους ἐλαττοῦται ...	489
Κατηγορία κατὰ τοῦ Θεμιστο- κλέους καὶ ἐξοστρακισμὸς αὐτοῦ.....	491
Νεῖα κατηγορία ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ φυγῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας.	492
Θάνατος τοῦ Θεμιστοκλέους..	494
Θάνατος τοῦ Ἀριστείδου. Νεοὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἐν Ἀθήναις.	495
Κίμων.....	496
Περικλῆς.....	498
Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.....	502
Βαθμιαία μεταβολὴ αὐτῆς εἰς κυριαρχίαν.....	503
Ἄλωσις Ἡϊόνης καὶ Σκύρου..	505
Ἡ ἐπὶ Εὐρυμέδοντι ποταμῷ, ἐν Παμφυλίᾳ, ναυμαχία καὶ πε- ζομαχία.....	506
Θάσος ἄλωσις. Ἐπανάστασις τῶν Εἰλωτῶν κατὰ τῆς Σπάρ- της.....	503
Ἐπικουρία Ἀθηναίων εἰς τοὺς Σπαρτιάτας. Κίμων. Πε- ρικλῆς.....	509
Ἐπιστροφή τῆς ἐπικουρίας εἰς Ἀθήνας. Ἐξοστρακισμὸς τοῦ Κίμωνος.....	511

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.	
Ἀργεῖσι, Θεσσαλαῖς, Μεγαρεῖς συντάσσονται μετὰ τῶν Ἀ- θηναίων.....	512
Κορίνθιοι, Ἐπιδάριοι, Αἰγινῆ-	

	σελ.
ται κατατροποῦνται. Τὰ μα- κρά τείχη.....	513
Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνισχύουσι τῆς Θήβας.....	515
Ἦττα Ἀθηναίων περὶ Τάνη- γραν. Ἀνάκλησις Κίμωνος.....	516
Συμπλήρωσις μακρῶν τευχῶν. Θάνατος Κίμωνος.....	517
Κιμώνειος συνθήκη.....	518
Ἀκμή τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγε- μονίας. Ἐπωτερικὴ αὐτῆς ρύθμις.....	520
Ἠλιασταί· δικαστικὸς μισθός, ἐκκλησιαστικὸς, στρατιωτι- κός, βουλευτικὸς.....	521

	σελ.
Εἰσοδήματα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Σκοπὸς τῶν μι- σθοδοσιῶν, αἵτινες ἐψηφίσθη- σαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ- τους.....	523
Ἀκμή τῆς δραματικῆς ποιήσε- ως· θεωρικὰ.....	525
Κληρουχίαι.....	527
Πολλὰ καὶ μεγάλωπρεπῆ δημό- σια κτήματα.....	528
Σκοπὸς δι' ὃν ἐγένοντο τὰ κη- τασκευάσματα ταῦτα.....	530
Πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἡθικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων.....	531
Ἐπίλογος.....	533

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

Πρῶτος ἡρωτηριασμὸς τῆς ἡ- γεμονίας τῶν Ἀθηναίων ..	536
Μοναρχία τοῦ Περικλέους ἐν Ἀθήναις.....	538
Θουκυδίδης ὁ Μελησίειος. Ὑλι- κὴ καὶ ἰδίως ἡθικὴ ἀκμή τῶν Ἀθηναίων.....	539
Τὸ περὶ ἐνώσεως τοῦ ὅλου Ἑλ- ληνικοῦ ψήφισμα.....	544
Ἐπαναστασις τῆς Σάμου.....	546
Ὁ πρῶτος ἐπιτάγιος λόγος τοῦ Περικλέους.....	549
Τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα.....	551
Ὁ μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερ- κυραίων πόλεμος.....	552
Ἡ πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπι- μαχία τῶν Ἀθηναίων.....	555
Ἀμεισχ προοίμια τοῦ πελοπον- νησιακοῦ πολέμου.....	556
Ἡ ἐν Σπάρτῃ γενομένη συζή- τησις καὶ ἀπόφαισις περὶ τοῦ πολέμου.....	557

Τίς ὁ τοῦ πολέμου παρτίτιος ..	564
Ἡ περὶ ἐξορίας τοῦ Περικλέους ἀπαίτησις τῶν Σπαρτιανῶν.....	568
Χαρκιτῆρ, βίος καὶ δίκη τῆς Ἀσπασίας. Κατηγορία Ἀνα- ξάγρου.....	571
Θάνατος τοῦ Φειδίου.....	574
Τελευταῖαι τῶν Λακεδαιμονίων διαπραγματεύσεις.....	576
Ὁ λόγος τοῦ Περικλέους ὁ προκαλέσας τὴν ἀπόρριψιν αὐτῶν.....	577

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.....	
Θηβαίων κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἐπιχείρημα.....	582
Δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων ..	583
Δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων.....	584
Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ	

	σελ.
τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήχθη	
ὁ πόλεμος	585
Πρῶτον ἔτος τοῦ πολέμου . . .	587
Ἐπιτάφιος λόγος τοῦ Περι- κλέους	590
Δεύτερον ἔτος τοῦ πολέμου. Ἡ νόσος	591
Ἀθυμία τῶν Ἀθηναίων. Λόγος τοῦ Περικλέους	594
Θάνατος τοῦ Περικλέους . . .	596
Τελευταῖαι περί τοῦ ἀνδρὸς τοῦτου κρίσεις	598
Τὰ ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους τοῦ πολέμου .	599
Φοβερά ἠθικὴ καὶ ὕλική ἀνα- τρεπή	601
Κατάληψις τῆς Πύλου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Δημοσθένους . . .	603
Οἱ Σπαρτιᾶται ὑποβάλλουσι προτάσεις περὶ εἰρήνης . . .	609
Ἀλλοίωσις τῆς ἐσωτερικῆς διοι- κήσεως τῶν Ἀθηῶν. Νι- κίης. Δημαγωγοί	610
Ἡ ἐπὶ τῶν προτάσεων τῶν Σπαρ- τιατῶν συζήτησις	613
Κλέων. Ἀπέρριψις τῶν προ- τάσεων	614
Ἀλωσις τῆς Σφακτηρίας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Μέγα ἀξίω- μα τοῦ Κλέωνος	615
Ἐπανειλημμένα εὐτυχήματα τῶν Ἀθηναίων	617
Βρασίδας	618
Ὁ Βρασίδας ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐξορία τοῦ ἱστορικοῦ Θου- κυδίδου	620
Ἡ περὶ Δήλιον μεγάλη ἥττα τῶν Ἀθηναίων	621
Ἐνιαιυσιαὶ ἀναχωγή	622
Ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἡ περὶ Ἀμφίπολιν ἥττα τῶν Ἀθηναίων	623
Θάνατος Κλέωνος καὶ Βρασί- δου. Ἡ Νικίειος εἰρήνη . . .	624

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

	σελ.
Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμο- νίας τῶν Ἀθηναίων	
Ἐπιστραλῆς τῆς εἰρήνης· βάσις .	625
Ἀλκιβιάδης	627
Συμμαχία τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Ἀργεῖους	632
Τὰ μέχρι τῆς ἐπὶ Σικελίαν στρατείας	634
Τελευταῖος ὁστρακισμός. Ἡ ἐπὶ Σικελίαν στρατεία	635
Ἡ κατὰ τῶν Ἑρμοκοπιδῶν δι- κη. Φυγὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου .	638
Ἡ ἐν Σικελίᾳ κατὰστροφή τῶν Ἀθηναίων	639
Ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι	640
Ἐπανάστασις πολλῶν συμμά- χων κατὰ τῶν Ἀθηναίων . .	641
Συμμαχία τῆς Σπάρτης μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως	642
Πρώτη σωτήριος τροπολογίη τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων	643
Ὁ ἐν Σάμῳ στρατὸς ἀπαιτεῖ τὴν ὀριστικωτέραν τοῦ πολι- τεύματος διόρθωσιν	645
Ἡ διόρθωσις ἐνεργεῖται ἐν Ἀ- θήναις ἐπὶ τῷ ὀλιγαρχικώτερον	647
Ὁ ἐν Σάμῳ στρατός. Ἀνάκλη- σις τοῦ Ἀλκιβιάδου	648
Τέλος τῆς τοῦ Θουκυδίδου ἱστο- ρίας. Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφ.	649
Ἡ περὶ Κόζικον μεγάλη νίκη τῶν Ἀθηναίων	651
Τὸ πολίτευμα ἀποβαίνει αὐθις ὀλκοκρατικόν	652
Λύσανδρος	653
Νέη φυγὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου . .	655
Καλλικρατίδας	656
Ἡ περὶ Ἀργινοῦσας τελευ- ταία τῶν Ἀθηναίων νίκη . .	657
Δίκη καὶ καταδίκη τῶν ἐν Ἀρ- γινούσαις νικησάντων στρα- τηγῶν	658

	σελ.
Νέα τοῦ Λυσάνδρου ἀποστολὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν....	662
Ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πα- νωλεθρία τῶν Ἀθηναίων..	663
Ὁλοσχερὴς κατάλυσις τοῦ κρά-	

	σελ.
τους τῶν Ἀθηναίων. Ἄλως- σις Ἀθηναίων.....	664
Τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πρ- λέμου. Κρίσεις περὶ αὐτοῦ.	666

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.....	669
Τυραννία τῶν τριάκοντα ἐν Ἀ- θήναις.....	672
Θηραμένης. Κριτίας.....	673
Κατάλυσις τῆς τυραννίας.....	675
Σωκράτης.....	676
Κύρου ἀνάβασις καὶ κάθοδος τῶν μυρίων.....	679
Ἐπίτογος.....	682
Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρ- της.....	683
Αἴτια τῆς παρακμῆς.....	684
Ὁ Λυσάνδρος ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων.....	685
Ἀγηςίλαος.....	686
Συνωμοσία Κινάδου.....	687
Πόλεμος πρὸς τοὺς Πέρτας.....	689
Ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία τοῦ Ἀγηςιλάου.....	691
Βοιωτικὸς πόλεμος. Θάνατος τοῦ Λυσάνδρου.....	697
Κορινθιακὸς πόλεμος.....	698
Ἡ περὶ Κόρινθον μάχη.....	699
Ἀνάκλησις τοῦ Ἀγηςιλάου ἐξ Ἀσίας. Ἡ περὶ Κορώνειαν μάχη.....	700
Ἡ περὶ Κνίδον ναυμαχία.....	703
Κατάλυσις τῆς ναυτικῆς ἡγεμο- μονίας τῆς Σπάρτης.....	704
Κόνων. Ἀνόρθωσις τῶν τει- χῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἀνεπα- νόρθωτος παρακμὴ τῶν Ἀ- θηναίων.....	705

Ἱφικράτης. Μισθοφόροι. Πελ- τασταί.....	707
Καταστροφὴ μιᾶς μόρας Λα- κεδεμονίων περὶ Κόρινθον..	709
Πρώτη Ἀνταλκίδου εἰς Ἀσίαν ἀποστολή.....	712
Δευτέρα αὐτοῦ ἀποστολὴ καὶ συνομολόγησις τῶν ἐπ' Ἀν- ταλκίδου συνθηκῶν.....	715
Κρίσεις περὶ τῆς ἐπ' Ἀνταλ- κίδου εἰρήνης.....	716
Οἰκτρὰ τύχη τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλ- λήνων.....	717
Τυραννία τῆς Σπάρτης ἐν Ἑλ- λάδι.....	718
Κατάλυσις τῆς Ὀλυμπιακῆς ἡμοσπονδίας.....	719
Κατάληψις Θηβῶν ὑπὸ Φοιβί- δου.....	721
Θλιβερὰ κατὰστίσις τοῦ ἑλλη- νικοῦ κόσμου. Ἀγηςίλαος..	724
Θηβῶν ἀπελευθέρωσις.....	727

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡγεμονία Θηβαίων.

Ἀρχὴ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγε- μονίας.....	730
Ἐπικλεινώνδας.....	732
Πελοπίδης.....	734
Ἡ περὶ Τεγύρας μάχη.....	737
Αἱ μέχρι τῆς ἐν ἔτει 371 ἐθν. συνελεύσεως περιπλοκαὶ...	738

	σελ.		σελ.
Ἡ ἐν Σπάρτῃ μεγάλη ἐθνικὴ συνέλευσις τῇ 371	740	Θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδου . .	767
Ἡ ἐν τῇ συνελεύσει πάλῃ Ἐ- παμεινώνδου καὶ Ἀγησιλάου	741	Τελευταῖα περὶ Ἐπαμεινώνδου κρίσεις	768
Ἡ ἐν Λεύκτροις μάχῃ	743		
Τεκμήρια τῆς ἐσωτερικῆς πα- ρακμῆς τῆς Σπάρτης	749	ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	
Οἱ Θηβαῖοι ἄρχουσι τῆς Στε- ρεᾶς. Τὰ κατὰ τὴν Πελο- πόννησον	750	Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ	
Πρώτῃ Ἐπαμεινώνδου εἰς Πε- λοπόννησον στρατεία	751	Κοινὴ τῆς Ἑλλάδος ἔκλυσις. Θῆβαι. Σπάρτη. Θάνατος τοῦ Ἀγησιλάου	771
Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θη- βαίων	754	Πτώσις τῆς δευτέρως ναυτικῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων	772
Δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ εἰσβολῇ Ἐ- παμεινώνδου εἰς Πελοπόννη- σον	756	Ἡθικὴ καὶ ὑλικὴ ἀναρχία ἐν Ἑλλάδι. Ἰερὸς πόλεμος	773
Ἀρχὴ παρακμῆς τῆς τῶν Θη- βαίων ἡγεμονίας	757	Ἀρκετικὸν συνέδριον	775
Ὁ Πελοπίδας αἰχμαλωτευθεὶς ἐλευθεροῦται ἐπὶ Ἐπαμει- νώνδου	758	Κατάληψις τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Φωκίων	777
Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀντιποιεῖται καὶ τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγε- μονίας	759	Σύλησις τῶν ἱερῶν χρημάτων	778
Ὁ Πελοπίδας πίπτει περὶ Κυ- νὸς Κεφαλᾶς	760	Πρῶτᾳ τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἔτη Φίλιππος, βασιλεὺς τῆς Μακε- δονίας	781
Τελευταία καὶ λαμπροτάτη εἰς- βολὴ Ἐπαμεινώνδου εἰς Πε- λοπόννησον	761	Συνέχεια τοῦ ἱεροῦ πολέμου	782
Τὸ ὁροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς	762	Δημοσθένης	784
Στρατηγῆματα τοῦ Ἐπαμει- νώνδου	763	Ῥητορικὴ αὐτοῦ ἄσκησις	785
Ἡ περὶ Μαντινείαν μάχῃ	764	Κρίσις Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρ- νασέως	788
		Πολιτικὸν σύστημα τοῦ Δημο- σθένους Φωκίων	789
		Ὀλύμπου ἀλώσις. Τέλος τοῦ ἱεροῦ πολέμου	796
		Περὶνθου καὶ Βυζαντίου πολιορ- κία ὑπὸ τοῦ Φιλίππου	797
		Νέος ἱερὸς πόλεμος. Ἡ ἐν Χαιρώνῃ μάχῃ	798

ΠΙΝΑΞ

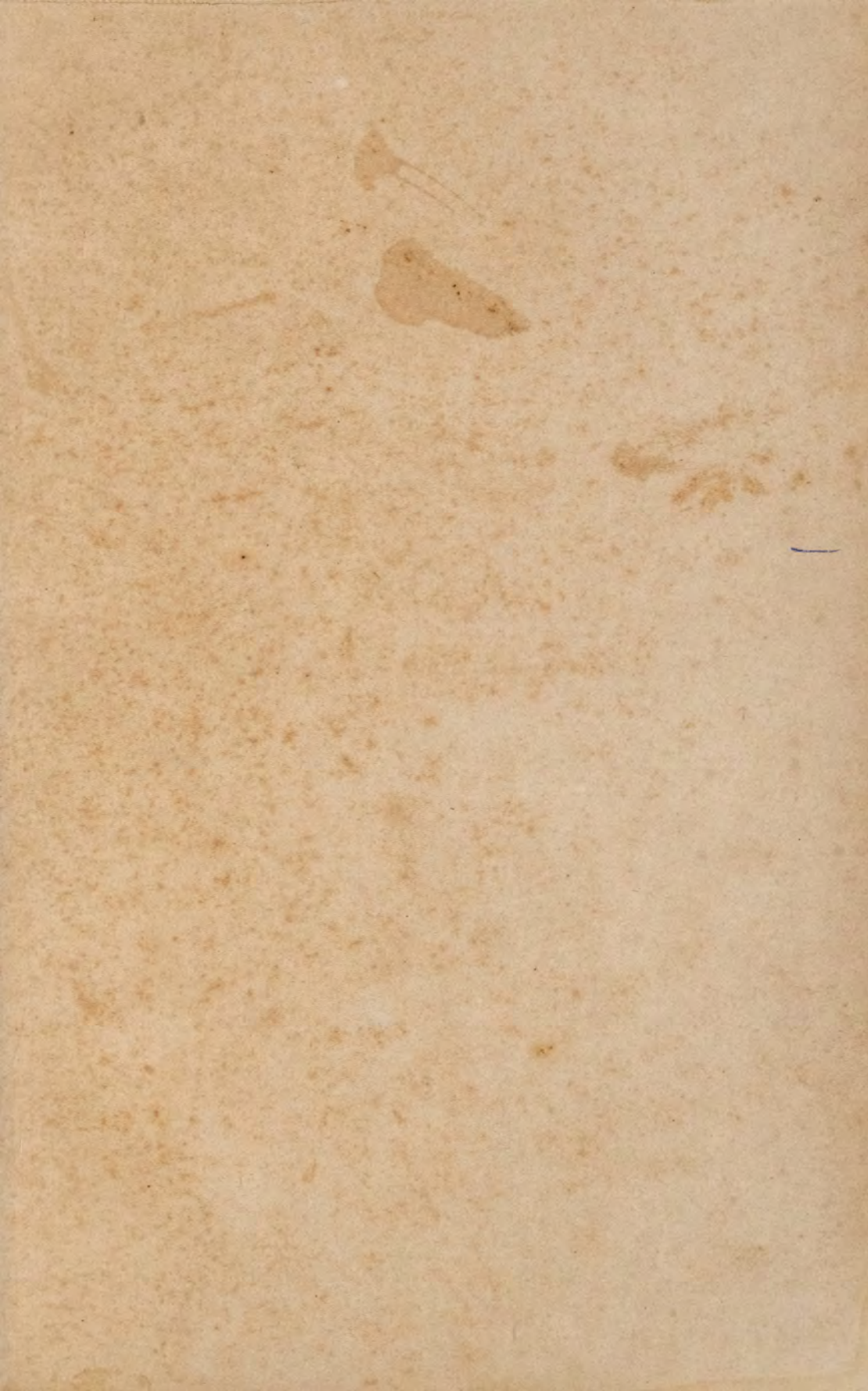
ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σελ.
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	
Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐποικοὶ	
ἐξ Ἀνατολῆς.	
Σημῖται καὶ Ἄριοι. Τουράνιοι	803
Καταγωγὴ Ἑλλήνων, Μακε- δόνων, Θρακῶν, Ἰλλυριῶν.	805
Ἀρχαιότερα τῶν Ἑλλήνων ὀνό- ματα	806
Πρωτοφυῆστων Ἀρίων τῆς Ἑλ- λάδος βίος.	807
Θρησκευμα	808
Ζεὺς.	809
Γῆ καὶ Οὐρανός.	810
Ἔτεροι τῶν Ἰνδολόγων ἐρ- μηνεῖαι	811
Αἱ δύο χερσόνησοι	813
Ἔθνη τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀ- σίας. Καταγωγὴ αὐτῶν. . .	814
Πρῶται περὶ τῆς δυτικῆς μι- κρᾶς Ἀσίας ἱστορικαὶ εἰ- ρήσεις.	816
Ἔθνη Συρίας καὶ Λιβύης. . .	819
Κᾶρες, Λέλεγες, Λύνιοι. . .	820
Φοίνικες, Κύπρος.	821
Ῥόδος. Σποράδες καὶ Κυκλά- δες. Κρήτη. Κύθηρα. . . .	822
Τὰ ἐν Θήρᾳ ἀποκαλυφθέντα λεῖψαντα παναρχίου βίου. .	824
Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς.	825
Αἱ περὶ Αἰγυπτιακῶν ἐποικί- σεων πηραδόσεις.	827

	σελ.
Τὸ ὄνομα Θῆβαι.	828
Τὸ ὄνομα Αἴγυπτος.	829

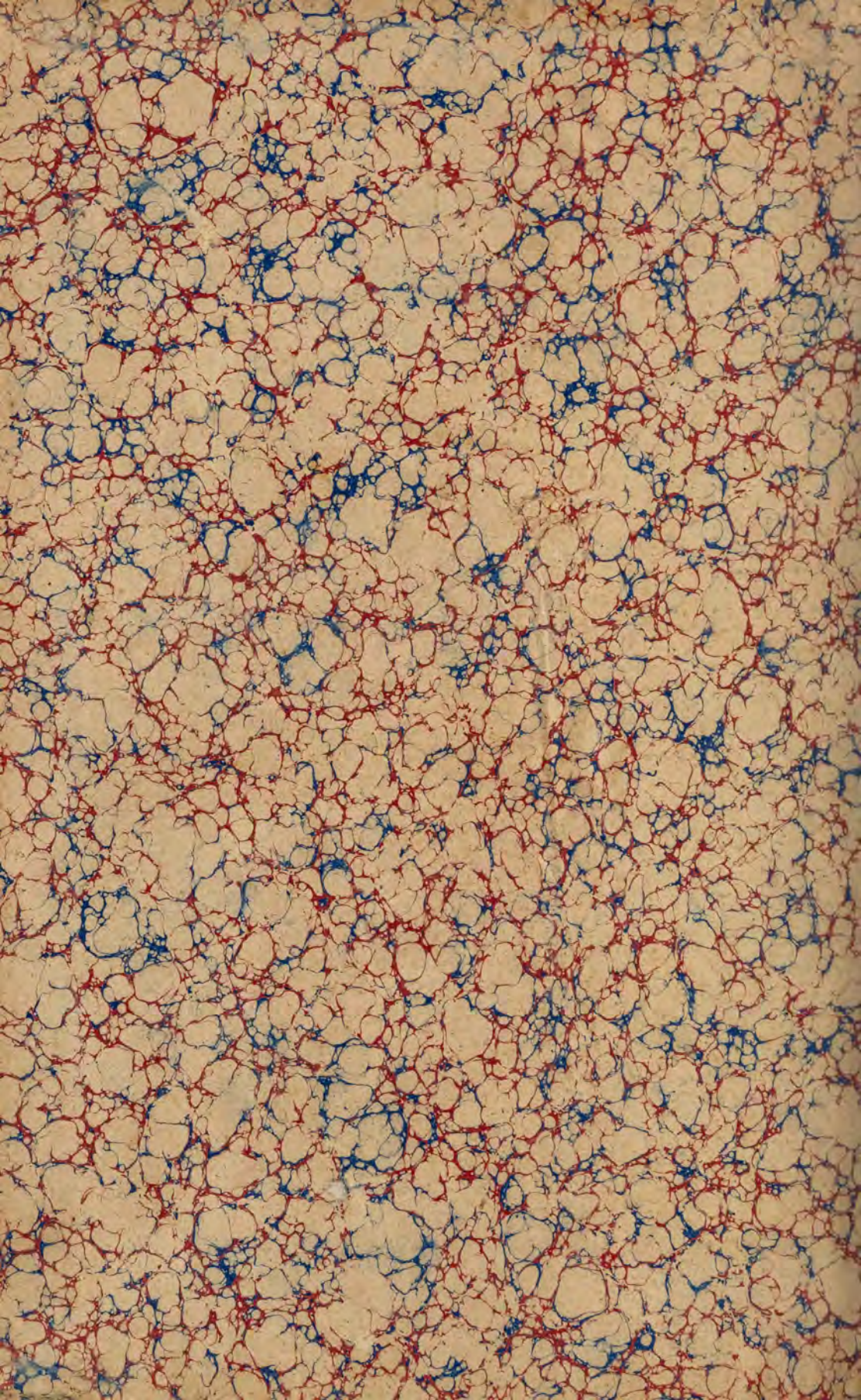
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	
Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.	
Προσπέλασις τῶν ξένων. Θρη- σκευτικὴ δοξασίαι τῶν ἐπη- λύδων.	831
Διάδοσις ἐν Ἑλλάδι νέων θρη- σκευτικῶν ἀντιλήψεων. Ἀ- φροδίτη.	832
Ἄτεροι τῆς αὐτῆς ἐννοίας τύ- ποι. Ῥέχ καὶ Ἀρτεμις . . .	833
Ἡρακλῆς.	835
Ἄλλα τῶν ἐπηλύδων διδάγ- ματα	836
Αἱ ὀνομαστώτεροι τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν. Ἀργός. Μυκῆ- ναι.	837
Θῆβαι. Μινύειος Ὀρχομενός. .	839
Χρονολογία. Αἰγυπτιακὸν μνη- μεῖον	840
Ἀνωμαλῖαι καὶ συμφοραὶ, ἔ- νεκα τῶν νέων θεῶν.	841
Τὰ νέα λυσιτελεῖ τῷ βίῳ πρὶν ματὰ οὐχὶ ἄμικτα δεινῶν. . .	842
Πᾶλη Ἀρίων καὶ Σημιτῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει.	843
Χαρακτὴρ τῆς Κρητικῆς θα- λασσοκρατίας	844
Πᾶλη Ἀρίων καὶ Σημιτῶν εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια. .	845
Αἰολίδαι.	846

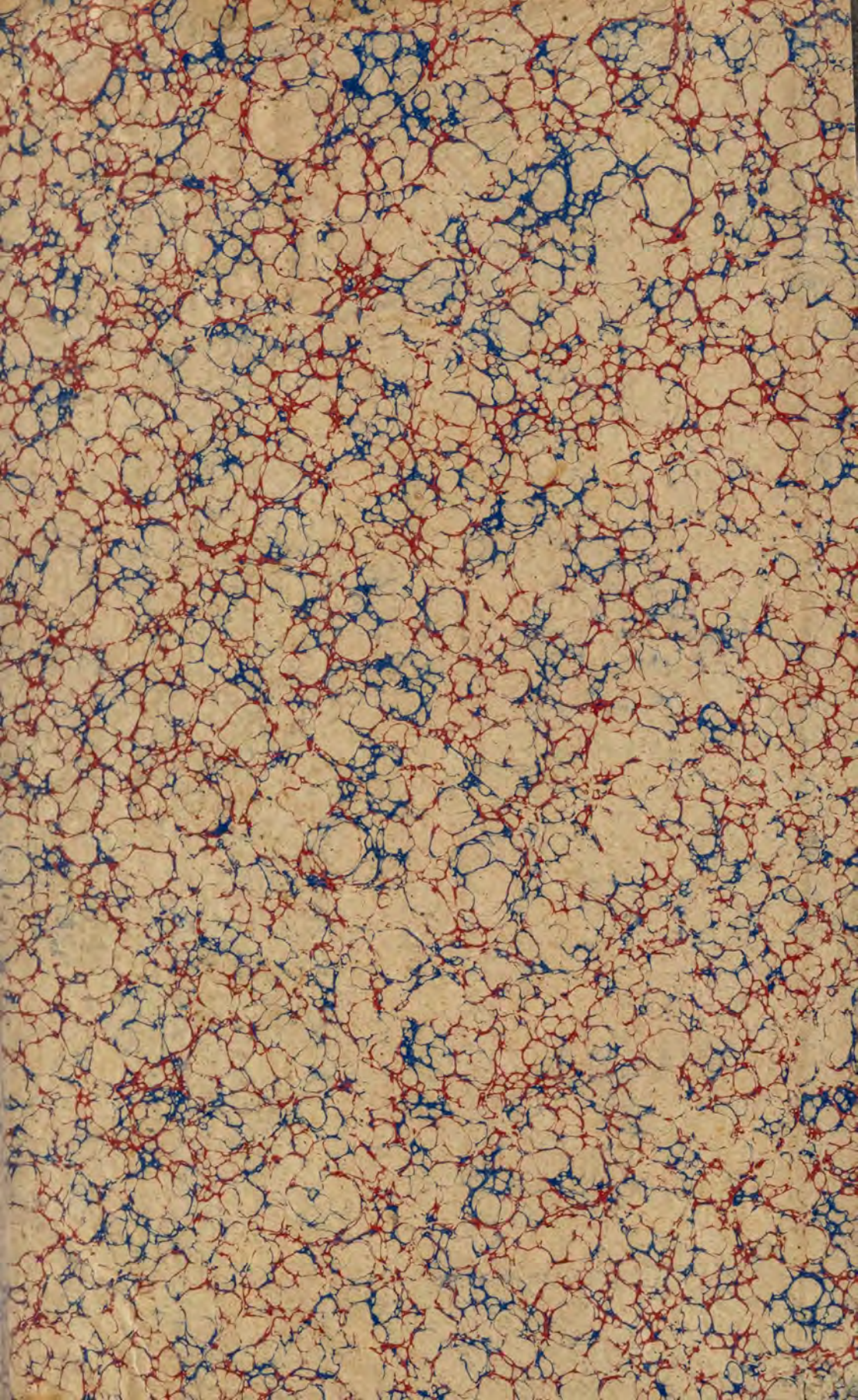
	σελ.		σελ.
Ἀχαιοί.....	847	Συμπέρασμα τοῦ ἱστορικοῦ ἐ- λέγχου τῶν δύο ἐπῶν.....	858
Πέλοψ.....	848		
Ἐπίπλους Ἀχαιῶν καὶ Δαναῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον.....	849		
Συζήτησις περὶ τῶν αἰγυπτια- κῶν κειμένων. Ἰθαγενεῖς εἰ- δήσεις.....	850		
Ἰθαγενεῖς εἰδήσεις ἔχουσι σχέ- σιν πρὸς τὰς αἰγυπτιακάς..	851		
Ἀργοναυτικὸς πλοῦς.....	853		
Οἱ κατὰ Θηβῶν πόλεμοι....	854		
Τρωϊκὸς πόλεμος. Ἱστορικὸς ἐλεγχος Ἰλικῶς καὶ Ὀ- δυσσεύς.....	856		
		ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	
		Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὀμηρικὰ ἔπη.	
		Ἔθνος.....	860
		Γλῶσσα.....	861
		Ἀλφάβητος.....	864
		Κύπρια γράμματα.....	868
		Τέχνη.....	869
		Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη.....	874

+

+

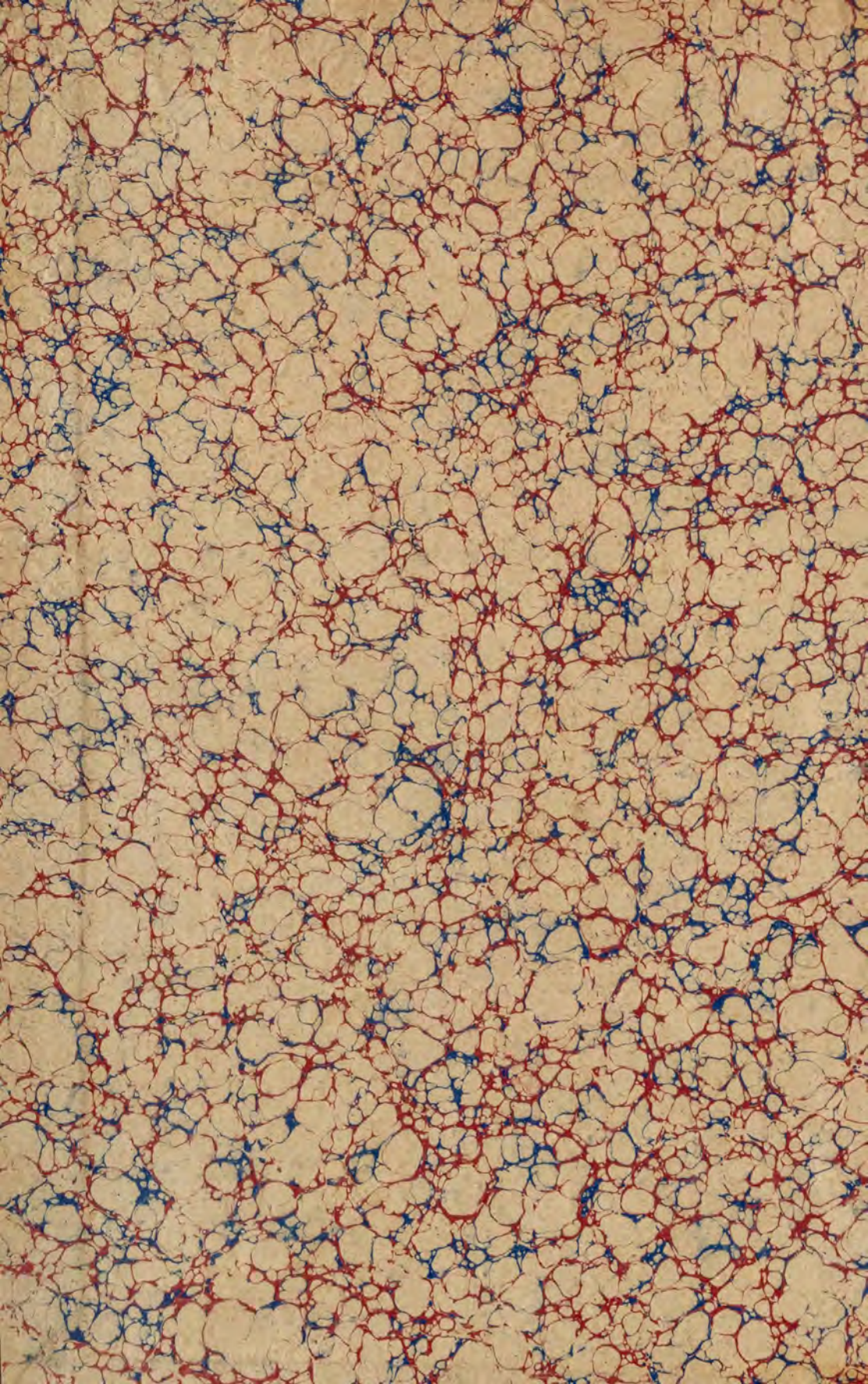

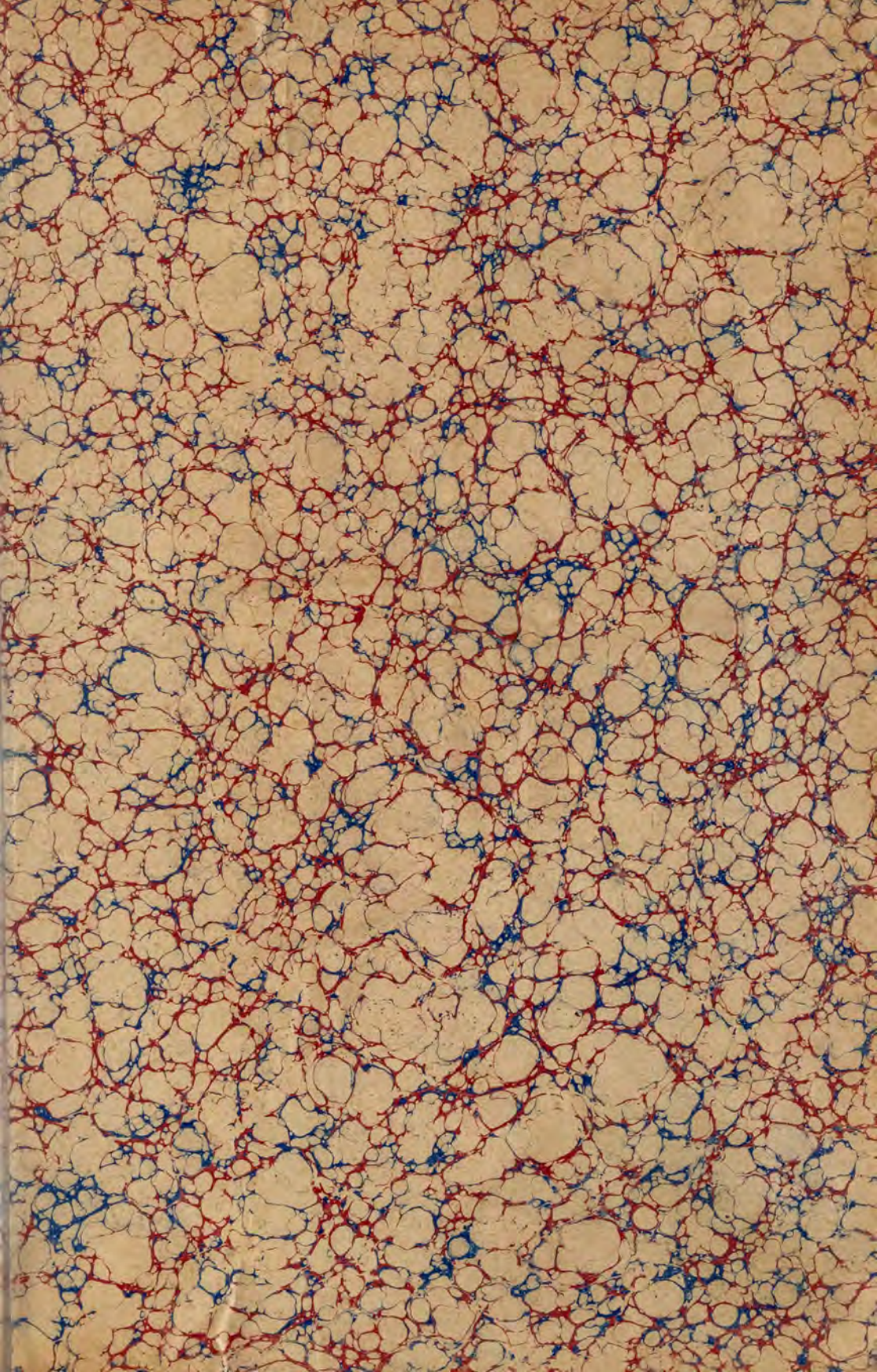
ΠΙΝΑΞ
ΤΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

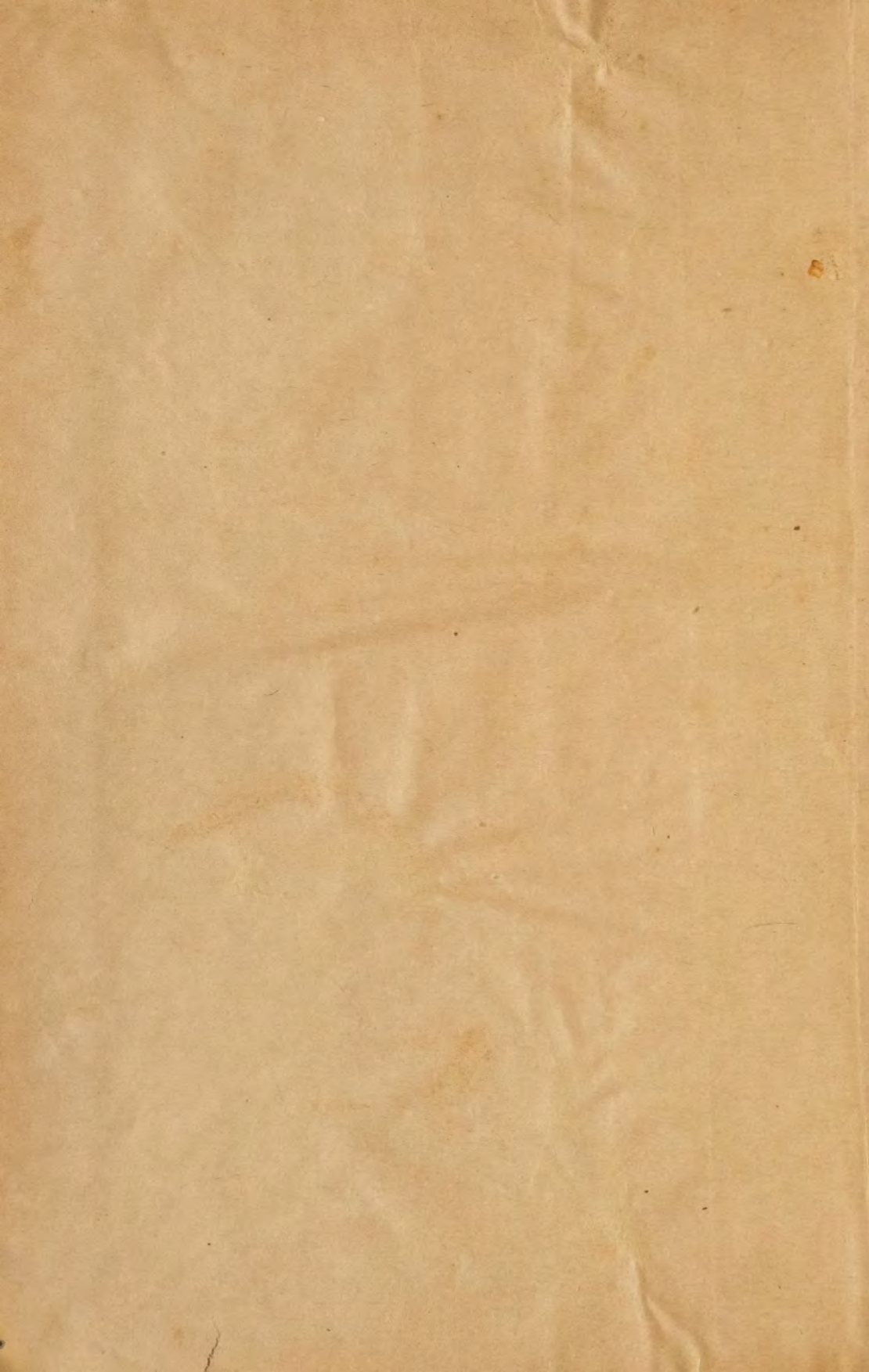

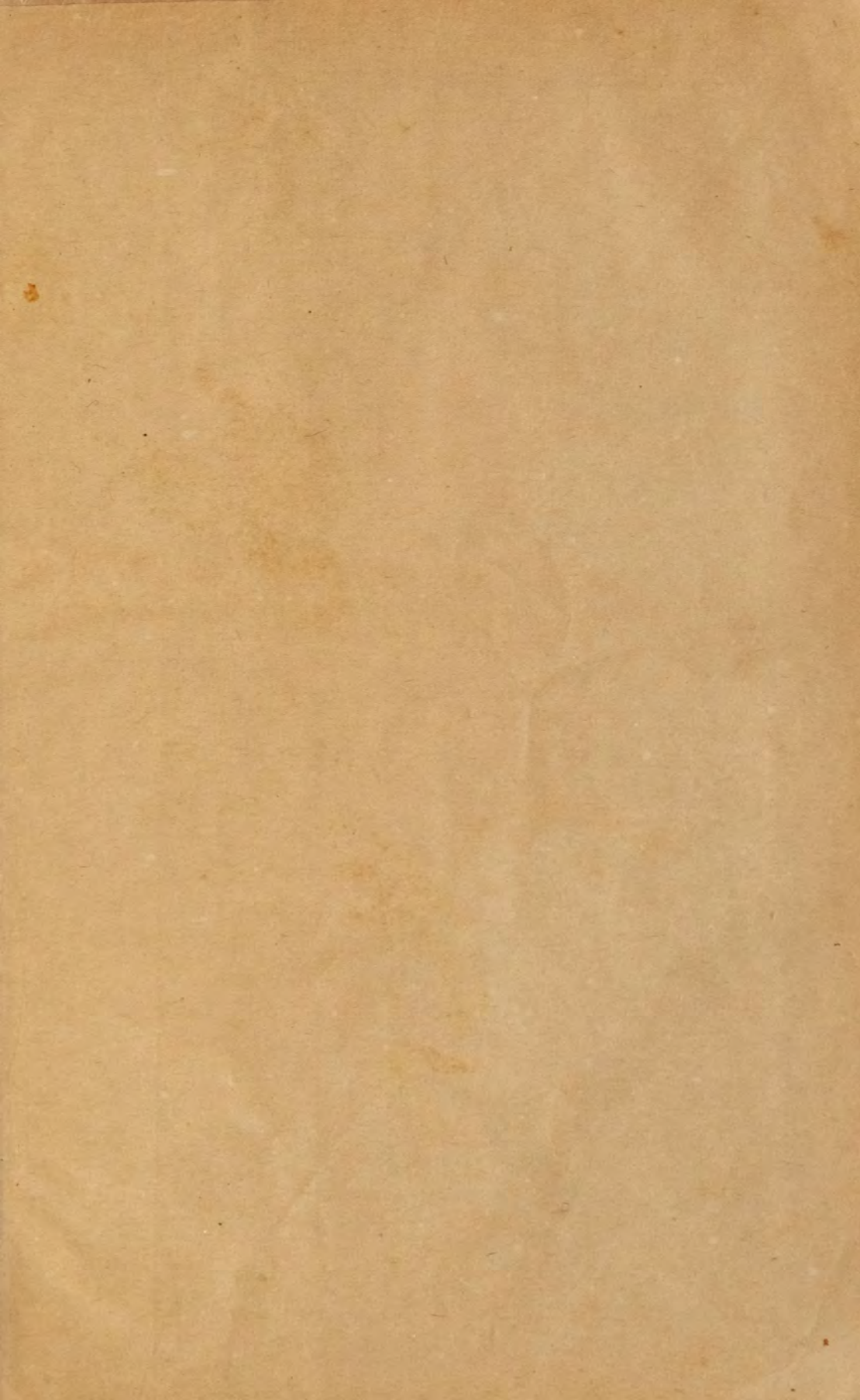
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΠΑΤΑΤΕ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΑΝΕΣΤΗ ΚΟΝΙΤΑΝΙΝΙΔΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

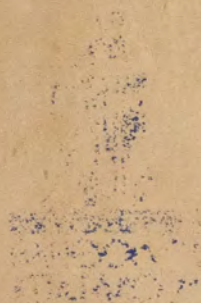

EN 233

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ

ΥΠΟ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΘΕΙΣΑ

Ὁ λαὸς, ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐ-
τοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὑπερότερον
περὶ τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν
ἔργων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΑΤΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1883

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία τοσοῦτον ἀπέχει τῶν σημερινῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὅρων τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, ὥστε πολλοὶ ὑπολαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς θέαμα λαμπρὸν μᾶλλον ἢ ὡς δίδαγμα πρακτικόν. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεναντίας πρεσβεύω ὅτι ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει μαθήματα πολιτικὰ τὰ ὅποια καὶ νῦν ἐτι δύνανται νὰ λογισθῶσι χρησιμώτατα· μάλιστα ἐὰν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτῆς ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐνόμισα λυσιτελὲς νὰ ἐπιχειρήσω ἐν τῷ προκειμένῳ προλόγῳ βραχύν τινα παραλληλισμὸν τῶν δύο ἐκείνων ἐπιφανεστάτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν.

Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, συγγενέστεροι ὅλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων· ὤκησαν χώρας γείτονas, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφοῦ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτό ποτε Μεγάλῃ Ἑλλάδι. Καὶ ὅμως ἐδημιούργησαν δύο διαφόρους κόσμους· ἰδίως δὲ αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέθρυσαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι.

Ἡ Ῥώμη, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, προέστη τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα, ἀπλώσασα τοὺς βραχίονας πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἐκυριάρχησεν ἅπαντος τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ κόσμου· ἐνῶ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν ταύτην Ἑλλάδα. Ἡ Ῥώμη ἱστοριοδόρησε περὶ τὰ χίλια ἔτη, ὁ δὲ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισε κυρίως εἰπεῖν ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ καὶ ἐτελείωσεν ἐν τῇ 4. Πόθεν προῆλθεν ἡ τοσοῦτον ἀνομοία τῶν πόλεων τούτων τύχῃ;

Τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνό-
τητος ἀπεδόθη πολλάκις ἢ εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρας κατακερμα-
τισμὸν, ἢ εἰς ἰδιοφυϊάν τινά τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἡ Ἰταλικὴ χερσό-
νησος δὲν εἶναι ὀλιγώτερον τῆς Ἑλληνικῆς κατατετμημένη· ἡ δὲ
Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι νὰ μοναρχήσωσι τῆς Ἑλλά-
δος, ἀπέδειξαν ὅτι συνησθάνεντο τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος. Αἱ
λοιπαὶ πόλεις ἀντέστησαν μὲν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ γενναίου
τούτου ἔργου· ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν συνέβη μόνον ἐν Ἑλλάδι. Ὁ-
λων τῶν ἔθνων ἡ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ μικρῶν αὐτοκεφάλων πολι-
τειῶν, αἵτινες δὲν πείθονται εὐκόλως νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς πε-
ριορισμοὺς τῆς αὐτονομίας οὓς καθίστησιν ἀπαραιτήτους ὁ νόμος
τῆς ἐνότητος. Τούτου ἕνεκα αὕτη δὲν κατορθοῦται εἰμὴ βροδέως
ὅπως οὖν. Πρῶτα συνενοῦνται ὑπὸ μίαν πολιτείαν τὰ μέρη ἐκάστου
κεφαλαιώδους τῆς ὅλης χώρας τμήματος, ἔπειτα δὲ τὰ διάφορα
ταῦτα τμήματα· καὶ συνήθως τὸ πρῶτον ἔργον διεξάγεται εὐχερέ-
στερον τοῦ δευτέρου.

Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε πῶς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις
συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν. «Ἐπὶ γὰρ Κέκροπος καὶ τῶν πρώτων
βασιλέων ἡ Ἀττικὴ ἐς Θησέα ἀεὶ κατὰ πόλεις ὤκειτο, πρυτανεῖα τε
ἔχουσα καὶ ἄρχοντας. Καὶ ὁπότε μὴ τι δεῖσαιαν, οὐ ξυνήεσαν βου-
λευσόμενοι ὡς τὸν βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ
ἐβουλεύοντο· καὶ τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν, ὥσπερ καὶ
Ἑλευσίνιοι μετ' Εὐμόλπου πρὸς Ἐρεχθεά. Ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐδα-
σίλευσε γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατοῦ, τά τε ἄλλα διε-
κόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βου-
λευτήρια καὶ τὰς ἀρχάς, ἐς τὴν νῦν πόλιν οὔσον, ἐν βουλευτήριον
ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνώκισε πάντας, καὶ νεμομένους τὰ αὐ-
τῶν ἐκάστους ἅπερ καὶ προτοῦ, ἠνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι,
ἢ, ἀπάντων ἤδη ξυντελούντων ἐς αὐτήν, μεγάλη γενομένη, παρε-
δόθη ὑπὸ Θησέως τοῖς ἔπειτα.» Παραπλήσια δὲ, ἀν' ὅχι κατὰ πάντα
ὅμοια, ἔπραξαν οἱ τε βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὡς πρὸς τὴν Λακω-
νικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὸ
Λάτιον. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ ἀγῶνες τῶν τριῶν πόλεων
ἠὺδοκίμησαν ἐξίσου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· ἡ ἐκβασὶς δὲν
ἀπέβη διάφορος εἰμὴ κατόπιν.

Μήπως ὅμως τότε αἱ δυσχέρειαι ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι ἐν Ἰταλίᾳ

ἢ ἐν Ἑλλάδι; Βεβαίως ὄχι. Ἐὰν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰονίου πελάγους οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Σάμιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Λέσδιοι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἀπάσας τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, δὲν ἔπαυσαν ἐξεγειρόμενοι νῦν μὲν κατὰ τῆς Σπάρτης, νῦν δὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν· ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδρίου οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ Σαδῖνοι, οἱ Αἴκουοι, οἱ Οὐόλοκοι, οἱ Σαμνῖται καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας ἀντετάχθησαν ἔτι πεισματωδέστερον κατὰ τῆς Ῥώμης· καὶ πλὴν τούτου αἱ μὲν δύο Ἑλληνίδες πόλεις ἐπεζήτουν τὴν συγχώνευσιν ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων, τῆς δὲ παρὰ τὸν Τίβεριν πόλεως ὁμογενεῖς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ Λατῖνοι· ὥστε ἡ Ῥώμη ἐδέλεσε νὰ ἀναλάβῃ πρὸς τὰ λοιπὰ Ἰταλικά ἔθνη τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τοῦ νὰ ἄρξῃ αὐτῶν καὶ ἐνγαυτῶ νὰ τὰ ἐκλατινίσῃ.

Ἀλλαχοῦ λοιπὸν δέον νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ οὐχὶ ἐν τῷ δόγματι ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ καὶ χῶραι φύσει ἀνεπίδεκτοι ἐνότητος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐπεζήτησε τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα διὰ τρόπων οἵτινες κατέστησαν αὐτὴν ἀνέφικτον. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ ὀκτακισχίλιοι μαχηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμῦριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τούτων, θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἑλλάδος, ἥς οἱ μαχηταὶ συνεποσοῦντο εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων· καὶ ὅτι θέλουσιν ἄρξει τούτων, μηδεμίαν παρέχοντες αὐτοῖς μετοχὴν εἰς τὰ κυριαρχικά τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος δίκαια. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν ἐνότητα πλήρη καὶ συμπαγῇ, ἀλλὰ μόνον συμμαχίας ἀτόνους, αἵτινες θᾶσσον ἢ βράδιον ἀπέβαινον τυραννίδες, ἵνα ἐπὶ τέλους διαλυθῶσιν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν.

Πρώτην ἀπόπειραν ἡγεμονίας ἐπεχείρησεν ἡ Σπάρτη ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν τοῦτο συνάλλαγμα δὲν ἐπέβαλλεν εἰς τὰς συμμαχους πόλεις τὸν στοιχειώδη ὅρον πάσης πραγματικῆς ἡγεμονίας, τοῦ νὰ ἔπωνται ἀπροφασίστως τῇ ἡγεμονίᾳ πόλει ἐν πολέμῳ. Δὲν ἐπεβλήθη δὲ ὁ ὅρος οὗτος διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας εἶχον κινδυνεύσει περὶ τῶν ὄλων εἰς τοὺς μακροὺς κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἀγῶνας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι θέλουσι κατισχύσει ἀπάντων τῶν Πελοποννησίων. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἀπλὴν συμμαχίαν, καθ' ἣν, ἐὰν οἱ ἄλλοι σύμμαχοι διεφώνουν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη

ἄλλο δικαίωμα δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μόνῃ. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἐτόλμα πάντοτε νὰ πράξῃ. Ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, ὅστις ἐμελέτα ἀπὸ τινος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, συνεκάλεσε τῷ ὁδοῦ τοὺς συμμάχους καὶ προέτεινε ν' ἀποκαταστήσωσιν εἰς Ἀθήνας τὸν τύραννον Ἰππίαν. Ἀντιλέξαντος ὁμως τοῦ Κορινθίου Σωσικλέους, οἱ σύμμαχοι συνεφώνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπήτησαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν «μὴ ποιέειν μηδὲν νεώτερον περὶ πόλιν Ἑλλάδα.» Ὁ δὲ Κλεομένης ἀπέστη τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ συμμαχία λοιπὸν αὕτη ὅχι μόνον δὲν συνετέλει εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' ἀπεναντίας παρεκώλυε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ὅτε βραδύτερον συνῆλθεν ἐν Σπάρτῃ ἡ Κοινὴ σύνοδος ἐν ἣ ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ πρῶτοι προέτρεψαν τὴν ἡγεμόνα πόλιν νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν τὸν ἀγῶνα. Τοῦτο ὁμως ὅχι ὅπως ἐπεκταθῇ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐπὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἀλλὰ διότι οἱ Ἀθηναῖοι, καταστήσαντες τὰ πολλὰ αὐτῆς ὑποχείρια, ἡπείλουν ἤδη καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Γνωρίζομεν ὅποια ἐγένετο ἡ ἐκβάσις τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, καθ' ὃν, ὑπὲρ τὸ τέταρτον τοῦ αἰῶνος, κατηναλώθησαν εἰς μάτην ἄνδρες οὓς ἤθελον φθονῆσαι ἢ Ῥώμῃ καὶ ἢ Ἀγγλίᾳ· ἐν Ἀθήναις, Περικλῆς, Νικίας, Δημοσθένης, Φορμίων· ἐν Σπάρτῃ, Βρασίδας, Γύλιππος, Καλλικρατίδας, Λύσανδρος.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατεβλήθη τελευταῖον. Ἡ δὲ Σπάρτη διὰ τῶν ἀπαραιτήτων προνομίων πάσης μακρᾶς στρατηγίας, διὰ τῶν πολλῶν χωρῶν ἃς κατέλαθεν ἐν ταῖς περιπετεῖαις τοῦ πολέμου, διὰ τῶν θησαυρῶν οὓς ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπορίζετο, εὐρέθῃ αἴφνης μοναρχοῦσα ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος. Τί ἐπραξεν ἵνα παγιώσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἀξίωμα; Οἱ σύμμαχοι οἵτινες πανηγυρικῶς κατέσκαψαν τὰ τεῖχη τῆς ἀντιπάλου πόλεως, ὄνειρευόμενοι «ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας» ἐξύπνησαν τὴν ἐπιποῦσαν ἀλυσίδετοι. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ ἀρμοστῶν καὶ φρουρῶν Λακεδαιμονίων καὶ πληρύνουσαι φόρον πολὺ μείζονα τοῦ πρότερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους τελουμένου. Εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπεβλήθη φόρος. Ἀλλ' ἐν Φαρσάλῳ ἔδρευεν ἀρμοστής συνέχων τοὺς Θεσσαλούς, καὶ ἐν Ἡρακλείῳ, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἕτερος

ἀρμοστής χαλιναγωγῶν τὰ μεταξύ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Οἱ ἀρχαῖοι πελοποννήσιοι σύμμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη τοσοῦτον ἠύλαβεῖτο ἄλλοτε τὴν γνῶμην, ὑπήκουον ἤδη ἐτοίμως εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἥλεῖοι εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἐνέβαλεν ἤδη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ μετὰ δεινὰς δηώσεις καθήρесе τὰ τείχη αὐτῆς καὶ ἀφῆρесе τὰ πολεμικὰ πλοῖα. Τοσοῦτον δὲ τρόπον ἐνέπνεεν ἡ μοναρχοῦσα πόλις εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὥστε οἱ δυστυχεῖς Μεσσήνιοι, οἱ εὐρόντες πρότερον ἄσυλον ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἠναγκάσθησαν ἤδη, ὅπως σωθῶσι, νὰ καταφύγωσιν εἰς χώρας ἀπωτάτας, εἰς Σικελίαν καὶ εἰς Κυρήνην.

Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς ἄμμου. Οὐδεμία ἑλληνικὴ πόλις ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτην κυριαρχίαν, ἀφοῦ πᾶσαι τοσοῦτον χρόνον ἡγωνίσθησαν νὰ καταβάλωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη λοιπὸν, ἵνα διατηρήσῃ τὸ κράτος αὐτῆς, ἔδει νὰ διατελῇ ἀδιακόπως πάνοπλος, οἱ δὲ μόνοι πιστοὶ τοῦ κράτους τούτου πρόμαχοι, ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἅτε καὶ μόνοι ὄντες κοινωνοὶ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτῆς δικαιώματος. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως, ἀνέκαθεν εὐάριθμοι ὄντες, δὲν ἔπαυσαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐλαττούμενοι. Ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ἀριθμοῦμενοι εἰς ὀκτακισχιλίους, κατήντησαν ἐν τῷ τέλει τῆς 4 εἰς χιλίους καὶ μόνους. Βεβαίως ἐν ἀρχῇ τῆς 4 ταύτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐμονάρχησεν ἡ Σπάρτη, ἦσαν πλειότεροι τῶν 1000, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δέον νὰ ὑποτεθῶσι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ὀκτακισχιλίων. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ ἀναπληρωθῶσι διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν παραδοχῆς νέων πολιτῶν, διότι κατὰ θεμελιώδη τοῦ πολιτεύματος ῥήτραν, Σπαρτιᾶται δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώτων τῆς πόλεως ἰδρυτῶν. Πῶς λοιπὸν ἡ δρᾶς αὕτη τῶν μαχητῶν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν ὑποχείριον σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα;

Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἀνέλαβον τὴν αὐτονομίαν δεκαοκτῶ μῆνας ἀφ' ἧς ἀφηρέθησαν αὐτήν, καὶ ὅτι μετὰ ὀκτῶ ἔτη πᾶσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐξηγέρθησαν ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἐκείνης ἐνότητος. Ὁ νέος οὗτος πανελλήνιος ἀγὼν παρετάθη σχεδὸν ὅσον ὁ πρὸ μικροῦ τότε καταλυθεὶς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐδικαιοῦτο νὰ κληθῇ πελοποννησιακὸς οὐδὲν ἥττον τοῦ προτέρου. Τὰ κρισιμώτερα τοῦλάχιστον αὐτοῦ γεγονότα ἐν Πελο-

ποννήσῳ συνέδησαν, μέχρις οὗ ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατασκευάσας ἐν Μεσσηνίᾳ μὲν τὸ ἀπόρθητον τῆς Ἰθώμης φρούριον, ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲ τὴν ἐπίσης ὀχυρὰν Μεγάλην πόλιν, ἐγκαθεῖρξε τὴν Σπάρτην ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῆς Λακωνικῆς καὶ κατήνεγκε πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον.

Ὁ περὶ ἡγεμονίας ἀγῶν τῶν Ἀθηναίων διηλθε διὰ παραπλησίων δοκιμασιῶν καὶ ἀπέληξεν εἰς προσομοίαν καταστροφῆν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου μετὰ τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχας, ὅτε οἱ μὲν Πέρσαι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ στρατηγήσαντες τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, ἀπεποιήθησαν νὰ μετάσχωσι τοῦ ἐπιθετικοῦ καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν νέαν ἐν Δήλῳ συμμαχίαν.

Ἡ νέα αὕτη συμμαχία δὲν ἐχρειάσθη, ὅπως ἡ πελοποννησιακὴ, ὁλόκληρον αἰῶνα ἵνα μεταβληθῇ εἰς τυραννίδα. Σκοπὸς αὐτῆς ἦ, κατὰ Θουκυδίδην, πρόσχημα, ἦτο ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐδέησε νὰ καταρτισθῇ ἀποχρῶσα δύναμις· πρὸς καταρτισμὸν καὶ κίνησιν τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ἀνάγκη χρημάτων καὶ ἀνδρῶν, τὰ χρήματα καὶ οἱ ἄνδρες ἦτο δίκαιον νὰ παρέχωνται κατ' ἔτος ὑφ' ὅλων τῶν συμμαχίδων πόλεων, ἀναλόγως τῶν πόρων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἐκάστης. Ὅθεν ἡ κοινὴ ἐν Δήλῳ σύνοδος, προεδρευομένη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ἔταξεν ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ τὰς ἀπαιτουμένας εἰσφοράς. Ἀλλ' ἵνα συλλέγωνται τακτικῶς αἱ εἰσφοραί, ἡ περὶ τούτου ἐπιμέλεια ἀνετέθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς πρόεδρον τῆς συμμαχίας. Ἐντεῦθεν δὲ αἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον μυρίας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν συμμαχίδων πόλεων πράγματα. Αἱ ἐπεμβάσεις συνεπήγαγον καταχρήσεις· αἱ καταχρήσεις προσέκαλεσαν στάσεις· αἱ στάσεις, τιμωρίας· αἱ τιμωρίαι, τὴν ἀφαίρεσιν τῆς αὐτονομίας, ὥστε ἐντὸς ἐτῶν 40 πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν ἀρχῇ ἰσοτίμοι καὶ ἰσόψηφοι πόλεις κατεβλήθησαν εἰς τάξιν ὑπηκόων. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος διελύθη· τὸ κοινὸν ταμεῖον μετετέθη ἐκ Δήλου εἰς Ἀθήνας· οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἄνδρας τῶν πόλεων ὡς ἰδίους, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐδέσμευσαν τοὺς πάλαι αὐτονόμους συμμάχους ὥστε αἱ πλεῖστοι τῶν δικῶν αὐτῶν ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων.

Ἄλλὰ τούτων γενομένων τὸ ἕτερον ἡμῖς τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ φόβου μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐτὴν τύχην, συνετάχθη ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἤρξατο ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, τοῦ ὁποῦ φησὶ τῷ λόγῳ ἐμελλον νὰ μετάρχωσιν, εὐκαιρίας ἐπελθούσης, καὶ οἱ ὑποχέριον τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τὴν αὐτονομίαν. Τότε δὲ ἐτέθη κατὰ πρῶτον τὸ πρόβλημα οὗ πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν ὁμιλήσαντες περὶ τῆς μεταγενεστεράς τυραννίδος τῆς Σπάρτης, τὸ πρόβλημα ἂν μία πόλις ἦτο δυνατόν νὰ κατισχύσῃ πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μεταχειριζομένη αὐτοὺς ὡς ὑπηκόους. Αἱ Ἀθηναὶ ἀντέσχον πλειότερον τῆς Σπάρτης, τὸ μὲν διότι οἱ πολῖται αὐτῶν ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν Σπαρτιατῶν, τὸ δὲ διότι κατὰ θάλασσαν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἰσχυρότεροι ὅλης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῆς εὐρωστίας ἔκρυπτε νόσημα ὀλέθριον. Ἡ δημαγωγία παρέσυρε τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν παράλογον καὶ παράβολον ἐπὶ τὰς Συρακούσας στρατείαν, καθ' ἣν ἡ πόλις ἀπώλεσε τὸ κράτιστον τῆς τε πεζικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες οἱ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Λυσάνδρου.

Τὸ τραῦμα δὲν ἀπέβη διὰ μιᾶς καίριον. Αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἔπαθον ποτὲ τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Οἱ μέτοικοι ἐνταῦθα εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὥστε οἱ τριςμύριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἀραιούμενοι ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο διὰ τῆς εἰσποιήσεως ἑτεροπολιτῶν. Αἱ Ἀθηναὶ λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν ἐκείνην ἡδυνήθησαν νὰ ἀναλάβωσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ν' ἀνοικοδομήσωσι δὲ ἐκ τῶν τριῶν μακρῶν τειχῶν τὰ δύο, νὰ ἰδρῦσωσι δὲ νέαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' οἱ τριςμύριοι Ἀθηναῖοι τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν οἱ τριςμύριοι τῆς 5. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κορυφωθείσα ὀχλοκρατία, τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι χορηγήματα, τὰ ὅποια, καίτοι οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου εἶχον πολὺ ἐλαττωθῇ, ἐξηκολούθουν παρεχόμενα εἰς ἀπόρους τε καὶ εὐπόρους, ἡλλοίωσαν παραδόξως τὰ πολιτικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ἦθη. Οἱ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, οἱ ὑπὲρ ὅ,τι ἐνόμιζον κατορθωτὸν κινδυνευταί, οἱ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες Ἀθηναῖοι τοῦ Θουκυδίδου μετεβλή-

θησαν εἰς τοὺς νωθροὺς, τοὺς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφόρους, τοὺς πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὀλιγώρως ἔχοντας συμπολίτας τοῦ Δημοσθένους. Οἱ νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν· οἱ πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους· οἱ δὲ στρατοὶ τῆς πόλεως συνεκροτοῦντο ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες, ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν νέαν ἡγεμονίαν, ἐπετάχυνον μᾶλλον διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν καταπιέσεων τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Καὶ μετ' οὐ πολὺ, διὰ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης, κατελύθη ἑσαεὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Ἀθηνῶν βίος, ὅπως, πρὸ ἐτῶν τριάκοντα, εἶχε καταλυθῇ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης.

Τοιοιυτοτρόπως ἐματαιώθησαν αἱ δύο ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι πρὸς καταρτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅπόσον πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν οἱ Ῥωμαῖοι περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς Ἰταλικῆς ἐνότητος.

Οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς προσείπομεν, δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς Ἰταλίας ἀμοχρτεῖ· ἐπολέμησαν πρὸς τὰς φυλάς αὐτῆς καὶ τὰς πόλεις πλείοτερον ἢ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιάται πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ φυλάς. Ἀλλὰ καίτοι κατίσχυον αὐτῶν σχεδὸν πάντοτε, ἐνόησαν ὅτι δὲν θέλουσιν ἀσφαλίσαι τὴν νίκην ἐὰν μὴ συνδυσῶσιν, ὅπως ὁ Θησεὺς τοῦ Θουκυδίδου, τὴν δύναμιν μετὰ τῆς συνέσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἤρχισαν τοῦ καιροῦ προϊόντος νὰ καταγράψωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων, καθιστῶντες αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς ἐνότητος καὶ ἀφαιροῦντες οὕτως ἐκ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσάκις χιλίους, συνεποσώθη, περὶ τὰ τέλη τῆς 4 ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως ἑκατονταετηρίδος, εἰς 165,000 καὶ ἐν τῇ 5 ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000. Τοῦτο δὲ διότι περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολλαὶ πόλεις τῆς ἀρχαίας λατινικῆς ὁμοσπονδίας ἔλαβον πλῆρες τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου· τοῦ αὐτοῦ δὲ δικαιώματος ἡξιώθησαν πᾶσαι αἱ σαβινικαὶ κοινότητες· καὶ προσέτι πολυάριθμοι κοινότητες τῶν Οὐόλσκων ἐγένοντο ἀντὶ ὑψηκῶν τέλειοι Ῥωμαῖοι πολῖται.

Οἱ νέοι οὗτοι πολῖται δὲν ᾤκουν ἐντὸς τῆς Ῥώμης· ὥστε ὁ πραγματικὸς αὐτῆς περίβολος δὲν ηὐρύνθη ἐκ τούτου ἐπ' ἀπειρον.

Ἄλλ' ὁ ἰδεώδης οὕτως εἶπεῖν αὐτῆς περίβολος ἐξετάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς περιχώρου τῶν Καιρετανῶν ἐν Ἐτρουρίᾳ, πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῶν Ἀπεννίνων καὶ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι Ταρρακίνης. Τὸ σύνολον τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν ἀπετέλεσεν οὕτω οὐχὶ πλέον πόλιν, ἀλλὰ ἔθνος ὅλον, ὡς εἶπε κάλλιστα ὁ Mommsen. Ὁ περίβολος ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἦτο συνεχής. Ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ κοινότητες μὴ ἔχουσαι τὸ τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δικαίωμα· ἄλλαι δὲ κεκτημέναι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔκειντο ἐκτὸς αὐτοῦ. Καὶ πλὴν τούτων, οἰκογένειαι τινες καὶ χωρία, σποράδην καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, ἀνεγράφησαν εἰς τοὺς πολίτας.

Τὸ προνόμιον τοῦτο δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιακόπως μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλευθεριότητος ἐπιδαψιλευόμενον. Ἡ Ῥώμη, ἐνὸς μὲν ἡσθάνετο ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεχόμεναι προθύμως τὴν τοῦ Ῥωμαίου ιδιότητα. Ἀφ' ἧς ὅμως συνεκρότησε στρατιὰν ἔχουσαν τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ συντηρήσῃ τὸ κράτος, ἀπέβη φειδωλοτέρα περὶ τὴν εἰσποίησιν ὀλοκλήρων κοινοτήτων, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν τοῦ Ῥωμαίου ιδιότητα εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ ἱκανωτάτους τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἐκ τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων.

Ἐπετηδεύθησαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι, πρὸς παγίωσιν τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς, καὶ ἄλλας μηχανάς. Ἰδία ἐδημιουργήθη τάξις πολιτῶν οἵτινες εἶχον ὅλα τὰ δικαίωματα καὶ ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ τελείου πολίτου, πλὴν τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ οὕτως ἡκρωτηριασμένον ἀξίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου, ἦτο τοσοῦτω ἐπίφθονον ὥστε οἱ τοῦτο κεκτημένοι ἠριθμοῦντο εἰς μυριάδας ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ στρατῷ. Πλὴν τούτου ἡ τοπικὴ διοικήσεις τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων παρεδόθη εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἐκάστης οἴκου, οἵτινες νεμόμενοι μυρία ὄσκι ἡθικὰ καὶ ὑλικά πλεονεκτήματα, διετέλουν πιστοὶ εἰς τὴν Ῥώμην, διότι διὰ μόνης τῆς προστασίας αὐτῆς ἠδύναντο νὰ περιστέλλωσι τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν. Οἱ εὐπατρίδαι λ. χ. τῆς πολυθρυλήτου Καπύης ἔλαβον εἰδικὴν δικαιοδοσίαν, εἰδικὰς ἐκκλησίας, ἐκκριτον ἐν γένει τάξιν καὶ συντάξεις πληρωτέας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τῆς Καμπανίας, ἐξ ὧν 1600 παρεῖχον ἐκάστῳ δικαιοῦχῳ 450 στατήρας κατ' ἔτος. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Ῥωμαῖοι ἵδρυσαν ἰδίας ἀποικίας εἰς πολλὰ ἐπικαίρα καὶ ὀχυρὰ χωρία τῆς χερσονήσου, μεσόγειά τε καὶ

παράλις, ὑποχρεώσαντες τοὺς ἰθαγενεῖς νὰ ἐκχωρήσωσιν εἰς τοὺς ἐπήλυδας τὰς ἀναγκαίας αὐτοῖς γαίας. Οἱ ἀποικοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ πρόσκοποι οὕτως εἰπεῖν καὶ πρῶτοι ἐπὶ τόπου πρόμαχοι κατὰ παντὸς τῶν περιόικων κινήματος καὶ πάσης ἐξωτερικοῦ πολεμίου ἐπιδρομῆς.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ τε ὁπαδοὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ πρόμαχοι δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰμὴ διότι ἡ κυρίαρχος πόλις ἦτο πάντοτε ἐτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἀρωγὴν αὐτῶν. Ἐὰν μὴ εἶχον τὴν πεποίθησιν ταύτην, εἰς οὐδὲν ἤθελον ὠφελῆσαι, ὅπως συνέβη ἐν Ἑλλάδι. Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι παρέδιδον τὰς συμμαχίδας ἢ ὑπηκόους πόλεις, οἱ μὲν εἰς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, οἱ δὲ εἰς τοὺς δημοκρατικούς. Οἱ πελάται ὅμως οὗτοι, ἐγκαταλειπόμενοι συνήθως ἀνευ ἀντιλήψεως, δὲν ἔπαυον στασιάζοντες κατ' ἀλλήλων καὶ μετατιθέμενοι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡγεμονίας εἰς τὴν ἄλλην. Παραπλήσιά τινα ἐγένοντο καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποικίας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν πολλὰς ἀποικίας ἀνολόγους τῶν ῥωμαϊκῶν, ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατοῦταετηρίδος, εἰς τὴν Θράκην, εἰς τὴν Εὐβοίαν, εἰς Λῆμνον, Ἰμβρον καὶ Σκυρον. Ἐπὶ Περικλέους δὲ ἔπεμψαν εἰς Νάξον, εἰς Ἀνδρον, εἰς Ἰοτίαίαν τῆς Εὐβοίας, εἰς Θράκην πάλιν καὶ εἰς Σινώπην ὑπὲρ τοὺς πεντακισχιλίους ἀποίκους· καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ἀλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται οὔτε τὴν πρώτην ἡγεμονίαν ἔσωσαν, οὔτε τὴν δευτέραν, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ἐпанελήφθησαν· συνετέλεσαν δὲ μόνον, ἐπὶ τῆς πρώτης, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνωσι τὴν ἄλυσιν αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Λυσάνδρου, ὅστις, λαβὼν τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὄλους τοὺς ἀποίκους, καὶ σὺν τούτοις ὄλους τοὺς φρουροὺς καὶ τοὺς ἀττικίζοντας τῶν ὑπηκόων πόλεων, κατέστησε διὰ τὴν ἔνδειαν τροφῶν ἀδύνατον τὴν παράτασιν τῆς ἀμύνης.

Ὁ πρῶτιστος λοιπὸν, ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν κατωρθώθη ἡ Ἰταλικὴ ἐνότης εἶναι ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ποτὲ δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἄρξωσι τῆς χερσονήσου διὰ μόνων τῶν εἰκοσάκις χιλίων ἑαυτῶν πολιτῶν· ἀλλὰ κατέστησαν κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοὺς κρατίστους τῶν ἀντιπάλων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἔπραξαν οὔτε οἱ Σπαρτιᾶται, οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἡδυνήθησαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητα. Ἀλλὰ! δὲν ἦτο τοῦλάχιστον δυνατόν νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ

μακρότερον τὸν ἴδιον αὐτοτελῆ βίον; Δυστυχῶς δὲν ἦτο, διότι, μετὰ τοὺς ἀτελεσφορήτους ἐκείνους ἀγῶνας, ἐν Σπάρτῃ μὲν τὸ πολίτευμα ἔμεινεν ἄνευ πολιτῶν, ἐν Ἀθήναις δὲ οἱ πολῖται ἔμειναν ἄνευ πολιτεύματος.

Οἱ χίλιοι Σπορτιᾶται τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος κατήντησαν περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης 700, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὃ ἐστὶν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ οὕτω φθισίῳσα πόλις ἔπνεε τὰ λoίσθια. Ἡ θεραπεία ἣν τότε ἐπεχείρησαν οἱ βασιλεῖς Ἀγίς καὶ Κλεομένης ἐπετάχυνε τὸν θάνατον, διότι, μετὰ τὴν περὶ Σελλασίαν νίκην αὐτοῦ, ὁ Ἀντίγονος τῆς Μακεδονίας διώρισεν ἐπιστάτην τῆς Σπάρτης τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην. Μεθ' ὃ ἐπῆλθον αἱ ἐπαίσχυντοι τυραννίδες τοῦ Μαχανίδα καὶ τοῦ Νάβιδος, καὶ αἱ ἄλλαι ἀνάξιαι σπουδαίου ἱστορικοῦ λόγου περιπέτειαι τῆς πάλαι περιπύστου πόλεως.

Ἐν Ἀθήναις ὡς προεῖπον δὲν ἔλειψαν ποτὲ οἱ πολῖται, οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι ἀφῆνίασαν πρωῒμώτατα. Ὁ νομοθέτης εἶχε μὲν ἀποπειραθῇ νὰ χαλιναγωγῇ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀλλ' οἱ χαλινοὶ ἐκεῖνοι, ἀνέκαθεν ἀσθενεῖς ὄντες, παντελῶς διὰ τοῦ χρόνου ἐχαλαρώθησαν. Οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐνιαύσιοι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ βουλὴ ὡσαύτως ἀφ' ἧς ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Κατ' ἀρχὰς ἄρχοντες καὶ βουλευταὶ ἐξελέγοντο τοῦλάχιστον ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων τινῶν προσόντων, ἐνῶ ἔπειτα ἐγένοντο πάντες, πλὴν τῶν στρατηγῶν, κληρωτοί. Καὶ κληρωτοὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ὃ ἐστὶν οἱ παιδαγωγοῦντες οὐδόλως διέφερον τῶν παιδαγωγουμένων. Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῶσι νέοι ἐλεγκταὶ οὐ μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν προτέρων ἰθυντήρων αὐτῆς, ἦτοι τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων. Οἱ νέοι οὗτοι ἐλεγκταὶ ἐκαλεῶντο Νομοφύλακες καὶ Νομοθέται. Οἱ νομοφύλακες ἦσαν ἑπτὰ καὶ καθήμενοι ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν προέδρων, ἐκώλυν τὰ ἀσύμφορα τῇ πόλει πράττειν. Τῶν δὲ νομοθετῶν ἔργον ἦτο νὰ βασανίζωσιν ἐκ προοιμίου πᾶσαν νέαν νόμου πρότασιν. Καὶ πλὴν τούτων, ἐπειδὴ εἰς τὰς θορυβώδεις ἐκείνας συζητήσεις καὶ συνεδριάσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας ἐψηφίζοντο πολλοὶ νόμοι ἀντιφατικοὶ ἢ διπλοὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, οἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀρχόντων ἰδίως θεσμοθέται καλούμενοι

ἐπετρόπησαν νὰ ἐξελέγχωσι τὰς ἀντινομίας ταύτας καὶ δινομίας καὶ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὴν διόρθωσιν.

Ἀλλὰ πάντες οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν ἢ πρόσκαιροι ἢ ἀνίσχυροι ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκάθεκτον ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου θέλω ἀνακαλέσει ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὰ μεταξὺ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας καὶ τῆς ἐν Ἀργινούσαις νίκης γεγονότα, ἐνδιατρίβων πλειότερόν τι εἰς τὰς περιπετείας τῆς δίκης τῶν στρατηγῶν τοῦ ἐνδόξου τούτου κατορθώματος. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία εἶχεν ἀποφασισθῇ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐνστάσεις τῶν ἐγκριτωτέρων πολιτῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ἄνδρες οἱοὶ ὁ Νικίας, ὁ Σωκράτης, ὁ περιώνυμος ἀστρονόμος Μέτων. Ὅλα ὅσα οἱ χρηστοί, οἱ συνετοί, οἱ ἔμπειροι οὗτοι πολῖται, καὶ πρὸ πάντων ὁ δυστυχὴς ὁ Νικίας, προεῖπον περὶ τῶν ἀπειλουμένων ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης συμφορῶν, ὅλα ἐπηλήθευσαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν ἐν αὐτῇ 10,000 ὀπλίτας, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις καὶ περὶ τὰ 90 ἑκατομμύρια δραχμῶν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος· καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν, οἱ δὲ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, ὁ δὲ μέγας βασιλεὺς συνέθετο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ καταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων τοῦ Πελοποννησιακοῦ στόλου. Τότε τὰ πρὸ τριετίας τοσοῦτον παράορα πλήθη, καταπλαγέντα ἐκ τῆς πανωλεθρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπικρεμασθέντων κινδύνων, ἐψήφισαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, ὅτι δέκα πρόβουλοι θέλουσι δοκιμάζει ἐκ προοιμίου πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν καὶ ἰδίως θέλουσι προτείνει πάντα τὰ πρὸς τὴν κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Συνετώτατον τοῦτο, μαρτυροῦν ὅμως ἐν ταύτῳ ὅτι οἱ πρὸ ἐτῶν 40 προχειρισθέντες πρόβουλοι, οἱ τότε κληθέντες νομοθέται, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλείψει. Ὅπως δὴποτε οἱ νέοι πρόβουλοι κατήρτισαν, τῷ 412, 128 τριήρεις δι' ὧν ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀποστασία τῶν ὑπηκόων καὶ ἐνίκηθησαν περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων δὲν διήρκεσε πλειότερον τοῦ ἔτους· τῷ δὲ 411 δύο ἐγένοντο ριζικαὶ μεταβολαὶ τοῦ ὄλου πολιτεύματος, ἡ μὲν κατὰ μάρτιον ἀκράτως ὀλιγαρχικὴ, ἡ δὲ κατὰ ἰούνιον σωφρονεστέρα, καθ' ἣν συνεκλήθη μὲν αὖτις ἡ ἀπὸ τοῦ μαρτίου ὅλως ἐκλιπούσα ἐκκλησία τοῦ δήμου, συνεκροτήθη ὅμως ἐκ μόνων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρ-
κέσωσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν ἰδίαν πανοπλίαν. Χάρις εἰς τὸ νέον

τοῦτο πολίτευμα κατωρθώθη ἡ μεγάλη περὶ Κυζικὸν νίκη, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410. Ἄλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποθρασυνθέντες ἐκ τοῦ θριάμβου τούτου, ἐνέβαλον αὖτις ἀθρόοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εὐποροί τε καὶ πένητες. Ὅθεν ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, τὰς διαβιθασθείσας ὑπὸ τῶν ἡττηθέντων Λακεδαιμονίων, ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ὄρῳ τοῦ νὰ ἔχωσιν ἐκάτεροι τὰς πόλεις ἅς κρατοῦσιν. Ἡ φρόνησις ἀπῆται νὰ γίνωσι δεκταὶ αἱ προτάσεις, ἰδίως διότι, ὡς ὑπέμνησεν ὁ ἀρχιπρεσβευτὴς Ἐνδριος «ἡμῖν ὁ πλουσιώτατος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην βασιλέων χορηγός ἐστι τοῦ πολέμου, ὑμῖν δὲ οἱ πενιχρότατοι τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην.» Καὶ οἱ σωφρονέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον τῶνόντι πρὸς τὴν εἰρήνην. Οἱ δημαγωγοὶ ὅμως «οἱ τὰς δημοσίας ταραχὰς ἰδίας ποιούμενοι προσόδους» παρέπεισαν τὸ πλῆθος νὰ ἐξακολουθήσῃσι τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίροπος, ὃ ἐστὶ σφόδρα ἀλυσιτελής τοῖς Ἀθηναίοις, διότι αἱ ἦτται αὐτῶν ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, ἐνῶ αἱ τῶν Λακεδαιμονίων ἦτται ἐπανωρθοῦντο εὐχερῶς διὰ τῶν θησαυρῶν τῆς Περσίας. Κατὰ δὲ τὸ τελευταῖον τῶν τεσσάρων ἐκείνων ἐτῶν ὁ μὲν Καλλικρατίδας, νικήσας τὸν Κόνωνα, ἀπέκλεισεν αὐτὸν εἰς Μιτυλήνην, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατετρόπωσαν τὸν Καλλικρατίδαν περὶ Ἀργινούσας.

Τοῦτο τὸ ἐν Ἀργινούσαις τρόπαιον ὑπῆρξεν ἐν τῶν καλλίστων ὅσα ἤγειρον οἱ τῶν Ἀθηνῶν ναυδάται. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀφροσύνη τοῦ ὄχλου εὗρε τὴν τέχνην νὰ μεταβάλῃ τὸν θριάμβον ἐκεῖνον εἰς πένθος. Ἡ ἔκθεσις τῶν στρατηγῶν διελάμβανεν ὅτι ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ἡττήθη κατὰ κράτος, ἀποβαλὼν τριήρεις 70 σὺν τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἡγεμόνι· προσέθετε δὲ ὅτι, ἐπισυμβάντος ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, δὲν ἀπέβη δυνατόν νὰ σωθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ οἱ ναυαγοί. Ἀμέσως οἱ δημαγωγοί, ἐν δευτέρῳ θέντες τὴν νίκην, ἠξίωσαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ παρεβίασαν καθῆκον ἱερώτατον, μὴ περισυλλέξαντες τοὺς πεπτωκότας. Ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου καθήρεσε τοὺς στρατηγοὺς ἄνευ ἐξακριβώσεως τῶν γεγονότων καὶ προσέκαλεσεν αὐτοὺς νὰ ἐπανεέλθωσιν οἰκοί. Ἐκ τῶν ὀκτῶ στρατηγῶν οἱ δύο, προβλέποντες τὴν τύχην ἣτις τοὺς περιέμενε, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἐξ ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσι καὶ ἅμα ἀφίκοντο παρῆστησαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς ἵνα δώσωσι λόγον τῶν πεπραγμένων καὶ ἀποφασισθῇ ἐὰν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ κατηγορίας. Τότε ὅμως ἀπε-

δείχθη αὖθις ὅτι ἡ βουλὴ, ἀντὶ νὰ σωφρονίσῃ τὸν δῆμον, αὐτὴ μᾶλλον εἶχεν ἀνάγκην σωφρονιστοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξηγήσεων τὲς ὁποίας ἔδωκαν οἱ στρατηγοί, συζήτησις μὲν οὐδεμία ἐγένετο, εἰπόντος δὲ, ὡς ἴστορεῖ ὁ Ξενοφῶν, ἐνὸς τῶν βουλευτῶν, τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι χρή δεθέντας εἰς τὸν δῆμον παραδοθῆναι, ἡ βουλὴ ἔδρασε. Συνῆλθε λοιπὸν ἡ ἐκκλησία, ἐν ἣ διαφόροι κατηγοροῦν τῶν στρατηγῶν, οἱ δὲ βραχέως ἕκαστος ἀπολογούμενοι καὶ παρέχοντες μάρτυρας τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων καὶ ἄλλους τῶν συμπλεόντων πολλοὺς, κατέστησαν ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος ἦτο τὸ κωλύσαν τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐπῆλθεν ἡ νύξ ὥστε ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ βουλὴ προβουλεύσασα νὰ προτείνῃ ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο. Ἡ βουλὴ, ἀντὶ νὰ ὀρίσῃ, ὡς ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατα τίνα τρόπον θέλουσι κριθῇ οἱ στρατηγοί, ἐψήφισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Καλλιξένου, ἀξίου συναδέλφου τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι, ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀκηκόασιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἄλλο δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ νὰ τεθῶσιν εἰς ἐκάστην φυλὴν δύο ὑδρίαί, δηλαδὴ, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, δύο κάλπαι, ἵνα οἱ μὲν νομίζοντες ἐνόχους τοὺς στρατηγοὺς ψηφίσωσιν εἰς τὴν προτέραν, οἱ δὲ μὴ, εἰς τὴν ὑστέραν.

Τὸ προδούλευμα τοῦτο παρεποίει ἀυσυστόλως τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γεγόμενα καὶ ἀποφασισθέντα. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε γίνεαι ἀπλὴ προεισαγωγικὴ συζήτησις, οὐδεμία δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὐλογος ἐδόθη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Τοῦτο εἶχεν ὁμολογήσει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, προσκαλέσασα τὴν βουλήν «εἰσενεγκεῖν ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο», ἡ δὲ βουλὴ εἰς ἀπάντησιν ἀπεφάνετο ὅτι συμπληρωθείσης τῆς διαδικασίας δὲν εἶχον ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποφασίσωσι. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Κατὰ τοὺς κειμένους νόμους ἡ βουλὴ ὤφειλε νὰ παραπέμψῃ τοὺς στρατηγοὺς εἰς τοὺς ἐνόρκους, ἀντὶ δὲ τούτου παρέδιδεν αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνωμότου πλήθους, ὅπερ ἐπ' ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐδίκαζεν. Ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον ἦτο ὅτι τὸ προδούλευμα παρεβίαζε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννῶνου, καθ' ὃ περὶ ἐκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ ἔδει νὰ γίνεται ψη-

φοφορία, ἐνῶ νῦν ἡ ἐκκλησία προσεκαλεῖτο διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας νὰ ἀποφασίσῃ σὺν ἅμα περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ὅλων τῶν στρατηγῶν. Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφοφορίας ἦν ἐπέξαλλε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννῶνου, πάντοτε σωτήριος οὔσα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὥσῃ, διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας ἢ ἀποφασίς ἐὰν ἀπέβαινε καταδικαστική, ἐμελλε νὰ μεταβληθῇ ἐν μέρει εἰς καθαρὸν δικαστικὸν φόνον. Ἐν τι τῶν ὄντι εἶχεν ἀποδειχθῇ ἀναμφισβητήτως· ὅτι ὁ στρατηγὸς Λυσίας ἦτο αὐτὸς ναυαγός, σωθεὶς ἐπὶ καταδύσεως νεώς. Δοθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, ὁ Λυσίας ἦτο ὁμολογουμένως ἀθῶος· καὶ ὅμως ἡ ἐκκλησία ἐν περιπτώσει καταδίκης ἐμελλε νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι καὶ ὁ Λυσίας ἦτο ἐνοχός διότι ναυαγὸς ὢν δὲν ἔσωσε τοὺς ἄλλους ναυαγούς.

Τελευταῖον συνῆλθεν ἡ ἐκκλησία, καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος, τινὲς τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι παράνομα ἔγραψεν ὁ Καλλίξενος· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μὴ τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὁ ἄν βούληται.» Εἷς μάλιστα τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, ἠπειλῆσε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἐὰν μὴ σιωπήσωσι, θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν· καὶ ἐπεκρότησεν ὁ ὄχλος, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ σιωπήσωσι. Τότε τινὲς τῶν Πρυτάνεων, ἥτοι τῶν ἐπιτρόπων τῆς βουλῆς οἵτινες προήδρευον τῆς ἐκκλησίας, ἐτόλμησαν νὰ εἰπωσιν ὅτι δὲν θέλουσι προτείνει τὴν διαψήφισιν ζητήματος προφανῶς παρανόμου· ἀλλὰ τότε ὁ Καλλίξενος ἐπανελάβε τὴν ἀπειλὴν τοῦ Λυκίσκου, ὅτι δηλαδὴ θέλουσι περιληφθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Ὅθεν ὑπήκουσαν καὶ οἱ Πρυτάνεις, ὑπήκουσαν πάντες πλὴν ἑνός. Ἦτο δὲ ὁ εἷς καὶ μόνος ἐπιμείνας ὑπὲρ τοῦ νόμου διαμαρτυρόμενος, ὁ Σωκράτης, ὅστις καὶ πρὸ ἐννέα ἐτῶν εἰς μάτην ἀπέτρεπε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείας.

Μετὰ πάντα ὅμως ταῦτα ἠδυνήθη εἷς τῶν καλῶν καγαθῶν τῆς ἐκκλησίας ἀνδρῶν, Εὐρυπτόλεμος ὁ Πεισιάνακτος, νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Εὐρυπτόλεμος ὡμίλησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ μετριοπαθείας, μὴ διστάσας ἐντούτοις ν' ἀπευθύνη εἰς τὸν ἐξεστηκότα τὰς φρένας ἐκεῖνον ὄχλον τὴν πικρὰν εἰρωνεῖαν τοῦ νὰ μὴ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Λακεδαι-

μονίων, ἀπολλύντες ἀκρίτους παρὰ τὸν νόμον τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀφαιρέσαντας ἀπὸ ἐκείνων ἑβδομήκοντα ναῦς καὶ κατατροπώσαντας αὐτούς. Ἄλλ' ὠμίλησεν εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκησε τοὺς σωτῆρας τῆς πατρίδος στρατηγούς, ὅκτῳ ὄντας· ἀπέθανον δὲ οἱ παρόντες ἕξ, ἐν οἷς καὶ ὁ ναυαγὸς Λυσίας. Ἡ τιμωρία τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἀνρσιουργήματος ἐπῆλθε ταχεῖα καὶ ἀδυσώπητος. Μετὰ ὀλίγους μῆνας οἱ διάδοχοι τῶν θανατωθέντων στρατηγῶν ἔπαθον τὴν περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πανωλεθρίαν· καὶ μετὰ τινας πάλιν ἑτέρους μῆνας, αὕτῃ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τριάκοντα.

Τότε ἡ τύχη ἐνόμισεν ἀρκοῦντα τὰ ἀντίποινα ταῦτα καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· ἀλλὰ πρὸ μικροῦ εἶδομεν ὅπόσον πάλιν ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ νέου τούτου εὐεργετήματος. Τοσοῦτον δὲ ἐξεβακχεύθησαν καὶ μετ' αὐτὴν τὴν περὶ Χαιρώνειαν ἦτταν ὥστε ἐπὶ τῆς δίκης καὶ τῆς καταδίκης τοῦ χρηστοῦ Φωκίωνος ἐκάλεσαν συμμετόχους τῶν ὀργίων αὐτῶν καὶ δούλους καὶ ξένους. Μικρὸν δὲ πρότερον ἔπραξαν χεῖρόν τι εἰ δυνατόν. Τῷ 322, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἠττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος Κλείτου περὶ Ἀμοργόν. Ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, δραμίων εἰς τὴν πόλιν πρὸ πάσης ἄλλης περὶ τῆς συμφορᾶς ἀγγελίας, εἰσελαύνει ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, βεβαίῳ ὅτι νενικήκασι καὶ γράφει ψήφισμα νὰ τελέσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσι κρεοδαισίαν κατὰ φυλὴν. Ἄλλ' ἔτι πανηγυριζούσης τῆς πόλεως καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στόλου λείψανα. Ὁ δὲ Στρατοκλῆς, ἰδὼν τὸν δῆμον κατεξαναστάντα κατ' αὐτοῦ· «εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν εἰ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε.» Καὶ ἐντούτοις ὁ Στρατοκλῆς οὗτος δὲν ἔπαυσε πρωτεύων ἐν Ἀθῆναις, ἐπὶ τέλος δὲ καὶ παντοδύναμος ἐνταῦθα ἐγένετο. Ὁμολογητέον ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν παρωδία πολιτεύματος, καὶ ὅχι πολίτευμα.

Ῥίψωμεν ἤδη ἐν βλέμμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ῥώμης.

Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων ἔλαβε βαθμῆδὸν ἅπαντα τὰ δικαιώματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου, ἐὰν μὴ καὶ μείζονα. Ἰδίως ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Κατ'

ἀμφοτέρα ταῦτα ἢ ἰσχύς τοῦ δήμου ἦτο ἐν Ῥώμῃ μείζων ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἐκλογή, πλὴν τῶν στρατηγῶν, ἀντικατέστη διὰ τῆς κληρώσεως. Ὁ δῆμος ἐψήφισε τοὺς νόμους καὶ ἀπεφάσιζε περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἄνευ τῆς κυρώσεως αὐτοῦ οὐδεμία ἰσχυε συνθήκη καὶ οὐδεμία ἐξετελεῖτο ποινὴ θανάτου. Ἐνὶ λόγῳ ὁ δῆμος, ἐν ταῖς τακτικαῖς αὐτοῦ συνελεύσεσιν ἦτο ἡ πρώτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος. Τοσαύτην δὲ λαμβάνων ὁσημέραι παντοδυναμίαν, δὲν ἀνέδειξε πάντοτε πολλήν περὶ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῆς σωφροσύνην. Ἡ δημαγωγία ἤνθησεν ἐν Ῥώμῃ ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀπειλοῦσα ἐκ διαλειμμάτων νέαν ἐπέκτασιν τῆς τοῦ λαοῦ ἐξουσίας. Μήπως, ὅπως ὁ ἡμέτερος Λυκίσκος ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, δὲν ἠρώτησέ ποτε καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ἐὰν ὁ δήμαρχος ὁ μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν λαὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει, δὲν εἶναι καθαιρετέος;

Ἄλλ' ἀπέναντι τῆς ἀγορᾶς ἦρε τὴν ὑπερήφανον αὐτῆς κορυφὴν ἡ Σύγκλητος, ἡ Ἀκρόπολις τοῦ πολιτεύματος, εἰς τοὺς βράχους τῆς ὁποίας ἐθραύσθησαν πολλάκις τὰ κύματα τῆς δημαγωγίας. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἡ Σύγκλητος ἦτο ἀπλῶς συμβουλευτικὴν τοῦ βασιλέως συνέδριον, συγκαίμενον ἐκ τῶν γεναρχῶν τῆς πόλεως, ἰσοβίως ἐπιτελούντων τὴν λειτουργίαν ταύτην· ἐπενήργει ὅμως ἔκτοτε εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυριωτάτων τῆς πολιτείας συμφερόντων. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ἐτροπολογήθη ἢ τε συγκρότησις τῆς Συγκλήτου καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτῆς· τὸ συνέδριον τοῦτο ἀνέλαθεν ἤδη αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν, αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν δικίκην τοῦ κράτους, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Παρεκάθηντο δ' ἐν αὐτῷ αὐτοδικαίως καὶ ἰσοβίως πάντες οἱ πρῶν ὕπατοι, πραῖτορες, τιμηταί, πάντες οἱ προδιατελέσαντες μείζονες τῆς πολιτείας ἄρχοντες· καὶ ἐπειδὴ οὗτοι δὲν ἐξήρκουν εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ νενομισμένου ἀριθμοῦ τῶν τριακοσίων συγκλητικῶν, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐπίσης ἰσοβίως καὶ ἄλλοι πολῖται, εἴτε προδιατελέσαντες ἐν τοῖς δευτερεύουσι τῆς πολιτείας ἀξιώμασιν, εἴτε ἄνδρες ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ διαπρέψαντες. Τῶν συζητήσεων ὅμως δὲν μετεῖχον εἰμὴ εἰ ἐκ τῶν μειζόνων ἀρχόντων συγκλητικοί, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν τιμητῶν προχειριζόμενοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φέρωσι ποτὲ τὸν λόγον, ἀρκούμενοι ν' ἀκούωσι καὶ νὰ ψηφίζωσιν ἐν σιωπῇ. Ὅθεν ἀληθῶς εἶπεῖν οἱ συγ-

κλητικοὶ ἐξελέγοντο ἐμμέσως ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δήμου, ὅστις ἀνεδείκνυε διὰ τῆς ἑαυτοῦ ψήφου τοὺς μέλλοντας νὰ παρακαθήσων ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀνωτέρους ἄρχοντας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τοὺς τιμητάς, οἵτινες ἐξέλεγον πάλιν τοὺς ὑποδεεστέρους συγκλητικούς τοὺς ἔχοντας μόνον δικαίωμα ψήφου, ὃχι δὲ καὶ συζητήσεως.

Ἡ ἀρμοδιότης τῆς Συγκλήτου εἶναι δύσκολον νὰ διαγραφῇ, ἰδίως δὲ σφόδρα δυσδιάκριτα εἶναι τὰ ὅρια τὰ ὅποια διεχώριζον τὴν ἀρμοδιότητα ταύτην ἀπὸ τῆς κυριάρχου ἐξουσίας τοῦ λαοῦ. Ὁ δῆμος, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπομεν, ἦτο ἡ ὑπερτάτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος, ἡ δὲ Σύγκλητος ἦτο ἐπιτετραμμένη τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν, τῇ συμ-πράξει τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Πράγματι ὅμως ἡ Σύγκλητος ἐχει-ραγῶγει τὸν δῆμον περὶ τὴν ἐνάσκησιν ἀπάντων τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία λ. χ. ἀνῆκε τῷ δήμῳ· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲν νομοσχέδιον ὑπεβάλλετο εἰς τὸν δῆ-μον πρὶν ἢ διὰ προβουλευματος ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς Συγκλήτου, ἡ Σύγκλητος ἰδιοποιήθη τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διακόπῃ, ἐν καιροῖς κρίσιμοις, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, ἐπιφυλαττομένης τῆς ὑπὸ τοῦ δήμου κυρώσεως τοῦ περὶ τούτου συγκλητικοῦ δόγματος, κυρώσε-ως ὅμως ἥτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ψιλὸς τύπος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους οὐδ' ὑπεβάλλετο περὶ αὐτῆς ψήφισμα. Ὡσαύτως ὁ δῆ-μος ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἡ Σύγκλητος, διὰ τοσοῦτων τρό-πων ἡδύνατο νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ὥστε συνήθως, ἂν ὃχι πάν-τοτε, ἄρχοντες ἀνεδείκνυντο οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν.

Ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης καὶ αὐτόπειρος τῶν πραγμάτων γενό-μενος, γράφων δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἦτοι ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐξηγεῖ εὐκρινῶς καὶ πρα-κτικῶς πῶς κατῴρθου ταῦτα πάντα ἡ Σύγκλητος. «Πολλῶν γὰρ ἔργων ὄντων ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν τιμητῶν διὰ πάσης Ἰταλίας, εἰς τὰς ἐπισκευὰς καὶ κατασκευὰς τῶν δημοσίων, ὅστις οὐκ ἂν ἐξαριθμή-σαιτο ῥᾶδίως, πολλῶν δὲ ποταμῶν, λιμένων, κηπίων, μετὰλλων, χώ-ρας, συλλήβδην ὅσα πέπτωκεν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων δυναστείαν· πάντα χειρίζεσθαι συμβαίνει τὰ προειρημένα διὰ τοῦ πλήθους, καὶ σχεδὸν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πάντας ἐνδεδέσθαι ταῖς ὥναῖς καὶ ταῖς ἐργασίαις ταῖς ἐκ τούτων. Οἱ μὲν γὰρ ἀγοράζουσι παρὰ τῶν τιμητῶν αὐτοὶ τὰς ἐκ-δόσεις, οἱ δὲ κοινωνοῦσι τούτοις, οἱ δ' ἐγγυῶνται τοὺς ἡγορακότας,

οἱ δὲ τὰς οὐσίας διδῶσι περὶ τούτων εἰς τὸ δημόσιον. Ἐχει δὲ περὶ πάντων τῶν προειρημένων τὴν κυρίαν τὸ συνέδριον· καὶ γὰρ χρόνον δοῦναι, καὶ συμπτώματος γενομένου κουφίσαι, καὶ τὸ παράπαν, ἀδυνάτου τινὸς συμβάντος, ἀπολῦσαι τῆς ἐργωνίας. Καὶ πολλὰ δὴ τινὰ ἐστίν, ἐν οἷς καὶ βλάπτει μεγάλα, καὶ πάλιν ὠφελεῖ τοὺς τὰ δημόσια χειρίζοντας ἢ Σύγκλητος. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ τῶν προειρημένων γίνεται πρὸς ταύτην. Τὸ δὲ μέγιστον, ἐκ ταύτης ἀποδίδονται κριταὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ιδιωτικῶν συναλλαγμάτων, ὅσα μέγεθος ἔχει τῶν ἐγκλημάτων. Διὸ πάντες εἰς τὴν ταύτης πίστιν ἐνδεδεμένοι, καὶ δεδιότες τὸ τῆς χρείας ἀδηλον, εὐλαθῶς ἔχουσι πρὸς τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς ἀντιπράξεις τῶν τῆς Συγκλήτου βουλευμάτων.»

Οὕτως ἐποδηγέει τὴν πολιτείαν ἡ Σύγκλητος, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, ἐπὶ μακρότατον, κυβερνῶσα, συντηροῦσα καὶ σώζουσα τὸ κράτος, κατορθώσασα τὴν ἰταλικὴν ἐνότητα, κυριαρχήσασα μεγάλου μέρους τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης καὶ κληθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκπεπληγμένων λαῶν πρὸς οὓς περιήρχετο εἰς σχέσιν «συνέδριον βασιλέων.» Ἄλλ' ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ δῆμος ἤρχισεν ἀδιακόπως ὀχεδὸν στασιάζων, καὶ ἀναδεικνύων ἡγέτας πολεμίους τοῦ πολιτεύματος, καὶ, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἡγετῶν τούτων, ψηφίζων τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σύγκλητος, περιεστοιχισμένη ὑπὸ τῆς σωφρονεστέρας τοῦ ἔθνους μερίδος, κατέβαλλε στάσεις καὶ στασιαστὰς, καὶ ἐπανῆγε τὸ πολίτευμα εἰς τὴν προτέραν τροχίαν. Μετ' ὀλίγον ὁμως αἱ στάσεις μετεβλήθησαν εἰς ἐμφύλιους πολέμους φοβεροὺς καὶ ἐπανειλημμένους. Ἡ Σύγκλητος ἐπάλαισε καὶ τότε γενναίως καὶ μέχρι τινὸς ἐπιτυχῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ πολιτεύματος, ἐν μέσῳ τῶν δεινοτέρων περιπλοκῶν ἐν αἷς εὐρέθη ποτὲ Κυβέρνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι πόλεμοι κατέστησαν ἀναπῶδραστον τὴν ἰδρυσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κατακλυσμῷ τούτῳ τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, μόνῃ ἐπέπλευσεν ἡ Σύγκλητος, ὡς ὑπάτον τοῦ Κράτους συμβούλιον καὶ διέτηρσεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὴν διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν, τὸ δὲ κυριώτατον ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα τὸν ἠθικὸν δεσμὸν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐνότητος, μέχρις οὗ ἐν ἀρχῇ τῆς 4 μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο λείψα-

νον τοῦ πάλαι ἀξιώματος, διὰ τῆς ὀριστικῆς διχοτομίας τοῦ Κράτους καὶ τῆς ιδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ Σύγκλητος ἐσταδιοδρόμησε λοιπὸν ἐπὶ χίλια ἔτη, γεννηθεῖσα σὺν τῇ Ῥώμῃ καὶ σὺν αὐτῇ θανοῦσα. Γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν καὶ ἐνταύτῳ διδακτικώτατον. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι δὲν θαυματουργοῦσιν αὐτομάτως. Ἵνα διαπλασθῶσι βιώσιμοι καὶ λειτουργήσωσι σκοπίμως ἀπαιτοῦνται πολλὰ, πρὸ πάντων δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἔθνει βαθεῖα ἢ συνείδησις τῆς ἀνάγκης κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, συνειδήσις ἥς ἄνευ ἣ ἐλευθερία τάχιστα ἐκτρέπεται εἰς ἀναρχίαν. Τὸ κυβερνητικὸν τοῦτο αἰσθητήριον ἦτο ἀκμαϊότατον ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ ἔθνει, καὶ τούτου ἔνεκα τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος ἐμεγαλουργήσεν ἐπὶ αἰῶνας· τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος, εἰς ὃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσεν ὅλας τὰς εὐφυΐας καὶ ὅλας τὰς χάριτας τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ κυβερνηθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέμεινε πολὺ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας.

Ἐὰν ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων στρέψωμεν τὰ βλέμματα εἰς τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα, δυσκόλως θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς μίαν μάλιστα τῶν προγονικῶν ιδιοτήτων ἐκληρονόμησεν ἀπαραμείωτον. Τῶνόντι, διατὶ τὰ θαυμάσια πολεμικὰ ἔργα τῆς ἐπαναστάσεως μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι καθ' ὅλοκληρίαν; Διότι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οὐδόλως οὐδαμῶς ἐκυβερνήθημεν. Διατὶ δὲ καὶ τῆς ἐπελθούσης πεντηκονταετοῦς εἰρήνης οἱ καρποὶ οὔτε καλοὶ ἐγένοντο οὔτε ὥριμοι; Διότι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, ἀντὶ νὰ διαπλασθῶμεν ἐθνικῶς, καὶ στρατιωτικῶς, κατετρίψαμεν τὸν χρόνον περὶ πᾶν ἄλλο ἢ περὶ τὴν τελεσφόρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διοργάνωσιν. Οὐδὲν ἔθνος ὑποχρεοῦται νὰ ᾔῃαι μεγαλοφυές· ἀλλ' οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ κοινοῦ νοός. Κοινὸς δὲ νοὺς τῶν ἐθνῶν εἶναι ἡ Κυβέρνησις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Νοεμβρίου 1885

Κ. Π.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Μῦθοι. — Ἑρμηνεῖαι. — Ἱστορικὴ τοῦ ἔθνους καταγωγὴ.

Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα. Τὰ μὲν εἶναι μυθικαὶ παραδόσεις ὅσας διέσωσαν εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι· τὰ δὲ, ἑρμηνεῖται τῶν μυθευμάτων τούτων, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι λόγιοι ἄνδρες.

Αἱ δημώδεις τοῦ ἔθνους παραδόσεις ἤρχιζον ἀπὸ ἀφελῶν τινῶν κοσμογονικῶν δοξασιῶν· καὶ ἔλεγον, ὅτι πρῶτον ὑπῆρξε Χάος, ἔπειτα δὲ ἡ εὐρύτερος Γαῖα καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Γῆ. Ἐκ τοῦ Χάους ἐγεννήθησαν τὸ Ἑρεβος καὶ ἡ μέλαινα Νύξ, ἐκ δὲ τῆς Νυκτὸς καὶ τοῦ Ἑρέβους, ὁ Αἴθρ καὶ ἡ Ἥμέρα. Ἡ Γῆ πάλιν ἐγέννησε κατ' ἀρχὰς τὸν ἴσον ἑαυτῇ ἀστερόεντα Οὐρανόν, καὶ ἔπειτα τὰ Ὅρη καὶ τὸν Πόντον. Μέχρι τούτου πρόκειται περὶ τῶν διαφόρων μερῶν καὶ φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ κατόπιν ἀναφέρονται διάφορα θεῖα ἢ τερατώδη ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ὀλιγώτερον εὐληπτοὶ· καὶ ὥς τὰ ὄντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκευματος. Τῶντι, αἱ παραδόσεις ἐξηκολούθουν λέγουσαι, ὅτι ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ

καὶ τῆς Γῆς ἐγεννήθησαν ἕξ θεοί, ὀνομαζόμενοι Τιτᾶνες, ἕξ θεοὶ ὀνομαζόμεναι Τιτανίδες, τρεῖς Κύκλωπες καὶ τρεῖς Ἑκατόγχειρες. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ὄντα φοβερά, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου ἓνα μόνον κυκλοτερῆ ὀφθαλμὸν καὶ διακρινόμενα ἐπὶ τε τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος καὶ τῇ δεξιότητι τῶν χειρῶν· αὐτοὶ κατεσκεύασαν βραδύτερον τὸν κεραυνόν. Ἰσχυρότατοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες, οὕτως ὀνομασθέντες, διότι εἶχον ἑκατὸν χεῖρας. Ὁ Οὐρανὸς ἐφοβήθη καὶ ἐβδελύχθη τοὺς γόνους τούτους. Ὅθεν τοὺς μὲν Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας κατεκρήμυνεν εἰς τὰ Τάρταρα, τὰ δ' ἄλλα τέκνα ἅμῃ γεννώμενα, ἔκρυπτεν εἰς τὰ ἄντρα τῆς Γῆς, μὴ ἐπιτρέπων νὰ προκύψωσιν εἰς τὸ φῶς. Τότε ἡ Γῆ, ἀγανακτήσασα, κατεσκεύασε μέγα σιδηροῦν δρέπανον, δι' οὗ ὀπλισθεὶς ὁ νεώτερος καὶ τολμηρότερος τῶν Τιτάνων, ὁ Κρόνος, κατέφερε πληγὴν βαρεῖαν εἰς τὸν Οὐρανόν, καὶ καθαιρέσας αὐτόν, ἐβασίλευσεν αὐτὸς τοῦ κόσμου μετὰ τῶν λοιπῶν Τιτάνων· οἱ δὲ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες ἔμειναν εἰς τὰ Τάρταρα. Ἐκαστος τῶν Τιτάνων ἐγέννησε πολλοὺς ἀπογόνους, ὁ δὲ Κρόνος τοὺς ἰσχυροτάτους· τὸν Πλούτωνα, τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Δία, τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Ἥραν. Ὁ Κρόνος ὅμως ἐφοβήθη μὴ πάθῃ παρὰ τῶν ἰδίων παιδῶν, ὅ,τι ἔπραξε κατὰ τοῦ πατρὸς, διὸ ἅμῃ ἐγεννῶντο κατέπινεν αὐτοὺς καὶ ἐφύλαττεν ἐν ἑαυτῷ. Ἐνα μόνον, τὸν Δία, διέσωσεν ἡ μήτηρ. Ῥέα, ἀντικαταστήσασα πέτραν ἐσπαργανωμένην, ἦν κατέπιεν ὁ Κρόνος ἀντὶ τοῦ βρέφους· ὁ δὲ υἱὸς οὗτος τοῦ Κρόνου, ἦτοι ὁ Ζεὺς, ἡλικιωθεὶς, πρῶτον μὲν διὰ πονηρίας, ἦν συνεβούλευσεν εἰς αὐτόν ἡ Γῆ, κατῳρίωσεν νὰ ἐμέσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ πάντα τὰ καταποθέντα τέκνα· ἔπειτα δὲ ἀπεφάσισε μετὰ τῶν ἀδελφῶν νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν ἄλλων Τιτάνων· ὅθεν ἤρχισε μακρὸς καὶ φοβερὸς ἀγὼν, τοῦ ὁποίου μετέσχον πάντες οἱ θεοὶ καὶ πᾶσαι αἱ θεαί. Ὁ Ζεὺς προσέλαβε βοηθοὺς τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἐνίσχυσαν αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ, οἱ δὲ τελευταῖοι, διὰ τῆς ὑπερβαλλούσης ῥώμης. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Δία κατέχον τὸν Ὀλυμπον, οἱ δὲ Τιτᾶνες τὴν Ὀθρυν. Δέκα ὅλα ἔτη διήρκεσεν ὁ πόλεμος. Δεινῶς ἀντήχει ὁ ἄπειρος πόντος· καὶ ἐβόα ἡ γῆ· καὶ ἔστενε σειόμενος ὁ εὐρὺς οὐρανός· καὶ ἐτινάσσετο ἐκ βάθρων ὁ μακρὸς Ὀλυμπος. Τελευταῖον ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Δία. Οἱ νικηθέντες Τιτᾶνες κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰ Τάρταρα. Ὁ δὲ Ζεὺς καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἕκτοτε τοῦ κόσμου διὰ παντός, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν

πολυαρίθμων αὐτῶν ἀπογόνων καὶ συγγενῶν, ὧν τινες ἦσαν ὅλως ἀλόκοτα καὶ τερατώδη ὄντα.

Αἱ παραδόσεις αὗται περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν, δὲν εἶναι, ὡς προείπομεν, πολὺ εὐληπτοι. Συνήθως ἡ πολυθεΐα προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μὴ δυνάμενος νὰ ὑψώσῃ τὸν νοῦν μέχρι τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, λατρεύει ὡς θεῖα ὄντα τὰ κτίσματα αὐτοῦ, τὸν Οὐρανόν, τὴν Γῆν, τὴν Σελήνην, τὸν ἥλιον, τὴν Θάλασσαν, κ. τ. λ. Πιθανώτατον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ πολυθεΐα προέκυψεν ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀφορμῆς. Ἡ ἀρχικὴ ὁμῶς αὕτη ἀφορμὴ ἐτροπολογήθη πολὺ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἄδηλον πῶς· διότι τινὰ μὲν τῶν θεῶν ἐκείνων ὄντων οὐδεμίαν ἐξεπρωσώπουσαν φυσικὴν ἢ ἠθικὴν δύναμιν, καὶ αὐτὰ δὲ ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῶν διαφόρων φαινομένων τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου, ἐλατρεύοντο μᾶλλον ὡς ὄντα σχεδὸν ἀνθρώπινα ἢ ὡς αὐταὶ αὗται αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ πλείονερά τινα κατωτέρω. Νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, διότι αἱ δημῳδαὶ παραδόσεις περιορίζονται εἰς τούτους καὶ μόνους, φυσικῶ τῷ λόγῳ. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων, ὑπῆρχον ποικίλαι καὶ ἀσαφεῖς δοξασίαι. Ἡ παράδοσις καθ' ἣν οὗτοι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ τιτᾶνος Προμηθεώς, εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἓνα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, οἱ θεοὶ ἐποίησαν, πρῶτον τὸ λεγόμενον χρυσοῦν γένος τῶν τελείων καὶ εὐτυχῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα τὸ ἀργυροῦν γένος τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ὑποδεέστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ μετεῖχε μέχρι τινὸς τῆς μακαριότητος αὐτοῦ· τρίτον δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριον χαλκοῦν γένος· μετὰ τοῦτο τὸ γένος τῶν ἥρώων ἢ ἡμιθέων, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ δικαιότερον καὶ ἀγαθώτερον τοῦ προηγουμένου· καὶ ἐπὶ τέλους, πέμπτον, τὸ σιδηροῦν γένος ἦτοι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν δοξασίαν, θεωροῦσι σοφοὶ ἄνδρες ὡς ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, οὐδὲ συνδέεται αὕτη μετὰ τῶν γενεαλογιῶν αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ γενεαλογίαι πάλιν αὗται περιορίζονται συνήθως εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν βασιλέων ἐκάστης χώρας· ὅσαι δὲ μνημονεύουσιν ἐν παρόδῳ καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ἀναφέρουσιν αὐτοὺς ὡς ἀνέκαθεν ὑπάρχοντας εἰς τὸν κόσμον, μὴ ἐξηγοῦσαι πῶς ἐγενήθησαν· μία μόνη τῶν γενεαλογιῶν τούτων, ἡ κυριωτάτη ὅλων, ἡ περὶ τοῦ Ἑλλήνος, ἐπιφέρει, ὅτι μετὰ

τὸν κατακλυσμὸν, πολλοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι παρήχθησαν, μεταμορφωθέντων λίθων εἰς ἀνθρώπους. Ὅτιδῆποτε ὁμως καὶ ἂν ἐφρόνουν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἡ πεποιθήσις αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀρχηγέτας τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν βασιλικῶν γένων, ὅσα ἀναφέρονται ὀνομαστί ὑπὸ τῶν παραδόσεων, ἦτο ὅτι ἅπαντες οἱ ἀρχηγέται οὗτοι ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ θεῶν τινὸς ὄντος, ἢ ἦσαν αὐτόχθονες, δηλαδὴ ἐφύτρωσαν ἐκ τῆς γῆς. Πρὸ πάντων δὲ ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ἕλληνα, ἐγενεαλογεῖτο ἐκ θεῶν ὡς ἐξῆς.

Ὁ Ἰαπετός, εἰς ὧν τῶν ἐξ τιτάνων, καὶ ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅστις ἦτο ὁμοίως εἰς τῶν τιτάνων, ἐγέννησαν τέσσαρας υἱούς· Ἀτλαντα, Μεινοίτιον, Προμηθεά καὶ Ἐπιμηθεά. Ἐκ τούτων ὁ Προμηθεὺς ἦτο ἀγγινούστατος, τολμηρότατος, προνοητικώτατος· καὶ ἀφοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ζεὺς τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, ἀνεδέχθη τὴν προστασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προξενήσας εἰς αὐτὸ πολλὰ μὲν ὠφελήματα, πολλὰ δὲ καὶ δυστυχήματα. Ὁ Προμηθεὺς ἐκλεψεν ἐξ οὐρανοῦ τὸ πῦρ, καὶ, μεταδοὺς αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐδίδαξε δι' αὐτοῦ εἰς τούτους πάσας τὰς τέχνας. Ἀλλὰ ὁ Ζεὺς, ὀργισθεὶς διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην καὶ δι' ἄλλα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ πικρῶς τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὸν αὐτόκλητον αὐτῶν προστάτην. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θεῶν τῶν ὁποίων προίστατο ὁ Ζεὺς ἦσαν καὶ ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη καὶ αἱ Χάριτες· ὅθεν παρήγγειλεν εἰς μὲν τὸν Ἥφαιστον νὰ κατασκευάσῃ ἐκ γῆς παρθένον καλλίστην τὸ εἶδος, εἰς δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὰς Χάριτας, νὰ κοσμήσωσι τὴν παρθένον ταύτην πολυειδῶς, εἰς δὲ τὸν Ἑρμῆν, νὰ μεταδώσῃ αὐτῇ τὴν πονηρίαν καὶ τὴν θελκτικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν. Ὡνομάσθη δὲ ἡ γυνὴ αὕτη Πανδώρα, καὶ ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν ἔφερεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπόντος τοῦ Προμηθεῖος. Ὁ Προμηθεὺς, ὅστις ἐφοβεῖτο πάντοτε ἐκδίκησίν τινα τοῦ Διὸς, εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπιμηθεά νὰ μὴ δεχθῇ κἀνὲν παρὰ τῶν θεῶν δῶρον. Ἀλλὰ τὸ κἄλλος τῆς Πανδώρας ἦτο ἀκαταμάχητον, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ ἕκτοτε ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἐνῶ ὁ προηγούμενος αὐτῶν βίος ἦτο ἀμέτοχος πόνων καὶ κακῶν. Τῶντι ὅλα τὰ κακὰ εἰς ὅσα ὑπόκεινται οἱ ἄνθρωποι, ἦσαν πρὸ τούτου κεκλεισμένα ἐντὸς πίθου φυλαττομένου παρ' αὐτῶν· ἡ δὲ πονηρὰ Πανδώρα ἤνοιξε τὸ πῶμα ἥτοι τὸ σκέπασμα τοῦ πίθου τούτου, καὶ εὐθὺς διεδόθησαν μεταξὺ τῶν ἀν-

τοῦ Ἀεθλίου, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς προστάτης τῶν ἀγώνων ἢ πανηγύρεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ Ἕλληρ ἐγέννησε τρεῖς υἱοὺς, τὸν Δῶρον, τὸν Εὐϋθον καὶ τὸν Αἴολον, καὶ διένειμε τὴν χώραν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων παίδων. Ὁ Αἴολος ἐβασίλευσε τῆς Θεσσαλίας· ὁ Εὐϋθος, τῆς Πελοποννήσου, γεννήσας ἐκ Κρεούσης τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτόχthonος ἥρωος τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθέως, δύο υἱοὺς, τὸν Ἀχαιοὺ καὶ τὸν Ἴωνα· ὁ δὲ Δῶρος κατέλαβε τὴν χώραν ἣτις κεῖται ἀντικρὺ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Ἑλλήνος οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ὠνομάσθησαν Ἑλληγες, ἐκ δὲ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, ἔλαβον κατὰ διαφόρους χώρας τὰ διάφορα ὀνόματα· Αἰολεῖς, Ἀχαιοὶ, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς.

Τοιουτοτρόπως ἱστοροῦν οἱ προπάτορες ἡμῶν τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ φυλῶν ἀναμιζαντες εἰς τὸ περὶ τούτου μῦθευμα καὶ ἄλλας τινὰς γενικωτέρας, ἠθικὰς καὶ φυσικὰς δοξασίας, ἀξίας σημειώσεως. Διότι κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ Πανδώρα, διὰ τοῦτο μάλιστα ὑπῆρξε τοσούτων κακῶν πρόξενος εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐξ αὐτῆς παρήχθη τὸ γένος τῶν γυναικῶν, τὸ «ὀλώϊον», δηλαδὴ ὀλέθριον τῶν γυναικῶν γένος.

Ἐκ τῆς γὰρ γένος ἐστὶ γυναικῶν θηλυτεράων,
Τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος, καὶ φύλα γυναικῶν
Πῆμα μέγα θνητοῖσι μετ' ἀνδράσι ναιετάουσιν. . . .

Ὡς τε καὶ ἐνταῦθα, καθὼς ἐν τῇ Γενέσει, ἡ γυνὴ θεωρεῖται, ὡς ἡ πρώτη αἰτία τῶν πόνων καὶ τῶν θλίψεων, ὧν ἐπληρώθη ὁ ἀνθρώπινος βίος. Εὐρίσκομεν ὁμοίως ἐν τῷ διηγήματι τούτῳ τὴν περὶ κατακλυσμοῦ παράδοσιν, τὴν ὅποιαν ἀναφέρουσιν ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ἔθνη, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Σῖναι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ αὐτοὶ οἱ μεσηθρινοὶ Ἀμερικανοὶ. Ἐρχονται τελευταῖον αἱ θαυμάσαι τοῦ Προμηθεὺς περιπέτειαι, αἰτί-νες, κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν, ἐσήμαινον ἀπλῶς ὅτι οὐδεὶς δύναται ν' ἀντιπαλαίσῃ ἀτιμωρητὶ πρὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ θεοῦ θέλησιν. Βραδύτερον ὅμως ὁ μῦθος οὗτος τοῦ Προμηθεὺς, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυχθεὶς, ἀπετέλεσε τὴν κατανωκτικωτέραν τῶν ἀλληγοριῶν ὅσας ποτὲ ἐπενόησεν ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου. Τφόντι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Προμηθεύς ἐτιμωρήθη, διότι ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔριν πρὸς τὸν Δία, τὸν παντοδύναμον υἱὸν τοῦ Κρόνου.

Οὐνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέει Κρονίωνι.

θρώπων ἄπειροι συμφοραί. Ἐντὸς τοῦ πίθου ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἑλπίς· ἀλλ' ἡ Πανδώρα ἐφρόντισε νὰ σκεπάσῃ αὐτὸν, πρὶν προφθάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ αὕτη, διὰ νὰ παρηγορῇ τοὺλάχιστον τοὺς ἀνθρώπους ἐνεκα τῶν δυστυχημάτων αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπαθον οἱ ἄνθρωποι. Τὸν δὲ Προμηθεῖα προσήλωσαν ὁ Ζεὺς, δι' ἰσχυρῶν ἀλύσεων, εἰς κίονα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὗτος ἔμεινε πολὺν χρόνον δέσμιος· ἐκεῖ ἀετὸς μέγιστος, ἐρχόμενος τὴν ἡμέραν κατέτρωγε τὸ ἥπαρ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὁμως πάλιν ἠῤῥανε τὴν νύκτα, διὰ νὰ ἀνανεῶνται τὰ βράσνα τοῦ ταλαιπώρου Προμηθεῖως· μέχρις οὗ ὁ Ζεὺς, ἐπιθυμῶν νὰ ὑπερυψώσῃ τὴν δόξαν τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ του Ἡρακλέους, ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ φονεύσῃ τὸν ἀετὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεσμώτην.

Τοῦ Προμηθεῖως τούτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐπιμηθεῖως ἀπόγονος ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· διότι υἱὸς τοῦ Προμηθεῖως καὶ τῆς Πανδώρας ἦτο ὁ Δευκαλίων, θυγάτηρ δὲ τοῦ Ἐπιμηθεῖως ἡ Πύρρα, ἐκ δὲ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὁ Ἑλλην. Ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἐπεκράτησεν εἰς τὴν γῆν ὑπερβολικὴ ἀσέβεια· ὅθεν ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ γενικοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδιάκοποι καὶ φοβεροὶ ὑετοὶ κατέκλυσαν ὅλην τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῶν ὄρεων, εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι. Ὁ κατακλυσμὸς οὗτος συνέβη, βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦ Ὠγύγου, ἥτοι, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνων οἵτινες ἐπεχείρησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ χρονολογήσωσι τὰς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις, τῷ 1796 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Δευκαλίων ἐσώθη μετὰ τῆς Πύρρας ἐντὸς κιβωτοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει κατὰ προτροπὴν τοῦ πατρὸς του Προμηθεῖως· καὶ πλανηθεὶς ἐννέα ἡμέρας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπεβιβάσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ζεὺς ἔστειλε τὸν Ἑρμῆν νὰ τὸν ἐρωτήσῃ τί ἔχει νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ, ὁ Δευκαλίων παρεκάλεσε νὰ τῷ στείλῃ, εἰ δυνατόν, ἀνθρώπους, διὰ νὰ μὴ μένῃ μόνος καὶ ἔρημος εἰς τὸν κόσμον. Τότε ὁ Ζεὺς παρήγγειλεν εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὴν Πύρραν, νὰ ρίψωσι λίθους εἰς τὰ ὀπίσω αὐτῶν· καὶ οἱ μὲν λίθοι τῆς Πύρρας ἔγιναν γυναῖκες, οἱ δὲ λίθοι τοῦ Δευκαλίωνος, ἄνδρες.

Ἐκ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὅχι μόνον ὁ Ἑλλην, ἀλλὰ καὶ ἄλλος υἱὸς, ὁ Ἀμφικτύων, ὅστις διετέλεσεν ἰδρυτὴς ἡ προστατῆς τοῦ ἀμφικτυονικοῦ, ἥτοι θρησκευτικοῦ τινος καὶ πολιτικοῦ τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν συνεδρίου, καὶ μία θυγάτηρ ἡ Πρωτογένεια, ἡ μήτηρ

Ἄλλὰ τρεῖς μετὰ τὸν Ἡσίοδον αἰῶνας, ὁ μέγας δραματικὸς ποιητὴς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Αἰσχύλος, παρέστησε τὸν Προμηθεά, ὃχι μόνον ὡς κλέψαντα τὸ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ἵνα μεταδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάξαντα εἰς αὐτοὺς πάσας τὰς τέχνας·

Πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως·

καὶ ὡς καταστήσαντα τὸν βίον αὐτὸν ἀνετώτερον, καὶ ὡς ἐξασφαλί-
σαντα τὴν μέλλουσαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τύχην· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ
Προμηθεὺς, ὁ ὁποῖος, μετὰ τοσαύτης εὐεργεσίας, διήγαγε τὸ πλεῖστον
τοῦ λοιποῦ βίου δέσιμος καὶ καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ ὀρνέου, παρέστησε
τὴν εἰκόνα τῶν συμφορῶν καὶ τῶν ἀδικιῶν, ὅσας πολλάκις πάσχει ἡ
μεγαλοφυΐα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Καὶ σήμερον ἡ τραγικὴ ἐκείνη τοῦ
Προμηθέως τύχη ἐνθυμίζει τὸν Σωκράτην, ὅστις κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ
οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν ἵνα μεταδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον
τῶν ἀνθρώπων· τὸν Χριστοφόρον Κολόμβον, ὅστις ἀνεκάλυψε κόσμον
νέον ὁλόκληρον· τὸν Γαλιλαῖον, ὅστις ἐβεβαίωσε τὴν κίνησιν τῆς γῆς·
τὸν Γουττεμβέργην, ὅστις ἐπροέκισε τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ἐξαίρετου
ὠφελήματος τῆς τυπογραφίας· καὶ πλείστους ἄλλους εὐεργέτας τοῦ
ἀνθρωπίνου γένους, οἵτινες ἢ ἐθανατώθησαν, ἢ ἐτιμωρήθησαν, ἢ περιε-
φρονήθησαν, ἢ ἄλλως ἐταλαιπωρήθησαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ.

Ἄλλ' ἐνῶ, κατὰ τὸν περὶ τοῦ Ἑλληνος μῦθον, οἱ υἱοὶ καὶ οἱ ἐγγονοὶ
αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐκάστη τῆς Ἑλλάδος χώρα
εἶχεν ἐνταύτῳ τὰς ἰδίας αὐτῆς παραδόσεις περὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς βα-
σιλείων· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων, οὐδεμίαν ἔχουσι
συγγένειαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἑλληνος, τινῶν δὲ αἱ γενεαλογίαι φαί-
νονται διαθρυληθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἀρχη-
γέτου ἐκείνου τοῦ ἔθνους. Ἐφημίζοντο δὲ τοῦ μὲν Ἀργούς πρῶτος
βασιλεὺς Ἰναχος, ὁ υἱὸς τοῦ τιτᾶνος Ὠκεανοῦ καὶ τῆς τιτανίδος Τη-
θύος, τῆς δὲ Λακωνικῆς, ὁ Λελεξ, αὐτόχθων· τῆς δὲ Ἀρκαδίας, ὁ Πε-
λασγός, ὃν ἄλλοι μὲν ἔλεγον αὐτόχθονα, ἄλλοι δὲ υἱὸν τοῦ Διός· τῆς
Ἀττικῆς, ὁ Ἐρεχθεὺς, αὐτόχθων· τῆς Αἰγίνης, Αἰακός, ὁ υἱὸς τοῦ
Διός· τῆς Κρήτης, ὁ Μίνως καὶ ὁ Ῥαδάμανθυς, παῖδες τοῦ Διός· τε-
λευταῖον, ἐκ τῶν υἱῶν καὶ ἐγγόνων τοῦ Ἑλληνος, τοῦ μὲν Δώρου οὐδεμία
ἀναφέρεται μυθικὴ γενεαλογία· ὁ Ἴων, ὁ υἱὸς Κρεούσης, τῆς Ἐρεχθέως,
λέγεται βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς· τοῦ Ἀχαιοῦ οἱ παῖδες, Ἀρχανδρος
καὶ Ἀρχιτέλης, συνδέονται μετὰ τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τοῦ Ἀργούς,

διὰ τοῦ γάμου αὐτῶν μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ταύτης Δαναοῦ· τοῦ δὲ Αἰόλου ἐφημίζοντο ἑπτὰ υἱοί· Κριθεύς, Σίσυφος, Ἀθάμας, Σαλμωνεύς, Δηϊών, Μάγνης καὶ Περιήρης· πέντε δὲ θυγατέρες· Κανάκη, Ἀλκυόνη, Πεισιδίκη, Καλύκη καὶ Περιμήδη, ἅπασα δὲ αὕτη τοῦ Αἰόλου ἡ γενεὰ μετώκησεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας εἰς διαφόρους βοιωτικὰς, πελοποννησιακὰς καὶ αἰτωλικὰς πόλεις. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἐνθ' τοῦ Δώρου οὐδεὶς ἀναφέρεται ἀπόγονος, ὁ Ἴων λέγεται ὑπὸ ἑτέρας τινὸς παραδόσεως, υἱὸς τῆς Κρεούσης μὲν πάντοτε, ὅχι ὅμως καὶ τοῦ Ξοῦθου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος· ὁ δὲ Ἀχαιος, παρ' ἄλλων πάλιν, ἀδελφὸς τοῦ Φθίου καὶ τοῦ Πελασγοῦ, υἱὸς δὲ, ὡς καὶ οἱ δύο οὗτοι, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Λαρίσσης, ὁ δὲ Αἰόλος φαίνεται πολὺ ἀρχαιότερος τοῦ Ἑλλήνος. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται, αἰτινὲς εἶναι πολυάριθμοι εἰς τὰ ἑλληνικὰ μυθεύματα, προέκυψαν ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν διεμορφώθησαν διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον. Κατ' ἀρχὰς ἐκάστη χώρα εἶχε τοὺς ἰδίους αὐτῆς μύθους, ὅλως ἀσχέτους πρὸς τοὺς μύθους τῶν ἄλλων χωρῶν· βραδύτερον δὲ οἱ λογιγράφοι ἐπεχείρησαν νὰ συναρμολογήσωσι τὰς παραδόσεις καὶ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὰς ἐνότητά τινα, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν δὲν εἶχον. Ἀλλ' ἡ συναρμολογία αὕτη καὶ ἐνότης οὔτε πλήρης ὑπῆρξεν, οὔτε ὁμόφωνος· ἐκ τούτου δὲ αἱ μυρίαι ὅσαι ἐκείναι ποικιλίαι, δι' ἃς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποβαίνει δυζκολος ἡ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων.

Ὅπωςδὴποτε, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν διαφορῶν βασιλικῶν οἴκων τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀνεγράψαμεν καταφαίνεται, ὅτι, καθὰ προείπομεν, ὅλοι τῶν οἴκων τούτων οἱ ἀρχηγέται ἦσαν ἢ θεῶν γόνοι, ἢ αὐτόχθονες. Καὶ ὅχι μόνον οἱ ἀρχηγέται, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν μετέπειτα ἀπογόνων τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων ἦσαν θεῶν γόνοι. Ὁ Περσεύς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ βασιλεῖον γένος τοῦ Ἀργούς, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δανάης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀργούς, Ἀκρίσιου. Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, θυγατρὸς μὲν τοῦ Ἡλεκτρώωνος, γυναικὸς δὲ Ἀμφιτρώωνος, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Περσέως. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, δίδυμοι ἀδελφοί, ἀνήκοντες ἀμφοτέρω εἰς τὴν βασιλικὴν γενεάν τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν γόνοι τοῦ Διὸς καὶ ὠνομαζόντο κατ' ἐξοχὴν Διόσκουροι. Ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς, ἀδελφοὶ δίδυμοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ βασιλεῖον γένος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἦσαν παῖδες τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Θεσσαλὸς

Αἰθαλίδης ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπίσης υἱοὶ ἦσαν οἱ Θεσσαλοὶ Εὐρυτος καὶ Ἐχίων· τοῦ θεοῦ Ἄρεως υἱὸς ἦτο ὁ Βοιωτὸς Ἰάλμενος· τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ Ἀργεῖος Ἰδμων· τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ Ἀργεῖος Ναύπλιος. Ἀλλὰ ἠθέλομεν πληρώσει βιβλίον ὀλόκληρον, ἀναγράφοντες ὅλους τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἥρωας τῶν χρόνων τούτων, ὅσοι ἐφημιζοντο ἐκ θεῶν γεννηθέντες. Ἀπλῶς δέ, ὡς ἐπὶ παραδείγματός, ἀνεφέρομεν τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα, ἵνα καταστήσωμεν δῆλον, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, ὅχι μόνον τοὺς γενάρχας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων τῆς παναρχαίας ταύτης ἐποχῆς, ἐθεώρουν ὡς ὑπεράνθρωπά τινα ὄντα μᾶλλον, ἢ ὡς συνήεις ἀνθρώπους, καὶ ὑπελάμβανον ὡς ἡμιθέους, ὅπως καὶ ἐκάλουν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀπέδιδον εἰς αὐτοὺς πράξεις καὶ κατορθώματα, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν. Ὁ Βελλεροφόντης λ. χ., ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφημιζετο ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου Σισύφου, τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου, φρονεῖ τὴν Χίμαιραν. Ἡ Χίμαιρα ἦτο τέρας πυρίπνουν, ἔχον σῶμα τὰ μὲν ἔμπροσθεν λέοντος, τὰ δὲ μέσα, αἰγός, τὰ δὲ ὀπίσθεν, δράκοντος. Δὲν κατώρθωσε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἥρως εἰμὴ διότι ὁ Ποσειδῶν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν Πήγασον, ἵππον καὶ τοῦτον ἐκ θεῶν γεννηθέντα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψωθείς ὁ Βελλεροφόντης ἐνάερίος, κατετόξευσε τὴν Χίμαιραν. Ὁ Περσεύς πάλιν, ὅστις ἦτο εἰς τῶν ἐνδοξοτέρων ἡρώων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ φρονέσῃ τὴν Μέδουσαν. Ἡ Μέδουσα ἦτο ἐν τῶν πολυαρίθμων τερατωδῶν ὄντων, ὧν βρίθκει ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφημιζετο διὰ τὸ κάλλος, ἀλλ' ἐπειτα ἡ Ἀθηνᾶ, λαβοῦσα ἀφορμὴν δυσμενείας κατ' αὐτῆς, μετεμόρφωσε τοὺς ὠραίους πλοκάμους τῆς εἰς τρομεροὺς ὄφεις, τοὺς ὁποίους ὅστις ἔβλεπεν ἀπελιθοῦτο. Ταύτης τῆς Μεδόουσης ἀπέκοψεν ὁ Περσεύς τὴν κεφαλὴν, διὰ τῆς βοηθείας τριῶν θεῶν, τοῦ Πλούτωνος, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς καταπληκτικούς ἀθλους τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν μυθικῶν ἡρώων· ἢ τὰ θαυμάσια κατορθώματα Θησεῖος, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς· ἢ τὴν ἐξαισίαν ῥώμην τοῦ Ἡρακλείδου Θεαγένους, ὅστις, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀναδειχθεὶς νικητὴς εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε χιλίους τετρακοσίους στεφάνους· ἢ τὰ ἄλλα πάντα ἀναρίθμητα ἐκεῖνα καὶ πολυύμνητα ἔργα, ὅσα διέπραξεν

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῶν γένος, οἱ καλέονται:

Ἡμίθεοι.....;

Δὲν περιέβηκε δὲ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς ἥρωας διὰ τοῦ μανδύου τούτου τῆς ὑπερανθρώπου φύσεως καὶ ιδιότητος, ἀλλὰ ἠξίωσε τῶν αὐτῶν τιμῶν καὶ τοὺς ξένους ὅσους ὑπεδέχθη καὶ ἐπολιτογράφησεν εἰς τὰ μυθεύματα αὐτῆς. Ὁ Κέκροψ, ὅστις ἦλθεν, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ διέδωκεν ἐνταῦθα τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχάς, ἐφημιζέτο διφυῆς, ὡς ἔχων δηλονότι διπλὴν φύσιν, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἢ θηρίου. Ὁ Κάδμος, ὅστις, ὦν υἱὸς Ἀγήμερος τοῦ βασιλέως τῆς Φοινίκης, ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἔκτισε τὰς Θήβας, ἦτο ἕγγονος τοῦ Ποσειδῶνος. Μετὰ δὲ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως, καθ' ἣν καὶ ἄλλα διάφορα ἐγένοντο θαύματα, ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα, τὴν Ἀρμονίαν, θυγατέρα τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ὁ γάμος αὐτῶν ἐτιμήθη διὰ τῆς παρουσίας πάντων τῶν θεῶν. Ὁ Δαναός, ὅστις ἐξ Αἰγύπτου ἦλθεν εἰς Ἄργος, ἐπὶ βασιλείῳ Γελάνορος, ἀπογόνου τοῦ Ἰνάχου, καὶ παραλαβὼν τὴν βασιλείαν μετωνόμασε Δαναοὺς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης, εἶχε πεντήκοντα θυγατέρας, τὰς Δαναίδας· ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Αἴγυπτος εἶχε πεντήκοντα υἱούς. Οἱ πεντήκοντα οὗτοι υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἔλαβον, παρὰ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν, συζύγους αὐθημερόν τὰς πεντήκοντα Δαναίδας, ἀλλ' αὗται, ἐκ διαταγῆς τοῦ πατρὸς, ἐφόνευσαν, κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου, αὐτοὺς, πλὴν μιᾶς, τῆς Ὑπερμνήστρας, ἥτις ἐφείσθη τοῦ συζύγου τῆς Λυγκέως· αἱ δὲ λοιπαὶ 49 κατεδικάσθησαν διὰ τὸ κακούργημα τοῦτο νὰ γεμίζωσιν ἐν Ταρτάρῳ δι' ὕδατος, πίθον τετρημένον, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «εἰς τὸν τῶν Δαναίδων πίθον ὕδροφορεῖν», λεγομένη ἐπὶ τῶν ματαιῶς τι πραττόντων. Ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου Πέλοψ ἦλθεν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Φρυγίας εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἠλιν, ἐβασίλευσεν αὐτόθι, ἔδωκεν εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ διετέλεσε πατὴρ μὲν τοῦ Ἀτρείως, τοῦ βραδύτερον ἐν Μυκῆναις βασιλεύσαντος, πάππος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Ἀτρείδου Ἀγαμέμνονος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ στρατηγήσῃ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον. Ὁ δὲ Πέλοψ οὗτος ἦτο, ὅχι μόνον ἕγγονος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ὠκεανίδος Πλουτοῦς, ἀλλὰ φονευθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ πατρὸς, εἶχεν ἀναστηθῆ ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν.

Ἄρα, ἅπας ὁ κόσμος οὗτος τῶν παναρχαίων ἐλληνικῶν χρόνων, οἷον ἀνέπλαττεν αὐτὸν ἡ φαντασία τῶν προπατόρων ἡμῶν, οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸν συνήθη τῶν ἀνθρώπων βίον. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι δὲν

καὶ δίδει αὐτῷ, διὰ τοῦ Ἑρμοῦ, κριὸν χρυσόμαλλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναβάντες ὁ τε Φρίξος καὶ ἡ Ἑλλη, ἔφυγον, φερόμενοι μετέωροι ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ κριὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν Εὐξεινον Πόντον καὶ τὴν Κολχίδα· ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, πίπτει ἡ Ἑλλη ἀπὸ τοῦ κριοῦ εἰς τὸν στενὸν τοῦτον πορθμὸν, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη «Ἑλλης πόντος». Ὁ δὲ κριὸς, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, ἐνεθάρρυνε τὸν καταπεφοβισμένον Φρίξον καὶ ἔφερεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους εὐτυχῶς εἰς τὴν Κολχίδα. Ταύτης τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς Αἰήτης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Χαλκιόπην. Ὁ δὲ Φρίξος ἔθυσσε τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία καὶ ἀνῆρτησε τὸ χρυσοῦν δέρμα, ἥτοι δέρμα, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄρεως ἄλλος.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς, οἱ δίδυμοι τοῦ Ποσειδῶνος υἱοὶ ἀπὸ Τυροῦς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰολίδου Σαλμωνέως, ἦλθον εἰς ἔριν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ. Κατὰ τὴν φιλονεικίαν ταύτην ὑπερίσχυσε ὁ Πελίας, ὁ δὲ Νηλεὺς ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἵδρυσε τὸ βασίλειον τῆς Πύλου, γεννήσας δώδεκα υἱούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ Νέστωρ, τὸν ὅποιον θέλομεν πολλάκις ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῶν μυθικῶν χρόνων. Ὁ Πελίας λοιπὸν ἐβασίλευεν ἐν ἀνέσει καὶ εὐτυχίᾳ εἰς Ἰωλκὸν, ὅτε, ἐρωτήσας τὸ μαντεῖον, ἐὰν ἀσφαλῶς κατέχῃ τὴν βασιλείαν, ἔλαβε χρησμόν, δηλαδὴ ἀπάντησιν τοῦ μαντείου, λέγοντα νὰ προσέχῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἤθελεν ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του μονοσάνδαλος. Θύων δὲ ποτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Ποσειδῶνα, εἶδε τὸν Ἰάσωνα προσερχόμενον μονοσάνδαλον, διότι εἶχεν ἀπολέσει τὸ ἕτερον σάνδαλον, ἐνῷ διέβαινε τὸν πλημμυρῆσαντα ποταμὸν Ἀναυρον. Ὁ Πελίας ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐχθρὸς ὃν ὑπέδειξεν ὁ χρησμὸς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Ἰάσων ἦτο υἱὸς τοῦ Αἰσῶνος καὶ ἑγγονος τοῦ Αἰολίδου, ὡς αὐτῶς Κρηθέως. Ὅθεν, ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον, ἐπέβαλεν αὐτῷ τὸ φοβερόν ἔργον νὰ κομίσῃ εἰς Ἰωλκὸν τὸ χρυσοῦν δέρμα, ἥτοι τὸ δέρμα τοῦ κριοῦ, ὅστις μετέφερε τὸν Φρίξον εἰς Κολχίδα, καὶ τὸ ὅποιον ὁ Φρίξος ἀφιέρωσεν αὐτόθι εἰς τὸν Ἄρην. Ὁ Ἰάσων, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ, ἀνέλαβε προθύμως τὸν ἀγῶνα, καὶ προσεκίλεσε συναργωγούς καὶ συναντιλήπτορας τοῦ ἔργου, τοὺς ἐπισημοτάτους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος. Ἐδραμον δὲ πεντήκοντα οἱ ὀνομαστότατοι, ἐν οἷς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεὺς, ὁ Κέστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ἰδας

εἶναι θνητῶν ἀνθρώπων παῖδες, ἀλλὰ γόνοι ἢ συγγενεῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν· δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ὕλικῶν καὶ ἡθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπερφυσικὴν τινα ῥώμην καὶ ιδιότητα· δὲν πολιτεύονται μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ πρὸς τερατώδη ἢ θεῖα ὄντα. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ δὲν ἀπαξιοῦσι πολλάκις νὰ ἀναστρέφονται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, συμπράττοντες μετὰ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἢ ἀντιπράττοντες εἰς αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐταῦτιζον τὰ περὶ τῆς γενεᾶς ταύτης θρυλούμενα μὲ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας· ἐτίμων τοὺς ἥρωας σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς· ἐπίστευον, τοῦλάχιστον οἱ πολλοί, εἰς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων, ὅσον ἀπίθανα καὶ ἄν ἦσαν, καθὼς ἐπίστευον εἰς τὰ περὶ τῶν θεῶν πρεσβεύμενα, ὅσον παράλογα καὶ ἄν ἦσαν· ἐνὶ λόγῳ, ἐθεώρουν τὰς παραδόσεις ταύτας ὡς ἀνηκούσας ἅμα μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ἅμα δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Καὶ τοῦτο εἶνε ἀληθές, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις ὅσαι λέγονται γινόμεναι ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τῶν δὲ κοινῶν τούτων ἐπιχειρήσεων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν· ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ πόλεμος τῶν ἐπτά ἐπὶ Θήβας καὶ ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος.

Αἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παραδόσεις συνδέονται στενῶς μὲ τὰ περὶ τῶν Αἰολιδῶν μυθεύματα. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀθάμας ἦτο εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου. Ἐβασίλευσε δὲ ὁ Ἀθάμας τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενοῦ, λαβὼν σύζυγον τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο τέκνα, τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλήν. Ἀλλὰ μετὰ τινα χρόνον, ἐγκαταλιπὼν τὴν Νεφέλην, ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, Ἰνώ, τὴν θυγατέρα τοῦ Κάδμου, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱοὺς, τὸν Λέαρχον καὶ τὸν Μελικέρτην. Ἡ Ἰνώ, ἥτις ἐμίσει τὸν Φρίξον ὡς μητρικὰ, ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ· καὶ πείθει ἐπὶ τούτῳ τὰς γυναῖκας τῆς χώρας ταύτης νὰ ξηράνωσι τὸν σῖτον, ὥστε ἐπῆλθε λοιμός. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ταύτῃ, ὁ Ἀθάμας ἔσταιλεν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἵνα ζητήσῃ συμβουλήν καὶ βοήθειαν, διὰ δὲ τῶν πονηρῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἰνου, τὸ μαντεῖον ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ ἀφορία τῆς χώρας δὲν θέλει παύσει, εἰμὴ ἂν θυσιασθῇ ὁ Φρίξος εἰς τὸν Δία. Ὁ Ἀθάμας, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν χρησμὸν, καὶ προσήγαγε τὸν Φρίξον ὡς θῦμα εἰς τὸν βωμὸν. Ἀλλὰ ἡ μήτηρ τούτου Νεφέλη σώζει αἴφνης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου

καὶ ὁ Λυγκεύς, Ζήτης καὶ Κάλαις, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Λαέρτης καὶ ὁ Περικλύμενος. Ἄργος, ὁ υἱὸς τοῦ Φριζοῦ, κατεσκεύασε κατὰ συμβουλήν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐμελλον νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Κολχίδα οἱ ἥρωες. Τὸ πλοῖον τοῦτο ὠνομάσθη Ἀργὼ, καὶ εἰς τὴν πρόραν αὐτοῦ ἐνηρμόσθη ξύλον τῆς ἐν Δωδώνῃ φηγοῦ, ἥτοι δρυὸς, τὸ ὁποῖον εἶχε τὸ χάρισμα τοῦ λαλεῖν καὶ χρησιμοδοτεῖν. Καὶ κυβερνήτης μὲν τῆς Ἀργοῦς ἦτο ὁ Τίφυς· Ἰδμων δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Μόψος, συνώδευσαν τοὺς Ἀργοναύτας ὡς μάντιες· συναπέπλευσε δὲ καὶ ὁ Ὀρφεύς, ἵνα διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παραμυθῇ τὰς θλίψεις αὐτῶν καὶ διαλύῃ τὰς ἔριδας.

Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀργοναῦται προσῆλθον εἰς Αἴημον, ἐκεῖθεν εἰσῆλθον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ προσεπέλασαν εἰς Βιθυνίαν, ὅπου κατῴκει ὁ τυφλὸς μάντις Φινεύς. Ὁ Ποσειδῶν εἶχε τιμωρῆσαι αὐτὸν διὰ τῆς τυφλώσεως, διότι οὗτος κατέδειξεν εἰς τὸν Φριζὸν τὴν πρὸς τὴν Κολχίδα ἄγουσαν ὁδόν. Εἶχε δὲ ἀφῆσαι αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὸν θάνατον ἢ τὴν τύφλωσιν, ὁ δὲ προετίμησε τὸ δεύτερον. Πρὸς τοῦτοις ἐβασάνιζον αὐτὸν καὶ αἱ Ἀρπυιαί, πτερωτὰ τέρατα, τὰ ὁποῖα ὁσάκις παρετίθετο ἡ τράπεζα αὐτοῦ, κατήρχοντο ἀπὸ τῶν νεφῶν, ἥρπαζον τὴν τροφὴν ἀπὸ τῶν χειλέων του καὶ μετέδιδον αὐτῇ τοιαύτην δυσοσμίαν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τοιαῦτα πάσχων ἤξευρεν, ὡς ἐκ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ δυνάμειος, ὅτι ἔρχονται οἱ Ἀργοναῦται, καὶ ἐχαίρετίσεν αὐτοὺς ὡς λυτρωτάς. Τῶνόντι, παρατεθείσης τῆς τραπέζης, ἐπλησίασαν κατὰ τὸ σῆμα αἱ Ἀρπυιαί, ἀλλ' ὁ Ζήτης καὶ ὁ Κάλαις, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ἀπέκρουσαν αὐτάς καὶ κατεδίωξαν, μέχρις οὗ ἐμφανισθεῖς ὁ Ἑρμῆς προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παύσωσι τῆς καταδιώξεως, διότι αἱ Ἀρπυιαί δὲν θέλουσι πλέον ἐνοχλήσῃ τὸν Φινέα, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ ἄντρον, ὅπου ἐγεννήθησαν.

Ὁ Φινεύς, εὐγνωμονῶν διὰ τοῦτο πρὸς τοὺς Ἀργοναύτας, ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον τοῦ νὰ φθάσωσιν εἰς Κολχίδα· καὶ ἰδίως τί ὀφείλουσι νὰ πράξωσιν ἵνα διέλθωσι διὰ τῶν φοβερῶν πετρῶν, τῶν ὀνομαζομένων Συμπληγάδων. Ἦσαν δὲ αἱ Συμπληγάδες δύο πέτραι, αἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἤνοιγον καὶ ἐκλείον, ἀλλὰ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ σφοδρᾶς σὺρρόχξεως, ὥστε καὶ εἰς πτηνὸν ἦτο δύσκολον, ἐν τῷ ἀκαριαίῳ τούτῳ διαστήματι, νὰ διέλθῃ διὰ μέσου αὐτῶν. Ὅτε

λοιπὸν ἡ Ἀργὼ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο μέρος, εἰς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Εὐφρημος, ἀπέλυσε περιστερὰν, ἥτις διεπέρασεν ἀβλαβῆς, ἀπολέσασα μόνον ὀλίγα πτερὰ τῆς οὐρᾶς αὐτῆς. Τοῦτο ἦτο, κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Φινέως, τὸ σημεῖον ὅτι καὶ οἱ Ἀργοναῦται ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρήσωσι θαρρούντως τὸν διάπλουν. Ὅθεν, κωπηλατήσαντες πάσῃ δυνάμει διεπέρασαν τῶντι εὐτυχῶς· αἱ πέτραι, ὁρμήσασαι πρὸς σύρραξιν, ἀνεχαϊτίσθησαν ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν βραχιόνων τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ δὲν συνέτριψαν εἰμὴ τὸ ἄνω μέρος τῶν κοσμημάτων τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν θεῶν, ὅτι ἅμα ἐν μόνον πλοῖον δυνηθῇ νὰ διαπεράσῃ ἀσφαλῶς, ὁ διάπλους ἐμελλε νὰ ἀποβῇ εἰς πάντας ἀσφαλῆς καὶ εὐκολος, αἱ πέτραι ἔκτοτε ἔμειναν διὰ παντὸς κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀκίνητοι.

Τελευταῖον οἱ Ἀργοναῦται εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Φᾶσιν ποταμὸν τῆς Κολχικῆς γῆς καὶ καθωρμίσθησαν εἰς τὴν Αἴαν, τὴν μητρόπολιν τῶν Κόλχων. Παραπλέοντες παρὰ τὸ ὄρος τοῦ Καυκάσου, εἶδον τὸν ἀετὸν ὅστις κατέτρωγε τὸ ἥπαρ τοῦ Προμηθέως καὶ ἤκουσαν μάλιστα οἰμῶζοντα τὸν ταλαίπωρον τιτᾶνα. Ἀλλ' ὅτε ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Αἰήτου νὰ παραχωρήσῃ τὸ χρυσοῦν δέρας εἰς αὐτοὺς, ἥρωας ὄντας θείας γενεᾶς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντας ἐκ προσταγῆς τῶν θεῶν, ὁ βασιλεὺς ὀργισθεὶς ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, ἐκτὸς ἐὰν ἐκπληρώσωσιν ὅρους τινάς, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ὁ Ἥφαιστος εἶχε δώσει εἰς τὸν Αἰήτην δύο ταύρους, ἀγρίους, χαλκόποδας, πυρίπνοας. Ὁ δὲ Ἰάσων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν περιφανῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν τῶν θεῶν, ὥφειλε νὰ ζεύξῃ τούτους τοὺς ταύρους εἰς ἄροτρον καὶ νὰ καλλιεργήσῃ δι' αὐτῶν μέγα γῆς τμῆμα. Ἐπικίνδυνον ἦτο τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἡρώων ἐφάνη πρόθυμος νὰ τὸ ἀναλάβῃ· ὁ δὲ σοφὸς Ἴδμων προέτρεψεν ἰδίως εἰς τοῦτο τὸν Ἰάσωνα, ὅστις, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν θεῶν Ἦρας καὶ Ἀφροδίτης καὶ τῆς συμπαρξέως τῆς Μηδείας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰήτου, ἥτις ἠγάπησε σφοδρότατα τὸν νέον, ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους, ὅχι μόνον νὰ δαμάσῃ τοὺς ταύρους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας δυστροπίας τοῦ Αἰήτου νὰ ὑπερνικήσῃ· ὥστε οἱ Ἀργοναῦται παρέλαβον τὸ χρυσοῦν δέρας καὶ ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, συμπαραλαβόντες καὶ τὴν Μήδειαν, ἥτις ἠκολούθησεν οἰκειοθελῶς αὐτοὺς καὶ κατέστη ἔπειτα διαβόητος ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῆς καὶ τὴν μαγικὴν τέχνην. Ἀλλ' οἱ Ἀργοναῦται ἐπέπρωτο κατὰ τὴν ἐπάνο-

δον νὰ πάθῃσι μυρίας ὅσας δυσκολίας καὶ νὰ διέλθωσιν ἀκαταμέτρητον διάστημα θαλάσσης καὶ ποταμῶν. Κατ' ἀρχὰς ἀνῆλθον τὸν Φᾶσιν, ὅστις ἐκρέει εἰς τὸν περικλύζοντα τὴν γῆν Ὠκεανόν· ἔπειτα ἔπλευσαν ἐπὶ τοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Νείλου· ἔπειτα κατῆλθον ἐπὶ τοῦ Νείλου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐντεῦθεν ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὴν Ἀργῶ, διὰ χώρας μακρᾶς, μέχρις οὗ, διὰ τῆς βοήθειας τοῦ θεοῦ Τρίτωνος, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ὅπου ὁμῶς ἐπλανήθησαν ἔτι πολὺ καὶ ὑπέστησαν ἀπείρους κινδύνους, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἴωλκόν.

Τοιοῦτος ἐθρυλεῖτο ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ πλοῦς οὗτος, καθὼς ὅλα ἐν γένει τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἱστορεῖτο καὶ κατ' ἄλλους ποικίλους τρόπους· ἀλλ' ἅπαντες ἦσαν ἐπίσης μυθικοὶ, ἐπίσης ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας ἀκριβεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις. Καὶ ὁμῶς οἱ πλείότεροι τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς χρόνους, διότι αὗται ἐξύμνουν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώϊκων ἐκείνων καὶ ὑπερανθρώπων γενεῶν, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν συνείθησαν ἅμα μὲν νὰ θεωρῶσιν ὡς προγόνους, ἅμα δὲ νὰ τιμῶσι σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν.

Οὐδὲν ἥττον ὀνομαστός ὑπῆρξεν ὁ λεγόμενος πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Ὁ Λαίος ἦτο ἀπόγονος τοῦ Κάδμου καὶ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν. Χρησμός δὲ εἶχε προφητεύσει, ὅτι ἐὰν ἀποκτήσῃ υἱόν, θέλει φονευθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ὅθεν ἅμα ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰοκάστη ἔτεκεν υἱόν, ὁ Λαίος, τρυπῆσας τὸ βρέφος εἰς τὰ σφυρὰ, παρέδωκεν αὐτὸ εἰς ποιμένα, διὰ νὰ ἐκθῆσθαι εἰς τὸ ὄρος, τὸν Κιθαιρῶνα. Ἐνταῦθα εὗρε τὸ βρέφος κατὰ τύχην ποιμὴν τις τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου Πολύβου, καὶ ἔφερεν αὐτὸ πρὸς τὸν κύριόν του, ὅστις ὠνόμασε τὸν παῖδα Οἰδίποδα, ἀπὸ τῶν ἐξωγκωμένων αὐτοῦ ποδῶν, καὶ ἀνέθρεψεν αὐτὸν ὡς ἴδιον τέκνον. Ἀλλ' ὁ Οἰδίπους, ἡλικιωθεὶς, ἤκουεν ἑαυτὸν ἐμπαίζομενον ἕνεκα τῆς ἀγνώστου αὐτοῦ καταγωγῆς· ὅθεν ἀπῆλθεν εἰς Δελφοὺς, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν θεὸν περὶ τοῦ γνησίου πατρός. Ἀπάντησιν δ' ἔλαβε, νὰ μὴν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του· διότι ἐὰν ἐπανέλθῃ, πέπρωται νὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν μητέρα. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἄλλην πατρίδα δὲν ἐγνώριζεν ἢ τὴν Κόρινθον, ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης, καὶ, ἀναχωρήσας ἐκ Δελφῶν, ἐπορεύθη πρὸς τὴν

Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα. Ἀλλ' ἐπὶ ταύτης βαδίζων τῆς ὁδοῦ, ἀπῆν-
τησεν ἐφ' ἀμᾶξης τὸν βασιλέα Λαίον, καὶ ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς
τοὺς ἀκολούθους αὐτοῦ, φονεύει τὸν Λαίον, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο πατὴρ
αὐτοῦ.

Οὕτω δὲ ἀποθανόντος τοῦ Λαίου, ἐβασίλευσε τῶν Θηβῶν ὁ ἀδελφός
τῆς Ἰοκάστης Κρέων. Οἱ θεοὶ ἦσαν τότε ὠργισμένοι κατὰ τῆς χώρας
ταύτης, καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν διὰ φοβεροῦ τέρατος, τὸ ὁποῖον εἶχε
πρόσωπον μὲν γυναικὸς, στῆθος δὲ καὶ πόδας καὶ οὐρὰν λέοντος, πτε-
ρυγας δὲ ὀρνέου· καὶ ἐκαλεῖτο Σφίγξ. Εἶχε δὲ σταλὴ ὑπὸ τῆς Ἡρας
καὶ κατῴκει εἰς τὸ παρακείμενον Φίκειον ὄρος. Αἱ Μοῦσαι, αἵτινες ἦσαν
θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ ἔφοροι πάσης τέχνης καὶ παιδείας, εἶχον διδάξει
εἰς τὴν Σφίγγα τὸ ἀκόλουθον αἶνιγμα· «ποῖον ζῶον εἶναι τὸ μὲν πρῶτ',
τετράπουν· τὴν δὲ μεσημβρίαν, δίπουν· τὸ δ' ἐσπέρας, τρίπουν.» Ἡ
δὲ Σφίγξ προσέτινε τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Θηβαίους· καὶ ὁσάκις δὲν
ἐλύετο ὀρθῶς, ἥρπαζεν ἕνα τῶν Θηβαίων καὶ κατέτρωγεν αὐτόν. Ἐπει-
δὴ δὲ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ μυστήριον, καὶ τὸ θηρίον ἐξηκολούθει
νὰ καταπίνει τοὺς Θηβαίους, ὁ Κρέων ἠναγκάσθη νὰ προκηρύξῃ, ὅτι
ὅστις λύσῃ τὸ αἶνιγμα, θέλει λάβει γέρας τὴν τε βασιλείαν καὶ τὴν
ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἰοκάστην. Τότε προσελθὼν ὁ Οἰδίπους, εἶπεν ὅτι τὸ
αἰνιγτόμενον ζῶον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ ἄμα, ἡ μὲν Σφίγξ ἔρ-
ρίψεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπέθανεν, ὁ δὲ Οἰδίπους ἀνηγο-
ρεύθη βασιλεὺς τῶν Θηβῶν καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν Ἰοκάστην, μὴ εἰδὼς
ὅτι ἦτο μήτηρ αὐτοῦ.

Αἱ τραγικαὶ αὗται περιπέτειαι ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι καὶ ἄλλας ποι-
κίλας συμφοράς. Οἱ θεοὶ κατέστησαν μετ' ὀλίγον γνωστὴν εἰς τοὺς
ἀνθρώπους τὴν περὶ τοῦ Οἰδίποδος ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν Ἰοκάστη ἐκρε-
μάσθη, ὁ δὲ Οἰδίπους, ὀργισθεὶς ποτε κατὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, τοῦ
Ἑτεοκλέους καὶ τοῦ Πολυνείκου, κατηράσθη αὐτοὺς καὶ προσεῖπεν, ὅτι
θέλει ἐκραγῇ μετὰ αὐτῶν πόλεμος φονικὸς καὶ ἄσπονδος. Τφόντι,
ἀποθανόντος τοῦ Οἰδίποδος, οἱ δύο παῖδες ἐφιλονείκησαν περὶ τῆς δια-
δοχῆς, καὶ ὁ Πολυνείκης, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν βασι-
λέα τοῦ Ἀργεῶς Ἀδραστον, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ
πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας· ὥστε ἐπῆλθε μέγας κατὰ τῶν Θηβῶν
πόλεμος. Οἱ κυριώτατοι ἀρχηγοί, οἱ κατὰ τῆς πόλεως ταύτης στρα-
τεύσαντες, ἦσαν ἑπτὰ, οἱ ἑξῆς· ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργεῶς Ἀδραστος· ὁ
ἔχων παρὰ τῶν θεῶν τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς Ἀμφιάραος· ὁ Κα-

πανεὺς, ὁ Ἴππομέδων, ὁ Τυδεὺς, ὁ Παρθενοπαῖος καὶ ὁ Πολυνεΐκης. Προελθόντος δὲ τοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, ἐτελέσθη θυσία καὶ ἐστίαις, ὁ δὲ Τυδεὺς ἀπεστάλη εἰς Θήβας, ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν παραδοχὴν τοῦ Πολυνεΐκου ὡς βασιλέως. Ἡ ἀπαιτήσις αὕτη ἀπερρίφθη, ἀλλὰ τότε ὁ Τυδεὺς, ἐπειδὴ εὗρεν ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων συνευωχοῦντας παρὰ τῷ Ἑτεοκλεΐ, προεκάλεσεν αὐτοὺς ὅλους εἰς ἀγῶνα πάλης καὶ πυγμῆς, καὶ ἐνίκησεν ὅλους, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν βοήθειαν ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ἡ Ἀθηνᾶ. Οἱ Καδμεῖοι, ὀργισθέντες διὰ τὴν ἥτταν ταύτην, παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ, ἐπανερχομένου εἰς τὸν στρατὸν, ἐνέδραν ἀνδρῶν πεντήκοντα· καὶ τούτους κατέβαλεν ὁ Τυδεὺς, ὅστις ἦτο μὲν μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μαχητὴς φοβερός.

Μετ' ὀλίγον οἱ Καδμεῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν συμμάχων αὐτῶν, τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν, ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ συνεκρότησαν πρὸς αὐτοὺς, πλησίον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, μάχην καθ' ἣν ἡττήθησαν ὀλοσχερῶς· ὥστε ἡναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς τετειχισμένης πόλεως. Ὁ δὲ μάντις Τειρεσίαις ἐδήλωσε τότε εἰς αὐτοὺς, ὅτι ἐὰν ὁ Μενοικεύς, ὁ Κρέωντος, ἀνθορμητῶς θυσιάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν Ἄρην, θέλουσι βεβαίως νικήσει· καὶ ὁ εὐγενὴς νεανίας, ἅμα ἔμαθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος, ἐλθὼν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐθανάτωσεν ἑαυτόν. Ὅθεν ἐπεχείρησαν μὲν οἱ μετὰ τοῦ Ἀδράστου ἥρωες ἰσχυρὰν κατὰ τῆς πόλεως ἔφοδον, ἀναλαβόντες ἕκαστος τὴν ἐκπόρθησιν τῆς μιᾶς τῶν πυλῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Μενοικέως, οἱ θεοὶ ἐπροστάτευσον τοὺς Θηβαίους. Ὁ Παρθενοπαῖος φονεύεται διὰ βολῆς λίθου ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὁ δὲ καταφρονητὴς τῶν θεῶν Καπανεὺς κατακεραυνοῦται ὑπὸ τοῦ Διός. Τότε ὑποχωροῦσιν οἱ καταπεπληγμένοι Ἀργεῖοι, ὁ δὲ Ἑτεοκλῆς προτείνει νὰ κριθῇ ὁ ἀγὼν, διὰ μονομαχίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν. Δέχεται τοῦτο ὁ Πολυνεΐκης· συναινεῖ ὁ Ἀδράστος· μονομαχοῦσι δὲ ὡς μαινόμενοι οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ πίπτουσι ἀμφοτέρω· διὸ ἐθεωρήθη ἄκριτος ὁ ἀγὼν καὶ ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν πόλεμος. Ἡ μάχη ἀπέβη αἱματηρά· ὁ Θηβαῖος Μελάνιππος φονεύει τὸν Τυδεά· ὁ δ' Ἀμφιάραος, τὸν Μελάνιππον· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τροπὴν τοῦ στρατοῦ, φεύγει μετὰ τῶν λοιπῶν, διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὅστις ἦτο ἕτοιμος νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅτε ἡ εὐνοία τοῦ Διὸς ἔσωσε τὸν Ἀμφιάραον ἀπὸ τοῦ τοιούτου ὀνείδους· διότι ἠνέωχθη ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ

κατέπιεν αὐτόν τε, καὶ τοὺς ἵππους, καὶ τὸ ἄρμα αὐτοῦ. Ὁ τόπος ὅπου συνέβη τὸ θαῦμα τοῦτο ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ τὴν ἱερότητα αὐτοῦ ἐμαρτύρει, ὅτι ζῶον δὲν ἤγγιζε ποτὲ τὸν ἐκεῖ φυόμενον χόρτον. Ὁ δ' Ἀμφιάραος ἀνεδείχθη ἀθάνατος ὑπὸ τοῦ Διὸς· ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς εἰς Ἄργος, εἰς Θήβας καὶ εἰς Ὠρωπὸν, καὶ τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πόλιν μαντεῖον αὐτοῦ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δίδον ἀποκρίσεις εἰς τοὺς εὐλαβῶς εἰς αὐτὸ προσερχομένους προσκυνητάς.

Ὁ Ἄδραστος, στερηθεὶς οὕτω ἀπάντων τῶν συναγωνιστῶν, ἤναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ αὐτὸς, οὐδ' ἐσώθη εἰμὴ διὰ τῆς θαυμαστῆς ταχύτητος τοῦ ἵππου αὐτοῦ Ἀρείονος,

ὅς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν,

δηλαδή ἦτο γόνος θεῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἤτταν ταύτην τῶν ἐπτὰ ἡγεμόνων, ἐξεδίκησαν λαμπρότατα οἱ υἱοὶ αὐτῶν, οἱ καλούμενοι Ἐπίγονοι· Λίγιαλεὺς ὁ Ἄδράστου, Θέρσανδρος ὁ Πολυνείκους, Ἀλκμαίων καὶ Ἀμφίλοχος, οἱ Ἀμφιαράου, Διομήδης ὁ Τυδέως, Σθένελος ὁ Καπανέως, Πρόμαχος ὁ Παρθενοπαίου, καὶ Εὐρύαλος ὁ Μηκιστέως, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἀλκμαίων ὁ Ἀμφιαράου. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐβοήθησαν τοὺς Ἐπιγόνους,

πειθόμενοι τεράεσσι (εἰς τὰ τέρατα, τὰ σημεῖα) θεῶν καὶ Ζητὸς ἄρωγῃ.

Συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ἤττωνται οἱ Θηβαῖοι· καὶ ἐπειδὴ, συμβουλευθέντες τὸν Τειρεσίαν, ἔμαθον ὅτι οἱ θεοὶ ἤδη συνετάχθησαν μετὰ τῶν πολεμίων καὶ ὅτι οὐδεμία ὑπελείπετο ἐλπίς ἐπιτυχοῦς ἀντιστάσεως, παραδίδουσι τὴν πόλιν καὶ φεύγουσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, ὑπὸ Λαοδάμαντα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐτεοκλέους, πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς· οἱ δ' Ἐπίγονοι, εἰσελθόντες εἰς Θήβας, ἀναγορεύουσι βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους, Θέρσανδρον.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον πολυθρύλητος τῶν μεγάλων τούτων ἐπιχειρήσεων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἦτο ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος, τὸν ὅποιον ὕμνησεν ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἐνδοξότατος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὁ Ὅμηρος. Περὶ τοῦ πολέμου τούτου, ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἱστορικῶν συνέταξεν ἰδίαν ἀφήγησιν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς, ἀντὶ νὰ αὐξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνακεφαλαιώσεων, ἐνομίσαμεν προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιτομὴν τὴν γενομένην ὑπὸ Μάξ τοῦ

Δουγκέρου, ἐνὸς τῶν νεωτέρων καὶ καλητέρων Γερμανῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι ἡ ἐπιτομὴ αὕτη παρίστησιν ἐν μικρῷ πιστότερον καὶ ὅσον ἐνδέχεται πληρέστερον πύσης ἄλλης τὴν μεγάλην τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα. Ἡ ἀρκτικοδυτικωτέρα γωνία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἑλληςπόντου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Λεκτοῦ καὶ τοῦ Ἀδραμυττινοῦ κόλπου πρὸς μεσημβρίαν, κατφεῖτο ὑπὸ τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδάνων. Πρὸς τὴν μεσογαίαν, ἡ χώρα αὐτῶν περιελάμβανε τὸ ὑψηλὸν καὶ κατὰφυτον ὄρος τῆς Ἰδης καὶ ἐξετείνετο μέχρι τῶν ποταμῶν Γρανικοῦ καὶ Αἰσήπου, τῶν ἐκβαλλόντων εἰς τὴν Προποντίδα. Δαρδανία δὲ, καὶ Ἴλιον, ἡ Τροία, καὶ ἡ ἄκρα Πέργαμος, ἦσαν αἱ πρωτεύουσαι τῶν φυλῶν τούτων πόλεις.

Ὁ Δάρδανος, ὅστις ἦτο υἱὸς φίλτατος τοῦ Διὸς, ἔκτισε τὴν Δαρδανίαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τρῶες κατῴκουν ἔτι εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς πολυπιδάκου Ἰδης. Ἐριχθόνιος δὲ, ὁ υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, ἦτο ὁ ἀφνειότατος, δηλαδὴ πλουσιώτατος τῶν θνητῶν ἀνθρώπων· αἱ τριεχίλια αὐτοῦ ἵπποι ἦσαν τοσοῦτον ὠραῖαι, ὥστε αὐτὸς ὁ Βορέας ἠράσθη αὐτῶν καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτῶν δυοκαίδεκα πῶλους, οἵτινες ἐσκίρτων ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν σταχύων, μὴ κατακλῶντες αὐτήν·

ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θεὸν οὐδὲ κατέκλων·

καὶ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν κυμάτων, μὴ καταποντιζόμενοι εἰς αὐτά. Ὁ Ἐριχθόνιος ἐγέννησε τὸν ἄνακτα Τρῶα, τοῦ δὲ Τρῶος πάλιν τρεῖς ἐγένοντο παῖδες, Ἴλος, Ἀσσύρακος καὶ Γανυμήδης. Τὸν Γανυμήδην,

ὃς δὲ κάλλιστος γένητο θνητῶν ἀνθρώπων,

ἀπήγαγον οἱ θεοὶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἵνα οἶνοχοεῦη τῷ Διὶ· ὁ δὲ Ζεὺς ἔδωκεν αὐτῷ εἰς τὸν Τρῶα ζευγὸς ἵππων ἀθανάτων. Ὁ Ἴλος ἔκτισε τὸ Ἴλιον ἐν τῷ πεδίῳ, καὶ τὸ σῆμα ἦτοι ὁ τάφος αὐτοῦ ἔκειτο μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης, παρὰ τὸν ποταμὸν Σκάμανδρον. Ὁ δ' Ἀσσύρακος ἔτεκε τὸν Κάπυν, καὶ ὁ Κάπυς, τὸν Ἀγχίσην, πρὸς ὃν κατῆλθεν, εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἰδης, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, καὶ ἐγέννησεν αὐτῷ τὸν Αἰνείαν, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν Τρώων. Πάλιν δὲ χάριν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴλου, τοῦ Λαομέδοντος, κατεσκεύασεν ὁ Ποσειδῶν τεῖχος περὶ τὴν πόλιν τοῦ Ἴλου, καὶ τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Λαομέδοντος ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πρίαμος. Ὁ Πρίαμος ἦτο ὁ μακχιώτατος τῶν ἡγεμόνων· τὰ ταμεῖα αὐτοῦ ἔβριθον χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ πολυτελῶν ἱματίων, πεντήκοντα δὲ εἶχεν ἀκμαίους

υἱοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἐξ ὧν δεκαεννέα ἔτεκεν αὐτῷ Ἑκάβη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος. Τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑκάβης πρεσβύτατος μὲν υἱὸς ἦτο ὁ Ἔκτωρ, δεύτερος δὲ ὁ Πάρις, ἡ Ἀλέξανδρος, ὃν ἡ Ἀφροδίτη ἐκόσμησε διὰ προσώπου εὐειδοῦς καὶ κόμης καλῆς. Ὁ Πάρις διαπεράσας ποτὲ τὴν θάλασσαν, ἦλθε πρὸς τὸν ξανθὸν Μενέλαον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρέως, τὸν οἰκοῦντα εἰς Σπάρτην· ὁ οἶκος τοῦ ἡγεμόνος τοῦτου ἔλαμπεν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ὅπως ἐξαστράπτει ἡ αἴγλη τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης. Ὁ Πάρις ἔτυχεν ἐνταῦθα φιλοξένου δεξιώσεως, ἀλλ' ἀπόντος τοῦ Μενελάου, ἀπεπλάνησε τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν καλὴν Ἑλένην, τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκούρων, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀφροδίτη ἐξηπάτησε καὶ κατέπεισε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀπαγαγοῦσα οὕτως αὐτὴν εἰς τὴν χώραν τῶν Τρώων, ἐν συνοδίᾳ μιᾶς καὶ μόνης πιστῆς γραιᾶς δούλης, μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος, μακρὰν τῆς παιδός, τοῦ συζυγικοῦ θαλάμου, τοῦ συζύγου· ὁ δὲ Πάρις συμπαρέλαθε καὶ πλουσίους θησαυροὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Μενελάου.

Διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ὕβριν ταύτην καὶ νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς θησαυροὺς, ἐξηγέρθησαν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀτρέως· ὁ κύδιστος, ἥτοι ἐνδοξότατος Ἀγαμέμνων, ὅστις ἦτο ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, καὶ ἐβασίλευεν ἐν Μυκῆναις, καὶ ὁ ξανθὸς καὶ διοτρεφὴς Μενέλαος ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς, ὅστις ὑπερεῖχε μὲν πάντων διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα, καὶ τοὺς εὐρεῖς ὤμους, οὐδὲ ὠμίλει πολλὰ, ἀλλ' ὅμως ἦτο πρῶτος καὶ συνετός. Μετ' αὐτῶν δὲ συναπῆλθον, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡγεμονίαν, οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων ὄλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐξ Ἀργεῶς μὲν ὁ κρατερός Διομήδης ὁ Τυδέως, ὁ διαπρέψας ἤδη ἐν τῷ κατὰ Θηβῶν ἀγῶνι· ἐκ Τίρυνθος, ὁ Σθένελος, ὁ τοῦ ἀγακλειτοῦ, δηλ. τοῦ περιφήμου Καπανέως υἱός· ἐκ Πύλου, ὁ γέρων, ὁ ἱππότης, ὁ ἡδυεπὴς Νέστωρ, ὁ Νηλέως, ἔχων μεθ' αὐτοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν μενεχάρμη, τὸν καρτερικὸν ἐν πολέμῳ Ἀντίλοχον. Τοὺς ἄνδρας τοῦ Δουλιχίου καὶ τῶν Ἐχινάδων ἤγεν ὁ ἀτάλαντος Ἄρρη, ὁ ὁμοῖος τοῦ Ἀρεως, Μέγης. Ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, ὁ πολυμήχανος καὶ πολύτροπος Ὀδυσσεύς, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Λαέρτου, ἔγγονος δ' Ἀρχεΐου τοῦ Διός· ἐκ τῆς νήσου Σαλαμῖνος ἦλθεν ὁ πελώριος καὶ μεγάλθυμος Αἴας ὁ Τελαμώνιος· τῶν Λοκρῶν προίστατο ὁ ταχὺς Αἴας ὁ Οἰλέως τῶν Ἀθηναίων, ὁ πληξίππος, ὁ δῖος Μενεσθεύς· τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἀθήντων, ὁ ὄζος Ἄρρος, ὁ ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἀρεως Ἑλεσφίνωρ· τῶν μαχητῶν τῶν διαφόρων βοιωτικῶν πόλεων, οἱ ἥρωες

ἐπανεῖλθη σῶος. Ὁ ὅλος στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 1186, τὰ ὅποια ἔφερον ὑπὲρ τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, κατὰ τινα δὲ ἀκριβέστερον ὑπολογισμόν 135,000 ἄνδρας.

Ὅσῳ ὅμως ἰσχυροὶ, ὅσῳ πολυάριθμοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἥρωες τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν, διότι οὕτω πῶς προσηγορεύοντο τότε οἱ Ἕλληνες· εἶχον καὶ οἱ Τρῶες ὅχι μόνον ἰδίους πολεμιστὰς ὀνομαστοὺς, ἀλλὰ καὶ συμμάχους πολλοὺς καὶ περιωνύμους. Σαρπηδῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς, καὶ ὁ ἥρωες Γλαῦκος, ἦρχον τῶν Λυκίων· προσῆλθον δὲ σύμμαχοι τοῦ Ἰλίου καὶ Μυσοί, καὶ Παφλαγόνες, καὶ Μαίονες, καὶ Φρύγες· ἀλλὰ καὶ Θρᾶκες ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῶν Τρώων ἐκ τῆς ἀντιπέραν τοῦ πορθμοῦ ὄχθης· καὶ Παίονες ἐκ τῶν ἀπωτάτων θρακικῶν, παρὰ τὸν Ἀξιόν, χωρῶν, ὑπὸ Ἀστεροπαῖον, τὸν ἑγγονον τοῦ ποταμίου θεοῦ Ἀξιοῦ. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπλεύσαντες ἐκ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Αὐλίδος, καὶ φθάσαντες εἰς τὴν Τρωάδα, ἀνέσυραν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν, ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν τῆς Φυλάκης Πρωτεσίλαος, ὁ πρῶτιστος τῶν ἡρώων ὁ ἐκπηδήσας εἰς τὴν στερεάν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ δὲ Μενέλαος καὶ Ὀδυσσεὺς ἐστάλησαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἑλένης καὶ τῶν θησαυρῶν· ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀπέρριψαν τὴν ἀπαίτησιν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τρεῖς νᾶ ἐκπορθήσωσι τὴν πόλιν, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἦτο μᾶλλον εὐεπίβατον· ἀλλὰ ματαίως. Ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη νᾶ καταστρέψωσι τὰ περίχωρα τοῦ Ἰλίου καὶ νᾶ ἀπάγῃσι τὰ ποίμνια ἐκ τῆς Ἰδης, διότι οἱ Τρῶες, οὓς ἦγεν ὁ ἀνδροφόνος, ὁ μέγας Ἑκτωρ, φοβούμενοι τὸν ταχὺν Ἀχιλλέα, δὲν ἐτόλμων νᾶ προχωρήσωσι πολὺ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Καὶ παρῆλθον οὕτως ἔτη ἑννέα· καὶ ἤρχισαν νᾶ σήπωνται τὰ ξύλα τῶν πλοίων, καὶ ἤρχισαν νᾶ φθείρωνται τὰ σχοινία, ἣ δὲ πόλις ἔμενεν ἔτι ἀχείρωτος. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε καταστρέψει δώδεκα πόλεις εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἑνδεκα εἰς τὴν μεσογαίαν, φονεύσας, ἢ ἐξανδραποδίσας, ἢ ἀπεμπολήσας τοὺς κατοίκους αὐτῶν· αἱ νῆσοι Τένεδος καὶ Λέσβος, αἱ πόλεις Λυρνησός, Πήδασος, Θῆβαι οὐ μακρὰν τοῦ Ἀδραμυττηνοῦ κόλπου, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ αἰχμὴν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν, ἔλαθεν ὁ Ἀγαμέμνων, ἐκ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων, τὴν Χρυσήϊδα, θυγατέρα τοῦ ἐν Χρυσῇ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ προσελθόντος τοῦ πατρὸς εἰς τὰ πλοῖα μετὰ δώρων καὶ γέρον ἵνα λυτρώσῃ τὴν θυγατέρα, ὁ ὑπερόπτης Ἀγαμέμνων ἀπέρριψε τὴν αἶτησιν. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ἀπόλλων, κατέπεμψε νόσον

Πηνέλεως, καὶ Λήϊτος, καὶ Ἀρκεσίλαος, καὶ Προθοήνωρ, καὶ Κλονίος, καὶ ἄλλοι τῶν διαφόρων φωκικῶν πόλεων, οἱ τοῦ μεγαθύμου Ἰφίτου υἱοί, Σχεδῖος καὶ Ἐπίστροφος τῶν δ' Αἰτωλῶν, ὁ ὅχ' ἄριστος, ὁ τῶν ἀρίστων ἄριστος Θόας. Τοὺς μαχητὰς πάλιν τῆς Φυλάκης ἦγεν ὁ ἀρχεῖος Πρωτεσίλαος· τοὺς τοῦ Ὀρμενίου, ὁ Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱὸς Εὐρύπυλος· τοὺς τῆς Τρίκκης, καὶ Ἰθώμης, καὶ Οἰχαλίας, οἱ ἀγαθοὶ ἱητῆρες, δηλαδὴ ἱατροί, Ποδαλείριος καὶ Μαχάων· τοὺς τῶν Φερῶν, ὁ ἀναξ ἀνδρῶν Εὐμηλος, Ἀδμήτου φίλος υἱός· τοὺς τῆς Μελιβοίας, ὁ τόξων εὖ εἰδὼς Φιλοκτῆτης· τοὺς Λαπίθας, ὁ μενεπτόλεμος Πολυποίτης ὁ Πειριθόου· τοὺς Μάχρητας, ὁ θοός, ὁ ὀξύς Πρόθοος· τοὺς Αἰνειῶνας καὶ τοὺς Περραιβοὺς, ὁ Γουνεύς. Τελευταῖον ἐκ Κρήτης ἦλθεν ὁ δουρικλυτός, ὁ ἐνδοξος εἰς τὸ δόρυ Ἰδομενεύς· ἐκ Ρόδου, ὁ ἥς τε μέγας τε Τληπόλεμος· ἐκ Σύμης ὁ κάλλιστος τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Ἴλιον, ἀλλ' ἀλαπαδνός, ἥτοι ἀδύνατος Νιρεύς· ὁ δὲ Φεΐδιππος καὶ ὁ Ἀντιφος, ἀπὸ τῆς Κῷ καὶ Κραπάθου καὶ τῶν περὶ νήσων.

Ἄλλ' ὁ ἐπιφάνεστατος τῶν ἡρώων οἵτινες ὥρμησαν τότε ἐξ Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἦτο ὁ θεοῖς ἐπιείκελος, ὁ θυμολέων, ὁ ῥηξήνωρ, ὁ πτολίπορθος, ὁ ποδώκης Ἀχιλλεύς, ὁ Πηλέως ἡγεμὼν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Μυρμιδόνων, καὶ Ἑλλήνων, καὶ Ἀχαιῶν, ὅστις ἦγε πεντήκοντα νῆας, ὧν ἐκάστη ἔφερεν ἄνδρας πεντήκοντα. Οἱ θεοὶ ἡγάπων τὸν Πηλέα, ἡ δὲ Ἥρα εἶχε δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν παρ' αὐτῆς ἀνατραφεῖσαν Θέτιν, νηρηίδα οὖσαν, ἥτοι μίαν τῶν θαλασσίων θεαινῶν. Ἀπαντες οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τούτους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐχάρισαν αὐτῷ καλλίστην μὲν πανοπλίαν, δύο δὲ ἀθανάτους ἵππους, τὸν Ξάνθον καὶ τὸν Βαλῖον. Τούτου λοιπὸν τοῦ τοσοῦτον εὐνοουμένου ὑπὸ τῶν θεῶν Πηλέως καὶ τῆς θεᾶς Θέτιδος υἱὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς ὃν ὁ Χεῖρων, ὅστις, καὶ τοὶ ἀνήκων εἰς τὸ ἄγριον γένος τῶν Κενταύρων, ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος καὶ δικαιοτάτος, ἐδίδαξε τὰς τέχνας τοῦ πολέμου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἱατρικῆς. Ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅτε ἦλθον εἰς Φθίαν ἵνα προσκαλέσωσι τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἔτυχον φιλόφρονος δεξιώσεως, καὶ εὖρον τὸν ἥρωα πρόθυμον εἰς τὸν ἀγῶνα, ἂν καὶ ἡ Θέτις εἶχε προειπεῖ, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ νὰ ζήσῃ οἴκαδε μέχρι ἐσχάτου γήρατος, ἢ νὰ ἀποθάνῃ θάνατον ἐνδοξον, ἀλλὰ νέος ἔτι, εἰς Ἴλιον. Ὁ δὲ πατὴρ Πηλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν υἱὸν νὰ ᾔγῃαι πρῶτος ἐν παντί, τάξας εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχεῖον τὴν κόμην τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἐκατόμβην, ἥτοι μεγάλην θυσίαν, ἕαν ὁ Ἀχιλλεύς

κακὴν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν· ὥστε ὁ Ἀγαμέμνων, ἵνα ἐξι-
 λεώσῃ τὸν θεόν, ἠναγκάσθη τὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τὴν κόρην,
 ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ τὰ ἀποζημιωθῆ, ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως
 τὴν Βρισηΐδα, θυγατέρα τοῦ Βρισέως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε λά-
 βει ἐκ τῆς λείας τῆς Λυρνησοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλη-
 σιν τοῦ ἄνακτος τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ καιρίως λυπηθεὶς, ἔμεινεν ἔκτοτε
 μόνος εἰς τὴν παραλίαν, πλησίον τῶν πλοίων αὐτοῦ μὴ ἐξερχόμενος εἰς
 μάχην. Καὶ ἐξώρμων μὲν αἱ πυκναὶ τῶν Ἀχαιῶν φάλαγγες ἄνευ τοῦ
 Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοὺς Τρῶας ὡς κύματα φερόμενα ὑπὸ δυτικοῦ ἀνέμου
 ἐπὶ τὴν παραλίαν, καὶ ἀντήχει ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας ἵππων καὶ ἀν-
 δρῶν, ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀντεπεξήρχοντο ἤδη κατ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ
 μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς οἷα ἡχεῖ περὶ τὸν οὐρανὸν ἡ τῶν γεράνων κλαγγή.
 Ναὶ μὲν ὁ Ἀργεῖος Διομήδης ἐπίεσε δεινῶς τοὺς Τρῶας· ἀλλ' ἡ Ἑκάβη,
 ἡ σύζυγος τοῦ Πριάμου, δραμοῦσα μετὰ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων γυναι-
 κῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, προσέφερεν αὐτῇ πέπλον χαριέστατον
 καὶ μέγιστον καὶ ὑπέσχετο δυοκαίδεκα βούς, ἂν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τοῦ
 τείχους τὸν υἱὸν τοῦ Τυδείως,

αἴ κ' ἐλεήσει

ἄστυ τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα,

αἴ κεν Τυδέος υἱὸν ἀπόσχη Ἰλίου ἱρῆς,

ἄγριον αἰχμητὴν, κρατερόν μῆστωρα φόβοιο.

Τὴν δ' ἐπιούσαν ὁ Ζεὺς ἔδωκε τρόντι τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας, βρον-
 τήσας ἐξ Ἰδῆς καὶ ῥίψας εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀχαιῶν κεραυνὸν, τοῦ
 ὁποίου ἡ φλόξ πεσοῦσα ἔμπροσθεν τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους, κατεπτό-
 ησεν αὐτοὺς καὶ ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπεῖχε τοῦ ἀγῶνος, οἱ Ἀχαιοὶ, ἐπὶ τῇ
 συμβουλῇ τοῦ Νέστορος, εἶχον περιφράξει τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ
 τὰ πλοῖα διὰ χαρακώματος καὶ τάφρου. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ χαρά-
 κωμα ἠναγκάσθησαν τότε νὰ καταφύγωσιν, οἱ δὲ Τρῶες δὲν ἐπανήλ-
 θον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσαν ἔξω αὐτῆς περὶ τὸ σῆμα τοῦ
 Ἰλίου. Τὴν ἐπιούσαν ἐπανεληφθῇ ἡ μάχη, καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἐδίωξε
 τοὺς Τρῶας μέχρι τῆς πόλεως, ἀλλὰ τότε πληγώνονται αὐτὸς τε καὶ
 ὁ Διομήδης, καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ συνελάνονται πάλιν εἰς τὸ
 ὀχύρωμα αὐτῶν. Καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ ὀχύρωμα
 τοῦτο οἱ ἥρωες τῶν Τρώων ὑπὸ τὸν Ἔκτορα, τὸν Πάριν, τὸν Αἰνεΐαν
 καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἐφορ-

μήσαντας· ἀλλ' ὁ ἄνεμος πνέων ἀπὸ Ἰδης φέρει τὸν κονιορτὸν τοῦ πεδίου εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν, ὥστε ὁ τῶν Λυκίων ἄναξ Σαρπηδῶν κατορθώνει νὰ ἐπιβῇ εἰς τὸ περιτείχισμα, πρὸς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ὑπερασπιζέτο ὁ Μενεσθεὺς μετὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ καταβάλλει τὴν ἔπαλξιν διὰ τῶν στιβαρῶν αὐτοῦ χειρῶν. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ ἐντὸς τοῦ προχώματος, καὶ οἱ Τρῶες πλησιάζουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ πλοῖα, οἱ δ' Ἀχαιοὶ, ἀναβάντες εἰς τὰς πρύμνας (διότι τὰ πλοῖα εἶχον ἀνασυρθῇ ἐπὶ τῆς στερεᾶς, ἔχοντα τὰς πρύμνας πρὸς τὰ ἐμπρός), ἐπροςπᾶθουν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν ἐφοδὸν διὰ τῶν καὶ κωπῶν. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος ὑπερησπίζετο τὸ πρῶτιστον τῶν πλοίων, τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει τὸν Πρωτεσίλαον εἰς τὸ Ἴλιον· καὶ πανταχόθεν μὲν προσβαλλόμενος, περιβρέμενος δὲ ἰδρώτι, καὶ μηδὲ στιγμὴν ἀνέσεως ἔχων, διατελεῖ οὐδὲν ἡττον ἀκατάπληκτος καὶ ἀνακράζει πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν· ἐντροπή σας Ἀργεῖοι! Ἡ ὥρα ἦλθεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν, ἢ νὰ σωθῶμεν. Ἡ μήπως ἐλπίζετε ὅτι, ἐὰν ὁ Ἔκτωρ κυριεύσῃ τὰ πλοῖα ἡμῶν, θέλομεν ἐπανελθεῖ περὶ ἑκάστος εἰς τὴν πάτριον γῆν;

Αἰδῶς Ἀργεῖοι· νῦν ἄρχιον, ἢ ἀπολέσθαι
ἢ ἐσαωθῆναι, καὶ ἀπώσασθαι κακὰ νηῶν.
Ἡ ἔλπεσθ', ἦν νῆας ἔλῃ κορυθαίολος Ἔκτωρ,
ἐμβάδον ἔξεσθαι ἦν πατρίδα γαῖαν ἑκάστος;

Ὁ δ' Ἔκτωρ πάλιν ἀνεφώνει πρὸς τοὺς Τρῶας·

νῦν ἡμῖν πάντων Ζεὺς ἄξιον ἦμαρ ἔδωκεν,
νῆας ἐλεῖν....

καὶ προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ἐμβάλωσι πῦρ εἰς τὰς νῆας.

Τελευταῖον ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἱκεσίαις καὶ εἰς τὰ θερμὰ δάκρυα τοῦ Πατρόκλου, τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου, μετὰ τοῦ ὁποῖου εἶχε συναντραρῇ· καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Φθιώτας εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων Ἀχαιῶν· ἀλλ' ἀπήτησε νὰ ἐπανεέλθῃ, ἅμα ἠθέλει ἀποκρούσει τοὺς Τρῶας ἐκ τῶν πλοίων, ἀφίνων τοὺς ἄλλους νὰ φονεύωνται εἰς τὸ πεδῖον. Ὅτε ὁ Πάτροκλος περιέβαλε τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἵνα ἐκλάβωσιν αὐτὸν οἱ Τρῶες ἀντὶ τοῦ τοσοῦτον φοβεροῦ εἰς αὐτοὺς ἥρωος ἐκείνου, τὸ πλοῖον τοῦ Πρωτεσίλαου ἔκαιεν ἤδη ὥς λαμπάς. Ἀλλ' ἐπιπίπτουσι μετὰ κραυγῆς δεινῆς οἱ ἀκμαῖοι πολεμισταὶ ἐπὶ τοὺς καταπεπονημένους Τρῶας, καὶ οἱ ἀναθρρήσαντες Ἀχαιοὶ προελάνουσιν ἀπὸ τῶν πλοίων. Ὁ Πάτροκλος ἐκβάλλει τοὺς

ματος τῆς κεφαλῆς, νὰ προσβάλῃσι τὸν Ἑκτορα. Τρεῖς οὕτω
 ροι περιέδραμον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου. Τότε ἔστη ὁ πε-
 καὶ ἀπέφυγε μὲν τὴν πληγὴν τοῦ Ἀχιλλέως, κύψας· ὥστε κα-
 τούτου, φερόμενον ὑπεράνω τοῦ Ἑκτορος, ἔπεσε κατὰ γῆς· καὶ ἐ-
 ὅμως τὸ δόρυ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐξέ-
 λοιπὸν ἦδη ὁ Ἑκτωρ φάσγανον ὀξύ, δηλαδὴ μάχαιραν, καὶ ἐπέπε-
 κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως· ἀλλὰ εἰς τοῦτον αὐτὴ ἡ Ἀθηνα εἶχεν ἐπα-
 φέρει τὸ δόρυ αὐτοῦ, δι' οὗ διέσχισεν ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν ἀχένα τοῦ ἀντι-
 πάλου. Τότε πλησιάσαντες οἱ Ἀχαιοὶ ἀπεθαύμασαν τὸ τε ἀνάστη-
 καὶ τὴν εὐγενῆ ὄψιν τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ πάντες πρὶν ὑποχωρήσωσιν
 ἐπλήρωσαν τὸ πτώμα. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἐτρύπησε τὸ κατώτατον μέρος
 τῶν ποδῶν καὶ ἔδραμε αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἄρματος,
 ὥστε ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ ἡ χαίτη ἐσύροντο κατὰ γῆς εἰς τὸν
 κονιορτόν. Τοιοῦτοτρόπως ἐπανῆλθον οἱ Ἀχαιοὶ εἰς τὰς περὶ
 τὸν παιῖνα, ἥτοι τὸ πολεμιστήριον ἄσμα, ἐνῶν τὰ πλοῖα, ἄδοντες
 θε ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ τοῦ τείνου· ὁ Πρίαμος καὶ ἡ Ἑκά-
 τοῦ Ἑκτορος σύζυγος, εἶχε σπῆναι τὸν ἄνδρα. Ἡ ἀτυχὴς Ἀνδρομάχη, ἡ
 μάζουσα θερμὰ λουτρά· ἡσεί ἐπὶ τοῦ πυρὸς μέγαν τρίποδα, ἐτοι-
 ἐκ τῆς μάχης. ἡσεί τὸν σύζυγον, ἅμα οὗτος ἠθέλεν ἐπανέλθει
 ἔξω νὰ ἰδῇ· ἀκούσασα δὲ τὴν οἰμωγὴν ἀπὸ τοῦ πύργου, ἔτρεξεν
 τῆς, ἡ τί συμβαίνει, καὶ μαύρη νύξ ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐ-
 τῆς. ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλένη ἐθρήνει τὸν πεπτωκότα ἥρωα, διότι ἐξ ὅλων
 τῶν ἀδελφῶν τοῦ Πάριδος αὐτὸς ἡγάπα αὐτὴν πλεῖστον, οὐδὲ εἶπεν
 εἰς αὐτὴν ποτὲ πικρὸν λόγον, ἀλλὰ μάλιστα ἀπέτρεπε καὶ τοὺς ἄλλους
 φιλικῶς ἀπὸ λέξεων ἢ πράξεων ἐγγικτικῶν· ἐνῶ τώρα οὐδένα εἶχεν
 ἄλλον ἐν Τροίᾳ φίλον καὶ παρήγορον, διότι πάντες ἐμίσουν αὐτήν. Ἀφοῦ
 δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου, δύο μὲν κύνας
 ἐξ ἐκείνων οὓς ἔτρεφεν οὗτος ἀπὸ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, τέσσαρας δὲ
 ἵππους καὶ δώδεκα αἰχμαλώτους Τρῶας, καὶ ἐκήδευσεν τὸν φίλον, καὶ
 ἐτέλεσε νεκρικὸν ἄγωνα, τότε ἐτόλμησεν ὁ Πρίαμος νὰ προσέλθῃ εἰς
 τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν διὰ νυκτὸς μετὰ πλουσίων λύτρων, ἐν
 συνοδίᾳ ἐνὸς καὶ μόνου πρεσβύτου κήρυκος, ὅστις ὠδήγει τοὺς ἡμιόνους
 τῆς ἀμάξης· καὶ εἰσελθὼν ὁ γέρων εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐφί-
 λησε τὰς χεῖρας ἐκείνας αἵτινες τοσοῦτους ἐφόνευσαν αὐτοῦ υἱός. Ὁ
 δ' Ἀχιλλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν, οὐδ' ἀπεποιήθη τὸν
 νεκρὸν τοῦ Ἑκτορος, καὶ τοι ἦτο σφόδρα ὠργισμένος, ἀλλ' ἀφοῦ διέ-
 ταξε νὰ λούσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ κρίσωσιν, αὐτὸς ἰδίαις χερσὶν ἐπέθηκεν

πολεμίους τῆς ἀμάρτης· καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τρῶας ἑνδεκα ἡμερῶν ἀνδρείας, ἵνα κηδεύσωσι τὸν θανόντα.

πυλῶν ἴλθεν ἔπειτα εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, Μένων, ὁ υἱὸς τῆς θραύει οὐς· καὶ αὐτὸς ὅμως ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἀχιλλέως. ἀπὸ ἔφθασεν ἤδη καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὥρα. Περὶ τὰς Σκαιᾶς πύλας,

τὸ θάνατον τοῦ ἡρώος βέλος τὸ ὁποῖον ἐξετόξευσεν ὁ Πάρις, ὑπὸ τοῦ

οὐρανοῦ, ὑπὸ ῥιπῆς τοῦ Μένους μεγαλωστὶ ἔκειτο ὁ ἦρως κατὰ

τοὺς ποταμούς, ἀπὸ τῶν νηῶν· δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διεξήχθη

καὶ, καὶ θώρακες κραταιοί, καὶ ἡ πλείστα τῶν Τρώων

ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει, καὶ ἐπὶ τῇ ἀκροπόλει,

αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἀμάξης· καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τρῶας ἑνδεκα ἡμερῶν ἀνακωχὴν, ἵνα κηδεύσῃσι τὸν θανόντα.

Προσῆλθεν ἔπειτα εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, Μένων, ὁ υἱὸς τῆς θεᾶς Ἑοῦς· καὶ αὐτὸς ὅμως ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἀχιλλέως. Ἄλλ' ἔφθασεν ἤδη καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὥρα. Περὶ τὰς Σκαιᾶς πύλας, ἐπλήγησεν αὐτὸν καιρίως βέλος τὸ ὁποῖον ἐξετόξευσεν ὁ Πάρις, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καθοδηγούμενος. Μέγας μεγαλωστὶ ἔκειτο ὁ ἥρωας κατὰ γῆς, περὶ δὲ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ δεινὸς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διεζήχθη ἄγων· τὴν ἡμέραν ταύτην ἔλαβεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὰς πλείστας τῶν Τρώων πληγὰς· τελευταῖον ἀπήγαγον οἱ Ἀχαιοὶ τὸν πεσόντα ἥρωα εἰς τὰ πλοῖα, πολλὰ καὶ θερμὰ χύσαντες ἐπ' αὐτοῦ δάκρυα, καὶ κείραντες τὰς χαίτας. Ἡ δὲ μήτηρ προσῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης μετὰ τῶν ἄλλων ἀθανάτων νηρηϊδων, καὶ βοή φοβερά ἠκούσθη ἐπὶ τοῦ πόντου. Ἑπτακαίδεκα ἡμέρας καὶ νύκτας ἔκλαιον τὸν ἥρωα ἀθάνατοί τε θεοὶ, θνητοὶ τ' ἄνθρωποι, τὴν δὲ δεκάτην ὀγδόην παρέδωκαν οἱ Ἀχαιοὶ αὐτὸν εἰς τὸ πῦρ, καὶ, ἀθροίσαντες τὰ λευκὰ αὐτοῦ ὅσῃ, ἐνέβαλον ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Πατρόκλου, ἐντὸς χρυσοῦ ἀμφορέως, ὅστις ἦτο δῶρον μὲν τοῦ θεοῦ Διονύσου, ἔργον δὲ τοῦ θεοῦ Ἡραίστου· καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν εἰς τύμβον, ὃν μέγαν καὶ ὑψηλὸν κατεσκεύασαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἵνα ᾗ καταφανὴς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πόντου προσερχομένους.

Περὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ Ἀχιλλέως ὅπλων, ἐφιλονείκησαν ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Ὀδυσσεὺς. Τὴν δὲ κρίσιν ἐπήνεγκον ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσεὺς Τρῶες αἰχμάλωτοι, εἰπόντες ὅτι αὐτὸς ἐπροζένησεν εἰς τὴν πόλιν μεγαλήτερα δεινὰ ἢ ὁ Αἴας. Ἄλλ' ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τοῦ Αἴαντος, ὅστις, γενόμενος ἐμμανὴς, ἐφόνευσεν ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ὁ λαὸς τῶν Ἀχαιῶν ἐθρήνησε τὴν στέρησιν ἥρωος, ὅστις κατὰ τὰ κατορθώματα καὶ τὸ κάλλος, ἐπρώτευσεν ὅλων τῶν ἄλλων μετὰ τὸν Ἀχιλλέα. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς μετεκάλεσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν Νεοπτόλεμον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον οὗτος εἶχε καταλίπει εἰς τὴν νῆσον Σκυῖρον· καὶ ἦν ὁ νεανίας κάλλιστος μὲν τῶν ἐν τῷ στρατῷ, νουνεχὴς δὲ ἐν τῇ βουλῇ, καὶ μόνον τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσεὺς ὑποδέεστέρος κατὰ τὴν σύνεσιν, ἐν πολέμῳ δὲ ἀείποτε ἀριστεύων. Ἄλλ' ἐν τούτοις, τὸ Ἴλιον δὲν ἡδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐνόσω ἐσώζετο εἰς τὴν ἄκραν αὐτοῦ τὸ Παλλάδιον, ἥτοι ἄγαλμα ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῦ δοθέν ποτε εἰς τὸν Δάρδανον, οἱ δὲ Τρῶες οὐ μόνον μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐφύλαττον τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον, ἀλλὰ εἶχον

κατασκευάσει καὶ ἄλλα ἀγάλματα τοσοῦτον ὅμοια τοῦ γηνησίου, ὥστε ὁ παρεισδύσας τυχὸν κλέπτης ἠδύνατο νὰ ἀπατηθῇ. Οὐδὲν ἦττον ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς εὔρε τρόπον, μεταμφιέσας ἑαυτὸν καὶ ἄλλως μεταμορφώσας εἰς ἐπαίτην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ κλέψῃ τὸ Παλλάδιον. Μόνη ἡ Ἑλένη τὸν ἀνεγνώρισεν ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπόθει ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅχι μόνον δὲν τὸν ἐπρόδωκεν, ἀλλὰ καὶ συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἄλλωσιν τῆς πόλεως τρόπων. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπενόησαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀκόλουθον πονηρίαν. Ἐπειὸς ὁ Πανοπέως κατασκευάσε, κατὰ συμβουλήν τῆς Ἀθηνᾶς, ἵππον δούρειον, δηλαδὴ ξύλινον, κενόν, εὐρύχωρον δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἑκατὸν ἄνδρας. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐκρύβησαν οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων, ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ Ὀδυσσεὺς, ὁ Μενέλαος, καὶ ἄλλοι, ἐνῶ ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν ἀπέπλευσεν εἰς Τένεδον, ἀφοῦ ἐπυρπόλησε τὰ σκευὴ αὐτοῦ καὶ ἐπροςποιήθη ὅτι διαλύει τὴν πολιορκίαν. Οἱ Τρῶες, χαίροντες διότι ἀπηλλάγησαν τῶν πολεμίων, ἐξῆλθον τῆς πόλεως καὶ ἠπόρησαν διὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον κατέλιπον οἱ ἐχθροί. Ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤξευρον τί νὰ πράξωσι περὶ αὐτοῦ, οἱ δ' ἐν αὐτῷ περίφοβοι ἥρωες ἤκουον τὰ τε γινόμενα περὶ τούτου συμβούλια καὶ τὴν φωνὴν τῆς Ἑλένης, ἣτις ἀνέφερε τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ἐμιμεῖτο τὰς φωνὰς τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Πολλοὶ τῶν Τρώων ἐπεθύμουν νὰ ἀνατεθῇ ὁ ἵππος εἰς τοὺς θεοὺς ἐν τῇ πόλει, ὡς δεῖγμα τῆς κοινῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῶν· ἄλλοι ὅμως, μᾶλλον ὑποπτοί, ἐδυσπίστουν πρὸς τὴν κληροδοσίαν ἐκείνην τῶν πολεμίων, καὶ ὁ Λαοκόων, ὁ ἱερεὺς τοῦ Ποσειδῶνος, ἔδειξε τὴν δυσἀρέσκειαν αὐτοῦ, κρούσας διὰ δόρατος τὰ πλευρὰ τοῦ ἵππου. Ἡ ἀντήχησις ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ ἵππος ἦτο κοῖλος· ἄλλ' οἱ Τρῶες δὲν ἐπέιθοντο ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἰπάτη, καὶ ὁ δυστυχὴς Λαοκόων ἐγένετο, μεθ' ἐνὸς τῶν υἱῶν, θῦμα τῆς συνέσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτοῦ, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλων τῶν συμπολιτῶν, διότι δύο δράκοντες ἀπεστάλησαν ἐξ ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν θεῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν. Τὸ φοβερόν τοῦτο θέαμα καὶ αἱ ἄπιστοι συμβουλαὶ τοῦ προδότου Σίνωνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον καταλίπει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δίδῃ ψευδεῖς εἰδήσεις, κατέπεισαν τοὺς Τρῶας νὰ ῥήξωσι τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἵνα εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν πόλιν ἐν θριάμβῳ καὶ ἀγαλλιάσει τὸν ὀλέθριον ἵππον.

Καὶ ἤδη ἡ καταστροφή τῆς Τροίας εἶχεν ἀποφασισθῇ ἀμετακλήτως ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἐνῶ οἱ Τρῶες ἐπανηγύριζον καὶ εὐχόουν τὴν νύκτα

τοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν, τραπέντα πρὸς μεσημβρίαν, ἔνεκεν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν· καὶ οἱ μὲν Βοιωτοὶ κατέλαβον τὴν Βοιωτίαν, οἱ δὲ Δωριεῖς τὴν Δωρίδα, ἐκ τῆς ὁποίας, μετὰ τινα χρόνον, πολλοὶ Δωριεῖς, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Ἡ Δωρική αὕτη ἐπιδρομή, ἣτις ἐπέφερεν ἀποτελέσματα πολὺ σπουδαιότερα τῶν ἄλλων, ὀνομάζεται καὶ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, διότι οἱ παῖδες τοῦ Ἡρακλέους, ἐξωσθέντες ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀνέκτησαν τότε τὰς πατρίδας, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ἵδρυσαν τὰ δωρικά κράτη τῆς Μεσσηνίας, τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἀργους, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ ἐν τῇ Ἡλιδι κράτος τῶν Αἰτωλο-Ἡλείων. Αἱ μετοικεσῖαι αὗται ἐπήγαγον καὶ ἄλλας ἀξιολόγους μεταβολάς. Ἐνῷ πρότερον ἐπεκράτουν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος βασιλεῖαι, τότε αἱ βασιλεῖαι αὗται σχεδὸν ὅλαι ἡφανίσθησαν, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐσυστήθησαν αἱ ἀβασιλευτοὶ πολιτεῖαι, αἵτινες, ἂν καὶ τροπολογηθεῖσαι βραδύτερον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἀπετέλεσαν ὅμως τὴν κυρίαν βᾶσιν τῶν πολιτευμάτων, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τότε πρὸς τούτοις πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἠναγκάσθησαν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Δωριέων, νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅλως διόλου τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολάς, ἰδίως πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἵδρυσαν πολυαρίθμους ἀποικίας.

Ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος, μετὰ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων μεταβολῶν, εἶναι τὸ τελευταῖον μέγα γεγονός τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἐνταυτῷ ὅμως καὶ τὸ πρῶτον βέβαιον γεγονός τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπερχομένων ἤδη ἱστορικῶν χρόνων. Ἐχουσιν ἴσως καὶ αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις, τοῦλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἱστορικὴν τινα βᾶσιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς βέβαιον. Ἡ δὲ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ τοι πεπλεγμένη μετὰ πολλῶν εἰσέτι μύθων, εἶναι ἀναμφισβήτητον ἱστορικὸν γεγονός, διότι ἅπαντα ἡ πραγματικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις, οἶαν εὐρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, συνδέεται ἀναποσπᾶστως μετὰ τῶν περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεων. Ὅτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα Ἑλληνες, οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἡφοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον διῆλθον διὰ μέσου χωρῶν ἀγνώστων, καὶ γλωτ-

ὅλην θορυβῶδῶς, ὁ Σίνων ἀνῆψε τοὺς συμπεφωνημένους πρὸς τοὺς ἐν Τενέδῳ Ἀχαιοὺς πυρσοὺς καὶ ἐξήγαγεν ἀπὸ τοῦ δουρείου Ἰππου τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους ἥρωας. Ἡ πόλις, προσβλήθεισα οὕτως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐλεηλατήθη καὶ κατεστράφη ὁλοσχερῶς, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἡρώων αὐτῆς καὶ τοῦ δήμου αὐτῆς, ἢ ἐσφάγησαν ἢ ἡχμαλωτεύθησαν. Ὁ θευειδῆς γέρον Πρίαμος ἀπέθανε διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, ἀφοῦ ματαίως ἐζήτησεν ἄσυλον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ ἐρκείου (τοῦ προστάτου τοῦ περιβόλου τῆς οἰκίας) βωμόν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Διήφοβος, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάριδος ἐγένετο σύζυγος τῆς Ἑλένης, ἐκθύμως διετέλεσεν ἀμυνόμενος τὴν οἰκίαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τοῦ Μενελάου· ἀλλ' ἔπεσε τελευταῖον καὶ αὐτὸς, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἡκρωτηριάσθη δεινῶς. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν Τρώων δὲν ἡδυνήθησαν νὰ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς εἰμὴ δύο, ὁ Αἰνεΐας καὶ ὁ Ἀντήνωρ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος, ἀπελθὼν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρξε πρόγονος τῶν μυθευομένων ἰδρυτῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου.

Τοιουτοτρόπως, μετὰ δεκαετῇ πολιορκίαν, ἐξεπορθήθη ἡ Τροία, καὶ ἀπωλέσθησαν ἢ τε πόλις καὶ οἱ βωμοὶ καὶ οἱ ναοὶ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ νικηταὶ δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι τῶν νικηθέντων. Ἡ θεία δίκη, ἢ θεὰ Νέμεσις, ἐτιμώρησεν αὐτοὺς δεινῶς, διότι ἐν τῇ ὑπεροφίᾳ τῆς νίκης, δὲν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερὰ τοῦ Ἰλίου. Πολλοὶ οὐδέποτε πλεόν εἶδον τὴν φίλην πατρίδα, καταστραφέντες κατὰ τὴν ἐπάνοδον, ὥς ὁ Αἶας ὁ Ὀϊλέως· ἄλλοι, ὥς ὁ Ὀδυσσεύς, δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ μετὰ πολλὰς καὶ παραδόξους περιπλανήσεις· ἄλλοι εὗρον τοὺς οἰκείους δυσμενῶς διακειμένους, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν, ὥς ὁ Ἀγαμέμνων ὑπὸ τῆς ἀπίστου συζύγου Κλυταιμνήστρας· ἄλλοι μόλις ἐπάτησαν τὸν πόδα εἰς τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ ἠναγκάσθησαν αὐθις νὰ ἀποδημήσωσιν, ὥς ὁ Διομήδης καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τελαμωνίου Αἶαντος Τεῦκρος. Ἐν γένει δὲ πολλὰ ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐμφύλιοι διχόνοιαι· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα τινὰ μεγάλα γεγονότα, ἀλλοιῶσαντα καθ' ὅλοκληρίαν τὴν προηγηθεῖσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Οἱ Θεσσαλοὶ, οἵτινες πρότερον κατῴκουν εἰς τὴν Ἥπειρον, εἰσέβαλον τότε εἰς τὴν χώραν, ἣτις ἔκτοτε ὠνομάσθη ἀπ' αὐτῶν Θεσσαλία. Δύο δὲ ἄλλα ἔθνη, πρὸ τούτου κατοικοῦντα εἰς ταύτην τὴν χώραν, οἱ Βοιω-

σῶν ἄλλοτρίων, καὶ ἡθῶν ἄλλοκότων, ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὅρους Θήχου καὶ κατεῖδον ἐκεῖθεν κατὰ πρῶτον τὸν Εὐξείνιον πόντον, ἐξέβαλον κραυγὴν μεγάλην ἀγαλλιάσεως, φωνάζοντες· θάλαττα, θάλαττα! Ἡ θάλασσα ἀπεῖχε μὲν εἰσέτι οὐ μικρόν· ἀλλ' ἡ θεὰ αὐτῆς, αἱ μεγάλαι καὶ ἀκμαῖαι πόλεις τὰς ὁποίας ἀπῆντων ἤδη, αἱ οἰκειότεραι γλῶσσαι τὰς ὁποίας ἤκουον, ἐν γένει τὰ σημεῖα τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐμαρτύρουν, ὅτι πλησιάζει τὸ τέρμα τῆς ἐπ' ἀδήλοις ὁδοιπορίας. Τοιοῦτόν τι συμβαίνει καὶ ὅτε, διελθόντες τὰ ὑπερφυῆ κατορθώματα τῶν μυθικῶν χρόνων, φθάνομεν εἰς τὰ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Εὐρίσκομεθα εἰσέτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ μυθικοῦ κόσμου· ἀλλ' ἤδη καταπνεδόμεθα ὑπὸ τῆς αὔρας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ βαίνομεν ἐν τῷ μέσῳ πραγμάτων τὰ ὁποῖα προαναγγέλλουσιν αὐτούς· διότι τὰ πράγματα ταῦτα φέρουσι μὲν ἔτι μυθικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ὑπόστασις ἐπικυροῦται διὰ τῶν ἀμέσων αὐτῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν μετ' οὐ πολὺ βέβαια ἤδη καὶ ἀναμφισβήτητα εἰς τε τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν, καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὅθεν καὶ θέλομεν πραγματευθῆ τὰ κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκτενέστερον εἰς τὸ δευτέρον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἀλλὰ δὲν καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ μυθικῆς ἐποχῆς λόγον· Καθὼς εἵπομεν προοιμιαζόμενοι, περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα· τὰ μὲν εἶναι αἱ ἐγχώριοι, αἱ μυθικαὶ τοῦ λαοῦ παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν συνόψει· τὰ δὲ εἶναι ἑρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, ὅσας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι λόγιοι ἄνδρες, καὶ περὶ ὧν πρέπει ὡς αὐτως νὰ ἐπιφέρωμέν τινα, διότι ἀποτελοῦσι τὸ κυριώτατον μέρος τῶν πλείστων ἱστοριῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ ἀνεύρωσι τὴν ἱστορικὴν ἀφορμὴν ἢ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν μυθευμάτων· καὶ τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὖστοχοι· κατ' ἄλλους δὲ, πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον αὐθαίρετοι καὶ ἀνυπόστατοι. Τὸ καθ' ἡμᾶς θέλομεν παραθέσει ὀλίγα παραδείγματα τῶν ἐρμηνειῶν τούτων καὶ ἐπιφέρει τὰς ἀντιπάλους κρίσεις, ἀπλῶς διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς ἔννοιάν τινα τῆς μεγάλης ταύτης ἀμφισβήτησεως, ἥτις διεξάγεται περὶ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Εἰς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐρμηνευτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Σικελίας Εὐήμερος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης τοῦ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Εὐήμερος παρέστησεν ὄχι μόνον τοὺς ἥρωας, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ὡς ἀπλοῦς ἀνθρώπους, οἵτινες ζῶντες μὲν ὑπερέβαλλον, διὰ τῆς ῥώμης καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν, τὸ κοινὸν πλῆθος, μετὰ θάνατον δὲ ἐτιμήθησαν, ἕνεκα τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῶν ἐξαιτίων κατορθωμάτων ὅσα ἐπὶ γῆς ἐπραξάν, ἀναβιβασθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὁ Εὐήμερος ἐβεβαίωσεν, ὅτι εἷς τινα κατὰ τὴν Ἰνδικὴν θάλασσαν περιήγησιν, ἣτις ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε βασιλευντος τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρου, ἀνεκάλυψε δὴθεν χώραν τινὰ ὀνόματι Παγχαῖν, ἐν ἣ εὐρίσκετο ἱερὸν τοῦ Διὸς Τριφυλίου, καὶ ἐν τῷ ναῷ στήλη χρυσῇ μεγάλῃ, ἔχουσα γράμματα δικλαμβάνοντα, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔδρυσεν αὐτὴν ὅτε ἦτο ἐπὶ γῆς καὶ ὅτι ἱστορεῖ ἀκριβῶς τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα. Τὸ δόγμα τοῦτο, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ἦσαν πρότερον ἄνθρωποι, ἀπεκρούετο φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπὸ τῶν εὐλαβεστέρων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐστιγματίσαντες τὸν Εὐήμερον ὡς ἄθεον, ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ πολλοὶ ἀρχαιότεροι χριστιανοὶ συγγραφεῖς, οἷον ὁ Μινούκιος Φῆλιξ, ὁ Λακτάντιος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος, ἡσπᾶσθησαν μετὰ πολλῆς προθυμίας τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐημέρου, διότι δι' αὐτῶν ἐκ προοιμίου ἀφηροῦντο πάντα τὰ προσόντα τῆς θεότητος ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, τοὺς ὁποίους οὗτοι κατεπολέμουν. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι συγγραφεῖς ἀπεδέχοντο ὄχι μόνον τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Εὐημέρου, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα αὐτοῦ μερικὰ ἱστορήματα, ὁ δ' αὐτὸς ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ ψευδολογία ἐλογίζετο σχεδὸν παροιμιώδης ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ἐφημίζετο ὑπ' ἐκείνων ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα σπουδαιοτάτης ἱστορικῆς ἐρεῦνης.

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Εὐημέρου εἶναι προφανῶς παράλογα, οὐδὲ ἔχουσι σήμερον σπουδαῖόν τινα ὁπαδόν· ὑπάρχουσιν ὅμως ἐρμηνεῖαι τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας τῶν προπατόρων ἡμῶν εὐφυέστεραι καὶ πιθκνότεραι. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἔτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λογίων ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐτελειώθησαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἰδίως ὑπὸ δύο σοφωτάτων Γερμανῶν, τοῦ Κρεῦζερου καὶ τοῦ Ἑρμᾶννου, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, εἰς χρόνους τινὰς παναρχαίους,

ἦλθον ἐξ Αἰγύπτου ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱερεῖς σοφώτατοι καὶ ἐκόντισαν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἔτι κατοίκους αὐτῆς πολλὰς θρησκευτικὰς, ρυθμικὰς καὶ ἱστορικὰς γνώσεις. Δὲν ἐπεχείρησαν ὁμῶς νὰ διαβιβάσωσι τὰς γνώσεις ταύτας δι' ἁμέσου καὶ κυριολεκτικῆς ἐξηγήσεως, ἥτις δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ καταληπτὴ ἢ δὲν ἤθελε προξενήσῃ ἐντύπωσιν εἰς ἀκροατὰς ἁμαθεῖς· ἀλλὰ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο σύμβολα καὶ ἀλληγορίας, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σημεῖα, ἐπιτήδεια νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκροωμένων, τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα ὅσα προέκειτο νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦ συμβολικοῦ λοιπὸν τούτου καὶ ἀλληγορικοῦ τρόπου, εἰσῆγαγον οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ δόγματα αὐτῶν περὶ τῆς θεότητος, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῶν μύθων ἀφορμὴ. Ἦλθον ἔπειτα οἱ ποιηταί, οἵτινες ὕμνησαν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, γεγονότα ὑπάρχοντα τῶν ὄντων ἢ μὴ ὑπάρχοντα, ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε μετὰ πολλῶν μύθων κοσμηθέντα. Ἐντεῦθεν προέκυψε δευτέρα τάξις μύθων, ἥτις ἀπέβη μάλιστα πολὺ δημοτικωτέρα καὶ γοητευτικωτέρα τῆς πρώτης. Δὲν ἠρκέσθησαν δὲ οἱ ποιηταί εἰς τοὺς διηγηματικούς ἢ ἐπικούς τούτους μύθους, ἀλλὰ παρέλαβον καὶ τοὺς προκναφερθέντας ἀλληγορικούς, συγχωνεύσαντες οὕτως ἀμφοτέρους. Ἐνταῦθα ὁμῶς τὰ σύμβολα ἐκέῖναι καὶ αἱ ἀλληγορίαι ἀπέβαλον τὰς ἀρχικὰς σημασίας καὶ ἐξελήφθησαν ἀπλῶς ὡς αὐτοτελεῖς μῦθοι· ὥστε οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμίαν ἤδη εἶχον ἔννοιαν τοῦ τί παρίστων κατ' ἀρχὰς οἱ μῦθοι οὗτοι. Ἡ ἀληθὴς τούτων σημασίαι διετηρήθη ὡς μυστήριον μόνον εἰς τινὰς θρησκευτικὰς ἐταιρείας, αἵτινες συνέκειντο ἐκ μελῶν κατηχουμένων ὑπὸ ἱερέων κληρονομικῶν. Αἱ ἐταιρεῖαι αὗται ἦσαν οἱ λεγόμενοι Ὀρφικοὶ καὶ Βακχικοὶ, ἔτι δὲ τὰ Ἑλευσίνια καὶ τὰ ἐν Σαμοθράκῃ μυστήρια· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν συνηθροίσθησαν τὰ ἀπόρρητα δόγματα τῶν ἀρχαίων θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μύθων, οἵτινες, ἐκπηγάζαντες ἀπὸ ἱερατείου τινός, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ὀμήρου, ἀπετέλεσαν τὴν θεμελιώδη ἀφορμὴν τῶν ἐλληνικῶν μυθολογημάτων. Εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα ἰδρύματα, μετὰ διαφόρους προκαταρτικὰς τελετάς, ἐπετρέπετο τελευταῖον, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον αὐστηροτάτης ἐχεμυθίας, ἡ ἀκρόασις τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς καὶ κοσμογονικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς ἀπεκαλύπτετο ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βεβαιότης τῆς μετὰ θάνατον ἁμοιβῆς καὶ τιμωρίας· ταῦτα δὲ πάντα ἀπηλλοχγμένα τῶν ποιητικῶν παραμορφώσεων, καὶ τῶν συμβόλων καὶ

ἀλληγοριῶν, δι' ὧν ἐξηκολούθουν περικλυπτόμενα ὡς πρὸς τὸν κοινὸν ὄχλον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας συστήματος· ἀρχαὶ αἵτινες ὁμολογουμένως ἐπενοήθησαν εὐφυῶς· ἀλλ' εὐφυῶς, οὐδὲν ἦττον, κατεπολεμήθησαν ὑπὸ ἐτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἀγγλου Γεωργίου Γρότε, ὅστις ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1856 δωδεκάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ, ἂν μὴ ἀπατώμεθα, πρακτικώτερον τῶν ἄλλων ἐνόησε μὲν τὴν ἀξίαν τῶν μύθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡρμήνευσε δὲ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτοῦ θεσμούς. Ὑπῆρξε βεβαίως ὑπέρμετρος θιασώτης τῆς τῶν Ἀθηναίων δημαγωγίας, ἀλλὰ περὶ τὰ λοιπὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ διατηρεῖ καὶ θέλει διατηρήσει πλεῖστον κύρος. Ὁ Γεώργιος Γρότε λοιπὸν παρετήρησεν, ὅτι ἅπαν τὸ προεκτεθὲν σύστημα στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Βακχικοὶ, τὰ Ἑλευσίνια καὶ τὰ τῆς Σαμοθράκης μυστήρια, διέσωσαν, ὡς ἄλλαι τινὲς κιβωτοὶ, τὴν ἀπόρρητον ἐκείνην ἀρχαίαν διδασκαλίαν. Τοῦτο δὲ προὔποτίθησιν, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ Ἡσιόδου, ἀρχαιότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου, διότι μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν αὐτὰ ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς προηγηθείσης, ὡς λέγεται, τῶν ποιητῶν τούτων ἱερατικῆς ἐκείνης τάξεως, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς παρέλαβον ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, ἅτινα ἤδη ἐπὶ τῶν ποιητῶν τούτων εἶχον ἀποδόλαι τὴν ἀρχικὴν σημασίαν. Καὶ ὅμως ἡ σύστασις τῶν μυστηρίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνατρέχουσα ἀσφαλῶς οὐδὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Πρὸς τοῦτοις, σήμερον ὑπάρχει ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα ἦσαν μὲν σεμνὰ καὶ σεβαστὰ ὡς θρησκευτικαὶ τελεταί, ἀλλ' οὐδεμίαν περιελάμβανον ἀπόκρυφον ἢ ἐσωτερικὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅτι αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι ἀλληγορικαὶ ἐρμηνεῖαι δὲν ἐπήγαζον ἀπὸ τῶν ἱερῶν τούτων ἱδρυμάτων, ἀλλ' ἦσαν ἔργα τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν.

Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῇ ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι ἀρχαὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος ἔχουσιν ὀρθῶς· ὅτι, δηλαδὴ, ἦλθε τῷ φόντι ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἱερατικὴ τις τάξις, ὅπερ πιθανώτατον· ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι ἐκόμισαν ἐνταῦθα πολλὰς κοσμογονικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπερ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον· ὅτι

οἱ μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύμβολα καὶ ἀλληγορίαι τῶν εἰδήσεων τούτων, ὅπερ καὶ τοῦτο εἴμφορεῖ μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἀμφισβητηθῇ· ὅτι τελευταῖον ἡ ἀληθὴς ἐννοια τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν διετηρήθη εἰς τινὰ ἱερὰ ἰδρύματα, ὅπερ θεωρεῖται μᾶλλον ἀνυπόστατον· πάλιν ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθοῦς ταύτης ἐννοίας, φαίνεται σήμερον ἀνέφικτος. Τοῦτο τοῦλάχιστον πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν διαφωνιῶν καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναιρέσεων εἰς ἃς περιέπεσον αὐτοὶ οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἐρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος, ἀμα ἤλθον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Τφόντι ὁ Ἑρμᾶννος προὔποθέτει, ὅτι πᾶσα μία τῶν φιλοσοφικῶν, τῶν θεολογικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῶν ἱερέων, ἡλληγορήθη ἀκριβέστατα διὰ προσώπων, ὧν ἕκαστον φέρει ὄνομα σημαντικὸν τῆς ἐννοίας ἣτις ἐπροσωποποιήθη δι' αὐτοῦ· καὶ, ὁρμώμενος ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀληθὴ σημασίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Κρεῦζερὸς ἐξεναντίας ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀναζητῶμεν τὰς προομηρικὰς ἐκεῖνας θεωρίας διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν κυρίων ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ποιητὰς, καὶ ὅτι οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν τὴν ἱερατικὴν ταύτην, καὶ συμβολικὴν, καὶ ἀλληγορικὴν φιλοσοφίαν, ἣν ἐπρέσβευσαν οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ ποιηταί· ὅθεν, περὶ τὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ δὲν στηρίζεται εἰς μόνας τὰς πηγὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἴδιον αἶσθημα, καὶ κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ αὐτογνώμονος τούτου αἰσθήματος ἀποφαίνεται καὶ δογματίζει· πρὸς τούτοις δὲ, περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ, μεταχειρίζεται ὅχι μόνον τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ὅχι μόνον τὰς μεταγενεστέρας φιλοσοφικὰς τῆς Ἑλλάδος αἱρέσεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Γένεσιν, καὶ αὐτὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἵνα δώσωμεν δὲ ἐννοιάν τινὰ τῶν ἐρμηνειῶν τούτων, παρατηροῦμεν, ὅτι, κατ' Ἀναξαγόραν, Ἕλληνα φιλόσοφον, ἀκμάσαντα εἰς Ἀθήνας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Νοῦς εἶναι ἡ ὑπερτάτη δύναμις ἣτις ἔδωκεν εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην, ζῶην, μορφήν, κίνησιν καὶ τάξιν. Εἰς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων ὁπαδῶν τοῦ ἐρμηνευτικοῦ συστήματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ὁ πολυμαθὴς Βρυάντιος, ἠξίωσεν ὅτι ὁ Νοῦς ἐκεῖνος τοῦ Ἀναξαγόρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ πατριάρχης Νῶε. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κρεῦζερὸς δὲν θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὅλως ἀμαθεῖς τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν μύθων τοὺς ὁποίους ἀναφέρουσιν. Ὡς πρὸς τὸν Ὅμηρον μάλιστα φρονεῖ ὅτι δὲν κατενόησε μὲν ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἐγνώριζεν ὅμως μέρη τινὰ τοῦ-

λάχιστον αὐτῆς· καίτοι δὲ προτιθέμενος νὰ συντάξῃ ποίημα δημοτικόν, ὑποδεικνύει οὐδὲν ἥττον ἐν αὐτῷ ποῦ καὶ που ὅτι ἤξευρε περισσότερον ἄφ' ὅ,τι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ἤξεύρει· ἐνῶ κατὰ τὸν Ἑρμᾶννον ἀπεναντίας ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐπανέλαβον τὴν θεωρίαν τῶν σοφῶν ἐκείνων τῆς Ἑλλάδος ἱερέων, οὐδόλως καταλαμβάνοντες αὐτήν. Ἄλλ' εἶναι δύσκολον τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ἐθεώρει ὡς πατέρας τοῦ θρησκευματος αὐτῆς καὶ οἵτινες εὐλόγως ὑποτίθενται ὡς οἱ σοφώτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἄνδρες, ἦσαν ἐν τούτοις ἀμαθεῖς τοῦ κυριωτάτου ἀντικειμένου περὶ ὃ ἐστρέφοντο αἱ ποιήσεις αὐτῶν· καὶ δύσκολον ὁμοίως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, μετὰ τρισχίλια ἔτη, νεώτεροι σοφοί, ὅσοι σοφοὶ καὶ ἂν ᾖσιν, εἰμποροῦν νὰ διδάξωσι τοὺς σοφωτέρους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἴδιον ἐκείνων θρησκευμα. Δεδόσθω ὅμως καὶ τοῦτο· μήπως τοῦλάχιστον οἱ νεώτεροι σοφοὶ συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους; Ὁ μὲν Ἑρμᾶννος ἀπέδειξε λαμπρῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Κρεῦζέρου· ἅμα δὲ ἠθέλησε νὰ συγκροτήσῃ ἴδια συμπεράσματα, ἦλθεν ἕτερος σοφός, ὁ Ὀλλανδὸς Λίμβουργός Βρουούερος, ὅστις ἀπέδειξεν οὐδὲν ἥττον περιφανῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Ἑρμᾶννου.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ Γρότε. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην, ἡ θεογονία τῶν Ἑλλήνων περιέχει τῶντι κοσμογονικὰς τινὰς ἰδέας περὶ χάους, γῆς, οὐρανοῦ, νυκτός, ἡμέρας καὶ τῶν τοιούτων· ἴσως δὲ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν δευτέρων θεῶν κατὰ τῶν πρώτων, δηλαδὴ τοῦ Κρόνου κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τῶν τρίτων κατὰ τῶν δευτέρων, δηλαδὴ τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Κρόνου, εἰμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ἀπεικονίζοντες τὴν τῶν ἀρχικῶν στοιχείων πάλην· ἂν καὶ ἐνταῦθα ἤδη, ὅπως οὖν βεβιασμένως μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, τί σημαίνουν οἱ τρεῖς ἐκατόγχειρες, Βριάρεως, Πύγης, Κόττος, τί οἱ πολυάριθμοι Γίγαντες καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ ἀλλόκοτα καὶ ὑπερφυῆ ὄντα ὅσα ἀνήκουσιν εἰς τὸν σύλλογον τῶν θείων δυνάμεων. Ἄλλ' ἐν γένει ἡ θεογονία δυσκόλως δύναται νὰ ἐκληθῇ ὡς ἀπαρτίζουσα κοσμογονικόν τι σύστημα, ἥτοι σειρὰν πλήρη καὶ ἀδιάσπαστον τῶν περὶ τὰ στοιχεῖα, περὶ τοὺς πλανήτας, περὶ τὴν ὅλην φύσιν μεταβολῶν. Τινὰ μὲν τῶν προσόντων καὶ τινες τῶν πράξεων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὰ πρόσωπα τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι δι' ἀλληγοριῶν, ὅχι ὅμως ὅλα τὰ προς-

όντα καὶ ὅλαι αἱ πράξεις τῶν προσώπων τούτων, οὐδὲ ὅλων τῶν προσώπων αἱ ιδιότητες καὶ ἐνέργειαι. Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων ἀλληγοριῶν, τὴν περὶ τῆς Πανδώρας. Ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλας τινάς· ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ τοιοιυτοτρόπως μετὰ τινος πιθανότητος. Ἀ. χ. ἐννοοῦμεν τὸν Ποσειδῶνα, τὸν ἐκπροσωποῦντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τί ἐκπροσωποῦσι τότε αἱ Νηρηίδες; τί ἰδίως ἡ Θέτις, ἥτις πρὸς τοῖς ἄλλοις συνεζεύχθη θνητὸν, τὸν Πηλέα; Αἱ ἀπορίαι αὗται δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἐπιχειρῶν λοιπὸν νὰ ἐρμηνεύσῃ δι' ἀλληγοριῶν τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, χωρεῖ μέχρι τινὸς εὐκόλως, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εὐρίσκει τὸν δρόμον πεφραγμένον καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐκβιάσῃ αὐτὸν δι' αὐτογνωμόνων εἰκασιῶν καὶ στρεψολογιῶν· διότι τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα καὶ προσόντα εἶναι πάντοτε συμπεφυρμένα μετὰ μὴ ἀλληγορικῶν, οὐδὲ δύνανται νὰ διαχωρισθῶσι ταῦτα ἀπὸ ἐκείνων, ἐκτὸς ἐὰν ἀνατραπῇ ἡ ὅλη σειρὰ τῶν μυθικῶν γεγονότων, πᾶσα δὲ ἐρμηνεῖα ἐπιφέρουσα τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποχρῶσα. Καὶ ἐνῶ αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται εἰς οὐδὲν φέρουσιν ἀσφαλές, ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ἔχουσι πρὸς τοῦτοις τὸ ἐλάχιστον, ὅτι ἀφαιροῦσιν ἐκ μέσου τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες θεώρουν τὰ μυθεύματα αὐτῶν. Τῷόντι οἱ Ἕλληνες, οἱ πλεῖστοι τοῦλάχιστον Ἕλληνες, ἐπίστευον εἰς τὰ μυθεύματα ταῦτα, ὅπως ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου παρεστάθησαν, ὡς ἀποτελοῦντα τὸ θεικὸν αὐτῶν θρησκεύμα. Διὰ νὰ ἀρνηθῶμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν εἶχον θρησκείαν· πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλαι αἱ θυσίαι, ὅλαι αἱ ἱεροτελεστίαι, ὅλαι αἱ λατρεῖαι τὰς ὁποίας ἐτέλουν ἦσαν ἀπλῆς ὑποκρισίας ἔργα· πρέπει νὰ ἀνατρέψωμεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ ἱστορία αὕτη διδάσκει ὅτι εἰς μυρίας περιστάσεις οἱ χρησμοὶ, οἱ οἰωνοὶ, ὅλαι ἐν γένει αἱ λειτουργίαι τοῦ θρησκευάματος τούτου ἐπενεργοῦσι παραδόξως εἰς τὰς διαθέσεις, εἰς τὰς ἀποφάσεις, εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἔθνους. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Παυσανίου, οἵτινες ἔγραψαν πολὺ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, συνάγεται ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶχον βαθύτατον αἶσθημα εὐλαβείας πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ἄνδρες τοσοῦτον λόγιοι εἶχον τοιαύτας πεποιθήσεις, ἤθελεν εἶναι παράλογον νὰ φρονῶμεν ὅτι αἱ πεποιθήσεις αὗται δὲν ἐπεκράτουν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐπίστευον εἰς τὰ

θετικά δόγματα τοῦ θρησκευματος αὐτῶν· ὅποια ἦσαν τὰ δόγματα ταῦτα, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον μετ' ὀλίγον· ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων, οἱ θεοὶ εἶχον μορφήν καὶ φύσιν ἀνθρωπίνην, ἐκτὸς ὅτι ἦσαν μὲν ἀθάνατοι, εἶχον δὲ πλειοτέραν ἢ οἱ ἄνθρωποι δύναμιν, καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν συγχρόνως ὅτι οἱ πλείότεροι καὶ οἱ κυριώτεροι τῶν θεῶν τούτων ἐπροστάτουν ἰδίᾳ ἕκαστος ἐνός τινος τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου· ὅτι ὁ Ζεὺς λ. χ. ἦτο ἰδίως θεὸς τοῦ αἰθέρος, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ εἶναι ὡσαύτως ἀληθές ὅτι ὑπῆρχον θεότητές τινες ἐκπροσωποῦσαι ἠθικὰς δυνάμεις ἢ περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἵτινες συνεχέοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας ἐξεπροσώπουν, οἷον ἡ Ἄττη, δηλαδὴ ἡ αἰτία ὧλων τῶν ἀσυνέτων καὶ ἐμπαθῶν πράξεων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγάζουσων συμφορῶν· ἡ Ἔρις, ὁ Θάνατος, ὁ Ὑπνος, τὸ Κράτος κ.τ.λ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἄλλοτε ἐσήμαινον πρόσωπα, καὶ ἄλλοτε προσόντα ἢ γεγονότα. Οἱ κυριώτεροι ὅμως θεοὶ οἱ μετὰ ἠθικῶν ἐννοιῶν συνδεδυζόμενοι, καὶ πάντες ὅσοι συνεδυάζοντο μετὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δὲν ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ δυνάμεων τούτων. Ἡ ἐννοια τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως εἶναι ἐν γένει δευτερεύουσα περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς θεότητος παρὰ τοῖς Ἕλλησι· πρωτεύουσα δὲ ἐννοια εἶναι ἡ τοῦ προσώπου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς αὐτῶν ὅχι τόσον ὡς στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὅσον ὡς πρόσωπα ἀπεικονίζοντα τὸν πραγματικὸν ἀνθρώπινον βίον. Οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον λ. χ. ὅτι ὁ Κρόνος καθήρσε τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου τὸν Οὐρανὸν, ὅτι ὁ Ζεὺς καθήρσεν ἔπειτα τὸν Κρόνον, ὅτι ἡ Ἥρα ἦτο γυνὴ φιλόνηκος καὶ ζηλότυπος, ὅτι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἄλλοι μὲν τῶν θεῶν ἦσαν σύμμαχοι τῶν Τρώων, ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων· ὅτι οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου· ὅτι θεοὶ ἐγένων ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ὅτι θεαὶ ἔτικτον ἀπὸ θνητῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δὲ διηγούμενοι τὰ μυθεύματα ταῦτα, διηγοῦνται δοξασίας νηπιώδεις μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον δοξασίας αἵτινες ἀπετέλουν τὸ θετικὸν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους θρησκευμα· ἐνῶ οἱ ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακαλύψωσιν ὅλας τὰς κοσμογονικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐκρύπτοντο ὀπίσθεν τῶν μυθευμάτων, ἀσχολοῦνται εἰς τὴν εὐρεσιν ἀληθειῶν περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζεν ὁ ἐλληνικὸς λαός,

ὅστις, ὡς προείπομεν, ἐλάτρευε τοὺς θεοὺς αὐτοῦ μᾶλλον ὡς πρόσωπα ἢ ὡς φυσικὰς ἢ ἠθικὰς δυνάμεις.

Ἀνάλογος ἀμφισβήτησις παρήχθη καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐρμηνείας τῶν μυθικῶν γενεαλογιῶν, τῶν ἡρωϊκῶν ἄθλων, τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐν γένει τῶν μυθικῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ διακρίνωσι, τί ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ ἱστορικόν, καὶ τί τὸ μυθῶδες· καὶ τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὐστοχοί, κατ' ἄλλους δὲ πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνυπόστατοι καὶ αὐθαίρετοι.

Ὁ παραδοξότερος τῶν ἐρμηνευτῶν τούτων εἶναι ὁ Παλαίφατος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε ἔζη, ἀλλ' ὑπῆρξε προγενέστερος τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ Οὐίργιλίου, ὅστις ἐγεννήθη ἐν ἔτει 70 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Παλαίφατος ἐπρέσβευσεν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν πείθονται εἰς ὅλα τὰ λεγόμενα, ὡς ἀμέτοχοι σοφίας καὶ ἐπιστήμης· οἱ δὲ, ἐπιρρεπέστεροι ὄντες πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ τὸν δισταγμὸν, εἰς οὐδὲν τούτων πιστεύουσιν. Ἄλλ' αὐτὸς νομίζει ὅτι πάντα τὰ λεγόμενα καὶ ἐγένοντο· διότι, ἂν δὲν ἐγίνοντο, δὲν ἤθελον λέγονται. Δέχεται ὅμως ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα οἷα καὶ λέγονται· καὶ ὅτι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι παρεμόρφωσαν αὐτὰ ἐπὶ τὸ ἀπιθανώτερον, διὰ νὰ τὰ καταστήσωσι θαυμαστότερα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν ὁ Παλαίφατος κατέβαλε πολλοὺς κόπους ἵνα διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεσκέφθη τὰς χώρας εἰς ἃς ἀποδίδονται τὰ λεγόμενα, καὶ ἐξήτασεν ἐπιμελῶς τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κητοίκων καὶ ἄλλους. Ἰδοὺ δὲ παραδείγματα τινὰ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ.

Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 32) τὸν περὶ Σφιγγὸς μῦθον. Ὁ Παλαίφατος, ἐκθέσας τὸν μῦθον τοῦτον, ἐπιφέρει ὅτι τὰ λεγόμενα εἶναι ἀπίθανα καὶ ἀδύνατα, ὅχι μόνον διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρξε τοιοῦτον θηρίον, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὅλως παιδαριῶδες νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Καδμεῖοι, ἀντὶ νὰ τὸ κατατοξεύσωσιν, ἄφινον αὐτὸ νὰ τοὺς κατατρώγῃ. Ἐχει δὲ ἡ ἀλήθεια ὡς ἐξῆς. Ἡ Σφίγξ ἦτο ἀπλῶς σύζυγος τοῦ Κάδμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κάδμος ἔλαβε καὶ ἄλλην γυναῖκα, τὴν Ἀρμονίαν, ἡ Σφίγξ, συγκροτήσασα στρατὸν, κατέλαβε τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον Σφιγγίον, καὶ ἐντεῦθεν ἐπολέμει πρὸς τὸν Κάδμον,

ἐπιχειροῦσα καθ' ἐκάστην ὥραν ἐνέδρας, εἰς ἃς ἐφόνευε τοὺς ἀντιπάλους· καλοῦσι δὲ οἱ Καδμεῖοι τὴν ἐνέδραν, αἶνιγμα. Ἐν τούτοις ὁ Κάδμος ὑπέσχετο ὅτι θέλει δώσει χρήματα πολλὰ εἰς ἐκεῖνον ὅστις φονεύσῃ τὴν Σφίγγα· καὶ ὁ Οἰδίπους, ἀνὴρ Κορίνθιος πολεμικώτατος, παραλαβὼν τινὰς τῶν Καδμείων, ἀπῆλθε διὰ νυκτός εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐφόνευσε τὴν Σφίγγα. Τούτων δὲ οὕτω συμβάντων, ἐξετέθησαν ταῦτα ἐπὶ τὸ μυθικώτερον.

Ὅμοιως περιγράψας ὁ Παλαίφατος τὴν Χίμαιραν (σελ. 31), ἐπιφέρει, ὅτι τοιοῦτον θηρίον βεβαίως δὲν ὑπῆρξε· διότι ἀδύνατον ὄφιν, καὶ λέων, καὶ αἷξ νὰ μεταχειρίζονται τὴν αὐτὴν τροφήν· καὶ εὐηθες ἐνῶ εἶχε θνητὴν φύσιν, νὰ ἀποπνέῃ πῦρ. Τὸ δὲ ἀληθές οὕτως ἔχει. Ὁ Βελλεροφόντης, ἀνὴρ γενναῖος, κατεσκεύασε πλοῖον μακρὸν, δι' οὗ ἐλεηλάτει τὰ παραθαλάσσια χωρία τῆς Φρυγίας. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ πλοίου ἦτο Πήγασος, ὡς καὶ νῦν ἕκαστον τῶν πλοίων ἔχει ὄνομα· καὶ ἀρμόζει μᾶλλον εἰς πλοῖον ἢ εἰς ἵππον τὸ ὄνομα Πήγασος. Ὑπῆρχε δὲ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὄρος ὀνόματι Χίμαιρα, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ ἔμπροσθεν μέρος κατῴκει τότε λέων, εἰς δὲ τὸ ὀπίσθεν, δράκων, οἵτινες ἐκακοποιοῦν τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ξυλοκόπους. Τότε λοιπὸν ἐπελθὼν ὁ Βελλεροφόντης κατέκαυσε τὸ ὄρος καὶ ἐξωλόθρευσε τὰ θηρία· οἱ δὲ ἐγχώριοι ἔλεγον, ὅτι ὁ Βελλεροφόντης, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Πηγάσου, κατέστρεψε τὴν Χίμαιραν· οὕτως ἀνεπλάσθη ὁ μῦθος.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Παλαίφατος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν μύθων, ὅτι ὁ Εὐήμερος, ὡς πρὸς τοὺς θεοὺς· ἐξέθηκε δηλαδὴ τὰ μυθεύματα ἐπὶ τὸ πιθανώτερον. Ἀλλ' οὐδένα ἔχει τὴν σήμερον σπουδαῖον ὁπαδόν.

Ἄλλο εἶδος ἐρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἐρμηνευταί, οἵτινες θεωροῦσι μὲν καὶ οὗτοι ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων λεγόμενα ἔχουσιν ὅλα βάσιν τινὰ ἀληθείας καὶ ὅτι ἀπλῶς ἡλλοιωθήσαν ὑπὸ τῶν ποιητικῶν μύθων· δὲν ἐπιχειροῦσιν ὁμως, ὡς ὁ Παλαίφατος, νὰ μεταπλάσωσιν ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τὸ ἀπίθανον μέρος τῶν μύθων, ἀλλὰ ἀφαιροῦντες ἐκ μέσου ὅλως διόλου πᾶν ὅ,τι ὑπερφυές καὶ ἀλλόκοτον περιλαμβάνουσι τὰ διηγήματα, περιορίζονται εἰς μόνον τὸ πιθανὸν αὐτῶν μέρος καὶ ἐκθέτουσι τὸν σκελετὸν τοῦτον ὡς ἀληθὴ ἱστορίαν. Οὕτως ἔπραξαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἰδίως οἱ Γάλλοι Ῥαούλ Ῥοχέτιος, Κλαυῖερος καὶ Φρερέτος. Περίφημον δὲ παρά-

ἀποδείξῃ ὅπόσον ἐσφαλμένοι ἦσαν πολλάκις αἱ τοιαῦται γενικαὶ πεποιθήσεις. Λ. χ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, γενικὴ πεποίθησις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἀκμάσαντος τυράννου Πεισιστράτου ἦτο ὁ Ἱππαρχος καὶ ὄχι ὁ Ἱππίας· ἐνῶ ὁ Θουκυδίδης, ἐξετάσας ἀνθρώπους οἵτινες ἠδύναντο νὰ γνωρίσωσι προσωπικῶς τοὺς παῖδας τοῦ Πεισιστράτου, καὶ πρὸς τούτοις στήλην ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀναφέρουσιν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἀπέδειξεν, ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ τυράννου ἦτο ὁ Ἱππίας καὶ ὄχι ὁ Ἱππαρχος. Ἐξ οὗ γίνεται πρόδηλον ὅτι καὶ περὶ πρᾶγματων ὄχι παλαιῶν, ἠδύναντο νὰ ἐπικρατῶσιν ἡμαρτημένοι γενικαὶ πεποιθήσεις. Ἄρα ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ὅπως διηγεῖται αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, εἶναι μὲν πιθανός· ἴσως ἐγένετο τῶντι· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο δὲ τόσῳ ὀλιγώτερον, ὅσῳ ἄπειροι διαφωνίαι ἐπικρατοῦσι περὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις ἤκμασε μικρὸν πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἐν τῇ αὐτῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, προσδιορίζει πού τὸ γεγονὸς τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Γάλλοι χρονολόγοι, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀνάγουσι τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1270 ἔτος πρὸ Χριστοῦ· ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἀντιφάσκει ἀλλաχοῦ δις εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ πρώτου χωρίου. Κατὰ δὲ τὸν Πάριον χρονολογικὸν πίνακα, τὸν ἀνευρεθέντα εἰς Σμύρνην, κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα, τὸ γεγονὸς μετατίθεται εἰς τὸ 1209 ἔτος· κατὰ δὲ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρονολόγους, Ἐρατοσθένην καὶ Ἀπολλόδωρον, εἰς τὰ ἔτη 1184 ἢ 1183. Καὶ ἄλλοι δὲ πλείστοι, οἷον ὁ Ἐφορος, ὁ Φανίας, ὁ Τίμαιος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Δοῦρις, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἰσοκράτης, ἔχουσιν ἕκαστος ἰδίαν, καὶ ἐνίοτε διπλὴν ἢ τριπλὴν χρονολογίαν ἐξ ὧν ἡ μὲν τοῦ Τιμαίου ἀνατρέχει μέχρι τοῦ 1343 πρ. Χρ., ἡ δὲ τοῦ Δημοκρίτου καταβαίνει μέχρι τοῦ 1150· ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ εἶναι 200 περίπου ἐνιαυτῶν, ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ πότε συνέβη ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, προστιθεμένη εἰς τὴν ἑλλειψιν παντὸς κύρους, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ἂν ποτε συνέβη ὁ πόλεμος οὗτος.

Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλο ἀτόπημα. Περὶ ὧν σχεδὸν τῶν γεγονότων, τῶν ἀποδιδωμένων εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους ὑπάρχουσι διπλαῖ καὶ τριπλαῖ παραδόσεις· οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ παραδέχονται συνήθως μίαν ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πρότε, εἶναι πρόδηλον, ὅτι

δειγμα τοιαύτης ἐρμηνείας εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστηκε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἰς τῶν μεγίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Εἶδομεν πῶς ὁ πόλεμος οὗτος ἐζωγραφήθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ὅμηρου. Ὁ δὲ Θουκυδίδης, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον θεοὺς, ἀφαιρέσας τὰ ὑπερφυῖ τῶν ἡρώων κατορθώματα, ἀφαιρέσας τοὺς ἀθανάτους ἔππους Ξάνθον καὶ Βαλλίον,

τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ ἀνέμῳ Ἄρπυια Ποδάργῃ.

ἀφαιρέσας τὸν δούρειον ἵππον, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γεγονότος, ὡς περὶ ἀναμφισβητήτου κατὰ τὰ λοιπὰ πράγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεως. Ὁ Ἀγαμέμνων, λέγει, ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὅλης ἐκστρατείας, ὡς ἰσχυρότατος τῶν ἄλλων δυναστῶν κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Συνέκειτο δὲ ὁ στόλος ἐκ χιλίων καὶ διακοσίων πλοίων, ὧν τὰ μεγαλύτερα ἔφερον ἑκατὸν εἰκοσιν ἄνδρας, τὰ δὲ μικρότερα πεντήκοντα. Καὶ ἀφικθέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Τρωάδα, ἐνίκησαν ἀμέσως τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· ἀλλὰ μὴ ἔχοντες τροφὰς, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς ληστείαν καὶ γεωργίαν τῶν περὶ ἡ χωρῶν, ὀλίγοι μόνον παραμένοντες εἰς τὴν πολιορκίαν, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ Τρῶες ἠδυνήθησαν νὰ ἀντισταθῶσι δέκα ἔτη. Ἐνῷ ἂν οἱ πολιορκηταὶ εἶχον τροφὰς καὶ ἕμενον πάντοτε ἡθροισμένῃ, ἤθελον κυριεύσει τὴν Τροίαν πολὺ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον.

Ἀλλὰ, ἐπιφέρουσιν ἄλλοι, διότι ἀφηρέθη οὕτω ἀπὸ τοῦ διηγήματος ἅπαν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔνδυμα, κατέστη ἄρα γε διὰ τοῦτο τὸ διηγούμενον βέβαιον, θετικόν, ἱστορικόν; Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖ σήμερον ὡς βέβαια καὶ θετικὰ εἰμὴ ὅσα δύνανται νὰ κυρωθῶσι διὰ συγχρόνων μαρτύρων ἢ διὰ συγχρόνων μνημείων. Μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον καὶ ἀνατρέχον μέχρι τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν οὗτος ἀποδίδεται, δὲν ὑπάρχει σήμερον, καὶ οὐδὲ ἐπὶ Θουκυδίδου ὑπῆρχεν. Ὁ μόνος τούτου μάρτυς ἦτο ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ὁ Ὅμηρος ἦτο πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενέστερος τῶν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθέντων ἡρώων καὶ ἄθλων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει γενικὴ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ὁμοίως εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς μυθικὰς παραδόσεις. Καὶ ἔπειτα αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης ἔλαβεν, εἰς ἄλλας τινὰς περιστάσεις, ἀφορμὴν νὰ

ὅσῳ ἀξιόπιστος εἶναι ἡ μία παράδοσις, τόσῳ καὶ ἡ ἄλλη, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐκλογὴ εἴμπορεῖ νὰ ᾔηται ἔργον ὀρέξεως, ἀλλ' ὅχι κρίσεως ἱστορικῆς. Περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐπικρατεστάτη ἦτο βεβαίως ἡ παράδοσις ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου μὲν ὑμνηθεῖσα, γυμνωθεῖσα δὲ τῆς ποιητικῆς αὐτῆς πορφύρας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τοσοῦτον ἐπικρατεστάτη, ὥστε ἅμα τις ἀποφασίσῃ νὰ ἐκθέσῃ ὡς ἱστορίαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν τολμᾷ εἰμὴ ταύτην τὴν παράδοσιν νὰ ἀκολουθήσῃ. Ἀλλ' ὅμως καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὅστις διὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος καὶ τὴν κοινὴν πεποίθησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι ἐν τῶν ὀλιγώτερον ἀμφισβητηθέντων ἱστορημάτων τῶν μυθικῶν χρόνων, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξαν ἑτεραί τινες διαμορφώσεις τῆς πικραδόσεως, ὧν ἡ πικραδοζοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, τὰ πράγματα συνέβησαν ὅλως διόλου ἄλλως παρ' ὅτι ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου· ὁ Πάρις ἦτο νόμιμος τῆς Ἑλένης σύζυγος· ὁ Ἑκτωρ ἐφόνευσε τὸν Ἀχιλλέα, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ δυνηθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Τροίαν, ὑπεχώρησαν κατησχυμένοι. Ἀξιοὶ δὲ ὁ Δίων ὅτι στηρίζεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων· ὁμοίως καὶ ὁ Ἡρόδοτος, διαφωνῶν περὶ τινὰ πρὸς τὸν Ὀμηρον, φέρει μάρτυρας τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς.

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον κατὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι, ἀφαιρουῖσα τὸ ποιητικὸν αὐτῶν κόσμημα, δὲν δίδει μὲν ὡς ἐκ τούτου εἰς αὐτὰς τὴν ἱστορικὴν βεβαιότητα, διαστρέφει δὲ τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν αὐτάς. Ὡφόντι, οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ὅχι οἷον ἐπὶ τὸ θετικώτερον ἱστόρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, ὡς γεγονὸς δηλαδὴ καθαρῶς ἀνθρώπινον, ἀλλὰ οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Ὀμηρος, ἥτοι ὡς γεγονὸς γιγαντώδους τινὸς παρελθούσης ἐποχῆς, τῆς ὁποίας τὰ συμβεβηκότα διεξήγοντο εἰς τὸ μεταίχμιον οὕτως εἰπεῖν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τινὲς μὲν τῶν θνητῶν, περιβεβλημένοι ἀρετὴν ἐξαισίαν καὶ δύναμιν ὑπερβάλλουσαν, μετεωρίζοντο εἰς τὴν ἀνωτέραν περιωπὴν τῶν ἡμιθέων ἡρώων, οἱ δὲ θεοὶ δὲν ἀπηξίουσαν νὰ ἀναστρέφονται ἐν τῇ μέσῳ τοῦ ὑπερανθρώπου ἐκείνου γένους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Ὀμηρος ζωγραφεῖ ἐποχὴν τινὰ προαιώνιον, ἧς αἱ περιπέτειαι ὑπερέβαινον τοὺς ἡθικοὺς καὶ ὑλικοὺς νόμους τῆς μετα-

γενεστέρας ἀνθρωπίνης ἐποχῆς· κόσμον ἱερὸν ἅμα καὶ πολιτικόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εὐλαβεῖτο, ὡς περιέχοντα τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς δοξασιῶν καὶ εἰς τοῦ ὁποίου τὴν πραγματικὴν ὑπαρξίν ἐπίστευεν, ὅχι μόνον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ναὶ μὲν ὑπῆρχον ἤδη ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς ἄνθρωποι· τινες, φιλόσοφοι, ἱστορικοὶ, οἵ τινες καθὼς δὲν ἐπίστευον εἰς τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν μέρος τῶν μυθευμάτων, δὲν ἐπίστευον οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ ἱστορικὰ ἅμα καὶ θρησκευτικὰ μυθεύματα· ἄνθρωποι ὅποιοι ὑπάρχουσι παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἀλλ' ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ἡμᾶς ἐπίστευεν εἰς τὸν ὁμηρικὸν ἐκείνιον κόσμον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξειργάσθησαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ λυρικοὶ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταί. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐκαινοτόμησαν μὲν πολλάκις περὶ τὰ καθέκαστα, ἔδωκαν μὲν εἰς τὸ μύθευμα νέον μέχρι τινὸς ἠθικὸν χαρακτήρα, ἐν γένει ὅμως περιεστρέφοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντὸς τῶν μέτρων τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου, οὐδέποτε καταβιβάζοντες τὸ ἀντικείμενον μέχρι τῶν ἀναλογιῶν τοῦ περὶ αὐτοὺς θετικοῦ βίου, καὶ ἰδίως παραδεχόμενοι πάντοτε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ Διὸς, ἀδελφῆς δὲ τῶν Διοσκούρων, τὴν μικτὴν σύμπραξιν τῶν θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν κολοσσικὴν δύναμιν καὶ τοὺς ἄθλους τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων, τοὺς μακροὺς καὶ ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν οἱ κατακτῆται, καὶ τὴν τιμωρήσασαν τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἡμεῖς. Ἄν τὸ μέγα κοινὸν ἐθεώρει πάντα ταῦτα ὡς καθαρὸς μύθος, ὡς μηδέποτε ὑπάρξαντα πράγματα, τὰ ἔργα τῶν λυρικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προξενήσωσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν συγκίνησιν, τὴν κατάνυξιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν εἰς αὐτό. Ἄρα τὸ μέγα κοινὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐπίστευεν εἰς τὸ γιγαντῶδες, εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἐκεῖνο παρελθὸν τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου· ἄρα ἡ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐζωγράφησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, παρίστησιν εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καὶ τινὰς τῶν ἠθικῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προσέτι δὲ καταδεικνύει τὴν ἐπιρροὴν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος ἐκείνου παρὰδόσεων εἰς ὅλον τὸν ἑλληνικὸν βίον· ὅ ἐστι διδάσκει πράγματα βέβαια καὶ διὰ τοῦτο ἄξια τῆς ἱστορίας. Ἡ δὲ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐφιλοσόφησε περὶ αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης, δὲν διδάσκει εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀτομικὴν γνώμην τοῦ μεγάλου τούτου ἱστορικοῦ, ἥτις

οὔτε παράδοσις εἶναι οὔτε ἱστορία. Ἐνὶ λόγῳ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν τινα εἰμὴ ἐνόσω φέρουσι τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐνθυμίζουσι κατὰ τοῦτο τὰς πομφόλυγας τὰς ὑποίας οἱ παῖδες σχηματίζουσι διὰ τοῦ σάπωνος. Ἡ πομφόλυξ δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐνόσω φέρεи τὸ διαφανὲς αὐτῆς περίβλημα· τότε ἔχει ποικίλα καὶ ζωηρὰ χρώματα, σχῆμα, σῶμα, κίνησιν· ἅμα ὅμως θελήσετε νὰ γυμνώσετε αὐτὴν τοῦ ἐλαφροτάτου αὐτῆς ἐνδύματος, διὰ νὰ ἰδῆτε τί περιέχεται ἐν αὐτῷ, διαλύονται ἄμέσως καὶ χρώματα, καὶ σχῆμα, καὶ σῶμα, καὶ κίνησις, καὶ δὲν βλέπετε τίποτε ἐμπρὸς σας. Τοιοῦτό τι πάσχουσι καὶ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις, ἅμα ἀφαιρέσετε τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· ἐκλείπει μὲν ὁ μῦθος, δὲν προκύπτει δὲ ἱστορία.

Τρίτη καὶ τελευταία τάξις τῶν ἐρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἐρμηνευταί, οἵτινες οὔτε μεταπλάττουσι τὸ ἀπίθανον τῶν μύθων ἐπὶ τὸ πιθανώτερον, οὔτε παραδέχονται ὡς γνησίαν ἱστορίαν τὸ πιθανὸν μέρος τῶν παραδόσεων· ἀλλὰ, θεωροῦντες τὰς παραδόσεις ὡς ἀπλὴν ἀφορμὴν εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, δημιουργοῦσιν, ἕκαστος διὰ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ καὶ συμπερασμάτων, ἰδίαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν. Τὸ ἐρμηνευτικὸν τοῦτο σύστημα ἐπεκράτησε μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ· καὶ ἰδοὺ ἐπὶ παραδείγματος πῶς ἐρμηνεύει τὴν περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσιν.

Εἰς παναρχαίους τινὰς χρόνους, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας, τῶν ὑποίων ἐπιφανεστάτη ἦτο οἱ καλούμενοι Μινύαι, φαίνεται ὅτι κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασαν οἱ ἐν Ὀρχομένῳ τῆς Βοιωτίας Μινύαι, τῶν ὑποίων ἡ ὑπαρξίς καὶ αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται ἀναμφισβήτητοι· διὸ θέλομεν ἄλλοτε λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλείοτερα περὶ αὐτῶν. Ταύτας λοιπὸν τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μινυῶν εἰκονίζει, κατὰ τὸν σοφὸν Γερμανὸν Κ. Ο. Μύλλερν, ἡ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσις. Αἱ ἀποικίαι τὰς ὑποίας οἱ Μινύαι ἱδρυσαν, ἢ τὰ μέρη ὅπου περιῆλθον εἰς πολεμίας ἢ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους, ἀνεφέρθησαν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς τόποι εἰς οὓς ἀπέβησαν οἱ Ἀργοναῦται. Αἱ χώραι πρὸς τὰς ὑποίας ἔπλευσαν κατὰ πρῶτον οἱ Μινύαι ἦσαν φυσικῶς τῷ λόγῳ αἱ νῆσοι αἱ κείμεναι εἰς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν μέρος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐμπροσθεν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔπειτα δὲ τὰ παράλια τῆς Προποντίδος

καὶ τῶν δύο αὐτῆς πορθμῶν ὅθεν πιθανῶς ταύτας μόνας τὰς χώρας ἀνέφερε κατ' ἀρχὰς ἢ παράδοσις. Διότι αἱ θαλασσοπορίαι τῶν Μινυῶν δὲν ὑπερέβαλον τὴν ἐξοδὸν τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἢ ἂν προσχώρησαν περαιτέρω, περιωρίσθησαν εἰς μόνην τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν· ἡ δὲ μέχρι Κολχίδος παράτασις τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν, εἶναι μεταγενεστέρα. Τοιαύτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ ἐρμηνεία τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν πιθανωτέραν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασιῶν καὶ ὁ Ἀγγλος Κόννοπ Θίρλουαλλ, ὅστις ἔγραψε μικρὸν πρὸ τοῦ Γρότε (ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1844) ὀκτάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλείστου λόγου ἀξίαν, κατεκρίθη ὁμῶς ὡς παραδεχθεὶς πολλάκις πέραν παντὸς μέτρου τὰς αὐθαιρέτους τῶν Γερμανῶν ἐρμηνείας. Ἰδίως δὲ, ὡς προεῖπομέν, παρεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος, ὡς πιθανωτέραν πάσης ἄλλης. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι τῶντι πιθανή· ἀλλὰ πᾶν τὸ πιθανὸν δὲν εἶναι καὶ βέβαιον. Ἱστορία δὲ εἶναι ἡ ἀπομνημόνευσις γεγονότων βεβηκίων, ὅχι μόνον πιθανῶν καὶ ἅμα περιλάβῃ ὅλα τὰ πιθανὰ, παύει τοῦ νὰ ᾔηται ἱστορία. Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἐρμηνεία τροπολογεῖ πρὸ πάντων οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει μίαν μόνην ἐπιχειρήσιν, ἡ δ' ἐρμηνεία ἀξιοῖ ὅτι ἡ παράδοσις παρίστησι σειρὰν πολλῶν ἐπιχειρήσεων, γενομένων ἐπὶ πολλὰς γενεάς· τοῦτο εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, πιθανόν· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ μὲν παράδοσις ἀναφέρει ἓνα μόνον πλοῦν, ὁ δ' ἐρμηνευτὴς οὐδεμίαν ἄλλην παραθέτει μαρτυρίαν, ἐκτὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Πρὸς τούτοις ὁ ἐρμηνευτὴς ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράδοσις δὲν ἀνέφερον εἰμὴ τὰς μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου χώρας· πιθανὸν καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὁμῶς ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει τῆς ἀπὸ Κολχίδος ἐπανόδου τῶν Ἀργοναυτῶν, ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν τοῦ Ἡσιόδου μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν. Καὶ ἔπειτα ἂν ὁ μέχρι Κολχίδος πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν προσετέθη βραδύτερον, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν τὰς χώρας ταύτας, διατὶ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως περιέχει μυθωδεστάτας γεωγραφικὰς εἰδήσεις;

Ἡ δὲ τοιαύτη τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος παραδόσεως ἐρμηνεία, ὡς στηριζομένη εἰς μόνην τοῦ γράφοντος τὴν εἰκασίαν, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἐρμηνείας ἄλλας, μὴ στηριζομένας ὁμοίως εἰμὴ εἰς τὴν εἰκασίαν τοῦ γράφοντος. Τῶντι, ἕτερος Γερμανός, ὁ Βεϊχέρτιος, φρονεῖ, ὅτι τὸ χρυσόμαλλον δέρας σημαίνει τοὺς θησαυροὺς τοῦ Φρίξου ἥτοι τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ βασιλέως Ἀθάμαντος· ὁ Φρίξος φεῖγει μετὰ τῶν

θησαυρῶν τούτων, δι' οἰανδήποτε τινα ἄδηνον αἰτίαν, εἰς Κολχίδα, ὅπου κατὰ τὸ βάρβαρον ἔθος τοῦ τόπου φονεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αἰήτου. Τὴν δὲ ἀγγελίαν τοῦ κακουργήματος τούτου φέρουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Αἰολίδαι, οἵτινες ἔχουσιν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Κολχίδος, καὶ τοι οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ἄγριοι καὶ τότε οἱ ἥρωες ἐπιβιβάζονται, οὐχὶ ἐπὶ ἐνὸς πλοίου, ἀλλὰ ἐπὶ ὀλοκλήρου στόλου, διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ Φρίξου καὶ νὰ ἀναλῶσι τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τροπολογεῖ ὁμοίως ὅχι ὀλίγον τὴν παράδοσιν ἀντὶ ἐνὸς πλοίου, ὑποθέτει στόλον ὀλοκλήραν καὶ ὑποθέτει τὸν Φρίξον φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Αἰήτου, ἐνῶ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξεναντίας ὁ Αἰήτης ὑπεδέχθη φιλοφρόνως τὸν Φρίξον καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Χαλκιόπην. Πάλιν δὲ ἄλλος Γερμανὸς, ὁ Πλᾶς, φέρει εἰς μέσον ἄλλην τινα ἰδίαν εἰκασίαν. Ὑποθέτει τὴν ἰδρυσιν ἀποικίας Φοινίκων ἐν Ὀρχομενῶν ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες οὗτοι ἐδιώχθησαν ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Μινυῶν ὑποθέτει φήμην διαδοθεῖσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ὅτι συναπήγαγον ἀπείρους θησαυροὺς ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες ἀπῆλθον εἰς τὰς πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν μέρος τῆς γῆς κειμένας χώρας, καὶ ὑποθέτει ὅτι οἱ Μινυαὶ ἐπεχείρησαν διαφόρους θαλασσοπορίας, διὰ νὰ εὕρωσι καὶ ληστεύσωσιν αὐτοὺς. Διατὶ ὅμως ἄλλος νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἄλλα καὶ ἄλλος ἄλλα ἐπ' ἔπειρον. Αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δύνανται τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀλλοιῶνται καὶ νὰ τροπολογῶνται ἁκαταπαύστως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς τῶν μυθικῶν χρόνων ἱστορίας, ἣτις ποτὲ δὲν θέλει εὑρεθῇ ἀπαράλλακτως καθὼς, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἱ λεγόμενοι Ἀλχημικοὶ ἠγωνίζοντο, διὰ τῆς μεταποιήσεως τῶν μετάλλων, νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατασκευὴν χρυσοῦ, ὅστις ποτὲ δὲν κατεσκευάσθη.

Ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης ὁρεῖται βεβαίως πολλὰς χάριτας εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Γερμανίας ἄνδρας. Ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη, ὅσκις ἡσχολήθη περὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους, περὶ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοὺς δεκτικοὺς κριτικῆς ἐπεξεργασίας, διώρθωσε πολλὰς πλάνας καὶ διηυκρίνησε πολλὰ πράγματα. Ἀλλ' ἅπαντα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡ πολυμαθεὶς καὶ ἀγχίνοια, δὲν εἰμπόρεσε νὰ κάμῃ τὰ ἀδύνατα δυνατὰ, δὲν εἰμπόρεσε δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορίαν ἐκ μύθων. Ἡ ὀλίγη πρακτικὴ ὠφέλεια τῶν ἐρμηνειῶν τούτων ἀποδείκνυται μάλιστα διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν ἀντιφάσεων. Εἶδόμεν

λ. χ. ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ὁ σοφὸς καὶ φιλέλλην Θεῖρσιος, διὰ τὴν ἐνισχύσιν ἔτι μᾶλλον τὴν παράδοσιν ταύτην, ἐπεχείρησεν ἐμβριθῆ ἐξέτασιν τοῦ ἀττικοῦ θρησκευματος καὶ τῆς ἀττικῆς τέχνης, κατέδειξε πολλὴν τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς αἰγυπτίας Νεῖθ, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ αἰγυπτίου Φθῶ, καὶ ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀττικῶν νομισμάτων. Ἄλλ' ἰδοὺ ἕτερος πολυμαθὴς ἀνὴρ, ὁ Ἐφφτερ, ὅστις, μετὰ βαθεῖαν συμπαραβολὴν τῶν χαρακτήρων καὶ ἐνεργειῶν τῆς αἰγυπτίας Νεῖθ καὶ τῆς ἐλληνίδος Ἀθηνᾶς, περιέρχεται εἰς τὸ ἀντίθετον συμπέρασμα, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἔχει ἀρχὴν καθαρῶς ἐλληνικὴν, καὶ ἀπορίπτει ὅλως διόλου τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἐκπηγάσασαν ἐκ μόνης τῆς ἐσφαλμένης ἐρμηνείας χωρίου τινὸς τοῦ φιλοσόφου Πλάτωνος. Πολλοὶ ὁμοίως Γερμανοὶ ἐντελῶς ἀπέριψαν τὴν παράδοσιν καθ' ἣν ὁ Δαναὸς ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὸ Ἄργος, καὶ, διὰ ποικίλων καὶ παραδόξων ἐρμηνειῶν, ἡγωνίσθησαν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ περὶ Δαναιοῦ καὶ τῶν πεντήκοντα αὐτοῦ θυγατέρων διήγημα δὲν προέκυψεν εἰμὴ ἐκ τοπικῶν τοῦ Ἄργους περιστάσεων, ἐνῷ ὁ Ἀγγλος Θίρλουαλλ φρονεῖ, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ ἀπόπειραι ἀπέβησαν μάταιαι. Ἄλλοι πάλιν ἀποκρούουσι τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἀπὸ Φοινίκης καθόδου τοῦ Κάδμου εἰς Βοιωτίαν ἀξιοῦσιν ὅτι ἀποικίᾳ Φοινίκων δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς μεσογείους Θήβας καὶ θεωροῦσι τὰ περὶ Κάδμου διηγήματα, ὡς ὄντα ἐπίχωρίου καταγωγῆς. Ἄλλ' ἰδοὺ ἕτερος σοφός, ὁ Βέλκερ, ὅστις ἀγωνίζεται εὐφυέστατα νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Καδμεῖοι ἦσαν ἄποικοι Κρητῶν.

Οἱ ἐρμηνευταὶ λοιπὸν οὗτοι θεωροῦσι τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην χώραν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ὡς χώραν δορυάλωτον, μεταχειρίζονται τὰ μυθικὰ διηγήματα, ὡς ἂν ταῦτα παρεδόθησαν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῶν καὶ, ἄλλοτε μὲν οὐσιωδῶς τροπολογοῦντες αὐτὰ, ἄλλοτε δὲ ἐκ βάθρων ἀνατρέποντες, παρεισάγουσιν ἀντ' αὐτῶν τὰ πλάσματα τῆς εἰκασίας καὶ τῆς φαντασίας των. Ἄλλ' ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἐκ τῶν δυνάμεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς αἵτινες πρέπει νὰ πρωτεύωσιν εἰς τὰ ἱστορικὰ διηγήματα. Ὁ γλαφυρότατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν, ὁ Ἀγγλος Μακώλαιῦ, ἔλεγε μὲν ὅτι καὶ ὁ ἱστορικὸς ἔχει χρεῖαν φαντασίας τινός·

ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι ἡ φαντασία αὕτη εἶναι πολὺ ταπεινότερα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Κατὰ τοῦτο, ὁ Θουκυδίδης διαφέρει τοῦ Ὀμήρου, καὶ ὁ Πολύβιος διαφέρει τοῦ Εὐριπίδου, ὅσον ὁ ζωγράφος ὁ εἰκονίζων ὠρισμένα πρόσωπα διαφέρει τοῦ ζωγράφου τοῦ εἰκονίζοντος πρόσωπα ἰδανικά. Βεβαίως καὶ τῷ ἱστορικοῦ τὸ ἔργον δὲν περιορίζεται εἰς μηχανικὴν ἀπλῶς ἀπομίμησιν. Ἐὰν ᾗται ὄντως τεχνίτης, θέλει προτιμῆσαι τὰ μέρη τὰ ἐπιτηδειότερα νὰ δώσωσιν ἔννοιαν τοῦ ὅλου, θέλει προτάξει πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἰδίως χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον εἰκονίζει, καὶ θέλει διαθέσει τὸ φῶς καὶ τὴν σκιὰν εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πιστοτέραν τὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἡ φαντασία αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ κατασκευάζῃ νέους κόσμους. Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ παραστήσῃ δὲν κεῖται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ἀλλὰ παραδίδεται εἰς αὐτὸν ἑτοιμον. Δὲν εἶναι ὄνειρον κάλλους καὶ μεγαλείου, ὁρατὸν εἰς μόνον τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον οὗτος δὲν κατασκεύασε καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροπολογήσῃ. Οἱ ἐρμηνευταὶ ὅμως τῶν μυθικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος τροποποιοῦσιν ἀκαταπαύστως τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ἔχουσι νὰ παραστήσωσι, κατασκευάζουσιν ἕκαστος νέον κόσμον. Τί ἠέλομεν εἰπεῖ περὶ διαφόρων ζωγράφων, ὅλων ἐπιτηδειοτάτων τεχνιτῶν, ἀναλαβόντων νὰ ζωγραφήσωσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς πρόσωπον, ἐὰν ἡ εἰκὼν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν οὐδόλως ὁμοιάζῃ τὴν εἰκόνα ἄλλου; Ἡθέλομεν εἰπεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται εἰμποροῦν νὰ ᾗται ὅλαι ἔργα τέχνης ἐξαισία, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν εἰμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὁποῖον εἶναι τὸ πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον προέκειτο νὰ παραστήσωσι. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων· αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν εἰμποροῦν νὰ ᾗται πολυμαθέσταται καὶ εὐφυέσταται, ἀλλὰ τοσοῦτον διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ διδασθῶμεν ὅποια τίς ἐστὶν ἡ ἀληθὴς καὶ βεβαία ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τούτου ἕνεκα εὐλογώτερον ἔπραξε, νομίζομεν, ὁ Ἀγγλος Γεώργιος Γρότε, μηδεμίαν ἐπιχειρήσας ἐρμηνεῖαν τῶν μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ ἐκθέσας αὐτὰς ὅπως ἔχουσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, καὶ ὅπως ἐπιστεῦντο καὶ κατενοῦντο ὑπ' αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀνα-

γνώστας οἵτινες ἤθελον κατακρίνει τὸν ἱστορικόν, διατὶ δὲν βοηθεῖ αὐτοὺς νὰ διακρίνωσι τί τὸ ἀληθές καὶ τί τὸ μυθῶδες μέρος τῶν παραδόσεων τούτων, εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον ἐρωτήσῃ αὐτὸν διατὶ δὲν ἀνασύρει τὸ παραπέτασμα ἵνα ἴδωσι τὴν ὀπίσθεν αὐτοῦ κρυπτομένην εἰκόνα, ὁ Γρότε ἀπαντᾷ ὅπως ἀπήντησεν ὁ περίφημος Ἕλληνας ζωγράφος Ζεῦξις εἰς ὁμοίαν ἐρώτησιν γενομένην περὶ ἀνθρώπων οἵτινες εἰδὼν ποτε τὸ ἱστοτοτέχνημα αὐτοῦ. « Τὸ ἐνώπιον ὑμῶν παραπέτασμα, εἶναι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐζωγράφησα. » Ὅ,τι σήμερον ἀναγινώσκωμεν ὡς ποίησιν καὶ μῦθον, ἥτο ποτε ἡ μόνη γνησία καὶ δόκιμος ἱστορία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἣν οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἀκούσωσιν ἀσμένως. Τὸ παραπέτασμα δὲν καλύπτει τίποτε, οὐδὲ ὑπάρχει ἀγχίνοια ἱκανὴ νὰ ἀνασύρῃ αὐτό. Αἱ παραδόσεις ἄρχονται, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ θεῶν, μεταβαίνουσιν ἔπειτα εἰς ἡμιθέους ἢ ἥρωας, καὶ τελευταῖον καταντῶσιν εἰς ἀνθρώπους. Τὸ περὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, διότι ἡ ἱστορία πραγματεύεται περὶ ἀνθρώπων, καὶ ὄχι περὶ ὑπερανθρώπων ὄντων. Ἡ δὲ ἱστορία, ἡ ἀσφαλῆς, ἡ βεβαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως σήμερον ἐννοοῦσι τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄρχεται ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ παραδόσεις παύονται νὰ φέρωσιν εἰς μέτον θεοὺς καὶ ἡμιθέους, καὶ ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ καθαρῶς ἀνθρώπιναι ἤδη ἀποβάσαι αὐταὶ παραδόσεις κυροῦνται πρὸς τούτοις διὰ συγχρόνων μαρτυριῶν καὶ μνημείων, ἥτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ῥητότερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἀκριβέστερον ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου. Ταύτης δὲ τῆς γνώμης, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἱστορικὸς Ἐφορος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπρέσβευεν, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ὁμοίως οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Καλλισθένης καὶ Θεόπομπος δὲν ἐθεώρουν ἄξια τῆς ἱστορίας τὰ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου μυθεύματα. Ὁ περίφημος χρονολόγος Ἰούλιος Ἀφρικανὸς, ὁ ἀκμάσας ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἔλεγεν ὅτι « μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων οὐδὲν ἀκριβές ἱστόρηται τοῖς Ἕλλησι » καὶ ὅτι πολλὰ σύγχυσις καὶ ἀσυμφωνία ἐπικρατεῖ περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διηγημάτων. Ὁ δὲ σοφὸς Ῥωμαῖος Μάρκος Τερέντιος Οὐάρρων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, διήρει εἰς τρεῖς διακεκριμένας περιόδους, τοὺς πρὸ τῆς

Σανσκριτικὴν, ἥτις ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῆς παναρχαίας θρησκευτικῆς φιλολογίας καὶ ἡρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Ἰνδῶν, καὶ πρὸς τὴν Ἰρανικὴν, ἥτις ἐστὶν ἡ μήτηρ τῆς ἀρχαιοτάτης Περσικῆς, δηλαδὴ τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ Πέρσαι ὅτινες ἐπὶ Δαρείου καὶ Ξέρξου ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Λ. χ. ὁ «Θεὸς» λέγεται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Δέουα» καὶ παρὰ τοῖς Ἰρανοῖς «Δέου». ὁ «Οὐρανὸς» ὡς θεότης παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Οὐάρουνα». ἡ «οἷς», τὸ πρόβατον, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «ἄουῖς». ὁ «βοῦς», «γάους». ὁ «ταῦρος», «στοῦρα». ἡ «χὴν», «χάνσα». τὸ «ἄστν» καὶ ὁ «δόμος», «οὐάστου» καὶ «δάμας». ἡ «θύρα», «δουάρα». ὁ «ζυγὸς» «ιούγα». ὁ «ἄξων», «ἄξα». ἡ «ναῦς» καὶ τὸ «πλοῖον», «αναῦς» καὶ «πλαῦα» κλπ. κλπ. Τὴν συγγένειαν ταύτην παραδέχονται πάντες ἀνεξαιρέτως· διὸ πάντες παραδέχονται καὶ ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος προσῆλθέ ποτε εἰς τὴν Εὐρώπην, καθὼς ὅλα τὰ λοιπὰ αὐτῆς ἔθνη, ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἡ περὶ τούτου ἱστορικὴ βεβαιότης κυροῦται διὰ τοῦ ἀξιοπιστοτέρου τῶν συγχρόνων μαρτύρων. Τῶνόντι, ἅμα ἀπεδείχθη ὅτι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦτο συγγενὴς τῆς γλώσσης τὴν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς μέσης Ἀσίας, ἡ ἐνότης αὕτη τῶν γλωσσῶν εἶναι μάρτυς σύγχρονος τῆς ὑπαρξάσης ποτὲ ἐνότητος τῶν λαῶν, καὶ τοι οὗτοι βραδύτερον ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων.

Πότε καὶ πῶς συνέβη ὁ χωρισμὸς οὗτος, πότε καὶ πῶς ἐγένετο ἡ μεγάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ἐποίκησις τῆς ἐλληνικῆς τῶν λαῶν τούτων μοίρας, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, διότι τὸ γεγονὸς ὑπάγεται εἰς χρόνους προηγουμένους πάσης ἱστορικῆς εἰδήσεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος κατέχον τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς μεγάλης χερσονήσου ἥτις ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ κάτω Ἰστροῦ μέχρι τῆς Πελοποννήσου, καὶ εἶναι ἡ ἀνατολικωτέρα, ἡ πρὸς τὴν Ἀσίαν πλησιεστέρα, τῶν τριῶν χερσονήσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τρίποδος ἵσταται ἡ Εὐρώπη· ἰδίως ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ κατεῖχε τότε, ἐπὶ τῆς χερσονήσου ταύτης, ἀπάσας τὰς χώρας αἵτινες ἀπλοῦνται, πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ὄρους Ὀλύμπου καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τῶν πελοποννησιακῶν ἄκρων Μαλέας καὶ Ταινάρου. Τὸ δὲ βορειότερον τῆς χερσονήσου μέρος κατεφείτο ὑπὸ ἄλλων φυλῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν καταλαβοῦσα τὰς δυτικωτέρας χώρας, ὠνομάζετο ἐν γένει Ἰλλυρικὴ, ἡ δὲ κατέχουσα τὰς ἀνατολικωτέρας, ὠνομάζετο ἐν γένει

ἐποχῆς τοῦ χρόνου· τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ἐντελῶς ἄγνωστον καὶ ἄδηλον· τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε μυθικήν, διὰ τὰ περὶ αὐτῆς διηγούμενα μυθώδη πράγματα· τελευταῖον, τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ ἐφεξῆς, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν ἱστορικήν, διότι τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμβάντα ἀποτελοῦσιν ἤδη ἀληθῆ ἱστορίαν.

Ἐπεταὶ ἄρα γε ἐκ τούτου ὅτι οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος; Βεβαίως ὄχι. Μάταιον μὲν ἴσως εἶναι νὰ ἀναζητῶμεν τὰ κοσμογονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μυστήρια τῆς Ἑλληνικῆς θεογονίας· καὶ οὐδέποτε ἴσως θέλομεν δυνήθῃ νὰ διακρίνωμεν τί τὸ μυθώδες καὶ τί τὸ ἱστορικὸν μέρος τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων· ἀλλὰ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως αὐτοῦ κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Διὰ τῆς συγκρίσεως ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τὰς ἄσιανās, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἔφθασεν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατήγοντο, καθὼς καὶ ὅλης τῆς ἄλλης Εὐρώπης οἱ κάτοικοι, ἐξ Ἀσίας, ἥτις, διὰ τὸν πολὺ ἀρχαιότερον αὐτῆς πολιτισμὸν, τὸν μαρτυρούμενον διὰ μνημείων ἀναμφισβητήτων, θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοιτίς. Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑποδιαιρεῖται σὺν ἡθῶς, κατὰ τινὰς οὐσιώδεις διαφορὰς τοῦ χρώματος καὶ ἐν γένει τοῦ ἐξωτερικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρεῖς ἢ πέντε κεφαλαιώδεις φυλάς, ὧν πρωτεύει ἡ Καυκασικὴ, ὅχι μόνον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς αὐτὴν ὑπάγονται τὰ ἔθνη, τὰ μάλιστα διαπρέψαντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Καυκασικὴ πάλιν φυλὴ ὑποδιαιρεῖται, κατὰ τινὰς οὐσιώδεις συγγενείας καὶ διαφορὰς τῶν γλωσσῶν, τὰς ὁποίας λαλοῦσιν ἀνέκαθεν τὰ εἰς αὐτὴν ὑπαγόμενα ἔθνη, εἰς διαφόρους κεφαλαιώδεις κλάδους, ὧν κυριώτατος εἶναι ὁ λεγόμενος Ἰνδοευρωπαϊκός, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης, οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἀμερικῆς καὶ πολλοὶ τῆς Ἀσίας, ἰδίως τὰ Ἰνδικὰ, τὰ Ἰρανικὰ ἢ Μηδοπερσικὰ, τὰ Γερμανικὰ, τὰ Λατινικὰ, τὰ Κελτικὰ, τὰ Σλαυικὰ, ἔθνη. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει συγγένειαν πρὸς τε τὴν

Θρακική. Αἱ δύο αὗται φυλαὶ δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀνέκαθεν ἀλλότριαι τῆς ἑλληνικῆς, κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη ἂν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπειδὴ παραδόξως προεπορεύθη εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, διεκρίθη ἀπὸ αὐτῶν δι' οὐσιωδῶν χαρακτηρισμῶν. Δὲν ἀναφέρομεν τὰς μυθικὰς παραδόσεις αἵτινες ὑπεμφαίνουσιν οἰκειότητά τινα μεταξὺ τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Θρακικῆς· διότι τὸ κύρος τῶν παραδόσεων τούτων ἡμφισβητήθη εὐλόγως. Ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἱστορικώτερα τεκμήρια τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν τριῶν ἐκείνων φυλῶν. Α. χ. οἱ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνῆκον εἰς τὴν θρακικὴν φυλὴν· καὶ ὅμως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδεμίαν σπουδαίαν διάκρισιν καταδεικνύουσι μεταξὺ τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰλίου Ἑλλήνων. Πρὸς τούτοις, αἱ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας μακεδονικαὶ φυλαὶ ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπῆγοντο εἰς τὴν θρακικὴν, εἰς τὴν ἰλλυρικὴν ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν· παρὰ πάντων ὅμως ὁμολογεῖται, ὅτι κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη προσήγγιζον πολὺ πρὸς τὰς θεσσαλικὰς φυλάς. Ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν Ἡπειρον τοσαύτη ἦτο ἡ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰλλυρικῶν φυλῶν σύγχυσις, ὥστε τινὰς ἐξ αὐτῶν ἄλλοι μὲν τῶν ἀρχαίων ἔλεγον ἑλληνικὰς, ἄλλοι δὲ ἰλλυρικὰς. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι καθὰ προείπομεν ἀνέκαθεν μὲν ὑπῆρχέ τις οἰκειότης μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς, τῆς θρακικῆς καὶ τῆς ἰλλυρικῆς φυλῆς, ὅτι ἔπειτα αἱ μεσημβρινώτεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ διεκρίθησαν οὐσιωδῶς ἀπὸ τούτων, διὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν διαμορφώσεως· ὅτι ὅμως ἐν τούτοις αἱ βορειότεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Ἡπειρώται, ἐξηκολούθουν σώζουσαι οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς μεσημβρινωτέρας θρακικὰς καὶ ἰλλυρικὰς· τὸ μὲν διότι αἱ βορειότεραι ἐκείναι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ὀλιγώτερον προώδευσαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ· τὸ δὲ διότι αἱ μεσημβρινώτεραι θρακικαὶ καὶ ἰλλυρικαὶ πλείοντον, ἂν καὶ πόρρωθεν, παρηκολούθησαν τὴν πρόοδον ταύτην. Συγγενεῖς ὡσαύτως κατὰ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ πρὸς τὰς φυλάς, αἵτινες κατόκησαν εἰς τὴν μέσσην καὶ τὴν κάτω ἰταλικὴν χερσόνητον· ἐπὶ τοσοῦτον συγγενεῖς, ὥστε ἀπετέλεσαν ὁμοῦ μὲν ταύτας ἰδιαίτεραν τινὰ ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ κλάδου, τὸν λεγόμενον Ἑλληνολατινικὸν ἢ πελασγικὸν κλάδον.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἱστορικοὺς χρόνους, εὐρίσκομεν τὸ ἑλληνι-

κὸν ἔθνος φέρον τὴν κοινὴν ταύτην ἑπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διηρημένον εἰς τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Ἴωνας, τοὺς Αἰολεῖς καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς· δηλαδὴ ὅλοι μὲν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὠνομάζοντο Ἕλληνες, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφόρους χώρας, οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦντο ὑπαγόμενοι ἰδίως εἰς τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα τῶν τεσσάρων ἐκείνων φυλῶν. Λ. χ. οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ πλεῖστοι νησιῶται ἐλέγοντο Ἴωνες· οἱ Σπαρτιῖται, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Ἀργεῖοι ἐλέγοντο Δωριεῖς· οἱ Βοιωτοὶ, οἱ Θεσσαλοὶ ἐλέγοντο Αἰολεῖς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐπὶ τῶν μυθικῶν, τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οὔτινες προηγούμενοι ἀμέσως τῶν ἱστορικῶν, καὶ τῶν ὁποίων ζωηρὰν εἰκόνα δίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, οἱ διάφοροι κάτοικοι τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δὲν φέρουσιν ἔτι τὴν κοινὴν ἑπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ κατατάσσονται κατὰ τὰς προμνημονευθείσας τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὰ διάφορα ἐλληνικὰ ἔθνη, κατὰ τὸ ἴδιον ἐκάστου ὄνομα· ἀναφέρει δηλαδὴ Αἰνείαντας, Περραιβοὺς, Μάγνητας, Αἰτωλοὺς, Βοιωτοὺς, Φωκεῖς, Λοκροὺς, Ἀβαντας, Ἀθηναίους κλπ. μνημονεύει δὲ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Ἑλλήνων, ὅχι ὅμως ὡς κοινοῦ τοῦ ἔθνους ὀνόματος, ἀλλὰ ὡς ἑνὸς τῶν ἔθνων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἡ ὅλη ἐλληνικὴ φυλὴ, τὸ ὅποιον κατέειχε μικρὰν τινα πόλιν ἢ χώραν τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ἰλίου, ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, μετὰ τῶν Μυρμιδόνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Φθιώτιδος. Ὅσακις δὲ ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται κοινὴν τινα προσηγορίαν τῆς ὅλης ὁμάδος τῶν Ἑλλήνων, ὀνομάζει αὐτοὺς, ὡς εἶδομεν, συνήθως Ἀργεῖους, ἢ Δαναοὺς, ἢ Ἀχαιοὺς. Οὐδὲν ἤττον, εἶναι πρόδηλον, καὶ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εὐρίσκομεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἄλλ' οἱ πλείότεροι τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος, παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέξωσιν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν, καὶ ἠξίωσαν, ὅτι, πρὸ τῶν φυλῶν τὰς ὁποίας ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος, εἶχον κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα φυλαὶ ἕτεραι, ὀνομαζόμεναι Πελασγοὶ, Λέλεγες, Κουρήτες, Καύκωνες, Ἄονες, Τέμνικες, Ὑάντες, Τελχῖνες, Τηλεβοαί, Ἐφυροί, Φλεγυαί, κλπ. κλπ. ὅτι ἐπισημοτάτη τῶν φυλῶν τούτων ἦτο ἡ τῶν Πελασγῶν, ὅθεν καὶ ὅλη αὕτη ἡ παναρχαία ἐποχὴ ὠνομάσθη πελασγικὴ· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται ἦσαν μὲν συγγενεῖς τοῦ ἔπειτα ἐπικρατήσαντος ἐλληνικοῦ ἔθνους, δὲν εἶχον ὅμως τὸν ἡρωϊκὸν καὶ μάχιμον τούτου χαρακτῆρα,

προελληνίων Πελασγῶν. Ὅσακις δὲ οὐδένα ἔχομεν μάρτυρα, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς ἐκείνον ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πλήμμυραν τοῦ Νείλου, διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐνώσεως τοῦ ποταμοῦ τούτου μετὰ τοῦ περιρρέοντος τὴν γῆν ὠκεανοῦ· ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς τὸν ἐρμηνευτὴν τοῦτον ὅτι ὅστις, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τι, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀφανοῦς κόσμου «οὐκ ἔχει ἔλεγχον,» δηλαδή λέγει πράγματα τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν, ἂν ᾖ ἀληθῆ ἢ ψευδῆ.

Καθ' ὅσον ἡξέυρομεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οὐδεμία ὑπῆρχεν, ἐν τὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πελασγικὴ πόλις ἢ κώμη. Ἐπὶ Ἡροδότου ὑπῆρχον μὲν, ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς δύο διάφορα μέρη, ἔθνη τινὰ, τὰ ὅποια οὗτος ἐθεώρει πελασγικά· τὸ ἐν τούτων κατῴκει τὰς πόλεις Πλακίαν καὶ Σκυλάκην, πλησίον τῆς Κυζίκου, παρὰ τὴν Προποντίδα· τὸ ἄλλο κατῴκει τὴν πόλιν Κρηστώνα, πλησίον τοῦ θερμαῖκου κόλπου· ἀναφέρονται πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα τινὰ πελασγικά πολίσματα ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἀθω· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἀφ' ἐνὸς μὲν βεβαιοῖ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν τούτων ἦτο διάφορος τῆς γλώσσης τῶν περὶ αὐτοὺς οἰκούντων γειτόνων, καὶ ὅτι ἦτο βάρβαρος, ὃ ἐστὶ μὴ ἑλληνική· ἀφ' ἑτέρου λέγει ῥητῶς, ὅτι δὲν ἡξέυρει νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁποῖαν τινὰ γλῶσσαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοί· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐδὲν εἶχε τεκμήριον ὅπως οὖν βέβαιον περὶ τοῦ ἔθνους τούτου.

Παρεκτὸς δὲ τῶν Πελασγῶν οἵτινες λέγεται ὅτι κατῴκησαν πρὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἶδομεν ὅτι αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσι καὶ τινὰς ἀποίκους ἐλθόντας ἐνταῦθα ἐξ Ἀσίας καὶ ἐξ Αἰγύπτου, τὸν Κάδμον, τὸν Δαναόν, τὸν Κέκροπα, καὶ ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἐρμηνευτῶν παραδέχονται τὰς ἀποικίας ταύτας, ἄλλοι δὲ ὅλως ἀπορρίπτουσιν αὐτάς. Ὁ Γεώργιος Γρότε οὔτε ἀποδέχεται αὐτάς, οὔτε ἀπορρίπτει, ἀλλὰ θεωρεῖ καὶ τὰς περὶ τούτων παραδόσεις ἀνεπιδέκτους ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως ὅλας τὰς λοιπὰς τὰς περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων ἀναφερομένας. Ἰχνη τινὰ φοινικῶν ἀποικιῶν ὑποφαίνονται βεβαίως εἰς τινὰς ἑλληνικὰς νήσους· ἴσως δὲ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ἄποικοι κατεστάθησάν ποτε καὶ ἐπὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος· τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον καὶ πιθανώτατον μάλιστα εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν ὑπερθαλασσίων ἐκείνων

ἀλλὰ διῆγον μᾶλλον βίον εἰρηνικόν, καὶ γεωργικόν, καὶ σώζοντα ἔχνη τινὰ τῶν δουλικῶν θεσμῶν καὶ ἔξων τῶν ἀνατολικῶν ἔθνων.

Ὁ Γεώργιος Γρότε δὲν νομίζει ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ ἀσφαλοῦς τινος ἱστορικῆς βάσεως. Ὁ ἀρχαιότατος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μάρτυς εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ δὲ Ὅμηρος παρίστησι τὴν Ἑλλάδα κατοικουμένην ὑπὸ τοῦ ἔθνους, τὸ ὅποιον εὐρίσκομεν ἐν ταῦθα καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ περὶ τῶν φυλῶν, αἵτινες εἶχον δῆθεν κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν, οἵτινες συνέκλωσαν, ἐκ ποικίλων καὶ ἀντιφατικῶν μυθευμάτων, ὑποτιθεμένην τινὰ ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐπεκράτουν ἔτι ἀτελέσταται ἰδέαι περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς βεβαιότητος. Ὅτι τὰ προμνημονευθέντα ὀνόματα τῶν Πελασγῶν, τῶν Δελέγων κλπ. ἦσαν ὀνόματα πραγματικῶς ὑπαρξάντων ἔθνων, εἰμπορεῖ νὰ ᾔηται ἀληθές, ἀλλ' εἰς τοῦτο περιορίζεται ἡ περὶ αὐτῶν γνώσις μας· διότι οὐδένα ἔχομεν ἀξίόπιστον μάρτυρα τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤκμασαν, τῆς χώρας ἣν κατεῖχον, τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος, οὐδὲ γνωρίζομεν μέχρι τίνος ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἦσαν διάφοροι αὐτῶν ὥστε ἂν δὲν δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Ἑλληνας πρώτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, δικαιούμεθα ὅμως νὰ ὀνομάσωμεν αὐτοὺς πρώτους, δι' ἀποχωρῶντος μάρτυρος, γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ὀνομάσῃ πελασγικὴν τὴν προηγουμένην τῆς ἑλληνικῆς περίοδον, εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τοῦτο· ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο οὐδεμίαν συνεπάγεται μεθ' ἑαυτοῦ ἀσφαλῆ ἔννοιαν καὶ πρὸ πάντων δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μόνου σπουδαίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, πῶς καὶ πόθεν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἀρχάς. Ὅστις ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξῃ, ἐξακολουθεῖ ὁ Γρότε, τὰ ποικίλα καὶ ἀντιφατικὰ περὶ Πελασγῶν συστήματα, ὅσα ἐπρέσβευσαν οἱ τε κατὰ γράμμα ἐκλαμβάνοντες τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Γάλλοι Κλαυῖερος, Λαρχέρος καὶ Ραοὺλ Ροχέττιος, καὶ οἱ δι' εἰκασιῶν ἐρμηνεύοντες αὐτὰ Νεΐθουρος, ἢ Κ. Ο. Μύλλερος, ἢ Θίρλουαλλ, δὲν θέλουσι βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς, διότι δὲν ἐπεχειρήσαμεν νὰ λύσωμεν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λυθῇ τοῦτο πρόβλημα. Τὴν σήμερον οὐδὲν ἔχομεν ἐμμάρτυρον γεγονός, καὶ οὐδ' ἐπὶ Ἡροδότου ἢ Θουκυδίδου ὑπῆρχε γεγονός τοιοῦτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ οἰκοδομήσωμεν ἀποχρῶσάν τινα γνώμην περὶ τῶν

λαῶν τινὰ τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ἂν καθ' ἃ τινὲς ὑπέθεσαν, οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπόγονοι τῶν ἀποίκων τούτων ἢ τοῦλάχιστον ὡς παρὰ τούτων παραλαβόντες πάντα τὰ κεφάλαια τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ὁ Γεώργιος Γρότε ἀποκρούει τὸ συμπέρασμα τοῦτο πάσῃ δυνάμει, καὶ εὐλόγως νομίζομεν ὅτι, λέγει, ἀντιπαραβάλωμεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, προκύπτει ἡλίου φαεινότερον, ὅτι ὅχι μόνον οὐδεμία μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἀρίδης καὶ οὐσιώδης ἀντίθεσις. Ἀδύνατον δὲ πρὸ πάντων, ἀνακράζει, νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ εὐγενεστάτη ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, ἥτις ἔχει καθ' ὅλην αὐτῆς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη πλείστην τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, προέκυψεν ἐκ τῆς συμβολῆς δύο ἐξωτερικῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς φοινικικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς, καὶ δύο ἢ πλείοτερον ἰθαγενῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς πελασγικῆς, τῆς λελεγικῆς, καὶ ἄλλων τοιούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Κοινωνική, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους.

Ἄλλ' ἐὰν τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι περὶ τῶν Πελασγῶν, οἵτινες λέγεται ὅτι προηγέθησαν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς· καὶ περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικικῶν ἀποικίων, αἵτινες φημίζεται ὅτι κατεστάθησαν ἐνταῦθα κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους· καὶ περὶ τῶν κοσμογονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν ὅσας εἰκάζεται ὅτι ἔκρυπτον τὰ μυθεύματα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, καὶ περὶ τῶν ἡρώϊκων γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· πάντες κατ' εὐτυχίαν ὁμοφώνως πρεσβεύουσιν, ὅτι περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ ἔννοιαν, διότι αἱ περὶ τούτου εἰδήσεις, αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἰλιάς καὶ Ὀδύσεια, καὶ εἰς τὰ τοῦ Ἡσιόδου, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἔργα καὶ Ἡμέραι, καὶ Θεογονία, εἰκονίζουσι πιστῶς ὡς οὖν

τὴν κατάστασιν ἐκείνην. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι τὰ δύο ἀρχαιότατα τῶν περιωθέντων ἐλληνικῶν ἐπῶν, καὶ ἐποιήθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐν τῇ ἐνάτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἡ Ἰλιάς ὕμνησε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ὀδύσσεια περιέγραψε τὰς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσεύως, ἐνὸς τῶν ἡρώων τοῦ πολέμου τούτου, ὅτε ἐπεχείρησε νὰ ἐπανέλθῃ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἰθάκην. Ἀμφότερα δὲ τὰ ποιήματα, διὰ τὸ κάλλος τῆς γλώσσης, τὴν λαμπρότητα τῆς φαντασίας, τὴν ἀμίμητον ζωηρότητα τῶν εἰκόνων καὶ πολλάκις τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων, αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ μαρτυροῦσι τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς πρώτης γνωστῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ τοιαῦτα ἀριστουργήματα. Δὲν εἶναι ὅμως πολῦτιμα μόνον ὡς ποιητικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὰ ἐν μέρει· διότι οἱ μὲν ὕμνηθέντες ὑπ' αὐτῶν ἥρωες καὶ ἄθλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς προείπομεν, ἱστορικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἡ γενομένη ἐν αὐτοῖς περιγραφὴ τῆς κοινωνικῆς, τῶν ἠθῶν, τῶν δοξασιῶν, δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μυθικὴ, ὡς παραστήσασα δηλαδὴ κατάστασιν πραγμάτων ὅπως ἄλλοτρίαν τῶν ἀκροατῶν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ἔπους. Ἄν τὸ ἔπος τοῦτο δὲν ἐξεικονίζεν ἰδέας, καὶ κοινωνικὰς σχέσεις, καὶ αἰσθήματα οἰκεία εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἤθελε βεβαίως φανῇ εἰς αὐτοὺς ἀκατάληπτον καὶ ἀδιάφορον ὁ ποιητὴς μεγαλύνει καὶ καλλύνει πολλάκις τὰ ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἀναπλάττει ὅπως ἰδανικὸν κόσμον. Διὰ νὰ καταστήσωμεν δὲ εὐκρινεστέραν τὴν διακρίσιν ταύτην μετὰ τοῦ μύθου τῶν ἡρώων καὶ τῆς ἀληθείας τῶν κοινωνικῶν περιστάσεων, ἐνθυμίζομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν τὰ κάλλιστα γνωστὰ εἰς αὐτοὺς νεώτερα μυθιστορήματα. Εἰς τὰ μυθιστορήματα ταῦτα οἱ μὲν ἄνθρωποι καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῶν εἶναι συνήθως ἐπινοήματα τοῦ γράφοντος, αἱ κοινωνικαὶ ὅμως περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων περιστρέφονται εἶναι ἀληθεῖς, διότι ἂν καὶ αὗται δὲν ἦσαν ἀληθεῖς, τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, γινόμενα ὅπως διόλου ἀλλότρια τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, οὐδὲν ἤθελον ἔχει θέλητρον.

Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν παριστῶσιν εἶναι μυθικὴ ἐνταῦθα καὶ πραγματικὴ· μυθικὴ μὲν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰς περιπετείας, πραγματικὴ δὲ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ ὁρησκευτικὰ αἰσθήματα, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, ὅλον τοῦ

καὶ ὁ Ἑρμῆς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λόγου· ἐξ δὲ θήλειαι, ἡ Ἥρα, θεὰ τοῦ ἀέρος, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, ἡ Ἀρτεμις, τῆς ἄγρας, ἡ Ἀφροδίτη, τοῦ κάλλους, ἡ Ἑστία, τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ ἡ Δήμητρα, τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν πολλοὶ δὲν ἦσαν κατώτεροι τῶν Ὀλυμπίων, κατὰ τε τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἀξίωμα· οἷον, ὁ Πλούτων, ὁ θεὸς τοῦ ᾗδου, ἡ Ἑκάτη, ἡ ἔφορος τῶν τοκετῶν, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὁ Διόνυσος, ἡ Περσεφόνη, αἱ Μοῦσαι, κλπ. Τινὲς ὁμῶς ὑπηρέτουν ἀπλῶς τοὺς μεγαλειτέρους θεοὺς, οἷον, ἡ Ἴρις, ἡ Ἥβη, αἱ Ὠραι, κλπ. Τελευταῖον, ὑπῆρχον καὶ θεῖαι τινες δυνάμεις, ἡ μᾶλλον τερατώδεις τινὲς θεῶν γόνοι, οἵτινες οὔτε ἀνθρωπίνην μορφήν εἶχον, οὔτε συνεδύζοντο μετὰ στοιχείου τινὸς τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου· οἷον, οἱ Ἑκατόγχειρες, αἱ Ἀρπυιαί, αἱ Γοργόνες, ἡ Χίμαιρα, ἡ Σφιγξ, οἱ Κένταυροι, ὁ Γηρυόνης, κλπ.

Τῶν δὲ θεῶν ἀπάντων, τῶν τε Ὀλυμπίων καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, προΐστατο ὁ Ζεὺς, ὡς ἀγαθὸς πατὴρ οἰκογενείας καὶ βασιλεὺς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος εἶναι παράδοξον κρᾶμα θείας ἀληθῶς μεγαλειότητος καὶ σχεδὸν ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Ὁ Ζεὺς ὀρίζει τὰ προσόντα καὶ ἐξελέγχει τὰς πράξεις ἐκάστου τῶν ἄλλων θεῶν, σύμπαντες δὲ οἱ ἀγωνεῖς αὐτῶν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ ἐλαττώσωσι τὸ κράτος ἢ νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τὸ φοβερὸν νεῦμα δι' οὗ ἐπικυροῖ τὰ δόξαντα αὐτῷ, οὔτε ἀνάκλησιν οὔτε παρακοὴν ἐπιδέχεται. Καθὼς δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀκαταμάχητος, οὕτω καὶ ἡ σοφία ἀνεξερεύνητος. Αὐτὸς κρατεῖ τὰ χρυσᾶ τέλαντα, εἰς τὰ ὅποια σταθμίζονται αἱ τύχαι τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἴστανται δύο πίθοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὗτος ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, δι' ὧν καθιστᾷ ἡδεῖαν ἢ ἐπώδυνον τὴν ὑπαρξίν τῶν θνητῶν. Αὐτὸς ἰδρύσει τὴν αἰδίδιον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἀμετάθετον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ὑποτάσσεται. Οἱ νόμοι οἱ ἀνθρώπινοι, ἐκ τοῦ κράτους αὐτοῦ παράγουσι τὸ κῦρος· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ἀπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ σκῆπτρον· αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν κοινῶν δικαίων, ὁ ἔφορος τῆς τῶν συμβολαίων ἐκτελέσεως, τῆς τῶν ὄρκων τηρήσεως· αὐτὸς τιμωρεῖ τὴν προδοσίαν, τὴν ὕβριν, τὴν ὠμότητα· ὁ ξένος καὶ ὁ ἐκέτης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν· ὁ φραγμὸς τῆς οἰκίας ἀνατίθεται εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, ἡ δὲ

ἔθνους τὸν βίον. Ἐτι δὲ πραγματικώτερα εἶναι τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα, ἐξ ὧν ἡ μὲν Θεογονία διδάσκει τί ἐπρέσβευον οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν θεῶν, τὰ δὲ Ἔργα καὶ Ἡμέραι περιέχουσι σειράν παραγγελμάτων περὶ γεωργίας, οἰκονομίας, θαλασσοπορίας, ἀνατροπῆς καὶ ἄλλων τοιούτων ἀσχολιῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ποιήματα ταῦτα συνετάχθησαν ἐν τῇ ὁγδόῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἴστανται εἰς τὰ μεθόρια τῶν μυθικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ εἶναι οὕτως εἰπεῖν οἱ δύο αἰῶνες θυρωροὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου, ὅστις κρύπτεται ὀπισθεν αὐτῶν καὶ τοῦ ὁποίου πείθονται νὰ διανοίξωσι μέχρι τινὸς τὰς πύλας καὶ νὰ ἀποκαλύψωσι τὰ ἄδυτα εἰς τοὺς προσερχομένους. Εἰσερχόμεθα λοιπὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὴν κατόπιν τῶν πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες εἰσδύσαντες προηγουμένως εἰς τὰ μαγικὰ ταῦτα ἀνάκτορα τῆς πρώτης γνωστῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡλικίας, περιέγραψαν διὰ πλείστης ἀκριβείας καὶ γλαφυρότητος, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν διασκευὴν καὶ, ἀκολουθοῦντες μὲν κατὰ πόδας τοὺς δύο ἐκείνους ἀρχαίους ὁδηγοὺς, προσέχοντες δὲ καὶ εἰς τὰς πιστοτέρας τῶν νεωτέρων ἐξηγήσεις, ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὸ θρήσκευμα, τὰ κατὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς, τὰ κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων.

Οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξίν πολλῶν θεῶν δυνάμεων, πρεσβεύοντες ὅτι ὅλα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ὁ αἰθήρ, ὁ ἥλιος, ἡ θάλασσα, οἱ ποταμοί, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τὰ ἀκρωτήρια· πρόσέτι δὲ καὶ αἱ ἀρεταί, τὰ πάθη, αἱ τέχναι, αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οἷον ἡ φρόνησις, τὸ κάλλος, ἡ ἄγλα, ἡ γεωργία, ὁ θάνατος, τὸ κράτος, ἡ βία, εἶχον τὸν ἴδιον αὐτῶν θεόν. Οἱ θεοὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐλατρεύοντο ὡς φυσικαὶ ἢ ἡθικαὶ δυνάμεις, ἐλατρεύοντο ὡς ὄντα ἔχοντα ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ διάγοντα βίον ἀνθρώπινον· ἀλλὰ ἀθάνατα, ἰσχυρότερα τῶν ἀνθρώπων, καὶ διέποντα, μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον, τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Δώδεκα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πάντων μέγιστοι θεοὶ καὶ ὠνομάζοντο Ὀλύμπιοι, καθὼ κατοικοῦντες εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κορυφὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, αἵτινες συνεχέοντο μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δώδεκα οὗτοι μεγάλοι θεοὶ ἦσαν, ἔξ μὲν ἄρσενες· ὁ Ζεὺς, ὁ καὶ θεὸς τοῦ αἰθέρος ἰδίως, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ὁ Ἀπόλλων, τοῦ φωτός, ὁ Ἄρης, τοῦ πολέμου, ὁ Ἥφαιστος, τοῦ πυρός καὶ τῶν τεχνῶν,

ἀποποίησης ἢ κατάρχεσις τῆς φιλοξενίας δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδικεῖται. Ἄλλ' ὅμως ὁ θεὸς αὐτὸς, τὸ μέγιστον καὶ ἐνδοξότατον τῶν ὄντων, ὅχι μόνον ἔχει ἀνθρωπίνην μορφήν, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί, ἀλλὰ ὑπόκειται, ὡς αὐτοί, καὶ εἰς τὰ πάθη τὰ ἀνθρώπινα, καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ἀσθενείας· διότι τὰ θεῖα ταῦτα σώματα, εἰ καὶ ἔχουσι τὸ προνόμιον τῆς ἀθανασίας, τῆς καλλονῆς καὶ τῆς ἰσχύος, εἰ καὶ ῥέει εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν αἷμα καθαρώτερον τοῦ ἀνθρωπίνου, δὲν εἶναι ἀπρόσιτα οὔτε εἰς τὰς ἡδονάς, οὔτε εἰς τὸν πόνον· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τρέφονται δι' ἀμβροσίας, καὶ εὐγνωμόνως ὁσφραίνονται τὴν κνίσσαν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας προσφέρουσιν εἰς αὐτὰ οἱ θνητοί. Τὰ δὲ ἄλλα αὐτῶν πάθη εἶναι ἀνάλογα τῶν ὅλως ἀνθρωπίνων τούτων ὁρέξεων· ὁ ἄστατος ἔρως, ὁ φθόνος, ἡ ὀργή, τὸ μῖσος, ταράττουσι πολλάκις τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ βασιλείου τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διακινδυνεύει ἐνίοτε ἐκ στάσεων καὶ συνωμοσιῶν πλεκομένων κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ἀδιάφορος εἰς τὰς ἐριδας ταύτας· πολλάκις δὲ εἶναι ἀναποφάσιτος εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ, ἀπατᾶται ὑπὸ τεχνασμάτων, τυφλοῦται ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, καὶ παρεκτρέπεται ὑπὸ τῆς ὀργῆς εἰς βίαν ἀγενῆ. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν εἰκονίζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον τὴν σχέσιν τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν πρὸς τὴν μοῖραν, καὶ ἴσως ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν εὐκρινῆ τῆς σχέσεως ταύτης ἔννοιαν· διότι συνήθως μὲν ὁ Ζεὺς ἐπιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν μοῖραν, ἐνίοτε ὅμως φαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ὑπέρτης ἀπλοῦς ἀνάγκης ἀπαραιτήτου, τὴν ὁποίαν ματαιῶς ζητεῖ νὰ διαφύγῃ.

Ἡ δὲ εἰμαρμένη αὕτη τῶν Ἑλλήνων διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον, ἐμβολιαζόμενον εἰς τὰ πνεύματα λαῶν βαρβάρων, ἀγρίων καὶ ἡδυπαθῶν, οἷοι οἱ Ὀθωμανοί, ὀπλίζει μὲν αὐτοὺς ἐκ δειμμάτων διὰ προκαίρου παροξυσμοῦ ἀνδρείας, συνεπιφέρει ὅμως τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι, ἅμα παρελθόντος τοῦ παροξυσμοῦ τούτου, περιπίπτουσιν εἰς ἀπάθειαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ πράξωσί τι εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου περιστάσεις. Τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων προέκλυπεν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν θεωριῶν περὶ τῆς προφανοῦς εὐρυθμίας τοῦ κόσμου τούτου, περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν αἷτια κρύφια καὶ ἀνεξήγητα δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀνεπλήρου δὲ παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνδρείαν, οὐδ' ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις

ἀδρανείας· ἐνέπνεε μὲν καρτερίαν τινὰ ἐν ταῖς συμφοραῖς, ἀλλὰ κατέλειπε σώαν τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνὸςφ εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποφύγῃσι, διὰ συνέσεως καὶ ἐνεργείας, τὰ ἐπικρατούμενα δεινά· οὔτε πάλιν ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν συνδρομὴν τῶν θεῶν. Ἄλλως τε οἱ μάκαρες τοῦ Ὀλύμπου κατεδέχοντο νὰ ἀναμυγνύνται καὶ οἰκοθεν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων, γενεᾶς ὑποδεεστέρας καὶ ἀτυχοῦς, ἥτις ὅμως, ἠνωμένη οὖσα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας, ἐθεωρεῖτο ἄξια πολλάκις μὲν τῆς συμμάχιας, αἰέποτε δὲ τῆς συμπαθείας αὐτῶν. Εἶδομεν ὅτι ἡ δοξασία, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως, ἦτο μεταγενεστέρα καὶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα δοξασία τοῦ Ἡσιόδου, καθ' ἣν οἱ θεοὶ ἔπλασαν ἀλληλοδιαδόχως πέντε διάφορα γένη ἀνθρώπων, δὲν συνεδύαζετο μὲ τὰς ἱστορικὰς γενεαλογίας, καθ' ἃς οἱ ἐπισημότατοι τοῦλάχιστον τῶν ἀνθρώπων, ἦσαν ὅχι πλάσματα, ἀλλὰ γόνοι ἢ ἀπόγονοι τῶν θεῶν. Αὐτὸς ὁ Ἡσιόδος λέγει ἄλλαχού, ὅτι ὁμόθεν γεγάσι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι· παρ' Ὁμήρῳ δὲ ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἐπὶ τοῖς λοιποῖς οἱ θεοὶ τῆς προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι ἀπολαμβάνει βεβαίως τὴν εὐνοίαν αὐτῶν· ὁ χρηστότατος τῶν ἡρώων δὲν διέφευγε τὴν θεῖαν δίκην, καὶ ἀκουσίως ἂν προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· ὁ δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἴλαιοι, ἦτο νὰ κήδεται τις περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Διότι ἐν γένει οἱ θεοὶ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν, τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἰσχύος μέθην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητά· ὅθεν πᾶσα ἀπαρκαλύπτος ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, καὶ πᾶσα ἀξιώσις ἰσότητος πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐλογίζετο ὑπὸ τούτων ὡς ἀμάρτημα δεινόν, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲν ἐπέβαλλον τιμωρίαν περιφανῇ. Ἐφθόνουν προσέτι τὸν ἄνθρωπον ὅστις διετέλει ἁδιαλείπτως εὐδαιμονῶν. Ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπεινώσις αὐτοῦ, ἡ διηνεκὴς αὕτη εὐτυχία, καθὼς προεγγίζουσα ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν θεῖαν μακαριότητα, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των. Τὴν δὲ παρήγορον ἰδέαν, ὅτι τὴν θλίψιν προξενοῦσιν οἱ θεοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἵνα ὑποδείξωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, ἠγνόησαν ἐπὶ πολὺν ὥς φαίνεται χρόνον οἱ Ἕλληνας. Ὅ,τι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεοὺς, ἦτο ἡ εὐλαβεία τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία· καὶ ὅ,τι μάλιστα

ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐπρόσδεκτον, ἦτο ἡ ἀκριβοὺς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας τῶν τοσοῦτῳ δὲ ἀπαραιτήτους ἐθεώρουσαν τὰς τελετάς ταύτας, ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ αὐτὰς ὀλιγωρία ἦρκει ἵνα ἐπισύρῃ κατ' ἔθνους ὅλου τὰς δεινοτέρας τῶν συμφορῶν.

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δοξασίαι, δὲν συνετέλουν βεβαίως καθ' ἑαυτὰς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ὑπῆρχεν ὁμῶς ἔμμεσός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον τὰ ἀλλόκοτα τῶν θεῶν ἦθη κατ' οὐδὲν ἡλάττουσαν τὸ σέβας τὸ ὅποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπρόβállοντο ἐν γένει ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἀξιολογίῃ, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι δὲν ἐπεχείρουν νὰ ἐξαγάγωσι διδασκαλίαν πρακτικὰς ἀπὸ τῶν παραδόσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοὶ, καὶ τοὶ μὴ ὄντες ἀνώτεροι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἦσαν ὁμῶς τοσοῦτον μεγάλοι καὶ τοσοῦτον μακρὰν ἔκλεινον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ὥστε δὲν ὑπελαμβάνοντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν ὑποδεστέραν γενεάν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπενήργει δὲ τὸ θρήσκευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διὰ τινων δυνάμεων, ἰδίως ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν αἱ λεγόμεναι Ἑριννύες. Ὁ Ὅμηρος ὑποδεικνύει ἀπλῶς τὸ ἔργον τῶν Ἑριννύων, μὴ ὀρίζων τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μήτε περιγράφων τὸ σχῆμα, τὸ ὅποῖον ἢ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν παρέστησε καταπληκτικώτατον. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἀποβαίνουσιν ἴσως φοβερώτεραι ὡς ἐκ τοῦ μυστηριώδους σκότους ἐντὸς τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται αἱ σκιαὶ αὐτῶν παρὰ τῇ ποιητῇ. Ἡ κατοικία αὐτῶν ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν σκοτεινῶν μυχῶν τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἐνέπνεε βαθεῖαν φόβον εἰς τὰς εὐτυχεῖς θεότητας αἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς φαιδράς καὶ φωταυγεῖς τοῦ Ὀλύμπου κορυφάς. Ὑπὸ σκότους δὲ περιεκαλύπτοντο αἱ Ἑριννύες καὶ ὅτε ἐξήρχοντο ἀπὸ τῆς κατοικίας ἐκείνης διὰ νὰ ἐπιτελέσωσι τὰ δόγματα τῆς θείας δικαιοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξιλέωσιν αὐτάς, ὅπως ἐξιλέουν τοὺς ἄλλους θεοὺς τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, οὐδεμία φαίνεται ἐπινενοημένη τελετὴ, ἱκανὴ νὰ ἀφοπλίσῃ μὲν τὴν ὀργὴν τῶν Ἑριννύων, νὰ κατευνάσῃ δὲ τὸν θόρυβον τοῦ ἀμαρτήσαντος ἀνθρώπου. Καὶ ἰδίως μὲν ἐπεμελούντο τὴν τήρησιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸ γῆρας, εἰς τὴν πατρικὴν

ἔξουσίαν, εἰς τὰ οἰκογενειακὰ δίκαια εὐλαβείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιτορκία, καὶ ἅπαντα ἴσως τὰ λοιπὰ δεινὰ κακουργήματα, ἦσαν ὁμοίως καθυποβεβλημένα εἰς τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν, ὁ δὲ τρόμος τὸν ὅποιον ἐνέπνεον αἱ ἀδυσώπητοι αὐταὶ λειτουργοὶ τῆς θείας δίκης, ἂν μὴ ἐσωφρόνιζεν ἐντελῶς τὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα τὴν ὁποίαν ἡδύνατο νὰ ἐμψύχων παρὰ τισι τὸ σκανδαλῶδες πολλάκις πολίτευμα τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, περιέστελλε τοῦλάχιστον αὐτὴν μέχρι τινός.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, οὔτε πάντες οἱ πονηροὶ φαίνονται τιμωρούμενοι εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, οὔτε πάντες οἱ χρηστοὶ ἀνταμειβόμενοι. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὸν θάνατον ὡς χωρισμὸν δύο οὐσιῶν διακεκριμένων, ἂν καὶ μὴ ἐντελῶς ἀνομοίων, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει ζωὴν ἄνευ ψυχῆς, οὐδ' ἡ ψυχὴ δύναμιν ἄνευ τοῦ σώματος. Αἱ σάρκες καὶ τὰ ὅσ' αὐτῶν ἡρώων μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἡ ἀναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρός, ἡ καταλείπονται εἰς βορὰν κυνῶν καὶ πτηνῶν (οἰωνῶν), ἡ δὲ ψυχὴ ἀπέρχεται εἰς τὸν Ἄδην, ὡς ὄνειρον ἀφιπταμένη.

Ψυχὴ δ' ἥūt ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται,

λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσεύος Ἀντίκλαια. Διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὸν Ἄδην, δὲν ἐνομιζοντο, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητοι αἱ ἐπικήδειοι τελεταί, ἀλλ' ἐνός' αὐαί τελεταὶ αὐταὶ δὲν ἐξεπληροῦντο, ἡ ψυχὴ δὲν ἡδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ αὐτόθι. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιμῆλεια τῶν ἐπιζώντων φίλων, ἡ πεισματοῶδης περὶ τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ πάλη, καὶ ἡ τραγικὴ ἐκείνη προσέλευσις τοῦ Πριάμου πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἑκτορος. Πολλὰ δὲ κατανυκτικώτατα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ποιήσεως γεγονότα, ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τούτου στηρίζονται. Ἡ ψυχὴ, ἐξολισθήσασα ἀπὸ πληγῆς ἢ διὰ τῶν χειλέων, δὲν διαλύεται εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ σχῆμα τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὅποιον πρότερον ἐδίδε ζωὴν. Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου φωτιζομένη, δὲν εἶναι πλέον κατοικία πρὸςφορος εἰς τὸ ἀσθενές καὶ θλιβερόν τοῦτο φάντασμα, τὸ ὅποιον παρατείνει τὴν ἀνωφελῆ αὐτοῦ ὑπαρξίν ἐντὸς τοῦ ἀμαυροῦ φωτός τοῦ καταχθονίου κόσμου. Ἐκεῖ τὸ ὄν τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ σκιὰ τις τοῦ παρεληλυθότος ὄντος, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκουσα τὸ εἶδωλον τῶν πάλαι ἀσχολιῶν καὶ ἡδονῶν. Ὁ περίφημος κυνηγὸς Ὠρίων θηρεύει εἰς λειμῶνας ἀσφοδέλων τὰς σκιὰς τῶν ζώων, τὰ ὅποια εἶχε φονεύσει ποτὲ εἰς τὰ ἐπὶ γῆς ὄρη. Ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης Μίνως, ὅστις ζῶν τοσοῦ-

τον ἐδοξάσθη διὰ τὸ φιλοδίκαιον αὐτοῦ, προεδρεύει ἤδη δικαστηρίων τὰ ὅποια δὲν ἔχουσι τί νὰ κρίνωσι καὶ διανέμει τὴν ἀκριβοῇ αὐτοῦ διακαὶ οὐσίαν εἰς γενεὰν ὄντων ἀπεστερημένων τῆς δυνάμεως τοῦ κακοποιεῖν. Ὁ ἐνδοξότατος τῶν ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ Ἀχιλλεὺς, ἀνάσσει μὲν ἀπάντων τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ προθύμως ἤθελεν ἀνταλλάξει τὴν ἀπράγμονα ταύτην τιμὴν ἀντὶ τῆς εὐτελεστεράς τοῦ πραγματικοῦ βίου ὑπηρεσίας. Ὁ Ὅμηρος ποτὲ δὲν ἐφαντάσθη ὅτι ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀπαλλαγεῖσα ἅπαξ τῶν γηίνων αὐτῆς δεσμῶν, ἀποβαίνει ἰσχυρότερα. Ἐξ ἐναντίας ὁ ποιητὴς παρίστησιν αὐτὴν καταβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου εἰς κατάστασιν ἀμυθῆτου ἀτονίας.

ᾠ πόποι, ἧ ῥά τίς ἐστί καὶ εἶν Ἀΐδαο δόμοισιν

Ψυχὴ καὶ εἰδῶλον· ἀτὰρ φρένες οὐκ ἐνὶ πάμπαν,

ἀνέκραζεν ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅτε, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίης, ὁ φίλτατος αὐτοῦ Πάτροκλος ἔπεσε φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος· ὁ ἐστί, Φεῦ, ὑπάρχει μὲν καὶ εἰς τὸν Ἄδην ψυχὴ καὶ εἰδῶλον τοῦ τεθνεώτος, ἀλλὰ αἱ φρένες ἐκλείπουσι παντελῶς.

Καὶ ὁ μὲν πολὺς τῶν κατοίκων τοῦ Ἄδου ὄχλος παρέτεινεν οὕτω ἀνωφελῶς τὴν ματαίαν ταύτην ὑπαρξιν, μεγάλοι δὲ τινες ἔνοχοι κατεδικάζοντο εἰς ἀγῶνα οἰκειότερον εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ἐτιμωροῦντο ἐνασχολούμενοι εἰς ἔργα κοπώδη καὶ ἀδιάλειπτα, καθὼς ὁ Σίσυφος, ὁ διατελέσας βασιλεὺς τῆς Κορίνθου καὶ πολλὰ πράξας ἐν τῷ βίῳ ἀνομήματα, καταδικασθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἄδῃ νὰ κυλῇ ἐπὶ μεγάλου ὄρους βαρὺν λίθον, ὅστις μόλις ἔφθανεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐκυλίετο πάλιν κάτω καὶ ἐβασάνιζεν οὕτω τὸν δυστυχῆ Σίσυφον αἰωνίως. Ἄλλοι δὲ ἐταλαιπωροῦντο συναισθανόμενοι πόθους ἀνεκπληρώτους· οἷον ὁ Τάνταλος ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Φρυγίᾳ Σιπύλου, ὅστις καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κατεδικάσθη νὰ ἴσταται αἰωνίως ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένος μέχρι τοῦ πώγωνός καὶ νὰ καταφλέγηται ὑπὸ πείνης καὶ δίψης· ὁσάκις δὲ ἤθελεν ἢ τὴν δίψαν αὐτοῦ νὰ σθέσῃ, ἢ τὴν πείναν νὰ κορέσῃ, τρώγων τοὺς καρποὺς τῶν πλησίον αὐτοῦ πεφυτευμένων καρποφόρων δένδρων, τὸ μὲν ὕδωρ ἔφευγεν ἀπὸ αὐτοῦ, οἱ δὲ κλάδοι τῶν δένδρων ἐτρέποντο πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Εἰς φυλακὴν δὲ ἔτι φοβρωτέραν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον κατωτέρω τοῦ Ἄδου βεβυθισμένην ὅσον ἡ γῆ ἀπέχει τοῦ οὐρανοῦ, κατεκλείοντο οἱ θρασεῖς τοῦ Διὸς ἀντίπαλοι· ἡ φυλακὴ αὕτη ἦτο ὁ Τάρταρος, ὅστις ἐφράσαστο μὲν διὰ πύλης σιδηρᾶς, ἔδαφος δὲ εἶχε

χαλκοῦν. Ἀφ' ἐτέρου εὐχρίθμος μακάρων ἡρώων ὄμιλος, ἀντὶ νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἄδην, μετεβιβάζοντο εἰς πεδῖον ἡλύσιον, εἰς νῆσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὸ αἰθρίων ζεφύρων καταπνεομένην, ἀπηλλαγμένην δὲ πάσης ὀχληρᾶς τῶν ὥρων τοῦ ἔτους μεταβολῆς.

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην, οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ ἀξιοθῶσι τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ὤφειλον νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς ὅπως πρὸς τοὺς δυνατοὺς τῶν θνητῶν· νὰ προσφέρωσι δηλαδὴ εἰς τοὺς θεοὺς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους, ἧ, καθὼς λέγει ἡ θρησκεία, τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας. Αἱ θυσίαι τῶν προπατόρων ἡμῶν ἦσαν ἐν μέρει μὲν χαριέσταται, καθὸ εἰκονίζουσαι εὐλάβειαν καθαράν. ἐν μέρει ὅμως παριστῶσι τὴν τυφλὴν ὁρμὴν παχυλῆς δεισιδαιμονίας. Ἐν τῇ νηπιῳδαί αὐτοῦ καταστάσει, ὁ ἄνθρωπος, ἅμα κατανοήσας ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὴν διὰ προσφορᾶς, ἥτις, ὅσῳ εὐτελὲς καὶ ἂν ᾖ κατ' ἑαυτήν, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος. Ὁ καθαρῶς συμβολικὸς οὗτος χαρακτήρ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς πλείστας ἐλληνικὰς τελετάς· τοιαῦται λ. χ. ἦσαν αἱ σπονδαί, ἥτοι ὁ οἶνος ἡ καὶ ἄλλα ὑγρά, τὰ κατὰ τὰς θυσίας καὶ εὐωχίας χεόμενα κατὰ γῆς, εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸν βωμὸν, πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν· ἡ εἰρεσιώνη, ἥτοι στέφανος ἐξ ἐλαίας, διὰ καρπῶν κεκοσμημένος, τὸν ὁποῖον, κατὰ τινὰς πανηγύρεις, περιέφερον παῖδες ἄδοντες, καὶ ὅστις ἔπειτα ἀνηρτᾶτο εἰς τὴν πύλιν τῆς οἰκίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς πράττομεν σήμερον ὡς πρὸς τὸν στέφανον τῆς 1^{ης} μαΐου· αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν· αἱ κόμαι, τὰς ὁποίας οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ἀφιεροῦν πολλὰς εἰς θεότητας προστάτιδας, κλπ. Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τελεταὶ πολυτελέστεραι καὶ ἤττον ἀφειλεῖς. Οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὰς οὐρανίας δυνάμεις τὰ πάθη τῶν βασιλέων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶναι πολυτιμότερα, καὶ ὅτι ἡ προσφορά ἔπρεπε νὰ ἐκράζῃ ὅχι μόνον τὸ αἰσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος τούτου. Δύο δὲ δημῳδαὶς προλήψεις ὑπέβαλψαν τὴν πεποιθήσιν ταύτην· ὁ λαὸς ὑπελάμβανε τοὺς θεοὺς δεκτικoὺς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας, καὶ ἐφαντάζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ κατευνάσῃ τὰ πάθη ταῦτα, εἰμὴ προσφέρων πλούσια δῶρα· πρὸς τούτοις δὲ ἡ θυσία ἐλογίζετο ὡς τις ἐστίασις τῶν θεῶν, ὡς συμπίσιον δηλαδὴ προσφερόμενον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο

τοσούτῳ εἰς αὐτοὺς ἀρεστότερον, ὅσῳ ἦτο μᾶλλον πολυδάπανον καὶ λαμπρόν. Ὅσακις δὲ ἡ θυσία σκοπὸν εἶχε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν περιωρισθεῖσαν θεότητα, ἡ πολυτέλεια τῆς ἱλαστηρίου ταύτης προσφορᾶς ἀπέβαινεν ἐξαισία. Καὶ αἱ προλήψεις αὗται συνεπήγαγον φυσικῶ τῷ λόγῳ ἄλλας δεινότερας, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ πλῆθος περιῆλθεν εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι ἐνίοτε ἡ θυσία ἀνθρώπου ἠδύνατο μόνη νὰ δυσωπήσῃ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· διότι φαίνεται τῶντι βέβαιον, ὅτι εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ὁμηρικῆς, οἱ Ἕλληνες, εἴτε οἰκοθεν, εἴτε διὰ τῆς ἐπιρροῆς παραδειγμάτων ξένων, ἔφθασαν εἰς τὸ φοβερὸν τοῦτο συμπέρασμα. Τινὲς ἡμιφισδότησαν τὴν τοιαύτην ἀρχαιότητα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν μνημονεύει αὐτῶν, οὐδὲ αἰνίσσεται ποτὲ αὐτάς. Ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι μῦθοι, ἡ κοινὴ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων γνώμη, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἔθνους τούτου μαρτυροῦσι, κατὰ δυστυχίαν, ὅτι ἐμίανε τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις ἄλλως τε, ὅσῳ φαιδρὰ καὶ ἂν ἦτο, μετεῖχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τραχύτητός τινος καὶ ἀγριότητος.

Τὰ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις φαίνονται, ἐτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς, ἄξια ἔθους πρεσβεύοντος καλλιτέρας θρησκευτικῆς δοξασίας, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· διότι οἱ πρᾶγματευθέντες περὶ ἀρχαιότερας τινὸς πελασγικῆς ἐποχῆς ἀξιοῦσιν, ὅτι τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα τότε κατῴκουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διῆγον βίον ἔχοντα μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν δουρικὸν βίον τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἀσιανῶν. Συνάγουσι δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπὸ τε τοῦ κολοσσικῶν μέγεθος τῶν ἔργων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδουσιν εἰς τὴν πελασγικὴν ἐποχὴν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀμυδρὰ ἔχνη τῆς εἰς τοὺς λεγομένους «βίους» διαιρέσεως, τὰ ὁποῖα, ὑποφαινόμενα ἐτι εἰς τὸ πρῶτον λυκαυγὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπολαμβάνονται ὡς αἱ τελευταῖαι σκιαὶ τῆς πελασγικῆς ἐκείνης νυκτός. Τῶντι ἡ εἰς βίους διαίρεσις τῶν ἔθνων, ὁποῖα συνέβαινε τὸ πάλαι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ εἰς ἄλλας ἀσιανὰς χώρας, δηλαδὴ ἡ διαίρεσις τῶν ἔθνων εἰς ὠρισμένον τινὰ ἀριθμὸν τάξεων, αἵτινες διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὰς ἀσχολίας, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα, καὶ, καθὼ ὑπάρχουσαι κατὰ τὴν θείαν θέλησιν, θεωροῦνται ὡς ἀναλλοίωτα συστήματα, ἡ τοιαύτη τῶν ἔθνων διαίρεσις ὑποτίθησι πάντοτε πολίτευμα δουρικὸν καὶ τυραννικόν· ὅπου δὲ ἐπικρατοῦσι τοιαῦτα πολιτεύματα, ἀπαντῶνται καὶ οἱ

κοδομήματα ἢ ἄλλα ἔργα κολοσσικά, ἀπαιτοῦντα τὴν ἐργασίαν πολλῶν μυριάδων δούλων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ λεγομένη πελασγική, ἢ ἄλλη τις οἰαδῆποτε παναρχία ἐποχῇ, ἴσως εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν βίον· ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν, ὅτι τὰ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦτα ἔργα ἀπῆτησαν μὲν ἐργασίαν πολύμοχθον, καὶ μάλιστα οἱ τεράστιοι ὑπόγειοι ὅχαιοι τῆς Κωπαίδος λίμνης, δι' ὧν τὰ ὕδατα αὐτῆς, διερχόμενα ὑπὸ τὰ ὄρη, ἐξέρρεον εἰς τὴν θάλασσαν· τὰ ἔργα ὁμως ταῦτα ἐδήλουν συγχρόνως πνεῦμα κοινῆς ὠφελείας, ὥπως ἀντίθετον τῆς μωρᾶς κενοδοξίας, ἣτις ἤγειρε τὰς πυραμίδας καὶ τοὺς ἐγκολαπτοὺς τάφους τῆς Αἰγύπτου. Ἀνάλογόν τι δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τῶν κατοίκων, ἣτις ἀναφαίνεται πού καὶ πού, εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἴσως εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς βίους διαίρεσιν· ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἄλλο ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων προέκυψαν πολιτικοὶ θεσμοὶ ὅπως διάφοροι τῶν ἀνατολικῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς.

Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι θεσμοὶ τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς δὲν ὑπῆρξαν καρπὸς τῶν σκέψεων σοφῶν νομοθετῶν, ὁποίους θέλομεν ἀπαντήσαι πολλοὺς βραδύτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ ἀρχαιότεροι γνωστοὶ τῆς Ἑλλάδος θεσμοὶ παρήχθησαν μᾶλλον αὐτομάτως ἐκ φυσικῶν ἀφορμῶν· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται καὶ περιστάσεις ἦσαν ὅπως οὖν ὅμοιαι εἰς τὰς διαφόρους χώρας, διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεσμοὶ εἶχον ἀπανταχοῦ ὁμοιότητά τινα. Ἐν γένει τῶντι ἡ κοινωνία φαίνεται διηρημένη εἰς δύο τάξεις ἀνθρώπων, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους. Οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες ὑποδιηροῦντο πάλιν εἰς δύο τάξεις οὐσιωδῶς διακρινομένους ἀπ' ἀλλήλων· τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὸν πολὺν δῆμον, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος, τοὺς λαοὺς. Οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαφόρους προσηγορίας, ἐμφαντικὰς τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν ἀξιώματος, καὶ ἀπεκαλοῦντο ἄριστοι, βασιλεῖς, ἄνακτες, μέδοντες, ἡγήτορες, βουλευφόροι, δικασπόλοι, γέροντες· διότι ἡ λέξις γέρων ἐσήμαινεν ἕκτοτε ὅχι τὸν καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερον, ἀλλὰ τὸν περιβεβλημένον τὸ τοῦ κράτους καὶ τὸ τοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἔθνη· *major*, *starosta*, *seigneur*, *ancien*, *alderman*, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπαντᾷται δὲ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὸ τοῦ δημογέροντος ὄνομα, τὸ περισωθὲν παρ' ἡμῖν μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Τὸ κύριον προσόν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην ταύτην τάξιν, ἦτοι τὴν τάξιν τῶν ἡγεμόνων, ἦτο ἡ ἐκ θεῶν γενεαλογία, διότι, καθὰ

προείπομεν, πᾶσα ἡγεμονικὴ οἰκία ἀνέφερεν εἰς θεοὺς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐπιφανὴς αὕτη καταγωγὴ ἀνεδείκνυε μὲν σεβαστοὺς εἰς τὸ πλῆθος τοὺς μεγιστᾶνας, ἤθελεν ὅμως τάχιστα λησμονηθῇ ἡ παραγνωρισθῇ, ἐὰν μὴ ἐνισχύετο ὑπὸ προσωπικῶν προτερημάτων. Σῶμα εὐρωστον, ἀνάστημα ὑψηλόν, ἥθος μεγαλοπρεπές, βλέμμα ὄξυ, φωνὴ λαμπρά, καὶ μάλιστα αἱ συμπάρεδροι τῶν φυσικῶν τούτων προτερημάτων ἀρεταί, ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις δεξιότης, ἡ ἐν ταῖς ἀτυχίαις καρτερία, ἡ περιφρόνησις τοῦ κινδύνου, ὁ ἔρως τῶν ἐνδόξων ἐπιχειρήσεων, ἰδοὺ τί διέκρινε πρὸ πάντων τὸν γνήσιον ἡγεμόνα ἀπὸ τοῦ εὐτελοῦς τῶν θνητῶν ὄχλου. Ἡ περὶ τὰ βουλευόμενα σύνεσις, τὸ πολυμήχανον τοῦ πνεύματος, καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν εὐκολία, ἐτιμῶντο μὲν ὄχι ὀλίγον, ἀλλὰ δὲν ἤρουν μόνον ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀρίστους τὸ κοινὸν σέβας. Πολὺ πλείονα χρεῖαν εἶχον οὗτοι περιουσίας μεγάλης ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς πολλὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας διέπρεπεν ἡ ἀνδρεία αὐτῶν. Πᾶσα δὲ εὐτυχὴς ἐκστρατεία ἠὔξανε τὸν τε πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὸ κλέος. Ἄν δὲ ὁ βραχίων ἐνὸς καὶ μόνου ἡγεμόνος ἐπέφερε πολλάκις τὴν κρίσιν τῆς μάχης, ἡ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὁλόκληρον στρατὸν, τὰ τοιαῦτα κατωρθοῦντο ὄχι μόνον δι' ἀνδρείας ἐξαίρετου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δύναμιν τῆς πανοπλίας, καὶ διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ἵππων τοῦ ἥρωος, οἵτινες, ῥαγδαίως φέροντες τὸ ἄρμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐδόξαζον καὶ ἔσωζον τὸν ἄνδρα πρὸ ὧλων τῶν λοιπῶν.

Τῶν ἡγεμόνων τούτων προϊστατο, καθ' ἑκάστην χώραν, ὁ βασιλεὺς· διότι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἡ Ἑλλάς δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ ἓν κράτος, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰ βασιλεια, βραδύτερον δὲ, εἰς πολλὰς ἀβασιλεύτους πολιτείας. Οἱ βασιλεῖς, ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης διεχειρίζοντο τὴν δικαιοσύνην καὶ προήδρευον τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν, δι' ὧν ὁ λαὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν θεῖαν ἀντίληψιν· ἐν καιρῷ δὲ πολέμου, ἐστρατήγουν, καὶ τότε μάλιστα ἔσχουν. Διότι τότε ἐδικαιοῦντο φυσικῶς τῷ λόγῳ ν' ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν λοιπῶν ἀρίστων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγῇ, καὶ ὅσάκις ἡ ἐπιχείρησις ἠὺδοκίμει, ἠὔξανε μὲν ἡ ἥθικὴ αὐτῶν δύναμις, διὰ τὸ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων κλέος, ἠὔξανε δὲ καὶ ἡ περιουσία, διὰ τὴν ἀπονεμομένην εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν μερίδα τῶν λαφύρων· ἐνθ', ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελούμενα θρησκευτικὰ ἔργα περιέβαλλον μὲν αὐτοὺς διὰ τινος ἱερότητος, δὲν συνετέλουν ὅμως εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς πραγματικῆς

αὐτῶν ἐξουσίας. Οὐδ' ἀπὸ τῶν δικαστικῶν δὲ καθηκόντων προελάβανον ἀξιόλογόν τινα ἰσχύν. Πολλὰ τφόντι θρυλοῦνται περὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν κρίσεων τοῦ Μίνως καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθους, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου συνάγεται, ὅτι ὁ βασιλεὺς σπανίως ἔκρινε μόνος τὰς δίκας, καὶ ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄριστοι ἀπεφάσιζον περὶ τῶν δικαστικῶν διενέξεων, πάντοτε δὲ δημοσίᾳ ἐν μέσῳ τῆς συνηγμένης ἀγορᾶς. Ἡ Ἰλιάς λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἡφαιστος κατεσκεύασε διὰ τὸν Ἀχιλλέα, εἰκονίζοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ καθέκαστα μιᾶς τοιαύτης δικαστικῆς συνεδριάσεως. Κατὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἡ ἀγορὰ βρίθκει πλήθους περιέργου καὶ συγκεκινημένου, δύο δὲ ἄνδρες ἐρίζουσι περὶ τῆς χρηματικῆς ποινῆς τῆς ὀφειλομένης ἕνεκα πρᾶχθέντος φόνου· καὶ ὁ μὲν βεβαιοῖ, ὁ δὲ ἀρνεῖται ὅτι ἡ χρηματικὴ ποινὴ ἐπληρώθη ἤδη· ἀμφοτέρω δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν δικαστικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς. Οἱ γέροντες κᾶθηνται ἐπὶ λίθων ξεστῶν, ὃ ἐστὶν ἐπὶ λείων λιθίνων ἐδρῶν, ἐν κύκλῳ, ὅςτις ὀνομάζεται ἱερός· ἐνώπιον αὐτῶν κεῖνται δύο τάλαντα, δηλαδὴ τὸ χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὅποῖον θέλει δοθῇ εἰς ἐκείνον ὅστις θεωρηθῇ ἔχων δίκαιον· οἱ κήρυκες συστέλλουσι διὰ τῶν σκήπτρων αὐτῶν τὰ ζωηρὰ δείγματα τῆς συμπαθείας, τῆς ἐκφραζομένης ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν διαδίκων, καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατὴν τὴν ἐναλλάξ ἀκρόασιν ἀμφοτέρων. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει τί ἦτο αὕτη ἡ τοῦ πλήθους ἀγορὰ, καὶ διατί, ἐνῶ τὸ πρᾶχθὲν κακούργημα ἦτο φόνος, προέκειτο περὶ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ὅχι περὶ ἄλλης βαρυτέρας τιμωρίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν διαδικασίαν, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περιεργότατη αὕτη εἰκὼν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφερόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πέρσου δίκης. Οἱ δύο ἀδελφοί, φιλονεικήσαντες περὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀλλ' ὁ Πέρσης, δωροδοκήσας τοὺς γέροντας, ἔλαβε δι' ἀποφάσεως ἀδίκου πῆν ὅλην κληρονομίαν. Τοῦτο τοῦλάχιστον διηγεῖται ὁ Ἡσιόδος, ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, ὅςτις καὶ προτρέπει θερμῶς τὸν ἀδελφὸν νὰ μὴ κατατρέβῃ τὸν διὰ τὴν ἐργασίαν ἀναγκαῖον καὶ πολῦτιμον καιρὸν, ἐνσχολούμενος ἐπὶ ματαιῳ εἰς τὸ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μάρτυς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ νὰ παρέχῃ ἄλλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς δικαζομένους. Τὰ τοιαῦτα, ἐπιφέρει, δύναται νὰ πράττῃ μόνον ὅστις ἔχει πῶς νὰ ζήσῃ δι' ὅλου τοῦ ἔτους. Πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνει τὰ παράπονα αὐτοῦ περὶ τοιούτων ἀδίκων καὶ διὰ δωροδο-

κίας γινομένων ἀποφάσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν δεινοτέραν τῶν συμφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος καὶ προσδοκῶν τὴν ἑνεκα τούτου ἐκδίκησιν τοῦ Διός. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει τὴν φοβερὰν δριμύτητα τῶν μετοπωρινῶν τρικυμιῶν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Διός κατὰ τῶν δικαστῶν, οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἀγορὰν διὰ τοιούτων ἀσεβῶν κρίσεων.

Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν, εἰς ἀμφοτέρω τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα, παντάπασιν δὲν παρίσταται ἔχων ἰδιάζουσάν τινα θέσιν ἢ δύναμιν, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δικαστικὴ αὐτοῦ ἐξουσία δὲν ἦτο, καθ' ἃ προείπομεν, ἀξία πολλοῦ λόγου. Δὲν ἦτο δὲ καὶ εἰς τὴν ἄλλην κυβέρνησιν ἀπεριόριστος, διότι οἱ ἡγήτορες, ἢ ἄνακτες, συγκροτοῦσι περὶ ἑαυτὸν βουλήν, τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται ὅτι ἡδύνατο πάντοτε νὰ περιφρονῇ τὴν κρίσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ὅμηρος παρέστησεν ἐν τῇ βουλῇ ταύτῃ τὸν Νέστορα ἐκφράζοντα πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν γνώμην αὐτοῦ μετὰ πλείστης εὐλαθείας, ἵνα ἀποφασίσῃ ὁ ἀνάξ ἀνδρῶν, ὡς λέγεται ὁ Ἀγαμέμνων, ἐὰν πρέπη νὰ παραδεχθῇ ἢ ὄχι τὴν γνώμην ταύτην. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι ἡ συνεδρίασις αὕτη ἐγένετο ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι προηδρεύετο ὑπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸν ὅποῖον ὁ ποιητὴς ἀπέδιδε τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν ἀξίωμα τοῦ ἡγεμόνος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ βουλὴ συγκαλεῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν καιρῷ εἰρήνης προεδρευομένη ὑπὸ βασιλέων ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος δύναμιν, δὲν ἦτο βεβαίως, ὡς εἰπὼν τινες τῶν ἱστορικῶν, ἀπλῆ γέφυρα πρὸς τὴν εἰς τὸν δῆμον διαβίβασιν τῶν βουλευμάτων τοῦ βασιλέως.

Ἡ συνήθης τῶν βασιλέων σχέσις πρὸς τοὺς ἀρίστους εἰκονίζεται πιστῶς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐ. Δεκατρεῖς ἡγήτορες τῶν Φαιάκων, δηλαδὴ τῶν μετέπειτα Κερκυραίων, ὀνομάζονται ὅλοι βασιλεῖς· ὁ δὲ Ἀλκίνοος, ὁ κατ' ἐξοχὴν βασιλεὺς, προίσταται τῶν ἄλλων ὡς εἰς τῶν ἴσων αὐτῷ ἐκείνων ἀνδρῶν, ὅχι ὡς ἀνήκων εἰς ἀνωτέραν τινὰ τάξιν. Εἰς τὴν Ἰθάκην ὁμοίως εἰς μὲν καὶ μόνος ὑπάρχει ὁ ὑπέρτατος βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἄλλων ἡγητόρων φέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα· χηρεύσαντος δὲ τοῦ θρόνου, ἡδύναντο νὰ λάβωσι τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. Ἀλλ' ἐὰν, ὡς ἐξάγεται ἀφ' ὅλων τούτων, ἡ βασιλεία παρεῖχε μικρὰν δύναμιν εἰς τὸν περιβεβλημένον τὸ ἀξίωμα αὐτῆς, περιεποιεῖ ὅμως οὐδὲν ἥττον εἰς αὐτὸν πλεονεκτήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνῆρ

σταθερὸς καὶ ἐπιτήδειος ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ μεγάλως. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ἤδη ἀπὸ τοῦ πολέμου πλεονεκτημάτων, οἱ βασιλεῖς εἶχον καὶ ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν ἴσως λαμπρὰ, ἀλλὰ θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα. Τὸ κυριώτατον ἦτο τὸ ὀνομαζόμενον τέμενος, ἥτοι μέγα γῆς κτῆμα, τὸ ὁποῖον δωρηθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἔθνους, φαίνεται προσηρητημένον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ὅχι γινόμενον ποτὲ κτῆμα ἰδιαίτερον τοῦ βασιλέως, ἀπαράλλακτως ὅπως εἶναι ἄχρι τοῦδε τὰ κτήματα τοῦ στέμματος. Ὁ Τηλέμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσεύς, νέμεται μὲν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τούτου τὰ τεμένη, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα τοῦ στέμματος τῆς Ἰθάκης δίκαια, ἀπειλεῖται ὅμως ὅτι θέλει ἀποβάλλει μετὰ τούτων καὶ τὰ τεμένη, ἐὰν μὴ διαδεχθῇ τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Εὐρύμαχος, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐξώσῃ τοῦ θρόνου, ἀποφασίζεται, ὅτι οὐδεὶς θέλει νὰ τὸν ἀποστερήσῃ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ κτημάτων. Ἄλλη ἀξιόλογος πρόσοδος τῶν βασιλέων ἦσαν τὰ δῶρα τὰ λεγόμενα καὶ δωτῖναι, θέμιστες κ. τ. λ. διότι μνημονεύονται ὡς τὸ κυριώτατον ὠφέλημα, τὸ ὁποῖον ἐμελλεν ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ πορισθῇ ἐκ τῶν πόλεων, ἃς ὁ Ἀγαμέμνων προέτεινε νὰ τῷ παραχωρήσῃ. Ἀδελφον ὅμως ἂν τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν κεκανονισμένα καὶ περιοδικά, ἢ ἀπλῶς ἐκούσια καὶ τυχαῖα. Ὁ Ἡσίοδος ὀνομαζέει τοὺς βασιλεῖς δωροφάγους, καὶ ὁ Ἀλκίνοος φαίνεται σφετεριζόμενος τὸ δικαίωμα τοῦ φορολογεῖν αὐτογνώμονως τοὺς Φαίακας. Πρὸς τούτοις ἡ διαχείρισις τῆς δικαιοσύνης ἀντημεῖβετο πάντοτε διὰ δώρων τῶν διδίκων, καὶ τὰ συμπόσια εἰς τὰ ὁποῖα προσεκαλοῦτο οἱ βασιλεῖς μνημονεύονται ἐπίσης πολλάκις ὡς ἐν τῶν πολυτίμων, ἢ τοῦλάχιστον τῶν εὐφροσύνων πλεονεκτημάτων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἡ βασιλεία ἦτο συνήθως κληρονομική, ἀλλ' ἡ τήρησις τοῦ γενικοῦ τούτου ἔθους ἐξηρτᾶτο ἐν μέρει ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶχεν ἐκ γενετῆς τὸ δικαίωμα εἰς τὸν θρόνον. Πρὸ πάντων ἀπηρεῖτο ὁ βασιλεύων ἢ βασιλεύσων νὰ ἔχῃ προσωπικὴν ῥώμην καὶ ἀξίαν· διὰ τοῦτο γέροντές τινες πατέρες παρητοῦντο τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τῶν ἀκμαιοτέρων αὐτῶν υἱῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. γ. βασιλεύει τῆς Ἰθάκης ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λαερτίου, ὁ δὲ Πηλεὺς, ἀποθέσας τὴν ἀρχὴν, ἔχει χρεῖαν τῆς προστασίας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀχιλλεύς. Ἐκ τούτων δὲ εἰκάζεται ὅτι καὶ τάνάπαλιν οἱ υἱοὶ ἠδύναντο ν' ἀποβάλλωσι τὸ κληρονομικὸν αὐτῶν δικαίωμα, ὡςάκις ἐστεροῦντο τῶν

προτερημάτων, τῶν ἐπιτηδείων νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς σεβαστοὺς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγερώχους καὶ ἰσχυροὺς ἀρίστους. Οἱ ἄριστοι οὗτοι κατῴκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ πόλει ἐν ἣ ἔδρευεν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἦτις ἔκειτο ἐπὶ ὑψώματος τετειχισμένου. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ γίνεται μὲν πολλὰς μνείας περὶ μεμονωμένων αὐτῶν ἀγροτικῶν κατοικιῶν· ἀλλὰ μακρὰ ἐκτὸς τῶν πόλεων διατριβὴ δὲν ἦτο συνήθης καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξορία· οὐδὲ ἐξάγεται ἐν γένει ἐκ τοῦ Ὀμήρου, ὅτι ὁ βίος τῶν ἀρίστων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν βίον τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εὐρωπαϊῶν μεγιστάνων, τῶν καλουμένων φρουδαλικῶν βαρῶνων, οἵτινες κατῴκουν πάντοτε ἔξω τῶν πόλεων, εἰς πύργους ὀχυροὺς, ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων ἵνα ληστεύσωσι τοὺς διαβάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ μοναρχία τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τοιοῦτος δὲ ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ βίος τῆς ἀνωτέρας τοῦ ἐλευθέρου δῆμου τάξεως, ἥτοι τῶν ἀρίστων· ὁ δὲ ἄλλος πολὺς δῆμος, οἱ λαοὶ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ βιομηχάνων, οἵτινες ἐκκλοῦντο δημιουργοί, δηλαδὴ ἄνθρωποι μετερχόμενοι ἔργον δημόσιον, μὴ ὑποκαίμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἢ τὴν δουλείαν ἄλλου· ἀναφέρονται δὲ τοιοῦτοι χαλκεῖς, σκυτοτόμοι, μάντιες, ἰατροί, δορατοποιοί, χοιδοί, κήρυκες καὶ ἄλλοι. Τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα δύνανται μέχρι τινὸς νὰ ἐνθυμίζωσι τὴν εἰς βίους διαίρεσιν ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὴν ἀνατολήν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Ἰνδικήν· ἀλλὰ πραγματικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης θεσμοθεσίας καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι βιομηχάνων, οὐδεμίαν φαίνεται ὑπάρχουσα. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ ἰατρός, ὁ ἀστρολόγος, ὁ λεπτοουργός, ὁ κεραμεύς, ὁ πλύτης, ὁ κουρεὺς, ὁ βουκόλος ἐκάστου χωρίου, ὅχι μόνον μετέρχονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, ἀλλὰ θεωροῦνται καὶ ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μισθούμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ χωρίου· ἐνῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦλάχιστον ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἀναφαίνεται πλέον τοιοῦτό τι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπομεν διαφόρους βιομηχάνων τάξεις, ὁποίας καὶ σήμερον ἀπανταχοῦ γῆς, βιομηχάνων ὅμως ἐλευθέρων καὶ ὅχι κληρονομικῶν, ἐκτὸς τινων ἴσως, λ. χ. τῶν μάντεων, τῶν κηρύκων, καὶ τούτων δὲ ὅχι πάντοτε. Ἄλλως τε, τὰ κατὰ τὸν πολὺν τοῦτον δῆμον δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστὰ. Ἄν καὶ ὑπῆρχον ιδιόκτητά τινα τμήματα ἀροσίμου γῆς, ἔχοντα ὅρια ἀκριβῶς κεχαραγμένα καὶ ἀκριβῶς ἐπιτηρούμενα, τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατελεί-

πετο εἰς νομὴν τῶν ποιμνίων. Τὰ ποίμνια ἦσαν τφόντι τὸ κύριον κερφάλαιον τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου ἀνδρός, τὸ κύριον ὄργανον τῶν πληρωμῶν, καὶ ἡ κυρία τῶν διενέξεων ἀφορμή· διότι ἄφθονος ἄρτος καὶ ἄφθονον κρέας ἦτο ἡ συνήθης ἐκάστου ἀνθρώπου τροφή. Αἱ δὲ γαῖαι τῶν ἰδιοκτητῶν ἐκαλλιεργοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ δούλων, καὶ τὰ ποίμνια ὑπὸ δούλων ἐφυλάττοντο, ἐνίοτε ὁμῶς καὶ ὑπὸ πενήτων ἐλευθέρων, τῶν καλουμένων θητῶν, ἐπὶ μισθῷ.

Οἱ δοῦλοι ὠνομάζοντο δμῶες, δρηστήρες, ἀνδράποδα, ἀμφίπολοι· ἦσαν δὲ ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀγοραστοί· καὶ ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὴν οἰκιακὴν ὑπηρεσίαν, ἢ, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων. Τινὲς τῶν δούλων τούτων, καὶ ἰδίως ἐκεῖνοι εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἐπιμέλεια μεγάλων ποιμνίων, βοῶν, χοίρων, αἰγῶν, ἦσαν ἀναγκαιῶς ἄνθρωποι ἄξιοι πολλῆς πίστεως, διότι πολλάκις διετέλουν μακρὰν τῆς ἀμέσου ἐπιβλέψεως τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. γ. καὶ οἱ ἄλλοι ἡγήτορες τῆς Ἰθάκης εἶχον βόας, πρόβατα, ἡμιόνους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῷα ὑπὸ μόνων τῶν ποιμένων ἐπιτηρούμενα, ἐπὶ τῆς στερεᾶς καὶ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ἄχρι τοῦδε συμβαίνει εἰς τοὺς τῆς Ἐπτανήσου κατοίκους. Οἱ ἀνώτεροι οὕτως εἶπεῖν οὗτοι δοῦλοι εἶχον ὑφ' ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους δευτερεύοντας· καὶ οἱ μὲν κύριοι ἐφέροντο ἐπεικῶς πρὸς αὐτοὺς, αὐτοὶ δὲ ἀνταποδίδοντες τὴν χάριν, ἐφαίνοντο ἐνίοτε φίλοι μᾶλλον καὶ συγγενεῖς τῶν κυρίων ἢ δοῦλοι αὐτῶν. Ἡ βαθεῖα καὶ ἀδιάσειστος προσηλωσις τοῦ σκώτου ἢ χοιροβοσκοῦ Εὐμαίου καὶ τοῦ βουκόλου Φιλοτίου πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀπόντος Ὀδυσσεως, εἶναι μία τῶν ἐρασμιωτέρων εἰκόνων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ἡ δὲ τοιαύτη, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, σχέσις μεταξὺ τῶν κυρίων καὶ τῶν δούλων ἐξηγεῖται εὐκόλως. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν ἄστατα, διότι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τύχης καὶ βίας, ὅχι ἀπὸ ὠρισμένης ἐννόμου καταστάσεως, ἡ δουλεία ἦτο συμφορὰ, τὴν ὅποιαν ἐκάστος ἠδύνατο νὰ πάθῃ. Ὁ μέγας καὶ πολὺς ἡγήτωρ, ὁ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν, εὐδοκιμήσας μὲν, ἐπανήρχετο συνεπιφύρων πολυχρίθμον ὁμίλον δούλων, ἀτυχήσας ὁμῶς ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ καὶ αὐτὸς δοῦλος· ὥστε πολλάκις ὁ δοῦλος ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μετὰ τοῦ δεσπότης αὐτοῦ. Ὁ Εὐμαῖος λ. γ. τὸν ὅποιον προαναφέρομεν, ἦτο υἱὸς ἡγήτορος· παῖδα δὲ ὄντα, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἡ τροφός, καὶ ἔπειτα Φοίνικας ληστὰι τὸν ἐπώλησαν εἰς τὸν Λαέρτην. Τοιοῦτος δοῦ-

λος, καλῶς φερόμενος, ἡδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει ἀνακτῆσαι παρὰ τοῦ δεσπότου τὰ τοῦ ἐλευθέρου πολίτου δίκαια.

Ἐν γένει ἡ δουλεία, κατὰ τὴν μυθικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν ἦτο καθ' ὑπερβολὴν σκληρὰ, μάλιστα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας δὲν διέφερον τότε πολὺ κατὰ τὰ αἰσθήματα, τὰς ἐξέεις καὶ τὴν ἀνατροφὴν. Οἰκτρὰ ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἡ τύχη τῶν δούλων γυναικῶν, αἵτινες πολυαριθμότεραι οὔσαι τῶν ἀρρένων δούλων, ἐπεμελοῦντο ἰδίως τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οἰκίας ἐργασίαν· διότι ὅχι μόνον μετεχειρίζοντο αὐτὰς τραχύτερον ἢ τοὺς ἀνδρας, ἀλλ' εἰς αὐτὰς ἀνέθετον τὰ βαρύτερα, τὰ μᾶλλον ἐπίμοχθα τῶν ἔργων. Αὐταὶ ἐκόμιζον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐταὶ ἔστρεφον ἰδίαις χερσὶ τὸν μύλον, δι' οὗ ἡλέθετο τὸ μέγα ποσὸν τοῦ ἀλεύρου, τὸ ὅποῖον ἠναλίσκετο εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀρίστων· καὶ ὁ Τηλέμαχος ἀπειλεῖ θάνατον εἰς τὰς δούλας, ὅσαι φέρονται κακῶς. Τὸ δὲ βαρὺ ἐκεῖνο τῆς ἀλέσεως ἔργον, καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἔτι χρόνους, ἐγίνετο ὑπὸ γυναικῶν δούλων, τῶν λεγομένων ἀλετριδῶν. Τὸ κλῶθειν καὶ τὸ ὑφαίνειν ἦτο ἐπίσης μία τῶν συνηθεστάτων ἐνασχολήσεων τῶν γυναικῶν· ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἐγίνετο ὑπὸ τε δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὥστε καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν συγχρομένους μέχρι τινὸς τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ὅλα τὰ ἐνδύματα, ὅσα ἔφερον καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατεσκευάζοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ βασίλισσαι ἦσαν ἔμπειροι καὶ ἐπιμελεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ Ὅμηρος λέγει τοῦτο ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ περὶ τε τῆς χρηστῆς Πηνελόπης, τῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσεύς, καὶ περὶ τῆς περιβοήτου Ἑλένης, τῆς συζύγου τοῦ Μενελάου, ἧς ἕνεκα ἐγένετο ὁ τρωϊκὸς πόλεμος. Κατὰ τὴν αὐτὴν Ὀδυσσειαν, ἡ Ναυσικᾶ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλκινόου, βοηθεῖ τὰς δούλας αὐτῆς εἰς τὴν πλύσιν τῶν ἱματίων, ἐν τῷ ποταμῷ· καὶ εἰς ἕτερον ἀρχαῖον ποίημα, τὸν εἰς Δήμητραν ὕμνον, βλέπομεν ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσίως Κελεοῦ ὑπάγουσι μετὰ χαλκῶν σταμνίων εἰς τὸ φρέαρ, ἵνα ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀφέλεια πάσης νηπιώδους κοινωνικῆς καταστάσεως. Μήπως ἡ Ῥεβέκκα καὶ ἡ Ῥαχήλ, κατὰ τὴν ἱερὰν Γραφὴν, μήπως, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἡ γυνὴ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐμαγεύρεον ἰδίαις χερσὶν;

Ἀλλὰ δυστυχέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἦσαν οἱ λεγόμενοι θῆτες, οἵτινες ἐλεγίζοντο μὲν ἐλεύθεροι, ἠναγκάζοντο ὅμως, ἕνεκα τῆς ἐσχάτης

αὐτῶν πενίας, νὰ καλλιερῶσι τὰς γαίας τῶν εὐπορωτέρων. Οἱ θῆτες ἐμισθοῦντο εἴτε ἐν καιρῷ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν, εἴτε καὶ ἄλλοτε ὅσαςκις ὑπῆρχον ἔκτακτοι γεωργικαὶ ἐργασίαι, καὶ εἰργάζοντο λαμβάνοντες τὴν τροφὴν αὐτῶν, τὴν κατοικίαν καὶ τὸν ἱματισμόν. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν δούλων σειρὰν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ, δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ αὐτῶν. Ἀθλία τρώντι ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ τύχη τοῦ πένητος ἐλευτέρου ἀνδρός, ὅστις οὔτε σπιθαμὴν γῆς ἰδίας εἶχεν, ἀλλὰ μετέβαινεν ἀπὸ μιᾶς προσκαίρου ἐργασίας εἰς ἄλλην, οὔτε ἰσχυράν τινα οἰκογένειαν ἢ ἀρχὴν κοινωνικὴν, ἀπὸ τῶν ὁποίων νὰ ἐλπίσῃ προστασίαν. Ὅτε ὁ Εὐμαῖος ἤλπισεν ὅτι οἱ κύριοι αὐτοῦ θέλουσι τὸν ἀπελευθερώσει, ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ τῷ δοθῶσι γυνή, οἰκία, καὶ γῆς τεμάχιον πλησίον αὐτῶν, διότι, ἄνευ τούτων, μόνῃ ἡ ἐλευθέρωσις δὲν ἤθελεν ἴσως βελτιώσῃ τὴν κατάστασίν του. Θῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πένητος γεωργοῦ, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὡς τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρωπίνου δυστυχήματος, διότι ὁ γεωργὸς ἐκεῖνος δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν θῆτα αὐτοῦ οὔτε τόσον ἄφθονον τροφὴν, οὔτε τόσον καλὰ φορέματα ὅσον ὁ πλούσιος ἡγήτωρ Εὐρύμαχος, καὶ ὁμῶς ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν πολὺ βαρυτέραν ἐργασίαν. Παρελάνθανον δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν τοὺς θῆτας οἱ τοιοῦτοι μικροὶ γαιοκτῆται, διότι δὲν εἶχον τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀγορὰν δούλων κεφάλαιον, καὶ πρὸς τούτοις ἐθεώρουν συμφέρον νὰ οἰκονομῶσι τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως, ὅσαςκις δὲν εἶχον ἐργασίαν. Ὁ θετικὸς Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν μισθωτὴν αὐτοῦ, ὅστις διὰ δούλων διεξῆγε τὴν κυριωτέραν ἐργασίαν του, νὰ ἐνασχολῇ καὶ νὰ συντηρῇ τὸν θῆτα ἐν καιρῷ θέρους, ἅμα δὲ συγκομισθέντος τοῦ καρποῦ, νὰ τὸν ἀποπέμψῃ, παραλαμβάνων ἔπειτα διὰ τὸν χειμῶνα ἄτεκνον ἔριθον, δηλαδὴ ἐργάτην, ἥτις εἶναι, φυσικῷ τῷ λόγῳ, διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας τοῦ χειμῶνος, πολὺ χρησιμωτέρα τοῦ θητός. Μὴ νομίσωμεν ὁμῶς, ὅτι αἱ γεωργικαὶ αὗται ἐργασίαι ἦσαν ὁ μόνος τῶν θητῶν πόρος, διότι οἱ γενναιότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι αὐτῶν ἐπρωτίμων πιθανώτατα νὰ παρακολουθῶσι τοὺς ἡγεμόνας εἰς τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἐπιχειρήσεις καὶ νὰ ζῶσιν οὕτως ἐκ λαφύρων.

Ἄλλ' ὅσῳδῆποτε θλιβερά καὶ ἂν ἦτο ἡ κατάστασις τάξεων τινῶν τοῦ πλήθους, ὁ δῆμος φαίνεται ἔχων ἕκτοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὰ τινα δικαιώματα, τὰ ὅποια περιέστελλον ὅπως οὖν τὸ ἀκόλαστον κράτος τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρίστων, παρασκευάζοντα οὕτως, ἐν τῷ μέλλοντι.

τοῦλάχιστον, τὴν πλειοτέραν τῶν πολλῶν εὐημερίαν. Ὁ βασιλεὺς, ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς βουλῆς, ὡς εἵπομεν, ὥφειλε νὰ ὑποβάλη τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον ἐν ἀγορᾷ συνηγμένον· οἱ κήρυκες προσεκάλουν τὸ πλῆθος νὰ καθήσῃ καὶ νὰ σιωπήσῃ· σπουδαιότατον δὲ ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ κάθηται ὁ δῆμος ἐν ἀγορᾷ, διότι ὁσάκις ἵστατο ὀρθιος, τοῦτο ἐλογίζετο ὡς σημεῖον ταραχῆς ἢ τρόμου· ἐπίσης ἀγορὰ περὶ δυσμᾶς ἡλίου συγκαλουμένη, εἰς ἣν οἱ υἱες Ἀχαιῶν, οἱ Ἀχαιοὶ, προσήρχοντο ὑπὸ οἴνου ποτισμένοι, οἶνῳ βεβαρηότες, ἐλογίζετο ὡς πρόδρομος συμφορῶν. Ἐκαστος τῶν ἡγεμόνων ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ, ἀλλ' οὐχί, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ τοῦ δήμου τις. Πρὸ πάντων ἐξέφραζε τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, περὶ ἧς ἔπειτα ἐδίδον τὰς ἀπαιτουμένας διασαφήσεις οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες, ἐξ ὧν τινες καὶ ἀντέλεγον ἐνίοτε· καὶ ψηφοφορία μὲν δὲν ἐγίνετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὀριστικὴ τοῦ πλῆθους, ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ δῆμος οὗτος, ἐν τῇ ἀγορᾷ συγκαλούμενος, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιτροπὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, διότι πολλάκις βεβαίως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἢ διὰ βοῆς μεγάλης, ἢ χῆθ' ἑσπεσίῃ, ὡς λέγει ὁ Ὀμηρος, δηλουμένη ἀποδοκιμασία αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ κήρυκες δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ περιστείλωσι. Ναὶ μὲν οἱ βασιλεῖς, ὠφελούμενοι μάλιστα ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως ἣν ἐκ τοῦ πολέμου ἐπορίζοντο, πολλάκις παρεξετράπησαν εἰς πράξεις αὐτογνώμονας, ὀλιγωρήσαντες τῆς τε βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς· ἀλλ' ὅμως πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ τεκμήρια τὰ ὑποδεικνύοντα, ὅτι οὔτε τῶν βασιλέων ἡ δύναμις ἦτο πάντοτε ἀπεριόριστος, οὔτε τῶν ἀγορῶν ἡ εὐπειθεία πάντοτε τυφλή. Ἄν οὐδεὶς ἡμφισβήτῃ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν ἤθελεν ἐλέγχει ἐν τῇ Ἰλιάδι τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅτι ὅλοι θέλουσι νὰ βασιλεύωσιν ἐνταῦθα, καὶ δὲν ἤθελε λάβει ἀφορμὴν νὰ θέσῃ τὸ περίφημον ἀξίωμα, ὅτι καλὸν δὲν εἶναι ἡ πολυαρχία, ἀλλ' ὅτι εἰς πρέπει νὰ ᾔῃαι ὁ ἄρχων, εἰς ὁ βασιλεὺς·

Οὐ μὲν πῶς πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί·

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω,

εἷς βασιλεὺς

Ἄν αἱ ἀγοραὶ τοῦ δήμου οὐδεμίαν εἶχον θέλησιν, οὐδὲ ἀξίαν τινὰ ἤθελον ἔχει· καὶ τούτου δοθέντος, μεταξὺ τῶν λόγων δι' οὓς τοσοῦτον περιφρονοῦνται ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ οἱ ἄγριοι Κύκλωπες, οἱ μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, δὲν ἤθελε κατατάσσεται καὶ τοῦτο,

ὅτι παρ' αὐτοῖς δὲν ὑπάρχουσιν ἀγοραί βουλευφόροι. Ἀναμφιβόλως, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δίκαια τοῦ βασιλέως, τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦσαν ἀκόμη τότε ῥητῶς ὠρισμένα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἢ διὰ νόμων γραπτῶν περιεστέλλετο ἡ βασιλεία ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ μετρίου ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐθνικοῦ φρονήματος, τὸ ὅποιον οὐδεμίαν μὲν ἠνείχετο διαρκῇ αὐθαιρεσίαν, πρωϊμώτατα δὲ περιστοίχισε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα διὰ θεσμῶν, οἵτινες βραδύτερον τοσοῦτω θαυμασίως ἐμέλλον νὰ ἀναπτυχθῶσι.

Τῶνόντι, ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τούτων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν, προέκυψαν, διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πνευμάτων, αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι τοῦ δήμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡγόρευσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου ἡγεμόνες. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζηται τὴν βίαν κατὰ τοῦ τεταγμένου ὑπ' αὐτὸν πλήθους, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπείθῃ αὐτό· καὶ διὰ νὰ τὸ καταπείσῃ, διὰ νὰ τὸ παρασύρῃ, ὥφειλε νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδεῖας τὰ βουλευμάτα αὐτοῦ, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδεῶν νὰ ἐξάψωσι τὴν τοσοῦτον εὐπετῇ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων, ἐπιτηδεῶν νὰ κατανύξωσι τὴν τοσοῦτω εὐπαθεῖ αὐτοῦ καρδίαν. Ἐντεῦθεν πρωϊμώτατα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ σπέρματα τῆς περὶ τὸν λόγον ἀσκήσεως καὶ δεινότητος. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀποφασίζει ποτὲ, κατ' εἰσήγησιν τοῦ θεοῦ Ὀνειροῦ, ὃν ἐπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς κοιμώμενον, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὕστατόν τινα καὶ κρίσιμον κατὰ τοῦ Ἰλίου ἀγῶνα, πεποιστὸς ὅτι οἱ θεοὶ ἤθελον νὰ ἀναδειχθῇ νικητής. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἀπάτη τοῦ Διός· ὅθεν, ἐνῶ ἔδει εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ φέρῃ ὁ Ἀγαμέμνων τὸν στρατὸν εἰς τὴν μάχην καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀγῶνα, ἐπέρχεται ἐξεναντίας εἰς τὸν βασιλέα ἀνεξήγητος διάθεσις νὰ πράξῃ πᾶν τὸ ἐναντίον. Θέλει δηλαδὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρείαν τοῦ μαχίμου πλήθους, καὶ νομίζει πρέπον πρὸς τοῦτο νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι ὑπολαμβάνει τὴν ἄλωσιν ἀκατόρθωτον καὶ ὅτι δὲν μένει ἄλλο ἢ νὰ ἐπιβῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Συνεννοεῖται ὅμως προηγουμένως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου, τοῦ ἡδυεποῦς Νέστορος, καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσεύς, κοινολογεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθεῖ πρόθεσιν

του καὶ τοὺς προσκαλεῖ συγχρόνως νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀναίρεσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἀνατρέψωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐντύπωσιν των. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἅμα ἀγορᾷ, καὶ ὁ ἀναξ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων, ὅτι ἅπαντες ὀφείλουσιν ἤδη ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων, καὶ πρὶν εἰσέτι ἀγορεύσῃ ἄλλος τις, ἐκινήθ' ἡ ἀγορᾷ, ὡς κύματα μακρὰ τοῦ Ἰκαρίου πελάγους, τὰ ὅποια παρήγαγεν ὁ εὖρος καὶ ὁ νότος, ἐφορμήσας ἐκ τῶν νεφελῶν τοῦ Διός·

Κινήθη δ' ἀγορὴ ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης
πόντου Ἰκαρίου, τὰ μὲν τ' Εὐρὸς τε Νότος τε
ῶρον, ἐπαΐξας πατρὸς Διὸς ἐκ νεφελῶν.

Ἐν ἀκαρεῖ ἐτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν, μόνος ὁ Ὀδυσσεύς ἴστατο θεωρῶν, τεθλιμμένος καὶ σιωπηλὸς, τὰ γινόμενα. Ἀλλ' αἰφνης, τῇ προτροπῇ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διαλυομένου πλήθους, καὶ τοὺς μὲν βασιλεῖς καὶ ἐξόχους ἄνδρας ἐλέγξας διὰ κολακευτικῶν λόγων, τοὺς δ' ἐκ τοῦ δήμου ὀνειδίσας καὶ διὰ τοῦ σκῆπτρου συνωθήσας, ἐπαναφέρει πάλιν ὅλους εἰς τὴν ἀγοράν. Τότε ἔρχεται εἰς τὸ μέσον ὁ Θερσίτης, εἰς τῶν Αἰτωλῶν ἡγεμόνων, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατήντησε παροιμιῶδες διὰ τὴν δεινῶς στιγματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αἰσχρὰν αὐτοῦ ἀσχημίαν καὶ δειλίαν, ὅς τις ὅμως διεκρίνετο διὰ τὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέριαν· καὶ ἰδοὺ αὐτὸς, μετὰ πολλὰς κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὕβρεις, προσπαθεῖ νὰ μὴ μεταβάλωσιν οἱ Ἀχαιοὶ τὴν περὶ ἐπανόδου ἀπόφασιν. Ἀλλ' ἀνίσταται αὖθις ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεύς ἐπιτιμᾷ ἀφειδῶς τὸν Θερσίτην, καὶ ἀπειλεῖ αὐτόν, καὶ πλήττει διὰ τοῦ σκῆπτρου, καὶ ἀναδεικνύει καταγέλαστον εἰς τοὺς πολλούς· ἔπειτα δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἀγοράν, καὶ τότε ἀγορεύσαντος αὐτοῦ παθητικῶς, καλήσαντος δὲ καὶ τοῦ Νέστορος, οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, τὸ μὲν διὰ λόγων φιλοτιμίας, τὸ δὲ διὰ θρησκευτικῶν λόγων, πείθουσι τελευταῖον τὰ πλήθη νὰ ἐπιμείνωσι, μέχρις οὗ κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ Πριάμου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωηρὰ εἰκὼν μιᾶς τῶν συνεδριάσεων τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἣν εὕρισκομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν βεβαρημένοι ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ ἀτελεσφορήτου ἐκείνου ἀγῶνος· αὐτὸς τῶν βασιλέων ὁ ὕπατος εἶχεν εἰπεῖ εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· τὴν περὶ τῆς ἐπανόδου γνώμην εἶχον καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες· δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὥρμησαν πάντες μετὰ σπουδῆς

ἐπὶ τὰς νῆας. Ἀλλὰ ὑψώνει τὴν φωνήν ὁ Ὀδυσσεύς, ὑψώνει τὴν φωνήν ὁ Νέστωρ, καὶ τὰ αὐτὰ πλήθη, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνόου ἐλαυνόμενα, ἐπανέρχονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μετεχειρίσθη ἐκ διαλειμμάτων καὶ τὸ σκῆπτρον· οὐδείς ὁμως θέλει ἀρνηθῆναι ὅτι ὁ δῆμος, ὅστις εἶχεν ὁμόφρονας καὶ τινὰς τῶν ἡγεμόνων, δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν ἐνὸς μόνου ἀνδρός, καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος διὰ τῆς πειθοῦς κυρίως ἔσχυσεν. Ὡστε δύο τινὰ βλέπομεν ἐνταῦθα· ἀνδρας ὀρθῶς λέγοντας, καὶ λαοὺς πειθομένους εἰς τὸν λόγον· τεκμήρια δύο ἀλάνθαστα, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐλευθερίας. Διότι τῆς ἐλευθερίας τελικὸς μὲν σκοπὸς εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, ὅπλον δὲ καὶ ὄργανον, ὁ λόγος· καὶ παντοῦ ὅπου αὕτη ἦνθησεν, ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ παραστήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπῆρξαν δὲ λαοὶ ἐπιτήδειοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸν περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος λόγον.

Ἀλλὰ καθὼς τῆς μετέπειτα τοσοῦτον ἀκμασάσης πολιτικῆς εὐγλωττίας, οὕτω καὶ τῆς εὐνομίας ἐν γένει τὰ στοιχειώδη μόνον σπέρματα ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ἡ λέξις «νόμος» οὐδὲ εὐρίσκεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, εἰς τὰ ὅποια ματαίως ἠθέλομεν ἀναζητήσει καὶ τὴν ἐλαχίστην νύξιν συνελεύσεων συγκεκροτημένων ἐπὶ νομοθετικῷ σκοπῷ. Δις δὲ μόνον ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾷται εἰς τὸν Ἡσίοδον, τὰ δὲ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια ἐκφράζουσι λέξεις ἄλλαι, «δίκη», «θέμις», τῶν ὁποίων ὁμως ἡ ἔννοια εἶναι ἄστατος καὶ ἀμφίβολος. Ἡ λέξις θέμις, ἐμφαίνει ἐνίοτε παρ' Ὀμήρῳ διακεκριμένον τι πρόσωπον, ἔχον τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ συγκαλεῖν καὶ διαλύειν τὴν ἀγορὰν τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄλλως προσέτι πράττον καὶ ἐνεργοῦν· αἰέποτε δὲ ἡ προσωποποιηθεῖσα αὕτη θέμις εἶναι σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Διὸς, τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν· καθ' Ἡσίοδον μάλιστα εἶναι καὶ σύζυγος αὐτοῦ. Ἡ θέμις, ὡς πρόσωπον, εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιοτάτη ἔννοια τῆς λέξεως. Αἱ δὲ θέμιστες, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν, δὲν παριστῶσι πλέον πρόσωπα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς διὰ τῆς θέμιδος διαβιβαζομένας ἀποφάσεις τῆς ὑπερτάτης θεότητος, ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ὁ κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἐνεργῶν βασιλεὺς λαμβάνει ἐτοίμους παρ' αὐτοῦ, καθὼς λαμβάνει καὶ τὸ σκῆπτρον, δι' οὗ ἔχει τὸ κράτος τοῦ κελεύειν· τούτου ἕνεκα σκῆπτρον, θέμιστες, δίκαι ἀναφέρονται πάντοτε ἐκ παραλλήλου. Αἱ θέμιστες λοιπὸν ἢ δίκαι, εἶναι ὅχι νό-

μοι γενικοί, ἀλλὰ εἰδικαὶ ἀποφάσεις δι' ὧν λύονται αἱ κατ' ἰδίαν διαφοραὶ καὶ περιστέλλονται αἱ κατ' ἰδίαν ἀκολασίαι τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ Ζεὺς, καὶ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ βασιλεὺς, εἶναι δικαστῆς, ὅχι νομοθέτης. Αἱ δὲ ἀποφάσεις ἐκεῖναι, αἱ θέμιστες, αἱ δίκαι, θεωροῦνται ὡς ἄθροισμα πραγμάτων προπαρεσκευασμένων, τὰ ὅποια κρατοῦσιν εἰς τὰς παλάμας αὐτῶν οἱ βασιλεῖς, καθὼς κρατοῦσι τὸ σκῆπτρον, ἔτοιμοι νὰ ἐκδώσωσιν αὐτὰ, ἅμα δοθείσης προσφόρου περιστάσεως. Αἱ δίκαι, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν, ἀπαντῶνται εἰς τὸν Ὅμηρον πολὺ συχνότερον ἢ τὸ ἐνικὸν δίκη. Σημαίνει δὲ ἡ δίκη σπανίως μὲν τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ δικαίου, συνεχέστερον δὲ τὴν εἰδικὴν περὶ δικαίου ἀξίωσιν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· καὶ ἐνίοτε ἀπλῶς τὸ καθεστὼς ἔθος, τὴν πασιδῆλον τύχην, οἷον δμῶων δίκη, γερόντων, βασιλέων, θεῶν· ἀπαντᾶται δὲ καὶ ἡ θέμις εἰς τοιαύτην ἔννοιαν.

Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι εἰς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἀνακτες, οἱ δικασπόλοι, δὲν ἐφήρμοζον νόμους ἐψηφισμένους ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας ἐθεωροῦντο παραλαβόντες παρὰ τῆς θεότητος, ἥτις ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ ὁμίλου τῶν ἀνθρώπων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφήρμοζον τὰς ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου αἰτινες διὰ τῆς ἀπ' αἰῶνος χρήσεως αὐτῶν καὶ τῆς εὐλαβείας τῆς ἀπονεμομένης ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ἀρίστους, ἐλάμβανον κῦρος ἱερόν. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου ὑπῆρχεν ἴσως σχέσις τις καὶ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων δικασπόλων καὶ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἀμφοτέρωι ἔπραττον ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς θεότητος. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἡ διαφορὰ ὑπῆρξε μεγάλη. Τφόντι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν, καὶ παντοῦ ὅπου ἴσχυσεν ἡ ἱεροκρατία, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ ὕψις καὶ ἡ χαύνωσις τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὥστε οἱ ἱερεῖς ἀνέτως ἐξώκειλαν αὐτόθι εἰς ἀχαλίνωτον αὐθαιρεσίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐναντίας τοσοῦτον ἀκμαία συνετηρήθη ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης καὶ ἰσχὺς, ὥστε τὸ κράτος τῶν δικασπόλων ὅχι μόνον δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς αὐτογνώμονα κατάχρησιν, ἀλλὰ πολ-
λάκις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάληται καὶ αὐτὰς τὰς στοιχειωδεστέρας ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἡ βρίθουσα λαὸν ἀγορὰ, ἐνώπιον τῆς ὁποίας διεξήγοντο αἰέποτε αἱ κρίσεις, ὑπενθύμιζεν ἀδιαλείπτως εἰς τοὺς δικαστὰς, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν ἀτιμωρητὶ τὰς αἰωνίας τοῦ δικαίου ἀρχὰς, τῶν

ὁποίων ἦσαν οἱ ἐντολεῖς, ὅχι οἱ αὐτογνώμονες κύριοι. Ὁ δὲ ἀκράθετος ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι κολασθῆ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος, ἐνίοτε παντελῶς ἀπέκρουεν, ἢ τοῦλάχιστον περιέστελλεν εἰς στενότατα ὅρια τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας· δὲν ἀνεχαιτίζετο δὲ εἰμὴ διὰ τοῦ φόβου τῆς θείας ὀργῆς ἢ τῆς κοινῆς κατακρίσεως. Οὕτως ὁ Φοῖνιξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντορος, ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Ἀχιλλέως, λαβὼν ἐν τῇ νεότητι ἀφορμὰς ἔριδος πρὸς τὸν πατέρα, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλ' ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος ὑπὸ τινος τῶν ἀθανάτων θεῶν, ὅστις ὑπέμνησεν αὐτῷ τὸ ὄνειδος τὸ ὅποιον παρακολουθεῖ πάντοτε τὸν πατροφόνον. Ὅποσον δὲ ἀσθενὴς ὑπῆρχεν ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ἔριδας, καὶ ὅποσον νηπιώδεις ἦσαν αἱ περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς κοινωνίας ιδέαι, ἐξάγεται προφανῶς ἐκ τῶν περὶ τοῦ δεινοτέρου τῶν κακουργημάτων, τοῦ φόνου, τότε πραττομένων. Ὅ,τι ὁ φονεὺς εἶχε νὰ φοβηθῇ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, δὲν ἦτο ἡ δημοσία καταδίωξις καὶ ποινὴ, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἐκδίκησις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων τοῦ φονευθέντος, οἵτινες, καθ' ἣν ἀρχὴν ἄλλως τε καθιέρωσε καὶ αὐτὸς ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἐθεωροῦντο ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον νὰ τιμωρήσωσι τὴν γενομένην εἰς αὐτοὺς ὕβριν καὶ ἀδικίαν. Διὰ νὰ διαφύγῃ δὲ τὸν κίνδυνον τοῦτον ὁ φονεὺς ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἀποδημήσῃ, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ καταπείσῃ τοὺς ἡγνακτημένους συγγενεῖς νὰ δεχθῶσι, λόγῳ ἀποζημιώσεως, ἀξιόλογον πληρωμὴν. Οἱ συγγενεῖς, ἐὰν ᾔθελον, ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσι τὴν πρότασιν καὶ νὰ φυλάξωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐκδικήσεως· δεχθέντες ὁμῶς τὴν ἀποζημιώσιν, ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι πλέον τὸν κακοῦργον, ὅστις ἀφόδως τότε ἔμενεν εἰς τὰ ἴδια. Τὰ δικαστήρια δὲν φαίνονται ἐπεμβαίνοντα, ὡς εἶδομεν εἰς τὸ παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, εἰμὴ διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν πληρωμὴν τῆς συμφωνηθείσης ποσότητος.

Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τῆς κοινωνίας εἶναι ἀσθενεστάτη, ἡ δὲ ἀτομικὴ ὁρμὴ καὶ γνώμη τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου, παντοδύναμος, οὐδὲ μετρίάζεται μέχρι τινὸς εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ αἵματος χύσιν. Αὕτῃ ἡ λέξις ποινὴ σημαίνει τὴν δι' ἀποχρώσεως πληρωμὴν ἀποζημιώσιν ἕνεκα τοῦ γενομένου ἀδικήματος, ἰδίως ἕνεκα τοῦ φόνου. Ὁ Αἶας ὁ Τελαμώνιος, θέλων νὰ καταστήσῃ ἐμφαντικωτάτην τὴν ἀμείλιχον τοῦ Ἀχιλλέως ὀργὴν, καὶ παρατηρῶν ὅτι ὁ

ἄνθρωπος δέχεται συνήθως ἀποζημιώσεις καὶ παρὰ τοῦ φονέως τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ποινὴ, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν ταύτην. Βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτείαν ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἀναλαμβάνουσιν μόνον τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῆς τιμωρίας τῶν κακουργημάτων. Ἀλλ' εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τούτους χρόνους ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι ὅλως δευτερεύουσα.

Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὸν γενόμενον φόνον, ἀντὶ τῆς τιμωρίας αὐτοῦ διὰ σωματικῶν ποινῶν, δὲν ἐπεκράτησε μόνον εἰς τοὺς παναρχαίους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ἀπαιδεύτους λαοὺς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς παναρχαίους Γερμανοὺς. Εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ γερμανικὰ κράτη, ὅσα ἰδρύθησαν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυτικῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐλήφθη ὡς βᾶσις τοῦ νόμου, πρῶτον μὲν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῆς αὐτοδικίας διὰ πᾶσαν προσωπικὴν ζημίαν ἢ ὕβριν, γενομένην εἰς τινὰ ἐκ τῶν τῆς οἰκογενείας, ἔπειτα δὲ ἡ προσπᾶθεια τοῦ νὰ συμβιβασθῇ ἡ διαφορὰ διὰ χρηματικῆς ποινῆς πληρωτέας ὑπὸ τοῦ ἀδικήσαντος, κυρίως μὲν πρὸς ἀποζημιώσιν τοῦ παθόντος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὡς δικαστικὴ πρὸς τὸν βασιλέα δωρεά. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀποζημιώσεως ἐβαθμολογεῖτο ἀκριβεστάτα κατὰ τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, κατὰ τὸν βαθμὸν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ παθόντος. Ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ ἀδιαλείπτων ἐρίδων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐπιτρέψῃ τοσαύτην ἀποζημιώσιν, ὥστε νὰ καταπείσῃ τὸν παθόντα νὰ παραιτηθῇ τοῦ ὁμολογουμένου δικαιώματος τῆς αὐτοδικίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γερμανὸς νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἐκούσιον μὲν, ἀλλὰ μόνιμον ἔθος τὴν ἀποδοχὴν ὠρισμένου χρηματικοῦ συμβιβασμοῦ, καὶ κατὰ μικρὸν κατήντησε νὰ ἐπιβάλῃ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ὡς ἀπαραίτητον ὑποχρέωσιν. Ἡ κοινωνία, ἣτις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ ποινὰς, ἐνταῦθα ἐφαινετο κατ' ἀρχὰς συμβουλευούσα μόνον τὴν φιλικὴν συνδιαλλαγὴν, βαθμὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἐφθασε μέχρι τῆς ἀναγκαστικῆς ἐπιταγῆς.

Ἡ δ' ὁμηρικὴ κοινωνία ἵσταται, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν καὶ τὰ γερμανικὰ ἔθνη καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφε περὶ αὐτῶν ὁ περίφημος Ῥωμαῖος ἱστορικός Τάκιτος. Ἀλλὰ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἠκολούθησεν ἄλλον ὅλως διόλου παρὰ τὴν γερμανικὴν δρόμον. Ἀντὶ νὰ καταστήσῃ νόμον τὸ βάρβαρον δικαίωμα τῆς

αὐτοδικίας, καθιέρωσε τὴν πολὺ συνετωτέραν ἀρχὴν, ὅτι τὸ δημόσιον ἀδίκημα ἀπαιτεῖ δημοσίαν ἐξέλεγχιν καὶ τιμωρίαν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι καὶ ἡ θρησκεία ἀπαιτεῖ τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φονευθέντος. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἔτι ἀπὸ τῆς ἐβδόμης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τοῦ νομοθέτου Δράκοντος, ἀπεδοκιμάσθη ἡ αὐτοδικία, περιορισθεῖσα ἐπὶ τέλους μόνον εἰς τινὰς ἐκτάκτους καὶ εἰδικὰς περιπτώσεις, ὁ δὲ φονεὺς ἐθεωρήθη ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐνταῦθα ὡς δεινῶς ἀδικήσας τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀπεκλείετο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἔτι δὲ πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα καθ' ὃ, οὐδεμιᾶς ἔτι γενομένης ἀνακρίσεως, ἐλογίζετο ἀπλῶς ὡς ὑποπτος· διότι τούτου μὴ γενομένου, ἡ θεία ὀργὴ ἐδηλοῦτο δι' ἀφορίας καὶ ἄλλων ἐθνικῶν συμφορῶν. Ὡς ἀδικήσας δὲ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἀνεκρίνετο ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου, καὶ, ἂν ἀπεδεικνύετο ἔνοχος, κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἢ εἰς ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἢ εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἰδέα τῆς διὰ χρημάτων ἐξιλέωσεως τῶν συγγενῶν ἀπεκρούσθη ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν· ποιναὶ δὲ ὠρίσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἡ κοινωνία ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιβάλλειν τὰς ποινὰς ταύτας.

Αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν διαφόρων βασιλείων δὲν ἦσαν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, προσδιορισμέναι ἀσφαλέστερον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων. Πολλὰκις ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς ἓν ἔθνος προσέβαλλον ἀνθρώπους ἄλλου ἔθνους, ἐνῶ τὰ δύο ἔθνη οὔτε πόλεμον εἶχον κηρύττει κατ' ἀλλήλων, οὔτε ἦσαν ἐν γένει εἰς κατὰστασιν ἐχθροπραξίας. Ὅσάκις ὁμως τὰ δύο κράτη διετέλουν ὄχι μόνον ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ καὶ ἡνωμένα διὰ συνθηκῶν ἢ διὰ δεσμῶν φιλίας, τότε οἱ ὑπήκοοι τοῦ ἑνὸς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀτιμωρητὶ κατὰ τῶν ὑπηκόων τοῦ ἄλλου. Ὅθεν ὁ λαὸς τῆς Ἰθάκης δεινῶς παρωργίσθη κατὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀντινόου, καὶ μόλις ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ νὰ δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθεν ὅτι οὗτος ἐβοήθησε τοὺς Ταφίους πειρατὰς εἰς τὰς κατὰ τῶν Θεσπρωτῶν, ἔθνους φίλου, ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Καὶ ἐζητοῦντο μὲν ἐνίοτε, ἐπ' ὀνόματι τῆς πολιτείας, ἀποζημιώσεις ἕνεκα ἀδικημάτων, ἐξ ὧν ἔπαθον ἄνθρωποι ἰσχυροὶ, ἀλλὰ τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι οἱ παθόντες, ὅσάκις ἀνῆκον εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν, ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιτύχῃσι δικαιοσύνην οἰκοθεν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὁ Νέστωρ διηγεῖται πόλεμόν τινα συμβάντα μεταξὺ Πύλου καὶ Ἥλιδος, καθ' ὃν

οὗτος εἶχε πράξει τὸ πρῶτον αὐτοῦ κατόρθωμα. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, οἱ Ἑπείοι τῆς Ἡλίδος, θέλοντες νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν κάκωσιν ἣν ἔπαθον οἱ γείτονες αὐτῶν Πύλιοι ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπετέθησαν κατὰ τούτων ἀπρόκλητοι. Τότε οἱ Πύλιοι ἐπεχείρησαν δικαίαν ἀντεκδίκησιν, ἐμβολόντες ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὴν τῶν Ἑπειῶν χώραν. Συνήθως ὁμως, μάλιστα ὅτε οἱ πράξαντες τὴν ἀδικίαν κατόικουν εἰς χώραν μακρὰν ὡπωςοῦν κειμένην, ἐζητεῖτο πιθανώτατα προηγουμένως ἀποζημιώσεις. Κήρυκες ἀποτελοῦντες τάξιν ἀνθρώπων ἱερὰν καὶ πολλάκις κληρονομικὴν, ἐκόμιζον τὰς ἀμοιβαίας τῶν πολιτειῶν διακοινώσεις· ἀλλὰ δὲν ἐποιοῦν, ὡς φαίνεται, ὅπως οἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ λεγόμενοι εἰρηνοδίκαι, ἐπισήμους τοῦ πολέμου διακηρύξεις.

Εἶδομεν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἦσαν τότε διηρημέναι εἰς πολλὰ βασίλεια· οἱ κάτοικοι ὁμως τῶν χωρῶν τούτων ὄχι μόνον ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἐπρέσβευον τὸ αὐτὸ θρησκευμα, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν συνειδήσιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν. Δὲν ἤξεύρομεν μέχρι τίνος ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν αἱ θρησκευτικαὶ μᾶλλον ἢ πολιτικαὶ σύνοδοι, αἱ ὀνομαζόμεναι Ἀμφικτυονίαι· καὶ τούτου ἕνεκα προτιμῶμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αὐτῶν ὅτε πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τοὺς πρῶτους ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτῆς ὁμως τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἡ παράδοσις περὶ τῆς κοινῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν ἐπιχειρήσεως μαρτυρεῖ ὅποσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Τὸ δ' αἶσθημα τοῦτο ἐξεφράζετο ἔτι ἐμφανέστερον διὰ τινων ὀνομάτων, τὰ ὅποια, καθ' ἃ προείπομεν, περιελάμβανον ἤδη τὸ ὅλον ἔθνος, διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων Ἀχαιοὶ, Δαναοί, Ἀργεῖοι. Ἀλλ' ἅπαντες οὗτοι οἱ ἐθνικοὶ, οἱ πολιτικοὶ, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἦσαν ἔτι ἀσθενεῖς, ἐπικρατεστάτη δὲ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ὥστε τὸ ἔθνος δὲν συνετηρεῖτο, οὕτως εἶπεῖν, εἰμὴ διὰ τῶν οἰκογενειακῶν θεσμῶν καὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, περὶ ὧν ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα τινά.

Τὸ πατρικὸν κράτος ἦτο σεβαστὸν, καὶ ὁ ἡλικιωθεὶς υἱὸς ἀπεδείκνυνεν εἰς τοὺς γονεῖς τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἕνεκα τῆς φροντίδος ἣν οὗτοι εἶχον λάβει περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, διὰ φιλοστόργου ἀφοσιώσεως, ἰδίως διὰ τῶν λεγομένων θρέπτρων ἢ θρεπτηρίων, ὃ ἐστὶ διὰ τῆς διατροφῆς τῶν γηρασάντων γονέων· καὶ αἱ ἐρινύες τῶν ὁποίων τὴν τιμωρὸν χεῖρα ἐκίνει ἢ ἀρὰ τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς, ἐνέπνεον

μέγαν φόβον. Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν τραχύτητα τῆς παρὰ Ῥωμαίοις πατρικῆς ἐξουσίας! Παρὰ Ῥωμαίοις, ὁ πατήρ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ θανατώσῃ ἢ νὰ πωλήσῃ τοὺς τὸν υἱὸν του, ὅστις οὐδεμίαν σχεδὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ περιουσίαν. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναίκος σχέσις ἦτο μὲν ὀλιγώτερον ἄνετος ἢ σήμερον, ἀνετωτέρα ὅμως παρ' ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος, ἀφελεστάτη δὲ καὶ ὅχι τραχεῖα ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς. Αἱ γυναῖκες ἐξήρχοντο συνοδευόμεναι ὑπὸ ὑπηρετριῶν, ὑπὸ ἀμφιπόλων, καὶ ἐσυστέλλοντο νὰ φανῶσιν εἰς τὸ δημόσιον ἐν συνοδίᾳ ξένου ἀνδρὸς. Ἡ πιστὴ σύζυγος τοῦ Ὀδυσσεὺς Πηνελόπη, ἣν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρὸς τῆς ἐζήτησαν πολλοὶ μνηστῆρες, τοὺς ὁποίους ὅμως αὕτη κατῴρθωσε νὰ ἀπατήσῃ ὅλους μέχρι τῆς ἐπανόδου του, δὲν ἐπαρουσιάζετο εἰς αὐτοὺς εἰμὴ κεκαλυμμένη καὶ ἔχουσα μεθ' ἑαυτῆς δύο ἀμφιπόλους. Ἡ δὲ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ φονευθέντος Ἑκτορος, μὴ γνωρίζουσα τὴν συμφορὰν ταύτην ἀλλ' ἀκούσασα ἀπὸ τοῦ δώματος αὐτῆς τὸν κοπιετὸν τῆς πενθερᾶς Ἑκάβης καὶ σπεύδουσα νὰ ἐξέλθῃ ἵνα μάθῃ τὴν αἰτίαν τῶν κλαυθμῶν, δὲν λησμονεῖ οὐδ' ἐν τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτῆς δύο ὡσαύτως ἀμφιπόλους· καὶ εἰς τὴν Ὀδυσσεὺν βλέπομεν, ὅτι ἡ Ναυσικᾶ, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου, φοβεῖται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, ἐν συνοδίᾳ ἀνδρὸς. Ἄλλ' εἰς ἑορτάς, εἰς πανηγύρεις, αἱ νέαι καὶ οἱ νέοι πολλάκις παρευρίσκοντο ὁμοῦ καὶ συνεχόρευον. Κατ' οἶκον δὲ αἱ γυναῖκες ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἄνδρας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἡ εὐπρέπεια σήμερον δὲν ἐπιτρέπει. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Νέστορος Πολυκάστη βοηθεῖ τὸν Τηλέμαχον νὰ λουσθῇ, νὰ χρισθῇ καὶ νὰ ἐνδυθῇ· καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς, ἡ θεὰ τῆς νεότητος Ἥθῃ ἀπονέμει ὁμοίαις τινας εἰς τὸν Ἄρην ὑπηρεσίας. Ἡ Ναυσικᾶ διατάσσει τὰς ἀμφιπόλους αὐτῆς νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ὀδυσσεῖα ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· ἀλλ' ὁ ἥρωας ἀποποιεῖται τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ἐντρεπόμενος νὰ φανῇ γυμνὸς ἐνώπιόν των, ὅπερ, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ιδέας, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλογισθῇ μᾶλλον ἢ Ναυσικᾶ.

Ἡ νύμφη ἔφερεν εἰς τὸν γαμβρὸν προῖκα· πρὸ πάντων ὅμως ὁ γαμβρὸς ἔδιδεν εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης δῶρα, τὰ καλούμενα ἔδνα· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο τόσον σύνθηρος, ὥστε ἐνομιζετο κολακευτικώτατον διὰ τὸν νέον νὰ λάβῃ νύμφην ἀνάεδνον, δηλαδὴ χωρὶς νὰ δώσῃ δῶρα εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ δὲ πλοῦτος, τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἐπιφανὴς

καταγωγὴ δὲν ἦσαν τὰ μόνα προτερήματα τὰ παρὰ τοῦ νέου ἀνδρός ἀπαιτούμενα· διὰ τὴν ἀξιώθη τῆς εὐνοίας τῶν γονέων τῶν ὁποίων ἐζήτει τὴν κόρην, οὗτος ὤφειλε πολλὰκις νὰ δώσῃ πρὸς τούτοις δείγματα τῆς ῥώμης, τῆς ἀνδρείας ἢ τῆς δεξιότητος αὐτοῦ. Οὕτως ὁ πατὴρ τοῦ Νέστορος Νηλεὺς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ δώσῃ τὴν περίφημον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κόρην του Πηρώ, εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἀπαγάγῃ τὰς ἐπιμελῶς φυλαττομένας βοῦς τοῦ Ἰφίκλου, τοῦ πατρὸς τοῦ Πρωτεσιλάου, ὃν ἀνεφέρωμεν εἰς τὸν κατὰλογον. τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων βασιλέων· ὁμοίως καὶ ὁ Πελίας, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, δὲν συνήνεσε νὰ δώσῃ τὴν ἐρασμίαν Ἀλκηστιν, εἰμὴ εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἡνιοχῆσῃ λέοντα καὶ κάπρον ἐζευγμένους εἰς τὸ ἄρμα.

Πολυγαμία φαίνεται μὲν ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πρίαμον, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἄλλον· οἱ δὲ ἄριστοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστοὶ εἰς τὰς συζύγους τῶν, φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἀναφέρονται φοβερὰ παραδείγματα. Ὅθεν ὁ Λαέρτης ἐτίμα μὲν πολὺ τὴν δούλην αὐτοῦ Εὐρύκλειαν, ἀπέφευγεν ὅμως τοῦ νὰ κινήτῃ τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ὀργὴν τῆς συζύγου του Ἀντικλείας. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα μαρτυρεῖ τὴν πολλὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, εἰς τὴν γυναῖκα, εἶναι, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἡ Πηνελόπη, ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἑλένη, ἡ Εριφύλη, ἡ Ἰοκάστη, ἡ Ἑκάβη καὶ πλεῖστοι ἄλλαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλαι αὗται αἱ γυναῖκες δὲν διέπρεπον διὰ τὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ ὅτι πολλὰ ἐφημίσθησαν μᾶλλον διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα. Οἱ ἔρωτες τῶν θεῶν, αἱ τύχαι πολλῶν ἡρωϊδῶν, οἷον τῆς Τυροῦς, τῆς Αἴθρας, τῆς Κρεούσης, τῆς Κορωνίδος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν ἐπεκράτει τότε μεγάλη περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν γυναικῶν ὑπόληψις. Αὐτὴ ἡ ἀγαθὴ Ναυσικαὰ ψυχρῶς ὁπωσοῦν ἀποδοκιμάζει τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς αἱ νέαι ἐφέροντο πρὸς τοὺς νέους. Καὶ ἐκ τῶν θρυλουμένων περὶ Ἑλένης, Κλυταιμνήστρας, Ἀντίας, Φαίδρας, Ἀλκμήνης, δηλοῦται ὅτι αἱ ἔγγαμοι γυναῖκες δὲν ἦσαν πάντοτε χρηστότεραι τῶν νέων κορῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἡ Ἑλένη, ἥτις ἐγκατέλιπε τὸν σύζυγον αὐτῆς Μενέλαον, καὶ, ἀκολουθήσασα τὸν Πάριον, ἐγένετο αἰτία τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἀναλαμβάνει, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὅχι μόνον τὴν οἰκίαν αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ

τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀνδρός, τὸν ὅποιον τοσοῦτον δεινῶς εἶχε περιϋβρίσει, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τοῦ ἀμαρτήματος αὐτῆς ἀνευρυρίαστως καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία, εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην αὐτῆς κατάστασιν, περιεῖχεν ἁτοπήματα τὰ ὅποια κατὰ δυστυχίαν συμβαίνουν σιν ἐνίοτε καὶ εἰς ἔθνη πολιτισθέντα, φωτισθέντα μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀκτίων τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, παρουσιάζει ὁμως καὶ ἀρετὰς μαρτυρούσας ὅποσον ἔμφυτον εἶχε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ. Ἡ Ναυσικάα, τὴν ὁποίαν τσακίς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἶναι βεβαίως κάλλιστος τύπος παρθενικῆς ἀφελείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας· καὶ ἡ Πηνελόπη, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλκινόου Ἀρήτη, εἶναι οὐδὲν ἥττον θαυμασταὶ διὰ τὴν μητρικὴν καὶ τὴν συζυγικὴν αὐτῶν ἀφοσίωσιν.

Οἱ γνήσιοι ἀδελφοὶ διένεμον τὴν πατρικὴν περιουσίαν ἐξίσου διὰ κλήρου, οἱ δὲ νόθοι ἐλάμβανον μὲν μικρότερον κλῆρον, ἐτιμῶντο δὲ ἴσα τοῖς γνησίοις, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων. "Οχι μόνον δὲ μεταξύ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξύ συγγενῶν ἀπωτάτων, καὶ μεταξύ ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς φυλῆς, ὑπῆρχον δεσμοὶ φιλίας διαρκεῖς, χαριέστατοι, εὐγενέστατοι. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειριθόου, τοῦ Ὀρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου, αἵτινες, ἂν καὶ φημισθεῖσαι ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας ποιήσεως, εἶχον βεβαίως τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἐν τῇ περιόδῳ εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ παραδόσεις αὗται· ἀλλὰ μήπως ἡ Ἰλιάς αὐτῇ δὲν ὕμνησε τὴν φιλίαν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον, τοῦ Ἰδομενέως πρὸς τὸν Μηριόνην, τοῦ Διομήδους πρὸς τὸν Σθένελον; Μήπως πρὸ πάντων ὁ ἀγέρωχος Ἀχιλλεύς, ἀρπάσας ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ κόνιν αἰθαλόεσσαν, δὲν ἐπέχυσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ δὲν ἤσχυνε τὸ χαρίεν αὐτοῦ πρόσωπον, καὶ δὲν ἐξηπλώθη μέγας μεγαλωστί κατὰ γῆς καὶ δὲν ἔσχισε τὴν κόμην αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπητοῦ Πατρόκλου; Μήπως ὁ ἀμειλιχος ἐκεῖνος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀντίπαλος, δὲν ἔκλαυσε, δὲν ἐθρήνησε, δὲν ἐκήρυξεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει εὐφροσύνην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀφ' ἧς ἀπώλεσε τὸν ἐταῖρον ὃν ἐτίμα ἴσα τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ;

Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἥδος, ἐπεὶ φίλος ὦλεθ' ἐταῖρος,
Πάτροκλος, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων τῶν ἐταίρων,
ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ; τὸν ἀπώλεσα. . .

Μήπως ἡ ὅλη τῆς Ἰλιάδος ὑπόθεσις δὲν στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν φιλίαν ἐκείνην τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον;

Ἄλλος γοητευτικώτατος χαρακτήρ τῆς ἡρωϊκῆς κοινωνίας εἶναι ἡ εὐγενὴς προθυμία μεθ' ἧς ἐγίνετο δεκτὸς πᾶς ἄνθρωπος ζητῶν φιλοξενίαν, καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ τοῦ συναπτομένου μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκοινωνήσαν τῆς αὐτῆς τροφῆς καὶ ἀντήλλαξαν ἀμοιβαῖα δῶρα, δεσμοῦ μεταβαίνοντος πολλάκις ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν. Ναὶ μὲν ὁ ἄριστος ὁ δεχθεὶς ξένον καὶ προσενεγκῶν εἰς αὐτὸν δῶρα, ἀπεζημιούτο ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ τὴν ἀξίαν τῶν δώρων τούτων, διότι, λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Ἀλκίνοος, εἶναι βαρὺ νὰ παρέχῃ εἰς καὶ μόνος τὴν εὐεργεσίαν,

... ἀργαλέον γὰρ ἓνα προικὸς χαρίσασθαι.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει παντάπασιν τὴν χάριν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ φιλοξενία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ἄριστος τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς χαιρετίζει πρῶτον τὸν ἐπικαλούμενον τὴν προστασίαν τῆς οἰκίας αὐτοῦ ξένον, παρατίθουσιν αὐτῷ σιτία, καὶ ἔπειτα ἐρωτᾷ αὐτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας του. Ἄν καὶ ὁ ἴδιος δὲν προσκαλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του εὐχαρίστως ξένους, δὲν εἰμπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τοὺς ἀποβάλῃ ἐὰν ἀφ' ἐαυτῶν προσέλθωσι καὶ ζητήσωσι τὴν ἐν αὐτῇ διατριβήν. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὁ Ἀλκίνοος λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὅτι ὁ ξένος καὶ ὁ ἰκέτης ἐπέχει τόπον ἀδελφοῦ ὡς πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὅστις ἔχει ὀλίγην καρδίας εὐαισθησίαν.

Ἄντὶ κασιγνήτου ξεινός θ' ἰκέτης τε τέτυκται
ἀνέρι, ὅς τ' ὀλίγον περ ἐπιψύχῃ πρᾶπίδεσσιν.

Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ αἰσθήματος τούτου συνετέλεσεν ἴσως καὶ τοῦτο, ὅτι, κατὰ τὴν δόξαν τῶν τότε ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατήρχοντο ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, ἐν σχήματι ξένων. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς φιλοξενίας ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἀναπτυχθῇ, ὥστε βλέπομεν ἀνθρώπους ἔχοντας ἔργον ἴδιον τὸ φιλοξενεῖν, οἷος ἦτο λ. χ. ὁ γενναῖος Ἀξυλος, ὅστις ἐξεπίτηδες ἔκτισε τὴν οἰκίαν του παρὰ τὴν ὁδόν, ἵνα δέχεται καὶ περιποιῇται τοὺς πάντας. Καὶ ὅποσον ἄρρηκτοι ἦσαν οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, ἐξάγεται ἐκ τῆς Ἰλιάδος, καθ' ἣν ἀκμάζοντας τοῦ πολέμου Γλαῦκος ὁ τῶν Λυκίων ἡγεμὼν, σύμμαχος δὲ τοῦ Πριάμου, καὶ Διομήδης ὁ τῶν Ἀργείων, ἅμα ὡς ἔμαθον ὅτι οἱ πάπποι αὐτῶν

διετέλεσαν ἠνωμένοι διὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς φιλοξενίας δεσμοῦ, ἀντὶ νὰ πολεμήσωσι κατ' ἀλλήλων, προτείνουνσι τὴν δεξιάν καὶ ἀνταλλάττουσι τὰ ὄπλα.

Ἔτι δὲ σεβαστότερος τοῦ ξένου ἦτο ὁ ἰκέτης. Διότι ὁ ἰκέτης ἦτο ξένος εὐρισκόμενος εἰς ἰδιόζουσάν τινα θέσιν, ὅστις γνωστοποιήσας τὴν ταλαίπωρον αὐτοῦ κατὰστασιν, ἐπιθυμεῖ νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ ἀρίστου πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, σχέσιν ὁμοίαν τρόπον τινὰ τῆς σχέσεως εἰς ἣν οἱ ἄνθρωποι διατελοῦσι πρὸς τοὺς θεοὺς. Ὅσον ἐπαχθῆς καὶ ἂν ἦναι διὰ τὸν ἡγήτορα ὁ εἰδικὸς οὗτος δεσμός, ὁ ἡγήτωρ δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποβάλῃ ὅταν ἀπαιτηθῇ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον ἅμα δηλαδὴ ἄνθρωπός τις, καταδιωκόμενος ὅπωςδῆποτε, ἤθελε παρουσιασθῇ φέρων ἱκετηρίαν ἐλαίαν ἢ ῥάβδον, καὶ παρακαθήσας εἰς τὸν βωμόν ἢ τὴν ἐστίαν τῆς οἰκίας, ἤθελε ζητήσῃ τὴν προστασίαν τοῦ κυρίου τῆς οἰκίας, οὗτος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν αἴτησιν, διότι ἄλλως ἐτιμωρεῖτο δεινῶς ὑπὸ τῶν Ἑρινύων. Ἐνῶ ἐχθρὸς ἡττηθεὶς, ἠδύνατο μὲν νὰ προσπέσῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ νικητοῦ καὶ νὰ ζητήσῃ τὸν ἔλεον αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίως λεγομένου ἰκέτου. Ὁ νικητὴς ἦτο κύριος ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ ἢ νὰ φεισθῇ αὐτοῦ καὶ νὰ δεχθῇ λύτρα.

Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει, ὅτι εἰς τὰ μυθεύματα ἀπαντῶνται πολλὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες παρέβησαν καὶ αὐτὰς τὰς ἱερωτάτας τῶν υποχρεώσεων, τὴν πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ὁμοφύλους ἀφοσίωσιν, τὴν εὐγενῇ πρὸς τοὺς ξένους φιλοξενίαν, τὴν πρόθυμον πρὸς τοὺς ἰκέτας προστασίαν. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἐξαιρέσεις, εἶναι παραβάσεις τοῦ καθήκοντος, ὅποῃ ἀπαντῶνται εἰς πᾶσαν ἀνθρώπων κοινωνίαν. Μόνοι οἱ βίαιοι καὶ ἄγριοι, οἱ ὑπερφίαλοι καὶ ἀθέμιστοι Κύκλωπες, οἵτινες, μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, κατῴκουν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας, ἀναφέρονται ὡς συνήθως καταπατοῦντες τὰς υποχρεώσεις ἐκείνας καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ ἱερὸν κῦρος δι' οὗ περιέβαλλον αὐτὰς οἱ Ἕλληνες. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἐνόμιζον ὡς ἀπαισίας τὰς τοιαύτας παραβάσεις, καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ τραγικὴ φρίκη τὴν ὁποίαν ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς ἅπαντα μὲν ἡ διαβόητος διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα αὐτῆς γενεὰ τοῦ Ἀθάμαντος ἢ τοῦ Κἀδμου, πολλαὶ δὲ ἀποτρόπαιοι πράξεις τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Πηλέως, τοῦ Τελαμῶνος, τοῦ Ἰάσονος καὶ τῆς Μηδείας, τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Ὀρέστου. Ἡ φρίκη αὕτη μαρ-

τυρεῖ τῳόντι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠὺλαβοῦντο τὰ ἱερὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια παρεβίασαν ἄνδρες ἔξοχοι, ἐκμανέντες πρὸς καιρὸν ὑπὸ τῆς Ἀτῆς (σελ. 60.) Τὰ δὲ περὶ τούτων θρυλούμενα ἦσαν παθητικώτατα διὰ τὴν τοιαύτην μάλιστα ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ κοινῶς τηρουμένου καθήκοντος καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ ὑπὸ θαυμαστῶν ἄλλως θνητῶν.

Τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων αἰσθήματα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς τὰ ἔχουσιν ἴσως καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθνη μὴ πολιτισθέντα ἔτι, οἷον οἱ Ἀραβες τῆς ἐρήμου, οἱ ἀρχαιότατοι Γερμανοὶ, οἱ Σλαῦοι τῆς Τουρκίας. Οὐδαμοῦ ὁμῶς διατυπῶνται τοσοῦτω χαριέντως. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἐκτιμῇσωμεν τὴν εὐγένειαν τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, δίκαιον εἶναι νὰ συγκρίνωμεν αὐτὸν πρὸς ἔθνη γείτονα, σύγχρονα καὶ εἰς ὅσον ἐνδέχεται ὁμοίας εὐρισκόμενα περιστάσεις· πρὸς τοὺς Θρᾷκας λ. χ. οἵτινες καὶ ἐπὶ Ἡροδότου καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου, ὃ ἐστὶ πολὺ βραδύτερον τῶν χρόνων περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, κατὰ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐνόμιζον εὐγενὲς τὸ ἐστίχθαι, δηλαδή ὡς σημεῖον εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐχάρασσον, ὅπως οἱ σημερινοὶ ἄγριοι τῆς Ὠκεανίας καὶ τῆς Πολυνησίας, διὰ βελονῶν ἐπὶ τοῦ σώματος ποικίλα ζωγραφήματα, ἀποβαίνοντα ἀναλλοίωτα δι' ἐπιχύσεως κεχρωματισμένης τινὸς ὕλης· ἐξῆγον τὰ τέκνα αὐτῶν διὰ νὰ τὰ πωλήσωσιν ὡς δούλους, ἐθεώρουν τὴν μὲν ληστείαν ὅχι μόνον ὡς θεμιτὴν ἀσχολίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐντιμοτάτην, ἄτιμον δὲ τὴν γεωργίαν· καὶ ἠσθάνοντο εἰς τὴν χύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος ἡδονὴν καὶ εὐφροσύνην. Τελευταῖον ἡ συνήθης τῶν Ἑλλήνων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἐγκράτεια εἶναι τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ ἀντιπαρβαλλομένη πρὸς τὴν βάνανυσον ἀσωτείαν τῶν παναρχαίων Γερμανικῶν φυλῶν. Ἀκράτου οἴνου σπανίως ἐγένετο χρῆσις, καὶ ὕβριστικώτατον ἐλογίζετο νὰ ὀνομασθῇ τις οἰνοβαρής· διὰ τοῦτο ὁ Ἀχιλλεὺς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, πρὸ πάντων στιγματίζει αὐτὸν ὡς οἰνοβαρῆ. Αἱ ἐστιάσεις ἦσαν ἀφελεῖς, κύριον δὲ αὐτῶν ἀγλαΐσμα, ὃ χορὸς καὶ ἡ μουσικὴ, τὰ ὅποια ὁ Ὅμηρος ὀνομαζεῖ «ἀναθήματα δαιτὸς» ὃ ἐστὶ κοσμήματα τοῦ συμποσίου.

Ἀλλὰ τὰ εὐγενῆ καὶ σωτήρια ἐκεῖνα αἰσθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν κοινωνίαν ἀσφαλῆ, οὔτε ἐπιεικῇ πάντοτε, διὰ τὸ ἀκαθεκτον τῶν παθῶν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῶν πνευμάτων. Ὁ Ἀχιλλεὺς θυσιάζει 12 αἰχμαλώτους Τρῶας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φίλου αὐτοῦ Πα-

τρόκλου, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Νεοπτόλεμος, ὃχι μόνον φονεύει τὸν γηραιὸν Πρίαμον, ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἑκτορος, τὸν Ἀστυάνακτα, ἀρπάσας ἐκ τοῦ ποδὸς, κατακρημνίζει ἀπὸ πύργου ὑψηλοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀποτελέσματα τοῦ ἐν πολέμῳ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐξημμένου πάθους· ἀλλ' ὁ Αὐτόλυκος, ὁ ἐκ μητρὸς πάππος τοῦ Ὀδυσσεως, ὅστις ὑπερέβαλε πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὴν ληστείαν καὶ τὴν ἐπιπορκίαν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνέλεξεν ἄπειρον πλούτον, ἀποθαυμάζεται ἐπίσης ἀφελῶς ὅσον καὶ ὁ Νέστωρ, διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, καὶ ὁ Αἴας, διὰ τὴν ῥώμην. Ἡ μὲν οἰκία καὶ ἡ περιουσία τοῦ Ὀδυσσεως οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον, κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἀπουσίαν, προστασίας, οἱ δὲ κακοήθεις ἡγήτορες οἵτινες κατησώτευν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἤξιοῦντο παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ἰθакης συμπαθείας μᾶλλον ἢ μομφῆς. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος ληστεύουσιν ὅσας τύχῃ περιστάσεις, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πειρατοῦ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον σύνθητες καὶ οὕτως εἰπεῖν ἔντιμον, ὥστε ὁ δεχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ του ξένον, ἡρώτα αὐτὸν ἂν σκοπὸς τῆς περιοδείας του ἦναι νὰ πλουτίσῃ διὰ πειρατείας, ὅπως ἤθελεν ἐρωτήσῃ αὐτὸν περὶ πάσης ἄλλης ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ πειρατεία καὶ βραδύτερον, ὅ ἐστιν ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἀπεδοκιμαζέτο ὅταν ἐνηργεῖτο κατὰ μὴ ἐλληνικῶν πλοίων. Καὶ τοιαύτας περὶ πειρατείας ιδέας εἶχον ὃχι μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὅλα τὰ τότε ἔθνη· διότι ἡ περὶ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα συνομολογηθεῖσα μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Καρχηδονίων δευτέρα συνθήκη, διελάμβανε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς· «τοῦ Καλοῦ ἀκρωτηρίου, Μαστίας, Ταρσηίου, μὴ ληΐζεσθαι ἐπέκεινα Ῥωμαίους, μηδὲ ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ πόλιν κτίζειν,» ἀφ' ὧν συνάγεται ὅτι ἡ ληστεία, ἡ ἐμπορία καὶ ὁ ἀποικισμὸς ἦσαν τρία τινὰ, τὰ ὁποῖα ἐξίσου καὶ συνήθως μετήρχοντο τὰ Ῥωμαϊκὰ πλοῖα. Ὡστε ἄπορον δὲν εἶναι ἂν καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τοὺς πολὺ ἀρχαιοτέρους ὁμηρικὺς χρόνους, ἡ πειρατεία δὲν ἐλογίζετο ὡς ἀξιόμειπτον ἔργον.

Θλιβερωτάτη δὲ μάλιστα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις θρηνεῖ ὃχι μόνον διότι οὐδεμία ὑπάρχει κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ οὐδὲν αἶσθημα καθήκοντος, ἀλλὰ διότι ἐξελύθησαν πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἴσως ὅμως οἱ σκυθρωποὶ οὗτοι χαρακτηρὲς τῆς ἡσιο-

δικῆς εἰκόνας δὲν παριστῶσι τοὺς γνησιωτέρους ἡρωϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὅτε ἔζη ὁ ποιητὴς οὗτος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ ἀρχαιότατοι, οἱ αὐτοφυεῖς ἠθικοὶ δεσμοί, εἶχον ἀποβάλλει τὸ πάλαι αὐτῶν κράτος, ὡς πολλάκις συμβαίνει, διὰ τὴν πλείονα μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπιμιξίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παραγωγὴν νέων περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἐπαρκοῦσιν ἤδη οἱ ἀφελεῖς ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἐντεῦθεν κατέστη ἀπαραίτητος ἡ διὰ νόμων γραπτῶν καὶ τεχνητῆς ἀγωγῆς ῥύθμισις τῆς κοινωνίας καὶ ἐνίσχυσις τοῦ ἠθικοῦ τῆς πολιτείας προσώπου. Ἀλλὰ ἡ νέα αὕτη νομοθεσία καὶ ἀγωγή δὲν εἶχεν ἔτι προφθάσει νὰ φέρῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς, διότι αἱ τοιαῦται τῶν κοινωνιῶν ἀναμορφώσεις ἀπαιτοῦσιν, ἵνα συμπληρωθῶσι καὶ καρποφορήσωσι, χρόνον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μακρόν. "Ωστε φυσικῶ τῷ λόγῳ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλη τις κοινωνικὴ ἔκλυσις· τὰ μὲν ἀρχαῖα ἠθικὰ στοιχεῖα ἐξέλιπον, τὰ δὲ νέα δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῆ. Ὀνομάζονται δὲ αἱ τοιαῦται ἐποχαὶ μεταβατικαὶ καὶ εἶναι αἱ ὀλιγώτερον ἀγαθαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν.

Ὅπως δὴ ποτε αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον λάβει εἰσέτι, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ὑπεροχῆς, διότι ἡ λέξις « βάρβαρος » δὲν φαίνεται τότε ἐφαρμοζομένη εἰς ἔθνος τι, οὐδὲ συνεπαγομένη τὴν ἰδέαν ἠθικοῦ ἢ διανοητικοῦ μειονεκτήματος. Ὁ Ὅμηρος δὲν τὴν ἐφαρμόζει εἰμὴ εἰς τὰς γλώσσας, σημαίνει δὲ τὸ ἐπίθετον παρ' αὐτῷ γλῶσσαν ὅχι μόνον ξένην, ἀλλὰ καὶ ἀκατέργαστον καὶ τραχεῖαν. Οὕτως ἀποκαλῶν ἀγριοφῶνους τοὺς παναρχαίους καὶ ληστρικοὺς κατοίκους τῆς Λήμνου Σίντιας, βαρβαροφῶνους δὲ τοὺς Κᾶρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑποδεικνύει, ὅτι εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀρμονικωτέρας γλώσσης τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐλάλει. Ἄν ὅμως ὁ ποιητὴς ἐνόει τὴν ὑπεροχὴν τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καταστάσεως ὡς πρὸς τὸν μονήρη τῶν Κυκλώπων βίον καὶ τὰ ἄγρια τῶν Σικελῶν ἦθη, ἐνόει συγχρόνως ὅτι ὡς πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας οἱ Φοῖνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ ἔθνους ἐκείνου. Διότι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν οἱ προπάτορες ἡμῶν, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ παθήματα πολλὰ, πρωτεύσαντες εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀρετῆς, ἀναδειχθέντες τὸ μεγαλοφύεστερον ἅμα καὶ τὸ μαχιμώτερον τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, τὸ καλλιτεχνικώτερον καὶ τὸ ῥωμαλεώτερον, τὸ εὐγλωττότερον καὶ ἐν πολλοῖς πρα-

κτικώτερον, σεμνυνόμενοι δὲ δικαίως ἐπὶ τῇ ὁμολογουμένῃ ταύτῃ ὑπεροχῇ, ἀπέδωκαν, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ἐγκολάψαντες εἰς ἅπαντα τὰ λοιπὰ φύλα τὸ στίγμα κατωτέρας διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως· καὶ ἀνηγόρευσαν μὲν ἑαυτοὺς ἡγήτορας, καὶ ἀριστεῖς, καὶ ἄνακτας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προσέβλεψαν δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λοιποὺς λαοὺς ὡς ἐπὶ δῆμον πολὺν καὶ βάνανυσον· καὶ εἰς δύο ἀνθρωπίνων ὄντων φύσεις διήρεσαν ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἑνὸς, τοὺς βαρβάρους ἀφ' ἑτέρου· ἐποχὴ ὅχι μόνον μεγάλη διὰ τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, ἀλλὰ καὶ μοναδική· εἰς τὴν ἱστορίαν διότι πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἔθνη ἐμεγαλουργήσαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πολλὰ δὲ καὶ διὰ τῆς βίαις ἐκυριάρχησαν αὐτοῦ, οὐδὲν ὅμως ἄλλο ἐτόλμησε νὰ προτείνη τὴν ἀξίωσιν τριαύτης ἠθικῆς κυριαρχίας, ἐνώπιον τῆς ὁποίας κλίνει τὴν κεφαλὴν ἡ ἱστορία ἐπὶ δις· χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη.

Οἱ Ἕλληνες ἄλλως τε τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς ὅχι μόνον δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ ὀλίγιστα τούτων ἐγνώριζον, διότι ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη ἦτο ἀτελεστάτη. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεωροῦσι τὴν γῆν ὡς δίσκον στρογγύλον, πανταχόθεν περιβρεχόμενον ὑπὸ μεγάλου ποταμοῦ, τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀκριβῶς πάντοτε διακρινομένου ἀπὸ τῆς ἰδίως θαλάσσης, ἥτοι τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἣτις καλεῖται θάλασσα, πόντος, πέλαγος, ἅλς. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς κεῖται ἡ Ἑλλάς, τῆς ὁποίας κέντρον ἀποτελεῖ πάλιν τὸ θεῶν ἔδος, ἡ κατοικία τῶν θεῶν, ὁ μέγας Ὀλυμπος. Ἐπὶ τοῦ γηίνου δίσκου ἀψιδοῦται, ἐν εἵδει θόλου, ὁ πολυχαλκος οὐρανός, ὅστις ἐρείδεται ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ Ἀτλαντος. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς γῆς εὐρίσκεται ὁ Ἄδης, ἂν καὶ καθ' ἕτερον ὁμηρικὸν χωρίον, ὁ Ἄδης κεῖται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐπέκεινα τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ. Κάτωθεν δὲ τῆς γῆς, ἐπίσης ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχων ὅσον ὁ οὐρανός ἄνωθεν αὐτῆς, ὅμοιος τούτου θόλος, ἐν εἵδει ἀντίποδος πρὸς αὐτὸν κείμενος, περιέχει τὸν Τάρταρον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διακρίνουσι τὰς χώρας τῆς γῆς ὅχι κατὰ 4, ἀλλὰ κατὰ δύο μόνον οὐρανίους ζώνας, τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ζώνην τοῦ ζόφου, ἐξ ὧν ἡ μὲν σημαίνει τὸ ἀνατολικόν, ἡ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος. Γνωρίζουσι δὲ τὰ ἔπη ταῦτα ἀκριβέστερον μόνην τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦσιν ἀπλῶς τὰ ἀσαφῆ

κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μυθεύματα καὶ τὰ ἀόριστα τῶν ναυτῶν διηγήματα, μνημονεύουσι μόνον τῆς Θράκης, τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῆς Αἰθιοπίας καὶ τινων νήσων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀνατολῇ, θέτουσιν, ἴσως κατὰ ἀσαφῆ περὶ Κασπίας θαλάσσης μυθεύματα, τὴν κοινωνοῦσαν μετὰ τοῦ ὠκεανοῦ λίμνην τοῦ Ἠλίου· πλησίον αὐτῆς κεῖται ἡ (ἡλιώτις) χώρα τοῦ Αἰήτου, καὶ ἡ γῆ τῶν Ἀρίμων, πολὺ δὲ δυτικώτερον, πλησίον ἤδη τῆς μικρᾶς Ἀσίας, κατῴκουν αἱ Ἀμαζόνες καὶ οἱ Ἀλιζῶνες, πλησίον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ τοῦ ἀργύρου πηγὴ· νοτιώτερον δὲ οἱ Σόλυμοι, τοὺς ὁποίους ἡ ἄκρα Χίμαιρα χωρίζει ἀπὸ τοὺς δυτικώτερον ἔτι, ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, οἰκοῦντας Λυκίους. Πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τούτων πάντων κεῖται ἡ εὐρεῖα χώρα τῶν εὐδαιμόνων Αἰθιόπων, ἣτις ὀρίζεται πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν ὑπὸ τῆς χώρας τῶν παρὰ τὴν μεσόγειον Ἑρεμβῶν, πρὸς μεσημβρίαν τῶν ὁποίων οἰκοῦσιν, ὁμοίως παρὰ τὴν μεσόγειον, οἱ ἔμπειροι περὶ τὴν ναυτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πειρατείᾳ περίφημοι Φοίνικες καὶ Σιδόνιοι. Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν δὲ τούτων εὐρίσκεται ἡ Αἴγυπτος, ἡ διαβρεχομένη μὲν ὑπὸ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ἔχουσα δὲ τὴν λαμπρὰν καὶ ἐκατόμυλον τῶν Θεβῶν πόλιν, καὶ τὴν νῆσον Φάρον, ἣτις ἀπέχει μιᾶς ἡμέρας δρόμον ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ. Καὶ δυτικώτερον μὲν, ἔπεται μετὰ τὴν Αἴγυπτον ἡ στενὴ παραλία τῆς Λιβύης, ἔτι δὲ δυτικώτερον (πάντοτε παρὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν), ἡ χώρα τῶν Λωτοφάγων. Ὅλως δὲ πρὸς νότον, παρὰ τὸν ὠκεανόν, κατῴκουν οἱ μυθικοὶ Πυγμαῖοι. Αἱ χῶραι αὗται καὶ φυλαὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς μεσημβρίας χωρίζονται διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ κυμαινομένου Πόντου, ἀπὸ τῶν βορειότερον κειμένων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη γνωρίζουσι τὰ ἔθνη, τὰ ὄρη, τοὺς ποταμοὺς, τὰς πόλεις κλπ. σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ μεταγενέστεροι γεωγράφοι ἀκριβῶς. Ἐξ ἰδίης ἀντιλήψεως ἢ τοῦλάχιστον ἐξ ἀκριβῶν πληροφοριῶν φαίνεται ὁ ποιητὴς γνωρίζων τῆς μὲν βορείου πλευρᾶς τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ μέχρι τῆς ἐν Παφλαγονίᾳ ἄκρας Κεράμβεως μέρη, τῆς δὲ νοτίου πλευρᾶς, τὰ μέχρι τοῦ ἐν Μαιονίᾳ ἢ Λυδίᾳ ποταμοῦ Ξάνθου. Παρεκτὸς δὲ τούτων ἀναφέρει, πρὸς βορρᾶν μὲν τῶν Παφλαγόνων, τοὺς Καύκωνας, πρὸς ἀνατολὰς δὲ, τοὺς Ἐνετούς· πρὸς νότον τῆς Μαιονίας, τοὺς Κᾶρας· καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν αὐτῆς, τοὺς Λυκίους. Εἰς ταῦτα ὅμως περιορίζονται αἱ περὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰδήσεις τοῦ

Ὀμήρου. Τὴν δὲ Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἡ Ὀδύσσεια, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, γνωρίζει ἤδη πολὺ ἀκριβέστερον ἢ ἡ Ἰλιάς, ὁ ποιητὴς φαίνεται ὁμοίως κατὰ μέγα μέρος αὐτοπροσώπως διεξελθὼν. Ἐπὶ πλεῖστον διέτριψε πιθανῶς εἰς Βοιωτίαν, ἧς ἀριθμεῖ πάμπολλα χωρία, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος· ἔπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Ἀττικὴν, καὶ, ἐν Πελοποννήτῳ, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Λακεδαιμόνα. Τὰς τρεῖς ὅμως ἄλλας πολιτείας τῆς Πελοποννήσου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενας, Πύλον, Ἀρκαδίαν, Ἡλιν, ἔτι δὲ καὶ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς θεσσαλικὰς πόλεις Φθίαν, Ἑλλάδα κλπ. γνωρίζει μόνον ἐξ ἀκουσμάτων, διότι αἱ περὶ τῶν χωρῶν τούτων εἰδήσεις αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον ἄοριστοι καὶ συγκεχυμέναι, ὥστε βέβαιον φαίνεται ὅτι δὲν διέτριψεν αὐτόθι. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῶν νήσων, ἐξαιρέσει τῆς Εὐβοίας, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς Αἰγίνης. Τῶν Κυκλάδων μάλιστα οὐδόλως μνημονεῖ, πλὴν τῆς Δήλου καὶ τῆς Σύρου· καὶ περὶ Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Ἐχινάδων καὶ ἄλλων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νήσων, ἐλλιπῆ καὶ μυθώδη εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Ἑλλάδος κεῖται, καθ' Ὀμηρον, ἐν μὲν τῇ μετέπειτα κληθείσῃ Ἠπείρῳ, ἡ χώρα τῶν Θεσπρωτῶν, πόλεις ἔχουσα τὴν Ἐφύραν καὶ τὴν Δωδώνην, ἐν ἣ οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Διὸς Σελλοὶ, καὶ παρακειμένην τὴν νῆσον τῶν Φακιάκων Σχερίαν· ἐν δὲ τῇ μετέπειτα Μακεδονίᾳ, ἡ Πιερία, ἡ Παιονία, ἐν ἣ ἡ παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν πόλις Ἀμυδῶν, καὶ ἡ Ἠμαθία· πρὸς δὲ τὸ ἀρκτικοανατολικὸν αὐτῶν οἱ Κίκονες καὶ οἱ Μυσοὶ, καὶ ἔτι βορειότερον ἡ ὄρεινὴ καὶ τραχεῖα Θράκη, ἐν ἣ τὰ ὄρη Ἀθώως (Ἀθως) καὶ Νυσῆϊον, καὶ αἱ πόλεις Αἶνος, Αἰσύμη καὶ Σηστός· τελευταῖον δὲ ἡ χώρα τῶν Ἰππημολγῶν καὶ τῶν Ἀβίων. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς γῆς μέρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς ἔχει ἀτελεστάτας καὶ σφόδρα συγκεχυμένας εἰδήσεις, τάσσει οὗτος τὴν γῆν τῶν ἀγρίων Κυκλώπων, τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, καὶ τῶν ληστρικῶν Σικελῶν, ἧτοι τὴν Σικανίαν, τὴν κειμένην, ἐν διαστήματι μιᾶς ἡμέρας πλοῦ, πρὸς βορρᾶν τῶν Λωτοφάγων· καὶ παρ' αὐτῇ, πρὸς νότον μὲν τὴν νῆσον Αἶγουςαν καὶ τὴν τοῦ Αἰόλου, πρὸς βορρᾶν δὲ τὴν νῆσον Θρινακίαν, παρὰ τῇ ὁποίᾳ αἱ ἡφαίστειαι Πλαγκταὶ (πλανώμεναι) πέτραι καὶ ὁ ἐπικίνδυνος πορθμὸς τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χαρύβιδος. Κατόπιν ἔρχεται ἀρκτικοδυτικώτερον ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων, εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δύσιν ἡ νῆσος

τῆς πολυθρυλήτου νύμφης Κίρκης, ἡ Αἰαίη, καὶ προσέτι ἡ πέτρα Λευκάς καὶ τὸ Ἠλύσιον· ἐπέκεινα δὲ τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, ἡ χώρα τῶν εἰς ἀδιάλειπτον σκότος διαγόντων Κιμμερίων, καὶ, κατὰ τὰ προμνημονευθέντα, ἡ τοῦ Ἄδου χώρα. Τελευταῖον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικώτατον τῆς γῆς, εἰς πλείστην ἀπόστασιν ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν χωρῶν, ἡ μυθική τῆς Καλυψοῦς νῆσος Ὠγυγία, ἀποτελεῖ τὸν ὀμφαλὸν τῆς θαλάσσης, διότι καθ' Ὁμηρον, ἡ ἀρκτικοδυτικῶς τῆς Ἑλλάδος μεσόγειος ἀπλοῦται ἐπὶ πολὺ πρὸς βορρᾶν.

Ταῦτα, καὶ ὅχι ἄλλα, γνωρίζει ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ Ἡσιόδος ἔχει ἤδη ἐκτενεστέρας τινὰς εἰδήσεις· πρεσβεύει μὲν ὅσα καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς, περὶ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν ὠκεανοῦ, περὶ τοῦ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς Ταρτάρου καὶ περὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου, τοῦ ἐρείδομένου ἐπὶ τοῦ Ἀτλαντος· ἀλλὰ φαίνεται εἰδῶς τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γῆς ἀκριβέστερον ὅπως οὖν. Παρ' αὐτῷ πρῶτον εὐκρινῶς ἐκδηλοῦται ἡ σημερινὴ Ἰταλία, διότι μνημονεύει ἐν τῇ Θεογονίᾳ, τῶν Τυρσηνῶν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λατίνου· ἐπὶ δὲ τῆς Σικελίας ἀναφέρει τὴν Αἴτην καὶ τὴν Ὀρτυγίαν (τὰς μετέπειτα Συρακούσας)· καὶ εἰς τὴν μετέπειτα Γαλατίαν, τοὺς Αἰγυαί· ἤκουσε δὲ καὶ περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἰσπανίας καρπῶν, διότι πρῶτος αὐτὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν κατέναντι τοῦ Ἀτλαντος κειμένων κήπων τῶν Ἑσπερίδων καὶ περὶ τῶν χρυσομήλων τῶν κήπων τούτων. Ἐπειτα πρὸς βορρᾶν γνωρίζει τὸν ποταμὸν Ἰστρον, καὶ πρὸς ἀνατολὰς, τὸν ποταμὸν Φᾶσιν, καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὸν ποταμὸν Νεῖλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει ἔτι Αἰγυπτον, δηλαδὴ ποταμὸν Αἰγύπτου. Τοὺς Αἰθίοπας, ὁ Ἡσιόδος τίθησι πρὸς μεσημβρίαν, ἥτοι ἐν Λιβύῃ, καὶ ὀνομάζει Σκύθας τοὺς Ἰππημολγοὺς τοῦ Ὀμήρου. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσιόδος ἀναφέρει πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὔτε εἰς τὴν Ἰλιάδα, οὔτε εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀπαντῶνται.

Ἐκ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία περιωρίζετο τότε κυρίως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολὺ βραδύτερον, οἱ Φωκαεῖς, πρῶτοι Ἑλλήνων, ἐθαλασσοπόρησαν κατὰ τὸν Ἀδρίαν καὶ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν. Τοῦ δὲ Εὐξείνου πόντου οὐδεμίαν γινώσκιν ἔχει ὁ ποιητής. Καὶ ἐντὸς

τοῦ Αἰγαίου, τὰ πλοῖα δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ ἐκ τῆς παραλίας· ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα μικρὰ καὶ ὄχι κατάρρακτα· οἱ ἴστοι αὐτῶν, ὄντες κινητοὶ, δὲν ὑψοῦντο εἰμὴ ὅτε ἔπνεεν οὐριος ἄνεμος· τὴν νύκτα ἔπαυεν ὁ πλοῦς καὶ καθ' Ἡσίοδον, 50 μόνον ἡμέρας διήρκει ἡ ἐπιτηδεῖα πρὸς θαλασσοπλοῖαν ὥρα τοῦ ἔτους. Ἐφημίζοντο δὲ ὡς ἐπιτηδεῖοι ναυτικοὶ οἱ Κρήτες καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ Τάριοι, οἵτινες ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὰς παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀκαρνανίας νήσους καὶ ἐπωνομάζοντο φιλήρετμοι, δηλαδὴ φίλοι τῶν κωπῶν, τῆς ναυτιλίας.

Εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ναυτιλίας συνετέλει πολὺ ἡ ἀτέλεια τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων· διότι ἡ ὅλως πρακτικὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονομία συνέκειτο ἐξ εὐαρίθμων τινῶν καὶ ἀφελεστάτων περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατηρήσεων. Ἐπρέσβευον δὲ ὅτι ὁ ἥλιος (καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ σελήνη) ἐφέρετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἄνω τοῦ στρογγύλου τῆς γῆς δίσκου, καὶ καθὼς τὸ πρῶτ' ἐπιδέχοντο ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ ἐκ τῆς παρακειμένης αὐτῷ λίμνης τοῦ Ἥλιου, οὕτω πάλιν τὸ ἐσπέρας κατέπιπτεν εἰς τὸν Ὠκεανόν, ἢ εἰς δυτικὴν τινα λίμνην, μὴ ἀναφερομένην ὅμως εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν· ἀλλὰ σαφῆ ἔννοιαν δὲν εἶχον, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐξέφρασαν ῥητῶς, τίνην τὴν ὁ μὲν ἥλιος ἐν τῷ διαστήματι τῆς νυκτός, ἢ δὲ σελήνη, ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἡμέρας, ἐπέστρεφον εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἤρχιζον πάλιν τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ δρόμον αὐτῶν. Παρατήρουν δὲ μέχρι τινὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὴν κίνησιν, διότι ὁ Ὅμηρος σημειοῖ ὡς ἄξιον λόγου, ὅτι ἡ Ἄρκτος, ἡ μεγάλη ἄλλως λεγομένη ἄμαξα, οὐδέποτε καταβαίνει εἰς τὸν Ὠκεανόν, δηλαδὴ οὐδέποτε δύει· ὁ δὲ Ἡσίοδος ὁμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς καθ' ὠρισμένους χρόνους καὶ τόπους ἐπιτολῆς καὶ δύσεως διαφόρων ἀστέρων. Ἐν γένει οἱ ὑπὸ τῶν δύο ποιητῶν μας ἀναφερόμενοι ἀστέρες καὶ ἀστερισμοί, εἵναι οἱ ἐξῆς· παρ' Ὀμήρῳ μὲν ἡ Ἄρκτος ἢ ἡ ἄμαξα, ὁ Ὠρίων, ὁ κύων τοῦ Ὠρίωνος, ἐν ᾧ ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων Σείριος, αἱ Ὑάδες καὶ αἱ Πλειάδες, αἵτινες, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἀποτελοῦσι τὸν ἐπὶ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου· παρ' Ἡσιόδῳ δὲ προσέτι ὁ Ἀρκτοῦρος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀστέρων τοῦ Βοώτου, καὶ ἡ Δίκη, ἥτοι ἡ παρθένος, ἀστερισμὸς τοῦ ζωδιακοῦ, ἔχων λαμπρὸν ἀστέρα, τὸν Στάχυν. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς ταύτας παρατηρήσεις, ἀτελεῶς κατεμέτρησαν καὶ τὸν χρόνον.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μὲν ἔτη ἢ ἐνιαυτοὺς, καὶ μῆνας· ἀλλὰ τοὺς μὲν μῆνας ὠριζε κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἐορταζομένην ἐπανάσθον τῆς νουμηνίας, τῆς νέας σελήνης, καὶ ἀπὸ τῶν φράσεων « μὴνός φθίνοντος, ἱσταμένοιο » εἰς δὲ καὶ μόνος ὀνομάζεται μὴν ὁ Ἀθηναίων, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν βραχύτερον Γαμηλιῶνα (ἀπὸ 24 ἰανουαρίου μέχρις 22 φεβρουαρίου). Τὸ δὲ ἔτος συνέκειτο μέχρι Σόλωνος, τοῦ ἀκμάσαντος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐκ 12 μηνῶν τριακονημέρων, εἰς οὓς πρωϊμώτατα προσετέθη, κατὰ πάντα δεύτερον ἐνιαυτὸν, μὴν ἐμβόλιμος, ἐπίσης τριακονθήμερος. Καὶ διὰ ταύτης ὅμως τῆς προσθήκης, πολὺ ἔτι ἀπείχον τοῦ ἀκριβοῦς ἔτησιου μέτρου· ὅθεν, ἀπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ ἐφεξῆς, ἐγένοντο ἐπανειληγμέναι ἀπόπειραι πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸν δρομόν τοῦ ἡλίου. Αἱ ὥραι τοῦ ἔτους ἦσαν κατ' ἀρχὰς δύο, θέρος καὶ χειμῶν· ἔπειτα τρεῖς, προστεθέντος τοῦ ἔαρος· καὶ μόλις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, συνεπληρώθησαν εἰς τέσσαρας. Ἐντεῦθεν αἱ προεδρεύουσαι αὐτῶν θεότητες, αἱ ὥραι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπίσης δύο, καὶ ἔπειτα τρεῖς, Εὐνομία, Δίκη, Εἰρήνη. Τὸ ὄνομα ὅμως τοῦτο τῶν ὥρῶν δὲν ἐδίδετο ἔτι εἰς τὰ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα, τὰ ὅποια ὁ Ὅμηρος διακρίνει ἀπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς ἕκαστον ἐργασιῶν, λέγων· καιρὸς καθ' ὃν ὁ ξυλοκόπος παρασκευάζει τὸ δεῖπνον αὐτοῦ ἀφοῦ ἐκόρεσε τὰς χεῖρας κόπτων δένδρα μακρὰ· καιρὸς καθ' ὃν λύονται οἱ συνεζευγμένοι βόες· καιρὸς καθ' ὃν ὁ δικαστὴς ἀπέρχεται ἐκ τῆς ἀγορᾶς, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ δὲ νύξ διηρεῖτο, κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, εἰς τρία συνήθως τμήματα.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ νηπιώδης αὕτη κατάστασις τῶν ἀστρονομικῶν εἰδήσεων διεκώλυε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας, ἡ ἔμπορία δὲν ἠδύνατο νὰ λῃθῇ πολλὴν ἐπίδοσιν, ὅχι μόνον ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ διότι, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι ἰδίως τιμῶνται διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα, ἡ ἔμπορία τότε περιεφρονεῖτο ὡπωςοῦν. Εἰς τῶν Φαίακων ἡγήτόρων, ὁ Εὐρύαλος, ὑπεροπτικῶς πως λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα, ὅτι δὲν ὁμοιάζει ἀθλητῆς, ἀλλὰ μάλλον ἔμπορος καὶ ναυτικός· ὁ δὲ, παροξυνθεὶς, ἐπεχείρησεν ἀμέσως νὰ ἀποδείξῃ τὴν περὶ τὰ ἀθλητικὰ ἔργα δεξιότητα αὐτοῦ καὶ ῥώμην. Καὶ ὅμως οἱ Φαίακες ἦσαν λαὸς ναυτικώτατος, ναυσὶν ἄριστοι. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὀλίγιστα περιεσώθησαν παραδείγματα ἐμπορικῶν

ἐπιχειρήσεων. Ὁ ἄναξ τῶν Ταφίων Μέντης ἀναφέρεται μὲν μετακομίζων φορτίον σιδήρου εἰς Τεμέσσην (ἣτις ἀμφισβητεῖται ἂν ἔκειτο εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς τὴν Κύπρον), διὰ νὰ ἀνταλλάξῃ αὐτὸν ἀντὶ χαλκοῦ· αἱ πλεῖσται ὁμῶς καὶ πολυτιμότεραι ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο ὑπὸ ξένων ἐμπορέων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐκόμιζον ἐνταῦθα πολυειδῆ κοσμήματα, τὰ κάλλιστα καὶ λαμπρότατα προϊόντα τῆς ὑφαντικῆς, χρυσόν, ἄργυρον, ἤλεκτρον, κασσίτερον, ἐλέφαντα κτλ. λαμβάνοντες ἀντ' αὐτῶν σιτηρὰ καὶ ἄλλους καρπούς τῆς γῆς, δέρματα, ἔρια, δούλους ἢ καὶ θήτας· διότι νομίσματος μνεῖα οὐδαμοῦ γίνεται. Οἱ δὲ Φοίνικες κατέσχον καὶ τῶν ἐλληνικῶν νήσων τινὰς πιθανώτατα, βεβαίως δὲ τὴν Θάσον, τῆς ὁποίας ἐμετάλλευσαν τὰ πλούσια χρυσορυχεῖα.

Ἐν γένει τὰ πολυτελῆ καὶ κομψὰ ἔργα τῆς τέχνης, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο λαμπρότατα τὰ δώματα τοῦ Ἀλκινόου, τοῦ Μενελάου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων καὶ ἀρίστων, ἤρχοντο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἣτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἔτι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθυπερτέρα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ὁ θώραξ λ. χ. τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ πολύτιμος καὶ πολυγλυφῆς, ἦτο δῶρον τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νῆσον Κύπρον. Ὅτι δὲ μάλιστα ἀποδεικνύει ὁπόσον σπάνιοι ἦσαν ἔτι τότε οἱ τεχνῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ ἐξαίρετος τιμὴ ἣτις ἀπεδίδετο εἰς τὸν τέκτονα. Ὁ τέκτων ἐλογίζετο ἴσος τοῦ ἱατροῦ, τοῦ ἀοιδοῦ καὶ τοῦ μάντεως, καὶ ἐζητεῖτο πολλάκις πόρρωθεν ὡς αὐτοί. Τὸν θάνατον τοῦ Φερέκλου δὲν παρέρχεται ὁ ποιητὴς ἐν σιωπῇ, ὅπως τὸν θάνατον τοσούτων ἄλλων στρατιωτῶν, ἀλλὰ μνημονεύει αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὡς ἂν προέκειτο περὶ τινος ἀρίστου ἢ ἡγήτορος, διότι ὁ Φερέκλος ἦτο τέκτονος υἱὸς, τοῦ Ἀρμονίδου.

...ὅς χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν.

Τὴν δὲ τέχνην ταύτην ἐπαγγέλλονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμόνων, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Ἐπειὸς ἐκεῖνος ὅστις κατεσκεύασε τὸν δούρειον ἵππον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κρυβέντες οἱ ἥρωες Ἑλληνες, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς Τροίας.

Ἄλλ' ἡ μᾶλλον ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν ἡρώϊκων χρόνων τέχνη, ἦτο ἡ πολεμική, ἣτις, ὅπως εἶχεν, εἰκονίζει πιστῶς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια ἦτο τὸ πᾶν, οὐδεμίᾳ δὲ ὑπῆρχε πειθαρχικὴ

πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν ῥύθμισις τῶν κατ' ἰδίαν δυνάμεων καὶ θελήσεων. Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, τῶν ἡρώων· ὅθεν τούτων μάλιστα τὰ ἔργα περιγράφει ἀκριβῶς ὁ ποιητής· ὁ δὲ κοινὸς τῶν στρατιωτῶν ὄμιλος, ὅστις οὔτε εὐρύθμως, οὔτε στοιχηδὸν ἐπορεύετο, ἀλλὰ φύρδην ἐμάχετο, ὀλίγον συνετέλει εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος· ὅθεν τὰ περὶ τῶν γενικῶν συμπλοκῶν παραλείπονται σχεδὸν ἀμνημόνευτα. Ἐκαστος ἥρως ἔφερε συνθήως, ὡς ὅπλα μὲν ἀμυντικὰ, ἀσπίδα, περικεφαλαίαν, θώρακα καὶ κνημίδας· ὡς ὅπλα δὲ ἐπιθετικὰ, δύο δόρατα, τὸ μὲν πρὸς τὸ βάλλειν (διὰ τὴν τὸ ῥίπτῃ), τὸ δὲ πρὸς τὸ πλήττειν (διὰ τὴν κεντᾶ δι' αὐτοῦ), ἔτι δὲ μακρὸν ξίφος καὶ μάχαιραν. Προήλανε δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ ἄρματος φερομένου ὑπὸ δύο ἵππων, καὶ δυναμένου τὴν δεχθῆναι ἐπὶ τοῦ δίφρου αὐτοῦ δύο ἄνδρας, τὸν παραιβάτην, ἥτοι τὸν κυρίως ἀγωνιστὴν, καὶ τὸν ἡνίοχον. Ἐνίοτε ἐμάχετο καὶ πεζός, ἀλλ' ἔχων πάντοτε πλησίον τὸ ἄρμα, ἵνα ἐπιβάς ἐπ' αὐτοῦ καταδιώξῃ ἢ ὑποχωρήσῃ. Οἱ πολλοὶ στρατιῶται, οἱ πεζῇ πάντοτε μαχόμενοι, καὶ ὀνομαζόμενοι πυλῆες, ἔφερον ὅπλα ὅμοια τῶν ὅπλων τῶν ἡρώων, ἐκτὸς ὅτι δὲν ἦσαν ἐξίσου ἐξάριετα καὶ πολυτελῆ. Οἱ δὲ τοξόται ἦσαν εὐάριθμοι. Τὰ ὅπλα κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ, ὅχι ἐκ σιδήρου, τοῦ ὁποίου ἢ ἐπὶ τούτῳ χρῆσις εἶναι μεταγενεστέρα, ὅχι ὁμῶς πολὺ μεταγενεστέρα, διότι ἤδη ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Ἀθῆλον δὲ εἶναι κατὰ τῖνα τρόπον ὁ χαλκὸς ἐστομοῦτο ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρείας. Τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς πολεμικῆς τέχνης ἦσαν αἱ πολιορκίαι. Εἰς τοὺς προηγουμένους τῶν ὁμηρικῶν χρόνους αἱ πόλεις καὶ αἱ κῶμαι ἐκτίζοντο, ἕνεκα πλείονος ἀσφαλείας, ἐπὶ δυσπροσίτων πετρῶν καὶ ὑψωμάτων. Βραδύτερον δὲ, ἀφοῦ ἡ βιομηχανία καὶ ἅπασαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἔλαβον ἐπίδοσιν τινα, αἱ πόλεις κατέβησαν εἰς τὰ περὶ ὀμαλώτερα πεδία, καὶ ἡ συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἄστεος, τὸ ὅποιον ἀπετέλεσεν ἕκτοτε τὴν ἀκρόπολιν, ὡς συνέβη εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸ Ἄργος· ἡ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἐντελῶς ἐγκαταλειφθέντος, ὡς συνέβη εἰς τὴν Αἴγιναν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς τρωϊκῆς Ἰδῆς Σκῆψιν, εἰς τὴν Μαντίνειαν, εἰς τὸν ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομενὸν, εἰς τὴν Νῶνακριν, εἰς τοὺς Λουσούς, εἰς τὴν ἐν τῷ Παρνασσῷ Λυκῶρειαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρίστησι τὴν δευτέραν ταύτην κατὰστασιν τῶν πόλεων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὰς οὐδὲν ἥττον τετειχισμένας. Τοιαῦται ἦσαν τὸ Ἴλιον, καὶ ἡ τῶν Φαιά-

κων πόλεις, καὶ ἡ τειχιόεσσα Τίρυνς, καὶ αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι. Τοιούτων τειχῶν ἡ ἄλωσις ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν, ὅτε δὲν εἶχον ἔτι ἐπινοηθῇ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ. ὥστε ἡ ἐκπολιόρκησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἢ δι' ἀποκλεισμοῦ, ἢ δι' ἀπάτης, οἷα ἡ τοῦ δουρείου ἔππου, δι' οὗ μυθεύεται ὅτι κατωρθώθη ἐπὶ τέλους ἡ τῆς Τροίας ἄλωσις.

Περὶ δὲ τῶν καλῶν τεχνῶν δὲν ἔχομεν, κατὰ δυστυχίαν, ἐξαιρέσει τῆς ποιήσεως, εἰμὴ ἀσαφεστάτας εἰδήσεις· ἀλλὰ τῶν τεχνῶν ἡ καλλιότης ἐκείνη καὶ ὑψίστη ἤχησεν ἔκτοτε θαυμασίως παρὰ τοῖς Ἑλλησι. Τὸ ἀρχαιότατον αὐτῆς εἶδος ὑπῆρξε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὸ ἐπικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἡρωϊκόν ἔπος, δηλαδή ἡ διήγησις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, τῆς ὁποίας λαμπρότατα δείγματα περιεσώθησαν, αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια· διότι ὅχι μόνον τὸ γενεαλογικόν ἔπος, καὶ ἡ διδακτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις (Ἔργα καὶ Ἡμέραι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ ἡ ἀποδιδομένη εἰς Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον, ἔτι δὲ ἡ ἡσιοδικὴ Θεογονία, φαίνονται μεταγενέστεραι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Τὸ δὲ ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, διότι ἐθεράπευσε τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρωϊκοῦ τούτου ἔθνους ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν χρεῖαν. Ἄλλα ἔθνη ὕμνησαν πρὸ πάντων τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστεράς τῶν ἑλλήνων περὶ Θεοῦ δοξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἐκ τῆς τυραννίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπὶ γῆς εὐρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἔθνων τούτων οὐδὲ ἔσχον ἄλλο εἶδος ποιήσεως εἰμὴ τὸ ἱερατικόν, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες καὶ ἀνεδείχθησαν εἰς τοῦτο ἀμίμητοι. Ἐξεναντίας οἱ Ἕλληνες ἐπρέσβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δοξασίας· πρὸς δὲ τούτοις, διάγοντες βίον μάχιμον, καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέλαβον τὴν συνειδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν τὸ σχῆμα, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνήσωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὅχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενεστέρα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέβησαν ἀπαράμιλλοι. Ὁ ἀοιδὸς ἔψαλλεν εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ εἰς τὰς

εὐωχίας, ὑπηχούσης ἐνίοτε τῆς τετραχόρδου λύρας, τὰ κατορθώματα ἢ τὰς τύχας τῶν ἡρώων, μάλιστα δὲ τὰ νεώτερα, ὡς ὀλιγώτερον γνωστὰ εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ. Προχείρους δ' ἔχων εἰς τὴν μνήμην πολὺς ὥδ' ας, εἴτε ἰδίας εἴτε ἄλλων, εἶχε καὶ τὴν τέχνην τοῦ καινοποιεῖν τὰς τετριμμένας ἤδη ὁπωςοῦν. Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὄχι μόνον ἀπετέλει ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετῶς ἐτιμᾶτο. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὸν Φῆμιον, θεῖον ἀοιδόν· καὶ ἄλλος ἀοιδὸς, ὁ Δημόδοκος, προσαγορεύεται μετὰ πλείστης ὄσης φιλοφροσύνης ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεως· εἰς ἄλλον πάλιν, ἀνώνυμον τοῦτον, ὁ Ἀγαμέμνων, ἀπερχόμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίης, λέγεται ἀναθέσας τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γυναικὸς, τῆς Κλυταιμνήστρας· καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν θεωρεῖ ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ ᾄδῃ κλέα ἀνδρῶν, πρὸς τὸν ἦχον τῆς φόρμιγγος. Πρὸς τούτοις ὁ ἀοιδὸς φαίνεται ἀπολαμβάνων ἀσυκίαν τινὰ ὁμοίαν τῆς τῶν κηρύκων. Τὴν δὲ ποιήσιν συνώδευε πάντοτε σχεδὸν ἡ μουσικὴ, προδιαθέτουσα μὲν τοὺς ἀκροατὰς, ἐνθουσιῶσα δὲ τὸν ἀοιδόν· καὶ μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως πολλάκις συνεδύαζέτο ἡ εὐρυθμος, ἡ εὐστροφος, ἡ ἐπίχαρις ὄρχησις, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων ὑπερβαλλόντως ἠγάπησαν οἱ Ἕλληνες, διότι ἐκτοτε εἶχον τὸ αἶσθημα ἐκείνο τῆς καλλονῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀπεικονίσθη ἐν τῇ γλυπτικῇ αὐτῶν τέχνῃ καὶ πλεῖστον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν περιγραφῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς, ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε λάβει, ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καλλιτεχνικόν τινα χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει μὲν δώματα περικαλλῆ, ἀγλαὰ, ἄξια, μαρμαίροντα, ὑπερερέα, κ.τ.λ. ἀλλ' ἐξυμνεῖ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων κοσμήματα αὐτῶν, ὄχι τὰς καλὰς ἀναλογίας. Ἦσαν δὲ τὰ οἰκοδομήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα ταῦτα ἔχνη τῆς τέχνης, δώματα τῶν ἀνάκτων, ναοὶ, θησαυροὶ, τάφοι. Τὰ πρῶτα διεκρίνοντο ἐπὶ τε τῷ κόσμῳ τῶν μεταλλίνων αὐτῶν παραστάδων, πυλῶν κλπ. καὶ ἐπὶ τῇ στερεότητι καὶ εὐχρηστίᾳ. Οἱ δὲ ναοὶ πιθανῶς δὲν διέφερον πολὺ, κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν, ἀπὸ τὰ δώματα τῶν ἀνάκτων, τὰ ὁποῖα παραβάλλονται, ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, πρὸς τὰς ὀλυμπίους τῶν θεῶν κατοικίας· καὶ ἴσως ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης, αἱ λέξεις «μέγαρον» καὶ «ἀνάκτορον» ἐσήμεινον ἐνταυτῷ τῆς τε οἰκίας καὶ τοῦ ναοῦ τὸ ἐνδότατον μέρος. Ἀλλὰ καὶ ἂν

ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχε τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὕψος τῶν ἀνθρωπίνων καταλυμάτων, οὐδὲ περὶ τοῦ σχήματος τῶν τότε ναῶν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν εὐκρινῆ τινα ἔννοιαν. Οὐδὲ ἂν εἶχον στέγας, εἶνε βέβαιον ὅ,τι ἐκ τοῦ Ὀμήρου συνάγεται εἶναι, ὅτι πολλοὶ τῶν ναῶν τούτων, ὡς ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, περιεῖχον μεγάλους θησαυρούς, ὁ δὲ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν Τροίᾳ εἶχε καὶ ἄδyton· αἱ πύλαι τοῦ ἐν Τροίᾳ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἠνοίγοντο ὑπὸ τῆς ἱερείας, εἰς τοὺς ἐπὶ προσφορᾷ προσερχομένους· καὶ ἐν γένει ὅχι μόνον θυσίαι ἐτελοῦντο εἰς τοὺς ναοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα κατετίθεντο· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα συνέκειντο ἐκ πέπλων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τε τῆς ὑπεξαίρεσσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας, φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν ἐθεράπευε τὴν τοιαύτην χρεῖαν· ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἦσαν ἐπιστεγασμένοι. Πολλοὶ τάφοι ἐκ τῶν σωζομένων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐλέγοντο κατασκευασθέντες ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐν εἵδει ἡρώων, ναίσκων ἀφιερωμένων εἰς ἥρωα· οἱ ἀναμφισβητήτως ὅμως ἀρχαιότατοι, οἱ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενοι, ἦσαν ἀπλῶς τύμβοι μετ' ἀφελοῦς σήματος ἢ σωροῦ λίθων. Ἦσαν δὲ περίφυτοι, ὡς οἱ ναοί, ἢ ἡγείροντο ἐν τῷ μέσῳ ἱεροῦ ἄλλους. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ καὶ αἱ ἀγοραὶ φαίνονται λιθόστρωτοι. Τὰ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξια ἐκ τῶν ἀποδιδωμένων εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν, εἶναι οἱ λεγόμενοι θησαυροὶ, ὧν λείψανά τινα ἀνευρέθησαν εἰς Μυκῆνας, εἰς Ὀρχομενὸν, εἰς Ἀμύκλας, καὶ εἰς Φάρσαλον. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἦσαν κωνοειδῆ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμειον, καθὼς φαίνεται, ὡς τάφοι, ἔπειτα δὲ, προσλαβόντα ἱερὸν τι κῦρος, ἐδέχθησαν τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρίστων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τῶν κοσμημάτων, ὑποδεικνύουσι τῷ ὄντι ἐπίδοσιν τινα τῆς τέχνης. Ἀλλ' εἶναι ἄρα γε βέβαιον ὅτι ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων;

Ὁ Ὀμηρὸς ἀναφέρει πολλὰ ἔργα γλυπτικῆς· κρατῆρας τεχνικώτατα τετυγμένους, ἥτοι κατασκευασμένους, δέπα, ὅ ἐστι ποτήρια, περικαλλῆ, θρόνους φαεινοὺς, σιγαλόεντας, ξεστοὺς, δαιδαλέους καὶ ἐνὶ λόγῳ λαμπροὺς. Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἐν τῇ Ἰλιάδι περιγραφομένη, περιελάμβανε ποικίλα συμπλέγματα προσώπων· τὸ δὲ δῶμα τοῦ Ἀλκινόου

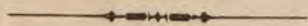
ἐφύλαττον κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν, κύνες χρυσοῖ, ἐφώτιζον δὲ χρυσοῖ νεανίσκοι, χρύσειοι κοῦροι, κρατοῦντες εἰς χεῖρας αὐτῶν δαδας. Ἡ Θεανώ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων Τρώων, κατέθεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸν ἀνατεθέντα τῇ θεᾷ ταύτῃ πέπλον, ἄρα ὑπῆρχον καὶ θεῶν ἀγάλματα· προσεπικυροῖ δὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην καὶ ἡ φράσις, «ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,» ἥτις σημαίνει μὲν μεταφορικῶς ὅτι «ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν,» ἔλαβε δὲ πιθανώτατα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ προσευχῆς ἀπειθυνομένης πρὸς θεῶν ἀγάλματα. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τινὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων ἔργα τοῦ Ἡφαίστου, ὃ ἐστὶ, μυθῶδη, τινὰ δὲ θετικώτερον, φοινικικά· καὶ ἐν γένει, καθ' ὅσον ὑπῆρξαν τφόντι, φαίνεται βέβαιον ὅτι δὲν ἦσαν προϊόντα ἐπιχωρίου ἑλληνικῆς τέχνης. Τούλάχιστον τὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους περισωθέντα ἀρχαιοτάτα δοκίμια τῆς περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἑλληνικῆς τέχνης, ἥτοι τὰ τῆς λατρείας ἀντικείμενα, πολὺ ἀπεῖχον τῆς ὁμηρικῆς ἐκείνης φιλοκαλίας, καὶ ἰδίως οὐδ' ὅπως οὖν προσήγγιζον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀλλὰ ἦσαν ἀπλῶς σύμβολα, δηλαδὴ λίθοι, στανίδες, δόκανα, πυραμίδες, κίονες. Ἐτι ἐπὶ Παυσανίου, ὅστις περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἐσώζοντο τοιαῦτα σύμβολα τῆς λατρείας. Τὰ δὲ ἀρχαιοτάτα εἰδῶλα ἦσαν ἐκ ξύλου, ὧν πολλὰ εἶδεν ὁμοίως ὁ Παυσανίας· καὶ εἰς τινὰ μὲν ἐξ αὐτῶν προσηρτῶντο κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθιναι, ἅπαντα δὲ ἦσαν περιβεβλημένα ἱμάτια καὶ ἄλλα συμβολικὰ κοσμήματα, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν ἀγάλματα. Ἀλλῃ ἀρχαιοτάτη ὕλη πρὸς κατασκευὴν γλυπτικῶν ἔργων, ὑπῆρξεν ἡ ὀπτὴ γῆ· βραδύτερον μόνον μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὰ μέταλλα, καὶ ἔτι βραδύτερον τὸν λευκὸν λίθον, τὸ μάρμαρον.

Ἐπιφέρομεν, ἐν τέλει, τινὰ περὶ τῆς πολυτιμοτάτης τῶν τεχνῶν, περὶ τῆς γραφῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων γραμμῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφάβητου, ἡ σειρὰ αὐτῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων σχῆμα, ἐπικυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς παραδόσεως, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν παρέλαβον ἐκ Φοινίκης τὸν ἀλφάβητον τοῦτον. Ἀμφιβάλλεται ὅμως ἂν ἡ γραφὴ ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδαμοῦ ἀναφέρουσιν αὐτὴν σαφῶς. Εἰς ἓν μόνον χωρίον τῆς Ἰλιάδος λέγεται ὅτι ὁ Βελλεροφόντης ἔφερε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λυκίας Πίνακα πτυκτὸν, ὃ ἐστὶ διπλωμένον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον γραφῇ «σήματα λυ-

γρὰ, » δηλαδή, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου συνάγεται, σημεῖα δηλοῦντα παραγγελίαν μυστικὴν νὰ φονευθῇ ὁ κομιστής. Ἄλλ' ἀμφισβητεῖται ἂν τὰ σήματα ταῦτα ἦσαν χαρακτηῖρες ἀλφαθητικοί, ἢ συμβολικὰ ζωγραφήματα. Ὁ δὲ Γεώργιος Γρότε φρονεῖ, ὅτι ἂν τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύη τι, ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἀλφαθητικὴ γραφὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχε καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ὅπως δὲ ποτε, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαιότεραι τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν δὲν εἶναι προγενέστεραι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ δὲ γράμματα τῶν παλαιότερων τούτων μνημείων εἶναι ἀτελῶς καὶ ἀνεπιτηδείως κεχαραγμένα, ἐπεταὶ ἀναγκαιῶς ὅτι δὲν ἐγίνετο πολλὴ τῆς γραφῆς χρῆσις κατὰ τὰς ἔτι ἀρχαιότερας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἂν ὑποτεθῇ αὕτη τότε γνωστὴ. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῆς γραφῆς συνεδέθη μεθ' ἐτέρας τινὸς οὐδὲν ἥττον ἀξιόμνημονεύτου συζητήσεως. Τῶνόντι, εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ σοφὸς Γερμανὸς Φρεδερίκος Αὐγουστος Οὐόλφιος ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν ἦσαν ἔργα ἐνὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἀπηρτίσθησαν διὰ τῆς συναρμογῆς διαφόρων ἰδιαιτέρων ποιημάτων, συνταχθέντων ὑπὸ διαφόρων ποιητῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ βραδύτερον πολὺ συναρμολογηθέντων εἰς ἓν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Πεισιστράτου. Ἐστήριξε δὲ ὁ Οὐόλφιος τὴν γνώμην ταύτην καὶ εἰς τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀντιφάσεις, ὅσας ἠξίωσεν ὅτι περιέχουσιν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, πρὸ πάντων ὁμῶς εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας, (ἢ, ὅπερ σχεδὸν τὸ αὐτό, καὶ ἂν ἦτο γνωστὴ, ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο δύσκολος, ἀτελής καὶ σπανία) ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διατηρηθῶσι ποιήματα τοσοῦτον μακρὰ, οἷα ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια. Τὴν δοξασίαν ταύτην, κατὰ τὸ σύνθηες, ἄλλοι μὲν ἀπεδέχθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέρριψαν, καὶ ἄλλοι πολυειδῶς ἐτροπολόγησαν· ἡ δὲ ἐπικρατεστέρα τὴν σήμερον γνώμη εἶναι, ὅτι ἡ μὲν Ὀδύσεια ἔχει ἐνότητά τινα, ἡ δὲ Ἰλιάς φαίνεται μᾶλλον ἀπηρτισμένη ἐκ μονομερῶν καὶ ἐντέχνως πρὸς ἄλληλα ἡρμοσμένων ἀσμάτων, ποιηθέντων ὑπὸ διαφόρων κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, αἰοιδῶν. Ἐν τούτοις τὸ περὶ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως τῆς γραφῆς ζήτημα, ἀτόπως συνεδέθη μετὰ τοῦ περὶ τῆς ἐνότητος ἢ μὴ ἐνότητος τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ζητήματος· διότι τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἀνεγινώσκοντο τότε, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἀπηγγέλλοντο. Τοῦτο συνάγεται ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας

ἔχομεν περὶ τῶν ράψωδων, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ τῶν ἀοιδῶν τούτων, καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, λέγονται τυφλοὶ, ὥστε οὗτοι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ μνήμης ἔψαλλον καὶ διὰ μόνης τῆς μνήμης ἤσκούντο περὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἐπῶν. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἀναφέρονται εἰς Ἀθήνας ἄνδρες δυνάμενοι νὰ ἀποστηθίσωσιν ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ἐκεῖνα, καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ὑπάρχουσι παραδείγματα προφορικῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον διατηρήσεως ἐκτενεστάτων ποιημάτων. Ὅθεν τὰ ὁμηρικὰ ἐπη ἡδύναντο ὁμοίως νὰ διατηρηθῶσιν ἄνευ γραφῆς, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἔπασχον, φυσικῶς τῷ λόγῳ, τροπολογίας τινὰς περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷαι ὡς γνωστὸν ἀναφέρονται πολλαί.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς μυθικοὺς τούτους χρόνους. Οἱ θρησκευτικοὶ αὐτοῦ μῦθοι ἀπεῖχον βεβαίως πολὺ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος· ἀλλ' ὅμως οἱ μῦθοι οὗτοι ἦσαν πολλάκις χαριέστατοι. Τὰ πολιτεύματα αὐτοῦ ἦσαν αὐθαίρετα καὶ ἀκανόνιστα· ἀλλὰ περιεῖχον τὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν μετέπειτα τοσοῦτον θαυμασίως ἀναπτυχθέντων ἐλευθέρων θεσμῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἔξεις ἦσαν ἔτι τραχεῖαι καὶ ἐνίοτε ἄγριαι· ἀλλὰ περιελάμβανον τὰς ἀφορμὰς ὅλων τῶν ἀρετῶν, αἵτινες, παιδευθεῖσαι βραδύτερον καὶ καθαρισθεῖσαι ἀπὸ παντὸς ἀγενοῦς μίγματος, ἔμελλον ν' ἀναδείξωσιν ἄνδρας, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει τιμᾶται ἐνὸς τε τιμᾶται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὸ καλόν, τὸ τίμιον καὶ τὸ εὐγενές. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐνηπιάζον ἔτι· ἀλλ' εἰς τὴν ποίησιν παρήχθησαν δύο ἀριστουργήματα, τὰ δίδυμα ἔργα τὰ φέροντα τὸ ἀθάνατον τοῦ Ὀμήρου ὄνομα, τὰ ὅποια ἦσαν ἱκανὰ αὐτὰ καὶ μόνα νὰ δοξάσωσι πᾶν ἔθνος. Τὸ ἐλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος ὅχι μόνον περιεῖχεν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης γνωστῆς αὐτοῦ ἡλικίας τὰ σπέρματα ἀπάσης τῆς μετέπειτα ἀκμῆς, ἀλλὰ, φαινόμενον ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ἀριστεῦον ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· οὐδένα ἔχον κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλον ἄλλον ἢ τὸν δαιμόνιον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον αὐτὸ πάλιν ἔμελλέ ποτε νὰ διαπλάσῃ, Ἀλέξανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, ὅστις κατὰ τοῦτο μάλιστα ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς λοιποὺς τῆς ἱστορίας πρωταγωνιστὰς, ὅτι ἐκ παίδων ἤρχισε μεγαλουργῶν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν.

Εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύγκειται, ἢ ἐκ μύθων, ἢ ἐκ γεγονότων τὰ ὅποια ἔχουσιν ἴσως ὑπόστασιν τινα ἀληθείας, συνυφάνθησαν ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τοῦ μύθου, ὥστε ἡ διάκρισις τῆς ἱστορίας ἀπὸ αὐτοῦ ἀποβαίνει ἀδύνατος. Οἱ δὲ ὅπως οὖν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἥτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ.

Ἡ ἀλήθεια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν δύναται ἐν γένει νὰ βεβαιωθῇ εἰμὴ ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων καὶ ὑπὸ συγχρόνων μνημείων, μόνον δὲ ἀπὸ τῆς προαναφερθείσης ἐποχῆς ἔχομεν σύγχρονα μνημεῖα καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν κατὰ πρῶτον νὰ γράφωσιν εἰς πεζὸν λόγον ἐν τῇ ἑκτῇ ἑκατονταετηρίδι· ποιηταὶ ὅμως καὶ μετὰ τὸν Ὅμηρον, καὶ μετὰ τὸν Ἡσίοδον, ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντες πολλοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τε τὴν ἐβδόμην καὶ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ποιητῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἔγραψαν εἰς τὸ εἶδος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, δηλαδὴ εἰς ἐπικά ποιήματα, ἄλλοι δὲ εἰς νέον τι ποιήσεως εἶδος, τὴν λυρικὴν, καὶ ἱαμβικὴν, καὶ γνωμικὴνποίησιν. Οἱ ἐπικοὶ διαφέρουσι τῶν τοῦ νεωτέρου τούτου εἶδους ποιητῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦτο, ὅτι ὕμνησαν γεγονότα ἀρχαῖα, τῶν ὁποίων δὲν ἦσαν μάρτυρες, ἐνῶ οἱ λυρικοὶ, καὶ ἱαμβικοὶ, καὶ γνωμικοὶ ποιηταὶ ὕμνησαν γεγονότα, τῶν ὁποίων ἦσαν ὅχι μόνον μάρτυρες, ἀλλὰ καὶ αὐτουργοί, οἷον ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Ἀλκαῖος, ὁ Σόλων

καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, διὸ οὗτοι εἶναι πολὺ ἀξιοπιστότεροι τῶν πρώτων. Εἶναι ἀληθεῖς ὅτι οὔτε τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων, οὔτε τὰ τῶν πεζογράφων ἢ, ὡς συνηθέστερον λέγονται, λογογράφων τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Κάδμου, τοῦ Ἑκαταίου, τοῦ Ἑλλανίκου, περιεσώθησαν μέχρι σήμερον ἀκέραια· ἀποσπάσματα ὁμῶς ἀμφοτέρων διετηρήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ταῦτα ὑπολαμβάνονται εὐλόγως ὡς ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι.

Πρὸς τοῦτοις, ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωνται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἰκοδομήματα, οἷα ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ὁ ἐν Σάμῳ τῆς Ἡρας, ὁ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ πλεῖστα ἄλλα, τὰ ὅποια μαρτυροῦσι περὶ τοῦ χαρακτηρὸς καὶ τῶν περιστάσεων τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἡγέρθησαν, ἔτι δὲ περὶ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἐπεστάτησαν αὐτῶν, πολὺ ἀκριβέστερον καὶ εὐκρινέστερον ἢ τὰ ὀλίγα κυκλώπεια τείχη καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς ἀορίστους τινὰς παναρχαίους χρόνους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, σώζονται καὶ δημόσια σύγχρονα ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἀρχαιότατον εἶναι ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν, δηλαδή ὁ ἐπίσημος κατάλογος ὅστις διετηρεῖτο εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀλυμπίαν, τῶν κατὰ τὸν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα νικητῶν, καὶ ὅστις πρῶτον ὄνομα ἔφερε τὸ τοῦ Ἡλείου Κοροΐθου, τοῦ νικήσαντος τῷ 776 πρὸ Χριστοῦ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι κατάλογοι βασιλέων, ἱερέων, ἱερειῶν, ἀνατρέχοντες εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους· ἀλλ' οὗτοι, καθὼ ἀρχόμενοι ἀπὸ θεῶν καὶ περιλαμβάνοντες πολλὰ ὀνόματα ἡρώων καὶ ἡμιθέων, οἰκοθεν ὑποδεικνύουσιν ὅτι δὲν συνετάχθησαν συγχρόνως μὲ τὰ γεγονότα τὰ ὅποια ἀναφέρουσιν, ὁμοιάζουσι δὲ μᾶλλον τὰς μυθικὰς γενεαλογίας περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον· ἐνῷ ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἄρχεται εὐθὺς ἀπὸ προσώπου, τὸ ὅποιον δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πραγματικὸν καὶ ἱστορικόν. Βεβαίως καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων καταλόγων τὰ ὀνόματα, ὅσα ἀναφέρονται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἱστορικά. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο αὐτὸ τοῦτο, νὰ προσδιορισθῇ πόθεν ἄρχονται οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι, ὁ δὲ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἔχει τὸ προτέρημα, ὅτι, καθὼ συγκείμενός ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ προσώπων, τὰ ὅποια οὐδὲν δικαίῳ ἡμᾶς νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς πραγματικῶς ὑπάρχοντα, δύνανται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία ἀσφαλῆς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐρχονται ἔπειτα μεταγε-

νέστεροι μὲν τινες ἄλλοι κατάλογοι, ἀνατρέχοντες ὁμῶς καὶ αὐτοὶ εἰς χρόνους ἀρχαίους, προεγγίζοντας εἰς τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, οἷον ὁ κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐνιαυσίων ἀρχόντων, προοιμιάζων ἀπὸ τοῦ 683 πρὸ Χριστοῦ· ὁ κατάλογος τῶν καρνεονικῶν, ἦτοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας οἱ ὅποιοι ἐτελοῦντο εἰς τὴν ἐν Σπάρτῃ πανήγυριν τῶν Καρνείων, κατάλογος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 676 ἔτους, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, οἵτινες ὅχι μόνον ἐπικυροῦσι τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισαν ἐν γένει νὰ συντάσσωνται πολλὰ δημόσια ἔγγραφα.

Εἰς ταῦτα προσθετέον, ὅτι οἱ πρῶτοι σωζόμενοι ἱστορικοὶ, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἤκμασαν μὲν εἰμὴ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ταύτης κυρίως ἱστόρησαν τὰ γεγονότα· ἀνατρέχοντες ὁμῶς πολλάκις εἰς τὰ προηγούμενα, ἠδυνήθησαν νὰ συμβουλευθῶσι περὶ τούτων, ὅχι μόνον τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ, ὡς πρὸς τὴν ἑκτὴν, καὶ προφορικὰς πολυτίμους παραδόσεις, ὥστε ὡς πρὸς τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην δύνανται καὶ καθ' ἑαυτοὺς νὰ θεωρηθῶσι μάρτυρες τῶν πραγμάτων ἀξιόπιστοι.

Διὰ πλείστους ἄρα λόγους, ὀρθῇ φαίνεται ἡ γνώμη, ὅτι οἱ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἦτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐφεξῆς δύνανται νὰ συνταχθῇ ἑλληνικὴ ἱστορία πλήρης καὶ καθ' ὅλα ἀκριβής. Τὰ περὶ τῶν χρόνων τούτων ἱστορούμενα εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἔτι πολλάκις ἑλλιπῆ καὶ πολλάκις ἀναπόδεικτα, διότι τὰ σύγχρονα μνημεῖα δὲν εἶναι πλήρη, καὶ οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς δὲν περιεσώθησαν ἀκέραιοι, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ περικοπὰς τινὰς αὐτῶν, ἀλλὰ μνημονεύουσι καὶ πολλῶν γεγονότων, περὶ ὧν οὐδεμίαν παραθέτουσι μαρτυρίαν. Ὅπωςδὴποτε ὁμῶς, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἔχομεν τοὐλάχιστον τινὰς συγχρόνους μαρτυρίας, ἐνῶ ὡς πρὸς τοὺς προηγούμενους, τοὺς ἡρωϊκοὺς, ὁ μόνος σωζόμενος ποιητής, ὁ Ὅμηρος, πραγματεύεται περὶ γεγονότων τὰ ὅποια, καὶ ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἔχοντα ὑπόστασιν ἀληθείας, ἦσαν πολὺ αὐτοῦ ἀρχαιότερα καὶ πραγματεύεται περὶ αὐτῶν εἰς τρόπον ὅλως διόλου μυθικόν καὶ ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας.

Οὕτω δὲ τεθέντος, ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ἴδωμεν

ὅποιαν τινὰ εὐρίσκομεν ἔκτοτε μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουσιν εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς χώρας· ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς χώρας, ἣτις, ἐκτεινομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ἦτο ἡ πλησιεστάτη ὅλων τῶν ἄλλων εἰς τὴν τῶν θεῶν κατοικίαν.

Εἵπομεν ὅτι τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τῆς ἄκρας Μαλέας χερσονήσου, κατείχετο ἑκπαλαι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ μεσημβρινὸν τοῦτο μέρος χωρίζεται ἀπὸ τοῦ βορειοτέρου διὰ ὀριζοντείου σειρᾶς ὄρεων, ἣτις, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, φέρει πρὸς δυσμὰς μὲν τὸ ὄνομα Κεραύνια ἢ Ἀκροκεραύνια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς δὲ κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα Καμβούνια ὄρη καὶ ἔπειτα τὸ μέγα τοῦ Ὀλύμπου ὄνομα. Ἐκ σημείου τινὸς τῆς ὀριζοντείου ταύτης ὀρεινῆς σειρᾶς, κειμένου εἰς ἴσην περίπου μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν ἀπόστασιν, κατέρχεται σειρὰ ἐτέρα ἐπὶ τοσοῦτον κάθετος, ὥστε σχηματίζει πρὸς τὴν ὀριζόντιον ἐκείνην ὀρθὰς σχεδὸν γωνίας. Εἶναι δὲ ἡ σειρὰ αὕτη ὁ Πίνδος, ὅστις χωρίζει τὴν Ἠπειρον, πρὸς δυσμὰς κειμένην, ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, κειμένης πρὸς ἀνατολὰς. Ὁ Πίνδος, προϊὼν μέχρι τινὸς μονοφυῆς, ἐκπέμπει ἔπειτα πρὸς ἀνατολὰς παραφυάδα, τὴν Ὀθρυν, ἣτις διήκει μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παράλληλος τῇ Ὀλύμπῳ. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ἀπολήγει εἰς τὸ πέλαγος, ἡ Ὀθρυς ἀπαντᾶται μεθ' ἐτέρας σειρᾶς, τὴν ὅποιαν, καλουμένην Ὀσσαν καὶ Πηλῖον, ἐκπέμπει ὁ Ὀλυμπος ἐκ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτοῦ ἄκρας, πρὸς μεσημβρίαν, παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐντεῦθεν σχηματίζεται τετράγωνος σχεδὸν, μεταξὺ Ὀλύμπου, Πίνδου, Ὀθρυς, Ὀσσης καὶ Πηλίου, ἡ θεσσαλικὴ κοιλάς, τὸ εὐρύτερον καὶ εὐφορώτερον τῶν ἑλληνικῶν πεδίων. Ὁ Πίνδος, ἐκπέμψας, ὡς προείρηται, πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ὀθρυν, ἐξακολουθεῖ προϊὼν, ἀλλὰ μετονομάζεται ἤδη Τυμφρηστός· καὶ ἀπὸ νοτιωτέρου τινὸς σημείου τοῦ οὕτω μετονομασθέντος τούτου ὄρους, ἐκφύεται σειρὰ ἐτέρα, ἡ ἀπότομος καὶ ἀγρία Οἶτη, ἣτις κατατείνει, ὡς καὶ ἡ Ὀθρυς, πρὸς τὸν ἀνατολικὸν αἰγιαλὸν καὶ ἰδίως τὸν Μαλιακὸν κόλπον· ὥστε μεταξὺ Ὀθρυς καὶ Οἶτης σχηματίζεται ἐτέρα τις, στενὴ αὕτη καὶ μακρὰ κοιλάς, ἣτις διαβρέχεται ὑπὸ τοῦ Σπερχεῖο καὶ ἐλογίζετο τὸ πάλαι ὡς μέρος τῆς Θεσσαλίας, ἂν καὶ ἀποτελεῖ φυσικῶς χώραν ἰδίαν. Ἡ δὲ Οἶτη καταλείπει μεταξὺ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτῆς ἄκρας, δηλαδή τοῦ καλουμένου

Καλλιδρόμου, καὶ τῆς θαλάσσης, μικρόν τι κενὸν διάστημα, ὅπερ εἶναι τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἡ πύλη αὕτη ἦτο ἄλλοτε πολὺ στενοτέρα ἢ σήμερον· δι' ὃ καὶ ἀπετέλει τότε ἡ Οἶτη τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος προπύργιον, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ παράλληλα αὐτῇ καὶ ἰσοϋψῇ Καμβούνια ὄρη μετὰ τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ἐλογίζοντο ὡς οἱ ἐξωτερικοὶ τῆς Ἑλλάδος προμαχώνες. Τῶνόντι, ὁ μέγας ἐκεῖνος Ὀλυμπος, ὁ ἀπὸ βορρᾶ περιζωννύων τὸ εὐρὺ θετταλικὸν πεδῖον, ὑψώνει μέχρις οὐρανοῦ τὴν χιονοσκεπῇ καὶ ἱερᾷ αὐτοῦ κορυφῇ, ἐφ' ἧς οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ἔστησαν τὴν κατοικίαν αὐτῶν, ὡς ἂν ἠθέλησαν νὰ γίνωσι φύλακες τῆς μακαρίας χώρας, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ ὄρους τούτου, αἰετοῦ ὑπὸ νεφῶν περιεστεμμένη, ἐφαίνετο ἀποκρύπτουσα ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν τὸ μυστηριῶδες τῶν θεῶν ἔδος· ἀλλὰ τὰ εὐφορα πεδία, τὰ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐκτεινόμενα, εἰς ἃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσε φιλοστόργως ἅπαντας αὐτῆς τοὺς θησαυροὺς, ἐμαρτύρουν ἀποχρώντως, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τῶν ἀθανάτων ἡ κατοικία, εἰς τόπον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεικονίζοντα τὰς εὐεργεσίας ὅσας διαχέουσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου διακρίνεται, εἰς ἀπόστασιν μεγάλῃν, ποταμὸς ἀργυροδίνης, ὅστις φαίνεται δυσκόλως διασπῶν τοὺς παρὰ κειμένους εἰς τὰς ὄχθας αὐτοῦ βράχους. Εἶναι δὲ ὁ ποταμὸς οὗτος ὁ Πηνειὸς, ὅστις, διεκβάλλων εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνὰ μέσον τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὀσσης, σχηματίζει τὸν αὐλῶνα τῶν Τεμπῶν, περίφημον διὰ τε τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἐλογίζετο ὡς ἀποτελῶν τὴν μόνην διόδον, δι' ἧς στρατὸς πολέμιος ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ βορρᾶ. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον, καὶ ὅχι χωρὶς λόγον, ὅτι πάλαι ποτὲ ἡ Θεσσαλία, τεθωρακισμένη μὲν οὖσα ὑπὸ ἀδιαλείπτων ὀρέων καὶ βράχων, κατὰ κλυστος δὲ ὑπὸ τῶν ὑδάτων ὅσα ἔρρεον εἰς ταύτην, ὡς εἰς λεκάνην ἄχανῃ, ἀπετέλει λίμνην ἀπέραντον, μέχρις οὗ ὁ ἐννοσίγαιος, δηλαδὴ ὁ σείων τὴν γῆν Ποσειδῶν, διαρρήξας διὰ τῆς τριαινῆς αὐτοῦ τοὺς πρὸς ἀνατολὰς βράχους, ἠνοιξεν ὄχετόν εἰς τὰ ταμιευθέντα ὕδατα, τὰ ὅποια σχηματίσαντα λίμνας μικρότερας, τὴν Βοιθηίδα, τὴν Νεσσωνίδα, καὶ ἔλη τινὰ, ἐνθυμίζουσιν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ κατάστασιν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἐξογκούμενον ὑπὸ μεγάλων ὑετῶν ἢ ἀναχαιτιζόμενον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἀνέμων, πλημμυρεῖ ἐνίοτε μανιακῶς, ὡς ἂν ἠγωνίζετο νὰ κατακτήσῃ τὴν χώραν,

τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη. Ἡ δὲ κοιλάς τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ὁ Πηνειὸς ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Ὀσσης, εἶναι ἴσως τὸ μαγευτικώτατον τῶν χωρίων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι μὲν στενὴ καὶ ὑπὸ βράχων περιεζωσμένη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξαιρέτον βλάστησιν, ἥτις καλύπτει καὶ αὐτὰ τὰ πετρωδέστερα αὐτῆς μέρη, ἀδιαλείπτως κοσμούμενα ὑπὸ κισσοῦ καὶ σμίλακος, ἀποβαίνει, κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, χαριεστάτη καὶ ζωγραφικωτάτη. Φαιδρύνουσι δὲ αὐτὴν καὶ δένδρα πυκνόφυλλα, τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι, συμπλεκόμενοι, σχηματίζουσι θόλους ἀμφιλαφεῖς ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ, καὶ πολλάκις καταβαίνουνσι μέχρι τῶν διαυγῶν αὐτοῦ ναμάτων, εἰς τὰ ὅποια ἐκρέουσιν ἀπειράριθμα ῥυάκια, κομίζοντα πανταχόθεν τὸν ἴδιον αὐτῶν φόρον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ Θεσσαλία. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο ὁ παράδεισος οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ἡ μητρόπολις τῶν κυριωτέρων αὐτῆς μυθευμάτων· διότι ὁ μὲν Ὀλυμπος ἦτο ἡ τῶν θεῶν κατοικία, ἐκ δὲ τῶν ἀποκρήμνων τοῦ Πηλίου δασῶν ἐκόπη τὸ ξύλον ἐξ οὗ ἐναυπηγήθη ἡ Ἀργὼ, ἡ πρώτη ναὺς ἡ ἐκπλεύσασα πρὸς τὰ ἄγνωστα τοῦ Εὐξείνου πόντου παράλια· καὶ ἐκεῖ που αἱ Μοῦσαι συνελθοῦσαι εἰς τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, προανήγγειλαν τὴν γέννησιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν τῆς Τροίας καταστροφὴν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀρχαιότερων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τὸ μὲν μέσον καὶ εὐφορώτερον θεσσαλικὸν πεδῖον, ἥτοι τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω καὶ μέσου Πηνειοῦ, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν· τοὺς δὲ Περραιβοὺς οἰκοῦντας εἰς τὸ βόρειον τῆς χώρας μέρος, μεταξὺ τοῦ κάτω Πηνειοῦ καὶ τοῦ Ὀλύμπου· τοὺς δὲ Μάγνητας, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, μεταξὺ Ὀσσης καὶ Πηλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀφ' ἑτέρου· τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς, εἰς τὴν λεγομένην Φθιώτιδα, ἥτις ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Πίνδου μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παρὰ τὴν Ὀθρυν, περιλαμβάνουσα καὶ τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον πλαγίους αὐτῆς κλάδους. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων φύλων, μόνον τὰ τρία μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Θεσσαλοὶ, οἵτινες ἐπῆλθον, ὡς λέγεται (σελ. 52) μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἐξ Ἡπείρου, καὶ ἠνάγκασαν μὲν τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Δωριεῖς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, κατέστησαν δὲ ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Περραιβοὺς, τοὺς Μάγνητας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς. Ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν μεταξὺ Ὀθρυος καὶ Οἰτης κοιλάδα, ἐπὶ

τε τοὺς Μαλιεῖς, οἵτινες δὲν ἀναφέρονται μὲν ἐν τῇ Ἰλιάδι, κατῴκουν δὲ ἤδη, μετὰξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀχαιῶν τῆς Φθιώτιδος, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Σπερχεῖοῦ· καὶ ἐπὶ τοὺς Δόλοπας, τοὺς γνωστοὺς μὲν τῷ ποιητῇ, κατέχοντας δὲ τὰς ἀποκρήνους περὶ Τυμφρηστὸν χώρας. Μόνοι οἱ Οἰταῖοι δὲν ἀναφέρονται ὡς ὑποταχθέντες εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς. Κατῴκουν δὲ οἱ Οἰταῖοι εἰς τὰς περὶ τὴν Οἶτην χώρας, περιλαμβάνοντες πιθανῶς διαφόρους φυλὰς, ὧν ἡ κυριωτάτη ἦτο ἡ τῶν Αἰνιάνων, ἥ, ὡς λέγει αὐτὴν ὁ Ὅμηρος, Ἐνιήνων, ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον, μετὰ διαφόρους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ πλάνας ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐγκατεστημένον περὶ Ὑπάταν, τὴν ἐπισημοτάτην αὐτοῦ πόλιν, ἐν τῇ ἄνω κοιλάδι τοῦ Σπερχεῖοῦ. Ἀφ' ἐτέρου ὁμῶς οἱ Θεσσαλοὶ ἐκυριάρχουν καὶ πέραν τοῦ Πίνδου, καὶ πέραν τοῦ Ὀλύμπου, ἡπειρωτικῶν τινῶν καὶ μακεδονικῶν φυλῶν.

Οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ κυρίαρχοι ὅλων τούτων τῶν φυλῶν, κατεῖχον, ὡς προείπομεν, τὴν μέσσην Θεσσαλίαν· καὶ εἶχον μὲν μικράν τινα παραλίαν, ἐν τῷ मुख τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μετὰξὺ Μαγνητῶν καὶ Ἀχαιῶν, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ἀμφάναιον καὶ Παγασαί· ἀλλ' αἱ κυριώτεραι αὐτῶν κτήσεις ἦσαν εἰς τὸ μεσόγειον τῆς χώρας, ὅπου ἤμαζον αἱ πλούσιαι καὶ πολυάνθρωποι πόλεις Φεραί, Φάρσαλος, Σκότσουσα, Λάρισα, Κραννῶν, Ἄτραξ, Φαρκεδῶν, Γόννοι, Τρίκκη, Μητρόπολις, Πέλλιννα, καὶ ἄλλαι. Αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐνταῦθα, καθὼς οὐδὲ εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη· ἀλλὰ τῶν Θεσσαλῶν ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία ἐνθυμίζουσιν ἔτι εἰς πολλὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Θεσσαλίας διηροῦντο εἰς δύο τάξεις· τοὺς ἀπογόνους τῶν κατακτητῶν, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς πόλεις καὶ ἦσαν κύριοι τῶν πλειοτέρων κτημάτων· καὶ τοὺς δούλους, οἵτινες καλούμενοι πενέσται, ἢ μενέσται, ἢ Θετταλοικέται, ὑπηρετοῦν τοὺς πρῶτους, ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ ἐποίμαινον τὰ ποίμνια. Οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν δὲν ἦσαν ὅλοι ἐξ ἴσου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Οἱ κύριοι τῶν μεγαλητέρων κτημάτων ἐδυνάστευον ὀλιγαρχικῶς τῶν πόλεων, καὶ διῆγον βίον ὄντως ἡγεμονικόν, διαπρέποντες διὰ τὴν ὀξύτητα τῶν τρόπων, τὸ φιλοπόλεμον πνεῦμα, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τὴν περὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἀπιστίαν καὶ διὰ τὴν περὶ τὰς πολιτικὰς συζητήσεις καὶ συνομολογίας ἀνεπιτηδεϊότητα· τούτου ἕνεκα αἱ ὀλιγαρχίαι αὐταὶ ἦσαν

σφόδρα παραχῶδεις καὶ οὐδέποτε ἐρρυθμίσθησαν διὰ νόμων καὶ θεσμῶν ὠρισμένων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οὔτε οἱ ὀλιγώτερον πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν, οἱ ὀλιγαρχούμενοι ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς Θεσσαλίας, φαίνονται ἐπιζητήσαντές ποτε τὴν ἔννομον τῶν δικαίων αὐτῶν ἐξασφάλισιν· ὥστε συνήθως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐκλυδωνίζοντο ὑπὸ ἀναρχίας, ἥτις περιεστέλλετο μὲν ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ ἐπικρατήσαντος τινος δυνάστου, ἀλλὰ δὲν κατηνάζετο ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐνομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσηγορίας, τὸ ὅποῖον θέλομεν ἰδεῖ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς πολιτείας. Κατὰ τὸ ἐλάχιστον τοῦτο οἱ Θεσσαλοὶ φαίνονται μᾶλλον προσεγγίζοντες πρὸς τὰς βορειοτέρας μακεδονικὰς φυλάς. Διέφερον δὲ τῶν εὐνομωτέρων ἑλληνικῶν καὶ διότι οὐδέποτε διέπρεψαν ὡς ὀπλῖται, δηλαδή ὡς τακτικοὶ πεζοὶ στρατιῶται. Ἡ περὶ τὴν πεζικὴν ταύτην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἄσκησις ἦτο ἀπανταχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἑσπεροῦντο αἱ θεσσαλικάι πόλεις. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὅχι μόνον οἱ κυρίως Θεσσαλοὶ, ἀλλ' ἐν γένει οἱ ἐκτὸς τῶν Θερμοπυλῶν Ἕλληνες δὲν ὑπηρέτουν συνήθως ὡς ὀπλῖται· ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς, μόνον οἱ Μαλιεῖς, οἱ περὶ τὰς Θερμοπύλας οἰκοῦντες, δηλαδή οἱ πλησιέστεροι πρὸς τοὺς μεσημβρινωτέρους Ἕλληνας, ἀναφέρονται ὡς τακτικῶς ὀπλιτεύοντες· οἱ δὲ Περραιβοὶ, καὶ Μάγνητες, καὶ Ἀχαιοὶ, καὶ Δόλοπες, ἐμάχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅχι παρατεταγμένοι καὶ φέροντες τὴν βαρεῖαν τοῦ ὀπλίτου πανοπλίαν, ἀλλὰ ὡς ἄτακτοι καὶ ψιλοὶ, ἥτοι ὠπλισμένοι δι' ἀκοντίων. Τούτου ἕνεκα, καὶ ὅταν ἀναφέρηται ὁλόκληρος ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς Θεσσαλίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπλιτῶν αὐτῆς εἶναι ἀναλόγως μικρὸς, μέγα δὲ τὸ ποσὸν τοῦ ἵππικοῦ. Διότι οἱ ἰδίως Θεσσαλοὶ, οἱ κυρίαρχοι τῆς χώρας, ὀνομαστότατοι μάλιστα ὑπῆρξαν ὡς ἱππεῖς. Οἱ πλουσιώτεροι τῶν εὐπατριδῶν αὐτῶν, τρέφοντες εἰς τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα τοὺς καλλίστους ἵππους τῆς Ἑλλάδος, συνεκρότουν ἀπὸ τῶν ἀπορωτέρων ἐλευθέρων καὶ ἀπὸ τῶν πενεστῶν, τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἵλας αἵτινες ἐλογίσθησαν πάντοτε ὡς τὸ ἄριστον τῆς Ἑλλάδος ἵππικόν. Εἶχε δὲ ἡ ἱππασία τοσοῦτον συναρμοσθῇ πρὸς τὰ ἥθη τῶν Θεσσαλῶν, ὥστε παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, εἰς τὰ λεγόμενα γαμοδαΐσια, ὁ γαμβρὸς προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην κεχαλινωμένον πολεμιστήριον ἵππον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς Θεσ-

σαλίας, οἱ πενέσται, δὲν ἦσαν μόνον γεωργοὶ καὶ ποιμένες, ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ οἱ πενέσται δὲν ἦσαν κυρίως εἰπεῖν δοῦλοι· διότι δὲν ἐπωλοῦντο ἐκτὸς τῆς χώρας, εἶχον ἰδίας κατοικίας, ἔφερον ὄπλα, ἐλάλουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἠδύναντο νὰ κτήσωνται περιουσίαν· τινὲς μάλιστα τῶν πενεστῶν λέγονται ἀποβάντες πλουσιώτεροι τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὡς τε ἡ τάξις αὕτη τῶν ἀνθρώπων διέφερεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰ ἀγοραστὰ ἀνδράποδα δι' ὧν ἐκαλλιεργοῦντο συνήθως αἱ γαῖαι τῶν πλουσίων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Ἡλίδαν, καὶ τὰ ὅποια οὔτε κατοικίαν, οὔτε κτήσιν, οὔτε ὄπλα, οὔτε οἰκογένειαν εἶχον. Διὸ οὐδ' ἦσαν ἐπικίνδυνα τὰ ἀνδράποδα ταῦτα καὶ δὲν ἤρχισαν νὰ ἀφηνιάζωσιν εἰμὴ ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνῶ οἱ πενέσται, ἔχοντες τοσοῦτους πόρους καὶ σῶμα τὴν συνείδησιν τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ὑποδεστέρας τύχης, ἐστασίαζον πολλάκις καὶ πάντοτε ἐνεποιοῦν πολλὸν φόβον εἰς τοὺς δεσπότας, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ εἰλωτες τῆς Σπάρτης, πρὸς οὓς καὶ μόνους δύνανται νὰ παραβληθῶσιν οἱ πενέσται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Οἱ ἐπίσημοι οἴκοι οἵτινες συνεκρότουν τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων, δὲν ἦσαν πάντοτε πάντες ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐνίοτε εἰς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαινεν ἰσχυρότερος τῶν λοιπῶν καὶ τότε προεξῆρχε τῆς πόλεως. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν ἐν Λαρίσῃ οἱ Ἀλευάδαι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐλογίζοντο ὁμοταγεῖς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης. Περιώνυμοι δὲ διατελέσαντες διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὴν εὐγενῆ προστασίαν ἣν ἀπένεμον εἰς τοὺς ποιητὰς, ἐξυμνήθησαν ὑπὸ τε τοῦ Κεῖου Σιμωνίδου, καὶ ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Πινδαρου, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτῆς ἑκατονταετηρίδος. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν καὶ οἱ ἐν Κρανῶνι Σκοπάδαι, οἵτινες λέγονται συγγενεῖς τῶν Ἀλευαδῶν καὶ τοὺς ὁποίους ὕμνησεν ὁμοίως ὁ Σιμωνίδης. Τοιοῦτοι δὲ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὑπῆρξαν καὶ ὁ Κινέας ὁ Γόννιος, ὁ ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, μετὰ χιλίων ἱππέων, εἰς βοήθειαν τῶν Πεισιστρατιδῶν· καὶ ὁ Μένων ὁ Φαρσάλιος, ὁ βραδύτερον στρατεύσας μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως πόλεμον, μετὰ 200 ἢ 300 ἱππέων, στρατολογηθέντων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πενεστῶν· καὶ ὁ φίλαρχος καὶ πλούσιος Ἰάσων ἐν Φεραῖς, καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλοδίκαιος Πολυδάμας ἐν Φαρ-

σάλω, ἀμφοτέροι ἀκμάσαντες ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ἐνίοτε εἰς τῶν κατὰ πόλεις ἰσχυροτέρων τούτων οἴκων ἀνεγνωρίζετο τῆς ὅλης χώρας ἡγεμὼν, τὸ δ' ἀξίωμα τοῦτο ἐλάμβανε συνήθως, μέχρι τῶν Μηδικῶν, ὁ τῶν Ἀλευαδῶν οἶκος, ὃχι ὁμῶς πάντοτε, διότι ὁ προαναφερθεὶς Κινέας ὁ Γόννιος φαίνεται ἀποσταλὴς εἰς Ἀθήνας ὡς κοινὸς τῶν Θεσσαλῶν ἡγεμὼν. Ὁ τοιοῦτος ἡγεμὼν ὠνομάζετο ἰδίως ταγός, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει βασιλεῖς τοὺς τε Ἀλευάδας καὶ τὸν Κινεάν. Καὶ ὁσάκις μὲν συνέβαιναν ἡ τοιαύτη ἔνωσις τῶν Θεσσαλῶν, οὗτοι ἠδύναντο νὰ συγκροτήσωσιν 6,000 μὲν ἱππεῖς, 10,000 δὲ ὀπλίτας, καὶ ν' ἀποβῶσιν οὕτω φοβεροὶ εἰς τε τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ εἰς τοὺς ἔξω ἐχθρούς. Ἀλλὰ τῆς ὅλης χώρας σπανίως προεχειρίζετο ἢ ἀνεγνωρίζετο ταγός· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ πόλεις, ἐρίζουσαι πρὸς ἀλλήλας, δὲν συνεδέοντο εἰμὴ διὰ δεσμοῦ τοσοῦτω μᾶλλον χαλαροῦ, ὅσῳ καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐστασίαζον αἱ ὀλιγαρχίαι. Ἐντεῦθεν παρέλυνεν ἡ δύναμις τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ταύτης χώρας· ἐντεῦθεν οἱ Θεσσαλοὶ πολλάκις μὲν, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἠττήθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Φωκέων, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πεισιστρατίδας· ἐντεῦθεν βλέπομεν βραδύτερον τοὺς Ἀλευάδας ζητοῦντας νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ κράτος αὐτῶν διὰ τῆς τῶν Περσῶν βοήθειας, τοὺς δὲ ἄλλους Θεσσαλοὺς, ἀγανακτοῦντας μὲν διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην, μὴ δυνηθέντας δὲ νὰ προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐστράτευσαν κατ' αὐτῆς. Ἐντεῦθεν τελευταῖον τὰ ὑποτελῆ τῶν Θεσσαλῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς, πολλάκις καθυστέρουν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, καὶ οὐδέποτε ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν. Ἄπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα εἶχον τὰ ἴδια αὐτῶν πρυτανεῖα, ἢ βουλευτήρια, καὶ διεξῆγον αὐτοτελῶς τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν τῆς Θεσσαλικῆς κυριαρχίας εἶναι, ὅτι οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες καὶ οἱ Μαλιεῖς, παρεκάθηντο ἐξίσου μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸ μέγα ἀμφικτυονικὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον. Διὰ νὰ ἐννοήσωσι δὲ οἱ ἀναγνώσται ἀπασαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ τοιούτου τῶν ἐθνῶν ἐκείνων δικαιώματος, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκτενέστερον τὰ περὶ τοῦ συνεδρίου τούτου.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὅποῖον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν μυθικῶν, ἦτο διηρημένον εἰς πολυαριθ-

μοὺς αὐτοτελεῖς καὶ αὐθυπάρχτους πολιτείας, συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέηται διὰ δεσμῶν τινων, οἷτινες, ἂν καὶ ἔχοντες θρησκευτικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν χαρακτῆρα, περιεποιοῦν οὐδὲν ἤττον ἐνόητά τινα εἰς τὰ διακεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων καὶ πολλάκις πολέμια ἐκεῖνα τμήματα. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἀμφικτυονίαι, ἀπὸ τῆς λέξεως ἀμφικτύονες, τῆς δηλούσης τοὺς περιοικοῦντας· ὥστε αἱ ἀμφικτυονίαι οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινον ἢ τὴν ἔνωσιν τῶν περιοικίδων πόλεων· ἂν καὶ, κατὰ τὸ ἔθος τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ προπάτορες ἡμῶν νὰ προσωποποιῶσιν ἀπάσας τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις, συνηθέστερον ἢ λέξις παρήγετο ἀπὸ Ἀμφικτύονος, τοῦ μυθολογουμένου ἀδελφοῦ τοῦ Ἑλλήνος, ὅστις ἐθρυλεῖτο ὡς ὁ πρῶτος τοῦ θεσμοῦ τούτου ἰδρυτής· ὅθεν καὶ ἐγράφετο ἡ λέξις διὰ τοῦ υ μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ι. Ἀμφικτυονίαι τοιαῦται ὑπῆρχον πολλάί· ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ὀρχηστῶ τῆς Βοιωτίας, ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοίως ἐν Καλαυρίᾳ (εἰς τὸν σημερινὸν Πόρον), ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος πάλιν ἐν Τριφυλίᾳ, ἡ περὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δήλῳ, ἡ περὶ τὸ Τριόπικόν ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἑξ ὠρικῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων, καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἅπασαι εἶχον κύριον σκοπὸν τὴν ἐν κοινῷ τέλει θρησκευτικῶν πανηγύρεων καὶ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ναοῦ περὶ ὃν ἦσαν ἰδρυμέναι· ἀπέβησαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον λόγου ἄξιαι, διότι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ἱερὰ, διὰ τὴν ἀσυλίαν, ἐχρησίμευσον συγχρόνως ὡς τράπεζαι ἢ ταμειυτήρια θησαυρῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διάσωσιν εἶχον μέγιστον συμφέρον πλεῖστοι ἄνθρωποι· καὶ διότι πρὸς τοῦτοις, συρρέόντων πολλῶν ἐμπόρων εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας, ἐγίνοντο αὐτόθι πολλαὶ καὶ μεγάλαὶ συναλλαγαί. Ἀλλὰ ἐπιφανεστέρα καὶ σπουδαιοτέρα ὄλων τῶν ἄλλων ἀπέβη αὕτη ἡ περὶ ἧς ἰδίως ὁ λόγος ἀμφικτυονία, ἣτις τοσοῦτον ἐκτέησατο ἀξίωμα ὥστε συνήθως, ὅταν γίνεταί λόγος περὶ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου ἀπλῶς καὶ ἄνευ ἐτέρου τινὸς προσδιορισμοῦ, εἰς ταύτην τὴν ἀμφικτυονίαν ἐννοεῖται ἀναφερόμενος ὁ λόγος. Μετεῖχον δὲ αὐτῆς δώδεκα ἑλληνικὰ φύλα· Θεσσαλοὶ, Βοιωτοὶ, Δωριεῖς, Ἴωνες, Περραιβοὶ, Μάγνητες, Λοκροὶ, Οἰταῖοι, Ἀχαιοὶ, Φωκεῖς, Δόλοπες καὶ Μαλιεῖς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐξεπροσωπεῖτο ἐνταῦθα, διότι δὲν ἀπελείποντο εἰμὴ οἱ Αἰτωλοὶ, οἱ Ἀκαρνανεῖς, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἡλεῖοι, οἱ Τριφύλιοι καὶ ἡ μικρὰ τῶν Δρυόπων φυλή.

Τὸ συνέδριον τοῦτο συνήρχετο δις τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ μὲν τὸ ἔαρ ἐν

τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος Ἀπόλλωνος, κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον, εἰς τὴν μαλιακὴν κώμην Ἀνθήλην πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, διάφορα ὅμως τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν, ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ συνέδριον συνεκροτήθη περὶ Θερμοπύλας καὶ ἕνεκα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἕνεκα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅχι μόνον ἡ περὶ Θερμοπύλας Δήμητρα ἐπωνομάζετο ἰδιαζόντως ἀμφικτυονίς, ὅχι μόνον ὑπῆρχεν αὐτόθι ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτύονος, ἀλλὰ καὶ αἱ σύνοδοι τῶν ἀμφικτυόνων τούτων, αἱ τε εἰς Δελφοὺς συνερχόμεναι καὶ αἱ περὶ Θερμοπύλας ἐκαλοῦντο «Πυλαῖαι.» «Πυλαία ἐαρινή,» «Πυλαία μετοπωρινή.» ἐξ οὗ πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς δὲν συνήρχοντο εἰμὴ περὶ Θερμοπύλας, τὰς καὶ ἀπλῶς Πύλας ὀνομαζόμενας, ἔπειτα δὲ, ὅτε τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπιστημότητα, ἀνέλαβεν ἡ ἀμφικτυονία καὶ τούτου τὴν ἐφορείαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἡ ἐφορεία αὕτη κατέστη τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον. Ἐὰν δὲ ἡ εἰκασία αὕτη ᾗναι ὀρθή, ὑποδεικνύει καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου ἀρχαιότητα, διότι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔτι ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἦτο ἐπιφανέστατον.

Ἀλλὰ ὅποσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, μαρτυρεῖ καὶ ἕτερον τεκμήριον. Ἐκαστον τῶν μετεχόντων αὐτοῦ φύλων, ἔπεμπεν αὐτόθι πρέσβεις, καλουμένους τοὺς μὲν «Ἱερομνήμονας,» τοὺς δὲ «Πυλαγόρας,» ὅσαιδῆποτε δὲ καὶ οἵαιδῆποτε ἂν ᾗσαν αἱ αὐτοτελεῖς πολιτεῖαι ἐξ ὧν συνέκειτο ἕκαστον φύλον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅσαιδῆποτε οἱ πρέσβεις ἐκαστου φύλου, ἅπαντες οἱ πρέσβεις οὗτοι, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ· λ. χ. οἱ Ἴωνες, οἱ περιλαμβάνοντες τὴν κραταιὰν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, οἱ Δωριεῖς, ὧν προΐστατο ἡ ἰσχυρὰ Σπάρτη, καὶ οἱ ἐλαχίστου λόγου ἄξιοι Μαλιεῖς, ἡ Περραιβοί, ἡ Μάγνητες, εἶχον ἐξίσου δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ συνέδριον ἰδρῦθη κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὅχι μόνον αἱ Ἀθηναίαι, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸ τούτων ἰσχύσασα Σπάρτη, ᾗσαν ἔτι πόλεις μικραὶ καὶ μὴ δυνάμεναι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον ἀξιώσεις ὑπεροχῆς τινος ἢ προεδρείας.

Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πλὴν τῆς ἐπιτηρήσεως τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ ἀμφικτύονες προσέλαβον καὶ τὴν προεδρείαν τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦτο.

Καὶ μετὰ μὲν τὰ Μηδικά, ἦτοι ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ὅτε παρήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεσμοὶ ἄλλοι πολιτικώτεροι καὶ ἰσχυρότεροι, τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἀπέβη ὅλως ἄσχημον, μέχρις οὗ ἐν τῇ ἐπομένῃ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς παρακμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, Φίλιππος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, μετεχειρίσθη αὐτὸ πάλιν ὡς ὄργανον τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασε τὸ συνέδριον κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, ὅτε καὶ πόλεμόν τινα μέγαν ἀπεφάσισε καὶ διεξήγαγεν, ὃν θέλομεν λάβει μετ' ὀλίγον ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, οὕτως ἔχον τότε, παρεκλήθητο, ἴσῃ πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἔχοντες ψῆφον, καὶ τὰ ὑποτελῆ αὐτῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς· ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν συνεδυάζετο μετὰ τινος αὐτονομίας τῶν ἐθνῶν ἐκείνων. Ἐν γένει δὲ οἱ Θεσσαλοί, καὶ τοὶ ἦσαν κύριοι τῆς εὐρυτέρας καὶ εὐφορωτέρας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐπειδὴ ὅμως ποτὲ δὲν ἐρρύθμισαν συνετῶς τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγώτερον λόγου ἄξιοι ἢ ἕτερά τινα ἔθνη, μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον πλούσια, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιαῖται, οἱ Βοιωτοί, καὶ, κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ ἄλλοι.

Εἶδομεν, ὅτι τὸ ὄρος τῆς Οἰτῆς, παραφυᾶς ὃν τοῦ Πίνδου ἢ Τυμφορηστοῦ καὶ κατατεῖνον πρὸς τὸν αἰγιαλὸν, ἀπολήγει εἰς τὴν ἄκραν τὴν καλουμένην Καλλιδρόμον, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου σχηματίζεται τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἡ Οἰτὴ τρέπεται πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, παρακολουθοῦσα τὴν κατέναντι τῆς Εὐβοίας παραλίαν καὶ μετονομαζομένη ἤδη Κνημῖς, Πτῶν καὶ Τευμησός· περὶ δὲ τὰ βορειότερα τῶν ὀρέων τούτων κατῴκουν οἱ Λοκροί, ἀπὸ τῆς περὶ Θερμοπύλας Ἀλπηνοῦ, δι' ἧς συνώρευσον πρὸς τοὺς Μαλιεῖς, μέχρι τῆς βοιωτικῆς πόλεως Ἀνθηδόνης. Οἱ Λοκροὶ οὗτοι ἐπὶ Ὀμήρου ἔφερον τὸ ἐν τοῦτο κοινὸν ὄνομα, ἥδη δὲ διετέλουν διηρημένοι εἰς δύο μοίρας, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ, ὑπὸ τῶν Φωκίων, παρὰ τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν, καταληφθέντος Δαφνοῦντος· καὶ οἱ μὲν πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως ταύτης ἐλέγοντο Ὀπούντιοι, ἐκ τῆς πόλεως Ὀποῦς, οἱ δὲ πρὸς βορρᾶν, Ἐπικνημίδιοι, ἐκ τοῦ ὄρους Κνημῖς. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μοῖραι ἦσαν ὁμόσπονδοι, δηλαδὴ ἠνωμένοι διὰ κοινῆς τινος πολιτείας, προϊσταμένου τοῦ Ὀποῦντος. Καὶ ἦρχον μὲν κατὰ

πόλεις οἱ ἄριστοι, τινὲς μάλιστα τῶν ὀπουντίων εὐπατριδῶν ἐκαυχῶντο, κατὰ Πίνδαρον, ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν ἀρχαίων βασιλείων τῆς χώρας· ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἀμέτοχος ἐμπορίας καὶ πολυτελείας, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφελῆς, ὥστε οἱ Λοκροὶ, καὶ παρεκτός τούτων οἱ Φωκεῖς, λέγεται ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι Ἑλλήνων οἵτινες δὲν εἶχον δούλους, ἀλλ' ἐκαλλιεργοῦν τὰ κτήματα αὐτῶν διὰ πενήτων ἐλευθέρων.

Οὕτω ταπεινὰ καὶ εὐτελῆ ἦσαν τὰ κατὰ τοὺς Λοκροὺς οἵτινες κατῴκουν περὶ τὰ ὄρη τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἀντικρὺ τῆς Εὐβοίας. Ἐτερος δὲ ὄρεινός κλάδος, προκύπτων ἐκ τοῦ Πίνδου, ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ Οἶτη, ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μεσογειῶς καταφερόμενος, συνάπτει τὸν Πίνδον μετὰ τοῦ Παρνασσοῦ, ἔπειτα, κατελθὼν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, παρὰ τὸν ὁποῖον ὀνομάζεται Κίρφιος καὶ Ἐλικῶν, τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοῦ Κιθαιρώνης καὶ τοῦ Πάρνηθος, τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἀττικῆς σύνορον, συνδέεται δὲ, διὰ τοῦ Πάρνηθος, μετὰ τοῦ ἀπὸ Καλλιδρόμου παρὰ τὴν θάλασσαν καταβαίνοντος κλάδου. Οἱ δύο λοιπὸν οὗτοι κλάδοι νοτιοανατολικῶς καταβαίνοντες, ὁ μὲν μεσόγειος, ὁ δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, σχηματίζουσιν εἰδός τι παραλληλογράμμου, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ὑπάρχουσι τρεῖς κοιλάδες, ἡ Δωρίς, ἡ Φωκίς, ἡ Βοιωτία. Ἐκ τούτων ἡ βορειοτέρα καὶ ἡ μικροτέρα εἶναι ἡ Δωρίς, ἥτις κεῖται ἀνὰ μέσον τῶν ἀποτόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων αὐλώνων τῆς Οἶτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ποτιζέται ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ, ὅστις ἔπειτα διελθὼν τὴν Φωκίδα, ἐκβάλλει εἰς τὴν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ Κωπαίδα λίμνην. Ἡ Δωρίς εἶχε τέσσαρας πόλεις, Ἐρινεὸν, Βοῖον, Πίνδον ἢ Ἀκύφαντα, καὶ Κιτίνιον· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἀξία, ἀπέβη ὅμως ἐπίσημος, διότι ἐλογίσθη ὡς ἡ μητρόπολις τῆς τοσοῦτον περιωνύμου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καταστάσης δωρικῆς φυλῆς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἂν καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐδόλως μνημονεύωνται, λέγεται ὅτι, μετὰ τὰ τρωϊκὰ, ἐξωσθέντες ἐκ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, κατέλαβον τὴν Δωρίδα· ἐντεῦθεν δὲ μία αὐτῶν μοῖρα ἐβोधήθησε τοὺς Ἡρακλείδας εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσωσι μέγα τῆς Πελοποννήσου μέρος καὶ νὰ ιδρύσωσιν αὐτόθι τὰς δωρικὰς πολιτείας, ὧν μία ἦτο ἡ μετ' οὐ πολὺ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος Σπάρτη.

Ἀπὸ Δωρίδος ἀτραπὸς ὄρεινῇ, ἀναρριχωμένη ἐπὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέρχεται εἰς τὴν φωκικὴν κοιλάδα τῆς Κρίσσης, πρὸς

δυσμᾶς τῆς ὁποίας οἱ ἐσπέριοι Λοκροὶ, οἵτινες καὶ Λοκροὶ Ὀζόλαι ἐκαλοῦντο, κατεῖχον τὴν ὄρεινὴν καὶ στενὴν ἀπὸ Ἀμφίσσης μέχρι Ναυπάκτου παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Οἱ ἐσπέριοι οὗτοι Λοκροὶ, ὧν δὲν μνημονεύει ὁ Ὅμηρος, ἦσαν ἄποικοι τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, διηροῦντο δὲ εἰς ἑνδεκα φυλὰς, συνεκρότουν ὁμοσπονδίαν ὁπωςοῦν χαλαράν, προϊσταμένων τῶν Ἀμφισσέων, καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀντιρρίῳ μεγαλοπρεπῆ θυσίαν καὶ πανηγυρίν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν ἐσπερίων τούτων Λοκρῶν καὶ τῶν προμνημονευθέντων ἀνατολικῶν, ἔκειτο ἡ Φωκίς, πρὸς ἄρκτον μὲν ἔχουσα τὴν Δωρίδα, πρὸς μεσημβρίαν δὲ, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, τὸ εὐρὺ βοιωτικὸν πεδίον. Δὲν ἦτο ὁμως ὅλως μεσόγειος χώρα ἡ Φωκίς, ἀλλὰ ἦπτετο ἀμφοτέρων τῶν ἐκατέρωθεν θαλασσῶν, ἔχουσα ἐπὶ μὲν τῆς εὐβοϊκῆς, τὸν Δαφνοῦντα, ἐπὶ δὲ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὴν Κίρραν· καὶ περιελάμβανεν 24 πόλεις, αἵτινες ἀπέτελουν ὁμοσπονδίαν ἱκανῶς ἰσχυράν, διότι, ὡς εἶδομεν, ἐπέτυχον νὰ ἀνασώσωσι τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ κοινὸν αὐτῶν συνέδριον ἐκαλεῖτο «Φωκικόν» καὶ συνήρχετο ἐν οἰκοδομήματι κειμένῳ μεταξὺ Δελφῶν καὶ Δαυλίδος. Ἀλλὰ μάλιστα λόγου ἀξία ἀπέβη ἡ Φωκίς, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν αὐτὴ δὴ αὕτη ἡ τῶν Δελφῶν πόλις καὶ τὸ παρ' αὐτῇ πολυθρύλητον χρηστήριον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον, παραχθὲν ἐκ μιᾶς τῶν περιεργότερων δοξασιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ θρησκευματος, ἐπενήργησε πολλάκις εἰς τὰ πολιτικὰ τοῦ ὅλου ἔθνους πράγματα.

Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν πρωϊμώτατα παρατηροῦντες πάντα ὅσα συμβαίνουνσι παρὰ τὰς συνήθεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τοῦ φυσικοῦ κόσμου περιστάσεις, καὶ ἐξηγοῦντες αὐτὰ ὡς σημεῖα τοιαύτης ἢ τοιαύτης μεταβολῆς τῆς τύχης. Αἱ ἀστραπαὶ, αἱ βρονταὶ, οἱ κεραυνοί, αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, οἱ σεισμοί, ἅτινα ἐλέγοντο διοσημεῖαι· ἤχοι τινες, οἱ λεγόμενοι κληδόνες, φῆμαι, φωναί, ὄμφαί· τὰ ὄνειρα· αὐτὴ ἡ πτῆσις καὶ ἡ φωνὴ τῶν ὀρνέων, οἱ οἰωνοί, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὕτως ἢ οὕτως ἐρμηνευόμενα, ἐλογίζοντο ὡς καλὰ ἢ κακὰ τοῦ μέλλοντος προμηνύματα. Τοιαῦται προλήψεις ἐπικρατοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ σήμερον ἀπανταχοῦ σχεδόν, παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔλαβον, ὡς καὶ εἰς τὰ πλείοτερα ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῆς μαντικῆς τέχνης, ἥτις ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως αἱ διάφοροι παρατηρήσεις

αἱ γινόμεναι ἐπὶ τοῦ σφαγίου, κατὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς θυσίας, ὑπελαμβάνοντο ὡς τεκμήρια ἀσφαλῆ τῆς εὐμενείας ἢ τῆς δυσμενείας τοῦ θεοῦ εἰς ὃν προσεφέρετο ἡ θυσία. Ἐντεῦθεν εἰς πᾶσαν σπουδαίαν περίστασιν, οἷον τὴν παραμονὴν ἐκστρατείας ἢ μάχης, ἐθυσιάζετο εἰς τοὺς θεοὺς ἱερεῖον, καὶ εἰς τὰ σπαίροντα αὐτοῦ σπλάχχνα ἀνεζητεῖτο ὁποῖα τις ἔσται ἡ ἔκβασις τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ τοῦ ἀγῶνος· ἀπαρallάκτως καθὼς ἄχρι τοῦδε παρατηρεῖται ἡ λεγομένη πλάττη τῶν ψητῶν ἀρνίων καὶ ἀναζητοῦνται ἐπ' αὐτῆς τὰ σημεῖα τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο τῆς μαντικῆς τὸ εἶδος ἐλέγετο τὸ πάλαι ἱερομαντεία, ἱεροσκοπία, καὶ ὁσάκις τὰ σημεῖα, τὰ ἱερά, ἐγίνοντο καλὰ, ἐλέγετο ὅτι « τὰ ἱερά ἐκαλλιερεῖτο » ἢ ἀπλῶς ὅτι « ἐκαλλιερεῖτο. » Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ ἄπειρα ἄλλα εἶδη μαντικῆς· ἡ οἰωνοσκοπία, ἡ πυρομαντεία, ἡ καπνομαντεία, ἡ λιθνομαντεία, ἡ οἶνομαντεία, καὶ τὰ τοιαῦτα. Μὴ νομίσωμεν ὅμως ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ὑπῆρξαν τυφλοὶ τῆς δεισιδαιμονίας δοῦλοι· τὰ τοιαῦτα ἐπιστεῦοντο μόνον ὑπὸ τῶν πολλῶν, οἱ δὲ ἄριστοι μετεχειρίζοντο αὐτὰ μᾶλλον ἵνα πείσωσι καὶ παρασύρωσι τοὺς ὄχλους, ἐνῶ αὐτοὶ καθωδηγοῦντο εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ πράξεις αὐτῶν ὑπὸ πολὺ εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων αἰσθημάτων. Ὅτε, ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ Πολυδάμας ἠθέλησέ ποτε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἑκτορα τοῦ πρὸ τοῦς Ἀχαιοὺς ἀγῶνος, ἀναφέρων ἀπαίσιόν τινα οἰωνόν, ὁ ἦρωας οὗτος ἀνέκραξε, κατὰ τὸν Ὅμηρον·

Εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

ἄξιόν εὐλόγως, ὅτι ὁ ὑπὲρ πατρίδος προπολεμῶν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πράξει ἔχει τὴν ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν τῆς ἐπιτυχίας, οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ ἐξετάσῃ προηγουμένως τοὺς οἰωνούς. Καὶ τοῦτο τὸ ὁμηρικόν, τὸ ἐλληρικόν δόγμα ὑπῆρξεν ὁ συνήθης κανὼν τῆς διαγωγῆς τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος ἀνδρῶν.

Αἱ δὲ προλήψεις ἐκεῖναι τῶν πολλῶν παρήγαγον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἄλλην τινὰ δοξασίαν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐνίοτε ἐπέτρεπον εἰς τινὰς τῶν θνητῶν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἣν οἱ ἄνθρωποι οἴκοθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι. Μετεχειρίζοντο δὲ οἱ θεοὶ, πρὸς διαβίβασιν τῆς προγνωστικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ποικίλα ὄργανα καὶ μέσα, ἄλλοτε μὲν παραχωροῦντες αὐτὴν, ὡς δῶρον διαρκές, εἰς τινὰς ἀνθρώπους ἢ εἰς τινὰ οἶκον προνομιούχον, δικαιούμενον νὰ τὴν μεταβιβάξῃ καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους, ἄλλοτε δὲ ἀποδίδοντες τὴν προφητικὴν ιδιότητα εἰς ὥρι-σμένον τινὰ τόπον, ὅπου ὑπετίθεντο παρόντες αὐτοὶ, καὶ ὅστις τότε

ὠνομάζετο « χρηστήριον. » Χρηστήρια τοιαῦτα ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλά· τὰ δὲ ἀρχαιότερα καὶ περιφημότερα ἦσαν τὸ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἡπείρου, ὅπου αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος, τοῦ ὁποίου ἔφορος καὶ προστάτης ἦτο ὁ Ἀπόλλων, γενόμενος, ἄδηλον πῶς, ὁ γενικὸς ἐρμηνεὺς τῆς θελήσεως τοῦ Διὸς καὶ ὁ διανομεὺς τῆς προγνωστικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

Ἡ ἰδρυσις τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ἀνατρέχει εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, τὸ δὲ χρηστήριον τοῦτο εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος θεσμοθεσιῶν. Ἦδη ἐν τῇ Ἰλιάδι μνημονεύεται, ὡς χώρος ἱερὸς καὶ πλούσιος διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ, εἰσέχθη ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ· καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὅσαι ἐξεπέμφθησαν, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ, εἰς τὴν Σικελίαν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἰδρύθησαν εἰς τὰς ἀπωτάτας ταύτας χώρας. Ἀπὸ τοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου ὅστις λέγεται μὲν ὁμηρικὸς, εἶναι ὅμως μεταγενέστερος τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, καὶ ἀποδίδεται εὐλόγως εἰς τὴν ἐβδόμην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, μανθάνομεν ὅτι ἔκτοτε προσήρχοντο εἰς τὸ ἱερὸν πολυάριθμοι προσκυνηταί, διὰ νὰ συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον, καὶ προσφέρωσι θυσίας καὶ δῶρα πολύτιμα. Ὀνομάζετο δὲ τότε ὁ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ χώρος, ἐν ᾧ ἔκειτο τὸ ἱερὸν, καὶ ἰδίως αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερὸν, Πυθῶ· ἐξ οὗ καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐπελέγετο Πύθιος· καὶ ἡ ἱέρεια, Πυθία· καὶ οἱ τελούμενοι αὐτόθι ἀγῶνες, Πύθια. Ἀλλὰ ἐξαιρέτως ηὐδοκίμησε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, μέχρι τῶν Μηδικῶν· τὸ μὲν διὰ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καθότι ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ὀμφαλὸς τῆς ὅλης γῆς· τὸ δὲ διότι ἐνταῦθα ἔδρευεν, ὡς εἶδομεν, ἡ μία τῶν δύο κατ' ἔτος γινομένων συνόδων τοῦ μεγάλου ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου· προσέτι ἐνταῦθα ἐτελοῦντο ἀγῶνες ὀνομαστοί, τὰ Πύθια, οἱ δὲ Σπαρτιάται, οἱ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα κτησάμενοι μέγιστον ἀξίωμα ἐντός τε καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβον τὸ ἱερὸν ὑπὸ τὴν ἰδιαζούσαν αὐτῶν προστασίαν. Διὰ ταῦτα πάντα κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ συρρέωσιν ἐνταῦθα ὅχι μόνον Ἕλληνες ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀσίας καίτοι, Λυδοὶ καὶ Φρύγες, καὶ τῆς Ἀφρικῆς, Αἰγύπτιοι, καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας, Ἑτροῦσκοὶ καὶ Ῥωμαῖοι· ὥστε τὸ ἱερὸν ἀπέβη παγκόσμιον μᾶλλον ἢ πανελλήνιον. Ὅτε ἐν ἔτει 548 ἐπυρπολήθη ὁ ἀρχαιότατος αὐτοῦ ναὸς, ὁ ναὸς οὗτος ἀνωκοδομήθη, τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἐπιμελεῖσθαι

τῶν ἐν Ἀθήναις Ἀλκμαίωνιδων, διὰ συνδρομῶν αἵτινες ἐγένοντο ἀπανταχοῦ γῆς καὶ συνεποσώθησαν εἰς 300 τάλαντα ἀργυρίου ἥτοι εἰς 1,800,000 δραχμῶν. Ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἀμασις ἐπέμψεν ἐπὶ τούτῳ μέγα ποσὸν στυπτηρίας.

Κατ' ἀρχὰς ἐπιτήδεις πρὸς τὰς ἐπερωτήσεις χρόνος ἦτο μία τις καὶ μόνη τοῦ ἔαρος ἡμέρα, ἔπειτα ὅμως ὠρίσθησαν ἐπὶ τούτῳ ἡμέραι τινὲς καθ' ἕκαστον μῆνα, οἱ δὲ μέλλοντες νὰ ἐπερωτήσωσι προσήρχοντο, φέροντες δαφνίνους στέφανους καὶ κλκδους, κατὰ σειρὰν ὀριζομένην διὰ κλήρου. Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ κεναῖς χερσίν, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ ἀπλῇ προσκυνήσει παρισταμενοὶ, ἔφερον πλακοῦντας μόνον, οἱ δὲ ἐπὶ ἐπερωτήσει, σφάγια καὶ ἀναθήματα πολυτελῆ. Πρὸς τούτοις ἀνετίθεντο εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ δεκάται λαφύρων, εὐρημάτων κ. τ. τ. καὶ κατετίθεντο μεγάλα ἀποταμιεύματα, πολλὰ δὲ ἑλληνικὰ πόλεις, καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ, κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τὰ ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξεπίτηδες οἰκοδομὰς, τοὺς λεγομένους θησαυροὺς. Καὶ τῶντι ἠθροίσθησαν εἰς Δελφοὺς θησαυροὶ μεγάλοι, οἵτινες, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὑπελογίζοντο εἰς 10,000 τάλαντα, ἥτοι εἰς 60 ἑκατομμύρια ἀττικῶν δραχμῶν, αἵτινες περιεῖχον σχεδὸν τόσον ἀργυρον ὅσον καὶ αἱ σημεριναὶ ἡμῶν δραχμαί.

Ἡ μαντικὴ δύναμις τοῦ θεοῦ ἐξηγγέλλετο ἐν Δελφοῖς ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνέβαινον ἐπὶ τρίποδος, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐνθουσίῳ ἀναπνέοντες πνεῦμα ἐξερχόμενον ἐκ χάσματός τινος εὕρισκομένου ὑπὸ τὰ σκέλη αὐτῶν καὶ πίνοντες ἀπὸ τοῦ ὕδατος πηγῆς, κειμένης μὲν εἰς τὸ ἐνδύτατον τοῦ ἱεροῦ, καλουμένης δὲ Κασσοτίδος. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, αἱ μαντεῖαι ἀπεθεσπίζοντο παρὰ παντὸς οἰουδήποτε, τοῦ ἐπὶ τοῦ τρίποδος καθήσαντος· ἀλλ' ἔπειτα ὑπὸ παρθένου, ἐπὶ τούτῳ προχειριζομένης, καὶ πρώτῃ μάντις λέγεται ἡ Φημονόη· ἔτι ὅμως βραδύτερον ἐλογίσθη φρονιμώτερον νὰ ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς γυναῖκα ὑπερβᾶσαν τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας· ἐπὶ τέλους αἱ Πυθίαι ἦσαν τρεῖς. Προπαρεσκευάζετο δὲ ἡ Πυθία πρὸς τὴν χρησμολογίαν διὰ τριημέρου ἀσιτίας καὶ διὰ λουτροῦ ἐν τῇ Κασταλίχ κρήνῃ, ἥτις παρέκειτο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ὑπελαμβάνετο ὅτι πηράγει τὸν ποιητικὸν ἐνθουσιασμόν, διότι ἄλλως τε καὶ ὅλος ὁ Παρνασσὸς ἦτο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὰς Μούσας καθωσιωμένος. Μετὰ ταῦτα ἡ Πυθία ἐθυμιάζετο διὰ θυσίας δαφνίνων φύλλων καὶ ἀλφίτων, καὶ, ἀφελῶς ἱματισμένη, εἰσήρχετο εἰς τὸ μαντικὸν ἱερόν,

ἔπινεν ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ Κατσοτίδος πηγῆς καὶ ἀνεβιάζετο ὑπὸ τοῦ λεγομένου προφήτου εἰς τὸν κεκαλυμμένον ὑπὸ φύλλων δάφνης τρίποδα. Ἐνταῦτα ἤρχιζεν ὁ ἐνθουσιασμός αὐτῆς, ὅστις ἦτο ἐνίοτε τοσοῦτον σφοδρὸς, ὥστε ἐπῆρχετο αὐτῇ θάνατος· ὅσα δ' ἀνεβόα ἐν τῇ σπασμωδικῇ ταύτῃ καταστάσει, διετυποῦντο ὑπὸ τῶν περιισταμένων ἱερέων, καθ' ἣν ἐνόμιζον οὗτοι ἐπιτηδαιότεραν ἔννοιαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐμμέτρους ἀπαντήσεις, πρὸς καταρτισμὸν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ποιηταὶ παρὰ τῷ ἱερῷ. Τὴν ἐφορείαν τοῦ μαντείου εἶχον πέντε ἄνδρες, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τούτῳ ὠνόμαζον διὰ βίου, ἀνὰ ἓνα ἀφ' ἐκάστου τῶν πέντε γενῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ ἀρχαία τῶν ἐν Δελφοῖς εὐπατριδῶν τάξις, τῶν καλουμένων Δευκαλιωνιδῶν. Ἐκ τῶν πέντε τούτων γενῶν ἐξελέγοντο ὁμοίως οἱ λεγόμενοι ἀριστεῖς τῶν Δελφῶν, ἄνακτες, κοίρανοι, οἵτινες διεξῆγον τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, προϊσταμένου ἄρχοντος, ὅστις ὠνομάζετο βασιλεὺς. Οἱ δὲ πέντε ἔφοροι τοῦ ἱεροῦ ἐκαλοῦντο ὅσιοι, καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῶν, προφήτης.

Τοιοτοτρόπως ἐξεδίδοντο οἱ περίφημοι τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμοί, ὧν πολλοὶ ἐπενήργησαν τὰ μέγιστα εἰς τὰ δημόσια πράγματα τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἐνταῦθα οἱ ἀναγνώσται ἀποροῦσι βεβαίως πῶς αἱ προφητεῖαι αὐταὶ ἐπαλήθευον, ἢ ἂν δὲν ἐπαλήθευον, πῶς οἱ προπᾶτορες ἡμῶν διετήρησαν, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, τοσοῦτον πρὸς τὸ μαντεῖον σέβας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἐν πρώτοις, πολλοὶ ἐκ τῶν χρησμῶν ἐκείνων δὲν περιεῖχον εἰμὴ ἀπλᾶς συμβουλὰς· τοιοῦτος λ. χ. ἦτο ὁ χρησμός τὸν ὁποῖον, κατὰ Θουκυδίδην, ἔδωκεν ἡ Πυθία πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, « τὸν ἰκέτην τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἀφιέναι » ὁμοίως, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν, ἡ Πυθία συνεβούλευσε τοὺς Ἐπιδαμνίους, μὴ λαμβάνοντας ἐπικουρίαν τινὰ ἀπὸ Κερκύρας, νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὴν Κόρινθον· ὁμοίως, κατὰ Πλούταρχον, συνεβούλευσε τὸν Σόλωνα, νὰ θύσῃ εἰς τοὺς ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος.

Ἀρχηγὸς χώρας θυσίαις ἥρωας ἐνοίκους

Ἰλασο.

καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀφ' ἐτέρου, πολλοὶ τῶν θρυλουμένων χρησμῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς μυθικῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδονται, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ ὅλως παραλόγου περιεχομένου αὐτῶν, εἶναι προδήλως κίβδηλοι, δηλαδὴ ποτὲ ἀληθῶς δὲν ἐξηγγέλησαν· ἄλλοι πάλιν ἐπαλήθευσαν ἀπλῶς ἐκ τύχης· ἄλλοι, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ἴσως οἱ πλεῖστοι, δὲν ἐπαλήθευσαν εἰμὴ

κατ' ἐπιφάνειαν, διότι ἦσαν τοσοῦτον διαφορούμενοι ἢ ἀσφαεῖς, ὥστε ἡδύναντο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἐρμηνευθῶσιν, ἡ δὲ ἔκβασις τοῦ πράγματος, οἰαδὴποτε, ἐφαίνετο πάντοτε παρ' αὐτῶν προαναγγελλθεῖσα. Λ. χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πέμψαντες εἰς Δελφοὺς, ἐπηρώτων τὸν θεόν· «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται,» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι,» διὰ χρησμοῦ τὸν ὁποῖον, ἐὰν ἠττῶντο, ἡδύνατο πάντοτε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κοινόν, λέγον ὅτι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ κράτος, δηλαδὴ πάσῃ δυνάμει. Ὁμοίως ὁ Καλλίστρατος, συμβουλευθεὶς τὴν Πυθίαν, ἤκουσεν, ὅτι, ἂν ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας «τεύξεται τῶν νομίμων,» καθ' ἃ ἡδύνατο μὲν νὰ ἀθιωθῇ, ἡδύνατο ὅμως καὶ νὰ καταδικαθῇ, ὅπερ συνέβη. Πολλάκις οἱ προφητεύοντες, ὡς ἐκ τῆς γνώσεως ἣν εἶχον τῶν περιστάσεων, ἡδύναντο νὰ προῖδωσι τὸ γεγονός. Ἐνίοτε αὐτὴ ἡ προφητεία ἐπέφερε τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο προαναγγέλλουσα. Τοιοῦτοι μάλιστα ἦσαν οἱ περὶ νίκης χρησμοὶ, διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεον εἰς ἐκείνους ὑπὲρ ὧν ἐξεδόθησαν. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πίστις ἣν οἱ ἐπερωτῶντες εἶχον πρὸς τὴν Πυθίαν, κατέπειθεν αὐτοὺς ἐνίοτε, καὶ ἂν ἐπῆρχετο ἐναντίον τοῦ χρησμοῦ ἀποτέλεσμα, νὰ νομίζωσιν ὅτι τοῦτο τρόντι προανήγγελλεν ὁ χρησμὸς, αὐτοὶ δὲ εἶχον παρεξηγήσει τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἐννοίαν. Καὶ ἐν γένει συνέβαινεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἱστορικὸς, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, λέγει, περὶ Σύρου τινὸς μάντεως· δηλαδὴ «τῶν μὲν μὴ γενομένων, ὑπ' οὐδενὸς ἐλεγχομένων, τῶν δὲ συντελουμένων, ἐπισημασίας τυγχανόντων, προκοπὴν ἐλάμβανεν ἢ περὶ αὐτὸν δόξα.»

Τὸ μαντεῖον ἦτο ἀρχαιότερον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, τῆς κατὰ μικρὸν σχηματισθείσης περὶ αὐτὸ, καὶ ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς ὕψος 2,000 ποδῶν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι τὸ λεγόμενον Καστρί. Πλησίον δὲ τοῦ μαντείου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, ἐπὶ ὄρειοῦ κλάδου ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ προκύπτοντος, ὑπῆρχεν ἡ φωκικὴ πόλις Κρίσσα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεκρέμαντο αἱ Φαιδριάδες καλούμεναι πέτραι καὶ ἦτις πάλιν ὑπερέκειτο τοῦ βαθέος χάσματος, δι' οὗ ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Πλειστός. Ὡς λείψανα αὐτῆς θεωροῦνται τὰ ἐρείπια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν θέσιν τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα. Εἰς τὴν ἄλλην τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ πλευρὰν μετεωρίζεται τὸ ὄρος ἡ Κίρφισ, τὸ ὁποῖον, πρὸς μεσημ-

θρίαν φερόμενον, ἐμβάλλει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἰς ὃν ἐκρέει καὶ ὁ Πλειστός, διὰ τοῦ εὐρέος Κρισσαίου ἢ Κιρραίου πεδίου, ὅπερ ἀπλοῦται πρὸς δυσμὰς μέχρι σχεδὸν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀμφίσσης, καὶ εἶναι μὲν ἐν γένει γονιμώτατον, ἀλλ' ὀλιγώτερον ὅπως οὖν εὐφορον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος, τὸ ὑπὸ τὴν Κίρριν παρακείμενον, ὅπου ἔκειτο καὶ ὁ λιμὴν, ἡ Κίρρα, πλησίον τῆς σημερινῆς Μαγούλας. Διότι ἀρχαῖοι μὲν καὶ νεώτεροι διεφώνησαν, περὶ τοῦ ἂν ἡ Κίρρα καὶ ἡ Κρίσσα ἦσαν δύο διάφοροι πόλεις, ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ πρώτη γνώμη, καθ' ἣν ἡ Κίρρα ἦτο ὁ τῆς Κρίσσης λιμὴν. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων πόλεων· Δελφῶν, Κρίσσης, Κίρρας, ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὅλως ἀκατονόμαστοι, μεγάλη δὲ καὶ ἰσχυρὰ ἀναφαίνεται ἡ Κρίσσα, κατέχουσα ἅπαν τὸ μεταξὺ Παρνασσοῦ, Κίρριος καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ὀνομασθέντος Κρισσαίου κόλπου πεδίου, τὸ δὲ σπουδαιότερον, καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν τῆς Πυθοῦς, δηλαδὴ τὸ μαντεῖον, καὶ ἔχουσα ὅχι μικρὰ ὠφελήματα ἀπὸ τοῦς πολιαρίθμους προσκυνητὰς ὅσοι προσήρχοντο εἰς αὐτὸ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Βραδύτερον ὅμως ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ λιμὴν τῆς Κίρρας ἤρχισεν αὐξάνων καὶ ἐπιφέρων, ὡς πολλάκις συμβαίνει, τὴν παρακμὴν τῆς κυρίας πόλεως, τῆς Κρίσσης· ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ διοικεῦντες τὰ τοῦ μαντείου, βλέποντες σχηματισθεῖσαν περὶ αὐτὸ πόλιν λόγου ἄξιαν, τοῦς Δελφούς, ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς τῶν Κρισσαίων κυριαρχίας καὶ νὰ γίνωσιν αὐτοὶ κύριοι τοῦ μαντείου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κρίσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ ἐν ἡσυχίᾳ τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὑποίας ἐστερήθη τῆς τε διοικήσεως τοῦ μαντείου, καὶ τῶν ὠφελημάτων τὰ ὅποια, ἄλλοτε μὲν αὕτη ἀπελάμβανεν ἀπὸ τῶν προσκυνητῶν, ἤδη δὲ εἰσепράττοντο ὑπὸ τῆς Κίρρας. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν ἀφορμὴν ἐριδος, προσετέθη καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς λέγεται, οἱ Κιρραῖοι ἐπέβαλον βαρυντάτους φόρους εἰς τοὺς διὰ θαλάσσης προσερχομένους πρὸς τὸ ἱερὸν ἀνθρώπους, καὶ ἄλλας ἔπραξαν βιαιοπραγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσήγησιν τῶν Φωκίων, εἴτε καὶ οἰκόμενον κηδόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνα, νὰ παρεμβῇ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Κιρραίους. Ἐντεῦθεν προέκυψε πόλεμος δεκαετῆς, ὁ λεγόμενος πρῶτος ἱερὸς πόλεμος, ὅστις ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν μὲν

Θεσσαλῶν ὑπὸ τὸν Ἀλευάδην Εὐρύλοχον, τῶν δὲ Σικυωνίων ὑπὸ τὸν Κλεισθένην, καὶ τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τὸν Ἀλκμαίωνα. Ἡ Κίρρα, ὡς φαίνεται, ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ ἀπεκλείσθη ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους· ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ ἐκυριεύθη ἡ πόλις, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξηκολούθησαν ἀμυνόμενοι ἐπὶ τῆς Κίρρις. Τελευταῖον ὁμως καθυπετάχθησαν καὶ ἡ μὲν πόλις αὐτῶν ὅλως κατεστράφη, ἢ τὸ πολὺ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα μόνον πρὸς ἀπόβασιν τῶν προσκυνητῶν, πᾶσα δὲ ἡ παρακειμένη πεδιάς καθωσιώθη εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰδιοκτησία παρεξετάθη τοιοῦτοτρόπως μέχρι τῆς θαλάσσης· καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, τὸ πλοῦσιον τοῦτο πεδίον, τὸ σήμερον κατάφυτον ὑπὸ ἐλαίων, κατεδικάσθη νὰ μένῃ ἐσαεὶ ἀγεώργητον, καὶ ἀφύτευτον, καὶ ἐν γένει ἀκαλλιεργητον, νὰ μὴ χρησιμεύῃ δὲ εἰμὴ μόνον εἰς νομὴν βοσκημάτων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἥτις ἐκ πρώτης ὀφείως φαίνεται παράλογος καὶ ἄσκοπος, δὲν ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη· διότι ὅχι μόνον ἐτρέφοντο ἐν τῷ πεδίῳ ἐκεῖνῳ τὰ ἀναρίθμητα ἱερεῖα, τὰ ὁποῖα, πωλούμενα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς τοὺς προσκυνητάς, ἐχρησίμευον εἰς τὰς θυσίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, διακωλυθείσης τῆς καλλιεργείας τοῦ πεδίου, προελαμβάνετο ἡ ἀνέγερσις πάσης νέας ἀντιπάλου, ἐπὶ τῆς παραλίας, πόλεως. Τί δ' ἀπέγινεν ἡ Κρίσσα; ἄδηλον· δὲν γνωρίζομεν, δηλαδὴ, ἂν καὶ αὕτη κατεστράφη, ἢ παρέμεινεν ὡς ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Δελφοὺς πόλις. Βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔκτοτε παρίστανται ὡς πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκίων συνεδρίου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἱεροῦ διεύθυνεν αὕτη κυριαρχικῶς, ἂν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἡμφισβητήθη ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν Φωκίων.

Ὁ πόλεμος ὅστις ἐπήγαγε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων μεταβολὴν, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὸν γεγονὸς πλείστου λόγου ἄξιον· διότι, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, εἶναι τὸ πρῶτον, καὶ ἴσως τὸ μόνον γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καθ' ὃ βλέπομεν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον πάντες οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ἔχουσιν ἴσην ψῆφον, ἀποφασίζον κοινὴν τινα ἐπιχείρησιν, τὰς δὲ πολιτείας ἀναλαμβάνουσας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἐπὶ δέκα ἔτη ἐπιμενούσας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ τούτου σκοποῦ. Μέχρι τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν εἶναι μεμονωμένη, καὶ οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς φαίνεται συνάπτων αὐτάς. Μετὰ δὲ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρούσης περιόδου, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι

ἐξακολουθοῦσι μὲν νὰ κοινοπραγῶσιν, ἀλλὰ συνδέονται ἐπὶ τούτῳ διὰ δεσμοῦ ἄλλου εἶδους, διὰ τῆς λεγομένης ἡγεμονίας, καθ' ἣν μία πόλις ἰσχυροτέρα προεδρεύει, ἢ μᾶλλον δυναστεύει ἄλλων ὑποδεεστέρων, καὶ ὅχι, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διὰ συνεδρίου συγκαίμενου ἐξ ἴσων πολιτειῶν. Τελευταῖον ὁ ἱερὸς οὗτος πόλεμος ἐπέφερε καὶ ἕτερόν τι ἀποτέλεσμα, οὐδὲν ἥττον λόγου ἄξιον, διότι ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κίρρας συνέστησαν οἱ νικηφόροι σύμμαχοι τὸν ἀγῶνα τὸν ὀνομαζόμενον Πύθια.

Οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νὰ φαιδρύνωσιν ἀπάσας σχεδὸν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πανηγύρεις δι' ἀγώνων μουσικῶν, ποιητικῶν, φιλολογικῶν καὶ προπάντων γυμναστικῶν, τοιαῦται δὲ δι' ἀγώνων κεκοσμημέναι πανηγύρεις ὑπῆρχον πολλάι εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἐλληνικὰς πολιτείας· ἀλλὰ τῶν ἑορτῶν τούτων δὲν μετεῖχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰμὴ οἱ ἄμεσοι περίοικοι τῆς πόλεως ἐν ἣ ἐτελοῦντο. Τέσσαρες δὲ μόνον, ἦτοι τὰ Ὀλύμπια (ἱερὰ ἢ ἀγωνίσματα), τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα καὶ τὰ Ἰσθμια, ἀπέβησαν κοινὰ τῆς ὅλης Ἑλλάδος πανηγύρεις, διότι εἰς αὐτὰς συνέτρεχον ἀγωνισταὶ ἀφ' ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων· καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιφανέστατα μὲν ἦσαν τὰ Ὀλύμπια, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὰ προκείμενα Πύθια. Τὰ Πύθια ἐτελοῦντο καὶ πρότερον εἰς τιμὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ἀλλὰ ἅπαξ κατὰ πᾶσαν ὀκταετίαν καὶ διὰ μόνων μουσικῶν ἀγώνων· ἥδη δὲ ἤρχισαν νὰ πανηγυρίζωνται ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, εἰς τὸ τέλος τοῦ θέρους, καὶ ὅχι πλέον περὶ τὸ ἀπόκρημνον τῶν Δελφῶν χωρίον ὡς πρότερον, ἀλλὰ εἰς τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν πεδῖον, πλησίον τῆς καταστραφείσης Κίρρας, διότι, πλήν τῶν μουσικῶν ἀγώνων, προσετέθησαν καὶ γυμνικοὶ, καὶ ἄρματοδρομίαι· ἀγωνοθέται δὲ, ἦτοι ἐπιμεληταὶ τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν οἱ ἀμφικτύονες, διορίζοντες ἐπὶ τούτῳ ἐπιτρόπους αὐτῶν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην πυθικὴν πανήγυριν, ἥτις, οὕτω πως καταρτισθεῖσα, ἐτελέσθη ἐν ἔτει 586 πρὸ Χριστοῦ, ἐδόθησαν εἰς τοὺς νικητὰς πολὺτιμα βραβεῖα, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν, ἐν ἔτει 582, οἱ ἀριστεύσαντες δὲν ἔλαβον εἰμὴ κλάδους δάφνης, διότι τὸ κλέος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐκτῆσαντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἦτο τοσοῦτον ὥστε πᾶν ἄλλο βραβεῖον ἐλογίσθη περιττόν. Ὅποσον δὲ μέγα ἦτο τὸ κλέος τοῦτο, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἐπὶ τοῦ δευτέρου πυθικοῦ ἀγῶνος, συνηγωνίσθη ἐνταῦθα καὶ ἐνίκησεν ἄρματι καὶ ἐστεφανώθη αὐτὸς ὁ Σικυώνιος δεσπότης Κλεισθένης, ὅστις διετέλεσεν εἰς τῶν στρατηγῶν τοῦ κατὰ τῆς Κίρρας πολέμου.

Ἡ Φωκίς λοιπὸν περιελάμβανε τρία τῶν κυριωτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἰδρυμάτων, τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, τὰ Πύθια καὶ ἐν μέρει αὐτὸ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ἃν καὶ ἄλλως δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ· ἐνῶ ἡ Βοιωτία, ἡ πολυειδῶς ἐν αὐτῇ διαπρέψασα, οὐδὲν τῶν τοιούτων πανελληνίων ἰδρυμάτων περιεῖχεν. Ἡ Βοιωτία κεῖται μεταξὺ τῆς Φωκίδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Λοκρίδος ἀφ' ἑνὸς, ἤτοι πρὸς τὸ βορειοδυτικόν, καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀφ' ἑτέρου, ἤτοι πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, ἀπτομένη, ὡς καὶ ἡ Φωκίς, ἀμφοτέρων τῶν ἐκατέρωθεν θαλασσῶν, τοῦ τε δηλαδὴ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικόν, καὶ τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν· ἐνταῦθα ὅμως ἡ παραλία αὐτῆς εἶναι μεγαλητέρα τῆς φωκιῆς, διότι ἀρχομένη ἀπὸ Ἀνθηδόνης, δι' ἧς συνορεύει πρὸς τοὺς ὀπουντίους Λοκρούς, φθάνει μέχρις Ὠρωποῦ, τοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀμφισβητηθέντος. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ὡς καὶ ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος· ἀντὶ τούτων δὲ εὐρίσκομεν δώδεκα ἢ δεκατρεῖς αὐτονόμους πόλεις, καθ' ἑαυτὰς μὲν ἀριστοκρατικῶς κυβερνωμένας, συνδεομένας δὲ πρὸς ἀλλήλας δι' ὁμοσπονδίας, ἧς προΐσταται ἡ ἰσχυροτέρα τῶν πόλεων τούτων, αἱ Θῆβαι. Ἐτέρα δὲ ἀξιοσημείωτος μεταβολὴ τῆς ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, εἶναι ὅτι ὁ Ὀρχομενός, ὅστις, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων Ἑλλήνων, ἀπετέλει κράτος αὐτοτελές καὶ μὴδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς, ἀλλ' ὑπὸ ἰδίου ἔθνους, τῶν Μινυῶν, οἰκούμενον, ἤδη περιελήφθη εἰς τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν καὶ ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν προσηγορίαν τοῦ Μινυεῖου Ὀρχομενοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ Μινυαὶ ἐν τῶν ἐπιφανεστάτων ἔθνων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, διότι λέγεται, ὅτι κατέσχον ποτὲ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου, καὶ τινὰ αὐτῶν ἔχνη ἀναφαίνονται ἐν Τριφυλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀλλ' ἐπισημότερον τῶν Μινυῶν κτίσμα ἦτο ὁ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενός, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων παρακμὴ ἀποδίδεται εἰς τὴν πολλάκις προμνημονευθεῖσαν ἐπιδρομὴν τῶν Βοιωτῶν ἐκ Θεσσαλίας· ἃν καὶ, ἐνῶ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη λέγεται ὅτι συνέβη μετὰ τὰ τρωϊκά, ὁ Ὅμηρος ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ δὲν ἀναφέρει Βοιωτοὺς, μνημονεύει δὲ αὐτῶν, ὡς κατεχόντων τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῶν τρωϊκῶν. Ὅπωςδὲποτε, βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ Ὀρχο-

μενός εἶχε παραδόξως ποτὲ ἀκμάσει· ὁ πλοῦτος αὐτοῦ εἶναι πολυθρύλητος ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐκοινώνει τοῦ ἐν Καλυρία ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, πρόδηλον ὅτι τὸ κράτος αὐτῆς ἡπλοῦτο μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ εἶχε λόγου ἀξίαν ἐμπορίαν, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς μετεῖχε συνεδρίου συγκειμένου καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν πόλεων· Ἑρμιόνης, Ἐπιδαύρου, Αἰγίνης, Ἀθηνῶν, Πρασιῶν καὶ Ναυπλίας. Ἡ δ' ἀκριβέστερα ὅπως οὖν παρατήρησις τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τοῦ Ὁρχομενοῦ, δύναται ἴσως καὶ οἰκοθεν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν τε ἀρχαίαν αὐτοῦ προκοπὴν καὶ τὴν μετέπειτα φθίσιν. Τῶντι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ἣτις δέχεται ὄχι μόνον τὸν ἀπὸ τῆς φωκικῆς κοιλάδος καταρρέοντα Κηφισόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ποτάμια κατερχόμενα ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Ἑλικῶνος. Χωρίζεται δὲ ἡ λίμνη ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν εὐβοϊκὸν πορθμὸν παραλίας δι' ἀποτόμου ὄρους, καὶ τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ὑπογείως, ἐν μέρει μὲν διὰ φυσικῶν χασμάτων, οἷα ἔχουσι πολλὰ τὰ τιτανώδη ὄρη, ὧν ἐστὶ καὶ τὸ παρακαίμενον τῇ λίμνῃ, ἐν μέρει δὲ διὰ μακρᾶς τεχνητῆς ὑπονόμου. Ὅσάκις λοιπὸν τὰ ὑπὸ γῆς ταῦτα ῥεῖθρα, ἐπιμελῶς διατηρούμενα, ἦσαν ἀνοικτὰ, μέγα τῆς λίμνης μέρος ἀπεξηραίνετο καὶ μετεβάλλετο εἰς πεδίον γεωργήσιμον λιπαρώτατον· ὅσάκις ὅμως αἱ διεξοδοὶ ἐκεῖναι παρημελοῦντο ἢ καὶ ἐξεπίτηδες ἐφράσσοντο ὑπὸ πολεμίων, τὰ ὕδατα ἐσφρεύοντο ἐν τῇ λίμνῃ εἰς ὑπερβολὴν καὶ συνέβαινον δυστυχήματα μεγάλα· πολλαὶ πόλεις ἐκ τούτου ἐντελῶς κατεποντίσθησαν· τοιοῦτ' ἑκὶνδύνευσαν νὰ πάθωσι καὶ αἱ Κῶπαι, ἀφ' ὧν ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ λίμνη, ὁ δ' Ὁρχομενός ἠναγκάσθη νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ πεδίου εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Ὑφαντείου ὄρους. Ὡς τε ἡ παρακμὴ αὐτοῦ προῆλθεν ἴσως καὶ ἐκ τοιαύτης τινὸς αἰτίας. Ἀλλ' ἐξ οἷαςδὴποτε ἀφορμῆς, καὶ ὅποτεδὴποτε συνέβη, εἴτε δηλαδὴ πρὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ, εἴτε μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εὐρίσκωμεν τὸν Ὁρχομενὸν ὅλως βοιωτικὸν ἤδη ὄντα, εἰ καὶ σῶζοντα τὰς μινυεῖους αὐτοῦ παραδόσεις, ὑποβλεπόμενον δὲ πάντοτε ὑπὸ τῶν Θηβῶν, ὡς δευτέραν πόλιν τῆς βοιωτικῆς ἡμοσπονδίας.

Ἡ εὐθεῖα ὁδὸς ἡ ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς Φωκίδος ἄγουσα πρὸς τὴν Βοιωτίαν, διέρχεται διὰ τῆς Χαιρωνείας, ἀφίνουσα δεξιᾷ μὲν τὴν Λεβάδειαν, ἀριστερᾷ δὲ τὸν Ὁρχομενόν, καὶ ἔπειτα παρακολουθεῖ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς Κωπαΐδος, διαβαίνουσα πλησίον τῶν πόλεων

Κορωνείας, Ἀλαλκομενῶν καὶ Ἀλιάρτου, αἵτινες πᾶσαι κεῖνται περὶ τὸ Τιλφώσσιον ὄρος, τὸ συναπτόμενον μετὰ τοῦ Ἑλικῶνος, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ὑψουμένου Λειβηθρίου ὄρους. Τὸ Τιλφώσσιον εἶναι σπουδαιοτάτη στρατιωτικὴ θέσις, διότι ἀποτελεῖ μετὰ τῆς παρακειμένης λίμνης πύλην στενὴν, δι' ἧς διέρχεται ὁ ἀπὸ Φωκίδος ἐπὶ τὰς Θήβας προελαύνων στρατός. Τῆς δὲ τελευταίας ταύτης πόλεως ἡ χώρα ἠπλοῦτο ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Βοιωτίας, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωπαίδος λίμνης, καὶ περιελάμβανε μὲν τὰς τε Ἀκραιφίας καὶ τὸ ὄρος Πτόφον, ἥπτετο δὲ πιθανῶς τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, παρὰ τὴν κώμην Σαλγανεύς, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀνθηδόνος. Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τῶν Θηβῶν καὶ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ὑψηλοῦ Ἑλικῶνος ἔκειτο ἡ πόλις τῶν Θεσπιῶν, ἧς ἡ χώρα ἐξετείνετο μέχρι τοῦ ἐνδοτάτου μυχοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου καὶ συνώρευε, περὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν ἄκραν τῆς Φωκίδος, πρὸς τὴν φωκικὴν πόλιν Βοῦλιν. Τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τῆς Βοιωτίας πεδῖον ποτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος κατερχομένου Ἀσωποῦ, ὅστις νωθρῶς ὅπως οὖν σύρεται μέχρι τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης· καὶ μεταξὺ μὲν αὐτοῦ καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος ἔκειντο αἱ Πλαταιαὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν, καὶ ἡ χώρα τῆς Τανάγρας, διότι καθ' ἑαυτὴν ἡ πόλις Τάναγρα ἦτο πρὸς βορρᾶν τοῦ ποταμοῦ· εἰς δὲ τὴν μεσημβρινοδυτικωτάτην γωνίαν τῆς Βοιωτίας, ὁ Ὠρωπός· πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῆς εὐβοϊκῆς Χαλκίδος καὶ τῶν Θηβῶν ὁδοῦ, ὁ Μυκαλυσσός.

Αἱ πόλεις αὗται ἀπετέλουν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὁμοσπονδίαν, τῆς ὁποίας ἀμέσως μετεῖχον αἱ μεγάλητεραι ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ αἱ μικρότεραι ὑπήγοντο εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν κυριωτέρων, ὡς ὑπήκοοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον. Ἀμέσως δὲ μετεῖχον τῆς ὁμοσπονδίας, ὡς φαίνεται, αἱ Θῆβαι, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Λεβιάδεια, ἡ Κορώνεια, ἡ Ἀλιάρτος, αἱ Κῶπαι, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Τάναγρα, αἱ Θεσπιαὶ καὶ, μέχρι τοῦ 510 ἔτους περίπου πρὸ Χριστοῦ, αἱ Πλαταιαί. Αἱ Ἀκραιφαὶ μετὰ τοῦ παρακειμένου ὄρους Πτόφου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ χρηστηρίου, ἔτι δὲ ἡ Σκῶλος, ὁ Γλίσας καὶ ἄλλοι τόποι ὑπέκειντο εἰς τὰς Θήβας· ἡ δὲ Χαιρώνεια, ἡ Ἀσπληδών, οἱ Ὀλμωνες, καὶ ὁ Ἱηττός, εἰς τὸν Ὀρχομενόν· αἱ δὲ Σίφαι, τὰ Λεῦκτρα, ὁ Κερησσός καὶ ἡ Θίσβη, εἰς τὰς Θεσπιάς. Τῆς συμμαχίας ταύτης ἀναφέρονται κοινόν τι συνέδριον, τὰ καλούμενα Παμβοιωτῖα, καὶ κοινοὶ ἄρχοντες, οἱ ὀνομαζόμενοι βοιωτάρχαι, οἵτινες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος καὶ ἐπεμελοῦντο τὰς κοινὰς τῆς

συμπολιτείας ὑποθέσεις. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βοιωτάρχαι ἦσαν ἑνδεκα, ὧν δύο ἐκ Θηβῶν· ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν ἦσαν πάντοτε τοσοῦτοι, καὶ κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν διαφόρων πόλεων. Τὰ δὲ παμφοιώτια, τελούμενα περιοδικῶς περὶ τὴν Κορώνειαν, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, ἦσαν θρησκευτικὴ μᾶλλον ἢ πολιτικὴ σύνοδος. Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρονται τέσσαρες βουλαί, μεθ' ὧν οἱ βοιωτάρχαι συνεβουλεύοντο περὶ τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων, αἵτινες ὅμως ἄδηλον μὲν πῶς συνεκροτοῦντο, ἄδηλον δὲ ἂν ὑπῆρχον κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἱστορικὴν περίοδον. Ἀληθῶς δὲ εἰπεῖν τὰ πράγματα τῆς συμπολιτείας διείποντο ὑπὸ τῶν Θηβαίων, οἵτινες δὲν κατέλυσαν μὲν ποτὲ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀλλ' ὅμως ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἤγον καὶ ἔφερον αὐτάς.

Κατ' ἰδίαν λοιπὸν ἐκάστη πόλις εἶχε τὴν βουλὴν αὐτῆς, τὸ πολίτευμα αὐτῆς καὶ τὴν συνείδησιν ὅτι ἦτο αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής, ἀλλ' ὅτι συγχρόνως εἶχε καθήκοντά τινα πρὸς τὴν ὁμοσπονδίαν. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων πολιτευμάτων. Ὀλίγαι μόνον περιεσώθησαν εἰδήσεις περὶ παναρχαίου τινὸς νομοθέτου τῶν Θηβῶν, ὅστις ὠνομάζετο Φιλόλαος, ἦτο κορίνθιος τὸ γένος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀλιγαρχικὸν σωματεῖον τῶν Βακχιαδῶν, τὸ ὁποῖον ἐκυβέρνηα τότε τὴν Κόρινθον. Ἦτο δὲ φίλος τοῦ κορινθίου ὁμοίως Διοκλέους, ὀνομαστοῦ διὰ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἀνεδείχθη νικητὴς εἰς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 13 Ὀλυμπιάδα, ἦτοι ἐν ἔτει 728 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Διοκλῆς, λαβὼν ἀφορμὴν τινα δυσαρесκειας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν διὰ παντὸς καὶ ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Θήβας, ὅπου παρηκλούθησεν αὐτὸν ὁ φίλος του Φιλόλαος καὶ ὅπου ἀμφότεροι συνέζησαν καὶ ἀπέθανον. Εἰς Θήβας δὲ διατρίβων ὁ Φιλόλαος προσεκληθῆναι, ἄδηλον πῶς καὶ διατὶ, ὑπὸ τῶν Θηβαίων νὰ γράψῃ νόμους τῇ πόλει αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνείθιζον ἐνίοτε νὰ προσκαλῶσι πολίτην ἄλλης πόλεως ὥς ἀρμοστήν καὶ διαιτητὴν τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν ἐρίδων, καὶ ἴσως τοιαύτη τις ἀφορμὴ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν νόμων τοῦ Φιλολάου, οἵτινες ἐκαλοῦντο νόμοι θετικοί, ἦτο νὰ διατηρηθῇ σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους εἶχον οἱ πολῖται καὶ νὰ προληφθῇ ἢ ἐπ' ἄπειρον ὑποδιαίσεις τῶν κλήρων καὶ ἢ ἐκ τούτου πενία τῶν πολιτῶν.

Ἐπὶ τούτῳ ὁ Φιλόλαος ἀπηγόρευσε μὲν, ὡς φαίνεται, τὴν ἔκθεσιν τῶν παίδων, ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πένητα πατέρα νὰ φέρῃ τὸ νεογνὸν εἰς τὸν ἄρχοντα, ὅστις ἐπώλει αὐτὸ εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ ἀγοράσας ὥφειλε νὰ ἀναθρέψῃ τὸν παῖδα, ἡδύνατο ὅμως ἡλικιωθέντα καὶ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐκινήθη πολλάκις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τῷόντι, ἐπειδὴ τότε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῇ πολὺ, πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας, καὶ ἐνίοτε κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν πολιτευμάτων διατάξεις, δὲν ἐπετρίπετο εἰς τοὺς πολίτας νὰ μετέρχωνται αὐτὰς ἐλευθέρως, ὁ κύριος πόρος τῶν οἰκογενειῶν ἦτο ἡ γῆ· ἀλλὰ πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀπογόνων ἐκάστης οἰκογενείας καὶ διανεμηθέντος πολὺ τοῦ ἀρχικοῦ ἐκάστης κλήρου, ἤλαττοῦτο τοσοῦτον ἡ περιουσία αὕτη τοῦ πολίτου, ὥστε οὗτος δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ οὔτε εἰς τὴν ἰδίαν, οὔτε εἰς τὴν τῆς πολιτείας συντήρησιν. Ἐντεῦθεν τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας τοῦ νὰ διατηρῇται ὅσον ἔνεστι σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων, καὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ γινόμεναι νομοθετικαὶ πράξεις, αἵτινες ὅμως ὅλαι ἀπέτυχον, διότι παρεβιάζον τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἥτοι παρεμποδίζουσαι τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκογενειῶν, ἥτοι, διὰ ποικίλων τρόπων, ἀποξενώνουσαι ἀπὸ αὐτῶν τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ἀτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ προκειμένη τοῦ Φιλολάου διάταξις, ἥτις ἔκοπτε μᾶλλον ἢ ἔλυε τὸ ζήτημα· διότι ἡ εἰς δουλείαν καταδίκη τῶν παίδων τῶν πενήτων ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ νὰ προληφθῇ ἡ τῶν περιουσιῶν ἀνισότης, ἔχει μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς περὶ ἰσοκτημοσύνης, κοινοκτημοσύνης καὶ ἄλλας τοιαύτας δοξασίας, αἵτινες προῆλθον εἰς μέσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Εὐρώπῃ, διὸ πολλάκις παρεβλήθη πρὸς αὐτάς, ἀληθῶς δὲ ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον τούτων παράλογος. Τὸ πάλαι, μηδὲν ἢ μικρᾶς ὑπαρχούσης τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας ἡ ὅσον ἔνεστι διατήρησις τῶν ἀρχικῶν τῆς γῆς κλήρων, ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν πολιτείαν· ὥστε ἂν ὁ νομοθέτης ἐπεδίωκε πρᾶγμα ἀνέφικτον, ἐπεδίωκε τοῦλάχιστον αὐτὸ ἐπείγόμενος ὑπὸ πολιτικῆς τινος καὶ κοινωνικῆς ἀνάγκης. Σήμερον δὲ ὅτε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία ἔλαβον τοσοῦτον θαυμαστήν ἀνάπτυξιν, καὶ τιμῶνται ἀπανταχοῦ καὶ ἐλευθέρως ἐνασχοῦνται, πᾶν τὸ ἄξιόν νὰ ἀνατρέψῃ τὰς φυσικὰς περὶ τῆς ἐλευθέρως ἰδιωτικῆς

κτῆσεως ἀρχάς, εἶναι ὄχι μόνον, ὡς πάντοτε, ἀκατόρθωτον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παράλογον, καθὼς ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης ὑπαγορευόμενον. Ὅπως δὴ ποτε, ἡ νομοθεσία τοῦ Φιλολάου εἶναι ἀξιοσημείωτος ὡς μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέραις γνωστὰς ἀποπειράς, τὰς γενομένας ἐν Ἑλλάδι ἵνα ρυθμισθῶσι διὰ νόμων ῥητῶν αἱ αὐτοφυεῖς ὁρμαὶ καὶ περιστάσεις τῶν ἡρώϊκων χρόνων. Ἄλλος νόμος τῶν Θηβαίων ἀρχαῖος, ἂν ὄχι ἀνατρέχων μέχρι Φιλολάου ἦτο, ὅτι οὐδεὶς μετεῖχε τῆς ἀρχῆς ὁ μὴ παυσας τοῦ νὰ ἐμπορεύηται ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐξ οὗ μαρτυρεῖται τὸ πρὸ μικροῦ ῥηθὲν, ὅτι τὰ ἐλληνικὰ πολιτεύματα ἦσαν πολλάκις πολέμια τῆς ἐμπορίας. Ἐτερον ἀξιοσημείωτον γεγονός ἐστὶν ὅτι, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης, τὸ πολίτευμα τῶν Θηβαίων εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλιγίστων τινῶν οἰκῶν, ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, οἵτινες βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δικαιολογούμενοι διότι εἶχον μνηδίσει ἐπὶ τῆς εἰςβολῆς τῶν Περσῶν, δηλαδὴ εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων τούτων, ἔλεγον ὅτι ἐπολιτεύθησαν οὕτω διότι εἶχε παρ' αὐτοῖς τότε τὰ πράγματα δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ Φιλολάου περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχικῶν κλήρων, εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἴκοι δὲν ἐσφετερίσθησαν τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰμὴ βεβαίως διότι ἀπέβησαν πολὺ τῶν ἄλλων πλουσιώτεροι. Ὁ πλουτοῦς ἄλλως τε τῶν οἰκῶν τούτων δηλοῦται καὶ διὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν Θηβαίων ἵπποτροφίας, δι' ἣν αἱ Θῆβαι ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εὐῖπποι, πλῆξιπποι, πολυάρματοι καὶ εὐάρματοι. Καὶ εἰς Ὀρχομενὸν δὲ καὶ εἰς Λεβάδειαν ἦρχον οἱ ἱππεῖς, ὅπερ ἐστὶν οἱ ὀλιγαρχικοὶ, κατὰ τὸν μέγαν ἱστορικὸν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτευμάτων Ἀριστοτέλην, τὸν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσαντα καὶ λέγοντα, ὅτι «ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχαίαι παρὰ τούτοις ἦσαν.» Εἰς Θεσπιάς δὲ πάλιν ἐλογίζετο αἰσχρὸν ὄχι μόνον τὸ διδάσκεσθαι τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὸ μετέρχεσθαι γεωργίαν, ἡ δὲ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς λεγομένους Δημούχους, οἵτινες ἐλαμβάνοντο πάντοτε ἐξ ἐπτὰ γενῶν, φημιζομένων ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Θεσπίου.

Ἐν γένει δὲ ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Βοιωτῶν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τῶν Θεσσαλῶν· διότι καὶ

ἐνταῦθα, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεκράτουν ὄχι μόνον ὀλιγαρχίαι, καὶ ἵππο-
τροφίαι, ἀλλὰ καὶ δίκαιτα ἄσωτος ὅπως οὖν καὶ ἀκόλαστος. Ὡς πρὸς
τὸ τελευταῖον μάλιστα τοῦτο, οὐδεμία ἐλληνικὴ φυλὴ κατεκρίθη το-
σοῦτον πικρῶς ὅσον οἱ Βοιωτοί. Τὸ ὄνομα αὐτῶν κατήντησε συνώνυ-
μον τῆς κτηνωδίας καὶ τῆς ἀμαθείας· αὐτὸς ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος διέ-
σωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν διαβόητον παροιμίαν Βοιωτία ὤς, ἥτοι βιωτικὸς
χοῖρος, δι' ἧς ἐστιγματίζετο τὸ ἦθος τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ. Καὶ οὐδὲ
τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ προσετίθετο, ὅτι ἦσαν θρασεῖς, καὶ ὕβρισται, καὶ
ὑπερήφανοι· πληκταί τε καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πάντα ξένον καὶ δημότην·
πρὸς τοῦτοις κατανωτισταί, δηλαδὴ περιφρονηταί παντὸς δικαίου, πρὸς
τὰ ἀμφισβητούμενα τῶν συναλλαγμάτων οὐ λόγῳ συνιστάμενοι, ἀλλὰ
τὴν ἐκ τοῦ θράσους καὶ τῶν χειρῶν προεάγοντες βίαν. Τὸ δὲ πάντων
παραδοξότερον, ἀπεδόθη καὶ εἰς ἐκάστην τῆς Βοιωτίας πόλιν κατ'
ἐξαίρεσιν ἰδίᾳ τις κακία· καὶ ἐφημίζετο λοιπὸν ὅτι ἐν Ὠρωπῷ μὲν
κατῴκει ἡ αἰσχροκέρδεια, ἐν Τανῶντι δὲ ὁ φθόνος· ἐν Θεσπιαῖς, ἡ
φιλονεικία· ἐν Θήβαις, ἡ ὕβρις· ἐν Ἀνθηδόνι, ἡ πλεονεξία· ἐν Κορω-
ναίᾳ, ἡ περιέργεια· ἐν Πλαταιαῖς, ἡ ἀλαζονεία· ἐν Ἀλιάρτῳ, ἡ ἀναι-
σθησία· καὶ ἐπειδὴ ὡς φαίνεται ἐξηντλήθη ὁ κατάλογος τῶν ἡθικῶν
ἀμαρτημάτων, καὶ δὲν ἔμεινε τί ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ὀγχηστὸν, ἐρρέθη
ὅτι ἐν Ὀγχηστῷ κατῴκει ὁ πυρετός,

Καὶ ὅμως μία τῶν πόλεων τούτων, καὶ ἴσως ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν
λοιπῶν διαβληθεῖσα, ἀνέδειξε τὸν ὑψιπετέστερον καὶ κατανυκτικώτερον
τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἀφ' ὅσους παρήγαγε ποτὲ ἔθνος ἐπὶ γῆς. Ὁ
Πίνδαρος, γεννηθεὶς εἰς Θήβας, τῷ 522 πρ. Χρ., περὶ τὰ τέλη τῆς
παρούσης περιόδου, δὲν ὕμνησε μόνον τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, δὲν
ἐστεφάνωσε μόνον τοὺς Μακρathonομάχους, ἀλλὰ ἐν μέσῳ τῶν θριχυ-
βευτικῶν ἐκείνων ἄσμάτων, καταλαμβάνεται ἐνίοτε ὑπὸ αἰσθημάτων
μελαγχολικῶν, τὰ ὅποια ἐνθυμίζουσι μᾶλλον τοὺς μαλακωτέρους χρι-
στιανικοὺς φθόγγους τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, καὶ εἶναι ἰδίως
πάντη ἀλλότρια τῆς τραχύτητος, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπωμεν, τῆς ἀπο-
διδομένης εἰς τοὺς Βοιωτοὺς. Οὕτω ἀνακράζει πού· ἐφήμεροι ἡμεῖς τί
ἄρα εἴμεθα; τί δὲν εἴμεθα; σκιᾶς ὄναρ ὁ ἄνθρωπος!

Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ὄναρ
ἄνθρωπος....

ἢ, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐλεεινολογεῖ

τὰς ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν, αἵτινες περιίπτανται ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασανιζόμεναι ὑπὸ πικρῶν ἀλγηδόνων καὶ κακῶν ἀφεύκτων, ἐνῷ αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν, κατοικοῦσαι ἐν τῷ οὐρανῷ, ἥδουσιν ἐν ὕμνοις τὸν μέγαρ μάκαρα·

ψυχαὶ δ' ἀσεβέων ὑπουράνιοι
γαῖα πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίοις
ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν·
εὐσεβέων δ' ἐπουράνιοι νόοισαι
μολπαῖς μάκαρα μέγαν ἀείδοντ' ἐν ὕμνοις.

Μάκαρα μέγαν! ὅστις δὲν ἦτο βεβαίως ὁ μυθικὸς Ζεὺς, ὁ θεὸς ὁ μέτοχος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἡ ὑψηλότερα καὶ καθαρωτέρα ἐκείνη δύναμις μέχρι τῆς ὁποίας ἡτύχησε νὰ μετεωρισθῇ ὁ νοῦς ὀλίγων τινῶν προπατόρων μας, καὶ πλειότερον ἴσως πάντων ὁ τοῦ Πινδάρου νοῦς. Πάλιν δὲ εἰς ἑτέραν βοιωτικὴν πόλιν, τὴν Τάναγραν, ἐγεννήθη ἡ Κόριννα, τῆς ὁποίας ἐλάχιστα μὲν διεσώθησαν ἔπη, ἀλλ' ἡ δόξα ἀπέβη ἀθάνατος, διότι λέγεται διατελέσασα διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πινδάρου, καὶ συναγωνισθεῖσα πρὸς τὸν Αἰνιδόν, καὶ νικήσασα μάλιστα αὐτόν, ἂν καὶ μᾶλλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἢ διὰ τὴν τέχνην.

Αἱ Βοιωτικαὶ ὀλιγαρχίαι εἶχον μὲν, κατὰ τὸν βίον, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς θεσσαλικὰς· ἀλλὰ δὲν διετήρησαν τὸν ἀναρχικόν, τὸν ἀνθελληνικόν τούτων χαρακτῆρα. Εἰς τὰ βοιωτικὰ πολιτεύματα, ἂν καὶ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν αὐτὰ, ὁ δῆμος δὲν φαίνεται ἀπεστερημένος νομίμων τινῶν δικαίων· οἱ ὁπλῖται τῆς Βοιωτίας ὑπῆρξαν πάντοτε ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὁ δῆμος περιστέλλει ἐνίοτε αὐτόθι, ἢ καὶ ὅλως καταλύει τὸ τῶν ἀρίστων κράτος. Ἡ τῶν Θεβῶν μάλιστα πολιτεία παρήγαγεν ἄνδρας δι' οὓς ἡδύνατο νὰ καυχηθῇ καὶ αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις· τὸν Πελοπίδαν, τὸν Γοργίδαν, τὸν Παμμένην, τὸν Ἰσμηνίαν, τὸν Μέλλωνα, τὸν Χάρωνα· ἓνα δὲ, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις ἴσως ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πόθεν ἄρα ἡ ἀλλόκοτος καὶ ἐπίμονος ἐκείνη κατὰ τῶν Βοιωτῶν καταφορά; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οἱ Βοιωτοί, πλὴν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τραχύτητος, ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὸ ἀμάρτημα ὅτι συνετά-

χθησαν μετὰ τῶν Μήδων, ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς. Ναὶ μὲν καὶ ἄλλοι "Ἕλληνες ἔπραξαν τὸ αὐτό· ἄλλ' ἐκ τούτων, τινές, ὡς οἱ Θεσσαλοὶ, οὐδ' ἐθεωροῦντο ἐπὶ πρὸν χρόνον ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ κυρίως ἑλληνικοῦ κόσμου· οἱ δὲ δὲν εἶχον τὰς ἡγεμονικὰς τῶν Θηβαίων ἀξιώσεις, ὥστε ἐπέστησαν ὀλιγώτερον τὴν κοινὴν προσοχὴν. Πλὴν τούτου, οἱ Βοιωτοὶ, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, γείτονες ὄντες τῶν Ἀθηναίων, περιῆλθον πολλάκις εἰς ἔριδας πρὸς αὐτοὺς, ἀντέπραξαν εἰς τὰ βουλευματα αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν οὕτω τὴν ὀργὴν τῆς φυλῆς ἐκείνης, ἥτις ἀνεδείχθη τὸ πάλαι ἡγεμὼν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ φοβερὰν ἐποίει χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἴσως ὅτε ὁ Δημοσθένης, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐστηλίτευε τοὺς Θηβαίους ἐπὶ ἀναλγησίᾳ, καὶ βαρύτητι, καὶ ἀνάισθησίᾳ, καὶ ὀμότητι, καὶ πονηρίᾳ, ἔπρεπε νὰ μὴ λησμονήσῃ, ὅτι ποτὲ Ἀθηναῖος δὲν ὕμνησε τὰς Ἀθήνας μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Θηβαίου Πινδάρου.

ὦ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰστέφανοι καὶ αἰοίδιμοι,

Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον ποτολίεθρον

ὅτι ὁ αὐτὸς αἰοιδὸς ἔψαλέ ποτε τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ μάχην,

"Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλλοντο φαεινὰν

κρηπῖδ' ἐλευθερίας·

καὶ ὅτι ἐκ Θηβῶν ὀρμώμενος ὁ Θρασύβουλος κατέλυσε βραδύτερον τοὺς τριάκοντα τῶν Ἀθηναίων τυράννους. Ἀλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἔθνων μαραίνεται πολλάκις ταχύτερον τῆς τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων εὐγνωμοσύνης· ἡ δὲ κατὰ τῶν Θηβαίων ἀντιπάθεια ὑπῆρξεν αἰετοῦ ἰσχυρὰ ἐν Ἀθήναις, διὰ τὰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἔριδας, ὧν πρώτη γνωστὴ καὶ ἀξιόλογος ἀφορμὴ ἐδόθη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἰς ἣν ἤδη εὐρισκόμεθα.

Αἱ Θῆβαι ἐπολιτεύοντο ἀνέκαθεν τραχέως πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς βρωτικῆς ὁμοσπονδίας πόλεις· ὅθεν αἱ Πλαταιαὶ, εἴτε μᾶλλον πιεζόμεναι, εἴτε ὀλιγώτερον ἀνεκτικαὶ οὔσαι, ἀπεφάσισαν, περὶ τὸ 510 πρὸ Χριστοῦ, νὰ ἀποσπασθῶσι τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ διέρχεται πλησίον τῶν Πλαταιῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης, ἐπανερχόμενος εἰς τὰ ἴδια ἐξ Ἀθηναίων. Οἱ Πλαταιεῖς λοιπὸν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ παρέδωκαν ἑαυτοὺς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε συμφέρον νὰ δεχθῇ τὴν

τοιαύτην πρότασιν καὶ συνεβούλευσε τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἀποταθῶσι μᾶλλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες, πλησιέστεροι ὄντες, ἡδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς εὐκολώτερον. Ἐδῶκε δὲ τὴν συμβουλὴν ταύτην, προβλέπων ὅτι ἐκ τούτου θέλει προκύψει δεινὴ ἔρις μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν ἥτις συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην διότι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καὶ τοὶ ἀνήκουσαι εἰς ἓν ἔθνος, ἐπολιτεύοντο ὁμῶς, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἦσαν πολλαὶ, ὡς κράτη διάφορα, ἔχοντα ἀντιζηλίαν, ἴδια συμφέροντα καὶ ἰδίους πολιτικούς σκοπούς. Οἱ Πλαταιεῖς, ἀκούσαντες τὴν συμβουλὴν, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, οἵτινες ἔφθασαν ἐνῶ ἐτελεῖτο αὐτόθι δημοσίᾳ τις θυσία, καὶ, καθήσαντες ὡς ἰκέται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, παρέδωκαν τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπεκαλέσαντο τὴν τῶν Ἀθηναίων προστασίαν κατὰ τῶν Θηβῶν. Τοιαύτη αἵτησις δὲν ἡδύνατο νὰ ἀπορριφθῇ, ὥστε ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς προστασίας, ἥτις καὶ μετ' ὀλίγον κατέστη ἀναγκαία, διότι ἐμβαλόντων τῶν Θηβαίων εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, ἐπῆλθε στρατὸς Ἀθηναίων, ἵνα ὑπερασπίσῃ τοὺς νέους αὐτῶν συμμάχους. Πρὶν ὁμῶς ἔλθωσιν εἰς χεῖρας οἱ δύο στρατοὶ, προέτειναν οἱ Κορίνθιοι τὴν μεσιτείαν αὐτῶν, καὶ, γενομένης αὐτῆς δεκτῆς, ἀπεφάσισαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι δὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ μεταχεισθῶσι τὴν βίαν κατὰ πόλεως ἥτις θέλει νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, ἥ, καθὼς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἐὰν Θηβαῖους Βοιωτῶν τοὺς μὴ βουλευμένους ἐς Βοιωτοὺς τελέειν.» Τότε οἱ Θηβαῖοι, μὴ θέλοντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κατ' αὐτῶν ἐκδοθεῖσαν ταύτην ἀπόφασιν, προσέβαλον ἀπρὸςδοκῆτως τοὺς εἰς τὰ ἴδια ἐπανερχομένους Ἀθηναίους, ἀλλ' ἐνίκηθησαν κατὰ κράτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, τιμωροῦντες αὐτοὺς διὰ τὴν ἀπιστίαν ταύτην, ἤνωσαν μετὰ τῶν Πλαταιῶν τὸ μέρος τῆς τῶν Θηβαίων χώρας, τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀσωποῦ κείμενον, ὥστε ὁ ποταμὸς οὗτος κατέστη τὸ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ὄριον. Τοιουτοτρόπως ἀπηρτίσθη ἡ συμμαχία τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἥτις ἐπήνεγκε πολλὰ καὶ σπουδαῖα βραδύτερον ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἔσωσε τὰς δυστυχεῖς Πλαταιὰς ἀπὸ φοβερωτάτης τῶν Θηβῶν ἐκδικήσεως.

Αὗται εἶναι αἱ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων περισωθεῖσαι εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, περὶ

ὣν θέλομεν λάβει κατωτέρω οἰκειότεραν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οὕτω δὲ κατελθόντες ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀνέλθωμεν ἤδη, τὴν ἀντίθετον βαδίζοντες ὁδὸν, ἀπὸ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τῶν Κεραυνίων ὄρεων, διερχόμενοι τὰς χώρας ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Ἡπειρον, ὅπου ἄλλως τε θέλομεν ἐνδιατρίψει ὀλιγώτερον, διότι τὰ εἰς τὰς χώρας ταύτας οἰκοῦντα ἔθνη ἔμειναν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀμέτοχα τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ Πίνδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἢ τε πρὸς ἀνατολὰς φερομένη Οἶτη καὶ ἢ πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν κατερχομένη σειρὰ, ἡ ἀποτελοῦσα τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα. προκύπτει καὶ ἄλλη τις ὄρεινὴ σειρὰ, ἥτις, μεσημβρινοδυτικῶς καταβαίνουσα, φέρει τὰ ποικίλα ὀνόματα Ἀράκυνθος, Κούριον, Κόραξ καὶ Ταφιασσός· ἡ σειρὰ αὕτη ἐν μέρει μὲν διέρχεται διὰ τῆς Αἰτωλίας, ἐν μέρει δὲ σχηματίζει τὰ ἀνατολικά αὐτῆς σύνορα, πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας, καὶ φθάνει μέχρις Ἀντιρρίου, ἄκρας κειμένης εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ στενοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας κεῖται, ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ πορθμοῦ ἄκρα, τὸ καλούμενον Ῥίον. Ὁ δ' Ἀχελῷος, ὁ σημερινὸς Ἀσπρος, πηγάζων ὁμοίως ἐκ τοῦ Πίνδου, καὶ ὢν ὁ μεγαλύτερος τῆς Ἑλλάδος ποταμός, δι' ὃ καὶ προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου κρείων, ταῦτόν εἰπὼν βασιλεὺς τῶν ποταμῶν, ἀποτελεῖ περὶ τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος, τὸ μεταξὺ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας σύνορον, καὶ ῥέων ἐπὶ μακρὸν, ποτίζει πολλὰς καὶ εὐρείας καὶ εὐφόρους πεδιάδας καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος. Ἐτερος δὲ ποταμός, ὁ Εὐήνος, νῦν Φίδαρις καλούμενος, ἀπὸ τῆς Οἶτης δὲ κατερχόμενος, διασχίζει τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκβάλλει 120 στάδια πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀντιρρίου· ὁ Εὐήνος χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰτωλικὰς χώρας τῆς Πλευρῶνος καὶ τῆς Καλυδῶνος, αἵτινες ὑπῆρξαν μὲν περίφημοι ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔνδοξοι ἀνεδείχθησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, διότι ἐκεῖ που, περὶ Πλευρῶνα, κεῖται τὸ ἡρωϊκὸν προπύργιον τοῦ νεωτέρου ἐλληνισμοῦ, τὸ ἀείμνηστον Μεσολόγγιον. Καὶ ἐπειδὴ αἰτωλικαί τινες φυλαὶ προεχώρουν μέχρι τῶν ἐρήμων κορυφῶν τῆς Οἶτης, ὅπου εἶχον γείτονας τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Μαλιεῖς, ἡ Ἀκαρνανία συνώρνε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν μετὰ τῆς Αἰτωλίας, ἔχουσα πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ Ἰόνιον πέλαγος, καὶ πρὸς τὸ βόρειον, τὴν με-

γάλην χώραν τῆς Ἡπείρου, ἣτις ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Κεραυνίων ὄρεων, πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας διὰ τοῦ Πίνδου.

Οἱ Αἰτωλοὶ, διηρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετέλεσαν μὲν ὀνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ὅλως ἀφανεῖς καὶ ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀνέλαθον ὅμως πάλιν προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὴν τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Αἰτωλοὶ διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὴν τραχύτητα τῶν ἡθῶν αὐτῶν· ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἦτοι περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτοὺς οἰκοῦντας ἔτι ὄχι εἰς πόλεις ἀλλὰ κατὰ κώμας ἀτειχίστους· περὶ δὲ πολλῶν ἐξ αὐτῶν προσέθετεν, ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι,» ὅτι δηλαδὴ ἐλάλουν γλῶσσαν ὅλως δυσκατάληπτον, καὶ ἔτρωγον κρέας ὠμόν. Οὐδὲν ἦττον εἶχον καὶ οἱ Αἰτωλοὶ πάντοτε, καὶ πρὸ τῆς τελευταίας αὐτῶν ἀκμῆς, πολιτείαν ἐλληνικὴν, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ περὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτευμάτων συγγραφῇ. Κατὰ δυστυχίαν, ἀπολεσθέντος τοῦ συγγράμματος τούτου, δὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς πολιτείας ἐκείνης, ὡς πρὸς τοὺς προηγηθέντας τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους, ἄλλο εἰμὴ ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτῶν ἀρχαιρεσίαι καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο εἰς Θέρμα, πόλιν κειμένην πρὸς ἀνατολὰς τῆς Τριχωνίδος λίμνης, τῆς σημερινῆς λίμνης τοῦ Ζυγοῦ ἢ τοῦ Βραχωρίου. Οἱ δ' Ἀκαρνανες οὐδὲ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διέμειναν, ὡς οἱ Αἰτωλοὶ, ἄσχετοι πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦσαν ὅμως ἀνέκαθεν Ἕλληνες καὶ ὡς τοιοῦτοι δεκτοὶ εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους μόνον Ἕλληνες ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσιν· ἦσαν πρὸς τούτοις ἠνωμένοι εἰς ὁμοσπονδίαν, διότι εἶχον κοινὸν δικαστήριον εἰς Ὀλπας καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀκτίῳ κοινὸν στεφανίτην ἀγῶνα. Εἶχε δὲ γράψει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Ἀκαρνανῶν πολιτείαν.

Τελευταῖον ἡ Ἡπειρος κατῴκειτο ὑπὸ διαφόρων φυλῶν, τῶν ὁποίων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν οἱ Χάονες, οἱ Θεσπρωτοὶ, οἱ Κασσωπαῖοι καὶ

οἱ Μολοσσοί. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει τοὺς Θεσπρωτοὺς καὶ τοὺς Μολοσσούς, Ἕλληνας, ὁ δὲ Θουκυδίδης θεωρεῖ αὐτοὺς βαρβάρους· πάλιν δὲ ὁ γεωγράφος Στράβων, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, λέγει βαρβάρους τοὺς Ἀθαμᾶνας, ἐτέραν ἡπειρωτικὴν φυλὴν, ἣν ὁ περιώνυμος Πλάτων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, συγκαταλέγει μετὰ τῶν ἐλληνικῶν. Αἱ διαφορίαι αὗται ἐξηγοῦνται εὐχερῶς. Ὅτι ἡ Ἡπειρὸς κατωκείτο ὑπὸ φυλῶν αἵτινες εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καταγωγὴν καὶ θρησκείαν μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἡ περὶ τὴν Δωιδώνην τῆς Θεσπρωτίας χώρα ἦτο ἡ ἀρχαιοτάτη πηγὴ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, διότι, καθ' ὃ οὗτος λέγει, ἄδηλον ὅμως ἐπὶ τίνος μαρτυρίας στηριζόμενος, ἔφερε πρὸ πάσης ἄλλης τὸ ὄνομα Ἑλλάς. Τὸ βασιλικὸν τῶν Μολοσσῶν γένος ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατὰγεται ἀπὸ Ἀχιλλέως καὶ Νεοπτολέμου· οἱ Θεσσαλοὶ ἦλθον, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς Ἡπείρου· τὸ δὲ θετικώτερον καὶ σπουδαιότερον, ἐν Δωιδῶνι ὑπῆρχε τὸ ἀρχαιότατον τῆς Ἑλλάδος χρηστήριον, τὸ ὅποιον ἦτο ἤδη ἐπὶ τοῦ Ὀμήρου πολυθρύλητον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐτιμᾶτο τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ χρηστηρίῳ τούτῳ ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ ἀμέσως, καὶ ὅχι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐν Δελφοῖς· ἀπεκαλύπτετο δὲ ἡ βούλησις τοῦ Διὸς εἴτε διὰ τοῦ ψόφου δρυῶν ἱερῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἤχου τὸν ὅποιον ἀνέδιδε μετὰλλινον ἀγγεῖον, ὅσαςκις προσεβάλλετο ὑπὸ μάστιγος, ἣν ἐκράτει μὲν ἡ χεὶρ ἀγάλματος ἀντικρὺ ἵσταμένου, ἐκίνει δὲ ὁ ἄνεμος· καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν σημείων τούτων ἐγένετο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν γραιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο πελειάδες, ἢ ὑπὸ ἱερέων, ὀνομαζομένων Τομύρων, ἢ καὶ ὑπὸ τῶν Σελλῶν, τῶν ἐρμηνέων, οὓς ἀναφέρει ὁ Ὀμηρος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μαντείου τούτου ἡλαττώθη μὲν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἣν ἔλαβε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον· ἀλλ' ὅμως καὶ βραδύτερον, ὅχι μόνον Ἡπειρώται, Ἀκαρῆνες, Αἰτωλοὶ ἐπηρώτων αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἔτι κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὡστε, καὶ ἂν ὅλας τὰς ἄλλας παραδόσεις καὶ μαρτυρίας ἀφήσωμεν κατὰ μέρος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ἐλληνικὴν τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἔκειτο μία τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σεβαστοτάτων θρησκευτικῶν θεσμοθεσιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τοῦτοις ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἡπείρου ἔφερον ἐλληνικώτατα ὀνόματα· Χίμαιρα, Φοινίκη, Πε-

λώδης λιμὴν, Πάνορμος, Ἐλίκρανον, Σύβοτα, Εὐρυμεναί, Ἐφύρα, Κασσώπη, Χαλκίς, Χαράδρα, Τετραφυλία, Κραννών, Ἡράκλεια, κλπ. Ναί μὲν διὰ τὴν ὀλίγην ἐπιμιξίαν τῶν ἡπειρωτικῶν φυλῶν μετὰ τῶν μεσημβρινωτέρων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν συνεχεστέραν ἀφ' ἑτέρου σχέσιν πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ Ἑπειρῶται κατ' ἀρχὰς δὲν συμπερώδευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, καὶ πολλὰ καὶ μάλιστα ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς βορειοτέρους αὐτῶν γείτονας· διὰ δὲ τοῦτο ὀνομάζονται ἐνίοτε βάρβαροι, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Μετ' ὀλίγον ὅμως οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑπείρου ἤρχισαν νὰ ὠφελῶνται πλείοτερον ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὡστε ἡ χώρα αὕτη, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφαίνεται αὖθις ὅλως ἑλληνικῇ, κατὰ δὲ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, διετέλεσε μία τῶν κυριωτάτων ἐστιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὅτε οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν ἀρχῇ τῆς 13 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ Ἑπείρου ὀρμώμενος ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελὸς Κομνηνὸς ἱδρύσας τὸ κράτος, δι' οὗ ἐσώθη τότε ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν ὀνομάζετο Δεσπότης Ἑλλάδος· καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἑπείρῳ ἐξηγέρθησαν οἱ ἥρωες τοῦ Σουλίου, καὶ ἐν Ἑπείρῳ ἐγεννήθησαν οἱ ἐλευθεριώτεροι τῶν ἑλληνικῶν γραμμῶν εὐεργέται.

Εἶναι δὲ ἡ ἀρχαία Ἑπειρος μία τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ λέγονται μὲν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀβασίλευτοι, διότι ἂν καὶ ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς προνομιοῦχον βασιλικὸν γένος, οἱ ἐξ αὐτοῦ ὅμως καταγόμενοι ἡγοῦντο τῶν φυλῶν τούτων «ἐπετησίῳ προστατείᾳ,» ὃ ἐστὶ κατ' ἔτος ἐκλεγόμενοι· ἀλλὰ τῶν Μολοσσῶν προϊστάμενοι πάντοτε βασιλεῖς, ἀνάγοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ πολυθρόνητον τῶν Αἰακιδῶν γένος. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, διῆγον ἔτι βίον ἀφελέστατον, καὶ ὁ Ἀδμητος ἰδίως, πρὸς ὃν κατέφυγεν ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ἔζη ὡς κωμάρχης μᾶλλον ἢ ὡς ἀρχὼν κράτους λόγου ἄξιον. Ἀλλ' ἤδη ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἢ ἐγγονὸς Ἀρρύθας, ἀνατραφεὶς εἰς Ἀθήνας, εἰσέγαγεν εἰς τὴν πατρίδα του ἀξιοπρεπέστερον πολίτευμα, καὶ οἱ διάδοχοί του ἐπεξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ πλείστον τῆς Ἑπείρου, ὃ δὲ Πύρρος, ὁ τοσοῦτον περιώνυμος γενόμενος ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, κυριεύσας τὴν

Ἀμβρακίαν, ἑλληνίδα πόλιν, καὶ ταύτην καταστήσας πρωτεύουσαν, ὅλως ἑλληνικὴν ἀνέδειξε τὴν βασιλείαν ἐκείνην.

Ἄλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἤκμασεν ὁ ἑλληνισμός, διὰ θαυμαστῆς ῥυθμίσεως τῶν αὐτοφυῶν ὁρμῶν καὶ περιστάσεων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης χερσονήσου, ἧς τὸ κάτω μέρος κατεῖχετο ἀνέκαθεν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχει προσηρτημένη δι' ἰσθμοῦ τοῦ ὁποίου τὸ νοτιώτερον, στενότερον, καὶ ὁμαλώτερον μέρος ὀνομάζεται κορινθιακὸς ἰσθμός, ἢ πολὺ μικρότερα χερσόνησος, ἢ Πελοπόννησος καλουμένη· πρὸς ταύτην δὲ ἀντιπαραβαλλομένη ἡ ἄλλη εἶναι τοσοῦτον μεγαλητέρα, ὥστε συνήθως ὀνομάζεται χέρσος ἢ στερεὰ Ἑλλάς. Ἡ Πελοπόννησος χωρίζεται ἀπὸ τῆς στερεᾶς, πρὸς δυσμὰς μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ, διὰ τοῦ σαρωνικοῦ· καὶ ὅμως τὰ ὅρη αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνέχεια τῶν δύο ὄρειων σειρῶν, αἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ Πίνδου ἐκφυόμεναι, φθάνουσιν ἢ μὲν μεσημβρινοανατολικῶς μέχρι τοῦ Κιθαιρῶνος, ἢ δὲ μεσημβρινοδυτικῶς μέχρις Ἀντιρρίου. Τῷόντι, ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ Ἀντιρρίου, ἡ τελευταία αὕτη σειρὰ, πηδήσασα εἰς τὴν ἀντικρὺ ἄκραν, τὸ Ῥίον, παρεκτείνεται, πρὸς μεσημβρίαν φερομένη, μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ταινάρου, ἣτις εἶναι ἡ νοτιωτάτη ἄκρα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἀπάσης. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη σειρὰ προσλαμβάνει καθ' ὁδὸν τὰ ἐξῆς ποικίλα ὀνόματα, Ὡλενος, Παναχαϊκόν, Φολόη, Ἐρύμανθος, Λύκαιον, Παρράσιον καὶ Ταύγετος. Ἐτέρα δὲ σειρὰ, ἐκφυομένη ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος, πρῶτον μὲν, διὰ τῆς Γερανείας καὶ τῶν Ὀνείων ὀρέων, σχηματίζει τὸν ἰσθμόν, ἔπειτα δὲ ἀπλοῦται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἅμα εἰσελθούσα εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κλάδους, ὧν ὁ εἷς, τρεπόμενος πρὸς δυσμὰς, καὶ περιλαμβάνων τὸν Ἀκροκόρινθον, τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τῆς Κυλλήνης, τὰ ὅρη τῆς Ἀροανίας καὶ τῆς Λαμπείας, ἐνοῦται ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ Ἐρυμάνθου καὶ τῆς Φολόης, μετὰ τῆς πρώτης ὄρεινῆς σειρᾶς· ὁ δὲ δεύτερος κλάδος, πρὸς νότον κατερχόμενος, ἀπολήγει εἰς τὴν ἑκπαλαι καὶ μέχρι σήμερον φοβερὰν διὰ τοὺς νευτιλλομένους νοτιοανατολικὴν ἄκραν τῆς Πελοποννήσου, τὴν Μαλέαν, ὀνομαζόμενος ἀλληλοδιαδόχως Ἀπέσας, Ἀρτεμίσιον, Παρθένιον, Πάρων, Θόρναιζ καὶ Ζάρηζ. Ὁ σκελετὸς λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου συγκροτεῖται ἐκ δύο ὄρειων σειρῶν καταφερομένων πρὸς νότον, σχεδὸν παραλ-

λήλως, πρὸς βορρᾶν δὲ ἐνουμένων δι' ἄλλης τρίτης, ἐγκαρσίῳ. Αἱ δύο νοτιώτεραι ἄκραι τῶν δύο πρώτων σειρῶν, ἡ Μαλέα καὶ τὸ Ταίναρον, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὅχι μόνον διὰ χέρσων κοιλάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος, καὶ ὑπὸ εἰσοχῆς τινος τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἐξ ἧς σχηματίζεται ὁ λεγόμενος λακωνικὸς κόλπος. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Μαλέας μορφοῦται ἕτερος κόλπος, ὁ ἀργολικὸς, τοῦ ὁποῦ ἡ κορυφὴ κεῖται πολὺ βορειότερον τῆς τοῦ λακωνικοῦ κόλπου κορυφῆς, ἡ δ' ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι πολὺ βραχυτέρα τῆς δυτικῆς. Ἡ ἀνατολικὴ πάλιν αὕτη πλευρὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν παραλίαν μικρᾶς χερσονήσου, ἥτις παρὰ μὲν τὴν νοτιανατολικὴν αὐτῆς παραλίαν ἔχει τὰς δύο νήσους Τιπάρηνον ἢ Πιτυοῦσαν ἢ Ἐλεοῦσαν, καὶ Ὑδρέαν, τὸ πάλαι ἀκατονομάστους, πλεῖστον δὲ κλεισθείσας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Πέτσαι καὶ Ὑδρα, παρὰ δὲ τὴν ἀρκτικοανατολικὴν, ἐν τῷ σαρωνικῷ κόλπῳ, τὰς νήσους Καλαυρίαν καὶ Αἴγιναν. Ἀφ' ἐτέρου μέρους, πρὸς δυσμὰς τοῦ Ταϊνάρου, σχηματίζεται τρίτος κόλπος, ὁ μεσσηνιακός, τοῦ ὁποῦ ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι ὁμοίως βραχυτέρα τῆς ἀνατολικῆς· ἐνῷ πᾶσα ἡ λοιπὴ παραλία, ἢ τε δυτικὴ, παρὰ τὸ Ἴόνιον πέλαγος, καὶ ἡ βόρειος, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁμαλὴ, παραβαλλομένη πρὸς τὴν νότιον καὶ τὴν ἀνατολικὴν. Ὡστε ἡ Πελοπόννησος, ὡς πρὸς τὴν παραλίαν αὐτῆς θεωρουμένη, σχηματίζει ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, πρῶτον, βραχεῖαν τινὰ ἄκραν, τὴν ἔχουσαν καταντικρὺ τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Πέτσας, ἔπειτα, τὸν ἀργολικὸν κόλπον, μετὰ τοῦτον, τὴν ἐπιμήκη ἄκραν τῆς Μαλέας, κατόπιν, τὸν λακωνικὸν κόλπον, ἔπειτα τὴν σχεδὸν ἰσομήκη τῆς μαλεακῆς ἄκραν τοῦ Ταϊνάρου, μετ' αὐτὴν, τὸν μεσσηνιακὸν κόλπον καὶ μετὰ τὴν βραχυτέραν δυτικὴν τούτου ἄκραν, ἄκολπὸν τι ἡμικύκλιον. δι' ὃ οἱ ἀρχαῖοι παρέβαλλον αὐτὴν πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ ἀμπέλου, ὁμοιάζει δὲ καὶ χεῖρα, ἔχουσαν διεστηκότας τοὺς δακτύλους.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ τῆς Πελοποννήσου διαίρεσις σχηματίζεται, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὑπὸ τῶν δύο ὀρεινῶν σειρῶν αἵτινες διασχίζουν αὐτὴν ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀρχομένη καὶ εἰς Μαλέαν λήγουσα ἔχει πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ἀργολίδα· ἡ ἀπὸ τοῦ Ῥίου ἀρχομένη καὶ εἰς Ταίναρον λήγουσα ἔχει, πρὸς δυσμὰς, τὴν Ἠλιν καὶ τὴν Μεσσηνίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν δύο σειρῶν κεῖνται τρεῖς χῶραι, πρὸς βορρᾶν ἡ Ἀχαΐα, ἐν τῷ μέσῳ ἡ Ἀρκαδία, καὶ πρὸς νότον ἡ Λα-

βολὰς τῶν ρευμάτων τούτων μετὰ τοῦ Ἀλφειοῦ ὑψοῦντο ἀνέκαθεν πολλὰ πόλεις, ἡ Κλείτωρ, ἡ Ψωφίς, τὸ Μεθύδριον, ἡ Βρένθη, ἡ Γόρτυς καὶ ἡ Ἡραία. Πρὸς ἀνατολὰς ἐξεναντίας ἡ Ἀρκαδία οὐδεμίαν ἔχει καταφανῇ διέξοδον τῶν ὑδάτων αὐτῆς, ὥστε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολυάριθμα μικρὰ αὐτῆς πεδία, τῆς Ἀσέας, τοῦ Παλλαντίου, τῆς Τεγέας, τῆς Μαντινείας, τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Ἀλέας, τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, ἤθελον κατακλυσθῇ, ἐὰν τὰ ὕδατα αὐτῶν δὲν κατεδύοντο ὁμοίως εἰς χάσματα καὶ ὑπόγεια βεῖθρα. Ὅσάκις δὲ τὰ χάσματα ταῦτα φράσσονται, τότε τινὲς ἐκ τῶν κοιλάδων ἐκείνων, καὶ ἰδίως ἡ τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς λίμνας.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀρκαδίας ἀπλοῦται ἡ Ἀργεῖα, ἥτις ὅμως, ἀπὸ δυσμῶν, ὀρίζεται πρὸς τούτοις καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαΐας, πρὸς ἄρκτον, καὶ ὑπὸ τῆς Λακωνικῆς, πρὸς μεσημβρίαν. Ἀποτελεῖ δὲ ἡ Ἀργεῖα μικρὰν, οἷονεὶ τετράγωνον χερσόνησον, προσήρτημένην εἰς τὴν μεγαλητέραν τῆς Πελοποννήσου. Τῆς ἀργολικῆς ταύτης χερσονήσου ἡ μὲν ἀρκτικοανατολικὴ πλευρὰ, ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σκυλλαίου, διαβρέχεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, ἡ δὲ μεσημβρινοανατολική, ἀπὸ τοῦ Σκυλλαίου μέχρι τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας, ὑπὸ τῆς περὶ τὴν νῆσον ταύτην καὶ τὴν Ὑδραν θαλάσσης, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτικὴ, ἀπὸ τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας μέχρι τοῦ Ἄργους, ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἡ δὲ τετάρτη παρατείνεται μεσογείως ἀπὸ τοῦ Ἄργους μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ. Ὁ εἰσερχόμενος ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς τὴν Ἀργεῖαν ἔχει δεξιᾷ μὲν, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, τὴν μικρὰν Σικυωνίαν, κατὰ μέτωπον δὲ καὶ πρὸς ἀριστεράν, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, τὴν πολὺ μεγαλητέραν Κορινθίαν, ἥτις ἐξετείνετο καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰδῶς λεγομένου κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῶν συνόρων τῆς Μεγαρίδος, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου καὶ ὀρεινοτέρου μέρους τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Σικυὼν κατεῖχε μὲν καὶ μεσογείους πολλὰς κοιλάδας, ἐνέμετο δὲ, ἐξ ἡμισείας πρὸς τὴν Κόρινθον, μικρὸν παράλιον πεδίον, τοῦ ὁποίου ἡ εὐφορία ἦτο ἔκπαλαι παρομιώδης. Αἱ δύο αὗται πόλεις ἐπεκράτουν τῶν εἰς τὴν χερσόνησον παρόδων· καὶ ἡ μὲν ὑπερκειμένη τῆς Σικυῶνος ἄκρα ἐδέσποζε τῶν πυλῶν τῶν δύο κοιλάδων τοῦ Ἑλισσόντος καὶ τοῦ Ἀσωποῦ, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος κατέρχεται ἐκ τῶν πεδίων τοῦ Φλιοῦντος καὶ τῶν Ὀργεῶν ὁ

κωνική. Ἐκ τῶν ἐξ τούτων τῆς Πελοποννήτου χωρῶν, μόνη ἡ Ἀρκαδία εἶναι ἐντελῶς μεσόγειος, ὑψουμένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς χερσονήσου, ἐν εἶδει στεφάνου, τοῦ ὁποίου τὸν ἀνώμαλον κύκλον ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἐνὸς ὁ ἀπ' ἀνατολῶν ὀρίζων αὐτὴν κλάδος τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τοῦ Παρθενίου, ὅστις συνάπτεται μετὰ τῆς βορείου ἄκρας τοῦ Ταϋγέτου διὰ πλαγίου κλάδου φερομένου μὲν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ὀρίζοντος δὲ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ μεσημβρίας· ἀφ' ἐτέρου, τὸ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου ἐνούμενον Λύκαιον καὶ τὰ Νόμια ὄρη, ἅτινα σχηματίζοντα τὸ δυτικὸν σύνορον, ἐκτείνονται μέχρι τῆς Φολόης, ἣτις πάλιν συνδέεται μετὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ περιβόλου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν Σκόλλιν, τὸν Ἐρύμανθον, τὰ ὄρη τῆς Ἀροανίας καὶ τὴν Κυλλήνην. Μία καὶ μόνη πύλη διακόπτεται πρὸς δυσμὰς τὸν ὄρεινόν τοῦτον στέφανον τῆς Ἀρκαδίας, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον· καὶ διὰ τῆς πύλης ταύτης κατέρχεται εἰς τὴν δυτικὴν θάλασσαν ὁ Ἀλφειός. Ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι βεβαίως εἰς τῶν παραδοξοτάτων τῆς γῆς, ὅχι διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀλλοκότους ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις τὰς ὁποίας πάσχει. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὰ τιτανώδη ὄρη ἔχουσι πολλὰ ὑπόγεια χάσματα καὶ ρεῖθρα, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τιτανώδη ὄρη καὶ μάλιστα εἰς τὴν μέσῃν Πελοπόννησον. Ὅθεν οἱ ποταμοὶ αὐτῆς πολλάκις ἀφανίζονται ὑπὸ γῆν, καὶ ἔπειτα ἀναφάνονται, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀφανίζονται, ὥστε ἐκ τούτου εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῶσιν αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν πηγαί. Τοιοῦτό τι συνέβη ἰδίως εἰς τὸν προκείμενον Ἀλφειὸν, καὶ εἰς ἕτερον ὀνομαστὸν ποταμὸν τῆς Λακωνικῆς, τὸν Εὐρώταν. Διότι κατὰ τινα ὀρθὴν, ὡς φαίνεται, γνώμην, ὁ Ἀλφειὸς παραγόμενος ἀπὸ πολλῶν πηγῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πάρνωνος, καταδύεται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρησίου ὄρους καὶ ἀναδύεται εἰς τὸ πεδῖον τῆς Ἀσέας, ὅπου συγχέεται μετὰ τῆς κυριωτέρας τοῦ Εὐρώτα πηγῆς. Ἐνταῦθα οἱ δύο ποταμοὶ βυθίζονται συνάμα, ἀλλὰ μόλις ἀναμίζαντες τὰ ὕδατα αὐτῶν ἐν ρεῖθρῳ ὑπογείῳ, χωρίζονται πάλιν καὶ ἀνατέλλουσιν, ὁ μὲν εἰς τὴν βόρειον Λακωνικὴν, ὁ δὲ εἰς τὸ πεδῖον τῆς Μεγάλης πόλεως ἀπὸ τοῦ ὁποίου ῥέει ἡδη ἀδιαλείπτως καταφανὴς πρὸς τὴν δυτικὴν θάλασσαν. Εἶναι δὲ ὁ Ἀλφειὸς ὁ μέγιστος τῆς Πελοποννήσου ποταμὸς, καὶ ἐμπίπτουσιν εἰς αὐτὸν πολλὰ ἀρκαδικὰ ρεῦματα, ἐξ ὧν τινὰ, οἷον ὁ Λάδων καὶ ὁ Ἐρύμανθος, οἱ ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν ὀρέων κατερχόμενοι, εἶναι λόγου ἄξια ποτάμια· ἐπὶ λόφων δὲ παρακειμένων εἰς τὰς συμ-

ζέται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Πάρνωνος, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Ταῦγέ-
του καὶ διαρρέεται, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς με-
σημβρίαν, ὑπὸ τοῦ Εὐρώτα ποταμοῦ. Ἡ κοιλάς αὕτη τοῦ Εὐρώτα ὑπο-
διαίρειται εἰς τρία διακεκριμένα τμήματα. Τὸ ἀνώτερον τούτων, ἀρ-
χόμενον ἀπὸ τῶν τελευταίων καταρηνῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, ἀπο-
λήγει περὶ τὰς συμβολὰς αὐτοῦ μετὰ ἐτέρου ποταμοῦ, τοῦ Οἰνοῦντος,
μικρὸν ἄνωθεν τῆς Σπάρτης. Τὸ πρῶτον τοῦτο τμήμα σφίγγεται με-
ταξὺ τοῦ Ταῦγέτου καὶ τῆς ὄρεινῆς καὶ ἁγρίας χώρας ἣτις συνδέει μὲν
τὸν Ταῦγετον μετὰ τοῦ Πάρνωνος, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πάλαι πιθανῶς
Σκιριῖτις. Περὶ Σπάρτην, αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι ὄρειναι σειραὶ προσεγ-
γίζουσι τοσοῦτον, ὥστε δὲν καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν εἰμὴ τὸ πλά-
τος τῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα, κατωτέρω δὲ τοῦ στενοῦ τούτου ἀπλοῦται
τὸ εὐρύτερον λακωνικὸν πεδῖον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐκτείνεται ἀδια-
κόπως μέχρι τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ τέμνεται εἰς δύο τμήματα, διὰ στε-
νοῦ αὐλῶνος, σχηματιζομένου μὲν ὑπὸ κλάδου τινὸς τοῦ Ταῦγέτου,
χωρίζοντος δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Σπάρτης, ἥτοι τὸ δεύτερον, τὸ μέσον
τμήμα τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἀπὸ τὸ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λακωνικοῦ
κόλπου τρίτον τμήμα, τὸ παράλιον τοῦ Ἑλλους πεδῖον. Παρὰ τὴν εἰσο-
δὸν δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, πλησίον τῆς Μαλέας, κεῖται ἡ εὐλί-
μενος νῆσος, τὰ Κύθηρα, ἣτις ἦτο ἡ πολύτιμος προμαχὼν τῆς Λακω-
νικῆς, ἡ ἐπίφοβος αὐτῆς γείτων.

Ὁ Ταῦγετος χωρίζει τὸν λακωνικὸν κόλπον ἀπὸ τὸν πολὺ μᾶλλον
εἰσέχοντα μεσσηνιακόν. Τὸ βόρειον ὅμως τοῦ Ταῦγέτου μέρος δὲν ἀπο-
τελεῖ ἀμέσως τὸ ἀπ' ἀνατολῶν σύνορον τῆς Μεσσηνίας· ἀλλὰ δυτικός
τις τοῦ ὅρους τούτου κλάδος, μεταξὺ τοῦ ὁποῖου καὶ τοῦ Ταῦγέτου
παρεμπίπτει ἡ Κρωμῖτις χώρα τῆς Ἀρκαδίας. Ἀπὸ τῆς ρίζης λοιπὸν
τῶν ὀρέων τούτων ἄρχεται τὸ μεσσηνιακὸν πεδῖον, τὸ ὁποῖον διαβρέ-
χεται ὑπὸ πολυαριθμῶν βυακίων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τῆς Ἰθώμης
ἀναβλύζοντος Παμίσου, τέμνεται δὲ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Εὐρώτα κοιλάς
κάτωθεν τῆς Σπάρτης, εἰς δύο, δι' ὄρεινῆς σειρᾶς, ἀνχωρούσης μὲν
ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ ἁκρας, διασχιζούσης δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον
αὐτοῦ τὸ πλάτος. Ἡ ἄνω χώρα, διειργομένη ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ
μέρους τοῦ Λυκαίου ὄρους, καὶ ὀριζομένη ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τῆς περιφῆ-
μου Ἰθώμης, ἐκαλεῖτο πεδῖον Στενυκλάριον ἢ Στενυκληρικόν· ἡ δὲ
κάτω ἀπλοῦται παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, εἶναι πολὺ εὐφορωτέρα

δὲ ὑψηλὸς καὶ ἀπόκρημνος Ἀκροκόρινθος, ὅστις, ὅπως σήμερον ἔχει ἡ στρατιωτικὴ τέχνη, εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος, διότι παράκειται αὐτῷ ὄρος ὑψηλότερον, τὸ πάλαι ἦτο ἀπόρθητος καὶ τὰ μάλιστα λόγου ἄξιος, καθὸ φρουρῶν ἅμα μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, ἅμα δὲ τῆς παρόλου τῆς ἀγούσης εἰς τὰ πεδία τῶν Κλεωνῶν καὶ τῆς Νεμέας. Ἐπὶ τῆς ἀρκτικοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, ἡ Κορινθία ἐξετείνεται μέχρι τῆς Ἐπιδαυρίας, ἥτις, ἐκτὸς μικρῶν τινῶν παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίων, περιελαμβάνει καὶ εὐφόρους μεσογείους κοιλάδας, ὧν μία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Εἶχε δὲ ἡ Ἐπιδαυρία ἀντικρὺ μὲν αὐτῆς τὴν Αἶγιναν, πρὸς δεξιὰν δὲ, πάντοτε ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, τὸ εὐφορον τῆς Τροιζηνίας πεδίων καὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σκυλλαίου. Τὴν εἰσόδον οὕτως εἰπεῖν τοῦ πεδίου τούτου ἀποτελεῖ ὁ λαμπρὸς λιμὴν τοῦ Πώγωνος, ὁ προφυλαττόμενος ὑπὸ τε τῶν ὑψηλῶν τῆς χερσονήσου τῶν Μεθάνων βράχων, οἵτινες προκύπτουσι πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, καὶ ὑπὸ τῶν διὰ στενῆς σύρτιδος ἠνωμένων νήσων Ἰερᾶς καὶ Καλαυρίας. Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀντικρὺ τῶν νήσων Ὑδρας καὶ Πετσῶν, ὑψούτο ἡ Ἐρμιόνη, ἔχουσα πρὸς δεξιὰν τὴν μικρὰν Ἀσίνην, ἥτις ἀπετέλει τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἄργους σύνορον. Τελευταῖον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἀπλοῦται πεδίων, τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, εἶναι μέγα, διότι ἔχει τεσσάρων ἕως πέντε λευγῶν μῆκος ἐπὶ δύο περίπου πλάτους, καὶ τριχόθεν μὲν περιφράσσεται ὑπὸ ὑψηλῶν ὀρέων, πρὸς δὲ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει ἀνεωγμένον. Τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἐν ᾧ κεῖται τὸ Ἄργος, εἶναι ταπεινότερον καὶ ὑγρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ, ὅπου ἤχμασαν εἰς τοὺς πναρχαίους χρόνους αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς· ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ μονήρους βράχου τῆς Ναυπλίας, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποῖου ἤρχιζεν ὁ λιμὴν τοῦ Ἄργους.

Ἡ παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς τούτου παραλίας κειμένη μικρὰ τῆς Κυνουρίας χώρα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς μεταξὺ τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σπάρτης ἐριδας, ἐπὶ δὲ τῶν λαμπρῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνῆκεν εἰς τὴν Λακωνικὴν. Ἀλλὰ τὴν ἰδίως Λακωνικὴν ἀποτελεῖ κοιλὰς ἥτις κεῖται πρὸς μεσημβρίαν μὲν τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, ὁρί-

πρὸς τόπον τοσοῦτον ὀρεινόν, ἀλλὰ παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον τὰ ὄρη ταῦτα δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ στενοῦ αἰγιαλοῦ, καὶ ἐνίοτε μάλιστα τὸ κύμα φθάνει μέχρι τῆς ρίζης αὐτῶν. Οὐδὲν ἥττον ἡ παραλία αὕτη καὶ αἱ παρακείμεναι κλιτύες εἶναι εὐφορώταται καθὸ ποτιζόμεναι ὑπὸ ρευμάτων, κατερχομένων, δι' αὐλώνων βαθέων καὶ στενῶν, ἀπὸ τῶν σπλάγχχνων τῶν ὀρέων. Εἶναι ὅμως ἡ ἀχαϊκὴ παραλία ἀλίμενος, ἐνῷ ἡ καταντικρὺ βόρειος τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου ἀκτὴ ἔχει πολλοὺς λιμένας.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν κατοίκους καὶ κυριάρχας ἐντελῶς σχεδὸν διαφόρους τῶν κατοίκων καὶ κυριαρχῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Τῶνόντι, ἡ Ἰλιάς ἀναφέρει ὡς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ Ἀχαιοὺς, Πυλίοις, Ἐπειοὺς καὶ Ἀρκάδας, προδήλως δὲ καταδεικνύει τοὺς πρώτους ὡς ἐπικρατεστάτους ἐν τῇ χερσονήσῳ καὶ ἰδίως κατέχοντας ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος· ἐνῷ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, πᾶσα ἡ δυτικο-μεσημβρινὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος κατέχεται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν Δωριέων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἰλιάς οὔτε ἐνταῦθα, οὔτε ἄλλοῦ που εἶχεν ἀναφέρει· ἀντὶ τῶν Ἐπειῶν εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἥλιδα λαὸν ὅς τις ἐλέγετο ἀπὸ Αἰτωλῶν καταγόμενος· τοὺς Ἀχαιοὺς, τοὺς βλέπομεν περιεσταλμένους εἰς τὴν βόρειον τῆς χερσονήσου χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε Ἀχαϊὰν ὀνομαζομένην, μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες διατηροῦσι τὰς ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας αὐτῶν κατοικίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

Ἡ Πῶς συνέβη ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις; Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τὸ καὶ ἄλλοτε μνημονευθὲν παρ' ἡμῶν γεγονός, τὸ καλούμενον κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἰστόρουν δὲ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Εὐρυσθεὺς ἦσαν μὲν ἀμφοτέρω ἀπόγονοι τοῦ περιωνύμου βασιλέως τῆς Τίρυνθος Περσέως, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Εὐρυσθεὺς ἀπεδιώξεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν τοὺς παῖδας

καὶ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μακαρία. Πρὸς δυσμὰς τῆς Ἰθώμης καὶ τοῦ Στενουκληρικοῦ πεδίου ὑπάρχουσι πολλαὶ καὶ εὐφοροὶ κοιλάδες, ὧν τινες παρεκτείνονται μέχρι τῆς δυτικῆς παραλίας, ὅπου μάλιστα ἀξιωμακτονέουτος εἶναι ὁ βαθὺς λιμὴν τῆς Πύλου, τὸν ὁποῖον πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ.

Τὸ ῥεῦμα τῆς Νέδας, ἣτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ῥέει εἰς τοὺς πρόποδας ὄρεινῆς σειρᾶς περιλαμβανούσης τὴν οὐδὲν ἥττον τῆς Ἰθώμης ὀνομαστὴν Εἵραν, ὠρίζετο πρὸς βορρᾶν τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐχώριζεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν Ἡλείαν, κατὰ τὴν ἐκτενεστέραν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν. Διότι τὸ τμήμα τῆς Ἡλείας, τὸ κείμενον ἀμέσως παρὰ τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Νέδας, ὀνομάζεται ἰδίως Τριφυλία, καὶ εἶναι χώρα ὄρεινῇ, ὀριζομένη μὲν ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, συνάπτουσα δὲ τὸ Λύκαιον μετὰ τῆς Φολόης. Τὰ ὄρη ἢ μᾶλλον οἱ λόφοι τῆς Τριφυλίας δὲν καταλείπουσι μεταξὺ τῆς ῥίζης αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης εἰμὴ στενὸν αἰγιαλὸν, ἔχοντα, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Ἡλείας, τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι περιστοιχίζεται ἀπὸ τενάγῃ ἢ λίμνας, χωριζομένας μὲν ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ θινῶν, δηλαδή ὑπὸ ἀμμουδῶν σωρῶν, σχηματιζομένας δὲ ὑπὸ τε ῥυάκων καὶ ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ ὅποια, ἐν καιρῷ τρικυμίας, ὑπερπηδῶσι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα καὶ στενὰ προχώματα. Πρὸς βορρᾶν πάλιν τῆς Τριφυλίας ἔκειτο ἡ ἰδίως λεγομένη Πισάτις, ἣτις περιελάμβανε ποτε ἅπασαν τὴν κάτω τοῦ Ἀλφειοῦ κοιλάδα· ἐνταῦθα, παρὰ τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὑψοῦτο ἡ ἀρχαία τῆς Πίσσης πόλις, ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ πεδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγών. Τέλος πρὸς βορρᾶν τῆς Πισάτιδος ἠπλοῦτο ἡ κυρίως λεγομένη Ἥλις, ἣτις, καὶ Κοίλη Ἥλις ὀνομαζομένη, εἶνε πεδῖον εὐρὺ, ἐκτεινόμενον πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ἀράξου, μηδὲ διακοπτόμενον ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μονήρους ἀκρωτηρίου τοῦ Χελωνάτα.

Ὅριον μεταξὺ Ἡλείας καὶ Ἀχαΐας ἦτο ὁ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀράξου ποταμὸς Λάρισος. Καὶ εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τῆς Ἀχαΐας μέρος, ἀπὸ τοῦ Ἀράξου μέχρι τοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὰ ὑψηλὰ ὄρη τὰ διαχωρίζοντα τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης πεδία τινὰ ἐκτενῆ ὡς

τοῦ ἥρωος, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ὥς ἐκ τούτου νὰ ζητήσωσι καταφύγιον καὶ συμμάχους ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους Ὑλλος, ἐπιχειρήσας, ἐξ Ἀθηνῶν ὁρμώμενος, νὰ ἀνακτῇ τὴν πατρίον χώραν, ἀπέτυχεν ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἡρακλεΐδαι ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Δωριεῖς, συναπεδήμησαν μετὰ τούτων ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Δωρίδα, καὶ ἐντεῦθεν τελευταῖον οἱ τοῦ Ὑλλου διεγέγονοι, Τήμενος, Κρεσφόντης καὶ Ἀριστόδημος, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, τῇ συνδρομῇ τῶν Δωριέων, ὑπὸ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα, τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως τῶν Δωριέων Αἰγιμίου, καὶ τῇ συμπράξει τῶν Αἰτωλῶν, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ὀξυλον. Ὁ Τήμενος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τὴν Πελοπόννησον, ὅχι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ὑλλος, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταξὺ Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου στενοῦ πορθμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὅχι μόνον οἱ Αἰτωλοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀζόλαι ἐβοήθουν αὐτοὺς, οἱ τελευταῖοι ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς λιμένα ἵνα ναυπηγήσωσι τὰ πλοῖά των, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη Ναύπακτος. Ἐκείθεν λοιπὸν ἀναχωρήσαντες, διεπέρασαν εἰς τὴν ἀντίθετον παραλίαν καὶ ὤρμησαν κατὰ τοῦ μεγίστου τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς χερσονήσου, Τισαμενοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης κρισίμου, ἐνίκηθη μὲν κατὰ κράτος ὁ Τισαμενὸς ἔπεσον δὲ ὁ Πάμφυλος καὶ ὁ Δύμας, οἱ δὲ Δωριεῖς, γενόμενοι κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ἐπεχείρησαν ἤδη τὴν διανομὴν αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν εὐφορον τῆς Ἡλίδος γῆν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ὀξυλον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Αἰτωλοὺς, ὁ δὲ Τήμενος ἔλαβε τὸ Ἄργος, ὁ Κρεσφόντης, τὴν Μεσσήνην· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀριστόδημος εἶχεν ἀποθάνει διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας, ἡ Σπάρτη ἐπετράπη εἰς τοὺς δύο διδύμους αὐτοῦ υἱοὺς, τὸν Εὐρυσθένη καὶ τὸν Προκλέα· ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε νὰ βασιλεύηται ἡ Σπάρτη ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀπογόνων τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀχαιοὶ, ἐξωσθέντες οὕτω ἀπὸ τῆς λοιπῆς χερσονήσου, ὤρμησαν εἰς τὴν βόρειον, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, παραλίαν καὶ κατεστάθησαν αὐτοὶ, ἀναγκάσαντες τοὺς προτέρους αὐτῆς κατοίκους, τοὺς Ἴωνας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους· ἂν καὶ ἡ Ἰλιάς οὐδόλως ἀναφέρει Ἴωνας ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἡρμηνεύθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τοὺς ἀρχαίους, διότι οἱ νεώτεροι ἀναπλάττουσι συνήθως τὰ πράγματα

κατὰ τὴν ἰδίαν γνώμην, δὲν μορφοῦσι δὲ τὴν ἰδίαν γνώμην κατὰ τὰ πράγματα. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων ἐκ συμφώνου βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Ἡρακλεῖδαι τῆς παραδόσεως οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἀνακτήσαντες τὰς πατρίδας ἐξ ὧν εἶχον προσφάτως ἐξωσθῆ. Διαρκοῦντος, λέγουσι, τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, νέα γενεὰ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος· ὅτε δὲ ἐπέστρεψαν οἱ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεύσαντες ἥρωες, πολλὰ προέκυψαν στάσεις, καὶ σφαγαί, καὶ φυγαί, καὶ κάθοδοι· ἐκ τούτων συνέβησαν αἱ τε προεκτεθεῖσαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ μεταβολαί τῶν καθεστώτων καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ περὶ ἧς νῦν ὁ λόγος. Ἡ εἰδησις αὕτη περιβεβλημένη τὸ κύρος τοῦ ἀκριβεστάτου τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀσπαστῆ γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς οἷος ὁ ἕτερος τῶν μαρτύρων, δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Τοῦτο μόνον ἐπιτρέπεται νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες φυγάδες δὲν μετωνομάσθησαν Ἡρακλεῖδαι ὑπὸ τῆς βραδύτερον διαπλασθείσης παραδόσεως. Αὐτοὶ οὗτοι ἐξ ἀρχῆς μᾶλλον ὅτε παρεσκευάζοντο ἐπὶ τὴν κάθοδον, ἠθέλησαν νὰ περιβάλωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀνόματος τούτου· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς χερσονήσου, ἀπεδόθη εἰς τὴν πρώτην φυλὴν ἢ τῶν Ὑλλέων προσηγορία, ἥτοι τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὑλλου, τοῦ μυθολογουμένου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους.

Περὶ δὲ τῆς στρατιᾶς τῆς καταγαγούσης τοὺς φυγάδας, ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνώμη ἦτο ὅτι τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Αἰτωλοὶ, τοὺς δὲ λοιποὺς οἱ Δωριεῖς. Ἡ Δρυοπίς μετωνομάσθη Δωρίς· αἱ νέαι ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Λακωνικῇ καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἰδρυθεῖσαι πολιτεῖαι ἐκλήθησαν δωρικαί. Ὁ Πίνδαρος ἀναφέρει Δωρίους τεθμοὺς καὶ Αἰγιμῖον. Ἴδιος ἐλογίσθη βίος, τὸ δωριστὶ ζῆν καὶ πλεῖστα ὅσα τοῦ βίου τούτου προσηγορεύθησαν δωρικὰ, οἷον δῶριος οἰκονομία· δωρίς ἐσθής. Ἴδιος ρυθμὸς ὠνομάσθη δωρικὸς, οἷον κίονες δωρικαί, δωρικοὶ τρίγλυφοι, δωρικὸν κυμάτιον· ὑπῆρξαν δὲ ὡς φαίνεται καὶ γράμματα, δωρικὰ κληθέντα. Ἐπὶ τέλους ὁ μέγας πελοποννησιακὸς πόλεμος παρεστάθη ὡς πόλεμος Δωριέων κατὰ Ἴωνων, τὰ δὲ δύο ταῦτα κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα ὡς αἰέποτε πρὸς ἄλληλα πολέμια.

Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις μαρτυρίαι καὶ ἐνδείξεις καθιστῶσαι καταφανές ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων δὲν ἐδήλου ἐξ ἀρχῆς ἰδίαν φυλὴν ἔχουσιν

ἔκτοτε τὸν ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων ἀποδιδόμενον αὐτῇ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ὁ Πλάτων, ἀφοῦ ἐξήγησε τίνες ἦσαν οἱ Ἡρακλειδαι, ἐξηγεῖ ἐνταύτῳ πῶς προέκυψεν εἰς μέσον ἡ τῶν Δωριέων προσηγορία, λέγων ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον ὄνομα, Δωριεῖς ἀντὶ Ἀχαιῶν κληθέντες, « διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα αὐτοὺς τότε εἶναι Δωριᾶ. » Καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὸ δωρικὸν γένος δὲν ἐκλήθη δωρικὸν εἰμὴ ἀφοῦ ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τοὺς Σπαρτιάτας ἐκγόνους « Ἰαμφύλου καὶ μὲν Ἡρακλειδᾶν, » ἥτοι ἐκγόνους τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ ποιικίλου ὑπ' αὐτῶν συλλεγέντος στρατοῦ. Κατὰ τὸν περὶ Ἑλλήνων καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μῦθον, ὁ Δῶρος, λαβὼν τὴν πέραν χώραν Πελοποννήσου, ἐκάλεσεν ἄφ' ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ οἰκοῦντας. Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι μὲν ἀρχαιότατος, οὐχὶ ὅμως ἀρχαιότερος τῆς Ἡ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ὅλως ἀποσιωπώμενος ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου· ὁ ἐστὶ προέκυψεν εἰς μέσον εὐθὺς ὡς οἱ Σπαρτιάται, ῥυθμίσαντες διὰ Λυκούργου τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἐπεδόθησαν διὰ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου εἰς τὸ κυριαρχικὸν αὐτῶν στάδιον. Τότε ἵνα ἐξάρωσι τὸ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀξίωμα αὐτῶν παρέστησαν τὸν ἑαυτῶν ἀρχηγέτην ὡς πρωτότοκον τοῦ Ἑλλήνων υἱόν. Καὶ ὅμως δὲν εἶπον ἔτι ὅτι ἀπετέλουν ἰδίαν τινὰ φυλὴν, ἀλλ' ἀπεναντίας ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκ τῆς Πελοποννήσου οἰκοῦντες ὠνόμαζοντο Δωριεῖς. Τὴν ἀξίωσιν ἰδίας φυλῆς δὲν ἤρχισαν νὰ προτείνωσιν εἰμὴ ἐν τῇ Ζ' ἑκατονταετηρίδι ὅτε καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας συνετελέσθη ἡ ὅλη περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παράδοσις. Τότε, ὁσημέραι προαγομένης τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν, ἠθέλησαν κατὰ πρῶτον νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἔκκριτον τοῦ ὅλου ἔθνους μοῖραν, ἐνταύτῳ δὲ νὰ λάβωσιν ἰδιόν τι ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὀρμητήριον· καὶ τότε ὁ Τυρταῖος εἶπεν ὅτι ἦλθον ἐκ Δρυοπίδος, ἡ δὲ Δρυοπίς, μετονομασθεῖσα Δωρίς, παρέμεινε λογιζομένη ὡς μητρόπολις τῶν Δωριέων.

Οὐδεὶς τὸ πάλαι ἐπίστευεν εἰς τοὺς δωρίους τεθμούς τοῦ Αἰγυμιοῦ. Μέχρι τοῦ Λυκούργείου πολιτεύματος οἱ Σπαρτιάται διετέλεσαν κατὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην κακονομώτατοι πάντων Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ πλεῖστον στασιάζοντες· τοὺς δὲ νόμους τοῦ Λυκούργου, αὐτοὶ τε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐγκριτώτατοι τῶν Ἑλλήνων Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, Στράβων, Πλούταρχος, ἔλεγον ἐκ Κρήτης παραληφθέντας. Τὸ δωριστὶ ζῆν ἐσήμαινε διαιτᾶσθαι κατὰ τοὺς θεσμούς τοῦ Λυκούργου,

οἵτινες δὲν ἦσαν δωρικοὶ καί, παρεκτός τῆς Σπάρτης, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δωρικὴν πόλιν ἀναφαίνονται. Δωρικὸς ῥυθμὸς ἐκλήθη ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἀπλουστάτος ἑλληνικὸς ῥυθμὸς, ὅστις τοσοῦτον ὀλίγον ἦτο ἰδιάζων τοῖς Δωριεῦσιν ὥστε βραδύτερον ἐν τῇ δωρικῇ Κορίνθῳ ἀνεπλάσθη τὸ ποικιλώτερον τῶν κιονοκράνων. Περὶ τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ δυνάμεθα νᾶ εἰπωμεν ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς δωρίδος ἐσθῆτος· πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τῶν γυναικῶν ἐσθῆς «ἡ αὐτὴ ἦν τὴν νῦν Δωρίδα καλοῦμεν,» καὶ ὅ,τι αὐτὸς ὁ Μύλλερὸς περὶ τῶν δωρικῶν γραμμάτων· δωρικὰ ἐκλήθησαν τὰ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ γράμματα.

Αὐτοὶ οἱ Σπαρτιᾶται οὐδόλως ἐπίστευον εἰς τὸν πανάρχαιον τῶν Δωριέων βασιλεία καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πόλεως αὐτῶν ἦν διέσωσεν ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Πausanias, κατονομάζονται πλεῖστα μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Ἀχαιῶν χρόνων· ἡ μεγάλη τῆς Ἀφειταίδος ὁδὸς ἥτις παρῆγε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ δρόμου ὃν προέθηκεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἰκάριος εἰς τοὺς μνηστῆρας τῆς Πηνελόπης· Ὁρέστου καὶ Ἀγαμέμνονος τάφος· Ἐλένης ἱερόν· Κάστορος μνῆμα· ἄγαλμα Διοσκούρων Ἀμβουλίῶν κ. τ. τ. Πλεῖστα δὲ πάλιν ἀναφέρονται μνημεῖα διακρινόμενα γεγονότα καὶ ὀνόματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων· οἷον Δήμου Σπαρτιατῶν ἀνδριᾶς, Στοᾶ περσικὴ ἀπὸ Μηδικῶν λαφύρων, μνῆμα Λεωνίδου, μνῆμα καὶ εἰκόνες Παυσανίου, τάφος Βρασιδίου κ. τ. τ. Ἀλλὰ μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἰκόνα ἢ ἥρῳον τοῦ Αἰγυμιοῦ ἢ τοῦλάχιστον τῶν υἱῶν αὐτοῦ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, οἵτινες, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔπεσον ἀμφοτέρω ἐν τῷ ἄγωνι δι' οὗ οἱ Δωριεῖς ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἐκήρυττον ἑαυτοὺς διαρρήδην Ἀχαιοὺς, οὐχὶ Δωριεῖς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Κλεομένης· θελήσας δὲ νᾶ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄδυτον τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει θεᾶς, παρεκωλύθη ὑπὸ τῆς ἱερείας ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «οὐ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνταῦθα.» Τότε ὁ Κλεομένης δὲν ἐδίστασε νᾶ ἀποκριθῇ· «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεὺς εἰμι, ἀλλ' Ἀχαιός.»

Ἐξ ὧν τούτων συνάγεται ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄθροισμα μαχίμων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατοίκων τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν οἱ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἵνα δι' αὐτῶν ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας. Εἰς φυλὴν δὲ ἰδίαν δὲν μετεμορφώθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε οἱ Σπαρτιᾶται, γενόμενοι κύριοι τῆς μετὰ τὰ τρωϊκὰ ἐπελθούσης εἰς τὰ πράγματα τῆς χερσονήσου μεταβολῆς, ἠθέλησαν νᾶ παραστήσωσι

τὴν μεταβολὴν ταύτην ὡς ἔργον ἐξαίρετου τινὸς μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπὶ τούτῳ ἀνέπλασαν τότε τὸν μῦθον τοῦ Ἑλλήνος μετὰ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Δώρου, ἐνῶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον δημιουργήσει τὸν πρῶτον ἑλληνικὸν κόσμον· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Αἰγυμιὸν τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες οὐδὲν κοινὸν εἶχον οὔτε πρὸς τὸν προγενέστερον οὔτε πρὸς τὸν μεταγενέστερον ἑλληνικὸν βίον, ἀλλὰ μεταφυτευθέντες ἐκ Κρήτης εἰς Σπάρτην, θαυμασίως τῶντι αὐτόθι ἐτελειώθησαν. Καίτοι δὲ εἰμεθα ἔτι μακρὰν τῶν χρόνων καθ' οὗς ἐγένετο ἡ μεταμφίσις αὕτη, θέλομεν οὐδὲν ἤττον ὀνομάζει Δωριεῖς τοὺς μετὰ τῶν παλινοστών φυγάδων ἐμβαλόντας εἰς τὴν Πελοπόννησον μαχητάς, ἐπόμενοι τῷ Ἡροδότῳ καὶ τῷ Πλάτῳ, οἵτινες λέγουσιν αὐτοὺς ἔκτοτε Δωριεῖς κληθέντας.

Οἱ Δωριεῖς διεπέρασαν βεβαίως ἐκ Ναυπάκτου, ἀλλὰ δὲν ἐγένοντο κύριοι τῆς χερσονήσου διὰ μάχης μιᾶς. Μόνοι οἱ Ἐπειοὶ φαίνονται ἀναλαβόντες τὴν πατρίδα αὐτῶν ἀκωλύτως. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἐπῆλθεν ἄλλη μεταβολή, εἰμὴ ὅτι ἐγκατεστάθη τότε παρ' αὐτοῖς μοῖρά τις τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ὅμως δὲν ἔδωκαν εἰς τοὺς κατοίκους τὸ ἑαυτῶν ὄνομα· ἡ μὲν προσηγορία τῶν Ἐπειῶν ἐξέλιπεν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἐπεκράτησεν ἡδὴ ἑτέρα τις, ἡ τῶν Ἠλείων, ἐπιχώριος οὖσα καὶ αὕτη ἀνεκαθεν, διότι ἀναφέρεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν. Οἱ δὲ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέκρουσαν εἰς δυσχερεῖας δεινὰς.

Ὁ Ἐφορος ἀξιοῖ μὲν συνωδᾷ τῇ κοινῇ παραδόσει ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἅμα κύριοι ἀπάσης τῆς χώρας, προσεπιφέρει ὅμως ὅτι μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν Στενύκλαρον· καὶ τοῦτο κυροῦται ὑπὸ γεγονότων ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένων. Περί τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Τήλεκλος λέγεται οἰκίσας πλησίον τοῦ μεσσηνιακοῦ κόλπου πόλεις τρεῖς· Ποιήεσσαν, Αἰγείας καὶ Τράγιον· ἄρα ἡ χώρα αὕτη δὲν ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Μεσσηνίους Δωριεῖς· δὲν ἀφῆρέθη δὲ ἀπὸ αὐτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διότι τὸ γεγονός ἐστὶν κατὰ μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα προγενέστερον τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ἐν ἔτει 736, ἀνηγορεύθη ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι νικητὴς ὁ Κορωνάιος Ὁξύθεμις· ἀλλ' εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδυσθῶσιν εἰμὴ πολῖται αὐτονόμου πόλεως, ἐκ τούτου δ' ἔπεται ὅτι ἡ Κορώνη διέσωζεν ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν. Χρονία ὡς αὐτὸς

ἀπέβη ἡ τῆς Λακωνικῆς κατάληψις. Τὴν Σπάρτην παρέδωκε μὲν εἰς τοὺς παλινόστους ὁ Φιλόνομος, ἀλλ' εἰς ἀμοιβὴν ἔλαβε τὰς Ἀμύκλας, αἵτινες παρέμειναν αὐτόνομοι μέχρι Τηλέκλου. Τότε δὲ μόνον ἐκυριεύθησαν αἱ τε Ἀμύκλαι, καὶ ἡ Φᾶρις, καὶ αἱ Γερόνθραι, ἐχόντων Ἀχαιῶν αὐτάς, 300 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς καθόδου. Καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ Ἀλκαμένους τοῦ Τηλέκλου, κατελήφθη τὸ Ἔλος, Ἀχαιῶν ἔτι ἐχόντων αὐτό.

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι οἱ Δωριεῖς ζῶν Ἑρακλείδαις δὲν κατέσχον διὰ μιᾶς ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνάγεται σύναμα ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς χερσονήσου τμήμα δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἣτις διεπέρασεν ἀπὸ Ἀντιρρίου εἰς Ῥίον. Ἡ στρατιὰ ἐκείνη, πρὸς τοσαύτας προσκρούσασα δυσχερείας ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Λακωνικῇ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀσχοληθῇ ἐν ταύτῳ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας. Αἱ τελευταῖαι αὗται χῶραι προσεβλήθησαν βεβαίως ὑπὸ μοίρας τοῦ δωρικοῦ στρατοῦ ἐπιδραμούσης ἀπὸ θαλάσσης διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου. Τοῦτο ὑποδεικνύται προσέτι ἐκ τοῦ ὅτι μεταξὺ τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἠλείων ὑφίσταντο σχέσεις τινές, ὧν ἡ ἀείποτε ἢ ἐπὶ τινα χρόνον παρέμειναν ἀμέτοχοι οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι. Τοῦ ἱεροῦ Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνατίδος τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῖς ὄροις τῆς Μεσσηνίας μετεῖχον πάντοτε μόνοι Δωριέων οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Κατ' ἀρχὰς δὲ, ἥτοι ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐκοινώνησαν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνος μόνοι οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἠλείοι· Κορίνθιοι, Ἐπιδαυριοὶ καὶ Μεγαρεῖς δὲν παρέστησαν ἐν αὐτῷ εἰμὴ μετὰ τὴν δωδεκάτην Ὀλυμπιάδα καὶ ἔτι βραδύτερον ἀπέβη ἡ πανήγυρις ἐκείνη πανελλήνιος.

Κατὰ τὰ λοιπὰ, οἱ παλινόστοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ὑπέστησαν περιπετείας ἀναλόγους τῶν ὅσαι συνέβησαν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ. Τὸ Ἄργος καὶ ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν παρακειμένων λόφων τοῦ Τημενίου καὶ τοῦ Σολυγίου· ἡ Σικυῶν, ἡ Αἰγίνα, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἐρμιόνη, ἡ Ἐπιδαυρος ἐκυριεύθησαν ἐπὶ τῆς δευτέρας γενεᾶς, ὁ Φλιοῦς καὶ αἱ Κλεωναὶ ἐπὶ τῆς τρίτης, ἡ Ἀσίνη ἐν τῇ ὀγδῷ ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ναυπλία ἐν τῇ ἐβδόμῃ, ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς ἦσαν πόλεις αὐτόνομοι.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως καθ' ὃν οἱ

Ἀχαιοὶ, ἐξωσθέντες διὰ τῆς καθόδου τῶν Ἑρακλειδῶν ἐκ τῆς ἄλλης Πελοποννήσου, ὤρμησαν εἰς τὴν βόρειον παραλίαν καὶ καταλαβόντες αὐτὴν ἠνάγκασαν τοὺς προτέρους κατοίκους, Ἴωνας ὄντας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ὀλοσχερὴς κατάκτησις τῆς Μεσσηνίας, τῆς Λακωνικῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ἐγένετο διὰ χρόνου μακροῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβαινον βεβαίως ἀποδημίαι τινὲς ἐκ τῶν καταλαμβανομένων πόλεων ὅσων οἱ πρότεροι κάτοχοι ἐδέχθη νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων αὐτῶν εἰς τὴν καταγαγοῦσαν τοὺς φυγάδας στρατιάν· ἀθροαὶ ὅμως μεταναστώσεις λαῶν, οἷας ὑποθέτει ἡ παράδοσις, οὐδεμία ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ γείνωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἀφοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ μάλιστα ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐπὶ 300 ἢ 400 ἔτη τὸ πλεῖστον τῆς χώρας ἐξηκολούθησε κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν.

Ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις ὁργανώθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ πολὺ πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ. Δὲν προσθέτω καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ διότι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ μεταβολὴ οὐδέποτε ἐν αὐτῇ διωργανώθη σπουδαίως. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ χερσονήσῳ εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι περὶ τὸ 400 ἔτος ἀπὸ τῆς καθόδου, ἐνῶ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπρώτευσ τὸ Ἄργος· καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ἐνταῦθα πλεῖστον τῆς χώρας κατελήφθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ, τὸ δὲ διότι ἡ νέα διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου δὲν διέφερε πολὺ τῆς ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἡ ἀρχαία ἐκάστης πόλεως αὐτονομία διεσώθη ἀπαράλλακτος· ἐν ἄλλαις λέξεσι μία πόλις δὲν ἐκυριάρχει τῶν λοιπῶν, καθάπερ ἐγένετο βραδύτερον ἐν τῇ Λακωνικῇ. Ὁ βασιλεὺς ἐκάστης πόλεως συνήθως οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ὅ τῶν ἀρίστων προῖστάμενος. Οἱ πολῖται ἐκάστης πόλεως διηροῦντο, ὅπως ἐκπαλαί, εἰς φυλάς, ὧν γνωρίζομεν ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὰ ὀνόματα. Κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα ὑπὸ τῶν παλινόστων, ἐνόσφ εὐρίσκοντο ἔτι ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, αἱ πρῶται ἐκάστης πόλεως φυλαὶ ὠνομάσθησαν Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι καὶ Δυμᾶνες ἢ Δυμανάται. Οἱ πρῶτοι ἠνίττοντο τοὺς Ἑρακλίδας, ἤτοι τοὺς ἐπιστρέψαντας φυγάδας· οἱ δεῦτεροι τὴν πολύφυλον αὐτῶν στρατιάν· τῶν δὲ τρίτων ἡ προσηγορία, ἥτις ἀνήγετο ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Αἰγυμιοῦ Δύμαντα, ἡ ἱστορικὴ ἐτυμολογία δὲν ἀνευρέθη ἔτι. Ἀλλ' ὅπως ὡς πρὸς τὴν ὅλην χώραν τῆς ἀνατολικῆς

Πελοποννήσου μία πόλις δὲν ἐκυριάρχησε τῶν λοιπῶν, οὕτω καὶ καθ' ἐκαστην πόλιν, οἱ παλίνστοι καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῶν δὲν ἰδιοποιήθησαν ἅπαντα τὰ πολιτικά δίκαια. Ἐνταῦθα συνέβη συμβιβασμὸς τις πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους. Τοιοῦτος συμβιβασμὸς ἐγένετο κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ. Ἄλλ' εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων προταθεῖσα ἰσονομία πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους, δὲν ἠὺδοκίμησεν, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ ἀπέτελεσε τὴν βᾶσιν ἅπαντος τοῦ μετέπειτα βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Ἀργεὶ καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ οἱ προηγούμενοι κάτοικοι ἀπέτελεσαν φυλὴν τετάρτην, τὴν Ὑρνηθίαν· ἐν Σικυῶνι τετάρτην ὡσαύτως, τὴν τῶν Αἰγιαλέων· ἐν Κορίνθῳ μάλιστα αἱ φυλαὶ συνεποσώθησαν εἰς ὀκτώ· ἡ δὲ διάλεκτος ἡ παραχθεῖσα ἐκ τῆς μίξεως τῶν διαλεκτικῶν ἑτεροιώσεων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἐγγχωρίων, ἀπέβη πολὺ μαλακωτέρα τῆς αὐστηρᾶς λεγομένης δωρικῆς. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότατον, τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων παρέμεινεν ὅποιον ἦτο πρὸ τῆς δωρικῆς κατακτήσεως. Ἐνεκα τῶν πρώτων ἀνωμαλιῶν ὅσας αὕτη ἐπήγαγεν, ἴσως ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ναυτιλία ἤλαττώθησαν ἐπὶ τινα χρόνον· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐτράπησαν αὖθις ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν, ἐνῶ τοιοῦτό τι ἐν μὲν τῇ Λακωνικῇ οὐδέποτε ἔκτοτε συνέβη, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ πολὺ βραδύτερον.

Ὁ ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς οὗτος βίος τῶν πόλεων τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας δυσκόλως ἤθελεν εὐδοκιμῆσαι ἐὰν αὗται διετέλουν μεμονωμέναι ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ μακρότατον χρόνον οὐδεὶς τῶν κατὰ πόλεις βασιλέων ἔσχυσε τοσοῦτον ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ ἐνότητά τινα περὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ ἅπαζ καὶ μετὰ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας ἐπὶ Φεῖδωνος τοῦ Ἀργείου. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐθεραπεύθη μέχρι τινὸς διὰ δύο ἀμφικτυονίων.

Ἡ μὲν, ἡ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἀρχαιότερα, κατηρτίσθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Ἀργεὶ ἱεροῦ τοῦ Πυθαίως Ἀπόλλωνος, ταύτῃ ἐῖπεῖν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀργου. Τὰ εὐάριθμα εἰδικὰ γεγονότα, τὰ περισωθέντα περὶ τῆς ἀμφικτυονίας ταύτης, ὑποδεικνύουσι τό τε ἐξωτερικὸν ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρωτέραν ἀποβᾶσαν ἐσωτερικὴν αὐτῆς λειτουργίαν. Κατὰ τὸ πρῶτον

ἡμισυ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος οἱ Μεσσήνιοι, ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, προέτειναν νὰ δώσωσι δίκας παρὰ Ἀργείοις ἐν Ἀμφικτυονίᾳ· ὅπερ ὁμῶς οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ τότε ῥυθμίσαντες μὲν ἤδη τὸ πολίτευμα αὐτῶν καὶ κύριοι τῆς ὅλης Λακωνικῆς γενόμενοι, δὲν παρεδέχθησαν. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἔτει 514, οἱ Ἀργεῖοι ἐπέβαλον ἐπὶ παρασπονδίᾳ χρηματικὴν ποινὴν τάλαντων 500 εἰς τὴν Αἰγίναν καὶ ἄλλων τόσων εἰς τὴν Σικυῶνα· ἄλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων πόλεων, οἱ μὲν Αἰγινήται αὐθαδῶς ἀπεποιήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν ἀπόφασιν, οἱ δὲ Σικυῶνιοι, ἀνομολογήσαντες τὸ δίκαιον αὐτῆς, συνεφώνησαν νὰ καταβάλωσιν ἑκατὸν μόνον τάλαντα. Πάλιν δὲ μετὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἀπεποιήθησαν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Πυθαγόως Ἀπόλλωνος τὸ νενομισμένον θῦμα καὶ τὰς ὀφειλομένας χρηματικὰς εἰσφοράς, οἱ Ἀργεῖοι, κυριώτατοι ὄντες τοῦ ἱεροῦ, ἐπεχείρησαν διὰ πολέμου νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο.

Αἱ συγκροτοῦσαι λοιπὸν τὴν ἀμφικτυονίαν ταύτην πόλεις δὲν ὑπῆκουον πάντοτε ἀπροφασίστως εἰς τὸ Ἄργος· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ σύνδεσμος οὗτος συνετέλεσεν ἔστιν ὅτε εἰς τὴν κοινοπραγίαν αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ ὑπὸ Ἀργείων, Ἐπιδαυρίων, Τροιζηνίων, Αἰγινήτων ἐκπεμφθεῖσαι ἢ τότε ἢ μικρὸν ἔπειτα ἀποικίαι ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἠκολούθησαν συστηματικὴν τινα πορείαν ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ καὶ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς Κρήτην, Κάρπαθον, Ῥόδον, εἰς τὰς παρακειμένας τῇ Ῥόδῳ νήσους Νίσυρον, Κῶν, Καλύδναν καὶ εἰς τὰς δύο ἄκρας τοῦ τῆς ἀπέναντι στερεᾶς Κεραμικοῦ κόλπου, ὅπου ἐκτίσθησαν ἡ Κνίδος καὶ ἡ Ἀλικαρνασσός. Αἱ ἀποικίαι αὗται ὠνομάσθησαν μὲν δωρικαί, ἀλλὰ πράγματι οἱ μετασχόντες αὐτῶν Δωριεῖς ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμὸν. Ὅση δὴποτε καὶ ἂν ὑποθεθῇ ἡ καταγαγοῦσα τοὺς φυγάδας στρατιὰ, ἡ στρατιὰ αὕτη, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ἔδει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀρξάμενην· καὶ πλὴν τούτου, οἱ μαχηταὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ἦσαν ἥμισυ πρὸς τὴν πελαγοδρομίαν ἐπιρρεπεῖς. Πολὺ οἰκίότεροι πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ, οἵτινες εἶχον πρὸς ἀποδημίαν καὶ τὸν λόγον ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων, καὶ ἴσως τὸ κάλλιστον, εἰς τοὺς ἐπήλυδας. Οἱ Δωριεῖς δὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ ὤφελθῶσιν ἐκ τῶν δύο τούτων περιστάσεων, παρέχοντες κυρίως τοὺς οἰκί-

στάς τῶν νέων ἰδρυμάτων, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν ταῦτα δωρικά. Ὅποσον εὐάριθμοι δὲ ἦσαν οἱ κατοικίσαντες αὐτὰ Δωριεῖς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς δύο μόνον ἀναφαινόνται δωρικῶν φυλῶν ὀνόματα καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀνὰ ἓν μόνον οὐχὶ τρία. Ἐν Κυδωνίᾳ μὲν ἡ Ὑλλήϊς φυλὴ, ἐν Ἀλικαρνασσῶ δὲ ἡ Δυμανᾶτις. Τῶν ἀποικίων τούτων οἱ κάτοικοι συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Ἀχαιῶν ὅσοι παρηκολούθησαν τοὺς οἰκιστὰς καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἰκητόρων. Ἐν Κρήτῃ μάλιστα ἡ Ὀδύσεια ῥητῶς κατονομάζει τοὺς Ἀχαιοὺς παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν. Ὑπάρχει δὲ καὶ γεγονός τι μαρτυροῦν ἐμφανέστατα ὅποιαν τύχην ἔλαβον ἐνίαχοῦ αἱ δωρικαὶ αὗται ἀποικίαι. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι μετὰ τὸ τῶν ποικίλων ἔθνων, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν αἱ ἰωνικαὶ κληθεῖσαι ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρχον καὶ Δωριεῖς Ἐπιδαύριοι. Οἱ Ἐπιδαῦριοι οὗτοι Δωριεῖς ἐξίωνίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἔχνος αὐτῶν ἐσώζετο οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ, οὔτε ἐν τοῖς θεσμοῖς, οὔτε ἐν τῇ χαρακτῇ τῶν ἰωνικῶν ἐκείνων ἀποικίων.

Τινὲς τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀποδημιῶν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὴν Ἀττικὴν. Καὶ φαίνεται ὅτι οἱ νέοι οὗτοι φυγάδες παρείχον πράγματα εἰς τοὺς παλινოსτήσαντας· διότι, κατὰ τὴν παράδοσιν, τούτου ἕνεκα οὐ πολὺ ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦ Ἀργούου Ἀλθαϊμένης καὶ ὁ τῆς Κορίνθου Ἀλήτης ἐστράτευσαν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπέτυχεν· οἱ ἐπιδραμόντες ἐδέχθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐκυρίευσαν ὅμως ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ Μέγαρα, τὰ ὅποια τότε ὑπέκυψαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Κορίνθου. Οὐδεμία δὲ τῶν πόλεων οὐ μόνον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἔσχυσε καὶ ἐπλούτησε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας ὅσον ἡ Κόρινθος. Πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι, ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης, λέγεται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰ περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις ἐν Κορίνθῳ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι (ἐν τῷ τέλει τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος)· αὐτοὶ καταλύσαντες τὴν πειρατείαν καὶ, ἐντὸς τῆς ὀγδόης ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδος, καταλιπόντες τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀμφικτυονίας πόλεις, ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκτίσαν τὰς δύο μεγίστας ἑλληνικὰς ἀποικίας, Συρακούσας καὶ Κέρκυραν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται ὅπως καὶ πάντα τὰ λοιπὰ δωρικά λεγόμενα ἰδρύματα, τὰ κτισθέντα πρὸς δυσμὰς, ἐπολυάνδρουν ὅχλοις συμμίκτοις, ὃ ἐστὶν ἦσαν τόσον δωρικαὶ ὅσον καὶ τὰ πρὸ μικροῦ

τὰ ὄργανα ταῦτα τῆς συναλλαγῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ὀσημέραι προαγομένην ἐμπορικὴν τῆς Ἑλλάδος κίνησιν, τὰ μὲν ἰθαγενῆ ὡς ἀόριστα, τὰ δὲ ξένα ὡς μὴ παρέχοντα πολλάκις ἀποχρώσας ἐγγυήσεις. Ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, νὰ κοπῇ ἐλληνικὸν κεχαραγμένον νόμισμα, καὶ ταύτην τὴν ἀνάγκην ἐξεπλήρωσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Φεῖδων.

Περὶ τῆς ἐν Ἄργει βασιλείας, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀόριστους τινὰς εἰδήσεις. Οἱ Ἄργεῖοι λέγονται ἀγαπήσαντες ἐκ παλαιτάτου τὴν ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον, τοσοῦτον δὲ περιορίσαντες τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὥστε ἀπὸ Μῆδωνος, ἐγγόνου τοῦ Τημένου, καὶ ἐφεξῆς δὲν παρέμεινε τῷ ὑπερτάτῳ τῆς πολιτείας ἄρχοντι εἰμὴ τὸ ὄνομα τῆς βασιλείας. Ἄλλ' ὁ Φεῖδων, παραλαβὼν διεσπασμένην εἰς πλείω μέρη τὴν κληρονομίαν τοῦ Τημένου, ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Διὰ τίνων τρόπων ἐκράτυνεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄργους, δὲν γνωρίζομεν, ἔπραξεν ὁμως ἔργα μαρτυροῦντα ὅτι ἰσχυσε τῷ ὄντι μεγάλως καὶ ὅτι μετεχειρίσθη τὴν ἰσχὺν ταύτην ἐπ' ἀγαθῷ.

Ὁ Φεῖδων ἔκοψε πρῶτος νόμισμα κεχαραγμένον «τό τε ἄλλο καὶ τὸ ἀργυροῦν,» ἰδρύσας τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτοῦ εἰς Αἰθίναν, ἥτις, μετὰ τὴν Κόρινθον, ἦτο ἴσως ἡ ἐμπορικωτέρα τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, καὶ πρῶτος ὥρισε τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν. Ἐν τῷ νομισματικῷ τοῦ Φεῖδωνος συστήματι διατηρήθησαν μὲν τὰ προϋπάρχοντα ὀνόματα τῆς δραχμῆς καὶ τοῦ ὀβολοῦ, ὠρίσθησαν δὲ καὶ δύο σταθμοὶ νομισμάτων, ὧν ὁ βαρύτερος ἐκλήθη τάλαντον, κατὰ τὴν ὀμηρικὴν λέξιν, ὁ δὲ ἐλαφρότερος, μνᾶ, ἥτις ἦτο λέξις ἁσινῆ.

Διότι ἅπας οὗτος ὁ νομισματικὸς θεσμὸς, ὡς καὶ τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν, ἐκانونίσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ δυτικομεσημβρινῇ Ἀσίᾳ ἐπικρατούντων, μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ κυριώταται ἐμπορικαὶ σχέσεις. Δύο δὲ ἦσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις τὰ νομισματικὰ συστήματα, ἅτινα ἀμφοτέρω εἰσῆχθησαν ἐν Ἑλλάδι ἀπαράλλακτα περὶ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους· τὸ μὲν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ, ὑπὸ τοῦ Φεῖδωνος, τὸ δὲ ἴσως μικρόν τι βραδύτερον ἐν ταῖς εὐβοϊκαῖς πόλεσι τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Ἐρετρίας, αἵτινες ἤμαζον τότε ἐπὶ ἐμπορίᾳ καὶ πλούτῳ οὐδὲν ἥττον τῶν τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ πρῶτον ἐλέγετο Αἰγινητικόν, τὸ δεύτερον Εὐβοϊκόν. Αἱ διαιρέσεις ἑκατέρου ἦσαν ὅμοιαι· τὸ τάλαντον εἶχεν 60 μνᾶς, ἡ μνᾶ 100 δραχμᾶς, ἡ δραχμὴ

μνημονευθέντα ἀνατολικά ἰδρύματα. Οἱ Κορίνθιοι τελευταῖον, κύριοι γενόμενοι τῶν Μεγάρων, ἐνεφύσησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ δαιμόνιον αὐτῶν ναυτικὸν πνεῦμα. Τφόντι, τὰ Μέγαρα, ἡ μόνη ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκδωρισθεῖσα πόλις, ἀποβαλόντα πρωϊμώτατα, εἰ καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, τὴν ἀρχὴν τῆς Κορίνθου καὶ μετασχόντα ὡς πόλις αὐτόνομος τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἐξώρμησαν ἀπὸ τῆς ὀγδῆς ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀνατολὰς ἅμα καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν ἀποικίας πολλὰς ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸ Βυζάντιον, εἰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ ὁποίου μετέσχον καὶ Ἀργεῖοι, καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ Ὑβλαν καὶ Σελινούντα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους προέκυψεν εἰς μέσον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἑτέρα ἀμφικτυονία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν καθαρῶς ναυτικὴν ταύτην ἀμφικτυονίαν συνεκρότουν πόλεις ἑπτὰ: Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἴγινα, Πρασιεῖς, Ναυπλιεῖς, Ἀθῆναι, Ὁρχομενὸς ὁ Μινύειος· ὃ ἐστὶν ἐνῶ δὲν ἐκοινώνουν αὐτῆς αἱ δύο μᾶλλον ναυσιπόροι πόλεις τῆς τότε Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τοῦ δωρικοῦ αὐτῆς τμήματος, ἡ Κόρινθος καὶ τὰ Μέγαρα, περιλαμβάνοντο ἐν τούτοις εἰς αὐτὴν δύο πόλεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἰωνικὸν καὶ τὸν αἰολικὸν κόσμον, Ἀθῆναι καὶ Ὁρχομενὸς ὁ Μινύειος. Μήπως λοιπὸν ὁ νέος οὗτος συνασπισμὸς ἀπηροτίσθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαγωνισθῶσιν οἱ μέτοχοι αὐτοῦ ἐν κοινῷ πρὸς τοὺς ἰδίᾳ κατὰ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἐπικρατοῦντας Κορινθίους καὶ Μεγαρεῖς;

Ὅπως δὴποτε ὁ ὄργανισμός οὗτος ἐκυφόρησεν ἐν τῇ ὀγδῇ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἑτέρους θεσμούς. Ἐμπορικὴ τις ἐπικοινωνία ὑφίστατο. ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων, καὶ ἔκτοτε βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ διεξάγεται δι' ἀπλῆς ἐμπορευμάτων ἀνταλλαγῆς. Εἰδὸς τι λοιπὸν μεταλλικοῦ νομίσματος ὑπῆρχεν ἀπὸ καιροῦ ἐν Ἑλλάδι, ὡς μαρτυροῦσι τὸ χρυσοῦν τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ τῆς Ἰλιάδος. Ἀλλ' ὁποῖον ἦτο τὸ βᾶρος καὶ ἡ ἀξία τοῦ τάλαντου τούτου, ἄδηλον. Ὑπῆρχε προσέτι εἴτε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, εἴτε βραδύτερον, πάντως ὅμως πρὸ τῆς ὀγδῆς ἑκατονταετηρίδος, νομισματικὸν ὀβελιαῖον, σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο ὀβελός ἢ ὀβολός· τὸ δὲ ποσὸν τῶν ὀβελῶν τούτων ὅσον ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ δράχ, ὠνομάζετο δράγμα (δραχμή). Καὶ τελευταῖον ἐκυκλοφόρουν πιθανώτατα ἐν Ἑλλάδι πολλὰ αἰσιανὰ νομίσματα. Πάντα ὅμως

πᾶν τρίτον ὀλυμπιαχόν. Κατ' ἀρχάς ὁ ἀγὼν συνίστατο ἀπλῶς εἰς δρόμον, ἀπαξ γινόμενον, ἐντὸς ὠρισμένου σταδίου· καὶ ἀπὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, οἱ εἰς τὸν δρόμον τοῦτον καθ' ἕκαστον ἀγῶνα πρωτεύσαντες, ἤρχισαν νὰ ἀναγράφωνται εἰς κατὰλογον ἐπίσημον, διατηρούμενον ἑκτοτε τακτικῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλείων. Πρῶτον ὄνομα ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένον τὸ τοῦ Ἑλλείου Κοροΐθου· καὶ ὁ κατὰλογος οὗτος ἀπέβη πλείστου λόγου ἄξιος, ὅχι μόνον διότι ἦτο, ὡς προείπομεν, τὸ πρῶτον ἐξ ὑπαρχῆς ἀσφαλὲς ἐγγραφον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐξῆς ἕτερον λόγον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, κοινόν τι χρονολογικὸν σύστημα, οἷον ἔχομεν σήμερον ἡμεῖς καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοί, λογαριάζοντες πάντες κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἢ κατὰ τὰ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη, ἀλλὰ πᾶσα πόλις εἶχε τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔτος· καὶ ἐπειδὴ τὰ ἔτη ταῦτα δὲν ἤρχιζον συγχρόνως, συνέβαινεν ἐκ τούτου πολλὴ σύγχυσις περὶ τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν γεγονότων. Ἡ σύγχυσις ὅμως αὕτη ἔπαυσε ἀφ' οὗ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ τῆς τετάρτης, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται ὡς κοινὸν χρονολογικὸν σύστημα τὰς ὀλυμπιάδας, ὀρίζοντες λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα γεγονὸς συνέβη κατὰ τὸ 1, ἢ 2, ἢ 3, ἢ 4 ἔτος τῆς δεύσης ὀλυμπιάδος. Ἀλλ' ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγὼν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Μέχρι τῆς ἐβδόμης ὀλυμπιάδος, ὁ ἀγὼν ἦτο χρηματικῆς, δηλαδή οἱ νικήσαντες εἰς τὸ στάδιον ἐλάμβανον χρηματικὴν τινα ἀμοιβήν· ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ὅμως, καθ' ὃν ἐνίκησεν ὁ Μεσσήνιος Δαϊκλῆς, ἀπέβη στεφανίτης, δηλαδή οἱ νικηταὶ δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ ἀπλοῦν ἐξ ἐλαίας στέφανον. Ὅ,τι δὲ ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς, ὅπόσον εὐγενὲς ἦτο φύσει ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, εἶναι ἡ μεγίστη ἀξία ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἀπλοῦν τοῦτο τιμητικὸν σημεῖον. Τὸ γενναῖον τοῦτο φρόνημα παρέστησε ζωηρότατα ὁ Ἡρόδοτος, ἐν τῷ ἀκολουθῶντι διηγήματι. Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, ὁ μέγας τῆς Ἀσίας βασιλεὺς Ξέρξης, ἠύτομόλησαν πρὸς αὐτόν, ἔτι περὶ Θεσσαλίαν διατρίβοντα, Ἀρχάδες τινές, τοὺς ὁποίους ἠρώτησαν οἱ περὶ τὸν Ξέρξην, τί πράττουσιν οἱ Ἕλληνες· αὐτοὶ δ' ἀπήντησαν, ὅτι ὀλύμπια ἄγουσι καὶ θεωροῦσιν ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ ἵππικόν· πάλιν δὲ οἱ ξένοι ἠρώτησαν, καὶ τί εἶναι τὸ ἄθλον περὶ οὗ ἀγωνίζονται, οἱ δὲ αὐτόμολοι ἀπεκρίθησαν, ἐλαίας στέφανος. Τότε εἰς τῶν περὶ τὸν βασιλέα, ἀκούσας ὅτι τὸ ἄθλον εἶναι στέ-

ὁ ὁβολοῦς· ἀλλ' οἱ ὁβολοὶ τῆς εὐβοϊκῆς δραχμῆς περιεῖχον ἄργυρον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς ὃ μόνον ὁβολοὺς τῆς αἰγινήτικῆς δραχμῆς, ὥστε τὰ εὐβοϊκὰ ὀνόματα τάλαντον, μναὶ καὶ δραχμὴ δὲν ἰσοδυναμοῦν εἰμὴ πρὸς τὰ $\frac{5}{6}$ τῶν ὁμωνύμων τοῦ αἰγινήτικοῦ συστήματος.

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ Φεῖδωνος ἔργον, διότι δὲν ἔπαυσεν ἐπενεργοῦν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατὰστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἱστορίαν εἰς χρόνους καθ' οὓς πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη καταλυθῇ τὸ πολιτικὸν πρωτεῖον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἀνδρὸς κατόρθωμα ὑπῆρξε μὲν ἀκαριαῖον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ὡς αὐτῶς τὸ μεγαλεπήβολον αὐτοῦ πνεῦμα. Τρόντι ὁ Φεῖδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ κυριεύσῃ τὴν Κόρινθον, ἥρπασεν ὅμως ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ τῶν Ἡλείων τὴν προεδρείαν τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου περὶ τοὺς χρόνους τούτους βεβαιοῦται ἤδη ἡ ὑπαρξίς διὰ τῆς εἰκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ Φεῖδωνος ἀρξαμένης ἀναγραφῆς τῶν Ὀλυμπιονικῶν.

Πότε δὲ ἤρχισε νὰ τελῇται ἡ πανηγυρίς αὕτη, ἣτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἐπισημοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γεώργιος Γρότε λέγει εὐφυστάτα, ὅτι, καθὼς πολλῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν τὸν ῥοῦν, διότι, αἶφνης καταδυσόμενοι εἰς τὰ φυσικὰ τῶν ὁρέων χάσματα, κρύπτουσιν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τό τε προηγούμενον ῥεῦμα καὶ τὴν κυρίαν πηγὴν· οὕτω καὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τὴν ἱστορίαν μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνατρέχοντες, διότι ἡ προηγουμένη αὐτοῦ τύχη κρύπτεται ὑπὸ ὄρη μυθευμάτων ἀνεπιδέκτων ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ πρώτη ἰδρυσις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἐτελεῖτο ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Πισάτιδος, οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας εὐλόγως, ὡς φαίνεται, ἠξίουσαν ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀρχικοὶ αὐτοῦ ἀγωνοθέται· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰτωλῶν εἰς τὴν Ἡλίδαν, μετεβλήθησαν τὰ περὶ τούτου, διότι οἱ Αἰτωλο-ηλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς παρακειμένης Πισάτιδος, συμπαρέλαβον καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο, ὡς καὶ τὰ Πύθια, ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς πανσελήνῳ· ἀλλ' ὅχι καθ' ὃ καὶ τὰ Πύθια ἔτος, διότι ταῦτα ἐπανηγυρίζοντο κατὰ

φανος, καὶ ὄχι χρήματα, ἐστράφη πρὸς Μαρδόνιον, τὸν κύριον τοῦ πολέμου αἴτιον, καὶ «Παπαῖ Μαρδόνιε, ἀνέκραξε, κοίους ἐπ' ἄνδρας ἤγαγες μαχησομένους ἡμέας, οἳ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῦνται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς.»

Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ πολλὴν ἐπίδοσιν ἀπὸ τῆς 14 Ὀλυμπιάδος. Μέχρι τῆς Ὀλυμπιάδος ταύτης εἰς καὶ μόνος ἐτελεῖτο ἀγών, τὸ προαναφερθὲν ἀπλοῦν στάδιον, τότε δὲ κατὰ πρῶτον εἰσῆχθη καὶ δεύτερος ἀγών, τὸ διπλοῦν στάδιον, ὁ λεγόμενος διαυλος, δηλαδὴ δρόμος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ σταδίου καὶ πάλιν, πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀπὸ τοῦ τέλους μέχρι τῆς ἀρχῆς. Ἐπειτα κατὰ τὴν ἀκόλουθον Ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθη καὶ τρίτον εἶδος δρόμου, ὁ δόλιχος, ἥτοι δρόμος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σταδίου μέχρι τέλους καὶ τάνάπαλιν, ἀλλὰ πολλάκις ἐπαλαμβανόμενος. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ἡ πολλαπλασίασις αὕτη τῶν ἀγωνισμάτων συμπίπτει μὲ τὴν αὐξήσιν τῆς φήμης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς πανηγύρεως· διότι μέχρι τοῦ 720 ἔτους, δὲν βλέπομεν μετέχοντας αὐτῆς εἰμὴ τοὺς παρακειμένους κατοίκους τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου· Σπαρτιάτας, Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Τριφυλίους, Πισάτας, Ἡλείους καὶ Ἀχαιοὺς· ἀπὸ δὲ τοῦ 720 καὶ ἐφεξῆς συρρέουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνταῦθα ἐξ ἀπωτέρων ἐλληνικῶν χωρῶν ἀθλήται· Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Βοιωτοί, Ἀθηναῖοι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀσίας, Σμυρναῖοι, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀποβαίνει γενικώτερος καὶ χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ συνδῇ μέχρι τινὸς τὰς τοσοῦτον ἄλλως διασπασμένας ἐλληνικὰς πολιτείας. Ὅσω δὲ πάλιν αὐξάνουσιν οἱ συναγωνισταί, τόσω πολλαπλασιάζονται τὰ εἶδη τῶν ἀγωνισμάτων. Κατὰ τὴν 18 Ὀλυμπιάδα, προσετέθησαν ἡ πᾶλη καὶ τὸ πένταθλον, τὸ ὅποιον περιελάμβανε σύναμα τοὺς ἐξῆς πέντε ἀγῶνας· ἄλμα, ἥτοι πήδημα, δίσκον, ἥτοι βολὴν διὰ στρογγύλου καὶ ὀμαλοῦ λίθου, δρόμον, πᾶλην, ἀκόντιον. Ἐτερος νεωτερισμὸς ἐγένετο κατὰ τὴν 23 Ὀλυμπιάδα, τῷ 688 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαγωγῆς τῆς πυγμῆς, καὶ ἄλλος ἔτι σπουδαιότερος, κατὰ τὴν 25, τῷ 680 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθέντος τοῦ ἄρματος ἵππων τελείων, δηλαδὴ τοῦ δρόμου δι' ἀμάξης συρομένης ὑπὸ τεσσάρων τελείων ἵππων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀγώνισμα συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ διαποικίλῃ καὶ νὰ λαμπρύνῃ τὸ θέαμα, διότι κατῆλθον ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δυνάμενοι νὰ τρέψωσι μὲν τοὺς ἀρίστους τῶν ἵππων, νὰ μισθῶσι δὲ τοὺς ἐπιτηδαιοτάτους ἄρματῆλάτας· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου φήμη ἦτο τοσαύτη ἀνὰ

πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος, ὅχι μόνον περὶ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐπισημότητα αὐτῶν, λέγει ὅτι ἐνίκησαν τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια ἢ ἀπλῶς ὅτι ἀνῆκον εἰς οἰκίαν τεθριπότροφον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Δημάρατον ἐγκωμιάζων, ἀναφέρει ὅτι, πρὸς τοῖς ἄλλοις λαμπροῖς αὐτοῦ ἔργοις, τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐνίκησε. Κατὰ τὴν 33 Ὀλυμπιάδα, τῷ 648 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθησαν δύο ἔτι εἶδη ἀγωνισμάτων, τὸ παγκράτιον (ἦτοι ἀγὼν πυγμῆς καὶ πάλης σύναμα) καὶ ὁ ἵππος κέλῃς, δηλαδὴ ἡ ἀπλῇ ἵπποδρομία. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δὲ νέα προσετίθεντο ἀγωνίσματα, οἷον δρόμος ὀπλιτῶν, ποικίλα παίδων ἀγωνίσματα, καὶ πώλων δρόμοι, ἦτοι νέων ἵππων. Ἄλλ' ἡ ἀκριβεστέρα τούτων ἀπαρίθμησις καὶ ἐξηγήσεις ἤθελε παρατείνειν πολὺ τὸν λόγον· ὅθεν ἀρκούμεθα τοῦτο μόνον νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ἂν καὶ πάντες οἱ καθ' ἕκαστον εἶδος προτερήσαντες ἐστεφανοῦντο, ἂν καὶ πάντες οἱ νικηταὶ ἀνεγράφοντο μὲν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν Ὀλυμπιονικῶν, ἔδικαίοντο δὲ νὰ ἐγείρωσι τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἱ τοῦ ἀρχικοῦ ὁμῶς ἀγωνίσματος, τοῦ ἀπλοῦ δρόμου, νικηταὶ διετήρησαν τὸ προνόμιον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν συνήθως ἐπωνομάζετο ἡ Ὀλυμπιάς. Καὶ τοι δὲ ἐπὶ τοσοῦτον πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀγωνισμάτων, μέχρι τῆς 77 Ὀλυμπιάδος ἅπαντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο· ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος ταύτης, ἥτις ἐπανηγυρίσθη τῷ 472 ἔτει πρὸ Χριστοῦ, ἀμέσως μετὰ τὸν ὀριστικὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν θρίαμβον, τὸ ἐξαρθὲν πανελλήνιον φρόνημα ἀπήτησε τὴν ἔτι μεγαλοπρεπεστέραν τέλεσιν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐθνικῆς ἐορτῆς, ὥστε ἕκτοτε ἐπὶ πέντε ἡμέρας διήρκουν οἱ ἀγῶνες. Καὶ εἶναι ἐν γένει ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἡ μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἱστορικῆς περιόδου, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, καὶ τοῦ τέλους τῆς ἐπομένης, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ τῆς 60 καὶ τῆς 90 Ὀλυμπιάδος, ἀπὸ τοῦ 540 μέχρι τοῦ 420 πρὸ Χριστοῦ, ἡ λαμπροτάτη τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος ἐποχὴ. Ναι μὲν πολὺ πρὸ τοῦ 540 εἶχεν ἀποβῆ πανελλήνιος ἡ πανήγυρις αὕτη, καὶ κοινός τις δεσμός τοῦ ἅπανταχοῦ γῆς ἐσπαρμένου ἐλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἀπὸ τοῦ 648 βλέπομεν νικήσαντα ἐνταῦθα Λύγδαμιν, τὸν ἐκ Συρακουσῶν, ἐλληνικῆς πόλεως ἐν Σικελίᾳ, καὶ ἀπὸ τοῦ 616, Φιλήταν, τὸν ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐλληνικῆς πόλεως Συβάριδος, οἱ δὲ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος, πρὸ καιροῦ, ἂν ὅχι ἀνέκλθεν, ἔφερον τὸ μέγα τῶν ἐλλανοδικῶν ὄνομα· ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ 540 καὶ τοῦ 420 ἔτους ἀνεδείχθησαν οἱ ἐπισημότατοι Ὀλυμπιονῆαι. Τότε ἤκμασαν οἱ περίφημοι Κροτωνιάται ἀθληταί, δηλαδὴ

οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐλληνίδος πόλεως Κρότωνος· ὁ Μίλων, ὁ Ἰσχόμαχος, ὁ Τισικράτης, ὁ Ἀστυλος, ὁ Φάβλλος. Ἐκ τούτων ὀνομαστότατος ἦτο ὁ Μίλων ὁ Διοτίμου. Παῖς ἔτι ὢν, ἐνίκησεν οὗτος τῷ 540 πρ. Χ., καὶ ἔπειτα ἀνδρωθεὶς ἐξάκις ἡρίστευσεν ἐπὶ πάλῃ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐδ' ἔσχεν ἀνταγωνιστὴν ἄλλον ἀξιόμαχον αὐτοῦ εἰμὴ τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενον Τιμασίθεον. Καὶ ἔλαβεν ὁ Μίλων πλείονας παντὸς ἄλλου ἀθλητοῦ στεφάνους, διότι ἐνίκησεν ὅχι μόνον ἐν Ὀλυμπίᾳ πολλάκις, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐξάκις μὲν εἰς τὰ πύθια, ἐννεάκις δὲ εἰς τὰ νέμεια καὶ δεκάκις εἰς τὰ ἴσθμια. Πρὸ μικροῦ τότε εἶχεν εἰσυχθῇ τὸ ἔθος τοῦ νὰ ἐγείρωνται οἱ ἀνδριάντες τῶν νικητῶν· τὸν δὲ ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος, κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Κροτωνιάτου Δαμέου, αὐτὸς ὁ ἀθλητὴς ἐκεῖνος ἐκόμισεν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ εἰς τὸν ὠρισμένον αὐτῷ τόπον, καὶ ὁ μέγας ποιητὴς Σιμωνίδης ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτοῦ·

Μίλωνος τόδ' ἄγαλμα καλοῦ καλόν, ὃς ποτὶ Πίσῃ
ἐπτάκι νικήσας, ἐς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν.

Καὶ τὸν Ἀστυλον δὲ τὸν ἀλλεπαλλήλως στεφανωθέντα ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμῳ, τῷ 488, 484 καὶ 480, ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών·

.....Τίς δὲ τῶν νῦν τοσσάδε
πετάλοισι μύρτων ἢ στεφάνοισι βόδων ἀνεδήσατο νίκας
ἐν ἀγῶνι περικτιόνων;

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡρίστευσαν καὶ οἱ γενναῖοι Ῥόδιοι Διαγορίδαι· μάλιστα δὲ ὁ πατήρ Διαγόρας ὁ πύκτης, ὃν, νικήσαντα δις μὲν εἰς τὰ ὀλύμπια, τετράκις εἰς τὰ ἴσθμια, δις εἰς τὰ νέμεια, καὶ ἄγνωστον ποσάκις εἰς τὰ Πύθια, ἀπὸ θανάτου ἐκείνου τοῦ Πίνδαρος, εἰς τὸν ἔβδομον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Ὀλυμπιονικῶν ὕμνον. Τότε ἐνίκησαν πολλοὶ Αἰγινῆται, ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς αὐτῶς ὕμνηθέντες, καὶ πλείστοι περιώνυμοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀλκμειωνίδαι, ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἰέρων, ὁ δεσπότης Ἀκράγαντος, τῆς ἐν Σικελίᾳ ἐλληνίδος πόλεως, Θήρων· τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐστεφανώθη ὁ ἀκράγαντινος ὁμοίως Ἐξαίνετος, τὸν ὅποιον, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τοῦ κατορθώματος, κατήγαγον οἱ συμπολίται εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν ἐφ' ἄρματος, καὶ συνεπόμευσαν αὐτῷ κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην εἰς τὴν πατρίδα ἐπ' ἀνοδὸν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, συνωρίδες, ἧτοι ἄρματα ὑπὸ δύο ἵππων συρόμενα, τριακόσιαι λευκῶν ἵππων· ἐξ οὗ δῆλον γίνεται οὐ μόνον ὅποια τιμὴ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς ὀλυμπιονίκας ἀπανταχοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὅποσον μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος τῆς ἐλληνίδος ἐκείνης πόλεως.

Τότε ἐπὶ πᾶσι καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 59 Ὀλυμπιάδος, ἤρχισαν ἐγειρόμενοι οἱ τῶν νικητῶν ἀνδριάντες, οἵτινες ἀδικακῶς κατὰ πᾶσαν τετραετίαν πολλαπλασιαζόμενοι, συνετέλεσαν παραδόξως εἰς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ πεδίου τῆς Ὀλυμπίας· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀριστοτεχνήματα, ἱερὰ, βωμοί, ἀγάλματα, ὧν πολλὰ πεποιημένα ἐκ χαλκοῦ, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, τὸ πεδίου ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἦτο καὶ φύσει μαγευτικώτατον, εἶχε καταντήσῃ ἐν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς οἰκουμένης καὶ ἄξιον τῇ ἀληθείᾳ τῆς χάριτος, τῆς εὐφύας καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἔθνους, τοῦ συνερχομένου ἐνταῦθα ἵνα τελέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν πανηγύρεων αὐτοῦ. Μάλιστα δὲ κατέπληττε τὸν προσερχόμενον ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, καὶ τὸ ἀνακείμενον ἐν αὐτῷ ἄγαλμα τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ περιφημοτέρου τῆς ἀρχαιοσύνης ἀνδριαντοποιοῦ, τοῦ Ἀθηναίου Φειδίου, ὅστις ἐποίησεν αὐτὸ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, κατὰ τὴν 86 ὀλυμπιάδα. Ἐλεγον δὲ οἱ ἀρχαῖοι περὶ τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου·

Ἡ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δεῖξω

Φειδίᾳ, ἣ σύ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος,

τοσοῦτον ἐξαίσιως εἶχε παραστήσῃ τὴν θεῖαν μεγαλειότητα.

Ἀλλὰ τὸ πεδίου τῆς Ὀλυμπίας πολὺ ἀπεῖχεν ἔτι τῆς λαμπρότητος ταύτης, οὐδ' εἶχεν ἔτι λάβει τὴν πολλὴν ταύτην ἐπίδοσιν ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγὼν, ὅτε, κατὰ τὴν ὀγδόην ὀλυμπιάδα, ἐν ἔτει 748 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Ἀργεῖος τύραννος Φειδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Ἡλείους ἀντιζηλίας τῶν Πισατῶν. Εἶπομεν ὅτι οἱ Ἡλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς Πισατιδος, ἐσφετερίσθησαν καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν· οἱ Πισᾶται ὅμως δυσανασχετοῦντες διὰ τοῦτο, δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακτήσωσι τὸ δικαίωμα αὐτῶν, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ ἀπόπειρα εἶναι αὕτη ἡ τῇ συνδρομῇ τοῦ Φειδωνος γενομένη. Τῶντι ἐπὶ τῇ προσκλήσει αὐτῶν, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐτέλεσεν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πισατῶν, τὸν ἀγῶνα αὐτός, ὡς ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους· οἱ δὲ Ἡλεῖοι, ἀποβαλόντες οὕτω διὰ τῆς βίας τὴν προεδρείαν, ἀπεποιήθησαν νὰ περιλάβωσιν εἰς τὸν παρ' αὐτῶν τηρούμενον κατάλογον τῶν ὀλυμπιονικῶν, τὸν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην Ὀλυμπιάδα προτερήσαντα, καλέσαντες αὐτὴν ἀνολυμπιάδα, ὅπερ καὶ βραδύτερον συνέβη τρίς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῶν Ἡλείων ταπεινώσις δὲν διήρ-

καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν ἀπάσης σχεδὼν τῆς Πελοποννήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Σπάρτη.

Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὴν ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν κρητικῶν θεσμῶν διαρρυθμίσιν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος εἰς τὸν Λυκούργον· ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπικρατοῦσι παρ' αὐτοῖς πολλαὶ ἀμφιβολίαι καὶ διαφωνίαι. Οἱ μὲν λέγουσιν αὐτὸν ἀπόγονον τοῦ Εὐρυσθέους, οἱ δὲ ἀπόγονον τοῦ Προκλέους· κατὰ τινὰς μὲν ἤκμασεν ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἄλλους δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης, καὶ κατ' ἄλλους περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Πλούταρχος, ὅστις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν βίον τοῦ Λυκούργου, συλλέξας πάντα ὅσα οἱ ἀρχαιότεροι εἶχον περὶ τούτου ἱστορήσει, λέγει εὐθὺς προοιμιαζόμενος· «Περὶ Λυκούργου τοῦ νομοθέτου καθόλου μὲν οὐδὲν ἔστιν εἰπεῖν ἀναμφισβήτητον, οὐ γὰρ καὶ γένος, καὶ ἀποδημία, καὶ τελευτὴ, καὶ πρὸς ἅπασιν ἢ περὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτείαν πραγματεία, διαφόρους ἔσχεν ἱστορίας· ἥκιστα δὲ οἱ χρόνοι καθ' οὓς γέγονεν ὁ ἀνὴρ, ὁμολογοῦνται.» Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν, οὐδὲν περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν βέβαιον καὶ ἀσφαλές. Καὶ εἶναι μὲν τοῦτο λυπηρόν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης ἦτο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο φύσεως τοιαύτης ὥστε δὲν ἡδυνάτο νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τῆς θελήσεως ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρός, πλὴν δὲ τούτου ὑπέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, εὐσιώδη τροπολογίαν, τὸ ζήτημα ὑπὸ τίνος κατ' ἀρχὰς διετυπώθη καταντᾷ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξιον ἢ ὅσον ἐκ πρώτης ὀφείας φαίνεται.

Καὶ ἤδη προτιθέμενοι νὰ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ διακρίνωμεν πρὸ πάντων τοὺς τύπους τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ τῶν θεσμῶν δι' ὧν ἐκανονίζετο ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ πειθαρχία τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι οὗτοι

κεσε πολὺ, διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οὔτινες ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐνάτης ἐκατονταετηρίδος, εἶχον, διὰ θαυμαστοῦ πολιτεύματος, ῥυθμίσει καὶ αὐξήσει τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἤλθον ἤδη εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλείων καὶ ἐπήγαγον τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Φείδωνος, ὥστε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα οἱ Ἑλλεῖοι ἀνέλαβον αὐθις τὴν προεδρείαν τοῦ ἀγῶνος, ἡ δὲ Σπάρτη λέγεται ἀσφαλίσασα τὸ κράτος τῆς Ἑλίδος οὐ μόνον ἐπὶ τῆς Πισάτιδος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Τριφυλίας.

Ἐν γένει δὲ μετὰ τὸν Φείδωνα, ἤτοι μετὰ τὴν ὀγδόην ἐκατονταετηρίδα, ἡ ἀργολικὴ δημοσπονδία ἤρχισε παρακμᾶζουσα. Ἐτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἐκατονταετηρίδος ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἑκτῆς, οἱ Σπαρτιᾶται ἀφῆρσαν ἀπ' αὐτῆς τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου μετὰ ταῦτα ἀπέστησαν οἱ Σικυῶνιοι καὶ οἱ Αἰγινῆται καὶ διετήρησε μὲν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον τὸ Ἄργος τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας ὅχι μόνον τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς Πελοποννήσου, αἱ ἀξιώσεις ὅμως αὐταὶ ἀπέβησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μάταιαι, καθὼς μὴ ὑποστηρίζόμεναι ὑπὸ ἀποχρώτης δυνάμεως. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις, δὲν εἶναι· δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ ἀργολικὴ ἀμφικτυονία συνεκροτεῖτο ἐκ πολυαριθμῶν αὐτονόμων καὶ πλουσιῶν πόλεων, αἵτινες, ὡς πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἔτεινον πρὸ πάντων νὰ διατηρήσωσι καὶ αὐξήσωσι τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, καὶ δὲν ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ θυσιάσωσιν οἴκοθεν μέρος τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἵνα ἐνισχύσωσι τὸν συνάπτοντα αὐτὰς κοινὸν δεσμόν. Ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, φιλόδοξος καὶ δραστήριος, οἷος φαίνεται ὁ Φείδων, ἡδύνατο ἐπιστηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπισημοτέρης τῶν πόλεων τούτων, τοῦ Ἀργου, νὰ ὑποχρέωσῃ τὰς λοιπὰς νὰ ἀνγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ νὰ συγκροτήσῃ οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ ἰσχυρόν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φείδωνα τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἀνεφάνη ἕτερος· τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διετηρήθη μὲν ἐν Ἀργεῖ, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μηδικῶν πολέμων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι. διότι ἡ πραγματικὴ ἐξουσία εἶχε πρὸ καιροῦ μεταβῆ εἰς τὸν δῆμον. Διὰ τοῦτο ὁ δεσμὸς ὅστις συνῆπτε τὰς διαφόρους πόλεις τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας ἐχαλκρώθη ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου· καὶ πολλαὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν κατ' ἰδίαν εὐήμεροισι, καθὼς ἡ Σικυὼν, ἡ Αἰγίνα καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος, ἀλλὰ, μὴ οὔσαι ἡνωμένα, δὲν ἀπετέλουν κράτος ἰσχυρόν· ὥστε ἡ Σπάρτη ἥτις ἐν τῷ μεταξύ ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ ἄλλων ὅλως ἀρχῶν, τινὰς μὲν ἐκ τῶν ἀργολικῶν τούτων πόλεων ἐκυρίευσεν, ἄλλας δ' ἔταπείνωσε

καὶ τοὶ πολυμελεστέρα, εἶχεν ὁμῶς τὴν ἀπαραίτητον περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐνότητα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦσαν οἱ ἔφοροι. Οἱ ἔφοροι ἦσαν κατ' ἀρχὰς πιθανώτατα ἀπλοὶ ἐπίτροποι τῶν ἐν πολέμοις ἀπόντων βασιλέων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀποτελοῦσιν ἀρχὴν αὐτοτελῆ καὶ παντοδύναμον. Ἦσαν δὲ συνέδριον πέντε ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων κατ' ἔτος, ἐξ ἀπάντων μὲν τῶν πολιτῶν, ἁδὴλον ὅμως πῶς· ὁ Ἀριστοτέλης μόνον λέγει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν « παιδαριώδης ἐστὶ λίαν. » Οἱ ἔφοροι καὶ οἱ βασιλεῖς ἐδίδον πρὸς ἀλλήλους, κατὰ μῆνα, ὄρκον ἄμοιβαῖον, καὶ οἱ μὲν βασιλεῖς ὠμνουν « κατὰ τοὺς τῆς πόλεως κειμένους νόμους βασιλεύσειν, » οἱ δὲ ἔφοροι, « ἐμπεδορκοῦντος τοῦ βασιλέως, ἀστυφέλικτον (ἀδιάσειστον) τὴν βασιλείαν παρέξειν. » καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὡς λέγει ὁ Πολύβιος, ὁ μέγας Πελοποννήσιος ἱστορικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βασιλεῖς διετέλουν, « πειθαρχοῦντες, ὡς περ γονεῦσι, τοῖς ἐφόροις. » Ἰδίως δὲ πᾶσα ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ κυβέρνησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων, οἵτινες, καὶ τοὶ μετερχόμενοι « ἀρχὴν λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραννον, » δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν, οὔτε εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Αὐτοὶ διεζῆγον, ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς 300 νέους καὶ δραστηρίους πολίτας, τοὺς καλουμένους ἱππεῖς, τὴν ἐσωτερικὴν ἀστυνομίαν ἐν τῇ Λακωνικῇ, μετὰ ἐξουσίας αὐτοκράτορος· αὐτοὶ ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· αὐτοὶ ἤθροζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ πολέμου, ὀρίζοντες ποῦ θέλει μεταβῆ. Καὶ εἶχε μὲν ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν, ἀλλὰ δύο ἔφοροι παρηκολούθουν πάντοτε τὸν στρατὸν, ἐπὶ ἀπλῇ δὲ ὑποψίᾳ, ἡδύναντο νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Αὐτοὶ πρὸς τούτοις ἐδίκάζον, ὅτε μὲν ἰδίᾳ, ὅτε δὲ σύναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτούς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτη ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμῶν. Μόνον εἰς τὰς σπουδαιότατας κυβερνητικὰς υποθέσεις, ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἤκροῶντο τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας. Καὶ αἱ φονικαὶ ὁμοίως δίκαι ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐδικάζοντο, ἴσως καὶ αἱ κατὰ βασιλέων, ἂν καὶ ὑπάρχη παρὰδειγμα, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἀγησίλαον ἐπέβαλον οἱ ἔφοροι οἰκοθεν χρηματικὴν ποινὴν. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἔφοροι ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῆς ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτῶν τηρουμένης αὐστηρᾶς διαίτης.

θεσμοί, οἱ ὄντως μοναδικοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἄνευ αὐτῶν οἱ κυβερνητικοὶ τύποι βεβαίως δὲν ἤθελον ἐπιφέρει τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἐπέφερον. Οὐδὲ ἦσαν οἱ τύποι τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ἀρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἐξαίρεσις δηλαδὴ τῶν ὁμολογουμένως μεταγενεστέρων ἐφόρων, ἄλλο τι κυρίως ἢ οἱ ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντες, ἐκτὸς ὅτι αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῆς βασιλείας, τῆς βουλῆς τῶν γερόντων καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἐκανονίσθησαν ἤδη ἀκριβέστερον καὶ ῥητότερον ἢ πάλαι ποτέ.

Τῶντι κατ' ἀρχῆς εὐρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ τὴν γνωστὴν ἤδη εἰς ἡμᾶς βουλὴν τῶν γερόντων, ἀλλὰ συγκεκριμένην ὠρισμένως ἐκ 30 ἰσοβίων ἀνδρῶν· ἔτι δὲ τὴν ἐπίσης γνωστὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ ἔχουσαν πλεονέκτημα ἢ ἄλλοτε δίκαια· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν βασιλείαν τῶν ἡρώϊκων χρόνων, ἣτις ὅμως εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιόζον ὅτι ἐν Σπάρτῃ οἱ βασιλεῖς ἦσαν, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο, καὶ ὡς ἐφημίζετο ὁ εἰς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Εὐρυσθένου, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ τοῦ γένους τοῦ Προκλέους· ὅθεν καὶ ὠνομάζοντο, τὸ μὲν ἐν γένος τῶν βασιλέων Εὐρυσθενίδαι ἦ, ἀπὸ Ἄγιδος, τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Εὐρυσθένου, Ἀγίδαι· τὸ δὲ ἄλλο γένος, Προκλεῖδαι ἦ, ἀπὸ Εὐρυπῶντος τοῦ ἐγγόνου τοῦ Προκλέους, Εὐρυπωντίδαι. Ἡ δικέφαλος αὕτη βασιλεία, ἣτις οὐδαμῶς ἄλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε, συνέστη ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι οἱ δύο ὑπέρτατοι, καὶ ἰσοδίκαιοι, καὶ ἰσοδύναμοι οὗτοι ἄρχοντες. οἵτινες ἐμελλον φύσει νὰ διατελῶσιν εἰς διηνεκὴ ἀντιζηλίαν, οὐδέποτε θέλουσιν ὁμοφρονήσει ἵνα ἐπιφέρωσι διὰ τῆς βίας τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ σφετερισθῶσιν ἐξουσίαν δεσποτικὴν. Καὶ ἀληθῶς ἐπὶ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδεμία ἐγένετο τοιαύτη ἀπόπειρα ἐν Σπάρτῃ, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς Ἄγεις Γ' καὶ Κλεομένης Γ' ἐπεχείρησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν βίαιαν τοῦ πολιτεύματος ἀναμόρφωσιν, ἀλλὰ τότε τὸ πολίτευμα εἶχεν ἤδη πάθει οἰκοθεν σπουδαιοτάτας ἀλλοιώσεις. Ἐν τούτοις, ἡ διπλῆ βασιλεία, εἰ καὶ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, δι' ὃ οἱ Σπαρτιαῖται, κατὰ Ἀριστοτέλην. « σωτηρίαν ἐνόμιζον τῇ πόλει εἶναι τὸ στασιάζειν τοὺς βασιλεῖς, » εἶχεν ὅμως ἐνταύτῃ τὸ ἀτόπημα, τὸ ὅποιον πάντοτε συνεπάγεται ἡ διαίρεσις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· ὅθεν ἡ κυβερνήσις καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ ὅσον ἀπέβη ἰσχυρὰ, ἐὰν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν περιήρχετο μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀρχὴν ἐτέραν, ἣτις,

βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος,, ἀνὴρ πολεμικὸς ὢν μέγας καὶ κατὰ τᾶλλα ἐνεργὸς, ἠδυνήθη, ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, νὰ λάβῃ πολλὴν εἰς τὰ πράγματα ὑπεροχὴν· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις σπανιώταται· συνήθως οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐν τῇ πολιτείᾳ δευτερεύουσιν ἰσχὺν καὶ τάξιν· ἐπρώτεον δὲ οἱ ἔφοροι.

Καὶ τῆς γερουσίας ὁμοίως καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου ἡ ἐνέργεια δὲν ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία. Ἡ γερουσία, καλουμένη ἐν Σπάρτῃ γερωνία, ἢ γερωχία, ἢ γερωῖα, συνέκειτο ἐκ τῶν δύο βασιλέων καὶ 28 ἀνδρῶν, ἐχόντων τοῦλάχιστον 60 ἐτῶν ἡλικίαν καὶ ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ βίου. Οἱ 30 οὗτοι ἄνδρες ἐλαμβάνοντο, ὡς φαίνεται, ἀνὰ 10 ἀφ' ἐκάστης τῶν τριῶν φυλῶν, εἰς ἃς πιθανώτατα ἦσαν διηρημένοι οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς καὶ πλεῖστοι τῶν ἄλλων Δωριέων. Αἱ τρεῖς φυλὰὶ ὠνομάζοντο ἀπὸ Ὑλλου τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἀπὸ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγυμίου, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες· καὶ εἰκάζεται ὅτι ὑποδιηροῦντο εἰς 30 τμήματα, τὰ ὅποια ὠνομάζονται ὠβαί. Ἡ δὲ ἀγορὰ ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἣτις ἐκαλεῖτο ἀλία, ἥτοι σύλλογος, συνάθροις, συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι συνεπλήρωσαν τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ κοινὰ δεῖπνα ἢ συσσίτια. Εἰς τοὺς συλλόγους λοιπὸν τούτους ὑπεβάλλοντο τὸ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης ζήτημα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἂν ὅχι πάντοτε, καὶ οἱ ὀλίγιστοι ἐν Σπάρτῃ ψηφίζοντες νόμοι. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι αἱ τοιαῦται ἀφορμαὶ συσκέψεως ἦσαν σπάνιαι, πολλὰ ἄλλα περιστάσεις συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰς συνήθως ματαιίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου οὐδὲν ὑπεβάλλετο τὸ μὴ προϋποβληθὲν εἰς τὴν γερουσίαν. Οἱ δὲ γέροντες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ ἐκλογή διεξήγετο εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε προδήλως ἢ ἐπ' αὐτῆς ἐνέργεια τοῦ δήμου ἦτο ἀσθενεστάτη. Ἐν πρώτοις ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν, ὡς ὑποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰμὴ οἱ καλοὶ ἀγαθοὶ, οἱ ἄριστοι, καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὁμολογουμένως οἱ ὑπερβάντες τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὸ ἀξίωμα. Οὕτω δὲ περιορισθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεξιμῶν, ἡ κρίσις ἐγένετο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἐκκλησίας ἀθροισθείσης, ἄνδρες αἵρετοὶ κατεκλείοντο πλησίον εἰς οἶκημα, μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας, ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, διότι καὶ περὶ τούτου, ὡς συνήθως, διὰ βοῆς, καὶ ὅχι διὰ ψηφοφορίας, ἀπεφάσιζεν ἡ ἐκκλησία. Τότε εἰσήγοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ὑποψήφιοι, διερχόμενοι ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐνώπιον αὐτῆς· καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία ἀνεβόα

Ἡ ἄμετος λοιπὸν πολιτικὴ ἐξουσία τῶν βασιλέων περιεστάλη πολὺ. ἂν καὶ οὗτοι ἔσωζον ἔτι ἀξιόλογά τινα προνόμια· εἶχον μεγάλα βασιλικά ἐν τῇ Λακωνικῇ κτήματα, ἐλάμβανον πολλάκις ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς δῶρα, καὶ ὅσας τις προσεφέροντο θυσίαι εἰς τοὺς θεοὺς, τὸ δέριμα καὶ ἄλλα μέρη τῶν σφαγίων ἀνῆκον εἰς τοὺς βασιλεῖς. Ἐν γένει δὲ ἡ περιουσία αὐτῶν δὲν ἦτο μικρά. Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπεβλήθη εἰς τὸν βασιλέα Ἅγιν χρηματικὸν πρόστιμον 100,000 δραχμῶν ἄττικῶν, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἕτερος Ἅγις, ὁ Εὐδαμίδου, εἶχεν εἰς χρήματα 600 τάλαντα, ἤτοι 3,600,000 δραχμάς. Πρὸς τούτοις ἕκαστος τῶν βασιλέων εἶχε τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἐν τῇ γερουσίᾳ· οἱ βασιλεῖς ἐκύρουν τὰς νόθεσις καὶ ἔκρινον ἄλλας τινὰς οἰκογενειακὰς διαφοράς. Πλείστη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτοὺς εὐλάβεια, καὶ ὁ καταγομένους ἀπὸ Ἡρακλέους, καὶ διὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπὸ Διός· ὅθεν οἱ βασιλεῖς ἐξεπροσώπων τὴν πολιτείαν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς σχέσεις· ἦσαν αὐτοδικαίως ἱερεῖς τοῦ Διὸς Λακεδαιμόνος καὶ τοῦ Διὸς Οὐρανίου, προσέφερον τὰς μηνιαίας θυτίκας δι' ὧν ἐγίνοντο οἱ θεοὶ ἴλασι πρὸς τὸν τῆς Σπάρτης λαόν· διώριζον ἕκαστος ἀνὰ δύο Πυθίους, δηλαδὴ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἐστέλλοντο εἰς Δελφοὺς ἵνα ἐπερωτήσωσι τὸ μαντεῖον· τελευταῖον οἱ βασιλεῖς ἐφύλαττον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πυθίων, τὰς γινομένας ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἐν καιρῷ ἀμνηστίας συνεβουλεύετο ἡ πολιτεία. Ἀποθνήσκοντες δὲ ἐκηδεύοντο μετὰ τισαύτης μεγαλοπρεπείας, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος παρὰβέλλει αὐτὴν πρὸς τὰς τιμὰς τὰς ἀποδιδόμενας ὑπὸ τῶν δουλικῶν τῆς Ἀσίας λαῶν εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν βασιλέων αὐτῶν, ὁ δὲ Ξενοφῶν, ὁμιλῶν περὶ τῆς κηδείας ἐνὸς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, λέγει ὅτι «ἔτυχε σιμνοτέρας ἢ κατ' ἄνθρωπον ταφῆς» διότι ὅχι μόνον ἐξ ἑκάστης οἰκίας σπαρτιατικῆς ὤφειλον νὰ παραστάθωσι εἰς τὴν τελετὴν ἀνὴρ καὶ γυνὴ οἰκτρῶς πενθηθοροῦντες, ἀλλὰ τὸ γεγονός ἀνηγγέλλετο ἀμέσως καθ' ὅλην τὴν Λακωνικὴν, ἵνα συρρεύσωσι εἰς Σπάρτην πολλαὶ χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ διὰ τῶν κοπετῶν καὶ τῶν οἰμωγῶν αὐτῶν καταστήσωσι ἐκπρεπεστάτην τὴν ἐκφορὰν, μεθ' ἣν ἐφύλάττετο δεκαήμερον κοινὸν πένθος. Κυρίως ἄρα εἰπεῖν, οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἦσαν σεβαστοὶ τῆς οἰκογενείας προστάται, οἱ ὕπατοι τῆς θρησκείας λειτουργοὶ καὶ οἱ αἰδιοὶ ἱεροὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, δι' οὗ ἡ πολιτεία συνεδέετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἡρώϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τίποτε πλείοτερον. Ἀπὸ τῆς πατροπαράδοτου ταύτης εὐλαβείας ὠφελοῦμενος, ὁ

τὸν Ἀριστοτέλην, ἐξελέγοντο ἐξ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, θεραπευομένης οὕτω τῆς φιλοτιμίας τοῦ δήμου. Ἐὰν ὅμως ὁ δῆμος εἶχεν ἐν Σπάρτῃ, διὰ τῶν ἐφόρων, ἄπασαν τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἄπορον πῶς τοσοῦτον ὀλίγον ἐπενήργει εἰς τὰ πράγματα διὰ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ ἐκκλησιῶν· πῶς δὲν ἀπῆτει νὰ δίδωσιν οἱ ἔφοροι λόγον ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ πῶς, καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀναφαίνεται ὁ δῆμος ἐπικρατήτας ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ παντοτε, ὡς λέγουσιν ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ, διέπουν τὰ πράγματα οἱ πρῶτοι ἄνδρες, οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ καγαθοί. Πρὸς τούτοις, ἄδηλον μὲν εἶναι πῶς ἐξελέγοντο οἱ ἔφοροι· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὡς εἶδομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἦτο παιδαριώδης· παιδαριώδης δὲ ὀνομαζεῖ καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν γερόντων, τοῦ ὁποῦ γινωρίζομεν ἤδη τὸν μηχανισμόν· ὅθεν πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ τρόποι τῆς ἐκλογῆς, ἂν δὲν ἦσαν ἀπαρχλακτικοί, ὁμοιάζον ὅμως πολὺ. Τούτου δὲ τεθέντος, οὐδὲν ἦττον πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐλογίζοντο μὲν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκλέξιμοι εἰς τὸ τοῦ ἐφόρου ἀξίωμα, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἄνδρες οἵτινες διεῖπον τὰ πράγματα κατῴρθουν μὲν πάντοτε ὥστε οἱ ἐκλεγόμενοι ἢ νὰ ἀνῆκωσιν εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν, ἢ νὰ ἦναι εὐπειθεῖς εἰς τὰ νεύματά των, συνεῖχον δὲ αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς διατάξεως καθ' ἣν οἱ ἔφοροι ὤφειλον εὐθύνας εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὃ ἐστὶ πάλιν εἰς τὰ τυφλά των ὀλίγων ὄργανα. Διὰ δὲ τοῦτο, ὅτι οἱ ἔφοροι ἦσαν ἄπλοὶ τῆς ὀλιγαρχίης ἐπίτροποι, εἵπομεν προοιμιαζόμενοι, ὅτι εἶχον τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἐνότητα, ἣν δὲν εἶχον οἱ βασιλεῖς. Τῶνόντι, ἡ βασιλεία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν μοναρχικὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδύνατον νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι δύο συγχρόνως βασιλεῖς· ἐνῷ ἡ ὀλιγαρχία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ δικαίων, ἐπὶ δὲ τούτῳ δύνανται κάλλιστα νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι πολλοὶ ἄνδρες.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης· οὐδὲν ἄλλο δηλαδὴ ἢ ὀλιγαρχία στενοτάτη, ἣτις διетήρησε μὲν ἅπαντας τοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ κατῴρθωσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἐνεργῇ αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσιαίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων ἐφόρων. Ὀλιγαρχίαι ὅμως ἐπεκράτησαν πολυλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, σχεδὸν ἅπανταχοῦ· ἀλλ' αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται δὲν ἐκτῆσαντο ποτὲ

περὶ ἐκάστου, οἱ δὲ κατάκλειστοι γραμματεῖς ἐσημείουσι ἐπὶ γραμματείων ὅποια τις ἦτο ἢ περὶ τοῦ πρώτου βοῆς, ὅποια ἢ περὶ τοῦ δευτέρου, ὅποια ἢ περὶ τοῦ τρίτου, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὃ δὲ κατ' αὐτοὺς τυγχὼν τῆς πλείστης βοῆς ἀνηγορεύετο. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν, ὅτι οἱ γέροντες, διὰ βίου προχειριζόμενοι, ἀπέβαινον πολλάκις ἐσχατόγηροι, ἀνάγκη βεβαίως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ γερούσια ὀλίγον ἡδύνατο συνήθως νὰ περιστείλῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῶν ἐφόρων. Ἡ δὲ ἐκκλησία πάλιν τοῦ δήμου δὲν συνέκειτο εἰμὴ ἐκ τῶν πολιτῶν, ὅσοι, ὑπερβάντες τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας, συνετέλουν εἰς τὰ συσσίτια· ἄλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων πρῶϊμώτατα ἡλαττώθη, διὰ τὴν ἐσχάτην πενίαν εἰς ἣν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιῆλθον· ὅθεν πρῶτον ἡ ἐκκλησία ἦτο εὐαριθμὸς· ὅσῳ δὲ εὐαριθμον εἶναι τὸ βουλευτικὸν σῶμα, τόσῳ εὐκολώτερον ἀποβαίνει ὑποχείριον. Ἐπειτα, εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην δὲν ὑπεβάλλοντο εἰμὴ τὰ προηγουμένως ὑπὸ τῆς γερούσιας ἐγκριθέντα· ἦτοι ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας ἦτο περιορισμένη. Τελευταῖον οὐδεὶς πολίτης ἡδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίᾳ ἐπετρεπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο ἐνταῦθα συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ προτάσεις τῶν ἀρχόντων ἢ ἐγένοντο δεκταὶ ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οἱ Σπαρτιῖται, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάβανον, οὔτε ἡγάπων τὴν συζήτησιν, οὔτε ἐπιτήδειοι περὶ αὐτὴν ἦσαν, ἐπὶ τοσούτον, ὥστε ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ ἀνδρὸς ἐπιφανεστάτου, τοῦ Βρασίδου, ἐπιφέρει μετὰ τινος περιφρονήσεως, ὅτι, ὡς Λακεδαιμόνιος, «ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν. » Ἀφ' ἑτέρου, ἐπικρατεστάτη ἐν Σπάρτῃ ἀρχὴ ἦτο ἡ μυστικότης τῆς κυβερνήσεως, τῆς « πολιτείας τὸ κρυπτόν, » ὡς λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, τὸ ὅποῖον βεβαίως δὲν συνεβιβάζετο μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίφημον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἥτις συνεκροτήθη διὰ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος τοῦ πράγματος, δὲν ἔκρινε διὰ βοῆς, ὡς πάντοτε, ἀλλὰ κατ' ἐξαίρεσιν διὰ ψηφοφορίας, οὐδεὶς φαίνεται λαλήσας ἄλλος ἢ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, καὶ ὁ ἔφορος Σθενελαΐδας, ὑπὲρ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κηρύξεως, ὅπερ ἐγένετο παραδεκτόν· ὥστε βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησίαν ὑποκύπτουσαν εἰς τὴν τῶν ἐφόρων θέλησιν.

Ἄλλ' ὅποιοί τινες ἄρα ἦσαν οἱ παντοδύναμοι οὗτοι ἔφοροι; Κατὰ

τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἐκτῆσατο ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, καὶ πολλὰς μάχαις, εὐπορήσαντος καὶ ἐκπαιδευθέντος τοῦ δήμου, ὅπως ἀπέβαλον τὸ ἀρχαῖον ἄξιώμα, ἐνῶ ἡ τῆς Σπάρτης ὀλιγαρχία ὅχι μόνον παραδόξως ἰσχυρεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας διетήρησεν ἀναλλοίωτον τὴν ἰσχὺν αὐτῆς. Πόθεν αὕτη ἡ διαφορά; Ἐκ τούτου, ὅτι οἱ προύχοντες τῆς Σπάρτης ἐφρόντισαν συγχρόνως νὰ καθυποβάλλωσι τὸν δῆμον εἰς ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν, ἥτις ἀνεδεικνυεῖ αὐτὸν ἀδιαλείπτως φοβερὸν μὲν ἐκτελεστὴν τῶν βουλευμάτων τῆς διεπούσης τὰ πράγματα ἀρχῆς, ἀνεπιτηδείοτατον δὲ νὰ ὑψώσῃ ποτὲ κεφαλὴν κατ' αὐτῆς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον μέρος τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἦσαν οἱ κοινωνικοὶ ἐκείνοι καὶ διαιτητικοὶ θεσμοί, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων, εὐρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῆς Λακωνικῆς διηρημένους εἰς τρεῖς διακεκριμένας τάξεις· τοὺς Σπαρτιατάς, τοὺς περίοικους καὶ τοὺς εἴλωτας. Σπαρτιάται ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Σπάρτης, οὔτινες, ἐκπληροῦντες αὐστηροτάτας τινὰς διαιτητικὰς καὶ πειθαρχικὰς διατάξεις, ἀπετέλουν τὸν διαρκῆ στρατὸν τῆς πολιτείας καὶ ἦσαν μόνοι ἐκλέξιμοι εἰς τὰ δημόσια ἄξιώματα καὶ τὰς δημοσίας αὐτῆς λειτουργίας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οὔτε καιρὸν, οὔτε διαθέσιν εἶχον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ γεωργίαν, ἢ ἐμπορίαν, ἢ βιομηχανίαν· ἔξω δὲ ἀπὸ τῶν κτημάτων τὰ ὅποια εἶχον περὶ τὴν Σπάρτην καὶ κατὰ τὴν ἄλλην Λακωνικὴν, καὶ τὰ ὅποια ἐκκλιέργουν ἀντ' αὐτῶν οἱ εἴλωτες, καταβάλλοντες εἰς τοὺς κυρίους μέρος τοῦ εἰσοδήματος, συμποσούμενον ἐνίοτε εἰς τὸ ἡμισυ τοῦ ὅλου. Ἄλλ' ὁ Σπαρτιάτης, ἵνα ἔχῃ πλήρη τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δίκαια, ὥφειλε νὰ πράττῃ δύο τινὰ· πρῶτον, νὰ τηρῇ ἀκριβῶς τὴν διατεταγμένην πειθαρχίαν, καὶ δεύτερον, νὰ συντελῇ εἰς τὰ δημόσια δαίμνα, τὰ λεγόμενα συσσίτια, τὰ ὅποια δὲν συνιτηροῦντο εἰμὴ διὰ τῶν εἰσφορῶν τούτων ἐκάστου πολίτου. Διὰ δὲ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν παιδῶν εἰς τὰς πενестέρας οἰκογενείας, ἀφ' οὗ, μετὰ τὴν κυρίευσιν ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἔπαυσεν ἡ διανομὴ νέων γῆς κλήρων, ἠύξησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ τούτου ἕνεκα ἀπέβαλλον τὸ πολιτικὸν αὐτῶν δικαίωμα· ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου παρήχθη ἐν Σπάρτῃ διάκρισις τις, ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ἡ μεταξὺ τῶν ὀλίγων πολιτῶν ὅσοι ἐξή-

σκουν ἔτι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, τῶν ὀνομαζομένων «ὁμοίων», καὶ τῶν πολλῶν πενήτων ὅσοι ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα ταῦτα, τῶν λεγομένων «ὑπομειόνων.» Οἱ τελευταῖοι ὅμως οὗτοι ἠδύναντο, εὐπορήσαντες τυχόν, νὰ ἀναλάβωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, καὶ κατὰ τοῦτο διέφερον τῶν ἄλλων ἐλευθέρων τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, τῶν καλουμένων περιοίκων. Οἱ περίοικοι ἦσαν ἐπίσης ἐλεύθεροι, καὶ πολῖται μάλιστα, ἀλλὰ πολῖται τῶν κατὰ μέρος ἄλλων πόλεων τῆς Λακωνικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας καὶ μόνης οἱ πολῖται ἐκυβέρνην τὰ κοινὰ τῆς ὅλης πολιτείας πράγματα, ἐνῶ οἱ περίοικοι δὲν ἐκυβέρνην εἰμὴ τὴν ἰδίαν αὐτῶν πόλιν, καὶ ταύτην ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐνηργεῖτο ἐνίοτε διὰ διοικητῶν ἀμέσως παρ' αὐτῆς εἰς περιοικίδας τινὰς πόλεις στελλομένων, οἱοι ἦσαν οἱ εἰς Κύθηρα στελλόμενοι Κυθηροδῖκαι. Πρὸς τοῦτοις οἱ περίοικοι ὑπηρετοῦν μὲν ἐν τῷ στρατῷ τῆς πολιτείας ὡς ὀπλίται, ἦτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἂν καὶ σπανίως, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτοῦ ἀξιώματα· ἀλλ' ὑπηρετοῦν ὁσάκις ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οὐδ' ἀπετέλουν τὸν ἐκ μόνων τούτων συγκείμενον διαρκῆ τῆς πολιτείας στρατόν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κυρίαρχοι τῆς Λακωνικῆς, οἱ δὲ περίοικοι, οἱ ἐλεύθεροι αὐτῶν ὑπήκοοι· ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ Λακωνικὴ οὐσιωδῶς διέφερε τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, ἐν ἣ πᾶσα πόλις ἦτο ἐντελῶς αὐτόνομος, συναπτομένη πρὸς τὰς ἄλλας μόνον διὰ χαλαροῦ τινος δεσμοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ τὸ πολὺ ἐμπορικοῦ. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πᾶσα ἡ κυβερνητικὴ τῆς ὅλης χώρας ἐξουσία ἦτο συμπυκνωμένη ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ὅμως συνεῖχε τοὺς πολυακρίθμους περιοίκους οὐχὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν πλεονεκτημάτων. Ἐν γένει οἱ περίοικοι, ἂν καὶ μὴ ὄντες αὐτόνομοι ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐνώπιον ὅμως τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ὡς τοιοῦτοι· διὸ, νικῆσαντες εἰς τὰ ὀλύμπια, ἀνηγορεύοντο οὐχὶ ὡς Σπαρτιᾶται, ἀλλὰ ὡς Λάκωνες. Πρὸς τοῦτοις οἱ Σπαρτιᾶται περιεποιοῦντο πολὺ τινὰς τοῦλάχιστον τῶν περιοίκων, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀμυκλαίους, ὧν ἐτίμων ἐξαίρετως τοὺς ὀπλίτας καὶ παρέλαβον θρησκευτικὰς τινὰς πανηγύρεις, οἷον τὰ Ὑακίνθια καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὄλων, οἱ περίοικοι, μὴ ὄντες καθυποβεβλημένοι εἰς τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ δίκαιαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔχοντες κτήματα, ἂν ὅχι οἶα οἱ Σπαρτιᾶται, ἀλλ' ὅμως ἀξιόλογα, καὶ πρὸ πάντων μόνοι αὐτοὶ μετερχόμενοι ἐν τῇ Λακωνικῇ

τὸ ἐμπόριον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων, καὶ ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον, καὶ ἐκ τούτου εὐποροῦντες, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραμυθῶνται διὰ τὴν ὑποτελῆ αὐτῶν θέσιν ὡς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐξηγόραζον τὴν κυριαρχικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν διὰ βίου, τοῦ ὁποίου ἡ σκληραγωγία δὲν ἠδύνατο νὰ ᾖ ἐπίφθονος. "Οθεν οἱ περίοικοι πολὺ ὀλιγώτερον ἔρρεπον πρὸς τὴν στάσιν, ἢ ἡ τρίτη τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς τάξις, οἱ εἴλωτες.

Τὸ ὄνομα εἴλω, ὁ μὲν Ἐφορος, συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, μὴ σωζόμενος, ἀλλ' ἀναφερόμενος πολλὰκις ὑπὸ ἄλλων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, παράγει ἀπὸ τῆς λακωνικῆς πόλεως Ἐλος, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀποστάντες καὶ δουλωθέντες, ἔδωκαν δῆθεν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς ὀλόκληρον τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη θεωρεῖται ἀπίθανος, προτιμότερα δὲ φαίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ ἔλω, ἀχρήστου ῥίζης ἐξ ἧς παράγονται πολλοὶ χρόνοι τοῦ αἰρέω, συλλαμβάνω, κυριεύω, καὶ ἐξ ἧς παρήχθη ἴσως τὸ εἴλω, καθὼς τὸ δμῶς ἀπὸ τοῦ δαμάω, δέμω· ὥστε ἂν ἡ ἐτυμολογία αὕτη ᾖ ἀκριβής, οἱ εἴλωτες ἐσήμαινον τοὺς ἐξ αἰχμαλώτων δούλους. Ὡνομάζοντο δὲ εἴλωτες κυρίως οἱ εἰς τὰς κώμας, καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς Λακωνικῆς οἰκοῦντες γεωργοί· διότι τινὲς τῶν εἰλώτων ὑπηρετοῦν μὲν καὶ ὡς οἰκιακοὶ δοῦλοι ἐν Σπάρτῃ τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἦσαν εὐάριθμοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὴν μεγάλην τῶν γεωργῶν τάξιν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι ἐκαλλιεργοῦν τὰς γαίας τῶν Σπαρτιατῶν, ἴσως καὶ τῶν περιούκων, ἐπὶ τῇ εἰς αὐτοὺς καταβολῇ μέρους τοῦ εἰσοδήματος, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκποιηθῶσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, ἴσως μηδὲν ἐκποιούμενοι, δι' ὃ ἦσαν ἀνώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἐξ ὅλων τῶν δούλων τῆς Ἑλλάδος εἰμποροῦν νὰ συγκριθῶσιν. Ἡδύναντο δὲ οἱ εἴλωτες νὰ ἔχωσιν, ὡς καὶ οἱ πενέσται, ἰδίαν περιουσίαν, καὶ ὅτε Κλεομένης Γ' ὁ Λεωνίδου προέτεινε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντα εἴλωτα ὅς τις καταβάλῃ πέντε μναί, ἥτοι 500 δραχμάς, εὐρέθησαν 6,000 τοιοῦτοι εἴλωτες, καταβαλόντες ὅλοι ὁμοῦ 500 τάλαντα, ἥτοι 3,000,000 δραχμῶν. Πρὸς τούτοις οἱ εἴλωτες ὑπηρετοῦν συνήθως ὡς ψιλοὶ, ὡς ἐλαφροὶ δηλαδὴ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, ὡς ὀπλίται, ὅτε καὶ ἀριστεύσαντες τυχόν, ἀπὸ πλεονεξίας εἰς ἀνταμοιβὴν ὑπὸ τοῦ κράτους. Οἱ οὕτω ἀπελευθερωθέντες εἴλωτες ὠνομάζοντο νεοδαμώδεις, ἥτοι νεωστὶ εἰς τὸν δῆμον γενόμενοι δεκτοὶ, καὶ ἡ ἔξω ἐν Σπάρτῃ ὡς ὑπο-

μείονες, ἢ ἐξεπέμποντο εἰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀποικίας. Τελευταῖον οἱ εἰλωτες εἶχον οἰκογένειαν, ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἦσαν ἐν γένει ὅλως διάφοροι τῶν ἀλλογλώσσων, τῶν βρβάρων, τῶν ἀγοραστῶν ἀνδραπόδων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ τὸν ἀδιάλειπτον πόθον τοῦ νὰ ἀνακτήσωνται τὴν ἐλευθερίαν, διὸ ἀπέβησαν πολλάκις φοβεροὶ εἰς τὴν Σπάρτην, πολλάκις ἀπέστησαν καὶ δὲν ἐδαμάζοντο εἰμὴ δι' ἀγρύπνου, ἐνίοτε δὲ καὶ τυραννικῆς πολιτικῆς. Τὰ τῶν στρατοπέδων διετάσσοντο τοιοῦτοτρόπως ὥστε οἱ Σπαρτιάται νὰ ἐξασφαλίζωνται ἀπὸ πάσης αἰφνιδίου τῶν φιλῶν ἐκείνων συστρατιωτῶν ἐπιθέσεως· καὶ κατ' οἶκον δὲ ὁ πολίτης ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ ἀφαιρῇ τὸν πόρπακα, ἥτοι τὴν λαβὴν τῆς ἀσπίδος, ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς πάντα ἄλλον τὴν χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις λέγει ὅτι ἱστορεῖ τοῦτο κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ ἔφοροι, ἅμα κατ' ἔτος ἀναλαβόντες τὴν ἀρχὴν, ἐκήρυττον πόλεμον κατὰ τῶν εἰλώτων, ἵνα δικαιώσωσιν οὕτω τὴν δολοφονίαν αὐτῶν· καὶ ἔπειτα ἐξεπέμπον εἰς τὴν Λακωνικὴν νέους τινὰς ἐπιτηδεῖους Σπαρτιάτας, οἵτινες, ἔχοντες ξιφίδια, περιεφέροντο καθ' ὅλην τὴν χώραν φονεύοντες διὰ νυκτὸς τοὺς ῥωμαλεωτάτους καὶ ἐπικινδυνωτάτους εἰλωτας. Ἡ τοιαύτη κατὰ τῶν εἰλώτων ἐπιδρομὴ ἐλέγετο κρυπτεία, καὶ εἶναι μὲν ἀπίθκον ὅτι τοσοῦτον τακτικῶς καὶ ἐπισήμως διενηργεῖτο, ὅτι ὅμως πολλάκις παρεσκευάζοντο καὶ ἐξετελοῦντο, διὰ καταχθονίων ἀληθῶς τρόπων, δολοφονίαι χιλιάδων εἰλώτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε οἱ μὲν εἰλωτες εἶχον ἐξαίρετως ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς πολιτείας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι κατεῖχον τὴν Πύλον, οἱ ἔφοροι, φοβηθέντες ἐπανάστασιν τῶν εἰλώτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν γεννασιότατων καὶ μεγαλοφρονεστάτων ἐξ αὐτῶν· ὅθεν ἀνήγγειλαν ὅτι ὅσοι αὐτῶν ἀξιοῦσιν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἄριστοι ἐν πολέμῳ, δύνανται νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἵνα τύχωσι τῆς ἐλευθερίας. Καὶ παρέστησαν λοιπὸν διαχίλιαι περίπαι, καὶ ἐστεφανώθησαν, καὶ περιήλθον τὰ ἱερὰ ὡς ἡλευθερωμένοι. Ἀλλ' οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι στέφανοι ἐκόσμησαν θυμᾶτων κεφαλὰς, καὶ μετ' ὀλίγον ἅπαντες οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠφανίσθησαν, καὶ οὐδεὶς ποτε ἔμαθε τίνι τρόπῳ ἕκαστος ἐφονεύθη. Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον, διότι ἱστορεῖται ὑπὸ ἱστορικοῦ συγχρόνου, τοῦ Θουκυδίδου, μαρτυρεῖ ὅχι μόνον εἰς ποίαν ἀπανθρωπίαν ἀναγκάζονται ἐνίοτε νὰ ἐξοκίλ-

λωσι καὶ αὐτὰ τὰ εὐγενέστατα τῶν ἔθνων ἵνα διασώσωσι τὰ κυριαρχικά αὐτῶν δίκαια, ἀλλὰ καὶ ποία ἀκατανόητος μυστικότης ἐπεκράτει εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Σπάρτης· διότι τελευταῖον ἡ δολοφονία τοῦ ταλαιπώρου τούτου πλήθους ἀνδρῶν γενναίων, ἀπήτησε βεβαίως πολλοὺς συνεργούς, καὶ ὅμως ὁ Θουκυδίδης, ὁ ἐπιμελέστατος ἐκεῖνος παντὸς πράγματος ἐξεταστής, δὲν ἠδυνήθη νὰ μαθη περὶ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν πῶς ἀπέθανε· « καὶ οὐδεὶς ἤσθετο, λέγει, ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη. » Ἐννοεῖται ὅτι δημόσιαι συζητήσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας οὐδόλως ἤρμοζον πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς πράξεις τοιαύτης κυβερνήσεως.

Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις δι' ἧς συνετηρεῖτο ἡ φοβερά αὕτη κυριαρχία καὶ δι' ἧς ἡ Σπάρτη ἔπραξε κατ' εὐτυχίαν ἔργα γενναιότερα καὶ ἑλληνικώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος; Ἡ δύναμις αὕτη ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἀπετείλουν, ὡς προείπομεν, τὸν διαρκῆ, τὸν ἀδιαλείπτως ἀσκούμενον, καὶ ἀδιαλείπτως γρηγοροῦντα, καὶ τυφλῶς πειθαρχοῦντα στρατὸν τῆς πολιτείας, οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἐγεννῶντο, ἐπὶ τούτῳ ἀνέτρέφοντο. ἐπὶ τούτῳ ἔζων, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἐπὶ γῆς ἀσχολίαν καὶ ἡδονὴν ἢ τὸ προπολεμεῖν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θνήσκειν.

Τῶνόντι ὁ Σπαρτιάτης ἐστρατολογεῖτο εὐθύς ἐκ γενετῆς· διὰ τοῦτο τὰ νεογνά ἐξετάζοντο ἀμέσως, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς φυλῆς, ἐὰν ᾖναι εὐπαγῇ καὶ ῥωμαλέα, καθὼς σήμεριν οἱ νεοσύλλεκτοι ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ἐπιτροπῶν, ἐὰν ἔχωσι τὸ ἀναγκαῖον ἀνάστημα καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὑγείαν· παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐν Σπάρτῃ τὰ ἀσθενῆ ἢ ἄμορφα βρέφη, ἐθανατοῦντο ῥιπτόμενα εἰς τὰς λεγομένας Ἀποθέτας, βαρυνόμενα παρὰ Ταύγετον τόπον· διότι μὴ δυνάμενα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς στρατιῶται, ἐλογίζοντο ὅλως ἄχρηστα ἐπὶ γῆς. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἡλικίας τῶν ἐπτὰ ἐτῶν, ἡ ἐπιμέλεια τῶν παιδῶν ἦτο ἀνταθημένῃ εἰς τοὺς γονεῖς, οἵτινες ὅμως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὥφειλον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς κανόνας τινὰς ἐπιτηδείους νὰ προλαμβάνωσι τῆς ὑπερβολικῆς στοργῆς τὴν κατάρχησιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ἐπτὰ ἐτῶν, ἤρχιζε μακρὰ δημοσία τῶν παιδῶν ἀγωγή, ἣτις ἀπέβαινε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τραχυτέρα, καθ' ὅσον προσήγγιζον εἰς τὴν τῶν ἐφήδων ἡλικίαν. Ἐπὶ τούτῳ παρεδίδοντο εἰς δημόσιον λειτουργόν, τὸν παιδονόμον, ὅστις διήρει αὐτοὺς εἰς τάξεις ἢ ἀγέ-

λας, ἐκάστης τῶν ὁποίων προϊόντατο νέος εἰκοσαετής, διακεκριμένος μὲν ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἔργον δ' ἔχων τὴν ἄμετον τῆς ἀγέλης ἄσκησιν καὶ ἐφορείαν, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν τοῦ παιδονόμου ἐπιτήρησιν. Ἡ ἀνατροφή τὴν ὁποίαν ἐνταῦθα ἐλάμβανον οἱ παῖδες τῆς Σπάρτης εἶχε κυρίως σκοπὸν νὰ διαμορφώσῃ ἄνδρας μέλλοντας νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ μέτῳ μυρίων κινδύνων καὶ δυσχερειῶν, καὶ νὰ κρατήσωσιν ὑπὸ τὸν σιδηροῦν αὐτῶν ζυγὸν ὑπηκόους ἀείποτε ἐτοιμούς νὰ στασιάζωσιν. Ὅθεν ὁ νέος Σπαρτιάτης δὲν ἤξευρεν ἴσως νὰ ἀναγνώσῃ ἢ νὰ γράψῃ καὶ ὀλίγιστα ἐδιδάσκετο ἐκ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι πλουτίζουσιν ἢ κοσμοῦσι τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἤξευρε νὰ τρέχῃ, νὰ πηδᾷ, νὰ παλαίῃ νὰ ῥίπτῃ δίσκον ἢ ἀκόντιον καὶ ἐν γένει νὰ μεταχειρίζεται πᾶν ὄπλον μετὰ ῥώμης, εὐστροφίης καὶ χάριτος ἀπαρκαμίλλου καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τούτοις πᾶσαι αὗται αἱ ἀσκήσεις ἦσαν κοινόταται. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο σχολεῖον ἀδιάλειπτον καρτερίας. Τροφή γλίσχρος, ἱματισμὸς ἐλαφρὸς, ὁ αὐτὸς ὢν ἐν θέρει τε καὶ χειμῶνι, ὕπνος ἐπὶ στιβάδων ἃς αὐτὸς πχρεσκεύαζε συμφορῶν ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Εὐρώταν φυομένου καλάμου, πάλῃ πρὸς τοὺς συντρόφους, πληγαὶ διδόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου, μᾶλλον ἵνα ἀσκήσωσι πρὸς τοῦτο τὸν παῖδα, ἢ ἵνα τιμωρήσωσιν αὐτὸν, τὰ πάντα συνειθίζον τὸν νέον Σπαρτιάτην εἰς τὴν ἐνδειαν καὶ εἰς τὸν κόπον, τὰ πάντα ἐδιδάσκον αὐτῷ τὴν ὑπομονήν. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν, αἱ μόναι περὶ ἃς ἐγυμνάζετο ἦτο ὁ χορὸς, τὸ ἄσμα, ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ χορὸς αὐτὸς ἐρρυθμιζέτο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποθρέψῃ τὴν κοινὴν φιλοτιμίαν, μάλιστὰ δὲ τὴν τῶν νέων διότι, τριῶν ὄντων τῶν χορῶν, κατὰ τὰς τρεῖς ἡλικίας, ὁ μὲν τῶν γερόντων ἀρχόμενος ἔψαλλεν·

Ἄμμες πόκ' ἤμες ἄλκιμοι νεανίαι·

ὁ δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἀνδρῶν, ἀποκρινόμενος ἔλεγεν·

Ἄμμες δέ γ' εἰμές· αἱ δὲ λῆς, πεῖραν λάβε·

ὁ δὲ τρίτος, ὁ τῶν παιδῶν, ἐπέφερεν·

Ἄμμες δέ γ' ἐσόμεθα πολλῶν κάρρονες.

Ὅμοιως αἱ ψῆδαί δι' ὧν ἐκισμεῖτο ἡ μνήμη ἢ περὶ ἃς ἤσκειτο ἡ φωνὴ τῶν νέων, ἦσαν ἢ ὕμνοι ἱεροὶ ἢ ἡρωϊκὰ ἄσματα· τούτου ἕνεκα τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἃν δὲν εἰσῆχθησαν ἐν Σπάρτῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρωϊμώτατα ὅλως ἔτυχον πολλῆς ἐν αὐτῇ δεξιώσεως καὶ διὰ τοῦτο παλιν ἐτιμῆθη μὲν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος, ὁ δὲ

ἔργων ἀποδείξας ὅτι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς παρ' αὐτοῦ ὑμνηθείσης ἀνδρείας, ἐδιώχθη δὲ ὁ Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἐπρίσθευεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον ν' ἀποβάλλῃ τὰ ὄπλα ἢ ν' ἀποθάνῃ. Πᾶσαι λοιπὸν αὐταὶ αἱ ἀσκήσεις προέθεντο νὰ διαπλάσσωσι μᾶλλον τὴν καρδίαν, ἢ νὰ ἀναπτύξωσι τὸν νοῦν· καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐγύμναζεν ὁ νομοθέτης ἐκ παίδων τοὺς νέους νὰ ἀποκρίνωνται μετὰ βραχύτητος ζωῆς, καὶ ἐνίοτε μὲν πικρῶς, πάντοτε δὲ ὑποβεγματικῶς, ἥτις ἀπέβη ὁ παροιμιώδης χαρακτήρ τῆς σπαρτιατικῆς ὁμιλίας· ὁ νομοθέτης δηλαδὴ ἤθελε διὰ τοῦτου ὅχι νὰ ὀξύνῃ τὸ πνεῦμα τῶν νέων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς νὰ διατηρῶσιν ἀτάραχον τὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐπινοῶσι καὶ ἀποφασίζωσι τάχιστα τὸ πρακτέον. Πρὸ πάντων δὲ ἐδιδάσκοντο, καὶ τοῦτο ἔργῳ μᾶλλον ἢ λόγῳ, νὰ ἦναι σεμνοὶ καὶ εὐπειθεῖς, νὰ σέβωνται τοὺς γέροντας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι τοῦτο ὑπλάμβάνετο εὐλόγως ὡς ἡ ἀσφαλεστέρα βάσις τῆς ὅλης πολιτείας. Τὸ βῆμα καὶ τὸ βλέμμα τῶν νέων σπαρτιατῶν, καθ' ὁδὸν διερχομένων, ἐνέφαινον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν, τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν σωφροσύνην. Ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, ἦσαν συνεσταλμένοι ὡς κόραι, καὶ σιωπηλοὶ ὡς ἀγάλματα, ἐκτὸς ἂν ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς νόμους σέβας, δι' ὃ ὁ Σπαρτιάτης ἀπέβη τοσοῦτον πολέμιος πάσης ἐσωτερικῆς καινοτομίας, οὐδὲν ἄλλο ἢ το ἡ ἀπόρροια τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου φόβου ὃν ἐκ παίδων διὰ τῆς ἀνατροφῆς συνελάμβανε πρὸς τοὺς γέροντας καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας· διότι ἐν γένει οἱ Σπαρτιάται ἐφρόνουν, ὅτι διὰ τοῦ φόβου μάλιστα συνέχεται ἡ πολιτεία, καὶ τούτου ἕνεκα ἤγειρον Φόβου ἱερὸν παρὰ τῇ κατοικίᾳ τῶν ἐφόρων. Ἀνάλογος δὲ ἦτο καὶ ἡ τῶν κορῶν ἀνατροφή, αἵτινες ὑπεβάλλοντο εἰς ἀσκήσεις, πολυτάκεις δημοσίας, σχεδὸν ὁμοίας τῶν ἀσκήσεων περὶ αἷς ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι· καὶ τοῦτο διότι, καθὼς ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο νὰ ἀναδείξῃ τοὺς νέους προπάντων ἀγαθοὺς στρατιώτας, οὕτω ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ καταστήσῃ τὰς νέας ἐπιτηδεύας νὰ γεννήσωσι παῖδας ἱκανοὺς νὰ ἀναδειχθῶσι στρατιῶται ἀγαθοί. Ὅσα δὲ ἱστοροῦνται περὶ τῆς τρυφῆς καὶ ἀσωτίας γυναικῶν τινων τῆς Σπάρτης, ἀναφέρονται προδήλως εἰς χρόνους καθ' οὓς εἶχεν ἤδη παρακμάσει τὸ πολίτευμα.

Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 20 ἐτῶν, ἤρχιζεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Σπαρτιάτου, ἥτις ἐξηκολούθει ἀδιακόπως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν. Ἡ πανοπλία τοῦ ὀπλίτου τῆς Σπάρτης ἦτο κυρίως εἰπεῖν σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ὀπλιτῶν πανοπλίας, ἥτις

πάλιν, πλὴν τοῦ ἄρματος, τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ ᾔηται ἐν χρήσει, μικρὸν διέφερε τῆς τῶν ἡρώων πανοπλίας, ἣν ἐν τῷ προηγούμενῳ βιβλίῳ περιεγράψαμεν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοῦ σώματος ἄσκησις καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα γύμνασις ἀπετέλουν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῶν κυριωτάτων τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς κεφαλαίων. Ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς Σπάρτης ἐκ τούτου ἐπήγαγεν, ὅτι, ἐνῶ παντοῦ ἄλλοι οἱ πολῖται εἶχον καὶ ἄλλας ποικίλας ἐργασίας, γεωργίαν, βιομηχανίαν, ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, διανοητικὰς ἀσχολίας, ἡθικὰς μελέτας, φιλολογικὰς συζητήσεις, τῆς Σπάρτης ὁ πολίτης ἦτο δι' ὅλου τοῦ βίου στρατιώτης καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιώτης, ὥστε ἐπλεονέκτει κατὰ τοῦτο ὅλον τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Παρεκτὸς τούτου, εἰς τὰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὁ πολίτης, ὁπλισθεὶς ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνάγκης, κατετάσσετο κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ φυλάς καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, ὑπὸ ταξιάρχας κατὰ τύχην ἐκλεγομένους καὶ εἰς τάξεις ὅπου δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου ὠρισμένη ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐνῶ εἰς τὴν Σπάρτην αἰετοτε ὑπῆρξαν εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ὅπως διάφοροι τῶν πολιτικῶν. Τῶν διαιρέσεων τούτων ἡ θεμελιώδης βάσις ἦτο ἡ ἐνωμοτία, συγκεκλιμένη ἐξ 23, ἢ 33, ἢ 36 ἀνδρῶν, ἀδιαλείπτως συνασκουμένων περὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐξελιγμοὺς καὶ συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ ὅρκου κοινοῦ, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ἐνωμοτία. Ἀρχηγὸς τῆς ἐνωμοτίας ἦτο ὁ ἐνωμοτάρχης, ὁ ῥωμαλειώτερος καὶ ἐπιτηδειώτερος τῶν πολεμιστῶν αὐτῆς, ὅστις διεύθυνε τὴν ἐνωμοτίαν καὶ προϊστάτο τῆς πρώτης αὐτῆς σειρᾶς, φροντίζων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων σειρῶν προϊστάνται οἱ ἄριστοι τῶν στρατιωτῶν, οἱ κκλούμενοι πρωτοστάται. Αἱ ἐνωμοταίαι ἐγυμναζόντο συνεχῶς νὰ βαδίζωσιν ἀπὸ κοινοῦ, νὰ διασπῶνται αἰφνης εἰς τμήματα καὶ νὰ τρέπωνται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἐνωμοτάρχης καὶ οἱ πρωτοστάται νὰ ᾔηται παντοτε οἱ πρὸς τοὺς πολεμίους πρῶτοι ἀντιπαρτασσόμενοι ἄνδρες. Τὸ βῆμα τῶν ἐνωμοτιῶν ἐρρυθμιζέτο, εἰς τε τὰ γυμνάσια καὶ ἐν τῇ μάχῃ, πρὸς τὸν αὐλόν· καὶ οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἦσαν τοσοῦτον ἐντελῶς ἡσκημένοι περὶ τὰς κινήσεις τῆς ἐνωμοτίας, ὥστε ἐὰν συνέπιπτε νὰ διαταρχῇ ἡ ταξις αὐτῆς, οἱ διαλυθέντες στρατιῶται ἠδύναντο οἰκοθεν νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς τὴν θέσιν των, ἧς πρὸ καιροῦ ἐγνώριζον καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σειράν. Δύο ἢ τέσσαρες ἐνωμοταίαι ἀπετέλουν μίαν πεντηκοστὴν, αἱ δὲ πεντηκοσταὶ ἀπετέλουν πάλιν τὸν λόχον, οἱ δὲ λόχοι, τὴν μόραν· καὶ μοραὶ ἐν ὅλοις ἦσαν ἐξ, ὧν ἐκάστη συνέκειτο, κατὰ τὰς διαφόρους πε-

ριστάσεις καὶ χρείας, ἐκ 400, ἢ 500, ἢ 600, ἢ καὶ 900 ἀνδρῶν. Πλείστη δὲ ἐπεκράτει περὶ τὴν διεύθυνσιν ἐνότης, διότι ὁ μὲν βασιλεὺς, ὦν τῶν ὅλων ἡγεμὼν, ἔδιδε τὰς διαταγὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς πολεμάρχους, ἦτοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μορῶν, οὗτοι δὲ διεβίβαζον αὐτὰς εἰς τοὺς λοχαγοὺς, οἱ λοχαγοὶ πάλιν εἰς τοὺς πεντηκοστῆρας καὶ τελευταῖον οἱ πεντηκοστῆρες εἰς τοὺς ἐνωμοτάρχας, ἐπιμελεία τῶν ὁποίων ἐξετελοῦντο ὑπὸ ἐκάστης ἐνωμοτίας τὰ παραγγελθέντα. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα πάντα τὰ πλεονεκτήματα τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, προσθέσωμεν τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν νόμων, ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, θέλομεν ἐννοήσῃ διατὶ ὁ σπαρτιατικὸς στρατὸς ἀπέβη ἀήττητος. Τὸ σύνθημα τοῦ Σπαρτιατοῦ ἦτο «νίκη ἢ θάνατος,» μᾶλλον δὲ, καθὼς λέγεται ὅτι εἶπέ ποτε Λάκκαινα πρὸς τὸν υἱόν, παραδίδουσα αὐτῷ τὴν ἀσπίδα· «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τῆς,» ὃ ἐστὶν ἢ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ εἰς Σπάρτην, ἢ νεκρὸς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ν' ἀνακομισθῇ· διότι ὁ ἀπολέσας τὸ ὄπλον τοῦτο καὶ ἐπιζήσας, ἐλογίζετο ἄτιμος καὶ ἔπασχεν ὅσα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑποφέρῃ ψυχὴ εὐγενῆς. Ὁ τρέσας, δηλαδὴ ὁ δειλιάσας, καὶ μὴ προτιμήσας τῆς ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης φυγῆς τὸν μετὰ τῶν συναγωνιστῶν θάνατον, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντός ὑπὸ ὅλων περιφρονούμενος. Ὁ Ἀριστόδημος ἦτο εἰς τῶν 300 Σπαρτιατῶν, οὔτινες, ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδα, ἀντιπαρετάχθησαν, ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς τοὺς Πέρσας· μόνος δὲ αὐτὸς δὲν ἀπέθανε μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διεσώθη ἀγενῶς εἰς Σπάρτην. Ἐνταῦθα ὁμῶς ὑπέκυψεν εἰς ὄνειδος βαρὺ· οὐδεὶς ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτῷ πῦρ, καὶ οὐδεὶς πρὸς αὐτὸν διελέγετο, πάντες δὲ ἐπιδεικνύοντες αὐτὸν ἔλεγον· ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Τοιαύτη ἦτο ἐν Σπάρτῃ τοῦ ἀνάνδρου ἡ τύχη. Ἐὰν ἦτο ἄγαμος, δὲν εὔρισκε σύζυγον, ἐὰν εἶχε κόρας, δὲν εὔρισκε γαμβρόν. Οἱ νέοι οὐδὲν ὤφειλον πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ σέβας, καὶ ὅσοι δὲν ἀπέστρεφον ἀπὸ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἠδύναντο νὰ ραπίσωσιν αὐτὸν ἀτιμωρητί. Ὡς τε «οὐδὲν θαυμάζω,» ἀνακράζει ὁ Ξενοφῶν, «προαιρεῖσθαι ἐκαὶ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου.»

Ἰνα δὲ καθ' ὅλα ἐξομοιωθῇ ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία πρὸς στρατόπεδον μᾶλλον ἢ πρὸς συνήθη ἀνθρώπων κοινωνίαν, οἱ Σπαρτιατὰι δὲν διητῶντο κατ' ἰδίαν ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν κοινῷ εἰς δημόσια συσσίτια, ἢ φειδίτια, εἰς τὰ ὁποῖα πάντες ὤφειλον νὰ παρα-

καθήσῳσι, μὴδ' αὐτῶν τῶν βασιλέων ἐξαιρουμένων· μόνοι οἱ ἔφοροι, ὡς εἶδομεν, ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῆς ταύτης διαίτης. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐλογίζετο ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ὥστε ὁ μὴ δυνάμενος νὰ συντελέσῃ εἰς τὰ συσσίτια, δὲν ἠδύνατο οὐδὲ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα νὰ ἐκπληρώσῃ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ δεῖπνα ταῦτα λιτότατα, ἀλλ' ὅμως πολλοὶ Σπαρτιᾶται ἦσαν τοσοῦτον πένητες, ὥστε δὲν εἶχον νὰ καταβάλῳσι τὴν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένην μικρὰν εἰσφοράν· ἐξ οὗ ἀμέσως συνάγεται, ὅτι ἡ περίφημος ἰσότης τῶν περιουσιῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Λυκοῦργος λέγεται εἰσαγαγὼν ἐν Σπάρτῃ, ἀληθῶς δὲν ἐπεκράτει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἀλλ' ὅτι ἰσοκτημοσύνη ποτὲ, ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν γνωστῶν ὁπωςοῦν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ὑπῆρξεν ἐν Σπάρτῃ, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Ἐν πρώτοις ἱστορεῖται, ὅτι καθ' οὗς χρόνους συνετάχθη τὸ εἰς τὸν Λυκοῦργον ἀποδιδόμενον πολίτευμα, διενεμήθη πᾶσα ἡ Λακωνικὴ εἰς 39, 000 ἴσους κλήρους, ἐξ ὧν 9,000 ἔλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, 30,000 δὲ οἱ περίοικοι κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους οἱ Σπαρτιᾶται πολὺ ἀπεῖχον ἔτι τοῦ νὰ ἦναι κύριοι ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν δὲ συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος τῆς Σπάρτης. Παρεκτὸς τούτου, ἡ ἰσοκτημοσύνη αὕτη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅχι ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ἀριστοτέλους, ὧν πολλοὶ ἐξεναντίας ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν Σπάρτῃ ἀνωμαλίας τῶν περιουσιῶν. Καὶ τῶνόντι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑκτῆς πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ τότε ἀκμάσας Λέσβιος ποιητὴς Ἀλκαῖος μνημονεύει Ἀριστοδήμου τινὸς παραπονυμένου ἐν Σπάρτῃ κατὰ τῆς ὑπεροψίας τῶν πλουσιῶν καὶ τῆς τῶν πενήτων ταπεινώσεως.

Ὡς γὰρ δὴ ποτ' Ἀριστόδαμόν φαισ' οὐκ ἀπάλαμνον ἐν Σπάρτῃ λόγον
εἶπῃν· χρήματ' ἀνὴρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἐσλὸς οὐδὲ τίμιος.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὀνομαστὶ πολλοὺς εὐπόρους Σπαρτιάτας, ἰδίως δὲ τὸν Σπερθίαν καὶ τὸν Βοῦλιν, περὶ ὧν λέγει· « χρήμασιν ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα, » ὃ ἔστιν, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων Σπαρτιατῶν. Πολλοὶ πρὸς τούτοις Σπαρτιᾶται ἐνίκησαν εἰς τὰ ὀλύμπια διὰ τεθρίππου ἄρματος· ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ νικήσαντες, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ, καὶ ὅτι διὰ νὰ ἀγωνισθῇ τις τέθριππον δὲν ἔτρεφε τέσσαρας μόνον ἵππους, ἀλλὰ πολὺ πλεοντέρους. Ὡς τε ἡ σπαρ-

χρόνων αὐτοφυεῖς αὐτοῦ περιστάσεις καὶ σχέσεις· ἐνταύτῳ δὲ τὸ πολίτευμα τοῦτο εἶναι καὶ ἐν τῶν μᾶλλον δυσκαταλήπτων γεγονότων τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶδομεν ὅτι ἐνέδυνε τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἐκ γενετῆς καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον, διὰ σιδηροῦ πλέγματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφὴν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν δίκαιαν, οὔτε περὶ τὸ ἱερώτατον καὶ φυσικώτατον τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν ἢ τὴν μητρικὴν στοργήν. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει βεβαίως πολλοὺς καταθλιπτικοὺς θεσμοὺς, ὁμοίους, ἢ καὶ ἔτι τραχυτέρους, μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν· ἀλλ' οἱ τυραννικοὶ οὗτοι θεσμοὶ ἐπεβλήθησαν παντοῦ ἄλλου διὰ τῆς βίας, ἐνῷ ἐνταῦθα ἡ σπαρτιατικὴ κοινωνία φαίνεται οἰκοθεν ὑποβαλοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὰ ἀλλόκοτα ἐκεῖνα δεσμά. Τοῦλάχιστον οὐδεὶς ἀναφέρεται καταναγκασμὸς τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων· καὶ ἂν ὑπῆρξε δὲ τοιοῦτος, πάλιν δυσκατάληπτον ὑπάρχει πῶς οἱ πολλοί, ἔχοντες τὰ ὅπλα καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς ὑποκύπτοντες εἰς τὸν καταναγκασμὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον, τὸ μοναδικὸν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὅτι δηλαδὴ θεσμοὶ τυραννικώτατοι ἴσχυσαν ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐλευθέρως τῶν παντοδυνάμων πολιτῶν θελήσεως· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ αὕτη τυραννία διέφερεν οὐσιωδῶς πάσης ἀνατολικῆς, ἔχουσα τι εὐγενές καὶ θαυμάσιον, διὰ τὸ ἰσόνομον καὶ τὴν οἰκιοθελῆ προαίρεσιν τῶν ὑποβληθέντων εἰς αὐτὴν πολιτῶν.

Οὐδὲν ἦττον, καὶ τοὶ θαυμάζομεν τὰς πολεμικὰς καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, οὐδεμίαν, ὁμολογοῦμεν, αἰσθανόμεθα συμπάθειαν πρὸς τὸ πολίτευμα αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν πολιτικὰς ἰδέας καὶ κοινωνικὰς περιστάσεις. Τὴν σήμερον πρεσβεύομεν, ὅτι ὀφείλει μὲν ἕκαστος πολίτης νὰ θυσίᾳ μέρος τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς κοινῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, ἀλλ' ὅτι ἡ θυσία αὕτη πρέπει νὰ ᾔηται ὅσον ἔνεστι μικρά· καὶ ὅπως ἔχουσι τὴν σήμερον αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι, ἡ θυσία αὕτη εἰμπορεῖ τῶνόντι νὰ ᾔηται μικρά, ἐνῷ τὸ πάλαι, διὰ νὰ ᾔηται ἡ πολιτεία ἰσχυρά καὶ ἰδίως διὰ νὰ ἔχῃ ἱκανὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, οἱ πολῖται ἠναγκάζοντο ἐν γένει νὰ ἀποβάλωσι πολὺ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ διότι σήμερον αἱ εὐρωπαϊκαὶ πολιτεῖαι σύγκεινται καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐλευθέρων

τιατικὴ πολιτεία, ἣτις εἶχε πολλὰ τὰ ἀληθῶς παράδοξα, δὲν περιέλαβεν ὅμως καὶ τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον θεσμόν τῆς ἰσοκτημοσύνης, τὸν ὁποῖον τοσάκις τοσοῦτοι ἄνθρωποι ὠνειρεύθησαν, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θέλομεν ἰδεῖ ἐπικλεσθέντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ κατακτῆται τῆς Σπάρτης διένειμαν, πιθανῶς, πρὸς ἀλλήλους διὰ κλήρων, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἔσων, τὰς πλείστας τῶν γαιῶν, καθόσον δ' ἐγένοντο κύριοι ἀπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἐπανάλαβον τὰς διανομὰς ταύτας. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἔπαυσαν αἱ νέαι κατακτήσεις καὶ αἱ νέαι διανομαί, πολλαὶ οἰκογένειαι, διὰ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν φυσικῶ τῷ λόγῳ πενέσταται. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Σπαρτιάτης ἐπρὸςπάθει, διὰ παντὸς τρόπου, νὰ διασώσῃ τὴν κλῆρον αὐτοῦ, διότι ἅμα στερηθεὶς τούτου, ἐπειδὴ οὔτε ἐμπόριον οὔτε τέχνην μετήρχετο, δὲν εἶχε πῶς νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ συσσίτια, καὶ ἀπέβαλλε τὰ πολιτικὰ δίκαια· ἀλλ' ἐπὶ τέλους πολλοὶ ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης ὑπέκυψαν εἰς τὴν θυσίαν ταύτην, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ, ἂν δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις τῶν κλήρων, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως ἡ διὰ δωρεᾶς καὶ διὰ διαθήκης ἀπαλλοτριώσις αὐτῶν, ὅπερ, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔφερεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα· καὶ συνέβη οὕτω βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεγάλη περιουσιῶν ἀνωμαλία. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν κτημάτων ποτὲ δὲν καθιερώθη, ἡ τοῦλάχιστον πρωϊμώτατα ἐξέλιπεν ἐν Σπάρτῃ, βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ἰσότης διαίτης, καὶ ὅτι πλούσιοι καὶ πένητες, ἄνδρες καὶ παῖδες, νέοι καὶ νέαι καθυπεβλήθησαν εἰς τὸν αὐτὸν καταθλιπτικὸν βίον, εἰς τὸν αὐτὸν ἱματισμόν, εἰς τὴν αὐτὴν ἄσκησιν, καρτερίαν, πειθαρχίαν καὶ ἀμάθειαν. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ δὲ ὅσον ἔνεστιν ἡ παράτασις τοῦ βίου τούτου, ἐδέησε νὰ ἐμποδισθῇ ἡ σχέσις μετὰ ξένων, οἵτινες διῆγον ἄλλον ὅλως διόλου βίον καὶ τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἡδύνατο νὰ παρασύρῃ τοὺς Σπαρτιάτας. Ὅθεν οὐδεὶς Σπαρτιάτης ἡδύνατο ἄνευ ἀδείας νὰ ἀποδημήσῃ, οὐδ' ἐπετρέπετο κυρίως εἰς ξένους ἢ ἐν Σπάρτῃ διατριβή. Τούτους ἀνείχοντο μὲν, ὡς φαίνεται, ἐνίοτε αὐτόθι, ἀλλ' ἡδύνατο πάντοτε νὰ ἀποπέμψωσι δυνάμει τοῦ περὶ ξενηλασίας ἐπικρατοῦντος νόμου.

Τὸ σπαρτιατικὸν τοῦτο πολίτευμα εἶναι τὸ ἀρχαιότερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προῖόν τῆς ῥοπῆς τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἡδὴ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ νὰ ῥυθμίζῃ, διὰ θεσμῶν ὠρισμένων, τὰς ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν

τευμα ἐν Ἀθήναις ἀπὸ σώφρονος δημοκρατίας ἐξώκειλε τάχιστα εἰς καθαρὰν ὀχλοκρατίαν, ἥτις εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπαρξίν βιωσίμου κράτους. Τούτων πάντων ἔνεκα αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβαλον πρωϊμώτατα τὴν αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὑπαρξίν, ὃ ἐστὶν ἔλαβον τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦτο τύχην, ἣν καὶ ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ δι' ἄλλας ὁλως διόλου αἰτίας. Ἀλλὰ τίς ὑπηρετήσε πλειότερον τὴν δόξαν τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος καὶ τὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἢ ἂν γὰρ τὸ τερατωδῶς πειθαρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἢ ὁ μεμουςωμένος βίος τῶν Ἀθηναίων; Φαντασθῶμεν ὅποσον ἤθελεν ἀμαυρωθῆ ἡ μνήμη τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος, ὅποσον ἤθελε ζημιωθῆ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν ἔλειπον αἱ Ἀθηναὶ· ἐνῶ ἂν ἔλειπεν ἡ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἄστὴρ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἤθελε διαμείνει οὐδὲν ἥττον φαεινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Τίς ὕμνησε καὶ αὐτὰς τὰς πολεμικὰς τῆς Σπάρτης ἀρετὰς, καὶ τίς διεκοίνωσεν αὐτὰς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἂν ὅχι αἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφών; Τίς δὲ, ἐν τῷ κρισιμωτάτῳ μεσσηνιακῷ ἀγῶνι, ἐνεψύχωσε τὰς σπαρτιατικὰς μόρας καὶ ἀνέδειξεν ἐπὶ τέλους αὐτὰς νικηφόρους, ἂν ὅχι ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος; Τοσαύτη εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπεροχὴ τῆς καρδίας ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἐντέχνων πολιτικῶν συνδυασμῶν!

Ὅπωςδὴποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη πιθανῶς τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰσέχθησαν ἐν Σπάρτῃ οἱ προαναφερθέντες θεσμοὶ καὶ ὅτι, ἅμα ῥυθμισθέντος οὕτω τοῦ πολιτεύματος, βλέπομεν τὴν πόλιν ταύτην κατερχομένην εἰς μακρὸν κατακτῆσεων στάδιον. Τῷ ὄντι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Εὐρυσθενίδου Τηλέκλου ἡ Σπάρτη, προκύπτουσα τελευταῖον ἀπὸ τῆς στενῆς αὐτῆς κοιλάδος, κυριεύει τὰς λακωνικὰς πόλεις Ἀμύκλας, Φαράς, Γερónθρας· ἐπὶ δὲ Ἀλκαμένους, τοῦ Τηλέκλου, τοῦ ὁποίου βασιλεύοντος ἤρχισεν, ἐν ἔτει 776, ἡ τῶν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφὴ, ὑποτάσσει τὸ παράλιον Ἑλὸς. Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶναι πότε κατεκτήθησαν αἱ ἄλλαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, καὶ τὰ Κύθηρα, καὶ τὰ δυτικὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου παράλια, ἅτινα, καθὰ προείπομεν, ἀνῆκόν ποτε εἰς τὴν ἀργολικὴν ὁμοσπονδίαν. Ἀλλ' εἶδομεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη λάβει ὅχι μικρὰν ἐπίδοσιν, διότι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς κατώρθωσαν οἱ Ἑλλεῖοι νὰ ἀποβάλωσιν ἐκ τῆς Πισάτιδος τὸν ἰσχυρὸν Ἀργεῖον τύραννον Φεῖδωνα.

ἀνδρῶν· καὶ πρὸς τούτοις ἰσχυροτάτη εἶναι ἢ τῶν ἐθνῶν ῥοπή πρὸς τὴν ἔνωσιν αὐτῶν ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν· ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Εὐρώπην ἐξεναντίας ἰσχυροτάτη ἦτο ἢ πρὸς τὸν αὐτοτελῆ πολιτικὸν πάσης πόλεως βίον ῥοπή, καὶ πλὴν τούτου αἱ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἐλευθέρων καὶ πολλῶν δούλων. Ἐντεῦθεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολλάι ὑπάρχουσι μεγάλαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολιτεῖαι, καὶ ἐν αὐταῖς πάντες εἰσὶ πολῖται, ὥστε μία αὐτῶν μοῖρα ἀφοσιοῦται ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν συγκρότησιν ὑλικῆς δυνάμεως ἐπαρκούσης εἰς πᾶσαν τῆς πολιτείας χρεῖαν, τὸ δὲ λοιπὸν πλῆθος ἀσχολεῖται ἐλευθέρως περὶ πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ παιδεῖαν. Τὸ πάλαι δέ, ὁ μερισμὸς οὗτος τῶν καθηκόντων καὶ ἔργων δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ, ἀλλὰ ἐξ ἀνάγκης ὁ στρατὸς τῆς πολιτείας συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν, ὑποχρέων ὄντων ν' ἀποτελῶσι μέρος αὐτοῦ, δι' ὅλου τοῦ βίου.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν αὕτη ἦτο τὸ πάλαι γενικὴ, καὶ ἐπεκράτησεν οὐ μόνον ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐλληνικὰς πολιτείας· ἐφηρμόσθη ὅμως ἐν Σπάρτῃ αὐστηρότερον ἢ ἀλλοῦ που. Ἦσαν μὲν καὶ εἰς Ἀθήνας λ. χ. οἱ πολῖται ἅπαντες καὶ σχεδὸν δι' ἅπαντος τοῦ βίου στρατιῶται, ἀλλὰ δὲν ἔπαυον διὰ τοῦτο νὰ ᾔναι πολῖται, ἐλευθέρως ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ὑλικήν, τὴν ἠθικὴν, τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἐπίδοσιν· ἐνῷ εἰς τὴν Σπάρτην οἱ πολῖται ἦσαν στρατιῶται, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιῶται. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ Σπάρτη, κατήρτισε τὸν κράτιστον πεζικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἠττήθη εἰμῇ ὅτε ἠλαττώθησαν ὑπερμέτρως οἱ Σπαρτιαῖται· ἠλαττώθησαν δὲ ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ προσέτι διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐκ γενετῆς ἐλάμβανον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι δεκτοὶ ἐν Σπάρτῃ ἑτεροπολῖται πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκλειπόντων. Τούτου ἕνεκα οἱ πολῖται αὐτῆς ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ τοσοῦτον εὐάριθμοι ὥστε οὔτε στρατὸν οὔτε πολιτείαν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ συντηρήσῃ. Ἐν Ἀθήναις τοιαύτη πολιτῶν ἐλάττωσις δὲν συνέβη ποτέ. Ἐν Ἀθήναις οἱ μέτοικοι εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῶν πολιτῶν δὲν ἐμειώθη διὰ τοῦ χρόνου. Οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι, μὴ ὄντες ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται, ἀλλὰ περισπώμενοι ὑπὸ τῶν μυρίων ἀσχολιῶν τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ποριστικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσι τὰς κυρίας τοῦ στρατιώτου ἀρετὰς, τὴν διηνεκῆ ἀσκήσιν, τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἐγκράτειαν. Καὶ πλὴν τούτου, τὸ πολί-

Οἱ Ἡλείοι οὗτοι, ἢ Αἰτωλο-ηλεῖοι, οἱ μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν, ὡς λέγεται, συγκατελθόντες εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπέξέτειναν προῤῥώτατα τὴν ἰδίαν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολίτευμα αὐτῶν ἦτο βασιλικόν· ἔπειτα, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἀπέβη καθαρῶς ἀριστοκρατικόν, διότι ἅπαν τὸ κράτος ἦτο εἰς χεῖρας ἐνενήκοντα ἰσοβίων γερόντων, ἐκλεγομένων καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ τῆς Σπάρτης γέροντες. Βραδύτερον δὲ, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναφέρεται, ἀντὶ τοῦ συνεδρίου τούτου, βουλὴ ἐξακοσίων ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας κυριαρχία τῶν Ἡλείων δὲν ὑπῆρξεν ἀσφαλὴς καὶ ὁλοσχερής· οἳ τε Πισᾶται καὶ οἱ Τριφυλῖοι πολλάκις ἐπ' ἀνέστησαν, ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς, καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἐν μέρει τὴν αὐτονομίαν. Ἐν τῇ πέμπτῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι, ἢ Σπάρτῃ, μεταβαλοῦσα πολιτικὴν, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν τῶν τριφυλιακῶν πόλεων αὐτονομίαν· εἰς τοὺς ἀρχαιότερους ὅμως χρόνους, εἰς οὓς ἔτι εὕρισκόμεθα, ἢ Σπάρτῃ ἦτο πιστὴ τῶν Ἡλείων σύμμαχος καὶ ἐξησφάλιζε τὰς κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, μάλιστα δὲ τὴν ὑπ' αὐτῶν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, ὅπως ἔπραξεν ἰδίως ἐπὶ Φεῖδωνος, δοῦσα τότε πρῶτον δεῖγμα λαμπρὸν τῆς ἰσχύος ἣν ἀπὸ τοῦ νέου πολιτεύματος προσέλαβεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεχείρησαν ἀγῶνας πολὺ δεινότερους, τοὺς δύο μεσσηνιακοὺς πολέμους, δι' ὧν ὑπεδούλωσαν τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Δωριεῖς. Κατὰ δυστυχίαν, ἂν καὶ τὰ περὶ τῶν πολέμων τούτων ἐξετέθησαν ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Πausανίου, τὰ πλεῖστα τῶν παρ' αὐτοῦ ἱστορηθέντων, ἐκ πηγῶν μεταγενεστέρων, δὲν θεωροῦνται ἄξια πίστεως. Ἡ δὲ μόνη ἀσφαλὴς μαρτυρία εἶναι τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἔπη τοῦ περιφήμου ποιητοῦ Τυρταίου, Ἀθηναίου τὸ γένος, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἀγῶνος, καὶ συνετέλεσε πολὺ διὰ τῶν ἀρειμανίων αὐτοῦ ἁσμάτων, εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Σπαρτιᾶτων. Ἐξ αὐτοῦ μαθησκόμεν ὅτι δύο ἐγένοντο πόλεμοι, ὅτι ὁ πρῶτος διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη, καὶ ὅτι μετὰ τῶν δύο ἐμεσολάβησαν δύο γενεαί. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν πολέμων τούτων, 743—724 πρὸ Χριστοῦ, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄχυρόν ὄρος τῆς Ἰθώμης, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Θεοπόμπου, Προκλείδου τὸ γένος, συμβασιλεύσαντος μετὰ Πολυδώρου τοῦ Ἀλκαμένους, φημίζεται ὅτι διέπρεψε παρὰ τοῖς Μεσσηνίοις ὁ Ἀριστόδημος, ἀπόγονος ὢν τοῦ βασιλικοῦ αὐτῶν γένους· ἀλλ'

ἐπὶ τέλους παρεδόθη ἡ Ἰθώμη, οἱ δὲ Μεσσήνιοι καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν εἰλώτων. Ὁ δεύτερος πόλεμος, τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησαν οἱ ἀπηλπισμένοι διὰ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῶν Μεσσήνιοι, 685—668, ἀπέβη πεισματωδέστερος. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄρος τῆς Εἴρας καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποίου πολυθρύλητος κατέστη ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ὡσαύτως γένους Μεσσήνιος ἥρως Ἀριστομένης, ἔφερεν εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε εἶναι τῇ ἀλχηθείᾳ ἄπορον πῶς ἡδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν εἰς ὑποταγὴν τοὺς περιοίκους αὐτῶν. Συμμάχους οἱ Σπαρτιάται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς Ἡλείους, ἐνῶ οἱ Ἀρχάδες, οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι συνετάσσοντο μετὰ τῶν Μεσσηνίων. Πρὸς τοῦτοις δὲ, διὰ τὰς συνεχεῖς καταστρεπτικὰς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιδρομὰς, τὰ πλεῖστα τῶν μεθορίων κτημάτων ἐγκατελείφθησαν ἀγεώργητα· ἐκ τούτου δὲ συνέβη σιτοδεία, καὶ ἐκ τῆς σιτοδείας, στάσις, διότι οἱ κύριοι τῶν κτημάτων τὰ ὑποῖα δὲν ἡδύναντο νὰ σπαρῶσιν, ἀπήτησαν νέαν τῆς χώρας διανομήν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων, ἐκάλεσεν ἡ Σπάρτη, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ἐξ Ἀθηνῶν, τὸν ποιητὴν Τυρταῖον, ὡς ἡγεμόνα, μᾶλλον δὲ ὡς ἀνορθωτὴν τῆς ἀθυμίας τῆς καταλαβούσης τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ φημιζόμενος οὗτος χωλὸς διδάσκαλος συνετέλεσε παραδόξως εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀρειμανίου ἐκείνης πόλεως. Οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν θεσμῶν ναρχοῦνται ἐνίοτε ἐὰν δὲν ἐμψυχθῶσι διὰ τοῦ λόγου. Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἡ δημοσιογραφία, ὅσκις εἶναι σώφρων καὶ ἐπιτηδεῖα, ἐνθαρρύνει καὶ χειραγωγεῖ τὴν ἐκλυθεῖσαν ἢ ἀποπλανηθεῖσαν κοινὴν γνώμην· πολλὰς δὲ τῶν κρατίστων ταχυμάτων, καταπτοηθέντων, ἀνερριπίσθη ἡ ὁρμὴ δι' ἐνθουσιαστικοῦ τινος τοῦ στρατηγοῦ κηρύγματος. Ὁ Τυρταῖος λοιπὸν ὅστις, καθὼς ἔλεγε περὶ αὐτοῦ βραδυτέρου ὁ βασιλεὺς Λεωνίδα, ὁ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχος, ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ὁ Τυρταῖος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὴν Σπάρτην ὅ,τι αἱ περίφημοι ναπολεόντειοι προκηρύξεις ἐπὶ τῆς πρώτης ἰταλικῆς ἐκστρατείας, καὶ ὅ,τι πλέον παρὰ ἅπαξ ἡ συνετὴ δημοσιογραφία ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ συνετέλεσε πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν στάσιν διὰ τῆς ἐλεγείας αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης « Εὐνομία, » τῆς ὁποίας ὁμως ἐλάχιστα περιεσώθησαν τεμάχια. Ἐνταῦθα ὁ

Τυρταῖος ἐνθύμιζεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν χώραν ἣν κατέχουσιν, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα αὐτῶν· ὥστε τοιαύτη πόλις δὲν δύναται νὰ καταστραφῇ, οὐδὲ πολίτευμα τοιοῦτο νὰ ἀνατραπῇ· ἀπόδειξις τὰ κατορθώματα ὅσα διέπραξαν οἱ πατέρες τῶν πατέρων αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, κατὰ τὸ εἰκοστὸν τοῦ ὁποίου ἔτος οἱ ἀντίπαλοι ἐκεῖνοι ὑπεδουλώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν·

ὥςπερ ὄνοι μεγάλοις ἄχθεσι τειρόμενοι,
δεσποσύνοισι φέροντες ἀνγκαίης ὑπο λυγρῆς
ἥμισυ παντὸς ὅσον καρπὸν ἄρουρα φέρει.

Ἄλλὰ τὰ κάλλιστα ἔπη τοῦ Τυρταίου εἶναι τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἄσματα, τῶν ὁποίων πλειότερά τινα διεσώθησαν ἀποσπάσματα καὶ τὰ ὅποια, ψαλλόμενα κατὰ τὰς παραμονάς τῶν μαχῶν, ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἐν ταῖς πόλεσι, περιεποίησαν εἰς τὰς μέχρι πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένας καὶ καταπεπονημένας σπαρτιατικὰς μόρας, ἐνθουσιασμὸν ἀκταγώνιστον.

Καλὸν εἶναι, ἔλεγον τὰ ἄσματα ταῦτα, τῶν ὁποίων δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅλην τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον ἀμυδρὰν τινα νὰ δώσωμεν ἔννοιαν, καλὸν εἶναι ν' ἀποθάνῃ, πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων, ὁ γενναῖος ἀνὴρ ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαχόμενος. Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν πόλιν αὐτοῦ καὶ τοὺς εὐφόρους ἀγροὺς, καὶ ὡς ψωμοζήτητος πλανώμενος μετὰ φίλης μητρὸς, καὶ πατρὸς γέροντος, καὶ παίδων μικρῶν, καὶ νέας συζύγου, πάσχει ἀπάντων κακῶν τὸ λυπηρότατον. Διότι γίνεται ἀπεχθὴς εἰς ἐκεῖνους πρὸς οὓς ἔρχεται, ἐνδίδων εἰς ἔνδειαν καὶ πενίαν στυγεράν· καὶ καταισχύνει τὸ γένος αὐτοῦ, καὶ ἀτιμᾷ τὴν εὐπρεπῆ αὐτοῦ μορφήν· παρὰ κολουθεῖ δ' αὐτὸν πᾶσα ἀτιμία καὶ συμφορά. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ εὖτω περιπλανώμενος ἀνὴρ οὔτε ἐπιμέλειάν τινα, οὔτε σέβας, οὔτε ὑπόληψιν, οὔτε ἔλεον ἀπολαμβάνει, πολεμήσωμεν ἐκθύμως ὑπὲρ ταύτης τῆς γῆς καὶ ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀποθάνωμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς.

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνόμενον.
Τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πίνοντας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ' ἀνηρότατον,
πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
παισὶ τε σὺν μικροῖς κουριδίῃ τ' ἀλόχῳ.

Ἐχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσεται, οὓς κεν ἵκηται
 χρησμοσύνη τ' εἶκων καὶ στυγερῇ πενίῃ,
 αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ' ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
 πᾶσα δ' ἀτιμία καὶ κακότης ἔπεται.
 Εἰ δ' οὕτως ἀνδρὸς τοι ἄλωμένου οὐδεμι' ὄρη
 γίγνεται, οὔτ' αἰδῶς οὔτ' ὅπης οὔτ' ἔλεος,
 θυμῷ γῆς περὶ τῆςδε μαχώμεθα καὶ περὶ παιδῶν
 θνήσκωμεν, ψυχέων μηκέτι φειδόμενοι.

Καί, ὦ νέοι, ἐξακολουθεῖ, μάχεσθε μένοντες παρ' ἀλλήλοις, μηδὲ ἄρ-
 χετε φυγῆς αἰσχυρᾶς, μηδὲ φόβου, ἀλλὰ ποιεῖσθε μέγα καὶ ἄλκιμον τὸ
 θάρρος ὑμῶν, μηδὲ φιλοψυχεῖτε μαχώμενοι πρὸς ἄνδρας. Μὴ φεύγετε
 ἐγκαταλείποντες τοὺς παλαιότερους, τοὺς γηραιούς, τῶν ὁποίων δὲν
 εἶναι πλέον ἐλαφρὰ τὰ γόνατα. Διότι εἶναι αἰσχρὸν νὰ κῆται, πεσὼν
 μετὰ τῶν προμάχων, ἔμπροσθεν τῶν νέων, ἀνὴρ παλαιότερος ἔχων ἤδη
 λευκὴν τὴν κεφαλὴν, καὶ πολὺν τὸ γένειον, καὶ ν' ἀποπνέῃ θυμὸν ἄλ-
 κιμον ἐπὶ τοῦ κονιορτοῦ, καὶ νὰ καλύπτῃ διὰ τῶν χειρῶν τὰς πληγὰς
 τοῦ γυμνοῦ αὐτοῦ σώματος· ἀλλ' εἰς τὸν νέον τὰ πάντα προσήκουσιν,
 ἐνόσφ' ἔχῃ τῆς ἐρατῆς ἥβης τὸ ἀγλαὸν ἄνθος· καὶ ζῶν μὲν εἶναι ἀξιο-
 θαύμαστος εἰς τοὺς ἄνδρας, καὶ ἀγαπητὸς εἰς τὰς γυναῖκας, καλὸς δὲ
 εἶναι καὶ πεσὼν μετὰ τῶν προμάχων. Ἐκαστος λοιπὸν προελθὼν,
 μενέτω στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν καὶ δακνὼν
 τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ!

Εἰς ἕτερον πάλιν τῶν προτρεπτικῶν ἐκεῖνων ἡσμάτων, ἐνθυμίζει εἰς
 τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους, παρίστησιν αὐτοῖς
 τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς ἀπειλ-
 πισίας τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν.

Ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἀνακράζει, διότι εἴσθε τὸ γένος τοῦ ἀνικητοῦ Ἡρα-
 κλέους, οὐδ' ἔστρεψεν ἔτι τὰ νῶτα πρὸς ὑμᾶς ὁ Ζεὺς. Μὴ τρομάζετε,
 μηδὲ φοβεῖσθε τὴν πληθὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἕκαστος ἀνὴρ ἅς προ-
 τεῖνῃ τὴν ἀσπίδα εἰς τοὺς προμάχους, περιφρονῶν μὲν τὴν ψυχὴν, ἀπο-
 δεχόμενος δὲ τὰς μελαίνας τοῦ θανάτου συμφορὰς, ὡς ἂν ἦσαν φίλαι
 τοῦ ἡλίου αὐγαί. Γινώσκετε τοῦ πολυδακρύου Ἀρεως τὰ ὀλέθρια ἔργα·
 καλῶς δ' ἐδιδάχθητε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὸν ἐπίπονον πόλεμον, καὶ
 ἐγεύθητε αὐτῶν κατακόρως εἴτε φεύγοντες εἴτε διώκοντες, ὦ νέοι. Ὅσοι
 τολμῶσι παρ' ἀλλήλους μένοντες, νὰ ὁρμήσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τοὺς πο-
 λεμίους, σπανιώτερον μὲν ἀποθνήσκουσι, σώζουσι δὲ τὸν ὀπισθεν αὐτῶν
 λαόν· ἐνῷ τῶν δειλιασάντων ἀνδρῶν πᾶσα ἀπώλειτο ἀρετὴ, οὐδὲ ὑπάρ-

χει ὁ δυνάμενος νὰ εἴπῃ πάντα ὅσα οἱ τοιοῦτοι πάσχουσι κακά. Διότι ἐπονειδιστος εἶναι ἡ πληγὴ ἣν λαμβάνει ὁ ἀπὸ τοῦ πολέμου φεύγων ἀνὴρ, αἰσχρὸς δὲ ὁ κείμενος κατὰ γῆς νεκρὸς, ὁ κατὰ νότον διὰ λόγχης τρυπηθεὶς. Ὅθεν μενέτω ἕκαστος ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ, στηριχθεὶς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δακῶν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων, καὶ καλύψας μηρούς, κνήμας, στέρνα, ὦμους διὰ τῆς εὐρείας ἀσπίδος· καὶ τινασσέτω μὲν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς φοβερὸν ἔγχος, κινεῖτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς, κατορθῶν γενναῖα πολεμικὰ ἔργα, μηδὲ ἰστάμενος ἐκτὸς βελῶν, ἀσπίδα ἔχων· ἀλλ' ἐπελθὼν κατὰ τοῦ πολεμίου, ἐλέτω αὐτὸν, πληγώσας διὰ ἔγχους μακροῦ ἢ διὰ ξίφους· καὶ θεὸς μὲν πόδα παρὰ πόδα, ἀντιτάξας δὲ ἀσπίδα κατ' ἀσπίδος, καὶ λόφον κατὰ λόφου, καὶ περικεφαλαίαν κατὰ περικεφαλαίας, καὶ στέρνον εἰς στέρνον, κρατῶν δὲ εἰς τὴν χεῖρα ἢ ξίφους λαβὴν, ἢ δόρυ μακρὸν, πολεμείτω τὸν ἀντίπαλον. Ὑμεῖς δὲ, ὦ γυμνήτες, κρυπτόμενοι ἄλλοθεν ἄλλος ὀπίσθεν ἀσπίδος τινὸς, βάλλετε κατὰ τῶν πολεμίων λίθους μεγάλους, καὶ ἀκοντίζετε κατ' αὐτῶν δόρατα λεῖα, ἰστάμενοι πλησίον τῶν ὀπλιτῶν.

Ἐνδιατρίβομεν εἰς τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Τυρταίου διὰ λόγους πολλοὺς. Πρὸ πάντων ἐνομίσαμεν καλὸν, ὡς προείπομεν, νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς ὅσοι δὲν συνέπεσε νὰ διεξέλθωσιν αὐτὰ, ἐννοιάν τινα τῆς ἀρρενωποῦ ταύτης Μούσης, ἥς οἱ φθόγγοι, καὶ τοὶ ἀνὰ μέσον τοσούτων αἰώνων διερχόμενοι, δὲν ἀπέβαλον τὴν δύναμιν αὐτῶν, μέχρι τῆς σήμερον συγκινουῦντες ἡμᾶς, καὶ ἐξαίροντες τὸ φρόνημα ἡμῶν, καθὼς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, καὶ τοὶ διὰ τοσοῦτον ἀχανοὺς ἀποστάσεως διερχόμενοι, δὲν ἀποβάλλουσι τὸ θάλπος αὐτῶν. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου, ὁ Τυρταῖος εἶναι ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων βεβαίων προσώπων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὅσα θρυλοῦνται περὶ Ἀριστοδήμου καὶ Ἀριστομένους, τῶν ἡρώων τῶν μεσσηνιακῶν τούτων πολέμων, εἶναι τφόντι παθητικώτατα· ἀλλὰ δὲν ἔχονται ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὰς μυθικὰς τῆς προηγούμενης ἐποχῆς παραδόσεις. Ἡ δ' ἐπιρροή τοῦ Τυρταίου εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ δευτέρου μεσσηνιακοῦ πολέμου, εἶναι ἀναμφισβήτητος· ὥστε εὐλόγως, ἀφέντες κατὰ μέρος τοὺς μύθους, ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ἀκριθέστερον τὸν μουσολήπτην πρωταθλητὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δι' αὐτοῦ ἐκτιμῶμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τε λαοῦ ὃν ἀνέδειξε νικηφόρον καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμασε. Πῶς δ' ἄλλως ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τούτου ἢ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν θαυματουργῶν ἐκείνων ἐλεγείων;

Δὲν θεωρῶ, ἀνακράζει εἰς ἕτερον τῶν ποιημάτων τούτων, τὸ πάντων ἴσως ἐνθουσιαστικώτερον, δὲν θεωρῶ μνήμης καὶ λόγου ἄξιον τὸν ἄνδρα, ἔνεκα τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἢ τῆς περὶ τὴν πάλην δεξιότητος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τῶν Κυκλώπων τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ ἂν ἤθελε νικήσει τρέχων τὸν ἀπὸ Θράκης πνέοντα βορέαν, οὐδὲ ἂν ἤθελεν εἶναι κατὰ τὴν μορφήν χαριέστερος τοῦ Τιθωνοῦ, καὶ πλουσιώτερος τοῦ (βασιλέως τῆς Φρυγίας) Μίδου καὶ τοῦ (βασιλέως τῆς Κύπρου) Κινύρου, καὶ βασιλεύτερος τοῦ Τανταλίδου Πέλοπος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τὴν γλυκύφωνον γλῶσσαν τοῦ Ἀδράστου, καὶ πᾶσαν δόξαν, ἐὰν δὲν ἔχη θούριδα ἀλκὴν, ἐὰν δὲν τολμᾷ μὲν νὰ ἴδῃ αἰματόεντα φόνον, δὲν ἐπέρχεται δὲ ἐγγύθεν κατὰ τῶν πολεμίων.

ἦδ' ἀρετῇ, τόδ' ἄεθλον ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστον
κάλλιστόν τε φέρειν γίγνεται ἄνδρὶ νέφ.

Κοινὸν εἶναι τῇ πόλει καὶ παντὶ τῷ δήμῳ ἀγαθὸν ὁ ἀνὴρ ὅστις, ταχθεὶς ἐν προμάχοις, μείνῃ αὐτόθι ἀδειαλείπτως, μηδέποτε συλλογιζόμενος περὶ αἰσχυρᾶς φυγῆς, ἀλλὰ προκινδυνεύων μὲν διὰ ψυχῆς καὶ καρδίας γενναίας, θαρρύνων δὲ διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ παρυστώτα ἄνδρα.

Οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς γίγνεται ἐν πολέμῳ, καὶ πολλάκις ὁ τοιοῦτος ἔτρεψε τὰς τραχείας τῶν πολεμίων φάλαγγας καὶ ἀνεχαίτισε διὰ τῆς ὀρμῆς αὐτοῦ τὸ κύμα τῆς μάχης. Εἰ δέ τις, πεσὼν ἐν προμάχοις, ἀπώλεσε τὴν φίλην ζωὴν, εὐκλείσας ἄστῃ τε καὶ λαοῦς καὶ πατέρα καὶ πολλὰς λαβῶν ἔμπροσθεν πληγὰς, εἰς τὸ στῆθος, διὰ μέσου ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης καὶ θώρακος, τὸν τοιοῦτον ὀλοφύρονται μὲν νέοι καὶ γέροντες, διὰ πῆθου δὲ ἀργαλέου κηδεύει πᾶσα ἡ πόλις· καὶ τιμᾶται μὲν τύμβος αὐτοῦ, τιμῶνται δὲ παῖδες ἐν ἀνθρώποις, καὶ παίδων παῖδες, καὶ ἅπαν γένος ἐξοπίσω.

Οὐδέ ποτε κλέες ἐσθλὸν ἀπόλλυται, οὐδ' ὄνομ' αὐτοῦ,
ἀλλ' ὑπὸ γῆς περ ἐὼν γίγνεται ἀθάνατος,
ὅντιν' ἀριστεύοντα μένοντά τε μαρνάμενόν τε
γῆς πέρι καὶ παίδων θοῦρος Ἀρης ὀλέσῃ.

Ἐὰν δὲ πάλιν ἀποφύγῃ μὲν τὴν μοῖραν τοῦ ἐξαπλοῦντος κατὰ γῆς τὸν ἀνθρώπον θανάτου, νικήσας δ' ἐπιτύχῃ τὸ ἀγλαὸν τῆς αἰχμῆς βραβεῖον, πάντες μὲν τιμῶσιν αὐτόν, καὶ νέοι καὶ παλαιοὶ, πολλὰ δὲ τερπνὰ παθῶν, κατέρχεται εἰς τὸν ἕδην. Διότι γηράσκων διαπρέπει μεταξὺ τῶν πολιτῶν, καὶ οὐδεὶς ποτε θέλει νὰ βλάβῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ

παράδοσιν, Ἀριστοκράτης ὁ Ἰκέτα, ὅστις λέγεται ὅτι ἐπρόδωκε τοὺς Μεσσηνίους κατὰ τὸν δεύτερον αὐτῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀγῶνα. Ἐκτοτε τὸ ὄρεινόν καὶ τραχὺ ἐκεῖνο ἔθνος φαίνεται διηρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτονόμους κώμας, καὶ τινὰς αὐτονόμους ὁμοίως πόλεις, ὧν ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Τεγέα καὶ ἡ Μαντίνεια. Καὶ ἐτέλουν μὲν ἅπαντες οἱ Ἀρκάδες κοινὰς τινὰς θυσίας, οἷον τὰ Λύκαια, τὴν ἐορτὴν τῆς Δεσποίνης, τὴν τῆς ὑμνίας Ἀρτέμιδος, ὑπῆρχε δὲ ἐν Τεγέᾳ καὶ ἐστία Ἀρκάδων κοινή, ἄλλ' ἡ ἀρκαδικὴ ὁμοσπονδία ἦτο ἡ χαλαρωτέρα ἴσως καὶ ἀσθενεστέρα ὧν τῶν λοιπῶν. Ὅ,τι ἔσωζε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἀρκάδων, ἦτο τὸ δυσπρόσιτον τῆς χώρας καὶ τὸ μάχιμον τῶν κατοίκων, οἵτινες ὁμῶς ὄντες ἐνταῦτ' οἱ πενέστεροι τῶν Ἑλλήνων, πρωϊμώτατα ἐμισθοφόρησαν ἐν τῇ ξένῃ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις. Ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο καὶ παιδείας, διότι τῆς Μαντινείας γέννημα ἦτο ὁ νομοθέτης Δημῶναξ, ὅστις περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα τῆς ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐλληνικῆς ἀποικίας Κυρήνης. Ἀνέδειξε δὲ ἡ Μαντίνεια καὶ ἄλλους νομοθέτας, καὶ ἡ Τεγέα δὲ τινὰς. Αἱ δύο αὗται ἰσχυρότεραι καὶ ὁμοροὶ πρὸς ἀλλήλας πόλεις τῆς Ἀρκαδίας ἔκειντο εἰς τὸ ὁροπέδιον τῆς σημερινῆς Τριπόλεως, συνώρουν ἡ μὲν Τεγέα μετὰ τῆς Λακωνικῆς, ἡ δὲ Μαντίνεια μετὰ τῆς Ἀργολίδος, ἤλθον εἰς πολλὰς ἔριδας καὶ ἦσαν σχεδὸν ἰσοδύναμοι. Κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους ὁμῶς τούτους χρόνους, ἡ Τεγέα ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς, καὶ αὐτὴ πρὸ πάντων ἔσωσε τότε τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, νικῆσασα αὐτοὺς κατὰ κράτος. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετ' οὐ πολὺ, περὶ τὸ 560 πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῶν βασιλέων Ἀναξανδρίδου τοῦ Λέοντος, καὶ Ἀρίστωνος τοῦ Ἠγησικλέους, οἱ Σπαρτιατὰι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι, διότι ἀναφαίνονται ἤδη κύριοι τῆς τε συνορευούσης πρὸς τὴν Τεγεᾶτιν Σκιριτίδος, καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ταύτης Βελεμίνας καὶ Μαλεάτιδος, καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Καρυῶν, ὧν χωρῶν αἵτινες ἀπετέλουν ἔκτοτε τὰ βόρεια τῆς Σπάρτης σύνορα, ἐνῶ πάλαι κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων. Ἀλλ' οἱ Τεγεᾶται διέσωσαν οὐδὲν ἥττον τὴν τε ἰδίαν καὶ τὴν τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοσοῦτον σέβας ἐνεποίησαν εἰς τοὺς Σπαρτιατάς, ὥστε ἔλαβον παρ' αὐτῶν πολλὰς περιποιήσεις, ὅτε δὲ, περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, οὗτοι ἀνεδείχθησαν πράγματι ἡγεμόνες τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τεγέα ἐπεῖχεν ἐντιμον ἐν τῇ συμμαχίᾳ ταύτῃ τάξιν, ἐνῶ οἱ Μαντινεῖς ἐκ διαλειμμάτων

ἢ τὸ δίκαιον· πάντες δὲ, προσερχομένου αὐτοῦ, ἀνίστανται, καὶ νέοι, καὶ ὁμήλικοι, καὶ γεροντότεροι. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρετῆς τὸ ἔπακρον ἄς ἀγωνισθῇ ἕκαστος ἐκθύμως νὰ ἐπιτύχῃ, μὴ ἐγκαταλείπων τὸν πόλεμον.

Παρεκτὸς δὲ τῶν ἐλεγείων τούτων, τῶν παρασκευαστικῶν τοῦ ἀγῶ-
νος, ἐποίησεν ὁ Τυρταῖος καὶ τὰ λεγόμενα ἐμβατήρια, ᾄσματα ψαλλό-
μενα ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορμῇ πρὸς τὴν μάχην καὶ τῶν ὁποίων παραθέ-
τομεν ἐνταῦθα τὸ ἐν καὶ μόνον σωζόμενον, μὴ ἐπιχειροῦντες νὰ μετα-
φράσωμεν αὐτὸ, διότι δὲν πιστεύομεν νὰ ὑπάρχῃ ἐλληνικὴ ψυχὴ μὴ
δυναμένη νὰ τὸ κατανοήσῃ.

Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρου
κοῦροι, πατέρων πολιητῶν,
λαίᾳ μὲν ἵτον προβάλεσθε,
δόρυ δ' εὐτόλμως βάλλετε,
μὴ φειδόμενοι τὰς ζωᾶς·
οὐ γὰρ πάτριον τᾷ Σπάρτῃ.

Ἄσματα ἀθάνατα τῶν ὁποίων ἐνάμιλλον δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰμὴ ὁ
τῶν Γαλλικῶν ταγμάτων Μασσαλιωτικὸς ἐκεῖνος θούριος ὕμνος· ᾄσματα,
τὰ ὅποια μέχρι τῆς σήμερον ἀνορθοῦσι τὰς τρίχας ἡμῶν καὶ κινοῦσι τὰς
καρδίας, ὡς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀναδείξωσι νικηφόρους τοὺς Σπαρ-
τιατάς; Τοὺς ἀνείδειξαν λοιπὸν νικηφόρους, καὶ ὑπερίσχυσαν οὗτοι
ἀπάντων τῶν ἀντιπάλων, καὶ κατέστησαν τοὺς Μεσσηνίους πάλιν εἰλω-
τας. Δὲν ἐγένοντο ὁμως τότε κύριοι εἰμὴ τοῦ Στενυκληρικοῦ πεδίου, τὸ
ὅποιον καὶ μόνον κατεῖχον οἱ τῆς Μεσσηνίας Δωριεῖς, ἅδηλον δὲ εἶναι
πότε καὶ πῶς κατεκτήθη ἡ λοιπὴ Μεσσηνία, ἥτις βραδύτερον διετέλει
ἅπαντα ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Σπάρτην.

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν πρὸς δυσμὰς γειτόνων, οἱ Σπαρτιαταὶ
ἐτράπησαν πρὸς βορρᾶν· καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκτῆς ἑκατον-
ταετηρίδος, ἐπὶ Λέοντος, τετάρτου βασιλέως μετὰ τὸν Πολύδωρον,
καὶ Ἡγησικλέους, τετάρτου ὁμοίως βασιλέως μετὰ τὸν Θεόπομπον,
ἐπεχείρησαν νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἀρκαδίαν. Ἡ χώρα αὕτη οὐδέποτε
εἶχε δεχθῇ ξένους ἐποίκους· καὶ ὁμως οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι, οὔτε
κατὰ τὸν χαρακτῆρα, οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν
ἄλλων ἐλληνικῶν φύλων, ἐξ οὗ δῆλον ὅποσον συγγενῇ ἦσαν ἀνέκαθεν
ὅλα τὰ φύλα ταῦτα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἱ Ἀρκάδες βασιλεύονται, ὡς
καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες· ἀλλ' ἡ βασιλεία κατελύθη παρ' αὐτοῖς ἐν τῇ
ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἔσχατος βασιλεὺς αὐτῶν ὑπῆρξε, κατὰ τὴν

ρους τῆς 'Αργολίδος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ δύο πέμπτα τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐκυριάρχουν ἐνταῦθα, ὅχι ὡς πρόεδροι καὶ προϊστάμενοι πόλεων ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων, ἀλλ' ὡς δεσπότες ἀπόλυτοι, τῶν ὁποίων ἀπλᾶι ὑπῆκοι ἦσαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν χώραν ταύτην πόλεις. Ἡ φήμη τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἶχεν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, οἱ 'Αθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, μετὰ μακρὸν περὶ Σαλαμῖνος πόλεμον, κατέστησαν ἀπὸ κοινοῦ δικαστὰς τοῦ ἀγῶνος τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς 'Αθηναίους. Μετ' οὐ πολὺ τὸ μέγα τῆς Σπάρτης ὄνομα ἀντήχησε μέχρι τῆς 'Ασίας. Περὶ τὸ 547 ἔτος, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, τὴν ὁποίαν οἱ Σπαρτιατὰι ἠτοιμάζοντο νὰ ἐξαποστείλωσιν, ὅτε ἔμαθον ὅτι ὁ Κύρος, προλαβὼν, κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀντιπάλου. Καὶ μετὰ τρία ἔτη, αἱ κατὰ τὴν 'Ασίαν Ἰωνικαὶ ἀποικίαι, κινδυνεύουσαι ἀπὸ τοῦ Κύρου, πάλιν τῆς Σπάρτης ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος· μετ' ὀλίγον δὲ ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἄλλα οὐδὲν ἥττον σπουδαῖα. Ἦδη ὁ Κροῖσος, ἐπικαλούμενος τὴν συμμαχίαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔγραφε πρὸς αὐτούς· « ὑμέας γὰρ πυνθάνομαι προεστάναι τῆς Ἑλλάδος. » Ναὶ μὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ὑπῆρχεν ἔτι ὠργανωμένη πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἢ ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· τὸ πρῶτον τοιαύτης συμμαχίας παράδειγμα δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἡ ἐπιρροὴ τῆς Σπάρτης εἶναι καταφανὴς καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον, πλὴν μόνης τῆς 'Αχαΐας. Οἱ καταφυγόντες, ὡς λέγεται, εἰς τὴν μικρὰν ταύτην χώραν 'Αχαιοί, ἐβασιλεύθησαν μέχρις 'Ωγύγου, ἀπογόνου τοῦ Τισαμενοῦ· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ, αἱ δώδεκα αὐτῶν πόλεις ἀπετέλεσαν αὐτονόμους πολιτείας, ἔχουσαι ὁμῶς περιοδικὰ πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἰγιον ἱερὸν τοῦ Διὸς Ὀμαρίου, ὅπου διέλυνον τὰς ἀμοιβαίας ἐριδας καὶ ἐρρύνιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα· ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη δὲν ἐκτῆσατο ἱστορικὴν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπῆρωτο καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου νὰ λάβῃ. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξεν ἀσθενεστάτη, εἰ καὶ ἡὺδοκίμει ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι· μέχρι τοῦ πελο-

μόνον συνετάσσοντο μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μᾶλλον δὲ ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Ἀργεῖους.

Οἱ Ἀργεῖοι οὔτινες, ὥς εἶδομεν, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν ἰσχυρὰν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, τῆς μετὰ τὸν Φεῖδωνα ἐντελῶς χαλαρωθείσης καὶ σχεδὸν διαλυθείσης· οὔτινες πρὸς τούτοις εἶχον ἀπολέσει τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κυριευθεῖσαν, ἄδηλόν μὲν πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐβδόμης ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος· οὔτινες, περὶ τὸ 547 πρὸ Χριστοῦ, ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας ἐκείνης Θυρεᾶτιν, ἐντελῶς κατετροπώθησαν· οὔτινες ἐπὶ πᾶσι περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἡττήθησαν πάλιν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους, ἐν αὐτῷ τῷ ἀργολικῷ πεδίῳ, οὐδὲν ἥττον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐξεναντίας, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀναμνήσεων ἀπατῶμενοι, δὲν ἔπαυσαν προτείνοντες αὐτοὶ ἀξιώσεις περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου. Καὶ κατεῖχον μὲν ἔτι οἱ Ἀργεῖοι χώραν λόγου ἀξίαν, διότι ἤρχον ὅχι μόνον τοῦ περὶ τὸ ἄστυ πεδίου, ἀλλὰ καὶ τῆς Κυνουρίας καὶ τῶν Ὀρνεῶν· βραδύτερον μάλιστα, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Τιρύνθιοι, καὶ οἱ Μυκηναῖοι, καὶ οἱ Κλεωναῖοι· διὰ δὲ τῆς καθυποτάξεως τῶν Κλεωναίων, ἀνέλαβον οἱ Ἀργεῖοι τὴν προεδρείαν ἐνὸς τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀγώνων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, τῶν Νεμέων· διότι τὰ Νέμεα, τὰ πανηγυριζόμενα εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς, κατὰ πᾶν δεύτερον καὶ τέταρτον ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἱστορικῶς βεβαιοῦται ἀπὸ τῆς 52 ἢ τῆς 53 ὀλυμπιάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 572 ἢ τοῦ 568 ἔτους, ἐτελοῦντο εἰς τὴν μεταξὺ Φλιοῦντος καὶ Κλεωνῶν κοιλάδα τῆς Νεμέας, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Κλεωναίων· ἀλλ' ὅτε περὶ τὸ 460 οἱ Ἀργεῖοι ἐγένοντο κύριοι τῶν Κλεωνῶν, συμπάρελαβον καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῆς πανηγύρεως, ὅπως ἔπραξαν οἱ Ἡλεῖοι ὡς πρὸς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα. Ὅλα ὅμως ταῦτα πολὺ ἀπέειχον τοῦ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἀργεῖους ἐναμίλλους τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτινες περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκτῆς πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχουν ἀπάσης τῆς μεσημβρινῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τῆς Θυρεάτιδος πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τῆς Νέιδας πρὸς δυσμὰς, δηλαδὴ ὅλης τῆς Μεσσηνίας, ὅλης τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀξιολόγου μέ-

νίποδες, ἐν Σικυῶνι, κορυνηφόροι, ἢ κατωνακοφόροι, κλπ· β') ἐκ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτοὶ τὰς ὀλίγας αὐτῶν κτήσεις καὶ ὠνομάζοντο διὰ τοῦτο αὐτουργοί, ἀλλὰ, μὴ ἐπαρκοῦντες ἀπὸ τῶν μικρῶν τούτων προσόδων εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, ἐζήτουν καὶ ἄλλας ἐργασίας, εἴτε εἰς τοὺς ἀγροὺς, εἴτε εἰς τὸ ἄστυ· γ') ἐκ τῶν εἰς τὸ ἄστυ κατοικούντων βιομηχάνων, τεχνιτῶν, ἐμπόρων. Ἄπαντες οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι ἄνθρωποι, ἢ τοῦλάχιστον τινὲς τάξεις αὐτῶν, ἀπετέλουν τὸν δῆμον, ὅστις ἔσωζε μὲν, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐρωτᾷται, ἐν ἀγορᾷ συνηγμένους, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων καὶ ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἀλλ' ἐπειδὴ πόλεμοι μὲν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν χρόνους δὲν ἀναφέρονται πολλοὶ, νόμοι δὲ ἔτι ἐψηφίζοντο ὀλίγιστοι, ἡ πραγματικὴ ἐνάσκησις τοῦ δικαίωματος ἐκείνου τοῦ δήμου κατήντησε σπανιωτάτη καὶ πολλαχοῦ σχεδὸν ἐξέλιπεν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσε μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε παντοῦ σχεδὸν ἄλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς· διότι οὐδαμοῦ ἄλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχαὶ δὲν ἐφρόντισαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δεσμεύσωσι τὴν ὕλικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου. Ὅθεν, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς πολλοὶ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν, διὰ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν πένητες, καὶ τοὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ συντάσσωνται μετὰ τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξεως· ἀφ' ἑτέρου, πολλοὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν καὶ τῶν βιομηχάνων, διὰ τῆς προαχθείσης ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, ἐγένοντο εὐποροὶ, καίτοι ἐξακολουθοῦντες στερούμενοι πάσης πραγματικῆς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα μετοχῆς. Ἐκ δὲ τῆς δυσαρεσκείας ἣτις, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο παρ' αὐτοῖς, ὠφελούμενοι φιλόδοξοι καὶ φίλαρχοί τινες ἄνδρες ἐπεχείρησαν καὶ ἐπέτυχον πολλαχοῦ τὴν κατάλυσιν τοῦ προηγουμένου κράτους τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τὴν ἀντὶ τούτων ἰδρυσιν πολιτεύματος, τὸ ὅποιον εἶχε μὲν πρόφασιν τὴν θεραπείαν τῶν εὐλόγων ἀξιώσεων τοῦ δήμου, πράγματι ὅμως ἀπέβη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μοναρχικόν. Ὡς τε προέκυψαν οὕτω εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, οἱ λεγόμενοι τύραννοι, ὧν ἀρχαιότατος λογίζεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Φεΐδων. Ἐκ τῶν μοναρχῶν τούτων πολλοὶ βεβαίως ἐξώκειλαν εἰς κατάχρησιν, ἐνίοτε φοβεράν κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας ἣν παρέλαβον· πολλοὶ ὅμως ὑπῆρξαν ἐπιεικέστατοι, ἀλλ' ἅπαντες οὐδὲν ἥττον ὠνομάσθησαν τύραν-

ποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέλεσεν ὅλως ἀμέτοχος τῶν κοινῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων· ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι διέφυγε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Σπάρτης, ἐνῶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς χερσονήσου χῶραι ὑπέκυπτον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ κράτος αὐτῆς. Τῶντι οἱ Ἡεῖοι, διὰ μόνης τῆς προστασίας τῆς Σπάρτης διέσωζον τὴν τε κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας καὶ τὴν τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος προσδρεῖάν. Οἱ Ἀρκάδες, ἀποβαλόντες μέρος τῆς χώρας, διετήρησαν μὲν ἐν γένει τὴν αὐτονομίαν καὶ φιλίως μάλιστα διετέλουν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ὅπως ἔχουσι φίλοι ἀσθενεῖς, εἰ καὶ γενναῖοι, πρὸς γείτονας πολὺ ἰσχυροτέρους· οἱ Ἀργεῖοι, ἀκρωτηριασθέντες ἐπίσης ὑπὸ τῆς Σπάρτης, κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ ἦτις ὑπελείπετο αὐτοῖς. Ἦδη δὲ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐξαιρέτως κατὰ τὴν ἕκτην, συνέβησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου πόλεις πράγματα τινὰ προκαλέσαντα ὡσαύτως τῆς Σπάρτης τὴν ἐπέμβασιν.

Εἶδομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, αἱ βασιλεῖαι τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς εἶχον ἐκλείψει ἅψ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἡπείρου. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶχε μὲν περισωθῇ πολυλαχοῦ, ἡ βασιλεία ὅμως αὕτη κατήντησεν ἀρχὴ ἐπιτετραμμένη ὄχι σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον θρησκευτικὰ. Ἐν γένει δὲ ἐπεκράτησαν αἱ πολλὰκις μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι, δηλαδὴ σύλλογοι ἀνδρῶν βουλευομένων καὶ ἀποφασίζόντων, κατὰ πλειονοψηφίαν, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς πολιτείας πραγμάτων καὶ ἀνατιθεμένων εἰς τινὰς τῶν τοῦ συλλόγου τὴν προσωρινὴν καὶ ὑπεύθυνον τῆς κυβερνήσεως διεξαγωγὴν. Τὰς ὀλιγαρχίας αὐτὰς ἀπετέλουν οἱ καθ' ἑκάστην χώραν μεγάλοι γαιοκτῆται, οἵτινες, ὀνομαζόμενοι εἰς μὲν τὰς δωρικὰς χώρας γαμόροι, εἰς δὲ τὰς ἰωνικὰς, γεωμόροι, μετέδιδον τὸ προνόμιον κληρονομικῶς εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν κάτοικοι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, συνέκειντο, πλὴν τῶν ἀγοραστῶν δούλων, α') ἐκ τῶν ὅλως ἀκτημόνων γεωργῶν, οἵτινες ἐκαλλιεργοῦν τὰς γαίας τῶν πλουσίων καὶ ἢ εἶχον καταντήσει δούλοι ἢ πολὺ προσήγγιζον εἰς τὴν τοῦ δούλου τύχην, κατὰ δὲ τὰς διαφόρους χώρας διάφορα ἔφερον ὀνόματα, ἅπαντα ἐμφαντικὰ τὰς ἀθλίας αὐτῶν καταστάσεως καὶ τῆς περιφρονήσεως εἰς ἣν ἦσαν ἐκτεθειμένοι· διότι ἐκαλοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ μὲν, ὡς εἶδομεν, πενέσται, καὶ ἐν Λακωνικῇ, εἰλωτες, ἐν Ἀργεὶ δὲ γυμνήτες ἢ γυμνήσιοι, ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ κο-

νοι, καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῶν τυραννίς, κυρίως διότι κατέλυσαν τὰ πα-
τροπαρχόδοτα πολιτεύματα καὶ κατέλαβον αὐτογνωμόνως τὴν ὑπερτά-
την ἀρχήν. Ἐπειδὴ δέ τινες τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου,
μάλιστα ἡ Σικυὼν καὶ ἡ Κόρινθος, ἠυδοκίμησαν παραδόξως περὶ τὴν
ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ κατέστησαν πλουσιώταται, διὰ τοῦτο
προέκυψαν ἐνταῦθα καὶ τύραννοι, ὀνομαστοὶ γενόμενοι ἐν τῇ ἐλληνικῇ
ιστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων.

Περὶ Σικυῶνος οὐδὲν γνωρίζομεν ἀφ' ἧς κατέλαβεν αὐτὴν ὁ Ἡρα-
κλειδῆς Φάλικης ὁ Τημένου μέχρι τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε,
περὶ τὸ 676 πρὸ Χριστοῦ, προέκυψεν αὐτόθι τύραννος, εὐτελοῦς ὡς λέ-
γεται καταγωγῆς, ὃν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσιν Ὁρθαγόραν, ἄλλοι δὲ
Ἀνδρέαν καὶ ὅστις κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Μύρωνα, νικήσαντα
ἄρματι εἰς Ὀλυμπίαν, κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, 648 πρὸ Χριστοῦ.
Κλεισθένης δὲ ὁ Ἀριστωνύμου τοῦ Μύρωνος, ὅστις ἤρξε μεταξύ τοῦ
600 καὶ τοῦ 560 πρὸ Χριστοῦ, διετέλεσεν ὁ ἐπιφανέστατος τῶν τυράν-
νων τούτων καὶ κατέφερε μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Σικυῶ-
νος ἡγεμονικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἄργους, ἐταπείνωσε δὲ δεινῶς τὴν τάξιν
τῶν ὀλιγαρχικῶν. Τὸ Ἄργος, καὶ τοι γενόμενον πόλις δωρικὴ, διετή-
ρησεν ὁμῶς τὴν πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς μυθικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὰ κα-
τορθώματα αὐτῶν εὐλάβειαν, διότι ἤθελε νὰ κληρονομήσῃ τὸ ἡγεμονι-
κὸν ἀξίωμα τὸ ὅποσον ἐλέγετο ὅτι εἶχε κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους
ἡ πόλις αὕτη. Εἰς τῶν ἡρώων τούτων ἦτο ὁ Ἀδραστος, βασιλεὺς τοῦ
Ἄργους, ὅστις, ἔργονος ὢν καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῆς Σικυῶνος
Πολύβου, ἐφημιζέτο ὡς εἰς τῶν ἀτυχῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ Θηβῶν
πολέμου (σελ. 38 καὶ ἐπ.), ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἐτιμᾶτο ἐξίσου καὶ ἐν
Ἄργει καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κοινὸς τις μεταξύ τῶν δύο
πόλεων δεσμός. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἔπαυσε τὰς πρότερον ἐν Σικυῶνι
ἀποδιδομένας εἰς τὸν Ἀργεῖον Ἀδραστον τιμὰς, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο,
ἀλλ' ἀπηγόρευσε νὰ ᾄδωνται αὐτόθι τὰ ὁμήρεια ἔπη, καθὼς ὑμνοῦντα
τὸ Ἄργος καὶ τοὺς Ἀργεῖους. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκαινοτόμησε τολμηρό-
τατα καὶ περὶ τὰς πολιτικὰς τῆς Σικυῶνος διαιρέσεις. Ἐν Σικυῶνι
ὑπῆρχον αἱ τρεῖς γνωσταὶ δωρικαὶ φυλαί, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες,
αἱ περιλαμβάνουσαι τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, καὶ ἄλλη τετάρτη, τῆς ὁποίας,
συγκειμένης ἐκ τῶν ἐν τῷ ἄστει οἰκούντων βιομηχάνων, ἄγνωστον εἶναι
τὸ μέχρι τοῦ Κλεισθέους ὄνομα. Οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ τύραννοι πε-

ριωρίσθησαν νὰ ἀφαιρέσωσι τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν καὶ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς τετάρτης· ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς παλαιοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ μετωνόμασεν ὑβριστικῶς τὰς φυλὰς αὐτῶν Ἰάτας, ἥτοι μεγάλους χοίρους, Ὀνεάτας, καὶ Χοιρεάτας, ἥτοι μικροὺς χοίρους, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ἀπέδωκε τὸ ἐντιμότερον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελάων. Ὅποια πάθη ἐκίνησεν ἄρά γε ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη ἵνα προκαλέσῃ καθ' ἑαυτῆς τοιαύτας ἐκδικήσεις! Ἄν καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς μὴ εὐπρεποῦς ταύτης πράξεως τοῦ Κλεισθένους ἐξάγεται, ὅτι οὗτος, καὶ τοὶ πολλὰκις φανεῖς λαμπρὸς καὶ εὐγενὴς μάλιστ' αὐτῶν, δὲν εἶχεν ὅμως τὴν ἔμφυτον ἀξιοπρέπειαν, ἥτις προσήκει εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ἐνῶ κατὰ τὰλλα δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς καὶ ἀνέδειξε τὴν πατρίδα αὐτοῦ μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Ἡ δύναμις τῆς Σικυῶνος ἐπὶ Κλεισθένους, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ ἡγεμονίας τοῦ πρὸς τοὺς Κιρραίους πολέμου (σελ. 150)· ἡ δὲ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς μεγαλοπρέπεια μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλῶν λαμπρῶν κτιρίων τὰ ὅποια κατεσκεύασεν εἰς Σικυῶνα, ἐκ τῶν περιφανῶν νικῶν τὰς ὁποίας ἐνίκησεν εἰς τὰ Πύθια καὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν πολυθρυλῆτων γάμων τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἀγαρίστης. Τὰ περὶ τῶν γάμων τούτων ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, εἶναι ἰδίως ἄξια μνήμης, διότι παριστῶσιν εἰκόνα ζωηράν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ Κλεισθένης ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν Ἀγαρίστην εἰς τὸν ἄριστον τῶν Ἑλλήνων καὶ τελουμένων Ὀλυμπίων, εἰς τὰ ὅποια ἐνίκησε τεθρίππῳ, προσεκήρυξεν ὅτι, ὅστις Ἑλλήνων νομίζῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ γίνῃ γαμβρὸς τοῦ Κλεισθένους, ἅς ἔλθῃ ἐντὸς ἐξήκοντα ἡμερῶν, ἢ καὶ πρότερον, εἰς Σικυῶνα, διότι ὁ γάμος θέλει κυρωθῇ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἐξηκοστῆς ἀρχαμένου ἡμέρας. Ὅθεν συνέρρευσαν εἰς Σικυῶνα ἀπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος μνηστῆρες ὅσοι ἐμεγαλοφρόνουν, εἴτε διὰ τὰς ἰδίας, εἴτε διὰ τὰς τῶν πατέρων ἀρετάς· καὶ ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας ἦλθεν ὁ τρυφηλότατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ Συβαρίτης Σμινδυρίδης ὁ Ἰπποκράτους, ἐξ Αἰτωλίας δὲ Μάλης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, τοῦ ῥωμαλειωτάτου ἅμα καὶ ἀγριωτάτου τῶν Ἑλλήνων· ἐκ τῆς ἀφελουῆς Ἀρχαδίας κατῆλθον Ἀμιάντος ὁ Λυκούργου καὶ Λαφάνης ὁ Εὐφορίωνος· ἐκ Θεσσαλίας δὲ ὁ ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τῶν Σκοπαδῶν οἴκου Διακτορίδης ὁ Κραννώνιος· ἦλθον πρὸς τούτοις ἐξ Ἀθηνῶν δύο ὀνομα-